A C A D E M I A   R O M Â N Ă
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III   TOMUL III   MEM. 2

GETICA

O PROTOISTORIE A DACIEI

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

LUCRARE ÎNSOȚITĂ DE 262 FIGURI, 45 PLANȘE ȘI 4 HĂRȚI

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1 9 2 6

GETICA

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III *TOMUL III* *MEM. 2*

GETICA

O PROTOISTORIE A DACIEI

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

LUCRARE INSOȚITĂ DE 402 FIGURI, 43 PLANȘE ȘI 4 HĂRȚI

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1926

GETICA

O INCERCARE DE PROTOISTORIE A DACIEI IN MILENIUL I A. CHR. SĂPĂTURILE DIN CÂMPIA MUNTEANĂ ŞI GEŢII DIN MASIVUL CARPATIC

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 27 Iunie 1924

In a. 1871 Alexandru Odobescu instituià, prin Academia Română (pe atunci «Societatea Academică»), un premiu pentru cea mai bună lucrare «asupra popoarelor cari au locuit ţările române de-a stânga Dunării mai înainte de cucerirea acestor ţări de către împăratul Traian». Grigore Tocilescu, pe atunci student, fu ispitit de subiect, şi în 1876 îl prezentă ca teză de doctorat la Praga. In anul următor el înaintà Academiei teza sa «după o prefacere radicală» şi obţineà premiul. Cartea sa, cu titlul *Dacia înainte de Romani* apărea în 1880 în vol. X al *Anal. Soc. Acad. Rom.* In aceeaşi vreme cu Tocilescu învăţatul sas Carl Gooss, după o conştiincioasă anchetă archeologică în Ardeal *(Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens)* scriesce lucrarea sa de sinteză, *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittleren Donaugegenden* (ambele publ. în *Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk.* pe 1876 şi 1877). In pregătirea pentru tipar a lucrării sale, Tocilescu folosì din plin lucrarea lui Gooss, apărută înainte de a sa. Interpretările şi concluziile greşite ale lui Gooss se regăsesc deci şi la Tocilescu. Douăzeci de ani după aceste lucrări F. v. Pulszky publicà în 1897 la Budapesta cartea sa în două volume, *Magyarország Archeologiája*. Din nenorocire această lucrare nu aprofundă suficient chestiunile privitoare la epoca şi ţinuturile de care ne ocupăm. Contemporan Nicolae Densusianu scria romanul său fantastic *Dacia preistorică*, plin de mitologie şi de filologie absurdă, care la apariţia sa (postumă: 1913) deşteptă o admiraţie şi un entusiasm nemărginit printre diletanţii români

în archeologie. In sfârşit în 1912 d. I. Andrieşescu îşi luă doctoratul la Iaşi cu o *Contribuţiune la Dacia înainte de Romani*, tratând amănunţit şi conştiincios chestiunea *neoliticului* din Dacia.

Acum trei ani, când am pornit cercetările pe teren privitoare la protoistoria daco-getică, nu exista deci, în nici o limbă, nici-o carte utilizabilă, de informaţie şi orientare generală ştiinţifică asupra subiectului.

Am reluat dară în lucrarea de faţă, aproape fără nici-o putinţă de sprijin pe lucrări precedente de total, protoistoria Daciei în cele douăsprezece secole care au curs dela primul contact al Daciei cu cultura villanoviană şi până la sfărmarea regatului lui Decebalus. Am arătat mai jos, în text, în note şi subt ilustraţii, cu o strictă punctualitate, tot ce datoresc ca studii anterioare de amănunt şi ca material publicat, ori numai adunat, înainte de mine, oricui: până şi celui mai modest şi mai inocent diletant rural. Se va deosebi astfel mai uşor decât în alte scrieri contemporane partea nouă de cea veche.

Pentru lipsurile şi greşelile ce se vor găsi mai jos sunt eu singur răspunzător; voiu căută a le îndreptă prin alte lucrări ori la o nouă ediţie a acesteia. Pentru executarea desemnelor inedite de mai jos, am a mulţumi vechiului meu colaborator la Muzeu, d. D. Pecurariu.

I

Prin anii 1000 a. Chr. [1]) înfloreă în ţinutul dintre ultimele prelungiri ale Alpilor, deoparte, Carpaţii Nordici cu Galiţia şi Bucovina [2]), de alta, în sfârşit regiunea către Nistru [3]) şi Dunărea de jos [4]) ca limită de Est şi Sud, ultima şi cea mai desvoltată formă a civilizaţiei bronzului. Creatorii ei erau un popor unitar, a cărui naţionalitate se va defini uşor în cele ce urmează. In continuitate cu acest popor, locuiau, dela Nistru (Herodot IV 11) şi până la Don şi în ţinutul Cubanului (Herodot IV 12), ocupând tot ţărmul nordic al Mării Negre, Cimmerienii. Aceştia — după toate semnele — par a fi fost Thraci [5]). Civilizaţia bronzului

[1]) Vezi p. cronologia epocelor de bronz «ungureşti» Reinecke, in *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, VI 1898—1901, 2—3, Budapest 1901, p. 4.

[2]) Reinecke, *Neue skythische Altertümer aus Ungarn*, în aceeaş revistă, VI 1898, 1, p. 11.

[3]) Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 40.

[4]) Precum dovedesc descoperirile din Muntenia, în special tezaurul de bronz dela Drajna-de-Jos (inedit; la Muzeul Naţional de Antichităţi).

[5]) Hubert Schmidt, *Zeitschrift für Ethnologie* XXXVI 1904, p. 630. Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn u. Leipzig 1921, p. 75 sqq., p. 350, 386 sq.;

prezentată de ei eră foarte asemănătoare celeia din massivul carpatic [1]). Se pare că ei locuiau aici încă de prin al 16-lea veac a. Chr. [2]). Deasemenea resturile archeologice arată că, cel puţin de pe la inceputul mileniului II-lea, locuise şi în Carpaţii cu civilizaţia originală a bronzului acel ... al cărui nume încă nu l-am spus [3]).

... de prin anii 1600 a. Chr. încep însă şi marile mişcări de migraţie ale Arienilor-Iranieni din Asia Centrală spre Vest; întâiu spre Mesopotamia, Siria şi Asia Mică, unde încep a fi constataţi precis încă din sec. XV în textele cuneiforme [4]), — apoi, pe la Nordul Caspicei, în spre stepa Rusiei Sudice. Rostovtzeff a arătat că Scythii din Sudul Rusiei sunt preza ...strici [5]). Dar Eduard Meyer a dovedit cu documente assyriene că Zoroastru a trăit, nu în sec. VII ori VI, ci cel mai târziu pe la 1000 a. Chr., dacă nu chiar mai înainte [6]). De altă parte în toiul ofensivei cimmeriene spre Miazăzi, vedem la acest popor regi cu nume iraniene: *Šandakšatru*, *Teušpa*, ori poate chiar *Dygdamis* [7]). Prin urmare părerea general admisă că abià în sec. VIII [8]) au ajuns Scythii în contact cu Cimmerienii nu mi se pare în perfectă concordanţă cu faptele. Ceeace e însă mai curios, e că avem chiar o dată cronologică antică pentru începutul năvălirilor cimmeriene (care nu puteau fi decât o urmare a presiunii exercitate de Iranieni, dinspre Caspica): anul 1076 al cronologiei Eusebiane [9]), foarte potrivit cu indicaţiile de alt ordin ce le-am înşirat mai sus şi care toate duc intr'acolo, că migraţiile ariene spre Apus, începute încă de pe la 1600 a. Chr., transplantează pe Iranieni definitiv atât în Sudestul cât şi în Nordul Mării Negre cu mult înainte de anul 800.

...tzeff, o. c., p. 39—41; Max Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der ...en. I. Die Iranier in Südrussland*, Leipzig 1923, p. 4—7, cu rezerve. Altfel, Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913, p. 40 sqq.

[1]) Ebert, o. c., p. 77.

[2]) *Ibid.*

[3]) Cf. Hubert Schmidt, *l. c.*

[4]) Eduard Meyer, in *Kuhn's Zeitschrift für vergl. Sprachf.*, XLII, Göttingen, ..., p. ..., etc. Cf. însă şi Joh. Friedrich la Ebert, *Reallexikon*, I p. 137.

[5]) O. c., p. 11.

[6]) L. c., p. 15 şi urm.

[7]) Cf. Minns, o. c., p. 42 şi Vasmer, o. c., p. 5 sq. Deci exact acelaş fenomen ca ...sec. XV a. Chr. în Siria şi Mesopotamia: Meyer, *l. c.*, p. 20.

[8]) Meyer, *l. c.*, p. 26; Ebert, p. 75; Rostovtzeff, p. 35; Vasmer, p. 4.

[9]) Cf. Lehmann-Haupt, *Zur Chronologie der Kimmerierreinfälle*, în *Klio* XVII 1920 ... şi urm.; Ridgeway, *The early age of Greece*, p. 352—442 şi J. B. Bury, *The homeric and the historic Cimmerians*, in *Klio* VI 1906, p. 79 sqq.

Totuş resturile archeologice scythice — databile — nu încep în S[u]dul Rusiei decât în sec. VII. Iar întinderea Scythilor în Europa est[e] şi centrală e completă, până la Oder, la Adriatica ori în Thracia, a[ncă] în sec. VI a. Chr. [1]). Prezenţa Sciţilor în Ardeal se verifică tot în [sec.] VII [2]). Este clar deci, că mult înainte de sec. VII trebuia să înc[eapă] această evoluţie culturală, pe care în sec. VII noi o găsim pretutindeni gata.

Aceasta e cu atât mai natural, cu cât nu e un fenomen izolat. In adevăr Sarmaţii iranieni sunt la Don mult înainte de sec. IV a. Chr. Dar ei nu sunt la Dunăre decât în sec. II-I a. Chr.[3]) *Cel puţin* tot trei secole le vor fi trebuit şi Sciţilor ca să ajungă dela Volga şi Caspica până la Nistru şi Carpaţi.

Dar mai e şi un foarte interesant argument archeologic, care arată că între a. 1000 şi 900 au trebuit să înceapă turburările din Estul Europei, fireşte, întâiu cu deplasările violente cimmeriene spre Vest, iar apoi cu însăş năvălirile scitice. Anume Reinecke a făcut, împreună cu Hampel, observaţia foarte întemeiată [4]), că «gleichzeitig mit [dem gewaltigen Vorstoss skythischer Stämme nach Westen] dürften auch die zahllosen Schatzfunde der jüngeren ungarischen Bronzezeit geborgen worden sein (tezaurul dela Drajna ar fi un document pentru invazia pe valea Teleajenului — străvechiul drum spre Ardeal), deren Erhaltung nur die Folge eines grossen kriegerischen Ereignisses sein konnte». Deci, cel mai târziu, «în sec. IX înainte de Hr., dacă nu chiar pe la a. 900» [5]), se întâmplau în *Dacia* aceste spăimoase îngropări de tezaure de bronz, la vestea că năvălesc Cimmerienii [6]).

Se pare în sfârşit că ar mai exista chiar un argument filologic. Vasmer, *o. c.*, p 21, zice: limba scitică e mai arhaică decât avestica, «da es noch keine *i*-Epenthese bei *'Αριαπείθης*, *'Αριαντάς*, *ἐνάρεες*, usw. aufweist».

In sec. VIII Cimmerienii rupând cu ei şi pe Thracii *Treres* ajung cu invaziile lor în Asia Mică (Strabo, I 3, 21). Atât Brückner cât şi Hubert Schmidt au relevat că *Troia VII* reprezintă o adevărată barbarie

---

1) Cf. şi Rostovtzeff, *o. c.*, p. 42.

2) Reinecke, *l. c.*, 1898, p. 10, cu Ebert, p. 351.

3) Cf. Rostovtzeff, *o. c.*, p. 114 şi urm.

4) *L. c.*, VI 1898, 1, p. 11. Cf. însă şi VI 1901, 2—3, p. 6.

5) Reinecke, *l. c.*, 1901, p. 4.

6) Vezi literatura asupra Cimmerienilor la Vasmer, *o. c.*, p. 6 sq. şi mai ales la Rostovtzeff, p. 225 şi urm.

față de *Troia VI* — cea homerică — și că elementele de caracter etnografic ale acestui primitivism sunt thrace [1]): egal dară dacă avem aici chiar pe Cimmerieni, cum crede Schmidt, ori numai pe Treri, cum crede Brückner, dovada marilor deplasări de popoare și civilizații thracice între sfârșitul mileniului II și anul 600 a. Chr. (Brückner) e făcută.

Năvălitorii Sciți, cari urmau spre Vest pe Cimmerieni, aduceau cu ei fierul, aduceau o civilizație specifică și o artă adânc influențată atât de Grecii din Nordul Mării Negre cât și de Arienii și Mongolii din Asia [2]). Aceasta a făcut ca pretutindeni unde au ajuns, urmele vieții lor, esențial deosebite de cele ale popoarelor Europei centrale și sudestice, să constitue documente indubitabile de prezența și de dăinuirea într'un anume timp și loc a neamului scitic. Așà se face că putem azi ridicà cu siguranță harta așezărilor scitice din sec. VII — IV a. Chr. nu numai în Rusia de Sud, ci și în Europa centrală și sudestică.

In adevăr până pe la mijlocul secolului al VIII-lea întreaga regiune dintre Dunărea pannonică și Nistru trăește în forme încă ale bronzului, dar cu infiltrații din ce în ce mai caracteristice ale Hallstatt-ului începător [3]). Este deci o viață locală, puternic influențată de Vestul dinainte intrat în epoca fierului și desvoltându-se analog atât în Vestul cât și în ?stul Dunării pannonice [4]) până în Carpații nordici, în Pustă și în Ardeal.

Și iată că, odată cu începutul adevăratului Hallstatt transilvan (faza ...mă) legătura cu cultura vestică se rupe și nu mai găsim la Răsăritul ...nării pannonice decât slabe urme vestice, iar în locul culturii de fier ...asene trece cultura de fier scito-siberiană. Din Silezia și până la locul ...ical, o cultură unitară, deosebită de cea a Europei centrale [5]).

Această turburare și, ca urmare, fatala împingere a localnicilor din ...cia în spre Nordvest, Vest, Sudvest și Sudest — așà cum fuseseră ...pinși și Cimmerienii — de Sciții îndreptați în aceleași direcții, este confirmată prin vreun fapt geografic-etnografic incontestabil? Ori, ...nva, trebuie să socotim, după cei mai mulți învățați, cu tot cu Reinecke și Ebert, că Sciții n'au găsit în Dacia pe *Daco-Geți*, ci alte popoare?

...t Schmidt și A. Brückner, la Dörpfeld, *Troja u. Ilion*, 1902, p. 594 sqq.; ...idt în *Zeitschrift für Ethnologie*, 1904, p. 630 sqq.

...rile principale asupra Sciților sunt: Minns, *Scythians and Greeks*, Cam-...; Ebert, *o. c.* și Rostovtzeff, *o. c.*

...einecke, *l. c.*, 1898, p. 9.

...t.

...cke, *l. c.*, p. 10; cf. Ebert, *o. c.*, p. 350 sq.

Să examinăm dară întâiu harta așezărilor scite din părțile noastre, spre a ne da seama de principalele direcții ale năvălirii, și apoi vom examina și chestiunea aborigenilor din Dacia.

In continuarea necropolelor scitice din ținuturile Kievului și Podoliei[1]), mormântul scytho-sarmatic dela Concești pe Prut, în județul Dorohoiu[2]), descoperirile scythice sau sarmatice izolate din Bucovina (ca aceea dela Satul Mare) și Galiția de Răsărit[3]), cu necropola dela Sapohovo[4]) și strălucita descoperire poate chiar prescythică dela Mikhalkovo, în frunte[5]), descoperirile mărunte, printre cari, dacă nu căldarea dela Höckricht, în Silezia[6]), apoi în orice caz strălucita descoperire dela Vettersfelde în Lusatia de Jos (Brandenburg)[7]), ne arată unul din marile drumuri scythice de pătrundere spre Apus. In dependență de acest drum, și ca o naturală ramificare a lui spre Sud, către câmpia ungară, peste pasurile Carpaților Slovaciei orientale, pe acolo pe unde, în veacul I d. Hr., au pătruns și Sarmații în valea Dunării mijlocii și a Tisei, au străbătut Sciții încă din sec. VII în Pusta ungurească, așezându-se în special în Nordul actualei Ungarii.

Descoperirile făcute în comitatele Abauj, Bereg, Szabolcs, Hajdu, Borsód, Nógrád, Heves, Pest, și chiar dincolo de Dunăre, în Györ, Tolna și Komorn[8]), arată nu numai o simplă trecere pe aici a Sciților, ci o

[1]) Vezi harta IX la Minns și harta lui Rostovtzeff, la p. 222.

[2]) Vezi bibl. la Rostovtzeff, p. 232. La noi cf. Odobesco, *Le Trésor de Pétrossa*, Paris 1889, p. 139 și urm. și mai ales 486 sq. Pentru Cuciuru-Mare din Bucovina — care nu ne privește acum — cf. Odobescu, *o. c.*, p. 491.

[3]) Cf. *Jahrb. des Bukowinaer Landesmuseums*, 1896, p. 40 și urm., și Reinecke *l. c.*, 1898, p. 8 și 14 și urm.

[4]) Cf. Hampel, *Ethnolog. Mitt. aus Ungarn* IV 1895, p. 25 și fig. 31.

[5]) Reinecke in *Zeitschrift für Ethnologie* XXXI 1899, Verhandl., p. 510 și urm.; Hadaczek în *Oesterr. Jahreshefte* VI 1903, p. 115 sqq.; IX 1906, p. 32 sqq.; cf. Rostovtzeff, *o. c.* p. 40 și 226. Rostovtzeff aprobă părerea lui Hadaczek, că ar fi vorba aci de un tezaur cimmerian, iar nu scythic, pentrucă se aseamănă mai mult cu stilul ornamental (motive zoomorfe) din Caucaz. Trebue însă observat că însăș arta scythică conține în ea și acest curent.

[6]) Hampel *l. c.* p. 12, datată ca din vremea năvălirilor barbare; cf. acum și Ebert, in *Prähist. Zeitschr.*, IV 1912, p. 454.

[7]) Bibliografia asupra acestui tezaur e acum foarte mare; citez numai pe Minns, p. 236 sqq., Ebert, p. 118 sqq. și Rostovtzeff, p. 259.

[8]) Vezi descrierea lor la Hampel și Reinecke, *l. c.*; cf. Ebert, *o. c.*, p. 351; cf. L. von Márton in *Prähist. Zeitschrift*, IV 1912, p. 189 sq. și fig 10, pentru tezaurul dela Perecsen în com. Sălagiului.

reală stăpânire a lor timp de mai multe secole, începând încă din epoca Hallstatt. Morminte izolate, ca şi întregi necropole, ca aceea dela Pilin în comitatul Nógrád — aceasta corespunzând atât epocei Hallstatt, cât şi începutului vremii La Tène [1]) — ori ca aceea dela Rakamaz în comitatul Szabolcs, cu frumosul colan de electron [2]) mai vechiu chiar decât colanul dela Vettersfelde şi aparţinând poate chiar sec. VI a. Chr., — ori splendida hydrie funerară veche greacă găsită la Bene în comitatul Bereg şi datată de B. Pósta încă în sec. VI a. Chr., ajunsă aici pe acelaş drum ca şi tezaurul dela Vettersfelde, din Nordul Mării Negre [3]), — au dat material bogat şi convingător, spre a stabili perfecta continuitate a civilizaţiei de aici cu cea din Nordul Mării Negre, din sec. VII până în sec. IV.

Simultan cu acest val scitic, pătruns în Europa centrală prin Nordul Carpaţilor, străbătea însă în Ardeal un alt val prin pasurile Carpaţilor moldoveni, şi anume, credem, în special pe la Oituz. In adevăr s'a observat, că, întâmplătoare, ori din săpături, antichităţile scythice se găsesc aproape exclusiv în Transilvania meridională [4]) şi anume între Mureş şi Olt, în special în ţinutul Târnavelor, apoi pe Mureşul de Jos de ambele părţi şi doar ca simple excepţii două trei descoperiri în judeţul Sibiiului de o parte, al Cojocnei de alta (vezi harta I), — adecă în judeţele: Trei Scaune, Odorhei, Mureş-Turda, cele două Târnave şi Alba de Jos. Deosebit de caracteristice sunt între obiectele scitice găsite în morminte, în afară de cunoscutele spede scurte cu motivul ornamental al inimei pe mâner [5]), oglinzile de bronz cu mâner de fier, cari, aproape toate, folosesc la împodobirea mânerului în punctul de legătură cu discul oglinzii motivul cerbului culcat, aşă cum în formă clasică se întâmpină în descoperirile dela Kostromskaia în Kuban [6]) şi în general în arta

[1]) Cf. Reinecke, *l. c.*, p. 21.
[2]) *Ibid.*, p. 24 şi urm., cu pl. V, fig. 89.
[3]) V. art. lui Béla Pósta, în *Dolgozatok-Travaux*, V 1914, p. 17 şi urm.
[4]) Vezi liste la Hampel şi Reinecke, *l. c.*; cf. Ebert, *l. c.* Cf. şi descoperirea dela Aiud, din 1913, publicată de M. Roşca in *Dolgozatok-Travaux*, V 1914, p. 13 şi urm.
[5]) Splendidă e sabia dreaptă dela Aldoboly în judeţul Trei Scaune, care poate fi chiar din sec. V, în orice caz însă din sec. IV (cf. Hampel, p. 18 sqq. şi fig. 22 *a. b. c.*, precum şi Minns, p. 68 sqq. şi fig. 18). Pentru motivul clasic elenic al delfinilor, ar fi eventual de avut în vedere ca loc de fabricaţie şi Histria. Pentru spada scitică — *ἀκινάκης* — cf. Herodot IV 62 şi art. resp. din Ebert, *Reallexikon*, I p. 78.
[6]) Cf. Minns, p. 226; Ebert, *Südrussland i. A.*, p. 140, fig. 58; cf. Rostovtzeff, p. 46; cf. şi Reinecke, *l. c.*, 1898, p. 20.

irano-siberiană. Dar aceste oglinzi sunt tocmai caracteristice şi la Olbia [1]), — fireşte între multe alte modèle, pentru toate gusturile, aşà cum acest emporiu în plină ţară scitică trebuià să fabrice pentru toţi clienţii săi [2]), şi precum găsim de fapt în toată primitivitatea dorită d. p. în mormântul dela Sapohovo [3]) din Galiţia sudestică, — deşi, trebue imediat să adăogăm: tot de lucrare grecească, poate din aceeaş Olbia, care dădeà şi tipurile mai bune.

Credem că, în prelungirea acestei unde scitice, pe Mureş în jos, trebuie să considerăm şi descoperirile dela Şomhid în ţinutul Aradului [4]), întocmai cum, ca origine a valului de migraţie, trebuie să avem în vedere tot aici, acele obiecte, puse de Rostovtzeff în legătură cu migraţia cimmeriană spre Vest [5]) şi aparţinând vârstei de bronz târzii, podoabe de diorit, de argint încrustat cu aur, ori de bronz, găsite de von Stern în Basarabia — Rostovtzeff nu ne spune unde — şi publicate într'o colecţie rusească neaccesibilă nouă, — dar evident legate iarăş de Transilvania prin stilul lor, care le dă o înrudire strânsă atât cu podoabele ardelene cât şi cu cele dela Troia, din aceeaş epocă.

Astfel dară al doilea val scitic ar fi avut direcţia curat vestică, prin Basarabia şi Moldova de Miazăzi, în Ardealul de Sud şi de Vest, către ţara aurului din Munţii Apuseni.

Un al treilea val, pentru care putem aduce acum contribuţii nouă, şi chiar inedite neaşteptate, a fost acela care a luat-o pe valea Dunării în sus, prin câmpia munteană, prin Oltenia şi a trecut şi în Banat şi credem chiar mai departe dincolo de Dunăre şi Sava, în spre Adriatica, precum vom arătà numaidecât. Notăm însă chiar de acum că tezaurul dela Dâlj în Slavonia, la gura Dravei, aparţine acestui val [6]).

---

[1]) Cf. Ebert, p. 183.

[2]) *Ibid.*, p. 183 şi urm.; cf. fig. 71. V. şi Studniczka, în *Archäol. Anzeiger*, 1919, p. 2 şi urm. şi cf. Minns, *o. c.*, p. 65 sq.

[3]) Hampel, *l. c.*, p. 25 şi fig. 31.

[4]) Hampel, *l. c.*, p. 2 şi fig. 1.

[5]) *O. c.*, p. 40; cf. p. 226.

[6]) Ebert, *Der Goldfund von Dâlj*, în *Oesterr. Jahresh.*, XI 1908, p. 259 sqq. — Prietenul Marin Simionescu-Rîmniceanu, în via căruia, la Bonţeşti (NV de Focsani) am putut stabili cu siguranţă o importantă aşezare La Tène, din nefericire aproape complet desfiinţată prin continuele săpări ale viei în fiecare an, îmi comunică după spusele administratorului său, că în a. 1909, când întreaga vie a fost desfundată până la 70 cm. adâncime, lucrătorii au găsit şi un cazan de bronz, precum şi nu-

Direcția acestei migrații este jalonată prin: 1. cazanul de bronz dela Scorțaru în Brăila, 2. statueta de bronz dela Năeni lângă Pietroasa în Buzău, 3. pieptenele de bronz de lângă București, 4. λέβης-ul ionian de bronz dela Bălănoaia lângă Giurgiu, 5. tezaurul de inele de aur dela T. Măgurele, 6. aplicele de argint de pe un harnașament scitic, dintr'un mormânt de lângă Craiova, 7. rhytonul dela Poroina în Mehedinți, 8. grupa numeroasă de antichități scitice, fără indicație precisă de origine, dar provenind toate din câmpia munteană, aflătoare în colecția de bronzuri vechi a Muzeului Național de Antichități din București. In afară de câteva capete de stâlpi de baldachine funerare, publicate și de Hampel [1]), această colecție de bronzuri eră încă inedită.

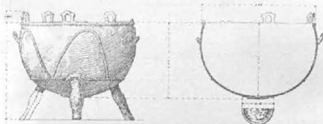

Fig. 1. Cazanul dela Scorțaru.

1. *Cazanul dela Scorțaru*. Găsit într'un *tumulus* lângă satul Scorțaru în jud. Brăila, păstrat un timp în podul primăriei, trecut apoi prin incendiul care a distrus primăria, cazanul nostru a ajuns la Muzeul din București într'o stare destul de jalnică: crăpat, cu un picior și o parte din buză, precum și patru, din cele zece toarte, rupte. Totuș însemnătatea lui documentară a rămas întreagă, nici unul din elementele esențiale ale formei și ornamentării sale nefiind pierdut. Ca formă el face parte din seria veche scythică, hemisferoidală [2]), caracteristică sec. V—IV a. Chr. Ca mărime e printre cele mai respectabile cunoscute până acum

---

numeroare vârfuri de săgeți: e tocmai inventarul caracteristic al unui mormânt scitic și nu putem decât să regretăm distrugerea și risipirea acestei prețioase mărturii istorice, care ar crește cu încă un punct sigur linia așezărilor scitice la noi.

[1]) Hampel, *l. c.*, p. 5 și urm.

[2]) Cf. Hampel, *l. c.*, p. 9 și urm. cu fig. 11 și Ebert în *Prähist. Zeitschrift* IV 1912, p. 451 sqq.; cf. Minns, *o. c.*, p. 162, 230 și 79.

(cf. fig. 1): la o înălţime totală de 0.625 m., un diametru de 0.65 şi o adâncime a conţinutului utilizabil de 0.41 m. Grosimea pereţilor e de 0.007, iar a buzei de 0.02 m. Gândit la început, ca orice cazan scitic, cu un singur picior, potrivit străvechei tradiţii sudesteuropene, aşà cum o întâlnim încă din neolitic la vasele cu picior şi cum în chip clasic ne apare ca original al formei cazanelor scitice, vasul funerar dela Dipylon (cf. mai jos, cap. IV al acestei lucrări), cazanul nostru a fost totuş încă din antichitate transformat în sensul tripodelor, obţinând în locul piciorului central — ale cărui urme se mai pot vedeà în secţiunea din fig. 1 în îngroşarea peretelui şi în ornamentul care înconjoară locul

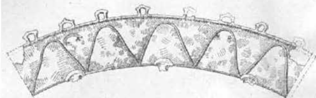

Fig. 2. *Idem.* Desfăşurarea ornamentului.

respectiv, şi despre care nu putem azi hotărî, dacă a fost rupt prin accident, sau a fost chiar dela turnarea în bronz eliminat — trei picioare de formă zoomorfică, dar foarte primitivă. In adevăr ornamentul în relief înconjoară deopotrivă, încă dela turnarea vasului în tiparul său, atât locul piciorului unic, central, cât şi bazele celor trei picioare cari l-au înlocuit (cf. fotografiile de pe pl. I fig. 1 şi 2). Foarte caracteristică e şi mulţimea toartelor verticale cari împodobesc buza vasului — nu mai puţin de opt (v. fig. 2): două stilizate identic d. p. cu torţile vasului dela Muzeul din Berlin, publicat de Ebert, *l. c.*, p. 452 fig. 1, sau cu cele ale vaselor publicate de Minns, *l. c.*, p. 79, fig. 21, din guvern. Cherson, ori p. 230, fig. 133, din părţile Cubanului; celelalte şase toarte verticale redau total schematizat torţile în formă de capre ale marelui cazan dela Certomlik pe malul apusean al Niprului de Jos (Minns, p. 162, fig. 50; Kondakof-Tolstoi-Reinach, ARM., p. 262, fig. 238). Iar afară de aceste opt toarte de manieră scitică, vasul mai are şi cele două obişnuite, prinse orizontal, după felul grecesc şi în general sudesteuropean (cf. mai jos cap. IV: săpăturile dela Crăsani), lucru destul de rar la cazanele scitice, caracteristice tocmai prin torţile lor verticale (cf. şi Hampel, *l. c.*). Mai mult chiar: aceste torţi

orizontale sunt modelate bicilindric, ca mănuşele de amfore greceşti, (cf. fig. 2). In sfârşit ornamentul reliefat în zigzag (cf. desfăşurarea lui în fig. 2), este el însuş întrebuinţat într'un chip destul de nou şi organic, iar nu ca la Certomlik ori la Mikhailovo-Apostolovo în Cherson (Minns, p. 79) numai ca o simplă podoabă lineară, aplicată decorativ, în vechiul fel sudesteuropean, de utilizare a ornamentului în zigzag încă din neolitic şi până în La Tène-ul mai târziu (cf. d. p. fig. 134 şi 135: vase din La Tène II dela Crăsani).

Dar cazanul dela Scorţaru mai ridică încă o problemă importantă: aceea a originei acestor vase. Reinecke a emis părerea că ele derivă din cazanele chineze cu trei picioare, întrebuinţate la sacrificii, şi exemplul dela Scorţaru ar păreà că-i dă dreptate. Minns combate această idee, arătând că niciodată cazanele scitice n'au fost menite la o întrebuinţare practică de toate zilele, având a fi, fie suspendate, fie aşezate pe un tripod [1]). Minns are dreptate, dar nu pentru motivele date de el, ci pentru că noi regăsim chiar în Rusia Sudică modelul elenizant al acestor străvechi *vase cu picior* de caracter pregnant sudesteuropean. Ebert dă în articolul său din *Prähistorische Zeitschrift* IV 1912, p. 453, fig. 2, o pildă de astfel de modèle arhaice greceşti — aduse, fireşte, în Rusia Sudică de coloniştii ionieni încă dela aşezarea lor acolo, în sec. VII a. Chr. Nici Ebert însă nu s'a gândit că modelul cazanelor scitice se puteà găsi chiar în mediul central şi sudesteuropean, care cunoştea încă din neolitic sistemul vaselor cu picior, şi e de ajuns să reflectăm numai la faptul că Sciţii venind în Sudul Rusiei au dat aici peste o populaţie în strânse legături cu Europa Centrală (indiferent de thracismul Cimmerienilor, aceste legături există în orice caz), dela care ei au putut împrumută, nu mai puţin ca dela Greci, diferite idei şi motive culturale. Un alt caz voiu analiză mai jos, sub no. VIII. Mai notez aici numai faptul că acele care votive din vremea Hallstatt-ului, care poartă pe ele un basin de sacrificat, dau acestui vas forme aproape identice cu cele ale cazanelor scitice (v. la Forrer, *Reallexikon*, p. 599, fig. 485 şi cf. şi p. 880, fig. 640), ceeace fireşte indică iarăş un prototip comun, european.

II. *Grupa de bronz dela Năeni.* La Apus de Petroasa, în jud. Buzău, devenită vestită prin tezaurul de artă sarmato-gotică, găsit acolo în prima jumătate a sec. XIX, e satul Năeni, unde, prin anii 1900, după

[1]) Vezi citatele şi discuţia la Minns, *o. c.*, p. 79 sq.

cum spune Tocilescu [1]), niște copii au găsit jucându-se grupul de bronz redat aici în fig. 3—6 precum și în fot. de pe pl. I, fig. 3 și 4. Tocilescu l-a prezentat la 23 Nov. 1900 Academiei de Inscripții din Paris drept un monument de artă gotică, însoțindu-l de o descriere destul de neexactă, asupra căreia nu vom insistă aici [2]) și fără nici un fel de interpretare a reprezentării ce ar figura-o, lăsând cu totul altora sarcina de a o explică. Dela început trebuie să observăm că grupa e mutilată; ea nu a cuprins numai două figuri — cum s'a crezut — ci trei: după resturile mânei și piciorului celei de a treia figuri, păstrate încă, reconstituim în fig. 6 aspectul complet al grupei. Lucrare barbară, care lasă insuficient caracterizate

Fig. 3. *Anaitis*. Vedere laterală.

atât formele cât și detaliile de ornamentare, acest grup, în bronz galben, turnat masiv, înalt de numai 0.15 m. și destinat, după chiotoarea cu care e prevăzut în spatele figurei principale (v. fig. 3), a fi atârnat ca podoabă ori ca amulet la un harnașament de car, poate chiar înaintea oiștei (potrivit dealtfel cu obiceiul general al vremii, care nu e numai oriental, scito-sarmatic, ci și occidental — contemporan — al epocei fierului), reprezintă o figură femenină călare pe un felin, care deși seamănă mai degrabă cu o leoaică, pare totuș, după indicarea coamei, să reprezinte un leu. Cu stânga femeia ține leul de coamă, iar cu dreapta îi ține coada, de care se servește ca de un biciu și care e la

[1]) *Rev. p. Ist. Arch. și Fil.*, IV 1902, p. 236 sq.
[2]) Vezi-o în *Rev.* citată, p. 237 sq., cu două reproduceri fotografice.

vârf desfăcută în două ca o gură de peşte. Femeia e îmbrăcată quasi-bărbăteşte, cu *bracae*, poartă pe cap un fel de κυρβασία (Herod. VII 64) asemănătoare cu cele ale Sciţilor de pe reliefele palatului dela Persepolis (cf. la Minns, p. 59, fig. 12, no. 109), sau mai ales ca la statueta din tezaurul de pe Amu-Daria (ARM., p. 191, fig. 181), ori de pe cilin-

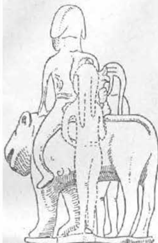
Fig. 4. *Idem*. Vedere din faţă.

Fig. 5. *Idem*. Vedere din spate.

drul persan reprezentând o luptă între Perşi şi *Sacae* (la Minns, p. 61, fig. 13); notez imediat că moţul ascuţit care se vede la coifurile Sacilor, a existat şi la statueta noastră, şi se mai vede locul de unde s'a rupt, fiind poate de sticlă colorată ori piatră nobilă, după cunoscuta manieră persană, şi a artei arhaice din Cuban (cf. Rostovtzeff, pl. IX); acolytul poartă un acoperemânt analog al capului, dar cu apărătoare ale tâmplelor şi urechilor, atârnând pe umeri la vale şi pe spate, întocmai ca d. p. pe moneta lui Tiridates II al Parthiei (Minns, p. 61, fig. 14; cf. şi prisma dela Anapa în Cuban, cu persanul purtând o pălărie analoagă: Minns p. 411, fig. de jos în dreapta şi textul): caracteristic e, că acolytul poartă chiar un fel de diademă analoagă aceleia de pe citata monetă a lui Tiridates, iar la gât un

colier. Cu dreapta acolytul ține și el leul de coamă, iar cu stânga susține pe zeiță dela spate. De notat că și haina femeei, încinsă ca și a bărbatului, poate cu o curea, și împodobită ca și a acestuia cu ornamente ce par a fi fost un fel de broderii (ori cumva sunt aceste linii un mod de a reprezentà crețurile hainelor, așà cum le vedem și pe figurinele din Cappadocia reprezentând Sciți călări, la Rostovtzeff, pl. I, fig. 1, 2 și 3; cf. și la noi, cap. III, p. 136) în meandre spirale, se închide la gât și pe piept într'un chip asemănător cu aceea a Sacilor de pe cilindrul persan citat. In ce privește cel de al doilea acolyt, acum pierdut, nu știm ce va fi făcut, cu stânga, dar cu dreapta ținea și el coada leului, imediat sub locul de unde tot cu dreapta ținea și zeița. — Ce reprezintă acest grup? Cred că în loc de a cită reprezentări ca aceea dela Anapa în Cuban (Minns, p. 411), cu Anaïtis arătându-se în picioare pe un leu, înconjurată de raze, unui rege care o adoră, ori chipul aceleiași Anaïtis de pe placa de aur dela Karagodeuashkh, tot în Cuban (Minns, p. 218; Rostovtzeff, pl. XXIII 1), e mai bine să cităm imediat cunoscutul pasagiu din Strabo, p. 512 (XI 8, 4), privitor la cultul Anaïtei în Cappadocia și în Pont, și care pare deadreptul un comentar al monumentului dela Năeni: *Σάκαι μέντοι παραπλησίας ἐφόδους ἐποιήσαντο τοῖς Κιμμερίοις καὶ Τρήρεσι, τὰς μὲν μακροτέρας τὰς δὲ καὶ ἐγγύθεν καὶ γὰρ τὴν Βακτριανὴν κατέσχον καὶ τῆς Ἀρμενίας κατεκτήσαντο τὴν ἀρίστην γῆν, ἣν καὶ ἐπώνυμον ἑαυτῶν κατέλιπον τὴν Σακασηνήν, καὶ μέχρι Καππαδόκων καὶ μάλιστα τῶν πρὸς Εὐξείνῳ οὓς Ποντικοὺς νῦν καλοῦσι, προῆλθον. ἐπιθέμενοι δ' αὐτοῖς πανηγυρίζουσιν ἀπὸ τῶν λαφύρων οἱ ταύτῃ τότε τῶν Περσῶν στρατηγοὶ νύκτωρ ἄρδην αὐτοὺς ἠφάνισαν. ἐν δὲ τῷ πεδίῳ πέτραν τινὰ προσχώματι συμπληρώσαντες εἰς βουνοειδὲς σχῆμα ἐπέθηκαν τεῖχος καὶ τὸ τῆς Ἀναΐ-*

Fig. 6. *Idem*. Reconstituirea completă a grupului.

τιδος καὶ τῶν συμβώμων θεῶν ἱερὸν ἱδρύσαντο, 'Ωμανοῦ καὶ 'Αναδάτου Περσικῶν δαιμόνων, ἀπέδειξάν τε πανήγυριν κατ' ἔτος ἱεράν, τὰ Σάκαια, ἣν μέχρι νῦν ἐπιτελοῦσιν οἱ τὰ Ζῆλα ἔχοντες· οὕτω γὰρ καλοῦσι τὸν τόπον. ἔστι δὲ ἱεροδούλων πόλισμα τὸ πλέον. Ed. Meyer la Roscher, *Myth. Lex.*, *s. v.*, arată că Anaïtis are leul ca animal sacru și crede a regăsi în cele două nume mutilate dela Strabo, 'Ωμανὸς și 'Ανάδατος, două nume autentice de Ameshaspenta: *Vohumano* («Gândul Bun»), stăpânind peste turme și oameni, și *Ameretât* (Amertatât: «Nemurirea»), stăpânind peste plante. Posibil însă ca monumentul nostru, de caracter apotropaeic, să fi reprezentat nu perechea citată de Strabo, ci pe cea încă mai strâns legată de credințele și superstițiile iraniene, adică pe cei doi Amesha Spenta ai îndestulării, «sănătății» și «vieții îndelungate»: *Haurvatât* și *Ameretât*. Fapt e că monumentul nostru intră perfect în seria celor privitoare la cultul Marei Zeițe iraniene la Dunărea de Jos, de ambele părți ale fluviului, așà cum în urmă, în special Rostovtzeff, în ai săi *Iranians and Greeks*, a arătat-o în chipul cel mai complet. Dealtfel mergând pe aceeaș cale Rostovtzeff a reușit, în memoriul său prezentat anul trecut la Academia de Inscripții, *Une tablette votive thraco-mithriaque du Louvre* [1]), să dea o explicație foarte plauzibilă și monumentelor caracteristice văii Dunării, reprezentând zeii cavaleri iranieni în legătură cu Marea Zeiță a producțiunii, Anaïtis, zei cari până acum fuseseră înțeleși drept *Cabiri*. Monumentul nostru confirmă influența syro-anatoliană în valea Dunării [2]), dându-ne o imagine de cult, care — absolut nouă aici — se explică mai ușor prin forma syro-pontică, decât prin cea ruso-scitică a cultului și reprezentărilor figurate ale Marii Divinități femenine a creației și a vieții vegetative de pe pământ și din pământ. Ceeace e însă și mai curios, e că chiar poporul iranian al *Saci*-lor, e, după cum voiu arătà și mai la vale, documentat atât în Dacia, la Sud de Apulum, cât și, în special, în Moesia. Anume, lângă Durostorum e pomenită de intinerariile antice localitatea *Saci-dava*, adică, satul Sacilor, în limba geților aborigeni aici, — iar un izvor cu privire la răsboaiele lui Traian la Dunăre (v. mai jos, p. 119) vorbește de biruințe împotriva *Saci*-lor — exact prin aceleași locuri. Fie dară că *Saci*-i au venit prin Nordul Mării Negre [3]),

[1]) In *Mémoires présentés par divers savants*, tome XIII, 2-e partie, Paris, 1923.
[2]) Cf. la Rostovtzeff, *l. c.*, p. 405, n. 2.
[3]) Cf. p. aceasta Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 197.

fie că au trecut prin Cappadocia și Pont dincoace în părțile noastre, nu e de fel de mirare că fapte de istorie a religiunilor, documentate literar pentru ținutul marelui Mithradates, se regăsesc documentate archeologic în părțile aliaților săi dela Dunărea de Jos, în regatul lui Burebista.

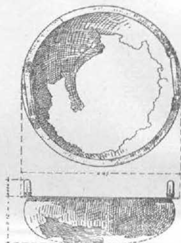
III. *Pieptenele dela București.* (V. fig. 7 și pl. II, fig. 3). Turnat în acelaș bronz galben ca și monumentul precedent, s'a găsit, probabil căzut dintr'o căruță de nisip, lângă clădirea cea nouă a Universității din București, prezentul obiect, care trebuie să fi fost luat la carierile de nisip de lângă oraș și aruncat cu nisipul în căruță, iar în acest chip a fost purtat până în centrul orașului. Căci de jur împrejurul Bucureștilor sunt *tumuli* și așezări nu numai din neolitic și bronz, ci și din epoca fierului, printre cari în special (după Bolliac) stațiunea La Tène dela Cernica Tânganu, la gura Colentinei. Iarăș un pendantiv, având sus veriga respectivă rotundă, de trecut prin ea cureaua cu care erà prins la hamurile cailor, ca podoabă. Avem o scenă din viața scythică, adăparea calului la fântână, reprezentată cu destulă dibăcie într'o placă de bronz, înaltă de 0,118, lată de 0,092 și groasă de 0.002 m., decupată jos ca o simplă foaie de hârtie în formă de pieptene, sus însă lucrată destul de convenabil: pe dos au repoussé, iar pe față încă și gravată și cizelată. E o lucrare provincială grecească *in usum Scytharum*: fântâna canalizată e o dovadă evidentă, că meșterul care a făcut originalul lucrase la oraș; obiectul nostru însă e prea modest și ca material și ca artă, ca să reprezinte chiar un original, și poate fi foarte bine o lucrare locală din câmpia munteană, după modelul primitiv grecesc. Firesc lucru, la vederea acestui *pieptene*, comparația cu cel de aur dela Solokha pe Nipru (Ebert, p. 131 sq. și fig. 54, Rostovtzeff, pl. XIX; cf. și XXI 3), datat în sec. IV a. Chr., se impune. Pentru felul de a tratà atât barba—scurt tăiată—cât și hainele omului, precum și trupul calului, se poate comparà și amfora de argint dela Certomlik, în aceeaș regiune, dar pe malul apusean al Niprului (Minns, p. 159 și urm.), datată în sec. III a. Chr. Ceeace e deosebitor la piepte-

Fig. 7. Pieptenele scythic dela București.

nele scythic dela București, e doară faptul că scythul e reprezentat cu *κυρβασία* pe cap — de o formă identică aceleia purtate de zeița dela Năeni, — iar coama calului nu e tăiată scurt ca la Solokha ori Certomlik, ci e lăsată lungă. Deasemenea pantalonii strâmți ai călărețului sunt prinși sub genunchiu bine cu un fel de jaretieră, ca și la figura zeiței dela Năeni și la figura acolytului ei (cf. fig. 3 pentru zeiță și fig. 4 pentru acolyt). Ori, după cele spuse mai sus asupra legăturilor spirituale cu iranismul Asiei Mici, nu va fi de mirare să constatăm că hainele scitului dela București, deosebite în stil de ale Sciților din Rusia sudică, — cu pantalonii largi de tot — sunt dimpotrivă asemănătoare cu hainele mai strânse pe trup ale Sciților din Cappadocia (v. figurinele de lut dela Rostovtzeff, pl. I, în special fig. 1 și 4, — datate din sec. IV—III a. Chr.).

Toate aceste considerații și asemănări stilistice ne fac să credem că și grupul dela Năeni și pieptenele dela București nu ar putea fi mai nouă ca sec. III a. Chr., în vreme ce, dimpotrivă, cazanul dela Scorțaru poate fi perfect atribuit chiar sec. V a. Chr.

Fig. 8. *Λέβης*-ul dela Bălănoaia.

IV. *Λέβης*-ul *ionian dela Bălănoaia* (cf. fig. 8 și 9 și pl. II fig. 1 și 2). Găsit într'un *tumulus* lângă satul Bălănoaia, la NV de Giurgiu, acest *λέβης*—înalt de 0.16 și având un diametru de 0.45 m. — a fost publicat întâiu de mine în *Mem. Secț. Ist.* ale Academiei Rom., în 1913 *(Știri nouă din Dacia Malvensis)*, cu o scurtă explicație asupra stilului și epocei. Am revenit apoi asupra lui în comunicarea făcută la Congresul Internațional al Științelor Istorice, ținut la Bruxelles în Aprilie 1923, accentuând de o parte stilul ionian al vasului, de alta maniera scitică de a-i prinde torțile, vertical pe

buza vasului [1]). L-am datat în sec. V a. Chr. și nu cred că trebuie să revin asupra acestei datări [2]). Aș mai adăugà acum următoarele considerațiuni. De o extremă simplicitate a profilului, cu pereții așà de subțiri încât de oxidare aproape cad in pulbere la locurile mai atacate, cu buza răsfrântă orizontal în maniera vaselor Hallstatt (cf. la Forrer, *Reallex.*, pl. 83 și 152), vasul nostru, de n'ar fi avut cele două mânere, ar fi putut trece drept indigen. Mânerele însă, masive, cu o elegantă curbură a liniei și împodobite la cele două capete de prindere pe buza vasului cu figuri de sileni în stil vechiu ionian, ne dau indicații caracteristice și în privința epocei și în privința mediului. Capetele de sileni alcătuesc în Nordul scitic un motiv dintre cele mai simpatice. Vasele lucrate de Greci pentru Sciți îl întrebuințează așà de des, încât Rostovtzeff e înclinat să vadă în acest tip figural «heads of some native, probably Thracian divinity, the great god of vegetation who became the Greek Dionysos and who sometimes figures, in the guise of a bearded silen, on coins of Greco-Thracian cities» [3]). Oricum ar fi, e fapt, că vasele de bronz vechi grecești se găsesc în special în morminte scitice [4]), iar dintre aceste vase unele, cum e aceà φιάλη μεσόμφαλος dela «Șapte Frați» în Cuban, e împodobită exclusiv cu o zonă de 24 capete de sileni lipite unul de altul [5]).

Fig. 9. *Idem*. Detaliu dela mânușă.

Dar chiar în orfăurăria din Sudul Rusiei capetele de sileni și de satiri sunt folosite cu predilecție: v. d. p. bucata de colier dela Bliznița Mare în Peninsula Taman, din fața Kertsch-ului [6]). Adăugând la aceste

[1]) Pârvan, *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Da ¹e*, in *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, X 1923, p. 40.

[2]) *Ibid.*

[3]) *O. c.*, p. 80 și pl. XVIII, fig. 2.

[4]) Cf. Minns, *o. c.*, p. 374 și urm.

[5]) *Ibid.*, p. 209, fig. 107.

[6]) Minns, p. 427, jos, în dreapta.

considerații faptul, că avem în insăș construcția vasului elementul scitic al toartelor verticale, λέβης-ul dela Bălănoaia, indiferent dacă a fost folosit la înmormântare pentru un șef trac, ori pentru un șef scit, rămâne ca un document de viață greco-scitică, r. thraco-scithică, în valea Dunării de Jos.

V. *Tezaurul de inele de aur dela T.-Măgurele.* Descoperit în 1880 și publicat de d-l M. Sutzu în 1882 cu o planșă în culori și un comentar excelent [1]), reinterpretat de Odobescu în opera sa *Le Trésor de Pétrossa*, I, Paris 1889, p. 190 și urm., și de noi de mai multe ori [2]), acest tezaur e compus dintr'un fel de cilindre (10), lungi dela 5 la 9 cm. și având un diametru de 56—64 mm., împodobite cu nervuri transversale, un fragment de țeavă de aur, cu un diametru de 2 cm., ornamentată după străvechea tradiție locală și în special din epoca Hallstatt cu brâuri în zigzag, cuprinse de ambele părți în serii de brâuri drepte, și, în sfârșit, din 433 de inele mici, de cinci mărimi și greutăți diferite. D-l Sutzu a stabilit că norma ponderală după care aceste inele sunt gradate, servind deci ca monetă — așà cum dealtfel s'au mai găsit tezaure în Dacia și în Pannonia [3]) — este cea a Cyzicului. De altă parte manșoanele cilindrice prezintă raporturi ponderale cu daricii persani. Ori, noi știm că Cyzicul era marele antrepozit al Pontului Euxin cèl puțin din sec. VI a. Chr. [4]) Atât Sciții dela Olbia (cf. Herodot IV 78 și urm.) cât și Geto-Sciții dela Histria erau în legături strânse cu Cyzicul și prin el cu Asia Mică și cu imperiul persan. De altă parte noi știm că și în Cuban s'au găsit monete anulare de aur încă din halcoliticul caucasian [5]). Și e și firesc: brățările, colierele ori inelele de aur au trebuit dela început să servească și drept obiecte de schimb. Când neamurile iraniene s'au revărsat asupra Vestului, ele au adus de sigur cu dânsele și acest obiceiu. Dar el nu erà necunoscut în Europa, unde îl găsim încă din vremea cuprului și a bronzului, în așezările lacustre ale Elveției [6]). Prin urmare inelele-monetă sunt, ca atare, foarte puțin probante pentru vreo influență scitică, ele putând

[1]) *Revista p. Istorie Arch. și Fil.*, 1882, p. 1—16.

[2]) Cf. d. p. *Pénétration*, p. 39.

[3]) V. bibl. la Odobescu, *l. c.*, p. 190, nota 2, și cf. în colecția d. Dr. G. Severeanu un atare tezaur, se zice, tot din Teleorman.

[4]) Cf. Pârvan, *Histria* VII, p. 28 sq.

[5]) Cf. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 30.

[6]) Cf. art. «Ringgeld» și «Portemonnaies lacustres» la Forrer, *l. c.*, și descoperirea dela Staromyshastovskaia în Cuban, la Rostovtzeff, *l. c.*, p. 30.

fi perfect și de tradiție locală, central europeană, încă din epoca bronzului. Dar manșoanele de aur ca și micul fragment de țeavă credem a fi aparținut fie la stâlpii unui baldachin de modă scitică, fie, eventual, la un stindard, r. la un sceptru, de aceeaș proveniență: v. mai jos no. VIII—XII. In orice caz, după cum a observat și d-l Sutzu, atât cilindrele cât și monetele sunt lucru indigen, deci, față de epocă, daco-scitic.

VI. *Aplicele de argint de lângă Craiova.* La întoarcerea din Moldova, în 1918, cunoscuți mi-au povestit asupra săpăturilor și cercetărilor făcute de ocupanții străini în Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Printre altele mi-au spus că Germanii au achiziționat la Craiova o serie de mai multe zeci de plăci de argint cu figuri pe ele, și cari — povestitorul meu nefiind de meserie, nu mi-a putut da nici un detaliu caracteristic — după cât am putut înțelege din descrierea lui cu totul aproximativă, ar fi putut să fie aplice de harnașament dintr'un mormânt scitic. Aceste antichități se află acum la Berlin. Comisia română de restituiri și despăgubiri încă nu le-a putut obține înapoi. Le trec aici ca simplu document ipotetic. Domnii dela Berlin au cuvântul.

VII. *Rhytonul de argint aurit dela Poroina.* Odobescu a dat în *Le Trésor de Pétrossa*, I, p. 498 și urm., cu fig. 205 și 202, o descriere completă a cornului de băut dela Poroina, în Mehedinți, accentuând asemănarea dintre aspectul hainelor figurilor de pe acest corn (de o foarte ciudată technică, de împletit mai de grabă decât de țesut) și aspectul hainelor figurilor de barbari luptători de pe metopele dela Adamclissi (vezi mai jos, cap. III, p. 136). El însă nu s'a pronunțat nici asupra epocei, nici asupra provenienței, decât dând părerea că e o operă de artă locală și stabilind comparația cu cealaltă operă de artă locală, bosporană, rhytonul, tot de argint aurit — de un tip și factură aproape identică, numai cu o altă scenă religioasă pe partea cilindrică a vasului — găsit lângă Panticapaeum și publicat întâiu în ABC., pl. XXXVI 1, iar apoi, și cu datarea, sec. III—II a. Chr., în ARM., p. 88 și fig. 116. Rostovtzeff reluând în *Iranians and Greeks* chestiunea aceasta, atribue ambele vase Sarmaților (p. 232, no. 13), deși la p. 86 și 105—106 e mai înclinat a le interpretă în general ca documente de religie scitică, și anume în legătură cu Marea Zeiță și cu taina comuniunii, așă cum se vede mai ales în chip clasic reprezentată pe monumentele din Cuban, ca și dela Kul-Oba și de pe valea Niprului (v. conspectul ilustrativ dela Rostovtzeff, *o. c.*, planșa XXIII), monumente aparținând, toate, sec. IV—III a. Chr., de când ar puteà fi și cele două rhytonuri de cari vorbiam mai sus. In adevăr

aceeace ne împiedecă de a atribui rhytonul dela Poroina Sarmaţilor, este că, oricum l-am dată, el nu poate fi coborît mai jos ca sec. II a. Chr. Dar la această epocă Sarmaţii erau departe în Răsărit şi nu e probabil ca obiectul să fi venit doară numai pe cale comercială, ca simplu articol de schimb, până la Dacii din Mehedinţi. Dimpotrivă lucrul e uşor explicabil, dacă ne gândim la îndelungata influenţă scitică, propriu zisă, asupra regiunilor noastre şi la alcătuirea acelei culturi traco-scite dela Dunărea de Jos, căreia avem a-i atribui atâtea monumente atât dela noi cât şi din dreapta Dunării. Pe rhytonul dela Poroina figurile omeneşti reprezentate în actul împărtăşaniei sunt îmbrăcate în aceleaşi haine creţe pe care le vedem şi la Sciţii din Cappadocia în sec. IV—III a. Chr., reprezentaţi în figurinele de lut strânse de însuş Rostovtzeff pe pl. I a lucrării sale. Şi dacă la aceste consideraţii mai adăugăm şi rezultatele stilistic-religioase, la care am ajuns cu prilejul explicării statuetei zeiţei Anaitis dela Năeni, adică afirmarea aceluiaş caracter scitic al operei şi a strânselor raporturi cu formele culturale, eventual chiar cu stările etnografice din Anatolia (*Sacae*), atunci nu vom face o ipoteză prea îndrăzneaţă atribuind tot culturii scite şi rhytonul dela Poroina.

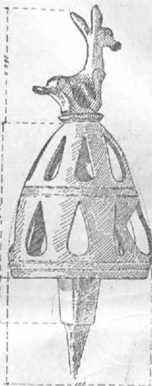

Fig. 10. Vârf de stâlp de baldachin scitic (Muzeul din Bucureşti).

VIII. *Vârful de stâlp de baldachin* (cort de car scitic) *A.* (fig. 10 şi pl. III, fig. 1). Când Hampel a publicat în 1895 articolul său *Skythische Denkmäler aus Ungarn* (*Ethnologische Mitt. aus Ungarn*

IV 1895, p. 1 şi urm.), el a avut în vedere şi cele patru vârfuri de pari de cort din Muzeul din Bucureşti, dând chiar fotografia a trei din ele (mai jos la noi sub literele D = Hampel fig. 5, B = Hampel fig. 6 şi C = Hampel fig. 7), dar lăsând nereprodus tocmai pe cel mai complet, dat acum întâiu de noi aici, sub litera A. Caracterul pur scitic al acestor ornamente de bronz, care înfrumuseţau vârfurile parilor de cort de pe căruţele scitice, având de multe ori înăuntru şi o bobiţă de fier, care lovindu-se de pereţii găuriţi ai conului de bronz, dădea în mersul carului un sunet ca de clopoţei, nu mai este discutat de nimeni. Corturile acestea, împreună cu carul în care fusese purtat mortul, ori şi fără car, erau îngropate lângă cel răposat şi ele s'au găsit, toate, în movilele funerare scite. Stilul animalelor de pe aceşti clopoţei de cort nu are nimic deaface cu stilul animalelor din cultura Hallstatt, ci prezintă, atât ca inspiraţie cât şi ca tratare, de o parte o tehnică înaintată, de alta caractere stilistice orientale, irano-asiatice [1]), înnobilate prin influenţa grecească-ioniană din N Mării Negre şi reţinute încă într'un realism naiv de gustul nomazilor vânători şi păstori ai stepelor, încă necuceriţi total de spiritul pur decorativ asiatic, şi preferind leilor şi grifonilor Sudului încă mereu paserile şi patrupedele Nordului lor rece, în special cerbi, capre sălbatice, vulturi, şoimi, etc. Dar aceea ce e deosebit de interesant şi n'a fost, după ştiinţa mea, încă relevat de nimeni, e că podoabele acestea de baldachine stau totuş într'o legătură foarte strânsă cu tradiţia tehnică şi stilistică central şi sud-est europeană. In adevăr atât clopotele ajurate transilvane (cf. în special pe cel dela Gherneşeg pe Mureş, la S de Reghinul-Săsesc, la Hampel, *l. c.*, fig. 3 *a. b*) cât şi cele muntene (la noi A, B, C, D) prezintă, în afară de figura caracteristică de cervideu, care ocupă vârful ornamentului, şi care se mai găseşte întocmai şi la Romny pe cursul superior al r. Sula [2]) — e tocmai regiunea Agathyrşilor lui Ptolemeu, la Răsăritul Niprului de Sus — acele caracteristice ferestre triunghiulare, bine cunoscute dela vasele cu picior hallstattiene — *à fenêtres* — şi pe care nu numai ca formă, ci chiar ca dispoziţie a lor le întâlnim la clopoţeii scitici întocmai ca în cutare staţiune La Tène, ca Piscul Crăsanilor. Astfel citatul vârf de stâlp din Mureş-Turda are în rândul superior de ferestre aşezarea triunghiurilor cu baza

[1]) Cf. în privinţa stilului scitic al animalelor tratate ornamental, Rostovtzeff, *o. c.*, cap. VIII, p. 191 şi urm.

[2]) Minns, p. 186 şi harta IX.

în jos, iar în rândul inferior vârstat: unul cu baza în jos, altul cu vârful in jos, exact ca în figura dată mai jos, p. 198 fig. 83, de vas cu picior şi ferestre dela Piscul Crăsanilor. Clopotele scitice dela Bucureşti au toate ferestrele cu baza în jos, şi anume: clopotul A are aceste baze curbe, ca şi cel dela Gherneşeg, cu exact aceeaş dublă linie în sfoară pe sub rândurile de ferestre, şi cu aceeaş mică bază în relief unghiular pentru susţinerea figurei de cervideu din vârful clopotului. La fel sunt ajurate şi însăş bazele acestor conuri, lucru care nu a fost pus în lumină de Hampel în studiul său, deşi dela aceste ferestre ale bazei depinde adesea însăş caracterizarea stilistică a obiectului. Am puteà zice, considerând în toate amănuntele lor, obiectul dela Gherneşeg şi cele dela Bucureşti, că e acelaş atelier, ori, cel puţin, acelaş model, care le-a servit la amândouă, afară doar de aşezarea ferestrelor in rândul de jos (vertical). La fel regăsim ferestrele triunghiulare în regiunea dela E de Kiev, pe apa Sula, deşi forma clopotelor e simţitor alta (v. figurile la Minns, p. 186). Dar, cum vom arătà ceva mai jos (p. 34), ţinutul acesta e tocmai regiunea în care aproximativ avem a căută pe Agathyrsii şi Aorsii lui Ptolemeu. Dimpotrivă ornamentele acestea de pari de cort sunt esenţial altfel stilizate atât în Cuban (v. pl. X la Rostovtzeff, *o. c.)* cât şi în Cappadocia *(ibid.*, pl. II). Cultura scitică dintre Don şi Dunărea pannonică pare a fi avut şi o puternică doză de influenţe vestice, central europene, de cultură Hallstatt şi Archaeo-La Tène.

Fig. 11. Vârf de stâlp de baldachin scythic. *(Ibid.)*

IX. *Vârful de stâlp de baldachin B* (fig. 11 şi pl. III fig. 2). Publicat de Hampel, *l. c.*, fig. 6 şi descris exact, la p. 6, după indicaţiile lui Smirnoff, După ornamentul în zigzag, care îl deosebeşte de vârfurile A şi C, dar îl aseamănă cu D, a putut eventual aveà drept coronament figurina de cervideu a vârfului D. De notat mai este la acest vârf de stâlp, spre deosebire de A şi C, lungul cuiu de fier, cu care podoaba aceasta de bronz erà fixată în stâlpul de lemn; la A şi C aceste cuie sunt mult mai mici. In orice caz

vârful B este mai popular ca lucru decât celelalte și crestăturile cu care sunt împodobite contururile «ferestrelor», se regăsesc, întocmai ca și zigzagurile (v. mai jos cap. IV), până în la Tène-ul mai recent în mediul getic înconjurător.

X. *Vârful de stâlp de baldachin C* (fig. 12 și pl. III fig. 3). Descris de Hampel, *l. c.*, cu fig. 7. Deosebit de celelalte trei, A, B și D, el n'a făcut nici un tot, nici pereche, cu nici una din celelalte trei bucăți. Putem astfel cu siguranță afirmă, că la Muzeul din București avem reprezentate cel puțin trei care scitice diferite (dacă nu chiar patru: v. mai jos, sub XI), din cari nu ni s'a păstrat decât câte un singur vârf de stâlp, chiar dacă B și D ar merge împreună, căci atunci D ar fi fost sau figura de coronament a lui B, sau perechea acestui coronament. Dimensiunile tuturor acestor vârfuri de stâlp de baldachin sunt, cum se poate vedeà din cotele desemnelor, în orice caz, aproape identice, ceeace arată o strânsă grupare a lor împreună, atât ca spațiu, cât și ca timp.

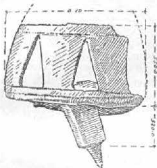

Fig. 12. Vârf de stâlp de baldachin scythic. Fragment. (*Ibid.*).

XI. *Vârful de stâlp de baldachin D* (fig. 13 și pl. III, fig. 4). Păstrată numai figurina de cervideu de deasupra lui. Publicată de Hampel, *l. c.*, cu fig. 5. Nu credem să fi constituit un singur corp cu vârful B, pentrucă e mult mai bine lucrat decât B și se pare chiar dintr'un alt bronz, ceva mai galben, ci a trebuit să alcătuească vârful unui coronament similar, poate ca pereche la B, mai probabil însă nù. Ca modelare plastică e mai îngrijită și mai caracteristică decât figurina vârfului A, care însă, la rândul ei, e mai originală ca inspirație a mișcării și e asemănătoare cu cea dela Romny, din N guberniei Poltava (v. mai sus sub VIII).

XII. *Vârful de rampă de stindard, ori de sceptru* (fig. 14 și pl. IV, fig. 1). Spre deosebire de obiectele descrise mai sus sub no. VIII—XI, și care erau bătute cu prelungirile lor lungi și groase de fier în vârful unor stâlpi

puternici, coronamentul reprodus în fig. 14 (cf. pl. IV, fig. 1) cuprindeà el, în interiorul prelungirii sale cilindrice, de bază, întreg vârful bățului pe care-l împodobià. Ori, cum diametrul acestui tub e deabià de 0.023 m., el nu a putut decorà decât un sceptru subțire, un «baston de comandă», ori o mică rampă de stindard ornamental (cf. la Minns, p. 154, fig. 40 și 41). Minns (*o. c.*, p. 77 sq.) încercând a explicà figurile acestea de coronament, le-a pus pe toate la un loc, nefăcând distincția necesară între greoaele «clopote» de baldachin și delicatele vârfuri de sceptru, și deaceea n'a ajuns la o lămurire suficient de clară a acestei serii de monumente scitice. E deasemenea limpede că și figurile reproduse de Rostovtzeff (*o c.*, pl. II) sub clasificarea «bronze poletops from Cappadocia», privesc mai de grabă diferite bastoane de comandă, decât adevărate hampe de baldachine, felul lor de a fi adaptate la bețele de lemn condiționând, ca și la figura noastră, dimensiuni prea fragile ale lemnului de susținere. Coronamentul inedit dela Muzeul din București reprezintă cunoscutul monstru marin, cu sau fără aripi, pe care-l întâlnim foarte des în arta greco-scitică (v. la Minns, p. 203, teaca de ἀκινάκης dela Kul-Oba [și în ARM. p. 307 = ABC. XXVI]; p. 155, placa de aur dela Alexandropol; p. 325, sarcofagul dela Anapa; p. 327, *idem*: nereide purtate de acești hippocampi; p. 401 jos la mijloc, pendantivul de aur dela Theodosia; p. 426, fig. 316, temporalul de aur dela Bliznitsa-Mare: pe hippocamp Thetis, cu un mare văl pe cap, ca al «Marei Zeițe» dela Karagodeuashkh, *ibid.*, p. 218; cf.

Fig. 13. Vârful de stâlp de baldachin D.

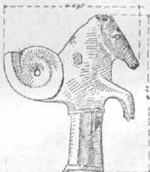

Fig. 14. Vârf de rampă de stindard ori de sceptru.

însfârșit vasul de argint dela Concești în Dorohoiu: ABC. XL și XLII). Acest monstru marin, consacrat cultului Aphroditei Nauarchis, care de fapt erà «Marea Zeiță» chthoniană a localnicilor thraco-scythi, în atribuțiile ei de divinitate a Mării (cf. Minns, p. 619, cu 606 n. 10 și Rostovtzeff, p. 157 și p. 159), trebuià să găsească o bogată întrebuințare simbolică la Sciții dimprejurul Mării Negre, a căror prosperitate erà strâns legată de comerțul greco-scit deaici spre Miazăzi.

XIII. *Aplica de gorytos* (fig. 15 și planșa V)[1]. Se știe că tolbele scitice aveau o formă particulară, cunoscută atât de pe monumentele de artă orientală cât și de pe cele grecești (cf. Minns, p. 66 și urm. și locurile date în ind.), întrucât ele erau făcute să poată cuprinde atât arcul cât și săgețile. Aceste tolbe speciale, făcute de obiceiu din lemn, erau căptușite cu plăci de bronz ori chiar de aur, împodobite cu diferite reliefe, așà cum în special putem vedeà pe splendida tolbă dela Certomlik (Minns, p. 164 și 285), ori pe cea dela Karagodeuashkh (*ibid.*, p. 220 și 221), ori pe cea de argint dela Solokha (Rostovzteff, pl. XXI). Fragmentul nostru, e, ca și cele pomenite, o lucrare grecească, de o calitate însă destul de mediocră. Vedem reprezentat un bust cu fața spre stânga, cu un coif grecesc cu creastă. Deasupra în colț o pasere, care, după gâtul lung și subțire și coada mare învoaltă, pare a fi un păun: e o pasere sacră a mitologiei greco-romane și o întâlnim destul de des în mediul greco-iranian: astfel în catacombele dela Panticapaeum (ARM., p. 33 și 34; cf. și Minns, p. 310, 314 sq., 319), pe un vas din provincia Perm (p. 423), pe un taler din gubernia Wiatka (p. 431). In special e însă de comparat,

Fig. 15. Aplică de gorytos.

[1] Ne-am puteà gândi și la o aplică pe o cuirasă — pectoral — de piele; dar lipsa de valoare a materialului și subțirimea plăcii ne fac să excludem această ipoteză.

pentru aşezarea acestei paseri în spaţiul ce-l ocupă, medalionul de teracotă dela Olbia, ARM., p. 105. In privinţa formei de coif s'ar puteà deasemenea compară o lampă din Chersonesus, ARM., p. 103.

XIV. *Berbecele de bronz* (fig. 16 şi pl. IV, fig. 3). Am amintit şi mai sus iubirea Sciţilor pentru figurinele de animale, întrebuinţate în toate chipurile la împodobirea gospodăriilor lor ambulante. Una dintre speciile cele mai simpatice acestor nomazi iubitori de vânat erà capra sălbatică şi anume cea siberiană[1]), resp. ţapul sălbatic (*Steinbock*: cf. Ebert, *o. c.*, p. 124 cu fig. 50). Alăturea însă de acest animal cu coarne ornamentale, berbecele erà aproape tot aşà de des reprezentat. Cred de prisos a cità toate exemplele pe cari le mai avem din arta scitică pentru reprezentarea predilectă a acestui animal aşà de preţios pentru păstorii iranieni (cf. d. p. rhytonul de argint dela Kul-Oba, Minns, p. 197 jos = ABC. XXXVI 4; phalerae-le dela Vettersfelde, Minns, p. 237; colierul de aur dela Bliznitsa Mare, *ibid.*, p. 429; rhytonul dela Şapte Fraţi in Cuban, Rostovtzeff, pl. XII B), din părţile noastre (cf. în pl. IV fig. 4, mânerul unei patene greceşti de bronz, dela Tomi, sec. IV—III a. Chr., în colecţia Dr. G. Severeanu) şi până în China (cf. Rostovtzeff, pl. XXXI). Hotărîtoare sunt însă cele două capete ale brăţării de aur din tezaurul de pe Amu-Daria (*Oxus*), în Turkestan (ARM. p. 340, fig. 301), care ne redau nu numai tipul, dar şi modelarea aproape identică aceleia a berbecelui aflător azi în Muzeul din Bucureşti. Dar acest tezaur ale cărui cele mai târzii obiecte aparţin încă sec. II a. Chr., având însă piese chiar mai vechi ca sec. V a. Chr., reprezintă în special prin juvaerurile lui—cărora aparţine şi brăţara mai sus citată—sec. IV a. Chr. (cf. Minns, p. 254). Astfel am aveà chiar o datare aproximativă a figurinei noastre de bronz.

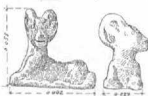

Fig. 16. Berbece de bronz.

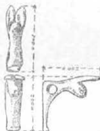
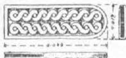

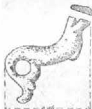
Fig. 17. Chiotoare în formă de cap de iepure.

[1]) Cf. şi Odobescu, *Antic. Scythice*, An. Ac. Rom. XI 2, p. 13.

XV. *Chiotoarea în formă de cap de iepure* (fig. 17 și pl. IV, fig. 2.) Nenumărate sunt operele de artă greco-scitică documentând predilecția pentru reprezentarea vânătoarei de iepuri, sau chiar numa pentru reprezentarea simplă a acestui animal. Astfel cunoscuta placă de aur dela Kul-Oba înfățișând pe un scit hirsut vânând iepuri de-a călare (ARM. p. 154 = Minns, p. 197, sus, la mijloc = ABC. XX 9); cf. și placa de ivoriu dela Kul-Oba, la Minns, p. 204 D, LXXIX 10,— ori *phalerae*-le dela Vettersfelde, la Minns, p. 237. Vezi pentru iepurii de pe monumentele scitice încă și colierul de aur dela Bliznitsa Mare, Minns, p. 429, — relieful de pe cerbul de aur dela Kul-Oba, Minns, p. 203, sus = ARM. p. 308 = ABC. XXVI, — vasul pictat din movila celor «Șapte Frați», ARM. p. 91, fig. 121. Dealtfel *epurele* e și în arta milesiană, inspiratoarea artei greco-scitice din N Mării Negre, un motiv vechiu și simpatic (cf. Ebert, p. 187, fig. 73). In ce privește forma însăș a chiotoarei și felul cum aveà a se prinde, în hamuri, sau la frâu, avem păstrate bucăți identice atât dela Alexandropol (Minns, p. 158, fig. 7 sus), cât și dela Tsymbalka (*ibid.*, p. 169, fig. 61): acestea din urmă de pe la 300 a. Chr. Minns notează că astfel de mici «frontale» de hamuri se găsesc destul de numeroase în vestitele morminte scitice din țara *Gerrhus* (Herodot IV 71), pe Niprul de Jos.

Fig. 18. Mâner de cuțit, bronz.

XVI. *Mânerul de cuțit* (fig. 18 și pl. VI fig. 4). Un mic, dar foarte caracteristic mâner de cuțit, împodobit cu motivul grec al meandrului spiral, împletit și lăsând la mijlocul nodurilor puncte ornamentale, se așează singur printre lucrurile cele mai bune și mai vechi greco-scito-getice găsite în părțile noastre. In adevăr, în afară de însăș hydria dela Bene în comitatul Bereg, datată de Pósta în sec. VI a. Chr. (*Dolgozatok-Travaux*, V, Cluj 1914, p. 36 sq., fig. 11 și 12), ne mai oferă motivul nostru ornamental opere greco-scitice, ca armele dela Kelermes în Cuban, tot din sec. VI (Rostovtzeff, pl. VIII 1), iar mai simplu, cupa de argint dela Solokha (*ibid.*, pl. XX, 1 și 2: sec. IV a. Chr.), amfora dela Certomlik

Fig. 19. Aplica de bronz A.

(*ibid.*, pl. XXI, 3: sec. III a. Chr.), ori, destul de asemănător, vasul de electron dela Kul-Oba (*ibid.*, pl. XXII: sec. IV—III). Putem deci dată mânerul nostru de cuţit chiar contemporan cu λέβης-ul dela Bălănoaia, în sec. V a. Chr., în orice caz nu mai târziu de s. IV a. Chr.

XVII. *Aplica de bronz A* (fig. 19 şi pl. VI fig. 3). Am vorbit mai sus, sub no. XII de caracterul şi însemnătatea motivului decorativ al monştrilor marini în arta greco-scitică. Vom reaminti doară aici divinitatea sincretistică, gândită de Greci ca Thetis, dar de localnici ca o Demeter, adică o divinitate chthoniană şi marină în aceeaş vreme, aşà cum erà aceà Aphrodite Ναυαρχίς bosporană, ca însăş doar o epifanie a divinităţii principale, «Marea Zeiţă» subpământeană, — aici călătorind peste mări pe un hippocamp (ARM. p. 60, cu fig. 75), —sau eroul de pe medalionul de aur dela Oxus (*ibid.*, p. 350, fig. 308), — ori placa de aur dela Alexandropol (Minns, p. 155). Aplica noastră fiind foarte rudimentar lucrată, nu poate fi datată mai precis. Ne mulţumim a o clasà.

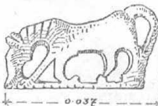

Fig. 20. Aplica de bronz B.

XVIII. *Aplica de bronz B* (fig. 20 şi pl. VI fig. 5). Iarăş un motiv foarte caracteristic scitic: calul la păscut, ori la adăpat, ori pus la încercări şi dresat. E deajuns, în legătură cu aplica noastră aşà de barbară, să amintim numai, ca document, izvorul ei de inspiraţie, d. p. în friza vasului de argint aurit dela Certomlik cu vestitele scene din viaţa scitică (Minns, p. 161 cu 159—60 = Rostovtzeff, pl. XXI 2 şi 3 = ARM., p. 298, fig. 258 = Odobesco, *Trésor*, p. 320, fig. 123), cu caii la păscut, sau chiar şi moneta dela Panticapaeum (pl. V 25, la Minns).

Fig. 21. Figurină de bronz a unui taur mugind.

XIX. *Figurină de bronz reprezentând un taur mugind* (fig. 21 şi pl. VI fig. 1). Iarăş şi iarăş, un motiv străvechiu sud-est european, ca şi anatolic şi scitic. Astfel de figuri de animale, apărând încă din neolitic, se întâmpină deopotrivă la Maicop, în aur şi argint massiv, în mileniul

al III-lea a. Chr. (Minns, p. 144 = Rostovtzeff, pl. IV 2—4), sau la Hallstatt, în bronz (Forrer, pl. 82, p. 326, fig. 2; cf. și pl. 83, p. 327, fig. 1), sau în ținutul Kuznetzk la SE de Tomsk (placa de bronz galben, din ARM. p. 401, fig. 366) în vremuri contemporane cu figurile ori placa de bronz galben din Muzeul dela București, reprezentând pe Anaïtis ori Scitul adăpând calul (v. mai sus), sau la Chersonesus în terracotta (cf. lampa din ARM. p. 104). Mai mult: înșăși monetele dela Tyras ori Chersonesus iau drept tip de revers taurul înfuriat (la Minns, pl. I și IV). Figurina noastră intră deci în aceà clasă bogată de monumente, în care Asia și Europa, din cele mai vechi timpuri, au alcătuit o unitate, și n'am putea-o numì precis nici tracică nici scitică, deșì ca vreme ea e de sigur contemporană cu obiectele caracterizate sub n-rele precedente.

Fig. 22. Chiotoare de bronz.

XX. *Chiotoare de bronz în formă de cap de bou* (fig. 22 și pl. VI fig. 2). Iarăș un «coulant» de harnașament scitic. Publicată cu un bun comentar de Odobescu în *Trésor de Pétrossa*, p. 495 și urm. (cf. și p. 53, 56, 213, 214 sq., etc.). Ca stilizare putem cità plăcile de aur, de împodobit vestmintele, din mormântul scitic dela «Șapte Frați» în Cuban (Minns, p. 208, fig. 14; cf. 15 și 12), iar ca predilecție scitică pentru acest motiv decorativ încă și pendantivul de mijloc al colierului de aur dela Karagodeuashkh (Minns, p. 217, IV 2), ori aplica de gips de pe un sicriu de lemn dela Panticapaeum (*ibid.*, p. 372), ori pendantivul dela Theodosia (ABC. XII*a*, jos în dreapta, reprodusă și la Minns, p. 401), ori plăcile ornamentale din diferitele curgane din N Caucazului, cu acelaș motiv în aur sau argint (ARM., p. 452), ori coronamentul de stâlp de baldachin din Cuban, in bronz (Rostovtzeff, pl. X, D: sec. VI-V a. Chr.), pentru a nu mai vorbì de rhytonurile în formă de cap de bou (cf. mai sus, sub no. VII), ori de monetele cu cap de taur, ca acele dela Panticapaeum (Minns, pl. V, 15 și 17). Obiectul nostru e o lucrare populară, destul de nedibace, făcută aici la noi: atârnat în hamuri ori în frâne de inelul de sus, acest coulant permiteà să se treacă prin chiotoarea orizontală

Fig. 23. Pendantiv de bronz.

din dosul figurei una sau chiar două curele, în cruce. Asupra epocei putem doară atât afirmă că e încă din vremea scitică; dacă însă dela început ori mai târzie, nu putem fixă.

XXI. *Pendantivul în formă de femeie* (fig. 23 şi pl. VII fig. 1). Ca şi no. XIX de mai sus, exemplele de astfel de mici figuri omeneşti în aur, argint ori bronz, purtate ca podoabe, în special ca pendantive de coliere, sunt nenumărate şi din toate vremile ca şi din toate civilizaţiile. Figurina noastră, ruptă dela mijloc, imită — naiv popular [1]) — un vechiu motiv grecesc, al Aphroditei ieşind din baie, cu mâinile storcându-şi părul de apă. Interesant e să constatăm, în micimea şi primitivitatea acestei figurine, o mulţime de detalii de podoabă femenină: la gât un colan cu perle din loc în loc, la mâini şi braţe brăţări duble, iar peste piept, cruciş, două şiraguri de perle, înconjurând sânii, ca la vasul-statuetă, grec, dela Phanagoria, reprezentând tocmai pe Aphrodite Anadyomene (Minns, p. 344 sqq. şi fig. 251 = ARM. p. 82, fig. 111, rău reprodus), sau ca la pictura de gust elenistic dela Pompeii, reprezentând pe Adonis împodobit femeeşte, exact ca şi figurina noastră: duble brăţări, la ambele mâini şi braţe, colan, şiraguri de mărgele cruciş pe piept (la Odobescu, *Trésor*, p. 306). Avem deci o lucrare locală geto-scitică din vremea elenistică.

Fig. 24. Pendantiv de bronz.

XXII. *Pendantivul în formă de călăreţ* (fig. 24 şi pl. VII fig. 2). Încă mai barbar lucrat ca pendantivul precedent, acesta e mai mult o aplică de cusut la haine. Caracteristic e chipul barbarului, purtând o barbă ascuţită, iar pe cap, probabil, o *κυρβασία*. Este clar, un scit călare, lucrare tratată în felul popular, de imitare în metal a inciziilor de pe vasele de lemn şi de lut ars, aşă cum îl întâlnim şi în Cuban, d. p. la oglinda de argint aurit dela Kelermes (Rostovtzeff,

Fig. 25. Mâner de oglindă, bronz.

[1]) Cf. pentru tehnica ei figurina barbară analoagă dela Odobescu, *Trésor*, p. 80, fig. 26, *a* şi *b*.

pl. VI: sec. VI a. Chr.), ori în Caucaz, de pildă în necropola dela Kasbek, din care avem în special mici aplice de aur, tratate foarte asemănător cu figurina noastră (ARM. p. 477 sq. şi fig. 436). Pentru capul barbarului nostru nu e de prisos a compară şi fragmentul de rhyton dela Merdjany în Cuban, cu un barbar călare analog (Rostovtzeff, pl. XXIII 2).

XXIII. *Mânerul de oglindă de bronz* (fig. 25 şi pl. VII fig. 3). In vreme ce Transilvania ne-a dat până acum trei oglinzi de bronz caracteristic scitice, cu motivul cerbului culcat (cf. la Hampel, *l. c.*, p. 20 şi urm., cu fig. 25, 29 şi 30), din sudul Carpaţilor nu avem decât alăturatul mâner, de provenienţă, de sigur, tot grecească, dar fără nimic caracteristic tracic ori scitic, decât cel mult destinaţia exportului său în părţile noastre. E drept că partea superioară cu care se prindeà de discul oglinzii lipseşte, aşà că nu ne putem da seama, dacă totuş motivul cervideului culcat nu a existat şi aici; profilul însă e rotund, r. octogonal, iar nu turtit, ca la celelalte oglinzi, şi mânerul se sfârşeşte jos, nu cu vreo figură de animal, ci cu un inel de atârnat. Ca epocă şi aceastǎ oglindă a trebuit să aparţie, cel mai târziu sec. III, dată fiind puritatea liniilor ei.

Fig. 26. Fibulă de bronz şi fier.

XXIV. *Fibula cu figura unui câine* (fig. 26 şi pl. VII, fig. 4). Cunoaştem fibule cu chipuri de animale în special din Hallstatt şi La Tène (cf. Forrer, p. 824: «Tierfibeln»), dar luând mai ales calul ca motiv ornamental. Câinele, un vechiu motiv greco-scitic, se întâlneşte destul de des în Sudul Rusiei: pe fildeşurile dela Kul-Oba (Minns, p. 204 D), pe *phalerae*-le dela Vettersfelde (*ibid.*, p. 237), ori pe colanul dela Bliznitsa Mare (p. 429), dar nu la fibule, care sunt neobişnuite la Sciţi (şi chiar la Greci), îmbrăcămintea lor neavând nevoie de acest accesoriu (cf. Rostovtzeff, *o. c.*, p. 183). Fibulele La Tène găsite — dealtfel foarte puţine — în Vestul Rusiei, sunt o influenţă celtică (cf. Minns, p. 126). A noastră — figura în bronz, iar arcul de fier — va fi fost poate sarmatică (cf. Rostovtzeff, p. 185).

Paralel cu al treilea val de migraţie scitică, dar pe dreapta Dunării, o a patra mare undă acoperià atât Dobrogea, unde, după toponimie, am demonstrat cu alt prilej existenţa mai veche a elementului scitic [1],

[1] Pârvan *Nume de râuri daco-scythice*, in *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, Seria III, vol. I.

cât și întreaga Thracie, până în Rhodope (v. p. 35, cap. V și mai jos), și înspre Marea de Marmară. Morminte scitice din Bulgaria centrală și meridională, săpate în ultimul timp, au dat la iveală monumente de artă scitică — în aur, argint și bronz [1]) — de cel mai pur caracter pontic și transcaspian, alăturea de lucruri de artă greacă, veche ioniană, clasică, ori elenistică, obișnuitele tovarășe și în Rusia de Sud, ca și pretutindeni, ale obiectelor scitice din mormintele șefilor mai cu dare de mână. La Brezovo și Panaghiuriște, în județul Filipopol, la Bedniacovo, în județul Cirpan, și la Radüvene, în județul Loveci, avem nu numai obiecte izolate și necaracteristice, ca epocă, ci adevărate inventare complete ale unor morminte de regi ori principi locali, mai probabil traci decât sciți și aparținând toate, după criteriile date de Rostovtzeff, secolului al IV-lea înainte de Chr., când presiunea dinspre Răsăritul Rusiei asupra lumii scitice, crescând, provoacă o recrudescență a apăsării acestor Iranieni înspre SV.

Recitind pe Herodot în lumina acestor mărturii precise archeologice, înțelegem de ce el nu ne poate da informații cari să alcătuească un tot și, cu toate acestea, știrile lui pot fi, pentru detalii, de cea mai mare valoare. Herodot știe — din legendele și povestirile auzite de dânsul la Olbia și în alte părți ale Pontului (cf. IV 10) — că:

1. Agathyrsii, Gelonii și Scythii sunt frați; că dintre ei însă numai Scythii au rămas în Scythia, în vreme ce ceilalți doi frați au plecat din țara scythică (IV 10).

2. Că țara locuită de Scythi a fost înainte a Cimmerienilor; când Scythii nomazi, au pornit din cauza Massageților, peste Araxes spre Vest, Cimmerienii n'au fost uniți ca să le reziste, ci s'au certat între ei și și-au ucis pe șefii lor, cari voiau să-i mâne în luptă și i-au immormântat pe malurile Nistrului: *παρὰ ποταμὸν Τύρην*, iar mormântul lor se vedeà încă: *ἔτι δῆλός ἐστι ὁ τάφος*, pe vremea lui Herodot (IV 11).

3. Că «Agathyrsii», adică oamenii regelui care-i va fi condus spre Apus, un *'Αγάθυρσος* oarecare (cf. numele conducătorului Scythilor împotriva lui Dareios, un *'Ιδάνθυρσος* [2]); IV 76, 120, 126, 127), locuiau la

[1]) Filow, în *Römische Mitteilungen*, XXXII, 1917, p. 21—73; cf. critica și interpretarea dela Rostovtzeff, *o. c.*, p. 88 și urm.

[2]) Vasmer, o. c., p. 14 răstoarnă problema, făcând și pe *'Ιδάνθυρσος* thrac, după «thracicul» *'Αγάθυρσος*, căruia Vasmer însuș îi găsește totuș cu ușurință o etimologie *iraniană!*

râul *Μάρις*, care *ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων — ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ* (IV 48), — ceea ce, după descoperirile archeologice mai sus înșirate (vezi și harta I), e perfect exact.

4. Că totuși Agathyrsii erau — cel puțin pe vremea lui Herodot — un neam deosebit de Scythi și cari locuiau dincolo de granițele Scythiei propriu zise (IV 100; cf. 48, 102, 104 și 125; cf. și Minns, hărțile 4 și 5). Ei sunt, e drept, iubitori de viață ușoară și poartă pe ei multe podoabe de aur *(χρυσοφόροι τὰ μάλιστα)* și sunt înclinați spre polygamie, ca și Scythii și ceilalți barbari, dar, *τὰ δὲ ἄλλα νόμαια Θρήιξι προσκεχωρήκασι* (IV 104), în vreme ce dimpotrivă *Νευροὶ δὲ νόμοισι χρέωνται Σκυθικοῖσι* (IV 105). Prin urmare e clar: despre Agathyrsi Herodot are știri precise, atât geografice cât și ethnografice. Dar el are și informații politice precise: conflictul dintre Ariapeithes, care domnià la Răsărit de Nistru, și Spargapeithes, care domnià în Carpați (IV 78) este bine cunoscut și l-am analizat cu alt prilej (*Pénétration hellénique et hellénist.*, Bullet. Sect. Hist. Acad. Roum., X, p. 29 sq.). Nu e însă superfluu să ne oprim asupra faptului că numele regelui Agathyrsilor, Spargapeithes, de pe vremea lui Ariapeithes, tatăl lui Skyles (c. a. 500 a. Chr.) este identic cu numele regelui Scythilor dela Nipru (IV 76) cu patru generații înainte de Idanthyrsos, deci de prin sec. VII ori cel mai târziu prin a. 600 a. Chr., și cu numele generalului Massageților, *Σπαργαπίσης*, feciorul reginei Tomyris, biruitoarea lui Cyrus (Herod. I 211 și urm.). Aceste cunoștințe relativ bogate asupra Agathyrsilor, foști Sciți, iar pe vremea lui Herodot thracizați, nu se pot explicà decât într'un singur chip: între Ardeal și Olbia, vechiul drum de invazie scitică, prin Basarabia și Moldova de jos, funcționà mereu și, la Tyras, unde, de sigur, se făceà schimbul de mărfuri între Olbiopoliți și Thracii din Apus, se puteau aflà multe lucruri cu privire la Țara Aurului și la locuitorii ei.

5. Că dealtfel caracterul originar scythic al Agathyrsilor nu este a se găsi numai pe cale filologico-archeologică, ci e stabilit și prin mărturii geografico-istorice. Ptolemaeus înșirând neamurile din Sarmatia europeană, cunoaște cam între Niprul și Donul superior neamurile iraniene ale Agathyrsilor și Aorsilor (*Geogr.* III 5, 10). Dar el nu e singurul: Dionysius Periegetul, Plinius și Ammianus Marcellinus îi cunosc tot în acelaș Nord îndepărtat, alăturea cu Gelonii și Melanchlaenii, între «Ocean» și «Munții Ripaei» (vezi citatele la C. Mueller, Ptol., *Geogr.*, I 1, p. 427 și 428). De altă parte migrația Scythilor

'Αγάθυρσοι nu se oprise în Carpaţi, ci tocmai în Rhodope şi la Marea Egee, către gura râului Nestos, unde ei împinseseră cu dânşii şi triburile getice, pe care le constatăm prezente aici încă de prin a. 500 a. Chr. (v. mai jos, şi în special cap. V)[1]. In adevăr acei *Τραυσοί*, despre cari Hesychius ne spune că erau un *ἔθνος Σκυθικόν*, iar Steph. Byz., *ἔθνος, οὓς οἱ Ἕλληνες Ἀγαθύρσους ὀνομάζουσι* (cf. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I 70 sq. şi 99 sq.), nu erau Thraci, cum crede Tomaschek, ci Sciţi, complet thracizaţi, încă de pe vremea lui Herodot (cf. V 3, 4 cu Tomaschek. *l. c.*, p. 70), întocmai ca şi Agathyrsii din Dacia. — Astfel dară Agathyrsii dintre Nipru şi Don sunt Scythii împinşi într'acolo — spre regiunile slavo-finnice — ca şi in Crimeea — spre Cimmero-Thraci — de Sarmaţii şi apoi de Alanii, cari veniseră din sec. IV a. Chr., trib de trib, fără întrerupere, din stepa turaniană. Mărturia lui Ptolemeu confirmă — indirect — şi pe cea a lui Herodot, că vechii Agathyrsi erau un neam scythic plecat spre Vest şi despărţit de Scythii propriu zişi, dela Nipru, — căci regăsirea Agathyrsilor pe Nipru la ceilalţi autori de după Herodot ne indică originea migraţiei, care avusese loc în sec. VII a. Chr.

6. Că dimpotrivă, după cum am arătat şi cu alt prilej (cit. *Pénétration*, p. 28 sqq.), Herodot nu ştià nimic precis despre împrejurările din câmpia munteană, din Oltenia ori Banat, decât doară că *pe vremuri* şi aici a fost tot Scythia: *ἀπὸ Ἴστρου αὕτη ἤδη ἀρχαίη Σκυθίη ἐστί* (IV 99; cf. 51); dar altfel el singur zice: *τὸ δὲ πρὸς βορέω ἔτι τῆς χώρης ταύτης* (adică Thracia) *οὐδεὶς ἔχει φράσαι τὸ ἀτρεκές* (foarte caracteristică declaraţie pentru lipsa de legături a Olbiopoliţilor cu valea Dunării şi văile afluenţilor ei, cari par a fi fost exclusiv în dependenţă economică de Histria: v. *Pénétration*, p. 25 sqq.: încă din sec. VI a. Chr., Histrienii erau la gura Siretului), *οἵτινές εἰσι ἄνθρωποι οἰκέοντες αὐτήν, ἀλλὰ τὰ πέρην ἤδη τοῦ Ἴστρου ἔρημος χώρη φαίνεται ἐοῦσα καὶ ἄπειρος* (ceeace cum am văzut mai sus prin descoperirile archeologice e absolut fals: şi aici erau exact aceleaşi împrejurări ca şi în Ardeal, începând din acelaş al VII-lea secol şi până după Herodot). Şi »părintele istoriei« continuă: *μούνους δὲ δύναμαι πυθέσθαι οἰκέοντας πέρην τοῦ Ἴστρου ἀνθρώπους* (deci chiar aşà de pustiu nù e) *τοῖσι οὔνομα εἶναι Σιγύννας, ἐσθῆτι δὲ χρεωμένους Μηδικῇ*, având nişte cai mici, păroşi, cari nu

[1] Cf. Pârvan, *Note di geografia antica*, în *Rivista di Filologia*, Torino, N. S. I 1923, p. 342 şi urm.

pot purtà oameni călări, dar puşi la căruţe sunt foarte iuţi şi le slujesc destul de bine în vagabondările lor, până la Marea Adriatică în ţinutul Eneţilor *(κατήκειν δὲ τούτων τοὺς οὔρους ἀγχοῦ Ἐνετῶν τῶν ἐν τῇ Ἀδρίῃ)* Aceşti Sigynni spun despre ei înşişi că sunt coloni ai Mezilor (V 9).

7. Că, deoarece Scythia oficială a lui Herodot se isprăveşte la Tiarantos, pus de el acolo unde ar fi Oltul (cf. IV 48) şi deci numai la Apus de Olt poate fi regiunea locuită de Sigynni, urmează că acest neam scythic [1]), sau, în general, iranian, a trebuit să se întindă în Oltenia, Banat şi mai departe spre Vest, pe larga vale a Savei, până spre Adriatica. In legătură cu acest fapt nu e fără interes a cità interesanta observaţie făcută de Reinecke, cu privire la cultura de Hallstatt din colţul de Nordvest al Peninsulei Balcanice, adică din regiunea până unde se întindeau Sigynnii, tocmai în vremea stăpânirii scythice în părţile noastre: «das äusserliche Gepräge mancher skythischen Funde sowohl aus Ungarn wie aus Südrussland verrät im übrigen eine gewisse Uebereinstimmung mit den hallstattzeitlichen Grabfeldern, besonders mit denen der östlichen Gruppe, an der Nordwestecke der Balkanhalbinsel. So grundverschieden auch die ethnische Basis (pentru Reinecke, ca şi pentru Nagy, Minns şi alţii, Scythii sunt Mongoli), sowie die Reihe der wichtigsten Formen in diesen beiden Gebieten ist, eine Menge kleiner Züge ist beiden gemeinsam. Dieser Umstand mag unbedeutend erscheinen, jedoch ermöglicht er uns ganz interessante Vergleiche und gewährt uns auch einigen Anhalt für die exacte Zeitbestimmung» (*l. c.*, 1898, p. 10). Vom vedeà în capitolul IV al lucrării noastre, la descrierea obiectelor găsite la Piscul Crăsanilor, că această continuitate culturală de care vorbeşte Reinecke, nu e adevărată numai pentru Banat şi Ardeal, ci şi pentru câmpia munteană.

8. Că aşà de puţin ştiau Thracii dela Propontida, cu cari Herodot se consultase, alăturea şi în afară de Scythii dela Olbia, asupra geografiei Europei centrale, despre ţinutul de dincolo de Dunăre, încât Herodot notează, combătând-o, şi povestea că la Nord de fluviu nici măcar nu se poate pătrunde, pentrucă *μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέρην τοῦ Ἴστρου!* (V 10).

9. Că Herodot nu ştie nimic de o pătrundere scythică la Sudul Dunării.

10. Că în ciuda tuturor lipsurilor informaţiei sale, Herodot cunoşteà totuş faptele capitale privitoare la existenţa de pe vremuri a Sciţilor până la Dunărea pannonică şi chiar la Adriatica şi că, graţie relaţiilor

[1]) Cf. şi Minns, p. 102; Ebert, p. 351 sq. (fals aşezaţi la N Agathyrsilor); cf. Ed. Meyer, KZVS, XLII p. 27. Cf. însă Déchelette, *Manuel*, II 2, p. 590, n. 2

comerciale directe între Ardeal şi Rusia sudică, Herodot dă cele mai exacte ştiri despre foştii stăpâni sciţi ai Ardealului, pe vremea lui aproape complet tracizaţi, Agathyrsii.

Examinate şi aceste informaţii să trecem la chestiunea principală ce ne interesează: *pe cine au găsit Scythii ca locuitori ai regiunei dintre Nistru şi Tisa?*

Minns [1]) pomeneşte cu scepticism încercarea făcută de Hubert Schmidt [2]) pe cale archeologică, de a dovedi că autorii culturii târzii a bronzului transilvan, deci locuitorii regiunilor noastre către sfârşitul celui de-al doilea şi începutul primului mileniu a. Chr. au fost Thracii. Dar el însuş admite [3]) că Geţii pot fi socotiţi ca aborigeni în *Nordul* Dunării, până către Tyras, graniţă până la care ei regulat reveniau, când erau uniţi politic şi militar, oricare ar fi fost violenţa migraţiilor pornite din stepa rusească spre Vest.

Acestea însă sunt simple păreri [4]). Şi faţă de ele trebuieşte adus un argument, pe care, e ciudat, încă nu l-au folosit după cuviinţă învăţaţii pentru stabilirea caracterului etnografic al populaţiei din massivul carpatic pe vremea năvălirilor scitice. E anume argumentul toponomastic.

In afară de itinerarii, cari ne dau prea puţine nume, izvorul nostru principal e Ptolemaeus. Bazat pe izvoare foarte diferite, atât din vremea romană cât şi din cea elenistică, Ptolemaeus constitue pentru noi rezultatul unei foarte îndelungate evoluţii cu încheierea prin anii 100 p. Chr.

Alăturea de Celţii, Germanii şi Sarmaţii, pe cari-i găsim notaţi complet la locurile treptat ocupate de dânşii din sec. IV a. Chr. până în I-ul p. Chr., întâlnim însemnată pe teren o expansiune getică, adică dacică, spre N, NV, SV ori S până în Posnania, ori pe malul Adriaticei, ori în Podolia. Este clar însă, că, dacă expansiunea spre Răsărit ori spre NE poate găsi o explicaţie in apăsarea celtică dinspre V, care ar fi putut împinge pe Daci în direcţiile opuse ei, nici un alt fenomen istoric, şi nici

[1]) *O. c.*, p. 41.

[2]) *Zeitschrift f. Ethnologie*, XXXVI 1904, p. 630.

[3]) *O. c.*, p. 122.

[4]) Dacă teoria lui Hubert Schmidt, că ceramica cu proeminenţe («Buckelkeramik») e thracică (v. la Dörpfeld, *Troja u. Ilion*, p. 594 şi cf. şi *Prähist. Zeitschr.*, IV 1912, p. 22, în legătură cu Troia VII) se confirmă, am avea atunci, după statistica făcută de Andrieşescu în teza sa de doctorat asupra Daciei preistorice (Iaşi 1912), o dovadă mai mult de întinderea Thracilor dela Vistula până la Marea Egee, încă din neolitic. Deocamdată însă e prematur de transformat această chestie de stil în una de etnografie.

chiar migrația sarmatică, a cărei direcție spre Europa centrală e foarte târzie, abià din sec. I p. Chr., pe vremea romană, nu ar puteà explicà prezența *davae*-lor dacice până în regiunea Oderului și Warthei [1]).

Singură, năvălirea scythică, ajunsă ea însăș sporadic până în Silezia și în Brandenburg, transformată apoi într'o stăpânire liniștită de trei secole, până la coborîrea Celților din Alpii Răsăritului în sec. IV și pornirea lor spre Sud și Est, singură deci această străveche presiune și apoi ocrotire iraniană în massivul carpatic poate lămurì cum Dacii s'au putut întinde așà de departe. Dar mai mult; când Celții au pornit spre Răsărit, ei au împins de sigur în parte pe Dacii din Moravia, Slovacia, ori Ungaria actuală spre Răsărit. Totuș elementul dacic erà așà de adânc înplântat aici, încât nici chiar Celții nu l-au putut scoate din acele părți, ba dimpotrivă, Dacii i-au alungat și nimicit în sec. I a. Chr., sub Burebista, care de o parte se ciocnià aici cu ei, iar de alta în Boemia se luptà cu Germanii Suevi, reorganizați de Ariovist (vom revenì mai departe cu toate citatele). Astfel dară când Strabo descrià țara Dacilor, el începeà povestirea din munții Moraviei actuale. Dacii au fost deplasați din câmpia slovacă și din câmpia ungară abià în sec. I p. Chr., prin năvălirea Sarmaților Iazygi, ajunși aici tot prin pasurile Slovaciei orientale, ca și Sciții, cu șapte secole înainte.

Dar nu numai spre NV și V au ajuns Dacii încă din vremea scitică, ci și înspre S. In adevăr am arătat altădată (vezi mai jos) că prin a. 500 a. Chr. Geții veniți din N în Rhodope supuseseră pe Thracii localnici și o dinastie getică domnià aici; că Paeonia, ca și țara Odrysilor de pe Hebrus, ba chiar regiunea de dincolo de Bosporul Thracic, se umpluse de Daco-Geți. Adaog acum că și aceà *Thermidava*, care nu e decât o *Germidava* ori o *Zermidava* de origine norddanubiană, pomenită de Ptolemaeus lângă Scodra (II 16, 7), ca și *Εἰμινάκιον (ibid.)*, care nu e decât un dublet dalmatic al triballicului *Viminacium* dela Dunăre, sunt tot de o foarte veche origine, iar nu abià de pe vremea năvălirilor dacico-scordisce din sec. II și I a. Chr.[2]) Căci iată un nume clasic de colaborare daco-scitică în Dalmația: e numele tribului *Δαούρσιοι* (II 16, 5), care, potrivit cu formațiunile analoage iraniene, are a fi desfăcut în *Δάοι* + *ἀορσοί* (iran. «auruša» = alb), «Dacii albi», și anume

[1]) V. mai jos în cap. V, analiza amănunțită a tuturor știrilor respective.

[2]) V. dealtfel mai jos cap. V și cf. Patsch, *Thrakische Spuren an der Adria*, in *Österr. Jahresh.*, X 1907, p. 169 sqq.

în aceà formă arhaică a numelui Dacilor, care se întâlneşte încă dela Menandru şi deci nu are nimic de a face cu Sarmaţii şi o eventuală împingere a Dacilor de către Sarmaţi, mai târziu, aici, — întrucât ea trece înapoi dincolo de secolul al IV-lea a. Chr. — Despre o altă colaborare daco-scytică, bine documentată, în Rhodope, mult înainte de Herodot, am amintit mai sus, p. 35, şi vom trată pe larg în cap. V.

De aceea e superfluu să chemăm în ajutor legenda Argonauţilor pe Dunăre în sus şi denumirea peninsulei Istria din fundul Adriaticei după numele thracic al Dunării, pentru a înţelege că Sciţii ajunşi în masivul central carpatic au dat aici peste un mare popor «thracic», cel getic, pe care pe de o parte l-au supus, pe de altă parte l-au împrăştiat până departe, fie făcându-l să-şi caute la rândul lui alte pământuri, fie, mai ales, luându-l cu ei în expediţiile lor prin vecini. Toponomastica Daciei, aşà cum o găsim la Ptolemaeus, e de un caracter foarte vechiu şi mărturia lui Herodot, că Agathyrsii trăiau în valea Mureşului după felul de viaţă thracic, nu mai are nevoie de sprijinire în plus[1]).

---

[1]) In cartea sa *The early age of Greece*, Cambridge, 1901, alături de-o sumă de ipoteze îndrăzneţe sau insuficient documentate, W. Ridgeway a încercat — cel dintâiu pentru protoistoria greacă — să trateze în spirit istoric mărturiile preistorice cu privire la epoca bronzului şi a fierului în Europa Centrală şi Sud-Estică. Şi dacă părerile lui asupra celtismului Cimmerienilor şi Geţilor (p. 387 şi urm., 398, 442, etc.,— urmat pe această cale şi de J. B. Bury, *The homeric and the historic Cimmerians*, în *Klio* VI 1906, pag. 79 şi urm.), nu pot fi admise pentru explicarea migraţiilor «*rasei alpine*» către Est şi Sud, fapt e, că numeroase indicii ne îndeamnă să credem că cele trei mari epoce culturale ale preistoriei corespund la trei serii de deplasări de popoare şi de catastrofe politice. Am aveà întâiu înfrângerea neoliticilor cu ceramica bandată (de o parte prin incizii, de alta prin picturi) şi cari în eneolitic încercaseră — fără a reuşi deplin — să se puie la curent cu nouile progrese tehnice ale armelor de bronz, de oamenii bronzului, şi dispariţia catastrofală a culturii neolitice pictate. Aşezaţi în Ardeal nouii stăpânitori robesc totul în jurul lor până în Sudul «thracic» şi în Estul «cimmerian». Ei desvoltă o cultură remarcabilă în aceste părţi timp de aproape o mie de ani. Dar de pe la 1076 a. Chr. (cronol. eusebiană, pentru începutul năvălirilor Cimmeriene — sfârşite abià în sec. VII: cf. şi Lehmann-Haupt, *Zur Chronologie der Kimmeriereinfälle*, în *Klio*, XVII 1920, p. 113 şi urm., pentru o năvală în Lydia între 660 şi 625) oamenii fierului năvălesc deoparte din Alpi spre Sud-Est şi Sud, de alta din Estul asiatic spre Rusia sudică, şi Minoico-Myceenienii — oamenii bronzului — sunt sfărmaţi de «eroii homerici» purtători ai armelor de fier, ai scuturilor rotunde şi a civilizaţiei dela Hallstatt şi Glasinatz, cari coboară dela Dunărea mijlocie până la gurile ei şi până în Creta şi Asia mică. «Celto-Umbro-Geto-Cimmero-Achaeii» ar fi astfel reprezentanţii de «rasă alpină», pe cari istoria îi întâlneşte stăpânind în Europa centrală şi sudică odată cu începuturile epocei fierului: «Ibero-Liguro-Illyro-Thraco-Pelasgii» ar fi cei biruiţi.

Dar să ne întoarcem la însuș Herodot și la celelalte izvoare vechi, spre a le analiză în amănunte, rămânând ca de Ptolemaeus să ne ocupăm mai pe larg în capitolul al V-lea al acestui studiu.

II

Herodot, care fusese la *Olbia*, în ținut scythic, dar nu fusese la *Istria*, în ținut thraco-getic [1]), credeà că toată câmpia dintre Olt și Nistru este unitar scythică, întocmai ca regiunea din Nordul Mării Negre până către Don (IV 48, 49, 51, etc.). Dar el nu are dreptate decât într'o măsură cu totul redusă. Că Sciții au stăpânit pe vremuri până în Europa Centrală, supunând și întreaga Dacie, am arătat în amănunte mai sus [2]).

Și totuș nouii cuceritori se vor topi și ei, ca și predecesorii lor indogermani ai bronzului, în rassa mediteraneană, rămânând în puritatea lor primitivă de obiceiuri, credințe și organizație a omului pădurii, numai în Nord-Vest și pe valea Dunării. Geții vor fi astfel bine diferențiați de Thraci, ca oameni ai fierului, chiar dacă originar vor fi fost — cum de sigur e cazul — de aceeaș rassă cu supușii lor Illyro-Thraci, oameni ai bronzului. (Cf. Ridgeway, p. 352—442). Fapt e, că Scythii, cari începând dela a. 1000 deplasează pe Cimmerieni spre Vest și — peste Marea Neagră și Caucaz — spre Sud, rămân, ca oameni ai stepei, la Nistru și numai prin cete răsboinice izolate exercită pe ici pe colo o dominație politică mai mult sau mai puțin durabilă (asemănătoare cu cea a Hunilor în sec. IV și V p. Chr.). Ei lasă urme, cum am văzut, atât în Europa centrală cât și în special în «Dacia». Sunt oamenii bronzului din Dacia tot Geți? Ori sunt Thraci, cari vor fi fost supuși apoi de Geții armați cu fier? Și oamenii pietrei de ce neam erau? La aceste întrebări nu se va puteà da un răspuns până ce nu vom fi ridicat cele trei hărți archeologice respective: a neoliticului, a bronzului, a fierului,— și nu vom fi examinat cu atenție elementele originale și cele împrumutate ale celor trei culturi respective. Ce putem spune încă de acum, e că anume elemente morfologice și decorative ale industriei neolitice se pot urmări în țara noastră până în epoca greco-romană, ceeace a făcut pe Andrieșescu să admită o autohtonie și persistență «thracică» din neolitic până în epoca romană. Noi însă vedem că din multele stațiuni pur neolitice, sau cel mult eneolitice, care dovedesc prezența unei foarte numeroase populații în acea vreme, o mare majoritate sunt pustiite în epoca bronzului,— iar de altă parte, stațiuni absolut nouă, exclusiv din epoca fierului, răsar alăturea dè — mai rar pè — ruinile vechilor așezări din neolitic ori bronz. In acest caz se află chiar însăș stațiunea dela Piscul Crăsanilor, care e exclusiv din epoca fierului. Deci mari deplasări de populație din mileniu în mileniu au fost. Dar în ce direcție și în folosul ori paguba cui? Deabià deceniile viitoare de săpături intensive ne vor puteà ajutà să încercăm un răspuns.

[1]) Pârvan, *Pénétration*, p. 28 și urm.

[2]) Cf. și Pârvan, *Note di geografia antica*, in *Rivista di filologia classica* (De Sanctis-Rostagni), N. S. I (Torino) 1923, p. 342 și urm.

Resturile scythice din câmpia munteană și din Oltenia, mai sus descrise, sunt elemente archeologice prețioase pentru documentarea unei influențe culturale scitice, paralele cu influența greacă din aceeaș vreme [1], dar nu credem că pot demonstrà din punctul de vedere demografic mai mult decât monumentele analoage descoperite în Bulgaria. Dimpotrivă, din cele mai vechi timpuri istorice, regiunea dela Vest de Tyras se arată a fi fost getică [2], iar infiltrațiile scythice par a fi de un caracter mai mult superficial și de natură trecătoare, politic-militară. Tomaschek [3] crede chiar că ar puteà identificà precis tribul getic care locuià în Moldova și Basarabia sudică, între Siret și Nistru, ba chiar dincolo de Nistru, până către Olbia, unde știm precis din inscripții [4], că erà destul element thracic, —explicând, credem, cu dreptate, că acei problematici *Καλλιπίδαι* agricultori, pe cari Herodot îi pomenește (IV 17) între Bug și Nipru, *ἐόντες Ἕλληνες Σκύθαι*, dar totuș deosebiți de Sciți, pentrucă *σῖτον καὶ σπείρουσι καὶ σιτέονται*, nu ar fi altceva decât cunoscuții *Καρπίδαι*, pe cari Skymnos îi pomenește între gurile Dunării și Sciții *ἀροτῆρες*. In adevăr, atât Ptolemaeus cât și toate celelalte izvoare literare și epigrafice sunt unanime în a localizà pe *Κάρπιοι*, *Ἄρπιοι*, *Κάρποι*, *Καρπιανοί*, *Καρπο-Δάκαι* [5]), *Carpi*, în Moldova și Basarabia până spre Nistru și Dunăre [6]). Numele însăș al munților dela Apusul Moldovei, *Καρπάτης ὄρος* (Ptolemaeus) poate din *Καρπα-ταοα* (cf. *Καρπα-εύς*, de o parte, și *Tasi-basta*, de alta) [7]) se arată a se trage dela ei: «Munții Carpilor», precum mai târziu, tot prin aceleași locuri, întâlnim *Alpes Bastarnicae* în Tabula Peutingeriana, iar și mai târziu, la Ammian, *montes Serrorum*, «munții Serrilor» — Sarmați [8]). Dacă și *Costo-boci*-i dacici, adică tot getici *(Coisstoboci, Castaboci, Κοστοβῶκοι)*, pe cari-i întâlnim în vremea romană în Nordul Daciei, locuind în Moldova de Miazănoapte și în Bucovina, erau acolo și în sec. V a. Chr., nu putem fixà: e probabil,

[1]) Pârvan, *Pénétration*, passim.

[2]) *Ibidem*, p. 7 și nota 1.

[3]) *Die alten Thraker* I, p. 108 și urm.

[4]) Cf. G. Mateescu în *Ephem. Dacoromana*. II 1924, *Nomi traci del territ. scito-sarm.*

[5]) Art. lui U. Kahrstedt, *Die Karpodaken*, în *Prähist. Zeitschrift*, IV 1912, p. 83 și urm., e unilateral și rău informat.

[6]) Vezi Tomaschek, *o. c.*, I, p. 109 și urm. și II 2, p. 91. Cf. și Minns, *o. c.*, p. 124.

[7]) Tomaschek, II 2, p. 46 cu p. 74.

[8]) Tomaschek explică tocmai pe dos: poporul *Carpilor* s'a numit după munți, iar nu munții după popor, ceeace cred că e greșit. Cf. Boiohaemum, etc.

deoarece nu vedem nici un motiv ca să fie altfel. Destul că, la Apus de Nistru, erau, în orice caz, încă cu mult înainte de Herodot neamuri getice.

In adevăr, este drept că Herodot nu cunoaște pe Geți decât între Balcani și Dunăre și anume încă din sec. VI (vezi toate citatele la Tomaschek, *o. c.*, I p. 92 și urm), și că nici la Herodot nici mai târziu, până la Ptolemaios al lui Lagos, câmpia munteană nu este clar descrisă de nimeni, iar la Nordul Dunării de Jos e închipuită chiar de Herodot (V 9) un fel de *ἐρημία*, unde Geții și Sciții ar fi deopotrivă vagabonzi. Dar de altă parte tot Herodot ne arată că numele apelor din câmpia munteană, ca *Naparis* [1]) și *Argesis* (în loc de *'Ορδησσός)* [2]), la care putem adăugà încă și pe *Buzaeus* și *Seretus* — reconstituite de noi [3]) — sunt thracice, — iar aici, între Carpați și Dunăre, nu e loc pentru alți Thraci decât pentru Geți, cari locuiau compact malul drept până la vărsarea în Mare, și cari locuiau deasemenea sub numele de *Carpi* toată Moldova de Miazăzi. Cât privește «pustia» de care vorbesc anticii, ea e o simplă naivitate: așezările preistorice, fie din timpul bronzului, fie din timpul fierului, deci — prin La Tène — tocmai dela Hecateu și Herodot încoace, sunt nu numai dese, ci și foarte infloritoare în această câmpie, cum vom vedeà prin descoperirile făcute în vara trecută.

Dar chiar tradiția literară antică, atunci când pleacă dela izvoare autoptice, nu este neștiutoare de acest adevăr.

Neamurile daco-getice, cu așezările lor caracteristice numite *davae*, s'au întins — precum am accentuat și mai sus — încă din vremi immemoriale spre Nord, până în Silezia, în Posen, în Galiția și Podolia, iar spre Sud-Vest, năvălind peste Thraci, până in Rhodope și pe valea Mariței, trecând chiar dincolo de Hellespont în Asia Mică [4]). Pe vremea lui Herodot acest proces de expansiune nordică și sudică, din centrul carpato-danubian, erà încheiată [5]).

[1]) Naparis, dela *Napae* (cf. Vasmer, *o. c.*, p. 45) posibil și iranian, și în Ardeal la *Napoca* și în Muntenia la *Naparis*? V. mai jos, cap. V.

[2]) Pârvan, *Nume de râuri daco-scythice*, M. S. Ist. Acad. Rom., s. III, t. I, p. 22 și 14.

[3]) *Ibidem*, p. 12 și 11.

[4]) Tomaschek, I, p. 111 și urm. susține, poate cu dreptate, că massivul carpatic a fost dintru începuturile indogermanice, thracic. Acolo însă unde ni se pare că Tomaschek greșește, e când identifică pe Geți cu Thracii și dimpotrivă desparte pe Thraci de Moesi și Phrygi. Astfel își ia singur posibilitatea unei stratificări de migrații nord-thracice, analoage celor elenice: I *Acheii*, II *Dorienii*, — adică I «*Thracii*» mycenieni, II *Geții* din epoca cimmeriană.

[5]) Pârvan *Note di geografia antica*, *l. c.*, p. 338 și urm. Cf. mai jos, c. V al lucrării de față.

Intinderea stăpânirii macedonene sub Filip și Alexandru până la gurile Dunării pune în circulație curentă știrile despre Geții și Dacii din Moldova și Muntenia, pe care Histrienii le avuseră din belșug încă din sec. VI a. Chr. și pe care ceilalți negustori greci, pe urmele acestora, le câștigaseră mai târziu, dar totuș încă cu mult înainte de Menandru. Acesta, între a. 324 și 293, le repetă, ca un ecou banal, și pentru Atenieni, atunci când, dând sclavilor din comediile sale numele de «Dacul» și «Getul», făceà glume mai mult ori mai puțin spirituale pe socoteala Geților prea iubitori de femei [1]).

Cea dintâi știre precisă despre regatul Geților din Nordul Dunării [2]) o avem dela Ptolemaios regele de mai târziu al Egiptului, care, intovărășind pe Alexandru în expediția sa din a. 335 împotriva Geților din Dacia, a avut ocazia să descrie cele văzute de el însuș, iar nu să repete lucruri aflate dela alții. Versiunea originală a lui Ptolemaios ni e păstrată în două izvoare târzii: Strabo și Arrian. Să încercăm pe baza acestora a restabili faptele, destul de neclare din punctul de vedere topografic, din cauza unor confuzii toponimice cu totul supărătoare. Incepem cu Arrian, care e mai complet [3]).

Alexandru pleacă în primăvara lui 335 împotriva Triballilor și Illyrilor «vecini între ei», «pentrucă aflase că vor să se răscoale». Pleacă dela Amphipolis, spre a năvăli in Thracia Thracilor «numiți autonomi», lăsând pe stânga Philippopolis și muntele Orbelos. Trece Nestus și în a zecea zi ajunge la Haemus. Aici are lupte cu Thracii liberi, «*οἱ Θρᾷκες οἱ αὐτόνομοι*», pentru trecerea muntelui. După ce îi biruiește, se coboară direct la Triballi: *αὐτὸς δὲ τὸ ἄκρον ὑπερβαλὼν προῄει διὰ τοῦ Αἵμου ἐς Τριβαλλούς, καὶ ἀφικνεῖται ἐπὶ τὸν Λύγινον ποταμόν*, care e cale de trei zile dela Dunăre (I 2, 1). Prin urmare Alexandru, al cărui drum a fost pe la Răsărit de Orbelos și de Philippopolis, trece Haemul într'un punct, totuș destul de apropiat de Triballi, încât să nu mai aibă deaface la coborire și cu Geții dintre Balcani și Dunăre. Ori, este clar că Thracii autonomi nu pot fi decât Odryzii și că, de altă parte, ținta expediției lui Alexandru, pentru supunerea Triballilor, trebuià să fie *Oescus*, capitala lor (cp. Ptolemaeus II 10, 5: *Οἶσκος Τριβαλλῶν)*. In această ipoteză trecerea sa peste coamă: *τὸ ἄκρον ὑπερβαλών*, și descinderea sa

[1]) Strabo, p. 297.
[2]) Vezi pentru toate acestea, Pârvan, *Pénétration*, p. 26 urm., 33 urm., și 40 urm.
[3]) Ed. Roos, I, 1 și urm.

διὰ τοῦ Αἷμου trebuie puse între Cabyle și Nicopolis ad Haemum, în care caz *Lyginus* trebuie să fie, cum au admis — după Droysen, *Gesch. Alexanders*[2], p. 69 — și Baratta-Fraccaro (*Atlante Storico*, I, planșa 22, harta Moesiei) actualul râu Iantra. Expediția lui Alexandru la Nord de Haemus este dar orientată spre NV și V, așà precum la Sud de Haemus ea fusese orientată spre NE și E. Acțiunea sa de potolire a Thraco-Illyrilor erà deci executată printr'o foarte ingenioasă mișcare de învăluire, având tot timpul flancul drept apărat de regiunile de penetrație elenică și de imediat contact cu flota, întâiu pe Marea Egee și Marea Neagră până la Haemus, apoi pe Dunăre, dela coborîrea din Haemus către ținutul Triballilor. In adevăr Arrian ne și vorbește apoi de acțiunea combinată a armatei și flotei lui Alexandru, intrată pe Dunăre în sus, spre a colaborà împotriva Triballilor — e drept fără succes (I 3, 3—4). Dar să continuăm a analizà pe Arrian, spre a ne da seama, care parte a Daciei getice a fost călcată de Alexandru în expediția sa din a. 335.

Când Alexandru ajunge la râul Lyginos, într'un punct de unde mai erà cale de trei zile până la Dunăre, el găsește pe Triballi împrăștiați pretutindeni, după obiceiul barbarilor de aici, de a obosi pe dușman prin retragerea tot mai departe în interiorul țărilor lor. Arrian zice: »Syrmos, regele Triballilor, aflând de mult de expediția lui Alexandru, trimisese pe femeile și copii Triballilor dinainte la Dunăre, cu porunca să treacă apa într'una din insule (*ἐς νῆσόν τινα τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ*)«. Și aici urmează, cu totul neașteptată, la prezent (*ἐστίν*), față de trecutul (*προὔπεμψεν, κελεύσας, συμπεφευγότες ἦσαν*, etc.) consequent întrebuințat în toată povestirea, această explicație, care are foarte mult aerul unei glosse marginale: *Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν*. »Tot în această insulă se refugiaseră de altă parte, la apropierea lui Alexandru, încă de mult și Thracii vecini cu Triballii, și tot aici fugi și Syrmos cu cei dimprejurul lui. Mulțimea cea mare a Triballilor se refugiă însă înapoi către râul (Lyginos), de unde pornise în ajun Alexandru (pentru a se luà după Syrmos)«. Alexandru se întoarce înapoi și are loc în lunca râului o luptă cu Triballii, fără prea mare importanță (I 2, 2—7), după care el pleacă din nou la Dunăre, unde ajunge a treia zi și încearcă, ajutat de flota sa, o debarcare în insulă, fără însă a reuși, din diferite motive, printre cari în primul rând numărul prea mic al corăbiilor sale (Arrian I, 3, 3—4 și Strabo p. 301). Atât Strabo cât și Arrian citează pentru aceste fapte ca izvor pe Ptolemaios al lui Lagos. Se pune însă întrebarea dacă Ptolemaios numise insula

în care s'au retras Triballii cu un nume propriu, sau, după cum reieșiă chiar din textul mai sus citat al lui Arrian, numele propriu, de *Πεύκη* este un adaos târziu, al unui excerptator ori copist al lui Ptolemaeus Lagi, care știind de *Peuce*, că e cea mai celebră insulă din Dunăre, a adăugat numele ei, acolo unde originar nu fusese. In adevăr Strabo zice, în legătură cu citata expediție a lui Alexandru împotriva Triballilor și Geților (p. 301): «se povestește că Alexandru al lui Filip, cu prilejul expediției împotriva Thracilor dela Hăemus, năvălind la Triballi, cari se întindeau până la Istru și până la insula din fluviu numită Peuce, ținutul de dincolo avându-l Geții, s'a dus până acolo și că n'a putut să debarce în insulă din lipsă de corăbii îndestulătoare, dar că trecând la Geți, a cucerit orașul lor și curând apoi s'a întors acasă...»[1].

Este clar că pentru Strabo, care știà unde fuseseră și unde erau încă Triballii (p. 318 cu 315 și 305) și care, de altă parte, determină precis unde e insula Peuce (p. 305), povestea cu refugierea Triballilor în această insulă și atacul lui Alexandru împotriva ei, e accentuat — cu mirare — ca un fel de *raid* îndepărtat de scopul principal al expediției: «s'a dus până acolo».

In adevăr niciodată Triballii nu au locuit mai spre Răsărit de regiunea *Dimus-Giridava*. Iar deosebirea pe care scriitorii o fac, precum am văzut și mai sus, între Triballi și Geți deoparte și Thraci de alta, e confirmată din punctul de vedere al împrejurărilor dinainte de a. 46 p. Chr., încă și după acest an, până în sec. II p. Chr., vorbindu-se mereu, ca pe vremea ultimilor regi thraci autonomi, de o *Thracia* și de o *ripa Thraciae* pe Dunăre (r. de *fines inter Moesos et Thraces*, începând dela Răsărit de *Dimus* și având ca frontieră apuseană linia aproximativă *Novae-Nicopolis ad Istrum* (adică mai exact, *ad Haemum)* (v. *Histria* IV, p. 590 și urm., r. p. 716 sq.).

Credem dară că Alexandru a atins Dunărea și a avut luptele sale, deoparte cu Triballii refugiați într'o insulă a Dunării, iar de alta cu Geții

[1]) Müllenhoff, *o. c.*, III, p. 134 și urm., explică pe Arrian și Strabo într'un chip neadmisibil, numai și numai spre a-l puteà aduce pe Alexandru toemai până la gurile Dunării. Și e foarte ciudat că nici Müllenhoff, nici alți scriitori moderni nu au observat, că vorbele lui Strabo, «la Triballi, cari se întindeau până la Istru și până la insula din fluviu, numită Peuce, *ținutul de dincolo avându-l Geții*», nu se poate potrivì *pentru regiunea unde au fost în totdeauna Geți și în dreapta Dunării, în chip compact, adică dela Asamus și Iaterus, în jos pe Dunăre*, și în întregul Deliorman și Dobrogea.

de dincolo, într'o regiune care nu poate fi nici la Apus de Oescus, nici la Răsărit de Trimammium [1]). Ipoteza bătrânului Barbier de Bocage, că Alexandru a trecut Dunărea în dreptul gurii Mostiștei și că acea πόλις întărită a Geților, pe care Alexandru o cucerește și o pradă (Arrian I, 3, 5—4, 5), ar fi în locul unde e azi satul Mănăstirea (pe vremuri numit Cornățelul), și unde ancheta noastră din vara trecută ne-a arătat că în adevăr a existat o așezare geto-greco-romană în epoca La Tène și elenistică, iar apoi romană [în acest caz balta Ialomiței, care începe propriu zis încă dela gura Argeșului, fiind insula Peuce], — credem că, fără a fi fantastică, deoarece ea ar corespunde, cu oarecare bunăvoință, la interpretarea noastră de mai sus, e totuș zadarnică, întrucât numele insulei *Peuce* nu trebuie să ne preocupe de fel, fiind pur și simplu spuriu în pasajul nostru. Iar «orașul Geților» poate fi tot așà de bine Zimnicea, ca și oricare altă așezare La Tène de pe malul stâng al Dunării, între limitele indicate.

In adevăr, insula Peuce, care e în legătură absolută cu gura Dunării numită Peuce, nu are ce căutà așà de sus pe Dunăre, tocmai în dreptul Durostorului. Strabo ne-o descrie amănunțit (p. 305): «iară lângă gurile Dunării e o mare insulă, Peuce: ocupând-o Bastarnii, ei au fost numiți după dânsa Peucini; și mai sunt și alte insule, cu mult mai mici, unele mai sus de ea, altele de către Mare. Căci Istrul are șapte guri: cea mai mare e numită Gura Sfântă, pe care se ajunge la Peuce după o plutire de 120 de stadii, acolo unde, *la capătul din vale al insulei*, Dareios și-a făcut podul, — cu toate că s'ar fi putut face și în susul insulei, la celălalt capăt al ei...». O atare descriere nu permite, firește, să admitem ca genuină pomenirea insulei Peuce în legătură cu expediția lui Alexandru împotriva Triballilor. Dealtfel chiar descrierea insulei la Arrian (I, 3, 4): cu maluri abrupte și așezată într'o parte strâmtă a fluviului, unde, pentru aceasta, cursul apei erà iute și nenavigabil, iar debarcarea aproape imposibilă, nu se potrivește absolut de fel la Gurile Dunării.

Rămâne deci câștigat că, după cea mai liberală interpretare cu putință, la anul 335 Ptolemaeus Lagi a descris țara și așezările Geților din stânga Dunării, în regiunea Argeșului de Jos. Ce a văzut el aici?

Inainte de toate, o armată respectabilă getă. La apropierea lui Alexandru și în fața încercărilor lui de a supune pe Triballii și Thracii din

[1]) Cf. și J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus* I, ed. 2, 1917, p. 321 sq. — Vulić în *Klio*, IX, p. 490 sq. nu oferă nici o explicație bine susținută. — J. Beloch, *Griechische Geschichte* III 2, ed. 2, p. 353 sq.: «zwischen Rustschuk und Silistria».

însula Dunării, Geții mobilizează: Ptolemaeus Lagi socotește cam 4000 de călăreți și mai bine de 10.000 de pedestrași geți adunați pe malul Dunării împotriva lui Alexandru. Malul e foarte populat (și ancheta noastră archeologică ne-a confirmat din plin această desime a populației, căci am întâlnit așezările preistorice făcând lanț aproape neîntrerupt pe tot țărmul getic). Alexandru rechiziționează pentru trecerea Dunării bărci indigene făcute din trunchiuri de copaci scobite: *μονόξυλα πλοῖα ἐκ τῆς χώρας*, «căci erà foarte mare belșug de astfel de bărci, întrucât riveranii Istrului se folosesc de ele pentru pescuitul în fluviu precum și când merg unii la alții în sus pe Dunăre, și, nu mai puțin, foarte adesea, pentru prădăciuni» (Arrian, I 3, 6). Trecerea Dunării se face noaptea «pe unde erau lanuri înalte de grâu, fiindcă mai ales pe aici nu puteau fi văzuți, când se apropiau de mal; iar la ziuă Alexandru a luat-o prin semănături poruncind pedestrimei să înainteze către ținuturile nelucrate, culcând grâul cu sulițele aplecate *(πλαγίαις ταῖς σαρίσσαις)*; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga; apoi, când au ieșit din semănături, Alexandru luă în persoană comanda cavaleriei așezate la aripa dreaptă, iar comanda falangei orânduite în careu o dădu lui Nicànor; Geții însă nu au rezistat nici măcar primului atac al călărimii, — pentrucă nu se așteptaseră de fel la îndrăzneala lui Alexandru, care fără să facă pod peste apă trecuse așà de ușor într'o singură noapte peste Istru, cel mai mare dintre toate râurile iară de altă parte și încheietura falangei erà spăimântătoare și atacul cavaleriei irezistibil. Deaceea dintru'ntâiu ei fugiră către orașul lor, care erà ca la o parasangă de Istru; când însă văzură pe Alexandru aducând în grabă falanga la atac dealungul malului — pentruca nu cumva pedestrașii să poată fi înconjurați de Geții cari ar fi întins o cursă — iar pe călăreți înaintând de front, Geții părăsiră din nou orașul lor, care erà rău întărit, luând cu ei călări atâția copii și atâtea femei, câte au putut duce caii, și se îndreptară spre ținuturile pustii *(ἐς τὰ ἔρημα)*, cât mai departe de fluviu. Alexandru ia orașul Geților și toată prada pe care aceștia o lăsaseră îndărăt; dă apoi prada lui Meleagru și Filip, să o ducă spre casă, iar el, după ce dărâmă din temelii orașul, închină jertfe pe malul Istrului lui Zeus Mântuitorul, lui Heracles și Istrului însuș, că nu i-a fost protivnic la trecere, și aduce înapoi la grosul oastei în aceeaș zi pe toți cei cu cari plecase, sănătoși și teferi» (I 4, 1—5).

Acolo, în dreapta Dunării, Alexandru primește solii dela diferitele neamuri libere de Thraci locuind pe malurile Dunării *(παρά τε τῶν ἄλλων*

ὅσα αὐτόνομα ἔθνη προσοικεῖ τῷ Ἴστρῳ) și dela Syrmos [1]) regele Tribalilor (pe care nu-l putuse nici birui nici prinde), precum și dela Celții locuitori la golful ionic. Cu toți Alexandru încheiè pace și înțelegere, după care «plecă mai departe spre țara Agrianilor și Paeonilor» (I 5, 1): deci spre V și apoi SV, fără îndoeală pe valea râului Oskios (Iskerul), drumul cel mai drept dela Dunărea mijlocie spre Agriani — cari locuiau la izvoarele Oskiului.

Prin urmare Geții din stânga Dunării sunt o națiune numeroasă și bogată, dela care Alexandru poate ridicà o însemnată pradă, după cucerirea numai a uneia singure dintre cetățile lor. Oricât ar păreà de însemnată cifra de 4000 de călăreți și 10.000 de pedestri ai armatei gete, este evident că nu o putem respinge, deoarece Ptolemaeus Lagi, care de sigur nu exagerează în plus numărul soldaților trecuți peste Dunăre cu Alexandru (1500 de călăreți și 4000 de pedestrași: Arrian, I 3, 6), nu ascunde în expunerea sa îngrijorarea pentru acest gest îndrăzneț al lui Alexandru în plină Getia. Când dară miile de călăreți geți — căci temerile lui Alexandru de a nu fi tras în cursă ne arată că de sigur au fost mai multe mii — nu pot totuș salvà decât în parte femeile și copiii din orașul lăsat pradă Macedonenilor, este evident că trebuie să socotim ca foarte însemnată atât populația acestui centru getic, cât și în general populația getică din stânga Dunării. Întinsele lanuri de grâu de care vorbește Ptolemaeus la Arrian sunt de altă parte o dovadă de bogăția regiunii, în care, dealtfel, cum am arătat altădată [2]), pătrunderea negustorilor greci: ionieni, thaseni, rhodieni și cnidieni, se poate urmări cu ajutorul descoperirilor archeologice cu mult înapoi de epoca lui Filip și Alexandru cel Mare.

Ce anume triburi getice erau acelea cu cari se ciocnise Alexandru, e greu de fixat. Vor fi fost acei *Κράγεισοι* ori *Πιέφειγοι*, pe care-i cunoaște originalul lui Ptolemaeus, geograful din epoca Antoninilor, pe stânga Dunării la Răsărit de Olt? Nu știm. Și orice ipoteză e de prisos [3]).

---

[1]) Ce spune Plutarch, *Alex.*, XI, p. 670: *ἢ καὶ Σύρμον ἐνίκησε μάχῃ μεγάλῃ*, e pură retorică: întreaga expediție a lui Alexandru la Dunăre e rezumată în trei cuvinte, cu simple generalități.

[2]) Pârvan, *Pénétration*, p. 35 și urm., cu harta.

[3]) Izvoarele cu privire la Geții din stânga Dunării, cari încep a fi cunoscuți atunci când Filip și Alexandru și apoi statele greco-macedonene din Sud încep să aibă preferenții și asupra ținuturilor din stânga Dunării, au fost tălmăcite și răstălmăcite de foarte multe ori (cităm din literatura mai veche pe W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen

Dar asupra Geților din câmpia munteană avem încă și alte știri istorice din vremea elenistică, a căror interpretare trebuie reluată și corectată aici.

Expediția lui Zopyrion din a. 327/26 [sau, după Possenti, *Lisimaco*, Torino, 1901, p. 53 și urm., in 326/25], iarăș împotriva Geților din stânga Dunării [1]), ne este transmisă deasemenea într'un chip destul de neclar și necomplet. Diodor nu o cunoaște de fel; Curtius Rufus X 1 (6), 44 sq. spune: *Zopyrio, Thraciae praepositus, cum expeditionem in Getas faceret, tempestatibus procellisque subito coortis, cum toto exercitu oppressus erat. qua cognita clade Seuthes Odrysas, populares suos, ad defectionem conpulerat*; Iustinus XII 2, 16, plecând dela alt izvor, zice:... *Zopyrion... praefectus Ponti ab Alexandro Magno relictus, otiosum se ratus, si nihil et ipse gessisset, adunato XXX milium exercitu Scythis bellum intulit caesusque cum omnibus copiis poenas temere inlati belli genti innoxiae luit* (cp. și Trogus, *prol.* XII... *Zopyrion in Ponto cum exercitu periit)*,— iar în alt loc, XXXVII 3, Iustinus adaogă: *Scythas invictos antea, qui Zopyriona, Alexandri Magni ducem, cum XXX milibus armatorum deleverant* (cp. XII 1, 4: *bellum Zopyrionis, praefecti ipsius, in Scythia* și XII 1, 5: *plus tamen laetitiae* a simțit Alexandru la aflarea altor știri, *quam doloris amissi cum Zopyrione exercitus*). In sfârșit la Macrobius, *Saturn.*, I 11, 33, găsim pomenit acest incident al expediției: *Borysthenitae obpugnante Zopyrione servis liberatis dataque civitate peregrinis et factis tabulis novis hostem sustinere potuerunt.*

Aparent e contradicție între informațiile de mai sus, în realitate ele se lămuresc reciproc. Zopyrion guvernă Thracia răsăriteană, pontică, până la Dunăre: am văzut doară mai sus, că dacă Alexandru nu reușise a cuceri Getia din stânga Dunării, în schimb, toate neamurile thrace dela Dunăre —adică din dreapta fluviului— îi recunoscuseră autoritatea asupra lor: soli *παρά τε τῶν ἄλλων ὅσα αὐτόνομα ἔθνη προσοικεῖ τῷ*

1854 [lucrare pe care n'am putut-o găsi nici la Roma, nici la București, unde am scris această carte]; Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Wiener Sitzb., ph.-hist. Cl. 44, 1863, p. 140 și urm.; Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III): cei mai mulți interpreți au făcut însă confuzia între Geții din dreapta și cei din stânga Dunării (ba i-au mutat chiar pe cei dintâi în locul celor din urmă, începând dela Filip), precum și între Geți și Sciți, etc.

[1]) De aceeaș părere e și Müllenhoff, III, p. 138 sq., care însă interpretează pe Macrobius, *Saturn.*, I 11, 33, în sensul unilateral, că Zopyrion a înaintat *pe Mare* până la Olbia pe Borysthenes.

Ἴστρῳ καὶ παρὰ Σύρμου τοῦ Τριβαλλῶν βασιλέως veniseră să-i ofere serviciile în a. 335, *καὶ τούτους φίλους τε ὀνομάσας καὶ ξυμμάχους ποιησάμενος ὀπίσω ἀπέπεμψε* (Arrian I 4, 8). Prin urmare titlurile lui Zopyrion, *Thraciae praepositus* și *praefectus Ponti*, nu se exclud, ci se întregesc, în sensul că el guvernà Thracia pontică. De asemenea *expeditionem in Getas* (dela Curtius Rufus) și *Scythis bellum intulit* (dela Iustinus), precum și ciudata prescurtare a lui Trogus, *Zopyrion in Ponto... periit*, nu constitue o contrazicere: *Zopyrion in Ponto* este un fel de a se exprimà, în care nu locul unde a perit, ci punctul de plecare al expediției (pornite de *praefectus Ponti)* este special accentuat. Încă dela Herodot ținutul din stânga Dunării de Jos erà socotit scythic. Zopyrion deci piere în «*Scythia*». De fapt însă el fusese înfrânt, așà cum ne spune Curtius Rufus, precis, de Geți,— iar cauza înfrângerii e caracteristică: *tempestatibus procellisque subito coortis*. Aceasta indică mai ales ruperea legăturilor peste apă și neputința de a scăpà de Geți prin fugă înapoi peste fluviu, în dreapta Dunării. In ce punct anume va fi fost înfrânt Zopyrion, e greu de spus. Din pasagiul dela Macrobius reiese însă, că el s'a aventurat prin Basarabia sudică tocmai către Olbia, îndepărtându-se — cu totul imprudent — așà de tare de baza sa de operații, Thracia propriu zisă, încât, după ce Olbienii l-au respins, orice scăpare din mâinile Geților dela Nordul Dunării a fost exclusă, — cu atât mai mult, cu cât, cum vom vedeà mai jos, și din atenția acordată de regele Lisimah ținuturilor acestora în ultimele două decenii ale secolului al IV-lea, deoparte, spre Bărăgan — în fața căruia se întemeiază în acest timp *Axiopolis* (la Sud de Cernavoda) — iară de alta, spre regiunea Caliacrei, cu *Callatis* spre Nord și *Odessus* spre Sud [1]), puterea getică se reorganizase acum complet sub conducerea unor regi ca Dromichaites, în întregul ținut dintre Munți și Nistru. Am fi deci înclinați să propunem regiunea Moldovei sau Basarabiei sudice, ca teatru al operațiilor încheiate catastrofal de generalul ambițios și nenorocit al lui Alexandru cel Mare — Zopyrion, guvernatorul Thraciei pontice.

De fapt, prima personalitate politică, bine definită istoric, caracterizând puternica organizare getică din stânga Dunării, e Dromichaites, adversarul și biruitorul lui Lysimachos.

[1]) Vezi Pârvan, *Pénétration*, p. 37 și *Gerusia din Callatis*, introd. istorică; cf. special pentru cetatea dela Caliacra, transformată în burg și tezaur al lui Lysimachos, Strabo, p. 319.

Totuș, nu putem trece la lămurirea istoriei getice sub Dromichaites, înainte de a fi cercetat mai de aproape trei alte personalități istorice, din generația precedentă și care au fost puse în legătură cu Geții, și anume, două având nume cunoscute, regii Atheas și Kothelas, iar o a treia fără nume propriu păstrat, regele «Istrianilor», — toți trei acești regi, contemporani cu Filip al II-lea și activi simultan la gurile Dunării între anii 342 și 338 a. Chr.

Examinarea situației teritoriale și politic-militare a acestor trei regate e cu atât mai necesară, cu cât ea va ajută și la localizarea evenimentelor atinse mai sus, precum și a luptelor ce se vor da de Lysimachos pentru consolidarea regatului său în Nordul Haemului.

In adevăr, Atheas și Anonimul «rex Istrianorum» sunt sigur localizați [1]): primul în Basarabia sudică, cel de al doilea în Dobrogea nordică. Iată faptele: «Istrianii» atacă pe Atheas și reușesc să-l aducă la mare strâmtoare; acesta cere ajutorul lui Filip al II-lea, care i-l promite sub anume condițiuni; dar regele Istrianilor moare și Atheas se întinde biruitor în Dobrogea, de unde abià Filip de-l poate scoate [2]). Iată acum notele topografice pe care le putem fixà din puținele și încurcatele izvoare asupra acestor evenimente. Strabo (p. 307) așează regatul lui Atheas mai de grabă la Nordul Mării Negre, spre Borysthenes, și chiar dincolo, făcând din Atheas un rege bosporan, decât, cum ar trebui, între gurile Dunării și Tyras (așà precum cer evenimentele descrise de ceilalți autori și la care face aluzie chiar Strabo, când zice: *Ἀτέας δὲ δοκεῖ τῶν πλείστων ἄρξαι τῶν ταύτῃ βαρβάρων ὁ πρὸς Φίλιππον πολεμήσας τὸν Ἀμύντου*). E drept că, ținând seamă de ce povestește geograful imediat după acest pasaj (*μετὰ δὲ τὴν πρὸ τοῦ Βορυσθένους νῆσον ἑξῆς πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ὁ πλοῦς ἐπὶ ἄκραν τὴν τοῦ Ἀχιλλείου δρόμου*, etc.), am puteà chiar la el admite, ca graniță estică a regatului lui Atheas, Borysthenele. Aristocritos în cartea I contra lui Heracleodor, citat de Clemens din Alexandria, *Stromatum* V p. 240, pomenește de o

[1]) Povestirea acestor chestiuni thraco-scythice la G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, p. 32 și urm., precum și localizările diferitelor popoare — ca Triballii — cu topografia expedițiilor respective dela Dunărea de Jos în sec. IV și III, sunt insuficient documentate și analizate, astfel încât în cele următoare nu vom mai cità de prisos părerile lui Zippel.

[2]) Cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 32 și p. 33 n. 1. Atheas cade în luptă în vârstă de 90 de ani (Lucian, *Macrob.*, 10: *Ἀτέας δὲ Σκυθῶν βασιλεὺς μαχόμενος πρὸς Φίλιππον περὶ τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἔπεσεν ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη γεγονώς*).

scrisoare a lui *Atoias* către Byzantii, din care ni s'a păstrat prin Clemens acest citat: *Βασιλεὺς Σκυθῶν Ἀτοίας Βυζαντίων δήμῳ· Μὴ βλάπτετε προσόδους ἐμάς, ἵνα μὴ ἐμαὶ ἵπποι ὑμέτερον ὕδωρ πίωσι*, ceeace, adaugă Clemens, însemnà că barbarul *συμβολικῶς τὸν μέλλοντα πόλεμον αὐτοῖς ἐπάγεσθαι παρεδήλωσεν*,—în care caz, firește, trebuie să ne gândim la o distanță mai puțin mare, decât dacă Atheas ar fi fost tocmai la Borysthenes. Activitatea lui Atheas pare a fi fost încă chiar mai spre Vest decât însăș Basarabia sudică, Bărăganul și Dobrogea nordică. In adevăr, din pasajul următor dela Frontinus (*Strat.* II 4, 20), înțelegem că el a avut lupte tocmai în ținutul Triballilor, a căror situație am determinat-o precis mai sus: *Atheas rex Scytharum, cum adversus ampliorem Triballorum exercitum confligeret, iussit a feminis et pueris omnique imbelli turba greges asinorum ac boum ad postremam hostium aciem admoveri et erectas hastas praeferri: famam deinde diffudit, tamquam auxilia sibi ab ulterioribus Scythis adventarent, — qua adseveratione avertit hostem.* Citatul din Frontin ne arată și de ce natură erà expediția lui Atheas: precum admite și Kaerst la P.-W. II 2, p. 1901, popoarele stăpânite de Atheas erau împinse spre Vest și Sud de Sarmații cari porniseră spre Carpați și Dunăre, așà încât avem de a face cu o adevărată migrație de nomazi, cu femei, copii, turme și căruțe. Stratagema lui Atheas, citată de Frontin, se regăsește aproape la fel și la Polyaenus VII 44, 1. Dimpotrivă Kaerst, l. c., greșește, când interpretează răsboiul lui Atheas din a. 339 cu acel puternic «rex Istrianorum» (împotriva căruia Scythul cere ajutorul lui Filip), ca fiind purtat cu orașul grec Histria. Credem, dimpotrivă, că trebuie să fie vorba de acei *Ἰστριανοὶ κατ' ἐξοχήν*, cari erau Geții de pe ambele maluri ale Dunării de Jos, și cari, întocmai ca «Borystheniții», erau un fel de *Μιξέλληνες*, fie, într'o oarecare măsură, în ce privește amestecul etnic cu coloniștii greci din Pontul Stâng, fie, mai ales, într'o enormă măsură, în ce privește cultura lor, adânc influențată de cea grecească [1]). Fie dară că numele lor de *Histriani* pornià dela fluviu, fie că pornià dela Statul autonom elen *Istria*, dela gurile Dunării, fapt e, că adversarul lor, regele «scyth» Atheas, erà în bune raporturi cu celălalt Stat autonom elen din Sud, Apollonia, colonia soră a Istriei, acum ajunsă direct sub protecția macedoneană (cf. Diodor XVI 71, 2) și, precum ne spune Trogus la Iustinus, mijlocind între prietenul Atheas și patronul Philippos. Dar iată textul (Iustinus, IX 2; cf. Trog., *prol.* 9 și Aeschines III 128 și urm.:

[1]) Cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 35 și urm.

Filip răsboindu-se cu *depărtații* Scythi: *ἐν Σκύθαις οὕτω μακρὰν ἀπόντος)*: *Erat eo tempore rex Scytharum Atheas, qui cum bello Istrianorum premeretur, auxilium a Philippo per Apollonienses petiit, in successionem eum regni Scythiae adoptaturus: cum interim Istrianorum rex decedens et metu belli et auxiliorum necessitate Scythas solvit. Itaque Atheas remissis Macedonibus renuntiari Philippo iubet, neque auxilium eius se petiisse neque adoptionem mandasse: nam neque vindicta Macedonum egere Scythas, quibus meliores forent, neque heredem sibi incolumi filio deesse. His auditis Philippus legatos ad Atheam mittit impensae obsidionis portionem petentes, ne inopia deserere bellum cogatur; quod eo promptius eum facere debere, quod missis a se in auxilium eius militibus ne sumptum quidem viae, non modo officii pretia dederit. Atheas inclementiam coeli et terrae sterilitatem causatus, quae non patrimoniis ditet Scythas, sed vix alimentis exhibeat, respondit nullas sibi opes esse, quibus tantum regem expleat; et turpius putare parvo defungi quam totum abnuere: Scythas autem virtute animi et duritia corporis, non opibus censeri. Quibus derisus Philippus, soluta obsidione Byzantii Scythica bella adgreditur, praemissis legatis, quo securiores faceret, qui nuntient Atheae: dum Byzantium obsidet, vovisse se statuam Herculi; ad quam in ostio Istri ponendam se venire; paccatum accessum ad religionem dei petens, amicus ipse Scythis venturus. Ille, si voto fungi vellet, statuam sibi mitti iubet: non modo ut ponatur, verum etiam ut inviolata maneat, pollicetur; exercitum autem fines ingredi negat se passurum. Ac si invitis Scythis statuam ponat, eo digresso sublaturum versurumque aes statuae in aculeos sagittarum. His utrimque irritatis animis proelium committitur. Cum virtute et numero praestarent Scythae, astu Philippi vincuntur. Viginti millia puerorum ac feminarum capta; pecoris magna vis, auri argentique nihil. Ea primum fides inopiae Scythicae fuit. Viginti millia nobilium equarum ad genus faciendum in Macedoniam missa.* Cap. III. *Sed revertenti ab Scythia Triballi Philippo occurrunt; negant se transitum daturos, ni portionem accipiant praedae. Hinc iurgium et mox proelium; in quo ita in femore vulneratus est Philippus, ut per corpus eius equus interficeretur. Cum omnes occisum putarent, praeda amissa est. Ita Scythica, velut devota, spolia paene luctuosa Macedonibus fuere.*

Prin urmare Atheas domnește la gurile Dunării peste un popor de nomazi, a căror bogăție principală sunt vitele și în special caii [1]). Din

[1]) Caracteristică e în această privință anecdota dela Plutarch, *Apophth.* 174 E (repetată și în *De Alex. M. fort.* II 1, precum și în *Non posse suaviter vivi*, 13), privitoare la Atheas: *αὐτὸς ὤμοσεν ἥδιον ἀκούειν τοῦ ἵππου χρεμετίζοντος.*

Trogus-Iustin reiese, ca și din Frontin, că stăpânirea lui Atheas nu erà prea departe de țara Triballilor, prin care Filip trebuie să treacă la întoarcere: deci pe valea Iskerului (Oskios) în sus,—și că foarte mulți Geți erau supuși lui Atheas—de voie, ori mai ales de nevoie [1]). In acest caz se pune întrebarea: erà Atheas stăpân pe Deliorman și Dobrogea, adică în dreapta Dunării, sau, în Bărăgan, adică pe stânga Dunării? Faptul că cearta între Filip și Atheas e pentru însăș *ostium Istri*, ne arată că Atheas stăpâneà în Dobrogea și că Filip îl bate și îl suprimă de aici, spre a aveà el, în întregime, granița Dunării. Numele de râuri scythice, *Asampaios* și *Kalabaios* constatate mai târziu în părțile Istriei grecești [2]), ne dovedesc exactitatea acestei interpretări: elemente scythice s'au înfiltrat și au rămas aici. Lysimach însuș va aveà de luptat cu ele. Cu atât mai mult deci, în Basarabia sudică Scythii vor fi invadat totul în acest timp. Impingerea spre Apus a Scythilor nomazi de către Sarmații nomazi, ce veneau dela Răsărit, a provocat desigur o mare turburare în massa getică, locuitoare statornică, *agricolă*, care erà așezată atât în Nordul cât și în Sudul Dunării, până la Nistru și până la Mare, către Balcic și Varna. Contraofensiva getică, un moment biruitoare sub acel *rex Istrianorum* nenumit și mort prea de vreme, nu pare a fi avut urmări serioase până la Dromichaites. E drept că Atheas e bătut și ucis de Filip, dar Filip pleacă, e chiar bătut de Triballi, cari îi iau prada și lucrurile rămân la Dunăre oarecum neschimbate: la Dunărea de Jos Geții sedentari sunt în luptă cu Scythii migratori, pe cari nu reușesc a-i opri, dar pe cari mai târziu, cum vom vedeà, îi supun și îi asimilează, reîntinzând stăpânirea getică până la Borysthenes. E o stare de lucruri care se va repetà apoi întocmai: întâiu cu Celții și Bastarnii dela Nistru, apoi cu Sarmații și însfârșit cu Goții. Geții vor rămâne pe loc, suportând cu răbdare, la adăpostul pădurii, toate aceste migrații venind din stepa de NE, și le vor birui păstrându-se statornic în tot ținutul dela Dunărea-de-Jos, până pe la începutul secolului al V-lea p. Chr.

Dacă personalitatea [3]) și teritoriul de acțiune al lui Atheas apar destul de clare în izvoarele ce ni s'au păstrat, al treilea rege barbar, contemporan

---

[1]) Minns, *Scythians and Greeks*, p. 122—124, înțelege la fel stăpânirea lui Atheas: ca geto-scythică.

[2]) Pârvan, *Nume de râuri daco-scythice*, p. 3—4 și 27—28.

[3]) Cf. încă pentru Atheas, Oros. III 13, 4 sqq.; Lucian, *Macrob.* 10; Plut. *Apophthegm.* 174 E, *De Alex. M. fort.* II, 1; *An seni* 16; *Non posse suaviter*, 13 (cf. ind. la *Moralia*, ed. Bernardakis, s. v. *'Ατέας*).

cu Philippos al lui Amyntas, thracul Cothelas, a cărui fiică Meda devine și ea una din numeroasele soții ale lui Filip (Satyros, FHG. III 161, — la Athenaeus ed. Kaibel XIII p. 557 *d*), ne este mult mai puțin cunoscut. In adevăr, dacă Roesler (*l. c.*, p. 159) și Tomaschek (*o. c.*, I p. 94), urmând fără nici o rezervă pe Müllenhoff (*D. A.* III 132 și urm.), fac din Cothelas un rege get dela Nordul Haemului, în părțile Odessului, izvoarele nu ne autorizează totuș a socoti pe Cothelas drept get, fie chiar și din Sudul Dunării, ci suntem mai de grabă înclinați a-l luà drept imediat vecin al Macedoniei, așà precum erau și ceilalți numeroși socri ai lui Filip: din Illyria, Thessalia ori Molossia (spre a nu mai vorbì de cei din Macedonia): Satyros, la Athenaeus, *l. c.* Numele său e caracteristic sud-thracic și in specie bessic, iar nu getic (cf. chiar și numai citatele dela Tomaschek, *o. c.* II, 2, p. 50). Iar în ce privește pasagiul din Steph. Byz. s. v. *Γετία: ἔστι καὶ θηλυκῶς Γέτης (l. Γέτις): οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο ἡ γυνὴ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου*, — din el se poate cel mult scoate că Filip aveà și o getă de soție, alăturea de Meda (*Μήδα*), fiica lui *Κοθήλας* thracul [1]), sau că chiar această *Meda* fusese supranumită «Geta» printr'o confuzie între Thracii și Geții dela Haemus, într'o epocă în care Geții erau mai la modă, — iar nu, cum au crezut unii [2]), că Meda erà însăș geta de care pomenește citatul de mai sus. Chiar get să fi fost însă Cothelas și fiica sa (admițând adică raționamentu lui Müllenhoff după Steph. Byz. și Iordanes), și încă n'am puteà să-l socotim decât ca stăpânitor în Haemus, nimic nearătând în activitatea lui Filip, nici chiar expediția sa împotriva lui Atheas, o trecere în Nordul Dunării. Alexandru cel Mare, din felul cum e notată trecerea lui în stânga fluviului (vezi mai sus) ca un eveniment excepțional, pare a fi fost primul care, după Dareios, s'a aventurat în aceste regiuni.

Intorcându-ne dară la Dromichaites și Lysimachos, ciocnirea lor in stânga Dunării a fost o directă urmare a politicei începute abià de Alexandru cel Mare, iar nu de Filip, și continuate așà de nefericit de Zopyrion — de a supune și câmpia din Nordul fluviului (cf. și Possenti, *o. c.*, p. 132 și urm.).

[1]) Cf. Iordanes, *Get.*, X 65. Dovada evidentă că Iordanes face pe toți Thracii Geți, e că în paragraful următor zice că și Sitalces erà tot get — adică, la el, «Got»!

[2]) Müllenhoff, *D. A.*, III, 132 și după el Roesler, *Die Geten u. ihre Nachbarn*, p. 159 și nota 53. De altfel citatele lui Roesler și Tomaschek cu privire la Kothelas sunt sau necomplete sau greșite.

Dar aici, după căderea lui Atheas, Geţii par a se fi reorganizat complet, recăpătându-şi supremaţia nediscutată până la gurile Dunării [1]. In adevăr, deşi în luptele lui Lysimach împotriva Grecilor răsculaţi din Pontul Stâng — în frunte cu Callatianii — apar alăturea de Thraci (şi cari după Müllenhoff III 140 sunt tot Geţi dela Dunărea de Jos) — încă şi Scythii [2]), Diodor ne spune lămurit că Scythii aceştia sunt vecini: *προσελάβοντο δ' εἰς τὴν φιλίαν τῶν τε Θρᾳκῶν καὶ Σκυθῶν τοὺς ὁμοροῦντας* (XIX 73, 2) — deci făceau parte din cetele rămase la Dunărea de Jos şi la gurile ei pe urma migraţiei conduse printre alţii şi de Atheas, deci aparţineau — în bună parte — triburilor imediat învecinate, ale Basarabiei sudice (căci Diodor pomeneşte de alungarea lor *ἐκτὸς τῶν ὅρων*, adică afară din Dobrogea — acum în întregime supusă regelui grec); iar aceste triburi nu alcătuiau o massă compactă scythică, ci simple enclave în marele teritoriu get unitar de pe ambele maluri ale fluviului.

De altă parte, pentru a înţelege exact raporturile dintre regii geţi, cei thraci şi cei macedoneni şi atitudinea aproape protectoare pe care o va luà consecvent regele get Dromichaites faţă de regele elenistic aşà de însemnat şi glorios, Lysimachos, e bine să ne gândim întotdeauna atât la starea de spirit total schimbată a Grecilor elenistici faţă de toţi barbarii în general, cari acum erau consideraţi ca oameni respectabili şi deopotrivă de nobili cu ei, iar de alta, în special, la străvechea tradiţie elenică de solidaritate spirituală cu Thracii încă din vremile homerice.

Cât priveşte situaţia absolut excepţională a Geţilor în opinia publică a Grecilor, cari făceau din acest popor dela Dunăre un fel de naţiune cu totul superioară celorlalte şi chiar Grecilor, prin rara ei înţelepciune populară, voiu da în cap. III al lucrării de faţă o înşirare cât mai completă a principalelor mărturii în această privinţă.

[1]) Müllenhoff III, 140, nu are dreptate, când localizează în Basarabia sudică şi pe aşà zişii «Thraci», de fapt Sarmaţi (Siraci, după Tomaschek, P.-W., II, 1, 845 s. v. *Ariphernes*), ai puternicului rege Ariphanes, care prin a. 310 se amestecă în certele pentru tron din regatul bosporan — în Crimea — cu o armată foarte însemnată (Diodor XX 22, 4 ne dă cifrele, de sigur exagerate, de 20.000 de călăreţi şi 22.000 de pedestraşi); C. Th. Fischer, urmând pe Tomaschek, corectează în ediţia sa din 1906 cuv. *Θρᾳκῶν*, corectat încă de Boeckh în *Θατέων*, în *Σιρακῶν*; acest neam se află pe malul caucasian al Bosporului.

[2]) Vezi pentru aceste lupte Diodor XIX 73; XX 25; XX 22, 23 şi cf. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, p. 51 sqq. Rösler, *o. c.*, face o descriere absolut greşită a acestor evenimente, confundând *Hieron* dela intrarea Bosforului cu gura *Hieron* a Dunării!!

Tradiția antică despre regele get Dromichaites ne arată lămurit că întreg malul stâng al Dunării până departe în interior, ba chiar și anume puncte întărite în dreapta Dunării, aparțineau Geților reorganizați acum din nou într'o mare stăpânire unitară.

Strabo, p. 305, spune clar că în regiunea dintre Dunăre, Marea Neagră și Nistru, adică Moldova de Miazăzi, acolo unde Grecii așează acel «pustiu getic» (*ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία*), prin care a trecut Dareios împotriva Scythilor, făcând pod peste Dunăre «mai jos de insula Peuce», acolo a trecut și Lysimachos împotriva Geților. Dar el «nu numai a fost la mare primejdie» ca Dareios, «ci chiar a fost și luat prizonier» cu toți ai lui.

Pausanias I 9, 6 cunoaște două tradiții: una după care nu Lysimachos ar fi fost prins de Dromichaites, ci feciorul lui, Agathocles, tatăl scăpând numai cu mare greutate dela necaz, dar nereușind să-și libereze fiul decât tot prin bună înțelegere și recunoașterea «getului» Dromichaites ca stăpân neturburat *pe malul stâng al Dunării*, ba dându-i chiar și pe fiica lui de soție *(τὰ πέραν Ἴστρου παρεὶς τῷ Γέτῃ καὶ θυγατέρα συνοικίσας ἀνάγκῃ[τὸ πλέον)*; iar cealaltă tradiție (deasemenea destul de deosebită de cea curentă) [1]), după care Lysimachos însuș a fost prins și fiul său Agathocles și-a dat pe urmă osteneala ca să-l scape, intervenind pe lângă Dromichaites. Această a doua versiune *(οἱ δὲ... λέγουσιν)* pare dealtfel a corespunde tot unor fapte precise: cea de a doua expediție a lui Lysimachos la Geți și despre care avem lămuriri din plin la Diodor. Indiferent însă de cele două «versiuni» ale lui Pausanias, fondul rămâne acelaș: Lysimachos «pornește expediție împotriva unor oameni *οὐκ ἀπείρους πολέμων* și în aceeaș vreme *ἀριθμῷ πολὺ ὑπερβεβληκόσιν*» și, «*ἐς τὸ ἔσχατον ἐλθὼν κινδύνου*», este silit — aceasta e foarte caracteristic — să «cedeze» «Getului» «*τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοῦ τὰ πέραν Ἴστρου*». Iată-ne prin urmare în fața unei adevărate desanexări, pe care o făcea bietul Dromichaites din împărăția acaparatoare a diadohului lui Alexandru. Ori Alexandru, dacă se arătase și în această regiune nord-danubiană, apoi, cum știm, nu cucerise nimic aici și deci nu lăsase nici o moștenire prin aceste părți, pe care nenorocosul său urmaș, Lysimach, să o cedeze după înfrângere altcuiva.

[1]) Vezi pentru critica izvoarelor privitoare la răsboiul lui Lysimachos cu Dromichaites, G. B. Possenti, *Il re Lisimaco di Thracia*, Torino, 1901, p. 29 și urm. Iar în general pentru istoria vremii, Niese, *Gesch. d. griech. u. maked. Staaten*, I și W. Hünerwadel, *Forschungen zur Gesch. des Königs Lysimachos von Thrakien*, Zürich, 1900 (ambele folosite de Possenti, care prezintă astfel ultimele rezultate).

Dar știrile dela Diodor (XXI 11 și 12), deși cu totul mutilate — nefiind păstrate decât în unele excerpte de caracter moral — sunt încă mai caracteristice pentru definirea precisă a regatului lui Dromichaites. Ele ne arată că, propriu zis, catastrofa lui Lysimach din a. 292 nu e începutul, ci încheierea unei întregi serii de lupte, pe care regele elenistic le dăduse pentru a-și asigurà și stăpânirea peste roditoarele câmpii ale Munteniei și Moldovei. Ele se aseamănă până în amănunte cu luptele date întâiu de Romani, apoi de Byzantini și în sfârșit de Turci, sprea cucerì, fiecare la rândul său, aceleași ținuturi, pornind din aceleași regiuni balcanice, cu centrul în Thracia și, în special la Marea Egee și de Marmară.

In adevăr, cu toată vitejia și biruințele lor, Geții, ca și urmașii lor, Românii, nu se îmbată de izbânzile avute, ci sunt mai bucuroși să cadă la înțelegere cu dușmanul, căutând adesea să-l câștige chiar printr'o nemeritată bunătate și prietenie. Iată cazul lui Lysimach.

Un fragment din Diodor ne-a păstrat un amănunt din primele lupte (date probabil abià după pacificarea definitivă a Thraciei și Pontului Stâng, prin anii 300, când și fiul lui Lysimach puteà fi mai serios avut în vedere pentru vreo comandă, fiind de aproape douăzeci de ani): «că Thracii (Diodor zice Thraci în loc de Geți, dar știe că e vorba de Geți, iar nu de Thracii sudici: v. XXI 12, 5: *καθάπερ ἦν ἔθος τοῖς Γέταις)* luând prizonier pe Agathocle, fiul regelui [Lysimach], l-au trimes înapoi încărcat cu daruri, atât pentru a-și face astfel mână bună la vreo schimbare neașteptată a norocului, cât și în nădejdea de a-și căpătà înapoi prin omenia asta pământul pe care li-l răpise Lysimach. Căci lepădaseră orice speranță de a mai birui ei în războiu, văzând că se uniseră aproape toți regii cei mai puternici împreună și că-și dădeau unii altora tot ajutorul» (Diodor XXI 11). Este firește vorba de înțelegerea de după anul 301 (căderea și moartea lui Antigonos) între Lysimachos, Ptolemaios și Seleucos [1]). Pausanias (I 9, 6) știe că atunci întâia dată făceà Agathocle experiența războiului și de aceea a și fost prins, în vreme ce tatăl său a putut fugi.

Se pare că Lysimachos n'a atacat imediat după această încercare nefericită din nou pe Geți, ci și-a rotunjit întâiu în Asia stăpânirea lui în paguba lui Demetrios și abià mai pe urmă a plecat iarăși cu toate forțele împotriva lui Dromichaites. Atacurile pe care în răstimpul acesta

[1]) Pentru anul 301 e și Possenti, *o. c.*, p. 33 — în controversă cu Reuss *(Hieronymos von Kardia*, p. 50, 51: ante 302) și Droysen *(Gesch. d. Hell.* II², 2, p. 274, n. 2: c. 294).

Lysimach le mai îndreptase împotriva Geților, fuseseră toate respinse cu succes. Cum zice Pausanias *(l. c.)*: «iară Lysimach fiind și după aceea (prinderea fiului său) biruit în lupte *(καὶ ὕστερον προσπταίσας μάχαις)* și neputând să se împace cu gândul captivității feciorului său (care se pare că a rămas destul de multă vreme prizonier la Geți), a făcut pace cu Dromichaites...». Această lungă durată a răsboiului greu cu Dromichaites rezultă și din pasajul incidental dela Trogus-Iustinus, XVI 1, care zice: *Lysimachus quoque cum bello Dromichaetis, regis Thracum, premeretur, ne eodem tempore et adversus eum (sc. Demetrium) dimicare necesse haberet,...* (a făcut pace cu Demetrios).

A doua expediție a lui Lysimach (a. 292) [1]) reiese clar atât din versiunea a doua a lui Pausanias (Lysimach prins, Agathocles mijlocitor de pace), cât mai ales, cu toate amănuntele, extrem de prețioase, din Diodor XXI 12, 1 și urm. Iată cursul evenimentelor după Diodor.

Geții ar vrea să cadă la înțelegere, fiindcă văd că toată lupta e îndoelnică, dacă regii greci se vor uni; deci trimet înapoi pe Agathocles și cer să li se dea pământul răpit de Lysimach. Dar Lysimach trece Dunărea la ei. În speranța de a găsi acolo provizii, nu-și ia destule. Desigur Geții arseseră tot în calea lor. Armata începe să sufere de foame: *ὅτι ὑπὸ σιτοδείας πιεζομένης*. Prietenii îl sfătuesc pe Lysimach să fugă singur părăsind armata în voia soartei; el refuză (cap. 12, § 1). Cad toți prizonieri. Dromichaites îl primește pe Lysimach cu mare respect, îl îmbrățișează, îl numește tată și îl duce împreună cu copiii în orașul numit Helis *(ἀπήγαγε μετὰ τῶν τέκνων εἰς πόλιν τὴν ὀνομαζομένην Ἧλιν)* (cap. 12 § 2). Intreaga armată a lui Lysimach fiind prinsă [2]), Geții (Diodor zice mereu Thracii, dar în § 5 va zice singur Geții) se adună în tumult și cer sgomotos uciderea lui Lysimach. Dromichaites convinge însă pe ai săi, că e mai bine pentru ei, să lase viu pe Lysimachos, căci altfel se vor ridică alți regi ca urmași ai lui încă mai cu mânie asupra lor; așà însă el va fi recunoscător Geților, că l'au scăpat dela moarte *și le va da înapoi fără alte lupte cetățile care au fost mai înainte ale lor (τὰ φρούρια τὰ πρότερον ὑπάρξαντα Θρᾳκῶν* sc. *Γετῶν)* (§ 3). Geții se lasă convinși și iartă pe Lysimach. Regele lor pune de caută între prizonieri pe toți prietenii și slujitorii lui Lysimachos și i-i aduce, refăcând astfel prizonierului curtea strălucitoare ce-o avuse. Apoi pregătește un mare

[1]) Cf. asupra datei și Possenti, *o. c.*, p. 133 și urm.

[2]) Cf. și Plutarch, *De sera num. vind.*, 11, și *De tuenda sanit.*, 9.

ospăț, la care Lysimachos cu ai lui stau la o masă deosebită de cea la care stau fruntașii geți cu regele lor. Grecii sunt poftiți pe _cline_ așternute cu stofele și covoarele scumpe de acasă, pe care Geții le luaseră acum ca pradă, li se pune o masă de argint și cupe de aur și de argint și sunt ospătați cu cele mai alese mâncări, — în vreme ce Geții au băncile lor așternute cu niște lăicere sărace, mese simple de lemn, pahare de lemn ori de corn de vită («precum erà obiceiul la Geți») și, ca mâncare, puține legume și carne. Când au ajuns mesenii în toiul ospățului, Dromichaites a umplut cel mai mare din cornurile de băut, l-a numit pe Lysimachos «tată» și l-a întrebat: care masă i se pare mai regească, a Macedonenilor ori a Geților. Iar Lysimach a răspuns, firește, că a Macedonenilor. — Atunci de ce ți-ai lăsat rânduelile și viața aceasta strălucită și regatul încă mai strălucit și ți-ai dorit să vii la niște oameni barbari și ducând o viață de vite, într'o țară friguroasă și lipsită de roade puse de mâna omului (exagerare retorică!) și te-ai îndărătnicit să aduci împotriva firei armata ta în aceste locuri, unde o oaste străină lăsată sub cerul liber, lipsită de orice adăpost, nu poate să nu se prăpădească? Și a răspuns iară Lysimachos și a zis, că mare greșală a făcut cu răsboiul acesta, dar că pe viitor va căută să fie prieten și aliat și să nu se lase întrecut în cele bune de binele pe care i l-a făcut acum Dromichaites. Iar acesta a primit cu dragoste și cu suflet curat făgădueala Macedoneanului, a luat înapoi cetățile pe care i le răpiseră oamenii lui Lysimachos *(παρέλαβε τῶν χωρίων τὰ παραιρεθέντα ὑπὸ τῶν περὶ Λυσίμαχον)* și punând iară diàdema pe capul Macedoneanului, l-a liberat întru ale sale (§ 4—6; cf. și Strabo, p. 302).

Polyainos mai dă și alte amănunte (VII 25, ed. Melber) destul de interesante și în orice caz nouă față de știrile dela Diodor. Pentru a-l atrage pe Lysimachos cât mai departe în interiorul țării, Dromichaites se servește de iscusința unui pseudo-dezertor din armata sa, un «căpitan» al său *(στρατηγός)*, cu numele *Αἴθης* sau *Σεύθης* [1]). Acesta câștigă încrederea lui Lysimach și reușește a rătăci pe Macedoneni în locuri grele de umblat *(ἐς δυσχωρίας)*, unde curând foamea și setea

[1]) Numele comandantului get, care se transformă în dezertor la Macedoneni, erà transmis în vulgata de până la Pancratius Maasvicius, ed. lui Polyaenus la Lugdunum Batavorum în 1690, ca *Αἴθης*, cetit de alții *'Αέθης* (Tomaschek I, p. 95). Maasvicius l-a emendat în *Σεύθης*. Melber în ediția sa dela Teubner, ținând seamă de anume considerații ale lui Droysen, acceptă lectura lui Maasvicius.

completează opera stratagemei getice, astfel încât Dromichaites căzând asupra lor îi prinde pe toți *(ἔνθα λιμῷ καὶ δίψει κακοπαθοῦντας Λ. προσπεσὼν αὐτόν τε Λ. καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ πάντας ἀνεῖλεν)*. Și Polyaenus adaogă: *ἦσαν οἱ πεσόντες Λυσιμάχειοι ἀνδρῶν μυριάδες δέκα*, ceeace, fără discuție, e o mare exagerare: 100.000 de oameni erà o armată care nici în luptele dintre marile regate elenistice contemporane nu se puteà ridicà așà de ușor. Și dacă e drept că Lysimachos pregătise îndelungă vreme această expediție de pedepsire împotriva «thraculni» Dromichaites și această mare întreprindere *ἐπὶ τὴν Θρᾴκην* [1], nu e mai puțin sigur, că mijloacele sale financiare nu-i permiteau nici pe departe ca să întreține, fie chiar și trecător, o așà de însemnată armată.

In sfârșit Memnon (la C. Müller, FHG. III 531) mai dă și amănuntul, că chiar principii din Asia-Mică, precum erà tânărul Klearchos din Heraclea Pontica, au luat parte la expediția împotriva lui Dromichaites și că acest Klearchos a fost liberat de regele get abià mai târziu, prin intervenția lui Lysimach *(τῇ Λυσιμάχου προνοίᾳ)*.

In ce ținut din stânga Dunării a avut loc catastrofa lui Lysimachos? Unde adică e de căutat orașul Helis? Ce trebuie să credem de știrea despre înrudirea lui Dromichaites cu Lysimach? Și care — măcar aproximativ — erau, și pe ce mal al Dunării, cetățile recăpătate de Dromichaites?

Strabo, p. 305, nu ne dă decât faptul în sine al trecerei lui Lysimach în stânga Dunării împotriva Geților, fără a stabili nici o legătură topografică, ci doară una mnemotehnică cu expediția lui Dareios [2]). *A propos* de ὁ nenorocire pomenește și pe cealaltă. Strabo și Ptolemaeus nu știu nimic de *Helis*. Fapt e însă, că dacă e pe murit de sete, această ocazie o poate aveà o armată mai de grabă în Bărăgan decât în Basarabia sudică, unde sunt o sumă de mari lacuri cu apă dulce, la distanță nu prea mare unele de altele. Un lucru e exclus: localizarea catastrofei în dreapta Dunării. Lysimachos erà în culmea puterii sale

[1]) Polyainos intrebuințează, ca și Diodor, tot terminologia politică, pe care am relevat-o mai sus: conceptul de *Thracia* cuprinzând și toate ținuturile getice până la râul *Oescus* și la gurile Dunării *(Pontus)* și chiar dincolo, spre câmpia munteană (întrucât pretențiile din Sud se întindeau și peste *Γετία*: Dacia propriu zisă), spre deosebire de: *Scythia*, ținutul dintre gurile Dunării și Tanais, indiferent de popoarele ce-l locuiau, — *Macedonia*, până la Orbelos și Nestos, — și *Triballia*, la Apus de Asamus.

[2]) Possenti, *o. c.*, p. 133, admite fără nici o rezervă că Lysimachos a fost prins «in una contrada deserta dell' odierna Bessarabia *(Γετῶν ἐρημία)*».

și întreaga Thracie până la Dunăre, pe tot cursul fluviului, până la Mare, erà în stăpânirea lui: toate izvoarele sunt de acord în această privință [1]), iar faptul că după o așà de grea înfrângere singurul lucru ce pierde Lysimachos e doară stăpânirea din stânga Dunării, ne confirmă încă mai mult acest lucru. Totuș e clar, că fortărețe ca Troesmis, Dinogetia, Aegyssus (și așì adăugà chiar: Capidava și Carsium) pe dreapta Dunării, pe care în împrejurări analoage, la începutul erii creștine, nici regii Thraci, nici Romanii, patronii lor, nu le pot suficient apărà împotriva Geților din Moldova și Muntenia [2]), au trebuit să fie și pe vremea lui Lysimachos direct atârnătoare de Dromichaites și că numai și numai de ele poate fi vorba în condițiile tratatului de pace încheiat în a. 292 [3]). Față de continuele succese ale Geților, ar fi fost cu totul ciudat ca Macedonenii să fi stăpânit ceva în stânga Dunării, cum crede Müllenhoff III p. 139 și urm.; cf. și p. 143. Pe când așà, fluviul împiedecà pe Dromichaites să păstreze statornic ceva în dreapta apei, iar pe Lysimachos să înainteze în stânga ei.

In ce privește înrudirea lui Dromichaites cu Lysimachos, cel dintâiu devenind ginerele celui de-al doilea, lucrul e afirmat precis numai în întâia versiune a lui Pausanias, drept una din condițiile păcii. In ce privește pe Diodor, el accentuează doară atitudinea deosebit de prevenitoare a Getului biruitor față de Macedoneanul biruit, și faptul, fără îndoeală caracteristic, că Dromichaites numește pe Lysimachos «tată». Cum tot Diodor ne mai spune *(l. c.)*, că Lysimachos a fost dus la Helis împreună cu copiii lui, nimic nu împiedecă să admitem, că printre acești copii, se aflà și o fată a lui, pe care Dromichaites văzând-o, a impus tatălui ei, cu dreptul biruitorului, și căsătoria aceasta politică, cum zice Pausanias, ἀνάγκῃ, «de nevoie», între dânsul, «barbarul», și fiica «grecului» biruit. Fapt e, că astfel de căsătorii între casele regale illyrothrace deoparte, și cea macedoneană de alta, erau o veche tradiție (d. p. Seuthes I, fiul lui Sparadocos, fusese căsătorit în a. 429 cu sora regelui Perdiccas al Macedoniei) și Filip însuș fusese simultan (poligamia macedoneană nu erà mai puțin largă decât cea getică) ginerele tuturor

[1]) Se pare că Tomaschek, *o. c.*, I, p. 95, a uitat cu totul pe Diodor, atunci când afirmă că nu știe dacă după 313 Lysimachos «die pontischen Städte und die benachbarten Geten wirklich bezwang».

[2]) Cf. Ovidius, *Ex Ponto*, IV 9 și IV 7.

[3]) Cf. o expunere, acum în sensul suprapreţuirii puterii gete, care s'ar fi întins din stânga și în dreapta Dunării, până la Haemus, la Müllenhoff, III, p. 143.

regilor illyri și thraci de prin prejur. De altă parte putem admite ca absolut sigură cunoașterea limbei grecești nu numai de Dromichaites, dar de întreaga lui curte. Încă din sec. VI a. Chr. nu numai Thracii din Sud, dar și Scythii și Geții din Nordul Dunării și Mării-Negre, erau adânc pătrunși de cultura greacă și căsătoriile între principi barbari și femei grece, ori fiice de regi barbari și mari șefi greci erau un lucru comun [1]).

Am arătat, în sfârșit, mai sus, că nu pe urmele lui Atheas, în Sudul Basarabiei și în «pustia getică», s'a putut reorganiză Statul getic al lui Dromichaites. Că, dimpotrivă, Atheas însuș erà împins tot mai departe spre SV, către câmpia munteană și platoul dobrogean, ceeace a dus la ciocnirile lui cu Triballii din actuala Bulgarie apuseană și, cu atât mai mult, la conflictul lui cu «Istrianii» și cu Philippos Macedoneanul, în actuala Dobroge. Credem dară că nu în dreptul Basarabiei a trecut Lysimachos Dunărea, ci în dreptul Bărăganului, ialomițean ori brăilean, și că nù în Moldova e de căutat orașul *Helis*, ci în câmpia munteană. Este total indiferent dacă *Helis* e chiar *Piscul Crăsanilor*, sau altă stațiune din epoca La Tène în Muntenia sud-estică. *Fapt è, că civilizația Crăsanilor, după toate cele arătate până acum, nu poate fi decât civilizația getică a contemporanilor și urmașilor lui Dromichaites, până la gloriosul Burebista de prin anii 50 a. Chr.*

Să-mi fie totuș permis, mai mult cu titlu de analogie, decât pentru a demonstrà definitiv ceva geografic-istoric, să reamintesc, r. chiar să analizez acum, două serii de evenimente foarte asemănătoare cu cele ce ne-au preocupat aici pentru anii c. 300 a. Chr., dar petrecute cu multe secole mai în spre noi. E vorba adică, I° de expedițiile lui Valens împotriva Goților în a. 367—369, întâmplate în condițiuni analoage, în aceleași regiuni, și asupra cărora aici mă mulțumesc numai a trimite la analiza ce le-am făcut-o cu alt prilej [2]), și II° de cercetarea expediției generalului byzantin Priscus la sfârșitul sec. VI în Bărăgan, împotriva Slavilor, expediție pe care cred folositor a o explicà mai pe larg chiar aici. — Priscus ajunge la Durostor (*Δορόστολον*). Aici chanul Avarilor îi

[1]) Cf. pentru Thraci în special interesantul pasagiu din Xenofon, *Anab.*, VII 2, 38 și vezi materialul întreg la Höck, *Die Söhne des Kersobleptes*, *Hermes* XXXIII, 1898, p. 631—634; cf. și Arturo Solari, *Sui dinasti degli Odrisi* (V—IV sec. a. C.), Pisa, 1912, p. 16 și urm. — V. p. părțile din Nordul Dunării, Pârvan, *Pénétration*, p. 30 și 33 sqq.

[2]) Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia*, N. S. II, Torino, 1924, p. 333 sq.; cf. și p. 339.

trimete soli cu rugămintea să nu rupă pacea cu Avarii. Priscus răspunde: *μή... ταῖς Ἀβαρικαῖς συνθήκαις τε καὶ σπονδαῖς καὶ τὸν Γετικὸν* (Geții sunt la Byzantinii din această vreme Slavii din stânga Dunării: cf. și Theoph. Sim. VII 2, 5) *καταλύσασθαι πόλεμον* (Theoph. Sim. VI 6, 14: ed. De Boor). A douăsprezecea zi trece Dunărea și începe urmărirea lui Ardagast. Ia pradă mare dela Slavi și o trimete la Constantinopol, iar el merge mai departe și ajungând la râul *Ἠλιβακία*[1]) care, firește, e Ialomița (căci dela Silistra-Călărași spre adâncimea Bărăganului nu e altă apă însemnată, peste care să se poată trece), trimite peste apă un detașament, care reușește să mai prindă încă o sumă de Slavi, cu ajutorul unui gepid transfug, de religie creștină, cunoscător al locurilor. La Nord de Ialomița se întindeà «regatul» lui *Μουσώκιος*, a cărui curte erà la 30 de parasange deacolo. Gepidul se oferă să înșele pe Musokios, aducând pe Romani până la curtea lui, și reușește; el trece armata lui Priscus peste râul imediat următor: *Παπαρίος* (ar fi deci Buzăul: așà îl numeau *οἱ ἐγχώριοι!* — deci Slavii) cu chiar luntrile regelui înșelat (*μονόξυλα*, exact ca acelea cu cari trecuse Alexandru cel Mare Dunărea, cu nouă secole înainte, în aceleași regiuni); Priscus înaintează și prinde pe regele barbar pe neașteptate, măcelărind pe toți ai lui, iar pe el luându-l rob. Byzantinii se pun pe odihnă și pe chef, dar de strajă (*ἣν σκούλκαν σύνηθες τῇ πατρίῳ φωνῇ Ῥωμαίοις ἀποκαλεῖν*) nu se prea îngrijesc, așà că erau să o pățească rău. Dar nu rămân acolo, cu toată porunca împăratului de a iernà în țara barbară, pentru motivul pe care-l dădeà pe vremuri și Dromichaites lui Lysimachos: *οὐ γὰρ ἐπὶ βαρβάρου γῆς ἐναυλίζεσθαι. ἔφασκον γὰρ ψύχη ὑπεῖναι δυσυπομόνητα, τά τε τῶν βαρβάρων πλήθη ἀκαταγώνιστα* (Theoph., VI 7, 1—10, 2).

Situația de pe vremea lui Lysimach, care pare a fi ridicat și cetatea dela *Axiopolis* împotriva Geților din Bărăgan, este analoagă cu situația de pe vremea byzantină, când acelaș Axiopolis cu Durostorul și celelalte cetăți de pe Dunăre sunt mereu întărite ca puncte de plecare pentru expediții în acelaș Bărăgan, acum adăpost al Slavilor, numiți — printr'o pedantă transcriere a unor împrejurări perfect exacte, dar de mult trecute — de către arhaizanții dela Byzanț, tot Geți.

[1]) La o legătură între *Ἠλις* dela 300 a. Chr. și *Ἠλι-βακία* dela 600 p. Chr., unde *βακία* ar fi germ. *Bach*, nu cred că ne-am puteà opri prea îndelung. Deasemenea nu cred întemeiată nici etimologia pe care o apără Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. 2, vol. II, p. 67: Ilivachia, Ialovatschi, Ialovnitza, Ialomița, dela *ialov* «pustiu» (cf. Hasdeu, *Istoria Critică*, I, p. 266).

Orașul *Helis* credem dară a fi fost unde-va în câmpia munteană: fie la Piscul Crăsanilor pe Ialomița, fie la Șuțești pe Buzău, fie la Bonțești lângă Focșani, fie în vreun alt loc, încă necercetat de noi până acum, în aceeaș regiune *a câmpiei dintre Carpați și Dunăre* — cu civilizație prin excelență La Tène-hellenistică. Iar cetățile recăpătate de Dromichaites dela Lysimachos le bănuim a fi cele de pe malul dobrogean al Dunării, începând mai ales dela Capidava și Carsium la vale.

Dar situația Geților devine în curând neasemănat mai grea decât pe vremea lui Lysimachos, prin marile năvăliri celtice de după anul 300. Celții coboară la Dunărea de jos și la Marea-Neagră pe două drumuri: primul pela Miazănoapte de Carpați, din Boemia, la vale, pe Nistru până la gurile Dunării și la Borysthenes și, al doilea, pe valea Dunării până în Grecia și Thracia, spre a trece apoi chiar în Asia-Mică [1]). Geții sunt complet înconjurați de Celți, cari întemeiază atât pe malurile Dunării cât și pe ale Nistrului burguri de apărare și de pradă [2]), neliniștind mereu pe toți vecinii. In special sunt infrânți și total împiedecați în expansiunea lor Geții din Sudvestul Daciei, către granița Triballilor și Geții din Nordul și Estul Daciei, în Carpații Galiției și la gurile Dunării. *Scordiscii* în Sudvest (vezi Iustin, XXXII 3: capitala *Singidunum*) *Teuriscii* în Nord și *Britolagii* (ori poate mai exact *Britogallii* ori chiar *Brigolatii*: cf. *Latobriges*) în Est (vezi Ptolemaus, ed. Müller, III 6, 15; 8, 3; 10, 7; cf. p. 468 n. 1 și cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 42 și urm.: Moldova și Basarabia sudică) pun stăpânire pe căile de comunicație de aici, supun și organizează prădalnic pe indigeni, iar în Moldova, Basarabia și Rusia sudică aduc cu ei și neamuri germanice ca *Skirii* (cf. Dittenberger, *Syll.*, ed. 3, 495 și Pârvan, *Pénétration*, p. 42) și *Bastarnii* (v. mai jos p. 66, nota 1), cari se așează statornic în aceste părți, terorizând pe Geți, cum vom arătă și mai departe.

Cât privește pe Celții din *Tyle*, la Sudul Haemului (cf. și Julliani *o. c.*, p. 303 și n. 2), ei nu au, în scurtul timp al existenței lor aici, nici un rol la Dunăre și Camille Jullian (*l. c.*) greșește, când crede că *Noviodunum*

[1]) Cf. pentru amănunte Camille Jullian, *Histoire de la Gaule* I, p. 296 și urm.

[2]) *Singidunum* (Belgrad, capitala: cf. Ptolem. ed. Müller, III 9, 3.),— *Heorta* (Strabo, p. 318), *Capedunum* (ibid.), *Bononia* (Vidin: sigur celtic: cf. Jullian, *H. de la Gaule* I, p. 292 și n. 5), în ținutul illyro-triballic; *Arrubium* (Măcin), *Noviodunum* (Isaccea), *Aliobrix* (tot pe acolo, nu știm precis unde), la gurile Dunării,— și *Carrodunum*, *Maetonium*, *Vibantavarium* și *Eractum* pe Nistru.

(de Arrubium, Aliobrix și Britolagi nu pomenește) e o colonie «extremă» a acestui regat celtic din fundul Thraciei. Cu atât mai puțin stau Bastarnii [1]) în legătură cu regatul din Tyle (Jullian, *ibid.*). Tot așà greșește Müllenhoff, *D. A.* III p. 144, când exprimă părerea că intemeierea regatului celtic din Tyle ar fi dus chiar la disolvarea regatului getic din Nordul Dunării.

Uniți cu prietenii lor vechi, Triballii, cu cari încă de pe vremea lui Alexandru cel Mare făcuseră cauză comună, Geții din Sud-Vest (Oltenia și Banat) încearcă să se opună Celților lăsați de Brennus la plecarea lui spre Grecia *ad terminos gentis tuendos* (Trogus la Iustinus XXV, 1), probabil în ținutul roditor din valea Moravei, și cari, *ne soli desides viderentur* inarmaseră *peditum quindecim millia, equitum tria millia* și tăbărâseră asupra vecinilor lor din N. și E. Dar Celții îi alungă și pe Geți și pe Triballi (*fugatis Getarum Triballorumque copiis*) și-și fac drum spre Macedonia. Aici însă, curând după trecătorul succes din Nord, sunt sfărmați de regele Antigonos Gonatas (a. 279).

Scordiscii așezați în ținutul Drinei, Savei și Moravei de Jos vor continuà totuș a neliniști întreg acest ținut încă două veacuri deaici înainte până ce îi va distruge și pe ei, ca și pe frații lor dela Dunărea de Sus, Boii și Tauriscii, pe vremea lui Caesar, marele rege get Burebista (Strabo p. 304: *ἤδη δὲ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν, διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θρᾴκην λεηλατῶν μέχρι Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίδος, τούς τε Κελτοὺς τοὺς ἀναμεμιγμένους τοῖς τε Θρᾳξὶ καὶ τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐξεπόρθησε, Βοίους δὲ καὶ ἄρδην ἠφάνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ καὶ Ταυρίσκους*).

In ce privește pe Celții (și Bastarnii celto-germani) așezați în Moldova și Basarabia [2]), cu întreaga regiune a gurilor Dunării (cp. Strabo p. 305:

[1]) Chestiunea dacă Bastarnii sunt Celți puri sau Germani puri, cred că e insolubilă. Se pare că sunt mai degrabă — întocmai ca Skirii și Galatii dinspre Olbia — un popor mixt germano-celtic: Celți dela Prut și Nistru, amestecați cu Germanii vecini cu ei înspre NV (cf. Strabo, p. 306). Incercarea lui Adolf Bauer, *Die Herkunft der Bastarnen*, Wiener Sitzb., phil.-hist. Kl., 185, 2 (1918), de a dovedi că Bastarnii sunt Celți puri, păcătuește prin unilateralitatea punctului de vedere și desprețuirea izvoarelor epigrafico-archeologice. Bauer refuză de a discutà chiar inscripția dela Olbia, ori scenele respective de pe Columna lui Traian și Monumentul dela Adamclissi. Evident că în acest chip el își suprimă singur orice considerare mai de aproape a concluziilor sale.

[2]) Pentru Celtoscythii din Sudul Rusiei, cf. Strabo, p. 507, și Appian, *Mithr.*, 119 și 111, cu interpretarea lui Ridgeway, *Early age of Greece*, I, 387.

πρὸς δὲ ταῖς ἐκβολαῖς μεγάλη νῆσός ἐστιν ἡ Πεύκη· κατασχόντες δ' αὐτὴν Βαστάρναι Πευκῖνοι προσηγορεύθησαν), aceste ținuturi redevin până la venirea Romanilor și pacificarea adusă de ei, o nenorocită *via gentium*, pe care circulă, înspre Sud după pradă și înspre Nord după adăpost: Sciți, Sarmați, «Bastarni» și Geți [1]). E drept că în cursul vremii și aici se reface unitatea getică: «căci acum (zice Strabo, p. 296, pentru vremea lui) s'au amestecat neamurile acestea (Sciții și Sarmații) precum și Bastarnii, cu Thracii, — e drept mai mult cu cei de dincolo de Istru (adică cu Geții) [2]), dar și cu cei de dincoace; iar cu aceștia (Thracii-Geții, r. cu Illyrii) s'au amestecat și neamurile celtice: Boii și Scordiscii și Tauriscii», cum el însuș va povesti mai clar în alt loc (v. mai sus, pasajul citat din Strabo p. 304).

Ceeace trebuie însă reținut, atunci când vrem să precizăm istoric etnografia diferitelor ținuturi getice dela Sudul și Estul Carpaților, e, în ce privește pe Celto-Bastarni, faptul că ei nu se arată statornici nicăiri în câmpia munteană, ci numai în Moldova dintre Siret și Nistru. După cum ne spune Strabo, p. 306, rezumând situația de până la el: «între Istru și Borysthenes întâiu e stepa getică (așà credem că e mai bine de tradus *ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία*: pentru un grec, unde nu-s orașe, e «pustiu»), apoi vin Geții dela Tyras *(οἱ Τυρεγέται)*, după cari Iazygii Sarmați și [Scythii] numiți regali și Urgii, în cea mai mare parte nomazi, câțiva însă ocupându-se și cu agricultura... Iară în interiorul ținutului *(ἐν τῇ μεσογαίᾳ)* locuesc Bastarnii, vecini de o parte cu Tyregeții, iar de alta cu Germanii, cu cari ei sunt oarecum *(σχεδόν τι)* de acelaș neam, împărțiți fiind în mai multe triburi: unii numiți Atmoni *(Ἄτμονοι)*, alții Sidoni *(Σιδόνες)*, iar cei cari stau în insula Peuce din Istru, Peucini *(Πευκῖνοι)*».

Din lungul șir al luptelor pe care Geții dintre Carpați și Dunăre le poartă cu Celto-Bastarnii [3]) din Răsărit, tradiția literară antică nu ne-a păstrat decât, pe cale anecdotică, o singură știre mai precisă: *Dac.*

[1]) Cf. asupra Bastarnilor continuu năvălitori în peninsula balcanică, și Zippel, *o. c.*, p. 168 și urm.

[2]) Cf. și Zippel, p. 170.

[3]) Polybius XXV 6 (XXVI 9) e necomplet păstrat; Livius XL 57 și 58 cu XLIV 26 și 27; cf. și XL 5, — [Diodor XXX 19 și XXXI 14, — indirect], și Plutarch *Aem. Paul.* 9, 12, 13, — îi socotesc pe Bastarni drept Celți; Strabo p. 306, drept rude cu Germanii, — Plin. IV 14 (100), — Tacitus, *Germ.* 46 (nu tocmai sigur), — drept Germanic. In ce privește pasagiul din Cassius Dio XXXVIII, 10; LI 23, unde ei sunt numiți Sciți, el trebuie explicat în sensul geografic: locuind în «Scythia», se numesc Scythi după țară.

quoque suboles Getarum sunt: qui cum, Orole rege, adversus Bastarnas male pugnassent, ad ultionem segnitiae capturi somnum capita loco pedum ponere iussu regis cogebantur; ministeriaque uxoribus, quae ipsis antea fieri solebant, facere. Neque haec ante mutata sunt, quam ignominiam bello acceptam virtute delerent (Iustinus XXXII 3, 16). Acestea se întâmplau — dacă e să tragem o concluzie din locul unde le găsim pomenite la Trogus-Iustinus: c. a. 200 a. Chr. — curând după luarea în stăpânire statornică a Moldovei de Nordest de către «Bastarni». Ţara care atrăgeà acum pe toţi barbarii scythici prin bogăţia şi civilizaţia ei, erà Macedonia, cu prelungirea ei firească, Grecia. Drumul cel mai uşor şi mai drept din Moldova spre Macedonia treceà însă — atunci când Geţii erau slabi — nu prin Dobrogea şi Bulgaria, ci prin câmpia munteană. Bastarnii bat la început repetat pe Geţii de aici şi numai cu greu regele lor Oroles pare a-şi fi restabilit hotarele de către NE. Müllenhoff, *D. A.* III p. 144, aşează pe Oroles în Sudul Dunării, în ţinutul vechiu getic dintre Haemus şi fluviu,— numai pentrucă... mai întâlnim aici, pe vremea lui Crassus, un Roles.

Totuş evenimentele următoare, din acelaş al II-lea veac, arată că Geţii din Sudestul Carpaţilor nu sunt scutiţi nici mai târziu de năvălirile bastarne către Macedonia. In adevăr, Philippos însuş, încă din a. 182 (Liv. XL 5), îi chiamă, aşà cum îi chemase şi pe Gallii Scordisci (Iustinus XXXII 3); ei sosesc în ultimul an al vieţii sale, 180/179, spre a-i da ajutor întâiu şi direct împotriva Dardanilor, iar în a doua linie împotriva Romanilor.—După ce putem înţelege dela Livius (XL 57, şi mai ales 58, §-ul 8; cf. însă XLI 19), se pare că Bastarnii au venit de data aceasta pe drumul cel mai lung spre Dardania, adică din Moldova au trecut în Dobrogea, de unde au înconjurat Balcanii pe la Mesembria şi Apollonia şi au ajuns cu bine până în Macedonia, la Amphipolis,— întrucât Philippos ceruse şi căpătase dela Thraci voia pentru Bastarni de a trece nesupăraţi pe la dânşii. Fapt e însă că luptele dela muntele Donuca sunt în extremul Vest thracic (Liv. XL 58). Războiul nedrept împotriva Dardanilor puteà fi deci pornit din nou [1]). Dar Philippos moare, Bastarnii şi Scordiscii rămaşi fără stăpân încep să prade pe Thraci, aceştia se ridică desperaţi împotriva sălbatecilor dela Meazănoapte şi Bastarnii sunt înfrânţi. O parte — c. 30.000, cu Clondicus — pare a se fi retras

[1]) Probabil în legătură cu o fază anterioară a acestui războiu e de pus pasagiul din Diodor XXVIII 2: *ἐστράτευσε δὲ ἐπὶ Δαρδάνους οὐδὲν ἀδικοῦντας, καὶ τούτους παρατάξει νικήσας ἀνεῖλεν ὑπὲρ τοὺς μυρίους.*

in Dardania, unde-i regăsim încă în a. 175 (Liv. XLI 19) dând lupte grele cu Dardanii, pe cari îi biruesc; restul au luat-o înapoi spre Apollonia și Mesembria *qua venerat* (Liv. XL 58, 8).

La școala Bastarnilor Geții devin și ei repede tot așà de îndrăzneți năvălitori în Sud-Vest, ca și maeștrii lor Celto-Germani. Este foarte caracteristică în această privință confuzia făcută de izvoare între Celți și Bastarni de o parte și Geți de alta, cu prilejul expediției acestor Transdanubiani, pornite în a. 168, spre a da ajutor lui Perseus împotriva Romanilor: Livius (XLIV 26 și 27) identifică pe șeful de acum al *Gallilor* cu *Clondicus* al Celto-Bastarnilor din a. 179 (XL 58), iar Diodor (XXX 19 și XXXI 14) vorbește pur și simplu de Gallii cari vin în a. 168 în ajutorul lui Perseus și nu ajung să se înțeleagă din preț cu el; Plutarch, *Aemil. Paul.* 9 și 12, pomenește, ca și Livius, pe acei *Γαλάτας τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον ᾠκημένους, Βαστέρναι καλοῦνται, στρατὸν ἱππότην* (ceeace nu prea e cazul la Bastarni) *καὶ μάχιμον* (c. 9) și îi caracterizează în chip clasic în felul următor: (...îi veniseră și Bastarnii, mercenari, 10.000 călăreți și 10.000 pedestrași) *ἄνδρες οὐ γεωργεῖν εἰδότες, οὐ πλεῖν, οὐκ ἀπὸ ποιμνίων ζῆν νέμοντες*, ci ținându-se numai de meșteșugul răsboiului, — ceeace firește nu e tocmai exact, întrucât știm de Bastarni că ei erau mari crescători de vite, iar nomadismul lor nu erà absolut necondiționat. — Appian (vezi mai jos) vorbește exclusiv de Geți și numește pe șeful lor *Κλοίλιος*. Faptele povestite de cele patru izvoare sunt quasi-identice. Cât privește izvorul primitiv, pe care se bazează toate, Polybius XXV 6 (= XXVI 9), vedem aici că Dardanii cari se plâng senatului roman de mulțimea și grozăvia Bastarnilor năvăliți la ei, fac deosebire între acești barbari și Gallii (firește Scordisci), cu cari Perseus a făcut alianță împotriva lor. De un șef al Gallilor ori Bastarnilor la Polybius, păstrat aici numai cu totul fragmentar, nu aflăm nimic. Credem însă că Appian are dreptate, căci Livius XLIV 26 și 27 vorbește clar de *Galli effusi per Illyricum*, ceeace pot fi mai de grabă *Scordiscii* decât Bastarnii, pe cari îi amestecă și acum în lupte, după Mommsen *R. G.* I[8] 759 și urm., toți istoricii mai noui. Iar Clondicus «regulus eorum» (Liv. XLIV 26, 11 și 27, 3) va fi, poate, o confuzie cu Clondicus din a. 179. De altă parte Gallii aceștia dela Livius, cu Clondicus al lor *retro ad Histrum perpopulati Threciam, qua vicina erat viae, redierunt* (Liv. XLIV 27, 3), — iar de Bastarni cari să se fi întors dincolo de Dunăre nici vorbă nu e.

Pentru aceste motive pasagiul din Appian, *De reb. Mac.*, IX 16, 1 și 2, este extrem de interesant și merită a fi utilizat aici mai pe larg. — Perseus e

foarte sgârcit. Acest lucru îl face să-și piardă treptat toți aliații împotriva Romanilor, întrucât le refuză regulat plata subsidiilor promise. Astfel el ceruse ajutorul lui Genthios, regele Illyrilor, precum și ajutorul Geților de peste Dunăre *(ἐς δὲ Γέτας ἔπεμπε τοὺς ὑπὲρ Ἴστρον)*, și încercase a cădeà la înțelegere cu Eumenes al Pergamului, care erà de partea Romanilor. Pe Genthios îl înșeală, încurcându-l în răsboiu cu Romanii, înainte de a-i fi dat banii promiși, — pe Eumenes îl compromite, — dar cu Geții lucrul nu merge așà de ușor. In speranța că cei zece mii de călăreți și zece mii de pedestrași ai Geților vor face acelaș lucru ca Genthios al Illyrilor, că adică vor intrà în luptă numai pe simple făgădueli, el se leagă cu șeful lor *Κλοίλιος*, îndată după trecerea peste Dunăre *(Γετῶν δὲ τὸν Ἴστρον περασάντων)*, să le dea: șefului o mie de stateri de aur, fiecărui călăreț câte zece și fiecărui pedestraș câte cinci stateri de aur: *καὶ τοῦτο σύμπαν ἦν ὀλίγῳ πλέον πεντεκαίδεκα μυριάδων χρυσίου* In plus, mai gândeà să și-i facă prieteni — și acesta e un pasaj foarte prețios pentru antichitățile getice [1]) — cu cevà ***hlamide*** *(ὁ δὲ χλαμύδας μέν τινας ἐπήγετο:* mantale fără mâneci, așà cum se văd pe toate monumentele eroului thrac [icoane de cult] și ale eroului călăreț [pietre de mormânt] din părțile noastre: fluturând în vânt de pe umerii călărețului) și ***brățări de aur*** *(καὶ ψέλλια χρυσᾶ:* așà cum s'au găsit destule atât în teritoriul daco-getic dela Nordul Carpaților cât și în Sudul Munților) [2]) și *cai (καὶ ἵππους)*, — ca daruri pentru șefi *(ἐς δωρεὰν τοῖς ἡγουμένοις)*. Dar Cloilios nici n'a lăsat bine pe solii lui Perseu să se apropie și i-a întrebat întâiu dacă aduc banii făgăduiți și, firește, neavându-i la ei, a dat poruncă Geților lui să pornească înapoi spre casă. O a doua încercare a lui Perseu de a-i păcăli nu reușește și Cloilios *τὴν στρατιὰν ἀπῆγεν ὀπίσω.*

[1]) E drept însă că se potrivește și cu obiceiurile celtice: v. Strabo, p. 197, — cum de altfel și numele Cloilios nu sună tocmai getic. Totuș nu e exclus să avem, ca de multe ori în aceste timpuri, eventual o mare ceată celto-dacică, al cărei comandant ar fi fost un celt (regele dac primindu-și pe urmă acasă partea lui de stipendiu, de daruri și de pradă) și, după șef, va fi fost proclamată celtică întreaga oaste. — Căci rezolvarea dificultății de a găsì la Appian *Geți*, în loc de *Celți* ori de *Bastarni*, nu se poate obține cu un simplu «unrichtig», cum face Zippel, *o. c.* p. 169, ci trebuie să ne gândim că Appian n'a putut inventà această știre și nici de o scăpare din vedere nu poate fi vorba.

[2]) Vezi câteva în colecțiile particulare ale d-lor doctori George Severeanu și Mihail Popovici. Geții purtau, ca și Perșii, chiar bărbații, astfel de brățări de aur massive.

Diodor cunoaște aceleași lucruri (vezi pentru Genthios XXX 9) — dar ni e păstrat numai cu totul fragmentar — cu privire la *Celții* chemați în ajutor de Perseus: «Aflând regele că o trupă aleasă de Galli a trecut Dunărea în ajutorul lui *(ἐπιλέκτους Γαλάτας πεπεραχέναι τὸν Ἴστρον ἐπὶ συμμαχίᾳ)*, plin de bucurie a trimis soli în Maedica, spre a-i grăbi să vie mai repede. Dar șeful Galaților a cerut stipendiul numărat întreg, așà cum fusese înțelegerea, în suma totală de cinci sute de talenți. Iar Perseu făgăduind mereu, și neîmplinind niciodată cele făgăduite, pentru marea lui sgârcenie, Galații s'au întors inapoi în țara lor» (XXX 19). Și în alt loc (XXXI 14) Diodor precizează că Gallii cari veniseră în ajutor lui Perseu împotriva Romanilor, erau în număr de 20.000 (deci aceeaș cifră ca la Appian).

Dar Celți venind de peste Dunăre, spre a trece prin țara Maedilor (între Axios și Strymon: ținutul Bregalniței), nu există: de aceea Tomaschek, *o. c.*, I p. 61, care probabil n'a controlat pasagiul (citatul său — unic — din Diodor e greșit, iar interpretarea lui e arbitrară) zice: «Perseus entbot die Bastarnen von der unteren Donau zu einem Einfalle *εἰς τὴν Μαιδικήν*» *(!)*, sprijinindu-se probabil pe Livius XLIV 26, 7, pe care-l și citează, iarăș fals: *Basternarum exercitus consedit in Maedica circa Desudavam*, — în loc de *circa Desudabam in Maedica exercitus Gallorum consederat mercedem pactam opperiens* (și pe Plutarch, *Aem. Paull.* 12, pe care nu-l citează). Insă Bastarnii nu se puteau plimbà după cheful lor prin întreg teritoriul geto-thracic, din Basarabia până în Macedonia, numai pentru a se tocmi cu Perseus pentru soldă și pe urmă a se duce nesupărați de nimeni înapoi, — mai ales după isprăvile lor din a. 179 (v. mai sus). Livius și Diodor vorbesc dealtfel explicit de Celți. Iar Plutarch începe a vorbi de Galați, îi numește apoi Bastarni și îi descrie ca atare (v. mai sus, p. 69). Ori, e clar, că la mijloc nu poate fi decât o confuzie între Geții (vecini, în Oltenia și Muntenia), cari acum întâia dată — *foarte probabil în tovărășia Bastarnilor, cărora le permiseseră trecerea pe la ei* — luau parte activă la luptele din Sud Vest (pentru ca deaici înainte să nu mai înceteze) și Celții Scordisci, din Serbia nordică, arhicunoscuți ca mercenari și năvălitori în regiunile illyro-macedonene, și rămași tot astfel până la Burebista și până la întinderea stăpânirii romane în Pannonia, Dardania și Moesia Superioară.

Dealtfel, după însăș numele getic de localitate, *Desudava*, citat de Livius în țara Maedilor dela Apus de Strymon, vedem — și am accentuat-o

la timpul său [1]) — că Geții cunoșteau din timpuri immemoriale acest drum spre SV, pe valea Oescului și apoi a Strymonului, spre Macedonia, intrucât nu numai l-au umblat, dar l-au și ocupat cu chiar coloniile lor getice, — așà încât în toponimia ce ni s'a păstrat din vremea mai târzie (cf. Procopius, *De aedif.*, IV 4, ed. Haury, p. 121 și urm.) întreaga țară a vechilor Triballi ne apare adânc străbătută de elemente getice, cu așezările lor rurale caracteristice: -*davae*, adică «sate» de agricultori, iar nu «mandre» de păstori (cp. la Procopius, IV 11, p. 149, 14: *Παυλίμανδρα* din Dobrogea).

Orientarea spre SV a Geților din Sudul și Estul Carpaților, din cauza presiunii exercitate asupra lor de Sarmații și Bastarnii din Moldova nordestică și din Basarabia sudică, se manifestă în ciocnirile din ce în ce mai dese, pe cari și ei le au, la rândul lor, cu Celții, Illyrii, Thraco-Macedonenii și apoi Romanii din Sudvestul Daciei. Caracteristică e, de pildă, repercusiunea avută de turburările illyro-celtice din Sudest în sec. III și II asupra ținutului getic dela Dunăre, așà cum ea ne apare în chip legendar în povestea bejeniei Autariaților către «bălțile Dunării»: *καὶ τὴν Γετῶν ἐλώδη καὶ ἀοίκητον, παρὰ τὸ Βασταρνῶν ἔθνος, ᾤκησαν* (Appian, *Illyr.*, 4); știre făcând parte dintr'o serie de informații neexacte (cf. Zippel, *Die röm. Herrsch. in Illyr.*, p. 141 cu p. 40), dar totuș foarte prețioasă, pentru caracterizarea situației etnografice schimbate la Dunărea de Mijloc și de Jos. Notez aici, că încercarea lui Zippel, pe baza informației de mai sus, de a duce pe Autariați tocmai până la Nistru (p. 153), deși foarte ingenioasă, ni se pare fundamental greșită, din cauza interpretării neexacte a inscripției lui Protogenes dela Olbia, pe care se bazează. (Gallii din inscripție devin la Zippel Scordisci!). — Politica getică față de Romani, cari, tocmai în această vreme, prin înfrângerea lui Perseus și anexarea Macedoniei, se instalează în Peninsula Balcanică, a fost consecvent ostilă acestor noui și amenințători stăpâni. Cu un spirit politic foarte realist și practic, Geții vor fi, în luptele civile dela Roma, de partea celor cari apără autonomiile locale orientale, Pompeius întâiu, Antonius pe urmă, și hotărît dușmani imperialiștilor desnaționalizatori, Caesar întâiu, Octavian August, pe urmă.

Această orientare geto-dacică spre Sudvest și în special spre Roma este confirmată și archeologic, prin descoperirile din Banat, Ardeal, Oltenia și Muntenia, ba chiar Moldova, de monete grecești din Apollonia și

[1]) *Note di geografia antica*, l. c., p. 338 sqq.

Dyrrachium și, mai ales, de denari republicani romani, începând dela anul 217 a. Chr., vremea celui de-al doilea războiu punic, când, după cum se știe, Romanii trec în Illyria și încep penetrația lor din ce în ce mai energică în Peninsula Balcanică [1]).

Dar să ne întoarcem la secolul al II-lea înainte de Hr.

Liberați de amenințarea imediată macedoneană, Illyrii, Celții și Thracii dela Dunărea mijlocie, adică din imediata vecinătate a Geților, pornesc un șir nesfârșit de atacuri împotriva ținuturilor stăpânite ori protejate de Romani, în Illyria și Macedonia. In 141 a. Chr. Scordiscii dela Sava bat pe Romani. In 135 alt războiu. In 117 praetorul Sextus Pompeius e atacat în Macedonia de Galli și Maedi. In anul 114 C. Porcius Cato, încercând a pedepsi pe Scordisci în propria lor țară, e bătut și alungat: întreaga Illyrie e pustiită, până la Marea Adriatică. Abià în 112 M. Livius Drusus reușește să respingă pe Gallo-Thraci și să-i silească la pace [2]). Totuș anii 113, 110 și 109 înseamnă noui lupte sângeroase atât în Thracia (C. Caecilius Metellus), cât și în ținutul Scordiscilor dintre Drin, Sava, Dunăre și Cibrus (M. Minucius Rufus). In a. 97 Maedii și Dardanii pornesc din nou asupra Sudului și în 92—88 barbarii pradă chiar Dodona [3]).

Geții sunt în aceste lupte tovarășii de războiu și pustiire ai Celților Scordisci: *Minucius Rufus imperator a Scordiscis Dacisque premebatur, quibus impar erat numero*, cum spune Frontinus, *Strat.*, II 4, 3. Apărați însă de Dunăre, îndărătul căreia ei se retrag la primejdie, toate foloasele acestor războae sunt de partea lor, în vreme ce ceilalți Illyri și Thraci sunt slăbiți din ce în ce mai mult, la fel cu Scordiscii [4]).

Appian, *De reb. Illyr.*, 3, spune lămurit aceasta despre Scordisci și Triballi, vecinii direcți ai Geților: aceștia s'au nimicit reciproc, așà că

[1]) Vezi pentru Ardeal lista descoperirilor dela I. Marțian, *Repertoriu arch.*, Bistrița 1920, iar pentru vechiul regat C. Moisil, în *Bulet. Soc. Num.*, passim.

[2]) Liv. *Perioch.*, ed. Rossbach, col. Teubner, 1910, LXIII; Eutropius, IV 24.

[3]) Vezi pentru toate aceste lupte și altele nenumărate, întregul material la G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien*, p. 132 și urm.

[4]) Concluzia lui Zippel, *o. c.*, p. 150, că Geții s'ar fi mutat chiar, cu acest prilej, în parte, in Rhodope (pe baza lui Cassius Dio, LI 22, 7) e, firește, neîntemeiată. Explicația pasagiului din Dio e cu totul alta: încă dinainte de *Geta*, regele Edonilor, c. 500 a. Chr., avuse loc — subt presiunea scythică — o infiltrație cuceritoare getică aici (v. mai sus, p. 35 și 42 și, în special, mai jos, cap. V) și știrea lui Dio e un simplu ecou al acestor îndepărtate evenimente.

de-a mai rămas ceva din Triballi, resturile lor au fugit la Geţii de peste Dunăre şi neamul lor, care erà în culmea puterii până la Filip şi Alexandru, acum e pustiit şi şi-a pierdut până şi numele la popoarele din părţile acelea. Iar Scordiscii, slăbiţi cu totul în aceleaşi lupte, au păţit la fel dela Romani şi au fugit prin insulele Dunării, pentru ca pe urmă, unii, cu vremea, întorcându-se înapoi, să se mântuească şi prin părţile Pannoniei de Jos.

Romanii deci, în grelele lor lupte cu Scordiscii (cf. Strabo, p. 318: *οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντας*)[1], nu fac altceva decât să netezească drumul viitoarelor cuceriri gete în aceste regiuni vestice. Am puteà spune, că întocmai cum secolul al II-lea fusese aici al Celţilor, aşà secolul I a. Chr. va fi aproape exclusiv al Geţilor. Dar mai mult: însăşi luptele pe cari le mai au Romanii aici: cu Thracii de o parte, cu Sarmaţii din Răsărit de alta (înlocuitorii Bastarnilor în migraţiile prin stepa moldo-valacho-dobrogeană spre Thracia şi Macedonia)[2], netezesc acelaş drum cuceririlor gete de pe vremea lui Burebista în cealaltă direcţie de expansiune, spre Nistru, gurile Dunării şi Pontul Euxin. Poziţia centrală a Munteniei, pentru ambele tendinţe de creştere getică, ne face să credem că secolul I a. Chr., trebuie să însemne din punct de vedere archeologic o operă de culminare a civilizaţiei indigene getice, fructificată şi înfrumuseţată de dubla penetraţie civilizatoare: romană dinspre SV[3]), greacă dinspre E şi SE, pe valea Dunării şi a marilor ei afluenţi în sus, până departe în Ardeal[4]).

Strabo rezumă într'un chip clasic rezultatul tuturor acestor frământări, cari duc la întemeierea împărăţiei getice a lui Burebista, întinsă dela Dunărea de Sus şi Adriatica până la Nipru şi golful Burgas: Boirebistas, Getul, luând conducerea naţiunii sale, a ridicat pe oamenii aceştia înrăiţi de nesfârşitele războaie şi i-a îndreptat prin abstinenţă şi sobrietate şi ascultare de porunci, aşà încât în câţiva ani a întemeiat o mare

[1]) Pentru alte amănunte geografice asupra Scordiscilor, cu capitalele lor *Ἑόρτα* şi *Καπέδουνον* şi insulele Dunării ocupate, aproape toate, în regiunea Olteniei, vezi tot Strabo, p. 318.

[2]) Cf. Roesler, *Die Geten u. ihre Nachbarn*, p. 181 şi notele.

[3]) Cf. în special descoperirile de monete republicane romane din sec. II şi I a. Chr., şi de monete din Dyrrachium şi Apollonia, etc., în întreaga Dacie; în special frumoase tezaure, ca acel dela Zătreni-Vâlcea, în Oltenia (la Muzeul Naţional din Bucureşti).

[4]) Cf. Pârvan, *Pénétration*, l. c., passim.

împărăție și a supus Geților aproape pe toți vecinii; ba erà de mare primejdie și pentru Romani, pentrucă treceà Dunărea fără să-i pese de nime și prădà Thracia până în Macedonia și în Illyria, iar pe Celții cei ce se amestecaseră cu Thracii și cu Illyrii i-a pustiit cu totul și pe Boii cari ascultau de regele Critasiros, precum și pe Taurisci, i-a șters de pe fața pământului (p. 303 sq.).

Avuse deci toată dreptatea generalul roman C. Scribonius Curio [1]) în a. 74, când, după ce bătuse pe Dardanii cari nu se mai astâmpărau la Miazănoaptea Macedoniei (Livius, *epit.* 92, 95), ajungând la Dunăre, n'a cutezat să atace pe Geți (Florus I 39, 6: *Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit)*, înspăimântându-se de codrii nepătrunși cari-l așteptau dincolo: în ținutul păduros dela Porțile de Fier, unde duceà drumul drept din Dardania la Dunăre, pe care l-a apucat Curio și pe care apoi, până la Traian însuș, au cercat zadarnic mulți Romani să pătrundă în Dacia.

Și dacă Sciții, Bastarnii și Sarmații, cari năvăliau din Nordest peste Dunăre, au completat opera de nivelare in ținutul triballic (până la Oescus) și mysic (dela Oescus până în părțile Crobyzilor) [2]), amestecându-se cu indigenii și rămânând chiar, fie în insulele Dunării, fie în Thracia și astfel deci, prin distrugerea oricărei rezistențe compacte naționale, pregătind terenul getizării complete și a acestei regiuni din dreapta Dunării (cf. Strabo, p. 305: *παρὰ μὲν οὖν τοῖς Ἕλλησιν οἱ Γέται γνωρίζονται μᾶλλον διὰ τὸ συνεχεῖς τὰς μεταναστάσεις ἐφ' ἑκάτερα τοῦ Ἴστρου ποιεῖσθαι καὶ τοῖς Μυσοῖς ἀναμεμῖχθαι*.... și cele ce urmează),— în schimb acești nomazi nu par a fi avut nici o importanță politic-militară, nici chiar în aceste părți, decum în Getia propriu zisă, din stânga Dunării. In adevăr, când Lucullus Varro, îndată după Scribonius Curio (a. 73), incepe ofensiva în Thracia bătând pe Bessi, cel mai puternic și mai prădalnic neam thracic din Haemus (v. Strabo p. 318), și, îmbărbătat de izbânzile de aici, supune și pradă (a. 72/71) și tot ținutul până la Dunăre și la Mare [3]), pustiind chiar orașe strălucite ca Apollonia — pe

[1]) Cf. asupra răsboaelor purtate de Curio, materialul adunat la Zippel, *o. c.*, p. 163 și urm.

[2]) Premerstein ar zice: dela Cibrus la Timacus; cf. pentru plasarea acestui pasagiu din Strabo, p. 305, în legătura cu evenimentele din a. 15 a. Chr., *Die Anfänge der Provinz Moesien, Jahresh.*, I Beibl. p. 158.

[3]) Cf. și Zippel, *o. c.*, p. 165 și urm. Concluziile lui Zippel (p. 167 și 168) atât asupra rezultatelor expediției lui Curio în viitoarea Moesia Superior, cât și asupra supunerii ținutului numit mai târziu Moesia Inferior (până la gurile Dunării), sunt greșite: Romanii *nu* au stăpânit în această vreme până la Dunăre.

care, spre marea rușine a civilizației romane, au trebuit s'o restaureze după a. 72 Thracii fileleni ca Metocos al lui Tarulas (*Arch.-epigr. Mitt.*, X p. 163; Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, no. 156; Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, p. 434 şi 426, cu n. 3) — neamul de care s'a lovit Lucullus la Dunărea de Jos a fost, chiar pe dreapta, cel getic, şi anume getic în continuarea Geţilor din stânga Dunării,—iar nu, cumva, Bastarnii ori Sarmaţii, ori, poate, celelalte neamuri getice din dreapta Dunării, precum erau Crobyzii, Terizii şi ceilalţi.

In adevăr diferitele -*davae* de pe dreapta Dunării, caracteristice pentru toponimia pur getică, spre deosebire de cea thracică, se întind în vremea elenistico-romană exclusiv pe malul Dunării, ori în apropiată dependenţă de acest mal, ceeace arată că ele sunt o prelungire peste fluviu a Nordului getic. Acest raport erà identic şi pe vremea lui Herodot, când acesta a dat imediat la Miazănoapte de Haemus peste marele neam al Geţilor «nemuritori», de cari el vorbeşte cu atâta admiraţie; decât că atunci expansiunea getică din massivul carpatic spre Marea Neagră şi Marea Egee — expansiune care i-a mânat pe Geţi până în Macedonia, în Rhodope ori în Asia Mică [1]) — fusese în plină putere, în vreme ce năvălirile scito-sarmato-celto-germanice (cf. şi Skirii) dinspre NE şi atacurile macedonene şi thracice dinspre SV şi S au înfrânat şi slăbit mereu — din secolul al IV-lea până la al II-lea— această expansiune, mărginind-o — ca în tratatul lui Lysimachos cu Dromichaites — la singur malul Dunării din Bulgaria şi Dobrogea actuală. Dar în secolul I a. Chr., prin decăderea intruşilor Celto-Bastarni în Est, Celţi în Vest, puterea getică se ridică iară şi-şi întinde din nou stăpânirea de jur împrejur, şi în special peste Dunăre spre Pont.

Are prin urmare dreptate Servius, comentatorul lui Vergil, când spune (ed. Thilo-Hagen, *Aeneid.* VII 604): *Getarum fera gens etiam apud maiores fuit*; *nam ipsi sunt Mysi, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos*. Appian, *De reb. Illyr.* 30, spune că Marcus Lucullus i-a bătut pe aceşti Mysi şi i-a «aruncat în Dunăre», adică — fără retorică — i-a respins dincolo de fluviu, — ceeace revine la aceeaş amestecare a lor cu Geţii. De altfel, în regiunea dela Vest de Nicopolis ad Istrum, valea Asamului erà ocupată de Geţi până departe în interior, precum se constată prin existenţa centrului lor înfloritor *Giridava*, cunoscut şi din vremea imperiului (CIL. III 12399 şi harta IV, Gk), — iar în

[1]) Cf. citatele mele, *Note di geografia antica*, p. 338 sqq. şi în special pag. 342

general tot ținutul dela râul Oescus spre Scythia Minor erà plin de -*davae* getice [1]). Faptul că Lucullus are de o parte de luptat cu Geții, iar de alta cu orașele grecești din Pont, aceà Hexapolis de care vorbește și Appian [2]), ne dovedește că împrejurările de câțiva ani mai târziu, subt Burebista, când Geții, în bună prietenie cel puțin cu o parte din Grecii din Pont, stăpânesc până la Olbia în Nord și Apollonia în Sud, nu erau ceva accidental, ci sfârșitul unei îndelungate evoluții, pe care Lucullus, după supunerea Bessilor din Haemus, crezuse că o poate împiedecà ori, chiar suprimà, printr'o simplă expediție în Bulgaria și Dobrogea, — uitând că malul erà intens locuit și apărat de acești Geți, a căror națiune unitară din Nordul Dunării se întindeà, fie chiar dezorganizată politic și deci numai pasiv etnografic, până în Moravia și Serbia spre Vest, până în Galiția, Podolia și Cherson spre Nord și Est.

Insfârșit însuș răsboiul Romanilor cu Mithradates al Pontului și Bosporului a fost favorabil ridicării puterii gete. In adevăr, de o parte rivalii lor imediați din Răsărit, Bastarnii, își irosiau puterile ca mercenari în armata lui Mithradates (cf. Appian, *De bell. Mithr.*, 71), de alta sfărâmarea puterii regatului bosporan, un moment reorganizat și întărit de Mithradates, permiteà Geților o înaintare ușoară în Vestul și Nordul Mării Negre, împotriva Sarmaților și Sciților localnici.

Geții devenind iară puternici, Bastarnii aleg din nou pentru năvălirile lor drumul direct către Sud, din Basarabia în Dobrogea și mai departe, spre Thracia și Macedonia. Când Gaius Antonius, guvernatorul Macedoniei vine la gurile Dunării în a. 61 a. Chr., Bastarnii — cari ocupau o mare parte din ținutul din dreapta Dunării împrejurul «aliaților» Romanilor: orașele grecești dela Mare (Mommsen, *RG.* V 11 sq.) — ajută localnicilor Greco-Geți, să-l înfrângă lângă Histria: *parum prospere rem gessit*, se zice de Antonius la Liv. *perioch.* 103. Dar Cassius Dio XXXVIII, 10, ne dă lămuriri complete: *τὸ δ'αὐτὸ τοῦτο καὶ περὶ τοὺς συμμάχους τοὺς ἐν τῇ Μυσίᾳ ποιήσας ἡττήθη πρὸς τῇ τῶν Ἰστριανῶν πόλει πρὸς τῶν Σκυθῶν τῶν*

[1]) Cf. pentru Geto-Dacii din dreapta Dunării, și Pârvan, *Incep. vieții romane la gurile Dunării*, p. 109—115.

[2]) *L. c.*; cf. Eutropius, VI 10; Rufus, *brev.* 9; cf. și Roesler, *o. c.*, p. 182 cu notele; Roesler însă nu-și dă seama de realitatea situației «myso»-getice, pentrucă el face parte dintre acei istorici cari mână, pe vremea lui Philippos, pe bieții Geți din Sud în Nord (v. la Roesler p. 161), iar pe «Mysii» din sec. I, încurcat de anume știri antiquarice dela Strabo, îi confundă cu Mysii homerici.

Βασταρνῶν (adică de Bastarnii din Scythia: la N Dunării), *ἐπιβοηθησάντων αὐτοῖς, καὶ ἀπέδρα.* Principalii biruitori par însă a fi fost chiar acum tot Geții, *căci trofeele sunt luate de ei;* și ne întrebăm dacă chiar din acest an nu însuș Burebista va fi fost comandantul cetelor geto-bastarne care au sfărâmat pe Antonius și luându-i steagurile — *τὰ σημεῖα* — le-au dus în cetatea getică *Genucla*, de unde, treizeci de ani mai târziu, va veni Crassus (a. 29) să le recucerească (Cassius Dio, LI 26, 5) dela regele get al ținutului Dunării de Jos, Zyraxes, care și de astă dată tot la «Scythii» din Basarabia, adică la Sarmato-Bastarnii din stepă, plecase spre a cere ajutor.

Iar dacă părerea lui Camille Jullian [1]), că încă din a. 82, sau rotund 80 a. Chr., Burebista își începuse cuceririle, nu se adeverește prin izvoare, faptul că Gaius Antonius în a. 62—60 luptă în Dobrogea împotriva unei coaliții transdanubiane, în care Geții lui Burebista au trebuit să joace rolul principal, ni se pare deplin confirmat prin vestita inscripție de prin a. 48, a lui Acornion din Dionysopolis, care ne expune în scurt nu numai propria lui carieră, dar întregul sistem politic al marelui rege get din Nordul Dunării, Burebista, «ucigătorul de Celți» (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulgarien*, nr. 95, col. 87 și urm. = Dittenberger, *Syll.*[3] nr. 762):

Acornion al lui Dionysios este întâiu sol al Dionysopolitanilor la tatăl lui Burebista, cu care se întâlnește, spre a-i cere protecția pentru concetățenii săi, apoi împlinește diferite însărcinări de mare preot al zeilor cetății, printre care pe aceea de preot eponym al lui Dionysos, al cărui cult, din vitregia vremilor, timp de mai mulți ani rămăsese fără mare preot. «Iar pe vremea iernării lui Gaius Antonius la noi (în Dionysopolis) luând (Acornion) iară asupra sa preoția zeului eponym Dionysos, a împlinit după cuviință și cu mărinimie procesiunile și sacrificiile pentru zeu... etc.». «Și, în timpul din urmă, regele Burebista ajungând cel dintâiu și cel mai mare dintre regii din Thracia, și stăpânitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre, Acornion a fost și pe lângă acesta în cea dintâi și cea mai mare apropiere și a obținut cele mai bune rezultate pentru patria sa, inspirând și colaborând la cele mai eficace măsuri, și, nu mai puțin, câștigând bunăvoința regelui pentru mântuirea cetății sale și, deasemenea, și în toate celelalte ocazii, oferindu-se fără rezervă pentru împlinirea soliilor orașului

[1]) *Histoire de la Gaule*, III 152.

și luându-și asupra sa fără întârziere înfruntarea primejdiilor, numai spre a izbutì în toate chipurile la câștigarea unui folos pentru patria sa».

Astfel dară, la a. 62—61, când Antonius venià să ierneze la Dionysopolis, Acornion fusese de mult în misiune la Geți. Dar nu Burebista erà regele lor. Amintirea lui Antonius cel biruit, într'o inscripție de preamărire a lui Burebista, ca datare a unei simple preoții a lui Acornion, nu poate însă aveà nici un rost, decât în sensul că și bieții Dionysopolitani au suferit dela acest nevrednic general roman (e cunoscută purtarea lui rușinoasă și în Dardania: cf. P.-W., *s. v.*) și că au fost răsbunați de Geți, al căror rege Burebista — precum reiese clar din inscripție — ajunge, în aceste părți, *după* a. 60 în culmea puterii sale, întinzându-și stăpânirea până dincolo de Haemus, la Mesambria și Apollonia. Din inscripția noastră mai reiese că Dionysopolitanii au fost statornic în bune relații cu Geții (aceasta pare a fi fost tradiție la Nordul Haemului, unde Geții dictau), în vreme ce întinderea puterii lui Burebista la Sud de Haemus (unde dictau Odrysii) s'a împlinit numai cu lupte: avem în această privință chiar o inscripție dela Mesambria (Kalinka, *o. c.*, no. 227), care ne spune cine au fost comandanții acestei colonii doriene în răsboiul împotriva lui Burebista *(στραταγήσαντες [ἐπὶ] Βυρεβίσταν πολέμωι) : Μόσχος Φιλήμον[ος], Ξενοκλῆς Λαχῆτ[α]* și *Δαμέας Διονυσί[ου]* [1]).

Deci rămâne clar stabilit, că — simultan, ori, mai probabil, după celelalte lupte sângeroase, în Vest, Sudvest, Est și Nordest — Burebista își creează la gurile Dunării și în Balcani împărăția sa getică exclusiv între anii 60 și 48 a. Chr. [2]).

În acest din urmă an el se aflà în tratative cu Pompeius, rivalul lui Caesar, iar solul care purtà cuvântul regelui get erà mereu Acornion din Dionysopolis, după cum sună inscripția lui, în continuare la cele

[1]) Completată de G. Seure în studiile sale de *Archéologie thrace (Rev. Arch.*, 1911 II, p. 423 și urm.) cu alt mare fragment și cu un comentar interesant.— Pentru cucerirea Apolloniei, cf. Dio Chrysostomus, XXXVI 4, iar pentru întinderea chiar etnografică a Geților până la Mesambria, vezi mărturia pentru a. c. 100 a. Chr. la Ps.-Skymnos (Geogr. Gr. Min., ed. Müller I, p. 225), v. 738 și urm.: *Μεσημβρία, τῇ Θρᾳκίᾳ Γετικῇ τε συνορίζουσα γῇ*, și cf. Premerstein, *Anfänge der Provinz Moesien*, în *Jahresh.*, I, Beibl., p. 150 și urm.

[2]) Müllenhoff, III, p. 149—151 și p. 154 sq., se ostenește să demonstreze că Dacii și Geții sunt două popoare deosebite și că «die Daken nur missbräuchlich und fälschlich Geten hiessen» (p. 150) — pentrucă Dio LXVII 6 ne spune că Geți sunt numai cei dintre Haemus și Istru. . .

mai sus citate: «Și fiind trimes de regele Burebista (acum numele regelui e ortografiat *Βυραβείστας!)* ca sol la autocratorul Romanilor, Gnaeus Pompeius, fiul lui Gnaeus, și întâlnindu-se cu acesta în părțile Macedoniei, lângă Heraclea Lyncestis, nu numai și-a împlinit însărcinările ce aveà dela rege, câștigând bunăvoința Romanilor pentru rege, dar a purtat și cele mai frumoase negocieri în folosul patriei sale...» (r. 32—38 și cf. com. lui Kalinka, p. 93).

Se înțelege deci, de ce, și din acest punct de vedere, Caesar adună în a. 44 mari forțe în Orient, spre a sfărâmà pe Burebista și imperiul său getic (cf. Strabo, p. 298; Suet. *Caesar* 44; *Octav.* 8, 2; Liv. *Per.* 117; Vell. Pat. II 59, 4; Appian *Illyr.* 13 și 6; *Bell. civ.* II 110).

Camille Jullian, într'o pagină avântată din a sa *Histoire de la Gaule*[1]), a arătat că prin anii 70 a. Chr. Europa de mijloc erà împărțită între cei doi mari conducători de popoare, aventurierul lipsit de scrupule, «regele» Ariovist al Suebilor, care teroriză Vestul germano-celtic, și reformatorul inspirat, organizatorul înțelept Burebista, regele Geto-Dacilor, care domină tot Răsăritul celto-illyro-thracic. O clipă s'a părut că cei doi cuceritori se vor ciocnì în părțile Bavariei de azi. Dar Ariovist se îndreptă spre Apus și Burebista rămase singurul stăpân al Centrului și Răsăritului european.

Granițele împărăției getice erau: înspre Apus cadrilaterul boem (unde Burebista înlocuise pe Boii parte distruși, parte alungați spre Vest) și Alpii Norici (unde supusese pe Taurisci: cf. Strabo p. 213); înspre Miazăzi, munții Autariaților și Dardanilor, unde Burebista sfărâmase ori supusese pe Scordisci și pe Illyro-Thracii, cu care aceia erau amestecați; mai departe Haemul, până unde ajunsese supunând ce mai exista atunci din Triballi, precum și pe ceilalți Thraci și Thraco-Bastarno-Scythi, până la Pontul Stâng. Grație acestei expansiuni, Dacia, încă pe vremea lui Strabo, începeà la Pădurea Hercynică, în Moravia de azi (v. Strabo, p. 295), și se sfârșià la Nistru și la Bug *(ibid.)*[2]). Cât privește Sudul Dunării, până la Haemus, el erà de mult getic. Dar Geții de aici erau numiți Thraci (cf. Strabo, *l. c.*: *οἱ Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θρᾷκας ὑπελάμβανον)* și, după ei, se vorbià și de Geții din

[1]) Vol. III, p. 152 sqq.

[2]) Cf. pentru cucerirea Olbiei de Geții lui Burebista, deoparte Dio Chrysostomus XXXVI 4, iar de alta inscripția dela Dittenberger, *Syll.*[3] 730.

Nordul Dunării tot ca de Thraci. Am văzut mai sus că Dromichaites e numit «regele Thracilor» și că chiar Burebista e numit oficial în inscripția dela Dionysopolis (Kalinka, no. 95 = Dittenberger *Syll.*[3] 762, r. 22—23) *πρῶτος καὶ μέγιστος τῶν ἐπὶ Θρᾴκης βασιλέων*. Orientarea regatului unitar getic fusese, firește, întotdeauna spre Sud. Centrul lui etnografic eră pe platoul transilvan, dar pivotul politic eră în Sudul Carpaților.

In special regatul lui Burebista se arată a fi fost prin excelență danubian, având o principală reședință undeva prin Banat, Oltenia sau Muntenia. Fie că *Argedava* din inscripția citată dela Dionysopolis e *Arcidava* din Banat, fie că ea e undeva pe râul cu al cărui nume seamănă, Argeșul, *Arge-sis Arge-dava*, este foarte probabil că orașul de frunte al marelui rege a trebuit să fie la Sudul sau Sudvestul Carpaților. Relațiile cu Sudul roman și încercările regelui get de a se amestecă în politica mare a vremii sale, determinând biruința partidului republican dela Roma împotriva celui monarhic, cereau o continuă prezență a suveranului în apropierea Dunării, marea arteră de circulație atât spre Apus cât și spre Răsărit. Călătoriile lui Acornion din Dionysopolis, de o parte la curtea regelui, de alta, de acolo direct spre Macedonia, prin fostul ținut al Triballilor și prin țara Dardanilor, către Heraclea Lyncestis, ne indică în chip clar prezența regelui get în regiunea dunăreană: interesul său eră de a avea cât mai repede putința de intervenție directă, cu vorba și mai ales cu fapta, în evenimentele pe care voià să le determine prin amestecul său.

Fără îndoială, trebuie să ne închipuim viața și acțiunea lui Burebista în cadrele analoage ale evului-mediu european și în general ale marilor monarhii cuceritoare. Capitala e acolo unde e regele. Toate cetățile de pe toate marile drumuri și dela toate hotarele sunt capitalele sale. Dar am crezut că e absolut necesar, să subliniem acum importanța de mare stat danubian, a regatului întemeiat de Burebista, deoarece, fără acest caracter, în general nu se poate înțelege rostul istoric, așà de larg pe care încă dela Dromichaites l-au avut Geții în evoluția civilizației sudesteuropene, întâiu — cât regatele elenistice au avut însemnătate — orientați spre elenism, apoi însă, îndată ce Romanii intră în Peninsula Balcanică și amenință Dunărea, orientați în chip hotărîtor spre Vest.

Așà numai, se poate explică de ce, în timp când Thracii dintre Haemus și Marea Egee nu reușiau să întemeieze o proprie civilizație,

nelăsându-se fructificați nici de Greci, nici de Romani, și serviau numai ca unelte oarbe, mercenari sălbateci, întocmai ca și celelalte națiuni barbare vecine: Celții [1]), Bastarnii și foarte mulți dintre Illyri, — Geții — stăpânitorii marelui drum de civilizație al Dunării — dela început își urmăriau o politică a lor și alcătuiau un stat bine închegat, care cu toate invaziile străine și disensiunile interne, se menținea pe acelaș întins teritoriu la Dunărea de Jos, primià puternice înrâuriri grecești — pe Dunăre în sus — și apoi romane — pe Dunăre în jos — dar în aceeaș vreme oferià la rândul lui și Grecilor și Romanilor o consistență spirituală superioară și foarte caracteristică, pe care literatura antică a însemnat-o cu mirare și admirație, făcând din Geți aproape un popor fabulos, prin vitejia, înțelepciunea și sentimentul lui de dreptate.

O conspirație de nemulțumiți a pus capăt glorioasei epopei a lui Burebista, înainte ca Romanii — întâiu sub Caesar însuș, iar după asasinarea lui, subt Antoniu ori Octavian — să fi pornit împotriva Dacilor. Curând *după* moartea lui Caesar a căzut și Burebista [2]). Ucigașii regelui și-au împărțit între ei întinsa împărăție făcând din ea patru regate, iar apoi, pe vremea expediției trimise de Augustus împotriva Dacilor, chiar cinci (Strabo, p. 304).

Dar politica de orientare spre Vest începută de Burebista a fost continuată de urmașii săi: în răsboiu ori în alianță cu Romanii, regii aceștia getici pregătiau calea romanizării Dacilor cu 150 de ani înainte de Traian.

Nici moartea lui Caesar, nici cea a lui Burebista n'au împiedecat desvoltarea conflictului geto-roman: Antonius cere să se întărească armata din Macedonia în vederea conflictului cu Geții, de cari se răspândise chiar svonul, că, după moartea lui Caesar, erau gata să năvălească în Macedonia *(Γέτας, τὸν θάνατον τὸν Καίσαρος πυθομένους Μακεδονίαν πορθεῖν ἐπιτρέχοντας)*, și cere comanda împotriva lor. Și cu toate că svonul nu erà adevărat, propunerile lui Antonius au fost aprobate de Senat (Appian, *De bell. civ.* III 25).

Răsboiul pentru întâietate între Antonius și Octavian îndeamnă pe regii geți să se amestece direct, ca aliați ai unui partid împotriva celuilalt,

[1]) Aceștia ocupau, în special în Sudvest, către Triballia și Moesia, încă și mai toate insulele Dunării: Strabo, p. 318: Scordiscii *κατέσχον οὖν καὶ τὰς νήσους τὰς ἐν τῷ Ἴστρῳ τὰς πλείους, ἦσαν δὲ καὶ πόλεις αὐτοῖς Ἕορτα καὶ Καπέδουνον.*

[2]) Cf. la Strabo, p. 298: *καὶ δὴ ὅτε Βυρεβίστας ἦρχε τῶν Γετῶν, ἐφ' ὃν ἤδη παρεσκευάσατο Καῖσαρ ὁ θεὸς στρατεύειν.*

spre a-și lărgi pe socoteala Romanilor stăpânirea în Miazăzi. Cassius Dio (LI 22, 8) ne spune că «Dacii» (așà zice consecvent Dio în loc de Geți) au căutat întâiu să se apropie de Octavian, dar neobținând nimic din ce cereau s'au dat de partea lui Antonius; totuș mare folos dela ei n'a avut nici acesta, pentrucă se certau între ei: *στασιάσαντες ἐν ἀλλήλοις*. Firește însă că luptele civile dela Roma erau un îndemn pentru Geți, de a-și încercà norocul chiar fără alianță cu vreunul din cele două partide.

Această politică, începută, cum am văzut, de Burebista, erà chiar așà de populară, încât unul din cei patru regi daci ai acestui timp [1]), Scorylo, este nevoit să ia el însuș poziție împotriva nerăbdătorilor, cari împingeau la năvală în provinciile romane: «Scorylo, șeful Dacilor, deși știà că poporul roman e sfâșiat prin luptele civile, nu credeà totuș prudent să încerce un atac, pentrucă știà că un răsboiu extern ar fi adus din nou unirea între cetățenii certați, și, deaceea, pentru a convinge și pe ai săi, a pus doi câini să se mănânce între ei, și când erau mai în focul bătăii, le-a arătat un lup, pe care îndată, lăsând furia dintre ei, câinii s'au și aruncat: și așà a putut, cu această pildă, să împiedece pe barbari dela năvala împotriva Romanilor» (Front. *Strat.* I 10, 4).

Geții lui Burebista supunând Pannonia, Scordiscia și Triballia, parte prin totala distrugere a Celților lui Critasirus — *μέρος μὲν δή τι τῆς χώρας ταύτης ἠρήμωσαν οἱ Δακοί*, — parte prin alianța cu Scordiscii, și afirmând că tot acest ținut e al lor (*φάσκοντες εἶναι τὴν χώραν σφετέραν*: Strabo p. 313), determinaseră ei înșiși centrul de contraofensivă romană: *Siscia*, de pe Sava: *ἡ δὲ Σεγεστικὴ πόλις ἐστὶ Παννονίων ἐν συμβολῇ ποταμῶν πλειόνων, ἁπάντων πλωτῶν, εὐφυὲς ὁρμητήριον τῷ πρὸς Δακοὺς πολέμῳ* (*ibid.*; cf. p. 207: *κεῖται δὲ ἡ πόλις (Σεγεστικὴ) εὐφυῶς πρὸς τὸν κατὰ τῶν Δακῶν πόλεμον*).

[1]) Avem păstrate exact patru nume pentru vremea imediat următoare lui Burebista: 1. *Comosicus*, pe care Iordanes XI (73), probabil după «Geticele» lui Dio Chrysostomus, îl face direct urmaș al lui Decaeneus (Dicineus) și indirect al lui Burebista, atât ca *pontifex* (în locul celui dintâiu), cât și ca *rex* (în locul celui de-al doilea); 2. *Coryllus*, căruia Iordanes XII (73), îi dă patruzeci de ani de domnie ca *urmaș* al lui Comosicus. Ori, acest Coryllus nu poate fi diferit de *Scorylo* al lui Frontinus (vezi mai jos în text), și deci trebuie să fie nu urmașul, ci contemporanul lui Comosicus; 3. *Δικόμης* (Plut. *Ant.* 63) și 4. *Cotiso* (Suet. *Oct.* 63). Toți acești patru erau regi ai ținutului din stânga Dunării, cu respectivele cuceriri în *dreapta*, întrucât firește alți regi mai mici, localnici, nu se instalaseră aici pe socoteală proprie, cum avem pe *Ῥώλης*, *Δάπυξ* și *Ζυράξης* din a. 29 (cf. Cassius Dio, LI 23—27), și asupra cărora ne vom oprì în amănunte mai jos.

Aici *καὶ αἱ νῆες ἐν τῷ Σάῳ Καίσαρι ἐγίγνοντο, αἳ ἐς τὸν Δανούβιον αὐτῷ τὴν ἀγορὰν διοίσειν ἔμελλον*. Cetatea însăşi erà *ἐχυρά, τῷ τε ποταμῷ καὶ τάφρῳ μεγίστῃ διειλημμένη, διὸ καὶ μάλιστα αὐτῆς ἔχρῃζεν ὁ Καῖσαρ, ὡς ταμιείῳ χρησόμενος ἐς τὸν Δακῶν καὶ Βασταρνῶν πόλεμον, οἳ πέραν εἰσὶ τοῦ Ἴστρου* (Appian, *De reb. Illyr.* 22).

Urmaşii lui Burebista, *Cotiso* în Sudvest, *Dicomes* în Sudest, îşi îndreaptă atacurile în aceleaşi regiuni illyro-pannonice, resp. thracice [1].

Un moment păruse că Augustus şi Cotiso vor intrà chiar în legături de rudenie, asemănătoare cu acelea de pe vremuri între Dromichaites şi Lysimachos: Iulia trebuia să devină regină a Dacilor, iar fiica lui Cotiso împărăteasă romană, cei doi suverani dându-şi reciproc fiicele de soţii (v. Sueton. *Aug.* 63, 2). Dar înţelegerea nu s'a făcut. In loc de aceasta, la Siscia = Segestica, se adunau trupe împotriva Dacilor

[1]) Este cunoscut marele număr de monete de aur găsite în Dacia, purtând numele de rege thrac *Κόσων*, dar cu portretul lui Brutus, bătute deci în a. 42, când tirannicidul pusese mâna pe marele tezaur al răposatului *Sadala* II al Thraciei, graţie văduvei acestuia Polemokrateia (v. Appianus, *Bell. civil.*, IV 75: *ἐνεχείρισε δὲ καὶ τοὺς τοῦ ἀνδρὸς θησαυρούς... ἐν δὲ τοῖς θησαυροῖς* (Brutus) *εὗρε παράδοξον χρυσίου τι πλῆθος καὶ ἀργύρου· καὶ τοῦτο μὲν ἔκοπτε, καὶ νόμισμα ἐποίει)*, şi ducând pe fiul minor al lui Sadala la Cyzic, spre a fi crescut acolo (v. pentru Cyzic, ca loc clasic pentru educaţia tinerimii, şi *Histria* VII, p. 26 şi urm.), pare a-i fi pus totuş numele pe monete. (Cf. asupra lui *Κόσων*, Mommsen în *Ephemeris epigr.* II, p. 251 şi urm., şi Vincenzo Strazzula, *La serie dei re Odrisii dal 200 a. C. al 46 d. C.*, în revista *Bessarione*, ser. II, vol. II (anno VI), Roma 1902, p. 31 şi urm., iar pentru relaţiile Cyzicului cu Thracia în aceste vremi, Strazzula, *ibid.*, p. 289 şi urm.). Aş crede că prezenţa acestor tezaure în Dacia are a fi explicată prin aceste două împrejurări: 1. prădăciunile getice continue în Thracia (cf. pentru împrejurările dela moartea lui Caesar: Suet. *Caes.* 44: *destinabat... Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere)*, şi 2. plăţile de mercenari geto-daci făcute de Brutus, din larg, spre a avea federaţi câţi mai mulţi împotriva Caesarianilor. — Intocmai cum marele număr de *Lysimachi* de aur, găsiţi în Dacia şi la Dunăre, nu presupun baterea de astfel de monetă în Dacia, tot aşà marele număr de *Kosoni*, găsit în Ardeal, nu îndreptăţeşte de fel concluzia: «In Siebenbürgen werden *Κόσων*-Münzen in grösserer Zahl gefunden, und das ist (wahrscheinlich mit Recht) als Hinweis auf die Heimat dieser Münzen benützt worden» (dintr'o scrisoare ce ne-a trimes Wilhelm Kubitschek la 24 Dec. 1923). Atât «Lysimachii» cât şi «Kosonii» sunt plata pentru serviciile de mercenari făcute în Miazăzi, fie de Daco-Geţi, fie de ceilalţi barbari sarmato-celto-germani din Răsăritul Daciei. Despre Geţii de după Dromichaites, mercenari în armatele elenistice, avem ştiri de pildă la Polyaenus (*Strat.* VII 38; cf. ind. s. v. Dromichaetes), iar despre Geţii contemporani cu Brutus şi Antonius, vezi mai jos, ofertele lui Dikomes, făcute lui Antonius. Cât priveşte pe Bastarni, lucrul e general cunoscut şi nu mai insistăm acum.

lui Cotiso (Strabo, p. 313 și Appian, *De reb. Illyr.* 22, mai sus citat), iar acesta își organiză puternic regatul în munții sudvestici ai Daciei (cf. știrile pentru evenimentele hotărîtoare, nu chiar de acum, ci de câțiva ani mai târziu: Flor. II 28 (IV 12, 18 sq.): *Daci montibus inhaerent; inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summovere...*; v. și Horat. *Od.* III 8, 18: *Daci Cotisonis agmen*)[1].

In ce privește pe *Dicomes* — prietenul lui Antonius — regatul său pare a fi fost în câmpia munteană. In adevăr, atât trupele sale, cât și direcția năvalei, indică în chip foarte plausibil această localizare a stăpânirii sale: el trece Dunărea în tovărășie cu Bastarnii, intră întâi în ținutul propriu al Moesilor, deci între Durostorum și Oescus (trecerea Dunării a trebuit dară să fie forțată fie din Basarabia înspre Dobrogea, fie din Muntenia în Moesia), bate și supune întâiu pe Moesi — cari erau dealtfel tot Geți — apoi pe Triballi și pe urmă pe Dardani, iar după aceea intră prădând și pustiind în țara Dentheletilor dela Strymonul Superior (Plutarch, *Anton.* 63[2]), combinat cu Dio LI 23), cari erau, cu regele lor orb Sitas, ocrotiții Romanilor.

Avem, din fericire, știri amănunțite despre contralovitura romană. Cassius Dio (LI 23 și urm.) ne-a păstrat un raport foarte prețios asupra expediției lui Marcus Crassus la Dunărea de Jos, în a. 29. Ca și acțiunea lui Varro Lucullus din a. 72, ofensiva lui Crassus a fost fundamentală. întinzându-se asupra întregului ținut thracic până la gurile Dunării,

Dio spune clar, că expediția lui Crassus a fost împotriva *Dacilor* și Bastarnilor: pe urmă însă uită pe Daci și vorbește numai de Bastarni, pe cari îi numește *Βαστάρναι Σκύθαι*, și afirmă că porniseră în frunte cu regele lor Deldon într'o adevărată migrație generală: cu femeile

[1]) Citate potrivite și pentru înțelegerea burgurilor dacice din Carpați, ca acelea din munții Sebeșului, pe care le cercetează în prezent colegul Teodorescu dela Cluj.—Credem că punerea pasagiului din *Consolatio ad Liviam* (Bährens, PLM. I, p. 97 și urm.), vorbind de lupte cu *Daci Appuli*, în legătură cu expediția pannonică a lui Tiberius, în a. 15 a. Chr. (*Daneviusque rapax et Dacius orbe remoto Appulus (huic hosti perbreve Pontus iter)*: v. 387 sq.) — cum face Premerstein, *Anfänge*, Jahresh. I Beibl., p. 159, rămâne destul de problematică, și singurul lucru ce se poate scoate din el, e primejdia dacică la gurile Dunării, venind dela Dacii din Ardeal.

[2]) «Și sfătuiau pe Antonius, după Actium, *Κλεοπάτραν μὲν ἀποπέμπειν, ἀναχωρήσαντα δὲ εἰς Θρᾴκην ἢ Μακεδονίαν πεζομαχίᾳ κρῖναι· καὶ γὰρ Δικόμης ὁ Γετῶν βασιλεὺς ὑπισχνεῖτο πολλῇ στρατιᾷ βοηθήσειν*».

şi cu copiii în căruţe, şi, fireşte, cu turmele lor (24, 4). Locul de unde plecaseră e definit prin indicarea Moesiei pe care o ocupă, drept *τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν* şi *μετὰ τοῦτο καὶ Τριβαλλοὺς ὁμόρους αὐτῇ (τῇ Μυσίᾳ) ὄντας* (23, 2—3); ori, în Basarabia şi Moldova de Miazăzi, şi cu atât mai mult în Bărăgan, erau Geţii acasă la ei. Deci trebuie să admitem că, chiar în stânga Dunării, Bastarnii se aflaseră tot în stare de migraţie din Nord-estul scythic spre Sudvest şi că acum ei erau împinşi mai departe peste Dunăre de regele Dicomes al Geţilor, care, odată scăpat de ei, îşi face în Sudul fluviului propriile sale treburi. In adevăr Dio nu ştie absolut nimic de o înfrângere a Geţilor din stânga Dunării, ci cu totul dimpotrivă, precum vom vedeà numaidecât.

Deci Geto-Bastarnii ajung până în ţinutul triballic dela Apus de râul Oescus, unde ei supun atât pe Triballi cât şi pe Dardanii aşezaţi aici la Nord de Haemus *(τούς τε Δαρδάνους ἐν τῇ χώρᾳ τῇ [Τριβαλλῶν] οἰκοῦντας)*. Câtă vreme năvălitorii au luptat în nordul Haemului, Romanii nu s'au amestecat; «dar după ce au trecut Haemul şi au invadat Thracia Dentheletilor, care erà în alianţă cu Romanii, Crassus a pornit întru întâmpinarea lor, atât pentru a apărà pe Sitas, regele Dentheletilor, care erà orb, cât mai ales temându-se de o năvală a barbarilor în Macedonia; şi, în adevăr, fără măcar să fi dat vreo luptă, ci numai prin înaintarea lui, înspăimântându-i, i-a şi alungat din ţară» (23, 4).

Urmează acum descrierea luptelor din Nordul Haemului, total zăpăcită din punct de vedere topografic şi toponimic. Dio zice că Licinius Crassus cucereşte ţinutul numit *Σεγετικῇ* (neexistent, şi corectat de Müllenhoff, *D. A.* III, p. 153, — după care Roesler, *vorr. Dacien, Wien. Sitzb.* 45, 1864, p. 322 şi Tomaschek *o. c.*, I 86 — in *Σελετικὴ*: cf. Plinius IV 18 (40) şi Ptol. III 11, 8, — iar de Mommsen, *R. G.*, V, p. 12 n., în *Σερδικὴ)*, după care intră în *Μυσίς*. Dar am văzut că Mysia lui e la Răsărit de Triballi, deci la Răsărit de Oescus, iar nu, cum propun Müllenhoff, p. 148 şi 153 şi von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, Jahreshefte I, Beibl. p. 149 şi urm., tocmai departe în Vest, între *Timacus* şi *Cebrus*, spre *Ratiaria* [1]), aşà cum fusese cazul de demult, dar nu mai erà pe vremea Imperiului, şi încă târziu, când scrie Dio, care, cu toate făgăduelile lui de a păstră toponomastica izvoarelor sale vechi, nu se poate împiedecà de a da şi numiri ori concepte

[1]) După Premerstein, *l. c.*, Ratiaria însăş ar fi cetăţuia Mysilor, pe care o cucereşte Crassus în a. 29, — iar în ce priveşte pe Triballi, Premerstein îi plimbă dela Morava, unde se atingeau cu Scordiscii, până la Marea Neagră, *l. c.*, p. 149 şi urm.

contemporane cu el. De altă parte Dio spune că Bastarnii fugind din ţinutul Dentheletilor înapoi peste Haemus, se retrăgeau spre casă: *οἴκαδε ἀναχωροῦντας*, şi anume tocmai in aceà *Μυσὶς* de la Est de râul Oescus, în care năvăleşte după ei şi Crassus, şi unde, de fapt, suntem în măsură chiar de a localizà aşezările bastarnice prin toponimia ce ni s'a păstrat. Procopius cunoaşte între Haemus şi Dunăre, la Răsărit de Nicopolis şi Apus de Marcianopolis, castelul *Βαστέρναι (De aed.*, ed. Haury, IV 11, p. 148, 13), iar Nicetas Choniates un alt *Βαστέρναι* in Haemimontium, între Beroë şi Lardea (p. 518, 6; cf. Tomaschek, II 2, p. 58). Şi cu toate că transplantări de Bastarni au mai avut loc de multe ori până chiar la împăratul Probus (S. H. A. *Prob.* 18, 1), regiunea indicată de cele două localităţi amintite corespunde perfect şi împrejurărilor dela anul 29 a. Chr. De aceea atunci când Dio referă (23, 5) că Romanii trebuie să se oprească în drum, spre a cuceri o puternică cetate moesică şi Bastarnii prinzând nouă speranţă se opresc din retragere la râul *Κέδρος*, credem că nici pe departe nu poate fi vorba de râuleţul Cibrus din Vest [1]) ci mai de grabă de unul din râurile Bulgariei nordestice ori Dobrogei sudice, de astăzi [2]). Crassus biruind pe Moesi, Bastarnii cearcă să se împace cu el, trimiţând soli cu rugămintea, să nu se mai ţie după ei, că n'au făcut nici un rău Romanilor. Crassus însă îi înşeală, făcându-se că stă la tocmeală, îi atacă pe neaşteptate, le ia cu asalt cetatea de căruţe, în care-şi puseseră la adăpost — într'o pădure — femeile şi copiii, ucide el însuş pe regele lor Deldon, dă foc unei dumbrăvi în care se refugiaseră alte rămăşiţe ale oastei lor, ia cu asalt o cetate în care scăpase un alt grup, însfârşit alungă pe alţi fugari spre Dunăre, unde se îneacă, iar pe alţii,

[1]) Cum crede Müllenhoff, III, 153 şi, după el: Roesler, *o. c.*, p. 322, — Boissevain, ed. Cassius Dio, II, p. 375 n., — Mueller, ed. Ptolem. III 9, 1, etc.

[2]) In adevăr, credem a puteà oferi o explicaţie mult mai plauzibilă a lecturei greşite dela Dio, amintind de râul *Κέρβης*, sau *Κέρβος* (după care *Callatis* se numise înainte de venirea Grecilor *Cerbatis* sau *Cerbetis*: cf. Plinius, *N. h.*, IV 44 cu adnot. lui C. Mueller la Ptolem. III 10, 3), nume de râu specific thracic, întâlnit, cum observă Mueller şi în Euboea, unde sunt pomeniţi ca imigraţi pe vremuri Thracii Abantes. *Κέδρος* dela Dio este deci — credem — mai de grabă o corupţie a uitatului *Κέρβος*, care se vărsà în actualul lac Mangalia, decât a lui *Κίαβρος* din faţa Olteniei de SV. Dealtfel, chiar de n'am fi găsit această explicare toponomastică directă, şirul evenimentelor povestite de Dio ne împiedecă a ne opri, fie şi ipotetic, tocmai înspre Serbia actuală, cu faptele de războiu privitoare la Bastarni şi apoi la regele Roles, în a. 29 a. Chr.

risipiți prin tot ținutul, îi desființează în detaliu. Totuș o bună parte dintre Bastarni reușesc să se salveze într'o cetate puternică (χωρίον ἰσχυρόν), de unde Crassus nu-i poate scoate decât după ce un rege get din partea locului, *Roles*, îi dă ajutor,— ceeace aduce lui Roles onoarea de φίλος și σύμμαχος al Romanilor (24, 1—7), acordată lui de Caesarul Octavian, la care regele get se duce, spre a încheià alianța, poate în vara lui 29, la Corint, pe unde Octavian se întorceà acum din Asia spre Italia (cf. Premerstein, *o. c. Jahresh.* I, Beibl. 178 și 180). E clar [1]), că regatul get al lui Roles erà în dreapta Dunării, la Răsărit de Iantra, cu centrul, poate, între Durostorum și Axiopolis, către Abrittus și Tropaeum Traiani, acolo unde pe urmă — în vremea Imperiului — găsim pe Daci în mare număr, făcând greu necaz *Ausdecensilor* (CIL. III 14437 [2] și Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 24 și urm.; cf. pentru Dacii din Durostorum și CIL. III 7477, cu Pârvan, *Incep. vieții rom.*, p. 203), iar cetatea în care se vor fi aruncat Bastarnii, vreun burg thracic din aceste locuri, fie în interior (Palmatis, Zaldapa, etc.), fie la Dunăre (Durostorum, Sucidava, etc.). E probabil ca Roles cu acest prilej să fi obținut dela Romani un fel de recunoaștere ca rege peste întreagă Getia dintre Balcani și Dunăre.

Cu tot ajutorul lui Roles — care nu aveà interesul să capete aici în dreapta Dunării niște vecini așà de primejdioși ca Bastarnii și deaceea ajutase pe Romani — Crassus se întoarce spre iarnă în Macedonia, pustiind încă odată pe Moesi (ἐπὶ τοὺς Μυσοὺς ἐτράπετο), dar suferind de frig și fiind greu hărțuit de Thracii Serdi și Maedi din pasurile Oescului și Strymonului, fără să fi putut, nu distruge, dar măcar slăbi pe Bastarni.

Dimpotrivă. Cu toate titlurile triumfale, în anul următor el trebuie s'o înceapă dela capăt. Bastarnii năvălesc din nou în țara lui Sitas al Dentheleților. Maedii și Serdii se fortifică. Bessii se agită. Crassus bate pe Bastarni și le impune condițiile de pace (σπονδὰς ὁποίας ἠθέλησεν ἔδωκεν: 25, 4); apoi începe a pedepsì pe Thracii cari-l hărțuiseră anul trecut și îl amenințau și acum: pe Maedi, pe Serdi și pe Bessi; acestora le ia chiar sanctuarul lui Dionysos, cu întregul ținut aferent, și-l dă Odryzilor, cari se supuseseră fără luptă (25, 5).

Pe când el pedepsià și orânduià Thracia, getul Roles, aliatul Romanilor, trimete după ajutor la Crassus, fiind atacat de un alt rege get, Dapyx.

[1]) Vezi de altfel și evenimentele din anul următor, privind de Roles și Dapyx, expuse și de noi ceva mai jos.

Împrejurările povestite acum (26, 1—6) nu numai ne confirmă localizările date mai sus pentru campania din a. 29, dar ne dau noui amănunte prețioase despre Geții din Dobrogea. Regatul lui Dapyx se arată a fi vecin și anume, mai la Nord ca acel al lui Roles, deoarece vedem pe Crassus după trecerea Haemului biruind întâiu în câmp deschis pe Dapyx, apoi asediindu-l într'o fortăreață unde se refugiase, firește, mai înlăuntrul țării, și apoi cucerind Genucla, care erà chiar către gurile Dunării. Am aveà deci regatul lui Roles între Durostorum-Abritus-Axiopolis, regatul lui Dapyx spre Capidava-Carsium, cu interiorul spre Ulmetum-Histria (e de fapt aici cel de-al doilea mare centru dacic al Dobrogei: *territorium Capidavense)*, însfârșit regatul lui Zyraxes, în quadrilaterul getic bine cunoscut și dela Ovidius: *Troesmis*-Dinogetia-*Aegyssus*-Buteridava.

Crassus înconjură pe Dapyx în burgul lui. În timpul asediului un trădător chiamă pe Crassus pegrecește de pe ziduri și intră la înțelegere cu el în vederea predării cetății: deci Greci, sau Geți vorbind grecește, în armata lui Dapyx, dar evidentă necunoaștere a limbii grecești la majoritatea populației rurale getice, care nu înțelegeà ce spuneà dezertorul. Burgul lui Dapyx cade prin trădare. Ca mai târziu Decebal și ai lui, regele Dapyx și fruntașii geți se ucid singuri, spre a nu cădeà prizonieri. În ce privește poporul lui Dapyx *(οἱ ἐπιχώριοι)*, toată lumea aleargă cu ce aveà mai de preț și cu turmele, să se ascundă într'o mare peșteră numită *Κεῖρις*, așà de uriașă și puternică, încât Grecii băsmuiau că acolo s'au ascuns Titanii după ce au fost înfrânți de Zei. Și această peșteră se pare a fi identificabilă. La *Gura Dobrogei*, între Ulmetum și Histria, sunt o serie întreagă de astfel de peșteri. Una a servit mai târziu de sigur pentru scopuri religioase: e peștera descoperită de noi în 1912 lângă Șeremet, la hotarul satului antic *Casianum*: *ὅροι Κασιανῶν καὶ σπηλοῦχα* (Pârvan, *Descop. nouă în Scythia Minor*, p. 534 și 549; cf. pl. XIV, cu XI și XII și v. pentru peștera cea mare dela Gura Dobrogei, planșa XIII). Iar *Casianum* erà în plin teritoriu dacic al Dobrogei centrale: la Sud *Clementianum*, la Vest *Ulmetum-Capidava*, la Nord *Ibida-Buteridava* (cf. Pârvan, *Incep. v. Rom.*, p. 112—115).

Bieții Geți ai lui Dapyx nu sunt nici atacați, nici asediați în peștera lor, ci pur și simplu zidiți, spre a murì de foame, sau — a se predà.

Odată venit până aici, Crassus se crede dator să atace și pe ceilalți Geți vecini, deși nici nu țineau de Dapyx, nici nu-i făcuseră nimic *(οὐδὲ τῶν ἄλλων Γετῶν, καίπερ μηδὲν τῷ Δάπυγι προσηκόντων, ἀπέσχετο)*

și «pornește împotriva cetății *Γένουκλα*, cea mai tare a regatului lui Zyraxes, pentrucă auzise că acolo sunt steagurile pe care le luaseră Bastarnii dela Gaius Antonius, când îl bătuseră lângă Histria» (26, 5).

Prin urmare contiguitatea regatelor lui Roles, Dapyx și Zyraxes e in afară de discuție, iară așezarea chiar la gurile Dunării a Statului celui din urmă se dovedește încă mai mult prin ce urmează.

Crassus cucerește Genucla înconjurând-o și pe uscat și pe apă — căci erà ridicată pe malul Dunării — nu fără greutate, deși relativ repede. Zyraxes însă fugise dincolo luând cu el tezaurul, încă înainte de a-l ajunge Crassus: el mergeà la «Scythi», pentru a cere ajutor *(ἐπὶ συμμαχίαν)*: acești «Scythi» însă nu erau altceva decât tot Geto-Sarmato-Bastarnii din Moldova și Basarabia sudică (26, 5—6).

La 4 Iulie, a. 27, Crassus triumfă *ex Thraecia et Geteis* (*Acta tr.* a. 727)[1]). Dar nu împotriva Geților lui Dicomes din Țara-Românească, ci împotriva bietului Dapyx și a fugarului Zyraxes. De ce nu ne pomenește Dio nimic de Geții din stânga Dunării, cari, fără îndoeală, luaseră parte la năvala Bastarnilor din a. 29? Căci aventurile din a. 28, în Dobrogea, nu erau prevăzute la începutul campaniei. Iar Moesii bătuți repetat și totuș nesupuși, deși populație în mare parte getică, nu constituiau o forță unitară bine determinată etnografic, ci erau un fel de amestec geto-thracic (cf. Strabo, p. 295, 296, 303 și 305), socotit oficial ca mai apropiat de Thraci decât de Geți, deși chiar numele de ape ca *Utus* (v. *Utidava*: Tomaschek, II 2, p. 94; cf. p. 57) arătau o străveche origine dacică a populației de aici.

Dicomes, odată aruncați Bastarnii peste Dunăre, e foarte probabil că se retrăsese din nou în pădurile nestrăbătute ale câmpiei muntene, punând între el și Romani incomparabilul obstacol care erà valea Dunării de Jos. O excelentă descriere a ținutului asemănător pannonic din valea Savei și a Dunării de Mijloc, păstrată la Appian, *De reb. Illyr.*, 22, cu

[1]) Asupra epilogului expediției: răscoală nouă a unor triburi moesice liniștite prin alte triburi moesice, până atunci credincioase Romanilor, și asupra expediției lui Crassus împotriva *Artaciilor* (cf. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 50, — Pârvan, *Ist. creșt. daco-roman*, p. 56, și încă CIL. III 14207[16]; Kalinka, *o. c.* no. 428; Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 333; Steph. Byz. s. v. *'Αρτακοί*; v. și G. Seure în BCH. XXV 1901, p. 318 sq. cu Dobrusky, *Sbornik*, 1900, p. 48: în Thracia o regiune *'Αρτακία)*, trib încă nesupus și nici voind a se supune — în regiunea dintre *Traiana* (Starazagora) și *Philippopolis* — ci dimpotrivă punând ei la cale, prin atitudinea lor, alte revolte (Cassius Dio, LI 27, 1), — nu ne mai oprim aici, lucrul neprezentând un interes special pentru chestiunea noastră.

prilejul expediției lui Octavian în a. 35—33 împotriva Segesticei, ne dă o idee de ce trebuià să fie și balta și câmpia joasă a Dunării, cu Illyrii, Triballii, Geții, Celții, Bastarnii, Sarmații, ori Sciții, pripășiți prin insule, între mlaștinele dela gura Tisei și mlaștinele dela gurile Dunării însăși: Țara Pannonilor se întinde la nesfârșit dela Iapozi până la Dardani, plină de bălți și păduri și fără nici un oraș; căci Pannonii aceștia nu locuesc decât la țară, prin sate întemeiate după neamuri; ei n'au nici adunări împreună, nici sfaturi comunale și nici fruntași mai mari peste toți deodată; cei în vârstă de a purtà armele sunt până la 100.000 de oameni, dar niciodată nu-i poți strânge la un loc într'o armată orânduită, din pricina anarhiei; când darà Impăratul a intrat în țara lor, ei au fugit prin codri și deacolo făceau de petrecanie soldaților rătăciți; totuș, câtă vreme a mai avut Impăratul nădejdea că se vor da de partea lui, n'a pustiit nici satele nici ogoarele lor; cum însă ei nu au venit să i se închine, a dat atunci poruncă să ardă, și să jefuească tot.

Așà avem a ne închipuì și ținutul băltos al văii Dunării: acolo nimeni nu erà stăpân; dar îndată ce te afundai în câmpia munteană sau, mai ales, te urcai pe malul drept, dădeai de neamul stăpânitor: Geții. Aceștia aveau nevoie de malul drept, spre a privegheà balta și bărăganul, tot așà de mult cum au avut și Grecii, Romanii, Byzantinii ori Turcii. Deaceea Geții nici n'au fost stăpâni deplini ai câmpiei muntene decât atunci când au avut și cetățile de pe malul drept. Când Thracii ori Romanii li le-au luat, ei au năvălit să și le ia înapoi. Și când nu le-au mai putut recucerì, au ajuns și ei la voia stăpânului care le ţineà.

Tradiția literară antică acordă regatului geto-dacic al lui Burebista o forță ofensivă de 200.000 de soldați (Strabo, p. 305), ceeace face — după sistemul de mobilizare barbar — cam a cincea parte a populației totale, care astfel s'ar fi ridicat la circa un milion de locuitori. Având în vedere desimea așezărilor preistorice din regiunea carpato-danubiană, această cifră nu e exagerată în plus, ci mai de grabă modestă. Tot așà cum cifra păstrată pentru Illyro-Pannonii dintre Adriatica și valea Moravei (Appian, *De reb. Illyr.*, 22), de 100.000 luptători, resp. 500.000 populație, e deasemenea sub realitate.

Aceeaș tradiție arată că după Burebista și în special pe vremea lui Strabo (primii ani ai erei creștine) puterea ofensivă geto-dacică din stânga Dunării scăzuse la cifra de 40.000 (Strabo, p. 305). Aceasta e evident o exagerare, care vrea numai să arate că diferitele neamuri

inconjurătoare, in Vest, Sud și Est, desfăcându-se de Daci, și creându-și state neatârnătoare de aceștia, puterea organizată, centralizatoare, dacică, nu mai puteà pune in linie de bătaie decât acest număr restrâns, care, evident, erà inferior chiar numai coeficientului de mobilizare al câmpiei dunărene, getice, cu Banatul, Oltenia, Muntenia și Moldova de Miazăzi.

In adevăr, cifrele ce ni s'au păstrat din anii imediat următori, cu privire la transplantările de populație din stânga în dreapta Dunării, ne vor demonstrà că desimea populației dintre Carpați și Dunăre erà mult mai mare decât ar reieși din tradiția ce ni s'a păstrat la Strabo.

Marea năvălire bastarnică din a. 29, căreia Crassus, cu toate luptele și biruințele lui, nu-i putuse pune frâu, ci numai o localizase în Moesia[1]), erà doar începutul unei întregi serii noui de turburări și deplasări de popoare, care deacum înainte va durà violent aproape un veac, sub rubrica noului ocupant clasic al stepei dunărene, *Sarmații*. Inaintarea sarmată din stepa ucraineană spre Sudvest, creează Geților din câmpia munteană pe vremea lui Augustus împrejurări totașà de grele, ca acelea provocate de Celto-Bastarni prin a. 200 a. Chr. (v. mai sus). Puterea getică este irosită in mici hărțueli de apărare impotriva năvălitorilor, sau este risipită în zadarnice participări la năvălirile sarmatice in Sudul Dunării. La fel va fi, ceva mai târziu — în prima jumătate a secolului I — și dincolo, în Vest, intre Dunăre și Tisa, ba chiar până mai departe spre munții Ardealului vestic, unde aceiași Sarmați vor slăbì pe Dacii apuseni.

Și, fără îndoeală, raporturile amicale, pe care Augustus în memorialul său dela Ancyra se glorifică a le fi restabilit cu *Bastarnii*, *Scythii* și *Sarmații* din Moldova și Rusia Sudică[2]), nu erau decât încă o nenorocire pentru Geții din câmpia munteană, peste cari nomazii aceștia din Nordest puteau acum să se întindă în bunăvoie, fără nici o protestare din partea Romei.

Dacă deci regatul lui Dicomes din SE Carpaților, în afară de participarea la lovitura bastarnică din a. 29, nu se mai relevă prin nimic deosebit in anii următori, vina trebuie atribuită Sarmaților. In adevăr, cam la un deceniu după expediția lui Crassus, vedem pe Romani ocupați

[1]) Foarte optimist judecă dimpotrivă Bogdan Filow expediția lui Crassus, în *Die Legionen der Provinz Moesia* (*Klio*, Beiheft 6), Leipzig, 1906, p. 1—2.

[2]) *Monum. Ancyr.*, c. 31: *nostram amicitiam petierunt per legatos Bastarnae Scythaeque et Sarmatarum qui sunt citra fluvium Tanaim et ultra reges, Albanorumque rex et Hiberorum et Medorum.*

cu aruncarea înapoi peste Dunăre a Sarmaților cari năvăliseră în Thracia, în vreme ce Dentheleții și Scordiscii prădau Macedonia (Dio, LIV 20, 3). Alte două decenii mai târziu vedem pe Sarmați ajutați și de Daci la pustiirea Moesiei (a. 6—7 p. Chr.), iar contemporan cu aceste știri (Dio, LV 30, 4), Ovidius ne arată (vezi mai jos) că Dobrogea a devenit o țară tot atât de mult sarmată, pe cât fusese și eră getică.

Dimpotrivă regatul lui Cotiso, din Vestul Daciei, grație răgazului pe care i-l dăduseră și Romanii și Barbarii înconjurători, ajunsese la o mare întindere și putere, și pustiirile Dacilor în SV illyric deveniseră nu numai o plagă periodică locală, dar o adevărată primejdie și pentru întreaga stăpânire romană la Răsăritul Adriaticei. Prin a. 30—20 a. Chr. poeții romani, Vergilius, Horatius, Propertius, pomenesc de repetate ori pe Dacii, Geții și Sarmații năvălitori de dincolo de Dunăre atât în Pannonia și Illyria cât și în Thracia; știrile lor sunt însă prea poetic neprecise, spre a ne sprijini pe ele prea mult [1]). Dimpotrivă știrile precise din elogiul lui M. Vinicius [2]), cu privire la expediția acestuia din anul 14 a. Chr. în stânga Dunării, ne arată că din Moravia și până în Nord-vestul Ardealului toți barbarii localnici, Quazii, Bastarnii (în munții Slovaciei — tribul Sidonilor, în legătură cu Bastarnii din Nordul Carpaților), Cotinii (celți), Osii (illyri), Anartii (celto-daci), fuseseră bătuți și supuși, intrând într'un fel de raport de clientelă cu imperiul roman,— și astfel Dacii, cari în această vreme stăpâneau încă mereu întreaga câmpie până la Dunărea pannonică (Appian, *Illyr.* 22; Plin. *N. h.* IV 80; cp. v. Premerstein, *Elogium des M. Vinicius*, p. 227 și urm. și nota 52) și erau — cu toate disensiunile lor — încă mereu «cel mai puternic și mai primejdios dintre popoarele dela Dunărea mijlocie și de jos», erau închiși de jur împrejur de neprieteni, grație politicei de expansiune colonială, pe care Roma o prelungise acum până departe, în mijlocul Germaniei, adică dincolo de Boemia, până la Elba și în Turingia. Și dacă Vinicius în a. 14 nu îndrăznește a atăcă massa cea mare a națiunii dace, în Ardeal,—și nici pe Tisa în jos, în câmpia dacică (apoi — de pe la 20 p. Chr. înainte — sarmatică) nu se coboară, spre a împlini vechiul vis al lui Augustus, moștenit dela Caesar, de a supune pe Daci, nu e

[1]) Cum face Müllenhoff, *D. A.* III, p. 154 și urm.

[2]) Vezi excelentul studiu al lui A. v. Premerstein, *Ein Elogium des M. Vinicius Cos. 19 v. Chr.*, în *Jahreshefte*, VII, 1904, p. 205 și urm., în completare la rezultatele mai vechi din monografia — încă mereu foarte folositoare — a lui G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien*.

mai puţin adevărat, că expediţia sa în Nordvestul Daciei a fost foarte păgubitoare pentru puterea şi autoritatea dacică la Dunărea mijlocie.

Aceasta însă nu împiedecă desigur pe Daci, să-şi continue activitatea lor disolvantă în provinciile romane, prin năvălirile şi pustiirile lor. Dimpotrivă, Augustus însuş, in «Monumentum Ancyranum» c. 30, completat cu Cassius Dio, LIV 36, 2, ne arată că între anii 12 şi 10 a. Chr. Dacii trec Dunărea şi pradă Pannonia, năvălind cu mari forţe *(πολλὴ δύναμις: R. g. d. A.)*, ceeace provoacă şi o mare răscoală a Delmaţilor; împăratul trimete din Gallia pe Tiberius Claudius Nero (viitorul urmaş al său), care tocmai erà ocupat acolo cu răsboaele dela Rin, şi, după grele lupte, nu întotdeauna hotărîtoare, vedem pe Tiberius *[ovans ex Illurico de Delmatis Pannoniis]* restabilind liniştea şi, poate, sărbătorind un triumf *(Acta Triumph.* a. 744 — de completat şi corectat cu Dio LIV 36). Dar, după cum adaogă Augustus însuş, *R. g.*, c. 30, r. 13 sqq., această expediţie n'a fost de ajuns; *καὶ ὕστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στράτευμα πέραν Ἴστρου τὰ Δακῶν ἔθνη, προστάγματα δήμου Ῥωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν* — ceeace se potriveşte aproape textual cu Strabo, p. 304: *καὶ δὴ καὶ νῦν, ἡνίκα ἔπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς στρατείαν ὁ Σεβαστὸς Καῖσαρ, εἰς πέντε μερίδας... διεστῶτες ἐτύγχανον*, la care mai putem adăogà amănuntul (p. 305): *νῦν ὅσον εἰς τέτταρας μυριάδας συνεσταλμένοι τυγχάνουσι*, şi preţioasa ştire dela p. 303, din care aflăm şi cine a fost comandantul, precum şi rezultatul expediţiei: *ἔτι γὰρ ἐφ' ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετῴκισεν ἐκ τῆς περαίας τοῦ Ἴστρου πέντε μυριάδας σωμάτων παρὰ τῶν Γετῶν, ὁμογλώττου τοῖς Θρᾳξὶν ἔθνους, εἰς τὴν Θρᾴκην, καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι...*

In adevăr, dintre diferitele *Δακῶν ἔθνη*, de care vorbeşte Augustus în M. A., desigur cele mai desperate trebuie să fi fost iarăş cele din Sudul Carpaţilor, unde Sarmaţii le neliniştеau continuu dinspre NE, ceeace le făceà, la rândul lor, să treacă Dunărea spre Dardania şi Macedonia. Localizarea expediţiei de pedepsire a lui Aelius Catus e simplă: dacă Geţii au fost aşezaţi în Thracia, numită pe urmă Mysia, expediţia a avut loc fără îndoială în Ţara-Românească, iar transplantarea de Daci în teritoriul dela Oescus, Utus, Asamus şi Iaterus. Nu ne putem o clipă gândi la o expediţie în Banat, după care să fi urmat mutarea Dacilor tocmai jos de tot pe Dunăre, în ţinut thracic. Năvălitorii erau aşezaţi de obiceiu acolo unde obicinuiau a năvăli, recunoscându-se oficial o stare de fapt, pe care ei şi-o creaseră prin violenţă şi care nu puteà fi prea uşor schimbată.

In ce privește timpul când a avut loc expediția lui Catus, nici vorbă nu poate fi de anul 16 a. Chr., în sensul ca acest comandant să fi fost L. Aelius Catus, guvernatorul Macedoniei, așà cum propune v. Premerstein în *Die Anfänge der Provinz Moesien*, *Jahresh.* I, 1898, *Beibl.*, p. 157 [1]), ci e fără îndoială vorba de Sextus Aelius Catus, consulul din a. 4 p. Chr., deoarece peste afirmarea precisă a lui Augustus: *καὶ ὕστερον* — «mai târziu» — în raport cu expediția lui Tiberius din a. 12—10 a. Chr., împotriva regatului lui Cotiso, nu se poate trece.

Probabil, dar nu sigur, în legătură tot cu luptele lui Aelius Catus, iar nu ale lui Tiberius, trebuie să stea și informația păstrată la Suetonius, *Aug.* 21, 1: *coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis*, cu notița dela Eutropius VII 9: *vicit [multis] proeliis Dacos.* Căci o atare catastrofă dacică, așà cum erà aceea a prinderii și mutării cu deasila în dreapta Dunării a 50.000 de oameni, nu se poate explică, decât ca urmare a unui atac strategic bine condus, în care armata dacică, înconjurată de toate părțile, a căzut cu tot cu șefi — Suetonius știe că au fost trei: Grecii ar fi zis «regi» — rămășițele ei demoralizate, împreună cu o mare mulțime a populației civile înconjurătoare, rămasă fără apărare, fiind apoi duse în robie și așezate în «Thracia» dunăreană.

Chiar aceste înfrângeri nu au indoit totuș cerbicea Dacilor. Atât în valea Savei și Moravei, cât și în întreaga Bulgarie actuală, năvălirile se țin lanț. Sarmații cresc nenroocirea, fără însă a o caracteriză exclusiv. Augustus este nevoit să ia o măsură pe cât de radicală, pe atât de primejdioasă. Spre a stăpâni câmpia Banatului de o parte (aici sunt Dacii vestici, cunoscuți Romanilor exclusiv sub acest nume), și câmpia Țării Românești de alta (aici sunt Dacii răsăriteni cunoscuți sub numele grecesc de Geți), Împăratul hotărăște mutarea granițelor împărăției la Dunărea de Mijloc. Se întemeiază un comandament nou al Moesiei (a. 6 p. Chr.: curând transformat în guvernământ provincial: vezi mai jos), spre a păzi Dunărea, dela gura Savei și până la gura Asamului; iar la Răsărit, până la gurile Dunării, se însărcinează regatul clientelar odrysic cu paza și poliția țărmului înalt împotriva Geto-Sarmaților. Dar marea răscoală illyro-pannonică dă noui speranțe Dacilor. Caecina Severus, guvernatorul Moesiei, care alergase să dea ajutor în Vest, trebuie să se

[1]) Menținând această părere și în 1904: *Jahresh.* VII, 1904: *Ein Elogium des M. Vinicius*, p. 221 sq. și nota 24.

întoarcă grabnic în provincia sa, pentrucă Dacii și Sarmații intraseră din nou și o pustiau (Dio, LV 30, 4; cf. pentru răscoala pannonică, Vell. II 110 și urm.). Prădăciunile totuș continuă. Pentru a înspăimântà pe Daci, se dă lui Cn. Cornelius Lentulus în a. 11 p. Chr. însărcinarea de a face pe întregul țărm drept al Dunării până la Mare o razzia generală împotriva Daco-Geto-Sarmaților, cari, de câte ori îngheță Dunărea, plecau în Sud după pradă, ajungând până în Dalmația și Macedonia. Florus II 28 sq. (IV 12, 18 sq.) ne spune că Lentulus aruncă peste Dunăre atât pe Dacii lui Cotiso din munții banato-olteni, cât și pe Geții și Sarmații din câmpia munteană și moldoveană, impunând acestora din urmă — vom vedeà în curând cu cât succes — o retragere din regiunea imediat vecină Dunării, deci, înspre Nistru *(prohibere Danuvio satis fuit)*,—iar pe malul înalt al Dunării sârbo-bulgare el ridică *praesidia*, cetăți de apărare. Totuș, Florus adaogă: *sic tunc Dacia non victa, sed summota atque dilata est* [1]).

Erà firesc deci, ca aceste măsuri să nu poată împiedecà pe Geți de a atăcà chiar în a. 12 — fiind poate guvernator al Moesiei C. Poppaeus Sabinus (v. literat. la Premerstein, p. 169) — cetatea Aegyssus (Tulcea), spre a-și câștigà un punct de sprijin pe malul drept, în vederea năvălirilor

[1]) Vezi asupra expediției lui Lentulus împotriva Dacilor considerațiile foarte amănunțite, însoțite de bibliografia respectivă, la v. Premerstein, *o.c.*, *Jahreshefte* I Beibl., p. 167 și urm. Premerstein caută să dovedească, împotriva părerii lui Mommsen *(Res gestae d. Aug.*[2], 131), care socoate pe Lentulus drept legat al Moesiei, că acest răsboiu împotriva Dacilor a fost pornit din Pannonia, iar nu din Moesia. Premerstein scoate din pasagiul dela Strabo, p. 304: *ῥεῖ δὲ δι' αὐτῶν (τῶν Δακῶν) Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούιον, ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον* (răsboiul lui Augustus împotriva Dacilor, de care Strabo vorbește în legătură în special cu cucerirea Segesticei [Sisciei]: vezi mai sus) această precizare pentru răsboiul lui Lentulus: «ferner fand der Einbruch nach Dakien durch das Thal des Marisos (h. Marosch), auf welchem nach Strabo VII C. 304 die Kriegsvorräthe zugeführt wurden, vielleicht in der Richtung gegen den militärischen Mittelpunkt des Landes, die Sitze der schon 739/15 (oben Sp. 159) bekriegten Appuli statt, jedesfalls also von den Lagern des südöstlichen Pannoniens aus, nicht, wie die Züge Domitians und Traians, vom moesischen Stromufer her, wo es damals noch an militärischen Stützpunkten mangelte». Firește, Sarmații sunt în acest caz Jazygii din Puszta ungară. Premerstein însă evită de a discuta faptul, că nu Mureșul, ci Tisa se varsă în Dunăre, și că pe Tisa în sus, iar apoi pe Mureșul propriu zis, e un drum destul de lung și foarte primejdios până în țara Appulilor; și apoi Sarmații ei înșiși sunt stăpâni pe valea de jos, etc., etc. Dar de ce să mai insistăm? Intreaga ipoteză e bazată aproape numai pe astfel de omiteri critice.

continue ce le făceau in Dobrogea, impreună cu Sarmații. Rhoemetalces [1]), aliatul Romanilor și paznicul lor la Dunărea de Jos, e nevoit să ceară ajutorul grabnic al patronilor săi împotriva Geților, cari cuceriseră Aegyssus și dominau acum, din această puternică fortăreață *(stat vetus urbs, ripae vicina binominis Histri, moenibus et positu vix adeunda loci:* Ovid. *ex Ponto*, I 8, 11 sq.) [2]), întregul transit peste Dunăre: legatul legionar Vitellius coboară din Moesia — poate dela Ratiaria: v. Premerstein, *l. c.*, 169 — pe Dunăre la vale, cu o legiune îmbarcată pe flota de răsboiu romană a Dunării; regele thrac de altă parte venise cu o mare armată *(innumero milite:* Ovid. *ex Ponto*, I 8, 18), spre a răsbună garnizoana sa masacrată prin surprindere de Geți *(Odrysiis inopino Marte peremptis:* v. 15). Geții însă nu se sperie și Aegyssus poate fi recucerit abià în urma unei lupte foarte sângeroase, in care pierderile romane par a fi fost destul de grave *(multaque fert miles vulnera, multa facit:* Ovid. *ex Ponto*, IV 7, 50), și numai mulțămită asaltului ultim, condus de *primus pilus* Vestalis, cetatea cade (vezi descrierea bătăliei la Ovidius, *ex Ponto*, IV 7).

Și totuș, nu trec trei ani și Geții ocupă *Troesmis* (Iglița), puternicul burg dela cotul cel mare al Dunării, dominând deopotrivă trecerea în Moldova sudvestică și cea în câmpia munteană. L. Pomponius Flaccus, guvernatorul Moesiei (a. 15), recucerește însă repede Troesmis și alungă pe Geți înapoi peste Dunăre *(hic raptam Troesmin celeri virtute recepit, infecitque fero sanguine Danuvium:* Ovid. *ex Ponto* IV 9, 79 sq.) [3]).

Cred necesar înainte de a trece mai departe, și pentrucă ne aflăm tocmai în vremea exilului lui Ovidiu la Tomi, să resping curioasa interpretare pe care a dat-o Müllenhoff, alăturea de toate celelalte

---

[1]) Cf. Mommsen, *Reges Thraciae inde a Caesare dictatore*, *Eph. Epigr.* II, p. 254 (Rhoemetalces mort cel mai târziu în a. 12), cu excelentele observații ale lui Premerstein, in *Jahresh.* I, Beibl. p. 181, nota 5.

[2]) Müllenhoff, *D. A.*, III 157, înțelege luarea Aegyssului de Geți ca o afacere internă thracică: Geții supuși, din Dobrogea, se răscoală împotriva Thracilor stăpânitori. Această interpretare e contrazisă de întreg Ovidius, *Ex Ponto* și *Tristia*, care ne arată că Geții și Sarmații erau deplini stăpâni în Dobrogea, tocmai în calitate de năvălitori din Nord, mai puternici ca Odrysii locțiitori ai Romanilor în poliția Dunării.

[3]) Iar nu, cum crede Müllenhoff, bate pe Geții rásculați din Dobrogea: Ovidius spune clar: *praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus; et illo ripa ferox Histri sub duce tuta fuit*, cu explicația de amănunte, care constitue un contrast de două raporturi politic-militare: *hic tenuit Mysas gentes in pace fideli* (sunt supușii!), *hic arcu fisos terruit ense Getas* (sunt năvălitorii!): ex *Ponto* IV 9, v. 75—78.

explicări tendențioase ale izvoarelor mai vechi, știrilor lui Ovidius cu privire la Geți (*D. A.* III 159 și 160; cf. intregul capitol despre Geți, p. 125—163). Pentru Müllenhoff neamul getic nu a fost existent decât în Sudul Dunării. Pe vremea lui Ovidius singurii locuitori în Nordul Dunării sunt Sarmații. Dacă deci Ovidius, *Trist.* II 191, zice: *Iazyges et Colchi Metereaque turba Getaeque Danuvii mediis vix prohibentur aquis*, iar în v. 198 sq., *hactenus* (până la gurile Dunării) *Euxini pars est Romana sinistri: proxima* (dincolo, spre Nord) *Basternae Sauromataeque tenent*, completând idea în v. 203: *ne timeam gentes, quas non bene summovet Hister*,— toate acestea nu sunt decât «eine dichterische Freiheit», «von der er später zurückkam, da auch die dort v. 191. 198 zugleich erwähnten Colcher, die sonst ganz unbekannte *Meterea turba* und selbst die Bastarnen nicht wieder vorkommen»: «das Nordufer der Donau haben die Sarmaten inne». Müllenhoff singur recunoaște că Ovid numește pe Sarmați încă și Iazygi (p. 159), iar de prezența Bastarnilor în Nordul Dunării nici discuție nu poate fi, deoarece ei continuă a exista acolo încă în a doua jumătate a secolului al III-lea p. Chr.— Colchii nu sunt altceva decât o denumire simbolică pentru popoarele din Nordul și Estul Mării Negre — Scythii și Sarmații,— întrebuințată poate și pentru amintirea legendei cu Aietes regele din Colchis, Medeia și Absyrtos,— așă de strâns legată de gândurile poetului despre Tomi (cf. *Trist.* III 9, 5 și urm.). Iar pentru *Meterea turba* Müllenhoff însuș, cu altă ocazie (p. 97), oferă o explicație — tot popoare caucasiene — cu atât mai plausibilă, cu cât Nordul acesta monstruos de rece și întunecat, dela Tyras la Caucas, eră tocmai aceea ce voiă să accentueze Ovidius în scrisoarea sa de lamentație. Prin urmare nici vorbă nu poate fi de vreo fantazie poetică a lui Ovidius, atunci când pomenește Geți în Nordul Dunării. Și nu odată, ci de repetate ori, poetul face aluzii, ca aceea din *ex Ponto* IV 7, 19 sq., *Hister, cuius tua dextera quondam puniceam Getico sanguine fecit aquam*, cu întreagă această scrisoare, din care înțelegem că e vorba tocmai de Geții de dincolo de Dunăre, cari năvălesc mereu în Sud pentru a prădă (cf. și *Tristia* III 10, 12, cu v. 5 și urm.: *medio defendimur Histro*, și în general întreaga poemă). — Am insistat o clipă, deoarece Müllenhoff, *o. c.*, p. 161, îi ucide apoi pe bieții Geți în massă la a. 73 p. Chr. [1]), pentrucă nu-i mai găsește citați

[1]) «Damit (cu desființarea Thraciei autonome: nù la 46, ci la 73!) vollendete sich ohne Zweifel der schon so lange vorbereitete Untergang der Geten. Das Volk (!) verschwindet seitdem vollständig aus der Geschichte» (!). Cf. și p. 162, pentru

în izvoarele pe cari le cunoaște el și nici prin cap nu-i trece, că *Dacii* din inscripțiile Moesiei Inferioare, cu *davae*-le lor, și Geții izvoarelor literare, sunt unul și acelaș lucru: o greșală pe care, e drept s'o spunem, și alți învățați — nu numai străini, ci chiar români — au făcut-o și înainte și după el [1]).

Ceeace e adevărat, e că, după Ovidius, Dobrogea e înainte de toate o țară getică *(Trist.* III 9, 4; V 12, 10; V 13, 1; important *ex P.* I 2, 77 sqq.), iar nu sarmatică. Sarmații sunt numai năvălitori *(Trist.* II 198 și 203; III 12, 29; *ex P.* I 2, 79 sqq.; I, 3, 57—60; II 2, 95 sqq.), în vreme ce Geții sunt acasă la ei [2]). Ovidius învață limba getică, ba chiar și cea sarmatică *(Tr.* V 12, 58; *ex. P.* III 2, 40) și, spre marea minunare a Geților, le face o poemă, de laudă a lui Augustus, în limba lor *(ex P.* IV 13, v. 17 și urm. și 35 și urm.), la ascultarea căreia *et caput et plenas omnes movere pharetras, et longum Getico murmur in ore fuit.* Tomi e mai mult un oraș getic decât grecesc *(Trist.* V 2, 68; cf. III 14, 48; V 5, 28; V 7, 11 sq., 51 sq; V 10, 38) și Ovidius se află în tot așà de bune relații cu Geții ca și cu Grecii *(ex. P.* II 7, 31 sq.; III 2, 102; IV 14, 47 sqq.). Geții cultivă pământul dobrogean: *ipse ego... ducam ruricolas sub iuga curva boves, et discam Getici quae norunt verba iuvenci, adsuetas illis adiciamque minas (ex P.* I 8, 53 și urm.); cu toate năvălirile fraților lor de dincolo de Dunăre, și mai ales ale Sarmaților, Geții nu încetează de a ară și semănă ogoarele Dobrogei, împlinind opera lor de muncitori statornici ai pământului, față de nomazii Sarmați și Bastarni. In una din puținele sale poeme, în care Ovidius se uită pe sine și nesfârșita sa lamentație, pentru a ne da un tablou mai complet al vieții dela

trecerea numelui Geților (morți !) asupra Dacilor (vii !). Exemplul acesta cu Müllenhoff e dealtfel o pildă clasică de nenorocirea filologizării extreme a istoriei antice în sec. XIX. Din fericire sec. XX, ne părăsind de fel filologia sănătoasă, a adăogat și foarte multă archeologie la această disciplină, adică a legat-o mult mai strâns cu viața reală în toate manifestările ei, transmise prin resturile găsite în săpături.

[1]) Lucrul e tot așà de absurd ca dacă s'ar spune, că națiunea românească, numită un timp de străini «valahă», a murit, locul ei fiind ocupat de o altă națiune, cea «românească».

[2]) Citez aici un întreg șir de locuri din *ex Ponto,* de unde se vede că Ovidius cunoaște în Dobrogea ca locuitori sedentari numai pe Geți: I 5, 12; I 5, 61—74; I 7, 2; mai ales I 8, 5 și urm.; I 9, 45; I 10, 32; II 1, 20; II 2, 4; II 2, 67; II 7, 2; II 7, 31; II 8, 69; II 10, 30 și 50; III 4, 92; III 5, 6 și 28 și 45; III 7, 19; III 9, 32; IV 2, 2; IV 2, 21 sq. (hotărîtor); IV 3, 52; IV 4, 8; IV 7; IV 10, 2; IV 10, 70; IV 13; IV 14, 14; IV 15, 40.

gurile Dunării, în cunoscuta elegie a X-a din cartea a III-a a «Tristelor», găsim câteva amănunte prețioase asupra condițiilor de viață ale bieților Geți agricultori din Sudul Dunării, în special în Dobrogea: aceste amănunte sunt cu atât mai folositoare, cu cât ele pot fi aplicate întocmai și popoarelor de mai sus pe Dunăre, prădate și ele, regulat, iarna, până în fundul Thraciei, Illyriei și Pannoniei (vezi mai sus, năvălirile Celto-Bastarnilor și Dacilor în aceste regiuni): «Câtă vreme e vântul cald, suntem apărați de Istrul care stă între noi și barbarii nordici». Dar când îngheață Dunărea și caii încep să se plimbe în voie pe apele împietrite și pe podul acesta nou încep să treacă barbarele care trase de boi sarmatici, «dușmanul barbar dă năvală pe caii iuți; tare pe repeziciunea lor și pe săgeata lui care zboară departe, pradă pământul învecinat până în adâncul țării. Unii localnici fug, și ne mai apărând nimeni ogoarele, averile nepăzite sunt jefuite: bietele averi dela țară: vitele și carele scârțâitoare și ce bogății mai are săteanul nevoiaș; alții sunt luați robi și duși cu mâinile legate la spate, privind zadarnic înapoi la ogorul și căminul lor; însfârșit alții cad străpunși de blestematele săgeți încârligate: căci fierul zburător e uns cu venin. Și ce nu pot sălbatecii duce cu dânșii, ori mână mai departe, nimicesc: și așà focul vrăjmaș mistue colibele nevinovate. Deaceea, chiar când e pace, tremură toți de groaza răsboiului și nimeni nu mai scoate plugul să are țărinele» (v. 54—68) [1]).

Istoria neamului daco-getic din massivul carpatic și câmpia danubiană se confundă dela Tiberius înainte cu însăș istoria romană a provinciei Moesia, organizată în liniile ei mari încă de Augustus (vezi mai sus), dar definitiv constituită abià din a. 15 înainte [2]), prin așezarea legiunii IV Scythica [3]) la *Ratiaria* și numirea în locul vechiului *praefectus civitatium Moesiae et Treballiae* a unui *legatus pro praetore*, ca șef militar și juridic al ținutului: L. Pomponius Flaccus, biruitorul Geților la Troesmis, în a. 15.

[1]) Cf. și *ex P.* II 7, 70: barbarii nu lasă oamenii să lucreze pământul; *ex P.* I 10, 32: deaceea «în ținutul acesta getic nu-i nici un belșug». Și dacă se mai poate totuș vorbi de *arva Getica (ex P.* I 9, 45), e pentrucă, afară de cei cari nu mai îndrăznesc să are, stând închiși în cetăți, tot se mai găsesc și oameni de ispravă, cari, *cu o mână țin plugul, cu cealaltă arma* (*Trist.* V 10, 23).

[2]) Cf. pentru începuturile militare ale provinciei Moesia, von Premerstein, *o. c.*, în *Jahresh.* I Beibl., p. 173—176 și Filow, *o. c.*, p. 2 și urm.

[3]) Numită *Scythica* poate tocmai pentru biruințele ei la gurile Dunării (v. Premerstein, *l. c.*, p. 176).

In această organizare însă, tocmai partea cea mai primejduită a ținutului din dreapta Dunării, regiunea dela Răsărit de Asamus până la gurile fluviului, fusese lăsată mai departe autonomă sub conducerea regilor thraci (v. Tacitus, *Ann.* II 64—67; cf. v. Premerstein, *l. c.*, p. 178 și urm.). Năvălirile geto-sarmato-bastarne din stânga Dunării puteau deci să-și urmeze cursul neîntrerupt. Este astfel îndreptățită imputarea pe care o găsim la Suetonius, *Tib.* 41 — ca un fel de rezumat al politicei lui Tiberius la Dunărea de Jos — că împăratul retras la Capri (a. 27) lăsase *Moesiam a Dacis Sarmatisque vastari.*

In adevăr atunci când perfidul ucigaș al lui Cotys, Rhaiscuporis, pune mâna pe stăpânirea întregei Thracii și vrea să-și întărească situația militară — a. 18 d. Hr.— el dă ca motiv lui Tiberius *bellum adversus Bastarnas Scythasque* (Tac. *Ann.* II 65).

Și dacă legiunea a IV-a, așezată prin a. 15 la *Ratiaria* (v. mai sus), va fi ținut o clipă în frâu pe Dacii de pe malul oltean din fața ei, problema expansiunii dacogetice erà prea complicată, spre a puteà fi suprimată de o singură legiune romană. Incă din a. 23 apare și o a doua [1]). Prin a. 33—34 constatăm că această de a doua legiune păzià malul din fața Banatului, la *Viminacium*, și erà anume a V-a Macedonica [2]); ceva mai târziu —dela Claudius înainte [3])— o a treia, la *Oescus*, împotriva Geților dela gura Oltului și din câmpia munteană [4]). Apoi, în deceniile următoare, până la Traian, lagărele legionare se îndesiră și mai tare, coborînd pe Dunăre tot mai jos: la *Novae*, la *Durostorum*, la *Troesmis*, spre a apără granița romană cât mai efectiv împotriva barbarilor din câmpia munteană și din stepă. Insfârșit, Dacia însăș fu cucerită și granița romană mutată în Nordul Dunării, fără ca situația să se fi schimbat prea mult.

Căci problema daco-getică erà cu adevărat insolubilă din punctul de vedere roman. Marile migrații de popoare din Nordul și Nordestul

[1]) Tacitus, *Ann.* IV 5.

[2]) Cele două legiuni lucrau în a. 33—34 la drumul roman tăiat în stâncă pe malul Dunării între *Viminacium* și *Ratiaria* (CIL. III 13813 *b* și Filow, *o. c.*, p. 6), completat apoi încă subt Vespasianus, Titus și Domitianus *(ibid.)*.

[3]) Căci Claudius nu numai preface Thracia în provincie romană, în a. 46, și, ca atare, schimbă și sistemul de apărare al Moesiei (cf. Filow, p. 12), dar prin întemeierea acelui τὸ τῆς κατὰ τὸν *"Ιστρον ὄχθης τέλος μέχρις θαλάσσης*, împinge iarăș la o creștere a numărului trupelor de pe malul Dunării (Pârvan, *Histria* IV, p. 563 și urm. = SEG. I 329): cf. pentru chestiunea numărului legiunilor dela Claudius înainte, și Filow, p. 16 și urm.

[4]) Cf. Filow, *o. c.*, p. 6 și urm., cf. p. 16—18; și anume Filow crede că această a treia legiune a fost *VIII Aug.*: p. 19 și urm.

Europei împingeau neamurile iraniene (Scythi, Sarmați, Iazygi, Roxolani, etc.) și neamurile germanice (Skiri, Bastarni, Quazi, Marcomanni, apoi Goți), spre Miazăzi. Odată deplasate, aceste neamuri vagabonde nu se mai opriau până ce nu dădeau de Marea sudică: căci ei voiau o așezare sigură împotriva celorlalți barbari cari îi împingeau dela spate; ei cereau o colonizare, adică pământ de lucru chiar în imperiu, dacă cumva nu preferau viața ușoară a aventurilor prădalnice. O oprire a lor la Dunăre, prin rezistența romană, însemnà pentru neamul așezat, prin excelență agricultor, al Daco-Geților, o catastrofă: deoarece toți sălbatecii aceștia îi prădau pe ei, dacă nu puteau răzbi mai spre Miazăzi. Soarta Geților agricultori din Dobrogea, descrisă mai sus, erà soarta Geților și Dacilor din întregul ținut nord-danubian. Erà prin urmare pentru Daco-Geți o politică de elementară prudență să ajute barbarilor celorlalți să rupă granița romană a Dunării și să se reverse într'acolo.

Intocmai cum Marcus Vinicius avuse deci a luptà în părțile Pannoniei (prin anii 14 a. Chr.) deopotrivă împotriva Cotinilor și Bastarnilor, celto-germanici, ca și împotriva Anarților celto-daci [1], așà la Dunărea de Jos toate atacurile Romanilor sunt egal îndreptate împotriva Bastarnilor și Sarmaților, ca și a Geților din câmpia munteano-moldovenească. Iar leacul *unic* pentru îndreptarea acestei boale cronice a frontierei romane e, întrucât imperiul nu se poate mereu întinde mai departe, colonizarea înlăuntrul limitelor romane a zeci și sute de mii de barbari de aceștia de peste hotare [2].

Am văzut mai sus, că Romanii au crezut o clipă că și Geții pot fi liniștiți în chipul acesta, și atunci Aelius Catus a mutat 50.000 dintre ei pe malul drept al Dunării. Pe urmă însă au mărginit sistemul lor mai ales la ceilalți barbari, la nomazii cari își purtau toate cu dânșii: femeile și copiii în căruțe, turmele în urma oastei. Din acest punct de vedere monumentul de biruință ridicat de Traian în a. 109 lângă Adamclissi în Dobrogea ne va da mai jos lămuriri prețioase. Acum însă trebuie să ne oprim la inscripția lui Plautius Aelianus, biruitorul Sarmaților pe vremea lui Claudius (CIL. XIV 3608).

[1] Vezi elogiul lui Vinicius la v. Premerstein, *Jahresh.* VII, 1904, p. 215 și urm.

[2] «Diese Massregel... bezweckte offenbar am linken Donauufer eine Art wüster Vertheidigungszone zu schaffen» (Premerstein, *Anfänge*, *Jahresh.* I Beibl. p. 158): greșit; Plautius Silvanus singur spune că a întemeiat special aici regate clientelare. V. mai jos.

Am arătat cu alt prilej [1], că Tiberius Plautius Silvanus Aelianus a fost guvernator al Moesiei în a. 52 şi 53 d. Hr. şi că în această calitate a purtat războiu cu barbarii dela gurile Dunării, trecând şi dincolo de fluviu şi asigurând liniştea până la Nistru, cu care prilej vechea colonie grecească Tyras a fost luată direct sub ocrotirea romană.

Natural, această ofensivă a fost pornită direct de pe Dunăre cu ajutorul flotei de războiu romane, pe care am văzut-o activă aici încă din a. 12, pe vremea lui Augustus.

Inscripția zice: «a mutat mai mult de 100.000 de Transdanuviani, cu femeile, copiii, principii, ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a înnăbuşit o mişcare a Sarmaților chiar dela începutul ei, deşi trimisese o mare parte a armatei la expediția din Armenia; a adus regi, până atunci necunoscuți ori duşmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care îl păzià, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimes înapoi regilor Bastarnilor şi Roxolanilor pe fiii lor prinşi ori luați înapoi dela duşmanii lor, iar regilor Dacilor pe frații lor; dela unii dintre dânşii a luat în schimb ostateci. Astfel a statornicit el pacea provinciei şi a lărgit hotarele ei. A făcut apoi şi pe regele Scythilor să ridice asediul cetății Chersonesus, care e dincolo de Borysthenes. Cel dintâiu ca guvernator al Moesiei a uşurat lipsa de pâine a poporului roman trimițând mari cantități de grâu din această provincie».

Prin urmare teatrul operațiilor e în Basarabia şi cel mult Moldova de Miazăzi. Intreaga orientare a acțiunii lui Aelianus e spre Nordest. De lupte propriu zise e foarte puțin vorba: doar aceà înnăbuşire a începutului de mişcare sarmată. E vorba mai ales de o demonstrație pe malul stâng al Dunării de Jos. Foarte caracteristic e că, tocmai pe aici, pe unde năvăliau mai des barbarii, Aelianus întinde granițele provinciei dincolo de Dunăre, asigurându-şi capete de pod în teritoriul barbar. Oraşul Tyras e transformat într'un punct de sprijin roman: ştim aceasta din faptul că Tyranii încep a-şi numără anii dela capăt în anul 57, deci la câțiva ani după expediția lui Aelianus şi de sigur în legătură cu urmările ei (cf. şi *Histria* IV p. 569). Autoritatea romană e exercitată efectiv încă de acum, tocmai până în Crimeea. Chersonesul e salvat din mâinile Scythilor grație intervenției amenințătoare a lui Aelianus. Olbia intră deci, alăturea cu Tyras şi Chersonesul în sfera de ocrotire romană.

Pentru a micşorà presiunea barbară asupra graniței, Aelianus aşează

[1] *Histria* IV, p. 567 şi urm.

în dreapta Dunării 100.000 de Transdanuviani, zice el: «spre a plăti tribut», zicem noi— explicând,— spre a lucrà pământul. Sunt toţi nomazi [1]): căci îi vedem duşi, nu în calitate de oaste biruită, ci de popor în stare de migraţie, fiecare trib cu toţi ai lui, copii ori femei, şi cu şefii respectivi. Mutarea lor e pacifică: se face adică prin bună înţelegere cu ei, iar nu în urma unor lupte. Dimpotrivă despre Sarmaţi se arată că ei sunt menţinuţi cu forţa în situaţia lor anterioară, afară din graniţele împărăţiei. Şi, pentru a-i ţintuì şi mai bine, Aelianus face o înţelegere amicală cu vecinii Sarmaţilor de jur împrejur: Roxolanii (tot Sarmaţi) spre Nordest, Bastarnii spre Nordvest, Dacii spre Vest; pentru păstrarea credinţei a luat dela unii din ei şi ostateci: nu ne spune dela cine. Dar mai mult decât atât: a întemeiat dealungul malului stâng un şir de mici regate clientelare; căci numai aşà e de înţeles pasagiul unde ne spune că «a adus regi până atunci necunoscuţi ori duşmani poporului roman pe malul Dunării pe care îl păzià, spre a-i pune să se închine steagurilor romane». Putem bănui că aceşti «regi» sunt Geţii din interiorul câmpiei moldovalahe; dar ar puteà fi şi alţi barbari: Bastarni sau Roxolani. Fireşte, e mai probabil să fi asigurat malul Dunării prin însăşi Daco-Geţii localnici, iar nu să fi făcut încă o turburare mai mult, strămutând alte neamuri aici. Un lucru e sigur: încă de pe vremea lui Augustus, Dacii *Appuli* din Transilvania făceau năvăliri spre gurile Dunării, de sigur pe drumul Oituzului, pe valea Trotuşului şi a Siretului la vale, spre Dobrogea [2]). Aşà încât nu vedem, de cè ar trebui să ne gândim mai de grabă la barbari irano-germanici, aduşi din Nordest, decât la înşişi locuitorii Daciei. Aceasta cu atât mai mult, cu cât e vorba precis în inscripţie de restituirea unor «fraţi» — prizonieri la Romani, ori la alţi barbari învinşi de Romani — tocmai acestor «regi daci» localnici. In ce priveşte grâul trimes la Roma, am văzut mai sus că chiar în cele mai nenorocite împrejurări Geţii de pe ambele maluri ale Dunării nu se lasă de lucratul pământului: putem deci, fără prea multă rezervă, socotì în cea mai mare parte drept grâu getic pe acela trimis la Roma

[1]) Premerstein îi crede — fără nici un motiv — Geţi (*Anfänge, Jahresh.* I, Beibl. p. 151, cf. şi p. 152 şi 158); de fapt ei sunt populaţia amestecată, bastarno-sarmato-getică din Nordul gurilor Dunării, împinsă de barbarii estici şi nordici (Roxolanii, resp. Daco-Bastarnii) spre Miazăzi, şi deaceea căutându-şi locuinţe nouă în Sudul Dunării.

[2]) *Consolatio ad Liviam* (PLM. I, ed. Bährens), v. 387 sq. Cf. comentariul lui v. Premerstein în *Jahresh.* I Beibl. p. 159.

pe la mijlocul veacului întâiu, spre a uşură lipsa de pâine a poporului roman.

Dar aceea ce e hotăritor pentru noi în inscripţia lui Aelianus, nu e nici pacificarea Moesiei la gurile Dunării, nici, cum afirmă mândru Aelianus, lărgirea hotarelor ei. E faptul că ni se confirmă clar — pentru a. 50 d. Hr. — continuitatea getică în Sudestul Carpaţilor. Imediaţi vecini ai Sarmaţilor şi Bastarnilor din Moldova şi Basarabia sunt Dacii. Prezenţa lor deci, în câmpia munteană, în legătură de o parte cu Dacii din Dobrogea şi Bulgaria, de alta cu Dacii din Carpaţi, este asigurată. *Civilizaţia indigenă a Bărăganului*, oricare ar fi contribuţiile eterogene scytho-sarmato-bastarnice mai ales în balta Dunării, *trebuie să fie* — în liniile ei fundamentale — *getică* — şi la 50 d. Hr., cum fusese getică şi la 335 a. Chr., la 292 a. Chr., la 200 a. Chr. ş. a. m. d. *Istoric, se impune ca să găsim în săpăturile protoistorice din câmpia munteană forme de cultură fie strâns înrudite, fie chiar identice cu cele contemporane din Carpaţi* şi de pe malul drept al Dunării, cu aproape întreaga Dobroge, Deliormanul şi ţinutul dintre gura Iantrei şi gura Iskerului, ba chiar şi mai la Apus.

Toate biruinţele şi toate reformele Romei, ca şi toate întăriturile graniţelor, nu pot schimbà nimic, ci doar numai întârzià procesul de migraţie a Septentrionalilor spre Miazăzi şi reîmprospătarea Mediteraneenilor cu sânge barbar, aşà cum neîntrerupt se întâmplase din vremile neolitice, în năvăliri năpraznice, ori în infiltrări pacinice, din îndepărtata Spanie, până în apropiata Grecie.

Luptele interne care au turburat imperiul roman la căderea lui Nero, mai ales în provinciile dunărene, au făcut atât pe Suebi şi Sarmaţi cât şi pe Daci, să-şi reià activitatea pustiitoare în Sudul Dunării. Tacitus (*Hist.* I 2) pomenind atacurile acestora din urmă întrebuinţează expresia destul de obscură, dar foarte caracteristică: «Dacii vestiţi pentru măcelurile reciproce»: *nobilitatus cladibus mutuis Dacus:* «reciproce», fireşte, cu Roma, nu între ei (deşi şi această înţelegere ar fi exactă, din punctul de vedere intern dacic): Tacitus vrea adică să spuie, că guvernatorii din Illyricum, deşi reuşesc să bată din când în când pe Daci, sunt totuş adesea ei înşişi bătuţi [1]).

[1]) Cf. în această privinţă şi mărturia lui Josephus, *bell. Jud.* II 16, 4, pentru a. 66: legiunile μεθ' ὧν αὐτοὶ τὰς Δακῶν ἀνακόπτουσιν ὁρμάς, cu comentariul ei amănunţit la Filow, *o. c.*, p. 22 şi notele.

Dar marele eveniment din iarna anului 68 – 69 la gurile Dunării e năvala Sarmaților Roxolani în Moesia și înfrângerea lor de către Marcus Aponius Saturninus, guvernatorul, ajutat de cei trei comandanți ai legiunilor Moesiei, succes în urma căruia toți patru sunt onorați în chip strălucit la Roma. Povestind aceste lupte, Tacitus *(Hist.* I 79) ne dă amănunte deosebit de prețioase asupra împrejurărilor năvălirii și a năvălitorilor înșiși. Invazia a avut loc, firește, iarna, peste Dunărea înghețată. Două cohorte romane fuseseră măcelărite cu un an înainte, tot iarna, de aceiași năvălitori. Acum barbarii sunt în număr de 9000, toți călăreți *cataphractarii*, îmbrăcați complet în zale de fier, atât ei cât și caii lor. Răspândiți după pradă, ei sunt atacați de legiunea a treia și auxiliile ei: îngreuiați de cele furate, neputând fugi, pentrucă le alunecau caii pe poleiul făcut de ploaia căzută peste gheață, neputându-se mișcă liber de greutatea cataphractelor și de troenile adânci prin care trebuie să-și facă drum, ei sunt măcelăriți fără măcar să se poată opune. Și Tacitus ne dă amănunte asupra armăturii și felului lor de luptă: poartă lănci lungi *(conti)* și niște spezi uriașe *(gladii, quos praelongos utraque manu regunt)*, pe cari nu le pot mânuì decât cu amândouă mâinile, nu poartă scuturi, ci sunt înzăuați cu platoșe făcute din plăci de fier sau de curea groasă, care-i apără de lovituri, dar odată căzuți, îi împiedecă de a se mai sculà dela pământ, întocmai ca pe camarazii lor din evul-mediu. Pe jos nu sunt buni de nimica la bătălie. Dar călări, atăcând în escadroane strânse, nimic nu le rezistă. Romanii dimpotrivă, înarmați ușor, cu o simplă lorică, cu lănci maniabile *(missili pilo aut lanceis)* și cu săbii scurte *(levi gladio)*, i-au nimicit ușor atunci, întrucât aveau vremea rea de partea lor. Aceste amănunte dela Tacitus sunt prețioase, pentrucă Sarmații vor rămâne prieteni credincioși ai Dacilor până la Decebal. Pe columna lui Traian, *cataphractarii* sarmați se văd luptând în mijlocul Dacilor împotriva Romanilor. Pe urmă, e drept, se vor tocmi ca auxiliari în armata romană. Dar în anii 68 și 69 Dacii și Sarmații — de sigur în strâns contact, și deci, cum Roxolanii veniau din Basarabia, în atingere reciprocă prin câmpia moldoveană și munteană — pradă Moesia dela gurile Dunării până spre Oescus. Mai sus, Dacii, căci Sarmații nu erau pe malul stâng, erau acum — cât trupele romane erau toate prezente — probabil ținuți în frâu de castrele legionare și de castelele de pe malul Dunării, în vreme ce dela Oescus la vale nu erau în această vreme decât garnizoane fixe de auxiliari, a căror valoare erà mult inferioară legionarilor și a căror soartă

în luptă cu vijelioasa infanterie dacică și cu formidabila cavalerie cuirasată sarmatică erà dinainte hotărîtă.

Totuși principala izbândă a anului 69—70, împotriva Romanilor, nu o au Sarmații, ci Dacii. După biruința lui împotriva Roxolanilor, Aponius, cu legiunile Moesiei, luând partea lui Vespasian împotriva lui Vitellius și fiind chemat grabnic cu armata lui în Italia, lasă, odată cu începutul toamnei anului 69, Moesia fără apărare [1]). E drept că partidul flavian se înțelesese cu șefii Sarmaților Iazygi ca să păstreze pacea, dar serviciile acestora, cu pedestrimea și călărimea lor, le refuzase, în vreme ce primià ca regii Suevilor, Sido și Italicus, să ia parte la răsboiul civil împotriva lui Vitellius (Tacitus, *Hist.*, III 5). Se pare totuș că Sarmații nu s'au mișcat.

Dimpotrivă Dacii urmăriau cu cea mai mare atenție evenimentele din imperiu. La început au stat liniștiți, deși trupele din Moesia erau departe în Apus. Când însă au auzit că răsboiul între frați începuse efectiv în Italia și că toate forțele romane se combăteau acolo reciproc în lupte sângeroase (Octomvrie—Decemvrie 69), au trecut Dunărea, au luat cu asalt castrele auxiliarilor — *cohorte* și *ale*, care păziau malul Dunării de Jos — și s'au făcut stăpâni pe ambele țărmuri ale fluviului. Tocmai se pregăteau să atace și lagărele legionare, când Mucianus, care venià cu armata din Răsărit, trimis de Vespasian spre a ajutà partidul lui, aflând de biruința dela Cremona (29 Octomvrie), a detașat legiunea a VI-a împotriva lor, iar de altă parte Fonteius Agrippa, fostul guvernator al Asiei, erà trecut acum în Moesia și i se puneà la dispoziție o parte din legiunile vitelliane biruite la Cremona și care nu puteau fi trimise la căminuri înainte de a fi fost redisciplinate într'un răsboiu cu dușmanii din afară ai împărăției (Tac. *Hist.* III 46). Astfel mulțămită spiritului de inițiativă al lui Mucianus (cf. și III 53), Dacii sunt opriți de a reface împreună cu Germanii frontul ofensiv comun împotriva imperiului și Moesia, pentru un moment, e salvată de alte nenorociri.

Nu reiese clar din Tacitus, în ce parte a Moesiei au atacat Dacii: credem însă că Sarmații Iazygi din fața Pannoniei și Moesiei de Sus, între Dunăre și Munții Apuseni ai Daciei, fiind acum aliați cu Romanii, Dacii nu au atacat înspre Serbia, spre a nu fi eventual la rândul lor

[1]) Pentru evenimentele dela începutul anului 69 și ajutoarele trimise din Moesia lui Otho, cf. izvoarele și critica la Filow, p. 24.

atăcați din flanc de Iazygi,— ci de sigur au atacat tot la Dunărea de Jos, la Răsărit de gura Oltului, de unde nu mai erà la vale nici un lagăr legionar, ci numai lagăre de auxiliari, iar Sarmații de aici le erau prieteni. Odată stăpâni pe malul drept, ei au pornit de sigur pe Dunăre în sus, având acum spatele acoperite, împotriva lagărelor dela Oescus și Ratiaria, de Viminacium — care erà mai aproape și de Pannonia și de Dalmația, deci de forțe mai însemnate romane — neputând fi vorba, într'o atare ipoteză, decât într'un caz de catastrofă romană pe întreaga linie a Dunării Mijlocii.

Dacă însă Dacii sunt opriți, ei nu sunt și înfrânți. Cu totul dimpotrivă. Impreună cu Sarmații și mânându-i pe aceștia în prima linie, ei atacă pe bietul Fonteius Agrippa, proaspăt sosit. Se pare că Sarmații cari trec acum Dunărea (iarna 69—70) sunt mult mai numeroși ca în anul precedent; în orice caz ei reușesc să treacă, nu numai fără opunere, dar fără chiar să se știe,— și deabià grozăviile comise de ei în dreapta Dunării deșteaptă pe guvernator. Dar e prea târziu. Agrippa e masacrat cu o mare parte din oastea lui (nenorociții de vitelliani) [1]) și Moesia rămâne în voia barbarilor până ce Vespasian trimite aici pe Rubrius Gallus *δίκην ἐπιθήσοντα τοῖς Σαρμάταις* și care, într'o întreagă serie de lupte — *ἐν ταῖς μάχαις* — înfrânge și scoate pe năvălitori din provincie și reià clădirea castelelor pe malul Dunării, la distanțe mult mai mici unele de altele decât fuseseră până atunci *(πλείοσι καὶ μείζοσι φυλακαῖς)* și având garnizoane mult mai bine antrenate (de auxiliari în mare parte apuseni) [2]).

Se pare că această fortificare a graniței a apărat destul de bine Moesia de Daci și de Sarmați cam vreo 10—15 ani. Căci tradiția literară antică nu are știri de vreo altă năvală în acest ținut, nici sub Vespasian, nici sub Titus. Deabià cu Domitian începe noua serie a luptelor cu Dacii, și e interesant de constatat, că tocmai Domitian e și întemeietorul nouei provincii a Moesiei Inferioare, care făceà față exact ținutului primejduit,

[1]) Legiunile trimise înapoi în Moesia prin Noemvrie 69, spre a fi puse la dispoziția lui Fonteius Agrippa, — iar apoi, la începutul lui 70, bătute și decimate, sunt: *I Italica* și *V Alaudae*: cf. Filow, *o. c.*, p. 15 cu 27 și 32.

[2]) Flav. Josephus, *b. Jud.* VII 4, 3. — Cf. asupra marei impresii făcute de atacurile daco-sarmate în toată lumea barbară, până în Germania și Gallia, Tacitus, *Hist.* IV 54. Cf. pentru analiza militară amănunțită a tuturor acestor evenimente, cu mișcările de trupe respective, Filow, *o. c.*, p. 32—36: începând din toamna anului 71 vor stà în Moesia nu mai puțin de *patru* legiuni.

întâiu de Geto-Bastarni, apoi de Geto-Sarmați, încă din vechi timpuri: adică de prin dreptul gurii Jiului până la gurile Dunării, și, prin cetățile grecești ocrotite, ori regii clientelari, chiar dincolo de fluviu, în Basarabia și Rusia Sudică.

Acest conflict hotărîtor erà determinat de politica de încercuire pe care Romanii, cu toate luptele și năvălirile barbare aici, o urmăriseră consecvent și în parte chiar o realizaseră, începând încă de pe vremea lui Augustus. Am văzut cum d. p. în a. 69 Dacia erà înlănțuită spre Vest de regii clientelari suebi și iazygi, cari își aveau sfera lor de acțiune directă asupra întregului basen al Tisei. De altă parte Roxolanii și ceilalți Sarmați ori Celto-Bastarni ai Răsăritului scitic erau, încă de pe vremea lui Plautius Aelianus, în mare măsură atrași la amiciția romană prin exemplul fraților lor din pusta Tisei și prin rivalitățile lăuntrice dintre dânșii, bine speculate de Romani. Dar Romanii tari pe Tisa de Sus și pe Nistru — respective pe Dunărea de Jos, unde-și făcuseră, cum am văzut, mici regate barbare clientelare — înnăbușiau complet pe Dacii din massivul transilvan, mai ales dacă și întreaga câmpie munteană ar fi intrat, cum intrase câmpia dintre Dunăre și Tisa, în sfera lor de influență directă, sau chiar de stăpânire: castelele de pe malul drept și flota Dunării, reorganizată tocmai de Flavii *(classis Flavia Moesica)*, mijlociau în fiecare clipă un amestec direct în Țara Românească și Moldova de Miazăzi, după pilda, examinată mai sus, a demonstrației militare făcute de Plautius Aelianus în a. 52—53 în Basarabia sudică.

Învățații nu au dat până acum o atenție îndestulătoare acestei probleme istorice a importanței câmpiei muntene în luptele dintre Daci și Romani pe vremea împăraților Domitian și Traian. Și cu toate că Traian însuș, prin ridicarea monumentului triumfal din Dobrogea, în fața chiar a marei Câmpii Muntene, indică foarte limpede, care fusese principalul câștig roman prin cucerirea burgului dacic, anume tocmai roditoarea câmpie a Dunării getice, atenția istoricilor s'a îndreptat în chip aproape exclusiv asupra luptelor din munții Daciei și asupra organizării provinciei Dacia în cadrilaterul transilvan. Mai mult încă: uitându-se fapte bine documentate literar, chiar din vremea romană a Daciei, nu s'a observat că, în momentul în care Romanii erau acasă la ei în câmpia dunăreană din fața Aquincului (Budapesta) și în câmpia moldoveană din fața orașului greco-roman Tyras (Cetatea Albă) de pe Nistru, drumul direct între aceste ținuturi: primul iazygic, cel de al doilea roxolanic, trecea deadreptul prin Dacia transilvană, prin cetatea însăș a

națiunii daco-getice: după cum ne confirmă Cassius Dio, pentru vremea lui Marcu Aureliu, când — nu trebuie uitată imensa deosebire — Împăratul acordă circulația între Iazygii din pustă și Roxolanii din stepă, peste Dacia romană, pe drumuri cari par a fi corespuns aproximativ celor două linii de azi: 1. Szolnok—Oradea-Mare—Cluj—Reghin—Bicaz ori Ghimeș—Bacău și apoi Moldova până la Nistru, și 2. Seghedin—Arad—valea Mureșului până la Alba-Iulia—apoi pe Târnava-Mare, pe la Oituz—valea Trotușului—Poiana pe Siret, Foltești pe Prut, și, dealungul «valului lui Traian», la Cetatea-Albă. «Și fiindcă Iazygii îi deveniseră foarte folositori, el le iertă multe din condițiile impuse, dacă nu chiar pe toate, afară doar de acele ce priviau adunările și negoțul lor, precum și oprirea de a se servi de propriile lor bărci și de a intrà în insulele Istrului; *și le îngădui să aibă legături cu Roxolanii prin Dacia, de câte ori le va da voie guvernatorul acestei provincii*» (LXXI 19, 2).

Ca pe vremea lui Dromichaites (300 a. Chr.), a lui Oroles (c. 200 a. Chr.), ori a lui Burebista (70 a. Chr.), așà și acum (c. 80 d. Hr.) Dacii au recurs la măsuri excepționale de reorganizare internă. Cassius Dio, singurul izvor ceva mai bogat asupra răsboaielor dacice ale lui Domitian, ne spune că regele Duras, văzând greutățile situației, dă de bunăvoie domnia lui Decebal, pentrucă erà ager în planurile de răsboiu, ca și în împlinirea lor, știà să-și aleagă timpul când să năvălească asupra dușmanului, tot așà de potrivit ca și momentul când să bată în retragere, erà dibaciu în a întinde curse, viteaz la luptă, știind să se folosească înțelept de biruință și să iasă bine dintr'o înfrângere (LXVII 6, 1). Dar la spiritul de sacrificiu al regelui Duras pare a fi corespuns și graba poporului dacic din toate părțile țării, fie muntoase, fie de câmp, de a se uni sub aceeaș conducere, recunoscând deopotrivă pe Decebal de rege al lor. In adevăr, nu mai este azi îndoeală, că atât Domitian cât și Traian au avut de luptat cu Decebal atât în Banat și Ardeal, cât și în Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Unitatea etnografică a națiunii daco-getice s'a acoperit încă odată complet cu unitatea ei politică-militară.

Nu e în intenția noastră de a da aici o descriere a răsboaielor lui Decebal. Ceeace ne interesează e numai elementul topografic al acestor lupte și anume, din punctul de vedere al identificării rassei și civilizației care dăinuià și acum în câmpia munteană [1]).

[1]) Pentru trupele care au luat parte la aceste răsboaie, cf. Filow, *o. c.*, p. 36 și urm., iar în general pentru vremea lui Domitian, Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien* (p. 202 și urm.: răsboaele dela Dunăre).

Scriitorii antici nu ne dau nici o indicaţie, în ce parte anume a Moesiei şi Daciei au avut loc luptele date în a. 85—89 între Decebal şi Domitian. Tacitus *(Agr.*, c. 41) spune numai, în chip generic şi moralizator, în legătură cu marile merite ale lui Agricola, nerecunoscute şi nepuse la încercare de Domitian, că patria ajunsese în nişte timpuri, cari nu mai suferiau o ignorare a lui Agricola (cuceritorul Britanniei nordice: 77—85): «atâtea armate pierdute, în Moesia şi în Dacia, în Germania şi în Pannonia, fie prin temeritatea, fie prin laşitatea comandanţilor; atâţia bărbaţi încercaţi în răsboiu, cu atâtea cohorte, bătuţi şi prinşi; şi acum doară nu mai eră vorba de întinderea graniţelor împărăţiei, ori de ocuparea malurilor vreunui râu, ci erau în primejdie însăş lagărele permanente ale legiunilor şi posesiunile imperiului». Suetonius *(Domit.*, 6, 1) zice: «a făcut răsboaie, parte din proprie iniţiativă, parte silit: de voie împotriva Chattilor, de nevoie, unul împotriva Sarmaţilor, când a fost masacrată o legiune cu tot cu comandantul ei; două împotriva Dacilor: cel dintâiu când Oppius Sabinus, consularul, a fost sfărmat,— al doilea când a fost înfrânt Cornelius Fuscus, prefectul cohortelor pretoriene, căruia îi încredinţase comanda supremă a răsboiului. După lupte diferite a serbat un triumf îndoit pentru biruirea Chattilor şi Dacilor; în ce priveşte pe Sarmaţi a oferit doară o coroană de lauri lui Iupiter Capitolinus drept semn de victorie». Dimpotrivă, la Cassius Dio avem câteva amănunte mai precise: răsboiul la Dunărea de Mijloc şi de Jos a început de Suebi, cari îşi asociază pe vecinii lor Iazygi şi caută să treacă Dunărea în Pannonia (LXVII 5, 2) [1]), iar răsboiul cu Dacii e toată vremea complicat cu un răsboiu paralel cu Quazii şi Marcomannii (Suebii din Moravia şi Boemia). Deşi-i jignise anterior, Domiţian cere Suebilor acestora, să-l ajute împotriva Dacilor, cari îi sfărmau sistematic armatele, când, cu începere din a. 86, Decebal ia ofensiva. Fiind refuzat de Suebi, Domiţian lasă încurcat răsboiul cu Decebal, numai să-şi poată răzbună pe aceia: dar e bătut şi de Marcomanni şi atunci face şi cu Decebal o pace foarte nenorocită (Dio, LXVII, 6—7).

Această orientare a operaţiunilor ne-ar face să admitem stabilirea cartierului general al lui Domiţian mai de grabă în Moesia Superioară, spre Viminacium, în mai mare apropiere de Pannonia, decât în Moesia

[1]) Paragraf deplasat — credem fără dreptate — de Boissevain, ed. lui Cassius Dio, III, p. 179, tocmai sub anul 91—92.

Inferioară, către Oescus. Totuş Dio face o diferenţă esenţială între răsboiul cu Dacii, condus de Domiţian dintr'un «oraş al Moesiei», şi răsboiul cu Quazii şi Marcomannii, pentru care «s'a dus în Pannonia, ca să se bată cu ei». De altă parte, în legătură cu luptele din anii 86 şi urm., stă şi întemeierea provinciei independente a Moesiei Inferioare, ceeace arată în chip neîndoios o creştere a primejdiei în această parte, deci către ţinutul getic din câmpia munteană. Patsch crede că *Drobeta*, care apare, după dânsul din a. 89 înainte, ca *municipium Flavium*, a trebuit să fie acum, ca şi — mai târziu — pentru Traian, cartierul general al operaţiilor în interiorul Daciei, sub comanda lui Fuscus *(Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus, Jahreshefte* VII 1904, p. 70—72). De fapt însă, cum a arătat Kubitschek (v. mai jos), Drobeta e un *municipium Aelium*, iar nu *Flavium*. Cichorius *(Die röm. Denkm. i. d. Dobrudscha*, 1904, p. 19 sqq.) crede chiar, că mausoleul şi trofeul dela Adamclissi au fost ridicate în cinstea prefectului pretoriului, Cornelius Fuscus, bătut şi ucis de Decebal prin aceste părţi, ale Getiei sud-dunăbiane. In orice caz, prima năvală a lui Decebal în Moesia, probabil, ca de obiceiu, iarna, spre sfârşitul lui 85, a trebuit să fie executată prin aceà parte a graniţei, care erà mai puţin apărată: deci, iarăş, pornind din Ţara Românească şi trecând Dunărea, poate, pe la Zimnicea[1]). Guvernatorul Moesiei, Oppius Sabinus, e sfărmat: oastea lui împrăştiată, el însuş ucis şi capul lui tăiat — luat de Daci (Iordanes *Get.* XIII 76; cf. şi Eutropius VII 23, 4), — şi această catastrofă provoacă plecarea la răsboiu chiar a împăratului (cu o mare oaste[2]): cf. Iordanes, XIII 77), la sfârşitul lui Ianuarie 86. E drept că Domitian nu se duce chiar la locul operaţiilor, ci se opreşte într'un oraş al Moesiei (Dio LXVII 6, 3): poate *Naissus*[3]), care erà destul de aproape de teatrul luptelor şi totuş destul de la

[1]) Căci întemeierea de Traian a unui *Nicopolis* aici în faţă, la poalele Haemului, nu poate să fi fost o simplă întâmplare, în legătură numai cu o biruinţă a lui din al doilea răsboiu dacic (v. şi mai jos).

[2]) E. Ritterling, *Jahresh.* VII 1904, Beibl., p. 36, arată că împăratul mai aduce cu el, ca întărire la cele patru legiuni ale armatei Moesiei — împărţită acum în două — leg. I şi II adiutrix, astfel că luptau în Moesia cu Dacii în vara lui 86, şase legiuni: I adiutrix, I Italica, II adiutrix, V Macedonica, V Alaudae şi VII Claudia. Filow însă, p. 39 şi urm., admiţând tot şase legiuni, nu acceptă propunerea cu I şi II adiutrix, ci propune IV Flavia şi o legiune din Pannonia sau Germania Superioară.

[3]) De aceeaş părere, Premerstein, *Jahreshefte* VI, Beibl., p. 45 şi Ritterling, *ibid.*, VII Beibl. p. 32, nota 25. Părerea lui Patsch, mai sus citată — cu Drobeta — nu ni se pare prin nimic dovedită în nota sa din *Jahreshefte, l. c.*

adăpost, pentru ca veselul împărat să-și poată da în liniște banchetele lui de ambele sexe (cf. Dio, *l. c.)*. E clar totuș, că pe acolo unde se întâmplase năvala dacică, trebuià să se facă față dușmanului: înclin deci a crede că prefectul Fuscus, locțiitorul împăratului la comanda supremă, a pornit ofensiva sa împotriva lui Decebal, nu din Moesia Superioară, ci din cea Inferioară [1]).

Știm, printr'un excerpt din Petrus Patricius, *De legationibus* (cules de Boissevain în ediția lui Dio, ca § 5 în LXVII 6 — sub anul 87?), că Decebal văzând mărimea forțelor cu cari Romanii veniau la contraatac, a cercat să ceară pace, că nu i-a fost acordată și că atunci a trimes o nouă solie, cu înștiințarea că de-i vor cere lui Romanii pe viitor pace, nu o va da decât în schimbul unui tribut de doi oboli pe an de fiecare cap de roman din imperiu. Se pare că Fuscus a luat atunci insulta asupra sa și că a intrat — pe cât de furios, pe atât de imprudent — în Dacia — credem, pornind dela Oescus [2]), iar nu dela Ratiaria, ori cumvà dela Drobeta [3]), spre a pedepsi pe Decebal. Tacitus *(Hist.* II 86) ni-l descrie pe Fuscus, cu prilejul evenimentelor din Illyricum în a. 69, astfel: erà cel mai pornit la răsboiu «nu atât pentru speranța răsplății, cât pentru dragostea însăși de primejdie; în loc să se bucure de cele sigure, obținute anticipat, umblà mai de grabă după cele nouă, îndoioase, nesigure». Având un astfel de temperament, înțelegem cum Fuscus a putut fi atras în cursă și sfărmat, de cumintele, socotitul și plinul de resurse strategice, Decebal al Dacilor [4]). Steagurile și prada cucerite dela Romani — acum se va fi prăpădit întreaga *legio V Alaudae* [5]) — fură

---

[1]) Gsell, *o. c.*, p. 214, e izolat când localizează și această ofensivă tot între Tapae și Sarmizegethusa; Brandis, la P.-W., IV 1966 și, după el, Filow, *o. c.*, p. 38, n. 4, cred că înfrângerea lui Fuscus a avut loc pe la pasul Turnul-Roșu. Cichorius însă *(Denkmäler*, p. 19 și urm.) crede, cum am notat mai sus, că nu în stânga Dunării a fost Fuscus ucis, ci la Adamclissi, ceeace v. Domaszewski, *Rhein. Mus.* LX 1905, p. 158 sq., respinge.

[2]) Pe un pod de nàvi: Iordanes *Get.* XIII 77: *consertis navibus ad instar pontis.*

[3]) Cum crede Patsch, *Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus, Jahreshefte* VII, 1904, p. 70 și urm.

[4]) Cf. Suet. *Dom.* 6, 1 cu Eutrop. VII 23, 4 și Iordanes, *Get.* XIII 77—78. Cf. Filow, *o. c.*, p. 38 și Gsell, p. 214.

[5]) «A. 87»: cf. Ritterling, *Jahreshefte* VII 1904, Beibl. p. 36. Filow, *o. c.*, p. 37 și nota 4 și p. 38 urm. cu notele, împreună cu alții, crede că pierderea legiunii V *Alaudae* posibilă și acum (a. 86: cf. Gsell p. 215), nu e sigură (cf. p. 44 sq.), ci se poate ca ea să fi fost distrusă abià în a. 92, în răsboiul lui Domitian cu Sarmații (vezi Eutropius VII 23, 4: *in Sarmatia legio cum duce interfecta est)*; totuș, la p. 46 Filow revine și admite ca aproape sigură (!) pierderea leg. *V Alaudae* în a. 86, în locul căreia a fost așezată în Moesia *IV Flavia.*

duse — știm sigur acest lucru dela Cassius Dio — nu la Sarmizegetusa, ci în alte burguri din munți: «Traian ocupă munții întăriți cu ziduri și acolo află armele, mașinile de răsboiu, prinșii și steagul (τὸ σημεῖον) [1] luat pe vremuri dela Fuscus» (LXVIII 9, 3).

Brandis (P.-W. s. v. *Dacia*, p. 1966) crede a puteà susține, sprijinit pe considerațiile lui Cichorius (*Trajanssäule*, Textband II, p. 276 și urm. și 286) cu privire la acțiunea lui Traian în pasul dela Turnu-Roșu în primul răsboiu dacic, că și Fuscus tot pe aici a voit să intre în Ardeal și că la această trecătoare a fost înconjurat, bătut și ucis de Decebal. Patsch, *l. c.*, p. 71, admite întocmai această ipoteză, propunând însă, foarte precis, trecerea Dunării (cf. Iordanes, *Getica* XIII 77) de către Fuscus, pela Drobeta, de unde ar fi luat Oltenia în curmeziș, spre a ajunge la pasul Câinenilor, unde a sfârșit, ceeace — cum am indicat și mai sus — e prea puțin probabil. Insfârșit Cichorius (*Denkmäler*, p. 19 sqq.) admite și o expediție a lui Fuscus în Dacia, dar localizează catastrofa lui la Adamclissi, ceeace e destul de nesigur, mai ales dacă avem în vedere că singurul guvernator roman de care s'ar puteà vorbi în legătură cu operațiile de sub Domitian la Adamclissi, nu ar puteà fi decât Oppius Sabinus, bătut și ucis în *dreapta* Dunării.

Se pare că în urma morții lui Fuscus — întâmplată, și după părerea noastră, în susul văii Oltului — Domitian luă măsuri mai energice de continuare a răsboiului și dând comanda lui Tettius Iulianus, îl autoriză să procedeze cu asprime la restabilirea disciplinei, iar el plecă la Roma. Iulianus erà un vechiu cunoscător al câmpului de bătaie dacosarmatic: el fusese unul dintre cei trei comandanți de legiuni, cari sub conducerea guvernatorului Moesiei, Marcus Aponius, sfărmaseră în a. 69 pe Roxolanii *cataphractarii* (Tac. *Hist.* I 79; vezi mai sus); în frământările de după lupta dela Bedriac Aponius voise însă — din motive politice — să-l ucidă pe Iulianus, care comandà mereu legiunea a VII-a Claudia, și Iulianus scăpase numai cu fuga prin ținuturi

[1]) Aceasta ar fi «aquila» legiunii V *Alaudae*. — Cât privește «munții întăriți cu ziduri», pe cari printr'o intuiție foarte fericită a stărilor de fapt, G. A. T. Davies i-a localizat în partea de SV a marelui masiv al Sebeșului, la Miazăzi de Orăștie și Cujir (*Journal of Roman Studies*, VII 1917, p. 78 și harta dela p. 76) — pe baza unei călătorii la fața locului făcută în 1913, — ei se arată acum, cu săpăturile întreprinse de colegul Teodorescu, la Muncelul ori la Costești, ca în adevăr fiind niște «munți întăriți cu ziduri», și cercetarea lor amănunțită va duce la rezultate hotărîtoare pentru clarificarea istoriei Dacilor dela Dromichaites la Decebal.

neumblate ale Moesiei, peste Haemus (*ibid.* II 85); după o sumă de alte neplăceri la Roma (*ibid.* IV 39 şi urm.), el îşi reluase cariera sa militară. In 83 fusese consul. Alegerea făcută de Domitian eră excelentă. Se pune însă şi acum întrebarea: pe unde a atacat Iulianus? Cassius Dio (LXVII 10) ne dă iarăş numai lămuriri vagi: Iulian dă ordin ca soldaţii să-şi scrie pe scut numele lor şi al centurionului lor respectiv, pentru ca să-i poată controlà asupra purtării lor pe câmpul de bătaie; cu armata redisciplinată cade asupra lui Decebal prin surprindere la Tapae [1]) şi bate pe Daci, ucizând un mare număr dintre ei (a. 89) [2]): Vezina, comandantul imediat sub rege, nu poate scăpà decât prefăcându-se mort şi fugind noaptea. Decebal se teme ca Romanii să nu pornească asupra capitalei sale; intervine stratagema cu copacii tăiaţi de un stat de om şi îmbrăcaţi ca soldaţii şi retragerea lui Iulian. Unde s'au petrecut acestea? Pe valea Timişului, pe valea Cernei ori pe valea Jiului? Pe unde a ajuns Iulianus la Tapae? [3]). E foarte greu de hotărît, dar e de avut mereu în vedere faptul, că în partea de Apus a Daciei, spre Banat, Iazygii erau nesiguri şi deci o pătrundere nefericită pe aici ar fi dus la dezastrul armatei romane, atacate din flanc de aceşti Sarmaţi. De altă parte Iulian aveà o experienţă mai bogată dincolo, înspre câmpia munteană. Şi fără a da prea mare importanţă izvoarelor poetice, nu credem că e o simplă licenţă pomenirea la Martial a ţinuturilor geto-sarmato-scythice cu ocazia triumfului asupra Dacilor, în a. 89: *cornua Sarmatici ter perfida contudit Istri, — sudantem Getica ter nive lavit equum, — victor Hyperboreo nomen ab orbe tulit* (IX 101). In orice caz, nimic nu împiedecă să admitem şi un alt drum decât cel propus de Gsell. Dealtfel vom reveni mai jos asupra acestei chestiuni, cu prilejul acţiunii lui Traian la Dunărea de Jos.

Incă înainte de a fi isprăvit răsboiul cu Dacii, Domiţian vine în Pannonia, ca să pedepsească pe Quazi şi Marcomanni, pentrucă nu-i dăduseră ajutor împotriva Dacilor (Dio, LXVII 7), dar e bătut, şi atunci, spre a aveà mâinile libere, încheie cu Decebal cunoscutul tratat, prin care se obligă a da regelui dac un fel de stipendiu anual — tratându-l deci, cu înşelarea senatului şi poporului roman, ca rege clientelar —

[1]) Cf. şi Iordanes, *Get.* XII 74: *(Dacia) corona montium cingitur duos tantum habens accessus, unum per Boutas, alterum per Tapas.*

[2]) Cf. Gsell, p. 215—218.

[3]) Gsell, p. 218 şi 220 crede că în nici un caz pe valea Cernei, ci pe drumul apucat apoi de Traian, cu baza la Viminacium.

şi încă, în plus, ingineri şi meşteri pentru construcţii militare, precum şi tot felul de arme, maşini, etc., ca unui aliat *(ibid.)*. Delegaţia dacică de pace, sub conducerea nobilului Diegis [1]), a trebuit să meargă în Pannonia, unde se află împăratul, şi a adus cu ea ceva arme şi câţiva captivi, dintre nenumăraţii făcuţi de Decebal în luptele sale cu Romanii şi pe cari deabià Traian ii va liberà; erà doar ca un simplu simbol de supunere, la care Domiţian răspunse prin reîncoronarea lui Decebal în persoana delegatului său Diegis *(ibid.)*. Putem admite, ca aproape sigur, că solii lui Decebal au ajuns prin Banatul de Jos, cu darurile lor, direct pe teritoriu roman, fără a trece prin ţinut iazygic, primejdios pentru orice sol prea bogat încărcat: câmpia Tisei de Jos erà anume tot aşà de deplin în stăpânire dacică, precum erà şi câmpia Dunării de Jos, astfel încât Dacii puteau ajunge in Pannonia prin propriul lor teritoriu.

In acest timp armata biruitoare a lui Tettius Iulianus, care se aflà în inima Daciei — nu departe de capitală — şi de care Dio ne spune numai — într'un chip foarte neinteligibil şi neinteligent — că a lăsat în pace Sarmizegetusa, speriindu-se de pădurea tăiată de Decebal şi îmbrăcată soldăţeşte, de fapt nu s'a speriat de fel, ci a înaintat mai departe spre NV — deci din valea Bistrei (eventual a Jiului de Sus), a trecut în valea Mureşului şi a coborît spre Tisa, pentru ca să ia din două părţi pe Sarmaţii Iazygi şi pe Suebii (Quazii şi Marcomannii) împotriva cărora Domiţian plecase să poarte războiu de pedepsire. In adevăr, aşà credem că trebuie interpretată preţioasa inscripţie descoperită în 1903 la Baalbek, publicată de Mommsen în *Sitzb. d. Berliner Akademie* 1903, p. 817, reluată de E. Ritterling în *Oesterr. Jahreshefte* VII 1904, Beibl. p. 23 şi urm., şi cuprinzând această frază: . . . şi a mai fost decorat respectivul ofiţer, *C. Velius Rufus . . . et bello Marcomannorum Quadorum Sarmatarum, adversus quos expeditionem fecit per regnum Decebali regis Dacorum* (r. 15 şi urm.), adică Rufus a primit comanda unei puternice *vexillatio*, cu care, Decebal fiind bătut de Iulianus şi cerând pace, Rufus s'a putut îndreptà în voie bună direct spre Dunărea pannonică, lovind astfel din spate pe Sarmaţi şi pe Suebi. Explicaţiile date de Mommsen şi de Ritterling acestei inscripţii (primul că avem de a face cu o expediţie făcută *între* războaiele lui Domiţian cu Dacii; al doilea, că e o

[1]) Gsell, p. 222, pe baza lui Martial V 3, propune chiar ipoteza că Diegis ar fi fost fratele lui Decebal.

expediție *după* aceste răsboaie, deabià în a. 92) ni se par neîntemeiate, pentru bunul motiv, că un simplu *praefectus* cu o *vexillatio* oarecare nu s'a putut primblà ca Vodă prin lobodă *per regnum Decebali regis Dacorum*, cum se laudă onorabilul, decât o singură dată: în a. 89 și anume, exclusiv în vremea cât Iulianus ocupà încă Dacia iar Diegis se rugà de pace în Pannonia.

Raporturile dintre Daci și Romani rămân neschimbate, pe baza pusă de Domițian, până ce, în a. 100, Traian le va schimbà cu sabia, desființând însăși Statul dacic. Din felul cum a orânduit Traian lucrurile la Dunărea de Jos mai putem trage încă următoarele încheieri cu privire la poporul și civilizația din câmpia munteană.

I. Traian pornește întâiul răsboiu împotriva Dacilor, din Vest. El procedează după vechile planuri ale lui Caesar și August, de a atacà pe Daci având ca bază Dalmatia și Pannonia. Sarmații Iazygi din câmpia Tisei sunt aliații săi împotriva lui Decebal (cf. Dio, LXVIII 10, 3). Rezultatul răsboiului întâiu e anexarea părților bănățene și oltene și închiderea Dacilor în cadrilaterul transilvan (cf. Dio, LXVIII 8 și 9, combinat cu 12). Bazele de operație ale lui Traian sunt vechile cetăți dela *Viminacium* și dela *Ratiaria*, legate prin șoseaua clădită pe malul Dunării încă de Tiberiu, în a. 33/34 (cf. Premerstein, *l. c.*, p. 176). In primul răsboiu dacic Traian nu gândește nou: el repetă, chiar ca mișcări strategice, pe acelea executate cu doisprezece ani înainte de Tettius Iulianus: ca și atunci, principala luptă se dă la Tapae.

II. Această ofensivă a lui Traian a fost condiționată de politica de penetrație spre Sudvest și de amestec în trebile romane ale Illyricului, începută de Daci încă dela Burebista, cu 150 de ani înainte, continuată războinic și diplomatic de Cotiso și aplicată acum de Decebal infinit mai consecvent și perfect organizat. La fortificarea romană a Dunării moesice corespunde, chiar din punct de vedere technic-militar, întărirea de către Daci a tuturor punctelor strategice pe drumul spre Ardeal, cu cetăți și burguri și zidirea cu diguri transversale a tuturor intrărilor în munți, precum și fabricarea de mașini de răsboiu (toate construcțiile și mașinile, făcute cu meșteri romani) pentru ofensiva împotriva cetăților romane de pe Dunăre.

III. Moesia inferioară, până la gurile Dunării, e pentru Traian încă dinainte de răsboiul întâiu dacic o țară extrem de prețioasă. La 25 Octomvrie a. 100, deci înainte de a fi pornit ofensiva împotriva lui Decebal,

Traian împuternicià pe Marius Laberius Maximus (Pârvan, *Histria* IV, p. 565 cu 563) atunci guvernatorul Moesiei, iar în timpul războiului unul dintre principalii comandanți de armate, să orânduească din nou și definitiv atât privilegiile orașelor grecești dela Mare, cât și granițele între teritoriile rurale ale acestor orașe și teritoriile rurale ale satelor și târgurilor thraco-romane din interior, organizate quasi-municipal roman. Romanizarea erà la această dată așà de înaintată în Dobrogea, încât însăș toponimia se constată a fi devenit în parte romană (Pârvan, *Histria*, l. c. și *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 96 și urm.). Este deci absolut firesc, ca năvălirile geto-bastarno-sarmate în această regiune să fi provocat o reacție romană deosebit de energică pentru dominarea câmpiei muntene și moldo-basarabene. Lagărul de piatră dela *Carsium*, inaugurat în a. 103 (vezi mai jos, sub punctul VIII) ne stă ca mărturie, că lucrările de întărire a graniței cu mari fortificații statornice au trebuit să înceapă cèl puțin cu câțiva ani înainte, deci cèl puțin prin a. 100, când Dobrogea erà reorganizată administrativ și economic-juridic.

IV. Traian înțelege, deabià după deziluzia primului războiu dacic, că stăpânirea asupra țării lui Decebal e iluzorie fără stăpânirea completă a câmpiei muntene. Atacurile daco-sarmatice în Moesia Inferioară în timpul primului războiu (cf. Col. Traiană ed. Cichorius I pl. 23 și 28 cu *Textb.* II p. 150 și 181; v. și Filow, *Legionen*, p. 66) i-au servit ca lecție. Deaceea, în al doilea războiu, principala bază de operație este *Oescus*; principala ofensivă în stânga Dunării e pe valea Oltului în sus [1]); principala pregătire strategică e în Moesia Inferioară; principalele construcții și întemeieri de garnizoane mari legionare ale lui Traian sunt în vederea dominării câmpiei muntene: *Durostorum* și *Troesmis*; ca urmare, fundații urbane foarte importante în aceeaș Moesie Inferioară: *Nicopolis ad Istrum* în fața Zimnicei, *Marcianopolis* (la apus de grecescul Odessus), un fel de nou *Naïssus*: cheia stăpânirii Răsăritului thraco-getic,— și puternicul *Abrittus*; singurul monument commemorativ provincial al cuceririi Daciei e ridicat la răsărit de Durostorum și la Miazăzi de Axiopolis (vechea fundație a lui Lysimachos) în fața Bărăganului și în inima

[1]) Pe valea Oltului, pe drumul Oescus-Apulum, avem printre alte localități notate de itinerarii și *Castra Traiana*, îndată la Nord de R.-Vâlcea. — De altă parte, din munții Sebeșului, unde se aflau puternicele burguri dacice dela Piatra Roșie, Muncelul, Comărnicelul, Costești, etc., principala direcție de atac spre Sud erà tot prin valea Oltului. Cetatea de pe Vârful lui Petru priveghea deadreptul trecerea pe la Turnu Roșu (cf. Davies, *Trajan's first Dacian war*, in *JRS*. VII 1917, p. 74 și urm.).

fostului regat dacic al lui Roles, aliatul lui Crassus și clientul lui Augustus din anii 29/28 a. Chr., la Adamclissi [1]); un nou drum roman, începând la Marcianopolis și trecând prin Abrittus și Tropaeum, e clădit prin mijlocul Dobrogei până la gurile Dunării; orașele grecești de aici sunt reorganizate și încărcate de favoruri și privilegii: întreg negoțul de peste al Deltei e dăruit Histriei; în cotul Dunării din fața Galaților și dincolo, la Bărboși, străvechea factorie geto-greacă, se pun capetele de pod pentru drumul direct spre Ardeal, pe valea Siretului și Trotușului (v. pentru toate acestea *Incep. vieții rom.*, cu celelalte lucrări ale mele citate acolo la pag. 224 sq. și cf. p. *Abrittus*, Kalinka, *o. c.*, p. 349 și urm.).

V. Este astăzi general admis, că al doilea răsboiu dacic a fost pornit simultan și din Moesia Inferioară și anume din ținutul dacic de pe malul drept al Dunării, între Oescus și gurile fluviului [2]). Pe aici atacă Decebal cu credincioșii săi aliați Sarmați, spre Nicopolis — unde Traian are o biruință, și spre Tropaeum — unde are o alta; Ammianus XXXI 5, 16 zice: *Anchialos capta et tempore eodem Nicopolis, quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit imperator*, iar Iordanes *Get.* XVIII 101: *Nicopolim accedit, quae iuxta Iatrum fluvium est constituta notissima; quam devictis Sarmatis Traianus et fabricavit et appellavit Victoriae civitatem.* Dacă pe regele Sarmaților aliat cu Decebal, l-a chemat Sardonius (cum sunt înclinați a crede Benndorf-Tocilescu, *o. c.*, p. 125 și urm., luându-se după Tomaschek, *o. c.*, II 2, 41 și localizându-l cu totul ciudat), sau eventual a fost Pharzoios de pe Nipru în părțile Olbiei (cf. Pick, la Toc.-Bennd., *o. c.*, p. 126, nota), e destul de indiferent. Important e însă că locul dela Aurelius Victor, *Caes.* 13: *primus. . . vires Romanas trans Istrum propagavit, domitis in provinciam Dacorum pileatis Sacisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonio*, corect interpretat de Tomaschek II 2, 41: »Sardonius, Sacorum rex, Verbündeter des Decebalus«, nu se poate ușor despărți de *Saci-dava*,

[1]) Cf. o considerație asemănătoare asupra purtării răsboiului al doilea dacic și în Dobrogea, *pentrucă* avem *aici* monumentul, la Tocilescu, *Fouilles et recherches arch.*, Bucarest, 1900, p. 74 și la Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 2, I, p. 155.

[2]) Benndorf la Tocilescu, *Das Monument von Adamklissi*, Wien 1895, p. 125 și urm.; A. v. Domaszewski, in *Philologus* LXV 326 urm. și 338 urm.; W. Weber, *Untersuchungen zur Gesch. d. Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, p. 15 și 18 urm.; Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, București 1912, p. 7 și urm.; cf. Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulgarien*, Wien, 1906, p. 349, etc. — Altfel, Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Textb. II, Berlin 1896 și Textb. III, Berlin 1900, cu hărțile dela urmă.

localitatea cunoscută din Tabula Peutingeriana, lângă Durostorum, identificată cred neexact de Tomaschek, II 2, 79 cu Oltina, dar aparținând evident ținutului unde domnià la a. 29 a. Chr. *Roles*, cel mai însemnat dintre regii daci din dreapta Dunării. Biruința asupra Sacilor având capitala Sacidava [1]) explică însă perfect prezența monumentului triumfal la Adamclissi, iar nu, de pildă, spre Nicopolis ori, dimpotrivă, spre gurile Dunării. In ce privește pe Sarmați — numiți de Eusebiu, Cassiodor și Hieronymus *Scythae* [2]), deci din părțile Scythiei, către Olbia: v. mai sus pe Pharzoios — este sigur că Traian i-a bătut, dar nu i-a distrus, ba chiar, dimpotrivă, a căutat să-i constitue în regat clientelar, plătindu-le stipendii anuale, așà precum erau legați cu Roma și Iazygii din pusta Tisei încă de demult, și cum Domițian crezuse că va puteà atrage și pe Decebal al Dacilor. In al doilea răsboiu dacic vedem clar pe Columnă (ed. Cichorius II pl. 73; cf. Textb. III p. 142—153), încheind pace cu Traian, tocmai pe barbarii reprezentați pe monumentul dela Adamclissi: și anume Bastarni (cf. și Cichorius, p. 148), Sarmați și Daci. Atitudinea acestor barbari e foarte mândră. Ei nu vin să se închine, ci să se tocmească. In adevăr, printre greutățile cu care are apoi și Hadrian de luptat la începutul domniei sale, sunt tocmai turburările începute de Sarmații-Iazygi din câmpia Tisei și de Sarmații-Roxolani din Basarabia și Cherson: cei dintâi năvăliseră chiar, în imperiu (vezi toate izvoarele la Weber, *o. c.*, p. 71 și urm.), iar cei din urmă se agitau la gurile Dunării, amenințând. Hadrian vine în persoană aici și *cum rege Roxalanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem conposuit (vita Hadriani* 6, 8): noul împărat ratifică adică întru totul tratatul de subsidii pentru paza graniței, încheiat pe vremuri de Traian cu Roxolanii (cf. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 16 și urm.).

VI. Decebal prinzând pe Longin, în timpul răsboiului al doilea, pune lui Traian, pentru liberarea viteazului său general, luat captiv prin înșelăciune, între altele și condiția ca Impăratul «să-i cedeze țara până la Istru» (Cassius Dio LXVIII 12). Ce «țară» e aceasta? E clar că nici lagărul dela *Ratiaria*, nici apoi cel dela *Viminacium*, nu puteau fi

[1]) Ca aceea asupra *Burri*-lor, având de capitală *Burridava* (pe valea Oltului, mai jos de R.-Vâlcea, la ieșirea în câmpia munteană), în primul răsboiu dacic: Dio, LXVIII 8. Este clar că Decebal trebuià să acorde tuturor principilor locali o mult mai mare neatârnare, decât le acordase pe vremuri Burebista, și să-i trateze mai mult ca aliați decât ca supuși. Cf. asupra *Burri*-lor și cele discutate mai jos în cap. V.

[2]) Vezi citatele la Tocilescu-Benndorf, *o. c.*, p. 126.

menţinute chiar pe malul Dunării dacice, dacă Romanii nu ar fi avut şi pe malul stâng un teritoriu în stăpânirea lor, ca de pildă în Germania Superioară acei *Agri Decumates* de dincolo de Rin, cari făceau o largă zonă înaintată de apărare în faţa însăş a lagărelor legionare de pe graniţa oficială. Şi dacă *Drobeta* (T.-Severin) nu pare a fi devenit *municipium* încă de sub Flavii, ci abià sub Hadrian *(Aelium*, iar nu *Flavium)* [1]), totuş Romanismul trecuse aici de mult dincolo de fluviu, iar *Ratiaria* împreună cu *Oescus* sunt, amândouă, făcute chiar de Traian *coloniae Ulpiae*, în urma mutării legiunilor mai la vale pe Dunăre (cf. v. Premerstein, *o. c.*, p. 177 sqq.). Ciudata pace încheiată de Domitian cu Decebal nu erà chiar aşà de nenorocită precât se păreà: cèl puţin Banatul şi Oltenia dunăreană vor fi fost încă de atunci romane şi Decebal căutà să-şi salveze măcar Ardealul şi legătura, prin Muntenia, cu Sarmaţii, atunci când atăcà violent la Dunărea de Jos. Atât Tettius Iulianus, cât şi Traian, au invadat în Dacia prin regiunea în care Romanii stăpâneau şi ţărmul stâng. Iar podul lui Traian la *Drobeta* nu corespundeà atâta celui mai direct drum spre Ardeal, cât faptului că acolo erà o veche regiune romană, care erà astfel şi mai solid legată cu dreapta Dunării şi dădeà, prin podul cel nou, o bază încă mai largă de circulaţie, nu numai militară, ci şi, ba chiar: mai ales, civilă, comercială. Deaceea şi vedem pe urmă Drobeta fiind un târg bogat, unde veneau pentru afaceri chiar negustori din Gallia (un *civis Trever*: CIL. III 8014; cf. Pârvan, *Nationalität der Kaufleute*, p. 53). Prin urmare, când, după primul războiu, Traian obligă pe Decebal de a da înapoi — în afară de arme, maşini de războiu, meşterii de astfel de maşini şi fugarii — încă şi *«ţinuturile cucerite»* (Dio LXVIII 9), aceste ţinuturi evident nu puteau fi nici, cumvà, pământurile iazygice, pe care Decebal le ocupă îndată după primul războiu, ca un fel de aliat al Iazygilor şi care le recuceriă pentru ei *(ibid.*, c. 10), nici, cu atât mai puţin, vreo regiune din dreapta Dunării, ci pur şi simplu acei *Agri Decumates* danubiani, cu centrul la *Drobeta*, pe cari i-am caracterizat mai sus. Iar când, în cursul celui de-al doilea războiu, Decebal cere lui Traian, cum am arătat, în schimbul lui Longin, *ţara până la Istru*, este clar că el se află, ca pe vremuri Dromichaites faţă de Lysimachos, în situaţia grea, de a nu puteà aveà Dunărea ca graniţă, deoarece Meridionalii, Greci atunci, Romani acum, o trecuseră, împiedecând astfel orice fel de circulaţie indigenă pe fluviu şi spre fluviu. Din faptul că

[1]) Cf. W. Kubitschek, *Drobeta in Dacien*, *Klio* X, 1910, p. 253 şi urm.

luptele date de Traian în al doilea războiu privesc întreaga Dunăre până la Mare și că atât Burrii cât și Sacii și Sarmații făceau cauză comună la Dunărea munteană cu Decebal, credem a puteà deduce, că aceea ce cereà Decebal lui Traian, erà de fapt restabilirea statului-quo dinaintea Flaviilor: Banatul, Oltenia, Muntenia și Moldova de Jos, să fie ale Dacilor și aliaților lor geto-sarmați.

VII. Pe monumentul triumfal dela Adamclissi sunt reprezentați, ca luptători ori prizonieri, barbari de aspect esențial diferit între ei, atât ca tip fizic, cât și ca îmbrăcăminte: și anume, pe metope două (eventual trei) specii, iar pe creneluri trei. Cei de pe metope sunt *luptătorii* pe cari a trebuit să-i biruească Traian, cei de pe creneluri [1]) sunt, în general, *prizonierii* războiului. Apoi, mai găsim, spre caracterizarea etnografică a acestor barbari, încă: săbii curbate dacice, dar de o mărime sarmatică (vezi mai jos), deopotrivă la ambele feluri de barbari de pe metope; căre cu patru roate, fie în mers pacinic, fie în formă de cetate de căruțe, împrejurul căreia se dau lupte, însfârșit oi și capre, reprezentând turme. In ce privește tipul, mai toți barbarii sunt pletoși și bărboși; prea puțini sunt rași după felul greco-roman, dar și aceia au plete respectabile.

A. Tipul cel mai comun al barbarilor cari au luptat cu Traian în părțile Dobrogei și pe cari monumentul a ținut să-i eternizeze, e format de războinicii reprezentați pe metope goi până la brâu și purtând numai niște ițari strimți și creți, iar ca armă un enorm iatagan curbat spre vârf și mâniat în bătălie cu amândouă mâinile; scuturi ori paveze nu poartă. Aceiași barbari se văd luptând lângă burgurile de căruțe, unde-și au femeile și copiii, sau migrând pe aceleași căruțe cu patru roate. Este clar că acești barbari nomazi nu sunt nici Daci, nici Sarmați. Dacii sunt reprezentați, ca și pe Columna lui Traian, cu caracteristica lor cămașă peste pantaloni, și eventual mantia scurtă pe deasupra, fluturând în vânt (cf. metopa 16, — la Toc.-Bennd., p. 51, fig. 64), iar Sarmații sunt reprezentați și aici, ca și pe Columna lui Traian, îmbrăcați cu caftanele lor lungi îmblănite, asemănătoare șubelor căzăcești actuale. De altă parte am văzut mai sus, că Sarmații erau mai ales vestiți prin cavaleria lor de *cataphractarii*, din care nu vedem nici măcar un exemplar de leac apărând pe monument. Noi știm însă că îndeobște sunt reprezentați goi până la brâu diferiții auxiliari germani [2]),

[1]) Vezi și figurile dela Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 39 și urm.

[2]) Vezi pentru acest obiceiu nordic, și în special vechiu germanic, și figura de pe coiful dela Oeland în Suedia, la Forrer, *Reallex.*, p. 349, pl. 93.

chiar din armata romană: Columna lui Traian ne dă exemplare caracteristice de acești barbari (cf. ed. Cichorius, I, pl., XIX 59, cu II, text, p. 120; pentru caracterizarea lor ca Germani, cf. Cagnat-Chapot, *Archéologie romaine* II, p. 340). Dar Moldova, care încă dela sfârșitul secolului I a. Chr., când puterea getică scade — Burebista neavând după el nici un urmaș în stare a-i continuà opera — este toată subt stăpânire sarmatică, e de fapt mereu locuită mai departe de Bastarni, cari în Miazănoapte se atingeau cu ceilalți Germani, Goții, și cari, după cum ne spune Strabo, erau aproape de acelaș neam cu Germanii. Năvăliri bastarnice sub firma oficială daco-sarmatică vom aveà la gurile Dunării până la sfârșitul secolului al treilea p. Chr. Nimic mai natural, decât să identificăm pe barbarii seminuzi de pe Trofeul dela Adamclissi cu acești Celto-Germani, supuși, fie Dacilor, spre Vest și Nord, fie Sarmaților, spre Est, în Moldova și Basarabia actuală. Fulgerele cu care Furtwängler a fost lovit de Benndorf, pentrucă identificase pe barbarii de pe monumentul dela Adamclissi cu Bastarnii bătuți de Crassus (cf. *Adamklissi noch einmal*, în *Jahreshefte* I, p. 122—137), sunt îndreptățite din punct de vedere istoric, dar ideea lui Furtwängler, că aici avem de a face cu Bastarnii (dealtfel și Petersen a socotit — după portul părului — pe unul din cele trei neamuri reprezentate pe Trofeu — drept germanic: *ibid.* p. 136), nu e de fel absurdă. Cu totul dimpotrivă: singurii barbari nomazi, cari plecau după locuințe mai bune în imperiu, trecând Dunărea dobrogeană cu femeile, copiii și turmele lor și târând în *barbara plaustra* trase de *Sarmatici boves* (Ovidius) sărăcia lor, erau — afară de Sarmații înșiși — *Bastarnii*. Cf. și mai jos, p. 136 și n. 1.

B. Dar acești barbari sunt mânați împotriva Romanilor de *Daci*. Fără îndoeală, și luptătorul de pe metopa 16, apărător al Bastarnului rănit, și voinicii prizonieri de pe metopele 45 și 46 (*o. c.*, p. 66): doi *comati* (45) și doi *pileati* (46), ca și bărbatul și femeia de pe metopa 48, sunt Daci. In special merită luare aminte cele două tipuri de șefi de pe metopa 46. Avem din nou aceà clasică expresie de energie gravă, de asprime disprețuitoare, pe care o întâlnim la atâtea dintre chipurile de Daci de pe columna lui Traian.—Am notat mai sus, că deși iataganele acelea uriașe, cu care se luptă Bastarnii, ne amintesc prin maniarea lor săbiile sarmatice purtate cu două mâini, pomenite de Tacitus cu prilejul năvalei Roxolanilor în iarna a. 68—69 (*Hist.* I 79), și lipsa de scuturi ne amintește pe aceiași Sarmați, totuș e deajuns să examinăm pe Columna lui Traian chiar sabia cu care se sinucide Decebal, spre

a vedeà că armele purtate de Bastarnii dela Adamclissi sunt de factură dacică. Şi nu poate fi mirare. Decebal chemase la luptă şi înarmase pe toţi barbarii înconjurători. Deschiderea celui de-al doilea războiu trebuie să se fi făcut şi de el într'un stil tot aşà de mare ca şi de Traian. Bastarnii erau străvechi mercenari ai Răsăritului. Ocazia de pradă în splendida provincie a Moesiei Inferioare, care pe la anul 100 erà în culmea desvoltării (v. *Incep. vieţii romane*, passim), erà strălucită. Biruinţa lui Traian la Nicopolis ad Istrum trebuie pusă de sigur, alăturea cu cea din Dobrogea, în legătură cu această mare năvală de *Transdanuviani:* Daci, ca şefi, Bastarni şi Sarmaţi, ca mulţime în căutare de pradă, şi — suplimentar — şi de noui locuinţe.

C. Al treilea tip de barbari reprezentaţi pe Trofeu s'ar puteà numi cu tot atâta dreptate *sarmatic*, ca şi general *daco-scythic*, în sensul în care am caracterizat acest termen etno-cultural în lucrarea mea *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*. In adevăr, în afară de îmbrăcămintea total diferită de a Dacilor — cel puţin ca reprezentare monumentală — întrucât aceşti barbari sunt consecvent caracterizaţi prin caftanele lor îmblănite,— atât portul părului cât şi al bărbii e perfect asemănător cu cel dacic. Şi avem în această privinţă o posibilitate de control aproape neaşteptată. In 1913 am publicat în *Archäologischer Anzeiger (Jahrb. d. Deutsch. arch. Inst.)*, p. 370 şi in *Mem. Secţ. Ist.* ale Academiei noastre (ser. II, vol. XXXVI: *Ştiri nouă din Dacia Malvensis)*, p. 52 şi planşa IV fig. 1 — un relief din *Drobeta*, reprezentând pe *Iupiter* [1]) cu părul retezat pe frunte ca Dacii şi cu barba şi mustăţile deasemenea foarte. . . locale: monumentul erà din oraşul civil, nu din cetate, şi fusese lucrat, fără îndoială, de un biet pietrar ţăran, care şi-a luat drept orice model, tipul etnografic al locului (ţinutul e plin de Daci chiar în vremea celei mai intense romanizări: cf. CIL. III 7998 [= Mateescu în BCMI, 1916 p. 37 no. 13], 8009, 8021, etc.). O comparaţie între Iupiter dela Drobeta şi barbarul de pe crenelul fig. 117 (*o. c.*, p. 96) dela Adamclissi (cf. şi fig. 116 dela p. 95) duce la concluzia, că avem în ambele reprezentări un tip etnografic absolut identic. Este deci natural ca înainte de a hotărî ca sarmatici, numai după îmbrăcăminte, pe barbarii în caftane dela Adamclissi, să mai considerăm încă un alt tip de barbari, cari ar fi oarecum adevăraţii *ne-Daci* şi

[1]) Reprodus încă mai bine decât în publicaţiile precedente, în cartea mea *Incep. v. rom. la gurile Dunării*, p. 176.

nè-Germani deacolo, anume barbarii cari, purtând ca și Bastarnii, cioareci strâmți și părul adunat și înnodat deasupra tâmplei drepte (metopa 17, p. 52; 20, 53; 23, 55; 47, 67), nu au totuș trupul gol, ci poartă un fel de bundă scurtă cu mâneci strâmte, care intră la brâu în ițari, făcută tot de lână groasă și tot așà de încrețită ca și cioarecii, iar uneori peste bundă, ori chiar pe pielea goală, un fel de pieptar triunghiular, prelungit pe spate ca o manta tot triunghiulară [1]): vezi metopele: 17 (barbarul din fund: p. 52), — 23, p. 55 (amândoi), — 29, p. 58, — 47, p. 67. Totuș acești barbari sunt așà de strâns asemănători cu cei pe cari i-am caracterizat drept Bastarni — atât prin tipul lor și prin portul părului și bărbii, cât și, mai ales, prin legătura de fapte în care sunt reprezentați împreună cu ceilalți, numiți de noi Bastarni — încât ar fi o elementară greșeală de a-i despărți de aceștia și de a creà un tip nou. Dimpotrivă barbarii cu caftane blănite sunt, evident, un tip deosebit și credem că ei trebuie să reprezinte în special populația geto-iraniană [2]) dintre câmpia munteană și stepa scythică — ceeace dă, ca nume de popor, cel mai potrivit cu împrejurările de aici pe la 100 d. Hr., numele Sarmaților propriu ziși. Faptul că acești barbari nu apar decât ca prizonieri, pe creneluri, iar nu ca luptători, pe metope, așà cum chiar Dacii nu apar decât poate o singură dată, ne arată că Trofeul dela Adamclissi erà înainte de toate un monument de comemorare a unei cuceriri. Simbolic erà reprezentată supunerea și a acelor regiuni din dreapta și mai ales din stânga Dunării, care nu luaseră parte directă la răsboiu, dar prin înfrângerea Dacilor din Munți și aliaților lor dela Sudul și Estul Carpaților, erau atrase în aceeaș catastrofă a pierderii neatârnării lor.

VIII. Traian așează la *Novae* în fața Zimnicei, la *Durostorum* în fața Bărăganului — cu numeroasele lui sate și burguri getice, printre cari Piscul Crăsanilor — și la *Troesmis* în fața câmpiei dela gurile Siretului și Prutului [3]), trei legiuni: I *Italica*, XI *Claudia* și V *Macedonica*. Dar

[1]) Cf. și *Fouilles et recherches* de Tocilescu, pag. 42 și 43, fig. 22 și 23: figuri de pe creneluri, și explicarea veșmântului la Girke, *o. c.* (mai jos, p. 136, n. 1), II p. 27.

[2]) Că Geții ca și Sarmații purtau astfel de șube, ne arată Ovidius, *Tristia* V 7, 49: *pellibus et laxis arcent mala frigora bracis, oraque sunt longis horrida tecta comis*; 10, 31: *quos ut non timeas, possis odisse videndo pellibus et longa corpora tecta coma*; cf. special pentru Geți, *ex Ponto* IV 10, 2: *pellitos inter Getas*; iar pentru Coralii sarmatici IV 8, 83: *pelliti Coralli*.

[3]) Cf. Filow in *Klio* VII 1907, p. 455 și urm. *Leg. I Italica* erà probabil încă de sub Domitian la *Novae*. In ce privește pe *V Macedonica* (dela Vespasian) până la Traian la

nu e numai atât. Traian zidește acum chiar puternice lagăre pentru *auxilia*. Am publicat cu alt prilej inscripția de fundație a lagărului dela *Carsium*, din a. 103 (*Descop. nouă în Scythia Minor*, Mem. Secț. Ist. XXXV, p. 480—489): Traian așează la *Carsium*, spre a supraveghea întreagă valea Ialomiței, un escadron de cavalerie, *ala [II Hispanorum et Aravacorum]*, astfel ca în larga stepă din față, să poată face oricând razzii împotriva elementelor neastâmpărate, care în vechi burguri dacice, ca acel dela Piscul Crăsanilor, și-ar fi luat libertatea de a-și mai căută un sprijin, spre a neliniști granița. Știm dealtfel, că și pe malul stâng al Dunării, la vărsarea aceleiaș Ialomițe, se va face și cap de pod armat, instalându-se aici un *numerus Surorum sagittariorum* (v. *o. c.*, p. 478, drept comentar la CIL. III 7493). Și încă mai mult. Traian întemeiază în vechiul centru comercial grecesc Bărboși dela gura Siretului (Pârvan, *Pénétration hellénique*, p. 26 și urm.) un puternic lagăr mixt: atât pentru trupe de infanterie (lagărul e zidit — și ocupat statornic — de *cohors II Mattiacorum*, ajutată de diferite detașamente din: *legio V Macedonica*, poate, încă de acum, din *legio I Italica* și, sigur, de marinarii din *classis Flavia Moesica*: v. pentru toate amănuntele Pârvan, *Castrul dela Poiana*, Mem. Secț. Ist. XXXVI, p. 114 și urm.), cât și pentru flota de războiu a Dunării, care-și are aici și la *Noviodunum* (v. Pârvan, *Descop. nouă în Scythia Minor*, p. 506 și urm.) stațiuni permanente. Firesc lucru, soldații de marină dela Bărboși urcau și pe Siret ca și pe Prut, astfel încât, după cum am arătat cu alt prilej (*Castrul dela Poiana*, l. c., p. 120 și urm.), întreaga Moldovă și Basarabie sudică erau acum anexate la teritoriul și la civilizația romană. De câmpia munteană, care eră acum perfect închisă de orice fel de contact cu exteriorul barbar, întrucât ultima poartă — valea Siretului — eră definitiv cucerită și ea, nici nu mai e dar nevoie de pierdut un cuvânt.

Credem astfel a fi demonstrat, pe baza faptelor și considerațiilor multiple de mai sus, că e o greșeală a crede că războaiele dacice au fost duse exclusiv pentru partea muntoasă a Daciei, că regiunea dela Sudul și Estul Carpaților n'a jucat nici un rol, nici în războiu, nici la orânduirea păcii, și că tot acest ținut, după anul 107, ar fi rămas un fel de țară a nimănui, pe unde se preumblă cine voià. Deasemenea credem a fi demonstrat că nici un moment câmpia munteană n'a încetat de a fi țară

Oescus, ca va trece dela Traian înainte la Troesmis (cf. și Filow, *Legionen*, p. 64 și urm.).

getică, adică dacică, şi că, în vreme ce în pusta Tisei Sarmaţii Iazygi reuşesc — şi cu ajutorul roman, din Pannonia — să împingă pe Daci *(pulsi ab his Daci*: Plin. *N. h.* IV 12 (25), 80) în ţinutul muntos *(montes vero et saltus tenent)*, în Ţara Românească Dacii rămân mereu stăpâni, pentru motivul foarte simplu, că ei domină solid nu numai colinele Carpaţilor sudestici, ci şi întreg malul înalt al Moesiei Inferioare — până la gurile Dunării. Intre cele două fortăreţe puternice, care, la cotul Dunării dela Bărboşi şi la cotul Carpaţilor dela Focşani, se strâng una de alta de mai că se ating, nimeni n'a putut, chiar în vremurile mai vechi, să pătrundă statornic: Geţii localnici au respins pe intruşi şi drumul dela Oituz, la Poiana, Bărboşi, legând direct Ardealul cu Dobrogea n'a fost descoperit de Romani, ci de Geto-Greci, cari încă din secolul al VI-lea înainte de Hristos intraseră în legături pe calea cea mare a Dunării, până departe înlăuntrul ţinutului getic (cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 26 şi urm.) şi-şi trimeteau pe acel drum în Ardeal, resp. la Mare, unii vinul ispititor de Miazăzi, vasele frumoase de bronz, armele şi podoabele lor, iar ceilalţi aurul scos din munţi, robii frumoşi, vânduţi mai pe nimica, vitele, grâul şi mierea.

Dar nu numai izvoarele literare, ci şi urmele archeologice din câmpia dela Sudul şi Estul Carpaţilor confirmă unitatea şi omogeneitatea vieţii omeneşti de pe cele două maluri ale Dunării de Jos, cari tind mereu să se integreze reciproc într'un singur mare organism geografico-istoric, având drept cale de comunicaţie la mijloc largul drum al Dunării.

Intre anii 1890 şi 1900 Tocilescu a urmărit valurile care străbat Oltenia şi Muntenia dela Apus la Răsărit, paralel cu Dunărea şi a constatat că ele sunt orientate spre Nord, deci au fost trase de un stăpânitor din Miazăzi, care avea interesul de a preciza prin acest hotar pretenţiile sale împotriva stăpânitorilor din Nord. E clar, că avem aici răspunsul roman la ofensiva getică spre Haemus, şi anume, cu începere chiar dela moartea celor doi mari rivali, Caesar şi Burebista, prin reluarea planurilor lui Caesar împotriva Dacilor de către Octavian.

Pătrunderea romană în câmpia getică a fost foarte timidă la început şi foarte prudentă întotdeauna.

Fără îndoeală, prima şi cea mai veche încercare de stabilire a unui «cap de pod» în câmpia getică e reprezentată prin valul descris de Tocilescu între *Cetatea* (la N. de Calafat) şi lacul *Greaca* (la Răsărit de Giurgiu: *Fouilles et recherches*, p. 118: din nenorocire netrasat întreg pe

harta alăturată la această pagină) şi alcătuind doar o bandă de teren largă de 20—40 km., acoperind trecerea peste fluviu pe la *Ratiaria* (în faţa Deasei), *Oescus* (în faţa Celeiului) şi *Novae* (în faţa Zimnicei). Dacă ne este permisă o ipoteză asupra epocei când a fost tras acest val, atunci credem că el nu poate fi decât opera lui *Aelius Catus*, singurul general roman de pe vremea lui Augustus, care real a pătruns ofensiv şi biruitor în inima Ţării Româneşti, de unde a şi mutat în Sudul Dunării 50.000 de Geţi.

Toate amănuntele ce cunoaştem asupra ofensivei lui Catus şi a biruinţei sale coroborează această ipoteză: atac exclusiv împotriva Geţilor, iar nu şi a Bastarnilor ori Sarmaţilor dela gurile Dunării; atac, nu dinspre Pannonia, ci dinspre Thracia, şi mutarea Geţilor biruiţi şi prinşi εἰς τὴν Θράκην, deci în teritoriul dela *Oescus*, *Utus*, *Asamus* şi *Iaterus*; mutarea graniţei oficiale romane la Dunăre şi curând apoi, chiar înfiinţarea nouei provincii a Moesiei, în faţa Banatului şi Olteniei dacice; catastrofă dacică în Nordul Dunării, cu armate sfărâmate şi regi ucişi; însfârşit pomenire sărbătorească a acestei biruinţe în autobiografia lui Augustus (vezi pentru toate, mai sus, p. 94—95). Este clar, că mutarea lagărului legionar dela *Naissus* la *Ratiaria* — cel mai târziu prin a. 15 — nu se putuse face decât cu condiţia perfectei siguranţe a legiunii chiar pe malul Dunării, care, se ştie, iarna îngheţând, nu mai constituià nici un fel de obstacol — ci dimpotrivă — şi garnizoana romană erà ca şi în plin teritoriu barbar. Stăpânirea romană asupra fâşiei getice dintre Calafat şi Giurgiu încă din a. 4 d. Hr. ni se pare dar naturală şi valul care despărţià acest teritoriu transdanubian de restul Daciei libere, a trebuit să fie ridicat în acest timp.

Cât priveşte «brazda lui Novac», marele val care desparte întreaga regiune de câmp a Ţării Româneşti de regiunea de dealuri (cf. la Tocilescu, *o. c.*, p. 118 şi harta), precum şi valul din Moldova şi Basarabia meridională, între Poiana, la gura Trotuşului, şi Cetatea Albă, la limanul Nistrului (*ibid.*, şi Pârvan, *Castrul dela Poiana*, p. 118 şi urm.), orientarea sa fiind spre Nord, el trebuie să fi fost ridicat tot înainte de cucerirea Daciei de Traian: cu atât mai mult, cu cât de o interpretare a lui ca graniţă post-traianică între cele două provincii, Dacia şi Moesia Inferioară, nu poate fi vorba, traseul său oltean fiind în acest caz absurd.

Dar, înainte de Traian, este clar că un singur mare eveniment militar la Dunărea de Jos poate fi identificat cu opera de pacificare şi anexare, documentată prin valul nordic muntean: strălucitele biruinţe — mai

ales morale: de prestigiu — din a. 52—53, ale lui Plautius Aelianus, care nu numai asigură stăpânirea romană completă a malului drept al Dunării până la Mare, dar întemeiază pe întreg malul stâng, până la Cetatea-Albă, un întreg șir de state barbare clientelare, la ordinele guvernatorului roman al Moesiei (vezi mai sus, p. 103—105), postulează trasarea unui val despărțitor față de Nordul barbar, neanexat influenței romane. Elogiul lui Aelianus spune limpede, că el «a lărgit hotarele provinciei»: evident această lărgire nu puteà aveà loc decât în stânga Dunării. Iar aici, în afară de întinderea indirectă, prin constituirea regatelor geto-sarmatice, clientelare, dintre Olt și Nistru, credem că am puteà admite ca probabilă și o lărgire proprie romană a vechei zone anexate de Aelius Catus între Calafat și Giurgiu, încă mai spre Nord, prin ridicarea liniei de demarcație — cel puțin în ținutul oltean — până la linia T.-Severin—Craiova—Slatina. Așà ne-am puteà explicà atunci și înflorirea romană, încă din vremea Flaviilor, a Olteniei sudvestice și împingerea Dacilor înspre Ardealul sudvestic, încă din vremea lui Domitian, în special prin biruințele lui Tettius Iulianus.

Dar resturile archeologice romane, pre-traianice, din câmpia munteană, nu se mărginesc la prezența, încă incomplet lămurită, a valurilor pe care am încercat acum a le preciză cronologic. Pătrunderea civilizației romane aici e mult mai veche ca anul 100 d. Hr. Ea stă în perfectă continuitate de influență, cu civilizația elenică și apoi elenistică, intrată pe Dunăre în sus și pe afluenții ei moldoveni și munteni încă din sec. VI a. Chr. Întocmai cum răsboaele Geților cu Alexandru cel Mare și Lysimachos nu împiedecau și nu întrerupeau de fel pătrunderea civilizației grecești în Nordul Dunării [1]), tot așà răsboaele Geților cu Romanii, începând din secolul al II-lea înainte de Hristos, nu numai nu împiedecă, ci, dimpotrivă, ajută și intensifică pătrunderea civilizației romane în Dacia: fie pe calea dalmato-pannonică, dinspre Vest și Sudvest, fie pe calea macedoneano-thracică, dinspre Sud și Sudest.

Resturile de ceramică dela Piscul Coconilor ori Mănăstirea, în câmpia munteană, sau dela Poiana în Moldova, arată limpede efectele penetrației romane încă înainte de Traian. Nu e aici locul a ne opri mai mult. Pe rând vom examinà în fiecare din stațiunile protoistorice ale câmpiei muntene: *Piscul Crăsanilor*, *Mănăstirea*, *Piscul Coconilor*, *Tinosul*, *Zimnicea*,

[1]) Cf. pentru toate aceste chestiuni liniile fundamentale ce am stabilit în *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube, l. c.*, p. 23 și urm.

etc., etc., formele de civilizație indigenă în legătura lor cu cele două culturi superioare, greacă și romană, care le-au înrâurit, și vom încercà a stabilì, care anume sunt obiectele și fabricatele importate, spre deosebire de cele create la fața locului, numai cu imitarea modelelor străine, dar de indigeni și cu mijloace indigene.

Acum, înainte de a trece la descrierea și valorificarea istorică a descoperirilor dela Piscul Crăsanilor, suntem datori a da și un conspect al informațiilor pe care literatura antică ajunsă până la noi, ni le-a păstrat cu privire la civilizația daco-getică, — în special la Sudul și Estul Carpaților, în valea Dunării și a afluenților ei, precum și în aceà parte din dreapta Dunării, până spre Pontul Stâng, unde locuiau din timpuri immemoriale tot Geții.

III

Prin secolul al VI-lea înainte de Hr., când Grecii din Histria urcând pe Dunăre în ținut getic au întemeiat escala dela Bărboși (v. Pârvan, *Pénétration*, p. 26, 33, 35 și harta), Geții se aflau într'o stare de relativă prosperitate. Năvălirile scythice încetase; popoarele odihniau într'un echilibru destul de stabil. Din Carpații nordici și până în Haemus Geții alcătuiau un mare popor, unitar ca neam, de sigur însă împărțit politic în nenumărate clanuri autonome, unele sub principi indigeni independenți, altele recunoscând, mai ales în părțile dinspre Nistru, autoritatea cutărui rege, de neam scythic, ca Ariapeithes dela Olbia, ca de altfel și în Ardeal, unde familia regală — a regelui Spargapeithes — și vechea clasă nobilă (Agathyrșii, după cari se numiau toți locuitorii platoului transilvan) erau deasemenea scythe (cf. mai sus, cap. I și v. Herodot, IV 78 și urm. cu interpr. din *Pénétration*, p. 29 și urm., și *Note di geografia antica*, în *Riv. di Fil.* 1923, p. 342). Grecii cunoscând pe Geți au fost așà de mirați de înalta lor concepție despre lume și viață — și în special de credința lor în nemurirea sufletului — încât, negăsind altă explicare, i-au proclamat pur și simplu de adepți ai filosofiei idealiste și mistice a lui Pythagoras. Iar pentru ajungerea la Geți a acestei filosofii religioase din Sud și pentru răspândirea ei în Getia, ei au născocit povestea principelui și apoi regelui și în sfârșit zeului Zalmoxis, sclav și discipol al lui Pythagoras la Samos, iar apoi rege și zeu la Geți, pe cari i-a reformat în sensul învățăturii idealiste a maestrului său. Herodot, care cunoaște această poveste (IV 94—96), își face însă rezervele sale asupra adevărului ce ar

conține și încheie cu această înțeleaptă afirmare: *δοκέω δὲ πολλοῖσι ἔτεσι πρότερον τὸν Ζάλμοξιν τοῦτον γενέσθαι Πυθαγόρεω*. In adevăr e clar, că nu pentrucă știau această istorie despre ei, admirau Grecii pe Geți, ci, dimpotrivă, pentrucă îi admirau și-și căutau lor, raționalist, o pricină a acestei apariții spirituale așà de neașteptate, Grecii creaseră legenda cu Zalmoxis, discipolul lui Pythagoras. Fapt e, că tradiția pe care o regăsim și la Platon, *Charmides*, V și urm., în legătură și cu celălalt personaj legendar al Nordului thraco-scythic, Abaris (cf. și Herodot IV 36; Iamblichus îl face și pe Abaris școlarul lui Pythagoras), corespunde acelei stări de spirit a Ionienilor, cari ajunși în secolul al VII-lea în țările thraco-scythe ale Pontului Euxin și observând nenumărate obiceiuri și credințe populare indigene pline de înțeles adânc, precum și o civilizație străveche, care deși numai etnografică, nu erà pentru aceasta mai puțin înțeleaptă și bine orânduită, au dat minunării lor forma admirativă a solidarității intelectuale a Nordului barbar, cu Sudul elenic. De fapt însă, Nordul acesta trăià încă in moștenirea strălucitului mileniu al II-lea a. Chr., când Thracii alcătuiseră, în epoca myceniană, una și aceeaș strălucită civilizație, cu Grecii de o parte, cu Phrygienii de alta.

Credem, în această privință de acord cu Ridgeway, *o. c.*, p. 366 sqq., că povestea elenică a expediției Argonauților, cu epilogul ei, a ieșirii din Marea Neagră pe Dunăre în sus în Marea Adriatică [1]), e o palidă și naivă, dar ca fond exactă amintire despre raporturile comerciale pe care le cultivau prin Pontul Euxin oamenii minoico-mycenieni ai Sudului cu oamenii Bronzului din Dacia și valea Dunării.

Geții dela Dunăre se aflau deci în secolul al VI-lea înainte de Hristos într'o stare de cultură diferită nù calitativ, ci formal, de cea greacă: Grecii erau orășeni, Geții erau săteni. Dar și Geții cunoșteau binefacerile culturii superioare, pe care, deși n'o puteau ei creà, în viața lor simplă și patriarhală, nu o prețuiau mai puțin, când o întâlniau la Greci. După cum vom arătà în amănunte mai jos, culturii greco-scythe din Nordul Mării Negre, îi corespunde în valea Dunării de Jos, cultura greco-getă. Printre primele mărturii archeologice în această direcție, trebuie să punem hydria dela Bene (Bereg), cazanul de bronz dela Scorțaru (Brăila) și basenul de bronz dela Bălănoaia (Vlașca), pentru secolele VI — V,

[1]) Cf. și G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877, p. 2, 12, 14, 17.

iar cu începere din vremea lui Alexandru cel Mare, avem candelabrul de bronz dela Piscul Crăsanilor, vasul de bronz dela Tinosul, și ceramica indigenă, de imitație elenică (vase «megariene» = deliene) din Balta Dunării, dela Crăsani, Zimnicea, etc.

Dar să ne întoarcem la știrile literare.

Geții sunt sedentari. Ocupația lor principală e agricultura (Arrianus, *Anab.*, I 4, cu *Col. Traiană*, ed. Cichorius II pl. 81); și chiar în împrejurările nenorocite de pe vremea lui Ovidius, când Dobrogea eră cutreerată de toate hoardele, Geții băștinași nu-și părăsiau vechea lor deprindere, de a lucrà pământul (mai sus, p. 99 și 100). Ca animale domestice, calul, boul, oaia și capra ne sunt documentate atât literar, cât și monumental (cf. *Col. Traiană*, ed. Cichorius I pl. 56, II pl. 113). Cavaleria getică ne e cunoscută încă de pe vremea lui Alexandru (Arrian *l. c.*); boii erau, fie înjugați la care (Ovidius *Trist.* III 10, 34; cf. Pârvan, *Incep. v. Rom.*, p. 61, fig. 38 și *Mon. Adamclissi*, ed. Tocilescu, Viena 1895, p. 48, fig. 57, metopa 9), fie puși la plug (Ovidius, *ex. P.* I 8, 53 sqq., cu Pârvan, *Incep. v. Rom.*, p. 54 fig. 33). Coarnele de bou, resp. de zimbru (*Anthol. Pal.* VI 332) erau întrebuințate drept cupe (Diodor XXI 12). Spre deosebire de Scythii nomazi (*ἁμάξοικοι καὶ νομάδες*: Strabo p. 300), la cari — alăturea de bou — calul eră animalul principal, chiar pentru hrana cu lapte (cf. și Poseidonios la Strabo, p. 300), iar nu numai cu carne (v. citatul din Antiphanes la Athenaeus, p. 226), Geto-Dacii au — alăturea de bou — oaia: turmele sunt marea lor bogăție (*Col. Traiană*, *l. c.*; cf. Dio, LI 26, 3, unde prin *ἀγέλαι* sunt fără îndoeală de înțeles toate turmele, încă și de oi și de capre, iar nu numai cirezile; v. d. p. turma de pe metopa 8 [Toc. *o. c.*, p. 47, fig. 56] dela *Adamclissi*); păstorul e, alăturea de agricultor, principalul reprezentant al vieții rurale (cf. mon. lui Quadratus dela Capidava, la mine *Incep. v. Rom.*, fig. 32 și 33, p. 53 sq.); cojocul de blană de oaie e haina națională pe vreme de iarnă (v. la Ovidius *Trist.* și *Ex. P.*, locurile citate mai sus p. 125, nota 2: *pelliti Getae*, și cf. figurile de pe crenelurile dela Trofeul lui Traian: Toc., *o. c.*, p. 95 sq., fig. 116 sq.).

Un document clasic pentru importanța și seriozitatea vieții agricole la Geto-Daci e fragmentul păstrat la Suidas, s. v. *Βουτίαις*, din opera lui Criton, medicul grec al lui Traian în vremea răsboaelor împăratului în Dacia [1]) și care a scris — ca și contemporanul său Dio Chrysostomus

[1]) Cf. Jacoby, în Wissowa-Kroll XI 2, p. 1934, *s. v.*

— sub titlul de *Γετικά* [1]), istoria răsboaelor dacice, povestite de altfel, chiar și de gloriosul biruitor însuș: *καί τινων βοωτίας* [2]) *ἐφεστώτων, τῶν δὲ ἄλλων τῶν περὶ βασιλέα τοῖς ἐρύμασι νενεμημένων* [3]). E, adică, vorba de împărțirea sarcinelor între nobilii daci în vremea răsboiului: pe unii Decebal i-a pus să aibă grijă de bunul mers mai departe al *agriculturei*, iar pe ceilalți i-a repartizat ca adiutanți ai săi prin *cetățile* întărite, care trebuiau apărate pas de pas împotriva asalturilor romane.

Geții sunt organizați pe clanuri *(gentes, ἔθνη*: cf. *R. g. d. A.* c. 30 r. 13 sqq.), având-și fiecare o capitală, numită adesea după numele tribului: *Burridava*, capitala *Burri*-lor, — *Saci-dava*, capitala *Saci*-lor, — *Napoca*, după *Napae*, — *Alboca*, după *Albi* (cf. și *Alburnus)*, — etc., sau chiar direct cu numele tribului: *Apulum*, capitala *Apuli*-lor, — altădată însă deosebită ca nume de tribul respectiv, întocmai ca în Gallia *(Lutetia Parisiorum, Durocortorum Remorum)* și deaceea, ca urmare, dând eà aici numele tribului: *Potula* (cf. și *Potaissa*, iar la aceasta *Paralissa)*, după care *Potulatenses*, — *Sia*, după care *Sienses*, — *Saldae*, după care *Saldenses*, — *Malva*, după care *Malvenses*, — sau rămânând total deosebită de acest nume: la *Βίηφοι, Κεάγεισοι* ori *Πιέφειγοι* putând adăogà drept capitală indiferent ce nume, ca *Drobeta* (cf. *Egeta)*, *Brucla*, *Genucla*, *Carsum* ori *Ἧλις* (izvoare principale pentru acest paragraf, Ptolemaeus, Itinerariile și Procopius).

Fie la munte, fie la câmp, un «oraș» daco-getic e întărit: Ptolemaeus Lagi, povestind cum cucerește Alexandru cel Mare la 335 acea *πόλις* a Geților de pe malul Dunării, zice că erà *κακῶς τετειχισμένη*: probabil numai cu valuri și șanțuri de pământ, resp. cu palisade, adică așà cum se prezintă azi în săpături «cetatea» getică dela Zimnicea, cea dela Tinosul, cea dela Piscul Crăsanilor, etc., și cum avem a ne închipuì și cetatea *Ἧλις*, a lui Dromichaites, în aceeaș câmpie a Dunării. In Dacia muntoasă și pe malul drept al Dunării, unde piatra erà din belșug, cetățile daco-getice sunt bine întărite cu ziduri de piatră. Columna lui Traian reprezintă e drept, două tipuri de întărituri: unele, după chipul roman, în piatră de talie (acelea fuseseră de sigur zidite de Decebal, cu

[1]) Dacă Geții și Dacii ar fi fost două popoare deosebite, de sigur Criton n'ar fi intitulat astfel o carte, în care tocmai făceà lauda împăratului său pentru cucerirea *Daciei*, și anume, mai presus de toate, a *celei muntoase, cu platoul transilvan cu tot.*

[2]) Cf. la Hesychius, *Lex.*, *s. v. βοωτεῖν*: *βοωτεῖν· ἀροτριᾶν*; v. și la Henri Étienne, *Thes.*, *βοωτεῖν — arare.*

[3]) F. H. G. IV 374.

meşteri romani: ed. Cichorius II pl. 81 şi cf. Textb. III p. 206), iar altele, numai de lemn *(ibid.*, II pl. 97 şi 98, cu Textb. III p. 304 şi urm.); dar nici unul din aceste tipuri nu e propriu zis daco-getic, adică tipic pentru înfăţişarea mai veche a acestei civilizaţii. Dimpotrivă, cetăţi ca acelea dela Grădiştea Muncelului ori Costeşti, în munţii Huniedoarei (cf. D. M. Teodorescu, *Cercet. arch. în m. Hunied.*, Cluj, 1923), pot fi luate drept exemple plastice pentru descrieri ca aceea dată de Ovidius pentru Aegyssus *(ex. P.* IV 7, 24: *urbs erat in summo nubibus aequa iugo)*, completată cu informaţiile dela Dio, privitoare la cetăţile getice ale lui Roles, Dapyx şi Zyraxes (LI 24, 5: *τεῖχος*; 26, 2: *φρούριον... ἐπολιόρκει... ἀπὸ τοῦ τείχους ἀσπασάμενος*; 26, 5: *ἐπὶ Γένουκλα τὸ ἐυερκέστατον τῆς Ζυράξου ἀρχῆς τεῖχος* [deci aveà chiar mai multe] *ἦλθεν*) şi comentată cu descrierile cetăţilor thrace din Haemus, la Tacitus, *Ann.* IV 46—51. (Cf. de altfel, mai jos, cap. VI).

Locuinţele getice, indiferent dacă erau în cetăţi de piatră ori numai de pământ, sau în simple sate aşezate deschis pe malul apelor, erau de nuele lipite cu pământ [1]). Ovidius vorbeşte de ele ca de nişte simple colibe, *casae*: *et cremat insontes hostica flamma casas (Trist.* III 10, 66), ceeace răspunde uşoarei «dărâmări» a «oraşului Geţilor» în a. 335 de Alexandru cel Mare, care, după o întreagă serie de isprăvi — printre ele şi această distrugere — se poate totuş, în aceeaş singură zi, întoarce înapoi în dreapta Dunării: *αὐτὸς δὲ κατασκάψας τὴν πόλιν θύει... ὅτι... καὶ ἐπανάγει αὐτῆς ἡμέρας σώους σύμπαντας ἐπὶ τὸ στρατόπεδον* (Arrian, I 4, 5).

Propriu zis însă, avem a ne închipuì multe din aceste *casae* getice nu atât ca nişte colibe, cât ca bordeie, pe jumătate îngropate în pământ [2]) cum vom notà şi mai jos, la descrierea săpăturilor. In adevăr, clima groaznic de aspră din câmpia munteană şi stepa moldo-basarabeană şi dobrogeană silià la acest fel de construcţie (dealtfel comun şi la Romani în castrele aestivale), ba mai mult, împingeà chiar la alegerea de locuinţe total subpământene. Strabo ne vorbeşte de «troglodyţii» Dobrogei, în cari nu întotdeauna avem a vedeà chiar nişte «locuitori în găuri» ori «peşteri», ci, fără îndoeală, şi pe locuitorii în bordeie, cari, fireşte, erau adesea mai mult sub- decât suprapământene:... *ὑπεροικοῦσι δ' οὗτοί τε καὶ Κρόβυζοι καὶ οἱ Τρωγλοδύται λεγόμενοι τῶν περὶ Κάλλατιν καὶ Τομέα καὶ Ἴστρον τόπων* (p. 318); sunt adică ţinuturile prin excelenţă getice, unde am

[1]) V. pentru comparaţie R. Popov, săpăturile şi studiul din *Izvestija bălg. arch. druž.* IV 1914, p. 148 şi urm., şi în special p. 197, 214 şi urm., şi 219.

[2]) *Ibid.*, p. 219. Cf. însă şi László în *Dolgozatok* V, p. 337 sqq; r. Kovács, VI, p. 230.

văzut la Dio (LI 26, 3) și pe bieții Geții lui Dapyx, în a. 29 a. Chr., refugiindu-se în peștera *Κεῖρις*: *καταλαβόντες οἱ ἐπιχώριοι πλήθει πολλῷ τά τε ἄλλα τὰ τιμιώτατα καὶ τὰς ἀγέλας ἐς αὐτὸ (τὸ σπήλαιον) πάσας ἐσεκομίσαντο.* ⸢Dimpotrivă la deal și la munte avem casele de bârne, acoperite tot cu lemn și așezate fie direct pe pământ, fie mai ales pe stâlpi de lemn (ori poate de piatră), foarte înalți deasupra pământului, par'c'ar susține niște locuințe lacustre [1]), dar sprijinindu-le numai la cele patru colțuri,— iar fiecare casă e înconjurată de un zăplaz de scânduri, cu capetele tăiate în unghiu ascuțit: vezi *Columna lui Traian*, ed. Cichorius I pl. 20 și 40 și Textb. II p. 123 și 125. Ceeace e caracteristic, e că aceste locuințe sunt arătate ca având cèl puțin două camere (deci nù mizeria dela câmp a unei singure odăi) și clădirea e bine încheiată cu cuie de lemn, făcând un bloc perfect solid.

Atât la munte cât și la câmp casele sunt patrulatere, iar nu rotunde, ori ovale.

Femeile gete fac toată treaba gospodăriei singure: ele macină grâul în râșnițele de mână, care se găsesc în orice așezare preistorică și protoistorică, și tot ele cară apa, purtând vasele pe cap (Ovidius, *ex. P.*, III 8, 11 sq.: *femina pro lana Cerialia munera frangit, suppositoque gravem vertice portat aquam;* cf. pentru purtarea poverii pe cap și *Col. Traiană*, ed. Cichorius I pl. LVI); ele țese pânza de cânepă, din care fac hainele lor și ale bărbaților (cf. Herod. IV 74) și îi servesc pe aceștia în toate chipurile (*ministeria facere:* Iustinus XXXII 3, 16); lucru pe care de altfel îl atestează Heracleides Ponticul și in general pentru starea femeei la Thraci, vorbind de poligamia acestora: *γαμεῖ ἕκαστος τρεῖς καὶ τέσσαρας, εἰσὶ δὲ οἳ καὶ τριάκοντα, καὶ ὡς θεραπαίναις χρῶνται, καὶ ἐκ περιουσίας οἱ γάμοι καὶ ἐκ περιόδου σύνεισιν αὐταῖς, καὶ λούει καὶ διακονεῖ* [2]). Cât privește însă coșurile și diferitele împletituri de lozie și papură, ori plasele și năvoadele de prins pește (cf. descoperirile lui Petcoff, dela Obrešta, lângă Sofia, în *Godišnik na Narodniia Muzei* din Sofia pe 1921, Sofia 1922, p. 217—222), precum și bărcile scobite într'un singur trunchiu de copac, pentru pescuit ori trecut apele (cf.

---

[1]) Tomaschek, *o. c.*, I p. 121, s'a lăsat înșelat de acest aspect, spre a le socoti chiar ca locuințe lacustre.

[2]) FHG. II 220, 28.— Caracteristic pentru felul cum lucrà Roesler (*Das vorröm. Dacien*, *l. c.*) e de pildă și întrebuințarea acestui pasagiu, spre a dovedi poligamia Geților! Heraclides din Heraclea (!) devine la Roesler un odessitan (!), care, nici vorbă, descrie obiceiurile... Geților... vecini!..

la Arrian I 3, 6: *μονόξυλα πλοῖα* din țara Geților, luntri de cari *χρῶνται οἱ πρόσοικοι τῷ Ἴστρῳ ἐφ' ἁλιείᾳ τε τῇ ἐκ τοῦ Ἴστρου καὶ εἴποτε παρ' ἀλλήλους ἀνὰ τὸν ποταμὸν στέλλοιντο καὶ ληστεύοντες ἀπ' αὐτῶν οἱ πολλοί)*, și nu mai puțin carele, plugurile și toate lucrările în lemn, sfârșind cu însăși casele,— pentru a nu mai vorbi de arme, precum și de hamuri, cojoace, șube, căciuli, opinci, etc., acestea toate erau treaba bărbaților.

Nu avem nici mărturii literare, nici monumentale, de lucratul lânei. Ovidius spune *(ex. P.*, III 8, 8 sq.): *vellera dura ferunt pecudes, et Palladis uti arte Tomitanae non didicere nurus.* Credem însă că e o simplă întâmplare această lipsă de mărturii, iar negația lui Ovidius privește de sigur numai pe Geto-Grecii din Tomi. In adevăr pantalonii bastarni *(bracae* foarte groase) reprezentați pe Monumentul dela Adamclissi (ed. Tocilescu, Wien, 1895, p. 60, fig. 81 și 82; cf. fig. 65, 67, 68, 71, 72, etc.), trebuiau să fie de lână foarte groasă și primitiv țesută, ori poate, mai de grabă, împletită[1]). Și eră și firesc la popoarele din câmpia dunăreană să fi lucrat lâna, atunci când aveau atâtea oi, iar, de altă parte, Bastarnii și Sarmații erau nomazi și deci in nici un caz nu ar fi putut lucrà cânepa, cum de sigur o lucrau Geții, dovadă aspectul hainelor lor, bărbătești, ca și femeești, evident țesute *(ibid.*, p. 66 sq., fig. 93, 94 și 96).

Știm dela Varro, *Rer. rust.* I 57, 2, că grânele erau păstrate în Thracia în gropi de bucate *(quidam granaria habent sub terris speluncas, quas vocant sirus* (σειρούς), *ut in Cappadocia ac Thracia*; *alii puteos, ut in Hispania citeriore, in agro Carthaginiensi et Oscensi*; cf. și Plin., *N. h.*, XVIII 30 (73) 306: *utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros vocant, ut in Cappadocia ac Threcia et Hispania, Africa)*, iar în ruinele așezărilor preistorice din câmpia munteană am constatat noi înșine astfel de gropi. Prin urmare putem aplicà perfect și Geților această mărturie, precum de sigur va fi fost — cel puțin la câmp, unde erà mult loc de lucru — general daco-getic uzul pomenit de Horatius *(Od.* III 24, 11 și urm.), special pentru Geți, de a vârstà ogoarele, mutând mereu țărina, așà ca niciodată acelaș pământ să nu fie lucrat doi ani la rând: *immetata quibus iugera liberas fruges et Cererem ferunt nec cultura placet longior annua defunctumque aboribus aequali recreat sorte vicarius:* un obiceiu care dealtfel se întâlnește și la Germani, Iberi, Celți, Slavi, etc. (cf. Müllenhoff, *D. A.* vol. III).

[1]) Cf. și Georg Girke, *Die Tracht der Germanen in der vor-und frühgeschichtlichen Zeit*, Mannus-Bibliothek, 23/24, Leipzig, 1922, II p. 53 și pl. 33 sqq. Material foarte bogat,— explicații însă pe alocurea discutabile.

In ce privește cultura viței de vie, știm dela Ovidius că în Dobrogea, pe vremea lui, nu exista (*ex. P.*, III 8, 13: *non hic pampineis amicitur vitibus ulmus*) [1]). Știm însă, că totuș vița erà cu dragoste cultivată la extrema limită sudică a ținutului getic, în părțile Mesembriei (CIG. 2054 = Dumont-Homolle, *Mélanges*, no. 111 *h*, p. 462: ....*Αὐλουζένης Αὐλουζένεος Ἀπόλλωνι, ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας καὶ τῶν ἰδίων ἀμπέλων ἐπὶ ἄκραν εὐχαριστήριον ἀνέθηκε)*, iar Strabo (p. 304) ne spune lămurit că la Geți cultura viței de vie, desigur în aceleaș regiuni deluroase ale Țării Românești, ca și astăzi, fusese destul de răspândită până la Burebista și că pe vremea acestuia marele preot *Δεκαίνεος* — după Greci un fel de nou *Ζάλμοξις*: cf. Strabo, p. 762 și vezi mai jos — convinsese pe Daci să distrugă viile și să trăească fără vin (*ἐκκόψαι τὴν ἄμπελον καὶ ζῆν οἴνου χωρίς*). Că Geto-Dacii au fost din cele mai vechi timpuri băutori de vin, întocmai ca și Celții, chiar atunci când nu l'au avut la ei în țară, ne stau mărturie amforele de vin grecesc, dela Thasos, Rhodos și Cnidos, găsite pretutindeni în părțile noastre, până în creierii munților (cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 34 și urm.) și povestea banchetului dat de Dromichaites lui Lysimachos, la Diodor XXI, 12. Intocmai ca Celții, cari în vremea preromană încă nu știau să cultive vița de vie în regiunile lor friguroase (aspectul Galliei va fi cu totul altul în sec. IV d. Hr., când chiar valea Moselei devine o unică mare podgorie: vezi *Mosella* lui Ausonius) și deaceea beau exclusiv vin italian, sau cel mult massaliot (vezi la Athenaeus p. 152, mărturia lui Poseidonios: *παρὰ τοῖς πλουτοῦσιν οἶνος ἐξ Ἰταλίας καὶ τῆς Μασσαλιητῶν χώρας παρακομιζόμενος)*, și anume curat, neîndoit cu apă (*ἄκρατος*), — tot așà la Dunăre nu e așezare getică din epoca La Tène, unde să nu găsim numeroase resturi de amfore grecești și pontice (ultimele descoperiri la Mănăstirea, Piscul Coconilor, Piscul Crăsanilor, Tinosul, Zimnicea), dovadă peremptorie a consumării vinului grecesc la strămoșii noștri. Totuș în *Nordul muntos* nu este exclus ca la anume triburi vinul să fi rămas necunoscut, cum spune Mela II 2, 21: *vini usus quibusdam ignotus*, — cu atât mai mult, cu cât neamurile păstorești, cari au grâu puțin și se hrănesc cu ce le dau turmele, sunt mai ales băutoare de lapte: *ex quo nomadum Getarumque plurimi γαλακτοπόται dicuntur* (Columella, VII 2). Strabo — tot după Poseidonios — indică limpede că vița de vie nu se coace decât foarte greu pe valea de

[1]) Ulmi însă erau; cf. numele satului *Ulmetum*, întemeiat cam pe la 100 d. Hr. în ținutul Capidavei.

sus a Ronului, la Celții ce sunt dincolo de provincia Narbonensis (p. 178: *καὶ ἡ ἄμπελος δὲ προϊοῦσιν οὐ ῥᾳδίως τελεσφορεῖ)*. Cum întreaga Europă pare a fi avut în ultimul mileniu înaintea erei noastre o climă mai aspră ca astăzi [1]), e probabil că și în Dacia strugurii nu se coceau deplin decât în anume regiuni bine expuse, și podgoriile sacrificate de Decaeneus nu vor fi fost nici chiar așà de numeroase, nici prea alese ca neamuri de vinuri. Fără îndoeală că și la Geți va fi fost aceeaș deosebire ca și la Celți, că numai cei mai bogați beau vin din Miazăzi (v. mai sus), în vreme ce săracii vor fi băut sau bere thracică (Athenaeus, p. 447 c), de care vor fi știut să facă și ei, sau mied, întrucât aveau miere din belșug (cf. Poseidonios la Strabo p. 296, pentru «Mysi», și Herodot, V 10 cu Aelianus, *De nat. anim.*, II 53, pentru Geți, Mysi și Scythi). Destul că numărul amforelor grecești găsite aici indică un import foarte însemnat de vin grecesc (cf. pentru diferitele specii și calități de vinuri grecești, exportate în Dacia ca și aiurea, Athenaeus, *Deipnosoph.*, I c. 47 și urm., p. 26 și urm.).

Fără îndoeală întreaga agricultură și gospodărie getică e încă în «epoca lemnului». Fierul e întrebuințat, de sigur, exclusiv pentru arme. De aceea plugul getic nu e probabil să fi fost căptușit cu fier, ori cumva prevăzut cu un tăiș massiv de despicat brazda: forma lui, așà cum o vedem la Daco-Romanii din ținutul Capidavei (monum. lui Quadratus: *Incep. v. Rom.*, p. 54, fig. 33), e cea cunoscută în general și din Italia romană: o simplă *rariță*, fără roate (cf. Cagnat-Chapot, *Arch. rom.*, I p. 673 și fig. 354; Ebert, *Reall.* I pl. 3 *c* la pag. 12); cornul plugului (căci plugul nici la noi nici în Italia nu pare a fi avut două «coarne», plugarul fiind singur la lucru: cu dreapta [stânga pe sarcofagul dela Roma] țineà cornul, iar cu stânga îndemnà boii: vezi figurile indicate) e așezat orizontal și e mult mai lung aici ca în Italia; boii sunt înjugați și trag cu grumazul, iar nu înhămați, spre a trage cu fruntea. In ce privește boroana (cu dinți) și grapa (de spini), nu avem reprezentări, dar, de sigur, erau tot de lemn și nu vor fi fost mult deosebite de ale țăranilor noștri de azi.

Carul nu e cu roate pline (ca în Vest; cf. Cagnat-Chapot, *o. c.*, I p. 673), ci are roate cu spițe [2]) și nu are numai două roate, ci patru —

[1]) Chiar vinul din Liguria, în actuala Rivieră, dintre Genua și Monaco, erà prea acru, așà că aici înflorià negoțul cu vin din Italia (vezi la Strabo, p. 202).

[2]) Și anume, atât pe columna lui Traian cât și pe mon. dela Adamclissi, opt spițe, iar nu patru ca în Grecia. Asupra chestiunii roatelor cu opt spițe, pentru caracterizarea

toate egale — adevărat *plaustrum:* avem reprezentări atât pe *Col. Traiană* (ed. Cichorius I pl. 29 și Textb. II p. 188 sq.) și pe *Trofeul dela Adamclissi* (excelentă cea de pe metopa 9, *o. c.*, p. 48, fig. 57), cât și pe alte monumente, ca acela al lui Aurelius Sozomenus (negustor ambulant din Dobrogea), reprodus de noi în *Incep. v. rom.* pag. 61 fig. 38. Carele sunt trase de boi, iar nu de cai: *ducunt Sarmatici barbara plaustra boves* (Ovid. *Trist.* III 10, 34). Fapt e însă că nici boii nu sunt «sarmatici», cum nici caii din câmpia munteană nu sunt «scythici». Regele Atheas, adversarul lui Filip al II-lea, pierzând în 339 odată cu viața încă și bogățiile sale, a dat prilej tatălui lui Alexandru să trimeată în Macedonia *viginti millia nobilium equarum ad genus faciendum* (v. mai sus, p. 53 și cf. S. H. A. *Probus*, 8, 3: povestea cu un astfel de cal de stepă, neîntrecut în fugă): dar Atheas domnia în Basarabia sudică și pe Dunărea de Jos, deci era un «scyth» *getic*. Fără îndoeală rassele de vite scytho-sarmatice vor fi fost bine cunoscute vecinilor Geți și invers. Dar e știut, încă dela Thucydides (II 96), că Geții din câmpia munteană erau, ca și vecinii lor, *πάντες ἱπποτοξόται*, ceeace ne e confirmat și de Ovidius pentru vremea lui, deși nu special pentru Geți, ci pentru toate acele *gentes* din stânga Dunării: Geți, Sarmați Iazygi, Sarmați Roxolani, etc., care, *ubi frigore constitit Hister, dura meant celeri terga per amnis equo: dant illis animos arcus plenaeque pharetrae quamque libet longis cursibus aptus equus, quodque sitim didicere diu tolerare famemque, quodque sequens nullas hostis habebit aquas* (*ex. P.*, I 2, 77 și urm.), sau cum, iarăș generic pentru stânga Dunării, spune în alt loc: *aequato siccis aquilonibus Histro, invehitur celeri barbarus hostis equo; hostis equo pollens longeque volante sagitta vicinam late depopulatur humum* (*Trist.*, III 10, 53 și urm.). Caracteristic e însă, că în vreme ce Geții dunăreni și Scytho-Sarmații sunt cavaleriști emeriți, Dacii din Carpați și Bastarnii sunt aproape exclusiv pedestrași: în războaele cu Traian, Dacii luptă pe jos, iar când năvălesc peste Dunăre împreună cu cavalerie dela Sarmați (*Col. Tr.* ed. Cichorius, I pl. 23 și 28 cu Textb. II, p. 150 și 181), pentrucă frații lor Geți dintre Carpați și Dunăre, sau fuseseră anticipat robiți, sau se supuseseră acum (vezi *Columna* II, pl. 65 și 66 și Cichorius, Textb. III, p. 91 și urm. și cf. Cassius Dio LXVIII 9 și 11), iar pe Bastarnii cari luptă în

culturii dunărene în epoca fierului (Hallstatt, Glasinatz, Achaeii lui Homer), v. considerațiile foarte interesante ale lui W. Ridgeway, *The early age of Greece*, I, Cambridge 1901, p. 447: «we may therefore conclude that the wheels of the fair-haired people of central Europe like those of Homer were eight-spoked».

Dobrogea îi vedem exclusiv pe jos (*Mon. dela Adamclissi*, ed. cit., p. 46 și urm., fig. 53, 54, 55, 65 și urm., etc.), ei aflându-se, ca și pe vremea lui Crassus (vezi mai sus) și mai înainte, în migrație de nomazi, cu căruțele (trase de boi) și turmele și cirezile lor.

Tot de lemn, așà cum sunt butoaele reprezentate pe Columna Traiană (ed. Cichorius, I pl. 5 și 6), erau de sigur și vasele mai mari întrebuințate de Geți pentru ținut lichidele: apă, vin, uleiu, etc. Dimpotrivă secerile și cosoarele lor de vie, erau de fier. După forma secerilor de bronz dela Drajna (marele depozit găsit în 1916, aflător azi mai tot la Muzeul Național de Antichități), comparată cu forma secerilor de pe sarcofagul cu scene agricole dela Lateran (Cagnat-Chapot, I fig. 354), am trage concluzia că aceste seceri și cosoare erau foarte mici, cu lama însă lată, și înmănușată într'un lung mâner de lemn. Dealtfel însăși cuțitele de răsboiu dacice (cf. pe *Col. Traiană*, II pl. 70 și 105) sunt tot astfel de seceri-cosoare cu mâner lung, esențial deosebite, atât de săbiile curbe propriu zise (ca aceea cu care se ucide Decebal: *ibid.*, pl. 106; cf. *Mon. Adamclissi*, p. 93 fig. 113 și text, p. 94, și cf. armele de fier — dacice — dela Muzeul Bruckenthal, secția archeologică), ca și de spedele drepte de model sudic, greco-roman (oarecum armamentul oficial de răsboiu [*Columna* I, pl. 19 și *Mon. Adamclissi*, *l. c.*], iar nu unelte transformate în arme, ca la gloata de pedestrași ridicată pentru cazurile de mare primejdie, cu ce-i cădeà în mână) și nu mai puțin, de uriașele iatagane sarmatice (*Mon. dela Adamclissi*, *l. c.*), întrebuințate de popoarele nomade din Moldova și Basarabia, cu Bastarnii și Iazygii în frunte.

Dar nu numai cetățile, casele, uneltele de lucru și mijloacele de transport daco-getice erau de lemn, ci și întreaga mobilă și chiar vasele de întrebuințare zilnică. Diodor ne-a păstrat pentru vremea lui Dromichaites amănunte de cel mai mare preț (XXI 12): paturile, scaunele, mesele și paharele ce servesc Geților la banchetul dat de regele lor dușmanului său biruit sunt de lemn (paharele încă și de corn: coarne de bou ori de bour). Posibil chiar ca mesele să fi fost ca acele descrise de Poseidonios la Celți (Athenaeus, p. 151 — 152): «de lemn, numai puțin ridicate dela pământ», adică așà cum sunt cele ale țăranilor noștri până azi; și — poate — nu numai mesele, dar și prânzul va fi fost tot cam ca la Celți: «și se hrănesc, e drept, cu mâncări curate, dar le îmbucă întocmai ca leii, luând bucăți întregi deodată cu amândouă mâinile și mușcând din ele cu dinții; și numai dacă e ceva greu de rupt, scot cuțitașul pe care-l poartă totdeauna la ei, într'o cutie aninată de teaca sabiei, și

taie ce n'au putut rupe cu dinţii». Intr'adevăr, ce povesteşte Xenophon în *Anabasis* VII 3, 21 şi urm., reprodus şi de Athenaeus, p. 151, despre banchetul dat de Seuthes al Thracilor, tovarăşilor lui Xenophon, nu ne duce prea departe de obiceiurile celtice (cf. Athenaeus şi p. 150). Strabo (p. 155), tot după Poseidonios, ne dă încă şi alte amănunte analoage despre Lusitani, preţioase şi pentru lămurirea caracteristicelor etnografice getice: «mănâncă, şezând pe prispe zidite de jur împrejur la pereţi şi sunt aşezaţi după vârstă şi cinste (la fel la Celţi: Poseidonios la Athenaeus, p. 152), iar prânzul e purtat de jur împrejur (tot aşà la Thraci: *κύκλῳ*: Xenophon, *loc. cit.*); *şi întocmai ca şi Celţii* (şi putem adăugà şi: Geţii) *se slujesc de vase de lemn*».

Din două puncte de vedere este necesar să stabilim la Geţi ca şi în întreaga Europă protoistorică acest uz al uneltelor, mobilei şi vaselor de lemn; întâiul pozitiv: pentru înţelegerea a anume forme şi ornamente de pe vasele mai fine, delicate şi puţin rezistente, de lut ars, pe care le întrebuinţau cei mai bogaţi,—şi cel de al doilea negativ: pentru a ne dà seamă, de cè găsim în săpături aşà de puţine urme din civilizaţia daco-getică. In vreme ce, la vreun foc, pământul bătut se întăriâ, iar lutul ars se făceà încă mai tare, tot ce erà de lemn se mistuià fără urmă. Dar arderile satelor la caz de războiu ori năvălire, ştim că erau şi sunt o regulă a războiului. Astfel dară ce n'a fost de piatră, de lut, de sticlă ori de metal, a dispărut: puţinele ştiri literare şi reprezentări figurate monumentale, pe care ni le-a mai păstrat antichitatea, trebuie să ne servească a reconstrui tot complexul etnografic, altfel pierdut, al vieţii daco-getice.

Dar întocmai cum, alăturea de sărăcia şi simplicitatea ţărănească a Geţilor săi, Dromichaites, ca adevărat rege, pune să se aşeze pentru Macedonenii lui Lysimachos mese de argint, cu vase de aur, şi pe scaunele lor aşează stofe scumpe, aşà vedem pe Romani luând ca pradă dela Decebal — după trădarea de către Bicilis a locului unde fuseseră ascunse (în albia râului Sargetia) — nenumărate vase de aur şi argint, lucrate de mână elenică — şi care nu vor fi fost cu nimic mai prejos de frumoasele vase de aur şi argint ce s'au găsit în mormintele regilor sciţi din Rusia sudică, — la care s'au adăugat apoi hainele şi stofele scumpe, găsite — ascunse de Decebal — într'o peşteră din munţi (cf. *Col. Traiană*, ed. Cichorius, II pl. 101 şi Textb. III, p. 330—333, cu Suidas, *s. v.* *Κάσιον ὄρος*; *Anthol. Pal.*, VI 332 [însăş mărturia împăratului Hadrian] şi Cassius Dio, LXVIII 14).

Căci fără a suprapreţui nimic, atunci când la Piscul Crăsanilor, într'o aşezare altfel destul de modestă şi fără nici o clădire de piatră, găsim obiecte de adevărată artă, cum e candelabrul de bronz, pe care îl vom descrie mai jos, nu poate fi îndoios, că regii geţi ai câmpiei muntene au trebuit să aibă în capitala, ori mai exact capitalele lor (cp. de pildă *Genucla* şi pe regele Zyraxes, care la venirea lui Crassus, pleacă la Scythi după ajutor, μετὰ τῶν χρημάτων — cu «averea» lui: Dio, LI 26, 6), bogăţii numeroase, — dat fiind, că întregul Sud şi Est, macedonean şi grecesc, cu operele lui de preţ, şi de artă, le stătea deschis, fie pungii, fie săbiei lor.

Chiar numai pentru o strălucire mijlocie a vieţii getice din Ţara Românească, iată trei obiecte de bronz, de o artă respectabilă, din trei locuri deosebite, dar din timpuri apropiate, documentând pentru vremea dintre Pericle şi Alexandru cel Mare o înflorire întru nimic inferioară celei din Eleno-Scythia dela Nordul Mării Negre: marele cazan greco-scythic — κρατήρ — dela Scorţaru (Brăila), în care se fierbea, la marile banchete de caracter religios, şi în special la înmormântarea şefilor, carnea victimelor (cf. Herodot IV 61, — iar pentru obiceiurile identice din Gallia, vezi Phylarchos la Athenaeus, p. 150); basinul ionian — λέβης — dela Bălănoaia (Vlaşca), din care se dădea spre împărţire la oaspeţi carnea pregătită (cf. Athenaeus, *l. c.*: κρέα ἐκ τῶν λεβήτων); candelabrul de stil pur grecesc, cu trei braţe — τρίλυχνος — dela Piscul Crăsanilor (Ialomiţa), — toate aceste obiecte sunt a se gândi în foarte multe exemplare, din cari întâmplarea săpăturilor nu ne-a scos până azi la iveală decât puţine, dar la cari trebuie să adăugăm spre completare — alăturea de frumoasele vase de lut ars dela Piscul Crasanilor, Tinosul, Zimnicea, păstrate — atâtea altele, de bronz şi de argint, nedescoperite încă, ori pierdute (cf. Poseidonios la Athenaeus, p. 152, pentru Celţi şi Xenofon (*Anab.*, VII 3, 27) *ibid.*, p. 151 pentru Thraci). Şi aceea ce-l vedem pe Seuthes al Thracilor, un biet principe fără principat, făcând spre a cinsti pe Grecii lui Xenofon şi primind ca daruri dela cei ce-l cinstesc pe el (Xenofon, *Anab.*, *l. c.*, § 26 şi urm.), va fi făcut uşor oricare dintre principii şi regii geţi ai câmpiei muntene, mult mai bogaţi şi în oameni şi în roade, şi în vite şi în aur.

Interesantele şi, în parte, admirabilele, vase şi obiecte de bronz, argint şi aur, găsite în Bulgaria centrală (regiunea dela N de Filippopol) în ultimul timp şi publicate din nou de Bogdan Filow în *Izvestiia* soc. arch. bulg. VI 1919, după ce întâi le făcuse cunoscute în *Römische*

Mitteilungen XXXII, 1917, p. 21—73, constituind peste Daco-Getia noastră spre Sud o prelungire neîntreruptă a artei eleno-scythice din Sudul Rusiei, ne completează seria noastră getică, încă săracă, deoparte cu obiecte în aur și argint de artă «scythică»[1]), de alta cu lucrări în argint și bronz de lucru grecesc de cel mai pur stil sudic[2]).

Este neîndoios, și e și documentat prin cazul lui Cloilios (mai sus, p. 70), că nu numai femeile (cf. la Xenofon, banchetul lui Seuthes, *Anab.* VII 3, 27: *καὶ ἄλλος ἱμάτια τῇ γυναικί)*, ci și bărbații se împodobiau bucuros cu haine și bijuterii scumpe: mantii de stofe rare, frumos brodate, fibule și brățări de aur, paftale și aplice de argint și aur pe coifuri și paveze pentru oameni, aplice de argint și bronz pe harnașamentele cailor, arme albe cu mânere și tece încrustate, scuturi împodobite cu aplice de bronz, iată numai o scurtă înșirare de podoabele pe cari eterna naivitate și vanitate copilărească a primitivului eroic le adăogă asprimei, necurățeniei și mizeriei vieții zilnice, de nesfârșit războiu, prădăciune și cucerire, curând recucerită de cel o clipă înfrânt. In acest gust pentru podoabe de aur, atât pentru ei cât și pentru caii lor, Daco-Geții învățaseră de sigur mult dela Scythii conlocuitori (cf. Herod. I 215). Despre Agathyrsii (foștii stăpâni scythi ai Ardealului, încă de pe vremea lui Herodot complet desnaționalizați de Daci), știm precis că erau mari purtători de scule de aur: *χρυσοφόροι* (Herod. IV 104). Un alt exemplu avem la Polyainos (IV 16: a. 260) cu Teres și Dromichaites, principi geți în serviciul lui Antiochos la asediul orașului thracic *Κύψελα*: *τούτους (Τ. și Δ.) κοσμήσας (Α.) στρεπτοῖς χρυσοῖς καὶ ὅπλοις ἀργυροπάστοις προῆλθεν ἐπὶ τὴν μάχην. οἱ δὲ ἀπὸ τῶν Κυψέλων ἰδόντες τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμογλώσσους πολλῷ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ κεκοσμημένους, μακαρίσαντες αὐτοὺς τῆς μετ' Ἀντιόχου στρατείας, τὰ ὅπλα καταβαλόντες*

[1]) Filow, recunoscând în articolul său (p. 70) «dass wir [illegible]rakischen von dem skythischen Ursprung eines Kunstwerkes nicht untersc[illegible]önnten, wenn uns sein Fundort nicht bekannt wäre» și «dass wir nich[illegible]le sind, eine scharfe Grenze zwischen thrakischer und skythischer Kun[illegible]ehen und dass wir von einem den beiden Völkern gemeinsamen thrako-sk[illegible]hen Stil sprechen müssen», stil care de altfel se poate urmări până în Siberi[illegible]. 71) și al cărui caracter «zugunsten von Zentralasien als seiner ursprünglichen Heimat sprechen würde» (p. 72),—numește monumentele găsite în Balcanii centrali «thracice» mai mult par acquit de conscience, decât pentrucă în adevăr ar fi descoperit *o nouă* artă enchorică în peninsula balcanică.

[2]) Pentru frumoasa *φιάλη* dela Radüvene, la Filow, *Röm. Mitt.*, XXXII 1917, p. 55 sq., cf. Xenofon, *Anab.*, VII 3, 27: *(ἐδωρήσατο) φιάλην τε ἀργυρᾶν*.

'Αντιόχῳ προσέθεντο καὶ ἦσαν ἀντὶ πολεμίων σύμμαχοι. E drept însă că nu trebuie să uităm că suntem în epoca clasică a armatelor de mercenari.— Toate aceste tezaure așteaptă însă și vor mai așteptà pe săpătorii, cari, din așezările viilor și din mormintele adormiților din câmpia munteană, ca și din platoul transilvan, să le cheme iară la lumina zilei: și soarele va împrumutà iară o strălucire trecătoare și acestor biete podoabe omenești, atât de zadarnice și totuș cu atâta mai trainice decât muritorii cari pe vremuri s'au mândrit cu ele și de multa dragoste le-au luat cu ei și în mormânt.

Dar tradiția literară antică știe de Geți și ca de mari iubitori ai muzicei și înțelepți îndreptători ai boalelor.

Theopompus, la Athenaeus, p. 627, zice: «Deaceea și prea viteiii Lacedemònii merg la răsboiu cu flaute, iar Cretanii cu lyre, și Lydienii cu naiuri și flaute, precum povestește Herodot. Și mulți dintre barbari trimet soliile de pace cu flaute și citare, ca să moaie sufletele adversarilor. Și Theopompos in cartea a 46-a a Istoriilor sale (cf. FHG. I 319) zice: Geții fac soliile cu citare și cântând tot timpul din aceste instrumente *(κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες)*». Cf. Steph. Byz. s. v. *Γετία: νόμος δὲ Γετῶν, ὅταν ἐπικηρυκεύωνται κιθαρίζειν,* — și Iordanes, *Get.* X 65: *sacerdotes... qui pii vocabantur... ut sibi propitii Macedonas repellerent, cum citharis et vestibus candidis obviam egressi patriis diis voce supplici modulantes.*

Acest străvechiu instrument de coarde, cunoscut nouă și de pe sarcofagul minoic târziu (c. 1500 a. Chr.) dela Hagia Triada, erà dealtfel comun întregei lumi thraco-elenice. Grecii atribuiau însă Thracilor (Orpheus, Thamyris) născocirea lirei. La Geți lira e de sigur un instrument exclusiv religios și de influență elenică. In vreme ce fluierul, naiul [1]) și buciumul trebuie să fică, o: instrumentele de răspândire și predilecție generală, întrucât aveofon a face cu un popor la care păstoritul erà, alăturea de agricultură (vedemnicire nu tocmai favorabilă musicei), ocupația de căpetenie. De spre arte fluierul — alăturea de «alămuri» — e instrumentul clasic pentru datescȘi nimic nu se opune, de a admite și la Geți obiceiul thracic al dansutre în legătură ca marile praznice și la sfârșitul lor — când toată lumea, cu regele în frunte, intrà în joc, de multe ori transformat din simplu dans, în joc de arme, dans al săbiilor *(καλαβρισμός)*: vezi

[1]) Vezi pentru naiu Ovidius, *Trist.* V 10, 25: *sub galea pastor iunctis pice cantat avenis*, poate numai ca aluzie, iar nu și ca documentare, tonul părând mai mult de figură poetică generică.

la Xenofon, *Anab.*, VII 3, 33 şi VI 1, 5 şi urm., dansurile la care ia parte chiar Seuthes, şi pentru executarea cărora, alăturea de cornuri şi trompete, instrumentul principal erà flautul (propriu zis αὐλός e un fel de clarinet). Dealtfel jocul de arme (şi în special μονομαχία) în legătură cu banchetele nu erà un obiceiu izolat thracic (Athenaeus, p. 155), ci se întâlnià şi la Romani, cari-l luaseră dela Etrusci *(ibid.*, p. 153) şi deasemenea la Celţi *(ibid.*, p. 154). Cf. şi Amm. Marc. XXVII 4, 9, care însă nu se poate aplicà şi Geţilor, un popor mult mai aşezat la minte şi mai puţin violent şi sângeros decât Thracii sudici.

In ce priveşte medicina, Platon în *Charmides*, 5 şi urm., ne vorbeşte de leacurile şi descântecele medicilor «thraci», ucenici ai lui Zalmoxis, «despre cari se zice că au darul să facă pe oameni nemuritori» şi citează un principiu de medicină getică, vrednic de Hippocrates: «Zalmoxis, regele nostru, care e şi zeu, spune că, precum nu trebuie să încercăm a vindecà ochii fără să vindecăm întâi capul, ori capul fără trup, tot aşà nu se poate să încercăm a vindecà trupul fără să îngrijim şi de suflet, şi că tocmai de aceea sunt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputinţă ca partea să meargă bine». Iar mai jos, c. 6, revine, pomenind iară de descântecele lui Zalmoxis şi ale lui Abaris hyperboreul.

Nu credem că este o întâmplare, păstrarea la medicul grec Dioscurides din vremea lui Nero, a unui mare număr de nume autentice daco-getice, de ierburi şi buruene medicamentoase (cf. Tomaschek, *o. c.*, II 1, p. 22 şi urm.). Leacurile şi descântecele «lui Zalmoxis» se făceau de sigur cu ierburi de acestea şi vom cità un singur uz, fumigaţia cu sământă de cânepă, până astăzi folosită la ţăranii noştri şi pe care o regăsim întocmai, rău înţeleasă de Eleni, ca un fel de narcotizare specială, ţinând loc de beţie, la Geto-Scythii dela Tyras şi Borysthenes (vezi descrierea practicei la Herodot IV 75), dealtfel ca şi la Thracii din Sud (Mela, II 2, 21 şi Pseudoplut., *De fluv. et mont. nom.* III 3: la Müller, *Geogr. Gr. minores* II 641).

Cât priveşte identificarea lui *Hercules Invictus* din Dacia, constatat în inscripţiile din vremea romană, ca o divinitate dacică vindecătoare, analoagă cu acel Asclepios thracic pe care-l găsim aşà de frecvent în ţinutul pur thracic[1]), înclinăm a crede că părerea lui Poinssot[2]), exprimată

[1]) Vezi culegerile de inscripţii şi monumente figurate, date de Dobrusky în *Izvestiia Muzei* din Sofia, 1907, p. 3—100.

[2]) *Mémoires de la Soc. Nat. des Antiq. de France* LX, 1901, p. 342 şi urm.

în acest sens, pe baza unei bune și critice documentări, are toți sorții de a fi confirmată prin ulterioare descoperiri [1]). Acolo însă, unde ni se pare că Poinssot greșește, e când încearcă a explică epitetul de *Invictus* numai prin influențe orientale și sudice și îl consideră ca mult mai târziu (vremea lui Septimius Severus), decât e de fapt (cf. Pârvan, *Histria* IV, p. 617), iar de altă parte uită a-l consideră în legătură și cu celălalt epitet, tot vechiu, de *Victor* (cf. Pârvan, în *Bul. Com. Mon. ist.* V 1912, p. 123 și *Castrul dela Poiana*, p. 103) și care este de sigur adevărata traducere a ideei indigene despre zeul suprem, biruitor a tuturor celor rele. Deasemenea e greșită ideia lui Poinssot, că avem deaface cu *un* zeu printre *alți* zei: *Hercules* e — de fapt — un simplu atribut — roman — al *zeului unic dacic*. Dar despre toate acestea vom trată cu alt prilej.

Știrile autorilor antici cu privire la viața de familie și la organizația socială și de Stat a Geților, deși destul de vagi și confuze, ne permit totuși o oarecare inițiare în stările de fapt respective.

Dela început cred că trebuie respinsă ca exagerată și neserioasă povestea cu poligamia getică, așà cum din comedia lui Menandru a trecut la Strabo, p. 297 (căci nici Heraclides Ponticus, în sec. IV a. Chr.: FHG., II 220, 28, — nici Solinus, *Memorab.*, ed. Mommsen [2], Berlin 1895, 10, 3 în sec. III p. Chr., nu vorbesc de Geți, ci de Thracii sudici): «*ἅπαντες μὲν οἱ Θρᾷκες, μάλιστα δ' οἱ Γέται ἡμεῖς ἁπάντων (καὶ γὰρ αὐτὸς εὔχομαι ἐκεῖθεν εἶναι τὸ γένος) οὐ σφόδρ' ἐγκρατεῖς ἐσμέν· ....γαμεῖ γὰρ ἡμῶν οὐδὲ εἷς, εἰ μὴ δέκ' ἢ ἕνδεκα γυναῖκας δώδεκά τ' ἢ πλείους τινάς. ἂν τέτταρας δ' ἢ πέντε γεγαμηκὼς τύχῃ καταστροφῆς τις, ἀνυμέναιος ἄθλιος ἄνυμφος οὗτος ἐπικαλεῖτ' ἐν τοῖς ἐκεῖ*». Iar comunismul în ce privește femeile (*ἐπίκοινον δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μῖξιν ποιεῦνται, ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι...*), atribuit de Herodot Agathyrșilor (IV 104) nu este, deasemenea, mai bine întemeiat prin fapte. Dimpotrivă putem afirmà, că e un fenomen general, nu numai la popoarele barbare, ci și la cele culte, ca treapta stăpânitoare a societății să practice poligamia (legală sau ilegală: mai multe

[1]) Kazarow, în *Klio* IV 1904, p. 116, propune chiar să se dea și zeului vindecător dacic numele reconstruit de Usener (*Götternamen*, p. 359 și 171) *Δάρσος, pentru zeul vindecător din Thracia propriu zisă (acel *Aesculapius* al inscripțiilor greco-latine), ceeace firește nu este prudent, întrucât nu e de fel probabil că Thracii și Dacii aveau o religie absolut identică, ci cu totul dimpotrivă (vezi mai jos, expunerea noastră asupra religiei getice).

soţii legitime, ori numai una), în vreme ce poporul de rând rămâne strict monogam. In adevăr, după cum Filip al Macedoniei erà un poligam vestit, tot așà vor fi fost și diferiţii regi și principi geţi, în măsura averii lor și a putinţei de a-și cumpără soţii, — cum spune Seuthes lui Xenophon *(Anab.* VII 2, 38): *εἴ τις σοὶ ἔστι θυγάτηρ, ὠνήσομαι Θρακίῳ νόμῳ* (cf. și Herod. V 6 și Mela II 2, 21). Dimpotrivă atât știrile însăși dela Strabo, p. 297, care așà se contrazic între ele, încât duc la absurd (femeile silesc pe bărbaţi la respectarea sărbătorilor și cultului zeilor și totuș Geţii socotesc drept pioși *(εὐσεβεῖς)* pe cei ce renunţă la căsătorie: illogică observată de însăș autorul nostru), cât și tradiţia aproape unanimă asupra măsurii și cuminţeniei poporului getic (vezi mai jos), ne fac să credem că regula generală la Geţi erà ca familia lor să fie monogamă. Această încheiere ne este întărită atât de reprezentările de pe Columna lui Traian, care privesc mai ales pe Dacii din Munţi, cât și de chipurile de pe Trofeul dela Adamclissi, unde vedem pe Geţi, fiecare cu femeia lui, unică (cf. în special metopa 48 așà de caracteristică, Tocilescu, *o. c.*, p. 67, f. 96; v. și metopa 9 dela p. 48, fig. 57, unde, poate, avem bărbatul, femeia și copilul geţi, iar sluga bastarn; cf. și metopa 35, p. 61, fig. 83, pentru o familie de Bastarni; v. și metopele 36 și 37, p. 61 sq.). Dar mai mult decât atât: Romanii, cari erau monogami și erau foarte simţitori la deosebirile în viaţa familiară, observate la alte popoare, nu mustră niciodată pe Geţi pentru desfrânarea lor. Și Ovidius aveà doară motive destule să fie amărît pe ei și de fapt nu îi cruţă cu atributele peiorative. Ca și beţia, tot așà și poligamia getică e o legendă, născută din confundarea moravurilor nordice, dace, cu cele sudice, thrace. Și întocmai cum religia getică e diferită de cea thracică, tot așà și viaţa lor familiară și concepţia lor despre lume și viaţă. Căci, iată, de pildă, obiceiul general indoeuropean, ca soţia să se sinucidă, sau să fie ucisă pe mormântul soţului și care se găsește deopotrivă și la Thraci și la Geţi; Herodot (V 5) vorbind despre Thracii de pe Strymon, poligami, povestește de lupta ce se dă între fostele soţii, pentru a arătà care din ele e mai vrednică să fie aleasă pentru jertfă. Mela, II 2, 19, repetă întocmai acest lucru, atribuindu-l tuturor Thracilor. De fapt, adevărul trebuie să fie — în ce privește pe Geţi — cel păstrat la Stephanus Byz., *s. v.* *Γετία, νόμος δὲ Γετῶν τὸ ἐπισφάζειν τὴν γυναῖκα* (soţia, articulat — deci la singular) *τῷ ἀνδρί*.

Despărţirea societăţii gete în nobili și de rând (cf. Strabo, p. 297: *παρὰ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τῷ ἔθνει)*, *pileati* și *comati*, e bine cunoscută

literar (Cassius Dio LXVIII, 8 și 9 și Iordanes V 40). Dio Chrysostomus, care lucrà după izvoare directe și aveà și informații orale din ținut getic, ne dă (la Iordanes *l. c.*) și numele indigen al clasei nobililor: *tarabostes*. Observăm că partea a doua, *-bostes*, intră și în compoziția numelui gloriosului rege *Burebista*, numit la Trogus, *Prol.* 32, cu aceeaș vocalizare, *Buro-bostes*[1]). E probabil că și *-bostes* din *tarabostes*, va fi putut fi vocalizat, ca și numele regelui în alte izvoare: *Βοιρε-βίστας* (Strabo, p. 303 sqq.), *Βυρε-βίστας* sau *Βυρα-βείστας* (Kalinka, *o. c.* no. 95 p. 89 și no. 227, p. 192), încă și *beistas*, iar însemnarea răd. *boste (beista)* va fi fost cam aceea sugerată de Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 17: «cunoscut», «recunoscut», adică exact ce erà pe latinește *nobilis*. Cât privește partea întâi a cuvântului, *tara*, aș fi mai înclinat să o leg de armen. *têr* «dominus», «herus», *tirel* «dominare», decât de skr. *târá* «durchdringend, überwindend, rettend» (cp. Tomaschek, *o. c.* II 2, p. 37, s. v. *Τήρης*). *Tara-bostes* ar însemnà deci «domnii nobili». — Monumentele și, în special, Columna lui Traian, ne confirmă deplin pomenita deosebire de clase, dând nobililor, ca diferențiare de oamenii de rând, caracteristica bonetă moale ascuțită și prisosind puțin spre vârf, iar ca aspect pipăit părând a fi mai de grabă de lână decât de blană cu părul înăuntru (căci se lipește prea bine pe cap), — în vreme ce toți ceilalți Daci sunt cu capul gol. Regele nu se deosebește prin nimic în haina sa de ceilalți nobili: acesta e un semn că, întocmai ca în Macedonia, regele get e numai un *primus inter pares*[2]). Monumentul dela Adamclissi ne confirmă prin metopele 45 și 46 (Tocilescu *o. c.*, p. 66, fig. 93 și 94) o orânduire socială identică la Daco-Geții din Bărăgan și Dobrogea: prizonieri nobili de o parte, legați împreună, — prizonieri de rând, de alta, duși deosebit de ceilalți.

Dar caracterul de popor așezat și orânduit, al Geților, se manifestă nu numai în organizarea claselor lor sociale, ci și în instituțiile lor militare. E un fapt care merită a fi relevat: în vreme ce mai toți barbarii —

[1]) Cf. pentru *-bostes* în thracică și phrygiană, alăturea de Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 15, încă și W. G. Arkwright, *Lycian and Phrygian Names*, in *Journ. Hell. St.* XXXVIII 1918, p. 60.

[2]) Dio Chrysostomus, la Iordanes, *Get.*, V 40, zice textual: *primum Tarabosteseos, deinde vocatos Pilleatos hos, qui inter eos generosi extabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur.* Cf. și Dio Chrysost., *Orat.* ed. Guy de Budé, LXXII 3: *πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντες*, — încă și pe vremea lui, *νῦν*, iar mai înainte Lacedaemònii și Macedonenii.

adică, la Dunăre, neamurile germane și cele iraniene — fac năvălirile cu întreaga națiune: femei, copii și turme, iar la lovirea cu Romanii își construesc în spatele frontului de luptă burguri de căruțe, în care pun la adăpost familiile și mult-puțina avere ce o au, — Geții, cari nu sunt nomazi, ci sedentari, trimet la luptă exclusiv oastea lor. Ca locuitori ai câmpiei muntene, ai stepei moldo-basarabene și ai platoului sub-balcanic din dreapta Dunării, de o parte, — ca vecini imediați ai Scythilor, iar apoi ai Sarmaților, de alta — Geții dau cavaleriei o desvoltare mult mai mare ca frații lor din Munți, Dacii [1]). Thucydides îi cunoaște în a doua jumătate a secolului al V-lea ca *arcași călări* (II 96) [2]). Și la cinci sute de ani după aceasta Columna Traiană confirmă deplin această caracterizare: în vreme ce anume, de obiceiu, Dacii sunt reprezentați ca pedestrași, iar drept cavalerie se slujesc de cea sarmatică a *cataphractariilor*, dintr'odată vedem, într'un episod excepțional al răsboiului, petrecut în josul Dunării muntene, că apar, alăturea de obicinuiții *cataphractarii* sarmați, cari au atăcat trecând fluviul încă mai jos (prin Dobrogea), *cavalerie «dacică»*, înnotând prin Dunăre spre malul drept și imediat apoi, descălecată, atăcând lagărul roman de pe țărm, ca *arcași*. Sunt fără îndoeală Geții din câmpia munteană, cari, împreună cu Roxolanii, dau o mână de ajutor lui Decebal, făcând o navală peste Dunărea de Jos în Moesia Inferioară (v. *Col. Tr.* ed. Cichorius, I, pl. 23 cu 24 și interpretarea foarte amănunțită, ceva deosebită de a noastră, în Textb. II, p. 146—154). O altă dată vedem nobili daci fugind călări în munți după catastrofa finală a răsboiului (*ibid.*, II, pl. 105; cf. Textb. III, 353). Iar din secol în secol, între Thucydides și Traianus, iată confirmări literare pentru această bună organizare militară a cavaleriei și infanteriei getice: 1. la a. 335 Alexandru cel Mare e întimpina» în câmpia dela Nordul Dunării de o armată getică compusă din «c.» 4000 de călăreți și «peste» 10.000 de pedestrași (Ptolemaeus Lagi la Arrianus, I 3, 5); 2. la a. 168 vedem pomenită (Appian, *De reb. Mac.* IX 16, 1 și 2) o armată de mercenari geți, condusă de un șef Cloilios, numărând 10.000 de pedestrași și 10.000 de călăreți; 3. pe la a. 60 Burebista «eră de mare primejdie și pentru Romani, pentrucă treceà Dunărea fără să-i pese de nime și prădà Thracia până în Macedonia și în Illyria» (Strabo, p. 304), ceeace, firește, n'ar fi putut împlinì în timp destul

[1]) Cf. pentru cavaleria «getică», încă și Arrian, *Tact.*, 44, 1; *Ect. Alan.*, 8; iar pentru vânătorile de cerbi, făcute călare, *Cyneg.*, 23, 2.

[2]) Cf. pentru Geții călăreți din armata lui Sitalkes, Thucydides II 98.

de scurt, ca să se întoarcă înapoi în pădurile sale, înainte de organizarea contraatacului roman, decât *şi cu cavalerie*; 4. între 9 şi 16 d. Hr. Ovidius vorbeşte cu groază de cavaleria iute a Transdanuvianilor arcaşi (v. mai sus p. 139); că Geţii erau printre aceşti arcaşi, ne dovedeşte afirmarea precisă a lui Ovidius, cu prilejul recitării poemelor sale getice înaintea acestor naivi admiratori ai lui: *et caput et plenas omnes movere pharetras, et longum Getico murmur in ore fuit (ex. P.* IV 13, 35 sq.).

Atât organizarea trupelor, pe cete comandate de şefi pricepuţi în ale răsboiului (mai ales de *guerilla* şi de stratageme), cât şi armamentul şi maşinile de răsboiu, Geţii le puteau perfect învăţă dela regii elenistici, ai Macedoniei şi Thraciei, cu cari fuseseră în necontenite lupte, sau la cari serviseră ca mercenari (vezi între altele cazul lui Dromichaites, poate chiar un urmaş al vestitului rege get, servind în armata seleucidă, la Polyainos, IV 16, a. 260, sau cazul Geţilor servind în armata lui Seuthes împotriva Athenienilor în Chersonesul thracic, VII 38); dar principalele lupte ale Geţilor nu erau cu Grecii ori, pe urmă, cu Romanii, ci cu barbarii înconjurători: Scytho-Sarmaţi, Suebi, Bastarni, Celţi de toate felurile cu Scordiscii în frunte, însfârşit Thraci. Prin urmare oastea getică fiind mai mult o periodică ridicare în massă a populaţiei ţărăneşti turburate de vecinii nomazi şi prădalnici, va fi avut acelaş caracter, ca şi oastea principatelor române de mai târziu: cete ţărăneşti, înarmate adesea cu simple unelte agricole, ori măciuci şi buzdugane de lemn strujit şi pârlit, fără paveze şi cuirase, adesea chiar fără scuturi (acestea — vezi p. toate *Col. lui Traian* şi *Mon. Adamclissi*, passim — le vor adoptă abiă mai târziu, ca şi coifurile, spedele [cf. mai sus, p. 140], lăncile, greco-romane: credem dela Oroles înainte, sub influenţă celto-sarmatică de o parte, romană de alta). Fireşte, pe vremea lui Decebal, Dacii aveau de mult cetăţi tari şi maşini de răsboiu după modelele romane. Dar chiar în răsboaele cu Traian, Dacii apar pe Columnă tot ca nişte ţărani, înarmaţi *ad hoc*, iar nu ca oaste de meserie.

Totuş Geto-Dacii, în toate timpurile, ţinuseră seamă de progresele tactice şi strategice ale vecinilor şi duşmanilor, şi dacă Arrian, *Tact.*, XVI 6, ne spune — d. p. — de Thraci — dealtfel ca şi de Filip al Macedoniei — că ei întrebuinţau la atac ordinea de luptă în formă de pană (cuiu, unghiu), care să intre şi să rupă în două frontul duşman, şi că această tactică ei o învăţaseră dela Scythi, este clar că Geţii, cu atât mai mult o vor fi adoptat, cu cât erau încă mai direcţi vecini cu Scythii.

Relativ bogate sunt știrile literare cu privire la religia și organizația religioasă getică. In această privință, dela Herodot și până la Iulian Apostatul, antichitatea e unanimă în a recunoaște Geților o adâncă și severă religiositate, care le pătrunde și determină viața lor națională în toate împrejurările, fie de zilnică închinare puterilor supranaturale, fie de catastrofală unire cu divinitatea nemuritoare, prin renunțarea de bunăvoie la viața chinuită în pace ori biruită în războiu.

Sufletul e nemuritor [1]. Trupul e o împiedecare pentru suflet de a se bucura de nemurire: deaceea el nu are nici un preț; poftele lui nu trebuie ascultate [2]; la războiu, el trebuie jertfit fără părere de rău [3]. Omul nu poate ajunge la nemurire decât curățindu-se de orice fel de patimă; carnea, vinul, femeile, sunt o murdărire a sufletului [4]. Mai ales vinul aduce ticăloșirea omului: în numele divinității marele preot al națiunii cere distrugerea viței în întregul regat [5]. Nimic deci din nebunia dionysiacă thraco-phrygică nu e admis ori tolerat la Geți. Oameni sfinți vor fi la ei asceții, cari nu vor să mai știe nici de lume, nici de femei, ci în renunțare la orice bucurie a trupului, se devotează gândului bun despre nemurirea de dincolo de viața trupului [6]. Căci abià prin moarte omul înviază la viața cea vecinică [7].

Zeul e în cer, iar nu pe pământ [8]. El e cerul senin: turburarea firei e adusă de demonii răi ai furtunilor, nourilor, grindinei; deaceea Getul

[1]) Herodot IV 93—96; după care și Pseudo-Hellanicus, F. H. G. I 69, 173; Platon, *Charmides* V, p. 156 D; Împăratul Traian, la Iulian Apostatul p. 327 D, la Hertlein I, p. 420; Diodor I 94, 2; Arrian, Origenes, etc., după unul și acelaș izvor: Herodot.

[2]) Poseidonios la Strabo, p. 296: *χωρὶς γυναικός*; Strabo, p. 304: *ζῆν οἴνου χωρίς*; p. 298: *τῶν ἐμψύχων ἀπέχεσθαι*.

[3]) Iulian Apostatul, p. 327 D, ed. Hertlein, Teubner, I, p. 420: *οἱ Γέται τῶν πώποτε μαχιμώτατοι γεγόνασιν, οὐχ ὑπὸ ἀνδρείας μόνον τοῦ σώματος* (cf. Herod. IV 93 și Mela, II 2, 18), *ἀλλὰ καὶ ὃν ἔπεισεν αὐτοὺς ὁ τιμώμενος παρ' αὐτοῖς Ζάμολξις· οὐ γὰρ ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ μετοικίζεσθαι νομίζοντες ἑτοιμότερον αὐτὸ ποιοῦσιν, ἢ τὰς ἀποδημίας ὑπομένουσιν.*

[4]) Cf. nota 2 și în special cuvintele lui Platon, *l. c.: θεραπεύεσθαι δὲ τὴν ψυχήν*; v. și Strabo, p. 297: . . . *τοὺς ἀγύνους τῶν Γετῶν εὐσεβεῖς νομίζεσθαι*.

[5]) Strabo, p. 304.

[6]) Poseidonios la Strabo, p. 296 și 297 cu Fl. Iosephus, *Antiq. Iud.*, XVIII 1, 5 (22).

[7]) Cf. pilda dată de Zalmoxis: Herod. IV 95: *ἀπένθεον ὡς τεθνεῶτα· τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐφάνη...*

[8]) Herod. IV 94 cu Mnaseas la Photius, F. H. G. III 153, 23: *Ζάμολξις· Μνασέας δὲ παρὰ Γέταις τὸν Κρόνον τιμᾶσθαι καὶ καλεῖσθαι Ζάμολξιν.* Cp. Poseidonios la Strabo, p. 298: *καὶ τὸ ὄρος ὑπελήφθη ἱερόν, καὶ προσαγορεύουσι*

ajută zeului suprem la liniștirea lumei, trăgând el însuș cu arcul în

---

οὕτως ὄνομα δ'αὐτῷ Κωγαίονον ὁμώνυμον τῷ παραρρέοντι ποταμῷ. Pentru adorarea lui Zeus pe vârfurile munților, la Greco-Thraco-Phrygi, ca și la Orientali, până în Egipt, cf. și studiul lui Salač despre *Zeus Casios*, în *Bull. Corr. Hell.* XLVI, 1922, p. 160 și urm. și inscr. din Naissus pusă lui *Iupiter Paternus Aepilofius (Ζεὺς πατρῷος ἐπιλόφιος)* la Premerstein-Vulic, *Jahreshefte* III 1900, Beibl. p. 131 și art. lui Judeich, *Gargara und der Altar des Idäischen Zeus, ibid.*, IV 1901, cu altarul de stâncă vie, reprodus în fig. 160, p. 112. — Spre *cer* își îndreaptă strigătul Dacul *pileat* din scena banchetului funebru dela Sarmizegetusa înainte de a bea otrava (*Col. Tr.* II, pl. 91) și tot spre *cer* își ridică ochii în clipa morții Dacul *comat*, care se sinucide pentru patrie în *Col. Tr.* II, pl. 102, cf. Cichorius, Textb. III p. 339 și 341. — Kazarow reluând în articolul său despre *Zalmoxis* în *Klio*, XII 1912, p. 355 și urm., după Rohde, *Psyche* II[2], p. 28 și urm. (care face din Zalmoxis un zeu chthonic, plecând dela interpretarea neexactă a lui Herod. IV 94), chestiunea divinității supreme gete și a nemuririi sufletului, dă o excelentă culegere de materiale și bibliografie modernă, dar încurcă și mai mult problema despre natura lui Zalmoxis. K. afirmă la p. 357 — urmând mereu pe Rohde: «*aus dem Bericht Herodots geht deutlich hervor, dass Zalmoxis ein Gott der Unterwelt war; er wohnt in einer Höhle, wohin auch die verstorbenen Geten gelangen, um mit ihrem Gott in ewiger Trunkenheit ein seeliges genussvolles Leben zu führen. So erklärt sich, warum die Griechen* (Mnaseas, loc. cit. și de noi mai sus) *den Zalmoxis dem Kronos gleichsetzen konnten: beide herrschen im Jenseits über die Geister der Seligen*». Din Herodot reiese cu totul altceva, precum am arătat mai sus; iar raiul getic nu e *sub* pământ, ci în cer: solul trimes la zeu, nu e înjunghiat în fundul unei gropi și acoperit acolo cu pământ, ci e aruncat în lănci cu fața spre cer, și la lumina zilei. Și Kazarow însuș ne dă despre sine, ca și despre toți cei cari mai scriu ca el despre religiile antice, dovada perfectei sale dezorientări în chestiunea lui Zalmoxis, atunci când pe aceeaș pagină 357, scrie: «zu dem getischen Unsterblichkeitsglauben gibt es keine bessere Parallele als den bekannten Hyperboreerglauben. Die Hyperboreer, dieses glückliche, irgendwo über den Bergen *im Himmel wohnende*, ein seeliges Leben führende Geschlecht, sind eigentlich die gerechten Geister der Verstorbenen. Schroeder hat erwiesen dass der Hyperboreerglaube ursprünglich thrakisch ist.... Die Aehnlichkeit zwischen den Hyperboreern und den *Γέται ἀθανατίζοντες*, die zu Zalmoxis eingehen, springt in die Augen ...». — Cred de prisos să mai analizez și să resping în amănunte încurcata teorie a lui K. despre un Zalmoxis chthonian, care e înrudit și cu Rhesos zeul—vindecător—al Edonilor (cf. Paul Perdrizet, *Cultes et Mythes du Pangée*, Nancy, 1910, p. 13 și urm.), și cu *θεὸς μέγας (Δερζελάτης)* din Odessos (K., p. 359; cf. Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, no. 114), ori cu Eroul Călăreț (p. 358—359), ori cu Dionysos orgiasticul (p. 362) — ceeace, în special, este greșit, — și mă mărginesc să observ că, atâta vreme cât istoria religiunilor antice se va face numai pe bază statistic-filologică, punându-se deavalma ca mărturii bune toate raționalizările și euhemerismele grecești alăturea cu știrile involuntar false și tendențioase mediteraneene asupra unor religii nordice esențial antinomice, nu se va ajunge la nici un rezultat. — E deasemenea nemetodică și deplasată compararea în fiecare moment a religiilor sălbaticilor africani, australieni ori americani, născute din fatalități cosmice și nevoi zilnice esențial diferite de cele ale

nourii cari ascund şi întunecă faţa zeului din cer [1]). Şi tot deaceea zeul e adorat pe munţii înalţi, în singurătatea unde numai vulturii, iar nu oamenii mai pot urcă [2]). Acolo sus, pierdut de lume, şi cercetat numai de rege, ca să-i afle sfatul la caz de primejdie şi necazuri, stă marele preot [3]). Templul şi locuinţa lui e acolo într'o peşteră, cum din străvechile timpuri minoice fusese adorat zeul securei duble — Zeul Trăsnetului — într'o peşteră de pe muntele Ida [4]). Marele preot nu se coboară decât rar de tot în lumea oamenilor, când are a dà vreo poruncă,

---

Europei sudice ori centrale. — Chestiunea pe care o urmărim acum nu ne permite să insistăm mai mult asupra părerilor moderne, ca acelea exprimate de Kazarow, şi ne promitem a reveni într'un studiu special asupra lui Zalmoxis.

[1]) Herodot IV 94: *οὗτοι οἱ αὐτοὶ Θρήικες (οἱ Γέται) καὶ πρὸς βροντήν τε καὶ ἀστραπὴν τοξεύοντες ἄνω πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀπειλεῦσι τῷ θεῷ, οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον.* Că nu pentru a «ameninţà» pe Zalmoxis, ci pentru a se solidarizà cu el, trimiţând alăturea de trăsnetele lui săgeţile lor, înţelegem din pasagiile analoage, în c. I, 172: *οἱ Καύνιοι... τύπτοντες δόρασι τὸν ἠέρα... ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξεινικοὺς θεούς*; şi IV 173: *οἱ Ψύλλοι... ἐστρατεύοντο ἐπὶ τὸν νότον...*, — şi rezultă şi din sfârşitul frazei; deaceea e posibil ca în *ἀπειλεῦσι* să avem nu numai un termen impropriu, ci poate chiar o coruptelă. — Altfel interpretează şi folosesc pasagiul resp. Rohde, *Psyche* II[3], 28, nota 2 şi Kazarow, *Zalmoxis* în *Klio* XII 1912, p. 355 sq., dar nici unul nu ajunge la un rezultat satisfăcător. Dimpotrivă Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig 1871, p. 61, dă pasagiului o interpretare asemănătoare cu a noastră.

[2]) V. p. 151, nota 8 şi cf. încă Poseidonios la Strabo, p. 298: *καὶ καταλαβόντα ἀντρῶδές τι χωρίον ἄβατον τοῖς ἄλλοις ἐνταῦθα διαιτᾶσθαι... καὶ τὸ ὄρος ὑπελήφθη ἱερόν...*

[3]) Poseidonios la Strabo, p. 298: *σπάνιον ἐντυγχάνοντα τοῖς ἐκτὸς πλὴν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν θεραπόντων...*

[4]) *Ibid.*, p. 298: *ἀντρῶδές τι χωρίον*, cu Herodot IV 95: *κατάγαιον οἴκημα;* pentru Zeus de pe Ida, cf. Roscher, II 95. Acest locaş e, de sigur, ales astfel în amintirea înmormântării mythice a lui Zalmoxis. — Paul Perdrizet, *Cultes et Mythes du Pangée*, 1910, p. 29, procedând după Rohde, *Psyche* I 3, p. 161, dă lui Zalmoxis, ca şi lui Rhesos, caracterul de *δαίμων* subpământean, care «trăeşte într'o locuinţă subterană». Dar mythul lui Zalmoxis e, nu că a *trăit*, ci că a fost *îngropat* acolo, iar când a înviat a ieşit iar sus între oameni la soare. Herodot IV 95 e absolut clar: I. pilda viitorului paradis e un palat la lumina zilei, un *megaron*, de bărbaţi: *κατασκευάσασθαι ἀνδρεῶνα, ἐς τὸν πανδοκεύοντα τῶν ἀστῶν τοὺς πρώτους*, etc., unde, ca în Walhall, eroii vor ospătà cu zeul: *ἥξουσι ἐς χῶρον τοῦτον, ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά;* II. pilda încetării vieţii pământeşti e ascunderea lui în aceà *κατάγαιον οἴκημα*, în care el «dispare»: *ἠφανίσθη;* III. mentalitatea vechii religii chthoniene a Sudului, pe care Zalmoxis o combate, e plângerea pentru *moartea* lui: *ἐπένθεον ὡς τεθνεῶτα:* grecesc, getic, e o perfectă absurditate, de oarece Geţii sunt «nemuritori»; IV. pilda adevărului morţii prin *înmormântarea* în aceà *κατάγαιον οἴκημα*: mormântul (că erà un mormânt simulat, nu interesează; pe Zalmoxis, viu, l-au dus şi l-au

pentru curăţirea de păcate [1]), când are a face vreo prevestire [2]), ori când are a da învăţături [3]). Regele însuş, ca stăpân numai al trupurilor, iar nu şi al sufletelor supuşilor săi, ascultă cu respect de sfatul marelui preot [4]). Aşà stă de departe şi de mai pre sus de lume marele preot al Geţilor, încât el, profetul zeului, e sanctificat el însuş ca zeu [5]). Cu atât mai mult, dacă e nevoie, poate deci fi şi regele poporului său [6]). Dar îndeobşte cele două puteri, cea politic-militară, şi cea religioasă, nu se amestecă împreună, ci sunt păstrate deosebite [7]). Şi puterea religioasă nici nu se amestecă în viaţa de toate zilele decât la mare nevoie.

Deabià odată la patru ani [8]) naţiunea aduce zeului — unul singur

immormântat acolo), e învierea lui din moarte, ieşirea lui acum întreg din acel mormânt, *la viaţa eternă, în lumina soarelui, şi, întocmai ca atunci când îi chemase la banchetul regal, în palat*, adunarea acum *în sala cea mare a bărbaţilor, la toate cele bune*: τὰ πάντα ἀγαθά; V. «misterul» învierii se celebrà la patru ani odată: Zalmoxis stătuse îngropat trei ani: *διαιτᾶτο ἐπ᾽ ἔτεα τρία... τετάρτῳ δὲ ἔτεϊ ἐφάνη τοῖσι Θρήιξι*; VI. însfârşit «moartea» zeului nu are nimic violent şi orgiastic în ea, ca aceea a lui Dionysos thracicul, sfâşiat şi consumat de credincioşi (cf. Perdrizet, p. 73—74 şi 102). Şi înseamnă să confundăm *«riturile agrare»* (Perdrizet, p. 35) ale cultului naturist sudic pentru un zeu vegetal, cu religia anthropomorphă nordică, dacă amestecăm mereu pe Dionysos şi zeii sudthracici cu Zalmoxis, numai pentrucă el e şi vindecător ca Rhesos (p. 29), ori oracular ca Bacchos (p. 42 şi 70), ceeace, fireşte, nu e prea important, astfel de calităţi fiind comune la nenumăraţi zei, de toate felurile, cu mediterano-elenicul Apollon în frunte, care nu erà profet numai la Delphi (cf. Perdrizet p. 70), ci şi la Claros şi în atâtea alte părţi.

1) Cf. activitatea lui Decaeneus: Strabo, p. 304.

2) Strabo, p. 297: *προλέγειν τὰς ἐπισημασίας*.

3) *Ibid.* p. 298: *τῶν ἐμψύχων ἀπέχεσθαι*; p. 304: *ζῆν οἴνου χωρίς*.

4) A ceti întreaga istorie despre Zalmoxis şi Decaeneus la Poseidonios-Strabo, p. 297 şi 298; cf. 304.

5) Strabo, p. 304: *καὶ δι᾽ ὀλίγου καθίστατο θεός...*

6) Cf. Dio Chrysostomus la Iordanes, *Get.*, XI (73): *Comosicus* mare preot şi rege, în aceeaş vreme, urmând deopotrivă şi lui Burebista (regele) şi lui Decaeneus (marele preot): *et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur.*

7) Mai sus, nota 4.

8) Herodot IV 94: *διὰ πεντετηρίδος*. Cf. Diod. V 32, 6, pentru sacrificiul uman asemănător, adus de Celţi tot la patru ani odată *(κατὰ πενταετηρίδα)*, dar nu cu oameni liberi, ci cu criminali ori captivi de răsboiu, ceeace e cu totul altceva decât la Geţi, — şi cf. Ridgeway, *o. c.*, p. 520 şi urm., care însă greşeşte când identifică sacrificiul uman getic, cu cel celtic şi cu cel scandinav: la Geţi sunt sacrificaţi cei mai buni ai naţiunii, — la Celţi şi la Scandinavi, ca şi la Acheeni, prinşii de răsboiu ori criminalii. — Sacrificiul Ifigeniei ar face — aparent — o excepţie; dar examinându-l mai de aproape, vedem că e un sacrificiu chthonian în legătură cu cultul Marei Zeiţe şi deci intră în ciclul religios mediteranean.

şi, ca zeu suprem, după cât se pare, fără tovarăş femeiesc [1]) — jertfa cea mai înaltă: un om căruia i se ia viaţa de carne, spre a i se dărui cea de spirit, întru marea misiune de a purtà sus în cer dorinţele şi rugăciunile naţiunii. Şi această jertfă e aşà de sfinţită, încât dacă cel aruncat în vârfurile de lănci nu moare, inseamnă nù că zeul are milă de el şi-i lasă viaţa, ci, dimpotrivă, că-l osândeşte la moartea eternă a vieţii trupului şi-l socoate nevrednic de a se arătà înaintea sa [2]). Ferice de cel ce aruncat în lănci pierde vieaţa trupului, spre a se deşteptà în viaţa cea vecinică la zeul din cer [3]).

Şi tot aşà, când patria nu mai poate fi apărată, regele şi fruntaşii se ucid [4]), când soţul moare, soţia se ucide [5]). Iar a muri moarte de războiu e tot ce poate fi mai fericit pentru un get [6]).

Aveà zeul din cer un nume? Grecii credeau că dà şi i-au zis când Gebeleizis, când Zalmoxis [7]). Părerea noastră însă e că acestea sunt simple atribute explicative ale puterii ori înfăţişării divinităţii [8]). In

[1]) Spre deosebire de Thracii sudici cari, alături de zeul suprem, au o zână supremă, o *Domina* şi *Regina*, indiferent ce nume de divinitate greacă ori romană îi mai dau: cf. p. e. Kalinka, *o. c.*, ind. şi în special art. lui Kazarow, *Sanctuarul lui Zeus şi al Herei lângă Kopilovtsi (Küstendil)*, in *Izv. bălg. arch. druž.* IV 1914, p. 80 şi urm. E drept însă că *Dionysos* thracicul erà deasemenea fără tovarăş femenin (cf. Perdrizet, *Cultes et Mythes du Pangée*, p. 72).

[2]) Herodot, IV 94: *ἢν δὲ μὴ ἀποθάνῃ, αἰτιῶνται αὐτὸν τὸν ἄγγελον, φάμενοί μιν ἄνδρα κακὸν εἶναι αἰτιησάμενοι δὲ τοῦτον, ἄλλον ἀποπέμπουσι.*

[3]) *Ibid.: ἢν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρείς, τοῖσι δὲ ἵλεως ὁ θεὸς δοκέει εἶναι...; ἐντέλλονται δὲ ἔτι ζῶντι...*

[4]) *Dapyx* la anul 28 a. Chr.; *Decebal* la 106 p. Chr. (Vezi izvoarele mai sus, la evenimentele respective şi cf. pentru Decebal scena măreţ compusă de Romani, spre celebrarea vitejiei sale, pe Columna lui Traian, ed. Cichorius, II, pl. 106); pe un alt şef sau principe necunoscut îl vedem tot în răsboiul al doilea, spre sfârşit, pl. 102, sinucizându-se, nu singur ci împreună cu mulţi din credincioşii săi soldaţi, cari îşi ajută unul altuia să moară mai repede (cf. comentariul lui Cichorius, Textb. III, p. 338—342); acest tablou e un emoţionant pendant la sinuciderea prin otravă a Dacilor din Sarmizegetusa, II, pl. 91; cf. pentru toate încă şi Cassius Dio, LI 26 şi LXVIII 14.

[5]) Steph. Byz., *s. v. Γετία.*

[6]) Traian, la Iulian Apostatul, p. 327 D, ed. Hertlein, I p. 420; cf. Herodot IV 93 şi 95.

[7]) Herodot IV 94. Cf. Seure, *Les images thraces de Zeus Kéraunos*, REG. XXVI, 1913, p. 258 sq.

[8]) Singurul punct în care suntem complet de acord cu Seure. Altfel, credem că atât concluzia studiului său citat, cât şi o sumă de alte amănunte, dealtfel ca şi mult din ce s'a scris până la el, cu Tomaschek şi Kazarow în frunte, în privinţa lui Zalmoxis geticul, e absolut problematic, întrucât punctul de plecare al lor: *cel pur thracic*, erà fals.

adevăr, chiar Thracii, cari inclină — spre deosebire de Geți — mai mult către cultele chthonice [1]) și naturiste [2]), au, ca zeu suprem, tot un singur zeu [3]), de caracter uranian, solar, și mântuitor, pe care ei îl numesc cu nume grecești: Zeus [4]), Apollon [5]), ori Asclepios [6]), adăogându-i apoi atribute de caracter descriptiv [7]) sau, mai ales, regional [8]). Dar acest zeu este așà de adânc pătruns de ideile chthoniene și naturiste, încât el se confundă cu Dionysos-Sabazios, de o parte [9]), cu zeul subpământean Heros, de alta [10]).— Total deosebiți de Thraci — cari sunt polytheiști — Geții se arată în credințele lor henotheiști [11]). Căci părerea că la ei am aveà de a face cu un dualism [12]), analog celui iranian [13]), nu se poate întemeià pe absolut nici un document. — Zeul unic n'aveà deci nevoie de un nume propriu, ci doar de atribute explicative ale puterii sale, care erà infinită, și ca atare și atributele ar fi putut să fie oricât de numeroase [14]). Și totuș chiar aceste atribute lipsesc

[1]) *Heros*, v. art. lui Kazarow in P.-W.-Kroll, Suppl. III, 1132 și urm. *s. v.* și cf. Dobrusky în *Izvestija Muzei*, Sofia 1907, p. 29 și urm.

[2]) Dionysos-Sabazios: bibliografie infinită; a se începe cu art. din P.-W. și Roscher.

[3]) Cf. citatele și literatura asupra chestiunii la Seure, *l. c.*, p. 260.

[4]) Dobrusky, *l. c.*, p. 152 și urm.; Kalinka, *o. c.*, *ind.*; Dumont-Homolle, *ind.*, Tomaschek, II 1, *s.v.*, etc.

[5]) Pârvan, *Memoriale*, p. 11 și urm., cu notele.

[6]) V. articolul lui Dobrusky, *l. c.*, p. 1—98.

[7]) Ca Zbelthiurdos, Gebeleizis, etc., cf. Seure *o. c.*, p. 240 și urm.

[8]) Nenumărate: v. Dumont-Homolle, și Kalinka, și Seure, *o. c.*, Dobrusky, *l. c.*, Kazarow, *Izv. bălg. arch. druž.* II 1911, p. 125 și urm. și p. 175 și urm., IV 1914, p. 09 și urm., V 1915, 1 și urm., VII 1920, 1 și urm.; *Izv. bălg. arch. Inst.* II 1924, p. 80, etc.

[9]) Seure, *l. c.*, p. 255.

[10]) Seure, *l. c.*, p. 260. Pârvan, *l. c.*

[11]) Nici poveste de cultul lui *Sabazios*, lui *Ares*, ori al *Cabirilor* la Geto-Daci (Xenopol, I², p. 88 și urm.); toate sunt culte sudice, thraco-phrygiene, și eventualele mărturii antice (cf. d. p. Mela II 1, 15), aduse spre a dovedì prezența acestor zei la Geți, sunt simple floricele poetico-retorice, ori, mai ales, interpretări moderne greșite. — Cf. Herodot, IV 94: *οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον*. — Mai mult chiar: «Cabirii» din vremea romană n'au nimic de-a face cu cei sudici, ci reprezintă un syncretism thraco-iranian, pe bază solară, mithriacă: cf. studiul lui Rostovtzeff, *Une tablette votive thraco-mithriaque du Louvre (Mém. prés. par div. sav. à l' Acad. des Inscr.*, XIII 2, Paris 1923), p. 405.

[12]) Xenopol, *o. c.*, p. 87 și urm. și p. 97, luându-se după Bessell și Roesler: cf. acesta: *Das vorr. Dacien*, *l. c.*, p. 361 și nota 14; cf. p. 366.

[13]) Xenopol, p. 87 și urm. și Roesler, *o. c.*, p. 366, n. 27.

[14]) Ca atributele zeului suprem thracic: v. mai sus, notele 4—10.

la Geţi: căci «Zalmoxis» e aproape exclusiv întrebuinţat, în vreme ce «Gebeleizis» e cu totul excepţional aici ca apelativ al zeului suprem [1]). Acest henotheism idealist face pe Greci să caute explicaţii pentru prezenţa lui la nişte barbari, fie în filosofia lui Pythagoras, fie în filosofia religioasă egipteană. Am arătat mai sus (p. 130 şi urm.) că Zalmoxis e explicat în chip «euhemerist» (să nu se uite că «euhemerismul» nu începe la Greci abià la 300 a. Chr. cu Euhemeros, ci e o boală mult mai veche a spiritului grecesc şi începe cu însăş filosofia raţionalistă în sec. al VI-lea) ca o simplă personalitate istorică, care pentru a-şi impune reformele sociale şi etice la poporul respectiv, s'a înconjurat de mister şi şi-a atribuit calităţi divine./Această «demascare» raţionalistă care apare întâi la Herodot (IV 94—96) ca ispravă a Grecilor din «Hellespont şi Pont» (c. 95), dar de care istoricul nostru se leapădă (c. 96), ca un om pios şi de bun simţ ce este, revine, încă mai energic susţinută, şi ornamentată şi cu influenţe egiptene, la Poseidonios (Strabo, p. 297): Pythagoras şi cu Egiptenii l-au învăţat pe Zalmoxis toată filosofia lui religioasă, iar el a impus-o apoi, pe cale profetică şi taumaturgică «fruntaşilor şi poporului» său [2]).

Evident întreaga poveste e o naivitate raţionalistă grecească. Tot bătrânul Herodot (IV 94) îşi dă mai bine seama de adevăr. Zalmoxis e un zeu (*δαίμων τις Γέτῃσι ἐπιχώριος*: c. 96), şi nù un om — un reformator filosof, — precum euhemerizanţii de mai târziu, cu Poseidonios în frunte, au cercat să facă a se crede./Iar celălalt nume, de *Γεβελέϊζις*, dat aceleiaş divinităţi (c. 94), confirmă perfect calitatea de simplu atribut divin, şi a numelui de *Ζάλμοξις*.

Dar mai mult decât atât: *Γεβελέϊζις* nici nu a fost absolut corespunzător lui *Ζάλμοξις*, ci el erà particular unui sau unor anume neamuri getice din dreapta Dunării, direct înrâurite de conceptele dionysiace din Sud [3]). Herodot spune clar: Geţii cred în Zalmoxis, «unii

[1]) Propriu zis nici nu-l cunoaştem decât dela Herodot IV 94. Vezi şi expunerea de mai jos în text.

[2]) Poseidonios la Strabo, p. 297: «*ἐπανελθόντα δ' εἰς τὴν οἰκείαν σπουδασθῆναι παρὰ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τῷ ἔθνει προλέγοντα τὰς ἐπισημασίας*, κ. τ. λ. Cf. dealtfel şi Herodot IV 95. Tomaschek I p. 93 respinge şi el pe Zalmoxis al «euhemeriştilor», totuş însă face din el un simplu «Naturgott», ceeace nu e cazul.

[3]) Cf. Kazarow, în *Klio*, XII, 1912, p. 362 şi Seure, *l. c.*, p. 255. In ce priveşte raporturile dintre Zalmoxis şi Ares, resp. Dionysos, scoase în relief de Roesler, *Român. Studien*, p. 59 şi de Tomaschek II 1, p. 63, credem că aceşti învăţaţi s'au înşelat în această privinţă asupra caracterului lui Zalmoxis geticul.

însă dintre dânșii îl socot pe acest zeu drept Gebeleizis: *οἱ δὲ αὐτῶν τὸν αὐτὸν τοῦτον νομίζουσι Γεβελέϊζιν*. E clar că aici e vorba de două concepte diferite, privind — poate, chiar — pe doi zei diferiți. Deaceea toate concluziile pe care le trag Kazarow *(Zalmoxis*, in *Klio* XII 1912, p. 355—364) și Seure *(Les images thraces de Zeus Kéraunos* în REG. XXVI 1913, p. 253—261) cu privire la o identitate între *Γεβελέϊζις (= Ζιβελέϊζις)*, *Ζβελσοῦρδος (= Ζιβελσοῦρδος)* și *Ζάλμοξις*, ca epitete ale unuia și aceluiaș zeu, de caracter atât uranian, cât și dionysiac și chthonic, trebuesc fundamental revizuite. Firește, aceste concluzii ale lui Seure și Kazarow pleacă dela interesantele considerații ale lui Tomaschek, *o. c.* II 1, p. 60 și urm., care însă greșește când atribue lui Zalmoxis un caracter aproape total naturist, mediteranean (Adonis, Attis), tot așà cum și S. Reinach *(Bull. arch. com. tr. hist.* 1894, p. 427) greșește, încă mai mult, când amestecă și pe *Ares* thracicul în tot acest syncretism henotheist, pe care cu orice preț istoricii actuali ai religiunilor antice din Balcani vor să-l extindă asupra tuturor neamurilor așà zise thracice, cu Geți cu tot [1]).

In adevăr nimic nu ne îndreptățește a admite la Geți un cult orgiastic, așà cum e la Thraci. Citatul din Menandru, dat de Strabo, p. 297, este o poetică încurcătură de concepții thracice și elenice, care nu privesc de fel pe Geți: femeile gete (vezi mai sus chestiunea poligamiei getice — tot după Menandru!) împing pe bărbații lor la cultul și frica de zei, la sărbători și la rugăciuni: *ἀεὶ γάρ τινα ἄγειν ἑορτὴν ἔστ' ἀνάγκη... ἐθύομεν δὲ πεντάκις τῆς ἡμέρας, ἐκυμβάλιζον δ' ἑπτὰ θεράπαιναι κύκλῳ, αἱ δ' ὠλόλυζον*. Exagerare de comedie: nici chiar în Thracia nu erà atâta agitație de derviși, — decum în Getia, unde vedem pe preoții lui Zalmoxis ținând adevărate predici de abstinență puritană [2]). Cu totul limpede e în această privință legenda, din timpuri istorice foarte apropiate de Strabo, cu privire la Decaeneus: *πρὸς δὲ τὴν εὐπείθειαν τοῦ ἔθνους* (Burebista) *συναγωνιστὴν ἔσχε Δεκαίνεον ἄνδρα γόητα, πεπλανημένον κατὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ προσημασίας ἐκμεμαθηκότα τινάς, δι' ὧν ὑπεκρίνετο τὰ θεῖα. καὶ δι' ὀλίγου καθίστατο θεός, καθάπερ ἔφαμεν περὶ τοῦ Ζαμόλξεως διηγούμενοι. τῆς δ' εὐπειθείας σημεῖον· ἐπείσθησαν γὰρ ἐκκόψαι τὴν ἄμπελον καὶ ζῆν οἴνου χωρίς* (Strabo, p. 304). Prin urmare: 1. nù din Thracia, ci din Egypt își ia învățătura și Decaeneus; 2. nù cu învățături

[1]) Seure înclină, *l. c.*, p. 260 spre aceeaș părere.

[2]) Vezi mai jos pagina 161 și 162.

dionysiace, ori de orgii phrygiene, își reformează națiunea acest «vrăjitor», ci cu «semne prevestitoare», pe care le învățase în Egypt și cu care explică voința divină, iar 3. semnul palpabil al succesului propagandei sale, e distrugerea viței de vie și viața de abstinență impusă Geților (cf. și p. 298, încă: *τὸ τῶν ἐμψύχων ἀπέχεσθαι Πυθαγόρειον τοῦ Ζαμόλξιος ἔμεινε παραδοθέν*).

Sper că — mai ales atunci când ce face Decaeneus, nu este decât o simplă repetare a vechei tradiții getice, încă dela Zalmoxis «profetul», — nu am nevoie de expuneri mai largi pentru dovedirea inexistenței dionysiacismului orgiastic la Geți.

Cât privește dependența învățăturii religioase getice de cea pythagoreică, un grec sincer a răsturnat problema spunând — prin a. 200 a. Chr., — că Pythagoras a fost cel *Θρακῶν δόξας μιμούμενος* (Hermippus Callimachius, FHG. III 41), — ceeace, iarăș, nu e decât întru atâta adevărat, întrucât Orphismul aveà, firește, rădăcini thracice, iar Pythagoreismul erà adânc influențat de doctrina orphică. Oriunde însă Elenul vedeà o prea mare accentuare a vieții de după moarte, el dădeà în special Egyptului un rol de inspirator: egal dacă pentru grecul Pythagoras, ori pentru barbarii Zalmoxis și Decaeneus.

Fapt e, că din pricina confuziei între Thracii sudici și Daco-Geții danubiani, de sigur rude, dar nu acelaș popor, confuzie pe care am văzut-o mai sus și în cazul lui Dromichaites, al lui Kothelas, etc., atâtea obiceiuri, instituții, credințe și chiar fapte istorice pur thracice erau atribuite — și sunt încă mereu până în momentul de față — în chip arbitrar și Geților. Acest lucru îngreuiază enorm cercetarea și duce la confuzii regretabile. Căci metoda etnografică aplicată împrejurărilor antice fără punctul de vedere și cunoștințele istorice necesare, ci numai cu aceà aproximație și suficiență caracteristică dilettantului sociolog contemporan, nu poate produce decât rezultate științifice de un echilibru instabil.

In rândul acestor povești dilettantice intră de pildă așà zisa «theocrație» getică (Roesler, *vorr. Dacien*, *Wiener Sitzb.*, phil.-hist. Cl. 45, 1864, p. 363, repetată în *Român. Studien*, 1871, p. 61 cu 58; cf. dealtfel și Tomaschek, *o. c.* I p. 103) întemeiată de un fel de Moise-Mohammed getic, Zalmoxis; polygamia lor desperată (Roesler, p. 367; Tomaschek, p. 96); beția și desfrânarea getică (Roesler, p. 368 și urm.; Tomaschek, p. 96), etc., trecute din autor în autor până la ultimul povestitor actual al acestor împrejurări, fie el străin ori român.

La fel a fost turburată, încă din antichitate, și idea getică despre nemurirea sufletului. In special regăsim la Pomponius Mela II 2, 18, o adevărată colecție de astfel de raționalizări ale vechei și primitivei credinți getice despre nemurire, prin teoriile și prejudecățile elenistice: fie neopythagoreice, fie platonice, fie pyrrhoniene: *id varia opinio perfecit*; (1) *alii redituras putant animas obeuntium* (deci metempsychosă); (2) *alii, etsi non redeant, non exstingui tamen, sed ad beatiora transire* (platonism popular); (3) *alii, emori quidem, sed id melius esse, quam vivere* (pessimism epicureic popular). De fapt Geții[1]) credeau, la fel cu Nordicii, într'un fel de Walhall[2]), unde, după moartea trupului, se vor întâlni cu zeul lor suprem și vor trăi fără sfârșit (cf. Herodot IV 95: ἀλλ' ἥξουσι ἐς χῶρον τοῦτον, ἵνα αἰεὶ περιεόντες ἕξουσι τὰ πάντα ἀγαθά).

In adevăr, problema nemuririi sufletului se puneà esențial deosebit pe coastele Mediteranei, unde străvechile culte chthoniene — preindogermanice — mânau întregul gând religios în întunerecul trist de sub pământ, și unde trupul erà singura chezășuire a existenței, iar omul, ca și plantele, își aveà rădăcinile și începutul în pământ (deci, inhumare, mumificare, etc., spre a fi păstrat până la «a doua înviere»: egal care: egypteană, syriană, greco-thracică ori creștină)[3]), — față de Nordul barbar (blonzii Europei alpine), unde — se pare incepând din epoca bronzului[4]) — tot gândul religios a fost mânat spre cer și spre disprețul trupului (arderea lui și, adesea, aruncarea cenușei în vânt), întrucât viața viitoare erà în *altă* lume, iar nu în aceasta, a trupului. Indoeuropenii Greco-Thraco-Phrygieni ajungând la Mediterana n'au putut rezistà «chthonizării» religiei lor prin mentalitatea localnicilor[5]).

[1]) Cf. și Ridgeway, *o. c.*, p. 519 sqq. și *Origin of Tragedy*, Cambridge 1910, p. 10 sqq.

[2]) Foarte ciudată e explicarea Walhallei getice la Tomaschek, *o. c.* II 1, p. 63, ca un fel de câmpii elizee subpământene: «der Dämon (Zalmoxis), der in seiner unterirdischen Walhalla die dahingeschiedenen Väter versammelt, als Geber alles Guten, als Spender aller Wohlthaten der Natur». Firește că, în urma acestei confuzii, Zalmoxis devine la Tomaschek un fel de «Adonis», care doarme cele trei luni ale iernei — devenite în legendă trei ani — după obiceiul de a lăsà pământul trei ani sterp, și abià în al patrulea a-l lucrà iară — pentru ca apoi în fiecare primăvară să învie din nou (*ibid.* p. 63).

[3]) Cf. ancheta făcută de W. Ridgeway, *Early age*, I, p. 481—494.

[4]) Idem, *ibidem*, p. 495 și urm.

[5]) Cf. pentru religia chthoniană eleno-thracică, între altele, excelenta lucrare a d-nei Jane Harrison: *Introduction to the Study of Greek Religion*, Cambridge, 1908, Frazer, *The Golden Bough*; Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*.

Dimpotrivă Geții, dincolo de Haemus, trăiau încă în concepțiile primitive indo-europene ale idealismului naiv și ireductibil uranian [1]): ca și Celții (v. Al. Bertrand, *La religion des Gaulois* 1897, p. 88) ori Germanii continentali și scandinavi [2]), cu polytheismul lor «olympian», așà de asemănător celui achaeic («homeric»), din vremea străveche elenică, atunci când Grecii erau încă bine diferențiați de lumea Sudului. Despre această situație de fapt, Tomaschek, *o. c.*, I p. 112, și a dat și el, în parte, seama, dar el nu a observat că la Nord de Haemus situația dinainte de «chthonizarea» și «orgiastizarea» Thracilor continuă și în vremile istorice. Deaceea și el face obicinuita confuzie, de a amestecà ce e thracic aegeic cu ce e thracic danubian (getic!) și astfel intreaga mentalitate religioasă getică îi rămâne și lui neexplicabilă.

Bătrânul Herodot a exprimat într'o formă absolut linpede, la care nu e de adăugat ori schimbat nimic, învățătura getică despre nemurirea sufletului (IV 94): «ei nu cred că mor, și că cel pierit merge la zeul Zalmoxis: *οὔτε ἀποθνήσκειν ἑωυτούς, νομίζουσι ἰέναι τε τὸν ἀπολλύμενον παρὰ Σάλμοξιν δαίμονα*». Ceeace s'a mai adăugat la această caracterizare, în vremile elenistice, e, cum am arătat, în mare parte de înlăturat din numărul informațiilor obiective și autentice despre Geți și de socotit drept un comentar tendențios al unei credințe rău înțelese.

In afară de jertfa umană odată la patru ani, cultul getic pare a fi constat, ca și la ceilalți barbari nordici, din practice, ceremonii și incantații vrăjitorești (preotul erà *γόης*, «vrăjitor» și *ἰατρός*», medic: Strabo, p 304 cu Platon, *Charmides*, V p. 156 D) [3]). Marele preot cunoșteà semnele cerului și dela el le vor fi învățat și ceilalți preoți (Strabo p. 297: *καί τινα τῶν οὐρανίων παρ' ἐκείνους μαθεῖν*), astfel ca să poată face preziceri și dà oracole. Ca și marele preot, așà și discipolii săi, asceți, vor fi locuit prin peșteri pe vârfurile neumblate ale munților. Dar loc sfânt, de pelerinaj, va fi fost numai muntele *Κωγαίωνον*, lângă apa

[1]) Balaurul dacic, servind chiar ca steag național, *signum*, e, așà cum se vede de pe Columna lui Traian, imaginea mythică a «zeului» care străbate văzduhul înfuriat de furtună, iar nu, cumvà, șarpele subpământean. Deci, încăodată, cult al cerului, nu al pământului. Cf. și excelentele observații ale lui Tomaschek, *o. c.* II 1, p. 65, asupra lui Zalmoxis Vindecătorul.

[2]) Cf. și Ridgeway, *o. c.*, p. 514 și urm.

[3]) Pentru conjurările și descântecele dace cu apă curgătoare (în special din Dunăre), cf. commentariile in Vergilii Georgica II 497 la Thilo-Hagen, Servii Gramm. in Vergilii Carm. Comm. III 1, p. 266 și III 2, p. 317. Pentru Zalmoxis *Ἰατρός*, cf. și Tomaschek, *o. c.*, II 1, p. 64 și urm.

cu acelaş nume, unde erà sihăstria marelui preot *(ἀντρῶδές τι χωρίον*: Poseidonios la Strabo, p. 298), pe care numai regele şi servitorii lui îl vedeau, spre a-i cere sfaturi: căci el erà *ὁ σύμβουλος* şi *κοινωνὸς τῆς ἀρχῆς*, fiind singurul *τὰ παρὰ τῶν θεῶν ἐξαγγέλλειν ἱκανός* (p. 297). Cât priveşte clasa preoţească, putem vorbì de ea ca de un adevărat ordin călugăresc: ei trăiau fără femei (Poseidonios la Strabo, p. 297), se abţineau dela orice hrană vie *(τὸ τῶν ἐμψύχων ἀπέχεσθαι: Idem, ibid.*, p. 296 şi 298) şi de orice creatură *(διὰ δὲ τοῦτο καὶ θρεμμάτων:* p. 296), hrănindu-se numai cu miere şi lapte şi brânză (p. 296); poporul îi numià prea cuvioşi şi călători prin nouri *(θεοσεβεῖς τε καὶ καπνοβάτας)*, îi ţineà în mare cinste *(τιμή)* pentru viaţa lor sfântă şi nimeni nu se atingeà de dânşii *(ibid.)*. Numele lor erà la Geţii din dreapta Dunării acela de *κτίσται (ibid.)*, la cei din stânga Dunării şi la Daci, *πολισταί*. Flavius Iosephus *(Antiqq. Iudaic.* XVIII 1, 5, 22) îi asemănà cu aceà sectă din Palestina, pe care o cunoaştem sub numele de Esseni *(Ἐσσηνοί)*, şi cari aveau, ca şi călugării noştri geto-daci, o organizare foarte strictă şi austeră, dându-şi ca rost al vieţii ajutorarea celor nenorociţi şi săraci cu duhul şi purificarea prin ascetism, simplicitate şi renunţare la orice bun pământesc pentru dobândirea nemuririi sufletului: ei trăiau în comunism de avere şi se întreţineau muncind pământul. Faptul că oameni ca Poseidonios şi Flavius Iosephus citau pe călugării geţi ca pilde general cunoscute, spre a puteà explică alte organizaţii mai puţin cunoscute, ne dovedeşte vechimea şi seriozitatea acestei instituţii social-religioase getice. Deşi, la prima vedere, numele acestui «ordin» pare dublu, totuş el se arată a corespunde uneia şi aceleiaş vorbe getice: *κτίστης* e «fundator»; *πολιστής*, «fundator de oraş». In getică numele preoţilor geţi a trebuit deci să însemne «întemeietorii», «restabilitorii». Inaltul sens moral al acestei denumiri nu poate, credem, scăpà nimănui.

Se înţelege astfel, de cè anticii constatau la Geţi un deosebit zel pentru cele sfinte *(περὶ τὸ θεῖον σπουδάζοντες:* Eustathius ad Dionys. v. 304: *Geogr. Gr. Min.*, ed Müller, II, p. 270): întreaga clasă de luptători idealişti împotriva celor lumeşti îi întărià continuu în gândul pentru cele dumnezeeşti (Poseidonios rezumat de Strabo, p. 297: *τὸ δ' ἰσχύειν ἐν τῷ ἔθνει τούτῳ τὴν περὶ τὸ θεῖον σπουδήν)*. Şi erà din partea Grecilor numai o lipsă de înţelegere a sufletului popular, atunci când afirmau, ca Criton *(Getica* FHG. IV 374)—uitând că ei înşişi fuseseră în toate timpurile foarte superstiţioşi (nu au ucis doară şi pe Socrate

din această pricină?) — că frica de zei și concordia *(δεισιδαιμονία καὶ ὁμόνοια)* stabilite de regii geți la poporul lor fuseseră obținute prin înșelăciune și vrăjitorie *(ἀπάτῃ καὶ γοητείᾳ)*. De fapt, ca toate popoarele încă primitive, și Geții erau adânc impresionați de taina și tăcerea austeră, ca și de asprimea poruncilor, marilor lor preoți: astfel încât chiar regii lor mărturisiau că națiunea getică se arătà mult mai ascultătoare de îndemnurile lor, când știau că vin după inspirația divină, decât dacă ar fi avut a se supune numai violenței și amenințărilor lor profane (cf. Strabo, p. 298 și 304).

Inainte de a trece acum la celelalte înfățișări ale culturii spirituale getice, trebuie să amintesc faptul, că deși izvoarele nu știu nimic despre o divinitate feminină la Geți, inscripțiile din vremea romană, privitoare la *Diana*, atât pe malul getic drept al Dunării (în special ca *Diana Regina)*, cât și în Dacia *(Diana sancta, potentissima:* cf. Pârvan, *Contrib. epigr. la ist. creșt. daco-rom.*, p. 120 și urm.), prezentând anume caractere ciudate, de sincretism, cu *Nemesis* de o parte, cu *Iuno Regina* de alta, mă fac să cred că *Diana* daco-romană e aceà *Artemis-Bendis* thracică, despre care avem știre la Herodot IV 33, că erà adorată, tocmai ca o divinitate *de origine nordică*, de femeile din Thracia și Paeonia: *οἶδα δὲ αὐτὸς τούτοισι τοῖσι ἱροῖσι* («hyperboreice») *τόδε ποιεύμενον προσφερές, τὰς Θρηϊκίας καὶ τὰς Παιονίδας γυναῖκας, ἐπεὰν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ Βασιληΐῃ (Dianae Reginae), οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐρδούσας τὰ ἱρά. καὶ ταῦτα μὲν δὴ οἶδα ταύτας ποιεύσας.* Și cum *Diana-Luna-Hecate* e divinitatea nopții și a incantațiilor și farmecelor, specialitate din toate timpurile feminină, la acest capitol al vieții religioase getice ar intrà firesc tot ce ni se povestește, cu intenții comice și caricaturale, încă dela Menandru (Strabo, p. 297), cu privire la superstițiile femeilor gete *(ἀεὶ γάρ τινα ἄγειν ἑορτήν ἐστ᾽ ἀνάγκη)* și jertfele lor numeroase *(πεντάκις τῆς ἡμέρας)*, insoțite de practice magice: *ἐκυμβάλιζον δ᾽ ἐπὶ θεράπαιναι κύκλῳ, αἱ δ᾽ ὠλόλυζον.* Și din acest punct de vedere, trebuie să notăm că Getelor nu le erau de fel necunoscute acele *ἐπῳδαὶ καὶ φάρμακα*: descântece, farmece și leacuri (traduc cu termenii «tehnici» actuali: cf. Arrian, FHG. III p. 593, nr. 37), pe care femeile thrace din Sudul Haemului le întrebuințau curent pentru alinarea suferințelor trupești și sufletești ale aproapelui, — deoarece reprezentanții cei mai autorizați ai religiozității și superstițiilor sudice, Bessii (cf. toate citatele la P.-W. *s. v.)*, erau bunii vecini ai Geților, atât la Haemus, cât și, prin coloniștii lor în Scythia Minor (cf.

Pârvan, *Incep. v. rom.*, p. 106 sqq.), la Dunărea de Jos. Dacă divinitatea feminină getică erà adorată și ca *Hestia* (cum ne sugerează Diodor I 94, 2: *ἡ κοινὴ Ἑστία)*, aceasta se potrivià foarte bine cu caracterul farmacologic al «*Dianei*», care, prin practicele nocturne la «*vatra*» casei și cu «*focul*» vecinic viu în vatră, erà de fapt în aceeaș vreme și «*Vesta*» — și nu e nevoie să respingem mărturia pomenitului istoric (cum face Roesler, după Bessell, *vorr. Dacien*, p. 367, n. 27), sub cuvânt că ar fi la mijloc o confuzie între Geți și Scythi.

Și aceasta nu, atât pentrucă, de pildă, în arta otrăvurilor pentru uns vârfurile săgeților Geții și Scythii, ca toate celelalte neamuri ale stepei, încă din timpuri immemoriale, practicau un meșteșug identic (Ovid. *ex P.* III 1, 26; IV 9, 83; *Trist.* V 7, 16: *tela vipereo lurida felle*; dimpotrivă Galenus XIV p. 244, din sucul plantei numite *helenium*), cât mai ales pentru motivul capital că monumentele archeologice daco-scythe ne documentează prezența și în Dacia a marei divinități feminine adorate sub multe nume, dar reprezentând acelaș concept de «Mare Zeiță» a pământului roditor și hrănitor, existentă aici de sigur chiar înainte de venirea Iranienilor și identificarea ei cu Anaïtis[1]).

Din două direcții au venit Geților inspirații artistice până pe vremea lui Alexandru cel Mare: dela Scythii, cari sintetizau întreaga artă a stepei până în Siberia și Turkestan (cf. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913 și Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, Oxford 1922) și dela Grecii, cari sintetizau arta egeico-orientală. «Scythice» sau «grecești» sunt toate lucrurile de metal care se găsesc și în Thracia (Filow, art. cit. din *Römische Mitt.* 1917): vase, aplice, podoabe. Iar odată cu întinderea culturii La Tène și la Dunăre și în Balcani, cu venirea Celților[2])— dela a. 300 înainte — la cele două izvoare de inspirație se va mai adăugà un al treilea — de caracter etnografic, aplicat mai ales ceramicei și micilor podoabe de găteală și îmbrăcăminte — și care, prin natura sa mai modestă și populară, se va răspândi până în stratele cele mai adânci ale populației geto-thracice.

Dar poporul geto-dacic nu pare a se fi mulțumit să ia de-a gata. Alăturea de dovezile mai vechi, de încercări proprii de artă (ceramica

[1]) Cf. mai sus p. 15 și 20 cu p. 26 și 29.

[2]) Cf. pentru Celți ca purtători ai culturii La Tène, Reinecke în *Festschrift z. 50. Jähr. Bestehen d. röm.-germ. Centralmus. zu Mainz*, 1902, și Kauffmann, *Deutsche Altertumskunde* I, 1913, p. 209 și urm.

neolitică și encolitică estică și sud-vestică reluată pe baze locale și ducând la tipuri de forme și ornamentări proprii regiunii noastre, — apoi bronzul de stil transilvan de o parte, moldovean de alta, absolut caracteristic între celelalte civilizații europene ale bronzului), avem în epoca La Tène, căreia aparține aproape exclusiv Piscul-Crăsanilor, de o parte încercările de monetă «dacică» — ca pendant la prezența monetelor thasiene și macedonene (cf. Pârvan, *Pénétration*, p. 35 și urm., și cf. p. 41 și n. 6), iar de alta splendida ceramică, pe care am întâlnit-o personal până acum la Poiana (Tecuci), Bonțești (R.-Sărat) și Crăsani (Ialomița), și despre care avem dovezi peremptorii că nu erà de import, ci cel mult de influență celtică (vezi mai jos), — întocmai cum, alăturea de vasele attice sau de cupele «megariene», originale, am găsit la Crăsani tiparul cu care Geții noștri imitau elegantele boluri de Delos, zise de Megara, cu înflориturile lor reliefate pe fața externă a vasului (vezi mai jos). Și la fel trebuie să ne gândim că-și vor fi făcut, după lămpile de bronz și lut ars, aduse la ei de Greci (găsite de ambele feluri la Crăsani), opaițele lor indigene, precum își făceau singuri copcele de prins mantaua pe umeri (vezi Columna lui Traian, *passim*), fie în bronz, fie în aur, fie în alte metale, și, mai târziu, în vremea romană și-au săpat singuri în piatră chiar icoanele închinate zeilor, pe cari — uitând pe Zalmoxis — ii împrumutaseră din Apusul roman ori Sudul greco-thracic, împreună cu formele de reprezentare străine (vezi astfel de pilde de sculptură locală daco-getică în vremea romană, în cartea noastră *Incep. vieții rom.*, p. 66, 70, 74, 134, 176).

Soarta rea care a făcut să se piardă Commentariile împăratului Traian asupra răsboaelor lui cu Dacii, a făcut să dispară fără urmă și poemele scrise de Ovidius la Tomi în limba getică. Astfel, în afară de numele de localități și de oameni, precum și de cele câteva nume de plante strânse la Dioscurides, nu ne rămâne nimic, sau aproape nimic, din limba strămoșilor noștri. Probabil e însă — și am susținut în totdeauna la cursurile mele de archeologie thracă, pe bază onomastică și toponimică, acest punct de vedere — că limba lor erà simțitor deosebită de cea thracică. Aduc acum aici un singur argument, al unui specialist în filologie, de cel mai mare preț, pentru că autorul cercetării respective le-a găsit *împotriva voinței sale*, de a demonstrà sistematic că Dacii sunt identici cu Thracii, și anume *vocalismul și consonantismul dacic, bine diferențiat de cel thracic:* «ich kann jedoch nicht verhehlen, dass der Lautcharakter in diesen Wörtern (numele dacice

de plante medicinale) sich noch inniger an die europäischen Sippen anzuschliessen scheint als in den thrakischen Glossen, in denen arische Anklänge stark hervortreten...» (Tomaschek, II 1, p. 36).

Este în orice caz sigur că Dacii făcând cunoștință cu Grecii încă din sec. VII a. Chr. au fost în măsură—în special cei bogați și regii lor—să-și apropieze atât obiceiurile cât și limba greacă. Și dacă chiar Scythii din Nordul Mării Negre ajunseseră — în afară de raporturile lor cu Grecii de acolo — să intre în legături de rudenie cu Grecii dela noi (vezi cazul regelui Ariapeithes, care ià de soție o elenă din Istria: *Pénétration*, p. 29 sq.), cu atât mai mult regii și nobilii geți dela Dunărea de Jos vor fi fost în cele mai frecvente raporturi cu Grecii de pe coasta thracică [1].

Nu vom face aici ipoteze zadarnice, dacă Dromichaites a ținut lui Lysimachos în a. 292 vestitul discurs moral în limba greacă, ori getică, sau dacă Burebista puneà la cale prin a. 50, cu ministrul său plenipotențiar, Acornion din Dionysopolis, diferitele sale planuri politice în limba getică ori în cea greacă, ci vom cità numai două exemple de adaptabilitatea thraco-dacică la cultùrile superioare din Sud, bine cunoscute nouă istoric, din vremea influenței romane.

Ovidius, prin a. 12 d. Hr., cerând protecția tânărului principe Cotys, fiul regelui Rhoemetalces, care stăpâniă întreaga Thracie până la gurile Dunării, ca Stat clientelar roman, ne spune (*ex P.* II 9, 47 și urm.), că acest principe thrac nu numai erà perfect educat în literele și artele vremii lui, dar compuneà și poeme, despre care Ovidius, fie și lingușind puțin, ziceà:

Carmina testantur; quae, si tua nomina demas,
Threïcium iuvenem composuisse negem.
Neve sub hoc tractu vates foret unicus Orpheus,
Bistonis ingenio terra superba tuo est:

ceeace îl făceà pe Ovidius să-și justifice rugămintea lui față de Cotys:

Haec quoque res aliquid tecum mihi foederis affert.
Eiusdem sacri cultor uterque sumus.
Ad vatem vates orantia brachia tendo.

Ovidius nu ne spune în ce limbă erau poemele lui Cotys și e mai probabil să fi fost pe grecește, deși față de — la această epocă —

[1]) De casa regală odrysică și de regii și nobilii thraci și illyri din Sudul Haemului nici nu mai vorbim; aceștia erau tot așà de elenizați ca și Macedonenii.

îndelungatul protectorat roman în Thracia şi de marea prietenie şi credinţă a lui Rhoemetalces pentru Romani, nu e de fel o ipoteză gratuită, să credem că fiul său vorbià perfect şi latineşte.

In orice caz — şi acesta e al doilea exemplu, chiar din Dacia: ne aflăm imediat înaintea bătăliei dela Tapae din primul răsboiu al lui Traian — solii Burrilor trimet împăratului o scrisoare *în latineşte*, scrisă pe o ciupercă mare, cu sfatul din partea lor şi a celorlalţi barbari aliaţi ai Romanilor, să nu atace pe Decebal, ci să se întoarcă înapoi şi să facă pace (Dio, LXVIII 8, 1). Aceşti *Burri* ar putea să fie cei de pe valea Oltului, cari-şi aveau capitala la *Burridava*, lângă R.-Vâlcea (vezi mai jos, cap. V), şi care, tot Daci şi ei, dar dinspre câmpia getică, erau de sigur încă din vremea Flaviilor în legături cu Romanii şi sub influenţă romană.

Dragostea de literatură şi în special de muzică şi poezie a Daco-Geţilor erà dealtfel străveche. Aristoteles ne-a păstrat ştirea că «Agathyrsii», adică Dacii din Munţi, versificau legile lor şi le cântau spre a le ţine bine minte pe de rost (*Probl.*, XIX 28). (Cf. şi mai sus, p. 144).

Iar faptul că Ovidius putuse aplică limbii getice metrul latin (*structaque sunt nostris barbara verba modis)*, e o dovadă că această limbă erà satisfăcător de maleabilă, precum ea erà de altă parte relativ bogată, dacă Ovidius a putut exprimă într'însa ideile destul de complicate, politic-religioase, care au stat — cum vedem din rezumatul ce ne dă poetul — la baza elogiului lui Augustus, făcut de dânsul în limba strămoşilor noştri daci: *nam patris Augusti docui mortale fuisse |corpus, in aetherias numen abisse domos: |esse parem virtute patri, qui frena rogatus| saepe recusati ceperit imperii. |esse pudicarum te Vestam, Livia, matrum,| ambiguum, nato dignior, anne viro. |esse duos iuvenes, firma adiumenta parentis,| qui dederint ani:i pignora certa sui.*

Geto-Dacii au avut norocul de a fi reprezentaţi şi figurat de cei antici, astfel că poveştile scriitorilor despre aspectul lor fizic pot fi controlate prin monumente. Ovidius, care a trăit aproape zece ani în mijlocul lor, îi descrie cu sentimente nu tocmai amicale (cf. *Trist.* V 10, 31: *odisse): vox fera, — trux vultus, — ora longis horrida tecta comis, — non coma, non ulla barba resecta manu*; avuse atâta a suferì de necioplirea lor, el, orăşeanul rafinat din capitala lumii, încât aceşti *intonsi, hirsuti* şi *squalidi Getae*, îl scârbiau, tot atât pe cât îl şi îngroziau [1]); şi totuş

[1]) Principalele locuri din Ovidius, cari descriu aspectul Geţilor, sunt: *Tristia*, V 7, în întregime; V 10, în întregime; cf. IV 6, 47; *ex Ponto* I 5, 74; III 5, 6; IV 2, 2.

pe urmă s'a mai deprins cu ei, ba le-a făcut și poezii în limba lor, și vanitatea lui de scriitor a fost foarte mișcată la aprobarea și comentariile lor naive și admirative. Căci de fapt toată aceà «ferocitate» și «sălbătăcie» e mai mult o figură poetică, decât o realitate, atunci când examinăm capetele de expresie așà de precis caracterizate de pe Columna lui Traian, sau fie chiar și numai schițele primitive de portrete geto-dacice de pe Trofeul dela Adamclissi (metopele 45 și 46: Tocilescu, *o. c.*, p. 66; cf. fig. 117, p. 96): atât părul, cât și barba erau bogate, dar erau potrivite cu foarfecele. Părul erà tăiat pe frunte și pe tâmple, iar la spate erà potrivit în coamă, așà încât am puteà asemănà portul lor cu acela al țăranilor noștri dela munte, cari-și reteazà la fel părul, lăsând să le cadă pe umeri plete destul de lungi; în ce privește barba, ea erà ținută deasemenea relativ scurtă; ba la Dacii nobili de pe metopa 46 dela Adamclissi am puteà chiar afirmà că e nu numai tăiată în formă, dar și bine îngrijită.

Ca și la ceilalți nordici, colorarea pielei și a părului pare a fi fost la Geți blondă: despre vecinii *Coralli* (după Strabo p. 318, Geți ori, în general, Thraci din Haemus; după Appian, *Mithr.*, 69, Sarmați; urmând pe Appian, Tomaschek, I, p. 97, îi consideră ca Sarmați) Ovidius zice *(ex P.* IV 2, 37; 8, 83; cf. Appian, *l. c.)* că sunt *flavi*, iar despre Thraci și Scythi, în general, Galenus (I, p. 627) afirmă că au pielea albă și curată: *ψυχρὸν καὶ ὑγρὸν τὸ δέρμα καὶ διὰ τοῦτο μαλακόν τε καὶ λευκὸν καὶ ψιλὸν τριχῶν*. In orice caz, știm despre Agathyrsi — că, în afară de tatuajul feței și trupului — își vopsiau și părul lor blond cu o coloare albastră — *colore caeruleo* (vezi citatele la Tomaschek, *o. c.*, I, p. 116 și urm.). In ce privește forma capului, am avut norocul la Crăsani, într'un mormânt perfect datat prin ceramică din sec. III—II a. Chr. (vezi mai jos descrierea), să găsim țeasta complet păstrată (profesorul Rainer va da, ca apendice la comunicarea d-lui I. Andrieșescu despre săpăturile noastre dela Crăsani, toate măsurătorile necesare pentru precizarea tipului respectiv din punct de vedere antropologic) a unui localnic: mormântul nu e de caracter accidental, privind pe un războinic oarecare, de orice fel de neam, căzut acolo în luptă, ci e o îngropare adâncă și regulat așezată în raport cu ocuințele contemporane, din timp de pace, deci oferindu-ne un document etnografic perfect valabil pentru natura populației așezate acolo.

In ce privește tipul femeesc al Geto-Dacelor, Columna Traiană prezintă deosebiri destul de mari, atât pentru trăsăturile feței, cât și în portul

părului și în îmbrăcăminte, față de Monumentul dela Adamclissi. «Columna» înfrumusețează și idealizează, apropiind pe Dace de tipul clasic sudic. «Monumentul» dimpotrivă e foarte realist și redă și pe femei în toată nemlădierea, sărăcia și simplicitatea vieții lor țărănești: fața expresivă, dar unghiulară și masivă, părul pieptănat pe tâmple cu cărare la mijloc și strâns la spate, o cămașă cu mâneci scurte și o fustă peste ea, dela brâu în jos (*Mon.*, metopa 48 și 49, p. 67 sq.). Pe *Columnă* dimpotrivă vedem tipuri femenine foarte frumoase, purtând încă și o mantă bogat drapată peste haina lungă, stilizată clasic ca un lung hiton, bogat, iar pe cap un fel de testemel, care acopere părul, înnodat la spate sub conciu (v. d. p. *Columna* II, pl. 66).

Ca și astăzi țăranii noștri, bărbații geto-daci purtau o cămașă peste pantaloni și erau încinși cu o cureà. Pe Columna lui Traian, spre deosebire de Trofeul dela Adamclissi, ei poartă și o mantie scurtă, fără mâneci, prinsă pe umeri cu o fibulă. Dimpotrivă pe Trofeu avem reprezentate acele șube cari-l îngroziau pe delicatul Ovidius — *pelliti Getae* — și care, ca și azi, aveau blana pe dinăuntru și erau destul de bine croite pe trup (v. crenelurile fig. 116—118, p. 95 și urm., la Tocilescu, *o. c.*), cam în felul sumanelor și mantalelor, mai strânse și nu prea lungi, iar nu a saricelor și șubelor foarte lungi și largi mocănești. (Pentru alte feluri de haine, poate existente și la Geți, dar documentate numai la Thracii sudici, vezi Tomaschek, *o. c.* I, p. 118 sq.).

Încălțați cu opinci, căci așà trebuie să numim felul de încălțăminte reprezentat pe monumente, Geto-Dacii nobili purtau un fel de bonet de lână, analog cu căciula phrygiană, în vreme ce poporul de rând umblà cu capul gol, ceeace părul lăsat mare, firește, îi permiteà să facă fără primejdie și pe vreme rea: cel puțin pe monumente așà sunt reprezentați în chip absolut consecvent, atât la Roma, cât și în Dobrogea (cf., și Dio Chrysost. LXXII *(de habitu)* 383 R (628 M): *...πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντας, ὡς νῦν τῶν Θρᾳκῶν τινες τῶν Γετῶν λεγομένων)*. E totuș foarte probabil, că și nobilii și cei de rând vor fi avut o glugă prinsă la mantaua lor, pentru vremea de ploaie și zăpadă, așà cum vedem reprezentat pe reliefele thrace pe zeul *Τελεσφόρος* (Dobrusky, în *Izvĕstiia Muzei*, Sofia, 1907, p. 15, fig. 13; p. 16, fig. 14; p. 18, fig. 16, etc.).

S'a afirmat că, întocmai ca și ceilalți Thraci, Geții se tatuau: știrile antice sunt clare atât despre Agathyrsi, cât și despre Geți și Dacii; totuș ele nu sunt, nici ca epocă, nici ca autori, absolut peremptorii (vezi-le la

Tomaschek, I, p. 116 și urm.)[1]. Este însă o știre — și ea târzie — care nu a fost până acum suficient interpretată și doară Perdrizet într'un articol despre «Geta, regele Edonilor» a comentat-o mai atent (BCH. XXXV 1911, p. 108 sqq.). Artemidorus, autorul cărții despre vise (*Onirocr.*, I 9), spune, în a doua jum. a sec. II d. Hr., probabil după un excelent izvor etnografic mult mai vechiu (căci pe vremea lui lucrul erà un anahronism): *ἐστίζοντο παρὰ τοῖς Θρᾳξὶν οἱ εὐγενεῖς παῖδες, παρὰ δὲ τοῖς Γέταις οἱ δοῦλοι*[2]). Tomaschek a încercat să împace această știre cu celelalte, care vorbesc de tatuaj și la Geto-Daci, prin afirmarea (p. 117): «allerdings waren die aus den pontischen Colonien bezogenen getischen Sklaven tätowiert, weil auch Kinder von Edelingen in die Sklaverei verkauft wurden; die Tätowierung aber galt als ein Vorrecht des Adels»; și pentru a îndepărtà orice obiecție, condamnă ca arbitrară o altă mărturie antică (pe care totuș o întrebuințează ca bună într'un alt caz, p. 98), foarte prețioasă în aceeaș direcție ca și Artemidorus; anume, Klearchos din Soloi (Tomaschek zice, greșit: Callistratus), filosof din școala lui Aristotel, ne spune într'un pasaj păstrat la Athenaeus, p. 524 (FHG. II 306), că tatuajul femeilor thrace[3]) vine de acolo, că femeile scythe, atunci când Scythii cuceriseră pe vremuri și pe Thraci, — ceea ce, istoric, e perfect exact: cf. mai sus, p. 33 și urm. — își tatuaseră sclavele thrace, iar că mai târziu acestea au păstrat obiceiul, transformându-l într'o podoabă de caracter aristocratic. In vreme ce argumentarea lui Tomaschek, spre a susține tatuajul și la Geți, e destul de nesigură, Perdrizet, *l. c.*, plecând dela aceleași izvoare, crede a puteà conchide că dimpotrivă Geții ei înșiși nu se tatuau, ci numai «sclavii Geților», cari erau Thracii sudici, peste cari, încă înainte de a. 500 a. Chr., Geții se întinseseră cuceritori, și anume, simultan cu Scythii, de care ne vorbește Klearchos, și cari, la rândul lor, înaintaseră nu numai peste ținuturile

[1]) Ridgeway, *o. c.*, crede că Illyrii și Thracii, ca și vechii Mycenieni, se tatuau toți (p. 352), spre deosebire de Geți cari, ca și Celții, *nu* se tatuau (p. 398 și urm.).

[2]) Ceeace se acopere perfect cu știrea lui Herodot V 6 despre Thraci: *καὶ τὸ μὲν ἐστίχθαι εὐγενὲς κέκριται, τὸ δ' ἄστικτον ἀγενές.*

[3]) Pentru sensul religios al tatuajului la Thraci, cf. și Perdrizet, *Cultes et Mythes du Pangée*, p. 97. — Dacă instrumentele găsite de Iulius Teutsch la Priesterhügel lângă Brenndorf în Ardeal sunt în adevăr vechi unelte de tatuaj, mă îndoesc (Teutsch, *Hakenkreuz, Sonnenkult und Arier*, in *Bulletin de la Sect. Scient. de l'Académie Roumaine*, VIII, 1923, p. 209. Dealtfel întreg acest articol al lui Teutsch e plin de ipoteze foarte îndrăznețe).

transilvane, unde-i vom regăsi în sec. V ca «Agathyrsi» desnaționalizați și deveniți tot «Thraci», adică Geți (Herodot IV 104), dar și în Rhodope, până la Marea Egee (v. mai sus, p. 35 și, în special, mai jos, cap. V). Kazarow, în art. său despre Zalmoxis *(Klio*, XII 1912, p. 356 și n. 8) admițând și el, după Perdrizet, că Geții nu se tatuau, vine cu o altă explicație, neadmisibilă, «dass bei den Geten die herrschende Bevölkerung rassenverschieden von der unterworfenen gewesen ist»[1]). Nimic nu ne autorizează să facem această deosebire; comații și pileații geto-daci — din epoca La Tène — alcătuesc unul și acelaș popor, perfect solidar în moravuri și credințe, și sunt deopotrivă autohtoni.

Adăugând la aceste considerații și faptul, că scriitorii antici au confundat întotdeauna pe Geți cu rudele lor sudice, Thracii, vorbind de ei pur și simplu ca de niște Thraci și atribuindu-le — fără alte formalități — tot ce găsiau în literatura anterioară despre Thracii sudici, suntem înclinați a considera ca neîntemeiată povestea tatuajului la Geți. Sigur e, că pentru vremea romană nu se mai știe nimic de acest obiceiu la Geto-Daci[2]): Ovidius, care a fost la fața locului, nu-l cunoaște; Columna Traiană și Monumentul dela Adamclissi nu ne dau nici cea mai slabă indicație. Astfel încât, dacă mai găsim totuș la Plinius, *N. h.* XXII 1, 2 afirmarea: *maresque etiam apud Dacos et Sarmatas corpora sua inscribunt*, și VII 11, 10 (50): *quarto partu Dacorum originis nota in brachio reddita*, se pune întrebarea, dacă nu cumva Plinius repetă știri mai vechi despre Geții confundați cu Thracii și le transcrie pe numele roman al Geților, Dacii.

Incepând dela Herodot, care numește pe Geți «cei mai viteji și cei mai cinstiți dintre Thraci» *(Θρηΐκων ἐόντες ἀνδρειότατοι καὶ δικαιότατοι:* IV 93), literatura antică ne-a păstrat un șir întreg de mărturii foarte onorabile pentru acest popor. Inainte de toate, credința lor în nemurirea sufletului, care îi desparte de toți ceilalți Thraci și de Greci (vezi mai sus). Apoi, o orânduire și cuminţenie a vieții lor sociale și politice, care se manifestă într'un chip surprinzător în mai toate împrejurările grele ale istoriei lor. Astfel, împotriva tuturor aparențelor, ei se arată ca un popor sedentar și liniștit, care nu cere decât să fie lăsat în pace:

[1]) H. Hirt, *Die Indogermanen* II 460, citat de Kazarow în sprijinul părerii sale, spune însă numai «dass die Sklaven der Geten unterworfene Thraker waren».

[2]) Dio Chrysostomus îl relevă însă (pe vremea lui Traian) la Thraci: citat de Tomaschek, I 117, fără indicație a locului.

întâmplarea lui Lysimachos la Dromichaites și lecția ce o dă acesta neastâmpăratului rege macedonean, care plecase după cuceriri în țara săracă și modestă [1]), dar vitează, a Getului, nu e o simplă invenție retorico-romanțioasă a istoricilor greci. Deasemenea pare a plecà dela un fapt real și pedeapsa ironică, pe care o dă Oroles Geților săi bătuți de Bastarni și deci deveniți niște femei, cari, ca atare, nu pot să mai aibă pretenția de a fi tratați ca bărbați și deci trebuie să slujească ei femeilor lor. Înțeleaptă și amintind pe Menenius Agrippa e și povestea lui Scorylo, cu lupul și câinii: o atare procedare «filosofică», pentru a împiedecà pe Geți să se ia cu totul după vecinii lor prădalnici, celto-bastarno-sarmați, și să năvălească împotriva Romanilor, erà posibilă doară în țara lui Burebista și Deceneu. Nu vom mai repetà aici însemnătatea în viața acestui popor a marei preoții a Zeului Zalmoxis, de un așà de accentuat caracter moral și patriotic, nici rolul pe care se arată a-l fi avut ordinul călugăresc getic al «Întemeietorilor» [2]). Spiritul de disciplină manifestat de acest popor, fie sub Dromichaites, fie sub Oroles, fie sub Scorylo, fie mai ales sub Burebista — când i se cere să distrugă toate viile, ceeace erà și o mare pagubă materială, — însfârșit iubirea conștientă și chibzuită de patrie, alăturea cu vitejia tenace și solidar-disciplinată din răsboaiele lui Decebal cu Romanii, îl ridică mai presus de toți ceilalți barbari, fie ei Thraci din Sud, Germani din Nord, ori Celți din Vest. Cu dreptate istoricii antici și moderni și-au arătat mirarea și admirația pentru apariția acestui popor așà de deosebit în mijlocul celorlalți barbari. Romanii, biruitorii Dacilor, au fost în această privință de un perfect cavalerism, recunoscând atât pe Columna lui Traian, cât și altfel, toate calitățile, nu numai de eroism sălbatec [3]), dar și de respectabilă civilizație, ale Geto-Dacilor. Chiar un personaj așà de impresionist ca Ovidius, pentru care în amărăciunea exilului lui, Geții sunt aspri, cruzi, hirsuți, murdari, ba chiar stupizi — aceasta pentrucă fac glume pe socoteala poetului, care le ține discursuri latine

[1]) Cf. și pe vremea lui Ovidius: *vitam didicere diu tolerare famemque (ex P. I 2, 87).*

[2]) E caracteristic în această privință rezumatul din Dio Chrysostomus, dat de Iordanes, *Get.*, V 40: *in secunda (sede) Zalmoxen (regem habuisse noscuntur), quem mirae philosophiae eruditionis fuisse testantur plerique scriptores annalium. nam et Zeutam prius habuerunt eruditum, post etiam Dicineum, tertium Zalmoxen, de quo superius diximus. nec defuerunt, qui eos sapientiam erudirent. unde et pene omnibus barbaris [Getae] sapientiores semper extiterunt Grecisque pene consimiles, u t r e f e r t D i o, q u i h i s t o r i a s e o r u m a n n a l e s q u e G r e c o s t i l o c o m p o s u i t.*

[3]) Cf. și Appian, *bell. civ.* II 110: *αὐστηρὸν καὶ φιλοπόλεμον... ἔθνος.*

(*Trist.* V 10, 37 sq.: *barbarus hic ego sum, qui non intellegor ulli, et rident stolidi verba Latina Getae*), nu crede ridicol și zadarnic, ca, după ce le-a învățat limba, să le facă poeme în limba lor și să le cucerească admirația, simțindu-se mișcat de sincera și grava lor mulțumire.

Dio Chrysostomus, care-i cunoștea deaproape, ne-a lăsat despre ei o judecată pur și simplu entuziastă: *unde et pene omnibus barbaris Getae sapientiores semper extiterunt Grecisque pene consimiles.* Iordanes, în credința că Geții sunt strămoșii Goților săi, s'a grăbit să înregistreze acest verdict cu recunoștință (*Get.* V 40). Dimpotrivă istorici și antiquari moderni, ca Roesler și Tomaschek, s'au simțit obligați să prelungească înapoi până la Geți antipatia ce o simțiau pentru «Valahii» contemporani, urmașii acelora. Și deaceea trecând ușor peste, ori respingând, mărturiile favorabile, ei au adunat toate glumele proaste ale comediei antice, toate obiceiurile barbare și sălbatice general thrace — dar nu documentat și getice — și le-au pus la contribuție, spre a creà un tip specific de primitiv: violent, hoț, bețiv, afemeiat și polygam, fanfaron (special Hesych. s. v. βαρυγέται), leneș, vagabond, scandalagiu și prădalnic, gata de a vărsà sângele lui și al altuia numai din pură sălbătăcie. Intre această părere și aceea a lui Dio Chrysostomus stă însă adevărul pe care am încercat a-l lămurì pas de pas mai sus: Geto-Dacii au fost *un popor de țărani*: așezați, statornici, supuși și cu frică de Zeul lor, amăriți de vecinicu nesfârșitele răsboaie și prădăciuni și sălbătăciți și ei de multe ori de ticăloșiile lor, totuși veseli și glumeți la vreme de pace, mânioși și cruzi numai la războiu, în deobște însă cu bun simț și mereu întorcându-se la străvechea lor credință optimistă în zei și în oameni.

IV

Am hotărît înaintea oricărei alteia săparea stațiunii protoistorice dela Piscul Crăsanilor, pentru poziția caracteristică pe care o ocupă în câmpia munteană (v. harta II). Așezată la 25 km. spre SE de Urziceni, pe malul drept, abrupt, al Ialomiței, în plină stepă, această stațiune puneà complet problema geto-scythică, întrucât, după situație, postulà în chip absolut atât prezența Geților din pădurea munteană (v. harta), r. de pe Dunăre, cât și prezența Scythilor și în general a Iranienilor, cari din sec. VII a. Chr. au ocupat tot ce e stepă, dela Caucaz până la Dunărea pannonică. Ca evoluție istorică mai târzie (sec. III a. Chr.) se puneà apoi, nu mai puțin, problema celtică, de care e legată pretutindeni în Europa

epoca La Tène, constatată la Crăsani încă dela prima examinare a ruinelor, fără nici un fel de săpătură.

Dar, ca stațiune La Tène, Crăsanii ocupă, iarăș, o poziție înaintată, înlăuntrul stepei, față de celelalte stațiuni contemporane, identificate de

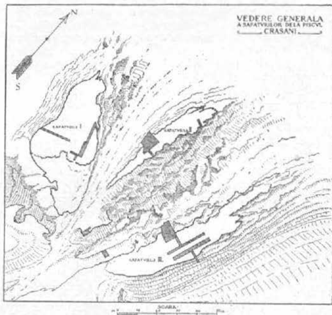

Fig. 27

noi până acum, și cari sunt sau la Dunăre și lacurile alimentate de ea *(Zimnicea, Mănăstirea, Piscul Coconilor:* v. harta), sau la granița dintre dealuri și pădurea de câmp *(Tinosul* pe Prahova la SSV de Ploești) r. la granița dintre dealuri și antestepa estică: *Năeni*, la NNE de Mizil (încă necontrolată pe teren, dar postulată de descoperirile scytho-sarmatice dela Năeni-Petroasa: v. mai sus, p. 11 sqq.), *Bonțești* (în via M. și D. Simionescu-Rîmniceanu; pe alt loc decât splendida stațiune cu ceramică pictată, așezată mai la Apus, în valea Mierii), la Vest de Focșani și *Poiana*,

pe Siret (în fața gurii Trotușului, cercetată de mine acum doisprezece ani numai din punct de vedere istoric, greco-roman: *Castrul dela Poiana*, *Mem. Secț. Ist. Ac. Rom.*, XXXVI 1913)[1].

Așezată deci pe teren mai mult scythic, în plină stepă, stațiunea dela Piscul Crăsanilor trebuie studiată și în legătură cu stațiunile scythice dela *Scorțaru* (Apus de Brăila), *Bălănoaia* (NV de Giurgiu) ori *Turnu-Măgurele* (cf. mai sus, p. 8 și urm.).

De altă parte, întocmai cum în Rusia Sudică, la granița dintre pădure și stepă, s'a alcătuit un șir întreg de așezări, legate între ele prin marele drum Est-Vest, de la Urali, spre Carpați, tot așà constatăm în câmpia munteană un drum analog Nord-Sud: gura Trotușului, Panciu, Focșani, Buzău, Urziceni, Valea Mostiștei, Dunăre, condiționat de aceeaș graniță între pădure și stepă. Acolo unde stepa e tăiată de o vale de apă însemnată, pădurea înaintează în stepă (vezi valea Argeșului) și, invers, unde uscăciunea stepei e completă, acolo ea alungă înapoi pădurea (vezi văile râurilor sudbasarabene ori cele ale R.-Sărat și Buzăului). Pe acest drum NS s'au făcut atât năvălirile barbare spre

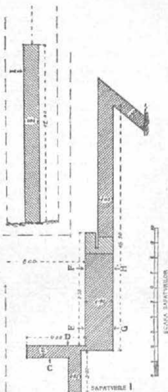

Fig. 28

[1]) Bolliac citează și Cernica-Tânganul, la vărsarea Colentinei în Dâmbovița, ca stațiune «daco-celtică», adică la Tène (v. întregul istoric al cercetărilor mai vechi la Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, seria III, vol. III, p. 1—101; iar cercetările mele și ale școlarilor mei au mai identificat încă o sumă, atât în Ardeal cât și în câmpia munteană, chiar numai în cursul lui 1924. Asupra

Balcani, cât și expedițiile de pedepsire din Balcani spre Carpați (cf. mai sus, p. 63 sq.)[1]).

Așezarea dela *Piscul Crăsanilor*, strâns legată cu așezările de pădure ca *Tinosul*, a înaintat în stepă numai cu ajutorul Ialomiței, care constituià o mare arteră navigabilă (cf. mai sus, p. 64, cu Pârvan, *Pénétration*

Fig. 29

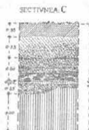

Fig. 30

p. 36) EV și VE, direct cu Dunărea. Astfel Crăsanii au alcătuit în chip natural o încrucișare de drumuri: drumul greco-getic EV, al apei, cu drumul iranian NS, al stepei[2]).

Fixată poziția generală istorică, să vedem care e așezarea Crăsanilor din punct de vedere geo-topografic.

---

acestor descoperiri mă voiu opri pe rând, când voiu urmări — în comunicări viitoare — civilizația getică din valea Mostiștei, valea Argeșului, valea Vedei, etc.

[1]) Acest drum iranian e cu atât mai important, cu cât el alcătuià legătura între cele două mari artere de circulație cu direcția EV și VE: I° în Moldova și Basarabia sudică, drumul iranian Olbia, Tyras, Poiana, Oituz, văile Târnavelor și a Mureșului (v. mai sus, p. 7 sq., intrarea Agathyrsilor scitici în Ardeal); II° pe Dunăre: dela izvoarele Savei, pe Sava la vale, apoi pe Dunăre, către Durostorum și înapoi: drumul geto-eleno-celtic.

[2]) De un drum EV în câmpia munteană nu poate fi vorba, deoarece în basinul Argeșului pădurea înaintà pe vremuri până lângă Dunăre (chiar azi ea mai înaintează încă până la vărsarea Dâmboviței în Argeș), așà că toate popoarele de stepă (irano-turanice) ajunse în Moldova de Miazăzi, apucau drumul *sudic* al stepei estice muntene și nu puteau pătrunde în stepa vestică decât pe valea Dunării, dela Spanțov și Oltenița spre Giurgiu și apoi Alexandria.

E o chestiune bine cunoscută, aceea a predilecției popoarelor, din anume timpuri, de a ocupă malurile înalte ale apelor, chiar dacă sunt rău expuse: astfel malul drept al Niprului, cel drept al Nistrului, cel stâng al Siretului de jos, cel stâng al Prahovei la Tinosul, cel drept al Ialomiței, Mostiștei, Argeșului, Dunării, deși expuse vântului aspru de NE, au fost intens locuite încă din neolitic, pentru așezarea lor strategică, predominantă, în vreme ce, dimpotrivă, vedem în timpurile nouă

SECȚIUNEA E.F.

Fig. 31

toată țigănimea înfrigurată, pe care au colonizat-o ai noștri prin văile Ialomiței, Mostiștei, Argeșului, ascunsă în fundul văilor, la adăpost de aceă asprime a vânturilor, de care pomeniă încă Dromichaites lui Lysimachos (v. mai sus, p. 60).

Ca și stațiunile La Tène dela Poiana, Bonțești ori Tinosul, Crăsanii domină, de pe *piscul* înaintat ca o peninsulă în valea Ialomiței, toate înconjurimile, până la o mare distanță, nu numai în partea joasă, dinspre Miazănoapte, dar și pe platoul înalt care se prelungește până în Dunăre, spre Miazăzi.

Ca și Poiana și Tinosul, așezarea dela Crăsani a fost întărită cu val și șanț dinspre platoul din care făceă parte [1]). Ca și acelea, ea e azi în mare parte prăbușită, ori pe cale, spre valea abruptă pe care o domină. De o parte apele râurilor, cari — după o constatare geo-statistică mai veche — par a bate pe întreaga emisferă boreală de preferință în malul drept, — de alta ploile violente mânate dinspre NE în malul înalt și expus, cu torenții pe cari îi provoacă, dezagregă mereu coasta, prăbușind-o

[1]) Vezi pentru șanțul dela Crăsani și observațiile d-lui Andrieșescu, *loc. cit.*, p. 19 sq., și la noi mai jos, pl. IX, fig. 1; iar pentru așezare, pl. VIII, fig. 1 și 2.

în vale. Este astfel greu de hotărît cât de mare a fost întinderea aşezării dela Piscul Crăsanilor (vezi planul din fig. 27): ca şi Poiana, a putut aveà cam 4—5 ha., ceeace, pentru o staţiune nu numai preistorică, ci chiar antică (locuinţele omeneşti fiind foarte mici şi înghesuite unele în altele), e o întindere respectabilă. Fapt e că pretutindeni unde s'a pus casmaua, pe cei 120 × 120 m. încă păstraţi, s'a dat de resturi bogate, ale unei aşezări foarte bine şi destul de îndelungă vreme populate.

Iată mai întâiu constatările stratigrafice.

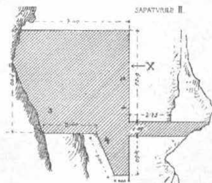

Fig. 32

In prima săpătură, făcută numai după indicaţiile d-lui Andrieşescu, pe dâmbul vestic al aşezării, avem (v. planul din fig. 28 şi secţiunile C şi EF din fig. 30 şi 31; cf. fig. 29) sub un strat de pământ vegetal de c. 0.35 m., trei straturi de viaţă aşezată, sfârşite toate trele prin foc şi ocupând în secţiune o grosime de c. 1.20—1.40 m., ceeace reprezintă archeologic-stratigrafic o îndelungă vieţuire pe acelaş loc, de mai multe secole. Totuş, trebuie să notăm imediat că cele trei distrugeri prin foc s'au urmat destul de repede una pe alta, şi că abià a treia aşezare are o grosime mai mare: dărâmăturile şi resturile din această a treia aşezare sunt în imensă majoritate indigene, faţă de o mică minoritate de caracter străin, importat. Importul străin se întâmpină încă dela începutul aşezării, în stratul cel mai de jos. Iar acest prim strat, după cum se vede limpede din secţiunea EF şi se va mai vedeà şi din alte secţiuni, a luat loc adesea peste însuş pământul vegetal al stepei, nelocuite în acest punct, niciodată mai înainte, şi având o grosime, care aici e de c. 0.50 m., dar în alte locuri trece de un metru; deci, aşezarea a luat loc pe un teren absolut virgin, şi prin construcţii de suprafaţă, iar loessul care începe, fireşte, deabià sub acest strat de pământ vegetal al stepei, nu este direct utilizat, ca în alte locuri, în scopuri trogloditice. Am ţinut să relevez acest rezultat stratigrafic,

deoarece el învederează un fapt istorico-etnografic de cea mai mare importanță: locuitorii cari au venit aici erau originari din regiuni păduroase, iar nu de stepă; în pădure se construește la fața pământului, lemnul fiind din belșug pentru clădirea locuinței; în stepă omul se scufundă în pământ, fie în bordeie pe jumătate îngropate, fie deadreptul în grote excavate în loess; ori noi avem în săpătura I la Nord de punctele FH, la adâncimea de numai 0.50 m. sub pământul vegetal, un splendid document pentru caracterul etnografic amintit al locuințelor dela Crăsani.

SECȚIUNEA: X

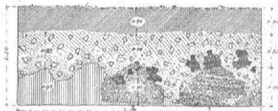

Fig. 33

S'a descoperit — deocamdată incomplet (am rugat pe d-l Andrieșescu încă deatunci să libereze complet acest punct și n'a făcut-o, — dar sper că o va face anul acesta) — o suprafață de c. 1.50 × 2.00 m. perfect netezită, bătută, lipită cu o substanță văroasă, bine potrivită orizontal și chiar lustruită ca o adevărată stucatură, constituind, evident, nu simpla vatră ori prispă a unei «zemljanka» de stepă, ci pardoseala completă a unei locuințe superior îngrijite, am zice chiar, a unei locuințe de șef local, bogat. Caracteristic e că această așezare reprezintă stratul cel mai recent de civilizație dela Crăsani, adică cel mai îndelung neturburat, și că nu departe spre N de această frumoasă locuință s'a găsit și o mănușă de amforă grecească cu stampilă (de proveniență rhodiană și aparținând după litere sec. II a. Chr.): v. și mai jos. — Intreaga locuință dela punctele FH s'a ridicat deci deasupra pământului. Astfel caracterul tehnic al locuințelor dela Crăsani ne este perfect asigurat prin această descoperire stratigrafică.

Al doilea sector al săpăturilor (cp. vederea generală din fig. 27 și planul din fig. 32) pe platoul mijlociu al Piscului, este mai puțin interesant ca stratigrafie. Secțiunea X (v. fig. 33) ne arată sub pământul vegetal nou, de o

grosime de c. 0.70 m., numai urme de viaţă cari au îndepărtat terenul vegetal antic suprapunându-se direct pe loess. Astfel stratul de ruine de locuinţe,

SAPATURILE III

Fig. 34

cu cărbuni şi cenuşă în grămezi neregulate, absolut neorganice, indică în acest punct mai de grabă o groapă de resturi, decât un teren de clădiri: se poate să fi fost adăposturi pentru vite, construite uşor din nuele şi

paie ori trestie, pe jumătate îngropate în pământ: cf. diferența de nivel de c. 1 m. între stratul de loess din dreapta și cel din stânga al secțiunii X (fig. 33).

Mult mai interesante sunt rezultatele stratigrafice din sectorul al III-lea al săpăturilor, pe tăpșanul de E al stațiunii (cf. în fig. 27 vederea generală; planul din fig. 34, și secțiunile V, V1, Y și Z, fig. 35, 36 și 37). Dealtfel săpătura făcută aici (v. planul din fig. 34) a fost cea mai largă și mai adâncă și, nu mai puțin, cea mai bogată în rezultate. Două tranșee paralele V V1 și Y Y1 în direcția NS, de câte douăzeci de metri lungime pe 1—2 m. lărgime

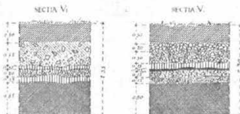

Fig. 35

și 2.30 m. adâncime, cu derivații transversale spre E și V, ajungând în punctele T—Z până la 3.10 m. adâncime, au contribuit la lămurirea aproape completă a stratelor de cultură și a sistemului de locuințe dela Crăsani. Și aici, ca și pe tăpșanul de V e vorba tot de trei strate cronologice [1]). Al doilea însă, precum se poate vedea din secțiunea Z, extrem de redus, astfel că, în general, atât în secțiunile transversale V și V1, cât și în secțiunea longitudinală Y, avem clar indicate propriu zis numai două nivele de cultură: unul, cel inițial, la c. 1.50—1.80 adâncime (după împrejurările locale), iar celalalt cu c. 0.40—0.50 m. mai sus. Strate de lut galben (loess) deosebesc (v. secțiunile V și V1) bazele fiecărei epoce: locuințele erau podite cu lut galben bine bătut și netezit, ca și până în ziua de azi. Pe alocurea, unde așezarea fusese făcută direct pe pământul vegetal al stepei antice (cf. secția V), stratul de lut galben lipsește. Numeroase vetre de foc ale locuințelor au fost constatate în

[1]) Caracteristică e în această direcție și secțiunea B (Fig. 38) care ne arată o repede și scurtă dăinuire a tuturor celor trei strate în acel punct: o mânușă de amforă, după toate semnele, tot rhodiană, a fost găsită și în acest punct (vezi mai jos).

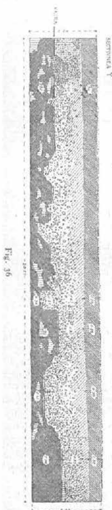

Fig. 36

special la nivelul superior de cultură, la adâncimea aproape constantă de 1.50 m. Considerând acum că din aceşti 1.50 m., 0.50 m. de sus sunt pământ vegetal posterior, rămâne o grosime a stratului de dărâmături de numai 1 m. Este clar că, întocmai ca pe tăpşanul de V, tot aşà şi pe acesta de E nu poate fi vorba de locuinţe trogloditice, ci numai de locuinţe în aer liber. Din loc în loc se văd clar doar indicaţiile unui nivel inferior al interiorului locuinţelor faţă de nivelul extern, dar neîntrecând adâncimea de 0.50 m., deci numai strictul necesar spre a consolidà bine locuinţa împotriva furtunilor aşà de violente aici, pe o poziţie expusă ca a Crăsanilor, îngropându-le puţin în terenul de bază. Cât priveşte gropile, ca acelea constatate în punctul T, înclin a crede că sunt morminte de incinerare, săpate mai adânc în pământ, lângă şi sub locuinţele proprii — uz bine cunoscut şi asupra căruia nu avem nevoie a insistà mai mult [1]).

Aceea ce şi în săpătura III, ca şi în săpătura I, e deopotrivă de caracteristic, e aflarea resturilor ceramice ori de alt fel, greceşti, chiar în cele mai adânci strate, deci încă dela începutul existenţei acestui centru. Pentru cronologie e preţios în special un ciob de vas attic cu glasură neagră, indicând eventual chiar sec. IV, în orice caz însă, sigur, incep. sec. III a. Chr., ca epocă iniţială a aşezării.

Tot în legătură cu stratigrafia mai avem a observà următoarele: vasele de factură in-

[1]) De aceeaş părere e şi Andrieşescu p. 27 sq., 29 şi 32 sq., care dă vreo câteva locuri unde crede precis a puteà identificà astfel de morminte de incinerare, exprimând şi în chip general convingerea că locuitorii Crăsanilor au practicat ritul incinerării.

digenă apar în număr cu atât mai mare cu cât ne coborîm mai adânc cu săpătura; în proporție inversă scad vasele de caracter

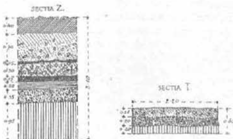

Fig. 37

străin — spre a le numi numaidecât pe numele lor: celtice ori de influență celtică. Deci începuturile așezării sunt curat indigene și de influență culturală superioară exclusiv grecească. Influența celtică e mai târzie. Dacă au fost și Celți la fața locului, vom cercetà mai jos, când vom discutà cauza absenței aproape totale a fibulelor.

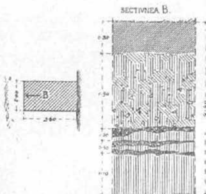

Fig. 38

Se mai găsesc, începând chiar din stratele inferioare ale așezării, fragmente de lănci (cf. Andrieșescu, p. 22, 27 și 88, cu fig. 280 și 281), în vreme ce vârfurile de săgeți lipsesc. Este clar deci, că, în ce privește pe barbarii cari au distrus de mai multe ori Crăsanii, Scythii nu vor fi jucat decât un rol cu totul secundar.

Locuințele. Singurele mărturii mai limpezi asupra tehnicei locuințelor provin, firește, dela a treia, adică cea mai recentă așezare, cele

anterioare fiind total distruse, când s'a reîntemeiat staţiunea după catastrofele ce au lovit-o. Andrieşescu (*l. c.*, p. 23 şi urm.) face, cu ajutorul descoperirilor similare dela Ariuşd şi Târgul-Mureşului, o încercare de reconstituire, iar după mormanele de dărâmături constatate în săpătură, o încercare de statistică a locuinţelor dela Crăsani. Un lucru trebuie dela început accentuat: în afară de detalii în ce priveşte tencuiala şi spoiala pereţilor, ne aflăm şi la Crăsani în faţa unei străvechi tradiţii

Fig. 39

Fig. 40

Fig. 41

de a clădi, constatată încă din neolitic, de pildă chiar la Sultana, în săpăturile făcute tot anul trecut. E vorba adică de un sistem, pe care îl vedem perpetuat până azi la ţăranii noştri dela deal şi dela câmp (spre deosebire de tehnica în bârne, dela munte) şi care constă în construirea mai întâiu a unui schelet de pari, leaţuri şi nuele, alcătuind un fel de gard, peste care se aruncă violent — şi de pe dinăuntru şi de pe dinafară — lut galben, ori, unde nu e, şi simplă argilă frământată cu paie, astfel ca să pătrundă prin toate interstiţiile nuelelor; apoi, după uscare, peretele e tencuit cu lut galben, pus într'un strat gros, până la un deget, şi peste această «lipitură», vine la Crăsani o spoială albicioasă, foarte îngrijită, care dă un aspect deosebit de civilizat locuinţelor de aici. Din urmele de pari groşi de colţuri, găsite mai ales în săpăturile III, înţelegem că şi stejarul a fost întrebuinţat la aceste construcţii, dându-le deci o deosebită soliditate. Din coperişuri, cari au fost, în afară de lemn,

alcătuite din trestie ori paie, nu avem, firește, decât mormane de cărbuni și cenușe, în care nu mai putem distinge clar esența care a servit la clădire. Foarte mici, casele sunt mai mult niște colibe, ca acelea ale păzitorilor de pe lanuri și dela grădinării — 2 pe 2 m. — și nu au în interior nimic deosebit afară de vatră, ridicată cu 30—40 cm. dela nivelul podelei.

Locuințele sunt foarte înghesuite unele în altele, astfel că pe un spațiu foarte redus putem admite prezența unei populații deosebit de numeroase. Din inventarul locuințelor, în afară de vase, nu avem aproape

Fig. 42

Fig. 43

nimic păstrat. Incheierea de caracter istoric, la care ajunsesem mai sus pe baza izvoarelor literare, că ne aflăm înaintea unei civilizații a lemnului, se confirmă deplin prin săpături. Pentru luminarea locuințelor, dat fiind, că sistemul grecesc al candelelor cu feștilă (s'a găsit atât un candelabru de bronz cât și o lampă grecească de teracotă) le erà cunoscut, e probabil că întrebuințau acest fel de iluminat, servindu-se de vase mici de pământ potrivite pentru acest scop: feștila erà prinsă in mijlocul uleiului pe un suport de lemn ori de pământ ars.

Ruinele nu ne permit a restabili complet nici o locuință. După urmele de pari păstrate în săpătura T Z (vezi planul din fig. 34) înclinăm a crede că aveau forma patrulateră, iar nu rotundă ori ovală.

Un lucru, credem, definitiv câștigat și pentru Crăsani, e prezența mormintelor în imediata apropiere sau chiar sub locuințele celor vii. In această privință folosirea amforelor grecești pentru depunerea cenușei morților, e — ca în general în părțile sudestice — documentată la

Crăsani cèl puțin în două locuri: în tranșeea de legătură V Z și în punctul T (fig. 34) [1]. Aș înclinà a crede că și depozitul de cioburi de amfore din tranșeea Y (fig. 34), spre V, provine, nù dela o cămără[2] (atâta vin grecesc la un loc, mai greu de admis), ci dela un mormânt colectiv, familiar (cf. la Ebert, *o. c.*, p. 309, fig. 103, necropola archaică dela Olbia).

Ceramica. Descriind și clasificând ceramica dela Crăsani, d-l Andrieșescu a stabilit cu amănunte și cu materialul comparativ necesar

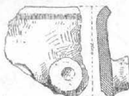

Fig. 44

Fig. 45

principalele tipuri de fabricate ce întâlnim aici. Nu vom reluà caracterizările date de colaboratorul nostru în chip foarte mulțumitor, fie tehnic, fie stilistic. Ci vom pune problema ceramicei dela Crăsani din punct de vedere istoric: de o parte cultural, de alta etnografic. Aceasta cu atât mai mult, cu cât anume explicări, suficiente pentru La Tène-ul ardelean, sunt necomplete pentru cel din câmpia munteană și pentrucă în legătură cu prezența ceramicei «celtice» la Crăsani se pune imediat întrebarea și asupra eventualei prezențe a Celților în această regiune.

Vom începe deci expunerea deacolo unde am părăsit-o, când am examinat situația antropogeografică a Crăsanilor: așezare de stepă, dar strâns dependentă nu de viața de stepă, ci de cea de pădure.

Printre vasele indigene dela Crăsani deosebim următoarele șapte tipuri principale:

I. *Borcane*, în felul celor de azi — aproape cilindrice — ceva mai strâmte la gură și ușor strâmtate spre fund, de toate mărimile, începând dela 0.027 m. (fig. 39) și până la c. 0.40—0.50 m. (fig. 43 — reconstituit), prevăzute în apropierea gurii cu două sau mai multe

[1] Cf. și Andrieșescu, *l. c.*, p. 29 și 32.

[2] Cum crede Andrieșescu, p. 28.

proeminențe pentru prinderea mai bine cu mâna, ori cu o sfoară, a vasului (fig. 39—42 pentru forme; 43—52, pentru proeminențe). Ornamentate fie cu un fel de excrescențe reliefate, verticale ori oblice, ca niște omizi, fie prin brâulețe orizontale, oblice, ori verticale, libere ori legate între ele, alcătuite dintr'un fel de nasturei în forma unor flori de nituri dela vasele de metal (v. fig. 53—55)[1], ori cu linii

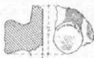

Fig. 46

Fig. 47

vălurite (fig. 56—58), ori în alte chipuri[2], această specie, a *borcanelor*, cu *proeminențe*, este cea mai numeroasă la Piscul Crăsanilor: am puteà spune că e forma de vas prin excelență folosită de indigeni. Din cauză că pasta și arderea e foarte proastă, dimensiuni mai mari ale acestor vase — lucrate toate fără roată — nu ni s'au păstrat. Dar cioburile găsite ne permit a reconstitui și forme foarte înalte

Fig. 48

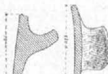

Fig. 49

și largi ale acestor vase. Că încă din neolitic în regiunile carpato-balcanice s'au făcut vase cu proeminențe, e un lucru cunoscut. Unii învățați au voit chiar să le găsească o paternitate thracică[3]). Precum observă însă și Andrieșescu, *l. c.*, p. 48, proeminențele vaselor dela Crăsani sunt deosebite de cele din vremile mai vechi. E în ele ceva perfect limpede ca utilitate practică, iar nu o simplă ornamentare. De altă parte forma

[1]) Cf. acest motiv ornamental în Hallstatt, la Forrer, *Reallex.*, pl. 81 și urm; cf. și planșa 164, p. 592.

[2]) Vezi descrierea lor amănunțită la Andrieșescu, p. 37 sqq. și fig. 22 sqq.

[3]) Vezi literatura la Andrieșescu, *Dacia înainte de Romani*, passim, și *Piscul Crăsanilor*, p. 48.

vaselor, redând întocmai pe aceea a găleților de lemn și imitând un trunchiu de copac, căruia i s'au lăsat fragmente de crăci de jur împrejur, spre a servi la prinsul și purtatul vasului, care fusese obținut prin scobirea interiorului trunchiului (în țara bărcilor făcute dintr'un singur trunchiu scobit: μονόξυλα πλοῖα: cf. mai sus p. 47 exped. lui Alexandru cel Mare împotriva Geților, tocmai în vremea vaselor noastre dela Crăsani), e limpede că, fără nici un fel de siluire a faptelor, noi putem interpretà vasele în formă de borcane dela Crăsani, ca niște simple surogate de stepă ale vaselor de lemn din regiunea păduroasă de Vest. Mă abțin de a extinde această explicare înapoi până în neolitic; archeologii preistorici vor controlà teoria mea pentru acele vremi și vor hotărî. Dar pentru vremea când izvoarele literare sigure ne arată că, în părțile acestea din stânga Dunării, Geții lui Dromichaites se serviau aproape exclusiv de vase de lemn, mi

Fig. 50

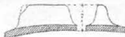

Fig. 51

Fig. 52

se pare că nu am nevoie să argumentez mai mult caracterul de surogat al vaselor de pământ examinate sub prima noastră categorie.

Acestei concurențe pe care lemnul o făceà pământului ars cred că avem a atribuì și lipsa de evoluție a formei vasului-borcan, ori vasgăleată, rămas mereu la acelaș tip, și în lutul ars, pentrucă lemnul condiționà mereu aceeaș formă și rămâneà perpetuu ca model, împiedecând imitația sa în lut să evolueze după legile proprii ale acestuilalt material. De altă parte primitivitatea facturii ne arată limpede că, de fapt, vasele acestea nici nu erau întrebuințate decât de sărăcimea care nu-și puteà procurà de celelalte, originale, în lemn. Neputându-se compară, ca rezistență și utilitate practică, până la mari dimensiuni, cu vasele similare de lemn, vasele acestea vegetează într'o mediocritate perpetuă, până la sfârșitul existenței lor.

II. *Ceşti.* O primitivitate analoagă cu vasele dela categoria I vădesc şi acestea. Pastă impură şi poroasă, ardere necompletă, lucrare total barbară, în care pereţii sunt de o grosime disproporţionată, iar mănuşa vasului e adesea încă o parte integrantă a structurii corpului, ca şi cum ar fi fost sculptată [1]) din aceeaş bucată de material (sugestia lucrului în lemn se impune iară), simplicitate primitivă a profilului,

Fig. 53

Fig. 54

aproape totală lipsă de ornamentare (v. fig. 59—63 *b*.). Aceste vase se găsesc la Crăsani în număr relativ redus şi faptul că mai întotdeauna ele sunt pline de sgură şi cenuşă, face să se creadă că ele ar fi

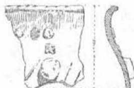

Fig. 55

Fig. 56

slujit ca lămpi ori afumători, fie în viaţa de toate zilele, fie numai la împlinirea unor anume rituri [2]), în special în legătură cu immormântarea. De altă parte găsirea lor foarte frecventă în forme identice atât în Hallstatt-ul vest-balcanic cât şi în Transilvania epocei scythice (la Tg.-

[1]) Tehnica discutată de Andrieşescu la p. 45 în legătură cu modul fixării mănuşelor la aceste vase şi altele similare nu e ceva excepţional, ci dimpotrivă e regulă la fabricarea tuturor vaselor şi nu are nici o legătură cu lucrul metalelor — care au o tehnică diferită.

[2]) V. şi Andrieşescu, p. 44.

Mureşului) e o indicaţie a raportului lor etnografic cu Sudeştul european, iar nu cu Estul scythic ori Vestul celtic. Dealtfel atât în Ardeal cât şi în Bosnia — ba chiar în Grecia micenică — forma şi profilul acestor vase, folosite drept cupe ori pahare, sunt cunoscute din cele mai vechi timpuri (eneolitic). Pentru Crăsani concluzia istorico-etnografică e

Fig. 57

Fig. 58

simplă: şi acest fel de vase *aparţine indigenilor*, iar nu elementelor străine din Est (Scythi şi Greci) ori din Vest (Celţi).

III. *Ulcioare mari şi oale*. Aceea ce Grecii numiau hydrii, amfore, lutrofore, etc., vase compuse dintr'un corp mai mult sau mai puţin pântecos şi un gât mai mult sau mai puţin înalt şi larg, e reprezentat în mediul nostru prin specia oalelor şi ulcioarelor lucrate încă din începuturile

Fig. 59

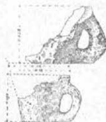

Fig. 60 şi 61

neolitice exclusiv în lut ars, şi neinfluenţate de tehnicele altor materiale, decât numai în ornamentarea lor. Spre deosebire de specia analoagă, dar de altă întrebuinţare practică, a *cănilor* şi *ulcelelor*, mai mici, şi cu o singură toartă, aşezată vertical, în legătură directă cu buza vasului şi sprijinită pe umărul lui, oalele şi ulcioarele mari au *două* torţi, aşezate *orizontal* imediat deasupra diametrului maxim al lărgimii lor. Un exem-

plar tipic de astfel de ulcioare lucrate cu mâna, fără roată și cu greșeli elementare de contur, într'o pastă primitivă, e cel din fig. 64; fragmente de vase analoage avem în fig. 65 și 66. Totuș acest tip de vase — altfel bine cunoscut în Sudestul european — e destul de rar la Crăsani (ca întrebuințare practică, de conservare a lichidelor, el fiind foarte concurat de tipul I), iar singura notă ornamentală de îndelungă evoluție locală sub influența

Fig. 62

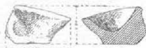

Fig. 63 *a* și

motivelor din tehnica epocei bronzului, cu caracteristicele ei torsade o avem păstrată în mânușile răsucite ca niște colaci, din fig. 67 și 68. Dealtfel, foarte perfecționat, motivul acesta al torsadei, caracteristic și

Fig. 64

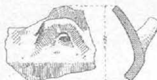

Fig. 65

epocei a III-a a bronzului, vestit prin brățările de aur din Transilvania, aparținând epocei a IV-a a bronzului [1]), și continuat cu entusiasm și, în epoca fierului, va fi prelucrat încă mai desăvârșit în tehnica pură La Tène a vaselor dela Crăsani. — Foarte caracteristică e absența urnelor

[1]) Un frumos exemplar de pe la inceputul mileniului I a. Chr., găsit la Făget, în Ardeal, în posesiunea d-lui I. Bianu.

propriu zise, fără torți și de o formă cu adevărat asemănătoare urnelor La Tène găsite de pildă la Apahida lângă Cluj și publicate de Kovács în *Dolgozatok-Travaux* din Cluj, II 1911, p. 1 și urm. Cred a nu mă înșelà, afirmând că, în vreme ce vasele din cimitirul La Tène II dela Apahida reprezintă cu adevărat o tradiție vestică, legându-se ca tipuri și înapoi în timp cu urnele din Hallstatt (cf. în special la Forrer, *Reallex.*, p. 561, tipuri de vase Hallstatt ungurese dela Oedenburg), vasele analoage dela Crăsani rămân în tradiția primitivă locală. Aceasta ne silește să scădem foarte mult rolul influenței vestice asupra culturii indigenilor din valea Ialomiței.

IV. Un fenomen analog îl putem observà și la *cănile-ulcele* cu toarta ridicată peste nivelul buzei și împodobită sus cu un fel de pinten, peste care e aplicat ornamental (dar și practic: spre a sprijini bine degetul cel mare, când apucăm cana plină) un fel de nasture (cf. fig. 69—71). Și aici, avem o evoluție paralèlă: alăturea de forme primitive, lucrate fără roată (fig. 69), forme îngrijit stilizate, în special, sub influența

Fig. 66

Fig. 67

vaselor grecești celor mai numeroase aici: amforele (fig. 70 și 71). Și aceste vase intră în evoluția firească locală și nu reprezintă, nici chiar în ornamentarea cu torsade ori canelùri a torților lor (cf. fig. 72—76) nimic excepțional. Și totuș tehnica excelentă a unora din ele ar indicà un eventual import, ori măcar o puternică influență străină, care civilizează și rafinează atât gustul cât și putința de exprimare plastică a localnicilor.

V. In adevăr, este limpede că tipuri de *căni* ca acelea din fig. 77—80 reprezintă și o tehnică și forme de o nuanță nouă în mediul nostru: privind aceste vase, în tehnica satisfăcătoare a cărora putem vedea un stadiu de mediocritate generală, iar nu o simplă excepție într'un mediu foarte primitiv, și în profilul cărora vedem că străvechea accentuare unilaterală și naivă, fie a trupului, fie a umărului, fie a gâtului vasului, a făcut loc unei linii perfect armonioase, grecești (v. frumoasele exemplare din fig. 81 și 82), ai impresia că ai intrat complet în vremea greco-romană. *Ceramica*

provincială romană va oferi apoi acest tip ca o formă cu totul banală. In La Tène însă, unde formele hallstattiene, fie că se reflectează în ceramica scythică dinspre Nipru, fie că le regăsim în La Tène-ul mijlociu din Bosnia, ori în La Tène-ul mijlociu din Ardeal, rămân perfect clare ca original al siluetei formelor [1]), tipuri de vase ca acestea din urmă dela Crăsani, chiar dacă nu au în tehnica și forma lor nimic precis deosebitor, ci sunt numai simple vase obicinuite La Tène, ele reprezintă totuș o mare noutate. Iar această noutate înseamnă ruperea barierei între ce e greco-roman și ce e indigen, deci o dată foarte recentă, deci oarecum ultimul stadiu al civilizației locale dela Crăsani, spre sec. I

Fig. 68

Fig. 69

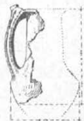

Fig. 70

a. Chr. Pentru a înțelege fie tipologia fie ornamentica ceramicei provinciale greco-romane dela Dunărea de Jos în vremea imperiului și conservarea aici în elementele ei esențiale a unei străvechi tradiții locale, chiar în această vreme târzie, e bine să avem totdeauna în vedere exemplul ce ne dă grupa de vase dela Crăsani acum examinată.

VI. Tot în plin tradiționalism sudestic rămânem și cu *vasele cu picior*, cu sau fără *ferestre*. Existente ca idee încă din neolitic, având chiar din neo- și eneolitic acele tăieturi în formă de ferestre, care ornamentează piciorul și pe care le-am regăsit întocmai mai sus, p. 21 sqq., la împodobirea

[1]) Cf. la Kovács, *l. c.*, profilurile adunate la p. 24 sq., pentru stațiunea dela Apahida, a cărei orientare culturală este cu totul alta decât cea a Crăsanilor — așà de apropiați de lumea greacă.

capetelor de stâlpi ai baldachinelor funerare scythice din câmpia munteană, așà cum le regăsim atât în Italia cât și în Hallstatt-ul unguresc (Oedenburg), ori în Polonia vestică (cf. Andrieșescu p. 54) — întregul ținut illyro-thracic până în Posen-ul *davae*-lor getice (v. mai jos, cap. V) și până la Dipylon (cf. vestitul vas dela Dipylon, d. p. la Forrer, p. 180) în Attica, precum și, nu mai puțin, în tipul cazanelor scythice (cf. Minns, *o. c.*, p. 162, 230, 375, cu Ebert în *Prähist. Zeitschr.* IV 1912, p. 453), toată enorma întindere dintre Alpi și Caucas e plină cu acest tip de vase, a cărui desvoltare maximă e de pus între a. 1000 și a. 500

Fig. 71

Fig. 72

a. Chr., în prima vreme a fierului, avându-și firește o rezonanță foarte îndelungată și în cele patru (Reinecke modificat de Forrer) periode La Tène. Rude bune, pocalele posnaniene și kylix-urile grecești, ele reprezintă una și aceeaș străveche tradiție, deosebit evoluată după regiuni, și desvoltată, în ce ne privește, într'un chip cu totul particular la Crăsani, în legătură cu vasele de tip nou, vestic, pe care le vom examinà mai jos, sub rubrica VII. In adevăr dacă picioarele de astfel de vase, lucrate fie cu mâna fie cu roata (cf. fig. 83 și 84, precum și figurile 131—135 la Andrieșescu, *Piscul Crasani*, p. 57 sq.) nu ne dau nimic nou față de ce cunoaștem din Hallstatt-ul vestic, cupele largi și scunde, susținute de aceste picioare, sunt modelate după un tip nou, posterior celui din Hallstatt (deși inspirat tot de acolo) și reprezintă aici la Crăsani o evoluție deosebit de interesantă. Dar, pentru a înțelege vremea și stilul acesta nou, să examinăm mai de aproape bogata și variata categorie a

vaselor cu margini late — extinse foarte larg orizontal — din categoria ce urmează îndată.

VII. *Castroane, străchini, farfurii* și *tipsii*. Dacă la vasele de întrebuințare zilnică, pentru pregătirea ori păstrarea alimentelor — diferitele specii de găleți, oale, ulcioare, căni și ulcele[1]) — am putut mereu constată persistența tradiției locale în forma și împodobirea lor, altfel se prezintă lucrul cu vasele de aparat și reprezentare, de care se servesc oamenii, la împlinirea acelui rit special, pe care nu numai primitivii, ci și civilizații din toate timpurile l'au înțeles ca un fel de sărbătoare a vieții,

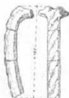

Fig. 73

Fig. 74

Fig. 75

prânzul. Zeii sunt invocați la începutul și la sfârșitul mesei; locurile la masă sunt o distincție socială; oaspeții străini sunt mai ales onorați prin prânzuri date în sănătatea lor. Din cele mai vechi timpuri (vasele de argint dela Maikop sunt datate în mileniul al III-lea a. Chr.)[2]), mormintele sunt pline de vasele de aur și argint care au servit la masa iluștrilor răposați. Mormintele miceniene, ca și cele din Rusia Sudică sunt pline de vase de acestea nobile. Este clar că în contactul cu civilizații superioare primele forme artistice care pătrund, sunt acelea în legătură cu tehnica răsboiului și cu fastul reprezentativ, în arme, haine, podoabe ale trupului și vase de servit la mesele bogat încărcate cu

[1]) Un interesant capac de oală (cf. la Andrieșescu, nota 1 dela pag. 46; el interpretează însă în text acest capac drept lingură) vezi în fig. 85 *a*, *b* și *c* și cp. pentru forma lui pe cel dela Gradina din Bosnia la Curčić în *Wiss. Mitt. aus Bosn. u. d. Herzeg.* VIII 1902, p. 56, fig. 36. Un alt capac făcut dimpotrivă la roată, vezi în fig. 86.

[2]) Cf. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 22 și urm. și pl. III.

roadele pământului. Astfel dară chiar în primitivitatea unei vieți pur rurale mòdele nouă pătrund ușor și repede: încă din sec. VII a. Chr. frumoasele vase pictate ale Grecilor intrați în Marea Neagră, ajunseseră până lângă Kiev, umplând în sec. VI toată actuala Ucraina [1]. Firesc a fost ca, alăturea de lucrurile grecești care pătrundeau pe Dunăre în sus [2], să-și facă repede loc, de pe la 300 a. Chr., pe Dunăre la vale, acele vase de pastă fină cenușie cu un frumos luciu la suprafață și forme foarte elegante, inspirate din cele grecești, dar mai simple și mai ieftine decât acestea, fabricate cu roata de Celții cari coborau din Alpi înspre

Fig. 76

Fig. 77

Fig. 78

Thracia și Dunărea de Jos. In adevăr, precum observă cu dreptate și Ebert [3], într'o altă ordine de idei, marfa ceramică mai populară — cum erà în cazul nostru cea celtică față de cea grecească — erà mai ușor desfăcută decât cea pictată ori împodobită cu reliefe. La fel erà și cu imitarea celor două feluri de fabricate în diferitele ținuturi ale Nordului și Estului. Ceramica La Tène, originar celtică, a fost apoi imitată de toate popoarele la care a ajuns, constituind o întreagă serie de stiluri locale. Dimpotrivă marfa grecească a fost mai rar și mai cu greu imitată și atunci numai cu ajutorul însuș al Grecilor, cum vom arătà mai jos. Prin urmare este firesc să găsim la Piscul Crăsanilor forme de cupe de o tehnică perfectă a roții, cu un profil cu totul complicat, *pornind dela origini vechi hallstattiene* (cf. la Forrer, pl. 83 fig. 10, fig. 1, fig. 5,

[1]) Cf. Ebert, *Südrussl. im Altert.*, p. 200 și urm.: din Milet, din Lesbos, din Sikyon-Korinth.
[2]) Cf. Pârvan, *Pénétration*, passim.
[3]) O. c., p. 197.

fig. 6, fig. 7), stilizate încă și mai mult în chip elenistic, în epoca La Tène mijlocie, și constituind adevărate dublete celtice la formele cunoscute din Sud, în special ale așà ziselor cupe «megariene» de origine însă deliană.

Astfel avem: 1° pentru forma de castroane și străchini mai mari, in cari se aduceau mâncările la masă, o formă pe care, cu sau fără picior, suntem nevoiți a o legà de tradiționala formă sudestică chiar în lut ars, așà cum o găsim în Hallstatt-ul unguresc, la Oedenburg (Forrer, pl. 152, fig. 3, cu fig. noastre 87—89), dar avându-și de sigur inspirația, ca și toate formele care urmează, în vasele de metal hallstattiene,

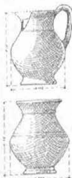

Fig. 79 a și b

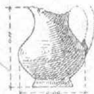

Fig. 80

Fig. 81

ele însele, la rândul lor, desvoltând în ce privește motivul buzei răsfrânte (vezi în fig. 90—102 o serie evolutivă a tipului acestuia) tipuri mai vechi, învecinate, din epoca a IV-a a bronzului (cf. Forrer, pl. 33, fig. 14) [1]; 2° pentru tipul ceva mai mic decât primul, așà cum se vede în fig. 87, în formele identice ca linii, din fig. 103—105, ori, mai ales, din formele redate în fig. 106 și 107, inspirația din Hallstatt-ul metalic, așà cum ne apare foarte sugestiv în exemplarele reproduse la Forrer, pl. 83, fig. 5 și 6, este absolut limpede: și anume, deopotrivă pentru bolurile și tipaiile cu buze late, fără picior, ca și pentru străchinile și pocalurile cu picior scurt (vezi în fig. 108—115 o serie de funduri de ambele feluri și cf. încă și Déchelette, II 2, p. 610, fig. 238; p. 642, fig. 246, 1);

[1] Aceste foarte mari farfurii adânci, ori castroane, sunt deosebit de frecvente la Crăsani.

3° când deci vedem vasele cu picior lung — și ferestre — de origine străveche sudestică (vezi mai sus categoria VI) luând aspecte ca acelea din fig. 116 și mai ales, aproape exagerat de răsfrânt ca buze, din fig. 117, înțelegem că nu mai e vorba decât ca o simplă reminiscență de vechile forme locale, și că influența cea nouă a transformat până și

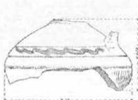

Fig. 82

Fig. 83

Fig. 84

spiritul structural al tipului respectiv; 4° la fel, spiritul nou ornamental cucerește și tipsiile de tip vechiu sudestic, cu margine lobată (Andriesescu, p. 55), lățindu-le cât mai mult marginile: vezi evoluția dela fig. 118 la 120 (cf. și fig. 121), și dă un aspect nou chiar vaselor de tip *cană*,

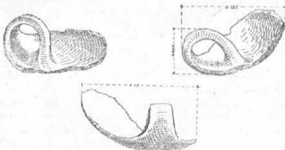

Fig. 85 *a*, *b* și *c*

cari la proeminențele de pe toartă (iarăș reminiscență hallstattiană: cf. fig. 7 la Forrer, pl. 83), adică la tipul de *ansa cornuta*, general în Sudest atât la Nordul cât și la Sudul Dunării (cf. Andrieșescu, p. 56, nota 2), adaugă caracterul nou al buzelor late (fig. 122) extinse perfect orizontal (deși nu multe, avem destule exemplare și de aceste urne și căni cu buze late).

Este limpede că, dacă la Crăsani apar în aceste subgrupe și vase făcute cu mâna, ele nu sunt originalele celor constatate alăturea, ca făcute

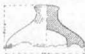

Fig. 86

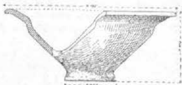

Fig. 87

cu roata, ci, dimpotrivă, sunt imitații mai mult sau mai puțin reușite după acestea. Vasele cu buze late, ca acelea metalice, nu-și au în regiunea noastră nici un fel de tradiție; ele sunt o modă venită din altă parte, și anume, nu din Sudul grecesc, ionic (care trimeteà și el aici vase de metal cu buze răsfrânte orizontal [vezi mai sus p. 17, fig. 8; cf. fig. 9, la p. 18: lebesul dela Bălănoaia], dar nu creà un sistem întreg de forme), ci din Vestul celtic, care alăturea cu ornamentul dădeà și un stil constructiv nou.

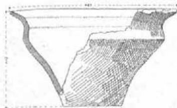

Fig. 88

Și acum se pune o întrebare de caracter încă mai precis stilistic-etnografic: e motivul buzelor late general în părțile Daciei în vremea La Tène? Este adică unul și acelaș fel de influență celtică aici? Sau, sunt mai multe.

Căci Piscul Crăsanilor ne-a procurat și o serie de vase de profil tipic eleno-celtic, adică La Tène general european: sunt frumoasele cupe fig. 123—127, și 128), urne (fig. 129—131) ori oenochoe (fig. 81, 82, 132 și 133), lucrate cu roata (și împodobite cu ornamentul în val, așà cum îl găsim încă din Hallstatt-ul

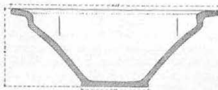

Fig. 89

unguresc pe vasele dela Oedenburg (Forrer, pl. 152, fig. 5), ca o egenerare a meandrului spiralic *(ibid.*, fig. 1, 2, 6), și cum el devine tipic în La Tène (cf. și Déchelette, II 3 p. 1438, fig. 644 și pl. X) și ne întâmpină între altele și pe frumoasele urne dela Poiana, din acelaș La Tène ca acel dela Crăsani [1]). In adevăr pentru cupele din fig. 123—127, Andrieșescu

Fig. 90

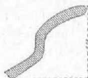

Fig. 91

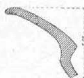

Fig. 92

a comparat cu dreptate formele din epoca La Tène II bavareză *(l. c.*, p. 60, nota); pentru urne ca și pentru cupe putem aduce și exemplele dela Apahida (Kovács, *l. c.*, profilele dela p. 24 și fotogr. passim) și Poiana (numai urne, *l. c.)*; pentru oenochoe, ca tip original, pe cea dela

Fig. 93

Fig. 94

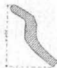

Fig. 95

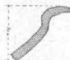

Fig. 96

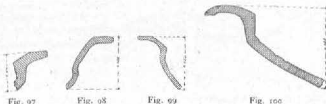
Hallstatt (Forrer, pl. 83, fig. 7), iar ca derivații greco-celtice în La Tène întreaga serie până în vremea romană. Și tot așă sunt identice cu profilele dela Apahida *(l. c.*, pag. 25, fig. 25) și cănile prelucrate în parte ca strecurători, foarte bine lucrate și bogat profilate la roată, pe cari le dăm aici în fig. 141—143, 144 *a. b.*, 145 *a. b.* (o formă mai populară, în fig. 146). Cf. și fig. 147—149, pentru profilele tot de tip popular.

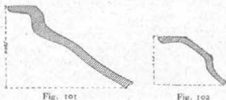
[1]) Cf. p. ornamentul în val, și Andrieșescu, *l. c.*, p. 63—68, care însă e înclinat — după Forrer — a pune acest ornament în legătură cu cel în zig-zag, vechiu neolitic, părere ce se poate de asemenea perfect susține pe baza d. p. a evoluției din fig. 134—140.

Toate aceste ultime forme, de cupe, boluri, urne ori strecurători, *nu prezintă caracteristica buză lată*, de care am vorbit că se arată a fi o excepție între formele generale La Tène.

E drept că la Apahida nu avem decât *urne* și *cupe*, pentrucă nu s'au săpat decât exclusiv morminte, în cari firește lipsesc alte vase de întrebuințare

Fig. 97 Fig. 98 Fig. 99 Fig. 100

zilnică. Dar e fapt, că nici una din cupe nu are buzele late dela Crăsani. La Poiana încă nu s'a făcut o săpătură sistematică și ce am scris eu acum doisprezece ani, a fost rezultatul numai a unei repezi călătorii de cercetare. Profilele dela Poiana, pe cât le-am putut vedeà atunci, erau foarte ase-

Fig. 101 Fig. 102

mănătoare cu cele dela Apahida, precum profilele stațiunii La Tène dela Bonțești sunt asemănătoare cu cele dela Poiana. Totuș deocamdată nu putem afirmà cu siguranță că la Poiana și Bonțești ar lipsi vasele cu buze late.

Dimpotrivă ceramica pe care o vom numi tip special getic (prelungire evidentă a Hallstattului metalic) se regăsește întocmai în stațiunile învecinate, ca Tinosul la Vest și Piscul Coconilor la Sud. Putem deci, cu perfectă liniște, afirmà că avem la Crăsani și în general în regiunea dintre Ialomița și Argeș un tip de ceramică La Tène, absolut analog cu cel din Vestul câmpiei muntene (Zimnicea, Suhaia), ca și cu cel ardelean dela Aiud, Sighișoara și Sf. Gheorghe (vezi mai jos, cap. VI), imigrat, și anume, după legăturile absolut limpezi cu Vestul hallstattian,

ajuns la noi din Apusul, pe care începând dela a. 300 Celţii il apropie şi-l mută tot mai departe în Răsărit, dar desvoltat apoi aici pe baze absolut autonome, ca un stil particular La Tène.

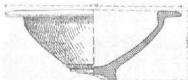

Fig. 103

In adevăr, după cum vom arăta mai de aproape în cap. VI al acestei lucrări, vasele cu buze late constitue în mediul dacic o apariţie perfect unitară, cu forme cu atât mai desăvârşite, cu cât ne îndreptăm spre centrul puterii getice, platoul ardelean[1]) şi în general regiunea de pădure, — în vreme ce vasele de caracter vestic La Tène sunt mai rare, iar cele de caracter estic, «scythic», ale populaţiei de stepă[2]) nu se regăsesc decât doară prin mormintele pur scythice, ca daruri izolate aduse morţilor[3]).

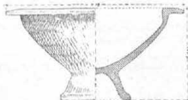

Fig. 104

Să trecem acum la examinarea vaselor de origine grecească, găsite la Crăsani.

Ca şi la Poiana, pe valea Siretului, ori la Piscul Coconilor, pe Mostiştea, cantitatea de cioburi de amfore greceşti găsite la Crăsani e foarte mare. Până în stratele cele mai adânci de cultură, imediat deasupra solului originar, deci dela începutul însuş al existenţei aşezării dela Crăsani, apar resturi de amfore. Acest lucru e hotărîtor din punctul de vedere al cronologiei. Căci resturile aşă de multe de ceramică indigenă, de veche

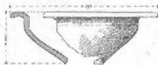

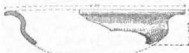
Fig. 105

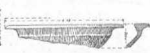
[1]) O folositoare, dar necomplectă, şi, pe alocurea, chiar neexactă înşirare a staţiunilor La Tène din Ungaria dinainte de 1918 dă Kovács în *Dolgozatok-Travaux* din Cluj, II 1911, p. 51 sq.

[2]) Cf. la Ebert, *o. c.*, p. 180, fig. 70, stânga.

[3]) Vezi mai jos, cap. VI al acestei lucrări.

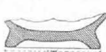
tradiție postneolitică, ne-ar îndemnă să admitem la Crăsani și o epocă pre-celtică și chiar pre-hellenică, peste care s'au suprapus abià mai târziu, întâi influențe grecești și apoi influențe celtice. De fapt însă, cum prin săpătură nu s'a constatat nici un fel de răscolire în

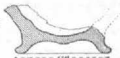

Fig. 106

Fig. 107

timpuri mai nouă a stratelor de civilizație, răscolire care să fi dus la alunecarea mai la adânc a lucrurilor grecești, nu ne rămâne decât să ne împăcăm cu ideea că forme foarte arhaice locale au continuat a coexistà cu cele nouă de tot — La Tène II (după Reinecke, III), și, pro-

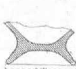

Fig. 108

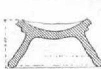

Fig. 109

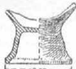

Fig. 110

babil, și III (R. IV) — reprezentând, nu cum ar păreà la prima privire epoce diferite, ci numai stări social-economice și culturale pregnant diferențiate, dar contemporane.

Trebuie dela început să observăm că nici amforele grecești nu ne pot

Fig. 111

Fig. 112

Fig. 113

da un termen precis *post quem* pentru stațiunea dela Crăsani, ci doară un termen aproximativ *ante quem*.

In adevăr dintre toate mănușile găsite numai două au stampile: ambele sunt rhodiene și aparțin sec. II a. Chr.

Pe una (v. fig. 150), foarte rău păstrată, se mai pot ceti totuș destule litere, ca să ne facem o idee de ce tip epigrafic reprezintă: în r. 1 clar

ἐπὶ, apoi la urmă un μ; în r. 2 ας...; în r. 3 sigur δ la început şi probabil apoi un α. Avem deci ca de obiceiu la Rhodos (cf. Dumont, *Inscr. céramiques de Grèce, Miss. scient.*, VI 1871, p. 77 şi urm.), numele eponymului în primele două rânduri şi numele lunei în al treilea: ἐπὶ [....]μ[ας[....] [Δα[λίου]. Şi în această inscripţie şi în cea următoare α

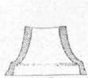

Fig. 114

Fig. 115

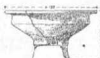

Fig. 116

are forma mai târzie, de *A*, cu bara orizontală în unghiu, deci în orice caz nu ne putem gândi ca datare decât cel mai de vreme la sec. II, ev. chiar foarte aproape de a. 100 a. Chr.

Cealaltă stampilă (v. fig. 151) e perfect clară şi se poate ceti în întregime, lipsindu-i numai jumătate din prima literă, δ: [Δ]αλίου. Aplicată

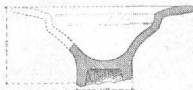

Fig. 117

Fig. 118

pe o mănuşă bipartită, ea a avut loc — fiind mică — pe una singură din cele două ramuri cilindrice subţiri, lipite împreună spre a alcătui o mănuşă unică şi din cari una s'a desfăcut şi s'a pierdut. Deşi mai rari, datările rhodiene exclusiv cu numele lunei sunt bine cunoscute (cf. la Dumont, *o. c.*, p. 118, două stampile similare, întâmplător amândouă tot din luna Δάλιος). Şi această stampilă pare după litere a aparţine încă sec. II a. Chr.

Deşi fără stampile, avem totuş câteva alte resturi de amfore, ba chiar una aproape întreagă, evident thasiană (fig. 152), care ne documentează

prezența la Crăsani și a celorlalte mari centre de export de vinuri sudice, Thasos și Cnidos. Cum știm însă că în ordinea în care aceste centre au fost active pe valea Dunării, Thasos le-a precedat cel puțin din sec. IV, și că, din sec. III, Rhodos îi ia aproape total locul, pentru a face apoi mai ales în sec. II—I a. Chr. și I p. Chr. o parte foarte impor-

Fig. 119

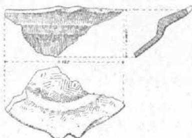

Fig. 120

tantă și Cnidienilor, este clar că numeroasele resturi de amfore thasiene ne dau o bună datare cu sec. IV, ca termen ultim, *ante quem* a trebuit să fie întemeiată așezarea dela Crăsani.

Fig. 121

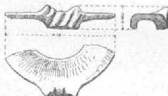

Fig. 122

Dar nu numai amfore cu vin și untdelemn (v. fig. 153—155), ci și alte vase de întrebuințare zilnică, oale mari, chiupuri, ulcioare mici și mari, cu o singură (fig. 156) ori cu două mânuși și cu gâtul strâmb, de păstrat și transportat lichide, în sfârșit enorme *dolia* și *pithoi* de factură excelentă grecească (cf. profilele din fig. 157—159), foarte multe fragmente de oenochoe populare, unele de un profil nou și interesant, cu un cuvânt un inventar care nu stă ca importanță fie

cantitativă, fie calitativă, întru nimic mai prejos de cel «celtic», documentează marea influență grecească în stațiunea noastră. Mai mult chiar,

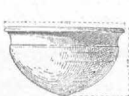

Fig. 123

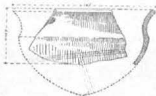

Fig. 124

anume vase de factură celtică le regăsim în tehnică grecească și invers: se vede limpede că deși nici Grecii nici Celții nu erau aici

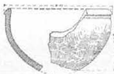

Fig. 125

Fig. 126

— cum vom arătà, pentru cei din urmă, și mai jos — ci numai influența lor culturală, și grecismul și celtismul erau foarte active și se amestecau și unificau într'o singură civilizație caracteristic locală, regională.

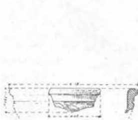

Fig. 127

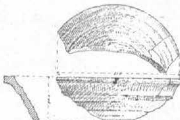

Fig. 128

Foarte de mirat la prima privire, dar ușor explicabil atunci când avem în vedere simplicitatea și primitivitatea ceramicei indigene, mai

urîtă şi rău modelată decât chiar în epocele vechi de tot, e faptul că nu avem aici şi vase greceşti pictate, ca în Sudul Rusiei, şi că puţinele vase elenistice *côtelés* (fig. 160—161), ori *deliene*, cu rozete, palmete, etc., în *relief* (cupele aşà zise «megariene»: fig. 162 — 170) [1]), spre a nu mai vorbi de *singurul* fragment de vas *attic* cu smalţ negru, caracteristic sec. IV (fig. 171), ca marfă ieftină de export, găsit până acum la Crăsani, — toate aceste specii mai fine sunt simple excepţii în staţiunea noastră. Oamenii modeşti şi săraci de aici, ţărani lipsiţi de nevoi mai deosebite artistice, nu doriau să întrebuinţeze şi acele fabricate prea scumpe şi prea uşor pieritoare, pe care le puteà trimete Atena, Asia Mică, Alexandria [2]), ci se mulţumiau cu excelentele şi solidele fabricate locale, gen celtic, procurându-şi cel mult, ca

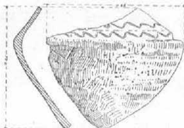

Fig. 129

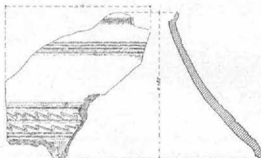

Fig. 130

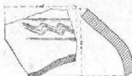
vase de lux, acele cupe hemisferoidale *à vernis mat*, cu ornamente simple florale, în relief, cupele deliene, cum le numeşte Courby, «megariene», cum se numiau mai înainte, şi de care am pomenit mai sus, găsite

[1]) Cf. F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922.

[2]) Cf. Ebert, *o. c.*, p. 210 şi urm.

în număr mai mare la Crăsani, pentru simplul motiv că ele puteau fi fabricate chiar pe loc cu ajutorul tiparelor aduse din Sud, ori chiar cu tipare făcute la faţa locului după originalele aduse din Sud.

In adevăr s'a găsit şi la Crăsani, ca şi în Rusia Sudică [1]), un tipar de făcut cupe «megariene» (fig. 172): şi anume împreună cu un fragment de amforă rhodiană şi nu departe de singura ţeastă de om păstrată

Fig. 131

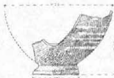
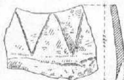

Fig. 132

Fig. 133

aproape întreagă în această staţiune de cultivatori ai ritului incinerării — deci într'un mormânt, poate chiar al meşterului care fabrică la Crăsani astfel de vase «înflorite».

In recenta sa monografie, *Les vases grecs à reliefs*, p. 396, Courby a exprimat părerea că toate vasele numite de el «deliene» (după principalul centru de export de unde plecau), întrucât ar corespunde la ca-

Fig. 134

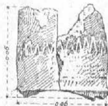

Fig. 135

racterele seriei deliene — şi ale noastre corespund perfect (cf. şi Andrieşescu p. 74) — trebuie să fie «fără excepţie» lucrări ale industriei din Delos. Unul din principalele sale argumente spre a susţine această teză e că pasta şi patina acestor vase, oriunde s'ar găsi, e quasi-identică. Courby uită că vasele La Tène se prezintă pe o enormă suprafaţă a Europei cu acelaş caracter de quasi-identitate, deşi, azi se ştie, ele erau

[1]) Cf. Ebert, o. c., p. 210.

fabricate în mai multe locuri, iar nu în unul singur. Dar mai mult: pasta vaselor La Tène e asemănătoare cu cea a vaselor deliene. La Crăsani e pur și simplu identică. Ori, un argument decisiv se adaugă la toate acestea, de natură numai teoretică: printre fragmentele de vase mari «celtice» găsite la Crăsani, e unul (fig. 173) care ne-a păstrat *negativul* en creux al unui ornament delian, palmeta foliolată repetată capricios de

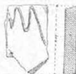

Fig. 136

Fig. 137

Fig. 138

neregulat, ca spre a se jucà, după pozitivul în relief al unui motiv delian, care conțineà în lemn ori în teracotă numai tiparul unei singure foi a acestui ornament, prin repetarea căreia se puteà obține efectul de total, orizontal, vertical ori de grupare neregulată, ce s'ar fi dorit. In acelaș atelier în care se fabricau vasele de gen «celtic» se fabricau

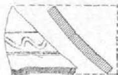

Fig. 139

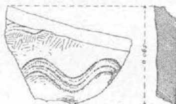
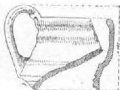

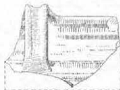
Fig. 140

deci și vase de gen «delian»: *din aceeaș pastă și de aceiași meșteri*; vasul încă moale La Tène fusese ornamentat în glumă nu cu negativul unui tipar «delian», ci cu pozitivul unei stampile de *fabricat chiar tipare* «deliene» aici la Crăsani. Dacă acum acest atelier erà chiar în Crăsani, cumnimic nu ne împiedecă de a admite [1]), ori în cutare centru mai aproape,

[1]) O dovadă evidentă de existența atelierului ceramic de manieră celtică chiar în stațiunea dela Crăsani e de sigur și calapodul de lustruit vasele cu patină neagră găsit cu urme de negreală pe partea cu care se freca, încă aderente (fig. 174 și cf. Andriesescu, p. 80 n. 1).

de Dunărea *Scordiscilor* celți, ca Mănăstirea ori, mai potrivit încă, Zimnicea, lucrul e secundar. Vasele «deliene» nu erau *toate* din Delos, ci și indigenii noștri știau să le fabrice.

Fig. 141

Fig. 142

Oricum ar fi fost însă aceste vase ca origine, ele ne dau, cronologic, încă o indicație prețioasă. Moda lor n'a existat decât între c. 300 și 100

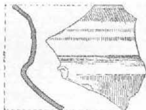

Fig. 143

Fig. 144 *a* și *b*

a. Chr. Această dată însă corespunde iarăș perfect și cu indicațiile cronologice date de amforele grecești, și cu caracterul de La Tène mijlociu (Reinecke, III) al stațiunii noastre.

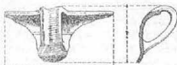

Fig. 145 *a* și *b*

Fig. 146

Dimpotrivă sistemul lămpilor greco-romane nefiind familiar localnicilor dela Crăsani, trebuie să considerăm ca import propriu zis delian

opaițul din fig. 175, care poartă pe partea superioară o ornamentare ce se regăsește identic pe cupele din Delos (Courby, p. 379; cf. Andrieșescu, p. 89).

Trecem acum la examinarea resturilor archeologice de caracter metalic [1]), singurele în stare a ne da lămuriri mai precise în direcția etnografică, nu numai prin prezența, ci chiar prin absența lor.

Fig. 147

Fig. 148

Fig. 149

De aur, s'a găsit doară o boabă de colier, goală, ruptă în două bucăți (fig. 176), imitând forma perlelor de sticlă contemporane: v. fig. 177 și 178: deci lucrare locală.

De argint, o monetă concavă tip daco-celtic (fig. 179), și o monetă cu *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ*, deci 158—150 a. Chr.

Fig. 150

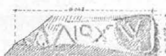

Fig. 151

De bronz, capul unei figurine de tip hellenistic, total mutilat (fig. 180) de cei ce l-au găsit în ruine înainte să fi început noi săpăturile. Un candelabru de bronz cu trei ramuri (fig. 181 *a. b.* și 182 *a. b. c.*): frumoasă lucrare hellenistică de o simplicitate de linii și de o discreție în ornament aproape căutată, găsită împreună cu resturile unei amfore rhodiene și cu alte fragmente de vase în săpăturile III, la punctul T,

[1]) Pentru puținele obiecte în lut ars, cremene, piatră, corn, os și sticlă, care s'au mai găsit în săpături, dar nu reprezintă istoric ori etnografic nimic deosebit, vezi enumerarea și descrierea lor la Andrieșescu, p. 78 și urm., iar la noi, mai jos, fuzaiola din fig. 187 și fragmentele de sticlă în pastă multicoloră, din fig. 189 și 190.

poate într'un mormânt (cf. mai sus, p. 185 şi fig. 34 şi pl. IX fig. 2 şi pl. X). O figurină de bronz, care a alcătuit fie un idol plat (Brettidol) gen Hall-

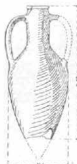

Fig. 152

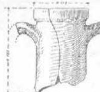

Fig. 153

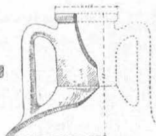

Fig. 154

statt (reprezentând un călăreţ: cf. Forrer, p. 113 sq.), fie, încă mai probabil, o aplică, fie o fibulă (cf. Déchelette II 2, p. 855): caracte-

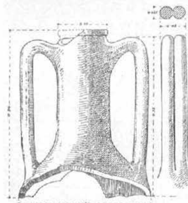

Fig. 155

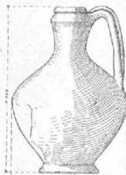

Fig. 156

ristică atât în mediul vestic La Tène cât şi în lumea scythică (fig. 183), unde, mai ales, aceste ornamente în formă de animale sunt acasă

la ele (cf. mai sus, cap. I, p. 29—32, lucruri scytho-sarmatice din mediul nostru). O brățară de bronz (fig. 184), care a putut aparține și unei

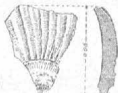

Fig. 157

Fig. 158

Fig. 159

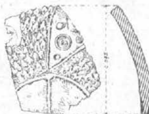
epoci mai vechi și care nu prezintă nimic caracteristic. O catarama, probabil sarmatică (fig. 185; cf. M. Rostovtzeff, *Une trouvaille de l'époque*

Fig. 160

Fig. 161

gréco-sarmate de Kertsch, in *Monuments Piot*, XXVI 1923, Paris, p. 12 [din extrasul aparte], fig. 6). Două fibule simple de formă târzie La

Fig. 162

Fig. 163

Tène (fig. 186 și 188 cu Forrer pl. 63, fig. 116), deci dintr'un mediu mai târziu ca vasele deliene și amforele thasiene și rhodiene, și ca atare

aproape indiferente pentru datare, fiind, ca şi catarama de mai sus, doară prevestiri ale unor vremi mai nouă [1]).

De fier, puţine lucruri şi aproape niciunul mai clar identificabil [2]).

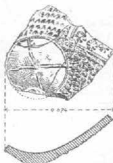

Fig. 164

Fig. 165

Fig. 166

Afirmarea noastră repetată, că la Crăsani ne aflăm mai ales în faţa unei civilizaţii de lemn, se confirmă astfel şi prin săpături.

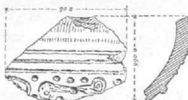

Fig. 167

Fig. 168

Dar se mai confirmă şi alte lucruri. Nimic, nici în ceramică, nici în metal, nu indică prezenţa Scythilor [3]). In aceeaş vreme lipsa aproape totală a fibulelor exclude prezenţa Celţilor, permiţând prezenţa Geţilor,

[1]) Alte vreo două mici lucruri, la Andrieşescu, p. 83.

[2]) *Ibid.*, p. 88.

[3]) Suntem siguri însă că în movilele vecine se vor găsì obicinuitele antichităţi scitice, deoarece acest popor nomad locuind în căruţe *nu puteà lăsà urme de locuinţe*, dar la îngropare numeroase obiecte erau date morţilor în mormânt pentru trebuinţele din viaţa viitoare.

cari, ca şi Scythii, nu aveau nevoie de fibule, la felul lor de îmbrăcăminte.

Fig. 169

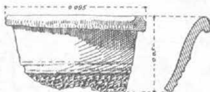

Fig. 170

De altă parte lipsa quasi-totală (doar două-trei resturi de vârfuri

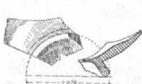

Fig. 171

Fig. 172

de lănci), a urmelor de arme, ofensive ca şi defensive (spede, lănci,

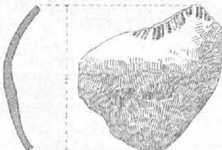

Fig. 173

scuturi, coifuri, platoşe, vârfuri de săgeţi, etc.), ne arată că aici locuià o populaţie pacinică, de ocupaţii agricole, păstoreşti şi pescăreşti (de o

parte râşniţe, de alta multe greutăţi de plasă, găsite în ruine), statornic legată de locuinţele ei aşezate şi de pământurile ei.

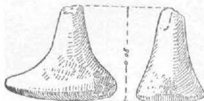

Fig. 174

Fig. 175

Cum dară, după ştirile istorice, Scythii apăreau aici exclusiv ca nomazi, iar Celţii exclusiv ca răsboinici, resturile archeologice de viaţă rurală, pacinică şi aşezată, exclud prezenţa şi a unora şi a celorlalţi. Iar sărăcia

Fig. 176

Fig. 177

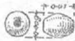

Fig. 178

destul de bătătoare la ochi a aceloraşi localnici, faţă de buna stare contemporană din alte aşezări La Tène, mai ocrotite de prădăciuni, identi-

Fig. 179

Fig. 180

fică pe locuitorii Crăsanilor cu Geţii lui Dromichaites şi ai urmaşilor săi; caracteristica vieţii poporului getic este anume — în izvoarele cari povestesc înfrângerea lui Lysimachos — tocmai această extremă simplicitate rurală.

Am arătat mai sus, că, în vreme ce nimic nu se opune ca mai toată industria ceramică de tip celtic să fie fabricată chiar pe loc, ba încă anume fapte precise ne demonstrează aceasta nu numai pentru vasele La Tène, ci şi pentru cele deliene, — dimpotrivă, o mare parte, cea mai mare chiar, din ceramica obicinuită grecească, amfore, dolii, oenochoe, vase attice, vase hellenistice *côtelés*, etc., e adusă din Grecia, şi

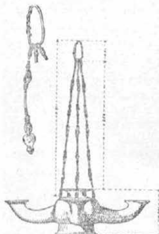

Fig. 181 *a*, *b*

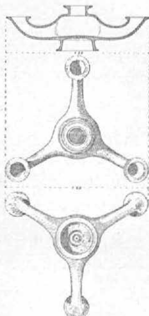

Fig. 182 *a b*. şi *c*

anume, nu trebuie să ne facem iluzii, nu din Grecia pontică, Histria şi celelalte oraşe de aici, cari serviau doară ca intermediari, ci din Sudul grecesc.

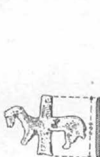
Pe care drum?

Răspunsul îl dă însăş aşezarea Crăsanilor pe Ialomiţa, aşă cum îl va dà pentru Tinosul aşezarea pe Prahova de Jos, ori pentru Bonţeşti

și Poiana, Siretul. Amforele trebuiau aduse pe apă, ca dealtfel toate fabricatele așà de fragile în lut ars.

Dar așezarea antică din care se puteà îngriji și priveghеà — de pe drumul cel larg al Dunării — toată valea Ialomiței, erà *Carsium* (Hârșova). Cu alt prilej am accentuat faptul, că tocmai în sec. al III-lea și cei următori Carsium se manifestă ca un mare emporium al negoțului de vinuri sudice, făcut de Rhodieni și apoi de Cnidieni [1]) pe Dunăre în sus.

Totuș Piscul Crăsanilor alcătuește o continuitate antropogeografică nu cu Bărăganul și cu stepa Răsăritului, resp. cu Dunărea, ci cu Vestul

Fig. 183

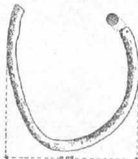

Fig. 184

Fig. 185

păduros. Intre Geții din Dobrogea și Geții aceștia din câmpia munteană rămâne un spațiu liber, neprielnic, pe care îl străbat și unii și alții prin legăturile economice ori prin expedițiile răsboinice, dar pe care nu-l umplu cu totul. Și totuș e clar că Geții din dreapta și cei din stânga Dunării trebuiau să aibă un punct de perfectă continuitate pe însuș fluviul care-i despărțià. Iar acest punct e indicat chiar de șirul de așezări La Tène și de descoperiri grecești mergând până în Carpați: *e regiunea unde pădurea se apropie destul de Dunăre, ca să alcătuească*, întocmai ca între Banat-Oltenia și Serbia, *o singură țară pe ambele maluri*: adică între gura Mostiștei și gura Argeșului, mai exact, *între Călărași și Giurgiu*: în linie aproape dreaptă SE—NV: Mănăstirea—Piscul

[1]) Pârvan, *Pénétration*, p. 36.

Coconilor—Cernica (Tânganul) — Tinosul; ori: Spanțov—București—Tărtășești—Bogați—Gemenea—Stoenești—Jidova; ori: Bălănoaia—Comana—Popești, etc., pe Argeș, în sus [1]).

Dar am arătat că vechea tradiție a culturii dela Crăsani, păstrată și în această fundație recentă, neștirbită încă din eneolitic și bronz măcar

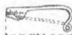

Fig. 186

Fig. 187

Fig. 188

în formele populare ale ceramicei ei, e tradiția unui popor de pădure, iar nu de stepă. Apariția Geților lui Dromichaites în stepa munteană și moldo-basarabeană nu s'a putut dar întâmplă în urma unei mutări

Fig. 189

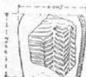

Fig. 190

din cealaltă stepă, cea pontică, din dreapta Dunării, ci cu totul dimpotrivă: el coborâ în jos pe văile Argeșului, Dâmboviței, Prahovei, Ialomiței ori Buzăului, ca să ia locul Scythilor treptat împinși tot mai departe către Nistru de Geții cari se intindeau din Carpați tot mai departe spre E și SE.

Numai așà se poate explicà și expediția lui Alexandru cel Mare în stânga Dunării: el voià să înspăimânte la granița Dunării pe nouii dușmani primejdioși, cari se anunțau aici, locuitorii munților și colinelor Daciei, atrași tot mai mult spre Dunăre de legăturile roditoare cu

[1]) Cf. harta la Pârvan, *Pénétration*, și textul, p. 37 și urm.

Grecii. Şi aici, ca şi în Rusia sudică, Grecii reuşiau a alcătui o mare zonă culturală «mixelenică», unde vechea civilizaţie locală se amestecă şi se împrieteneà cu cea străină, şi, la venirea Celţilor aici, dela 280 înainte, întocmai ca la venirea Sarmaţilor în ţinuturile scythe dela Nordul Mării Negre — cam în aceeaş vreme — şi Celţii şi Sarmaţii au găsit popoare indigene adânc pătrunse de civilizaţia grecească: Geţii în Apus, Scythii în Răsărit, gata a primi nu ca inferiori, ci ca egali civilizaţia adusă de noui veniţi. Numai aşà se poate înţelege, de ce Geţii getizează La Tène-ul din Dacia, creând ei un La Tène al lor, iar Scythii scythizează pe Sarmaţi, transmiţându-le arta lor eleno-scythă.

V

Către a. 100 d. Hr. Daco-Geţii erau de mult restrânşi în hotarele lor, dinspre Vest de presiunea Suebilor şi Sarmaţilor Iazygi, dinspre Est şi Nord de presiunea Sarmaţilor Roxolani, cea a triburilor bastarne şi în general est-germanice. Tripla ofensivă dacică de pe vremea lui Burebista — cu un secol şi jumătate înainte — împotriva Celţilor din Moravia, Boemia şi Ungaria, spre Vest, Serbia şi Bulgaria spre Sud, Podolia şi Chersonul spre Est, nu avuse ca urmare statornică decât cel mult înlocuirea puterii celtice cu cea sarmatică.

Şi totuş Ptolemaeus, singurul izvor antic mai amănunţit asupra ţinuturilor din Nordul Dunării, ajuns până la noi şi rezumând în hărţile şi textul său tradiţia geografică romană dela Agrippa, pe vremea lui Augustus, până la cartografii anonimi de pe vremea lui Marcus Aurelius[1]), ne-a păstrat, în sec. II d. Hr., încă foarte preţioase şi destul de numeroase ştiri, care confirmă chiar pentru sec. I—II d. Hr. o stare de lucruri a cărei cea mai completă fază avusese loc în sec. VII şi VI a. Chr., pe vremea dominaţiei scitice în regiunea carpato-balcanică, aşà cum în linii largi am încercat a lămuri în primul capitol al acestei lucrări. Am socotit deci că trebuie să consacrăm un capitol special analizei lui Ptolemaeus, tocmai pentru a preciză şi în chip istoric limitele străvechii expansiuni daco-getice în Europa centrală, nordică şi sudestică, despre realitatea căreia archeologia preistorică şi

[1]) Vezi reconstruirea prototipelor lui Ptolemaeus şi relaţia lui cu imediatul său predecesor Marinus Tyrius, urmărite, cu multă perspicacitate dar şi cu o sumă de ipoteze gratuite, la Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917.

protoistorică, pe baze numai stilistice, cu greu ar puteà oferi argumente absolut hotărîtoare[1]).

Dacia proprie se întinde după Ptolemaeus (III 8, 1—2) în granițe foarte modeste față de acelea pe care i le acordă pe vremuri Agrippa, în *Comentariile* sale *(Dacia, Getica finiuntur ab oriente desertis Sarmatiae, ab occidente flumine Vistula, a septentrione Oceano, a meridie flumine Histro. quae patent in longitudine milia passuum CCLXXX, in latitudine qua cognitum est milia passuum CCCLXXXVI)*: la Apus Tisa, la Nord Carpații galițieni, la Răsărit Siretul, la Sud Dunărea. Dar acelaș Ptolemaeus ne-a păstrat din regiunile nordice germano-sarmatice un mare număr de nume de popoare și localități, cari ne confirmă granițele cele largi date de Agrippa, așà cum vom arătà în amănunte mai jos.

Dacă însă Dacia, și după Agrippa și după Ptolemaeus, aveà ca hotar sudic Dunărea, *Dacii*, ca popor, chiar după știrile ce ni s'au mai păstrat la Ptolemaeus, s'au întins și în dreapta Dunării, spre Pannonia, Dalmația, Macedonia și Thracia. Examinarea acestor știri va alcătui mai jos un paragraf special.

Gudmund Schütte, în lucrarea sa citată, procedând exclusiv filologic, s'a lăsat ispitit a găsi foarte multe dublete toponimice, pe care, atribuindu-le unor greșeli de copiști, el le-a redus la *un* singur fapt geografic. Acest fapt el l-a localizat pe hartă, după cum i s'a părut mai potrivit din punctul de vedere al criticei de text, iar nu din acel al realităților geografic-etnografice. In acest fel el a împuținat numărul toponimicelor într'un chip foarte sensibil, în unele părți cu dreptate, în foarte multe însă greșit, precum vom arătà pentru fiecare în parte. Dar chiar Schütte nu a respins, ci dimpotrivă a susținut cu tărie prezența Dacilor Costoboci de ambele părți ale Vistulei de Jos, în Polonia actuală (p. 113 sq. și fig. 17).

Să începem și noi examinarea expansiunii daco-getice din această regiune extremă nordică.

Ptolemaeus (III 5, 9) citează în Nordul sarmatic, spre Vistula, dincolo de munții *Peucini* (adică Bastarnici) popoarele *Κοιστοβῶκοι καὶ Τρανσμοντανοί*. Schütte a arătat, cu dreptate, că e vorba, nu de două popoare, ci de unul, care se chemà în originalul latin folosit de Marin

[1]) Cf. d. p. Erich Blume, *Die thrakische Keramik in der Provinz Posen*, în rev. *Mannus* IV 1912, p. 75 sqq.

din Tyr, *Coistoboci transmontani (o. c.*, p. 100 sq.). Ei sunt numiţi astfel spre a se deosebi de Costobocii din Moldova nordică, pe cari îi vedem în harta ptolemaeică în codicele *Urbinas* 82, din sec. XIII (la Schütte, fig. 12) între Carpaţi şi Siretul (după hartă însă *Hierasor* = Prutul) de Sus (cf. în ediţia C. Mueller a *Geogr.* lui Ptolemaeus, I 1, p. 426, citatele privitoare la Costoboci şi p. 447 identificarea r. Hierasos cu Siretul). Dar tot în regiunea Vistulei, şi anume pe stânga fluviului, înspre Warthe, pe marele drum al chihlimbarului prusian, mergând direct dela Pressburg, prin Silezia şi Posen, spre Danzig şi Rügen, drum bine cunoscut de Romani dela Nero înainte (cf. Schütte, p. 48 şi 102 şi urm.), întâlnim la Ptolemaeus (II 11, 13) localitatea Σετίδαυα. Schütte susţine cu energie (nota dela p. 114 sq.) exactitatea informaţiei lui Ptolemaeus împotriva lui R. Much, care afirmase că *Setidava*, ca şi localitatea vecină, pe Oder, Σουσουδάτα (în cod. Vaticanus 191, Σουσουδάυα) deci real Σουσουδαύα, sunt dublete rătăcite prin Germania ale localităţii din Dacia proprie, *Zusidava*. Credem, ca şi Schütte, că *Setidava* nu e greşit localizată în Posen, dar susţinem contra lui şi a lui Much, că *Susudava* nu e un dublet al *Setidavei* (p. 113), ci o localitate deosebită, exact cu acest nume: Σουσου-δαύα (cf. pentru partea întâi a numelui Tomaschek, *o. c.*, II 2, 44). In adevăr, precum recunoaşte şi Schütte, p. 100, p. 111, p. 113, etc., Dacii nu sunt la Vistula o excepţie, ci ei sunt foarte numeroşi şi în legătură unii cu alţii, astfel încât două *-davae* în aceste părţi nu înseamnă de fel o pletoră, ci dimpotrivă sunt chiar prea puţine.

La Sud de *Costobocii transmontani*, pe Vistula de Sus, găsim poporul *Arsietai*, cu care de sigur stau în legătură atât oraşul *Arsenion*, cât şi oraşul *Arsekvia* (cf. *Bersovia, Salsovia)* în Silezia cehă, şi pe care Schütte (fără a le mai considera ca dublete) la atribue hotărît la «the Dacian tribe of Arsietai» (p. 111 şi 112; cf. p. 99): Ptol. II 11, 13 cu III 5, 8. Pentru rădăcina daco-thracică a cuvântului, cf. toponimicele Ἄρσα, Ἄρσαζα şi Ἄρσενα la Tomaschek, II 2, 54, — iar pentru naţionalitatea dacică a Arsieţilor, acelaş I, p. 106.

Intre Dacii *Costoboci* şi Dacii *Arsieţi*, Ptolemaeus înşiră lângă Vistula pe *Anartophracti*, o ramură a Anarţilor din NV Daciei romane (III 5, 8 cu III 8, 3). Ca şi *Cotinii* din Boemia (cf. la Schütte, fig. 20), vecinii Arsieţilor, corespunzând acelor enigmatici *Cotensii* din Dacia estică *(ibid.*, fig. 12), Anarţii şi Anartofracţii vor fi fost un popor

amestecat, celto-dacic, dacă nu chiar pur celtic [1]). Destul că Dacia din Sudul Carpaţilor îşi are dincolo de aceşti munţi, spre Boemia, Silesia şi Polonia, o continuare şi prin Anarţi.

La Sud de Arsieţi în continuare perfectă până în Carpaţii Beskizi, Ptolemaeus (III 5, 8) enumeră la rând neamurile dacice: *εἶτα Σαβῶκοι, εἶτα Πιενγῖται καὶ Βίεσσοι παρὰ τὸν Καρπάτην τὸ ὄρος*. Aceste popoare din Polonia sudvestică par a fi luat o parte activă şi în răsboaiele Romanilor cu Marcomannii şi Quazii, pe vremea lui Marcus Aurelius (cf. Müllenhoff la Schütte, p. 99). Numele lor sunt transparent daco-thracice: *Sabocii*, amintesc pe *Costoboci*, *Biessii* pe *Bessi*, iar *Piengitae* îmi pare a fi pur şi simplu *Pie-Getae* [2]), ca *Pie-Phigi*, partea dintâiu însemnând, ca în *Pieporus* (CIL. VI 1801 cu Tomaschek, II 2, 20: tocmai numele unui *rex Coisstobocensis* vecin), «duşman», deci *Piegetae* fiind Geţii barbari cari năvăliau mereu peste Carpaţii nordici în Dacia romană.

Ajunşi acum la Carpaţi [3]), să continuăm spre Sud-Vest prin Moravia actuală, către Dunărea nord-pannonică. La Miazăzi de Arsieţi şi Biessi,

[1]) Dealtfel *Cotinii* revin şi la Sudul Dunării, în Pannonia Superioară, împreună cu rudele lor celtice *Boii*, atât la Ptolemaeus (II 14, 2) cât şi în alte izvoare, dar ei fiind Celţi nu ne interesează mai mult aici.

[2]) Cp. p. grafie *Τυραγέται*, care în msse apar şi ca (v. Müller, *l. c.*, p. 431) *Τυραγγεῖται*, *Ταραγγεῖται*, *Τυραγγῖται* ori *Τυραγγῖται*, ca dealtfel şi la Strabo, în msse, *Τυρεγέται*, *Τυρεγγέται*, etc.

[3]) Aici trebuie să intercalăm chestiunea naţionalităţii *Buri*-lor din Germania sud-estică, aflători exact în regiunea celtodacică de care ne ocupăm acum: în Boemia, Silezia şi Moravia, la izvoarele Vistulei şi Oderului. Schütte aşează pe «*Λοῦγοι οἱ Βοῦροι μέχρι τῆς κεφαλῆς τοῦ Οὐιστούλα ποταμοῦ*» ai lui Ptolemaeus (II 11, 10) în unghiul de NE al Boemiei (fig. 20); Mueller, în harta sa la Ptolemaeus (h. 9) în Silezia de SV; Kiepert, *Atlas Antiquus*, h. XI, la fel. Tacitus, *Germ.* 43 îi caracterizează pe *Buri* ca Suebi, îi aşează la spatele Quazilor *(terga . . . claudunt)* şi îi deosebeşte de *Lugii* pe cari îi localizează destul de departe la N. *Vita Marci* 22, îi enumeră la un loc cu alte neamuri germanice, sarmatice şi getice, fără altă caracterizare, afară de aceea că îi aşează în enumerare astfel: *Sarmatae Lacringes et Burei, Vandalique cum Victualis, Osi, Bessi, Coboter*. Singurul scriitor dela care aflăm mai precis ceva despre *Buri* e Cassius Dio. Cu prilejul primului răsboiu dacic, înainte de grozava bătălie dela Tapae, i se trimite lui Traian din partea lui Decebal un mare burete (ciupercă) scrisă, *γράμμασι Λατίνοις λέγων ὅτι ἄλλοι τε τῶν συμμάχων καὶ Βοῦροι παραινοῦσι Τραιανῷ ὀπίσω ἀπιέναι καὶ εἰρηνῆσαι* (LXVIII 8, 1). Este exclus ca Burii să fi jucat acest rol, dacă erau tocmai în Silezia şi un biet trib germanic izolat, dincolo de Marcomannii şi Quazii (Ptolemaeus + Tacitus), cari, şi pe vremea lui Domiţian, jucaseră rolul principal. Căci erà deajuns ca Quazii să fie ei în pace cu Romanii, ca să

Ptolemaeus așează, spre SE de actualul Brünn, orașul *Singone* (II 11, 15, cu atlasul lui Müller, harta 9 și cu Schütte, p. 111 și fig. 20), de aspect evident dacic (cf. *Singi-dava*, în Dacia și Schütte p. 111), resp. thracic (cf. localitatea *Σίγγος* de pe peninsula Sithonia, în Chalcidice: Tomaschek, II 2, 80), declinat latinește și având nominativul *Singo*,

împiedece total pe Buri de a se uni cu Decebal. (Cf. împrejurările analoage dintre Romani, Cotini și Marcomanni, în a. 169/70, tot cu «scrisori latine», în regiunile moravo-boeme, Dio, LXXI 12, 3). In a. 179/80 vedem pe Iazygi și pe Buri tocmindu-se cu Marcus Aurelius asupra ajutorului pe care să i-l dea în răsboiul cu Quazii: *οὐ μέντοι πρότερον οὔτε αὐτοὶ (οἱ Ἰάζυγες) οὔτε οἱ Βοῦροι συμμαχῆσαι τοῖς Ῥωμαίοις ἠθέλησαν πρὶν πίστεις παρὰ Μάρκου λαβεῖν ἦ μὴν μέχρι παντὸς τῷ πολέμῳ χρήσεσθαι· ἐφοβοῦντο γὰρ μὴ καταλλαγεὶς τοῖς Κουάδοις, ὥσπερ καὶ πρότερον, προσοίκους σφίσι πολεμίους ὑπολείπηται* (LXXI 18). Iarăș e imposibilă o acțiune comună iazygo-bură, dacă ei ar fi fost separați între ei tocmai prin Quazi. Burii trebuie să fi fost deci vecini și cu Iazygii, cum pe vremea lui Traian i-am constatat vecini cu Dacii. Când în a. 180 Commodus acordă pace Marcomannilor și Quazilor, le pune și această condiție: *ἵνα μήτε τοῖς Ἰάζυξι μήτε τοῖς Βούροις μήτε τοῖς Οὐανδίλοις πολεμῶσιν* (LXXII 2, 4), deci Burii sunt vecini și cu Vandalii, și împreună cu Iazygii și aceștia fac un grup unitar la granița Daciei. Acest lucru ni se spune precis de Dio în capitolul următor (3, 1—3), unde e vorba de pacea Romanilor cu Burii și ceilalți barbari vecini; Romanii iau ostateci mulți și dela Buri și dela ceilalți, *ἀναγκάσας τοὺς ἄλλους ὀμόσαι* că vor lăsà o bandă liberă de patruzeci de stadii între țara lor și Dacia — *τῆς χώρας σφῶν τῆς πρὸς τῇ Δακίᾳ οὔσης*. Iar pe 12.000 *Δακῶν τῶν προσόρων* care voiseră să le dea ajutor acelora, i-a mutat guvernatorul Daciei, Sabinianus, în provincia romană — *ἐν τῇ Δακίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ* — spre a-i coloniză. Deci iarăș Burii sunt lângă Dacia în «Dacia liberă». Sunt ei Germani sau sunt Daci? Căci altfel doară vecinii Vandali erau Germani. Aici credem că trebuie să intervină Ptol. III 8, 3, care așează exact în mijlocul Daciei un popor cu nume indentic *Βοῦροι*, după capitala cărora, *Βουρίδαυα*, el îi numește *Βουριδαυήνσιοι* și al căror teritoriu se poate chiar aproximativ localiza cu ajutorul T. P. Avem de-a face cu un triplicat: *Buri* în Silezia, *Buri* în Slovacia, și *Buri* în Vâlcea și Argeș? Credem că Ptolemaeus a făcut din două popoare deosebite *Lugii* și *Burii* unul singur și l-a așezat la egală distanță, în mijloc, între adevăratele lor patrii: cea a Burilor erà la Sudul Carpaților slovaci. Tacitus a vorbit de *Buri* ca fiind la *spatele* Quazilor, în sens occidental: «spatele» erà spre Răsărit, în Slovacia, iar nu spre N, în Silezia. Insfârșit, caracterizarea Burilor de Tacitus ca Suebi a plecat de sigur dela așezarea lor lângă Quazi despre cari știà bine că sunt Suebi și poate și dela o reală amestecare a lor cu Suebii, ca a Celților, cu Bastarnii, ori a Geților cu Sarmații. Am aveà dar, ca în cazul Costobocilor și Carpilor aflători în două regiuni diferite, din cauza migrării unei părți din ei departe în NV, și pentru *Buri*, deopotrivă *Daci* și pe Olt și în basenul Tisei de Sus, o migrație spre NV, care purtase o mare parte a Burilor tocmai în apropierea Quazilor, adică acolo unde vom mai întâlni și pe *Piegetae*, *Biessi*, *Carpiani*, *Arsietae*, *Racatae*, etc. Fapt e, că rădăcina *bur-* e bine cunoscută în geto-thracică prin nume ca *Burus* (Thrax!), *Βουρ-κέντιος*, *Burebista* (cf. mat. la Tomaschek, II 2, p. 16 sq.).

iar la Sud de acest oraș pe întregul mal slovac al Dunării, triburile *Racatriae* și *Racatae* (II 11, 11): *καὶ... παρὰ τὸν ποταμὸν οἵ τε 'Ρακατρίαι καὶ οἱ πρὸς ταῖς καμπαῖς* (Cuntz, *Geogr. Ptol.*, Berlin, 1923, p. 66, greșit: *τοῖς Κάμποις*). *'Ρακάται* — triburi cari, evident, nu pot fi despărțite de neamul dacic *'Ρατακήνσιοι* (III 8, 3) din N Daciei, cum a observat și Müller în ed. sa (I 1, p. 444) și cum relevă și Schütte (p. 110), a cărui înclinare de a socotì tribul din Dacia ca un dublet greșit al celui din țara Quazilor n'o putem însă împărtăși. Căci toponimia dacică în regiunea ungaro-slovacă e încă mai bogată decât ar păreà până acum.

In adevăr Ptolemaeus cunoaște în Pannonia Inferioară, deasupra Budapestei, chiar la cotul Dunării, orașul *Κάρπις* (II 11, 3 și 15, 3 și III 7, 1). Este clar însă, că acest nume nu poate fi despărțit de al Dacilor *Carpi* din regiunea vecină spre NE, în munții cari ei înșiși poartă numele aceluiaș popor, exact în această regiune vestică (cf. Ptol. III 5, 8). Iar prezența Dacilor Carpi în regiunea Dunării pannonice cred că poate fi documentată încă depe vremea lui Herodot (IV 49), care cunoaște în țara de dincolo de Triballia (de ambele părți ale Moravei sârbești) mai sus pe Dunăre, deci către Pannonia *(ἡ κατύπερθε χώρη)* un râu *Κάρπις* alături de altul *"Αλπις* cari curg *πρὸς βορέη ἄνεμον*, cam așà cum curge râul numit de Ptolemaeus *'Αραβών* (de care vom vorbì imediat), «râuri» însă, cari amintesc și numele de munți vecini: Carpații de o parte, Alpii de alta, — printre cari își face Dunărea drum la vale.

Fapt e, că numele râului *'Αραβών* (cetit însă de Cuntz în noua sa ediție — v. mai jos p. 227 și 288 — *Ναραβών)* din Pannonia (Ptol. II 11, 3 și II 14, 1) trebuie fatal pus în legătură cu numele Jiului la acelaș autor, *'Ραβών*, în Dacia (III 8, 2), pe baza analogiilor de prosthesă ca în *Samus* în Dacia și *Asamus* in Moesia, *Amutria* alături de *Μώτρεες*, *"Αλαπτα* alături de *Λεπτοί* în compusul *Δατύλεπτοι*, *Abrittus* alături de *Βρίττουρα* (cf. și *'Αβρεττηνή* alături de *Βρεττία)*, ba chiar în nume de persoane, ca *'Αμήδοκος* alături de *Μήδοκος*, etc. (cf. materialul la Tomaschek, II 2, *s. v.*).

Iar numele râului din partea opusă, *Marus*, astăzi March, amintește numele râului dacic *Μάρις* (devenit la Strabo *Μάρισος*). Nu fără motiv, căci atât Caesar, cât și Strabo și Plinius ne arată deopotrivă că granița vestică a Dacilor erà la râul *Marus*, cuprinzând deci întreaga Slovacie actuală până în Moravia. Caesar, *b. G.*, VI 25, zice:

(Hercynia silva) oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus; rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus (exact în părțile locuite de Dacii *Racatae* și în ținutul râului *Marus), diversis a flumine regionibus.* Iar Strabo, p. 295, zice: *τὸ δὲ νότιον μέρος τῆς Γερμανίας τὸ πέραν τοῦ Ἄλβιος τὸ μὲν συνεχὲς ἀκμὴν ὑπὸ τῶν Σοήβων κατέχεται· εἶτ' εὐθὺς ἡ τῶν Γετῶν συνάπτει γῆ, κατ' ἀρχὰς μὲν στενή, παρατεταμένη τῷ Ἴστρῳ κατὰ τὸ νότιον μέρος, κατὰ δὲ τοὐναντίον τῇ παρωρείᾳ τοῦ Ἑρκυνίου δρυμοῦ, μέρος τι τῶν ὀρῶν καὶ αὐτὴ κατέχουσα, εἶτα πλατύνεται πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι Τυρεγετῶν· τοὺς δὲ ἀκριβεῖς ὅρους οὐκ ἔχομεν φράζειν.* Insfârșit Plinius, *N. h.*, IV 80 sq. (25), în potrivire cu granița vestică dată Daciei de Agrippa *(ab occidente flumine Vistula)* și în legătură cu infiltrațiile Sarmaților Iazygi cari coboară prin pasurile Slovaciei în pusta ungurească după 20 p. Chr., împingând pe Daci spre Tisa, zice: *superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab his Daci ad Pathissum amnem.* Și Plinius adaugă imediat explicația: *a Maro* (care dealtfel se varsă în fața Carnuntului, cevà mai jos chiar, de acest lagăr roman), *sive is Duria est a Suevis regnoque Vanniano dirimens eos, aversa Basternaei tenent aliique inde Germani. Agrippa totum eum tractum ab Histro ad oceanum* (urmează o cifră evident fantastică atribuită lui Agrippa, de longitudine, și alta, la fel, pentru latitudine) *ad flumen Vistlam a desertis Sarmatiae prodidit.*

E clar deci că râul *Marus* alcătuește granița dintre Suebi și Daci în vremile mai vechi și că Dacii au fost abià târziu de tot împinși de aici spre Tisa (dar numai în regiunea de câmp, — căci munții rămân complet în stăpânirea lor: amintesc ca pildă analogă pe Românii din Moravia jucând acelaș rol de post înaintat dacic în Vestul Carpaților), de către Sarmați, iar dela Vistula spre Est de Germani: întâiu de Bastarni, apoi și de alte neamuri.

Dar nu numai până la Vistula și chiar dincolo, către Oder, iar mai la Sud până la Marus, ci și până la Dunărea pannonică pe întreaga ei lungime NS dela *Κάρπις* până la confluența cu Sava [1]), erau Daco-

[1]) Cf. și Brandis, la P.-W. IV, p. 1953, care însă greșește citând ca izvor pentru acest fapt și pe Appian, *Illyr.* 22: Appian spune cu totul altceva!

Geţii în epoca fierului acasă la ei. Este firesc dară ca enclave getice să apară şi dincolo de Dunăre, în Pannonia, precum urmează:

Dacă poporul *Κολαπιανοί*, din Pannonia Superioară (Ptol. II 14, 2), e identic cu *Colapiani*-i lui Plinius *(N. h.* III 25 (28), 147), de sigur după râul *Colapis* care se varsă în Sava la Siscia *(ibid.*, 148), e dubios, şi C. Müller în Atlasul său la Ptolemaeus (harta 11) i-a deosebit, localizându-i cu totul diferit. Nu cred însă de prisos a aminti că răd. *cola* e thracică şi revine în numele cunoscutului popor din Haemus şi Rhodope, *Coelaletae* sau *Colaletae* sau chiar *Coeletae* (la Ptol. III 11, 6) şi deci şi *Coletae* (v. mai jos p. 234 şi cf. cit. la Tomaschek, I 85 sq., unde, vezi şi numele de popor *Celegeri*, p. 87). Iar *Colaetianii* din Pannonia par a aveà, după indicaţiile lui Ptolemaeus, cel puţin oraşul *Sala* (II 14, 4; cf. CIL. III 4321: un *vet. ex dec. alae III Thracum)* de nume pur thracic (cf. Tomaschek, II 2, 78), dacă nu chiar şi *Curta* (pe care Müller, *Atlas*, h. 11, o aşează tot aici, în loc să o lase pe Dunăre, mai sus de Solva, v. h. 10), ea însăş (cf. şi CIL. III, p. 460) de aspect thracic: cf. răd. *κόρτα* şi numele *Κουρτουζοῦρα* (Tomaschek, II 2, p. 86).

Hotărît thracice sunt apoi localităţile de pe Dunăre, *Χερτόβαλος* (Ptolem. II 14, 3: cf. de o parte *Χερδού-σκερα* din părţile Pautaliei, iar de alta numele formate cu *balla, balo:* Tomaschek, II 2, p. 85, cu 58, şi I p. 87 şi urm., poporul *Τριβαλλοί*) şi *Gerulata (Itiner. Rom.*, ed. Miller, *s. v.*; Tomaschek, II 2, p. 53 socoate atât Gerulata cât şi Taliata drept celtice) format din răd. *geru-*, extrem de frecventă la Thraci (cf. Tomaschek, I, p. 87) şi sufixele *-la-* (diminutiv) şi *-ta* (probabil iterativ), ca în *Potulata* (cf. Tomaschek, II 2, p. 65). Ambele aceste oraşe[1]) sunt nu departe mai sus de vărsarea râului *Arabo* în Dunăre, râu despre numele getic al căruia am vorbit mai sus.

Deasemenea se arată thracică şi localitatea *Βερβίς* din Pannonia Inferioară (II 15, 4) pe valea de jos a Dravei (cf. Müller, h. 11), numită de Tabula Peutingeriana *Berebis*, iar de Geograful Ravennat *Berevis* (cf. Miller, *Itin. Rom.*, s. v.), formată ca *Berzobis* (ortografia

[1]) De o identificare a lui *Χερτόβαλος* cu *Gerulata*, cum ar fi înclinat C. Müller, *Ptol. Geogr.* I 1, p. 292, nu poate fi vorba, pentru motivele topografice aduse chiar de Müller însuşi. — Cât priveşte lectura lui Otto Cuntz, *Geogr. des Ptolemaeus*, Berlin 1923, p. 74 (cf. p. 166 şi loc. *Certissa*, p. 76 cu 166), *Κερτόβαλος*, ca ar fi încă mai caracteristic dacică (v. *Certie*), dacă ar puteà fi asigurată. Pentru lecturile lui Cuntz, v. mai jos, p. 288, n. 1.

dată chiar de Traian pentru *Bersovia*: cf. Tomaschek, II 2, 59), din rădăcina *bere*, cunoscută de lângă Nicopolis ad Istrum și de lângă Bessapara (Tomaschek, *l. c.*), și sufixul thraco-getic *-bis*, *-vis*.

Cât privește localitatea Σαλδίς (Ptol. II 15, 4; cf. și T. P. și G. R., la Miller, *o. c.*, *s. v.*) pe valea inferioară a Savei, mai sus de Sirmium, — la nominativ *Saldae* — ea e banal geto-thracică. Avem în Dacia, chiar la Ptolemaeus, pomenit tribul Σαλδήνσιοι (III 8, 3), după capitala Σάλδη, prin Vestul Olteniei actuale (cf. la Schütte, *o. c.*, harta ptolemaeică din fig. 12; Schütte însă, în text, p. 92 sq., iară face din *Saldis* și *Saldensii* un dublet, neobservând că e vorba, întocmai ca la *Singidunum* și *Singidava*, de Daci din aceleași triburi, emigrați în Vestul moesic, resp. pannonic, pe marile drumuri de apă ale Dunării și Savei bine umblate încă din vremile preistorice), iar în Thracia localitățile Σαλδοκέλη, în numele zeului Σαλδοκεληνός (fie "Ηρως, fie 'Ασκληπιός), — Σαλδοβύσσα *(idem)* și chiar Σάλδη *(idem*; v. tot materialul la Dobrusky, în *Izvĕstiia Muzei*, Sofia, 1907, p. 25 și urm.: *Sanctuarul thracic al lui Asklepios dela izvoarele Glavei Panega)*.

In adevăr, chiar Schütte (care făcuse, p. 95, din Karrodunon al lui Ptolemaeus și Karsidava aceluiaș + Calidava și Cersie din *Tabula*, unul și acelaș oraș, localizat de el în N Carpaților, dincolo de pasul Dukla), lasă *Singidava* să existe de sine stătător în Dacia transilvană (p. 98) alături de *Singidunum* din Moesia Superioară, care, evident, e o cetate celtică, ridicată în ținutul geto-thracic locuit de *Singi*; neam dealtfel ajuns — pe cât se poate deduce numai din toponimie — cu migrațiile sale și până în Macedonia (vezi mai jos, p. 231), așă cum l-am găsit și în Moravia, la *Singone*.

Dar răspândirea Dacilor spre SV până la Adriatica e bine documentată printr'o întreagă serie de alte nume de popoare și localități.

Lăsând la o parte combinațiile cu *Istros*, Dunărea, și *Istria*, peninsula din fundul Adriaticei (cf. P.-W.-Kroll, VIII 2114), precum și ipotezele lui Schütte *(o. c.*, p. 86 și 92) cu *Albona* - *Alvona* din Istria = *Albocenses* din Dacia, iară ca dublet, atunci când doară *Albocenses*, dela *Alboca*, sunt suficient susținuți filologic chiar numai de *Alburnus* din regiunea auriferă a Daciei și nu avem nevoie să rătăcim tocmai spre Italia, spre a le găsi explicația, — vom trece direct la reexaminarea materialului adunat de Carl Patsch în articolul său *Thrakische Spuren an der Adria*, în *Oesterr. Jahreshefte*, X 1907, p. 169 sqq.

Patsch plecând dela ideea curentă că Dacii şi Thracii sunt acelaş popor, n'a făcut nici o deosebire între infiltraţiile sud-thracice în Dalmaţia şi migraţiile strict dacice, de o parte din regiunea Singidunului, pe valea Savei şi apoi pe cea a Drinului spre Salona, de alta din regiunea Ratiariei, în sus, pe valea Timocului, prin Naissus şi apoi pe valea râului Drilo spre Scodra, Lissus şi Dyrrachium. Ţinând dară seamă de această esenţială diferenţă şi lăsând la o parte numele thracice indiferente, pe care le întâlnim în V Peninsulei Balcanice, să vedem care sunt toponimicele caracteristice pentru chestiunea ce ne interesează.

Am vorbit mai sus (p. 38) de tribul *Δαούρσιοι* din Dalmaţia (Ptol. II 16, 5; la Plin. *N. h.*, III 22 (26) 143, *Daorizi*; în inscr. din vremea imperiului *Daversi:* CIL. III D. XXIII), undeva prin împrejurimile Salonei (Müller, h. 10 şi 11): el ar reprezentà în numirea sa anticvată epoca expansiunii scytho-getice de prin sec. VII—VI a. Chr. Caracteristic e însă, că tot în Dalmaţia, nu departe la SE de *Δαούρσιοι*, întâlnim pe *Σαρδιῶται* (Ptolem., *l. c.*; la Plin. *N. h.*, III 22 (26) 142: *Sardiates)*, iar mai la SE, *πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ*, pe *Σκίρτονες (ibid.;* la Plin. 143, *Scirtari)*. Ambele aceste nume de triburi ne duc înspre Răsărit: *Σαρδιῶται*, spre *Sardica* (cf. şi satul *Σάρδεις* de lângă *Callatis:* CIL. III 14214[33]), iar *Σκίρτονες* spre *Scirtiana* din Macedonia, pe *via Egnatia* între Lychnidus şi Heraclea (Miller, *Itin. Rom.*, s. v.) şi spre *Skirtos*, «Dacul», din Tomi (Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 226 sq.). Fireşte, în vremea Imperiului şi *Σαρδιῶται* şi *Σκίρτονες* vor fi fost de mult illyrizaţi de populaţia în mijlocul căreia se aşezaseră. (Cf. CIL. III p. 1987, D. LXII: un *Dasius, Scirto ex Dalmatia)*.

Dar, după cum a relevat Patsch (*l. c.*, p. 173), chiar tribul *Μανιοί* de lângă *Salona* pare a fi fost thracic, şi numele însăş al Salonei se arată thracic, nu numai pe baza asemănărilor aduse de Patsch (p. 171), ci şi pentru motivul că rădăcina numelui e comun thracică şi revine şi în alte toponimice, ca *Sala* din Pannonia, studiat de noi mai sus (p. 227).

Ceeace e însă absolut caracteristic, e numărul însemnat al elementelor getice, întâlnite în toponimia regiunii dintre Salona şi Apollonia. Astfel, pe drumurile care duceau dela Narona la Scodra, Tabula Peutingeriana numeşte staţiunile *Asamo*, *Adzizio* şi *Berzumno* (Miller, *o. c.*, p. 468 sqq.), care sunt identice sau aproape, cu *Samus-Asamus*, *Azizis* şi *Berzobis* din Banat, Ardeal şi Bulgaria getică. De altfel însăş numele Scodrei se regăseşte epigrafic în aceà *regio Scodrihesis* (CIL. VI 2698, cu

Patsch p. 169), cunoscută nouă din Dacia Aureliană[1]). Apoi, pe acelaş teritoriu unde am întâlnit pe *Scirtones*, apar localităţile *Θερμίδαυα* şi *Ειμινάκιον* (Ptol., II 16, 7), indicând aceeaş direcţie dacică, dinspre Oltenia, Banat şi Serbia, a migraţiei getice spre Adriatica. Pe *via Egnatia*, la Apus de *Scirtiana*, deci încadrând-o thracic, HI (Miller, *Itin. Rom.*, p. 520, cu harta dela p. 518) pomeneşte o *mutatio* cu numele *Brucida*, pe care Tomaschek (I, p. 28), după Wesseling, a emendat-o în *Brugiada*, adică la nom. *Βρυγιάς*, punând-o în legătură cu numele străvechiu al poporului *Βρῦγοι*; credem că *Brucida* (ca *Ibida* în ţinutul getic din Scythia Minor) reprezintă o formă mai de grabă înrudită cu *Brucla* (ca *Genucla)* şi cu *Βρεγεδάβα* (cf. Tomaschek, II 2, 63)— toate dacice — fiind poate, ea însăş, o prescurtare din *Brucidava*.

In adevăr, odată intraţi în ţinutul dela Răsărit de muntele *Scardus*, în Macedonia şi Paeonia, reminiscenţele getice nu încetează de fel, ci dimpotrivă[2]).

Livius (XLIV 26, 7) cunoaşte — pentru sec. II a. Chr. — în teritoriul *Maedi*-lor dintre Axios şi Strymon, localitatea *Desudava*. Am încercat cu alt prilej[3]) să dovedesc că avem eventual de cetit *Deusdava*, adică *Dausdava*, ca pentru *Δαυσα-δαύα* din ţinutul Appiarensilor getici, la SV de Durostorum (Ptolem. III 10, 6, — cu hărţile lui Müller, 18 şi 19). Dar oricum ar fi lectura exactă, numele getic cu *-dava* rămâne câştigat pentru această localitate.

De altă parte, tot prin aceeaş regiune, unde trebuie să căutăm *Desudava*, un excerptator byzantin (v. cit. şi discuţia la Tomaschek, II 2, 98 sq.) ne-a păstrat numele de râu *Σαργεντίας*, care e quasiidentic cu aceă *Sargetias* dacică, de care ne vorbeşte Cassius Dio (LXVIII 14, 4), cu prilejul ascunderii tezaurelor lui Decebal. Cu dreptate relevă Tomaschek prezenţa unui toponimic analog, *Σεργέντζιον* aproape de izvoarele râului Erginos, deci pe celălalt drum getic, spre Asia Mică, pe valea Hebrului în jos (v. la noi mai departe, p. 235).

[1]) Cf. şi Patsch, *l. c.*, p. 170, pentru *Asamum* şi *Adzizium*, şi p. 169, pentru *Scodra*. Natural că, după cele desvoltate mai sus în text, noi nu împărtăşim concluziile la care ajunge Patsch în ce priveşte explicarea prezenţei Thracilor la Adriatica.

[2]) Pentru celelalte câteva elemente general thracice, constatate la Adriatica, pe care noi nu le mai reluăm zadarnic aici, v. Patsch, *l. c.* Deasemenea trecem cu vederea analogiile de nume întâlnite pe malul Adriaticei la Plinius, *N. h.* III 21 (25) 139 sqq.: *Arsiae*, *Alutae* ori *Buliones*.

[3]) Citatele *Note di geografia antica*, p. 339 sq.

Dar explicaţia acestor fenomene el nu o dă. Ori, noi ştim atât dela Ptolemaeus (III 5, 10), cât şi dela Ammianus Marcellinus (XXII 8, 38), că printre neamurile iraniene, scytho-sarmatice dela Don, erau şi *Σαργάτιοι* = *Sargetae*. Este clar că *Sargetias* dacică şi apoi, după ea, *Sargentias* paeonică trebuie să stea în legătură cu numele acelor iranieni. Şi anume, având în vedere că Sarmaţii se aşează mai statornic în părţile noastre de-abiă în vremea imperiului roman, acei *Sargetae* din Dacia trebuie să fie Scythi, ca *Agathyrsii* de pe valea Mureşului şi ca *Sigynnii* de pe valea Dunării bănăţene şi oltene. Numele acesta scythic de apă n'ar fi nimic nou în aceste regiuni, unde d. p. şi râul *Apo* din Banat (Tomaschek, II 2, 91 şi Miller, *Itin. Rom.*, *s. v.*) e de sigur tot scythic[1]).

Mai la Miazăzi, în Chalcidice, pe istmul peninsulei Sithonia, găsim localitatea *Singos*, care recheamă în minte *Singidava*, *Singidunum* şi *Singone* din regiunile nordice, gete (cf. mai sus, p. 224 şi 228). După oraş a fost numit apoi şi golful dintre peninsulele Sithonia şi Acte, *Singiticus* (Ptol. III 12, 9). De altă parte în Emathia, undeva la Apus de Pella *(ibid.*, III 12, 36 şi hărţile 20 şi 21 Müller) apar oraşele *Τύρισσα* şi *Σκύδρα* (cunoscute şi din alţi autori antici: v. citatele la Müller, vol. I 1, p. 517): cea de a doua de sigur în legătură cu *Scodra* (v. mai sus, p. 229), iar cea dintâiu amintind atât numele râului Tyras şi numele de persoană Turesis (v. şi mai jos), cât şi mai ales numele fortăreţii Geţilor Terizi, de pe capul Caliacra, *Tirizis* (Strabo, p. 319), ortografiată în Itinerarii şi *Trissa*, *Tirissa* ori *Turisia* (cf. notele lui Müller la Ptol. III 10, 3: *Τιριστὶς ἄκρα*, şi Miller, *Itin. Rom.*, *s. v.*).

Trecând la regiunea sudestică a Macedoniei şi spre Thracia sudvestică, la Edoni şi Trausi, către Nestos şi masivul Rhodope, prima chestiune care trebuie desbătută e aceea a raporturilor dintre Edoni şi Geţi. Perdrizet a notat[2]), cu multă probabilitate, că numele regelui Edonilor — dintre Strymon şi Nestos, împrejurul Pangeului — pe la anul 500 a. Chr., *Geta*, trebuie să corespundă prezenţei unui element getic în Sudul thracic. De altă parte noi am căutat să suggerăm mai sus, p. 35, că *Trausii* la origină au fost de neam scythic, şi anume *Agathyrsi* ca şi acei din Dacia, dar că încă de pe vremea lui Herodot, de-altfel ca şi cei din Dacia, ei fuseseră thracizaţi. Ca şi *Daursii* («Dacii

[1]) Ca la Zaldapa, cf. Pârvan, *Nume de râuri daco-scythice*, p. 4 şi 28, — contra părerii lui Tomaschek.

[2]) In *Bulletin de corr. hell.*, XXXV 1911, p. 108 şi urm.

albi») din Dalmația[1]), Geto-Trausii dela Nestos de Jos, erau astfel triburi geto-scythice[2]) împinse până în aceste regiuni de marele curent de migrație scythică început încă din sec. VII în Europa centrală și sudestică. Herodot vorbind de *Trausi* și de Thracii din ținutul așezat mai sus de țara Crestonienilor, adică pe valea Strymonului, către țara Maedilor, unde am întâlnit *Desudava* (= Dausdava), către Edoni, unde am întâlnit pe *Geta*, și pe valea de sus a Nestului în Rhodope, spre Coelaleți, ne spune un lucru extraordinar, pe care învățații, și, mărturisesc, și eu însumi, nu l-au pus până acum în valoarea cuvenită. Herodot (V 3 și urm.) spune limpede că obiceiurile Geților, Trausilor și neamurilor de dincolo de Crestonieni, la N spre munte, fac din aceste popoare *un grup aparte, deosebit de ceilalți Thraci*, cari *νόμοισι... παραπλησίοισι πάντες χρέωνται κατὰ πάντα, πλὴν Γετέων καὶ Τραυσῶν καὶ τῶν κατύπερθε Κρηστωναίων οἰκεόντων*. Și anume, Herodot, cu spiritul său ascuțit de observație, a văzut aceea ce noi acum căutăm a demonstrà împotriva prejudecăților curente în știință, că — printre Thracii mediteraneanizați în credințele lor, devenite din uraniene, cum fuseseră în Nord, acuma chthoniene, ca ale aborigenilor preindogermani — Geții, și cu ei Trausii, și grupul muntean arătat, reprezentau o mentalitate nordică, uraniană, de credință în nemurirea sufletului și de disprețuire a vieții pământene: *τούτων δὲ τὰ*

---

[1]) Se pune întrebarea dacă acei *Δάρσιοι* de localizat tot prin aceste părți ale Macedoniei și cu cari Tomaschek (I, p. 68) nu știe ce să facă, nu au fost cumvà tot *Dausii*, ajunși, cu celalalt curent getic, până la Edoni.

[2]) Aș mai considerà tot ca originar Scythi și pe *Σάτραι*, socotiți altfel — tot după Herodot — ca Thraci și anume, de Tomaschek, I 68, ca «der herrschende Theil des Volkes..., das wehrhafte und kriegerische Element unter den düischen Thraken» (după noi *Dii* = *Dai* = *Daci*: v. mai jos, p. 234), din Rhodope. In adevăr Tomaschek însuși recunoaște două lucruri foarte importante: 1° că, după Herodot, Satrii încetează de a mai fi pomeniți ca un neam însemnat thracic și 2° că numele lor, propriu zis, nu e thracic, ci iranian: «Kšatra ist eine specifisch-arische Bildung»; ba mai mult: «man erkennt, dass es kein echter Volksname war, sondern nur Bezeichnung des kriegerischen Adels unter jenen Völkern». Dar aceasta e tocmai ceea ce susținem noi: elementul scythic predominant în sec. VII—VI atât în Carpați cât și în regiunile învecinate, târăște cu el în migrațiile sale pe Daci, ca și pe alte neamuri mai neînsemnate și, în special în Rhodope, prin *Trausi*, de o parte (vechii *Agathyrsi*), prin *Dii* (= *Dai*, străvechii Geți), de alta, exercită o îndelungată stăpânire asupra Thracilor sudici. In numele Satrilor — kšatra = nobilii, aristocrația — am avea astfel păstrată chiar o îndepărtată urmă de întrebuințarea unor termini scythici, eventual chiar a limbii, în Balcani până la Egee.

μὲν Γέται οἱ ἀθανατίζοντες ποιεῦσι, εἴρηταί μοι· Τραυσοὶ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα κατὰ ταὐτὰ τοῖσι ἄλλοισι Θρήιξι ἐπιτελέουσι (deci în general s'au asimilat cu lumea thracică dimprejur), *κατὰ δὲ τὸν γινόμενόν σφι καὶ ἀπογινόμενον* (deci în chestiunile capitale ale credinței, naşterea şi moartea) *ποιεῦσι τοιάδε· τὸν μὲν γενόμενον περιζόμενοι οἱ προσήκοντες ὀλοφύρονται, ὅσα μιν δεῖ ἐπείτε ἐγένετο ἀναπλῆσαι κακά, ἀνηγεόμενοι τὰ ἀνθρωπήια πάντα πάθεα, τὸν δ' ἀπογενόμενον παίζοντές τε καὶ ἡδόμενοι γῇ κρύπτουσι, ἐπιλέγοντες ὅσων κακῶν ἐξαπαλλαχθεὶς ἐστὶ ἐν πάσῃ εὐδαιμονίῃ* (deci se bucură de trecerea din viața aceasta la cea eternă cu acelaş entuziasm ca şi Geții cei «nemuritori»). In ce priveşte pe cei *κατύπερθε Κρηστωναίων*, aceştia, ca şi Thracii de primprejur, sunt polygami, dar, ca şi Geții, sacrifică soțului pe soția la care a ținut mai mult, şi acest sacrificiu crud e socotit, ca şi la Geți, ca o mare fericire pentru cea ucisă, iar nealegerea celorlalte soții ca o mare ruşine pentru ele.

Dar mai e un pasagiu, la Cassius Dio (LI 22, 6—8), care, provenind de sigur dintr'un vechiu izvor istoric grecesc, citează incidental sub a. 29 a. Chr., aproape ca un fel de glossă marginală, fără prea strânsă legătură cu povestirea evenimentelor — conflictul dintre Daci şi Suebi — următorul fapt etnografic, acum, după mărturiile şi explicările de mai sus, iaràş foarte caracteristic şi — ceeace e mai ales prețios — foarte limpede: Dacii *ἐπ' ἀμφότερα τοῦ Ἴστρου νέμονται, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ τάδε αὐτοῦ καὶ πρὸς τῇ Τριβαλλικῇ οἰκοῦντες ἔς τε τὸν τῆς Μυσίας νομὸν τελοῦσι καὶ Μυσοί, πλὴν παρὰ τοῖς πάνυ ἐπιχωρίοις* (cf. şi Strabo, p. 303 şi 305, precum şi, mai ales, p. 296, unde prin *Μοισοί*, aşà cum sunt descrişi de Poseidonios, avem a înțelege pur şi simplu Geți), *ὀνομάζονται, οἱ δὲ ἐπέκεινα Δακοὶ κέκληνται, εἴτε δὴ Γέται τινὲς εἴτε καὶ Θρᾷκες τοῦ Δακικοῦ γένους τοῦ τὴν Ῥοδόπην ποτὲ ἐνοικήσαντος ὄντες*. Acest loc din Dio a fost de obiceiu interpretat în sensul unei migrații de «Daci» din Rhodope spre Miazănoapte (cf. d. p. şi Tomaschek, I, p. 71, cu indicația greşită a pasagiului: «Vorväter der Daken»). Cât priveşte o legătură între aceşti Daci din Rhodope şi Geții lui Geta, regele Edonilor, cu tovarăşii lor geto-scythici, Trausii-Agathyrsi, nimeni încă nu se gândise la ea, cu toată relația strânsă de conținut a tuturor textelor aduse de noi mai sus.

De altă parte Norbert Jokl compară, cu dreptate (în *Streitberg-Festgabe*, Leipzig 1924, p. 179) numele poporului thracic din Rhodope oriental, la E de Trausi, *Κορπίλοι*, cu numele marelui neam

getic, din N Dunării, *Κάρποι*. Această apropiere e, fonetic, foarte acceptabilă, deoarece mai avem şi alte exemple de cuvinte în care *a* nordthracic, getic, corespunde unui *o* sudthracic: *zara* > *zora*, ca în *Germizara* › *Bylazora*. In ce priveşte sufixul *-λοι*, el corespunde thracicului *-la*, care e un diminutiv: în cazul de faţă perfect apropriat la ideea de «Carpii mici» din Rhodope, faţă de «Carpii mari» din N şi E Carpaţilor. Dar dacă aceste consideraţii sunt întemeiate, atunci elementul getic din Rhodope se demonstrează a fi fost excepţional de puternic. Prezenţa şi a Scythilor aici explică suficient şi pentru *Carpi*, cum de au ajuns şi ei până la Marea Egee.

Dar mai e încă un amănunt de luat în considerare. Unul dintre cele mai însemnate triburi din Rhodope se numeşte *Δῖοι* (cf. citatele la Tomaschek, I, p. 71), iar Plinius cunoaşte la Nestos şi în Rhodope, *Diobessi* (*N. h.*, IV 11 (18), 40; cf. şi Tomaschek, I, p. 72). Dar *Δῖος* sună şi *deu*, *devo*, în alte compuse (cf. Tomaschek, II 2, 31), căci de fapt rădăcina e *dhē-*, de unde derivă şi *Δᾶος*, *Davos*. Credem dară că acei *Δῖοι* de cari vorbeşte Thucydides pentru sec. V a. Chr. ca aflându-se în mare număr prin munţii Rhodope, deci între Strymon şi Hebros (II 96 cu VII 27) trebuie înţeleşi, aşă cum — întâmplător — se citeşte în codicele C (Thuc., ed. Hude), ca *Δᾶοι*, adică *Daci* ori *Getae*. Şi atunci *Dio-Bessi*-i ar fi, ca şi acei *Μαιδοβιθυνοί*, de cari vorbeşte Strabo, p. 295 (cf. Tomaschek, I 63 sq.), poporul amestecat la care se gândià Perdrizet *(l. c.)* când atribuià lui *Geta* şi tovarăşilor săi septentrionali năvăliţi în ţara Edonilor, anume supuşi thraci de origină meridională. (Inş'şi Edonii ar puteà fi consideraţi pentru acele timpuri îndepărtate ca membri ai marei familii bessice, cuprinse între Strymon şi Nestos: cf. Plinius, IV 11 (18) 40: *Bessorumque multa nomina ad Mestum amnem ima Pangaei montis ambientem)*.

De altă parte, începând din regiunea de N a muntelui Rhodope, unde par a fi fost acasă *Sialetae* (cf. *vicus Siamaus*, CIL. III 14413, în regiunea getică de prin părţile Oescului, şi *Σίραιοι*, *Σίναιοι*, ori, cum citeşte Tomaschek, *Siensioi*, în Dacia proprie: Ptolem. III 8, 3), o populaţie al cărei nume cuprinde în partea a doua a lui ethniconul *Letae*, frecvent în Rhodope (cf. Tomaschek, I, p. 72), se pare că Geţii locuesc în aceste regiuni în masse aproape compacte. In adevăr, oraşul Philippopolis erà pe teritoriul Thracilor *Coelaletae* (cf. Plinius, *N. h.* IV 11 (18) 41: *Celaletae maiores Haemo, minores Rhodopae subditi, inter quos Hebrus amnis, oppidum sub Rhodope Poneropolis antea, mox*

a conditore Philippopolis, nunc a situ Trimontium dicta; v. și Tomaschek, I, p. 85 sq., citatele din alți autori cu privire la Coelaletae). Ori acest oraș se chemă în limba acestor indigeni *Pulpudeva*, deci fie în întregime, fie în parte, locuitorii de aici erau Geți (cf. Pârvan, cit. *Note di geogr. ant.*, p. 339). Dar, cum am arătat în amănunte altădată (*l. c.*, p. 338 sqq.), întreaga vale a Hebrului eră getizată: Adrianopolea de mai târziu s'a chemat pe vremile libertății thrace, *Uscudava*, adică orașul Oescilor, Geților dela *Oescus* (*l. c.*, p. 341), *Dimum*, getomoesicul, are de corespondent *Dymae* pe Hebrul de Jos, iar tocmai la Marea Egee întâlnim, la V deltei Hebrului, portul Σάλη (cf. Tomaschek, I, p. 70), — la Propontidă, pe ambele maluri, diferite localități cu răd. *Tyro-*, *Tyri-* (*ibid.*, II 2, 75), — în sfârșit dincolo de Marea de Marmară găsim, la gura râului Ascanios, în Mysia, un *Κίος*, ca în Scythia Minor, evident dacic (alte dovezi *ibid.*, II 2, 85), iar în Bithynia, la golful astacenic, o *Δακίβυζα* (Procop., *Hist. arc.*, ed. Haury, 30, 8): forma acestui nume e veche și pur thracică și a fost de sigur dată de aborigenii Thraci sudici unei localități fundate de Dacii imigrați acolo într'o epocă destul de îndepărtată, nedatabilă însă mai precis cronologic.

Dealtfel dubletele geto-bithynice sunt destul de multe; mai adăogăm aici: *Capora* pe Tyras (carpodacic) și *Cepora* în Bithynia (Tom., II 2, 84); cf. și Capidava, Capisturia, Capustoros (*ibid.*): forme getice. *Caucones* în Bithynia (Müller, ed. Ptolem. [V 1, 3], I 2, p. 800); *Caucoenses* in Dacia (Ptol., III 8, 3). *Abrittus* în Getia crobyzică; *'Αβρεττηνή*, regiune în Mysia. *Argesis* (numele Argeșului), în Dacia; *Argesis* în Mysia (cf. Pârvan, *Nume de râuri*, p. 12 sqq. și 30, cu Tom., II 2, 54). *Tiarantos*, r. geto-scythic, are de corespondent *Τάραντος*, r. *Δάρανδος*, în Bithynia (Tom., p. 74). *Sangidava* in Dacia, *Sangia*, *Sangas* în Phrygia nordică (*ibid.*, p. 78). *Sala*, *Sale* in reg. dacice; *Sala*, *Salon*, *Salonia* în Bithynia și Phrygia (mai sus, p. 227 și 229 și Tom., II 2, 78). *Setidava* pe Warthe, *Sete*, *Setae*, *Seti* în Bithynia (Tom., II 2, 79). *Cedonia* în Dacia (mai jos, p. 271); *Kydoniae*, în Mysia la golful Adramyttion. *Σμύρνη* în Craina sârbească și *Smyrna* în Asia-Mică (*ib.*, 81). *Carsium* în Scythia Mică, *Καρσέαι* în Mysia (p. 84 cu 85). *Germi-* în Dacia, la Dentheleți, ori în Dalmația getică, și de altă parte în Mysia, Phrygia și Galatia (p. 88). In sfârșit un foarte important argument negativ. Numele de localități formate cu *-para* privesc exclusiv Thracia și nu se găsesc de fel nici în Dacia nici în Bithynia (cf. Tomaschek, II 2, p. 63).

Când Odrysii se răscoală împotriva Romanilor pe vremea împăratului Tiberius (Tac. *Ann.*, IV 46—51), ei au ca principali aliaţi pe *Dii* şi pe *Coelaletae*. Conducătorii Thracilor împotriva Romanilor se numesc *Tarsas*, *Turesis* şi *Dinis*: biruiţi, cel dintăi, şi mulţi dintre ai săi, după vechiul obiceiu thraco-getic, se sinucid, spre a nu cădeà robi la duşman. E caracteristic că dacă *Tarsas* e un nume bessic şi sud-thracic, frecvent (cf. cit. la Tom. II 2, p. 36), *Turesis* e cu totul rar şi aminteşte numai râul getic *Tyras*[1]), iar *Dinis* e comun besso-getic (*ibid.*, p. 38 şi 33 sq. cu p. 72).

De altă parte strategia *Σελλετική*, a Thracilor *Σέλλητες*, spre NV de Coelaleţi, in Haemus (cf. Tomaschek, I 86), aveà, se pare, drept oraş principal, *Καρπούδαιμον* (Ptol., III 11, 7): numele, în special pentru partea a doua a lui, e nesigur; dar elementul *Καρπου-*, fie chiar şi în forma *Carby-* dela Plinius, *N. h.*, IV 11 (18), 40 (*Carbylesi* alăturea şi în imediată legătură cu *Diobessi*), indică o origine nordică, adică getică (carpică). Tomaschek (cf. şi I, p. 108) chiar stă la îndoeală, dacă să-i considere pe Seleţi drept Thraci şi nu, mai de grabă, Moesi, având în vedere toponymicul *Σελλήεις ποταμός*, lângă Arisbe în Troada, ceeace, după noi, în orice caz ar duce la încă un document caracteristic pentru migraţia geto-mysică — cu Trero-Cimmerienii — pe valea Hebrului în jos (v. mai jos). Crobyzogeticului *Κούσκον* de lângă Marcianopolis îi corespund în Rhodope *Κουσκουλος* şi *Κουσκαβρ[ε]* (cf. Tomaschek, II 2, 87). In sfârşit, *Suci*-i getici dela gura Oltului, la Celeiu (*Sucidava*) şi de mai la vale pe Dunăre, lângă Durostorum (altă *Sucidava*), se regăsesc şi ei pe valea Hebrului la pasul *Σοῦκκοι* (cf. Tom., II 2, 90).

Explicând numele oraşului *Uscudava* (cit. *Note d. g. a.*, p. 341), am arătat că drumul pe care au ajuns Geţii în valea Hebrului a trebuit să urmeze valea Oescului în sus, până la drumul cel mare Serdica-Philippopolis: o atare direcţie ar explicà perfect şi prezenţa Geto-Scythilor în Rhodope şi la Pangeu, şi inundarea văii Hebrului cu Geţi până chiar dincolo de Propontidă.

Dar o atare mişcare ne aminteşte însăş drumul Thracilor *Treres* din Haemus şi până la Troia. Rămaşi, în parte, până pe vremea lui Thucydides (II 96) încă la graniţa dintre regatul Odrysilor şi Triballi,

[1]) Dacă ne-am gândi la o deformare a lui *Durazis* în *Turesis*, încă tot la rădăcina getică *Duras* (numele regelui dinaintea lui Decebal) am trebui să reflectăm întâiu cf. şi *Duro-storum*, etc.

între izvoarele Oescului şi valea Iaterului, dar ca mare massă migratorie, trecuţi cu Cimmerienii în Asia-Mică încă dinainte de a. 600, Trerii luaseră fireşte drumul Hebrului. Ei împinseseră de sigur cu dânşii pe Geţii dela Oescus tot mereu mai departe până dincolo de Bosporus. La golful astacenic, unde am întâlnit mai sus o *Δακίβυζα*, întâlnim şi un *Τράλλιον*, fundaţie a Trallilor thraci împinşi într'acolo tot de Treri, iar pe Trerii înşişi îi vedem ocupând în directă continuare a văii Hebrului, dincolo de Hellespont, regiunea dintre Abydos şi Adramyttion. La fel, Trerii împinşi de Cimmerieni ajunseseră până in SV peninsulei balcanice, mutând cu ei şi pe Thracii *Tralleis* până în Epir. Aşezări ca *Βῆγις* şi *Βόλουρος* în Trallia illyrică, *Βόλουρος* în Thesprotia [1]), tocmai către Acarnania, şi în aceeaş vreme ca *Βόλερος*, ori *Βέλλουρος*, pe versantul sudic al Rhodopei, ne arată pe Tralli, în tovărăşia Trerilor, cuprinşi în aceeaş mare mişcare de migraţie dela N la S, in care am constatat mai sus pe Geto-Scythi [2]).

Am arătat însă în primul capitol al acestei lucrări, că ciocnirea dintre Iranieni şi Cimmerieni a trebuit să aibă loc în stepa dela Vestul Mării Caspice încă înainte de anul 1000, — că prin a. 900 ţinuturile carpato-danubiene erau adânc turburate de presiunea cimmeriană, care, ea întâiu, răscoleşte neamurile geto-thracice, — că, în sfârşit, prin sec. VIII a. Chr., Cimmerienii, cu tot cu Treri, ajunseseră în Asia-Mică. De altă parte acţiunea de deplasare a popoarelor Europei centrale şi sud-estice, începută de Cimmerieni eră continuată în sec. VII şi VI de Sciţi. Toponymia Mysiei şi Bithyniei asiatice prezintă numeroase analogii nu numai cu cea thracică din Europa, ci şi cu cea specific getică.

Putem dară afirmà, fără a lăsà prea mult loc ipotezelor, că Geţii din massivul carpatic începuseră mişcările lor spre V, SV, S şi SE încă de pe la 900 a. Chr. şi că, prin a. 500 a. Chr., de când Herodot mai puteà fi încă informat prin martori oculari ai evenimentelor, aceste mişcări erau definitiv încheiate, ba chiar erau aşà de demult încheiate, încât amintirea lor aproape se pierduse.

In ce priveşte migraţiile getice spre N până la Oder şi gura Vistulei, pare probabil că ele au fost în special pricinuite de curentul de migraţie scythică pe la N Carpaţilor.

[1]) Cf. şi Patsch, *l. c.*, p. 172 sq., iar pentru partea etnografic-religioasă, cf. Tomaschek, II 1, 46.

[2]) Pentru toate consideraţiile de mai sus asupra Trerilor şi Trallilor, vezi materialul documentar strâns la Tomaschek, *o. c.*, I, p. 53—57.

Toate aceste mişcări getice spre V au trebuit, fireşte, să înceteze în momentul când Celţii, începând de prin sec. V a. Chr. au pornit marea lor migraţie spre E şi SE. Fără a puteà total deplasă pe Geţi din Boemia, Moravia, Silezia, ca şi din Ungaria pannonică, căci vedem că chiar în sec. I a. Chr., Burebista se luptă cu Celţii tocmai în aceste regiuni, Celţii au împuţinat totuş pe Geţi în citatele ţinuturi şi, împreună cu Germanii, i-au împins mai spre E, sau chiar, cum a fost cazul cu Cotinii, Anarţii ori Teuriscii celtici, s'au infiltrat până în regiunea Daciei muntoase, amestecându-se cu Dacii nordici.

Să ne întoarcem acum în regiunea Vistulei de Sus, spre a reluà chestiunea expansiunii getice în Galiţia şi Ucraina, de acolo de unde o părăsisem mai sus, când am început a urmări pe Geţi în Moravia şi Ungaria pannonică, şi apoi tot mai departe spre SV, S şi SE.

In continuitate cu ceilalţi Germani de pe Vistula, Ptolemaeus aşează pe Bastarni între Vistula şi Tyras (III 5, 7; 5, 10; 5, 11), deasupra Daciei *(ὑπὲρ τὴν Δακίαν;* III 5, 7), dar destul de departe către N, pentru ca între Bastarni şi Carpaţii nordici şi estici să poată încăpeà, dela V spre E, întâiu *Carpianii*, apoi *Tagrii* şi în sfârşit *Tyrageţii* (cf. şi Schütte, *o. c.*, fig. 17, care ajunge la aceeaş localizare a celor trei popoare, în Galiţia şi Basarabia nordică). De altă parte, alăturea de *Coistoboci transmontani* dela Vistula (Ptol., III 5, 9), de cari am vorbit mai sus, în legătură cu *Setidava* (p. 222), avem *Coistoboci*-i dintre Carpaţi şi Tyras, pe cari Schütte îi aşează *(l. c.)*, prea spre Sud în mijlocul Moldovei, atunci când, de fapt, ei au trebuit să-şi aibă locuinţele tot prin Galiţia şi Bucovina (Müller, harta 17, îi aşează prea sus, spre N, tocmai dincolo de Tyras).

Strabo (p. 306; cf. şi p. 289, unde Borysthenele e graniţa orientală a Tyregeţilor) concordă perfect cu Ptolemaeus făcând pe Bastarni deopotrivă vecini: la V cu Germanii, la E cu Tyregeţii. Iar Plinius, IV 12 (25), 81 şi IV 14 (28), 100, confirmă aceeaş dublă vecinătate a Bastarnilor, de o parte cu Germanii (la Marus şi Vistula) iar de alta cu Dacii (spre Carpaţi).

In aceste regiuni nordice, dincolo de Tyras, prin Podolia actuală, Ptolemaeus cunoaşte (III 5, 15) chiar o *Clepidava* getică, în mijlocul altor aşezări, de origină ori numai de nume celtice, cum sunt, dela V spre E, *Carrodunum* (credem greşit identificat de Schütte cu *Carsidava*, la ieşirea nordică a pasului Dukla: cf. *l. c.*, fig. 17), *Maetonium* (poate şi iranic: cf. Vasmer, *o. c.*, p. 63; cf. totuş, la Müller, *Matavonium*

din Gallia), *Vibantavarium* şi *Eractum*. Astfel *Teuriscii* celtici din N Daciei (Ptolem., III 8, 3)[1], aşezaţi între *Anarţi* şi *Coistoboci*, se amestecă aici de o parte cu neamurile bastarnice, de alta cu Carpii getici.

Ştirile ce avem din antichitate despre *Carpi* ni-i fac cunoscuţi pe întregul, enorm, teritoriu, dintre Galiţia vestică şi gurile Dunării (cf. Tomaschek, I 108 sqq. şi Schütte, *o. c.*, p. 100 şi fig. 17 cu C. Müller, comm. din ed. lui Ptolemaeus, III 5, 10 şi III 10, 7; cf. Patsch şi Stein la P.-W., III 1608 sqq.). In vreme ce însă Tomaschek şi Müller sunt înclinaţi să aşeze pe Carpi în majoritate ori chiar în totalitate în Moldova, Basarabia şi Ucraina sudică, Schütte îi aşează exclusiv în Galiţia vestică. Credem însă că adevărul e acesta: pe vremea lui Herodot, expansiunea scythică spre Vest inundase tot ţinutul dela Răsăritul Carpaţilor, şi Carpii getici din aceste părţi erau cuprinşi sub numele quasi-scythic de *Καλλιπίδαι*, despre cari Herodot zice, textual, că erau *Ἕλληνες Σκύθαι* şi locuiau regiunea dintre Borysthenes şi Dunăre (IV 17)[2]. Singurii *Carpi* liberi, despre cari însă Herodot nu aveà decât ştirea vagă a unui râu *Κάρπις* prin părţile Dunării pannonice, erau pe atunci cei din Carpaţii Slovaciei actuale. Ptolemaeus, utilizând excelente ştiri *latine*, pune şi el pe *Καρπιανοί* (III 5, 10) în Sarmatia (nu în Dacia) tot prin aceleaşi regiuni ale Slovaciei şi Galiţiei vestice, în vecinătatea Bastarnilor nordvestici dela Vistula (cf. şi Schütte, p. 100), cunoscând nu mai puţin şi un oraş *Κάρπις* la cotul Dunării pannonice (II 15, 3). Dimpotrivă, Carpii din Basarabia sudică apar la Ptolemaeus ca *Ἄρπιοι* cu un oraş *Ἄρπις πόλις* (III 10, 7), deci ca un trib carpic diferit de cele din Sarmatia vestică şi aşezaţi în Moesia Inferioară, deasupra gurilor Dunării, despărţiţi însă de fluviu prin Celţii *Βριτογάλλοι*, adică, precum putem ceti în nu mai puţin de patru din mssele lui Ptolemaeus (ed. Müller, I 1, p. 463): *κατέχουσι δὲ τῆς κάτω Μυσίας τὰ μὲν ὑπὲρ τὸν Ἴστρον Ἄρπιοι μὲν ὑπὸ τοὺς Τυραγγέτας Σαρμάτας, Βριτογάλλοι δὲ ὑπὲρ τὰ στόματα*. Aşadar, perfect consecvent cu sine insuş, Ptolemaeus pune, ca şi în III 5, 11, pe Tyrageţi tocmai sus în Sarmatia, deasupra cotului Nistrului

[1]) Schütte, *o. c.*, p. 80, face din ei potrivit metodei sale pur filologice un simplu dublet al Tauriscilor celţi din Alpii austriaci, uitând că Ptolemaeus ne dă în N Daciei şi o serie de localităţi celtice care confirmă prezenţa unui astfel de neam aici.

[2]) Adică, aşà cum regăsim, mult mai precis, informaţia respectivă la Ephoros (păstrat de Skymnos, FHG., ed. Mueller I 257, 78): *πρώτους δὲ παρὰ τὸν Ἴστρον εἶναι Καρπίδας εἴρηκεν Ἔφορος, εἶτεν Ἀροτῆρας...*

(Strabo, p. 289, spune clar că ei se întind până la Borysthenes), dincolo de cari, spre NV, sunt Tagrii, dincolo de cari, tocmai în V, sunt Carpianii: *ὑπὸ δὲ τοὺς Βαστέρνας πρὸς τῇ Δακίᾳ Τάγροι, καὶ ὑπ' αὐτοὺς Τυραγέται.* Am aveà astfel dela NV spre SE: 1. Carpianii, 2. Tagrii, 3. Tyrageții, 4. «dela Borysthenes până la Hierasos» (III 10, 7) Harpiii. La N de toți aceștia, Bastarnii; la S, pe Dunăre, fie Peucinii (Ptol. III 10, 7: Bastarni, rătăciți tocmai în Moldova de Meazăzi), fie Britogallii celtici (în Basarabia sudică pe brațul Chiliei). — Că Moldova și Basarabia erau de fapt țări dacice, ni se confirmă prin toponimia ce ne-a păstrat tot Ptolemaeus din această regiune transdanubiană a Moesiei Inferioare: el cunoaște aici, între Siret și Nistru, chiar pe Nistru orașul *Tyras* (cu numele lui getic), deasupra brațului Chiliei, la Mare, *Ἄρπις πόλις*, — iar la Răsăritul Siretului *Ζαργίδαυα*, *Ταμασίδαυα* și *Πιροβορίδαυα* (III 10, 7—8); G. R. IV 5, pomenind singur drumul direct Tyras-Porolissum-Certie, prin NE Daciei, ne dă un intreg șir de localități: *Thira*, *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum*, *Congri*, *Porolissum*, *Certie*, mai toate de aspect linguistic thracic (Tomaschek, II 2, *s. v.*, nu studiază decât pe câteva, neglijând restul).

Dar între Carpiani și Tyrageți, călări pe culmile Carpaților (ca astăzi Rutenii din Polonia+Slovacia), nu Tagrii, probabil un trib mai mic getic, altfel necunoscut [1], ci Costobocii erau adevăratul popor al Dacilor liberi din N Daciei romane. Ptolemaeus, în harta Daciei (cf. și cod. Urbinas 82, la Schütte, fig. 12), îi așează în NE Daciei romane, deci prin Bucovina și Moldova nordvestică de astăzi. Dar știrile literare și epigrafice ne arată că marea lor mulțime erà dincolo de granițele provinciei, prin urmare în Rusia carpatică și Galiția orientală și în Moldova nordică. In adevăr, Cassius Dio, LXXI 12, ne arată că ei, când sunt atacați de Vandalii Asdingi, pe vremea lui Marcus Aurelius, își au o țară proprie a lor, la N Daciei, și că turburările din țara Costobocilor au apoi ca urmare o întreagă serie de turburări și în stările din Dacia romană. Asdingii cuceresc cu armele *τὴν τῶν Κοστουβώκων χώραν... νικήσαντες δὲ ἐκείνους, καὶ τὴν Δακίαν οὐδὲν ἧττον*

[1]) C. Müller citează pentru numele acestui popor inscripția de pe vasul de aur dela Sân-Miclăușul-Mare din Banat: *ταγροψητζιγη* (I 1, p. 431), iar Schütte îl urmează (p. 100). De fapt e de avut în vedere pentru numele lor numai localitatea *Tegris*, *Tigra* dintre Sexanta Prista și Appiaria (*Itin. Rom.*, s. v.), de sigur getică, pe când inscripția dela Sân-Miclăuș e probabil într'o limbă neindogermanică.

ἐλέπουν. δείσαντες δὲ οἱ Λάκριγγοι... etc. Biruiţi, Costobocii nu se lasă stăpâniţi de Vandali, ci, la rândul lor coboară prin Moldova la vale, trec în Dobrogea (o inscripţie din acest timp, dela *Tropaeum Traiani* pomeneşte pe un *Daizus Comozoi, interfectus a Castabocis*: CIL. III 14214 [12]) şi ajung, ucizând şi prădând, până în Grecia (cf. Tomaschek, I 107 cu TLL. *On.* II, *s. v.*). Tovarăşii lor de pustiire vor fi fost vecinii Bastarni, pomeniţi împreună cu Costobocii printre neamurile care, la începutul marilor răsboaie ale lui Marcus Aurelius cu Marcomannii şi Quazii, ameninţă şi ele Dacia (SHA., *vita Marci*, 22, 1). Mai mult: Costobocii par a fi constituit chiar un regat clientelar la N provinciei Dacia; inscripţia dela Roma (CIL. VI 1801) pomenind pe descendenţii lui *Pieporus rex Coisstobocensis*, nu poate să se raporte (după cum a relevat şi Tomaschek, I 108) decât la nişte ostateci ai casei regale costoboce, ţinuţi la Roma spre a garantă cu viaţa lor pacea la graniţele Daciei. Dacă acum Dacii liberi de cari vorbeşte Cassius Dio repetat în istoria sa (LXXII 3, 3, etc. [v. alte citate la P.-W. s. v. *Dacicus*]; printre alte turburări ale lor, cea din a. 218: LXXVIII 27, 5), ori Dacii *Petoporiani* ai Tabulei Peutingeriane (locul respectiv a fost corectat cu probabilitate de Schütte, p. 82, in: *loci VI regi(s) Dac(i) Petoporiani)* sunt tot Costoboci (formaţia numelui regelui, *Petoporus*, ca *Pieporus* de mai sus, ar îndemnă la această presupunere [1]), iar aşezarea lor în Tabula la N de Nistrul de Sus *(Agalingus)* ar confirma-o: cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 616 cu harta dela p. 496), e destul de indiferent, deoarece naţionalitatea dacică a Costobocilor e perfect clară şi indiscutabilă. In orice caz acei *Dagae* [2]) şi *Piti Getae* pe cari Tabula îi mai cunoaşte în Moldova sudică şi în câmpia munteană (Miller, *l. c.* cu harta dela p. 614) nu adaugă nimic la cunoştinţele noastre, şi Tomaschek hotărît greşeşte (I 108) când se gândeşte pentru cei din urmă (la Geograful Ravennat IV 5, *Getho-Githi)* la «picti Getae», Geţi tatuaţi, deoarece, în afară de faptul problematic al tatuării Geţilor (v. la noi mai sus, c. III, p. 170), aici trebuie să ne aşteptăm la un

[1]) Fără însă a ne permite să spunem ca Schütte, p. 82, că «the six places of the Dacian King Petoporus» «refer to a historical king Pieporus who was obliged to take shelter on Roman territory towards the end of the second century A. D.», ceeace conţine nu o greşeală, ci mai multe dintr'o dată, printre cari prima *Pieporus* = *Petoporus*.

[2]) Pentru *g* în loc de *c*, cf. d. p. numele *Dentusugu Sgerulonis*, în loc de *Dentusucu Scerulonis*: CIL. III 6145=12342, din ţinut geto-moesic, de ep. cu răd. resp. din Tomaschek, *s. v.*

ethnicon veritabil, iar nu la porecle. Ori, ca ethnicon apropiat Ptolemaeus ne oferă poate pentru aceeași regiune a câmpiei muntene pe *Piephigi (Πιέφιγοι)*: cf. cod. Urbinas, la Schütte, fig. 12. Am aveà deci, ca în NV geto-sarmatic, către Cracovia (v. mai sus, p. 223) și aici, un trib de *Pie-Getae*, iar nu de «*ticti Getae*».

Simultan cu mișcările bastarno-costoboce de pe vremea lui Marcus Aurelius, par a fi început și *Carpii* năvălirile lor (cf. Patsch și Stein, la P.-W., III 1608 sqq.). Dar în vreme ce Costobocii nu mai joacă nici un rol în istoria Răsăritului după sec. II[1]), *Carpii*, de o parte în legătură cu Bastarnii din Moldova, de alta cu Goții din Galiția și apoi Ucraina, sunt un adevărat flagel pentru provinciile romane dela Dunăre. Toate biruințele asupra lor sunt zadarnice, mulțimea lor pare nesfârșită (în orice caz ei se laudă: *ἡμεῖς γὰρ κρείττονες [τῶν Γότθων] ἐσμέν: Hist. Gr. min.*, ed. Dindorf, I p. 429: Petri fragm. 8): inscripțiile nu încetează de a-i pomeni pentru dezastrele cauzate (cf. și Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, in *Riv. di Fil.*, NS, Torino, II 1924, p. 321 și urm.). Dacia lui Traian e inundată de Goți, Sarmați, Bastarni și *Carpi*. Lauda lui Aurelius Victor, *Caes.* 39, 43: *Carporum natio translata omnis in nostrum solum*, e tot așà de goală pentru vremea lui Diocletian, cum fusese cea a lui Vopiscus, pentru Aurelian, cu mutarea *tuturor* provincialilor Daciei Traiane în S Dunării (SHA., *v. Aurel.* 39, 7). In adevăr, Carpii existau mereu în Dacia carpatică încă în a. 380, când Zosimus îi pomenește (IV 34, 6) aici ca aliați ai Hunilor și Skirilor, sub numele caracteristic și definitiv de *Καρποδάκαι* (v. materialul la Tomaschek, I 108 sqq., și P.-W., *l. c.*; cf. la noi mai sus, p. 41).

Nu poate fi deci vorba (cum crede Tomaschek), atunci când urmărim aceste necontenite năvăliri, doară de un mic grup de triburi getice din Moldova și Basarabia — asemenea Costobocilor, Tyrageților ori Tagrilor; ci Carpii au alcătuit o mare națiune, întinzându-se, precum am căutat a demonstrà mai sus, în chip compact dela Vistula și până la gurile Dunării și Niprului, pe întregul versant nordic și estic al munților lor, «Carpații». Această concluzie, singură, ne poate lămuri de ce elementul getic e răspândit așà de departe, chiar dincolo de Nistru, precum ne spune Ptolemaeus textual, tocmai

[1]) Cf. totuș o mențiune despre ei la Ammianus, XXII 8, 42: e drept însă că fără nici o legătură cu vreun eveniment bine databil.

prin *"Αρπιοι*[1]), până la Niprul de Jos (III 10, 7: *τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ ἀρκτικωτάτου στόματος τοῦ Ἴστρου παράλιον μέχρι τῶν τοῦ Βορυσθένους ποταμοῦ ἐκβολῶν καὶ τὴν ἐντὸς χώραν μέχρι τοῦ Ἱεράσου ποταμοῦ κατέχουσιν Ἄρπιοι...)*. Şi afirmarea lui Ptolemaeus e întărită prin toponimia şi onomastica dela Răsăritul Nistrului, precum urmează.

Dacă nume bune thrace ca *Axiaces*, *Crobyzi*, *Rhode*, *Saggarius*, *Ordessos*, găsite la Plinius, *N. h.*, IV 12 (26), 82, ca fiind la Răsărit de Tyras, de fapt sunt simple dublete ale regiunii geto-crobyzice dela S Dunării şi vor trebui de acum şterse din lista toponimicelor din N Mării Negre (v. demonstrarea mea în *Note di geograf. ant.*, *l. c.*, p. 333 sqq.), — avem în schimb alte onomastice şi toponimice, sigure, pentru documentarea elementului getic la R de Tyras.

In adevăr, elemente thraco-getice se găsesc chiar dincolo de Borysthenes, dar ele nu corespund unei extensiuni organice şi compacte getice, ca aceea pe care autorii în chip unanim ne-o confirmă *până la Borysthenes*. De aceea, din multele nume thracice constatabile prin inscripţii în această regiune extremă getică, cred necesar a enumera aici numai pe acelea care se întâlnesc în Olbia şi la Apus de Olbia. Pentru cele dela Răsărit de Olbia, în afară de Vasmer, *o. c.*, care notează alături de numele iraniene încă şi o intreagă serie de nume thrace, e acum de consultat articolul lui G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephemeris Dacoromana*, Roma, II 1924.

Mateescu enumeră şi documentează următoarele nume thracice la Olbia: 1. *Ἀβλώνακος* (răd. *Ἀβλου-*), fiu al unui *Ἀρσηούαχος*, nerelevat de M. în lista sa şi care prin răd. *Ἀρση-ου* se arată a fi fost probabil chiar get: cf. mai sus, p. 222, *Arsietai*, *Arsekvia*, etc. — 2. *Ἀγίλλας* (posibil; încă nesigur). — [*-βάζος* în *Οὔργ-βαζος*, sigur iranian, atât ca primă rădăcină: cf. la Strabo, p. 306, poporul *Οὖργοι*, — cât şi ca final: cf. numele persane *Μεγάβαζος*, *Φαρνάβαζος*, etc.]. — 3. *Βάκις* (posibil). — 4. *Οὐάρζ-βαλος* (posibil chiar întreg, iar nu numai prin terminaţie, cum documentează Mateescu). — 5. *Βεῖθυς*, *Βῖτος* şi *Bithus*. — 6. *Βραΐαδος*. — 7. *Γετόμουσος* (sigur). — 8. *Γόλας*. — 9. *Δάδας*, *Δάδος*. — 10. *Δᾶος*. — 11. *Δίζης*. — 12. *Διζάζελμις Σεύθου*, *ἡγεμὼν Διζύρων*. — 13. *Δρείβαλις*. — 14. *Δυρπάναις* (cf. numele regelui dac *Diurpaneus*). — 15. *Δωτοῦς*. — 16. *Ζάλοις*. —

[1]) După Tomaschek, I 109, «eine dialektische Nebenform von *Κάρπιοι*; după alţii o influenţă fonetică germanică (Skirii şi Bastarnii erau de mult aici chiar pe vremea lui Protogenes, în sec. II a. Chr.).

17. *Ζούρης* (lângă *Tyras;* cf. următorul). — 18. *Ζουρόζις* și *Ζουρόζιος* (cf. numele regelui get din Genucla, *Ζυράξης*, mai sus p. 90; altfel, v. documentarea dela Mateescu). — 19. *Ζώβεις*, *-τος* (probabil). — 20. *Ζώρσαυος*. — 21. *Κάρζεις*. — 22. *Καρζόαζος*. — 23. *Κουζαῖος*. — 24. *Μήταγος*. — 25. *Μήτακος*. — 26. *Μόκκας* (la *Tyras*). — 27. *Μόκκας*. — 28. *Μουκούναγος*. — 29. *Μουκουνάκυρος*. — [*Ὀμψάλακος*, foarte probabil, iranian]. — 30. *Ὀσπίνμαζος* (cred, ca și Mateescu, că pentru prima parte, *ὀσπιν-*, trebuie cp. bessicul *Eskenus*). — 31. *Πατήιος*. — 32. *Πάσαρος* (ambele, specific dacice). — 33. *Πόαις*. — 34. *Πουρθάκης*. — 35. *Πύρρος*. — 36. *Σαδαῖος*. — 37. *Σάλλιος*. — 38. *Σεύθης*. — 39. *Σοῦσος* (lângă *Tyras*). — 40. *Σουσουίλιον*. — 41. *Χάλαις*.

La aceste nume, culese de Mateescu, s'ar mai puteà adăugà — iarăși tot numai până la Borysthenes — revizuind lista lui Vasmer *o. c.*, ca sigure, ori numai ca probabile, încă următoarele : 1. *Μανίαγος* (p. 44, în loc de *Μανίακος;* cf. thrac. *Manios*, la Tomaschek, II 2, p. 23). — 2. *Μουγίσαγος* (*ibid.*, din *Μουκι-*, arhicunoscut, și *-σάκος:* cf. *Suecus*, *Σα(ι)κους* la Tom. II 2, p. 41; pentru *γ=κ*, cf. și mai sus, p. 241, n. 2). — 3. *Οὐζίαγος* (p. 47, la Berezan; din *Ὀζη-*, *Οὐεζι-* [cf. *Οὐεζίνας*, generalul lui Decebal], *Auza:* Tom. II 2, p. 10, 11 și 3). — 4. *Οὐσίγασος* și *Ὀσσίγασος* (*ibid.*, din acceaș răd. + *γαίσης*, *gisa;* cf. *γόαξις=γόαζις*, Tom. II 2, 51). — 5. *Παροπάνακος* (p. 48; din *Παρ(ι)σπάνης;* cf. ethn. *Παναῖοι;* răd. la Tom. II 2, p. 19 și cf. Mateescu, *l. c.*, s. v. *Πατήιος*). — 6. *Πέλδιος* (*ibid.*, poate din răd. *πολτυ-*, dela *pel-:* cf. Tom., p. 20). — 7. *Πήρακος* (*ibid.*, probabil în legătură cu *Perula*, *Seici-pere:* Tom., p. 20 și 21, cu CIL. III 7477 și Pârvan, *Durostorum*, p. 309). — 8. *Πίδεις*, *Πίδου*, *Πίδανος* (la Olbia, Berezan și Tyras, *ibid.*, de sigur în legătură cu răd. pêd-, în *Πηδίζας*, *προποδιλα;* Tom. 19). — 9. *Σάναγος* (p. 50, se pare, în loc de *Ζάνα-κος;* cf. răd. la Tom., p. 39). — 10. *Σάρατος* (*ibid.*, cf. *Σαράτοκος* la Tom., p. 42). — 11. *Σθάζεις* (p. 52; terminația e thracică, iar grupa *στ-*, *σθ-*, cunoscută și în dacică și în thracică: Tom. p. 45). — 12. *Σιρδούχαρος* (p. 52, poate din răd. *serd-*, *sard-*, din care și *Sardonis*, latinizat *Sardonius*, *Sacorum rex* [cred greșită expl. lui Tomaschek II 2, 41], și (?) *κένθος*, din armen. *χand*). — 13. *Σκάρταρος* (cf. răd. thrac. *σκαρτα*, în *Δινι-σκάρτα* din Scythia Minor, format ca *Diniguttia=Διογέτεια:* Tom. II 2, 72). — 14. *Σκίλουρος* (r ge scyth, explicat de Tomaschek, p. 45: din thracicul *Σκίλας*, *Σκέλης*, cred însă mai exact derivând din *Scerulo*, *Scorulo* (dacice), prin metateză analoagă cu aceea din *Τάρουλος=Τάλουρος;*

cf. cit. la Tom., p. 37). — 15. *Σύρωζος* (p. 53, din răd. *suro-* [Tom. p. 44], format ca *Ζούρης*, *Ζουρόζιος*, tot dela Olbia: Tom. p. 41). — 16. *Σωχούβαζος* (p. 53, poate din răd. *sucu-* (çoka) aspirată, ca în general în aceste regiuni, + *βαζος*, în loc de *μαζος*, cu consonantismul curent thraco-getic: *β>μ*; posibil însă şi iranianul *-βαζος*, ca în *Φαρνάβαζος*). — 17. *Ταράσισος (ibid.*, poate din răd. *δαρε-* [cf. la Tom. p. 70] + *Sisus [natione Dacus!]*: Tom. p. 43).

Aceea ce însă mi se pare mai decisiv — căci Geto-Thraci găsim ca populaţie flotantă până în Caucas[1]) — e toponimia. Şi afirmarea lui Ptolemaeus că graniţa estică a Geţilor-Carpi e Borysthenes, mi se pare confirmată prin următoarele nume: unul de popor, altul de localitate şi, poate, un al treilea şi un al patrulea de oraşe. I. Plinius, probabil după Agrippa, cunoaşte, IV 12 (26) 83, pe peninsula numită «Drumul lui Achilleus» din faţa gurii unite a Niprului şi Bugului, poporul numit *Sardi*. Acest ethnicon e aşă de caracteristic thracic şi poporul Sardilor cu capitala *Sardica (Serdi, Serdica)* aşă de bine cunoscut, încât mi se pare superfluu să mai insist. II. De altă parte, exact în faţa teritoriului locuit de Sardi avem insula *Berezan*, pe care s'au aşezat întâiu Milesienii, când au ajuns aici prin sec. VII şi nu îndrăzneau încă a debarcă pe malul limanului, unde mai apoi au fundat *Olbia*. Ori este clar, că numele, păstrat până azi, al Berezanului, nu-şi poate găsi o explicare mulţumitoare cu ajutorul iranienei (Vasmer, *o. c.*, p. 64 sq. cearcă acest lucru pornind dela rădăcini asemănătoare din iran. şi osset., cu însemnarea de «înnalt», «abrupt», dar recunoaşte că «die Deutung bleibt unsicher»), ori, cu atât mai puţin, cu ajutorul limbilor turaniene sau mongolice. Dimpotrivă, dacă urmărim toponimia geto-thracică, găsim o întreagă serie de nume, în special getice, ca *Berzobis*, *Bersamae*, *Berzumno*, *Burziaon*, *Berzana* (Tom., II 2, 59 şi 62 şi la noi mai sus, p. 229), pornind dela aceeaş rădăcină *ber(e)z*, cu însemnarea, nu de *abrupt*, ci de *alb*, *pătat cu alb*, ideea adică dela care pleacă şi numele mesteacănului (în lituană, ca şi în alte limbi: cf. Tom., II 2, 59 s. *Bersovia)* şi acela al berzei (în albaneză şi română).

[1]) Cf. de pildă, p. Daci, numele *Σάσας*, la Mateescu, *l. c.* — In ce priveşte pe aborigenii thraci — încă de pe vremea Cimmerienilor — între Nipru şi Kuban, pe toată coasta nordică a Mării Negre, părerile sunt foarte împărţite. Rostovtseff în *Iranians and Greeks* reprezintă — ca ultimul scriitor pe acest teren — un punct de vedere foarte «thraco-fil». Cf. şi Herodot, IV 102 sq. despre Taurii din N Mării Negre.

Ori această idee de «alb», în legătură tot cu Achilleus, o regăsim și în denumirea dată de Greci insulei *Λευκή· ἡ Ἀχιλλέως ἢ Λευκὴ νῆσος* (Ptol., III 10, 9), care de fapt e insula Șerpilor, dar încă din antichitate a fost confundată de Mela cu Berezanul, firește din cauza «drumului lui Achilleus», care erà acolo (II 7): *Leuce Borysthenis ostio obiecta parva admodum et quia ibi Achilles situs est, Achillea cognomine.* Curios e că Strabo (p. 306), nu cunoaște numele Berezanului — numit de Ptolemaeus, de sigur în lipsă de altceva mai bun, *Βορυσθένης* — deși știe că «are un port» și cu toate că și lui împrejurările etnografice dela coastă îi sunt perfect clare: *ἡ δὲ ὑπερκειμένη πᾶσα χώρα τοῦ λεχθέντος μεταξὺ Βορυσθένους καὶ Ἴστρου πρώτη μέν ἐστιν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία* («stepa Geților»), *ἔπειτα* (spre N) *οἱ Τυρεγέται, μεθ᾽ οὓς* (mai la N) *οἱ Ἰάζυγες Σαρμάται.* Această împrejurare m'ar face să cred că încă din vremea Geților numele insulei a fost exclusiv cel barbar, getic, «Berezana». III. In sfârșit, cu toată opunerea lui Vasmer, p. 67, nu cred cu totul neîndreptățită explicarea orașului *Σέρριμον* de pe Nipru (Ptolem. III 5, 14) ca de origină thracică (cf. cu locul din Vasmer, Tomaschek, II 2, 79), și, aș adăugà încă, IV, și numele orașului *Σάρον*, ceva mai sus pe Nipru, care ar fi pur și simplu getic, după rădăcinile geto-mysice *sara* și *sarna* (v. cit. la Tom., II 2, 79).

Dacă însă din inscripțiile găsite la Olbia și în general în S Rusiei reiese că în vremea elenistico-romană *Olbia* nu erà mai puțin geto-thracică decât *Tyras*, *Histria* ori *Tomi*, și descrierile vieții getice dela Olbia, pe vremea lui Traian, de Dio Chrysostomos, nu sunt mai puțin fundate ca descrierea vieții getice la Tomi, pe vremea lui Augustus, de Ovidius, credem totuș că în vremile vechi — sec. VII — V a. Chr. — lucrurile s'au prezentat altfel în aceste regiuni.

In adevăr din lectura atentă a lui Herodot, care a cunoscut bine Olbia, reiese că, chiar pe la mijlocul secolului al V-lea, Sciții erau încă mereu barbarii absolut caracteristici prin mulțimea și autoritatea lor în aceste părți. Casa regală scythă, avându-și reședința și palatul clădit cu toată arta și luxul grecesc, erà instalată chiar în Olbia, iar neamurile barbare dimprejur erau considerate ca *Ἕλληνες Σκύθαι*, chiar când nu erau de neam scythic. Geții — anteriori Scythilor în aceste regiuni — au trebuit dară să fie în aceste timpuri mult slăbiți de presiunea scythică și, în parte, împinși spre NV și SV. Inclinăm a crede că o reacție getică de puternic reflux etnografic a avut loc

din nou din sec. IV înainte, sub presiunea celtică dinspre Apus, şi că deabià după Atheas, Dromichaites este primul rege getic, care reuşeşte să refacă unitatea getică până în stepa ucrainiană.

Oricum s'ar prezentà însă amănuntele, tradiţia păstrată de Herodot că mormintele regilor cimmerieni erau pe malul răsăritean al Nistrului, ne arată că prin anii 1000 a. Chr. graniţa imperiului cimmerian (egal de ce rassă vor fi fost locuitorii lui), erà la Tyras. Cum de altă parte, din analiza istorico-geografică făcută în paginele precedente, rezultă că Nistrul erà pe întregul lui curs locuit nu numai pe dreapta, ci în multe părţi chiar pe stânga lui de neamuri getice, printre care Carpii erau poporul sau grupa de popoare cea mai importantă, Nistrul va fi alcătuit chiar în cazurile de decădere getică, pe vremea supremaţiei scythice, începând din sec. VII a. Chr., tot graniţa clasică răsăriteană a neamurilor getice.

Prin sec. III. a. Chr., când popoarele celto-germane coboară dinspre Boemia şi Silezia pe Nistru la vale către Pontul Euxin, evident Geţii au fost împinşi şi ei — ca roiuri — până în Crimeea şi Bosporul Cimmerian. Aşezarea Bastarnilor printre Geţii din Galiţia şi Moldova şi a Celţilor de diferite neamuri, printre cari Britogallii, pe valea Nistrului şi la gurile Dunării, alăturea cu penetraţiile sarmatice, tot mai intense dinspre Răsărit, au împiedecat alcătuirea unei mari puteri politice getice între Carpaţi şi Nistru. Când însă scriitorii antici, în continuarea excelentei tradiţii a lui Herodot, mai ales prin marea operă geografico-etnografică a lui Poseidonios din Rhodos, capătă interes din ce în ce mai viu pentru chestiunile etnografice şi notează mai amănunţit numele şi felul popoarelor din regiunile nordice ale Europei, ei constată pretutindeni, pe vastul teritoriu dintre Vistula şi Nistru, neamuri getice, aşà cum le-am enumerat mai sus.

Să examinăm acum, mereu după Ptolemaeus, căci, din nenorocire, epigrafia Daciei romane ne serveşte la prea puţin în această privinţă, situaţia etnografică din Dacia propriu-zisă, între Tisa şi Siret şi între Carpaţii nordici şi Dunăre.

Schütte, cu metoda sa radicală de critică verbală, reuşeşte să suprime o întreagă serie de ethnica şi toponymica din Dacia proprie. Astfel pentru dânsul *Βίηφοι* şi *Πιέφιγοι*, *Sarmizegetusa* şi *Germisara*, *Saldae* şi *Saldensii*, *Zusidava* şi *Sucidava*, etc., sunt simple dublete din două «prototypess»-itinerarii, *Ad* şi *Ae* (cf. p. 83 şi urm.), folosite

poate de Marinus din Tyr (cf. p. 34) în chip așà de neinteligent, că din fiecare «lecțiune» greșită a celui de al doilea prototip el ar fi creat o *nouă* localitate (v. la Schütte, fig. 14). Credem că Schütte se înșeală. Și nu vom folosi împotriva argumentării sale cazul absolut arbitrar cu *Sarmizegetusa* = *Germisara* (p. 84), ambele bine cunoscute, chiar din inscripții, ca localități deosebite, departe una de alta și de importanță absolut diferită. Ci ne vom opri o clipă la gimnastica pe care el o face (p. 85 cu p. 80 și 81 sq.) cu *Singidava* dacică, a cărei poziție, pe drumul dela Turnul-Roșu spre *Apulum*, e căutată la Sighișoara (!) (pag. 98), iar numele ei e identificat cu: *Sangidava*, *Zargidava* (prototipe ptolemeice), *Acidava* și *Sagadava* (Tabula), *Sacidapa* și *Sancidapa* (GR). La fel, *Sucidava* dela Răsărit de Durostorum (p. 97 și fig. 17) devine și *Rusidava* dela N de Romula în Oltenia (TP) și *Zusidava* din Bărăgan (Ptol.) și *Zurobara* din Banatul vestic (Ptol.), numai ceeace trebuià să devie firesc, *Sucidava* dela Apus de gura Oltului, la Celeiu, *constatată prin inscripții*, nu a devenit. Mă opresc deocamdată aici, pentru a nu pierde mai multă vreme cu construcțiile așà de excesiv raționaliste ale lui Schütte și voiu încercà a mă lămuri cu datele lui Ptolemaeus, fără a insistà acum mai mult asupra combinațiilor filologice ale, altfel, foarte meritosului autor danez.

Ptolemaeus (III 8, 3) înșiră popoarele Daciei *preromane* dela V la E și dela N la S în trei grupe de câte cinci. Această grupare nu ni se pare întâmplătoare, ci credem că, la un geograf matematic ca Ptolemaeus, atent la rostul meridianelor și paralelelor, ca și la accidentele de geografie fizică, rostul așezării neamurilor dace în acest fel corespunde unei situații topografice precise. In adevăr, din grupa vestică de cinci, primul popor, cel al *Anarților*, e cunoscut și din alte izvoare ca fiind în NV Daciei *afară* din cadrilaterul transilvan, iar al cincilea, *Saldensii*, având în vedere localitatea *Saldae* de pe Sava, la V de Sirmium, pe care trebuie să o considerăm ca o prelungire migratoare a lor, au trebuit să fie nu prea departe de Pannonia Inferioară, deci în SV Daciei, deci în Banat, la Dunăre. Pe meridianul Anarților și Saldensiilor trebuie să căutăm deci și celelalte trei popoare intermediare: *Predavensii*, *Biefii* și *Albocensii*[1]). Toate cinci sunt dară de

[1]) Localizarea Albocensilor de Müller, ed. Ptolem. I 1, p. 444, după Boecking, «in regione Danubiana in qua *Transalba* erat» (NDO., ed. Boecking, XXXIX [=XLII], p. 108 și 499; cf. CIL. III 1629[7]), mi se pare tot așà de arbitrară, ca dacă am vrea să-i localizăm absolut sigur la Alburnus, în Munții Apuseni.

căutat afară din Ardeal şi Oltenia, deci afară de partea principală a Daciei Traiane de după 106.

A doua grupă de cinci începe cu *Teuriscii* celtici: am văzut mai sus (p. 238 sq.), că pe cursul superior al Nistrului, drept deasupra Daciei, Ptolemaeus cunoaşte o serie de localităţi celtice. Dacă ele au aparţinut chiar Teuriscilor, nu se poate afirmă cu siguranţă. Probabil însă că Teuriscii erau în legătură cu ele prin pasul Körösmezö din Maramureş, iar ei înşişi se aflau aici, imediat deasupra Ardealului, în continuarea Anarţilor celtici din Sătmar. Al treilea popor din grupa a doua poate fi încă mai precis localizat: sunt *Buridavensii*, cari nu puteau să se afle, cum le spune şi numele, decât împrejurul *Buridavei*, despre care ştim din T. P. că se află la S de Râmnicul-Vâlcii; poporul însuş, va fi ocupat cam regiunea Vâlcii şi Argeşului muntos până pe culmile Sebeşului şi ale Făgăraşului. Cu aceste două puncte avem însă iară destul de bine stabilit meridianul celei de a doua grupe de cinci neamuri dacice. Cel de-al doilea, *Ratacensii* (ori *Racatensii*) vor fi ocupat platoul înalt ardelean dintre Târnave şi Someş, iar al patrulea şi al cincilea, *Potulatensii*[1]) şi *Keiagisii*, primul Oltenia şi V Munteniei deluroase, al doilea regiunea corespunzătoare de câmp, până în Dunăre.

A treia grupă de cinci poate fi iarăş localizată ceva mai lămurit tot prin două popoare, primul şi al treilea. *Costobocii* locuiau, cum am văzut mai sus (p. 240 şi urm.), în cea mai mare parte a lor, afară din masivul carpatic: în Galiţia sudică şi Moldova nordică. De altă parte *Cotensii*, dacă e să fie rude cu *Cotinii* celtici din V, pe Dunărea mijlocie, în Boemia şi Ungaria pannonică, cum se pare că e cazul, trebuiau să alcătuească o continuitate spre V cu *Britogallii* din Basarabia sudică şi deci să locuească în Moldova de Jos. Dacă aceste deduceri sunt întemeiate, atunci al doilea neam, din seria de cinci, *Caucoensii* au trebuit să ocupe regiunea de munte din Neamţ şi Bacău, cu ţinutul învecinat spre Apus, din Ţara Secuilor. Povestirea lui Ammianus, XXXI 4, 13, privitoare la retragerea Goţilor lui Athanarich înaintea Hunilor cari veniau din Răsărit în *Caucalandensis locus* s'ar potrivi şi ea cu localizarea de mai sus. Al patrulea şi al cincilea popor din a treia serie, *S(i)ensii* şi *Piefigii* ar trebui astfel să-şi găsească loc, primul prin Buzău, R.-Sărat şi Brăila, al doilea în câmpia munteană din Vlaşca, Ilfov şi Ialomiţa.

[1]) GR. IV 14, p. 204, cunoaşte o *Potula* pe drumul *Viminacium-Tibiscum*.

Dacă comparăm acum această localizare a celor cincisprezece neamuri înșirate de Ptolemaeus în Dacia proprie cu hărțile ptolemeice, că aceea din sec. XIII (după Heiberg-Cuntz, sec. XI) păstrată în *cod. Urbinas 82* (la Schütte, fig. 12), observăm că tradiția cartografică antică, chiar fără grade de longitudine și latitudine (care lipsesc la Ptolemaeus pentru localizarea popoarelor) a procedat în spiritul în care am lucrat și noi mai sus. Dimpotrivă procedarea, nu după meridiane, cum am făcut noi, ci după gradele de latitudine, cum face C. Müller în Atlasul său la Ptolemaeus (harta 18), așezând neamurile Daciei în cinci grupe de câte trei, pe cinci paralele respective, mi se pare foarte puțin fericită și duce, în special pentru V și E Daciei, la o grupare cu totul artificială, pur mecanică, a popoarelor pe hartă, necorespunzând la nici un fel de realitate istorico-geografică.

Reținem dară că, în afară de Anarții și Teuriscii din NV și N și de Cotensii din E Daciei, cari se arată a fi Celți, Dacia lui Ptolemaeus e locuită exclusiv de Daci și nici unul din cele douăsprezece neamuri dacice înșirate de dânsul nu se vede a fi fost, după nume, iranian (scit ori sarmat)[1]). Constatarea e foarte importantă, căci ni se confirmă și în acest chip că la V și SV de Siret locuiau aproape exclusiv Geți. Dealtfel, cum am văzut mai sus, Sarmații nu sunt cunoscuți lui Ptolemaeus decât numai dincolo de Nistru și de Tisa. Astfel năvălirile sarmate pe care le-am studiat amănunțit în cap. II al acestei lucrări au fost — până la sfârșitul sec. I d. Hr. — numai niște migrații de nomazi, cari au trecut peste pământul dacic fără a se opri aici, iar triburile respective, său au fost primite în Imperiu (cf. *Arraei Sarmatae (Areatae)* la Plin., *N. h.*, IV 11 (18), 41), la Sudul Dunării, sau au fost respinse — în cea mai mare parte, înapoi spre și dincolo de Nistru. De o stăpânire sarmatică asupra Daciei, așă cum fusese pe vremuri cea scitică, nu se poate în nici un caz vorbi, iar rolul elementului sarmatic în Dacia va începe serios deabià după așezarea Romanilor aici, și, firește, se va intensifica cu atât mai mult după părăsirea Daciei: dar atunci elementele germane vor jucà și ele un rol tot așà de important ca și cele iraniene, pentru a cedà, ambele, din sec. VI înainte, influenței precumpănitoare slave.

În ce privește orașele Daciei, Ptolemaeus cunoaște faza cea mai veche a provinciei romane, imediat după cucerire. O sumă de localități

[1]) Vom relua dealtfel chestiunea mai jos, la înșirarea numelor de orașe din Dacia.

cu nume romane pe care le constatăm în Itinerarii, la el lipsesc. Singurele centre cu nume romane, cunoscute lui Ptolemaeus, sunt: *Οὐλπιανόν* (necunoscut din alte izvoare, căci inscr. citată de Müller, I 1, p. 446, şi Schütte, p. 94, nu e suficientă nici pentru nume, nici pentru localizare); *Σαλῖναι* (cunoscut şi din Tabula); *Πραιτωρία Αὐγοῦστα* (dubios, dacă identic cu *Pretorio* din Tabula şi cu *'Αγγουστία* dela Ptolemaeus însuş, cum crede Schütte, p. 97 sq.; căci ca şi *Οὐλπιανόν*, aceasta e o denumire care privià direct pe împărat şi împrejurările răsboiului, în vreme ce *Praetorium* simplu e cu totul comun); *'Αγγουστία* (iarăş greşit considerată de Schütte, *l. c.*, ca o simplă coruptelă a numelui localităţii precedente; mai de grabă încă una din denumirile provizorii ale vreunei aşezări dintr'o strâmtoare a munţilor, dată poate chiar de Traian în *Commentariile* sale ori de Criton în ale sale *Getica)*; denumiri analoage, precum relevă Müller cu dreptate au fost şi *Πιρούμ* = *Ad pirum*, *Πῖνον* = *Ad pinum* şi *'Ὕδατα* = *Aquae*, dintre cari iarăş cele dintâiu două altfel necunoscute, iar ultima potrivindu-se cu oricare dintre diferitele *Aquae* şi *Ad aquas* din Itinerarii, dar probabil referindu-se la cea de lângă Călan. In sfârşit, localitatea *Ζεῦγμα*, după un izvor grecesc, aşezată de Müller după gradele indicate de Ptolemaeus la *Lederata* în Banat, dar potrivindu-se ca nume şi cu orice alt pod, încheie lista, cum se vede, foarte scurtă a localităţilor cu nume greco-romane dela Ptolemaeus. Aceeace însă e hotărîtor pentru epoca la care prototipul folosit de Ptolemaeus erà redactat, e numele Sarmizegethusei: *Σαρμιζεγέθουσα βασίλειον*. Ne aflăm adică în vremea răsboaielor dacice: oraşul e încă al regelui barbar, iar nu *colonia Dacica*. Deci iarăş, lista oraşelor Daciei dela Ptolemaeus trebuie pusă în legătură cu operele indicate mai sus, pornind dela însăş expediţiile lui Traian, şi, cel mult, cu *Getica* ale lui Dio Chrysostomus, dar în nici un caz cu itinerarii din epoca romană a Daciei: lucru care lui Schütte, *o. c.*, nu i-a fost tocmai clar, iar pe Müller se pare că nu l-a preocupat [1]).

Cu atât mai mult însă Ptolemaeus nu se va potrivi cu TP şi cu varianta foarte târzie a aceleiaş familii de itinerarii imperiale, GR, când va fi vorba de oraşele cu nume indigene ale Daciei. Ptolemaeus e singurul

[1]) Ţin să notez aici, ca simplă curiozitate, că atât Mueller cât şi Schütte sucesc pe bietul Ptolemaeus şi după toponimia actuală românească, făcându-i morală când nu se potriveşte, astfel ca *Netindava* să devie Nedeia, *Tiason* Teascul, *Sornon* «Soareni», *Potula* Potelul, etc. etc.

izvor care ne-a păstrat o listă mai bogată de vechi nume de localități dacice. Dacă negăsirea unora din ele în TP e un motiv suficient ca să le admitem numai pe cele confirmate de acest izvor mai târziu roman, condamnându-le pe celelalte la rangul de simple dublete ori coruptele ale celor dintâi, mă îndoesc foarte mult. Ori, cam aceasta e metoda după care procedează Schütte: grupând și localitățile lui Ptolemaeus în formă de itinerariu și chinuind pe acest autor ca să intre în cadrele TP. După această metodă Schütte (fig. 17) condamnă la neexistență următoarele orașe ptolemeice: *Patridava* (dublet la Petrodava), *Carsidava* (scoasă cu totul din Dacia și făcută original la dubletul *Carrodunum*, din Sarmatia, el însuș deplasat de pe Tyras la ieșirea de N a pasului Dukla!), *Sangidava* și *Zargidava* (dublete la Singidava), *Angustia* (dublet la Praetoria Augusta), *Germizera* = *Zermizirga* (dublet la Sarmizegetusa), *Ramidava* (dublet la Komidava), *Zusidava* (dublet la *Sucidava*, ea însăș scoasă cu totul din Dacia și dusă în Moesia) *Polonda* (dublet la Potula dela GR: Schütte, p. 85), *Zurobara* (dublet la Ziridava), *Acmonia* (dublet al Agmoniei din Moesia la GR: Schütte, p. 85), *Pinum* (dublet la *Pirum)*. Tot așà dispar dealtfel la Schütte și următoarele triburi dacice: *Saldensioi* (simplu dublet la *Saldae* din Pannonia), *Biephoi* (dublet la *Piephigoi)*, *Teurisci* (dublet la *Tauriscii* din Noricum!), *Predavensioi* (dublet la *Buridava* și *Buridavensioi)*, *Rhatacensioi* (dublet la *Racatae* din Moravia), *Cotensioi* (dublet la *Cotinii* din Boemia-Silezia), *Albocensioi* (dublet la Albona din Nordul Adriaticei, în peninsula Istria: cf. Schütte, p. 86). La fel, *Harpioi* dela gurile Dunării și *Carpianoi* din Vestul Carpaților fac «double emploi».

Am indicat mai sus, incidental, primejdia metodei lui Schütte în legătură cu *Germisara* din Ardeal și *Sucidava* din Oltenia, documentate monumental și deci stricând toată logica argumentelor criticei verbale. Dar printre «coruptelele» înșirate mai sus sunt unele foarte rezistente la orice tentativă de suprimare, deoarece presupun că respectivul copist care le-a cetit «greșit» erà un mare indogermanist, căci se arată a fi știut filologie thracă, celtică și iraniană. *Sangi(dava)* corespunde unei rădăcini thrace speciale, bine deosebite de *Singi-*, care are alte compuse (cf. Tom., II 2, 78 cu 80), iar *Zargi(dava)*, așezată de Ptolemaeus pe malul stâng al Siretului mijlociu în *ad Mossiam*, adică în teritoriu geto-iranian, își are o perfectă explicare atât singură, din ossetică (cf. Tom., II 2, p. 77), cât și, prin răd. *Sarg-*, din numele de

popor iranian *Sargatii* şi din numele de râu *Sargetias* (cf. mai sus, p. 230). *Ramidava* îşi are confirmată rădăcina de bază în staţiunea drumului Philippopolis—Hadrianopolis, *Ramae* de pe Hebrus: iar originea acestui nume e celtică, precum vedem din toponimicul identic din Gallia (cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 135 cu 537) şi îşi are rostul ei atât în fostul regat celtic dela Tylis în părţile Odrysilor, cât şi în Moldova sudică, unde Ptolemaeus aşează *Ramidava* sa dacică şi unde pune simultan şi pe *Cotensii* celtici, de cari am vorbit mai sus. In schimb *Komidava* pe care ar fi s'o dubleze, are ca bază rădăcina *como* (skr. kama) general thracică (cf. Tom., II 2, p. 86 cu 49), dar în special folosită cu predilecţie la Geţi şi în Bosporul Cimmerian (*l. c.*, p. 49): nu mai puţin de doi regi geţi au în numele lor acest cuvânt: *Como-sicus* şi *Di-comes*. Egal de neîndreptăţit e aşà zisul dublet *Sucidava* = *Zusidava*; întâiu de toate o Sucidava foarte precis localizabilă există în Dacia olteană la Celeiu şi deci n'avem nevoie să presupunem nici o confuzie cu Sucidava moesică dela Durostorum; apoi Zusidava lui Ptolemaeus — aşezată departe în NE câmpiei muntene, către Siret — îşi poate perfect găsi o explicare, ca şi *Susudava* de pe Oder în Getia germanică, prin compoziţia cu cuvântul *Susu*, bine cunoscut din onomastica thracică (v. Tom., II 2, 44): S pentru Z, şi invers, e frecvent în geto-thracică: cf. înainte de orice numele Sarmizegethusei, pronunţat (în inscr.) şi Zarmi-, *-sara* şi *-zara*, etc. *Polonda* ca dublet la *Potula* este iarăş neadmisibil, deoarece *Potula* e rudă bună cu *Potelense*, *Pautalia* (cf. cit. la Tomaschek, II 2, p. 63, care dealtfel n'a observat aceste legături), în vreme ce Polonda, mai drept *Paloda*, ori *Pelendova* (TP) au total alte rădăcini (cf. Tom., II 2, p. 64 cu 65; *Paloda* rămâne la el neexplicată). La fel, *Zurobara* şi *Ziridava* corespund la două realităţi geto-thracice precise, şi nu pot fi nişte stupide greşeli de copist. Căci în *Zuro-bara* avem cele două răd. foarte bine cunoscute *zura* «apă» (Tom., II 2, p. 78) şi *βηρη*, din bher, «bogat» (*ibid.*, p. 59): «bogată în apă» (nu cum crede Tomaschek, *l. c.*, p. 78 «krumme Schutzwehr»; pentru *a* > *e* în limba getică cf. *zera* şi *zara* [*ib.* p. 77], *dava* şi *deva* [p. 70]); dimpotrivă în *Ziridava* avem ca bază răd. *Ziri-* bine cunoscută (*ib.*, p. 77), cred identică cu *Giri-* (cf. *Germi-* şi *Zermi-*: *ib.*, p. 88), documentată chiar epigrafic prin *Giridava* din Moesia, la S de gura Oltului (CIL. III 12399 şi harta IV Gk).

Mă opresc aici, deoarece dublete ca: dacicul *Carsidava* = celticul *Carrodunum*, greşite şi etimologic şi topografic, nu pot fi discutate

acum mai deaproape,—iar altele ca *Patridava* = *Petrodava*, *Pinum* = *Pirum*, nu pot fi demonstrate nici în afirmativ, nici în negativ. Un singur dublet de nume de trib trebuie însă să fie atins și el aici: *Predavensioi* = *Buridavensioi*. Schütte zice (p. 97): «*Piefigoi*, *Ae*, tribe south of *Buridavensioi* = *Biefoi*, *Ad*, south of *Predavensioi*». Intâiu de toate nu e exactă partea întâi a analogiei, căci sub *Buridavensioi* avem în textul lui Ptolemaeus *Potulatenses*, iar sub aceștia *Keiagisoi*; harta ptolemaeică din cod. Urbinas 82 (Schütte, fig. 12) așează triburile tot așà, și Piefigii sunt firește foarte departe spre SE de Buridavensi. Dar pentru cazul că admitem o coruptèlă în numele *Predavensioi* — dat fiind că *pre*- singur nu pare a însemnà nimic de sine stătător în thracică, spre a alcătuì împreună cu *dava* un nume de localitate, ci se arată a fi o simplă prepoziție — Tomaschek a dat încă deacum treizeci de ani *(o. c.*, II 2, p. 65) o emendație excelentă, bazată chiar pe cod. Vaticanus 191 (notat de C. Müller cu X): am aveà adică de cetit Πιεδαυήνσιοι, ceeace la folosirea unui izvor latin, cum a fost cazul, de Marinus din Tyr ori alt predecesor al lui Ptolemaeus, e absolut plausibil, în latinește *r* și *i* putându-se perfect confundà. Ori, în această ipoteză *Piedavenses*, ca și *Piegetae*, ca și *Piephigi*, au în partea întâi cuvântul getic *pie*, «fiend», «feind», dușman: *Piedava* ar însemnà deci, cum zice și Tomaschek, «Bösendorf», și explicația ar fi cu atât mai firească, cu cât acest trib dacic dinspre Tisa de mijloc e între Iazygi și Munții Apuseni, e deci afară din Dacia propriè, ca și *Piegetae* și, dealtfel, ca și *Piephigi*-i, din codrul Vlăsiei și Bărăgan (cod. Urbinas 82, la Schütte, fig. 12).—In ce privește pe Βίηφοι, cari, după Schütte, ar trebui să fie identici cu Πιέφιγοι, ceeace însă nu e dovedit de Schütte prin nimic, credem că avem iarăș o foarte ușoară greșeală de copist: *Biefi* în loc de *Biesi*; căci, n'avem nevoie să repetăm: prototipul lui Ptolemaeus a fost latin: iar confundarea lui *f* cu *s* într'un text latin nu e excepțional de rară. In sprijinul părerii noastre vine faptul că *Biefi* = *Biesi* din Dacia vestică au ca vecini spre N pe *Piedavenses*, iar spre Răsărit în S Ardealului, pe *Buridavenses*, exact la fel cum în Slovacia și Moravia avem pe *Biessi* lui Ptolemaeus (III 5, 8) vecini cu *Piegetae* la N și cu *Buri* (după Ptolemaeus spre NV, după noi mai sus, p. 223, n. 3, spre S și SE). Este adică fenomenul, de repetate ori constatat mai sus, al regăsirii triburilor getice din Dacia proprie, la fel în NV celto-germanic, ca urmare a migrațiilor produse într'acolo prin presiunea întâiu cimmeriană, apoi scythică, venită din E odată

cu începutul primului mileniu a. Chr. Deaceea părerea bătrânului Schafarik, citată la Müller, I 1, p. 425, că *Biefi* din Dacia, identici ca nume, şi după părerea lui, cu *Biessi* din Sarmatia sudvestică a lui Ptolemaeus, *greşit* au fost puşi în Dacia proprie, este tot aşà de neîntemeiată ca şi construcţiile lui Schütte, cu inevitabilele sale *dublete*. De fapt, aceeace admitem toţi despre *Costoboci* ori *Carpi*, că au fost şi în NV şi în SE, trebuie aplicat deopotrivă tuturor triburilor dacice care au suferit aceeaş deplasare, ca şi aceia, şi în aceeaş direcţie.

Să examinăm acum mai deaproape aşezarea şi numele oraşelor Daciei lui Ptolemaeus. De data aceasta geograful dând gradele de longitudine şi latitudine, putem aşeză precis pe o hartă numele de aşezări ce ne-a păstrat (cf. harta 18 la Müller). Urmărind în text (III 8, 4) ordinea în care le enumeră, constatăm că ea e aceeaş ca şi pentru triburi, dela V la E şi dela N la S. Cu deosebire că, acolo unde în cutare regiune a Daciei, oraşele sunt mai dese, el ia câte o întreagă grupă deodată (d. p. *Napoca*, *Potaissa*, *Salinae*; sau: *Zurobara*, *Aiizis*, *Argidava*, *Tibiscum)*, după gradele de longitudine (NS), şi numai după enumerarea întregii grupe continuă pe gradul respectiv de latitudine (VE), mai departe. El citeşte deci pe o hartă, iar nu redă un text. Aceasta l-a făcut pe Schütte să presupue ca prototipe ale lui Ptolemaeus diferite itinerarii, iar nu texte literare. Dar noi nu trebuie să uităm că harta lui Agrippa, ca hartă, iar nu ca itinerariu, avùse continuatori. Atât *Commentariile* lui Traian cât şi *Getica* ale lui Criton ori *Getica* ale lui Dion, trebuise să aibă şi o transcriere cartografică. Accentuăm aceasta, pentrucă, după cum am cercat a demonstrà mai sus, Ptolemaeus ne dă o listă de *πόλεις ἐν τῇ Δακίᾳ ἐπιφανέσταται* din vremea când Dacia încă nu fusese organizată ca provincie romană, deci nici şosele regulate cu *mutationes* şi *stationes* încă nu aveà şi deci nici de adevărate itinerarii ale Daciei nu puteà fi vorba.

Singurul itinerariu care ne-a păstrat o posibilitate de control al lui Ptolemaeus e TP. In câteva locuri ea e îmbogăţită prin două-trei ştiri în plus dela GR. Acesta, deşi foarte târziu, ne dă, ca şi TP, ca însăş redactată definitiv mult după pierderea Daciei Traiane, indicaţii preţioase că acest ţinut a rămas în strânse legături cu Imperiul şi după a. 270. Cu dreptate relevă Miller *(Itin. Rom.*, p. 539 sq.) faptul că GR socoate chiar ca aparţinând la Imperiu importante regiuni ale Daciei Traiane tocmai pe baza acelor legături, despre cari, cum am arătat cu alt prilej, atât NDO cât şi Procopius şi Iustinianus însuş

au știri precise [1], și cari în cel mai modest caz au fost de caracter politic în forma protectoratului, iar de caracter economic în sensul asigurării unei libere circulații a negustorilor romani pe drumurile Daciei. TP și GR ne vor servi deci — cu deplină autoritate — nu atât la controlul direcției drumurilor (și la ele destul de nesigură pe alocurea), cât la confirmarea măcar din loc în loc a așezării sigure cel puțin a unora dintre orașele lui Ptolemaeus.

'Ρουκκόνιον, cel mai de NV oraș al Daciei. După nume, celtic: corespunde perfect așezării extrem nord-vestice a Anarților celtici. Altfel, necunoscut.

Δοκίδαυα la ESE de *'Ρουκκόνιον*; așezat de Schütte, fig. 17 — fără nici o justificare — tocmai departe în NV, la ieșirea de S a pasului Dukla, în Carpații Slovaciei. Numele pare autentic; dar pronunțarea e suspectă: credem că de fapt e vorba de o *Δακίδαυα*, cu *a* pronunțat ca *o*, într'un ținut de limbă amestecată (suntem după Ptolemaeus încă tot în teritoriu anartic) și unde Dacii fuseseră încă de demult pătrunși de Sciți, iar mai târziu de Celți. Cf. *Δακίβυζα* din Bithynia, la golful astacenic. Dacă ipoteza noastră s'ar confirma, n'am aveà nevoie să așteptăm venirea Slavilor în Dacia, pentru a ne explica trecerea lui *a* în *o* în atâtea toponimice daco-romane, ci ea ar fi putut să aibă loc înainte: cf. și *Paralissum* = *Porolissum*, *Patavissa* = *Potaissa*, — documentate de inscripții. Dacă acest fenomen va fi fost intern dacic ori provocat de o influență străină, iraniană, celtică ori germanică, nu ne putem pronunță.

Πορόλισσον. Confirmat și de TP și de GR și de inscripții. Așezat unde e azi Moigrad. Ca direcție generală, așezat de Ptolemaeus aproximativ exact. Ca raport de distanțe cu orașele vecine, fals. Etimologie neclară în partea întâia a cuvântului, dar sigur thraco-getică în partea a doua, deoarece a doua răd. e perfect documentată: *Lissae*, *Lissos*, etc. (cf. Tom., II 2, 70, cu Patsch, *l. c.*, p. 169 sq.).

'Αρκοβάδαρα. Altfel necunoscut. De căutat, după localizarea din Ptolemaeus, departe la Răsărit de Porolissum, fie pe la Rodna, unde erau exploatate în antichitate minele de aur, fie pe la Bistrița, unde se constată deasemenea urme antice. Numele e bun dacic: partea întâia *ἀρκο-* se mai întâlnește în *Arcidava*, *Arcinna* și *Arcunae* (cf.

[1] Cf. Pârvan, *Munic. Aur. Durostorum*, *l. c.*, p. 330 sqq.

Tom. II 2, 54); partea a doua credem că trebuie căutată în tulpina adiectivală *πατάρα*, pe care o regăsim în numele de erou cuceritor *Πάταρος* din Bithynia (v. mai sus, imigraţiile getice în acel ţinut). Mai puţin probabilă ni se pare legătura cu răd. *βέδυ* şi *αὖρι* din numele edonic *Βέδαυρος* (cf. la Tom., II 2, 18 cu 12).

Τρίφουλον (în cod. Venetus 383, la Müller, *P: Τρίφαλον)*. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus în ţinutul costobocic din NV Moldovei. Nume bun dacic. Tomaschek neluând seama că Ptolemaeus nu cunoaşte propriu zis Dacia de după Traian, şi că, chiar de-ar fi cunoscut-o, colonizarea nu s'a intins niciodată până in Maramureş, Bucovina şi Basarabia, explică numele *Τρίφουλον* din rădăcini dalmato-italice (II 2, 76), atunci când răd. thrace identice *(bulı-, bolo-)* ne explică perfect acest toponimic. In adevăr, nu poate fi vorba aici nici de *Tri-bulium*, dalmatinul, nici de *Τριφύλιον* italicul, ci de *Tri-*, din *Tri-balli*, *Tri-mammium*, *Tri-stolus*, etc., şi de *bolo*, *bulo*, din *As-bolo-dina* (CIL. III 14214[33]), *Βυλαζῶρα* (râu despărţit de Tomaschek, II 2, 61 în *Βυλ-άζωρα*, căci de fapt avem aici cuvântul thracic *zora* «apă»: *ibid.*, II 2, 102), rădăcină care trebuie să fie înrudită cu cea lituaniană «ûlà», «stâncă» (din *Ulucitra:* Tom., II 2, 57; *Ul(u)tinum:* (Pârvan, *Ulmetum*, II 2, p. 347), — astfel încât *Τρίφουλον* va fi însemnat, poate, acelaş lucru ca *Trimontium* în latineşte.

Πατρίδαυα. Necunoscut. Tot în ţinut costobocic. Forma primitivă a putut fi *Παταρίδαυα*. Dar chiar cu al doilea *a* sincopat, cuvântul de bază ne este cunoscut in numele zeului *Patrus* din Tios în Bithynia pe coasta pontică (cf. Tom., II 2, 19). Iar de strânsele legături etnografice între Dacia şi Bithynia am vorbit destul mai sus, pentru a mai insistà aici.

Καρσίδαυα. Necunoscut. Tot in ţinut costobocic. Identificat dubitativ de Müller, p. 445 şi în chip afirmativ de Schütte, p. 95, cu *Cersie (= Certie)* al TP şi GR, şi mutat astfel din NE în NV Daciei. Credem, fără nici o justificare. Identificat de Schütte, *l. c.*, încă şi cu celticul *Carrodunum*; încă mai puţin îndreptăţit. De fapt, avem a ne gândi la un trib *Κάρσιοι* (v. numele proprii cu *Κάρσις*, Tom. II 2, 46 şi 84), însemnând poate, etimologic, «Plugarii» (dela răd. *qers* «Furchen ziehen», *karšya* «anbaufähig»), şi a căror capitală *Καρσίδαυα* ne reaminteşte deopotrivă *Carsium* dela Hârşova, tot în teritoriu getic, şi *Καρσέαι* din Mysia asiatică, unde iară au avut loc imigraţii nord-thracice. Cât priveşte *Cersie* a TP, pe drumul Porolissului,

deşi înrudit cu *Carsium* şi *Κάρσος*, ea prezintă un alt mod de formaţie toponimică decât *Καρσίδανα*, pentru a le puteà luà una drept alta. Ţinem însă, pentru completare, să amintim că onomasticului *Κάρσος* i se poate găsi şi o explicaţie iraniană dela răd. *karš*, d. p. *yaokarš* «Getreide bauend»: Vasmer, p. 42.

Πετρόδανα. Necunoscut. Socotit de Schütte (p. 98) ca dublet la *Πατρίδανα* şi identificat de dânsul (p. 102) după d'Anville (cf. şi Müller p. 445) cu actualul Piatra (-Neamţ). Aşezat de Ptolemaeus cam în regiunea dintre Costoboci şi Caucoensi, prin Moldova centrală dela V Siretului. Müller, *l. c.*, compară la acest nume staţiunea *Petrae* din TP şi GR, între Sarmizegetusa şi Apulum (cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 548). Dar numele *Petrae*, ca şi staţiunea precedentă, *Aquae*, e de sigur roman, ceeace pentru *Πετρόδανα*, din motivele mai sus discutate, nu putem admite. In thracică cunoaştem totuş încă o localitate numită similar, *Petra* în Maedica (Liv. XL 22, 12, sub a. 181 a. Chr.). Ori tot din Maedica şi tot prin Livius (XLIV 26, 7: a. 168 a. Chr.) cunoaştem localitatea *Desudava*, care documentează, alăturea de alte ştiri (v. mai sus, p. 230 sqq.), destul de numeroase, prezenţa unei populaţii getice în aceste părţi. De o *Petra* de origine latină în Maedica la a. 181, fireşte, nu poate fi vorba. De o «makedonische Gründung» a acestei Petra din Maedica, precum se întreabă Tomaschek (II 2, 64), iară nu poate fi vorba in sens roman, ci cel mult în sens greco-macedonean. Dar atunci *Petra* trebuie să fie, în orice caz, un cuvânt indigen. A fost cumva şi *Petrae* din TP şi GR, la SV de Apulum, tot un cuvânt indigen, iar nu roman? Nu credem, deoarece avem *Petra* din Arabia care ne arată că trebuie să ne gândim la o denumire romană (cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 819). E vorba deci de una din acele potriviri de sunete, corespunzând probabil unor sensuri destul de diferite, între latină şi getică, şi cari nu trebuie să ne împiedece a considerà *Petrodava* şi în cuvântul de bază tot ca getic.

Οὐλπιανόν. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus la V Munţilor Apuseni, prin Bihor. Numele, discutat mai sus, p. 251.

Νάπουκα. Perfect cunoscut[1]). Asupra numelui avem de observat următoarele. Ortografia lui Ptolemaeus e bună dacică *(u>o)*; cf. şi CIL. III 7996: *Napucenses*. Dar baza, *nap-*, pe care o regăsim şi

[1]) La oraşele cunoscute şi din alte izvoare nu mai cităm zadarnic CIL.III, Mueller ed. Ptol., ori P.-W. *s. v.*

în *Νάπαρις*, numele herodoteic al Ialomiței, n'are nimic de-a face cu grecescul *νάπος* (cum se întreabă Tom., II 2, 68), ci e de căutat în numele de popor *Νάπαι* (cum tot Tomaschek completează, II 2, 96). Insă Diodor numeşte (II 43, 3—4; cf. Vasmer, p. 45) pe *Νάπαι* un trib scythic, iar Steph. Byz. cunoaşte o *Νάπις· πόλις Σκυθίας* (cf. cit. la Vasmer, *l. c.*). Totuş Ammianus Marcellinus, XXII 8, 33 şi urm., cunoaşte pe *Napaei* ca un trib tauric (cf. mai sus, p. 245, n. 1), cu obiceiul sacrificiilor umane, prescythice, aduse Dianei *Oreiloche*, adică «Marei Zeițe» pontice. Nimic nu împiedecă să găsim şi în părțile Clujului un rest de toponimie scythică, dacă avem în vedere că prezența Sciților este documentată archeologic în județ (oglinda scythică din mormântul dela Feiurd: cf. mai sus, p. 7 şi Hampel, *l. c.*, p. 25 cu fig. 30 *a* şi *b)*, iar Plinius, *N. h.* VI 17 (19), 50 cunoaşte pe *Napaei* în regiunea asiatică a Scythiei. Şi întocmai cum în valea Hațegului avem râul *Sargetias* de origine iraniană, tot aşà putem aveà la Cluj, o *Napuca* de aceeaş origine. E bine însă deocamdată, ținând seamă de faptul că *Napae* ar puteà fi şi un neam străvechiu thracic în N Mării-Negre, ori un trib getic rătăcit el spre Răsărit, în Scythia, odată cu marea migrație getică din sec. IV şi cei urm., sub presiunea germano-celtică, să păstrăm o neutralitate binevoitoare față de ambele explicații.

Πατρούισσα, pentru ***Patavissa*** = ***Potaissa***. Perfect cunoscut. Atât răd. ***Pata-***, ***Pota-***, cât şi terminația ***-issa*** ne sunt bine documentate: ***Pa(u)-talia***, ***Potelense***, ***Potula***, ***Potazis*** (onomastic), ***Potasios***, ***(id.)***, — şi ***Ergissa***, ***Dimissos (Dimus)***, ***Tyrissa*** (cf. Tom., II 2, *s. v.)*. Rădăcina cred a fi fost ca în lit. ***pùta***, ***pota***, iar nu (Tom., II 2, 65), ***po-tavissa***, ca în scr. *tavišá* «stark». In orice caz, origine getică.

Σαλῖναι. Discutat. Cunoscut.

Πραιτωρία Αὐγοῦστα. Discutat. In forma de aici, necunoscut.

Σανγίδανα. V. mai sus, p. 252. Aşezată de Ptolemaeus cam prin părțile Topliței, pe valea de sus a Mureşului. Necunoscut.

Ἀνγουστία. V. mai sus, p. 251. După Ptolemaeus cam pe la pasul Ghimeşului. In forma aceasta necunoscut.

Οὐτίδανα. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus în Moldova de SV. Nume getic: cf. ***Utus***, r. din Moesia care se varsă în fața Oltului, curgând prin teritoriu sudgetic. Probabil simultan nume de popor, ca şi *Oescus*.

Μαρκόδαυα. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus în mijlocul Ardealului la NE de ***Apulum***. De sigur nù «Sitz eines Marcus» (Tomaschek, II 2, 66), felul acesta de formații hibride ***(Priscu-para***, ***Longino-para***,

Σαβινβρίες, etc.: cf. Dobrusky în *Izv. Muzei*, Sofia I 1907, p. 79) fiind mai târziu decât epoca în care se redactă originalul lui Ptolemaeus. Şi iarăş nù, simplu, *Μαρόδαυα* (Müller, ed. Ptol., p. 448, după care şi Schütte, p. 98 sq. şi fig. 17, localizat de ambii la Uioara = Maros-Ujvár), ci, eventual, şi etimologic (Maris, Marisia, Marisos) şi paleografic (e un *κ* în plus, iar originalul a fost latin), *Marisodava*. Totuşi avem *Marcinium* şi *Μαρκέ-ρωτα* (mai jos, p. 273) chiar în getică.

Ζιρίδαυα. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus în extremul V al Daciei, către Tisa mijlocie: poate pe Mureş, la Cenad, unde s'au găsit şi resturi romane (cf. Müller, *l. c.*, p. 448). Discutat mai sus, p. 253. Nume bun getic.

Σιγγίδαυα. Necunoscut. După poziţia din Ptolemaeus, foarte probabil pe Mureş îndată înainte de ieşirea lui din Ardeal (cf. şi Müller, *l. c.*, care însă îl aşează chiar la Veţel; dar acolo a fost *Micia*: cf. CIL. III p. 1402). Asupra etimologiei numelui ne-am oprit şi mai sus, p. 252. Adăugăm că e vorba de un trib *Singi*, care locuià — prin migraţie — şi în dreapta Dunării la Belgrad, unde Celţii venind au numit pe limba lor cetatea Singilor getici *Singidunum*. Acest neam getic a fost destul de numeros, pentru ca în migraţiile sale spre V şi S să ducă numele său până în Moravia, unde găsim localitatea *Singone* şi până în peninsula Chalcidice, unde găsim oraşul *Singos* (cf. şi mai sus, p. 224, 228 şi 231). N'ar fi imposibil ca numele lor originar să fie iranian (cf. la Plinius, *N. h.*, VI 20 (23), 74: poporul *Singae)*, ca şi al Sacilor, Napaeilor ori chiar al Dacilor şi Geţilor (v. mai jos), reprezentând întrepătrunderea scythogetică.

Ἄπουλον. Perfect cunoscut. Alba-Iulia. Numele este dacic, după poporul *Appuli* (cf. mai sus, cap. III, p. 133 şi cap. II, p. 104).

Γερμίζερα. Cunoscut şi localizat prin ruine, pe Mureş: cf. CIL. III 1395. Daco-Romanii îi ziceau *Germi-sara*, ca *Deu-sara* (în Munţii Apuseni, ţinutul aurifer: CIL. III tab. cer. III şi XIII). Numele, compus din două cuvinte thraco-getice, bine cunoscute (cf. Tom., *s. v.)*, înseamnă «apă» *(sara)* «caldă» *(germe)*. Pentru spiritul limbii e de notat prepunerea adiectivului faţă de substantiv, contrar ca în latineşte «Aquae Calidae», «Frigidae», «Vivae» etc. (cf. toponimicele respective la Miller, *Itin. Rom.*, ind. p. 963; cf. pentru comparaţiile din armeană şi celelalte limbi indogermanice, Tom. II 2, 88).

Κομίδαυα. Necunoscut. Ptolemaeus o aşează cam prin ţinutul Trei-Scaune. Pentru etimologie, v. mai sus, p. 253.

'Ραμίδαυα. Necunoscut. Pus de Ptolemaeus cam prin Moldova sudvestică. Denumire *dacică (dava)* a unei aşezări *celtice (Ramae)*: cf. mater. mai sus, p. 253. Pe vremea când se redactă originalul lui Ptolemaeus regiunea celtică respectivă fusese deci din nou de mult getizată: firesc, deoarece sub Burebista Geţii acoperă efectiv tot ţinutul răsăritean până la Borysthenes, Pont şi Balcani. Tomaschek, II 2, 68, consideră, dimpotrivă, atât *Ramae* cât şi *Ramidava* drept thracice.

Πιρούμ. Formă latină: *statio ad Pirum* (cf. la Miller, *Itin. Rom.*, ind., p. 962), precum a observat şi Müller, *l. c.*, p. 448. Aşezarea, necunoscută altfel, e localizată de Ptolemaeus, destul de neclar, prin Ardealul de SE ori Muntenia de NE. Asupra rostului unui nume roman în mijlocul celorlalte, indigene, înainte de romanizarea Daciei, cf. cele spuse mai sus, p. 251.

Ζουσίδαυα. Necunoscut. Localizat de Ptolemaeus în NE Munteniei. Pentru etimologie, v. mai sus, p. 253. Getic.

Πολόνδα; de fapt *Πάλοδα*. Müller acceptă prima formă pe baza unui singur codice, X (Vaticanus, 191; toate celelalte dau forma *Πάλοδα* sau *Παλόδα*), pentrucă, prin emendaţie, o crede dubletul formei *Pelendova* din TP. Ca atare o şi mută, potrivit cu TP, din Moldova sudică (aproape de Siret), tocmai în Oltenia, unde avem localitatea Tabulei. Am arătat mai sus, p. 253, că şi Müller şi Schütte (*Π.* = *Potula* GR) greşesc. Forma *Πολόνδα* e, credem, o simplă eroare de copist în mss. mai sus citat şi suntem datori să admitem forma păstrată unanim de toate celelalte: *Πάλοδα*, ori *Παλόδα*. Această formă însă e documentabilă şi ca etimologie. In adevăr, atât Diodor, II 43, 3—4, sub numele *Πάλοι*, cât şi Plinius, *N. h.*, VI 17 (19) 50, sub numele *Palaei* (cf. Vasmer, *o. c.*, p. 47), cunosc în Scythia asiatică printre nenumăratele triburi scythice (poporul scythic în întregime se numeşte *Sacae*: cf. *Sacidava* dela Dunăre, la noi, mai sus, cap. I, p. 13 şi 15 şi cap. II, p. 119 sq.), un neam despre care ni se spune că s'a aflat în răsboiu de exterminare cu alt neam, iarăş cunoscut şi din Dacia, *Napaei* (v. mai sus sub *Νάπουκα*). Dar *Πάλοδα* dela *Πάλοι* = *Palaei* (cf. şi localitatea *Palae* din Thracia, lăsată neexplicată de Tom. II, 2, 64; cf. Miller, *Itin. Rom.*, p. 537) e o formă perfect regulată (cf. *Tyri-da*, *Ibi-da)* şi în aceeaş vreme, ca sens istoric, foarte suggestivă: în adevăr, în Sudul Moldovei, Scythii sunt acasă la ei în vremea marii lor expansiuni

spre V[1]). Pe aici trece drumul dela Olbia spre valea Mureșului (cf. mai sus, cap. I, p. 7 sq.). Iar la Scorțaru, în jud. Brăila, s'a găsit chiar un mormânt scythic cu respectivul cazan de bronz (mai sus, cap. I, p. 8 sq. și fig. 1—2). Deci *Sacae* la Răsărit de Durostorum, *Sargatii* în valea Hațegului ca și pe Siretul mijlociu (cf. mai sus, p. 231 cu p. 252 sq.), posibil *Napaei* la Cluj, în orice caz *Palaei* pe Siretul de Jos: iată astfel chiar un început de schițare pe hartă a distribuției neamurilor scythice dominante un timp peste cele getice supuse. Altele am întâlnit mai sus (cf. și cap. I) și nu vom lipsi a trage mai jos concluziile acestor importante constatări.

Ζουρόβαρα. Necunoscut. Pus de Ptolemaeus în NV Banatului. Pentru etimologie v. mai sus, p. 253. Getic.

Αἰζισίς. Perfect cunoscut, atât din Dacia, cât și, ca migrație getică, din Dalmația (v. mai sus, p. 229). Așezat de Ptolemaeus cum trebuie, în Banat, dar cu longitudinea și latitudinea greșite. Originea numelui e indigenă (cf. Tom., II 2, 53). Deaceea greșit compară Müller, p. 449 și Schütte, p. 93, numele de zeu *Azizus*, documentat epigrafic la Potaissa (CIL. III 875) și care e și ca nume și ca obârșie syrian (cf. cit. chiar la Müller și v. Roscher, *Myth. Lex.*, *s. v.*).

'Αργίδαυα. Cunoscut, tot unde-l așează și Ptolemaeus, în Banat, și prin Itinerarii: TP și GR, — dar mai exact localizat de acestea, atât ca distanțe cât și ca poziție — la Vărădia — decât la autorul nostru. Dacă localitatea *'Αργέδαβον*, oraș de frunte al Dacilor sub Burebista, pomenit în vestita inscripție a lui Acornion dela Dionysopolis (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, 87, no. 95 = Dittenberger, *Sylloge*[2], 762) este identică cu *'Αργίδαυα* (cf. și mai sus, cap. II, p. 81), am avea și o prețioasă mărturie de caracter istoric politic asupra orașului acestuia. Cuvântul de bază *Argi* e foarte frecvent în thraco-getică (cf. Pârvan, *Nume de râuri daco-scythice*, p. 13 sqq. și 29 sq.).

Τιβίσκον, repetat mai jos, tot în Dacia, și, a treia oară, în Moesia, Inferioară, III 10, 6: *Τιβίσκα*, sub numele lui exact de *Τιβίσκον*. In ambele locuri cu long. și lat. greșită. Foarte bine cunoscut, chiar epigrafic; lângă Caransebeș. Numit după râul din apropiere, *Τίβισις* Timișul (cu forma românească apărând întâiu în sec. X d. Hr. *Τιμήσης*), cunoscut încă de bătrânul Herodot (v. cit. la Tom., II 2, 97): thraco-getic.

[1]) Insăși numele gurei Dunării *Ναράκιον στόμα*: *Ptol.* III 10, 1, e iranian (cf. Vasmer, *o. c.*, p. 60, cu citatele).

Ζαρμιζεγέθουσα βασίλειον. Mss. lui Ptolemaeus mai dau în locul lui *Z* inițial, ca şi chiar a celui de al doilea, un *Σ: Σαρμιζε-* şi *Σαρμισε-*. Aceeaş variație şi în inscripții. Perfect cunoscut. Aşezat de Ptolemaeus destul de exact ca direcție pe hartă, dar cu long. şi lat. greşite. Asupra etimologiei singurul care a dat explicații serioase e Tomaschek (II 2, 77). Păreri ca cea a lui Schütte că în *Sarmizegethusa* (ca şi în *Sargetias* = *Sar(mati)getias!)* avem a căutà un toponimic sarmatic, sunt fundamental greşite din motivul cronologic pomenit şi mai sus, că dacă e vorba de Iranieni în Ardeal, înainte de Traian, singurii la cari ne putem gândi sunt Sciții, în vreme ce Sarmații se vor infiltrà mult mai târziu. Dar şi etimologia pur thracică a lui Tomaschek nu e completă şi chiar nici nu ni se pare perfect exactă. Sarmi-zegethusa, din armen. *Zarm(i)* (familia, suboles), skr. *harmyá* (Herd, Haus, Familie), şi *ζέγετε*=skr. *ǵá-gat* (beweglich, lebendig, belebte Welt, Menschheit), totul dând sensul de «Haus der (getischen) Nation», ni se pare prea subtil şi abstract din punctul de vedere al realităților populare, care nu prea au obiceiul să facă filologie. Dealtfel, în expl. lui Tomaschek finala cuvântului (*-σα*) rămâne complet nelămurită. Propunem deci o explicare tot thraco-getică, dar mai realistă ca a lui Tomaschek. CIL. VI 3236 ne dă inscripția unui *Daqus*, *eques singularis*, mort la Roma, căruia bunicii săi îi pun, într'o latinească aproximativă, piatra de mormânt; aceşti Daci îşi numesc patria *Zermiegete*: e adică forma scurtă cunoscută şi din itinerarii: TP *(Sarmategte)* şi GR *(Sarmazege)*, iar o inscripție în latină rustică, de lângă *Ad Mediam*, dă forma *Zermicegetusa* (CIL. III 8011; cf. *Micia: ib.*, p. 2537). Un lucru e clar: la început avem *Zermi*,, sau *Zarmi*. Dar acesta e un onomastic thracic cunoscut: *Ζάρμος* ori *Ζέρμος* (cf. Tom., II 2, 39). De altă parte e bine cunoscută rădăcina toponomastică getică *ege (aige)*, completată fie cu terminația *-ta*, *Egeta* (ca în *Drobeta*, *Scasseta*, etc.), fie cu terminația *(i)ssos*, *Aigissos* (ca în *Dimissos*, *Zilmissos*, *Σάκισσος*, etc.). Am aveà deci până acum explicată perfect *Zermiegeta* dacului dela Roma. Dar toate mărturiile antice dau Sarmizegetusei terminația *-sa* (resp., în dacică, posibil şi *-za)*, ca în *Ἔργι-σ-σα*, *Τύρι-σ-σα*, etc., deci trebuie să completăm *-egetu-sa*. Deci *Egetusa* lui *Zermos* sau *Zarmos*. Dar rămâne un *z* (r. *s*) neexplicat între cele două cuvinte: *Zarmi-z-egethusa*. Părerea noastră e că avem aici un *s* sau *z* eufonic între două vocale şi, pentru aceasta, ne întemeiem pe pronunțarea populară din inscripția dela Roma, fără nici o

consoană între cele două vocale, și pe pronunțarea populară dela Ad-Mediam cu consoana *c*, care, dacă ar face parte integrantă din cuvânt, probabil n'ar fi transformată ori suprimată astfel. In orice caz însă, numele, așà de rău păstrat chiar în izvoarele literare (Sarmategte TP; Sarmazege GR; *Ζαρμιγέθουσα* mai multe msse ptolemaeice), a trebuit să aibă o origine istorică politică și deci o denumire în legătură cu fundatorul, un vechiu rege dacic, al cărui nume va fi fost *Zarmos*, sau *Sarmos*[1]).

Ὕδατα. Aquae. Cunoscut. Pe drumul dela Sarmizegethusa la Apulum, lângă Călanul de azi. Râu localizat de Ptolemaeus, prea la Răsărit. Izvor mineral natural, cunoscut de sigur dinainte de Romani și însemnat ca un lucru interesant încă de pe vremea războaielor în comentariile respective, ca punct de reper.

Νετίνδαυα. Dar în alte mss. *Νεντίδαυα*, ba chiar *Νετίδαυα*. Necunoscut. Müller, p. 450 cu 449 și, după el, Schütte, p. 96, au primit lecțiunea dintâi, în ideea că *Νετίνδαυα* e de localizat la *Nedeia* din Oltenia, cu care ei o identifică chiar ca nume! Firește, în această ipoteză Ptolemaeus e moralizat că a așezat-o tocmai în E Munteniei actuale, în apropiere de cursul Ialomiței. Ne gândim însă, față de faptul că nici *Νετιν*, nici *Νεντι* nu dau ceva în adevăr plausibil în thraco-getică, dacă nu cumva avem aici o coruptelă a originalului latin al lui Ptolemaeus care scrisese în realitate *Nepidava* (cf. *Naparis* și *Νάπαι* = *Napaei:* deci o revenire dacică peste Sciții mânați înapoi din câmpia munteană). Tomaschek propune răd. armen. *net* «Rohr, Pfeil» (II 2, 68), ca explicare pur thracică. Cum însă avem geticul *dava* în formația numelui acestuia, prezența Geților aici e asigurată, astfel încât, istoric, din lipsă de ceva mai precis, ne oprim la acest rezultat unilateral, lăsând nedeterminată prezența și a Sciților în acest loc.

Τίασον (alte msse, *Τίασσον*). Necunoscut. Iarăș mutat de Müller și Schütte, *l. c.*, în Oltenia (spre a fi identic cu *Teascul* de pe Jiu!), în vreme ce Ptolemaeus îl așează în Muntenia centrală, la Apus de *Νετίνδαυα*. De fapt, dacă ne-ar fi permisă o luare ad litteram a localizărilor lui Ptolemaeus, *Νετίνδαυα* ar corespunde stațiunii La Tène dela Piscul Crăsanilor, iar *Τίασον* stațiunii La Tène dela Tinosul. Cum însă am constatat și mai sus prea multe aproximații și chiar

[1]) Dacă nu cumva avem aici de fapt chiar numele zeului getic *Zalmos* (*Zalmoxis*, *Zalmozis*; cf. *Ζυράξης* = *Ζουράζεις* la Pârvan, *Histria*, VII, p. 47), pronunțat cu *l* în loc de *r* (cf. *Tarulas* și *Talouros*).

greşeli grave în longitudinile şi latitudinile lui Ptolemaeus, nu putem propune nimic în această direcţie. Ca etimologie, Tomaschek se abţine de a explică numele acestei localităţi, admiţându-l ca thracic, fără altă discuţie. Credem însă că numele oraşului nu poate fi deloc străin de răd. *tio*, din numele de oraş *Tios* de pe coasta bithynică, la Răsărit de Heraclea Pontica, + suf. *son* (ca în *Βέργι-σον* dela *Βέργα Βέργη*). La o etimologie iraniană nu ne putem gândi.

Ζεῦγμα. Cf. mai sus, p. 251.

Τιβίσκον. Cf. mai sus, p. 262.

Δίερνα. Cunoscut. Localizat de Ptolemaeus aproximativ exact. Ortografia numelui variază în izvoare; mai avem formele: *Tierna* (TP), *Tsierna* (CIL. III 1568; dar şi *Dierna*, 8277, 2; 12677), *Zerna* (Ulpianus, *Dig.*, NDO şi Procopius: v. cit. la Müller, p. 450 şi Miller, *Itin. Rom.*, p. 546). Această varietate ne suggerează ipoteza că în limba dacică va fi existat un sunet apropiat de č, deoarece toate transcrierile de mai sus nu fac decât să se învârtească împrejurul acestui sunet. Natural numele nu are nimic de a face cu slavicul *černa*, ci are o origine şi un înţeles diferit, getic; vezi etimologia dată de Tomaschek, II 2, 71 şi cp. extrem de interesantele şi, credem, încă mai plauzibilele consideraţii asupra acestui cuvânt, la Hasdeu, *Istoria Critică*, I, *s. v.*

'Αχμονία. Cunoscut din TP (lectură greşită: *Agnaviae)* şi din GR *(Agmonia)*. Pe Bistra în sus, la Răsărit de *Tibiscum*, în drumul spre *Sarmizegethusa*. Destul de deplasat de Ptolemaeus dela locul lui — mult spre E. Thraco-getic. Perfect explicat de Tomaschek cu analogul *'Αχμονία* din Phrygia (cf. cit. la Miller, *Itin. Rom.*, p. 720) şi răd. lit. *akmen-*, «piatră» (II 2, 55). Unul din exemplele toponomastice clare pentru înrudirea popoarelor geto-thraco-phrygo-armene (asupra *Argeşului* m'am oprit cu alt prilej, *Nume de râuri*, p. 13 sqq. şi 29 sq.).

Δρουβητίς. Perfect cunoscut, chiar în această ortografie (v. obişnuitele lucrări: CIL. III, Müller şi Miller, P.-W. *s. v.*). Localizat de Ptolemaeus exact ca direcţie generală, dar fals ca poziţie pe hartă: foarte departe de Dunăre, în loc să fie chiar pe Dunăre. Răd. thraco-getică, bine cunoscută: cf. *Δράβος*, *Δράβησκος* şi, cred, şi *Drippa* = *Δρύπεια* (cf. cit. la Tom., II 2, 73 sq.) + suf. *-τα*, ca în *Egeta*, *Scassetă*, etc.

Φρατερία. Necunoscut. Cod. Vaticanus 191 (la Müller, X) scrie *Φρατέρια*, ceeace ar da un cuvânt latin, destul de ciudat ca toponimic. Schütte, p. 96, o acceptă ca «Dacian name» in forma dela Ptolemaeus, şi

crede că TP greşeşte atunci când in locul ei aşează staţiunea *Pretorio*, cu nume latin. Dar ori cât e de departe în SE, spre valea Oltului, *Φρατερία* lui Ptolemaeus, ea tot nu poate avea nimic comun cu *Pretorio* dela gura Lotrului şi TP nu a greşit nimic. Mai mult: Schütte încurcă inextricabil lucrurile când identifică *Φρατερία* cu «Frăţeştii» de azi la NV de Târgu-Jiu[1]) şi vrea ca *Φρατερία* să fie egal cu citatul *Pretorio*.— Dacă comparăm numele de localităţi *Βουτερίες*, *Περτζουρίες*, *Σκυρζερίες*, dacismul *Phrateriei* pare asigurat. Dar nu putem da, pentru prima parte a cuvântului, decât onomasticul iranic *Φρατα-*. Dacă acest onomastic a existat şi la Geţi — caz foarte posibil, căci nu ar fi primul lucru comun geto-iranian — atunci toponimicul oltean al lui Ptolemaeus ar fi perfect asigurat, şi anume exact în forma transmisă de autorul nostru.

'Αρκίννα. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus la NV de *Phrateria* şi la V de *Amutrium*. Dar cum *Amutrium* e aşezat pe Olt (!), întreaga localizare nu mai e bună de nimic. Potrivit metodei sale curagioase, Schütte, p. 95 sq., pune *Arcinna* la «Arcan» pe Jiu şi se declară mulţumit cu felul cum o aşează Ptolemaeus — afară de amănuntul că trebuia pusă la S iar nu la N de *Phrateria*. Nume bun thraco-getic. O localitate quasi-identică în dr. Dunării, în Dacia mediterr., *'Αρκοῦντες*; cf. şi *'Αρκοβάδαρα*, *Arcidava*, iar pentru terminaţie *'Αρί-να*, *Βέρζα-να*, *Briga-na*, *Φορού-ννα* (din *Boru-na)*, etc. (cp. Tom., *s. v.)*.

Πίνον. Necunoscut. Pus de Ptolemaeus în SV Munteniei. Poate *Ad Pinum* (cf. Miller, *Itin. Rom.*, ind. *s. v.)*. Müller, p. 450 şi 448 se gândeşte la această posibilitate. Schütte declară localitatea drept neexistentă (simplu dublet: v. mai sus, p. 251 sq.). Tomaschek, II 2, 64 se ispiteşte să o găsească getică, dar numai cu semn de întrebare. *Non liquet.*

'Αμούτριον. Cunoscut şi din Itinerarii (TP). Numele păstrat până azi, în forma *Motru*, aşà cum îl regăsim fără *a* prostetic în dr. Dunării, în Dacia ripensis: *Μώτρες*. De sigur *o* transformat aici în *u* din cauza lui *a* prostetic. (Altfel Tomaschek, II 2, 54: *a* privativ). Fals aşezat de Ptolemaeus tocmai pe Olt, atunci când locul lui e la vărsarea Motrului în Jiu. — Despre numele insuş al Jiului *'Ραβών* (cf. *'Αραβών* din Pannonia) am vorbit mai sus, p. 225. Aş adăugà, doară

[1]) Tot aşa de inutilă e identificarea dată de Mueller, p. 451, acestei localităţi, cu Fratoştiţa, dealul de lângă Filiaşi.

ca o ipoteză absolut secundară, posibilitatea păstrării şi a rădăcinii numelui acestui râu, prin onomasticul *Besso-rabo* (cf. *Bessus* ca nume propriu, TLL. II, *s. v.* şi *Rabo-centus*)[1]), ajuns mai târziu în aceste regiuni oltene nume de botez: Bessarab, Bassarab.

Σόρνον. In Cod. Vaticanus 191 (la Müller, X) *Σοῦρνον*. Necunoscut. Aşezat de Ptolemaeus cam prin Vlaşca de astăzi, iar de Schütte, p. 78 şi 96 şi fig. 17, identificat cu «Soareni» (!) în Dolj, către Dunăre. Pentru etimologie, cf. *Sernota*, *Syrnota* (ca *Drubeta*, *Egeta*, etc.), de pe lângă Philippopolis *(Pulpudeva)* şi diferitele *Σοῦρναι* (Tom., II 2, 79 şi 81). Thraco-getic.

La aceste nume din Dacia proprie trebuie să mai adăugăm din *Ad Moesiam* cele trei *dave* dela Răsăritul Siretului: *Zargidava*, *Tamasidava* şi *Piroboridava*, nu departe de însuş acest râu: *παρὰ τὸν Ἱέρασον ποταμόν* (III 10, 8).

Ζαργίδαυα. Cel mai nordic. Necunoscut. Explicat mai sus, p. 252, ca de origine iraniană în prima parte a lui, dar de apelaţie getică prin a doua parte, *dava:* deci Sciţi, în teritoriu getic, precumpănitor şi statornic locuit de Geţi.

Ταμασίδαυα. La S de primul. Necunoscut. Aşezat de Tomaschek în părţile Bârladului şi explicat foarte plausibil ca thraco-getic (II 2, 74).

Πιροβορίδαυα. Pe Siretul de Jos, în plin ţinut celtic: la E Britogalli, la V Cotensii (cf. la Schütte, fig. 12, harta din cod. Urbinas 82). Ca atare părerea lui Tomaschek, sprijinită pe Brambach, 315 (=CIL. XIII 8188), că oraşul nostru, cu finala dacică, indică în getică (populaţia băştinaşă: carpică) însăş capitala tribului *celtic* (!) al *Pirobori*-lor, aşezat aici între Daci, ar fi foarte plausibilă, dar e încă absolut nesigură, inscripţia respectivă neputând servi la nimic.

La fel, trebuie să adăugăm din Vestul Tisei încă următoarele localităţi dintre Tisa şi Dunăre, rămase sub Sarmaţii Iazygi (Ptol., III 7, 2) deabià de pe la 20 d. Hr., dar mai înainte fiind în plin teritoriu dacic: Dacia etnografică, precum am văzut, ajungeà, prin prelungirile ei migratorii, chiar dincolo de Dunărea pannonică, până către r. *Arabo* şi Alpii Norici. Notăm că la Ptolemaeus (III 7, 1) Tisa se numeşte greşit *Τίβισκος* în loc de *Pathissus* ori *Tisia* (cf. Müller, p. 441), dar

[1]) *Rabocentus* Bessicae gentis princeps! (cf. cit. la Tomaschek, II 2, 27). Etimologia e oarecum dată prin însuş citatul acesta: *Bessus*, *Rabo*! De notat că şi în evul mediu românesc familia apare tot ca de neam nobil.

că numele aproximativ exact e totuș păstrat chiar la el în numele de oraș de pe Tisa, Παρτίσκον (v. mai jos).

[Οὔσκενον în extremul NV al Iazygiei (r. Slovaciei actuale) către munții Moraviei: dacă primul gând e la *Uscu-dava* (Hadrianopolis) al Geților dela *Oscos (Oescus)* coborîți pe Hebrus (cf. Pârvan, *Note di geogr. ant., l. c.*, p. 341) și anume, cu atât mai mult cu cât ținutul e plin înspre Moravia de neamuri getice: *Carpi, Biessi, Piegetae, Arsietae*, ev. *Buri*, etc. (v. mai sus, p. 223, n. 3), — nu trebuie să ne grăbim a proclamă drept dacică această localitate, înainte de a luă în considerare că avem și analogii iraniene pentru ea. Anume, la Răsăritul Caspicei, în ținutul partho-scythic (sacic) avem localitatea (Miller, *Itin. Rom.*, p. 794) *Uscanidati (Oscanibate* GR), a cărei primă parte este, destul de clar, Οὔσκενον al nostru din Irania carpatică: îndoită Irania: 1⁰ prin Scythii cari au ocupat-o din sec. VII a. Chr. și cari au lăsat urme archeologice tocmai prin aceste regiuni slovaco-ungare (cf. mai sus, cap. I, p. 6 sqq. și mai jos cap. VI), iar apoi 2⁰ prin Sarmații Iazygi, cari s'au infiltrat aici odată cu începutul erei noastre].

[Βόρμανον. Nedacic. Müller, p. 442, îl consideră celtic, în specie boiic].

[Ἄβιητα. Sigur iranian. Poate iarăș încă de pe vremea Sciților: cf. *Abii Scythae* dela Răsărit de Iaxartes (mat. la Miller, IR, p. 625). Formație de tip getic, ca Drubeta, Egeta, etc. Posibil deci să fi fost creată de Geți pe locul unde pe vremuri stătuseră Scythii Abii].

Τρισσόν. Probabil din *Tirisson*. Cf. însă chiar forma *Trissa* pentru numele cetății geto-terizice de pe capul Caliacra (Miller, *Itin. Rom.*, p. 511). Tomaschek, II 2, 76, bănuește și el o origine *dacică* a acestei localități.

[Πάρκα. Sigur iranian. Dacă scythic ori sarmatic, greu de hotărît. Fapt e, că localitatea se regăsește în Itinerarii de două ori în ținutul persic: odată sub forma *Parhe*, la Apus de *Uscanidati* (v. mai sus, sub Οὔσκενον), iar a doua oară sub forma *Pharca* (GR dă chiar forma *Parcha)* la N de lacul *Aria* în regiunea unde granițele Persiei, Belucistanului și Afganistanului se apropie. (V. cit. la Miller, *Itin. Rom.*, p. 795, 797 și harta dela p. 786).].

Κάνδανον. In singure două msse din treizeci și opt (la Müller, *o. c.*) Κάνδακον. In afară de localitatea *Candalicae* dela SE de *Noreia* (Miller, *It. Rom.*, p. 450), posibil celtică, dar eventual și de imigrație răsăriteană ori sudică, baza *Κανδα-*, începând cu cultul

thracic al lui *Ἄρης* crestonianul, adorat în Paeonia ca şi în Mygdonia sub numele de *Κανδάων* sau *Κανδαῖος* (cf. Tom., II 1, p. 56), ca *θεὸς Θρᾳκικός*, se găseşte exclusiv în regiuni thraco-illyrice: *montes Candavii* la V de lacul Lychnitis (Ochrida), cu regiunea *Candavia* şi staţiunea *In Candavia* (Miller, *o. c.*, p. 599); *Κανδαραί* în districtul *Germane* pe Strymonul superior; *Κάνδιλας* in părţile Naissului (cf. Tom., II 2, 84). Răd. e general indo-germanică şi se găseşte şi în celtică *(ibid.*, II 1, 56). După statistica toponimică de mai sus, originea localităţii noastre din Iazygia pare însă mai probabil thraco-getică. Pentru term. *-νον*, cf. *Μύρτηνον*, *Πουσινόν*, *Βιτζιανόν*, la Tom., II 2, *s. v.*

[*Πέσσιον*. Probabil celtic; Tom., II 2, 64: fundaţie a Boiilor: cp. *Πεσινοῦς* din Galatia phrygiană. De aceeaş părere Müller, p. 442].

[*Πάρτισκον*. Numirea Tisei la Ammianus, XVII 13, 4, *Parthiscus*, şi la Plinius, *N. h.*, IV 12 (25), 80, *Pathissus*, a făcut pe învăţaţi (Müller, p. 441 sq.; Tomaschek, II 2, 95; Schütte, p. 101) să identifice oraşul şi râul, cu atât mai mult cu cât din aşezarea oraşului pe hărţile ptolemaeice, cam prin părţile Seghedinului, la confluenţa Mureşului cu Tisa, puteà reeşi o denumire a aşezării după râu (cf. Müller, p. 442). Totuş aceasta nu rezolvă chestiunea etimologiei şi deci originii etnografice a dublei denumiri. (Tom., II 2, 95 o trece la numirile thrace fără a discutà prea mult). Că ea nu e getică, reiese din lipsa de analogii în toponimia thraco-getică. Dar nici sarmatică nu poate fi, deoarece o cunoaşte şi Strabo, sub forma, e drept, coruptă, de *Πάρισος* (p. 313) şi, pe vremea lui Strabo, Sarmaţii nu erau încă aici. Rămân deci: o etimologie scythică, sau una celtică. Pentru ambele avem aceeaş rădăcină *parth-*, păstrată în *Parthona* din Bactriana (Miller, *Itin. Rom.* 798 şi harta dela p. 786) şi în *Parteno*, *Parthanum* din Raetia. Tomaschek însuş observă că pentru *Παρτίσκον* etimol. firească trebuie căutată în zd. *peretu* «Furth, Uebergang». Dar această rădăcină e general indo-germanică. Cum numele râului Tisa [1]) a rămas până azi, probabil ca o prescurtare din mai vechiul *Pathissus*, răd. *pate-* («sich ausbreiten»: Tom., *l. c.)*, iar nu din *Parth-isc-us*, şi cum Sciţii au dat în părţile noastre mai multe nume de râuri, decât de oraşe [2]), credem cele două nume — unul cu şi altul fără *c* — deosebite şi înclinăm a

[1]) J. Melich, *Ueber den ungarischen Flussnamen Tisza*, in *Streitberg-Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 263, admite pur şi simplu ca origine «numele dacic» *ὁ Τισσός*.

[2]) Despre Sarmaţi Müller observă chiar, cu dreptate, în ce priveşte fundarea oraşelor din Iazygia: «condidisse ea non Iazyges in tuguriis degentes, sed priscos regionis

atribui *Celților* numele orașului *Παρτίσκον* din Iazygia, cu atât mai mult, cu cât orașul vecin *Πέσσιον* se arată a fi tot celtic. Firește însă, că lucrul e prea obscur și materialul comparativ prea redus, pentru a luà vreo hotărire definitivă în această privință].

La aceste toponimice din Ptolemaeus mai putem adăugà din Itinerarii (la Miller, *Itin. Rom.*) încă următoarele, pe care le putem determinà ca origine etnografică preromană.

Lederata în fața Viminaciului (v. cit. în IR, p. 542 sq.). Scris și *Laederata* și prin etimologie populară romană, *Literata*. Așezare cu un nume analog celor vecine de mai sus și de mai la vale de Dunăre, *Gerulata*, *Taliata*, poate *celtică*, deși d. p. *Gerulata*, cum am arătat mai sus, p. 227, e thraco-getică.

Apo fluvius. Carașul de azi. Stațiunea a fost la V de Biserica-Albà, pe râu (IR, p. 543). Numele e, poate, mai de grabă scythic (cf. *Cal-abaeus* și *Zald-apa* la Pârvan, *Nume de râuri*, p. 3 sq. și 27 sq.) decât thraco-getic (Tomaschek, II 2, 91 cu 77). Cf. totuș, pentru părerea contrarie, și *Burd-apa*, și *Βούρδ-ωπες* la Tom. II 2, 61.

Arcidava. V. mai sus, p. 262 sub *Ἀργίδαυα*.

Canonia. GR. Tot în regiunea Arcidavei (IR, p. 543). Nume obscur: în cazul că e bine transmis, iar nu o coruptelă, de apropiat de *Caunonium* = *Canonium* din Britannia (IR, p. 19) și de considerat ca fiind *celtic*.

Potula. GR, *ibidem* (IR, p. 543). V. mai sus, p. 253 și 249. Thraco-getic.

Bacauca. GR, *ibidem* (*ibid.*). Tomaschek, II 2, 58 compară răd. *qauq* din *Caucoenses*, *Caucaland* și propune pentru *ba-* explicarea că e o prepoziție. Getic.

Bersovia. (IR, p. 544; Tom., II 2, p. 59). La Jidovin. Păstrat numele până azi în denumirea r. Berzava (Bârzava). De tradus, ca etimologie getică, «Mestecănișul».

Gaganae (*Gazanae* GR). Azi Slatina la S de Caransebeș (IR, p. 546 și Tomaschek, II 2, 87). Probabil getic.

Agnaviae TP. *A(u)gmonia* GR. Cf. mai sus, p. 265, sub *Ἀκμονία*.

[Petrae. Cf. mai sus, p. 258.]

Burticum. GR între *Germisara* și *Blandiana* (CIL. III, p. 225; Tom., II 2, 62). Getic.

---

incolas, consentaneum est[1]. Insuș numele Dunării, la Celți și la Germani, e de origine iraniană, adică scythică.

Brucla, nu departe de Aiud (IR, p. 548; Tom., II 2, 63). Getic.

Cersiae (Certie GR.). La 6 km. spre SE de Porolissum (IR, p. 550; Tom., II 2, 85). Getic.

Pelendova, prin părţile Craiovei (IR, p. 552; Tom., II 2, 64). Poate greşit în loc de *Pelendava*. In orice caz nume indigen, probabil getic. Cf. şi discuţia de mai sus, p. 261 pentru identificarea cu *Πολόνδα* lui Ptolemaeus.

Acidava, pe Olt, la N de Piatra (IR, p. 553; Tom., II 2, 55). Getic.

Rusidava, lângă Drăgăşani (IR, p. 553; Tom., II 2, 69). Identificat de Schütte, p. 97, cu *Sucidava* şi *Zusidava*, ca dublet la *Sucidava* de lângă Durostorum. Fals. Numele Rusidavei e asigurat ca autentic: cf. cit. la Tom., *l. c.*

Burridava la S de R.-Vâlcii (IR, p. 554; Tom., II 2, 61; mai sus, p. 223, nota 3). Getic. Cf. la Ptolemaeus, tribul *Βουριδαυήνσιοι*: v. mai sus, p. 249.

Arutela, în faţa Coziei, pe malul stâng al Oltului, la Bivolari (IR. p. 554; Tom., II 2, 54). Probabil din *Alutela*, prin dissimilaţie (la fel şi Norbert Jokl, *Thrakisches*, in *Streitberg-Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 179), iar nu în legătură cu thrac. *Arulos*. Numele ar părea roman, dar de fapt e legat de numele indigen al Oltului, *Alutus*. (Tom. crede chiar, II 2, 92, că şi *Alutus*, râul, a avut o formă *Aruta)*. In adevăr sufixul diminutiv -*la* există şi în thracică, atât pentru numele de persoane, cât şi pentru cele de localităţi: cf. p. acestea din urmă *Porsula*, *Potula*, *Γίνουλα*, — r. *Ranilum*, *Resculum* (Tom., II 2, *s. v.)*. Aşà încât nimic nu împiedecă să avem eventual şi în acest caz un nume complet getic.

Cedonia, lângă Sibiiu (IR, p. 555 şi Tom., II 2, 85). Schütte, p. 98 corectează numele în *Cebonia*, după exemplul lui C. Müller (ed. lui Ptolemaeus, p. 447), spre a fi prototipul actualului *Cibin*, Sibiiu. Total neadmisibil. Getic (cf. mai sus, p. 235).

Sacidava GR *(Acidava* TP). De sigur GR are dreptate, iar nu TP; căci *Acidava* am văzut că e la N de Piatra-Olt (IR, p. 556; Tom., II 2, 79). Cu atât mai mult trebuie să acceptăm lectura *Sacidava*, cu cât, după însăş TP, oraşul fiind (probabil la Reussmarkt) numai la XV m. p. de *Apulum*, a făcut parte din regiunea predominant scitică a văii Mureşului şi văilor Târnavelor. Am arătat mai sus, în cap. I, p. 7 (v. în spec. cap. VI şi harta I) că acest ţinut este plin de morminte scythice. Dar *Saci*, sau *Sacae*, e

numele iranian, caracteristic, al Sciţilor. Şi vorbind de *Sacidava* moesică, din părţile Durostorului (cap. I, p. 13 sqq. şi cap. II, p. 119 sq.) am accentuat prezenţa până pe timpul chiar a lui Decebal, în Nordul Mării Negre a acelor *Sacae nationes* de care e vorba la Aurelius Victor, *Caes.* 13, şi cari n'au încetat, încă de pe vremea Agathyrsilor, a trece şi pe la Oituz în văile Ardealului meridional, mai sus menţionate. Mai mult: chiar din vremea mai târzie, după a. 200, *Saci* apar ca activi în imperiu, dând armatei de auxiliari soldaţi ca acei din *cohors II Aurelia nova Sacorum*, constatată în Moesia Superior (CIL. III 14217[8]). Astfel *Sacidava* de lângă *Apulum* are a fi adăugată la toponimicele jumătate iraniene, jumătate getice, cari ne ajută a reconstrui harta etnografică a patriei noastre în vremea predominării iraniene în aceste părţi (cf. mai sus, p. 261 sq.). Termenul getic *dava*, pentru «sat», arată şi în cazul de faţă precumpănirea elementului thracic băştinaş şi statornic, asupra elementului scythic imigrat şi treptat-treptat desnaţionalizat, thracizat, sau getizat (iar în Răsăritul stepei moldo-ucrainiene sarmatizat).

Inscripţiile descoperite până acum în Dacia ne dau din nenorocire numai puţine ştiri despre viaţa dacică. Fiind o manifestare a vieţii orăşeneşti, monumentele ne fac cunoscuţi numai pe nouii locuitori, în majoritate de origine nedacică. Dimpotrivă, viaţa dela ţară, în satele dace, nu ne-a fost decât cu totul incidental transmisă de orăşenii iubitori de fast şi eternizare epigrafică. Intre satele rămase încă multă vreme dace şi oraşele crescute peste noapte din creştet până în tălpi pur romane, a rămas aceeaş opoziţie de obiceiuri şi tradiţii culturale ca până în ziua de azi. Deaceea nu trebuie să ne mire că mai mult ne spun despre viaţa indigenilor ţărani cele câteva table cerate găsite în regiunea auriferă, rurală, a Munţilor Apuseni, decât sute de inscripţii amănunţite din oraşele Daciei.

Iată ce toponimice se mai pot culege din materialul epigrafic dat la lumină până acum (fireşte în afară de cele dela Ptolemaeus şi din Itinerarii, confirmate şi prin inscripţii).

[*Alburnus maior* (Roşia, în Munţii Apuseni): CIL. III, p. 213 sqq., 921 sqq., 1399, 2110. Mare centru aurifer, în care inscripţiile şi tablele cerate documentează o mulţime de Illyri, în special *Pirustae*, veniţi din Dalmaţia aici la lucrul minelor ca specialişti bine cunoscuţi: o mahală întreagă poartă numele lor: *vicus Pirustarum*. Numele, deşi

dela o rădăcină care se găseşte şi in dacică, «alb-» in *Alb-oca*, *Trans-alba*, pare, mai ales după terminaţie, a fi în întregime articulat latineşte. (Vezi la sfârşitul acestui paragraf discuţia asupra originei numelor *Alburnus* şi *Ampelum*). Dar împrejurul acestui oraş californian, *Ἄλβουρνος μεγάλη* (cer. IV), de civilizaţie internaţională, toate satele sunt getice precum urmează].

Deusara. C. III. XIII. Cf. numele de persoane *Deo-spor*, *Deo-pus*, *Δεό-βιζος*, etc. şi toponimicul *Diie-sure* (Tom. II 2, 71 şi lista dela pag. 31). Getic.

Kartum. C. VI. Cf. onom. *Κάρτουζα*; răd. cunosc. ***kert***, întâlnită şi în *Certie (Cersie) (Itin.*; cf. mai sus, p. 271, iar p. răd. *Κρατι-σκάρα:* Tom., II 2, 87). Getic.

Cerna. C. I. Restabilit încă de Mommsen, CIL. III, p. 921, din apelativul lui *Iupiter*, *Cernenus*. Cf. mai sus, p. 265, *Tsierna* de pe Dunăre. Getic.

Kavieretium. C. VI. Posibil şi celto-illyric: cf. Cavillonum şi Cavarii celtici *(Itin. Rom., s. v.)* şi *Καύαρος* rege celt (Tom., II 2, 46) iar de altă parte *Eretum* din Italia (*ibid.*). Dar baza *Erete* se găseşte şi în Thracia getică lângă *Odessus (ibid.* şi Tom., II 2, 55), iar pentru prima parte, *Kavi*, cf. skr. kâya «Wohnung» (Tom., II 2, 85, *s. v. Κίος*, *Κειά-γεισος)* [1]); cf. şi loc. *Κοῦαι (ibid.*, p. 86). Cred, getic.

Marcinium («Marcinic(n)sis» adj.). C. VI. Cf. Mommsen CIL. III p. 921 cu Tom., II 2, 66: *Μαρκέ-ρωτα*. Getic.

Sclaieta («Sclaietis»), probabil din *Skelaieta*. C. VI. Cf. Mommsen *l. c.*, cu răd. *σκέλα*, skel, skilê (in lit. «Spalt, Loch») la Tom., II 2, 83. Pentru termin., cf. *Drobe-ta*, *Ege-ta*, etc. Sau, poate, *elaie* cu *s* prostetic (cf. *Clevo-ra*, Tom., II 2, 87; *Clevantinus vicus:* CIL. III 7597), ca în *Κάσσητα* şi *Σκάσσητα*; *Καρίσκα* şi *Σκάρες*; *Κάψα* şi *Σκάψα*, etc. *(ibid.*, p. 82)? In orice caz getic.

Toveta. C. V. Cf. Mommsen, *l. c.* («Tovetis»; primul *t*, nu tocmai sigur). Va fi cumva răd. arm. taph-el, taph-arak, în numele de loc. thracică *Daphabae* (Tom., II 2, 70)? Sfârşitul e obicinuit getic în *-ta*, ca mai sus. — V. însă *Tiutiamenus vicus* de lângă Philippopolis *(ibid.*, II 2, 75), care ni se pare, şi el, apropiat de topon. nostru.

[1]) Adevărata formă thracică a numelui poporului dacic *Κειάγεισοι* (cf. mai sus p. 249), e *Καίγεισος*, aşà cum se găseşte în inscripţia dela izvoarele Glavei Panega în Bulgaria, publicată de Dobrusky în *Izv. Muzei*, Sofia, I 1907, p. 77; cf. şi numele *Καί-προιζος (ibid.* şi la Tom.). Aceste nume conservă mai exact vechea răd. indoeurop. ***kâya***.

Immenosum maius. C. X. Credem că e o adaptare la tipul roman a unei formații cu răd. *men-* (Tom., II 2, 23,—cu Strabo, p. 319: *Μενεβρία, οἷον Μένα πόλις* și amfora de curând descoperită la Tuzla-Techirghiol într'un puț antic, încă inedită, acum în posesiunea Muzeului Național, cu stampila *MENH)* și termin. *-sa*, *-son* (ori *-za*, *-zon)*, *menesa*, *meneza* (cf. *Μίεζα)*: *in Menesa*. Totuș rămâne obscură legătura acestor părți între ele. *Non liquet.*

Resculum. C. I.: *ad stationem Resculi.* Cf. Tom., II 2, 69. Nume clasic thraco-getic, cu răd. *ῥαισκο*, *rescu*: cf. numele de femeie *Rescuturme Soie*, soția lui *Mucasenus*, soldat în garnizoana dela Apulum, deci în apropiere de ținutul aurifer (CIL. III 1195), cu expl. etimol. ale lui Tom., II 2, 28; această femeie e o Dacă, iar bărbatul ei e *eques ex singularibus consularis*, el însuș un dac, mort în floarea tinereții la douăzeci de ani.

Precum se vede, numai cu câteva table cerate, scrise însă într'o regiune rurală, aflăm pe un teritoriu relativ foarte mărginit, împrejurul Roșiei, o mulțime de nume indigene (însuș numele Abrudului actual e tot vechiu dacic: *Abruttus*, ca acel din Getia crobyzică, în Dobrogea; cf. și mai sus, p. 235 și 225)[1]); aceasta trebuie să ne servească drept simbol pentru bogăția de toponimie indigenă care a existat în Dacia preromană și romană și s'a pierdut pentru totdeauna, lăsându-ne azi pradă tuturor ispitelor slavice pentru explicarea unor numiri cari de sigur existaseră înainte de ei și cari nu prin ei au ajuns la noi. Iată de pildă dacicul *Sclaie*, dintr'un document dela 17 Martie a. 139 (C. VI), care dă în românește *Șchiai*, fără de nici o colaborare a numelui *Sclavi(ni)*.

Micia, *pagus* și *statio* la Vețel (V de Deva), bine cunoscut printr'o întreagă serie de inscripții (CIL. III, p. 2537 și 2670; cf. Tom., II 2, 67). Getic.—Tot aici un nume necomplet scris: *t(urris?) Maz(gada?)*, ca la Romula (cf. CIL. III 8027), ori *Maz(teira?)* ca în Thracia (cf. Tom., II 2, 66): CIL. III 1338; cf. adn. 7533,—iarăș de sat dacic —

[1]) Dacă numele roman *Alburnus* a fost dat Roșiei printr'un fel de asonanță cu vecinul *Abruttus*, Abrudul, cum propune Hașdeu, *Etym. Magn.*, s. v. «Abrud», mă îndoesc. Iar legătura făcută semantic (cf. istoricul chestiunii la Drăganu, în *Dacoromania* I, p. 129 și urm.) între Abrud și vorba «dacică» însemnând «aur»: *obrudiom*, *ὄβρυζον*, nu e încă suficient de clară. Ceea ce e sigur, e că *Abruttus* a existat în ambele regiuni getice (Transilvania și Dobrogea) și «Abrudul» de azi e un nume care constitue o perfectă continuitate cu cel vechiu, chiar din punct de vedere fonetic.

dacă nu cumva (v. mai jos, p. 277, *s. v. Masgada)* e mai de grabă vorba de vreun onomastic divin sirian.

Samum, vicus în NV Daciei, la Căşeiu, N de Dej (Alsó-Kosály), pe râul *Samus*, CIL. III 7633: Getic.

Ans(amensium), regio, dincolo de *vicus Samum*, spre Dacii liberi: *ibidem*. Iată ce zice v. Domaszewski cu privire la inscripţia beneficiariului consular care e pomenit ca activ aici *agens sub signis*: «b. c. curam egisse videtur manus tumultuariae vocatae ad signa in vico cui nomen erat Samum et regione Ans... (numele a rămas necompletat în *Corpus)*, gentis Dacicae ut videtur. Nam terram Dacicam quatenus finibus civitatium Romanarum non comprehensa fuerit, secundum Dacorum gentes divisam fuisse lapis miliarius n. 8060 qui numerat milia a *R..ul vico Anar[torum]* iam patefecit», şi dealtfel e suficient documentat prin Ptolemaeus. Am completat lectura din Corpus SAMVM CVM REG ANS, *cum reg(ione) Ans(amensium)*, potrivit cu numirea identică a toponimicului din regiunea celuilalt *Samus*, din Moesia, *Asamus*, 'Ἀν-άσαμος, cred exact interpretat de Tomaschek, II 2, 54: «*am Fl. Asamos* gelegen». Iar pentru forma adjectivală, cf. *regio Montanensium*, dela Kutlovica, în Bulgaria vestică, tot în ţinut thraco-getic, împrejurul oraşului *municipium Montanensium* (CIL. III p. 2537).

R..ul(um) vicus An[sam(ensium)]: CIL. III 8060. Completarea acestei inscripţii de v. Domaszewski în *Corpus*, sub no. 8060, cu *vico An[artorum]*, iar la p. 1376 (no. 7633) şi 1379 cu *vico Anar[torum]* mai considerând sigure încă două litere în plus, nu se bazează pe nimic. Textul inscripţiei 8060, cum recunoaşte singur editorul, nu permite această lectură, la urma ei nefiind un R, ci sau un A sau un M, căci avem «hastam extremam inclinatam». Iar citatul din Ptolemaeus, cu Anarţii cari sunt în NV Daciei, iarăş nu serveşte la întărirea lecturii, căci, precum am văzut, ei erau în NV Daciei *preromane*, iar nu romane, departe afară din Ardeal, şi nu la *Largiana* şi la Almaşul-Mare ev. la Sebesváralja, unde vrea să localizeze v. D. respectivul *vicus Anartorum*. In sfârşit, piatra a trebuit să fie adusă dela Largiana, care e cetatea romană cea mai apropiată, şi cele XVI m. p. pe cari le indică acest stâlp miliar au putut fi perfect socotite, până la Largiana şi dinspre Someş, Tihó, ori altă localitate, ca şi dinspre SV, de unde vrea v. D. să fie socotite. In ce priveşte însuş numele satului, Tocilescu, *Fouilles et Recherches*, harta *La Dacie Romaine*, admiţând localizarea

lui Domaszewski, completează literele care lipsesc în: *R[esc]ul(um)*, identificând satul cunoscut din tablele cerate (v. mai sus, p. 274), *Resculum*, cu acesta de lângă *Largiana*. E puţin probabil să fie acelaş sat şi acelaş nume. In inscripţia 8060 par a lipsi în lacună numai două litere: pentru completarea lor, cu celelalte, păstrate, avem la dispoziţie, dacă nu chiar în toponimia, cel puţin în onomastica thracă, destule rădăcini: *R[eb]ula*, *R[eg]ula* (cf. Tom., II 2, 28), *R[en]ula*, *R[an]ula* (*ibid.*, p. 68 cu 28). Deci nu ne putem opri precis la nici una, ci fixăm numai caracterul thraco-getic al toponimicului. In ce priveşte completarea ethniconului tot prin *Ansamenses*, suntem îndemnaţi la aceasta de o parte de apropierea locului de descoperire a pietrei acesteia de cel cu *regio Ansamensium* de mai sus, p. 275, *s. v.*, iar de alta de urmele de litere păstrate pe piatra no. 8060, care permit mult mai uşor o atare restaurare decât cea dată de v. D. cu *vicus An[artorum]*.

Malua, după care numele provinciei *Dacia Maluensis*: CIL. III D. LXXXVII (un veteran liberat la 7 Ian. a. 230, de origine din *colonia Maluesis ex Dacia)*; CIL. III 13704 (un *praeses provinciae Daciae Maluensis* şi un *tribunus cohortis I F(laviae?) m(iliariae) Bryttonum Maluensis)*. Ambele documente sunt găsite departe de Dacia: primul, diploma, a ajuns prin comerţ — nu se ştie de unde — la Muzeul din Neapole, iar al doilea, piatra, a fost pusă la Thessalonica. In Dacia nu s'a găsit nimic privitor la *Malua*. După toate probabilităţile oraşul a fost undeva prin Oltenia, iar *Dacia Maluensis* a cuprins în primul rând această provincie. In orice caz părerea mai veche, că *Malua* sau *Malva* ar fi fost la Celeiu, nu se mai poate suficient susţine după ce s'a găsit acolo inscripţia care ne arată că la Celeiu în Romanaţi, pe malul Dunării, cap de pod cu *Oescus*, a fost *Sucidava* (cf. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, p. 61 sqq.; *Archaeol. Anzeiger*, JDAI, 1913, p. 385 sqq.; *Municipium Aurelium Durostorum*, *l. c.*, p. 331). De altă parte opinia cu totul surprinzătoare a lui Konrad Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, p. 541, că *Malva* ar fi fost tocmai în N Daciei, între Dej şi Vad, la Căşeiu (cf. p. 275 s. v. *Samum*) şi deci ar fi fost capitala Daciei nordestice, alăturea de *Porolissum*, cea a Daciei nordvestice, nu se poate in nici un chip împărtăşi, pe baza argumentului adus de Miller, «hauptsächlich wegen der dort nachgewiesenen coh. I Flavia Brittonum miliaria, welche den Beinamen Malvensis führt (CIL. III 13704)», pentrucă faptul arătat aici de Miller nu

există: la Căşeiu (Alsó-Kosály) a fost nu întâia *coh. Brittonum miliaria*, ci întâia şi a doua *coh. Britannica miliaria* (aparţinând unei serii de auxilii total diferite de prima): v. CIL. III p. 1376 cu no. 8074^{11}, p. 165 no. 821, şi, toate ştirile, p. 2492. — In ce priveşte numele localităţii, *Malua*, el este, clar, epichoric: Tomaschek, II 2, p. 66, citând şi părerea lui Hasdeu, că aici avem a căută orig. cuvântului românesc *mal*, compară încă şi lett. *mala* «Rand, Ufer». V. pentru literatura chestiunii dela Hasdeu încoace, Drăganu, în *Dacoromania* I, 124 sqq.

Tapae. Cf. Cassius Dio, LXVII 10, 2 şi LXVIII 8, 1 şi Iordanes, *Get.*, XII 74, cu Tomaschek, II 2, 91 şi Drăganu, în *Dacoromania*, I, p. 115, cu prilejul etimologiei toponimicului românesc «Tâmpa», Strâmtoarea dela «Poarta de fier» ardeleană, între *Tibiscum* şi *Sarmizegethusa*. Pentru etym. v. Tom., *l. c.* Getic.

[*Masgada, vicus* (!) în teritoriul coloniei *Romula* (Reşca, în Romanaţi): CIL. III 8027; cf. ad 7533; interpretarea ca *vicus* dată în indice, p. 2542. Credem că literele TVRMASGADA din fruntea inscripţiei, care, după finalul *ex voto posuerunt*, a fost dedicatorie, privesc mai de grabă o divinitate orientală, siriană, decât vreo localitate dacică. In adevăr, Romula şi împrejurimile sunt păzite *numai* de *Suri sagittarii* (CIL. III 8032, 8074^{28}) ev. de *cohors II Fl(avia) Commagenorum* (8074^{14}, *c. d.)* şi în general Oltenia şi Muntenia sunt în grija acestor Orientali: la Rădăcineşti (12605) şi Bivolari (12601 *a. b.)* pe Olt, ca şi la Piua-Petrii, la gura Ialomiţei (7493) avem *Suri sagittarii*, cari clădesc cetăţile, precum la Drajna de Sus (12530 *e*) lângă Vălenii din Prahova, clădeşte, printre alte corpuri de trupă, o *cohors Commagenorum*. Faptul că la *Micia* pe Mureş avem, nu în trecere ci instalată statornic (1374 din a. 193), aceà *cohors II Flavia Commagenorum* (1343, 1355, 1371, 1372, 1373, 1379, 6267, 7848, 7854, 7855, 7873, 8074 *a, b*, 7850) pe care am întâlnit-o şi în părţile Romulei, ne face să credem că şi inscr. CIL. III 1338, cu dedicaţia incepând G. T. MAZ, tratată de noi şi mai sus, p. 274 (s. v. *Micia)*, tot în legătură cu Romula, va fi cuprins eventual un nume de divinitate siriană, iar nu de localitate dacică].

Sucidava, la Celeiu, pe Dunăre, în jud. Romanaţi. *Curiales territorii Sucidavensis:* cf. Tocilescu, *Mon. epigr. şi sculpt.*, p. 636, Pârvan, scrieri citate mai sus, p. 276, *s. v. Malua*. A nu se uità, pentru migraţiile getice, pasul *Succi* din valea Hebrului, care îşi trage numele dela acelaş trib getic, ca şi *Sucidava* (cf. mai sus, p. 236).

[*Ampelum* (CIL. III ind. s. v.). Infloritoarea capitală a districtului aurifer al Ardealului, Zlatna de azi, împărţià cu *Alburnus maior* (Roşia; v. mai sus, p. 272) avantagiile unei vieţi economice intense, şi dezavantagiile, unei lipse de seriozitate şi statornicie a populaţiei, internaţionale, care o împestriţă,—circulând pe aici în perpetuă agitaţie, fie în slujba particulară a împăratului, fie pentru propria sete de câştig uşor pe seama minerilor din district. Ca şi pentru *Alburnus*, aşà şi pentru *Ampelum* se suggerează o origine toponomastică romană: la *Ampelum* am aveà grecescul ἄμπελος, ἀμπελών (vie, podgorie) drept etymon. După cum însă am amintit pentru *Alburnus*, că rădăcina ar puteà fi dacică şi numai aspectul nou al numelui romanizat, tot aşà la *Ampelum*, ţin să amintesc de rădăcina bună thracică *amp-* pe care o întâlnim în numele unui *Bessus* bogat din ţinutul Histriei, la gurile Dunării: *Bessus Ampudus* (Pârvan, *Histria*, IV, p. 634 sq. şi 725). In adevăr, admiţând pentru aceste singure două localităţi o denumire capricioasă romană, care ar fi înlăturat vechile nume dacice ale localităţilor, înlocuindu-le cu nume fanteziste, ceeace nu e nicăiri cazul, nici în Dacia, nici în general în imperiu, decât cu totul rar (cf. *Itin. Rom.*, ind.), rămâne totuş un lucru neexplicabil: atât *Ampelum* cât şi învecinatul *Abruttus* (iarăş nume bun getic al celui de al treilea centru aurifer, pe lângă Roşia = *Alburnus* şi Zlatna = *Ampelum*) s'au păstrat până azi: *Abrudul* şi *Ampoiul* (cf. şi *Ampoiţa, Trâmpoiele*, la Drăganu *l. c.* p. 132), iar pentru Ampoiu, este clar că nu Ungurii (Ompoly) l-au dat Românilor, ci invers. Şi dacă *Alburnus*, faţă de foarte învecinatul *Abruttus*, nu mi se pare ca lui Hasdeu (mai sus, p. 274, n. 1) o simplă deformare de pronunţare a numelui vecin, apoi *Ampelum* ar puteà perfect corespunde unui getic *Ampi-lum*, ca *Rani-lum* (Tom., II 2, 68), *Ἀργι-λος* (*ibid.*, p. 54), etc. Am închis totuşi în croşete expunerea ipotezelor de mai sus cu privire la *Ampelum* şi *Alburnus*, pentrucă nu vreau să amestec aici sigurul cu problematicul. Dar am credinţa că descoperiri nouă toponomastice vor confirmà mai de grabă originea dacică decât pe cea romană, şi a numelor acestor două localităţi].

Urmărind în acest capitol pe baza ştirilor, relativ destul de bogate, ale lui Ptolemaeus, completate, precât ne permite tradiţia istorică aşà de săracă, şi cu alte izvoare, literare ori monumentale, expansiunea neamului getic din centrul carpatin — ca ţară de obârşie — spre cele patru puncte cardinale, am putut cred fixà următoarele fapte istorice:

I. Geţii au ocupat o suprafaţă enormă la N Dunării, întinzându-se între cadrilaterul boemian şi cataractele Niprului, iar la N şi NV până spre bălţile Pripetului, Vistula inferioară şi Oderul mijlociu. Ştirile lui Ptolemaeus sunt autentice: ele nu constitue dublete filologice ori deplasări de localizare cartografică: numele de popoare şi oraşe citate de el corespund unor realităţi linguistice thrace, iar indicaţiile ptolemaeice despre întinderea ţinuturilor thraco-getice sunt puternic susţinute prin ştirile anterioare dela Iulius Caesar, Agrippa, Strabo şi Plinius. Mai mult: deabià în lumina analizei amănunţite istorico-filologice făcute mai sus cu privire la ştirile lui Ptolemaeus, se pot înţelege complet anume ştiri răzleţe dela Herodot, care le-a avut el însuşi dela alţii — negustorii greci pătrunşi dela Pontul Euxin spre V, NV şi N, pe văile marilor fluvii până departe în interiorul barbar — numai ca nişte legende, anecdote şi povestiri vagi şi aproximative, iar nu ca descrieri precise geo-etnografice. In adevăr: 1° Herodot ştie că în Ardeal locuesc Thraci: el spune hotărît că Agathyrşii (în afară de luxul şi polygamia lor comunistă) *τὰ δὲ ἄλλα νόμαια Θρήιξι προσκεχωρήκασι* (IV 104). 2° El ştie că aceşti Thraci sunt, sub numele de Agathyrsi, organizaţi într'un mare regat care se învecinează la R, în stepa dela Nistru şi Nipru, cu marele regat al Scythilor (IV 102, 125; cf. şi 119): şi anume toată regiunea înaltă din V, cu *Munţii*, e ţara Thracilor «Agathyrsi»; iar în SV vecinii direcţi ai Scythilor sunt Geţii (IV 118). 3° Herodot afirmă (V 3): *Θρηίκων δὲ ἔθνος μέγιστόν ἐστι μετά γε Ἰνδοὺς πάντων ἀνθρώπων. εἰ δὲ ὑπ' ἑνὸς ἄρχοιτο ἢ φρονέοι κατὰ τὠυτό, ἄμαχόν τ' ἂν εἴη καὶ πολλῷ κράτιστον πάντων ἐθνέων κατὰ γνώμην τὴν ἐμήν.* Ori Herodot, care cunoaşte foarte bine şi Egiptul şi Imperiul Persan, care ştie şi cât de departe se întindeau Sciţii, îşi dă foarte bine seamă de ce spune în cuvintele de mai sus: dacă în adevăr *ἡ ἀρχαίη Σκυθίη* a cuprins toate ţinuturile din NV Pontului, cu tot cu basinul Dunării (IV 99), apoi Geţii dela Dunăre şi Agathyrsii din Carpaţi fiind tot Thraci, şi întreaga regiune muntoasă din V stepei moldo-ucrainiene fiind un mare regat «agathyrsic», evident că, dela Marea Egee şi până în legendarele ţinuturi hyperboreice (IV 32 sqq.)[1]), totul fiind thracic, «neamul Thracilor» iese ca: «cel mai mare după Inzi, din toată lumea».

[1]) Foarte important e drumul dela Hyperborei până la Delos: întâiu la Sciţi, apoi din popor în popor până la Adriatica, de aici la Dodona, de unde, de o parte în Paeonia şi Thracia (v. şi mai sus, p. 163), de alta la toţi Grecii (IV 33). Dar acesta e anticul drum

Aceste consideraţii sunt hotărîtoare şi pentru cronologia migraţiilor getice, precum vom arătă mai jos.

II. Este drept că greşelile de longitudine şi latitudine ale lui Ptolemaeus sunt câteodată aşă de mari, încât localizările lui pe hartă devin cu totul iluzorii. Dar în general «prototipele» lui sunt remarcabile. In special pentru drumul ambrei, dela Dunărea de mijloc spre gura Vistulei, prin Silezia şi Posnania, el a cunoscut de sigur un izvor bazat pe informaţiile precise ale negustorilor romani, cari au bătut şi ei acest drum, în special dela Nero înainte. De altă parte, comparaţia dintre Ptolemaeus şi Itinerarii nu e prea defavorabilă celui dintâiu. Am demonstrat chiar, mai sus, că de multe ori Ptolemaeus e superior Itinerariilor ca bogăţie de informaţie şi autenticitate a ştirilor. Ceeace trebuie fixat acum, ca generalitate, e că înşirarea de popoare (ἔθνη) şi aşezări urbane (πόλεις) la Ptolemaeus e în marea majoritate a cazurilor vrednică de credinţă. Autorii anteriori şi posteriori lui confirmă informaţiile sale. Ar fi totuş o greşeală ca atunci când nu putem identifică mai precis, din cauza indicaţiilor neexacte ale lui Ptolemaeus, locul unde avem a aşezà acele popoare şi oraşe, să construim nòi, ipoteze total independente, chiar de aşezarea aproximativă dela Ptolemaeus (cum face Schütte), sau să suprimăm total de pe transcrierea modernă a hărţilor lui, indicaţiile ptolemaeice care nu ni se par întemeiate (cum face Müller în Atlasul său la Geografia lui Ptolemaeus). Singura metodă folositoare e aceea a utilizării, în aceste cazuri, a geografului nostru, exclusiv pentru *direcţia aproximativă* în care sunt de căutat oraşele şi popoarele însemnate de dânsul. La fel, este recomandabil, când vedem nume de ginţi ori de aşezări repetându-se în locuri deosebite, să nu ne grăbim a le proclamà drept dublete, suprimând informaţia în unul din cele două locuri, ci mai de grabă să admitem, fie şi numai ipotetic, îndoita existenţă în regiuni deosebite, a aceluiaş nume.

III. In adevăr, nu numai Ptolemaeus, ci şi celelalte izvoare, ne-au arătat că în multe cazuri e vorba de migraţii etnografice, care, lăsând un nume şi la locul de origine, îl duc totuş întocmai foarte departe de acel loc şi-l fixează din nou în altă ţară. Comparaţia dintre toponimia getică şi cea bithynică ori dalmatică ne-a fost o dovadă.

al ambrei încă din neolitic. Cf. şi Déchelette, *Manuel*, I p. 626 şi II 1, p. 19 sqq. Deci ştirile despre mulţimea Thracilor din centrul şi N Europei trebuiau să fie foarte vechi.

IV. Dar mai ales expansiunea getică spre NV e instructivă în această privinţă. Regăsim acolo, la sute de km. distanţă, pe Costobocii, Biessii, Burii, Racatii, Piegeţii şi Carpii din Dacia proprie. Acest lucru ne dovedeşte că avem deaface cu o mare mişcare migratorie cu direcţia dela SE spre NV, şi care a mânat pe Geţii noştri până la Oder şi Vistula de Jos. Ştirea lui Herodot cu toponimicul Κάρπις, dar mai ales numeroasele descoperiri archeologice scythice în acele regiuni îndepărtate din NV, de ambele părţi ale Munţilor Boemiei, Moraviei şi Slovaciei, ne indică de o parte vechimea, de alta cauzele migraţiei. Iar tezaure de caracter mai mult cimmerian, decât scythic, ca acela dela Mikhalkovo în Galiţia, ne arată primul început al turburărilor din aceste locuri, început confirmat şi prin tezaurele indigene din ultima epocă a bronzului, ascunse în urma aceloraş turburări. Acest proces de migraţie a dus la crearea a o sumă de centre dacice în NE, E şi SE germanic, ca Setidava, Susudava, Arsonion, Arsicua (cf. mai jos, p. 288 n. 1), Singone, etc.

V. Mai slabă a fost penetraţia getică dincolo de Dunărea pannonică. Popoarele din Alpi au rezistat întotdeauna mai bine năvălirilor dinspre E şi le-au respins mai cu energie. Totuş şi aici, mai ales pe văile râurilor (unele cu numiri identice cu cele din Dacia: Arabon, Rabon), găsim triburi ca acei *Colaetiani*, cari ne amintesc poporul analog din Haemus şi Rhodope, şi mai ales oraşe, ca Sala, Curta, Chertobalus, Gerulata, Berevis, iar pe valea Savei Saldae care e identică şi ea cu Saldae din Dacia de SV, după care e numit tribul Saldenses, şi la vărsarea râului Sava, Singidunum, care nu e altceva decât numirea celtică a capitalei tribului dacic Singi.

VI. Foarte puternică a fost expansiunea getică spre SV, către Dalmaţia. Nu vom repetă aici, nici măcar în rezumat, ştirile respective, ci vom accentuà numai faptul, capital pentru cronologie, că în numele tribului «illyric» *Daursii* (în inscripţii *Dauersi*) regăsim pe *Daoi*, numiţi în limba scythică *aorsoi*, deci pătrunderea getică s'a făcut sub auspicii scythe, nainte, prin urmare, de sec. V a. Chr. Toponimice ca Asamum, Adzizium, Berzumnum, Eiminacium, Thermidava, ne arată de altă parte chiar punctul de plecare al migraţiei getice, şi anume Dacia sudvestică: Banatul şi Oltenia.

VII. La fel este perfect databilă şi migraţia getică spre S şi SE: de o parte Trausii-Agathyrsi, de alta regele Geta al Edonilor, de prin a. 500, în sfârşit numele pur scythic al Thracilor *Satrae* (kšatra), ori

toponimicele scytho-carpatice ca Sargentias atât în Paeonia cât şi pe valea de jos a Hebrului, ne dovedesc marea vechime, sec. VII—VI, a penetraţiei elementelor nordice, iar oraşe ca Dausdava, Singos, Pulpudava, Uscudava ori Dakibyza — spre a nu cită aici decât pentru caracterizare, altfel trimiţând la lista bogată ce am dat mai sus — ne dovedesc că elementul dacic a fost precumpănitor în migraţia geto-scythică spre Macedonia, Rhodope, valea de jos a Hebrului şi chiar Bithynia şi NV Asiei Mici. Ştirile archeologice şi istorice privitoare la Trero-Cimmerienii împinşi spre Troia (şi aşezaţi acolo) de Scythii cari năvăliseră spre Carpaţi, ne autoriză chiar a ne urcă în ce priveşte datarea migraţiei getice spre S şi SE mult înapoi de sec. VII, până prin a. 900 a. Chr. De altă parte ştirile lui Herodot asupra Thraciei sudice ne arată că prin a. 500 aceste migraţii erau de mult sfârşite şi chiar amintirea lor aproape se pierduse.

VIII. Ptolemaeus, de acord cu predecesorii săi, ca şi cu itinerariile şi inscripţiile, cunoaşte pe Geţi pe tot cursul Nistrului, de ambele părţi, până la Nipru. Şi Herodot ne dă indirect o bună indicaţie că Cimmerienii nu locuiseră la Apus de Nistru, că deci, prin a. 1000, Geţii se aflau pe aceleaşi locuri, în întreaga Galiţie şi Moldovă, pe tot cursul Nistrului, până la Mare[1]). Numele neamului principal getic din

[1]) Atât Ebert cât şi Rostovtseff în lucrările lor des citate, asupra Rusiei sudice, exprimă, independent unul de altul, aceeaş părere asupra unităţii de civilizaţie din prima epocă a fierului (ba chiar din epoca bronzului: Ebert, p. 77) între Thracii din Ardeal şi Cimmerienii (după ambii învăţaţi, tot Thraci) din N Mării Negre. Rezumând cercetările de până la el, Rostovtseff *o. c.* p. 90 sq. e de părere, după spedele de fier cu antene şi ceramica de pastă neagră cu ornamente incizate umplute cu alb, că avem de-a face cu o nouă extindere thracică în epoca de fier, *înainte* de venirea Sciţilor; mormintele şi aşezările arată clase sociale diferite prin starea lor materială, o populaţie sedentară şi agricolă, legături cu Grecii încă din sec. VII. Această civilizaţie se întinde numai *până la Nipru* şi ea nu are *absolut nimic oriental.* Deasemenea nici cai, nici oameni sacrificaţi: *obiecte de bronz, fier şi metal preţios, tipuri Hallstatt;* cultura aceasta uniformă a sec. VIII—VII (Hallstatt + Elenism) se schimbă la finele sec. VII, şi mai mult încă în sec. VI. Alături de greco-hallstatt, avem producte orientale, unele decorate în stilul zoomorf. La sfârşitul sec. VI aceste obiecte devin numeroase; în sec. V ele sunt întrecute de cele greceşti; dar majoritatea cantitativă e de origine locală. Insfârşit către 400—350 armele hallstatt şi olăria indigenă (thracică — adică getică — zicem noi) întrec pe cele greco-scitice. Deci predomină în N elementul nativo-grec. Firesc se pune ipoteza că Thracii se revarsă din nou spre Nipru în epoca de fier. Şi Rostovtseff continuă (p. 94 sqq.): Sciţii nu schimbă mare lucru în Vest: ei se mulţumesc să ridice

aceste întinse ţinuturi erà acela de *Carpi*; pe Tyras însă, în chip special Geţii erau numiţi cu numele lor generic: Geţii de pe Tyras: *Τυρεγέται*. Totuş nu e probabil ca Geţii să nu fi fost dislocaţi din aceste regiuni de năvălirile cimmero-scythice. Deaceea cred că suntem mai aproape de adevăr când atribuim expansiunea getică până la Nipru epocei de migraţii celto-germanice, pe la N Carpaţilor, începute în sec. IV a. Chr. Aşà cum Scythii împinseseră pe Geţi spre NV, V, SV, S şi SE, aşà au trebuit Germano-Celţii să-i ducă pe Geţi cu ei până în Crimeea. In adevăr elementul getic apare la Olbia şi în general în Scythia aşà de numeros în inscripţiile din vremea elenistico-romană, încât este clar că ei au trebuit să treacă aici printr'o enormă recrudescenţă de admigraţie. Şi aceasta, fireşte, nu abià prin cucerirea efemeră a lui Burebista, ci cu mult înainte de acest rege. Căci altfel, năvălirile sarmatice începând în aceste locuri încă din sec. II a. Chr. ar fi măturat repede orice influenţă getică din Rusia sudică şi nu s'ar fi întâmplat aici şi în Basarabia, Moldova şi Muntenia, cu Sarmaţii, aceea ce se întâmplase pe vremuri în Ardeal cu Scythii, ca toţi aceşti Iranieni să fie ei thracizaţi, în loc să iranizeze ei pe Geţi. De altfel şi în Ucraina, ca şi în câmpia munteană, Geţii, ca popor de pădure, au trebuit să ocupe în număr cu totul preponderent faţă de Iranienii iubitori ai stepei, toată regiunea de pădure dintre Nistru şi Nipru, întocmai cum mai târziu, după o observaţie a geografului Murgoci, urmaşii Geţilor, Românii, se vor întinde de asemenea în Rusia sudică tot în legătură cu pădurea, ocupând de predilecţie acele regiuni unde stepa uscată erà întreruptă de vegetaţia mai bogată a regiunilor păduroase, fie chiar şi izolate ca nişte oaze în pustiu.

IX. In ce priveşte Dacia proprie, între Tisa, Siret şi Dunăre, Ptolemaeus ne dă o serie de cincisprezece nume de triburi, dintre care numai trei par a aveà nume celtice: Anarţii [1]) şi Teuriscii în NV

---

tributul în grâne şi blăni. Centrul puterii lor nu erà în partea de V a regatului, ci în stepa dintre Nipru şi Don. Ei se stabilesc solid aici şi civilizaţia lor specifică pare a se întinde în sec IV—III spre V şi N, alungând civilizaţia thracică. Dar curând sunt mânaţi înapoi de Thraci, Macedoneni şi apoi de Celto-Germani. In N însă rămân. Dar numai până spre a. 250—200, când Sarmaţii sfărâmă imperiul scitic şi-i iau locul.

[1]) Cărora le corespund Anartofracţii, vecini ai Costobocilor Transmontani, zvârliţi spre N probabil de presiunea germanică dinspre V şi de cea sarmatică dinspre E: în orice caz, ei sunt veniţi mai târziu acolo decât Costobocii.

și N și Cotensii în E, în vreme ce toate celelalte sunt getice. Unul dintre acestea din urmă, regăsit și în Asia Mică (Caucoenses = Caucones) ne poate servi și pentru datarea tradiției istorice ajunse până la Ptolemaeus: este clar că numele acestui trib se ridică înapoi până pe vremea migrațiilor trero-cimmeriene (sec. IX—VII a. Chr.). Dar înșirarea triburilor dela Ptolemaeus nu este completă: din însăș lista lui de orașe mai deducem încă tribul getic al Singilor, cel al Sangilor, poate cel al Utilor (*Utidava* cp. cu râul *Utus* din Moesia, numit după poporul getic coborît aici din N), sigur cel al Appulilor (confirmat deplin printr'un izvor literar anterior lui Ptolemaeus) și, probabil, cel al Dacilor înșiși, ca nume regional, al unei singure seminții, tocmai prin locurile unde Romanii avuseră ocazia, prin conflictele lor cu Germanii să cunoască întâiu pe Geți, adică în NV Daciei [1]) (restaurat de noi după *Δοκίδαυα*, cetit ca *Δακίδαυα*), și deci să numească apoi toată națiunea după acest trib, cum numiseră și pe Eleni după micul trib epirotic al Grailor (Graecilor). In sfârșit din inscripții mai putem încă adăugà tribul Ansamensilor pe Someș și cel al Succilor la gura Oltului. De altă parte, tot din numele de ape și localități dela Ptolemaeus, din itinerarii și din inscripții se mai pot deduce și o serie de triburi foaste scythice și apoi getizate, precum urmează: *Sargații* în valea Hațegului și pe Siret, *Napae* pe valea Someșului și a Ialomiței, *Saci* pe valea Mureșului la S de Apulum și pe valea Dunării la Răsărit de Durostorum, *Pali* pe Siretul de jos. Trebuie să adăugăm aici că in Slovacia și Ungaria de NE, acolo unde și descoperiririle archeologice ne arată o puternică penetrație scythică, toponimia lui Ptolemaeus ne confirmă prezența tribului scythic *Abii* și a localităților iraniene Uscenum și Parca.

X. Numărul orașelor Daciei e la Ptolemaeus destul de însemnat: excluzând dubletul la *Tibiscum* și poate și alte vreo două nume nesigure, nu mai puțin de patruzeci. Iar itinerariile, ca și inscripțiile, ne mai dau încă o sumă în plus: douăzeci, fără satele din ținutul aurifer și din NV Daciei. Totuș, dacă vrem să ne facem o idee adevărată de desimea populației din Dacia și de numărul enorm al așezărilor cu nume thracice, trebuie să comparăm lista de localități dimprejurul

[1]) Cf. Strabo, p. 304: *Δακοὺς δὲ [προσαγορεύουσι] τοὺς εἰς τἀναντία πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς τοῦ Ἴστρου πηγάς, οὓς οἶμαι Δάους καλεῖσθαι τὸ παλαιόν· ἀφ' οὗ καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐπεπόλασε τὰ τῶν οἰκετῶν ὀνόματα Γέται καὶ Δᾶοι. τοῦτο γὰρ πιθανώτερον ἢ ἀπὸ τῶν Σκυθῶν οὓς καλοῦσι Δάας...*

singurului Albarnus Maior purtând nume indigene (mai sus, p. 273 sq.), păstrată în câteva table cerate ajunse doar ca printr'o minune până la noi. Acest exemplu ne demonstrează că de fapt Ptolemaeus a spus iarăş adevărul, când a declarat dela început (III 8, 4) că nu va cità decât oraşele «mai însemnate» ale Daciei, pe celelalte lăsându-le la o parte. Deaceea trebuie reţinută constatarea că chiar în lista lui Ptolemaeus numărul oraşelor de aspect onomastic străin e absolut disparent: doar singure două originar celtice, unul în NV, rămas poate încă celtic, Rucconium, la Anarţi, iar celălalt în E, Ramidava, de mult getizat. Cum însă la ţară străinii se aşezau mai puţin şi cum Romanii înşişi au păstrat în mare parte chiar la oraşe toponimia getică (vezi itinerariile şi inscripţiile), e uşor de înţeles în ce număr precumpănitor se va fi prezentat lista aşezărilor omeneşti cu nume indigene, din Dacia proprie. Chiar însă cu puţinul ce ni s'a păstrat putem să ne dăm seamă de vechimea şi intensitatea elementului getic în Carpaţi. Puţinele urme de toponimie scythică ne sunt cu atât mai preţioase cu cât ele trădează prin forma lor thracică prezenţa Geţilor aici, ca populaţie băştinaşă, la venirea Scythilor: Saci-dava, Zargi-dava, Napù-ca, Palo-da, Sarget-ias, Abie-ta, etc., în vreme ce, dacă Geţii ar fi venit mai târziu, după Scythi, numele de localităţi iraniene ar fi avut în întregime, ca în Rusia sudică, forma scythică. E adică acelaş fenomen ca şi la toponimicele celto-gete: Ramidava, Piroboridava, etc.: elementul băştinaş getic — la această epocă ne mai discutat de nimeni — imprimă pecetea lui numelor de oraşe ale intruşilor în ţinut compact getic.

XI. Putem spune, în general, cu privire la caracterul toponimiei dacice, că ea e, din punct de vedere linguistic, comun thracică; totuş ea oferă anume caractere deosebitoare faţă de toponimia sud-thracică — înainte de toate numele de *davae* al aşezărilor getice, spre deosebire de *parae*-le Thracilor sudici — caractere care ne îndeamnă a considerà grupul etnografic getic — dată mai ales enorma lui întindere — ca un grup special, coordonat Thracilor, aşà cum erau coordonaţi Phrygienii şi Armenii şi alcătuind împreună cu aceştia marea familie geto-thraco-phrygo-armeană, esenţial deosebită de familia pannono-illyro-messapo-macedo-epirotică. A pune pe Illyri la un loc cu Thracii e egal cu a face din Celţi şi Germani o singură naţiune, sau a confundà limba latină cu cea greacă. In adevăr, în vreme ce Illyrii merg ca onomastică alături de Italici, Geto-Thracii merg alăturea

de Greci și, trebuie imediat adăugat, alăturea de Iranieni. Esențial deosebiți ca popor de aceștia din urmă, Thracii din Carpați au avut totuș a suportà rând pe rând presiuni și chiar predominări iraniene, incepând cu Sciții în sec. VII a. Chr., continuând cu Sarmații din sec. I a. Chr. inainte, și sfârșind cu Alanii, pe vremea marilor migrații germano-slave și turano-mongolice. Fapt e însă, că din toponimia Daciei rezultă o mare puritate thracică încă și în timpurile târzii ale cuceririi Daciei de Traian și, în special, toponimia rurală e plină de formații transparent thrace și de un străvechiu răsunet indo-european: *Deusara* (apa zeilor>«Fântâna Zânelor»), ca in reg. Philippopolis *Diiesure* (CIL. VI 2799 = 32543 cu Pârvan, *Note di geogr. ant., l. c.*, p. 342), *Sclaieta* («Peștera»), *Resculum* («Bogata»), *Brucla* («Strâmtoarea»), *Berzovia* («Mestecănișul»), *Tamasidava* (satul smoliților: «Țigăneștii»), *Drobeta* («Despicata»), *Acmonia* («Pietroasa»), *Argidava* («Albești»), *Aizizis* («Căprița»), *Comidava* («Drăgănești»), *Germisara* («Ape Calde»), *Triphulum* («Trei Stânci», «Trei Munți»), etc. Stăpânirea scythică, de cel puțin două secole, asupra Daciei a lăsat, firește, urme destul de adânci. Astfel în afară de numele de triburi și de localități constatate mai sus, însuș numele *Dacilor* și *Geților* se arată a fi scythice [1]. In adevăr, ca și Agathyrșii, *Dahae*, *Dagae*, *Davi*, *Dai*, *Daci*, ori *Getae*, sunt nume de popoare scythice bine cunoscute: *Dahae* în Turkestan (*περὶ τὴν Ὑρκανίαν:* Strabo, p, 304), iar *Getae* în compuse ca *Massagetae* (tot acolo: Plin., *N. h.*, VI 17 (19), 50), *Thyssagetae* (Plin., *N. h.*, IV 12 (26) 88; cf. VI 7, 19, in Sarmatia europeană, între Nipru și Don, nu departe de *Agathyrsii* dela Răsăritul Niprului de Sus). Ca și *Agathyrsii* ori *Satrii*, ei s'au desnaționalizat curând, lăsând numele lor moștenire Thracilor pe cari ii stăpâniseră un timp. E foarte probabil, că dacă numele de sclav *Γέτας* a venit la Greci prin negoțul de sclavi din Pontul Euxin, numele de sclav *Δᾶος* a venit fie dela *Daii* din Rhodope, fie încă și dela cei din Dalmația, la coasta Adriaticei, acei *Δάοι 'Αοϱαοί*, de cari am vorbit mai sus. Se pare că în general numele de Geți a fost mai răspândit în spre Pontul Euxin, dela Balcani și până pe Nistrul de Sus

[1]) Tomaschek, I, p. 92 și 101 recunoaște că numele Dacilor și Geților sunt greu explicabile nu numai din thracică, ci în general pe cale filologic-comparativă indo-europeană. La posibilitatea istoric-etnografică propusă de noi el nu s'a gândit nici pentru Daci ori Geți, cum nu se gândise nici pentru Agathyrsi, deși aceștia strigau nația lor prin numele însuș ce-l purtau.

(*Τυρεγέται*), in vreme ce numele Dacilor a fost mai frecvent în NV, V şi S (**Δακίδαυα* din NV Daciei; *Daursii* din Dalmaţia, *Δᾶοι* şi *Δᾶοι* din Rhodope, *Δακίβυζα* din Bithynia). Ca nume mai general *thracic* al indigenilor din Carpaţi pare a fi fost întrebuinţat de o mare mulţime de triburi acela de *Carpi*. In adevăr, cercetarea noastră de mai sus i-a găsit deopotrivă în Slovacia de NV, în Carpaţii nordici, în Moldova şi Basarabia sudică, în sfârşit chiar dincolo de Nistru, până la Nipru. Impinşi întâiu de Scythi spre V (sec. VII), apoi de Celţi spre E (sec. III), în sfârşit de Germani spre S (sec. II—III p. Chr.), ei rămân tot ca neamul dacic cel mai caracteristic şi mai numeros în şi împrejurul masivului carpatic şi Zosimus îi cunoaşte încă la 380 d. Hr. în părţile noastre ca aliaţi ai Hunilor şi Skirilor sub numele de *Καρποδάκαι*. Venzii slavi ajunşi în aceste vremuri până în Basarabia sudică sunt vecinii lor estici (TP). De altă parte Pannonia şi Moesia erau pline de Carpi colonizaţi aici încă de pe vremea lui Diocleţian. Odată cu prăbuşirea graniţei romane a Dunării în sec. V, Carpii nu mai pot fi însă mutaţi cu de-a sila în S, ca acei Carpi din *vicus Carporum* de pe lângă Hârşova actuală, pe cari îi cunoaşte Valens deaproape în a. 368 [1]), ci îşi caută singuri de treburile lor, fie năvălind în Meazăzi, fie fixându-se în munţii lor nordici [2]); Tomaschek, I, 110 sqq. crede că după 380 «*Carpodacii*» «werden bald unter den Hunnobulgaren und Skiren verschwunden sein». De fapt ei au trebuit să alcătuească ultimul aport autentic dacic — încă neromanizat, pentrucă rămăseseră în N Daciei, dincolo de graniţă — la formarea viitoarei naţiuni române, eventual, în trecerea lor dincolo de Dunăre, până în Epir şi Grecia, tot ei vor fi adus noui elemente dacice, proaspete, peste cele bessice din Thracia ori illyro-romanice din Dalmaţia şi Macedonia, de mult topite fie în romanism, fie în thracismul sudic. — Sigur e, că, *la aşezarea lor în Dacia, Slavii au găsit aici o toponimie în mare majoritate thracică şi numai pe ici pe colo romanică. Acest lucru*

[1]) Cf. Pârvan, *Durostorum, l. c.*, p. 334.

[2]) Preocupat de problema germanică pe care o trată, C. Diculescu, în cartea sa *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, I, p. 29 sqq., a dat o interpretare absolut neadmisibilă izvoarelor privitoare la *Dacii liberi* din N Daciei romane: el crede că prin *Daci* avem a înţelege dela 250 înainte pe Gepizi, ceeace e total greşit chiar din punctul de vedere germanic al chestiunii: Gepizii nu erau singurii locuitori acolo unde-i aşează Diculescu în acest timp, iar Dacii liberi nu erau numai «die ausgewanderten Daker», ci toată naţiunea geto-carpică dela Vistula şi până la Nipru, de care se pare că D. nu are decât o vagă idee.

trebuie bine fixat, dacă nu vrem să atribuim Slavilor nume de localități neromanice, care, totuș, n'au nimic de-a face nici cu Slavii, ci sunt pur și simplu toponimicele getice, din care mai sus am dat o serie de probe, existente până la sfârșitul Daciei romane, pentrucă ele fuseseră întocmai primite și de noii coloniști ai acestor ținuturi și pronunțate la țară în chip getic încă mult după 270, când procesul de romanizare nu încetează, ci abiă a început serios, și va dură până în sec. VII—VIII neîntrerupt. Dealtfel întreaga chestiune a toponimiei carpato-balcanice [1] va trebui pe viitor desbătută pornindu-se dela acest punct de vedere, că Slavii au moștenit în această privință direct pe Thraci și numai în a doua linie și pe Romani.

XII. Față de considerațiile mai sus expuse, cronologia migrațiilor getice se clarifică fără mari dificultăți. Inceputul lor a trebuit să urmeze deaproape pornirea deplasărilor cimmeriene, care — sub presiunea scythică din E — împingeau pe Geții dela Tyras spre V și

[1] Cuntz, *o. c.* mai sus, p. 227, n. 1, dă o serie de lecturi nouă față de ed. Müller, foarte interesante și bazate pe un serios studiu al manuscriptelor, din nenorocire însă insuficient susținute cu material toponomastic comparativ. Dăm aici o scurtă înșirare și critică a lor, cu atât mai necesară, cu cât cartea lui Cuntz neocupându-se nici de Dacia, nici de Sarmatia, nici de Thracia, iar de altă parte rezultatele ei pentru regiunea central-europeană pe care o tratează fiind respectabile, cercetătorii români trebuesc preveniți, afirmativ sau negativ, asupra temeiului ce se poate pune pe acele puncte numai întâmplător atinse de Cuntz, dar care pentru noi sunt hotărîtoare. Și pentru Cuntz Vaticanus 191 (X) e capital. In plus el folosește, ca și Schütte, cod. Urb. 82, pe care însă, după Heiberg (cf. Cuntz p. 4), îl datează în sec. XI. Valorificarea lui Ptolemaeus în raport cu Marinus deoparte, cu harta Antoniniană de alta (Caracalla), e plausibilă. Din multe puncte de vedere lucrarea lui Cuntz înseamnă un real progres. In ce privește lecturile ce ne interesează (cele identice cu ale lui Müller nu le mai notăm), iată ce avem de observat. Cuntz p. 67 *Σουσουδάνα* (v. la noi p. 222); ibid. *Ἀρσόνιον* și p. 68 *Ἀρσικούα* la noi p. 222), lecturi mai sigure ca acelea dela Müller, nu schimbă nimic din concluziile noastre, *l. c.* Senzațional de importantă ar fi lectura *Γετιδαύα* dela p. 67, dacă ar puteà fi asigurată și în alt chip decât prin X. Noi rămânem deocamdată la lectura *Σετίδαυα* bine asigurată, etimologic, ca thracică (mai sus, p. 222 cu 235). Credem greșite lecturile dela pag. 73 (cf. p. 61) *Ναραβῶνα* (cf. și p. 74 sq.) și *Κολαντιανοί*, în loc de *Ἀραβῶνα* și *Κολαπιανοί* (v. mai sus, p. 225 și 227). Despre *Κερτόβαλος* (p. 74) am vorbit mai sus, p. 227, n. 1. Pentru *Οἰμυνάκιον* (p. 80) în loc de *Εἰμυνάκιον* (la noi p. 230) nu e nevoe să insistăm. In comentarul său topografic Cuntz se oprește asupra următoarelor localități ce ne privesc: *Certobalus* p. 166; la noi, p. 227), *Curta* (p. 170; la noi, p. 227), *Sala* (p. 198; la noi, p. 227), *Saldis* (p. 199; la noi, p. 228), *Berbis* (p. 160; la noi, p. 227), *Carpis* (p. 165; la noi, p. 225).

chiar NV şi SV: deci cel mai târziu prin a. 900 a. Chr. neamurile getice din Carpaţi încep a fi adânc turburate în raporturile lor reciproce de stăpânire a ţinuturilor pe cari de demult fiecare se fixase. De altă parte la a. 600 migraţiile trero-cimmero-scythice [1]) luaseră sfârşit aproape pretutindeni. Herodot nu mai ştie, în orice caz, nimic de mişcări de migraţie pe vremea lui. Dimpotrivă la sfârşitul sec. VI, când Dareios trece Dunărea împotriva Scythilor, pretutindeni în N fluviului istoricul elen înşiră regate bine consolidate, printre care acel al Agathyrşilor din Carpaţi duce o politică de rezervă prudentă şi de neutralitate expectativă în marele conflict ce se desfăşură. Tot pe la 500 a. Chr., cel mai târziu, Scytho-Geţii erau consolidaţi — de mult — atât în Dalmaţia (Dacii Aorsi) cât şi în Rhodope (Dio-Bessii, Satrii, Trausii-Agathyrsi şi regele Geta al Edonilor). Aş fi chiar înclinat a admite nu anul 600, ci anul 700 a. Chr. ca sfârşit al turburărilor cimmero-scythe în N şi V Mării Negre. In adevăr, între 700 şi 600 Pontul Euxin se află în plină colonizare elenică; comerţul cu Sudul înfloreşte. Grecii pătrund pe văile marilor fluvii în sus, până departe în interiorul scythic, resp. getic. Nu e însă probabil ca această penetraţie pacifică să fi putut aveà loc în plină migraţie cimmero-scythică. De altă parte ne trebuie pentru totala thracizare a Scythilor din Carpaţi şi din Rhodope un timp destul de îndelungat, pentru ca în a. 500 acest proces să fi fost de mult sfârşit. Toponimia geto-scythică a Daciei lui Ptolemaeus îşi are deci bazele fixate definitiv încă din sec. VII—VI a. Chr.

VI

Protoistoria getică începe de fapt — ca şi în Vest — încă din vremea bronzului. Totuş studiile de amănunt asupra tipologiei şi cronologiei bronzului carpato-danubian sunt — mai ales pentru regiunea dela S şi E Carpaţilor — încă insuficiente pentru a puteà încercà azi, fie chiar şi numai în linii mari, o protoistorie completă a patriei noastre în mileniul al II-lea a. Chr. [2]) Dar, mai e încă un neajuns: perspectiva din care

[1]) Faptul că în ţinuturile de NV ale Asiei Mici invadate de Trero-Cimmerieni nu găsim nume de localităţi formate cu *-πάρα* (ca în Thracia proprie) şi mulţimea analogiilor toponimice geto-bithynice mă fac să exprim aici ipoteza, că printre acei *Κιμμέριοι, οὓς καὶ Τρῆρας ὀνομάζουσιν* (cf. Strabo, p. 61), elementul treric va fi fost alcătuit de însăşi Thracii din Carpaţi.

[2]) Vezi literatura notată de Déchelette, *Manuel*, II 1, p. 88 şi de Menghin, la Hoernes-Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst*, Wien, 1925, p. 824.

s'au făcut datările pentru neoliticul, chalcolithicul și bronzul carpato-danubian e — după părerea noastră — prea rigid vestică. S'a plecat sau dela evoluția civilizației din Europa Centrală, sau dela cronologia culturilor egeice și nu s'a ținut deajuns în seamă materialul local (în special cel foarte modest, dar foarte autentic, ceramic). Un exemplu tipic de cronologie care nu se potrivește și pentru regiunea noastră în vârsta bronzului, e cel dela Menghin, în Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 818. Dar chiar considerațiile speciale pe care le consacră Reinecke bronzului «ungar» în *Archaeologiai Értesitö*, XIX, 1899, p. 225 sqq. și 316 sqq., cu toată excelența lor pentru Ungaria, nu corespund deplin împrejurărilor speciale din Carpați. Căci dacă R. (p. 316) dă epocei a IV-a a bronzului «ungar» granițele: c. 1150—c. 850 a. Chr., singur recunoaște că întreagă perioada a doua a bronzului «ungar» III, dela 1300—1150 e o pregătire pentru formele din bronzul IV, iar în alt loc [1]) prelungește bronzul IV — tocmai pentru regiunile noastre — până pe la 750 a. Chr. Tot așà, numai cu modificări, s'ar puteà întrebuință pentru materialul din Carpați și sistemul tipologic-cronologic al lui Montelius pentru N (prevăzând treptele: I 1900—1600; II 1600—1400; III 1400—1050; IV 1050—850; V 850—650; VI 650—500) ori pentru Italia [2]) (cu bronzul complet încheiat la 1125—1100 a. Chr.).

De fapt, noi trebuie să considerăm în Dacia vârsta bronzului prelungită până pe vremea Scythilor (sec. VII), deși influența hallstatto-venetă se arată a fi fost puternic activă aici încă de pe la a. 1000 a. Chr. In adevăr chiar în evoluția fibulelor ultimei perioade a bronzului din Dacia nu poate scăpà nimănui elementul excelent de datare față de Vest și Sud [3]), element care iarăș duce la aceeaș constatare, că anume bronzul dacic e activ până foarte târziu și, în ultima sa epocă — perfect diferențiată de cele precedente (egal dacă *trei*, ori *patru*, căci în orice caz *prima* rămâne quasi-necunoscută) [4]) — între 1000 și 700 a. Chr., el constitue o civilizație absolut specifică (analoagă atât ca bogăție și strălucire, cât și ca extensiune, splendidului nostru eneolitic, ori, mai

[1]) V. la noi, mai sus, cap. I, p. 5; cf. alte indicații bibl. la p. 2 și urm., notele.

[2]) Cf. tabloul dela Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 447, iar pentru N, p. 416 sqq., cu ultima bibliografie.

[3]) Cf. asupra clasificării fibulelor «ungare» studiul lui L. Márton în *Arch. Ért.* XXXI 1911 și XXXIII 1913.

[4]) Cf. Menghin, la H.-M., *o. c.*, p. 825. Subsemnatul e înclinat, să admită, înainte de c. a. 1000, numai *trei* alte epoce ale bronzului dacic (iar nu *patru*, ori *două*).

clar, chalcolithic, cu mult superior ca idei şi forme neoliticului pur). In adevăr ultima perioadă a bronzului dacic se desfăşură sub semnul influenţelor vestice «hallstattiene» şi «veneto-illyre». Depozitele de bronz IV găsite la Guşteriţa (Erzsébetfalva-Hammersdorf, Sibiiu), la Fizeşul Gherlii (Ördöngös-Füzes — Solnoc-Dobâca), ori la Hajdu-Böszörmény (în Crişana) [1], ar fi oarecum clasice pentru ultimul «bronz» pur, dacă n'am descoperi în ele elementele *norditalice*, care ni le datează şi astfel ni le deosebesc, fie şi numai ca nuanţe, de fabricatele imediat precedente — *fără* influenţe vestice, şi ca atare constituind *adevărata* fază ultimă a bronzului III.

De altă parte marea majoritate a depozitelor de bronz din Dacia şi regiunile imediat înconjurătoare, în special spre V, se arată a fi fost *ascunse* de teama unor năvăliri şi conţin, fireşte, obiecte din aceeaş epocă, şi anume, ultima: a IV-a. Dar năvălirile cimmeriene la E, illyre la V, doriene la S, sunt toate prinprejurul anului 1000 a. Chr. Turburarea odată începută nu mai încetează până în sec. III a. Chr., când Celţii sunt, sau definitiv fixaţi, în unele regiuni, sau definitiv alungaţi, în altele. Punctul culminant al neorânduelilor îl alcătueşte năvălirea scythică, între sec. VIII şi VI a. Chr. La sfârşitul sec. VI erà din nou oarecare linişte în ţinutul carpato-danubian. Dar de pe la a. 500 Celţii caută să-şi facă loc violent spre E şi S, pornind fie din Gallia, fie mai ales din Alpii de N şi NE, spre SE italic şi carpatic, iar mai târziu balcanic.

Excelentul archeolog maghiar L. Márton zice în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 141, cu prilejul studiului fibulelor «ungare» din vârsta Hallstatt: «timpul care se cuprinde între sfârşitul vârstei de bronz şi venirea Celţilor e epoca cea mai întunecată a preistoriei Ungariei», şi, ca şi noi, el se plânge de lipsa lucrărilor pregătitoare asupra materialului până acum descoperit; se va înţelege astfel de ce un istoric, pe datele oferite până acum de archeologi, numai cu greu poate încercà — ca şi pentru bronzul IV — fie şi numai în linii mari o lucrare de sinteză asupra protoistoriei carpato-danubiane în prima epocă a fierului.

Fapt e, că — după cum am accentuat mai sus — chiar pentru epoca bronzului, asupra căreia avem folositoarea culegere a lui Iosef Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest I 1886 (apărut întocmai şi în l. germană: *Altertümer der Bronzezeit in Ungarn*, Budapest, 1887), II 1892 (numai în ung., conţinând inventarul descoperirilor, după localităţi), III 1896 (numai în ung., cuprinzând expunerea istorico-archeologică

[1]) Asupra tuturora vom reveni mai jos, la cercetarea influenţelor italice.

asupra vârstei bronzului în Ungaria), suntem insuficient informaţi. In adevăr, Hampel a acordat cea mai mare atenţie tipologiei în sine, preocupându-se destul de puţin de clasificarea cronologică şi de evoluţia diferitelor forme în cursul timpului [1]). Iar ceramica e la el ca şi inexistentă.

Destul că, după cele de mai sus, nu ni se pare absolut stringent ca să începem a IV-a epocă a bronzului dacic încă din sec. XII a. Chr., cu Reinecke, precum nu e, deasemenea, în perfectă concordanţă cu materialul dela noi o încheiere a ei în sec. IX, cu Reinecke şi Montelius. Ci ni se pare mai potrivit să atribuim acestei vremi de prefacere şi amestec de civilizaţii (de o parte cu V illyro-italo-celtic, de alta cu E cimmeric) limitele de timp c. 1000—700 a. Chr. Inainte de a. 1000 ne aflăm în bronz pur, analog cu V celtic şi N germanic, iar după 700 ne aflăm în prima epocă a fierului getic, specific caracterizată prin influenţele orientale aduse de civilizaţia scythică şi eleno-iraniană a fierului. Aceste influenţe vor dură — *în Dacia* — până pe la a. 300—250, când *Celţii* pătrunzând din toate părţile la Dunărea de Jos, în Carpaţi şi la Nistru, pun bazele unei culturi specifice pe care o cunoaştem în V alpin încă de pe la a. 500—400, după regiuni, sub numele de cultura La Tène. Nici epoca de pregătire a acestei culturi, sec. V, nici prima ei fază proprie, La Tène I (400 — 300), nu se întâlnesc la noi, decât ca slabe urme de răsunet foarte îndepărtat. Dimpotrivă, odată cu sec. III, această cultură se generalizează în toată Dacia şi înflorirea ei e identică cu însăşi renaşterea poporului getic, dela Dromichaites la Burebista şi Decebalus. Rezumând cele arătate mai sus, în special pe baza experienţei noastre proprii pe teren, fixăm următoarele date pentru cronologia protoistoriei getice:

Bronz III	—	c. 1400 — 1000 a. Chr.
Bronz IV	—	c. 1000 — 700 a. Chr.
Fier I	(Hallstatt)	c. 700 — 300 a. Chr.
Fier II	(La Tène)	c. 300 a. Chr. — 50 p. Chr.

* * *

Am văzut mai sus (cap. I, p. 2 şi urm.) că prin anii 1000 a. Chr. locuiă în Dacia poporul thracic pe care-l cunoaştem mai târziu prin

[1]) Ţin să notez aici pentru nespecialişti, ca şi pentru începători, că harnicele *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden*, publicate de Carl Gooss în 1876 şi 1877 în *Archiv d. V. f. siebenb. Landeskunde* (XIII şi XIV) nu mai pot fi folosite azi, decât cel mult ca material, tocmai din cauza pomenitelor confuzii cronologico-tipologice între Bronz şi Fier.

istoricii greci sub numele de *Geți*. Dar între bronzul IV (1000—700) și bronzul III (1400—1000) e, după cum a observat cu atâta competință și Reinecke [1], o așă de perfectă continuitate, încât cele două perioade constitue împreună oarecum un tot: nu credem deci în nici un chip posibilă vreo schimbare mai mare politică ori etnografică în aspectul regiunilor noastre în jumătatea a II-a a mileniului al II-lea a. Chr. Aceiași Thraci nordici dela a. 1000 au trebuit să locuiască și să stăpânească în Carpați și la a. 1400 a. Chr. Această afirmare nu conține de altfel nici o idee revoluționar de nouă: ea e dimpotrivă o simplă confirmare, pe alte căi, a unor păreri exprimate încă din 1904 de Hubert Schmidt [2], în legătură cu chestiunea originilor civilizației troiano-myceniene, păreri rămase în parte discutabile până azi, dar vrednice de cea mai mare luare aminte chiar din partea adversarilor lor.

Din studiul topografic al așezărilor bronzului III și IV, ca și, mai ales, din examinarea istorico-culturală a inventarului industrial al acestor așezări și în special al *depozitelor* ascunse în perioada a IV-a de teama năvălirilor [3]) reiese pentru viața social-politică a Thracilor din Carpați prezența unor fenomene quasi-identice cu cele din Evul-Mediu, «feodal», «achaeo»-mycenian. Când săpăturile și studiile asupra epocei bronzului «getic» vor fi destul de complete, ca să se încerce o sinteză mai amănunțită, prevedem că multe capitole din protoistoria strămoșilor noștri în mileniul al II-lea a. Chr. vor fi explicate și ilustrate cu lungi pasagii din *Iliada* și *Odysseia*.

Bronzul e, ca și aurul, rar și scump. El nu se întrebuințează atât pentru *unelte*, cât mai ales pentru *arme* și *podoabe*. In așezările vremii el e rar. Dovadă de puțina lui întrebuințare la poporul de jos. Dar acelaș popor simplu dela țară dovedește bună-stare și gust pentru frumos în ceramica lui, păstrată, precum — de sigur — va fi dovedit în țesăturile și cusăturile hainelor lui și locuințelor lui, nerezistente la acțiunea agenților chimici. Fapt e, că figurinele de lut ars păstrate din bronzul mai vechiu reproduc în chip minunat frumoasele cusături și broderii ale vremii. Cercetătorul viitor va trebui să compare hainele thrace reprezentate pe vasele grecești din epoca clasică și hainele «idolilor» carpato-danubiani.

[1]) *Archaeol. Ért.*, XIX 1899, p. 316.

[2]) Cf. la noi mai sus, p. 2 sq., cu notele.

[3]) La expunerea de mai jos e a se aveà prezent materialul reprodus la Hampel, *o. c.*, și în colecția rev. *Archaeologiai Értesitő* (pentru citate v. mai jos, notele).

Dar adevăratul lux și adevărata strălucire artistică e de căutat la clasa nobilă, la răsboinicii, seniori, cari stăpânesc asupra poporului muncitor. Burgurile lor sunt așezate pe înălțimi, însă nu izolate, ci în apropierea câmpiilor și platourilor roditoare, de multe ori pe un simplu deal ori dâmb, sunt întărite cu valuri de pământ, câte odată cu ziduri de pietre mari așezate una peste alta fără legătură de var. Răsboinicii, înarmați cu spede și lănci, apărați de platoșe și, de sigur, și scuturi, având coifuri pe cap și cnemide dela genunchi la glesne, luptă de multe ori de pe care de răsboiu [1]), cu două roate, asemenea celor ale eroilor homerici. Dar ceeace îi încântă mai ales, e împodobirea trupului lor cu tot felul de brățări, colane, inele și a hainelor lor cu tot felul de aplice, nasturi, pendantive; hainele lor sunt prinse, în special mantiile și tunicile, cu nesfârșit de variate *fibule*, cingătorile lor sunt acoperite de plăci de metal cu desemne înflorite și figurate, hamurile și frânele cailor sunt nu mai puțin pline de podoabe de metal, iar femeile poartă cercei, inele de cârlionți și ace de cap, diademe, precum și frumoase paftale de cingători, pentru a nu mai vorbi de colanele, brățările, inelele, fibulele, etc., pe care le folosesc aproape deopotrivă cu bărbații, adică, de fapt, mai puțin ca ei.

Firește cei bogați (ca Agamemnon ori Menelaos în Sud) au toate aceste podoabe în aur, precum tot de aur sunt și vasele de care se servesc (v. tezaurele din Bihor ori Târnava-Mică și dela Vâlci-Trân [2]) lângă Plevna); seniorii mai modești (ca Nestor ori Odysseus în Sud) au însă și podoabele lor tot de bronz, ca și armele.

O singură unealtă rurală se găsește în cantități enorme în depozitele vârstei de bronz: *secerea*. E o dovadă că seniorii medievali ai Daciei bronzului sunt înainte de toate *mari agricultori*, iar nu simpli crescători de cai, ca Thracii sudici. Déchelette a exprimat chiar ipoteza că *secerea* e o invenție nord-thracică, adică «*getică*», a Thracilor din «Ungaria» [3]), recte din Carpați, unde, de jur împrejur apar bogate depozite de bronz

[1]) Asupra carelor de luptă în Europa protoistorică cf. Déchelette II 1, p. 296, n. 2 și II 3 p. 1180 sqq. Déchelette n'a cunoscut roatele de car dela Arcalia și dela Abos (mai jos p. 319 sqq., și fig. 208) care se arată mai de grabă a fi aparținut unui car de luptă decât unui car procesional.

[2]) Spre deosebire de Andrieșescu, care datează acest tezaur pe la 1600 și de mine care îl datez între 1200 și 1000 a. Chr. (v. mai jos, p. 295, n. 1) Paul Reinecke îl datează în *Germania* pe 1925, în «die jüngere Hälfte der Hallstattzeit». Deși nu împărtășesc argumentarea lui Reinecke, reproduc totuși la urmă, în pl. XI și acest tezaur, pe care Wilke pare a-l dată ca și mine, în bronzul târziu.

[3]) *Manuel* II 1, p. 17.

cu numeroase seceri. E chiar probabil, față de numărul uneltelor găsite, că, prin comerț, ele vor fi fost răspândite și în popor, și că nu numai nobilii ci și țăranii le vor fi folosit la tăierea grâului de pe lanuri.

Ca și în Apusul celtic și în Nordul germanic, așà și în Carpați, clasa stăpânitoare credeà în zei cerești: printre ei de sigur și zeul soarelui cu simbolele lui: discul, roata, barca și lebăda— acel *Apollo Hyperboreul* de care povestesc legendele elene în legătură cu cultul soarelui și al lebedei [1]) la neamurile dela Miază-Noapte. Cred dimpotrivă, după idolii de pământ sau bronz, reprezentând oameni și animale, și în special figuri feminine, găsiți în așezările vârstei de bronz, că poporul de jos înclină spre cultele chthoniene. Nu e nevoie, pentru a admite această deosebire, de a presupune și o diferență de origine etnică la cele două clase sociale. Ci, ca și în Sudul elenic, poporul de jos s'a lăsat mai mult influențat de cultele străvechi locale, ale *aborigenilor preindoeuropeni* din cea mai veche perioadă a neoliticului. Thracii indoeuropeni așezându-se în Carpați peste populația locală au primit firește în conlocuirea cu ea diferite gânduri și forme ale vieții acesteia. Treptat, ca și în Grecia, au desnaționalizat-o; dar, ca exemplu, cultul principal al aborigenilor, pentru Marea Zeiță subpământeană, a creației și rodirei, l'au păstrat mai departe.

Facem acum toate aceste considerații ca simple generalități, necesare înțelegerii istorice a materialului cunoscut până acum; ele vor aveà a fi din nou controlate la lumina unor adunări și statistici mai bogate și precise de materiale arheologice, atunci când săpături mai numeroase ne vor permite să adâncim cercetările de față.

Când apoi, prin anii 1000 a. Chr., negustorii italo-illyri au început să aducă, întocmai ca în Europa Centrală și Vestică, așà și la noi, până în fundul Carpaților moldoveni și chiar dincolo, în Galiția, până pe Nistru, productele frumoasei industrii de bronz atestine, villanoviene și etrusce, clasa nobilă din Dacia s'a grăbit să cumpere nu numai ciste și situle ori alte vase, ci și, mai ales, armùri în noul stil: pieptare, coifuri, cnemide, etc., cu caracteristicile ornamente în relief au repoussé, ori de linii punctate. După modelele nouă, italo-hallstattiene, făurarii de bronz locali, la Spălnaca pe Mureș, la Fizeșul Gherlii pe Someș, ori la Gușterița lângă Sibiu, schimbau și ei motivele ornamentale ale cingătorilor, paftalelor și aplicelor de bronz, ba chiar, pe ici pe colo și ale armelor, iar olarii dela

[1]) V. Pârvan, notă la I. Andrieșescu, *Tezaurul dela Vâlci-Trân*, Acad. Rom., M. S. I., seria III vol. V, p. 11 (5) și 38 (32). Cf. Déchelette, *l. c.*, p. 18 sqq.

Târgul-Mureșului cercau să imite în lut vasele de bronz etrusce (v. amănuntele mai jos).

Reiese astfel în chip sigur că locuitorii Daciei intră în mileniul I a. Chr. în bună pace și cu deplină înflorire a vieții lor economice.

Ce s'a întâmplat mai deaproape între a. c. 900 și 600 a. Chr. în Dacia, e greu de lămurit până acum în prea multe amănunte. Dar un lucru e sigur: arme și obiecte *de fier* hallstattiene sunt cu totul rare în Dacia. Primele *arme de fier*, care apar aici, sunt pumnalele și spedele scurte *scythice*. Acest fenomen nu poate fi fără un anume sens mai adânc.

Când au pornit, prin a. 1000—900 a. Chr., Cimmerienii din N Mării Negre și Caucazului să se miște către Apus și Miazăzi [1]), s'au produs de sigur turburări și în Dacia și multe tezaure, de bronz și aur, au fost atunci îngropate de frica *acestor* năvălitori. Totuș, în general, bunăstarea localnicilor a continuat: dovada hotărîtoare cronologică e în descoperirea de obiecte de podoabă de bună tradiție a bronzului IV, *împreună cu* lucruri scythice, de pildă la Aiud. Iar o dovadă foarte puternică, stilistică, o avem în alcătuirea tocmai în vremea aceasta dintre 900 și 600 a unui stil *getic* al podoabelor de aur, găsite în mare număr în Ardeal și fiind evident pre-scythice. Prin urmare catastrofa s'a întâmplat *după* a. 700. Și *spedele de fier* scythice arată cine au fost, măcar pentru un timp, biruitorii. Frumos impodobiții cavaleri medievali ai bronzului IV dacic au fost înfrânți de nomazii irano-turano-mongoli cari năvăleau încoace pe caii lor mici și păroși, având ca arme săgețile cu vârf de bronz, care răneau de departe, și pumnalele de fier care luau definitiv viața rănitului căzut la pământ.

Așa zisa *epocă scythică* a Daciei, între 700 și 300 a. Chr., se arată, cel puțin din descoperirile de până acum, ca o vreme de sărăcie și decadență.

Putem afirmă că venirea Scythilor asupra Daciei a fost o grea calamitate, din care Geții nu s'au putut reculege decât prin sec. IV, fie alungând, fie desnaționalizând pe Scythi.

Fierul, ca material civilizator și productiv, a fost adus în Dacia de Celți. *Epoca celtică* a Daciei a fost o vreme de renaștere și întărire, pe toate terenele, a neamului getic.

Dacă prin urmare, prin anii 1000, Dacia getică intră în legături cu

[1]) Cf. pe lângă cele citate în cap. I, încă și Wilke, *Archäologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern*, in *Zeitschr. f. Ethn.*, 1904, I, — cu L. Márton, în *AÉ.* XXIV, p. 426—432, și din nou Wilke în *Mitt. Wien. Anthr. Ges.* XXXVIII 1908, p. 136 sqq.

Vestul italo-hallstattian, și numeroase fabricate aparținând ca timp și stil primei vârste a fierului vestic se întâmpină destul de frecvent în Dacia, contemporan cu întrebuințarea acelora; fabricate în SV și V, e clar că bronzul IV dacic este, din punct de vedere cultural, total neinteligibil fără continua lui comparație cu hallstattul I.

Este deci necesar, atunci când ne ocupăm cu protoistoria getică în vârsta fierului, să începem examinarea materialului archeologic dintre Tisa, Nistru și Dunăre nu abià dela a. 700, ci încă dela a. 1000 a. Chr. Am ținut să clarific această înfățișare specifică a primelor trei veacuri de civilizație getică în mileniul I a. Chr., pentrucă ele constitue un adevărat simbol pentru întreaga istorie culturală a acestui pământ, totdeauna adăpost de curente contrarii de civilizație, venind din E și din V spre a se contopi aici și a creà o cultură particulară în masivul carpatic; în eneolitic, ca și în bronzul IV, în La Tène II și III, ca și în vremea romano-byzantină, ori în epoca romană.

Material, adică economic, vârsta fierului începe la noi abià pe la 700; spiritual, adică istoric-cultural ea începe totuș încă dela a. 1000. Vom examinà deci mai jos, sub capitolul «Hallstatt», toate monumentele care ne pot lămurì asupra schimbărilor aduse de vremea fierului în viața getică, încă dela primele fabricate villanoviene care apar în Dacia.

Cercetările pe teren în regiunile bogate în fier ale țării noastre sunt încă prea sumare și săpăturile sistematice în Ardeal și ținuturile înconjurătoare, bogate în mine, prea la începutul lor, pentru ca să putem stabilì vre-o legătură sigură între începuturile și înflorirea civilizației fierului în Dacia și începuturile și intensitatea exploatării minelor *dela noi* în antichitatea protoistorică [1]). Dimpotrivă ne este posibil a preciză drumul pe care marii făurari ai Europei în vârsta fierului, Celții, s'au apropiat de ținuturile getice și timpul când și-au întemeiat ei întâi atelierele lor, de unde au răspândit, prin comerț, în Dacia, fabricatele lor. Cercetările fericite ale lui T. Lehóczky în comitatul Bereg, în regiunea Muncaciului [2]), au dus la rezultate, nebănuite nici de autor, în ce privește evoluția civilizației fierului în Dacia.

[1]) Așà precum s'a stabilit pentru civilizația Hallstatt născută în Noricum, țara prin excelență bogată în fier: cf. Déchelette, *Manuel* II 2, p. 548 sqq., II 3, p. 1540, etc. Pentru județul Trei-Scaune din Ardeal, cf. art. lui G. Téglás, în *Arch Ért.* VIII 1888, p. 153 sqq.; cf. și art. aceluiaș despre turnătoria dela Beșineu, *ibid.*, VII 1887, p. 153 sqq.

[2]) *Arch. Ért.* XXI 1901, p. 138 sqq. și 198 sqq.; XXVI 1906, p. 337 sqq.; XXVII 1907, p. 151 sqq.; XXVIII 1908, p. 250 sqq.

In adevăr, rar știrile istorice scrise, geografice și toponomastice, au fost așă de mulțămitor confirmate de descoperirile arheologice, ca în cazul Celților așezați în N Daciei: enclavă puternică și persistentă între Geții Nordici: Carpi și Costoboci. Am văzut în amănunte mai sus, in cap. V, că tocmai în regiunea dela V și N de Maramureș, de ambele părți ale Carpaților, erau de așezat Celții *Teurisci*. Ori, chiar după nume, ei sunt frați buni cu *Tauriscii* din Alpii răsăriteni, cari — între multe altele — par a fi avut și la Szalacska în comitatul Somogy marea turnătorie de fier cercetată în amănunte de K. Darnay [1]), și pe care o putem socoti contemporană cu atelierele din ținutul Muncaciului. Dar Tauriscii, cari în La Tène s'au coborît până în Pannonia, în hallstatt erau de sigur cu toții în Noricul nordic, pe Dunărea de Sus. Deacolo, către sfârșitul *hallstattului*, ei s'au mișcat spre Răsărit către Slovacia de NE și au ajuns în comitatul Bereg. Căci obiectele găsite de Lehóczky în părțile Muncaciului ne stabilesc perfect legătura între vârsta I-a și cea de a II-a a fierului, de o parte prin continuarea făurăriei in bronz, iar de alta prin pumnalele antropoide [2]) găsite aici [3]). E probabil deci ca prin a. 400 a. Chr. atelierele dela Lovácska și Gallishegy să fi fost în plină funcționare.

Din aceeași epocă, a primei atingeri celtice cu Dacia, e de sigur caracteristicul mormânt celtic zis dela *Silivaș* în Alba de Jos [4]) poate însă de pe Tisa, și pare a fi și mormântul de călăreț celt dela Gyoma, în Crișana sudvestică. K. Darnay studiind obiectele descoperite aici, găsește elemente de La Tène prim, sec. IV a. Chr., în orice caz, cel mai târziu, La Tène mijlociu [5]).

---

[1]) Intr'o întreagă serie de articole din *AÉ.* XXVI și XXVIII—XXXI.

[2]) Cf. Déchelette, *Manuel*, II 3, p. 1138 și urm.

[3]) *AÉ.* XXVI 1906, p. 341. Cf. sabia hallstattiană din Boemia la Déchelette II 2, p. 744.

[4]) M. Roska, în *Arhivele Olteniei*, V 1926, p. 50 sq.

[5]) K. Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 62 sqq., cu figuri comparative din SV Ungariei celtice. — Asupra Muncaciului s'a exprimat părerea unilaterală că aparține ultimului La Tène: III (Déchelette, II 3, p. 1354; la fel L. Márton, în *AÉ.* XXXI, 1911, p. 82 sqq., care mai face, după Gohl, și greșeala unei localizări fanteziste a Costobocilor în comitatele Borsod, Bereg, Sătmar și Solnoc-Dobâca). Este adevărat că nu numai în Dacia, dar pretutindeni la Dunărea de Mijloc și de Jos, din Cehoslovacia și până în Moldova și Dobrogea, civilizația «celtică» își are cea mai frumoasă a ei desvoltare în La Tène III. Dar, ca la Sighișoara sau la Severin și Gruia (vezi mai jos), or la Crăsani (vezi mai sus), ea este complet stabilită în La Tène II, cu începuturi pe alocurea încă din La Tène I.

Dealtfel ocuparea Pannoniei de Celţi trebuie să fie după toate semnele destul de veche [1]) — cel puţin dela începutul sec. V — şi iradierile lor spre Dacia nu mai puţin vechi, dată fiind legătura strânsă dintre Dunărea de Sus, celtică încă din hallstatt şi Dunărea de Mijloc. In Sud însă Celţii pătrund, cum am spus, în chip mai intens, deabia de pe la a. 300—250 încoace [2]). Dar odată întrodus definitiv fierul, vedem, după marea cantitate, în special de cue, întrebuinţate la construcţiile locuinţelor şi încheierea uneltelor în a doua şi a treia perioadă La Tène, găsite în aşezările săpate până acum în câmpia munteană (Crăsanii, Tinosul, Zimnicea, Mănăstirea), că acest metal nou e adoptat până în stratele cele mai largi ale populaţiei dacice. Aceasta însă înseamnă că alăturea de fierul importat sub formă de fabricate, foarte curând a trebuit să se încetăţenească şi la noi tehnica minieră din Apusul celtic, desigur la început chiar prin Celţii dela noi: şi anume, cu atât mai uşor şi firesc, cu cât locuitorii Daciei fuseseră şi în vârsta bronzului mari făurari, iar în *lucrul metalului*, chiar şi în Alpi, industria «hallstattiană» a fierului nu fusese altceva decât o simplă evoluţie mai departe a industriei din ultima epocă a bronzului [3]).

Fapt e, că deocamdată nu avem identificate pe teren atelierele şi turnătoriile de fier, pe care, după cele de mai sus, le postulăm şi pentru Dacia [4]). In schimb însă avem o întreagă serie de cetăţi «dace» tocmai în regiunea minelor de fier din SV Transilvaniei, în munţii dela Meazăzi de Orăştie [5]). E plausibil deci, că, întocmai cum mai toate marile *oppida*, *castellieri*, *gradišće*, adică «*cetăţi*», puternic fortificate pe vârfurile munţilor, constatate fie la Nordul Adriaticei, în Istria, Carniolia, etc., fie

---

[1]) Cf. interesantul articol al lui Reinecke despre *Monumentele din Ungaria dela începutul La Tène-ului*, în *AÉ*. XVIII 1898, p. 306—316, — asupra căruia vom reveni mai jos, p. 462 sqq.

[2]) Cf. şi Reinecke, *l. c.*

[3]) Cf. şi Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 491.

[4]) Ca studii pregătitoare, dar numai cu prudenţă de folosit, ele ne mai corespunzând nivelului ştiinţific de azi, sunt de comparat lucrările lui G. Téglás, din *Ungarische Revue*, IV 1884, p. 359 sq., *Archaeologiai Közlemények* XIV 1886, p. 106 sqq. şi *Arch. Ért.* XI 1891, p. 61 sqq., XIII 1893, p. 133 sqq.; cf. şi VIII 1888, p. 93 şi p. 153 sqq. şi VII 1887, p. 153 sqq.

[5]) Cf. Gooss, *Chronik d. arch. F. Siebenb.*, în *Arch. f. siebenb. Landesk.* XIII 1876, p. 239 sq.; G. Finály, *A gredistyei ádk várak*, în *Arch. Ért.*, XXXVI 1916, p. 11 şi urm. şi lucrarea engleză citată de noi mai sus, p. 114, 118; cf. D. M. Teodorescu, *Cercet. arch. în munţii Hunedoarei*, Cluj, 1923.

în Europa centrală și vestică [1]), au avut un rol însemnat în special pe urma industriei fierului și anume, mai ales în ultima perioadă a epocei La Tène, începând însă — multe din ele — a fi active încă de pe vremea bronzului, — tot așă vor fi de pus în legătură cu o înflorire a activității metalurgice din epoca Hallstatt și mai ales La Tène *cetățile din munții Sebeșului*, cu Muncelul în frunte [2]), ori burgul de pe «Dealul Zânei» (Tündérhegy) lângă Turda [3]), precum, de sigur, vor fi fost astfel de cetăți de scaun ale principilor localnici, încă din bronz, întăriturile cu puternice valuri de pământ sau chiar ziduri de piatră care se mai găsesc în diferitele regiuni ale Daciei muntoase, dar nu au fost încă suficient clarificate cronologic, față de construcțiile analoage ale Evului Mediu [4]).

In adevăr, deși cunoaștem o întreagă serie de burguri de caracter preistoric și protoistoric atât în Ardeal cât și în Banat [5]), despre puține putem spune cu siguranță cărei epoce anume aparțin și dacă în adevăr sunt dacice.

Astfel, oarecum printr'un *consensus omnium*, se recunoaște drept *dacică* așezarea bogată în bronz și fier de pe *Măgura* din Sălagiu (lângă Porolissum) [6]), precum de sigur e o atare cetate evident La Tène (poate încă și din bronz) cea de pe dealul «Dobilor» lângă *Boiu-Mare* în Târnava Mică, la NE de Sighișoara, unde monete macedo-romane și denari republicani confirmă și cronologic concluziile cercetărilor topografice și archeologice [7]). G. Téglás crede a fi putut stabili urme despre exploatarea minelor pe *Almașul-Mare* în Huniedoara [8]). In orice caz, sigur dacică, e cetatea numită *Bélavára* lângă *Boinești* (Bujánháza, în Sătmar), la 9—10 km. de Bicsad pe o înălțime la confluența a două

[1]) Vezi bibl. la Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 1540, 946 sqq., 969 sqq., 981 sqq. și cf. II 2, p. 623 sqq., cu II 3, p. 985 sqq. Cf. încă și Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin, 1919, p. 279, 293, etc.

[2]) Cf. Finály, *l. c.*, p. 13 sqq. cu importante amănunte privitoare la o activitate metalurgică aici.

[3]) I. Téglás, în *AÉ.*, XXX 1910, p. 123 sqq., cu fig. 2, reprodusă și aici, p. 477.

[4]) Controlând de pildă pe teren cazul cu cetatea de pe Grădeț (în Mehedinți, lângă schitul Topolnița), pe care Cesar Bolliac, *Excursiune arheologică în anul 1869*, Buc. 1869, p. 60 sq.; cf. și *Trompeta Carpaților*, 1872, no. 1010, p. 3, o socotià *dacică*, am constatat că ea aparține Evului Mediu.

[5]) Cf. și Carl Gooss, *Skizzen*, în *ASL.*, XIV, p. 107 sqq. și 112 sqq., cu 105 sqq.

[6]) Gooss, *l. c.*, XIV, p. 112 sq., cu J. F. Fetzer, în *AÉ.* XVI 1896, p. 60 sqq. (cf. pentru stațiunea La Tène dela Perecei în Sălagiu, p. 64) și XVIII 1898, p. 418.

[7]) Gooss, *l. c.*, p. 102.

[8]) Articol interesant în *AÉ.*, XIII 1893, p. 133—140.

râuri, alcătuind un promontoriu despărțit de restul platoului printr'un val și șanț: cetatea a fost întărită și locuită din neolitic și până în fier [1]. Tot astfel cetatea *Budvár* dela Odorheiu, cu începuturi mai vechi, dar înfloritoare mai ales în sec. IV—III a. Chr. și apoi până în sec. I a. Chr., deci pe vremea lui Burebista [2]. P. Cséplö e de părere că și *Cetatea Bihorului* (Bihari Vár), după vasele grafitate găsite acolo, trebuie să fie dacică [3]. Totuși săpătura făcută acolo de J. Karácsonyi nu confirmă suficient cele spuse de Cséplö [4]. Dimpotrivă, după obiectele de bronz și obiectele de fier tip La Tène, putem considerà sigur dacică, pentru întregul mileniu I a. Chr., înălțimea fortificată cu val și șanț pe o întindere respectabilă, la *Ațel* (Hetzeldorf) lângă Mediaș [5]. In sfârșit din județul cel mai bogat până acum în obiecte din epoca bronzului, Solnoc Dobâca [6], avem la *Petriș* lângă Gherla, la 3½ km. de vestita stațiune dela Fizeșul-Gherlii, un puternic centru strategic, pe care, după descoperirile de până acum, Dacii l-au locuit neîntrerupt din bronzul III și hallstatt până în La Tène [7]. E. Orosz crede chiar a fi putut stabili aici și urmele unei turnătorii de fier, ceeace ar confirmà presupunerea noastră de caracter general, mai sus exprimată, că centrele mai active dace din bronzul IV au adoptat după a. 400 (700—300) fierul și au continuat a fi tot așà de active în prelucrarea noului metal, precum fuseseră în vremea de glorie a bronzului III și IV.

Ar fi totuș nemetodic, până ce această presupunere a noastră nu se confirmă mai din plin, să luăm d. p. principalele centre dacice, fie *ateliere*, fie simple *depozite* din bronzul IV [8], drept existente și în fier și să umplem astfel cu ipoteze topografice o lacună pe care descoperirile autentice ale fierului nu o pot până azi umpleà. In adevăr, exemple

[1] Vezi descrierea și planul la J. Mihalik în *AÉ.* XII 1892, p. 316 sqq.

[2] După concluziile lui G. Téglás, în *AÉ.* XVII 1897, p. 108—115.

[3] *AÉ.* XXI 1901, p. 71 sq.

[4] *Ibid.*, p. 72 sqq.

[5] Gooss, *l. c.*, XIV, p. 107 sqq., unde înșiră și alte întăriri, mai puțin precis determinate. Pentru tezaurul de argint, *dacic*, găsit la *Ațel* și păstrat în Muzeul Brukenthal, v. mai jos, p. 553.

[6] Cf. d. p. înșirarea depozitelor la J. Temesváry în *AÉ.* XVII 1897, p. 433 sqq. și la E. Orosz în *AÉ.* XXVI 1906, p. 368 sqq.

[7] Articolele lui E. Orosz din *AÉ.* XXI 1901, p. 17 sqq., 146 sqq. și 220 sqq. și XXIV 1904, p. 227 sqq.

[8] Ajutându-ne de pildă de listele anterioare, ca aceea a lui Hampel în *AÉ.* XV 1895, p. 109, ori de studiile critice ca acel al lui Reinecke, din *AÉ.* XIX 1899, p. 316 sqq.

contrarii, de distrugere a centrelor înfloritoare dace din bronzul IV, prin năvălirea barbarilor Scythi, și pustiire totală în vremea fierului a acelor localități — cum e cazul foarte suggestiv cu stațiunea de bronz dela *Curtici* [1]) — trebuie să ne facă prudenți în ce privește generalizarea cazurilor ca acel dela *Petriș*.

Deaceea, în cele ce urmează, nu vom întrebuință monumentele bronzului IV decât exclusiv atunci când elementele hallstattiene ori veneto-illyre, sigure, amestecate în ele, le-ar caracteriză ca direct legate cu epoca și civilizația fierului.

Sigur e, în orice caz, acest fapt: *cetățile dace*, în terase, așă cum le găsim în munții Sebeșului, la Turda, ori la Odorheiu, se regăsesc la fel, în forme oarecum *clasice* și în Carpații nordici, d. p. la *Krivány* în comitatul Sáros din Slovacia [2]) și studiul lor, pur topografic, trebuește urmărit până departe în Apus, spre a se vedeà ce e în această artă specială a fortificației pur dacic, și ce e general european și, în specie, celtic.

Dacă metalul — fierul — nu ne dă putința de a stabili precis începuturile culturii celei nouă în Dacia, ceramica dimpotrivă ne ajută într'un chip aproape neașteptat. Și anume, nu ceramica de uz comun, zilnic, de forme și decorații — în special prin incizíuni adânci, umplute cu materie văroasă albă, pentru contrast cu pasta neagră ori cenușie a vasului — continuând tradiția anterioară, a bronzului,— ci aceea, foarte modestă, a urnelor funerare neîmpodobite în nici un chip, dar indicând prin forma lor nașterea unor vremi nouă: sunt urnele de *tip villanovian*, care deodată apar pretutindeni în cuprinsul Daciei, în Banat, ca și în Ardeal, aici ca și în câmpia munteană.

Dacia nu e o țară reprezentativă pentru cultura Hallstatt, așă cum e d. p. Dalmația [3]). Am relevat și mai sus că, afară de «incidentul scythic» — cu totul secundar, cum vom demonstrà mai departe — Dacia trece oarecum direct din Bronz IV în La Tène II [4]). Este deci aproape

[1]) V. art. lui B. Pósta in *AÉ*. XIX 1899, p. 18 sqq.: «moare în epoca fierului în urma invaziei scythice».

[2]) V. art. și planul dela I. Mihalik, în *AÉ*. XIII 1893, p. 73: cetatea e numită cu termenul generic slav *hradek*, identic cu *gradilce*, *hradilt*, etc.

[3]) Unde săpăturile publicate treptat în *Wissensch. Mitt. aus Bosnien und der Herzegovina*, de Fiala și Radimsky au arătat că Hallstatt-ul se prelungește până târziu în La Tène.

[4]) Ceeace a făcut pe F. Pulszky, *Magyarország Archaeologiája*, Budapesta 1897, 2 vol. (cf. darea de seamă a lui J. Mihalik în *AÉ*. XVIII 1898, p. 158 sqq.), să admită continuarea epocei bronzului încă în sec. VI a. Chr., care deabià acum ar începe

paradoxal să constatăm că deodată, în mijlocul ceramicei caracteristice a bronzului târziu, apare forma străină a urnei [«villanoviene», adică în general nord-est-italice,] până în mormintele cele mai modeste, deci ca o inovație general recunoscută și populară.

Să examinăm mai întâiu situația din Banat.

Intotdeauna această provincie sudvestică a Daciei a avut o orientare spre ținuturile învecinate illyrice (mai târziu slave). Așà cum câmpia Banatului se deschide spre Apus și râurile lui tot într'acolo curg, la fel s'au legat și raporturile de civilizație. Dar baza de rezistență a Banatului sunt munții lui. Și aceștia fac parte integrantă din masivul *dacic*. Banatul va fi deci o provincie tipică de civilizație mixtă illyro-thracică. S'a crezut un timp că în epoca bronzului Banatul făceà parte din blocul *pannonic*, reprezentat prin ceramica așà de caracteristică dela Lovasberény, Keszthely ori Várpalota [1]). Dar o examinare mai de aproape a materialului a dus la constatarea că atât vasele cât și idolii bănățeni, dealtfel cu legătură atât în Serbia, la Kličevac [2]), cât și în Crișana la Gyula-Varsánd [3]) și în Oltenia, pe Dunăre la vale, în jud. Mehedinți și în Dolj [4]), reprezintă, prin motivul spiralei, care lipsește în ceramica pannonică, o civilizație aparte [5]). Centrul ei erà la *Verșeț* și *Vattina* [6]).

---

să ia forme de ale fierului, în vreme ce hallstattul e în plin avânt deabià în sec. V, pentru ca în sec. IV să înceapă dejà La Tène-ul. Prin urmare bronzul ar sfârșì abià în sec. VII, iar în sec. X—VIII în «Ungaria» ar domnì încă «a tiszta bronzkor», ceeace, după cele ce dovedim noi acum, nu este de fel exact. — Cf. asupra cronologiei bronzului «ungar» și discuția datărilor lui Montelius, pentru Nord, în raport cu Ungaria, la L. Bella, in *AÉ.* XXII 1902, p. 160 sqq. — Fenomene analoage trebue să admitem și în S Dunării, atunci când vedem în cutare tezaur thraco-scythic, ca acel dela *Panaghiuriște*, în Bulgaria centrală (v. întreaga bibl. la Seure *Archéologie Thrace*, II 2, Paris, 1925, p. 28 sqq.) opere de artă indigenă în cari elementele archaice grecești și cele din vârsta bronzului IV sunt combinate spre a dà chiar după a. 500 forme de stil, cari firește nu mai au nimic de a face nici cu bronzul IV, nici chiar cu hallstattul mai vechiu: cf. la urmă, pl. XII, fig. 1, după B. Filov, *L'art antique en Bulgarie*, Sofia 1925, p. 21, care datează, ca și Seure, acest tezaur în sec. IV a. Chr.

1) Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 826 cu 402 sqq.

2) Vassits, în *Revue Archéologique*, 1902, I, p. 172 sqq.

3) In județul Arad, pe Crișul-Alb; v. J. Domonkos, în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 55 sqq.

4) Câte un exemplar foarte bine păstrat în Muzeul dela Liceul din *T.-Severin* și în Muzeul dela Prefectura din *Craiova*.

5) Menghin, *o. c.*, p. 826.

6) B. Milleker, *A vattinai östelep*, Timișoara 1905; cf. în caz de lipsă, Hoernes-Menghin, p. 405 și 407, — resp. B. Milleker, în *AÉ.* XIX 1899, p. 150-182 și XIV 1894, p. 1-6.

Dar ea iradià de jur împrejur, în Slavonia, Serbia nordică, Bulgaria nordvestică, Oltenia, Crişana şi Bacica. Excelenţa fabricatelor ei a făcut pe Menghin să o dateze în a doua perioadă a bronzului (1700 — 1400 a. Chr.) şi să o atribue deadreptul Grecilor în trecerea lor spre Miazăzi [1]). Hoernes, ca şi apoi Menghin, i-au găsit în orice caz puternice legături cu Sudul egeic şi cypriot [2]). Fapt e că această cultură dispare fără urme, întocmai ca şi cea dela Tripolje, Petreni şi Cucuteni. Forma caracteristică de urnă funerară întâlnită pretutindeni în Banat la începutul epocei fierului e cea «villanoviană» [3]), ceeace îndeamnă pe Menghin să presupue că la sfârşitul epocei bronzului întregul ţinut vestdacic a fost simţitor «illyrizat», în vreme ce Dacia răsăriteană reprezentă un domeniu atât cultural cât şi etnic pur thracic [4]).

Dacă au venit chiar neamuri illyrice în Banat prin anii 1000 a. Chr. e o întrebare la care deocamdată nu se poate răspunde. Dar că formele de cultură vestică, veneto-illyrică au trebuit să pătrundă aici cu o intensitate mult mai mare ca în Ardeal ori în Câmpia Munteană, unde ele *nu lipsesc*, este foarte natural. Am accentuat şi mai sus că Dalmaţia, dealtfel ca şi Pannonia vestică, e o regiune intens hallstattizată. Legăturile comerciale, pe Sava la vale, cu regiunile noastre au fost întotdeauna foarte intense. Deaceea nu poate fi mirare că Milleker (*Délm. Régiségl.*, III) a constatat urne «tip Villanova» în aşà de multe localităţi din Banat: la *Deuta* (p. 26), la *Detta* (p. 28, 30—32,—ca dealtfel şi la *Pecica ungară* în Arad, p. 29), la *Dubovăţ* (p. 41, 51—53, de unde se notează şi fibule Hallstatt, p. 55), la *Ellemér* (p. 56, de unde avem şi un «celt» de fier), la *Biserica-Albă* (p. 56), *Băile Herculane* (p. 82), *Moldova-Veche* (p. 96), *Sándoregyháza* (p. 127), *Temes-Sziget* (p. 130), *Tolvadia* (p. 138, pe urmele unei mari aşezări din epoca Vattina), însfârşit în însăş cele două mari capitale ale culturii bronzului II, *Verşeţ* (p. 174) şi *Vattina* (p. 156 sq., asemănătoare dealtfel şi cu cele găsite în Austria şi Stiria).

Dar după cum vasele cu proeminenţe şi spirale incizate, caracteristice culturii bronzului ardelean, sunt un element familiar şi la Vattina,

---

1) *O. c.*, p. 825 cu 405 şi 407; cf. p. 826 sq. pentru răspândirea ei şi atribuirea ei Grecilor.

2) *Ibid.*, p. 410 cu 826.

3) Cf. B. Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei* III, Timişoara 1906—1909 (cf. I 1898, p. 11), p. 29, 30 sqq., 41, 56, 82, 96, 127, 130, 138, 156 sqq.

4) Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 827.

fie chiar și în modèle bine diferențiate de cele ardelene, tot așà trecerea dela cultura bronzului la a fierului se face și în Banat în chip asemănător cu cea din Ardeal și Țara Românească. Vom demonstrà mai jos, că dela Dálj în Slavonia și Fokorú în Ungaria nordică și până la Mikhalkovo în Galiția, avem *o singură cultură*, care se desvoltă unitar și organic între 1000 și 500 a. Chr. Notăm acum numai faptul relevat de Milleker [1], în urma a numeroase cercetări și săpături în Banat, că și aici «partea cea mai însemnată a [tezaurelor de bronz] e din aceà epocă, în care fierul își împărțià dominația cu bronzul, adică din vârsta Hallstatt». Aceasta înseamnă că Banatul nu intră înaintea Ardealului în vârsta fierului, ci și el continuă a trăi în formele bronzului până la venirea Scythilor.

Dar mai e un fenomen foarte caracteristic pentru Banat. S'au găsit multe obiecte de bronz, firește, în special din Bronzul IV. Influențele hallstattiene asupra artei metalurgice deaici sunt însă aproape disparente. Dimpotrivă tezaurele de aur ca acela vestit dela *Firighiaz* (vezi mai jos) arată o legătură indisolubilă cu Ardealul — și anume cu Ardealul tradiției bronzului.

Banatul se arată deci între 1000 și 700 a. Chr. adânc și larg pătruns de elemente veneto-illyrice-hallstattiene numai în manifestările populare ale artei sale industriale — ceramica — în vreme ce arta de lux a metalelor rămâne mereu strâns legată de cea din restul Daciei. Nu credem deci că poate fi vorba de o reală cucerire illyrică în Banat, lucru care ar fi adus după ea imediat și formele hallstattiene superioare — de metal — pe care le întâlnim d. p. la Glasinac [2], ci numai de o pătrundere modestă de înrâuriri populare illyrice, pe baza intenselor raporturi economice stabilite cu V îndată după liniștirea turburărilor de aici produse de migrațiile doriene spre Sud și illyre spre Vest (peste Adriatica, în Italia sudică), prin jurul anilor 1000 a. Chr.

Altfel stau lucrurile în Ardeal, cu ținutul vestic și nordvestic până la Tisa. Aici fabricatele ceramice «villanoviene», sunt puternic secundate de fabricatele metalice «italico»—«hallstattiene». Deaceea se impune să trecem întâi în revistă, topografic și stilistic, aceste din urmă documente, și abià după aceea să ne ocupăm de chestiunea trecerii efective a Ardealului în vârsta fierului, resp. de chestiunea epocei «scythice» a fierului.

1) *Délm. Régiségl.* I, p. 11.

2) V. în special art. lui Fiala, în *W. M. a. B. u. d. H.*, III 1895, p. 3 și urm., IV 1896, p. 3 sqq., V 1897, p. 3 sqq. VI 1899, p. 8 sqq.

In adevăr, dacă urnele «villanoviene» au putut să rămână în uz multă vreme, după modèle *mult mai vechi*, fie importate *pe vremuri, în metal*, fie împrumutate din ceramica illyro-pannonică a bronzului vechiu, şi deci nu ne pot servi decât la o datare în linii mari — obiectele *de metal*, de origine veneto-illyră ori hallstattiană, găsite în Dacia, au fost exportate aici *contemporan cu fabricarea lor*. Ele nu numai se datează pe ele însele, dar ne datează şi cultura locală a bronzului IV, în mijlocul căreia apar.

In această privinţă descoperirea făcută de Kovács la Târgul-Mureşului e foarte caracteristică. Alăturea de urnele tip «Villanova», care se găsesc curent în multe dintre mormintele «scythice» şi care, fie că pleacă dela varietatea Benacci I (1000—900 a. Chr.), contemporană cu perioada proto-etruscă I (1000—800 a. Chr.), fie că, cel mult, pleacă dela varietatea Benacci II (900—750) [1], în orice caz — dată fiind larga lor răspândire — nu pot fi la noi prea precis datate, — avem un vas de pământ, din fericire păstrat întreg, şi care ca profil corespunde întocmai unui vas de metal tip *protoetrusc*, specie *Corneto* (c. 1000—900 a. Chr.) [2], dându-i totuş ca ornamente plastice pe acelea — ale canelurilor, fie drepte, orizontale, pe gât, fie torsionate oblic pe pântece — caracteristice epocei bronzului la noi, şi cunoscute — ca veche tradiţie — încă din eneoliticul pictat moldovean şi muntean (tip Bonţeşti), ca şi ardelean (tip Ariuşd). Cf. fig. 191 cu 192.

Dar acest vas izolat — alte exemple nu cunoaştem până acum — ne documentează, *prin imitarea sa directă după metal* (iar nu după alte vase de pământ, într'un lung şir de transmisiuni indirecte), prezenţa vaselor tip *Corneto* în Ardeal *cel mai târziu prin a. 900 a. Chr.* Avem deci o dată precisă dela care putem porni. Vom vedea mai jos că ea se confirmă în chip strălucit prin celelalte obiecte veneto-illyrice şi hallstattiene de metal, găsite în Dacia.

Să stabilim acum şi graniţa geografică până la care *aprioric* trebuie să găsim lucruri norditalice în prima jumătate a mileniului I a. Chr.

[1]) Cf. Déchelette, *Manuel* II 2, p. 532 sqq., cu bibl. şi tabelele respective. Montelius datează: Benacci I: 1100—950; Benacci II 950—750; protoetrusc I 1100—1000; II: 1000—900; etrusc I 900—800; II: 800—700, etc. A. Grenier, în frumoasa sa monografie, *Bologne villanovienne et étrusque*, Paris, 1912, datează, credem, prea jos diferitele fabricate ale industriei din prima vârstă a fierului în Italia nordică. Aceasta provine însă dela raportul de migraţii etnice şi culturale pe care vrea el să-l stabilească între populaţiile din Italia centrală şi cele din N Apeninilor, raport care credem că a fost invers de cel susţinut de Grenier.

[2]) Kovács, în *Dolgozatok-Travaux*, Cluj, VI 1915, p. 248 sq.

Printre vasele nordditalice tip *căldare*, cu *două* mânere mobile prinse vertical şi alăturat pe buza vasului, avem alăturea de *ciste*-le «à cordons», cilindrice, alăturea de *situle*-le conice, cu sau fără podoabe, *căldăruşele* hemisferice, găsite în mare număr în părţile noastre [1]). Aceste vase de bronz au ajuns, prin comerţ, de sigur trecând pasurile Slovaciei actuale, chiar dincolo de Carpaţi, în Galiţia, de unde avem cunoscute nu mai puţin de 12 exemplare: 5 dela *Uniz*, iar 7 dela *Kungsowce* pe Nistru. Comerţul norditalic în Dacia a cuprins deci în întregime ţinutul getic, dela Dunărea pannonică şi până la Nistrul galiţian [2]).

Fig. 191. Vas de pământ dela Târgul-Mureşului, după Kovács in *Dolgozatok*, VI 1915, p. 248.

Fig. 192. Vas de bronz italic, după Kovács, *l. c.* sub fig. 191, p. 249.

Aceste căldăruşe nu sunt cumva fabricate târzii, aşă cum Déchelette cu dreptate explică unele din *ciste*-le şi *situle*-le «etrusce» găsite în Vest şi în Nord, ca reproduceri ale unor tipuri mai vechi, până în La Tène [3]). Dimpotrivă, ele sunt *cele dintâi* vase nord-italice, resp. hallstattiene, care circulă pe o enormă suprafaţă în Europa, din Gallia până în Galiţia şi din Stiria până în Danemarca, la sfârşitul bronzului IV şi începutul Hallstattului [4]), deci, pentru cronologia vestică, între

[1]) A. Jósa a dat o listă a lor în *AÉ.* XXII 1902; despre cele din Galiţia vorbeşte la p. 278.

[2]) Ba chiar dincolo, în Podolia, s'au găsit fabricate italice. Cf. la Dunăreanu-Vulpe, în *Ephem. Dacorom.* III 1925, p. 83, şi fig. 38, un coif norditalic.

[3]) *Manuel* II 2, p. 763 şi 775 sq.

[4]) Cf. Déchelette, *o. c.*, II 1, p. 288 sq., care nu observă însă că stilistic aceste căldăruşe sunt din aceeaş familie cu cistele «etrusce», lucru dealtfel evident fără alte demonstraţii.

c. 1100 și 800 a. Chr., ceeace se potrivește perfect și cu mediul în care se găsesc la noi aceste căldărușe, și anume *exclusiv în depozitele bronzului IV*, precum vom arătă în amănunte mai jos.

Odată fixate aceste granițe geografice și cronologice pentru infiltrațiile veneto-illyre și hallstattiene în Dacia, să examinăm mai de aproape topografic și tipologic însăși monumentele respective, caracterizând relațiile culturii getice cu Vestul între a. 1000 și 700 a. Chr.

Printre fabricatele hallstattiene cele mai caracteristice, aparținând încă tehnicei bronzului, dar documentând forme ale fierului I vestic și sud-vestic, e spada cu antene dela *Bundorf*, în Târnava Mare. Găsită, împreună cu alte două spede din bronzul IV, ea constitue la noi (și în toată fosta Ungarie) un *unicum*. Astfel de spede erau total necunoscute în bronzul ungaro-român [1]). Deaceea și Kuzsinszky, care o publică [2]), o crede *importată din Vest*. Dar tipul acesta de spede e bine cunoscut și datat la origine: c. 1000 a. Chr. [3]), sau, pentru Italia, încă și puțin mai târziu. Deci iarăș ne aflăm, ca și pentru căldările hemisferice, prin a. 1000–900 a. Chr.

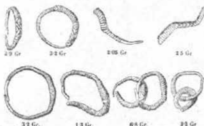

Fig. 193. Inele de aur dela *Brădut*, după Fr. Kenner, în *AOeGq.* XXIV p. 389, fig. 76.

Acestei vremi, de *început* a bronzului IV român, aparține și tezaurul dela *Brădut* (Bardocz, în Odorheiu) cuprinzând, împreună cu douăzeci și cinci inele deschise de aur (poate monetă), un important depozit de bronz: securi «à douille», seceri, fragmente de spede și două cazane norditalice (v. fig. 193 — 196) [4]):

[1]) Cf. Déchelette, *Manuel*, II 1, 210: «inconnue en Hongrie».

[2]) *AÉ.* VIII 1888, p. 244 sq. cu fig. 3.

[3]) Cf. Déchelette, II 1, p. 210 cu Hoernes-Menghin, p. 816 și Déchelette II 1, p. 233.

[4]) Fr. Kenner, in *Archiv f. Oe. G.-quellen* XXIV p. 388—91; Gooss, în *Archiv f. s. L.*, XIII, p. 500; M. Wozsinszky, in *AÉ.* V 1885, p. 83 (raportul lor cu cistele dela Kurd în Tolna); Jósa, în *AÉ.* XXII 1902, p. 278, cu prilejul statisticei fabricatelor «etrusce» găsite în Ungaria; Hoernes, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 208. Astăzi aceste vase se află la Muzeul din Viena.

inciziile și butonii ori perlele în relief, cu care sunt decorate cele două căldărușe sunt caracteristice epocei căreia am spus că aparțin.

Alte două vase norditalice, de bronz, înalte de 0.49 și cu o capacitate de c. 20 litri, după formă și după tehnică «sigur» aparținând familiei de fabricate de care ne ocupăm, a găsit F. Kovács la *Vécs* în Mureș-Turda [1]).

Fig. 194. Securi de bronz de la *Brădut*, după Fr. Kenner, în *A Oe Gq*. XXIV p. 389, fig. 77.

Un fragment de vas norditalic posedă Muzeul Brukenthal din Sibiiu, cu indicația că ar fi fost găsit la *Alba-Iulia* (v. fig. 198).

Fig. 195. Căldărușă norditalică dela *Brădut*, după Fr. Kenner, în *AOe Gq*. XXIV p. 390, fig. 78.

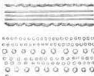

Fig. 196. Ornamentele altei căldărușe norditalice dela *Brădut*, după Kenner în *AOeGq*. XXIV, p. 390, fig. 80.

Din marele depozit de bronz dela *Gușterița* (S. Erzsébetfalva-Hammersdorf, lângă Sibiiu), Gooss asigură că s'au dat în păstrare la Muzeele din Sibiiu (Brukenthal) și Sighișoara (Gimnaziul) fragmente de vase tip norditalic [2]). Verosimil, deoarece avem de aici și alte obiecte hallstattiene, cum se va vedeà mai jos.

[1]) Regretăm de a nu puteà da o reproducere a lor, Kovács descriindu-le în *AÉ*. V 1885, p. 335—337, fără figuri, iar vasele aflându-se în posesiune particulară (bar. K. Kemény, la 1885).

[2]) Gooss, *Skizzen*, în *Archiv f. s. L.*, XIII, 498; cf. Hampel, *Bronzkor* II, p. 148. La examinarea mai de aproape a obiectelor protoistorice din Muzeul Brukenthal am constatat că în adevăr printre resturile de vase dela *Guşterița* putem socoti și de acelea «tip veneto-illyr».

Bine păstrată avem dela *Kántorjánosi* în Sătmar o frumoasă căldăruşe (fig. 197) tip norditalic publicată de Jósa, în citata sa expunere statistică [1]), iar din comitatele Hajdu şi Szabolcs avem o întreagă serie de vase «etrusce», precum urmează.

In marele depozit de bronz (în special de remarcat cele 27 de spede) dela *Hajdu-Böszörmény* (în Hajdu), un întreg capitol îl formează fabricatele norditalice: o situlă frumos decorată hallstattian cu simbole solare [2]); o căldăruşă cu două mânuşi, tipul «Brăduţ» (v. mai sus) [3]);

Fig. 197. Căldăruşă de bronz dela *Kántorjánosi*, după A. Jósa, în *AÉ.* XXII, 1902, p. 279. Red. 1/8.

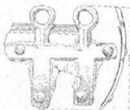

Fig. 198. Fragment de căldăruşă nord-italică dela *Alba Iulia*, la muzeul Brukenthal din Sibiu.

o ceaşcă de acelaş stil decorativ ca situla [4]); un coif, iarăş de tip norditalic, dar fără creastă, ci numai cu vârful stilizat în formă de bulb [5]). Depozitul de bronz dela Hajdu-Böszörmény [6]) se datează astfel prin vasele italo-hallstattiene ce le cuprinde în perioada villanoviană Benacci: deci c. 1000—800 a. Chr. [7]). V. fig. 199 şi 200.

[1]) *AÉ.* XXII 1902, p. 279, discutată pe p. 278 sqq. Indicaţia figurii de jos la p. 279 e greşită în *AÉ.*: nù e vorba de *Máriapócs*, ci de *Kántorjánosi*. La noi, fig. 197.

[2]) Vezi-o reprodusă şi la Déchelette II 1, p. 427, fig. 2; cf. pentru datarea ei, p. 428—30.

[3]) Reprodusă, împreună cu *situla*, de Gooss, în *Archiv f. s. L.*, XIII pl. XI, fig. 8 şi 7. Cf. mai jos fig. 200.

[4]) *Ibidem*, fig. 5.

[5]) *Ibidem*, pl. III, fig. 2. Asupra obiectelor cf. şi textul din *Skizzen*, în *ASL.* XIII, p. 498 şi XIV p. 53. Cf. şi Hampel, *Bronzkor* I, pl. XXXIII, iar la noi fig. 199.

[6]) Vezi descrierea lui la Hampel, *Bronzkor* II, p. 49 sqq.

[7]) Cf. Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 388. Pentru circulaţia vaselor italice de bronz în Europa, v. şi art. lui Wozsinszki, din *AÉ.* V 1885, p. 83 sqq.

Dela *Sényő* în Szabolcs avem o situlă norditalică publicată de A. Jósa [1]). Dela *Máriapócs*, tot în Szabolcs, Jósa cunoaşte două căldăruşe, din care reproduce una în articolul său [2]). Dela *Taktakenéz*, tot în acelaş comitat, acelaşi autor, pomeneşte depozitul de bronz IV, în care s'au găsit şi mânerele unor căldăruşe de tipul descris [3]), ceeace fireşte datează întregul depozit ca aparţinând vremii hallstatt I.

Dealtfel însuşi marele depozit de bronz dela *Fizeşul Gherlii* (Ördöngös Füzes, în Solnoc-Dobâca) [4]) e perfect caracterizat ca hallstattian I prin aceleaşi resturi de căldăruşe (urechi şi mânere), ca şi prin cupele decorate în acelaş stil ca şi ceaşca dela Hajdu-Böszörmény şi nu mai puţin prin fibulele-«ochelari» şi pendantivul cu crucea înscrisă în cerc, etc. (fig. 203).

Fig. 199. Coiful italic dela *Hajdu-Böszörmény*, după Reinecke, în *AÉ.* XIX 1899, p. 319, fig. 5.

La fel pomeneşte Gooss ca aparţinând colecţiei gimnaziului din Sighişoara, două mânere răsucite de căldăruşe tip «Brăduţ», găsite la *Tobesdorf* în cercul Mediaşului, şi un cazan întreg, cu alte bronzuri înăuntru, găsit la *Kis-Várda* în Szabolcs [5]), fără indicaţie a locului unde e păstrat.

Dar elementele din bronzul IV dacic strâns legate de prima vreme a fierului din Apus nu se mărginesc la aceste importuri ori — eventual, şi mai rar — imitaţii norditalice. Ci marile ateliere din Dacia adoptă directive nouă, inspirate din arta apuseană veneto-illyră ori hallstattiană, şi produc ele însele în stilul nou pentru întrebuinţarea locală şi comerţul intern. In această privinţă e de observat că în general, atât în prelucrarea bronzului cât şi a aurului, în locul massivităţii vremilor mai vechi, se introduce din ce în ce mai mult uzul plăcilor subţiri, lucrate *au repoussé*, şi imitând, în gol, linia structurală a ceeace înainte fusese obiectul sau podoaba plină şi grea. Să cercetăm pe rând naşterea acestui nou stil, paralel, în bronz şi în aur, stil care în anume direcţii va deveni cu totul autonom de Vest, constituind noua artă getică, din prima epocă

[1]) *AÉ.* XXII 1902, p. 277.
[2]) *L. c.*, p. 279 cu 278 sqq.
[3]) *Ibid.*, p. 277, cu pl. II fig. 5 şi cf. pl. I.
[4]) Cf. descrierea şi planşa dela Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CCXIX.
[5]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII, p. 500.

Fig. 200. După Goosa, *Skizzen*, în *ASL.* XIII 1876, pl. XI cu pag. 534. — 1 şi 4 chipuri de lebede dela *Guşteriţa*. — 2. Cupă de bronz dela Madacska în Nógrad. 3. Mănuşa unui vas de bronz găsit nu departe de Huniedoara. Inaltă de 12,3 cm. 5. Cupă de bronz dela Hajdú-Böszörmény. — 6. Oală de aramă cu trei picioare de pe dealul Codlea lângă Braşov, înaltă de 29 cm. — 7. Situlă dela Hajdú-Böszörmény, înaltă de 26 cm. — 8. Căldăruşă de bronz dela Hajdú-Böszörmény, înaltă de 11 cm. — 9. Car cu căldare din ţinutul Orăştiei, lung de 16 cm.

a fierului, artă proprie acestor Thraci nordici, așà cum fusese înainte cea a bronzului și cum va fi pe urmă cea din La Tène.

Printre atelierele bronzului IV (de sigur activ încă de mult înainte) un loc de frunte il ocupă acela dela *Șpălnaca* în Alba-de-Jos [1]). Incă Reiner observase că depozitul bogat găsit aici aparținea bronzului pur și că chiar de se va fi cunoscut și fierul pe vremea când atelierul de aici erà activ, fier nu s'a găsit nici măcar ca urme [2]). Reinecke clasificând monumentele bronzului ungar [3]), nu se ocupă de depozitul dela Șpăl-

Fig. 201. Căldărușă de bronz dela *Máriapócs*, după Jósa, în *AÉ.* XXII 1902, p. 279. Red. 1/8.

Fig. 202. Situlă de bronz dela *Sényő* în Szabolcs, după A. Jósa, în *AÉ.* XXII 1902, p. 277. Red. 1/8.

naca, deși, prin sinteza de forme pe care o găsià aici, ar fi putut trage concluzii interesante asupra bronzului transilvan.

In adevăr fragmentele de cingători deaici (aplice de bronz pe cureaua lată de piele) reprezintă în decorația lor cu linii punctate ori zgâriate, de caracter pur geometric [4]), cunoscuta manieră venetă a technicei decorative superficiale. Dar motivele decorative sunt amestecate (cf. fig. 205): alăturea de zigzagul hallstattian găsim spirala, străveche în regiunile noastre și tipică în special pentru arta bronzului III și IV, nu numai pe obiectele în metal, ci și, în noua formă, oarecum plastică, pe care o au ornamentele în spirală, adânc incizate, între altele pe minunatele vase de lut din valea

[1]) Vezi materialul la Hampel, *Bronzkor* II, pl. CXLIV—CL și cf. textul, p. 61.
[2]) Z. Reiner în *AÉ.* VIII 1888, p. 10—25, cu numeroase reproduceri. Cf. p. 24.
[3]) In *AÉ.* XIX 1899, p. 225 sqq. și 316 sqq.
[4]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CL.

Mureşului-de-Sus, la Ghernesig, pe la finele bronzului III, prin sec. XII ori XI a. Chr. Dintre motivele «solare» [1]) încă nici unul nu e întrebuinţat la Şpălnaca. Ne aflăm de sigur pe la începutul influenţelor vestice. Totuş motivele solare nu vor întârzià a fi întrebuinţate şi în atelierele din Ardeal.

De fapt, printre obiectele constatate în celălalt mare depozit de bronz din Ardeal, cel dela *Guşteriţa*, avem caracteristicele protome de lebede [2]), iar pe cingătoarea de bronz găsită aici (fig. 206) avem motivul mycenian al scutului elipsoidal, scobit de ambele părţi laterale, alternând cu serii de roate solare cu patru spiţe, iar drept în mijloc având roata cu şase spiţe; zigzaguri şi spirale umplu golurile. Făurarul din vremea villanoviană care împodobià cu aceste linii punctate cingătoarea dela *Guşteriţa* nu făceà însă decât să repete întocmai motivele ornamentale de pe cutare vas «dipylon» din Atena: roata solară, svastica, lebăda, puncte, linii în zigzag, şi motivul de şah; iar figurile de scuturi de pe alte vase dela *Dipylon* şi cele dela *Guşteriţa* sunt identice şi la fel întrebuinţate decorativ [3]). E una şi aceeaş lume din N Italiei şi din Attica până în

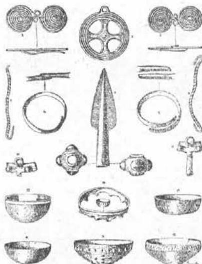

Fig. 203. Depozitul de bronz dela *Fizeşul Gherlii*, după Hampel în *AÉ.* XV 1895, p. 199 şi *Bronzkor* III pl. CCXIX; pentru depozitul de «haches à douilles», cf. *AÉ.* l. c. pl. I, p. 198 şi *Bronzkor*, III pl. CCXVIII.

[1]) Cf. Déchelette, II 1, p. 426 sqq.

[2]) Vezi la Gooss, în *ASL.* XIII, pl. XI, fig. 1 şi 4 şi la noi fig. 200.

[3]) Pentru depozitul dela Guşteriţa v. Hampel, *Bronzkor* II, p. 143 sqq. (Szent-Erzsébet); cf. şi Gooss, *l. c.*, p. 225 sqq. şi XIV p. 59. Pentru vasele dela Dipylon, cu

Fig. 204. O parte din depozitul dela *Șpălnaca*, cu obiecte de podoabă din ep. IV a bronzului ungaro-român = prima epocă Hallstatt, după Reiner Z. in *AÉ*. VIII 1888, p. 23.

motive identice cu acelea de pe cingătoarea dela Gușterița, cf. d. p. chiar numai Baumgarten-Poland-Wagner, *Die hellenische Kultur*, p. 64, fig. 82 și p. 67. Pentru atelierul dela Gușterița cf. și Hoernes, in *AÉ*. XXIV 1904, p. 208. Pentru *scut* mai jos, p. 519.

Ardeal. Prima epocă a fierului nord-adriatic inaugurează la noi, încă dela inceputul bronzului IV, raporturi intime cu lumea Sudului: Italia

Fig. 205. Aplice de bronz, mai ales de cingători, găsite în depozitul dela *Şpălnaca* în Alba de jos, după Hampel, *Bronzkor* II, pl. CL.

deoparte, Grecia de alta. Ideile de acolo ne sunt însă transmise indirect: prin Veneto-Illyrii din Nordul Adriaticei, creatorii civilizației specifice

din prima vârstă a fierului, nu prea originali ca artiști, dar excelenți răspânditori prin comerț ai fabricatelor lor de metal.

Influenței artistic-religioase a Italo-Celto-Illyrilor din Alpii sudestici se atribue de obiceiu [1]) răspândirea în întreaga Europă vestică, centrală și nordică, în ultima epocă a bronzului și prima a fierului, a simbolelor solare. Se pare că la noi cultul soarelui întâlnea străvechi înrudiri și simpatii, căci documentele din bronzul IV privitoare la el sunt foarte numeroase. In adevăr e de ajuns să pomenim, pe lângă cele spuse mai sus, carul de bronz votiv purtând pe el un cazan hemisferic ornat cu câte șase protome de lebede de fiecare parte (fig. 200), găsit în părțile *Orăștiei* [2]) și despre care Undset crede că e chiar *o lucrare locală* [3]), ori barca votivă cu aceleaș protome la proră și pupă găsită în *Sătmar* [4]),

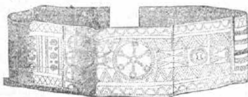

Fig. 206. Cingătoare de bronz dela *Gușterița* (Erzsébetfalva) lângă Sibiiu (diam. 37 cm.), asemănătoare cu bronzurile din Hallstatt, după Rómer Fl. în *AÉ*, IV 1870, p. 81.

pentru a înțelege că diferitele pendantive și podoabe de bronz care se întâmpină așà de des în bronzul IV dacic [5]) nu sunt numai o simplă influență veneto-illyră decorativă, ci și o realitate artistică-religioasă, chemată la o nouă viață prin contactul intim cu lumea dela Adriatica.

---

[1]) Vezi întreaga literatură la Déchelette II 1, p. 413 și urm., și în special p. 430 sqq.

[2]) Vestit și reprodus pretutindeni; citez numai pe Déchelette II, 1, p. 442; Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII, p. 503, cf. pl. XI fig. 9, arată că osiile roților sunt de fier; cf. Hampel în *AÉ.* XIII 1879, p. 135 sq.

[3]) Vezi articolul lui Hampel din *AÉ* (noua serie) XV 1895, p. 112 sqq. cu lista tuturor carelor ce s'au mai găsit în Europa, din Italia (Corneto, Salerno, Este), până în Bosnia și Suedia (Glasinac, etc.); părerea lui Undset, citată la p. 114.

[4]) Déchelette, II 1, p. 441. Hampel, *Bronzkor* I, pl. LXIX, 7 *a. b.*

[5]) La Hampel, *Bronzkor* I—III, passim; cf. d. p. pendantivul dela Kemecse în Szabolcs, *l. c.*, III, pl. CXCVI, 19; v. mai jos, p. 441.

Firește, nu e scopul nostru de a înșirà aici toate «atelierele», adică depozitele de bronz [1]) mai însemnate, găsite în pământul Daciei, ci numai de a arătà prin exemple clare legăturile bronzului IV dacic cu hallstattul I vestic. Din acest punct de vedere credem că nici vasele de aur din Târnava Mică ori din Bihor, care stau în legătură cu depozitele de bronz IV de aici [2]), nu pot fi înțelese fără a ne referi la arta Vestului hallstattian [3]), nici discurile convexe de aur dela Otlaca în jud. Aradului, (fig. 207) decorate cu puncte și desemne naiv geometrice reprezentând păseri, cai și oameni [4]), nu pot fi despărțite de productele analoage illyro-venete, precum nu pot, cu atât mai puțin, vasele dela Fizeșul Gherlii [5]), asupra cărora ne-am oprit și mai sus (pag. 311), vorbind de elementele nordItalice în bronzul IV dacic (cf. fig. 203). Reinecke în clasificarea bronzurilor «ungaro-române», identificând și el bronzul IV cu timpul influențelor vestice italo-hallstattiene, dar inaugurând această epocă cu un secol și jumătate mai de vreme decât

Fig. 207. Disc convex de aur dela *Otlaca*, după L. Márton, în *AÉ.* XXIX 1909, p. 408, fig. 6. 1/3 m. n.

[1]) Ideea susținută pe vremuri că toate depozitele de bronz dela noi sunt *aes collectaneum*, «fierărie veche», strânsă de «țiganii» vremii deatunci, spre a fi schimbată pe obiecte nouă, *toate aduse din Italia ori în general din SV, iar nu turnate la noi* (cf. d. p. Gooss, în *ASL.* XIII p. 511 sqq. și p. 526; XIV 53 sqq. și 58 sqq.), a fost răsturnată de descoperirile tot mai numeroase de tipare, în special de seceri și securi, pretutindeni în Dacia.

[2]) Pentru vasul dela *Biia* vezi mai jos, p. 330; în ce privește vasele din Bihor, v. la Hampel, *Bronzkor* III pl. CCXLVI; depozitul de bronz la Hampel *AÉ.* XVI 1896, p. 383. Cf. pentru vase și pe cele găsite la Glasinac: Fiala, *Untersuchungen*, în *WMBH.*, I p. 136; III, p. 8; iar pentru depozitele-ateliere v. pe cel dela *Tarnos* în Cojocna, *AÉ.* XXVIII 1908, p. 379, pe cel dela *Oșorheiu* în Bihor, *AÉ.* XXIV 205 cu 208 (Hoernes), pe cel dela *Pecica* în Arad, *AÉ.* XXII 1902, p. 271 sqq. (Dömötör), ori pe cel dela *Cetea* (Csáklya) în Alba-de-Jos, *AÉ.* VIII 1888, p. 93 (Téglás) și 337 sq. (Kuzsinszky).

[3]) In special sunt de observat buzele orizontale și decorarea cu linii de perle, ca și subțirimea plăcii de aur.

[4]) Hampel în *AÉ.* XXIII 1903, p. 427 sq.

[5]) Hampel în *AÉ.* XV 1895, p. 198 sqq.

noi, anume la 1150 in loc de c. 1000, ceeace nu ni se pare probabil, — deosebește trei faze ale bronzului IV dacic [1]: *prima*, corespunzând celei mai vechi perioade Villanova, ar cuprinde depozitele dacice dela *Guşteriţa*, în Sibiiu, — *Bundorf*, lângă Sighişoara, — *Rus* (Oroszmezö), în Solnoc-Dobâca, — *Kaszapuszta*, în Bihor, — şi *Hajdu-Böszörmény* în Hajdú; a *doua* fază (după noi greu de despărţit de întâia, deoarece avem exact aceleaşi descoperiri nord-italice în depozitele respective); ar cuprinde depozitele dela *Brăduţ* (Bardócz) în Odorheiu şi *Kemecse* în Szabolcs; însfârşit a *treia* fază (după Reinecke până prin a. 850; după noi mult mai târzie, până la c. 700) ar cuprinde depozitele dela *Şomărtin* (Mártonhegy, lângă Cincul-Mare) în Târnava-Mare şi, mai ales, importantul depozit dela *Fizeşul Gherlii*, care, de fapt, alcătueşte trecerea cea mai naturală spre hallstattul dacic II, adică din vremea ocupaţiei scythice, aşà cum îl constatăm la *Aiud*, la *Gyoma*, etc. (v. mai jos).

Prin urmare, aceea ce e absolut caracteristic pentru primele secole ale mileniului I a. Chr. în Dacia, e legătura culturală cu Italia şi cu Vestul illyro-celtic, — adică o evoluţie analoagă cu aceea ce se desfăşură fie în Vestul celtic, fie în Nordul germanic, exact în aceeaş vreme. Reinecke a relevat, tratând despre începuturile hallstattului şi legăturile cu Italia, elementele villanoviene, începând din stratul Benacci I, adică de pe la 1000 a. Chr. încoace, care apar la Sisak (*Siscia*, Eszék), Dalj (Dálja), Hajdu-Böszörmeny, etc. [2], până în Prusia şi în Ardeal, şi chiar dincolo de Carpaţi, până departe în E şi SE, elemente oferite de marele comerţ cu vase de bronz fabricate în Italia şi care pătrundeau până departe spre Dunăre şi dincolo de Dunăre, dând loc la imitaţii în pământ ars [3]. De altă parte L. Márton în amănunţitul său studiu asupra fibulelor din fosta Ungarie, a relevat o serie întreagă de puternice legături cu Italia în epoca Hallstatt [4]. Iar dela Hampel, *Bronzkor* (după Arneth şi Gooss) I, pl. LIX vedem că şi în Ardeal, la *Arcalia*, în Solnoc-Dobâca, erau în uz carele cu roate de bronz, fie că vor fi fost oferite zeilor ca daruri votive de cult solar, aşà cum le regăsim în Italia, ca şi în Gallia, în Alpii hallstattieni, ca şi în N [5]), fie că erau folosite, ca în

[1]) In *AÉ.* XIX 1899, p. 317 sqq.

[2]) In *AÉ.* XVII 1897, p. 385 sqq. Cf. pentru generalităţi Déchelette II 1, p. 428 sqq. şi II 2, 755 sqq. şi Hoernes-Menghin, 475 sqq.

[3]) Cf. d. p. vasele dela Kiskőszeg publicate de I. Frey în *AÉ.* XXV 1905, p. 423 sq.

[4]) *AÉ.* XXXI 1911, p. 329 sqq.; XXXIII 1913, p. 141 sqq. 195 sqq. şi 327 sqq.

[5]) Cf. Hampel în *AÉ.* XV 1895, p. 114, cu Déchelette II 1, p. 290 sqq.

Sud, drept care de luptă [1]). Déchelette crede, în orice caz, că și aceste care, ale căror roți sunt foarte complicat construite din bronz și lemn,

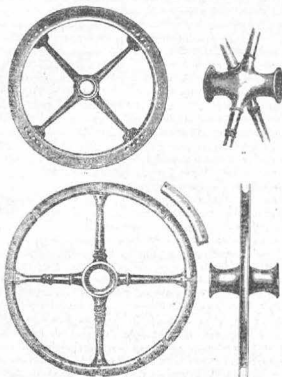

Fig. 208. Roatele de car de luptă dela *Abos* în Sáros (sus) și dela *Arcalia* în Solnoc-Dobâca (jos), după Hampel, *Bronzkor*, I, pl. LIX.

au trebuit să fie deasemenea o specialitate veneto-illyră, răspândită

[1]) Așa cum e mai probabil pentru roatele de car dela Arcalia, subțiri și totuș cu diam. de 80 cm., ca și cu cele dela Abos în com. Sáros (Carpații nordici): ambele și la Gooss, în *ASL*. XIII, pl. IV 13 și 14.

prin comerț în restul Europei [1]). Alăturea, apoi, de paralela oferită mai sus, p. 307, de Kovács: *Corneto* > Târgul Mureșului, Hoernes ne oferă paralela veneto-dacică exemplificată la *Otlaca* în județul Aradului [2]): aplicele convexe de aur găsite aici și împodobite cu figuri și linii decorative punctate nu sunt o operă venetă, ci o lucrare *central europeană*, zice Hoernes: «în stil venet degenerat», de fapt, cum a arătat Márton, cu interesante elemente locale de bună înrudire cu Mycene [3]). Vasele de pământ dela Oedenburg — tip clasic Hallstatt — în Ungaria vestică, își regăsesc paralelele profilului lor în urne analoage d. p. din Muzeul dela *Sf. Gheorghe* in Ardeal. Nimic mai firesc, atunci când situlele originale italice ajungeau deopotrivă până în Danemarca sau până în Crișana și Ardeal. Aceste relații foarte strânse dau unor motive ornamentale cum e spirala concentrică o difuziune enormă: găsim, în metal, fibule cu dublă ori quadruplă spirală deopotrivă in mormintele italice și în cele din părțile noastre, ca o adevărată familie de podoabe specifice unității hallstattiene sudice (Italia, Istria, Ungaria și România, cu prelungiri în Italia sudică și Grecia) [4]) — și găsim, pe vasele de teracotă, de tip villanovian, în Italia Centrală [5]) «spirala-ochelari» ca motiv clasic rotund în mijlocul profuziunii de incizii drepte și unghiulare, care îl înconjură. Motivul ornamental al *coarnelor lunii (ansae lunatae, ansae cornutae)* de pe mânușile de vase hallstattiene din V peninsulei balcanice e un bun comun italic și dacic [6]). Vasele cu picior, cu buza lată pe care le vom trată drept un element esențial al înfățișării La Tène-ului getic, își găsesc cele mai perfecte analogii de o parte în vasele identice hallstattiene din Italia [7]), de alta în cele din Vest, din cercul pur hallstattian [8]). Iar găurile triunghiulare cu care piciorul acestor vase apare împodobit în Dacia, deopotrivă cu coronamentele stâlpilor de baldachine scythice dela noi, nu numai se regăsesc identice ca formă și orânduire

[1]) *O. c.*, II 1, p. 296.

[2]) Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 550 și fig. 2 și 2 a, la p. 549.

[3]) Vezi la noi mai jos, p. 328.

[4]) Cf. Déchelette II 2, p. 845 și nota 3, cu bibliografia.

[5]) V. d. p. urnele din Muzeul dela Villa Giulia în Roma, în cea mai mare parte din împrejurimile Romei.

[6]) Cf. pentru Banat, Milleker, *Délm. Régiségl.* III p. 127 Sándoregyháza; p. 131 Socolovaț; p. 166 și 171 Vattina; p. 185 Verșeț; p. 154 Temes-Váralja. Pentru câmpia munteană, cf. cele spuse mai sus în cap. IV, p. 198. Se găsesc și în Ardeal.

[7]) Frumoase exemple iarăș la Villa Giulia.

[8]) Cf. și Hoernes-Menghin, fig. dela p. 475.

în Italia, dar anume desemne speciale, ca acela cu baza triunghiului ea însăş frântă în unghiu ascuţit spre vârful triunghiului, se regăseşte întocmai, d. p., la vasul suport dela *Vulci* (sec. VIII a. Chr.) [1]) şi la clopoţeii scythici dela *Gyöngyös* [2]). Pietrele ornamentate cu spirale dela *Nesactium* în Istria, din a doua perioadă a hallstattului [3]), îşi au corespondentul tot de caracter sacru în masa votivă dela *Sighişoara* [4]), probabil, din aceeaş epocă, în orice caz nu mult mai târzie. Zăbalele de cai bolognese din perioada Benacci I (c. a. 1000) sunt la fel cu cele contemporane din bronzul nostru IV. Iar cutare statuetă ithyphallică găsită la Mária-Család în comitatul Nyitra din V Slovaciei este identică, fie ca technică fie ca formă, cu cele italiene de acelaş gen, deci, zice Hoernes, e fabricat italian [5]). Dealtfel, ca şi acele statuete de femei goale din N germanic, care încep a se găsi acolo de prin a. 700 a. Chr. încoace [6]), ori ca statuetele de femei tot deaici, care ţin cu amândouă mâinile un vas înaintea lor, ca figura centrală a paterei de aur dela Pietroasa [7]), ori cutare vas de bronz dela Hallstatt, originar de fapt din Italia [8]), ori carul de bronz dela Strettweg în Stiria, «o bucată de import italic, bogată în figuri» [9]), ori însuş carul cu cazan dela Skallerup în Seeland (Danemarca), după Blinkenberg fabricat etrusc ajuns în N pe la 800 a. Chr. pe drumul comercial din Italia într'acolo [10]). Reinecke observă şi el în aceeaş privinţă că, d. p., situla dela Kuffarn în Austria de Jos şi situla Arnoaldi dela Bologna merg împreună, după cum carafa de teracotă dela Matzhausen în Palatinatul de Sus nu e o lucrare influenţată de vreun vas rhodian ori corinthian similar, ci e lucrată după o situlă italică având o friză cu animale, ca dealtfel şi teaca figurată de spadă

[1]) D. Randall Mac Iver, *Villanovans and early Etruscans*, Oxford 1924, pl. 33, 6, la p. 175.

[2]) L. Márton, în *AÉ.* XXVIII 1908 p. 41 şi 52.

[3]) Hoernes-Menghin, p. 473.

[4]) V. o fotografie la C. Petranu, *Muzeele din Transilvania*, Bucureşti 1922, p. 149.

[5]) Hoernes-Menghin, p. 460.

[6]) *Ibid.*, p. 536 sq.

[7]) *Ibid.*, p. 537; dealtfel figura dela Pietroasa e probabil străvechea Anaïtis, ca şi pe monumentele scythice din Rusia sudică, pentru care cf. Rostovtseff, *Iranians and Greeks*, s. v.

[8]) Hoernes-Menghin, p. 550.

[9]) *Ibid.*, p. 509; cf. fig. 2 dela p. 507.

[10]) *Ibid.*, p. 510. Ca dealtfel şi acele bijuterii din comit. Tolna (Ungaria SV), pe care K. Hadaczek le caracterizează în *Röm. Mitt.* XXI 1906, p. 387 sq. drept imitaţii libere, destul de nedibace, după opere de orfăurărie *etruscă*; cf. şi art. lui Hadaczek din *AÉ.* XXVII 1907, p. 166 sqq., cu reproducerea obiectelor.

dela Hallstatt, ori mai ales ca nenumăratele fibule *Certosa* din întreaga Europă Centrală și Sudestică. Însăși fabricatele etrusce de *bucchero* se regăsesc imitate în N Alpilor, chiar dincoace de sec. IV. Iar în prima perioadă La Tène vedem cum vechile bronzuri italice din sec. VIII—VII a. Chr. sunt imitate, ca o marfă plăcută, pentru indigenii din N și NE Italiei [1]).

Firește, marele centru de cultură indigenă sudesteuropeană, din culmea primei vârste a fierului, e la Adriatica, în zona sudestică a culturei Hallstatt. Sculptură în piatră e numai aici, în semicerc de jur împrejurul fundului Adriaticei: în Picenum, la Novilara; în Emilia, la Bologna; în Veneția, la Este; în Istria, la Nesactium; în Bosnia de NV, la Ripač, lângă Bihać [2]). Aici sunt acele burguri ale Istriei numite *castellieri*, construite după un sistem de origine sudestică, nu megalitic, și nici în opus quadratum, dar totuș destul de regulat și puternic (vezi mai jos analogiile din Dacia, în epoca La Tène), cu ziduri înalte de câțiva metri; după descoperiri viața a început acolo încă din eneolitic, dar armele de bronz și ceramica «arată că viața nu numai a continuat în vremea bronzului, dar că a avut cea mai mare înflorire a ei în vârsta fierului; aceasta ne e confirmat și de necropolele de cremațiune aflate câte odată chiar lângă *castellieri*» [3]).

Astfel, peste diferențierile ce se stabiliseră treptat în vârsta bronzului între V peninsulei balcanice, Pannonia și, în sfârșit, «regiunea thracă» din Carpați și de pe Dunăre [4]), vârsta fierului, de o parte prin marea înflorire culturală a Italiei nordestice, cu splendida ei industrie a bronzului artistic lucrat, de alta prin industria indigenă a fierului în Alpii norici, în sfârșit prin intensitatea încă și mai crescută a comerțului spre țara ambrei, Prusia vestică [5]), restabilește unitatea de viață italo-danubiană din Liguria și Apulia până în Carpații Nordici, în Moldova și chiar în Ucraina. Cu

[1]) Reinecke, *Zur Kenntniss der La Tène-Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen*, in *Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens des römisch-german. Centralmuseums zu Mainz*, Mainz 1902, p. 76—80. Foarte importantă pentru migrația din Italia spre E nu numai a fabricatelor gata, pe cale comercială, *ci chiar a industriilor italice*, e descoperirea tiparului de fibulă tip Benacci la Dunja Dolina (v. Truhelka în *WMBH*. IX 1904, p. 155 sq.).

[2]) Hoernes-Menghin, p. 541, cu literatura dată acolo.

[3]) Cf. A. Della Seta, *Italia antica*, p. 61 sq.

[4]) Cf. în această privință la Menghin, adaos la Hoernes, *o. c.*, p. 826, stabilirea diferenței dintre civilizația *Vattina* și cea *pannonică*, față de cultura «*thracică*» dela Buzău.

[5]) Pentru drumul chihlimbarului și iradiațiile sale culturale, cf. Déchelette I 623 sqq., II 2, 873 și mai ales II 1, p. 18 sqq.

dreptate observă Hampel în *Bronzkor* III, p. 252, că moda se schimbă în «Ungaria» (deci în Ardeal şi părţile până la Tisa) în sec. IX — VIII a. Chr. *pe calea pacinică a comerţului, iar nu prin violenţa vreunei cuceriri* [1].

Am făcut această scurtă digresiune de ordin general, pentru a pune în atmosfera largă a vremii influenţa italo-veneto-illyro-hallstattiană în Dacia, între anii 1000 şi 700 a. Chr.

Dar am examinat această influenţă mai ales în produsele industriale ale tehnicei bronzului. Un capitol însă şi mai important e acel al evoluţiei artei aurului, care, cum am amintit, creează, tocmai în această vreme dinainte de sosirea Scythilor, o *facies* specifică *getică*. Să urmărim dară acum această *artă a aurului*, pentru a examina apoi, ca încheiere, tehnica modestă, populară, a lutului ars.

Se ştie că, spre deosebire de bronzul vestic, bronzul scandinav şi cel ungaro-român au dat motivului ornamental al spiralei o desvoltare cu totul excepţională. Totuş aşà de precumpănitor ca la sfârşitul bronzului III şi în bronzul IV dacic, acest motiv nu a fost niciodată folosit: căci din motiv pur decorativ cum fusese încă din neolitic în Sudest, el devine motiv structural: brăţări, fibule, inele, pendantive, diademe, capete de cingători, totul se «spiralizează» [2].

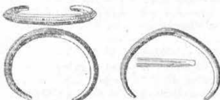

Fig. 209. Brăţări de aur dela *Firighiaz* după L. Márton în *AÉ*. XXVII 1907, p. 63, fig. 7 şi 8; redus la 1/2.

[1]) Adevărata invazie, crede Hampel, *l. c.*, p. 253, a fost cea a Celţilor. Cu ocazia ei s'au ascuns «tezaurele» de bronz şi *ei* au înlocuit violent cultura locală. Poate, în Vest şi anume tocmai în Alpi. Dar în Est e greşit să se afirme acest lucru. Aici, Reinecke şi Márton au perfectă dreptate, Celţii au pătruns *târziu* şi pe cale mai mult culturală decât răsboinică: aici, adică în *Dacia*, Scythii, iar nu Celţii, au dărâmat civilizaţia bronzului.

[2]) Din colecţia Dr. S. Egger, din Viena, strânsă în mare parte pe teritoriul vechei Ungarii — în special din Ardeal — avem o serie de obiecte reproduse şi de A. Száraz în *AÉ*. XI 1891, p. 321, aparţinând sfârşitului bronzului şi inceputului hallstattului (v. la noi fig. 222), ba chiar, prin placa de cingătoare, în aur, de sub no. 9, mergând până la epoca tezaurului dela Fokoru (cf. Száraz, p. 323), în orice caz arătând atât prin no. 2, identic cu podoaba de aur de origine ardeleană reprodusă în *AÉ*. XI 1891, p. 352 (la noi fig. 309), o artă identică pe tot teritoriul dintre Nistru (Galiţia) şi Dunărea mijlocie (Pannonia): v. la noi expunerea ce urmează mai jos.

In mijlocul acestui curent general care, cum știm, va umpleà și o mare parte a hallstattului și va fi — pe alte drumuri — roditor și în La Tène, vedem apărând, alăturea de enormele fibule transilvane de bronz cu multe spirale, dar și cu plăci gravate în genul cel nou, sudvestic [1]), ca d. p. cea acum în urmă găsită la Suseni (Felsö-Ujfalú) mai sus de Târgul-Mureșului (fig. 307 și pl. XII, fig. 3), un nou tip de brățări, în care capetele cercului masiv se răsfrâng, simplu sau dublu, în spirale.

Fără îndoeală cel mai bogat și mai caracteristic tezaur deastfel de brățări, de aur, e cel dela *Firighiaz* în județul Timișului, cercul Aradul-Nou, la 12—14 km. de Mureș [2]). Brățările dela Firighiaz sunt de trei tipuri: 1° cel cu totul simplu (fig. 209), al unei bare profilate quadrangular și subțiindu-se treptat spre capete, perfect cunoscut atât din bronzul nostru IV [3]) cât și din hallstattul sudestic [4]); 2° cel cu două spirale contrarii la capete (fig. 210), clasic și pentru epoca fierului în Italia [5]); în sfârșit 3° cel cu două spirale la fiecare capăt al brățării (fig. 211), desvoltate simetric spre exterior, și al cărui răspândire o vom urmări-o numaidecât.

Fig. 210. Brățări de aur dela *Firighiaz*, după L. Márton în *AÉ.* XXVII 1907 p. 61; redus la 1/2.

[1]) Cf. și exemplele dela L. Márton, în *AÉ.* XXXI 1911, p. 341, iar la noi pl. XII fig. 2.

[2]) Publicate cu un excelent comentar de L. Márton, în *AÉ.* XXVII 1907, p. 57—68.

[3]) Cf. Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CCXXXI și CXCVI: depozitul dela Kemecse în Szabolcs.

[4]) Stațiunea dela Szalacska (comit. Somogy), de argint, la Darnay, în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 141 fig. 30; cf. p. 145.

[5]) Frumoase exemplare în Muzeul etrusc dela Villa Giulia, Roma.

Márton a observat cu dreptate că brățările acestea, fără spirale, cu două spirale, ori cu patru spirale, sunt toate de o mai veche tradiție în părțile noastre: ele sunt o simplă continuare a formelor bronzului, evoluate în a patra perioadă ungaro-română spre un ornamentalism adesea exagerat. Dar liniile *punctate*, ori, cum vom vedeà dela celelalte

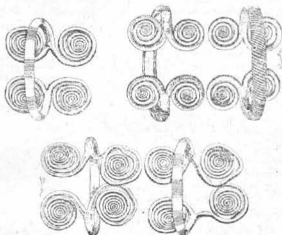

Fig. 211. Brățări de aur dela *Firighiaz*, după L. Márton, în *AÉ.* XXVII 1907, p. 59; red. la 1/2.

brățări contemporane, de aceeaș formă, *perlate*, sunt și o tradiție decorativă hallstattiană, resp. «etruscă» (v. mai sus comerțul cu vase și obiecte veneto-illyre). Cred dară că datarea lui Márton: bronz, dar cunoscând hallstattul, «cevà înainte de sec. VIII a. Chr.» — deci rotund sec. IX a. Chr. — poate fi primită fără modificări [1]).

Ceva mai nou, între sec. VIII și VI a. Chr. e tezaurul dela *Carani* Mercyfalva, tot în Timiș, nu departe de Firighiaz) [2]); dar aici nu avem

[1]) Așa cum le cere, absolut radicale («bronzul vechiu»), Ebert în *Jahreshefte* XI 1908, p. 275, nota. O dovadă pentru Márton și contra lui Ebert vom avea îndată mai jos la analiza stilistică a vasului de aur dela *Biia*.

[2]) Publicat tot de Márton, în *AÉ.* XXVII 1907, p. 65 sqq.

lucruri prea caracteristice, în afară de foaia eliptică de aur ornată cu linii punctate hallstattiene (v. și mai jos).

Dimpotrivă tezaurul vestit dela *Sarasău* (Szarvaszó, în Maramureș, la V de Sighet, pe Tisa), cu cele 15 spirale turtite, de aur, în diametru de 5—8 cm., e un document esențial pentru contaminarea de stiluri [1]): cel al spiralei străvechi, cu moda nouă, a plăcilor subțiri și cu decorația rectilineară hallstattiană; vedem d. p. pe spirala din fig. 212 sq. întrebuințate triunghiurile hașurate și punctele perlate, exact ca pe vasele tipice de metal, și încă mai mult de pământ, din vremea hallstatt [2]); totodată e de notat că nu lipsesc nici podoabele tip 1⁰ Firighiaz (v. fig. 215 și 209). Te-

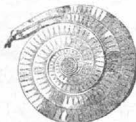

Fig. 212. Podoabă spirală de aur dela *Sarasău* în Maramureș, după Rómer, în *Arch. Közl.* V 1865, p. 39.

Fig. 213. Podoabă spirală de aur dela *Sarasău* in Maramureș, după Rómer în *Arch. Közl.* V 1865, p. 40.

zaurul dela Sarasău este aproape contemporan cu cel dela Firighiaz — poate ceva mai nou ca acesta — și in aceeaș linie de evoluție cu depozitele bronz IV = hallstatt I dela Șpălnaca, Gușterița, Hajdú-Böszörmény ori Fizeșul Gherlii. Nu vom greși deci datând și acest tezaur tot prin anii 900—800 a. Chr.

Un loc intermediar între Șpălnaca, Hajdú-Böszörmény și Gușterița de o parte, Carani de alta, ocupă depozitul dela *Pecica* (mai apropiat de cele trei dintâi) și tezaurul dela *Otlaca* (înrudit cu cel de al patrulea), amândouă din ținutul Aradului.

[1]) Publicat de Fl. Rómer, după comunicarea lui Ion Mihály, in *Archaeologiai Közlemények* V 1865, p. 37 sqq. Cf. și Gooss, în *ASL.* XIII p. 491, cu pl. IX fig. 8.

[2]) Cf. d. p. la Déchelette II 2, p. 778, 813, 823, etc.

Cingătorile de bronz dela *Pecica* (cf. fig. 217), strâns înrudite ca motive decorative cu cea dela Guşteriţa şi cu fragmentele dela Şpălnaca ori Suseni, ne servesc ca un document de mâna întâi pentru a urmări contaminarea motivelor spirale ale bronzului, cu cele rectilineare ale hallstattului[1]). Totodată, alăturea de tezaurul dela *Otlaca* (şi de aceea pomenim aici depozitul dela Pecica, la un loc cu fabricatele de aur ale hallstattului dacic), cingătorile dela *Pecica* pot servi la stabilirea de legături stilistice atât cu ceramica bronzului dacic cât şi cu fabricatele industriale ale Sudului elenic[2]).

Fig. 214. Podoabă de aur dela *Sarasău* în Maramureş, după Rómer în *Arch. Közl.* V 1865, p. 42.

Fig. 215. Cercel de aur dela *Sarasău* în Maramureş, după Rómer în *Arch. Közl.* V 1865, p. 43.

Fig. 216. Cercel de aur dela *Sarasău* în Maramureş după Rómer în *Arch. Közl.* V 1865 p. 41.

In adevăr, după cum a arătat Márton în analiza amănunţită făcută discurilor convexe de aur dela *Otlaca* (v. şi fig. 207)[3]), elementele decorative întrebuinţate de orfăurarul getic, deşi executate în technică hallstattiană de linii punctate, se inspiră din motive mai vechi ale bronzului dacic (constatate pe ceramica de incizii incrustate cu alb), unde aceleaşi linii în volute apar ca motiv principal, iar de altă parte prin gruparea în cruce (pe două din discuri) adică în stea, resp. în rozetă cu chenar (pe al treilea) a motivelor ornamentale, împrejurul butonului reliefat central, alcătuesc aceeaş familie cu fabricatele mai vechi myceniene de o parte[4]), hallstatto-getice (ca la Mikhalkovo) de alta.

[1]) Cf. mai sus, p. 313 sqq. analiza obiectelor dela Şpălnaca şi Guşteriţa.

[2]) L. Márton, în *AÉ.* XXIX 1909, p. 409 sq.

[3]) *L. c.*, p. 405 sqq.

[4]) Cf. obiectele dela Tiszafüred în *AÉ.* XXV 1905, p. 159, 168 şi 188 cu p. 182 sqq. şi Márton, *l. c.*, p. 411 şi cp. discul de aur dela *Otlaca*, la Márton, p. 407, fig. 3 cu fragm. ceramic dela *Mycene* la Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 329, fig. 12.

Și aici trebue să adăogăm imediat discurile convexe de aur din tezaurul dela *Șmig* în Târnava Mică [1]); unele, mai mari (fig. 1, pl. XIII) — diam. de 6 cm. 25 — cu grupele de câte trei butoni împrejurul proeminenței centrale, și mai ales cu liniile perlate (tot câte trei într'un mănunchiu), alergând în triskel împrejurul aceluiaș mare buton central *reproduce în acest ultim amănunt un ornament din eneoliticul* muntean dela *Gumelnița* lângă Oltenița [2]), folosit exact la fel, în ceramică, pentru împodobirea unor discuri convexe (capace) asemănătoare ca linie structurală (v. fig. 221); alte discuri convexe dela Șmig sunt mai mici (diam. 3 cm. 75) și mai simple (v. pl. XIII, fig. 2), în genul podoabelor dela *Țufalău* (v. mai jos). Ambele discuri fuseseră cusute pe haine: cel mare are patru găuri, cel mic două, pe margini.

Paralel cu Firighiaz-Sarasău și — ca evoluție — imediat după Firighiaz merg brățările de aur găsite la *Săcheihid* în Bihor [3]), la *Acâș* [4])

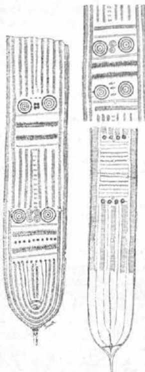

Fig. 217. Cingători de bronz dela *Pecica*, după L. Márton, în *AÉ.* XXIX 1909, p. 409. 1/6 m. n.

[1]) Două la Muzeul Brukenthal din Sibiu: v. descr. în inventar sub no. 735 și 736. Pentru celelalte obiecte ale tezaurului: brățări, inele, spirale și perle, cf. no. 731—739. Cf. Pulszky, in *Magyarország Archaeologiája* I, Budapest 1897, p. 202 sqq.: »de a lelet korát és nemzetiségét szabatosan meghatározni nem birjuk« (!).

[2]) In săpăturile elevului meu Vladimir Dumitrescu. Vezi *Dacia* I 1924 și II 1925.

[3]) Hampel, în *AÉ.* XX 1900, p. 181 cu fig. dela p. 172.

[4]) Seidl, în *Archiv f. K. Oesterr. Gesch.-quellen* XV 323 sq.; citată pretutindeni ca dela *Șimleul-Silvaniei* (Szilágy-Somlyo), d. p. și la Hoernes-Menghin, p. 23, unde chiar figura e greșită: nu e vorba de fig. 6, ci de 7, pe care Menghin o dă ca dela *Acsád*.

(Ákos, în Sălagiu, cerc. Tăşnad), la *Hajdú-Szoboszló* în comitatul Hajdú [1]), la *Acsád* în Szabolcs [2]) şi la *Fokorú* în Heves [3]).

Mici variaţiuni dela un loc la altul sunt inevitabile, deoarece ne aflăm în plină activitate creatoare. Deaceea vedem puternice influenţe locale, d. p. la *Szoboszló*, unde în afară de brăţara tip Firighiaz s'a găsit şi una simplă — tot de aur — tip bronz IV, şi alta, de bronz, care alăturea de scrijelăturile transversale hallstattiene are şi proeminenţe (ca la *Acâş*) — pe care le împrumută ca motiv brăţării celei mari cu spirale.

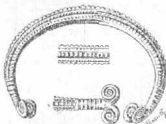

Fig. 218. Brăţară de aur dela *Săcheihid*, după Hampel în *AÉ*. XX 1900, p. 172. Red. 3/4.

Tipul original al acestei brăţări cu proeminenţe îl vedem desvoltându-se tocmai în această vreme în colţul de NV al ţării getice, în Bereg şi în Ung [4]): cf. fig. 316.

Iar ca să ne dăm seamă de sinteza armonioasă între formele mai vechi ale bronzului, aşà cum ele se cristalizaseră în ultima perioadă dacică, a IV-a, şi formele care pătrundeau din V, e bine ca, înainte de a trece mai departe, să analizăm frumosul vas de aur dela *Biia* [5]), în Târnava Mică (pl. XIV, fig. 1 şi 2), localitate vestită pentru descoperirile protoistorice de acolo şi în special prin brăţara de aur, contemporană cu vasul, şi asupra căreia ne vom opri mai jos, p. 338 sq. — De un profil încă naiv archaic, cu două torţi sfârşite în duble spirale (a se face imediat legătura cu brăţările de tip 3° Firighiaz), vasul e împodobit *au repoussé* cu liniile orizontale de perle, obicinuite în hallstattul vestic şi cu cinci butoni mai mari pe fund, *în cruce*, înconjuraţi fiecare de un triplu cerc concentric, in relief, ca discurile

---

[1]) *AÉ*. XVIII 1898, p. 44 brăţara cu proeminenţe (bronz) şi cea simplă (aur); p. 52, brăţara tip Firighiaz, de aur; cf. textul, p. 50 sq., iar la noi fig 219.

[2]) Hampel *Bronzkor* I, pl. XLVII, 2, 3 a, 4 a.

[3]) Hoernes-Menghin, p. 23. Cf. Hoernes în *Jahrb. d. k. k. Kentralcomm.*, IV 1906, p. 74 sqq., iar la noi fig. 220.

[4]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CLXXVII şi CLXXVIII.

[5]) La Muzeul Brukenthal, descris de M. Csaki în ale sale *Skizzen zu einem Führer*, Sibiiu, 1895, p. 114. Cf. acum şi Schroller în *Jahrb. d. Burzenl. Mus.* I 1925, p. 114, cu explicarea total greşită a unei origini nordice.

convexe dela *Vâlci Trân* (cf. pl. XI) ori ca aplica de aur din colecția Egger (fig. 222, no. 9), ori ca vasul italic de bronz dela Stettin (fig. 272), etc., iar pe umăr poartă o zonă de ornamente lineare punctate, în genul cingătorilor dela *Spâlnaca, Guşterița*, etc., din bronzul IV. Prevestind prin stilul său atât brățara dela *Biia* — descendentă directă — cât şi pe cea dela *Bellye* — coborîtoare mai îndepărtată, dar bună rudă — *vasul dela Biia* e astfel un document hotărîtor şi pentru datarea brățărilor dela Firighiaz şi în general pentru cronologia artei aurului la Geți.

Trecând în Heves la *Fokorú*, care e încă mai departe de inima Daciei, vedem că brățara tip Firighiaz se găseşte în tovărăşia unor podoabe caracteristice specific hallstattiene: e drept, mai mult ca vreme, decât ca inspirație artistică (v. fig. 220). In adevăr aceeace e hotărîtor pentru Fokorú, e sinteza carpatoalpină a artei de aici. Deoparte spirale carpatice, de alta cruci şi linii punctate alpine. Dar aceeace e cu totul nou la Fokorú față de cele cunoscute până acum din Vest (ca şi din Dacia hallstattiană), e lucrul specific *au repoussé* al plăcilor subțiri de aur de aici: nu mai e simplu ornament de suprafață, e *relief* adevărat, ca în plăcile de aur şi argint ale artei greco-scythice de mai târziu (după alții contemporană); e deci un nou spirit artistic care biruește pe cel veneto-illyr şi hallstattian: ca şi etrusc dealtfel, în cistele şi oglinzile pe care Italicii etruscizați le-au gravat cu cuiul (iar nu le-au lucrat plastic), până târziu în vremile istorice. Totuş e un relief cu totul naiv: e o imitare de aplice si nasturi, analogi cu aceia ce erau bătuți şi cusuți pe curèle în epoca

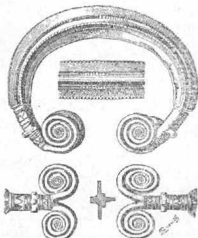

Fig. 219. Brățară de aur tip clasic *getic-hallstattian*, dela *Hajdú-Szoboszló* (3/4 m. n.), repr. după Hampel din *AÉ*. XVIII 1898, p. 52.

bronzului IV, ori înşiraţi pe fir, în aceeaş vreme, acum reprezentaţi ca turnaţi dintr'o bucată ori bătuţi în cuie pe plăcile ornamentale ale vremii.

Fără îndoeală, din acest punct de vedere tezaurul dela Mikhalkovo în Galiţia [1]), ale cărui legături cu Fokorû şi Dalj au fost de mult relevate [2]), e cel mai caracteristic: elementele barbare şi central europene sunt amestecate cu cele din Asia Anterioară, Caucaz, şi — peste Mykene, cu arta aplicelor de aur — Ionia arhaică, într'un fel de sinteză cu totul ciudată, oarecum în afară de timp şi spaţiu, ceea ce a şi făcut marea dificultate a explicării şi datării acestui tezaur. Avem: theriomorphism ca în Orientul assyro-babylonean, ca la Mykene şi ca în Caucaz, dar stilizat geometric, potrivit vechilor tradiţii ale Europei centrale; triquetre solare elenice [3]) şi coarnele «de consacrare» ori ale lunii, dela Ananino [4]): fig. 223, oarecum lipite primitiv alăturea pe plăci

Fig. 220. Obiecte de aur din tezaurul dela *Fokorû* în Heves, după M. Hoernes, în *Mitt. d. Zentral-Komm.*, IV 1, 1906, p. 74.

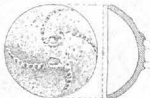
[1]) Lucrarea principală K. Hadaczek, *Zlote skarby Michalkowskie*, Cracovia 1904; altfel, cf. la noi mai sus, cap. I, p. 6, cealaltă literatură. O reproducere a pieselor principale la Hoernes-Menghin, p. 29. Cf. la noi pl. XV.

[2]) Reinecke, în *Zeitschr. f. Ethnologie* XXXI 1899, Verhandl. p. 510 sq., după părerea lui Ebert, «grundlegend»; pentru Dalj cf. la noi mai sus cap. I, p. 8, şi pl. XVI.

[3]) Cf. Déchelette II 1, p. 459 sqq.

[4]) V. la Hoernes-Menghin, pl. dela p. 24, fig. 24.

absolut plane, iar nu reliefate organic dintr'o suprafaţă în întregime plasticizată; motive cruciforme hallstattiene, dar prelungite în sus şi în jos cu motivul ornamental al floarei cu singure două petale atârnând în dreapta şi în stânga, absolut comun în pendantivele din vremea bronzului [1]; *tehnică hallstattiană* [2]), *fiare caucazice* [3]). Termin de datare — clasic, nu preistoric — *post quem*: triquetrul de formă «helleno-scythică», ori, cum nu cred să avem încă pe Scythi, în orice caz ioniano-asiatică (îl vom regăsi apoi în Ardealul şi Oltenia scythică: trei capete de animale — la Mikhalkovo paseri — întoarse în triplu S împrejurul rozetei-cruci centrale). Dar aceasta înseamnă că nu ne putem urcă prea mult mai sus de a. 600 cu datarea tezaurului dela Mikhalkovo. Ori Hadaczek pe baza elementelor vechi, ale stilului geometric grec şi italic, ca şi a elementelor din Asia-Mică (triquetrul) ar fi inclinat să creadă acest tezaur *cimmerian* (fabricat însă undeva mai spre Sud: între Adriatica şi Marea-Neagră) şi îl datează în sec. VIII—VI a. Chr. [4]), iar Rostovtseff il urmează [5]). Şi nu numai Hadaczek ci şi apoi Ebert, Pulszky, Hoernes, Márton [6]), cari s'au ocupat de stilul şi originea tezaurelor dela Mikhalkovo, Fokorú şi Dalj

Fig. 221 (cf. pag. 329).

(şi aici, în Slavonia, apar fiarele fantastice cu gura căscată şi limba atârnând afară), le-au căutat analogii în afara teritoriului pan-getic, în Italia, în Grecia, în Asia-Mică şi Caucaz. Nu negăm utilitatea acestor analogii; dar de fapt ele sunt, în parte, simple potriviri stilistice. Deoarece

[1]) Cf. Hampel, *Bronzkor* III pl. CCXXII.

[2]) V. planşa comparativă dela Hoernes-Menghin, p. 23.

[3]) Idem, *ibidem*, p. 429. De fapt motivul leilor cu gura căscată e străvechiu mesopotamic; deacolo va reveni *din nou* în Europa — tot prin Turkestan şi prin Caucaz — odată cu năvălirile sarmato-hunice, caracterizând cu plăcile lui ornamentale de *stil nou iranian* arta Europei din primul Ev Mediu.

[4]) *Jahreshefte d. oesterr. arch. Inst.* IX, p. 37.

[5]) *Iranians and Greeks*, p. 40 şi 226.

[6]) L. Márton, în *AÉ.* XXXIII 1913, p. 337 sq. reià întreaga chestiune pe baza fibulei dela Dalj, rezumând părerile anterioare. Cf. şi cele spuse de el asupra fibulelor dela Fokorú în comparaţie cu cele dela Mikhalkovo, *ibid.*, p. 149 sq. Caracteristic e că Pulszky în *AÉ.* XIII 1879, p. 180 sqq., *Arch. Közl.* XIII 1879, p. 15, şi *Revue Arch.* 1879 II p. 221, atribuise tezaurul dela Fokorú... Celţilor.

toate cele trei tezaure își au o inspirație bine definită, deoparte estică, de alta carpato-balcanică și anume dinspre Rusia și Caucaz, resp. Thra-

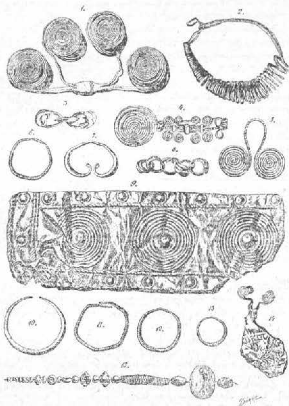

Fig. 222. Obiecte din colecția Egger, Viena, în cea mai mare parte din *Ardeal*, din epoca Hallstatt și La Tène, după Száraz A., în *AÉ*. XI 1891, p. 321.

cia (coarnele dela Ananino, fiarele din Caucaz și Thracia) și o tehnică locală, dar de origine *hallstattiană*. Teritoriul etnic-artistic pe care se

desvoltă acest curent nou, de forme încă necunoscute, e cel *getic*: brățările dela Dalj și Fokorú, de astă dată încă și cu splendida brățară tocmai dela Bellye în Tolna (SV Ungariei) *sunt de inspirație getică*, precum vom arătà numaidecât. E dreaptă observația lui Hadaczek că tezaurul dela Mikhalkovo *nu* e scythic pentrucă are fibule, obiect neutilizat de Scythi [1]), iar spiralele de pe alt obiect și filigranele perlelor de aur deaici strâng legătura de o parte cu Dacia, de alta cu Italia [2]).

Fig. 223. Ornament de bronz dela *Ananino*, Rusia, după Hoernes, în *Jahrb. d. Zentral-Komm.* IV 1, 1906, p. 82.

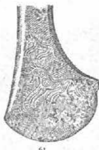

Fig. 224. Tăiș de secure de bronz din Kobanul de Sus, Ossetia (Caucas) după Hoernes, în *Jahrb. d. Zentral-Komm.* IV 1, 1906, p. 83, fig. 61.

Dar e iarăș clar că principalul motiv de pe diademă (stâlpul cu coarne) și de pe fibule (fiarele cu gura deschisă) ne silesc să admitem un eveniment excepțional în viața getică provocând nouile forme: e venirea Cimmerienilor? E cea a Scythilor? Sau sunt numai raporturi normale de influențe reciproce între Estul cimmero-scythic și Vestul thracogetic? Și e chiar așà o simplă întâmplare, că cele trei tezaure sunt tocmai din teritorii pe care pe urmă Scythii le-au ocupat și le-au caracterizat prin cultura lor [3])? Iar dacă datarea mai joasă pe care Ebert o fixează pentru cele trei tezaure (cel mai vechiu, după dânsul, cel dela Dalj fiind dela c. 500 a. Chr.) [4]), e dreaptă, atunci tot ce e oriental în cele

[1]) *Jahreshefte, l. c.*, p. 38.
[2]) *Ibid.*, p. 36 sq. cu fig. 14 și 16.
[3]) V. harta descoperirilor scythice și la noi mai sus, cap. I, p. 2 sqq.
[4]) *Jahreshefte* XI 1908, p. 270.

trei tezaure ar trebui să fie element adus de Scythi, care sunt de două veacuri pe aici la data fixată de Ebert tezaurelor. Dar fibulele arată că tezaurele nu sunt chiar scythice. De altă parte la Dalj avem importantul cimitir de urne descris de K. Darnay [1]). Ori acest cimitir e tocmai din vremea când bronzul IV ungaro-român erà pătruns adânc de elemente hallstattiene și italice [2]), deci sec. X—VIII a. Chr., și treptat erà transformat în adevărată vârstă a fierului; frumoasele vase, fibule și lănci din acest cimitir postulează și pentru bogatul tezaur găsit tot acolo o epocă mult mai veche decât a. c. 500 a. Chr., când formele propriu zis vestice invadează totul, pregătind înaintarea biruitoare a Celtismului din a doua vârstă a fierului.

Fig. 225. Aplică de aur, scythică, din Rusia de Sud, pentru comparație cu fig. de pe mânerul săbiei dela Doboli de Jos, după Hampel, în *AÉ*. XIII 1893, p. 391.

Care e atunci soluția tuturor acestor dificultăți?

Cred că ea trebuie să plece dela forma brățărilor. Ebert în amănunțita sa analiză stilistică a tezaurului dela Dalj [3]) a presimțit acest lucru, dar nu l-a exploatat complet. Concluzia sa că cele trei tezaure: Dalj, Fokorú, Mikhalkovo *sunt deopotrivă fabricate în «Ungaria»* [4]), deci în teritoriu getic, e acceptabilă, dar amestecul Scythilor în explicarea plăcii theriomorfe dela Dalj [5]) este insuficient susținut și neverosimil. Astfel de figuri ne sunt cunoscute și din Bulgaria centrală, tot fără nici o legătură cu Scythii, de pe un frumos vas datat de Popov în a II-a epocă a fierului [6]): o urnă găsită plină cu cenușă și oase calcinate la Pașachioi

[1]) *AÉ*. XXIII 1903, p. 30 și urm.

[2]) Cf. d. p. și antichitățile dela Kurd și Rinya-Szentkirály în Ungaria de SV, publicate de Hampel în *AÉ*. XV 1895, p. 97—115, cu importante date asupra relațiilor cu Italia.

[3]) *Jahreshefte*, XI, 1908, p. 264 sqq.

[4]) *Ibid*., p. 274 sqq.

[5]) *Ibid*., p. 268 sq.

[6]) In *Godișnic*-ul Muzeului din Sofia pe 1921, Sofia 1922, p. 175; reprodus și în *Catalogul Muzeului din Sofia* (bulg.), Sofia 1923, p. 110 și 111, cu textul, p. 109. Cf. și Škorpil, *Mogili*, Plovdiv 1898, p. 66, fig. 24, pe care o reproducem și noi, deși avem impresia că nu e cevà deosebit — decât ca transcriere neexactă — de documentul descris de Popov.

în distr. Cazanlâc (v. fig. 226 sq.): incinerare, iar nu inhumare, ca la Scythi, deci ca și la Dalj, alt popor. De altă parte nu e fără importanță că în cultele getice avem cunoscutul balaur — ca steag de răsboiu [1]) — cu gura mare de lup (?) și cu urechile ridicate în felul fiarelor dela Mikhalkovo, Dalj ori Pașachioi, iar stindardele zeilor cavaleri danubieni [2]), fie chiar și în aspectul lor iranizat de mai târziu, dar autentic thracici

Fig. 226. Figură decorativă de pe o urnă La Tène dela *Pașachioi* in Bulgaria, după R. Popov, în *Călăuza muzeului din Sofia*, Sofia 1923, p. 111 (bulg.).

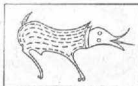

Fig. 227. Figură decorativă de pe o urnă cu patru toarte, găsită la *Pașachioi*, in Bulgaria, după Škorpil, *Movile*, Filipopol 1898, p. 66 (bulg.).

ca origine, reprezintă tot niște balauri ca acei dacici. Credem dară că aceste reprezentări theriomorfe sunt prescythice, vechi thracice, *în legătură cu reprezentările analoage cimmeriene din Caucaz și în general cu prototipurile artistice mai vechi din Asia-Anterioară* [3]).

Revenind dară la brățările dela Fokorú și Dalj avem de observat că la acest paragraf aproape toate observațiile lui Ebert [4]) sunt de

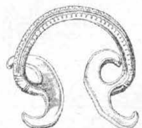
[1]) Reprodus într'un chip absolut caracteristic pe columna lui Traian: vezi la noi mai jos fig. 359, la pag. 518 și pl. XVII, fig. 2.

[2]) Tratați întâiu de Hampel în *AÉ.* XXIII 1903, p. 305 sqq., XXV 1905, p. 1 sqq. și p. 116 sqq., XXXI 1911, p. 409 sqq. și XXXII 1912, p. 330 sqq., iar acum în urmă, cu explicări nouă asupra sensului lor religios, de Rostovtseff, *l. c.* de noi mai sus, p. 15; cf. și pl. XVII, fig. 1 cu 2.

[3]) Cf. pentru originile assyro-babylonene ale motivului acestuia, monumentele dela Schäfer și Andrae, *Die Kunst des alten Orients*, Berlin 1925, p. 503, p. 536, — și nu mai puțin și arta hettito-aramaeică, *ibid.*, p. 555, — iar pentru brățările și inelele spirale cu «capete de șerpi» așà de caracteristice în *arta dacică*, fie în epoca scythică fie în cea celtică, cf. *ibid.*, p. 482, capul de șarpe votiv, de aur, dela *Susa* în Elam. Encoliticul moldo-ucrainian (Șipeniț) cunoaște și el motivul fiarei «caucazice».

[4]) *Jahreshefte* XI 1908, p. 270 sq., cu nota 46 dela p. 274 sq.

modificat. Datarea brățărilor cu câte numai două spirale răsucite în sens contrar în bronzul mai vechiu (ev. II) este greșită, deoarece și aceste brățări sunt punctate hallstattian. Foarte folositoare însă e statistica acestor podoabe, dată de Ebert întâia dată, și din care rezultă că avem în *Dacia* un adevărat centru de fabricare și răspândire a lor prin comerț până în Danemarca și Suedia [1]).

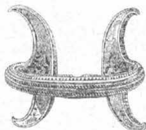

Fig. 228. *Pipea*, Târn. Mică. Brățarăde aur, după Hampel *AÉ*. XIV 1880, p. 215 și pl. XXXIV.

Fig. 229. *Biia*. Târn. Mică. Brățară de aur după Hampel in *AÉ*. XIV 1880, p. 214 sq. și planșa XXXIII.

Deci:

Am arătat mai sus, p. 326, că brățările tip *Firighiaz* sunt cam de prin sec. IX a. Chr., aparținând încă vremii bronzului, dar cu cunoașterea motivelor decorative hallstattiene. Brățara asemănătoare dela Fokorú e și ea dară mai veche ca a. 700. De fapt, cunoscători ca

[1]) *Ibidem*, nota citată.

Reinecke și Hoernes au datat atât Fokorú cât și Mikhalkovo în sec. IX a. Chr.[1]). Vom vedeà numaidecât, dacă pe drept sau nu.

Brățara dela Dalj (pl. XVI fig. 3) reprezintă un tip dacic simțitor mai târziu ca brățările tip Firighiaz-Fokorú[2]), etc. Intre ea și acestea din urmă stau brățările de aur masiv: dela *Pipea*[3]), în Târnava-Mică (fig. 228), din colecția *Kárász* (fig. 230)[4]), dela *Biia*[5]), tot în Târnava-Mică (fig. 229), alta din Ardeal (loc necunoscut)[6]) și dela *Bellye*[7]) în comit. Tolna

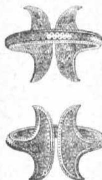

Fig. 230. Origine ardeleană; colecția Kárász Géza. După Hampel, *AÉ.* XIV 1880, p. 215 sq. și pl. XXXV

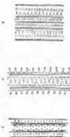

Fig. 231. Comparație între motivele decorative ale brățărilor ardelene de aur dela: 3. Biia, 4. Pipea, 5. Colecția Kárász; după Hampel în *AÉ.* XIV 1880 pl. XXXV și p. 215 sq.

(fig. 232; cf. și pl. XVI fig. 6). Toate aceste brățări sunt o derivare și simplificare a tipului 3 dela Firighiaz (cu patru spirale). Din ce în ce mai mult ele desvoltă ideea, existentă încă din bronzul IV, a scobirii interioare a massei

[1]) Vezi literatura la Ebert, *l. c.*, p. 273.

[2]) Pentru descoperirea tezaurului dela *Fokorú*, v. amănunte în *AÉ.* XII 1878, p. 185 sq., raport de Csetneki.

[3]) Cf. Hampel în *AÉ.* XIV 1880, p. 215 și pl. XXXIV; cf. Ebert, în *Jahreshefte* XI 1908, p. 271, fig. 122.

[4]) Hampel, *l. c.*, și pl. XXXV.

[5]) Hampel, *l. c.*, p. 214 sqq. și pl. XXXIII: aur ardelean!

[6]) Tot de aur massiv, rudă bună cu cea dela *Biia*: Hampel, *l. c.*, p. 215.

[7]) Hampel, *l. c.*, p. 216; cf. și Ebert în *Jahreshefte* XI 1908, p. 270 fig. 121. V. în general pentru aceste brățări lista dela Ebert, *l. c.*, p. 274 sq., n. 46.

de metal, până la reducerea, în cazul dela Bellye, la o simplă placă subţire, imitând numai superficial liniile masive mai vechi. Toate aceste brăţări poartă decorarea cu linii şi puncte, eventual butoni reliefaţi, caracteristic hallstattiană. Brăţările dela Biia şi Bellye sunt cele mai reprezentative în noua direcţie.

Brăţara dela Dalj e un fel de imitaţie modestă şi săracă (doar o nervură mediană şi câte un buton la cele două capete în semilună) a tipului Biia-Bellye: prin simplicitatea ornamentării ei, doar cu linii punctate, ea se datează ca puţin mai veche decât cea dela Bellye. Dar ea e mai nouă decât toate cele din Ardeal, care au păstrat cercul de tip vechiu Firighiaz, imitând încă masivitatea din bronzul III şi IV, sau chiar în parte păstrând-o.

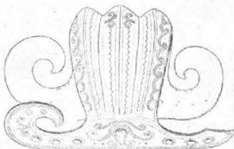

Fig. 232. Bellye (com. Tolna). După Hampel, în *AÉ.* XIV, 1880, p. 215 sq. şi fig. 45.

Este clar însă că brăţara dela Bellye în marea ei eleganţă artistică aparţine totuş mereu hallstattului: ea reprezintă încă foarte credincios tradiţia artistică a bronzului dacic şi nu o putem cred dată sub nici un cuvânt mai târziu de anii 500, când începe noul curent vestic. Prin urmare brăţara dela Dalj e cu atât mai veche. In general trebuie deci să conchidem că toate tipurile dintre Firighiaz şi Bellye sunt în plin şi adevărat hallstatt. Dar aceasta înseamnă: «pre-scythic»; căci, după cum am văzut în cap. I, Scythii aduc cu ei o nouă concepţie, naiv-naturalistă ori oriental-decorativă, *prin excelenţă inspirată de viaţa animalelor familiare lor*, şi care invadează întreaga inspiraţie artistică, înlocuind cu motive animale motivele geometrice anterioare, — şi mai fac încă un

lucru: ei deschid *prin Răsărit* calea spre noi artei elenice pure care, *pe la Apus*, nu putuse niciodată ajunge la noi decât sau italo-illyrizată sau celtizată.

Dacă tezaurul dela Mikhalkovo ne silește prin anume detalii decorative, de care am vorbit mai sus, să ne coborâm cu datarea lui până aproape de sfârșitul secolului al VII-lea, tezaurele dela Fokorú și Dalj ne permit, ba chiar ne obligă la o datare mai adâncă în timp. Credem că cifrele 800—600 a. Chr. cuprind suficient evoluția prin care a trecut arta podoabelor de aur getice, dela bronzul pur spre hallstattul cât mai pronunțat.

Tezaurele ardelene, bănățene și ungurene reprezintă mai credincios vechea tradiție locală a bronzului. Vasul de aur dela *Biia* (mai sus, p. 330) e, pe lângă brățările din alte părți, un strălucit exemplu în această privință [1]). Tezaurele excentric getice dela Fokorú, Dalj și Mikhalkovo sunt foarte puternic pătrunse de spiritul hallstattian, fără însă a se liberà total de tradiția bronzului getic.

Fig. 233. Foaie de aur hallstattiană dintr'un mormânt de lângă *Beba Veche* în Torontal, după J. Reizner, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 83. Red. 2/3.

Judecata unanimă a învățaților — indiferent de variațiile de opinii în privința originelor stilistice și datei tezaurelor — e că și cele trei tezaure excentrice aparțin lumii noastre. Am demonstrat mai sus, că această judecată se confirmă chiar prin amănunte stilistice precise, și anume indicația destul de bogată a tuturor treptelor de desvoltare ale diferitelor motive.

Prin urmare, *între sec. IX și VII a. Chr.*, înainte de venirea în massă a Scythilor în Carpați și la Dunăre, *Geții desvoltau* aici o *artă proprie*

[1]) De altfel tot dela *Biia* (Magyar Bénye) avem și patru bucăți dintr'un lanț de aur: inelele sunt ovale și constau dintr'o îndoitură întreagă și două jumătăți de îndoituri, iar ornamentarea în lungime constă din puncte și cercuri; deci avem acelaș stil ca la brățara și vasul dela Biia (Hampel, în *AÉ.* XIV 1880, p. 342).

a aurului, ale cărei produse umpleau tot Centrul şi Nordul Europei, concurând cu arta etruscă a bronzului şi argintului.

Dar arta hallstattului dacic mai prezintă încă şi alte aspecte, pe care suntem datori a le notă aici, chiar dacă nu ar înfăţişă întotdeauna trăsături exclusiv carpato-danubiene.

Ca şi la *Otlaca* în ţinutul Aradului (v. mai sus p. 318 şi 328), ca şi la *Carani* în Timiş (mai sus, p. 326), tot aşă în mormintele de lângă *Beba-Veche* în Torontal au fost găsite foi de aur de formă eliptică, decorate doar cu un chenar simplu ori duplu de linii punctate, eventual cu triunghiuri

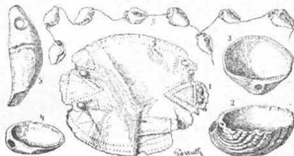

Fig. 234. Podoabe dintr'un mormânt hallstattian de lângă *Beba-Veche* în Torontal: la mijloc o foaie de aur; după J. Reizner, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 85. Red. 2/3

şi butoni făcuţi în acelaş chip la capetele axei lungi (v. fig. 233 şi 234)[1]. E, aceasta, forma cea mai simplă şi naivă a artei hallstattiene, adânc influenţată de tradiţia locală, dar nu de arta scythică[2]. In adevăr, cunoaştem încă din bronzul mai vechiu plăci de acestea de aur decorate cu puncte în relief, fie d. p. dela *Gumelniţa*[3], lângă Olteniţa, fie de lângă *Nyíregyháza* în Szabolcs[4]: e drept că aceste plăci sunt în întregime «punctate», întocmai cum erau anume fabricate ceramice mai vechi şi contemporane; dar plăcile dela *Lange Wand* sunt ca la Beba Veche (cf. p. 434, 1).

[1]) Publicate de J. Reizner în *AÉ.* XXIV 1904, p. 83 sqq.; cf. mai jos, p. 434, n. 1.
[2]) Deacea greşit numeşte Reizner mormintele respective, *agathyrsice.*
[3]) Săpăturile elevului meu Vladimir Dumitrescu; vor apare în *Dacia* II 1925.
[4]) A. Jósa, în *AÉ.* XXXVI 1916, p. 206.

Nu putem decide dacă au cunoscut începuturile hallstattului obiectele de aur găsite la *Alba-Iulia*: şeapte bucăţi de «ochiuri de lanţ preistoric» (Hampel) de aur, tipic transilvane [1]) şi un mic con de tablă de aur, evident aparţinând tipologic bronzului III, iar nu IV [2]).

La fel rămâne dubioasă datarea podoabelor de aur descoperite la *Borşa* (Vişău, Maramureş): cercei, inele, ori ce vor fi fost,—în orice caz tot cercuri deschise [3]), — ca şi a celor găsite la *Sărmăşag* (Zalău, Sălagiu) [4]): cum am văzut prin pilda tezaurului dela Firighiaz, conservatismul artei bronzului dacic e aşà de puternic, încât chiar obiecte bine determinabile prin mediul în care s'au găsit, ca hallstattiene, examinate exclusiv stilistic sunt de atribuit vremii bronzului pur.

Fig. 235. Pendantiv de aur, tip „ungaro-român", după Hampel, *Bronzkor* III, p. 138.

Dimpotrivă tezaurul de aur dela *Gyoma* (în Bichiş) este pur hallstattian (v. fig. 236). Ca şi obiectele dela Firighiaz şi cele dela Beba-Veche, tot aşà acelea dela Gyoma au fost atribuite *Iranienilor* dela noi (Scythi şi Agathyrsi) [5]). Dar după cum observă însuş editorul tezaurului dela Gyoma [6]), L. Márton, avem aici dela început o excepţie faţă de obicinuitele morminte scythice din Dacia, toate «modeste şi sărace»,

[1]) Sunt anume vestitele «Hängespiralen», găsite şi la Troia şi Mykene întocmai ca în Dacia (cf. Hampel, *Bronzkor* I pl. XLVII 7 şi Gooss, în *ASL.* XIII, pl. VIII, fig. 5, 6, 7; alte câteva spirale-pendantive în colecţia Dr. G. Severeanu, Bucureşti), şi pe baza cărora Hubert Schmidt (*Zeitschr. f. Ethnol.* 1904, p. 615; cf. şi C. Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 210 sq.) a căutat să demonstreze originea transilvană a culturii respective sudestice, încă *dela începuturile bronzului*. Cf. fig. 235.

[2]) Hampel, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 434, cu fig. dela p. 404. Interpretarea dată de H. acestor spirale, ca fiind ochiuri de lanţ se bazează pe o efectivă descoperire a lor legate unele în altele.

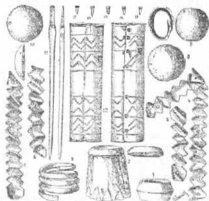
[3]) Seidl, în *Archiv f. Oesterr. Gesch.-q.* XV, p. 316 sq.; cf. şi tezaurul de cercuri (inele de aur) tot din Maramureş (loc nedeterminat), de care vorbeşte Hampel în *AÉ.* 1880, p. 29 sqq. şi fig. p. 30.

[4]) Hampel, în *AÉ.* XXI 1901, p. 250.

[5]) Milleker, *Délm. Régiségl.* III p. 58 sq. rezumând părerile asupra Firighiazului zice că Berkeszi şi L. Márton consideră tezaurul ca *agathyrsic*. De fapt e vorba de alteeva decât de Agathyrsii lui Herodot. Vom reveni mai jos, când vom trată chestiunea Scythilor din Dacia.

[6]) In *AÉ.* XXV 1905, p. 234 sqq.

așà încât pentru demonstrarea scythismului obiectelor de aur dela Gyoma, trebuesc căutate analogii în Rusia sudică, unde tezaurele regilor și fruntașilor scythi, luxos îmmormântați, sunt foarte numeroase. Dar comparația cu Rusia, unde arta greacă figurativă influențase adânc gustul scythic, fără a ne refuză total asemănările, ne întărește încă mai mult impresia de stil «barbar», hallstattian, pe care dela prima vedere o avem față de obiectele dela Gyoma. Singura linie decorativă dela Gyoma e zigzagul: dar acesta nu e un element scythic, ci vechiu central european. Năstureii bombați de aur, pe cari Márton îi explică [1]) drept aplice ornamentale de prins pe haine, sunt de o formă bine cunoscută în epoca de bronz «ungaro-română» târzie, contemporană cu primul hallstatt vestic, și, dacă se găsesc în E, sunt încă mai numeroși în V. Tot așà inelul de sârmă groasă de aur, răsucită în tirbușon, își găsește mai de grabă analogii — după însuș Márton — în tezaurul dela Perecei lângă Șimleul Silvaniei, decât în Rusia sudică. Admițând deci că printre celelalte obiecte (între altele câteva fragmente dintr'o oglindă de metal) am aveà totuș — cum crede Márton — eventual aplice decorative dela un sceptru de regină (scythică) și că însuș mormântul (cameră mortuară construită din bârne), deși întru nimic specific scythic, deoarece se găsește și înainte de ei și în epoca migrațiilor, ar fi totuș în mai mare concordanță cu civilizația scythică [2]), rămâne totuș limpede că influența locală e

Fig. 236. Tezaurul de aur dela *Gyoma*: după L. Márton în *AÉ.* XXV 1905, p. 236. [Pentru no. 3. cf. și fig. 259, no. 29].

[1]) *Ibid.*, p. 238.
[2]) Cf. și Hampel, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 435.

precumpănitoare și că *tipul de civilizație documentat de tezaurul dela Gyoma rămâne central-european*, iar nu oriental.

Tot hallstattiană se arată a fi și brățara de aur dela *Mojna* (Târnava-Mare, cerc. Mediaș) [1]), închisă, dar cu aceeace ar fi fost extremitățile ei la forma deschisă împodobit în chip de capete de animale (?) afrontate; stilizarea e așà de fundamentală încât motivul zoomorf aproape a dispărut sub geometrismul suprafețelor și liniilor (v. fig .237). Această brățară nu rămâne izolată. Deși nu în aur, ci numai în bronz, avem dela *Nagy-Gáj* în Torontal un colan și două brățări (toate deschise) cu capete de păseri (ori șerpi), afrontate la colan, opuse la brățări (v. fig. 238) [2]). Geometrismul suprafețelor la cel dintâiu, ornarea cu puncte la cele din urmă, suggerează aceeaș epocă de *prim* hallstatt și pentru aceste obiecte [3]).

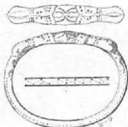

Fig. 237. Brățară de aur dela Mojna după Hampel în *AÉ.* XX 1900, p. 192. Red. 1/2.

In privința ceramicei din primele secole ale mileniului I a. Chr., trebuie să observăm dela început acelaș fenomen pe care l-am constatat și în industria metalelor, adică legătura indisolubilă cu formele mai vechi ale bronzului. Acest conservatism se manifestă în special prin continuarea acelei tehnice a *inciziilor profunde*, cunoscută încă din bronzul III nu numai la noi, ci și în Apus [4]), și prin care lutul moale e tratat ca un material plastic solid, în special în maniera lemnului

[1]) *AÉ.* XX 1900, fig. dela p. 192.

[2]) Milleker în *AÉ.* XIX 1899, p. 416, cu fig. dela 414.

[3]) Asupra artei hallstattului și La Tène-ului în «bijuterii», la Dunărea de Mijloc și de Jos, a scris și L. Éber un articol, cu material comparativ, în *AÉ.* XXIII 1903, p. 22 sqq., cu prilejul descoperirii unor podoabe de aur în Sudul Ungariei. Despre minele de aur ardelene exploatate mai mult în epoca bronzului de cât în a fierului se pot avea oarecari informații și la Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIV 56. O listă a tezaurelor de aur dă tot Gooss, *l. c.*, p. 64 sqq. — Un articol curios a scris R. Fröhlich în *AÉ.* III 1883, p. 181—193 asupra Agathyrșilor celor «bogați în aur», căutând să demonstreze că nu de bogăția în *aur*, ci de aceea în *chihlimbar* (pe grecește tot «*electron*») a fost vorba la Agathyrși și că Herodot a făcut o confuzie!

[4]) Cf. Déchelette II 1, p. 378 sqq.

împodobit cu crestături geometrice, manieră păstrată până azi în arta tuturor popoarelor primitive, de jur împrejurul pământului. Motivele ornamentale, tratate fie în linii, fie în benzi late, sunt — la noi — exclusiv geometrice şi anume, deşi spirala joacă încă un rol foarte important,

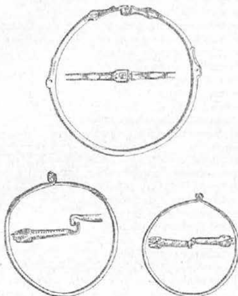

Fig. 238. Colan (?) şi brăţări de bronz dela *Nagy-Gáj* în Torontal, cu motivul capetelor de paseri, după B. Milleker, în *AÉ.* XIX 1899, p. 414.

mai ales rectilineare. Ceeace e însă foarte regretabil, e lipsa totală de publicaţii asupra ceramicei acesteia foarte frecvente şi foarte decorative din toate părţile Daciei. Doar un vas putem reproduce aici — pictat însă, după maniera vest-ungară — dela *Apahida* în Cojocna (v. fig. 239): e o formă a bronzului IV decorată hallstattian.

Fireşte, după cum am arătat mai sus, încă de pe la a. 1000 încep să pătrundă în Dacia formele italo-illyre, în metal, dând imediat imboldul pentru imitarea lor în lut ars. Aşà zisele urne villanoviene sunt general

răspândite în Dacia. In epoca «scythică» ele sunt oarecum forma clasică a urnelor de incinerare. Dar formele bronzului nu dispar. Şi chiar urnele «villanoviene» sunt mereu împodobite cu proeminenţele de tradiţie străveche, «dacică».

Reinecke a observat că epoca de înflorire a *cimitirelor cu urne* în Ungaria şi Ardeal e bronzul IV [1]). Totuş nici el nu a aprofundat chestiunea şi nu a dat o clasificare a tipurilor ceramice din bronzul IV, deosebind tradiţia indigenă de elementele imigrate din SV. O bună serie de profile «villanoviene» şi locale ne dă doară Kovács în studiul său despre staţiunea preistorică dela Târgul-Mureşului [2]). Dealtfel chestiunea ceramicei hallstattiene în Dacia a fost mereu amestecată cu aceea a ceramicei «scythice» (de fapt inexistentă), şi învăţaţii au trecut formele ultime ale bronzului IV la bronz, iar nu la hallstatt, ceeace, după demonstraţiile noastre de mai sus, e o neexactitate. O altă chestiune controversată e aceea a vaselor de pastă neagră (Boian, Nazâru), decorate cu frumoase motive geometrice, rectilineare, dar şi rotunde, minunat reliefate şi care reprezintă în ceramica dacică un spirit total deosebit faţă de formele proprii ale bronzului, cu spiralele lor lineare, superficiale, ca în Banat, ori cu benzile spirale sculptate ca în lemn şi cu proeminenţele organice, de pe valea de sus a Mureşului [3]).

Fig. 239. Vas de lut dela *Apahida* în Cojocna, după *AÉ.* XXVII 1907, p. 181.

Dar ceramica hallstattiană a Daciei e o chestiune *archeologic*-stilistică prea interesantă în ea însăş, spre a puteà fi desbătută complet într'o

[1]) *AÉ.* XIX 1899, p. 333.

[2]) In *Dolgozatok-Travaux*, Cluj, VI 1915, p. 260 şi numeroase fotografii de vase găsite în morminte «din epoca scythică», p. 257 sqq; reproduse şi de noi mai jos, fig. 240 şi 295 sqq.

[3]) V. în *AÉ.* XX 1900, fig. dela p. 208 şi dela p. 213; reproduse şi de noi în fig. 277 şi 278.

lucrare de sinteză *istorică*, precum e cea de față. Deaceea dând aici o serie de forme ceramice »hallstattiene«, de o parte de caracter local, de alta vestic, din diferite muzee din România, exprim speranța că vreunul din școlarii mei va atacà în curând chestiunea în plinul ei, cu tot materialul necesar, — și trec la *problema*, capitală din punct de vedere *istoric*, a *Scythilor în Dacia*.

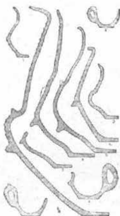

Fig. 240. Profile de vase găsite la *Tg.-Mureșului* (sep. scythică»), după Kovács, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 260. 1/9 m. n.

Adevărata vârstă a fierului începând în Dacia deabià de pe la a. 700 a. Chr., s'a creat o întreagă tradiție în protoistoria contemporană, de a se numi hallstattul getic »epoca scythică a fierului«, adică de a caracteriză drept orientală civilizația Daciei între sec. VII și IV a. Chr.[1]). Ori, după cum am văzut în amănunte mai sus, la venirea Scythilor în Dacia, existà aici *o puternică civilizație locală, care luase din plin drumul spre formele fierului occidental.* Este deci de lămurit acum, întrucât Scythii au adus cevà hotărîtor în cultura Daciei și astfel au modificat în vreun fel această cultură, eventual întrucât s'au lăsat dimpotrivă ei influențați de dânsa, adoptând fie elemente locale, fie elemente vestice, italice ori alpine.

Credem că cea mai bună metodă pentru a despărți elementele scythice dintre sec. VII și IV de cele getice, e însăș analiza descoperirilor scythice făcute până acum în ținutul determinat de noi mai sus în cap. V drept compact getic, cèl puțin din a doua jumătate a mileniului II a. Chr.

Incepem cu *Târgul Mureșului* [2]). Pe bază mai veche locală (sec. X-IX), stând sub influența villanoviană — tip Benacci II, mai de grabă ca I,

[1]) Cum face chiar Kovács, *l. c.*, p. 266 sqq. și în special p. 269 (cf. p. 313 sq.), sprijinindu-se pe considerațiile lui Reinecke (cf. și la noi mai sus, cap. I, p. 5) privitoare exclusiv la monumentele scythice, dar nu și la întreaga cultură contemporană, în mijlocul căreia se găsiau (v. la noi mai jos).

[2]) I. Kovács, în *Dolgozatok-Travaux*, Cluj VI 1915, p. 226 sqq.

dar cu prelungiri și în sec. VIII și cei următori, prin tipul Arnoaldi [1]) (vase de metal importate până la noi și servind de model olarilor locali, pentru imitarea lor în pământ ars, dar cu motive ornamentale vechi indigene) — vedem suprapunându-se Scythii. Ca de obiceiu, avem dela ei nù urme de așezări, ci morminte. Inventarul celor dela Târgul-Mureșului e, iarăș ca de obiceiu, extrem de sărac și constă din două, cel mult trei, tipuri de vase de pământ: 1⁰ urnă tip «Villanova»; 2⁰ ceașcă de tip străvechiu local, cu o singură mânușă ridicându-se peste nivelul buzei; eventual 3⁰ craticță-cupă iarăș de tip vechiu local, mergând până în neolitic; câtevà cuțite de tip banal, niște «cercei» de tipul brățărilor cu capetele conice, în sfârșit o fibulă [2]), caracteristică și pentru prima perioadă hallstattiană atât la N cât și la S Dunării (dar nu pentru Scythi!) [3]). Nici o spadă și doar un singur vârf de săgeată «scythică»; nici o podoabă masculină sau feminină de tip oriental afară — eventual — de brățări [4]). Totul în legătură sau cu trecutul local sau cu influențe vestice. Singurul element «scythic» ar fi doar ritul îmmormântării:

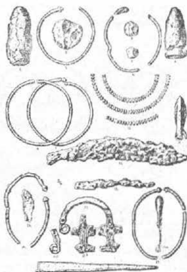

Fig. 241. Obiecte din morminte dela *Tg.-Mureșului* («ep. scythică»), după Kovács, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 263. 3/8 m. n.

[1]) Cf. Déchelette II 2, p. 538, cu Kovács *l. c.*, fig. 28 și 29.

[2]) Kovács, *l. c.*, p. 263, fig. 30.

[3]) Pentru variațiile acestui tip în regiunile danubiene, cf. Kovács, p. 315, iar în regiunile balcanice, Popov, *Godišnik na narodn. Muzei* pe 1921, Sofia 1922, p. 159. Cf. Hoernes-Menghin, p. 24.

[4]) Găsirea unor «cercei-brățări», ori colane de «perle» analoage cu cele dela T.-Mureșului în alte morminte «scythice» din «Ungaria» nu ar constitui un argument

scheletele întinse cu fața în sus; dar acest rit nu e exclusiv scythic. Deci necropola dela Târgul-Mureșului e așà de puțin scythică, încât, dimpotrivă, ea ne poate servì ca document important spre a respinge pe viitor caracterizarea de «epocă» și «cultură» «scythică» a fierului pentru prima perioadă a acestei vârste protoistorice în țara noastră. Părerile lui Reinecke, pe care se sprijină și Kovács pentru a susține (p. 313) că «vechiul aspect cultural și etnic al acestei țări s'a schimbat în așà măsură încât a luat un caracter scythic» vor trebuì fundamental revizuite, precum se va arătà numaidecât în cele ce urmează.

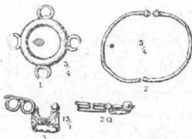

Fig. 242. Obiecte de metal din morm. 1 dela *Pișchi*, după Roska, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 235. Reduse cu încă 1/3.

Un alt complex de morminte «scythice» e cel dela *Pișchi* în Huniedoara, publicat de Roska [1]). Iată inventarul: obicinuitele urne bitronconice, cari nu mai amintesc decât foarte de departe tipul villanovian (așà de populare au devenit la noi), cu binecunoscutele proeminențe de tradiție străveche locală, — obicinuitele cești cu toarta înaltă — în sfârșit aceleași cratițe tip vechiu neolitic, cu proeminențe, ca și la Târgul-Mureșului. In plus, câtevà brățări cu capetele conice, fragmente de fibule obicinuite și puține obiecte de podoabă în bronz și os (colane), fără nimic special ca tip etnografic [2]), afară doar de brățările amintite, dacă vrem să acoperim această formă «orientală», cu orice preț, cu un nume de popor. Nici un obiect pregnant scythic: nici măcar vreun vârf de săgeată ca la Târgul-Mureșului. Totuș Roska zice: «cu aceste trei morminte statistica descoperirilor scythice din Transilvania s'a îmbogățit»,

stringent pentru scythismul acestor obiecte, cum crede Kovács, p. 314 sq., ci doară, invers, o dovadă de asimilarea Scythilor cu indigenii noștri.

[1]) M. Roska, în *Dolgozatok-Travaux*, Cluj, IV 1913, p. 233 sqq.

[2]) Astfel d. p. tuburile spirale de bronz servind ca «mărgele» de coliere, găsite la *Pișchi* (Roska, *l. c.* p. 239), la noi fig. 243, își au prototipurile lor în vârsta bronzului (v. la Hampel, *Bronzkor* III, pl. CLXXXVIII).

«putem prin urmare inregistrà un nou cimitir scythic», etc.[1]). Rămâne deci iarăş doar ritul immormântării spre a demonstrà eventualul scythism al necropolei.

Dimpotrivă *Aiudul*, cu localitățile vecine, e perfect limpede in ce priveşte caracterul cimitirelor descoperite aici, aşà încât această parte a văii Mureşului apare în chip hotărît ca *un important centru scythic* in mijlocul unei mai vechi culturi hallstattiene.

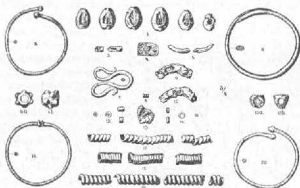

Fig. 243. Obiecte din mormintele 2 şi 3 dela *Pişchi*, după Roska, in *Dolgozatok*, IV 1913, p. 239. Reduse cu încă 1/2.

La Aiud s'au găsit patru morminte cu obiecte din epoca hallstatt[2]): fig. 244 sqq. In vreme ce însă piesele ornamentale de bronz găsite pe «Dealul Cocoşului»[3]): patru cruci şi un cerc prelucrat ca o cruce-rozetă, sunt podoabe de caracter general, central şi esteuropean, — spedele de fier, vârfurile de săgeţi de bronz şi securea de fier, găsite împreună cu fragmente de vase ordinare de tipul cunoscut şi alte mici obiecte, printre cari şi un fragment de sârmă de aur, sunt obiecte de caracter tipic

[1]) *L. c.*, p. 238 şi 247. Consideraţiile de caracter general istoric ale autorului asupra culturii locale (dace!) la venirea Scythilor şi asupra legăturilor cu SV, conservate chiar după venirea Scythilor, atenuează totuş apoi categoricul acestor afirmaţii.

[2]) K. Herepei, în *AÉ.* XVII 1897, p. 65 sq. şi p. 325 sqq. şi M. Roska, în *Dolgozatok-Travaux* V 1914, p. 13 sqq. Cf. şi Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 18 sqq.

[3]) *AÉ. l. c.*, p. 65, fig. 5, de comp. cu Hoernes-Menghin, p. 24.

scythic. Ritul immormântării e cel bine cunoscut al inhumării. *Suprapunerea civilizației scythice peste cea veche hallstattiană e clar dovedită și aici.*

Cevà mai sus pe Mureș, la *Mirislău*, un alt mormânt scythic ne-a dat un pumnal scythic, cu podoaba clasică în formă de inimă, păstrat chiar cu o parte din teaca lui (vârful) tot de fier [1]).

Incă cevà mai sus, dar pe malul stâng al Mureșului, avem la *Uioara-de-Sus* alte resturi scythice, încă inedite [2]), iar mai la vale pe acelaș mal, la *Gâmbaș*, o întreagă serie de morminte din vârsta hallstatt, păstrate la liceul Bethlen din Aiud [3]) și încă nepublicate, afară doară de niște fragmente, din eroare puse împreună cu resturi din epoca migrațiunilor medievale [4]). Mormintele scythice dela Gâmbaș ne procură, în afară de cunoscutele cești cu toarta înaltă, o mulțime de vârfuri de săgeți, o secure de fier, un vârf de lance și două spede scurte de tipul amintit mai sus, perfect păstrate. Ceramica acestor morminte e locală, prevăzută cu proeminențe. Alăturea de așezarea cadavrului întins cu fața în sus, avem în două morminte dela Gâmbaș așezarea cinchită (Hockerstellung), datată prin ceramică drept contemporană cu cealaltă. — Incă mai jos pe Mureș, chiar în fața Aiudului, avem la *Ciumbrud* pomenite deasemenea resturi scythice [5]).

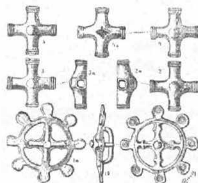

Fig. 244. Podoabe de bronz hallstattiene găsite la *Aiud* pe Dealul Cocoșului, după Herepei, în *AÉ.* XVII 1897, p. 65.

[1]) K. Herepei, în *AÉ.* XVII 1897, p. 66 și fig. 6.

[2]) Citate de M. Roska în *Dolgozatok* IV 1913, p. 238 și 247.

[3]) Roska, *l. c.*, și însemnările mele după însăși monumentele expuse la Muzeul Liceului.

[4]) De Herepey, în *AÉ.* XV 1895, p. 427, fig. 1, 2, 3. Cf. Roska, *l. c.*, nota.

[5]) Roska, *l. c.*

La fel, pe Mureşul-de-Sus, cimitirele scythice sunt nu mai puţin numeroase. La *Cipău*, pe malul stâng al Mureşului, cam în faţa Ludoşului, sunt pomenite resturi încă inedite [1]). La *Ghernesig*, mai sus de Târgul-Mureşului, s'a găsit vârful unui stâlp de baldachin scythic, de care am vorbit şi în cap. I al lucrării de faţă [2]). Departe în NV, la *Dipşa*, în judeţul Bistriţa-Năsăud, s'au găsit vârfuri de săgeţi de tip «scythic» [3]). La *Murgeşti* (Nyárádszentbenedek), nu departe, spre SE, de Târgul-Mureşului, s'au descoperit in 1880 resturile unui scyth care avuse cu el în mormânt lancea de fier, treizeci de săgeţi cu vârfurile de bronz şi, se pare, spada, din a cărei teacă ni s'a păstrat vârful de bronz, ajurat cu obicinuitele găuri triunghiulare, pe cari le cunoaştem şi dela clopotele scythice (vârfurile de stâlp de baldachin) [4]). Incă mai la Meazăzi, în partea de R a judeţului Târnava-Mică, la *Jacul Român* (Oláh-Zsákod) s'a găsit o frumoasă oglindă de bronz cu dublă ornamentare în stil animal scythic a mânerului ei: cerbul culcat

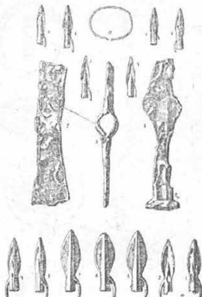

Fig. 245. Inventar de mormânt scythic dela *Aiud*, după Herepei, în *AÉ.* XVII 1897, p. 64.

[1]) Roska, *l. c.*

[2]) Cf. cu bibliografia de acolo, p. 22 sq., încă: Hampel în *AÉ.* XIII 1893, p. 405 şi fig. 23 sq. şi Smirnoff, în *AÉ.* XIV 1894, p. 385 sqq.

[3]) Orosz, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 373.

[4]) Herepei, în *AÉ.* XVII 1897, p. 63 sq. cu fig. 1 şi 2: obiectele sunt în parte păstrate la liceul Bethlen din Aiud. Cf. şi Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 19.

la punctul de legătură cu discul, şi lupul, ori alt animal, poate leul, la capătul mânerului; cumpărată pentru gimnaziul evangelic din Sighişoara [1]). Acest obiect a făcut parte din inventarul unui mormânt feminin, probabil scythic: «probabil» deoarece nimic nu împiedecă să avem şi o geto-

Fig. 246. Inventar de mormânt scythic dela *Aiud*, cu obiecte de tip vestic şi estic amestecate, după Herepey, în *AÉ*. XVII 1897, p. 327.

thracă dăruită cu acest obiect de modă greco-scythică pe vremea dăinuirii Scythilor în Ardeal.

Reinecke descrie din colecţia gimnaziului dela Sighişoara o serie de obiecte scythice (spadă, săgeţi, un fel de mică lance cu vârf de bronz,

[1]) Téglás, în *AÉ*. XIV 1894, p. 356 sq., care face şi comparaţia cu oglinda dela *Păuca* aflătoare la liceul Bethlen din Aiud (v. mai jos); Téglás, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 320.

precum şi un buton de bronz, dela vreun harnaşament, buton cunoscut, ca formă, şi din cimitirele hallstattiene, deci de un caracter artistic local), găsite în 1871 cu prilejul construirii căii ferate la *Archita* (Erked), *Mojna* şi *Méburg*, în judeţele Odorhei şi Târnava-Mare [1]).

Foarte interesantă e descoperirea dela *Proştea-Mică* (Kis-Ekemező), la SV de Mediaş şi V de Mojna, descrisă tot de Reinecke [2]). Se pare, un mormânt de femeie, cu o ceaşcă şi o brăţară de tipul cunoscut, o fibulă de tip vechiu, hallstattian, şi o oglindă (păstrat numai discul) ornamentată pe dos într'un chip geometric cu totul popular, cruce în cerc, imitând evident, în chip simplist motivele central şi esteuropene din prima vârstă a fierului, aşà cum le întâlnim pe bucăţile de colane de bronz dela Aiud [3]). Deci iarăş elementul clasic scythic aproape disparent.

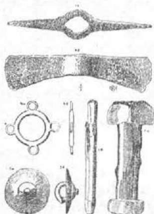

Fig. 247. Inventarul unui mormânt scythic dela *Aiud* cu lucruri vestice-hallstattiene ori locale, şi orientale, scythice, după Her. pey, in *AÉ.* XVIII 1898, p. 269. (Cotele sunt de crescut cu 1/3).

La NV de Făgăraş e *Rodbavul* (Nádpatak), de unde iarăş au ajuns la Muzeul Brukenthal câtevà obiecte, cari (deşi Reinecke le admite, sub beneficiu de inventar, ca scythice) [4]) nu au decât obicinuitul caracter hallstattian comun în părţile noastre. Dimpotrivă mormântul dela *Tidveiu* pe Târnava-Mică la NE de Blaj e sigur scythic: tot inventarul (la Brukenthal) e însă o lance cu un vârf lung de fier, câtevà vârfuri de săgeţi (bronz) şi câtevà fragmente de obiecte indeterminabile [5]). *Blajul* însuş e reprezentat la Colegiul

[1]) *AÉ.* XVII 1897, p. 14 sq. şi fig. 1—4.

[2]) *Ibid.* p. 15 sq. şi fig. 5. Cf. Márton, in *AÉ.* XXXIII 1913, p. 146 şi fig. 32 la p. 145.

[3]) Cf. Hoernes-Menghin, p. 24. — Obiectele dela Proştea sunt la Muzeul Brukenthal din Sibiiu.

[4]) *AÉ.* XVII 1897, p. 17.

[5]) *Ibid.*, p. 18 şi fig. 6.

Bethlen din Aiud prin două vase «scythice», adică... din vremea Scythilor [1]).

Dela *Păuca* (Pókafalva) la S de Blaj avem o frumoasă oglindă de bronz în stil scythic, quasi-identică cu oglinda dela Jacul-Român (v. mai sus), dar încă mai caracteristică prin claritatea motivului cerbului culcat, păstrată la Muzeul liceului Bethlen din Aiud [2]). Oglinzi analoage au mai fost găsite: una la *Ghindari* (Makkfalva) în valea de sus a Târnavei-Mici (jud. Mureș-Turda), fără motivul cerbului culcat [3]), iar alta la *Feiurd* (Fejérd) la N de Cluj și V de Apahida, cu motivul cerbului culcat și stilizarea deosebită a capătului mânerului [4]). Toate aceste oglinzi (v. pl. XXIV) erau importate din orașele grecești de la N Pontului Euxin, în special Olbia. Ele sunt documente de *artă greco-scythică*. Dacă și femeile îmmormântate cu ele erau scythe, sau cumvà erau chiar gete, e o întrebare la care nu se poate răspunde cu siguranță, decât atunci când cunoaștem și ritul îmmormântării răposatelor cărora au aparținut oglinzile. Rămâne însă ca *fapt pozitiv*

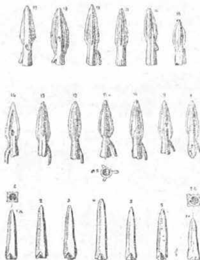

Fig. 248. Vârfuri de săgeți dintr'un mormânt scythic dela *Aiud*, după Hertpey K., in *AÉ*. XVIII 1898, p. 268. (Cotele sunt de crescut cu 1/3).

[1]) Roska, în *Dolgozatok* IV 1913, p. 238 și 247, înșiră și Blajul printre locurile *scythice* cu inedite. Pentru vase, cf. la noi fig. 291 sq. și pl. XXIII, fig. 1.

[2]) Hampel, în *AÉ*. XIII 1893, p. 390 și fig. 11; cf. Reinecke, *AÉ*. XVII 1897 p. 19; Téglás, *AÉ*. XXXIII 1913, p. 321.

[3]) Téglás, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 319.

[4]) Hampel, în *AÉ*. XIII 1893, p. 394 și fig. 15 *a. b.*; Téglás, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 322.

prezența acestui *element cultural oriental* în Dacia încă din prima vârstă a fierului.

După cum oglinzile «scythe» au putut fi întrebuințate și de femei gete, tot așă și vârfurile de săgeți de bronz «scythe» au putut fi folosite și de bărbați geți, în răsboiul cel nou cu arcașii stepei orientale, năvăliți la noi. La Brukenthal avem de pildă vârfuri de săgeți adunate încă de prin următoarele localități din județul Târnava-Mare: *Cincșor*

Fig. 249. Pumnal scythic dela *Vârșet* (20+10 cm. lung.) după Milleker în *AÉ.* XVIII 1898, p. 408.

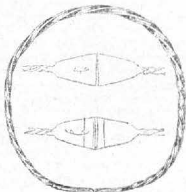

Fig. 250. Colanul de aur *hallstattian* dela Rakamaz pe Tisa, de origine ardeleană; după Hampel, *AÉ.* X 1890, p. 86; cf. însă Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 25 și fig. 17.

(Kissink) la Apus de Făgăraș, *Măgărei* la SE de Mojna și *Hălmeag* pe Olt, — precum și dela *Șoroștin*, la S de Blaj, în Alba-de-Jos [1]). Deasemenea dela *Gârbova* (Szászorbó), la SE de Sebeșul-Săsesc, Reinecke notează modeste resturi scythice [2]).

Urme «scythice» încă inedite pomenește Roska [3]) tot din regiunea Târnavelor și Oltului, dela *Beia* (Bene) lângă Archita și dela *Herepe* lângă Murgești, iar din regiunea Someșului, săracă în mărturii scythice

[1]) Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 20.
[2]) *Ethn. Mitt. a. U.* VI 1898, p. 14 și urm.: lista localităților cu descoperiri.
[3]) *Dolgozatok,* IV 1913, p. 240 și 248.

(doar Feiurdul bine caracterizat), dela *Násal* (Noszoly) la N de Mociu şi dela *Naşfaláu* (Szilágynagyfalu) lângă Şimlăul Silvaniei.

Deasemenea încă inedite sunt rămăşiţele «scythice» notate de mine la Muzeele din Deva, Braşov (col. Teutsch: dela *Cristian*) şi Sf. Gheorghe: anume, la *Deva* vârfuri de săgeţi scythice găsite probabil prin distrugerea unui mormânt în via Carolina; la *Cristian* o ceaşcă «scythică»; la *Sf. Gheorghe*, idem.

Dela *Benic* (Boros-Benedek) la V de Teiuş, în legătură cu puternica enclavă scythică din regiunea Aiudului, Reinecke citează o spadă scythică, cu un singur tăiş, ca şi cea dela Mirislău [1]). O altă spadă scythică s'a găsit la *Vârşeţ*, probabil într'un mormânt distrus, şi e bine conservată (fig. 249) [2]). Dela *Somhid* în jud. Arad avem un interesant coronament de stâlp de baldachin ori, poate, de sceptru, de tip Gyöngyös, în bronz [3]). Din comitatul Hajdú (dela *Téglás?*) avem păstrate la Muzeul din Debreţin fragmente de oglinzi şi săgeţi scythice de bronz [4]). Din comitatul Szabolcs, vârfuri de săgeţi din diferite localităţi [5]), precum şi, printre altele, un colan de aur (cu mult argint: caracter transilvan) dela *Rakamaz* pe Tisa, făcând *pendant* la colanul dela Vettersfelde în Lusacia (Brandenburg) şi, după Reinecke, chiar mai vechiu, deoarece, zice el, colanul dela Rakamaz aparţine sigur sec. VI a. Chr. [6]). De fapt această operă de artă (v. fig. 250) e şi ea, atât prin ornarea cu linii sgâriate, cât şi prin motivul bărcii (solare), *un produs local, hallstattian.*

Dar cu aceste localităţi ne apropiem de celălalt centru mare scythic, câmpia din comitatele slovaco-ungureşti de sub Carpaţii nordici, *Bereg, Abauj-Torna, Borsod, Heves, Nógrád* şi *Pest*, — regiune cu descoperiri scythice bogate şi caracteristice, în frunte cu cele dela *Gyöngyös* în Heves şi cele dela *Pilin* în Nógrád. Aceste descoperiri însă nu ne pot interesa aici decât, iarăş, din punctul de vedere al izolării lor destul de evidente în mediul general hallstattian şi apoi archaeo-La Tène, central-european.

[1]) *Ethn. Mitt. a. U.* VI 1898, *l. c.* Cf. şi *AÉ.* XVII 1897, p. 449 (Hampel).

[2]) Milleker, *Délm. Régiségl.* III p. 185 şi fig. (cf. şi *AÉ.* XVIII 1898, p. 407).

[3]) Hampel, in *Ethn. Mitt. a. U.* IV 1895 p. 2 şi fig. 1 şi în *AÉ.* XIII 1893, p. 400; cf. Reinecke in *AÉ.* XVII 1897, p. 24.

[4]) Hampel, *l. c.*, p. 23 sq. şi fig. 28; Reinecke, *l. c.*, precum şi în *Ethn. Mitt. a. U.* VI 1898, p. 28.

[5]) Reinecke, in *AÉ.* XVII 1897, p. 24.

[6]) Reinecke, in *Ethn. Mitt. a. U.*, VI 1898, p. 24 sq.; cf. şi *AÉ.* XVII 1897, p. 24 sq. şi fig. 17.

Acest mediu local, cu rădăcini până în neolitic, pătrunde în chip profund lumea scythică ajunsă aici și treptat o reînlocuește cu formele de civilizație statornice în aceste regiuni [1]). De altă parte, nici ca număr, nici ca înfățișare de tipuri «scythice», Scythia slovaco-ungară nu prezintă nimic nou ori caracteristic față de Scythia transilvană dintre Olt și Mureș. Pentru a găsi elemente nouă, trebuie să trecem Carpații în Oltenia, la *Craiova*,—în Muntenia, la *Scorțaru*, etc. (v. mai sus cap. I al lucrării de față), ori în Moldova și Galiția. Cu o singură excepție însă, pentru ținutul celor Trei-Scaune din valea Oltului, unde, în afară de securile de aur și plăcile ornamentale tot de aur dela *Țufalău* (Czófalva), la SE de Sf. Gheorghe [2]), anterioare Scythilor, avem de reținut vestita sabie dela *Dobolii-de-Jos* (Aldoboly), pe Olt la S de Sf. Gheorghe, și care reprezintă un adevărat *unicum* de artă locală hallstatto-thracică, combinată cu elemente decorative orientale, asiatico-scythice [3]): fig. 251.

In adevăr, precum am arătat în cap. I, stilul naturalist scythic al animalelor, așà precum se desvoltase în stepă, fără influențele din Mesopotamia, se poate mai ușor urmări la Muzeul din *București* decât în cele din Ardeal. De altă parte și stilul decorativ, desvoltat sub influența Asiei Anterioare, așà cum îl găsim d. p. la Krasnokutsk pe Nipru, în plăcile ornamentale de argint cu motive animale [4]), se poate azi documentà cu *obiecte identice* din tezaurul scythic dela *Craiova* [5]): fig. 252 sqq.

Moldova a fost până acum puțin cercetată, așà încât nu putem cità de aici decât pumnalul scythic dela *Boureni* în Fălticeni [6]). Dar în *Bucovina* și *Galiția* avem câtevà localități cu mai multe resturi scythice [7]). O

[1]) Pentru descoperirile scythice de dincolo de Tisa, v. Hampel și Reinecke, vol. cit. din *Ethn. Mitt. aus Ungarn*,—Reinecke, in *AÉ.* XVII 1897, p. 1—27,— G. Nagy și G. Téglás, în *AÉ.* XXXIII 1913, p. 295 sqq.— Cf. și M. Ebert, în *Jahreshefte* XI 1908, p. 266 și L. Márton în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 37 sqq. Cf. încă și Hampel, în *AÉ.* XIII 1893, p. 385 sqq. Iar pentru Scythii din Pannonia vestică, în Sümegh, v. Darnay în *AÉ.* XXI 1901, p. 369—372.

[2]) Pentru tezaurul «scythic» (!) dela Țufalău, cf. M. Ebert în *Jahreshefte* XI 1908, p. 266, cu Géza Nagy în *AÉ.* XXXIII 1913, p. 311.

[3]) Hampel, în *Ethn. M. a. U.* IV 1895, p. 18 sqq. cu fig. 22 *a. b. c.*, și în *AÉ.* XIII 1893, p. 386 sqq. cu fig. 8 sqq.

[4]) Minns, *Scythians and Greeks*, p. 167 sq. cu fig. 56 și 57.

[5]) Dus de Germani la Berlin în 1917/18 și rămas inedit, afară de cele două plăci de argint reproduse de C. Schuchhardt, în *Alteuropa*, Berlin 1919, p. 332, fig. 101; cf. și p. 326.

[6]) Brătianu, in *Dacia* II 1925.

[7]) Reinecke, in *Jahrb. d. Bukoviner Landesmuseums* IV 1896, p. 40 și urm.

oglindă, găsită nu se știe precis unde, are mânerul împodobit după vechiul mod greco-scythic (cf. și la noi mai sus, p. 27) cu un cap de berbece, e drept, destul de greoiu modelat, ceeace ar indică o lucrare locală [1]. La *Satul Mare* (Rădăuți) s'a găsit mormântul unui scyth cu o mare lance de fier și o sumă de vârfuri de săgeți de bronz, lângă schelet. La *Sapohovo* (cercul Borszczow) în Galiția de Răsărit, alte morminte scythice (se pare un adevărat cimitir), din cari au putut fi păstrate: o oglindă grea de bronz, barbar turnată, cu un mâner lung, canelat [2]; alte două fragmente de oglinzi (numai discurile), care poate au avut mânerul de lemn sau de os; nenumărate vârfuri de săgeți «scythice», un mare cazan de tipul scythic bine cunoscut, cu un singur picior, înnalt; mici inele spirale, cu capetele turtite în formă rotundă; cioburi de oale, etc.

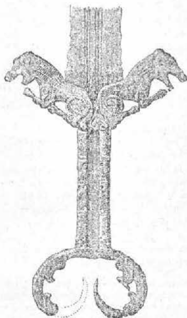

Fig. 251. Mânerul unei săbii (113½ cm.) scythice găsite la *Dobolii-de-Jos* în Trei-Scaune, după Hampel, in *AÉ.* XIII 1893, p. 391.

Rezumând, constatăm deci această repartizare a resturilor scythice în vechea Dacie getică: concentrare masivă între Olt și Mureș, din Trei Scaune, adică dela Oituz, și până dincolo de poarta de fier transilvană, adică până în marea câmpie dinspre Tisa, dela Apus de Arad; lipsă aproape totală de resturi scythice în Banat, care altfel a fost destul de bine cercetat; sărăcie și în Ardealul nordic, ca și în Țara Crișurilor.

[1]) Cf. p. tipul mânerului exemplele adunate de Reinecke în *Zeitschr. f. Ethnol.*, XXVIII 1896, p. 21 sqq.

[2]) Demetrykiewicz în *AÉ.* XIV 1894, p. 450 sq.

Deci lipsă de legătură organică cu cealaltă concentrare masivă scythică, dintre Tisa-de-Sus și Dunărea slovacă. Deasemenea lipsă de legătură cu insula scythică bucovineano-galițiană. In sfârșit lipsă de contact cu așezările scythice din câmpia olteano-munteană. Concluzia ni se pare firească: *în Dacia Scythii constituesc simple enclave, iar nu o mare massă iraniană, ca în Rusia sudică.*

De altă parte din examinarea resturilor scythe ajunse până la noi constatăm că *inventarul civilizației scythice din Dacia e:* 1⁰ *primitiv* și 2⁰ *redus* la foarte puține tipuri, dintr'un cerc foarte restrâns de viață.

Fig. 252 și 253. Aplice de harnașament scythic din tezaurul dela *Craiova*. După C. Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin 1919, p. 332. 2/3.

Avem: *spede*, de fier, mici, lucrate cu o simplicitate elementară; spada enormă dela *Dobolii-de-Jos*, în Trei-Scaune, împodobită artistic e *unicã* în inventarul primei vârste de fier a Daciei; *lănci*, adică propriu zis vârfuri de lănci, de fier, iarăș cu totul primitiv lucrate și fără nici o podoabă; *securi* duble de fier și de bronz, iarăș primitiv lucrate; *vârfuri de săgeți*, de bronz: nimic deosebit, decât doară ca eventuală tipologie etnografică, ceeace nu e absolut asigurat; nici un *gorytos* în toată Dacia, afară de cel nu tocmai sigur dela București (mai sus, p. 26); nici o piesă de îmbrăcăminte omenească ori de harnașament, cu caracteristicii «fluturi» și caracteristicele «aplice», de aur și de argint, din Sudul Rusiei: doar o excepție la Craiova; două *cazane* scythice în toată Dacia getică, socotind și Galiția: unul la Scorțaru în Brăila (mai sus, p. 9), celălalt tocmai la Sapohovo în Galiția (mai sus, p. 360);

lipsă aproape totală de *opere de artă* greco-scythă, ci numai o sărăcăcioasă activitate populară, manifestată prin clopoţeii de bronz cu figuri de animale, câtevă aplice, câtevă pendantive şi alte mici amănunte de podoabă. *Nici o formă ceramică proprie.* Ca lucruri *ionice*, de import prin comerţ, doar *hydria* dela *Bene* [1], la N Tisei, în grupul nordic

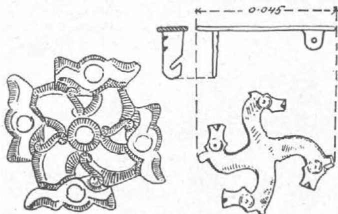

Fig. 254 şi 255. Ornament de frâu scythic (st.), de argint, găsit la *Kraтnokutsk* pe Nipru, împreună cu alte piese analoage, identic cu cel din fig. 252, dela Craiova (vezi la Minns, *Scythians and Greeks*, p. 168 şi 167, fig. resp., după care s'a redesemnat a noastră),— alăturea cu o fibulă de bronz (dr.) găsită la *Cristeşti* pe Mureş (lângă T.-Mureşului, — Máros-Keresztúr) în lagărul roman, de continuitate stilistică evidentă: cf. de altfel şi fibula analoagă din castelul dela *Bregetio*, la noi în fig. 394.

al Scythiei getice şi *lebesul* dela *Băldnoaia* (mai sus, p. 17), în grupul danubian, în legătură cu câmpia munteană şi comerţul pe Dunăre. *Prin urmare, în scurt, simplicitate şi sărăcie*, populaţie scythică grupată în rari insule, dintre cari singura mai importantă, acolo unde o aşezase şi Herodot: Agathyrsii de pe Mureş: dar fără aurul şi bogăţiile de care i se povestise lui Herodot.

[1]) Cf. B. Pósta, în *Dolgozatok* V 1914, p. 17 sqq.: acum la Muzeul Institutului archeologic de pe lângă Universitatea din Cluj. Pentru caracterizarea ei stilistică v. între altele şi articolul lui Neugebauer în *Röm. Mitt.* XXXVIII—IX, 1923—24, p. 376.

Totuş Géza Nagy a caracterizat drept un tip industrial *scythic* topoarele duble (în formă de târnăcop) şi drept *agathyrsic* [1]) tipul de securi ca acelea de aur dela Ţufalău în Trei-Scaune, — iar tezaurele dela *Gyoma* (v. mai sus p. 343 sq.) [2]) şi dela *Firighiaz* (mai sus, p. 324 sqq.) [3]) au fost deasemenea interpretate drept iraniene. Să ne oprim deci un moment asupra acestor elemente de un caracter în adevăr mai larg cultural.

Nagy urmăreşte tipul toporului dublu atât ca material (mai ales aramă curată, până târziu, — iar apoi — pe vremea Scythilor — fier), cât şi ca aspect (curbarea în formă de târnăcop), din Urali şi Caucaz şi până în Ungaria şi la Troia şi îl atribue Scythilor, în sensul pe care-l dă el acestui ethnikon (popor nomad asiato-european, compus în majoritate din Finno-Ugri şi Turco-Tătari) [4]), aflător în Europa încă dinainte de a. 1500 a. Chr. La fel face cu securea «tip ungar», aşă cum s'au găsit şi de aur la Ţufalău (Czófalva) şi cum s'au aflat şi în S Carpaţilor [5]), iarăş, de obiceiu, de aramă curată. Dar din argumentarea lui Nagy, lăsând la o parte combinaţiile sale etnografice, rezultă doar un lucru pozitiv, că, în orice caz, aceste două tipuri de unelte de *aramă*, iar nu de bronz, nu pot fi datate exclusiv din prima jumătate a mileniului al II-lea a. Chr., ci au trebuit să fie în uz până mult mai târziu, de oarece — ambele — se află şi în Troia VII (pe vremea deci a năvălirilor *trero-cimmeriene)* [6]); tipul lor, răspândit până în Urali, dată fiind, după însăş Nagy, vechimea lor, e mult anterior venirii Scythilor în Europa; iar că

[1]) In *AÉ*. XXXIII 1913, p. 295—318.

[2]) Scythic: cf. L. Márton în *AÉ*. XXV 1905, p. 234 sqq., cu Hampel, în *AÉ*. XXIV 1904, p. 435.

[3]) Agathyrsic: cf. L. Márton în *AÉ*. XXVII 1907, p. 58, cu Milleker, *Délm. Régiségl*. III, p. 58 sq.

[4]) Principalele sale lucrări sunt: *A szkythák nemzetisége*, Budapest 1895 şi *A szkythák*, Budapest, 1909.

[5]) Pentru securile «tip ungar» dela *Sinaia* v. Andrieşescu în *Bul. com. mon. ist.* VII 1914, p. 158 sq. — Nagy pune securile dela Ţufalău în ultima epocă a bronzului — contemporane cu hallstattul vestic. Securi tip Ţufalău şi la *Drojna*.

[6]) Nagy, *l. c.*, p. 304, care dă intreaga literatură a chestiunii. V. în special A. Götze, la Dörpfeld, *Troja und Ilion*, Athen 1902, I, p. 404 sq. Ceea ce e mai ales de o însemnătate unică e găsirea în Troia VII a unui *tipar* de turnat securi tip Ţufalău (sau cum le zice Götze «von ungarischem Typus»). Identitatea formelor dela Troia şi din Ardeal confirmă astfel deplin identitatea de toponimie geto-bithynică stabilită mai sus în cap. V, p. 235. Cf. de altfel articolul nostru *Dacii la Troia* în revista *Orpheus*, vol. II, p. 1—10.

în «Ungaria» primului mileniu a. Chr. s'ar fi fabricat astfel de unelte de aramă curată, deabià după venirea «nomazilor asiatici» şi după exem-

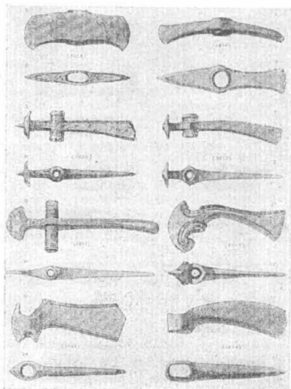

Fig. 256. Topoare şi securi de tip «ungaro-români» în aramă, bronz şi aur, după Lindenschmit, *Altertümer*, II, III, 2; c. $1/4^1/_2$ din m. n. Numai no. 11—12 cu ind. sigură a localităţii: *Tufalău*; de aur.

plul lor, e total nedemonstrabil. Dacă vrem cu orice preţ un ethnikon pentru cele două tipuri de unelte: «scythic» (dublu) şi «agathyrsic»

(simplu), ale lui Nagy, astfel încât să se poată dà o explicare și pentru legătura tipologică spre R până în stepa caspică, ni se pare că numele Geto-Cimmerienilor se impune. Dealtfel la cei de-ai doilea s'a gândit un moment și Nagy, dar făcând iarăș o întreagă teorie filologic-mythologică, pe care n'o putem admite.—Cât privește exemplarele de topoare duble de fier, găsite în vârsta Hallstatt și La Tène atât la noi, cât și d. p. la Ananino (v. mai sus p. 332 sqq. legătura dintre Mikhalkovo și Ananino, tot prescythică), ele pot fi eventual «scythice» [1]) ca întrebuințare, dar nu ca origine tipologică.

Dispare deci, după părerea noastră, și această formă, mai largă, de civilizație proprie scythică, pe care Nagy erà înclinat să o atribue prezenței noului popor în părțile noastre.

Cât privește tezaurele dela Firighiaz, Gyoma, Beba-Veche, etc., considerate ca iraniene, am arătat mai sus că ele sunt sau din bronzul IV transilvan (primul), sau din hallstattul dacic (celelalte) și nu au nimic de-a face cu Scythii.

Dacă prin urmare cultura scythică din Dacia getică se prezintă relativ izolată și săracă, fără nici un element caracteristic nici în industria metalelor, nici în cea a ceramicei, este clar că nu bietele enclave scythice [2]), ci tot puternicul și largul mediu central și sud-est european, hallstattian, a trebuit să dea *și după venirea Scythilor* fermentul cel mai activ de agitare și fructificare a forțelor și valorilor locale getice, până la trecerea civilizației deaici în chip definitiv în *a doua vârstă a fierului*, pregnant celtică.

Datoria noastră este deci acum să urmărim pe tot întinsul Daciei, de o parte topografic, de alta tipologic-critic, monumentele din prima vârstă a fierului getic, deosebind mereu: 1^0 ce este local, 2^0 ce este vestic și sudvestic, 3^0 ce este oriental.

E o veche ambiție a archeologilor, de a descoperi repede și ușor lucruri

[1]) Cf. și părerea, exprimată tot ca simplă bănueală, de Reinecke în *AÉ.* XVII 1897, p. 21 și fig. 12—13.

[2]) Am accentuat mai sus, cap. I, p. 23, strânsa legătură dintre formele scythice ale Ardealului și cele ale Câmpiei muntene. Țin să notez dimpotrivă acum, că lumea scythică din N Ungariei are *alte* forme predilecte decât cea din Ardeal și stă în directă legătură cu tendințele artistice din Rusia sudică. In această privință mormintele scythice dela Gyöngyös în com. Heves, publicate de L. Márton în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 37 sqq., ne oferă un excelent material (prețioși în special clopoțeii dela Gyöngyös), în bună parte comparat exact cu cel analog din S Rusiei de însuș Márton.

caracteristice şi excepţionale, săpând nu modestele aşezări, ci mormintele întotdeauna bogate în daruri închinate morţilor în vederea nevoilor din viaţa viitoare. Dar archeologia mormintelor a introdus în ştiinţă puncte de vedere excesive sau chiar neexacte. Fără îndoeală un mormânt e o sinteză istorică: dar e o sinteză unilaterală. Căci, de obiceiu, doar şefii sunt înmormântaţi cu un inventar funerar mai respectabil: dar aceşti şefi sunt de multe ori străini de naţiunea băştinaşă; bogăţia lor reprezintă tocmai exploatarea localnicilor, iar formele de civilizaţie create cu această bogăţie sunt exclusiv după gustul acestor şefi cuceritori, şi de multe ori importate dela mari distanţe, din medii culturale cu totul străine de cel local. Apoi, mormintele sunt individuale; ele nu pot aveà decât această valoare documentară izolată, iar nu o valoare de generalitate. Ori, săpând exclusiv mormintele scythice din hallstattul getic, e firesc să proclami drept *scythică* prima vârstă a fierului în Dacia. Dar precât e de firesc, e şi tot atât de fals, căci în comparaţie cu aşezările colective din aceeaş vreme, extrem de numeroase şi populate [1]), mormintele scythice rămân nişte minuscule insule izolate. Şi anume, izolate într'o mare străină: căci uneltele, podoabele şi vasele descoperite în aşezările hallstattiene din Dacia nu sunt de forme scythice, ci sau locale, sau vestice.

Am relevat mai sus cazul «topoarelor-ciocane» (*AÉ.* XVII, 22), care de fapt sunt topoare duble în formă de târnăcop: ele se găsesc şi în mormintele scythice, dar originea lor e aici şi cu mult anterioară: încă din vremea mai veche a bronzului. Cazanele «scythice», după cum am accentuat în cap. I al lucrării de faţă, sunt iarăş de forme şi tradiţie sudesteuropeană. Vasele de pământ «scythice» cu două toarte, sau cu una, ridicate peste marginea vasului, care el însuş îşi are buza nu perfect orizontală, ci concavă, sunt de o banală înfăţişare în vârsta de bronz sudestică. Scythii îşi inhumează morţii. Localnicii Daciei îi ard. Podoabele scythice sunt prin excelenţă orientale: transformare în motive decorative întortochiate şi fantastice a temei *zoomorfe* primitive (o evoluţie analoagă cu cea din arta chineză). Localnicii Daciei rămân credincioşi ornamentului geometric din epoca bronzului, cu o precădere însă din ce în ce mai mare a liniei drepte asupra celei curbe. Fireşte, spirala joacă încă un rol enorm. Dar zigzagul devine carateristic.

[1]) La Muzeul Naţional Secuiesc din Sf. Gheorghe regretatul Dr. László a alcătuit o hartă provizorie a aşezărilor Hallstatt şi La Tène constatate numai în judeţul *Trei Scaune* şi numărul lor e impunător.

Săpând în prima vârstă a fierului morminte scythice ori în perioadele II și III din a doua vârstă — singurele bine reprezentate la noi — morminte celtice, evident Dacia e în hallstatt *scythică*, iar în La Tène *celtică*. Săpând dimpotrivă stațiuni, constatăm cu totul altceva. Poporul simplu dela țară, chiar în epoca bronzului, nu a urmărit toate progresele clasei nobile, imitând în întregime formele nouă, pe care bogăția și gustul de frumos le introduceau acum grație progreselor făcute în tehnica metalului. Dimpotrivă: alăturea de formele de inspirație nouă, vedem perpetuându-se formele neolitice, sau, acolo unde tipul constructiv nou biruește, măcar elementul decorativ neolitic. Vom aveà astfel în Dacia hallstattiană vase de tip nou, imitând formele în metal care se răspândeau din ce în ce mai mult prin import din Vest și din Sudvest, împodobite cu proeminențe care fuseseră caracteristice pentru formele cele mai modeste și sărace din neolitic. Aceste proeminențe folosite și în toată epoca bronzului, alăturea sau numai în substratul popular al formelor superioare de decorare, ajung chiar în La Tène; ba au, cum dealtfel e în general cazul, o adevărată reînflorire în această epocă, așà precum în amănunte am încercat a indicà mai sus, în cap. IV, descriind stațiunea dela Crăsani.

Dealtfel, acest fenomen, de permanență a unor forme străvechi în medii culturale ulterioare, total schimbate, ni se exemplifică și dintr'o altă regiune, foarte îndepărtată și totuș credem strâns legată cu a noastră. Să ne fie deci îngăduit, înainte de a trece la descrierea hallstattului getic, să ne oprim asupra unui fenomen archeologic excepțional, care nu și-a găsit până acum o explicare mulțămitoare: e vorba de apariția surprinzătoare a urnelor cu figură omenească în Prusia vestică, pe un teritoriu strict mărginit între Oder și Vistula, cam prin a. 500 a. Chr., și anume în morminte cu sicrie de piatră și cu ritul arderii cadavrelor.

Hoernes, trecând în revistă toate studiile predecesorilor asupra acestei chestiuni, face o afirmare cu totul ciudată: că la Dunăre, ca și la Rin, urnele cu figură omenească s'ar fi găsind abià în epoca romană [1]); ori, după cum relevă Schuchhardt [2]), la Vinča lângă Belgrad

[1]) Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 528 sqq. Deși, el însuș la p. 285, fig. 1, dă un fragment de vas cu indicarea nasului și ochilor dela *Gradac* lângă Zlokučan.

[2]) *Alteuropa*, p. 211. Care pare însă a nu cunoaște și lucrurile din basenul Tisei și Mureșului (v. mai jos) și nici acel *idol de piatră dela Gherla*, publicat de Orosz în *AÉ*. XXIV 1904, p. 405, care e de fapt un menhir ca acel găsit în Dobrogea la Hamangia (Pârvan în *Dacia* II 1925).

s'au găsit vase cu indicația nasului și ochilor, contemporane, sau chiar anterioare celor dela Troia: potrivit ideilor sale, de origine nordică a culturii dela Troia, Schuchhardt crede chiar că vasele dela Vinča reprezintă un stadiu anterior chalcolithicului troian. Déchelette [1]) relevând și el existența acestor urne exclusiv în Pomerania, Posnania și Silezia, aduce informația nouă despre prezența acestor urne și în Italia de Sud, în epoca Hallstatt, anterior celor din Prusia vestică. Montelius explicase apariția urnelor cu chip omenesc între Oder și Vistula prin influența «canopelor» etrusce, ajunse aici încă din prima vârstă a fierului pe calea comerțului ambrei [2]). Déchelette caută dimpotrivă originea aceloraș urne în Italia sudică, dar tot prin mijlocirea comerțului cu chihlimbarul. Alți învățați s'au gândit la Fenicia, Pontus, etc., sau chiar la o generație spontană nordică [3]). Kostrzewski — urmând pe magistrul său Kossinna [4]) — le socotește — se pare: căci nu o spune hotărît — de origine germano-scandinavă venite în Prusia de dincolo de Marea Baltică [5]). Hoernes însuș înclină spre o origine nordică a acestor vase, dar nu o exprimă hotărît, deoarece recunoaște că ea nu se poate împăca suficient cu chestiunea influențelor culturale.

Am arătat mai sus, in cap. V, p. 221 sqq., cu toate amănuntele toponimice, cum numeroase triburi getice din Carpații nordici, împinse de migrațiile scythice, s'au stabilit, până la gura Vistulei, tocmai în regiunea dintre Oder și Vistula; ba chiar am putut stabili două nume de așezări cu caracteristicul *-dava* getic: *Setidava* pe Warthe și *Susudava* pe Oder. De altă parte tezaurul scythic dela Vettersfelde (mai sus, cap. I, p. 6) indică limpede că valul scytho-getic a ajuns până în Brandenburg. Cum am văzut tot în cap. V, între *Costobocii* de pe Vistula și *Arsietii* din Silezia cehă rămâne un spațiu oarecum gol de Geți; la fel, descoperirile de urne cu chip omenesc sunt cele mai numeroase la Apus de gura Vistulei, mai puține la Răsărit, destule în Pomerania, câteva în Posen, una singură în Silezia proprie [6]). E o coincidență cu

[1]) *Manuel* II 3, 1504.

[2]) V. atât pentru Montelius, cât și pentru ceilalți învățați citați aici, bibliografia completă la Hoernes-Menghin.

[3]) Hoernes-Menghin, p. 533.

[4]) *Deutsche Vorgeschichte*, ed. 4, Leipzig 1925, p. 140 sqq.

[5]) J. Kostrzewski, *Relațiile dintre civilizația din Lusacia și cea a mormintelor «à caisse»* (polon. cu rezum. franc.), extr. din rev. *Slavia occidentalis*, t. III—IV, 1923—25, p. 241 sqq., Posen 1925.

[6]) Hoernes-Menghin, p. 528 sq.

totul ciudată. Intâmplător tradiția literară antică este, tocmai prin frecvența călătoriilor din Sud până la gura Vistulei, după chihlimbar, bine asigurată: știrile lui Ptolemaeus au o bază mult mai precisă ca pentru alte regiuni.— E drept că vasele dela Vinča, la care trebuie să adăugăm pe acelea extrem de caracteristice găsite în ținutul Szentes-ului la V de Bichiș-Ciaba [1]) ori pe acela dela Gombos în comitatul Bács-Bodrog, ori dela Sultana în Ilfov, etc.[2]) reprezintă în ținut getic o tradiție neolitică, în vreme ce noi ne aflăm, pe Oder și Vistula, în a doua perioadă a hallstattului; dar am accentuat și mai sus, că nu numai în hallstatt, ci chiar în La Tène tradiția neolitică e încă foarte vie în massele populare și d. p. chiar la Crăsani (v. mai sus, cap. IV) întâlnim o sumă de forme neolitice în plin La Tène II și III, — dar nu mai puțin și la Gyöngyös în Heves (în N Ungariei actuale)[3]). Cu atât mai mult această tradiție neolitică va fi fost înfloritoare la Costobocii din N Carpaților, încă mai depărtați de curentele de circulație culturală ale Sudului. De altă parte urnele din Prusia vestică se disting tocmai prin primitivitatea lor absolut contrastantă cu epoca înaintată protoistorică, în mijlocul căreia apar. Firesc ar fi fost, dacă e vorba de comerțul ambrei și, prin el, de relațiile cu Italia villanoviană și etruscă, să găsim mai de grabă alte imitații — mai înaintate — ale fabricatelor Sudului [4]), așà cum am văzut că se făceau în Transilvania, până pe valea de sus a Mureșului.

Cred că nu e nevoie să insist mai mult [5]). E o singură rezervă care mă împiedecă de a oferì cele de mai sus ca o explicație definitivă: faptul că, din lipsa de săpături suficiente, nu putem încă dà, ca paralelă ilustrativă carpatică la urnele nordice, ceva absolut identic, ci numai

[1]) *AÉ.* XXVI 1906, p. 377.

[2]) *AÉ.* XXVIII 1908, p. 284 și Andrieșescu în *Dacia* I 1924.

[3]) Cf. art. lui Márton în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 37 sqq.; datat (p. 52) în sec. IV, deoarece se regăsesc în ceramică și elemente La Tène; altfel, stație scythică; cf. ca raport între neolitic târziu și hallstatt, *până la directa continuare a tradiției* (peste capul bronzului, care se leagă cu La Tène-ul). Hoernes-Menghin, p. 488 sqq.

[4]) Așà precum găsim d. p. imitat în Pomerellen, deci în acelaș ținut, tot pe urne, motivul italic-etrusc de pe la 600 a. Chr. al gorgoneionului (limba scoasă): cf. Hoernes-Menghin, p. 532, care cearcă a deduce din aceasta o legătură cu Italia și a urnelor cu chip omenesc.

[5]) Asupra ceramicei pictate hallstattiene din Silezia și Posen, deosebite de cea a hallstattului sudic, dar în legături strânse cu SE, *deci cu Getia*, cf. Hoernes-Menghin, p. 488; asupra ritului arderii cadavrelor nu ne putem oprì, deoarece e comun și Geților și Germanilor, așà încât nu constitue un argument împotriva autochthoniei urnelor cu chip omenesc în Prusia.

lucruri asemănătoare ca idee decorativă. Ni se pare totuş că ipoteza propusă mai sus corespunde din punct de vedere istoric mult mai bine împrejurărilor ce ne sunt cunoscute din Nord prin izvoarele literar-istorice şi archeologice, decât explicaţiile ce s'au dat până acum.

Să trecem dară la descrierea generală a hallstattului getic.

Nu există până azi, fie în Ardeal, fie în vechiul Regat, nicio cercetare pe teren privitoare la cetăţile noastre protoistorice, *castellieri*, din Dacia. Deabià anul trecut a început, pe urmele cercetătorilor mai vechi, saşi şi unguri, d-l D. M. Teodorescu explorări în Munţii Sebeşului, cărora anul acesta le-a urmat o campanie de săpături — încă necompletă — la unul din aceste burguri, cel dela *Costeşti*. Cum însă acest *castelliere* e — după cât am putut să-mi dau seama, la faţa locului — exclusiv din La Tène, vom descrie înfăţişarea lui şi tehnica diferitelor construcţii cari îl caracterizează, mai jos, în capitolul privitor la vârsta La Tène în Dacia. Dimpotrivă cetatea numită Grădiştea Muncelului — după ştirile răzleţe de până acum — pare a fi fost locuită cel puţin din vremea bronzului, dacă nu chiar din eneolitic [1]. Cum însă pe aceste ştiri nu se poate pune întotdeauna temeiu, trebuie să aşteptăm săpăturile sistematice pe cari s'a oferit d-l Teodorescu să le facă şi aici, şi abià atunci ne vom puteà pronunţà definitiv asupra începuturilor *castellieri*-lor în Dacia getică.

E probabil, dar deocamdată nedemonstrabil, că încă din hallstatt (pentru Dacia înţelegem fireşte sub acest nume totdeauna numai a doua perioadă a hallstattului vestic: deci, la noi, de pe la c. 700 a. Chr. încoace) principii diferitelor triburi getice şi-au construit (sau reconstruit, pe baze mai vechi) cetăţi puternice pe vârfurile munţilor. Năvălirile cimmeriene (încă de pe la a. 900) şi apoi cele scythice ar fi fost un motiv mai mult decât suficient. In afara zidurilor cetăţilor, tot pe înălţime, adesea chiar lipite de ziduri, vor fi fost mormintele lor. Cred în această privinţă că aceà interesantă construcţie circulară din afara zidurilor Grădiştei Muncelului, încă necercetată cum trebuie în ce priveşte interiorul ei, nu poate fi judecată independent de mormintele tumulare etrusce cu circumferenţa frumos împodobită cu pietre de talie, aşà cum e d. p. cazul în ţinutul dintre Veii şi Vulci, în special

[1]) V. înşirarea descoperirilor de pe Grădişte la Gooss, *Chronik*, in *ASL*. XIII 1876, p. 239 sq. şi, cu toate indicaţiile bibliografice, la Finály, in *AÉ*. XXXVI 1916, p. 11 şi urm.

la Caere: «complexul sepulcral se ascundea sub o mare movilă de pământ, căreia i se dă cel mult un soclu și o cornișă în piatră de talie»[1]. E tocmai cazul dela Muncelul. Și dacă ne gândim la influența italică asupra Daciei în epoca villanoviano-etruscă, documentată bogat — cum am văzut — și în alte direcții (v. și mai jos), nimic nu împiedecă o atare relație și în privința mormintelor. Firește, până la completarea cercetărilor pe teren, dau cele de mai sus ca o simplă ipoteză. — In orice caz, tumulii sunt în Europa centrală un tip clasic de îmmormântări hallstattiene[2], fie cu incinte circulare de piatră împrejurul ori chiar înlăuntrul lor, fie fără aceste incinte.

Nici vorbă, tumulii prin ei înșiși, încă mai puțin decât zidurile, constituesc o datare: deabia prin amănuntele ritului îmmormântării și în special prin inventarul lor funerar pot fi utilizați ca un document istoric mai precis. Aparținând tuturor civilizațiilor și epocelor, nu tumulii determină, ci ei sunt determinați. In Dacia hallstattiană vom aveà astfel tumulii de tip estic, *scythici*, și tumulii de tip vestic, *getici*.

Am văzut mai sus, cu prilejul fixării pe teren a antichităților scythice din Dacia, care e inventarul unui mormânt scythic: cadavrul inhumat are lângă el, dacă e bărbat, spadă, lance, săgeți, unul ori două vase mici de pământ, rar, dacă e bogat, alte obiecte, ca la Craiova, Scorțaru ori Ghernesig, — dacă e femeie, o oglindă de bronz și câteva modeste podoabe de bronz, os, ori chiar simplu pământ ars. Dimpotrivă, inventarul mormintelor propriu zis hallstattiene e mult mai variat și mai caracteristic. E drept că atârnă și aici de ritul îmmormântării, deobiceiu *incinerare în urne de tip villanovian* (în continuare a ritului incinerării din vremea bronzului, în frumoasele urne cu ornamente incizate — v. mai sus p. 347 câmpurile de urne ale bronzului IV transilvan)[3], — ca și de starea materială a răposatului, dacă vom găsi adevărate tezaure de inventar funerar, sau numai obiecte izolate și puțin caracteristice. Nu e apoi de prisos, să amintim și aici, că numai în cazuri destul de rare tumulii au fost săpați sistematic, de către archeologi, în vreme ce în număr foarte mare ei au fost distruși de simplii

[1]) Della Seta, *Italia antica*, p. 192 și fig. 199.

[2]) Cf. Déchelette II 2, p. 630 și în general, pp. 629—692.

[3]) L. Márton în studiul său din *AÉ.* XXIX 1909 asupra tezaurului dela *Otlaca* în Arad, aparținând hallstattului (v. la noi mai sus, p. 318 și 328) insistă în special (p. 408) asupra ceramicei din S «Ungariei» în legăturile ei stilistice decorative cu arta metalelor din epoca bronzului și apoi a hallstattului.

cetăţeni cari se împiedecau de ei, ori de onorabilii colegi de archeologie, căutătorii de comori, așà încât noi nu mai avem decât obiectele izolate, desfăcute de complexul religios și artistic din care au făcut parte.

Să trecem deci în revistă, tot pe regiuni, și acele resturi hallstattiene din Dacia cari nu au fost până acum cuprinse în expunerea noastră, indicând, întrucât e posibil, și vârsta lor, ori măcar raporturile stilistice cela mai apropiate, cari le-ar puteà dată.

La numai 3½ km. de frumoasa staţiune dela Fizeșul Gherlii, cu vasele, armele și podoabele ei caracteristic hallstattiene, deşi aparţinând încă bronzului IV dacic [1]), e *Petrişul* Gherlii. E. Orosz, care a studiat în chip special antichităţile din Cojocna şi Solnoc-Dobâca [2]), a făcut cercetări foarte amănunţite la Petriş şi a constatat că aici a fost şi un atelier al fierului, iar viaţa locală a fost foarte activă atât în hallstatt, cât şi în La Tène [3]). De fapt ne aflăm, şi la Petriş, ca şi la Vattina (stratele superioare) [4]) ori la Fizeşul Gherlii, în bronzul IV, care, după cum am arătat, devine spre sfârşitul său din ce în ce mai mult hallstattian. Ceramica de aici, încă de veche tradiţie a bronzului — Orosz o datează (p. 233) pe la c. 1000 a. Chr. — se distinge prin varietatea motivelor decorative incizate (avem şi sistemul *inciziilor adânci)*, fie de caracter curb (spirale, valuri şi arcuri), fie mai ales rectiliniu: în primul rând zigzagul şi meandrul unghiular. O tehnică excelentă distinge această ceramică, a cărei valoare documentară pentru înflorirea culturală a regiunii în prima vârstă a fierului, rămâne însă, fără alte mărturii în bronz, fier ori metal preţios, destul de aproximativă (v. mai sus p. 347).

Contemporană cu Petrişul a fost staţiunea dela *Réti* lângă Apahida în jud. Cojocna. De aici nu avem decât obiecte din vârsta bronzului. Ceramica e de asemenea caracteristică pentru vremea din urmă a bronzului dacic: cunoscutele decoraţii cu ornamente incizate (în continuarea unei tradiţii încă din neolitic): meandre angulare în bande, spirale, linii arcuite, caneluri oblice, etc. Dar avem şi tipul de mănuşă de vas, *ansa cornuta*, care arată că bronzul IV e gata să treacă în hallstatt [5]). De fapt

[1]) Hampel în *AÉ*. XV 1895, p. 199 cu *Bronzkor* III, pl. CCXVIII sq. şi Déchelette II 2, p. 778.

[2]) Printre descoperirile sale cele mai interesante e şi piatra iconică dela *Gherla*: *AÉ*. XXIV 1904, p. 405 sq. Cf. mai sus, p. 367, nota 2.

[3]) *AÉ*. XXI 1901, p. 17 sqq., 146 sqq. şi 220 sqq.

[4]) Cf. Milleker, în *AÉ*. XIX 1899, p. 150—182.

[5]) E. Orosz, în *AÉ*. XXVIII 1908, p. 172—179.

la Apahida avem un cimitir întreg din epoca bronzului, alăturea de un câmp de morminte din La Tène [1]): populaţie numeroasă în bronz; populaţie în La Tène; concluzia e simplă: cele două epoce trebuie să-şi dea mâna în vreun chip oarecare, *altfel decât prin Scythi*. Credem că formele documentate la Réti, întocmai ca şi cele dela Petriş, au trebuit să se păstreze multă vreme încă după ce bronzul pur se isprăvise. Vasul pe care-l reproducem în fig. 239, găsit la Apahida, e tocmai o astfel de sinteză de bronz IV şi începuturi hallstattiene [2]).

O dovadă despre acest fel de continuitate a bronzului până în La Tène ni se pare a oferi depozitul de bronz dela *Valasut*, tot în Cojocna [3]). Publicat întâiu de Seidl în 1854, îndată după descoperire (1853) şi când încă despre arta greco-scythică nu se ştià mai nimic, iată cum erà descris cuprinsul descoperirii (făcute de nişte copii după o ploaie, cum se întâmplă des): «1. Eine bronzene Patera... Die Scheibe ruht auf dem Rücken und Geweih eines liegenden Hirsches von ganz guter Arbeit, der gekrümmte Stiel ... endet in einen netten Widderkopf.— 2. Ein Beschläge von Bronze ... Die Randleisten, zwischen denen ein Zickzack als Verzierung geht, laufen aus in Entenköpfe *(sic!)*»... securi, întregi sau fragmentare *(haches à douille*, cu urechi şi «Randverzierung im Zickzack» !) şi alte obiecte de bronz, toate intrând perfect în caracteristicele bronzului IV, cu influenţe hallstattiene. Dar «Patera» lui Seidl admisă chiar de Hampel în 1892, în *Bronzkor* II, p. 168, ca atare, e în realitate o lucrare greco-scythică banală: *o oglindă* cum mai avem foarte multe: şi ea datează întregul depozit: *nu mai vechiu ca sec. V a. Chr.* Prin urmare în epoca numită de Reinecke «Archaeo-La Tène»: 500—400 a. Chr., se făceau încă depozite de bronz de tipul bronz IV; de fapt suntem în hallstattul dacic, numit de mulţi, cum am arătat, epoca de fier *scythică* a Daciei: ori, cum vedem: nici fier, nici Scythi,— ci bronz IV + artă greco-scythică importată din N Mării-Negre.

Credem că atare constatări cronologice trebuie să ne facă foarte prudenţi în ce priveşte datarea formelor bronzului IV tocmai în mileniul al II-lea a. Chr. Şi, la fel, credem că şi ceramica cu incizii, ornată cu bande meandrice, ori cu zigzaguri reliefate prin tăieturi adânci, nu

[1]) E. Orosz, in *AÉ.* XXII 1902, p. 402. Pentru *La Tène* la Apahida, vezi mai jos, paragraful respectiv.

[2]) *AÉ.* XXVII 1907, p. 181.

[3]) Seidl, in *Archiv f. Oesterr. Gesch.-q.* XIII, p. 135 sq.; Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII p. 505; Hampel, *Bronzkor* II, p. 168.

trebuie cu orice preţ ţărmurită în bronzul pur, dincolo de Hallstattul dacic, ci trebuie iarăş coborîtă ceva mai jos.

Dealtfel, vasele de aur din Bihor (v. pl. XIII, fig. 3—6) ne arată că bronzul IV dacic erà în strânsă legătură cu arta sudvestică şi sudică şi anume astfel, încât el produceà aici forme aproape izolate ca mediu hallstattian, deci pregnant originale în N dacic, şi totuşi în paralelism cu tipuri cum erau acelea — *greceşti* — găsite în mormintele din *Etruria*, ori în cele dela *Glasinac*[1]). Hampel descriindu-le[2]) insistă numai asupra împodobirii vaselor din Bihor cu linii punctate ori incizate (după tehnica vestică şi sudvestică), dar nu relevă faptul, că pentru a le găsi analogii tipologice, trebuie să ne gândim nu numai la formele mai vechi ale bronzului local, ci să mergem şi în V şi S până la vasele de bronz, de pământ sau chiar de sticlă *à godrons* (sau *côtelées*) cari circulau curent în o mare parte a Europei hallstattiene[3]).

Fig. 257. Depozit de bronz din *Bihor*, după Hampel, *Bronzkor*. III, pl. CCXXVI.

Această influenţă veche greacă, mijlocită dela venirea Scythilor înainte şi pe căile bătute de aceştia, dinspre E (Pontul Euxin) spre V (Carpaţii),

[1]) Fiala, în *Wiss. Mitt. a. B. u. H.* I, p. 135 sq.; III p. 8 şi 37 sq.
[2]) *Bronzkor*, III pl. CCXLVI.
[3]) Déchelette, II 2, 789. V. la noi mai jos, p. 414 sqq. analiza stilistică.

ca de pildă prin *hydria* dela *Bene* în Bereg [1]), pl. XVIII fig. 1 și 2, erà roditoare până în stratele de jos ale populației: un vas de pământ dela *Muhipuszta* în comit. Borsod (v. fig. 258), e, după cum foarte bine l-a interpretat însuș editorul, modelat sub influența unui original vechiu grec — încă în hallstatt [2]). E artă greco-scythică locală, adică *getică*, de *influență veche greacă*, mijlocită de Scythi.

Asupra centrului hallstattian în plin bronz IV, dela *Kemecse* în Szabolcs [3]) ori chiar dela *Rakamaz*, tot în Szabolcs [4]) nu credem necesar să ne oprim mai mult aici [5]), cum nu vom insistà încă odată asupra stațiunilor de bronz IV dela *Sătmar* [6]) și *Arcalia* [7]). La fel, vom pomenì numai, ca vrednic de luare aminte și depozitul de bronz tot din hallstatt (după cronologia lui Reinecke, admisă și de Márton, bronz IV 2, adică, după Hoernes, hallstatt vechiu) [8]), găsit la *Lázárpatak* în comit. Bereg (v. fig. 259), sus în munți, *în ținut exclusiv getic*, publicat de Lehóczky [9]), cu mențiunea că ar trebuì să fie de origine «răsăriteană». De fapt numai dacă înțelegem Ardealul ca «răsăritean» față de Slovacia, se potrivește această caracterizare, deoarece înainte de toate în Ardeal găsim obiecte întocmai ca acelea «răsăritene» dela Lázárpatak; și acesta va fi fost în adevăr cazul, Geții fiind deopotrivă locuitori ai celor două ținuturi.

Fig. 258. Vas de pământ de la *Muhipuszta* în Borsod — artă locală infl. greco-scythică — sfârșit Hallstatt, după Szendrei în *AÉ.* X 1890. p. 192 cu fig. dela p. 140.

[1]) Vezi mai sus, cap. I, p. 7 și cap. VI p. 362, cu nota.

[2]) Szendrei, în *AÉ.* X 1890, p. 192 cu fig. dela p. 140. Cf. vasul greco-scythic analog. de aur, la Minns, *o. c.* p. 235. Pentru *hydria* dela *Bene* cf. la noi pl. XVIII fig. 1 și 2.

[3]) Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CXCVI, CCXXIX sqq., CCLIII.

[4]) De aici avem cunoscutul *torques* de aur, de care am vorbit și mai sus, rău datat de Hampel în *AÉ.* X 1890 p. 86 ca din La Tène, el fiind de fapt din bronz IV-hallstatt (Reinecke îl datează în sec. VI); cf. la noi mai sus, cap. I, p. 7.— Jósa, în *AÉ.* XII 1892, p. 205 sqq. a arătat că *Rakamaz* a fost locuit și înainte și după epoca fierului, cu atât mai mult deci, în fier, după obiectul în chestiune.

[5]) V. cele spuse mai sus, p. 319 și 358, cu prilejul cercetării bronzului IV în Dacia.

[6]) Hampel, *Bronzkor* I, pl. LXIX; cf. Déchelette, II 1, p. 441 și 445 și fig. 182; v. și la noi mai sus, p. 317.

[7]) Hampel, *Bronzkor* I, pl. LIX 2; cf. și la noi mai sus, p. 319 sq.

[8]) Márton în *AÉ.* XXXI 1911, p. 342.

[9]) *AÉ.* V 1885, p. 183 sqq.

Tot hallstattian în mijlocul bronzului IV e şi centrul dela *Hajdú-*

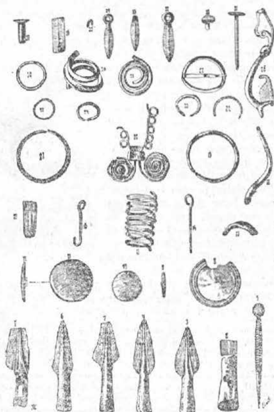

Fig. 259. O parte din depozitul de bronz dela *Lázárpatak* în Bereg, din epoca IV a bronzului ungaro-român = I hallstatt, cu obiecte caracteristice pentru cultura getică din Carpaţi, — după Lehóczky T. in *AÉ.* V 1885, p. 185.

Szoboszló, de unde ni s'a păstrat una din cele mai caracteristice brăţări

de bronz (v. fig. 317), in noul stil care se pregătia în această vreme în Dacia [1]) şi de unde avem şi un mic tezaur de aur descris de Hampel [2]) ca hallstattian, dar neilustrat cu reproduceri.

Dacă acum, la *Budeşti* (Budfalva) în Maramureş, de unde ni se citează un fragment de cingătoare de bronz [3]), — la *Kudu* (în Solnoc-Dobâca), unde s'au găsit 17 (după Hampel numai 7) *torque* de bronz cu desene *incizate* [4]), — şi la *Unguraş* (Bálványosváralja — în acelaş judeţ), de unde «se zice» că ar fi achiziţionat pentru colecţia lui nişte vase de «aramă» contele Francisc Bethlen [5]),—au fost centre hallstattiene de seamă, înainte ori după venirea Scythilor, nu putem decide numai pe baza informaţiilor neprecise şi neilustrate pe care le avem la dispoziţie până acum. — Sigur e că *Oradea-Mare* intră în cercul de cultură vestică, deoarece dintr'un mormânt de lângă oraş ni s'a păstrat o frumoasă fibulă *Certosa*, împodobită şi cu un cap de animal: cunoscutul motiv al capului de berbece [6]), — iar dela *Debreţin* avem o fibulă «cu scut» (br. IV) şi una cu multe spirale (br. IV 2) [7]).

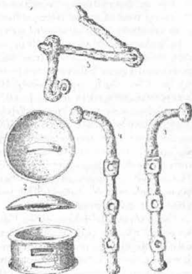

Fig. 260. Obiecte dintr'un mormânt hallstattian dela *Cipău* pe Mureş, după Darnay, în *AÉ.* XXIX 1909, p. 166.

[1]) *AÉ.* XVIII 1898, p. 44.
[2]) *AÉ.* XXIV 1904, p. 435.
[3]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII p. 482.
[4]) *Idem, ibid.*, p. 488 şi Hampel, *Bronzkor* II, p. 73.
[5]) Gooss, *l. c.*, XIII, p. 500; cf. Hampel, *Bronzkor* II p. 7.
[6]) Márton, in *AÉ.* XXXIII 1913, p. 333, cu fig. 129 la p. 334.
[7]) Márton, in *AÉ.* XXXI 1911, p. 339 şi 345.

Să ne coborîm acum pe valea Mureşului şi a afluenţilor săi, adică în «ţara Scythilor»: atât după Herodot, cât şi după monumentele archeologice studiate mai sus, la paragraful respectiv.

Două sunt, după descoperirile de până acum centrele importante scythice din valea Mureşului: la *T.-Mureşului*, cu înconjurimile, şi la *Aiud*, cu înconjurimile. Am relevat mai sus caracterul profund hallstattian şi italic al primei culturi a fierului atât înainte de Scythi, cât şi pe vremea lor, la T.-Mureşului şi în general pe valea de sus a Mureşului [1]). Această cultură se desvoltă pe baze mai vechi. Alăturea de splendida ceramică dela Ghernesig (mai jos, p. 420 fig. 277 sq.) trebuie să pomenim aici marea înflorire contemporană şi următoare (dacă datăm vasele dela Ghernesig în cursul bronzului III) a bronzului în a IV-a perioadă a sa (deci în hallstatt), în aceleaşi locuri, aşà cum ne e documentată de descoperirea recentă dela *Suseni* (Felső-Ujfalú), ceva mai spre N de T.-Mureşului (v. pl. XII, fig. 3 şi pl. XIX, fig. 1 şi aici fig. 307) [2]). Depozitul de bronz dela Suseni merge împreună cu cel dela Şpălnaca (v. mai sus, fig. 204 sq.) şi cu cel dela Lázárpatak (mai sus, fig. 259), dar e încă mai caracteristic decât acestea pentru evoluţia gustului local în epoca «hallstatt». Marea fibulă dela Suseni, cu numeroasele ei spirale şi pendantive e tipică pentru contaminarea tehnicei hallstattiene, cu linii gravate şi punctate pe plăci ovale, cu tehnica firului de bronz răsucit în spirală, de gust mai vechiu, tradiţional al bronzului. L. Márton studiind fibulele din fosta Ungarie [3]) n'a avut la îndemână decât exemplul din Muzeul Naţional dela Budapesta — de provenienţă necunoscută — pe care-l reproducem şi noi aici, pentrucă, faţă de marea înrudire cu fibula dela Suseni, îl credem de origine apropiată, tot getică (pl. XII, fig. 2). Fibula noastră «cu scut», cum le numeşte Márton, e un foarte frumos exemplu de tranziţie între tipul Márton «F. 13» (probabil din bronz IV 2: Reinecke) şi tipul Márton «H. 20» (încă mai caracteristic pentru hallstattul italianizat). După pendantivele ce ni s'au mai păstrat şi dela Şpălnaca şi dela Lázárpatak, e probabil că podoabele în stilul dela Suseni au fost destul de răspândite în «hallstattul» nostru *prescythic* în toate părţile Daciei. După toate probabilităţile ne aflăm cu depozitul dela Suseni încă prin anii 900 a. Chr.

[1]) Mai sus, p. 306 sq., 347, 348 sqq.

[2]) Acum la Muzeul din T.-Mureşului. Publicată de A. Filimon în *Dacia* I 1924, cu numeroase figuri.

[3]) *AÉ.* XXXI 1911, p. 341.

Mai jos pe Mureş avem *Lechinţa-de-Mureş*, pe malul drept, iar aproximativ în faţă, pe malul stâng, avem *Cipăul*. La Cipău (Maros-Csapó) s'a găsit un mormânt de călăreţ din vremea hallstatt, într'un *tumulus* lângă drumul roman numit până azi al lui Traian; în afară de resturile scheletelor calului şi călăreţului, tot inventarul erà compus doară din câteva cioburi mari de vase, resturi (fier) dela zăbalele frâului, câtevà fragmente (bronz) de aplice şi *coulants* pentru curele, un cuţit şi un topor de fier [1]). Pentru păstrarea tradiţiei din ultima epocă a bronzului şi în prima vârstă a fierului e caracteristică forma zăbalelor, identică, în fier, cu cele de bronz dela Dalj şi cu cele hallstattiene *vestice* dela Somlyó [2]); dealtfel Darnay observă marea asemănare cu hallstattul vestic a tuturor obiectelor dela Cipău (v. fig. 260).

La *Lechinţa* e o aşezare întreagă, pe care anul acesta Muzeul Naţional din Bucureşti a şi săpat-o [3]). Pe baze mai vechi, probabil încă din eneolitic, bronzul-hallstatt *dacic* (ca şi apoi La Tène-ul) e destul de bine reprezentat, mai ales prin ceramica de incizii, atât cu bande meandrice spirale, cât şi rectilinii, unghiulare, şi cu tot felul de desemnuri geometrice; şi nici vasele din epoca *scythică* a Daciei nu lipsesc. La Lechinţa am putut apoi stabili eu însumi încă de anul trecut urme de locuinţe în malul surpat al Mureşului. Adâncite cu două-trei trepte în pământ, casele localnicilor au fost, ca de obieciu, făcute din pari şi nuiele împletite, ca la gardurile de azi, şi apoi lipite pe ambele părţi. Mărimea lor e de c. 4 m. în secţiune longitudinală, forma lor e patrulateră. Aşezarea a fost — se pare — mai slab locuită în hallstatt decât în La Tène. Deşi nu avem aici decât un sat mic şi sărac, ceramica e destul de bună, în special în bronz. In ori-ce caz continuitatea de viaţă din bronz până în a doua vârstă a fierului e demonstrată la Lechinţa prin suprapunerea apropiată, adesea chiar amestecarea stratelor de civilizaţie. Locuitorii La Tène-ului au mutat însă ceva spre E satul lor, aşà că resturile mai vechi rămân către V aproape singure până în păturile de cultură superioare, continuate apoi tocmai în epoca «slavă».

Dar spuneam că al doilea mare centru scythic pe valea Mureşului e la *Aiud* cu înconjurimile sale. Am dat mai sus, p. 351 sq. toată

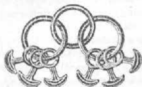
---

[1]) Publicat de Darnay în *AÉ.* XXIX 1909, p. 165 sqq., cu fig. dela p. 166, la care e de văzut descrierea amănunţită.

[2]) Cf. pentru formele din bronz şi Hampel, *Bronzkor* I, pl. LXI, 1.

[3]) Am însărcinat cu executarea lucrărilor pe elevul meu Dorin Popescu, al cărui raport despre rezultatele săpăturii va apare în *Dacia* II 1925.

atenţiunea posibilă elementului pur scythic din mormintele de aici. Putem d. p. consideră ca exclusiv scythic tot inventarul mormântului publicat de Herepei în *AÉ.* XVII 1897, p. 64 (cf. fig. 245). Dar mormântul publicat în acelaş loc, p. 327, mai să nu mai aibă nimic scythic în el afară de vârful de săgeată de sub no. 3 (v. fig. 246). In adevăr ambele brăţări, no. 1 şi 2 sunt prin stilizarea lor *hallstattiene*; oglinda, no. 5, se numeşte de obiceiu scythică, dar poate fi şi locală; iar în ce priveşte lancea, iată ce observaţii foarte judicioase, în aceeaş vreme de caracter general, leagă Márton de apariţia ei în mormântul dela Aiud [1]): «néanmoins la forme dans laquelle M. Reinecke nous présente une civilisation scythique, vieille de plusieurs siècles et repoussant celle de Hallstatt, ne nous semble pas conforme aux faits, car les sépultures de la Transylvanie, d'où les poignards scythiques proviennent, sont remplies d'objets de type hallstattien, surtout de ceux qui caractérisent le groupe bosniaque (par exemple, les lances munies d'une sorte de fourreau, qui furent trouvées aussi bien dans les tombes de Donja Dolina que dans celles de Nagy-Enyed) (Aiud)» [2]). Ca şi în cazul vaselor de aur din Bihor, regiunea illyrică dela Adriatica ne dă deci elemente de comparaţie interesante pentru legăturile hallstattului dacic cu cel veneto-illyric, fructificat şi de vechi elemente elenice. La fel, în mormântul scythic publicat de Herepey în *AÉ.* XVIII 1898, p. 269 (v. şi la noi fig. 247), alăturea de spada scythică şi cel mult de securea dublă de fier atât locală cât şi orientală, avem atât pendantivul circular cât şi butonul, de tradiţie central europeană, bine documentată încă din vârsta bronzului. In sfârşit obiectele găsite pe «dealul Cocoşului» [3]) (v. fig. 244), po-

Fig. 261. Podoabă hallstattiană de bronz dela *Alba-Iulia*, după Hampel în *AÉ.* XXIII 1903, p. 432. Red. 1/4.

[1]) *La répartition locale des monuments de l'âge du fer en Hongrie* în *Congrès intern. d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques* XIII-e session, Monaco 1902, II Monaco 1908, p. 70.

[2]) Citatele lui Márton sunt puţin greşite; le redăm corectate: *AÉ.* XVII 1897, p. 63, fig. 1 (dela *Murgeşti* — Nyárádszentbenedek — în jud. Mureş-Turda, nu dela Aiud) şi p. 327, fig. 8 (reprodus şi de noi mai sus, fig. 246); Donja Dolina, *Wissensch. Mitt. a. Bosn.* IX 1904, fig. 102 cu 104 şi pl. XLVI 5 şi 6, XLIX 2, LVI 13, LVII 8, LXIII 5 şi 6, LXXIII 6.

[3]) Publicate de Herepei în *AÉ.* XVII 1897, p. 65.

doabe pur hallstattiene de bronz, nu-şi găsesc analogii decât exclusiv în Vest, şi anume de data aceasta pe drumul chiar spre Hallstatt, iar nu spre Dalmaţia[1]). Tocmai în aceà regiune deci, unde Scythii apar mai numeroşi, exact acolo *hallstattul dacic apare mai bogat şi mai autentic*.

Tot aşà stau lucrurile şi la *Alba-Iulia*. De o parte ni se vorbeşte de un vârf de stâlp de baldachin (clopot) *scythic* (cf. la noi mai sus, cap. I p. 21 sqq.) ce s'ar fi găsit aici [2]), de altă parte însă avem sigur deaici atât pendantivul de bronz hallstattian reprodus şi de noi în fig. 261 şi fragmentul de vas nord-italic de bronz, reprodus în fig. 198, cât şi o fibulă tip *Certosa* [3]) — iar dela *Marosportus* se cunoaşte o fibulă *a navicella* [4]) şi câteva «in ochelari» [5]); şi mai dela N, de pe Arieş, la *Sângeorgiu-Trăscău* avem trei colierе de argint: două găsite mai de demult[6]) iar al treilea, răsucit şi cu capetele în formă de cap de pasăre (de lebădă (?); în orice caz, sigur, motivul tradiţiei bronzului şi hallstattului vestic: o palmipedă) găsit după a. 1900 împreună cu mai multe obiecte de bronz (v. fig. 262) [7]).

Fig. 262. Torques de argint dela *Sângeorgiu Trăscău*, după I. Téglás în *AÉ*. XXIII 1903, p. 304.

---

[1]) Vezi tabloul comparativ dela Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 24 sq.

[2]) *AÉ*. XXI 1901, p. 380: «állítólag».

[3]) Márton, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 332 cu fig. 119,—iar asupra tipului *Certosa* în hallstattul «ungar», cf. observaţiile lui Márton, la p. 331, cu indicaţia principalelor păreri.

[4]) Márton, *l. c.*, p. 199 sq.

[5]) Márton, în *AÉ*. XXXI 1911, p. 351, cu Hampel, *Bronzkor* II, p. 88.

[6]) Hampel in *AÉ*. XIII 1893, p. 366: aflătoare deatunci în M. N. dela Budapesta. De o brăţară tot dela *Trăscău*, cu capetele în formă de discuri («Prachtstück») vorbeşte Gooss, *Skizzen*, in *ASL*., XIII, p. 487 sq.: se pare, tot din vremea hallstattiană, ori din bronzul IV.

[7]) Publicat de I. Téglás în *AÉ*. XXIII 1903, p. 304 cu o reproducere. Din nenorocire Téglás nu descrie şi obiectele de bronz cu cari s'a găsit, ceeace ar fi precizat şi mai bine datarea.

In ce priveşte ceramica regiunii *Aiud—Alba Iulia*, cele mai caracteristice forme ale fierului I sunt cele aşă zise «scythice», adică găsite in morminte scythice. De fapt nu e nimic scythic in vasele pe cari le reproducem în fig. 291 şi 292, găsite la *Blaj:* dimpotrivă, ca şi cele asemănătoare dela T.-Mureşului, ele pleacă dela nouele forme, vestice, aduse de influenţa villanoviană în Dacia, începând de pe la a. 1000—900 a. Chr. şi sunt, în plus, getizate prin împodobirea lor cu străvechile proeminenţe, tradiţionale aici încă din epoca neolitică (cf. şi mai sus, va-

Fig. 263. Vas «scythic» dela *Gâmbaş* (Alba-de-Jos) la Muzeul coleg. Bethlen, din Aiud.

Fig. 264. Vas «scythic» dela *Aiud* (Muzeul coleg. Bethlen, Aiud).

sele cu proeminenţe asemănătoare dela *Crăsani:* cap. IV, p. 188, păstrând vechiul ornament până în La Tène II şi chiar III). Deasemenea cupa cu două toarte dela *Gâmbaş* (fig. 263) şi ceaşca având o singură toartă, dela *Aiud* (fig. 264), găsite tot în morminte scythice, reprezintă forme mai vechi locale, ale bronzului, degenerate şi vulgarizate [1]). Dealtfel toate vasele aşă zise «scythice» reprezintă ultima fază a evoluţiei unor forme, care în La Tène vor dispare, fiind înlocuite cu nouele modèle ce se înrădăcinau biruitor pretutindeni, odată cu influenţa celtică.

Dar să continuăm examinarea mărturiilor archeologice din hallstatt mai departe pe Mureş la vale. — De *Şpălnaca* şi de *Orăştie* am vorbit mai sus, p. 313 sq. şi 317. Despre *Bogata-Română* [2]) şi *Cetea*

[1]) Toate aceste patru vase se află în colecţia liceului reformat Bethlen din Aiud. Aduc aici mulţumirile mele d-lui director şi d-lor profesori ai liceului, cari s'au pus bucuroşi la dispoziţia mea, pentru a-mi arătà în amănunte obiectele din Muzeu, permiţându-mi a luà apoi şi desemne şi fotografii după ele.

[2]) Gooss, *Skizzen* in *ASL.* XIII 488: «cinci coliere», păstrate la Cluj; ce fel de coliere, nu ni se spune. Pentru zăbalele de bronz de aici şi dela *Rus* (Oroszmező,

(Csáklya)[1]), amândouă din Alba-de-Jos, nu avem ştiri precise. Din necropola «scythică» dela *Pişchi* avem însă o varietate particulară a fibulei hallstattiene *în arc*[2]), bine cunoscute şi din Ardeal (v. mai jos), ca în general din SE[3]), — iar dela *Deva* o fibulă *a navicella*[4]): ambele specii de fibule intră — la noi — în perioada c. 700—500 a Chr. — Eşind din Ardeal, Mureşul are de ambele lui părţi staţiuni foarte importante în epoca dintre 1000 şi 500 a. Chr. Pe dreapta e *Pecica*[5]), *Otlaca*[6]) şi *Gyoma*[7]); pe stânga *Firighiaz*[8]), *Carani*[9]), *Beba Veche*[10]) şi *Nagy Gáj*[11]). Unele staţii importante din bronzul IV, ca aceea dela *Curtici*, mor după venirea Scythilor[12]), dar viaţa civilizată nu încetează aici nici după sec. VII, dovadă numeroasele staţiuni din Banat care documentează o puternică activitate şi în hallstattul getic[13]).

La fel, avem documente satisfăcătoare şi pentru basenul Târnavelor, în ce priveşte viaţa getică în hallstatt, indiferent de Scythi, şi în legătură cu Vestul chiar după venirea lor.

Fără îndoeală, *Sighişoara* a fost în această regiune unul dintre cele mai importante centre. Din staţiunea La Tène de aici, una dintre cele mai caracteristice din Dacia (v. mai jos), avem păstrată la Muzeul Comunităţii evanghelice din Sighişoara, o placă, fostă probabil masă de sanctuar, împodobită într'un chip superior artistic cu motivul spiralei. Am accentuat şi mai sus[14]), că analogiile pentru tipul de spirală

în Solnoc-Dobâca), din bronz IV = hallstatt I, cf. Hempel, *Bronzkor* I, pl. LX cu Reinecke în *AÉ.* XIX 1899, p. 325, fig. 11.

[1]) Atelier din vremea bronzului, continuat, se pare, şi în epoca fierului, până la Romani: *AÉ.* VIII 1888, p. 93 (Téglás G.) şi p. 337 sq. (Kuzsinszky B.).

[2]) Márton, în *AÉ.* XXXIII 1913, p. 151 cu fig. 45; cf. observaţia dela p. 330.

[3]) *Idem, ibid.*, p. 152.

[4]) *Ibid.* p. 199 sq. şi cf. pl. IX, la p. 197.

[5]) Mai sus, p. 327 sq.

[6]) Mai sus, p. 318, 321 şi 327 sq.

[7]) Mai sus, p. 343 sq.

[8]) Mai sus, p. 324 sqq.

[9]) Mai sus, p. 326.

[10]) Mai sus, p. 342.

[11]) Mai sus, p. 345.

[12]) Mai sus, p. 302.

[13]) Milleker, în *AÉ.* XXII 1902, p. 48 sqq. şi 191 sq.; XXVIII 1908, p 188; cf. Hampel, *Bronzkor* III, p. 205 (Cubinul-de-Jos).

[14]) P. 322.

de pe placa votivă dela Sighișoara trebuesc căutate în lumea veneto-illyrică din a doua perioadă hallstattiană, la *Nesactium* în Istria, în pietrele ornamentate cu spirale de acolo [1]), iar nu, cumva, în tipul indigen, getic, al spiralei, care la această epocă, c. 600—500 a. Chr., se transformase în esențial alte motive, iar în multe părți fusese chiar cu totul înlocuit de ornamente rectilinii (în special zigzagul) ori de linia în val drept sau plecat. Acest element occidental nu ar fi dealtfel singurul la Sighișoara. In adevăr, printre vasele La Tène de aici — de obicinuita pastă cenușie — apar, poate din strate mai vechi, fragmente de o pastă roz-galbenă *pictate*, brun pe galben deschis, în benzi groase, care împodobesc drept pe la mijloc marginile late orizontale ale unor vase larg deschise; dar și pasta și coloarea și factura nu sunt indigene; avem de a face fie cu vase importate direct din Italia, fie cu vase celtice aduse din Vest și produse acolo în legătură cu vechi influențe italice. Mai mult chiar, tipurile de vase-suport foarte larg deschise, dela Sighișoara (v. mai jos), amintesc pe cele italice din perioada etruscă a primei vârste a fierului [2]). Fapt e, că tot la Sighișoara, pe un escarpament primejdios în drumul dela «Bajendorf» spre oraș, un țăran român a găsit pe vremuri două «Schüsseln von geringer Tiefe und breitem Rande, entsprechend den Formen, welche der Freiherr von Sacken im Hallstätter Grabfeld Taf. XXIV 3—8 abbildet» [3]). Sunt cunoscutele farfurii de bronz hallstattiene, cu marginile foarte late și perfect orizontale [4]), care au servit ca model tipurilor ceramice analoage desvoltate apoi în întregul La Tène dacic, atât la N cât și la S Carpaților.

Dacă Gooss de fapt se înșeală — în comparația pe care o face cu obiectele publicate de Lindenschmit [5]), — totuși coifurile pomenite de dânsul ca găsite la *Șoarș* (Sáros, în Târnava-Mare), pe drumul dela Sighișoara la Făgăraș, lângă *Rodbav* (vezi mai jos) — astăzi la Muzeul Brukenthal

[1]) V. reprod. dela Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 473; dealtfel în perfectă continuitate cu neoliticul dela *Butmir* (cf. p. 281). V. la noi planșa XX fig. 1 și 2.

[2]) Exemplare foarte caracteristice pentru comparația cu Dacia la Muzeul dela *Villa Giulia*, Roma.

[3]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.*, XIII, p. 501.

[4]) Cf. Déchelette II 1, p. 432.

[5]) L. Lindenschmit în lucrarea sa *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, Mainz, 1864, I, 3. Heft, Tafel II, reproduce o serie de coifuri italice, cu cari (no. 1, 2, 4) Gooss compară — neexact — pe cele văzute de el, din Ardeal.

din Sibiiu — sunt de fapt de tip *etrusc*, și analoage cu acela dela *Hajdu-Böszörmény* și cu un altul la fel dela *Endröd* în com. Bichiș [1]). Lucrul nu e de fel de mirare, deoarece de alăturea, la *Rodbav*, avem o fibulă tipic hallstattiană, «în arc»[2]), întocmai dealtfel ca și dela *Proștea-Mică* (Kisekemező, pe Târnava-Mare, mai jos de Mediaș)[3]). Firește însă, fibulele dela Rodbav și Proștea-Mică sunt cu două-trei secole mai recente decât coiful dela Șoarș: c. 600—500 față de 900—800 a. Chr. Toate aceste obiecte însă documentează aceeaș directivă culturală vestică, pe bază locală, getică.

Dar tot dela *Rodbav* (Nádpatak, în Târnava-Mare) mai avem și niște brățări de bronz, dintre cari una are ornamente geometrice (romboidale), caracteristice pentru epoca Hallstatt, precum și mai multe ornamente pendantive, de argint, în formă de pâlnie, păstrate, toate, la Muzeul Brukenthal din Sibiiu [4]).

Să trecem acum în valea Oltului.

Printre ținuturile cele mai frumoase și roditoare ale Ardealului e de sigur și județul Trei-Scaune. Se pare că și în vremea preistorică el a fost tot așà de intens locuit și lucrat ca și astăzi. In orice caz harta așezărilor din hallstatt și La Tène alcătuită de Muzeul Național Secuesc din Sf. Gheorghe, pe baza ridicărilor făcute de personalul științific al Muzeului în cursul anilor, încă inedită, dar pusă la dispoziția noastră de dr. Francisc László, mult regretatul custode-director al Muzeului, arată un număr foarte mare de locuri, unde s'au găsit obiecte, în special ceramică, din cele două epoce ale fierului. Muzeul din Sf. Gheorghe cuprinde, în afară de frumoasele rezultate ale săpăturilor lui László la *Ariușd*, privitoare la cultura ceramicei pictate neo- și eneolitice, o serie bogată de vase atât din vârsta fierului getic, cât și din vârsta fierului slav (până la 1000 p. Chr.). Printre obiectele caracteristice de metal e de citat deaici un interesant pendantiv de bronz compus din cercuri înlănțuite, asemănător cu cel găsit la Alba-Iulia, de gust local

---

[1]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL*. XIII p. 522; cf. pl. III 2. *Chronik*, *ibid.*, p. 250. Coifurile dela Hajdu-Böszörmény și Endröd sunt publicate și de Hampel în *Bronzkor* I, pl. XXXIII. Cel dela Șoarș, păstrat la Brukenthal, e necomplet: ciudată e însă lărgimea sa enormă, ca pentru un cap de uriaș.

[2]) Márton, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 146 și fig. 32 la p. 145.

[3]) *Idem*, *ibid.*

[4]) Kuzsinszky B., în *AÉ*. VIII 1888, p. 244 sq.; cf. fig. 2 la p. 245.

transilvan, aparținând ultimei epoce a bronzului dacic, deci de după anul 1000 a. Chr. [1]): mai jos, fig. 310, la p. 440.

Dar aceeace a alcătuit marea surprindere a cercurilor archeologice prin anii 1840—50 a fost extraordinara descoperire dela *Țufalău* (Czófalva), la R de Sf. Gheorghe [2]). Nu mai puțin de 9 securi de aur [3]) împreună cu o cantitate de aur brut și podoabe de foi și plăci de aur

Fig. 265. Secure și discuri ornamentale de aur dela *Țufalău* (după Arneth, *Arch. Anal.*, Wien, 1851, p. 10 și Atlas pl. XIV).

au fost găsite aici [4]). Forma securilor și podoabele gravate pe unele din ele le așează în bronzul IV «ungaro-român»; hotăritoare pentru

[1]) Publicat de Hampel în *Bronzkor* I pl. LXII, 2.

[2]) Hampel, *Bronzkor* II p. 23, cu literatura de până la el; cf. și *AÉ.* XII 1878, p. 383 sq.; Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII p. 494.

[3]) Intrebuințate de sigur și ca *monetă:* cf. Déchelette II 1, p. 403 sqq.

[4]) Gooss, *l. c.*, p. 494: «convexe oft mit einem spitzen Umbo versehene Besatzstücke von Gold», — sunt nasturii-aplice caracteristici pentru bronzul IV «ungaro-român»: v. citatele la Andrieșescu-Pârvan, *Tezaurul dela Vâlci-Trân*, nota complementară dela p. 1 (7) sqq. și cf. butonii reproduși de noi, pl. XIII, fig. 2.

datare sunt însă mai ales aplicele convexe decorate cu cercuri punctate împrejurul unui mic buton reliefat central [1]). Am accentuat mai sus, p. 363, că Géza Nagy, datând și el securile dela Țufalău în bronzul IV = hallstatt I, le atribuià Agathyrșilor. De fapt Agathyrșii nu erau încă, între 1000 și 700, în Ardeal. E vorba deci de Thracii din Carpați, de Geți adică, a căror bună stare excepțională și bogăție în aur este încă odată documentată cu totul convingător prin tezaurul dela Țufalău (cf. fig. 265).

Dimpotrivă Scythii erau mai de demult aici când a fost fabricată sabia dela *Dobolii-de-Jos* (v. fig. 251), pe Olt. Lungimea extraordinară a acestei săbii (113 ½ cm.), față de micile spede și pumnale scythice deobiceiu găsite la noi, a căror lungime variază între 25 și 50 cm., a făcut pe unii învățați la început să se îndoească de scythismul acestei săbii. Astfel Géza Nagy o datează din Evul Mediu [2]), atribuindu-i o origine arăbească; el crede că a fost adusă în sec. XIII din Palestina de cavalerii întorși din cruciată. Hampel îl contrazice [3]) în chip absolut, atribuind — în 1886 — acest obiect epocei migrației popoarelor. Tot el însă, va reveni câțiva ani mai târziu, caracterizându-l drept scythic, așà cum dealtfel a admis pe urmă și Minns în ai săi *Scythians and Greeks* și în general e recunoscut astăzi [4]). Greutatea interpretării acestui monument «scythic» vine deacolo că lama săbiei e în contradicție nu numai cu formele bronzului (ceeace ar fi întrucâtva explicabil chiar în Dacia, de o așà puternică tradiție a bronzului în mijlocul hallstattului, dat fiind că sabia aparține unei epoce destul de târzii — c. sec. V a. Chr.), dar și cu ale hallstattului și La Tène-ului. Géza Nagy a avut o intuiție foarte îndreptățită când a atribuit-o Evului-Mediu. Totuș mânerul săbiei e tot ce poate fi mai autentic cimmero-greco-iranian: atât motivul fiarelor cu gura căscată, pe care-l regăsim curent în Getia hallstattiană (la Mikhalkovo și la Dálj) ori în Thracia suddanubiană (la Pașachioi în Bulgaria centrală) ca dealtfel și în Caucaz [5]), precum îl vom regăsì și în arta greco-sarmatică din sec. IV p. Chr. și cei următori, — cât și

[1]) J. Arneth, *Archaeologische Analekten*, cu un atlas de 20 planșe, Viena, 1851. Spiralele de pe aplicele mai mari amintesc pe cele de pe masa votivă dela Sighișoara (mai sus, p. 383 sq.): la noi pl. XX fig. 1 și 2.

[2]) *AÉ*. VI 1886, p. 234 sqq. cu fig. dela p. 237.

[3]) In calitate de redactor al revistei, în nota dela p. 238, spunând că va reveni.

[4]) Vezi bibliografia la noi mai sus, cap. I, p. 7, nota 5.

[5]) V. pentru toate mai sus, p. 332 sqq.

motivul delfinilor cari imită în răsucirea lor *antenele săbiilor din bronzul IV și hallstatt* [1]) sunt cunoscute din arta greco-scythică din N Mării-Negre. Lama însă reprezintă o adevărată *exagerare* a tipului de sabie lungă vestică, hallstattiană, și o *părăsire a tipului lanceolat*, tradițional. — Este prin urmare din nou vorba de un product specific al mediului etnografic-cultural getic, care dă unor elemente pregnant orientale o compoziție și stilizare central-europeană. Sabia dela Dobolii-de-Jos poate fi deci caracterizată, în aceeaș linie de desvoltare cu tezaurele dela Mikhalkovo, Dalj și Fokorú, drept un product de artă getică mai nou decât

Fig. 266. Cratiță »scythică« dela *Icafalău* în Trei-Scaune (Muz. N. S. din Sf. Gheorghe).

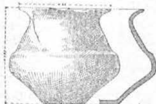

Fig. 267. Vas de lângă *Baraolt* (Határpatak) în Muz. N. S. dela Sf. Gheorghe.

acelea (din epoca celei mai puternice influențe orientale în Dacia), aproximativ de prin anii 500 a. Chr.

In ce privește ceramica, notăm ca tipice din Trei-Scaune: cratița dela *Icafalău* (fig. 266), de acelaș tip cu cea »scythică« dela *Pișchi* [2]) în Huniedoara, și mai ales urna, foarte lucitor grafitată, de un profil clasic hallstattian, găsită lângă *Baraolt* (fig. 267 și pl. XXII fig. 2). — Cred deasemenea tot hallstattian fragmentul de vas dela *Bita* (fig. 268) și tiparul dela *Ilieni* (Ilyefalva, fig. 269).

Din nou regăsim însă hallstatt adevărat și caracteristic mai jos pe Olt, la Apus de Făgăraș, în *Șomărtin* (Mártonhegy). Reinecke a notat de aici, la Muzeul Brukenthal din Sibiu, vase inedite de bronz, identice

[1]) In mormântul XXIII dela *Ananino* s'a găsit o spadă scythică cu *antene*: v. A. M. Tallgren, *L'époque d'Ananino*, Helsingfors 1919, p. 13 (vol. XXXI din »Jurnalul Soc. finlandeze de archeologie«).

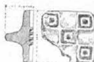
[2]) *Dolgozatok*, IV 1913, p. 263 (Roska).

cu cele dela Fizeșul Gherlii (v. fig. 203, no. 15 și 16), și din aceeaș familie cu vasele de bronz italice din vremea villanoviană mai nouă [1]).

Despre *Gușterița*, lângă Sibiiu, și despre *Bundorf*, în Târnava Mare, am vorbit mai sus, p. 308 sq. și 314 sq. Adăugăm aici doar amănuntul că la Gușterița, după Kuzsinszky [2]), s'a găsit și fier precum și lucruri din La Tène, ceeace constitue un prețios document pentru continuitatea perfectă a vieții getice de aici din bronzul IV prin hallstatt [3]) până în La Tène, adică de fapt până la Romani [4]).

Monumentele hallstattiene sunt până acum destul de rare în S Carpaților, nu atât pentrucă nu ar există, ci pentrucă nu li s'a dat atenția

Fig. 268. Fragment de vas dela *Bita* în Trei-Scaune. (Muz. N. S. din Sf. Gheorghe).

Fig. 269. Tipar dela *Ilieni* în Trei-Scaune. (Muz. N. S. din Sf. Gheorghe).

cuvenită de întâmplătorii descoperitori. In adevăr foarte multe din obiectele pe cari le-am enumerat din N Carpaților nu provin din săpături sistematice, ci din culegeri de-ale particularilor: în special țăranii lucrând la câmp și dând peste lucruri vechi nu le-au ascuns ori distrus, ci le-au dat autorităților. Dovada că și la noi Hallstattul trebuie să fi fost bine reprezentat, am dat-o în cap. I al lucrării de față, descriind antichitățile scythice din Muntenia și Oltenia, și ne-o mai dă și faptul că încă dela primele săpături privind special epoca fierului s'au găsit la *Boian* (V de Călărași) aceleași urne cu proeminențe în formă de coarne și cești cu marginea retezată oblic ca și pe Tisa ori în

[1]) Reinecke, in *AÉ*. XIX 1899, p. 328.

[2]) In *AÉ*. VIII 1888, p. 246.

[3]) Gooss pomenește deaici și cuțite de bronz de tip hallstattian, precum și diferite podoabe feminine de acelaș stil (*Skizzen*, in *ASL*. XIII, p. 489, 493 și 495).

[4]) Asupra obiectelor hallstattiene dela Gușterița, cf. și Márton in *AÉ*. XXIX 1909, p. 405 sqq., cu o bogată bibliografie și interesante considerații stilistice.

Dalmaţia şi Ardeal. Nici nu se puteà dealtfel să avem aici o altă evoluţie, dat fiind că atât dela N cât şi din Bulgaria eram cuprinşi de valuri analoage de influenţă vestică şi italo-illyrică, ale căror unde ajung în Balcani până la Marea-Neagră [1].

In legătură cu răspândirea de elemente culturale mai ales illyrice se pune de obiceiu şi marea difuziune în Peninsula balcanică — până în Grecia — a tipului de fibulă specific hallstattiană: cea numai cu două spirale egale, în chipul unor «ochelari» [2]. Această fibulă pe care o găsim în Ardeal la *Fizeşul Gherlii* (v. fig. 203) şi la *Portus*, pe Mureş [3], în ambele locuri nu ca formă a bronzului pur (III), ci a hallstattului prim dacic (bronz IV 3) [4], ne este cunoscută şi din S Carpaţilor. In Muzeul liceului din *Severin* se păstrează două enorme pendantive in formă de fibule-ochelari găsite în judeţul Mehedinţi [5].

De altă parte securile tip «Ţufalău» (v. mai sus, p. 386) sunt cunoscute şi din S Carpaţilor, dela *Sinaia* [6] în Prahova, *Pârscov* şi *Nehoiu*, în Buzău [7]. Dela *Rafaila* in Vaslui avem două fibule (pl. XIX, fig. 2) cu multe spirale [8] ca aceea dela Debreţin (mai sus, p. 377), din br. IV 2; iar la *Cucuteni*, în stratele de sus, se pare că ar fi şi hallstatt şi La Tène [9].

Dar aceste descoperiri din S Carpaţilor sunt încă prea răzleţe şi prea puţine; din Moldova şi Basarabia nu avem aproape nimic. Evident săpă-

[1]) V. pentru hallstattul din Bulgaria articolul lui Popov, citat mai sus, p. 336, nota 6.

[2]) V. studiul lui Márton in *AÉ.* XXXI 1911, p. 347 sqq., care observă că fibula cu ochelari e bine cunoscută şi din «Ungaria» dar aici ea e mai veche, aparţinând bronzului pur, astfel că răspânditorii acestui tip în epoca fierului nu sunt direct ai noştri, ci Veneto-Illyrii.

[3]) Márton, *l. c.*, p. 351.

[4]) Cf. mai sus p. 319 clasificarea lui Reinecke: bronz IV 3, după noi egal IV 2.

[5]) Cf. A. Bărcăcilă, în *Dacia* I 1924.

[6]) Cf. C. Moisil, in *Bul. Com. Mon. Ist.* IV 1911, p. 87 cu 85 şi I. Andrieşescu, *ibid.*, VII 1914, p. 158 sq.

[7]) C. Moisil, *l. c.*; cf. tot la el p. 85 şi toporul-târnăcop dela *Coşovenii-de-Jos* Dolj, după Nagy, scythic.

[8]) C. Moisil, *Bul. Com. Mon.*, III 1910, p. 173. Cf. şi Gr. C. Buţureanu, *Preistoria în România*, Iaşi 1898, manuscris depus la Muzeul Naţional de Antichităţi şi încredinţat spre publicare d-lui I. Andrieşescu, — p. 103, greşit descrisă, dar bine datată. Acest tip de fibulă care i se părea lui Buţureanu «neîntâlnit încă la nici-o staţiune din Europa» e *banal* în bronzul IV «ungaro-român»: v. Márton în *AÉ.* XXXI 1911, p. 342 sqq., pe bază de exemple de demult publicate, printre cari v. d. p. pe cele dela Hampel, *Bronzkor* I, pl. XCVI, CXX, etc., ori pe cele din *AÉ.* XXIV 1904, p. 207 şi 208 (Hoernes); *AÉ.* XXII 1902, p. 422 (Hampel), etc.

[9]) C. Dascălu, în *Bul. Com. Mon.*, III 1910, p. 96.

turile viitoare vor aduce ştiri bogate şi poate chiar neaşteptate. Totuş e de datoria noastră să nu lăsăm neincercată încă de acum sinteza, care, oricât de necompletă ar fi, e absolut necesară şi e cerută nu numai de cei ce vor să se informeze mai exact decât acum patruzeci de ani asupra trecutului nostru protoistoric, dar chiar de specialiştii cari vor să se devoteze studiului acestei epoce încă foarte obscură şi pentru dânşii. Deaceea pe baza materialului analizat mai sus vom încercà în cele ce urmează o descriere generală a culturii din Dacia în vremea bronzului IV, pur getic, şi a fierului I, getoscythic, adică, între c. 1000 şi 300 a. Chr.

Ca şi în Vestul Galliei [1]), hallstattul e în Dacia foarte târziu. Incepând deabià în secolul al VII-lea, el e turburat de Scythi în originele sale şi e împiedecat întâiu de Scythi, apoi de Celţi în evoluţia sa. O industrie getică a fierului I am puteà spune că nu există. Bronzul IV getic se prelungeşte, degenerând din ce în ce mai mult, până adânc în epoca scythică, cu care un timp chiar pare a convieţui. Iar când Geţii se ridică iară — în sec. IV — puternici şi activi ca pe vremea bronzului III şi IV, alungând ori supunând şi desnaţionalizând pe toţi intruşii pe teritoriul Daciei, ei încep noua evoluţie în formele de cultură dominante atunci în toată Europa ne-clasică, ale La Tène-ului.
Şi totuş ar fi o greşeală elementară să se afirme, mai ales după dovezile numeroase ce am adus mai sus, că Geţii nu au cunoscut cultura hallstattiană. Nu numai că au-cunoscut-o, dar întregul bronz IV getic e modificat de nouile forme de civilizaţie vestică şi ideile caracteristice pentru această civilizaţie pătrund până în massele populare, creând noui forme ale industriei ceramice. Credem a fi deci îndreptăţiţi să considerăm drept *nouă*, de caracter diferit de cea *veche* a bronzului, toată cultura care înfloreşte în Dacia între a. 1000 şi 300 a. Chr. Este însă iarăş drept să o împărţim în două perioade: I° a bronzului IV getic = «Hallstatt I», şi II° a fierului I geto-scythic = «Hallstatt II». Cât priveşte împărţirile cronologice încă mai amănunţite, ca aceea a lui Reinecke pentru bronul IV, în *trei* subperioade, e deajuns să amintim că acest autor îşi ia drept criteriu de împărţire subperioadele *villanoviene* ale fierului italic, şi prin urmare respectivele subperioade din Dacia corespund de fapt nu unei evoluţii locale, ci unei succesiuni de influenţe treptate externe, evoluate èle, în ţara lor de origină.

[1]) Déchelette II 2, p. 552.

Credem a puteà afirmà, chiar numai pe baza mormintelor cunoscute până acum, că Dacia în întregul ei «hallstatt» continuă a fi locuită de aceeaş populaţie ca şi în bronzul III. Forma urnelor funerare se schimbă; localnicii adoptă tipul de urne «villanovian»; dar ritul îmmormântării, *incinerarea*, rămâne constant.

Populaţia nouă, care pătrunde în Dacia de pe la a. 700 încoace, practică ritul *inhumării*. Şi anume constatăm, întrebuinţate contemporan, ambele aşezări tipice pentru acest rit: şi cea a cadavrului *întins* cu faţa în sus şi cea a cadavrului *strâns*, cinchit cu genunchii la gură, şi aşezat pe o parte [1]). Nu avem încă nici un studiu anthropologic asupra scheletelor păstrate la *Aiud*, la *Cluj* şi la *Craiova*, spre a ne puteà pronunţa asupra rassei străinilor: dacă e una singură, sau dacă, *după forma deosebită a inhumării*, avem cel puţin două neamuri amestecate subt acelaş nume de Scythi. A doua ipoteză e mai probabilă. Dar ea trebuie controlată printr'un examen al resturilor omeneşti înseşi. Căci numai pe baza ştirilor istorice, învăţaţii nu au ajuns până acum la o încheiere definitivă. Şi nu va fi fără interes să se vadă, dacă oamenii scunzi şi îndesaţi cari sunt *Scythii* de pe vasul de argint aurit greco-scyth dela Certomlik [2]), de un tip mai mult finno-ugric ori mongol, nu sunt cumvà total deosebiţi de oamenii înalţi şi svelţi constataţi în mormintele *scythice* din Ardeal şi Oltenia.

Inventarul mormintelor «scythice» din Ardeal e foarte sărac. Deşi ritul scythic dă morţilor şi diferite podoabe cu ei în mormânt, nu găsim nimic pe lângă aceşti Scythi, ce să ne amintească măcar de departe bogăţia în aur şi iubirea de astfel de podoabe a *Agathyrsilor* lui Herodot. Concluzia noastră de ordin istoric, că Agathyrşii lui Herodot nu mai sunt Scythi, ci sunt clasa nobilă getă, în care foştii cuceritori iranieni s'au topit, se confirmă prin descoperirile pe teren. Ardealul fusese în *toate* timpurile bogat în aur şi cele mai frumoase podoabe şi vase de aur ardelene sunt tocmai din epoca bronzului. Thracii-Geţi de pe vremea lui Herodot *continuau* numai, sub numele de Agathyrşi, a fi bogaţi în aur. In orice caz însă, marile tezaure de aur, ce au mai ajuns până la noi, *Firighiaz*, *Bihor*, *Şmig*, *Biia*, *Ţufalău*, sunt anterioare sosirii Scythilor în Dacia. Iar *Mikhalkovo*, *Fokorú* şi *Dálj* se arată ele însele

[1]) Această a doua specie a ritului inhumării e cunoscută şi dela *Polovraci* în Gorj, ca şi dela *Sărata-Monteoru* în Buzău (mai multe morminte): C. Moisil, în *Bul. Com. Mon.*, III 1910, p. 119 şi 121.

[2]) Cf. la noi mai sus, cap. I, p. 29.

mai mult geto-hallstattiene decât scythice. In afară de plăcile de *argint* dela *Craiova* — cari sunt mai târzii — nici unul din tezaurele Daciei nu trădează forme autentice iraniene ale secolului VII—VI a. Chr.

Metalele culturii hallstattiene din Dacia continuă a fi bronzul şi aurul. Fierul şi argintul joacă un rol cu totul şters. In afară de topoarele simple şi duble am puteà spune că fierul rămâne o excepţie ca metal de întrebuinţare zilnică până la începuturile La Tène-ului. Ici şi colo doară vreun cuţit, vreo piesă de harnaşament şi, fireşte, *lăncile şi spedele scythice*. Dar asupra armelor ne vom oprì îndată mai pe larg. Ceeace trebuie fixat acum, e că în hallstattul getic fierul e un material exotic: său adus din V, său utilizat numai de Scythi şi, chiar de aceştia, doar în prima fază a şederii lor în Dacia, ca năvălitori încă semi-asiatici. Căci mai pe urmă ei sunt desnaţionalizaţi şi iau în totul obiceiurile locale.

Dar ar fi să ne înşelăm fundamental asupra realităţilor, dacă am crede că chiar bronzul a fost un metal de uz zilnic prea răspândit în Dacia. Săpăturile au arătat deopotrivă în Ardeal ca şi în vechiul Regat, că şi in *aşezările* din epocele inaintate ale bronzului, acest metal e foarte rar. *Ţăranii* protoistorici ai Daciei rămân într'un fel de perpetuu ev neolitic, servindu-se mai departe de piatra dură (silex, ori roce eruptive), de os, de corn sau de lemn, pentru nevoile gospodăriei lor. Metalul e un lux şi deaceea e şi folosit în primul rând pentru arme şi podoabe, iar dintre uneltele uzuale, doar pentru seceri şi securi *(haches à douille)*. Fireşte, după regiuni, Dacia oferă un aspect mai mult sau mai puţin diferenţiat, înlăuntrul constatărilor generale făcute până acum şi valabile pentru toate ţinuturile ei. Astfel Banatul şi Crişana, care au fost mai direct şi mai intens influenţate de V, arată un aspect mai intens hallstattian decât Ardealul răsăritean ori Muntenia. Chiar fierul, care venià — din Noricum şi Pannonia — prin comerţ, uşor la vale pe Dunăre, e mai frecvent aici [1]). De altă parte Ardealul are şi în bronzul IV o bogăţie de circulaţie a acestui metal, cu care Muntenia şi Moldova nici pe departe nu se pot comparà. Câmpia munteană ne-a arătat în săpăturile făcute în ultimii trei ani, că La Tène-ul se suprapune dea-dreptul neoliticului, adică tradiţiei de forme neolitice. Geţii intră real în vârsta metalului, până în stratele de jos ale populaţiei, abià în a doua vârstă a fierului.

[1]) Cf. alături de Millcker, *Délm. Régiségl.*, I—III, încă şi Márton, citata comunicare dela Congresul de preistorie dela Monaco 1902, II, Monaco 1908, p. 68.

O mare lacună în materialul nostru de informaţie e lipsa cercetărilor în *tumuli*-i din Dacia. Chiar în Apus, informaţia cea mai bogată şi preţioasă asupra hallstattului s'a datorit săpării movilelor funerare din această epocă. Mormintele au oferit obiectele cele mai caracteristice pe cari le posedă Muzeele de acolo. Va trebui şi la noi pe viitor să se dea o atenţie cât mai mare necropolelor.

Deasemenea nici archeologia aşezărilor nu e prea bogată în cercetări. A fost dealtfel o tendinţă generală până nu demult, de a studià obiectele izolate, fără legătură cu locurile de unde proveniau. Deaceea până acum noi în Dacia nu putem încercà lucrări de total asupra grupelor de aşezări omeneşti din cutare regiune şi epocă, spre a trage concluzii de caracter geografic şi etnografic-cultural, stabilind *zone* şi *tipuri* de cultùri locale, *înlăuntrul marilor împărţiri* pre- şi protoistorice, ca să zicem astfel, de caracter istoric-general: *piatră, bronz, fier*. — Va trebui deci şi acum să ne mărginim la concluziunile de caracter universal-cultural şi industrial-artistic, resp. istoric-economic, pe care ni le permite materialul analizat mai sus, atât cât este şi aşà cum este.

Armele. Toate *spedele* pe care le cunoaştem până acum din Dacia hallstattiană, în afară de cele scythice, sunt de bronz. Ele alcătuesc, atât prin forma mânerului, cât şi a lamei (cu două tăişuri), o simplă continuare a tipurilor din bronzul mai vechiu [1]). Singura sabie de bronz cu mânerul ornat cu *antene*, găsită la *Bundorf* (Szászbuda, Bodendorf) în jud. Târnava Mare (v. mai sus, p. 308) şi care ar documentà prezenţa formelor hallstattiene aici, e, după cât se pare, un simplu import din Apus. De obiceiu însă localnicii dela noi nu se arată a-şi fi importat armele lor — în care caz formele sudvestice şi vestice ar apare şi în Dacia — ci şi le-au turnat singuri aici. Şi pentru că fierul nu a fost lucrat mai intensiv în Dacia decât în La Tène, toate armele getice din hallstatt sunt de bronz. Curios este însă că Geţii nu au simţit nevoia să aducă la ei noul tip, superior din punct de vedere combativ, al săbiei mari de fier hallstattiene, care se fabricà în Alpi în mari cantităţi şi se răspândeà pe o mare suprafaţă a Europei. Singurul document din Dacia doveditor al cunoaşterei aici şi a nouei săbii lungi apusene de fier (tipul recent din hallstatt I), e spada «scythică» dela *Dobolii de Jos*. Această spadă — de fier — are dimensiunile săbiilor lungi de fier din

[1]) Vezi o alegere de tipuri de săbii din bronzul IV «ungar» la Reinecke, in *AÉ*, XIX 1899, p. 321.

Apus, caracteristice pentru *primul* Hallstatt (tip II), deci înainte de a. 700. Anume ea are exact lungimea unei săbii de paradă, cu mânerul foarte ornat, găsită la Hallstatt: 113 cm. [1]), dar se deosebește cu totul de aceasta atât prin lama cât și prin mânerul ei. — Spada dela Dobolii de Jos rămâne însă o excepție: ea reprezintă, ca d. p. tezaurul dela Mikhalkovo, o sinteză mai degrabă geto-cimmerică decât geto-scythică, în orice caz *elemente orientale prelucrate hallstattian*. Regula rămâne în hallstattul I getic, întrebuințarea spedei de bronz de lungimi destul de variate (mai ales de 60—80 cm.), dar neajungând mai niciodată la lungimile de peste un metru ale săbiilor de fier din hallstattul I și nici la scurtimile de 30—40 cm. ale «pumnalelor» de fier din hallstattul II.

Dimpotrivă, odată cu venirea Scythilor — cari reprezintă în cultura lor hallstattul II — nu mai găsim în Dacia decât spada scurtă, r. pumnalul, de fier, «scythice». Dar nu numai Dacia prin Scythi trecuse la spada-pumnal, ci și restul Europei adoptase în hallstattul II acelaș tip de armă ofensivă scurtă, cu mânerul însă prevăzut cu *antene* [2]). Mai mult, nici chiar spedele scythice cu un singur tăiș nu sunt caracteristice exclusiv pentru ei, — ci și spada scurtă central-europeană cunoaște acest tip în Italia nordică și în Germania sudică [3]). Exact după cum, la rândul ei, spada scythică, în modèle ca acel dela *Ananino*, în Estul Rusiei, cunoaște mânerul de tip vestic, cu antene [4]). Prin urmare «incidentul scythic» nu înseamnă pentru Dacia ieșirea ei din drumul civilizației inconjurătoare, centrale și sudesteuropene, ci numai o oarecare colorare ceva mai puternică a civilizației getice cu elemente răsăritene, și anume, exclusiv pe terenul artei militare, după cum vom demonstra îndată mai pe larg la studiul săgeților.

Alături de spadă oamenii bronzului IV dacic întrebuințează ca armă ofensivă *lancea*. Fără îndoeală, vârfurile de lănci găsite în Dacia bronzului IV sunt printre cele mai elegante, dacă nu și cele mai variate, din Europa. E de ajuns să cităm d. p. numai tipurile dela *Suseni* lângă T.-Mureșului (pl. XIX, fig. 1), dela *Fizeșul Gherlii* (fig. 203), dela *Șpălnaca* [5]), ori cel mult dela *Lázárpatak* (fig. 259), deoarece e o perfectă unitate între

[1]) Cf. Déchelette II 2, p. 727, cu 726, fig. 278, 1.

[2]) V. la Déchelette II 2, p. 731 sqq.

[3]) *Ibid.*, p. 735.

[4]) Tallgren, *L'époque d'Ananino*, p. 13, — iar pentru pumnalele siberiene de bronz cu antene, v. Déchelette II 1, p. 67. Cf. și Minns, *o. c.*, p. 249 cu 242.

[5]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CXLIV și CXLIII.

toate: tocul care cuprinde lemnul lăncii, larg şi prelungit conic până la vârful tăişului, iar cele două aripi ale tăişului destul de late şi nu prea lungi, de un contur pronunţat de frunză, fie simplă, fie lobată la bază, fie pur lanceolată. Nu cunoaştem din Dacia vârfuri de lănci cu aripile ajurate [1]). Dar lăncile mai sus descrise constitue numai inventarul hallstattului I getic. Dela venirea Scythilor lăncile sunt, ca şi în V, de *fier*. Vârfurile de lănci sunt lungi şi cu aripile foarte înguste. Totuş ca tip ele derivă direct din lăncile de bronz: acelaş toc gol de prins în el

Fig. 270. Secure de luptă tip ungaro-română după Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCLV, fig. 4.

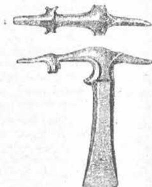

Fig. 271. Secure tip ungaro-română după Hampel, *Bronzkor* II, pl. CLXXIV.

lemnul hampei, aceeaş nervură mediană care continuă tocul prelungit conic până la vârful tăişului, aceeaş formă de foae lanceolată a conturului. Un exemplar foarte bine păstrat am reprodus mai sus în fig. 246, din mormântul dela Aiud. Alte câteva avem din mormintele scythice enumerate de noi mai sus, p. 352 şi 360, dar încă nepublicate.

O a treia, teribilă, armă ofensivă a hallstattului II dacic e *securea dublă*, scythică, de fier, găsită în mormintele dela *Aiud* şi *Gâmbaş* (v. fig. 245 şi 247), împreună cu *spada*, dar fără *lance*. Această *armă* nu e de confundat nici cu străvechea *bipennis-labrys*, nici cu *unealta* de întrebuinţare zilnică, cunoscută şi din bronzul nostru IV, securea propriu zisă, şi nici

[1]) V. la Déchelette II 1, p. 219 şi fig. 69.

cu toporul dublu în formă de târnăcop, făcut de obiceiu nu de bronz, ci de aramă curată, și caracterizat de Nagy ca «scythic». Nu avem până acum nici un studiu complet de tipologie a acestor topoare și securi (pentru securile duble de luptă dela Glasinac, v. mai jos, p. 424), și mă folosesc de ocazia prezentă spre a atrage atenția cercetătorilor asupra problemei topoarelor și securilor din Dacia în bronzul III și IV și în hallstattul I și II. In adevăr bronzul «ungaro-român» cunoaște și el, ca armă, nu ca unealtă, «securea de luptă» cu un singur tăiș și cu muche înaltă, ornată în formă de buton la partea opusă [1]). Dar securea dublă de fier din mormintele scythice — plată, și identică la cele două capete — nu are nimic de-a face cu vreuna din formele bronzului, care sunt fie mai rotund masive, cu două tăișuri, fie plate dar cu un singur tăiș (printre acestea în special tipice formele din care derivă tipul Țufalău) [2]).

Locuitorii Daciei n'au folosit nici în hallstattul I—cel puțin până acum nu am găsit decât foarte rar vârfuri de săgeți de bronz anterioare Scythilor — cum par a nu fi utilizat în tot bronzul, *arcul* ca armă curentă de luptă. Aceasta e cu atât mai interesant, cu cât neoliticii și eneoliticii au fost și la noi, ca și în alte părți, arcași. Vârfurile de *săgeți* de metal găsite în Dacia reprezintă apariția popoarelor de stepă și deșert ajunse aici, între Europenii în general disprețuitori ai arcului [3]). Ca și Grecii și Romanii, ca și Celții și Germanii, Dacii întrebuințează în special armele de luptă corp la corp. Și e caracteristic că nici în privința artei războiului Scythii n'au putut schimba pe Geți. Când Geții din Carpați reiau ofensiva violentă împotriva intrușilor, în sec. IV a. Chr., ei nu luptă cu arcul, ci poate cu spada de modă celtică, ori, mai ales, cu săbiile curbe de modă locală. Numai în ținuturile de câmp și de stepă dela S și E Carpaților, până în Dobrogea, Geții acceptă metodele scythice, luptând ca arcași călări. — Mormintele scythice din Dacia conțin, aproape fără excepție, un număr destul de mare de vârfuri de săgeți, de bronz (cf. d. p. fig 245 și 248). Toate aceste săgeți sunt *à douille*; în ce privește

[1]) Vezi tipul ei clasic la Reinecke, in *AÉ.* XIX 1899, p. 226 și cf. p. 239, 241 și 321. Altfel, numeroase exemplare, la Hampel *Bronzkor*, I—III.

[2]) V. d. p. Déchelette, II 1, p. 87; Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCLV, 4; II, pl. CLXXIV, 1; cf. art. cit. al lui Mosil în *Bul. Com. Mon.*, IV 1911, p. 85 (p. vederi) și art. cit. al lui Andrieșescu despre bronzurile dela Sinaia, mai sus, p. 390, n. 6.

[3]) Cf. și Déchelette II 2, p. 747: pentru epoca Hallstatt. Dar aceasta e adevărat în ce ne privește, și pentru epoca bronzului. V. totuși la Hampel *Bronzkor*, I pl. XXVIII câteva vârfuri de săgeți din vârsta bronzului.

aripioarele, ele au fie două, ca niște vârfuri minuscule de lănci, fie trei, fie chiar patru; în ultimul caz însă relieful lor e aproape disparent, așà că avem mai mult o țintă piramidală cu patru laturi (v. fig. 248). Aproape în totdeauna aceste vârfuri de săgeți sunt prevăzute la bază cu un dinte recurbat în jos, menit să se prindă în corpul victimei la încercarea de a scoate din rană vârful săgeții. — Nu cunoaștem din hallstattul getic niciun vârf de săgeată de fier. Chiar în Delta Dunării, vârfurile de săgeți scythice găsite lângă Caraorman (jud. Tulcea), de acelaș tip cu cele ardelene (trei muchi, dinte recurbat în jos), sunt tot de bronz [1]), deși în regiunile Pontului Euxin întrebuințarea fierului trebuià să fie, în chip firesc, mult mai frecventă decât în Carpați, având în vedere comerțul cu fier și oțel pe care-l făceau în hallstattul I și II indigenii de pe coasta meridională a Pontului [2]).

Au întrebuințat Geții din bronz și hallstatt *carele de luptă*? Credem că da. Căci roatele de car găsite la *Arcalia* (la V de Bistrița) in Solnoc Dobâca sunt prea mari, de 0.80 m. diametru [3]), pentru a fi aparținut unui simplu car votiv (v. fig. 208). Dimpotrivă atât prin forma cât și prin numărul lor (două, iar nu patru) aceste roate au aparținut unui car de luptă de tip sudic, mycenian, ca și dipylian. Dacă astfel de care au fost întrebuințate de locuitorii Daciei și în bronzul III, contemporan cu Mycene și cu vremea feodală a celor mai vechi poeme homerice, nu putem încă afirmà. Carul dela Arcalia e de sigur din bronzul IV, contemporan cu carele de luptă analoage din Etruria [4]), și poate chiar în legătură directă cu puternica influență «villanoviană» la noi. «Începând din prima vârstă a fierului popoarele italice au început să-și înmormânteze răsboinicii de rang înalt pe carele lor de luptă» [5]). Credem că și carul de bronz dela Arcalia a făcut parte dintr'un inventar funerar. Joseph Arneth publicând în 1851 în ale sale *Archaeologische Analecten* [6]) roatele carului dela Arcalia, aflătoare în posesiunea familiei contelui Nicolae Eszterházy, zice: «sie wurden in einem Walde des Dorfes

[1]) Moisil, în *Bul. Com. Mon.*, III, 1910, p. 173 sq.; cf. fig. 11 dela p. 176.

[2]) Vezi despre Chalybii de aici, Déchelette, *o. c.*, II 2, p. 545.

[3]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII, p. 531 și pl. IV, fig. 14. — Cf. p. diametre, Déchelette II 2, p. 750 sq.

[4]) V. literatura chestiunii la Déchelette, II 2, p. 747 sqq.

[5]) Déchelette, *l. c.*, p. 748.

[6]) Separat-Abdruck aus den Sitzungsberichten der k. Akademie der Wissenschaften 1851, 1. und 2. Heft, Wien 1851, p. 11, col. I și planșa XIX.

Árokallja, Dobokaer Comitates, am Ausgange des letzten Jahrhundertes bei Bistritz gefunden. Ihre technische Ausführung bietet Lehrreiches dar. Solche Räder sind so selten, das mir nur drei ähnliche bekannt sind.... (deatunci s'au mai găsit, şi anume *tot în ţinut antic getic*, lângă *Alos*, în comit. Saros din Slovacia [1]), în Carpaţii nordici, la Meazănoapte de Caşovia). Solche Räder beweisen die seltene Höhe der technischen Arbeiten in diesen Ländern, die kaum Aehnliches jetzt auszuführen im Stande wären». Dacă aceste care erau fabricate chiar la noi, sau, întocmai ca vasele «etrusce», erau importate din Sudvestul veneto-illyr, e greu de hotărît, câtă vreme nu avem exemplare mai numeroase. Posibil să fi fost importate. In orice caz e caracteristic pentru cultura din «bel âge du bronze» [2]) getic, adică din hallstattul I, că principii locali se prezentau la răsboiu înarmaţi şi echipaţi întocmai ca eroii Iliadei.

In adevăr, avem dovezi că răsboinicii din Dacia *purtau* şi *coifuri*, eventual chiar *cuirase* şi *cnemide* şi putem cu oarecare probabilitate afirmà că aveau şi *scuturi*.

In depozitul dela Hajdu-Böszörmény avem un *coif* de bronz (cf. mai sus, p. 310 şi fig. 199) de acelaş tip ca acelea pe care le exportau Italicii în N germanic: Lindenschmit publică [3]) unul absolut identic găsit la Selsdorf lângă Dobbertin în Mecklenburg. Iar coifurile, tot «etrusce», găsite la *Şoarş* şi la *Endrőd* (v. mai sus, p. 384 sq.) au fost tot fără vizieră şi fără apărători de urechi, ca un simplu vas cilindro-conic, cu un buton în vârf, adică întocmai ca şi cele dela Hajdu şi Selsdorf, precum vedem, pe primul, la Muzeul din Sibiiu, iar pe al doilea dela Hampel, *Bronzkor* I, pl. XXXIII. Ca epocă ne aflăm în hallstattul I.

Printre fragmentele de plăci subţiri de bronz găsite la *Şpălnaca* [4]) avem unele care au putut fi întrebuinţate nu pentru a acoperi cu ele cingători, ci *lorice* de piele groasă. La *Rinyaszentkirály* în SV Ungariei dincoace de Drava, s'a găsit chiar o *cnemidă* autentică veche villanoviană, împodobită cu obicinuitele figuri de linii geometrice punctate

[1]) Gooss, *l. c.*, p. 530 şi pl. IV, fig. 13, cu Hampel, *Bronzkor* I, pl. LIX, 1.

[2]) Cf. Márton, în cit. comunicare dela Monaco, p. 66: în mormintele din «bel âge du bronze hongrois» în N Ungariei obiecte de formă hallstatt amestecate cu cele de formă a bronzului: v. exemple la p. 67.

[3]) L. Lindenschmit, *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, I, Mainz 1864, XI. Heft, Tafel I, fig. 2.

[4]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CL.

(roți crucifere) și palmipedele tradiționale [1]), întocmai cum în N, la Magdeburg în Germania și la Halland în Suedia s'au găsit *scuturi* de acelaș stil și aceeaș origine [2]), de formă aproape rotundă (doar puțin ovală).

Dacă nu ni s'a păstrat din Dacia nicio cnemidă, nicio cuirasă și niciun scut, cauza credem a fi aceea că foile de bronz bătut pe care le exportau Italicii erau foarte subțiri și nu serveau decât ca *aplice peste alt material*, piele ori lemn, cu scop exclusiv de podoabă. Pavăza astfel obținută, deși rezistentă atunci, și folositoare, nu s'a putut conservà în cursul mileniilor, ca obiectele masive de metal. Dar această technică a bronzului, de altfel ca și a aurului *aplicat*, erà larg practicată în Dacia, precum ne-o dovedesc foile de bronz de pe cingători (*Spălnaca, Suseni, Guşteriţa, Pecica*, etc.) și foile de aur de pe podoabele fie de bronz, fie iarăș de piele sau de lemn, ca acelea dela *Ţufalău, Otlaca, Beba-Veche*, etc. Ni se pare deci probabil că nici în această privință Dacia nu a putut constitui o excepție dela formele de civilizație nordadriatică, așà de răspândite în întreaga Europă, și la noi nu mai puțin ca aiurea.

Totuș este necesar de observat că scuturile, cuirasele și cnemidele — arme *defensive* — fabricate destul de adesea și în material mai masiv metalic în Etruria [3]), iar d. p. în NE Adriaticei aduse direct din Grecia și prezentând forme autentice de tip grec archaic [4]), sunt în general obiecte mai rari — sau chiar absente — în inventarul mormintelor hallstattiene din Europa centrală, vestică și nordică [5]). De sigur, ca și carele de luptă, aceste arme *de mare lux* erau aproape exclusiv întrebuințate de șefi. Raritatea lor nu poate deci mirà. Pentru șefi se făceau întotdeauna lucruri excepționale, poate chiar special comandate: discurile convexe dela Klein-Glein în Stiria, care au servit ca phalere ori paftale ornamentale prinse de o cureà, alcătuesc d. p. un adevărat unicum

[1]) *Idem, ibid.* III, pl. CCXV, 1 (neexact interpretat), cu Reinecke, în *AÉ.* XIX 1899, p. 318 cu pl. I, no. 6.

[2]) Lindenschmit, *o. c.*, III Mainz 1881, VII Heft, Tafel II, No. 1—3.

[3]) V. d. p. la Lindenschmit, *o. c.*, I, XI Heft, Tafel I, fig. 4—5, scutul dela *Bingen*, și 6—7 cuirasa dela *Grenoble*.

[4]) Vezi la Fiala, în *Wiss. Mitt. a. Bosn.* I, p. 135: o cnemidă dela Glasinac, — și la Gooss, *l. c.*, pl. III fig. 5, o cuirasă dela Klein-Glein în Stiria, — și cf. Déchelette, II 2, p. 719 sqq., — alături de cnemide tipice hallstattiene (v. Fiala, *l. c.* III, p. 7, 11 și 15, dela Glasinac).

[5]) La popoarele celtice *lipsesc* în hallstatt: Déchelette, II 2, 718.

între podoabele de bronz, multiplu ornamentate, pe care le purtau pe piept luptătorii feodali din primul hallstatt [1]): cf. pentru așezare pl. XX, fig. 3.

Astfel dară răsboinicii geți din primul hallstatt au fost, ca și Achaeii din Iliada, luptători pe jos, înarmați cu lănci și spede; numai șefii au avut care de luptă, cu două roate, și, în afară de coiful de bronz pe care-l vor fi purtat și unii luptători pedeștri, au purtat cuirasă, cnemide și scut. Când au venit Scythii, călăreți arcași, cari dela distanță acopereau pe adversar cu o grindină de săgeți cu vârful de bronz, prevăzut cu dintele perfid ce le ținea fixate în carnea rănitului, Thracii din Carpați au fost biruiți. Monumentele archeologice ne arată că bronzul IV dacic, prelungit până la venirea Scythilor, trece oarecum brusc în forme ale fierului, care nu aparțineau tradiției locale. Spedele scurte și lăncile de fier sunt scythice, iar nu getice-evoluate. Mai mult: spre deosebire de bronzul IV = hallstatt I, când aproape nu e formă sudvestică și vestică, pe care să n'o întâlnim și în Dacia, în hallstattul II nu mai găsim aici nici spada-pumnal hallstattiană târzie, nici situlele cu decor figurat greco-oriental, nici formele elenice pătrunse în această vreme în Dalmația și care, pe drumul străvechiu comercial din bronzul III și IV, ar fi putut ajunge dela Adriatica și în Dacia. E un fenomen analog cu acela, de o rezonanță încă mai mare, dela începutul evului mediu, când formele de artă industrială nordpontică, greco-iraniană, în noua fază, sarmato-gotică, au invadat întreaga Europă centrală, și în parte chiar vestică, înlocuind formele provincial romane ale secolelor III și IV. Nici în secolul al VII-lea a. Chr., nici în al V-lea p. Chr., autochthonii n'au fost distruși ori alungați, ci au fost numai — un timp — acoperiți. S'au schimbat doară stăpânitorii, și încă și aceia numai parțial și trecător: căci întocmai ca Bulgarii turanieni, slavizați, așă Scythii iranieni s'au thracizat. Dar massele populare au rămas aceleași. Dovada ne-o dă tot archeologia: La Tène-ul dacic se alcătuește pe baza străveche locală, încă din neolitic și bronz. E un La Tène particular, getic: am arătat aceasta mai sus, la cap. IV, în exemplul amănunțit al Crăsanilor; o vom controlà mai jos încă odată cu studiul La Tène-ului din întreaga Dacie. Ceeace însă rămâne stabilit e că Scythii nu îmbogățesc viața Dacici în hallstattul II cu forme care să înlocuiască deplin pe cele

[1]) Vezi o reproducere a ei la Gooss, *l. c.*, pl. III fig. 9, cu p. 522; explicația e neexactă: *nù* e scut, căci are abià 28 cm. diametru. Cf. și Déchelette II 1, p. 437 cu II 2, p. 596 și fig. 230. Asupra acestor discuri ornamentale vezi și Pârvan, la Andrieșescu-Pârvan, *Tezaurul dela Vâlci-Trân*, p. 2 (8) sqq. și cf. aici pl. XX fig. 3.

central-europene, ci *împiedecă* numai evoluția acestor forme locale, sărăcind civilizația getică în hallstattul II.

Uneltele, vasele și obiectele de gospodărie casnică, în metal. Dacă din hallstattul dacic tot mai avem păstrate măcar un număr oarecare de arme de fier, în majoritatea cazurilor, scythice, — apoi uneltele și obiectele de gospodărie făcute din noul metal în ținutul getic sunt extrem de rare. E drept că tumulii sunt încă în mare parte nesăpați, dar nu e mai puțin adevărat că cei distruși de locuitori pentru a-și potrivi ogoarele au dat o sumă foarte importantă de descoperiri, printre cari obiectele de care vorbim nu intră aproape cu nici-un exemplar. Această lipsă este însă general europeană: probabil din cauza nerezistenței fierului la agenții chimici, ceeace a făcut să dispară cele mai multe din obiectele prea puțin massive făcute din acest metal.

Dar cauza principală pentru care acest capitol de archeologie a fierului e așà de slab reprezentat în hallstatt, la noi ca și aiurea, e precăderea pe care o are încă mereu bronzul. Deabià în vârsta La Tène vom aveà fabricate de fier în massă: urmarea e, că din La Tène, cu toată nerezistența fierului la oxidare, tot ni s'au păstrat foarte numeroase obiecte, ilustrând atât domeniul vieței militare cât și cel al traiului casnic.

Totuș e o întrebare pe care d. p. Déchelette n'a pus-o în chip absolut clar pentru Gallia, întrucât el a admis în general, în Vest, prelungirea bronzului IV *adesea* până în la Tène I [1]: *au avut Hallstattienii seceri și securi de fier?* Căci acestea două sunt uneltele clasice ale vieții rurale civilizate. Credem a puteà da pentru Dacia răspunsul hotărît, că *nu*.

In adevăr în prelungirea formelor de securi *à douille* din bronzul IV constatăm în «Ungaria» apariția unui tip ale cărui prelungiri le vom găsì deopotrivă în La Tène ca și — chiar — pe vremea năvălirilor barbare (epoca merovingiană). E anume vorba de lățirea din ce în ce mai pronunțată a tăișului securei *à douille*, întâiu în forma dela *Brăduț* (v. fig. 194), sau dela *Gyermel* în comitatul Komárom [2], iar apoi în forma deadreptul «merovingiană» din ținutul *Bonyhád* în Tolna [3]. La această

[1]) Cf. II 2, p. 552 sqq.

[2]) Hampel, *Bronzkor* II pl. CLIX, no. 5. V. alte exemple în vol. I pl. XIII, 1 sqq.

[3]) *Ibidem*, pl. CLI, no. 2; cf. Reinecke, în *AÉ.* XIX 1899, p. 329, no. 26, și Hampel, *o. c.*, I, pl. XIII 6 (orig. nec.).

evoluție participau și securile *à ailerons*, după cum vedem dintr'un exemplu tot din ținutul *Bonyhád* [1]; iar după cum reiese dintr'un exemplu din comit. Bereg [2], securile cu gaură transversală, tip «ungar», «agathyrsic», ori cum au mai fost numite, adică tip *Țufalău*, urmau și ele aceeași tendință tipologică. In adevăr gaura pentru mâner a securilor de fier dela *Ornavasso* în Italia nordică — late la tăiș ca tipurile de bronz dela Bonyhád — e strict orizontală ca a securilor tip Țufalău, și ca și la multe din acestea, e prelungită pe mâner, la partea superioară, spre a îmbrățișa cât mai mult din lemnul pe care e îmmănușată [3]) — exact ca tipurile din Bereg [4]) sau, mai ales, cele, de origine neprecisă, ungare, publicate de Hampel in *Bronzkor* II, CLXXIV, no. 1,— iar tăișul securei e extrem de lățit. Ori, în vreme ce Déchelette observă că securile tip Ornavasso «ressemblent de la façon la plus frappante à une des haches d'armes en usage chez les Germains aux temps mérovingiens» [5]), — noi mai știm că aceste securi din Italia nordică sunt destul de târzii și de origină exotică.

Credem deci că Geții au dezvoltat — tot în materialul vechiu de bronz — *în timpul hallstattului* tipurile de securi înșirate mai sus și documentate din Vest ca transpuse în fier, deabià din La Tène înainte.

In ce privește secerile, încă și Reinecke observase [6]) evoluarea formelor brusc curbate din bronzul IV spre o formă mult mai deschisă. Atribuim iarăși și această formă hallstattului, ca o adaptare, încă tot în materialul vechiu, la nouele tipuri care se anunțau în fier și vor fi de fapt introduse și la noi în La Tène.

Aceste fenomene de persistență ale formelor bronzului și în hallstattul II ne sunt dealtfel documentate și din NV celtic: în Belgica, un mormânt din a *doua* perioadă hallstattiană conține încă o secure *à douille* de bronz [7]).

Acelaș va fi fost cazul cu cuțitele din hallstattul II dacic : tipurile din hallstattul I (bronzul IV) pe cari le avem bine ilustrate prin exem-

[1]) Hampel, *l. c.*, no. 4 și Reinecke, *l. c.*, no. 25.
[2]) Hampel, *Bronzkor* III pl. CCLV, no. 4; cf. și tipul no. 2.
[3]) Déchelette, II 3, p. 1356, fig. 592, no. 1 și mai ales 2.
[4]) Hampel, *l. c.*
[5]) Déchelette II 3, p. 1357 sq., cu fig. 593, ambele găsite în Francia.
[6]) *AÉ.* XIX 1899, p. 324 cu pl. V fig. 22.
[7]) Déchelette II 2, p. 554 sq., 795 și fig. 316, 3.

plele dela *Guşteriţa* [1]), dela *Cohalm* [2]) (Reps: mai jos, fig. 328), ori dela *Suseni* [3]) se vor fi continuat şi după venirea Scythilor. In mormintele acestora s'au găsit însă şi *cuţite de fier*, cu mânerul de lemn, ca acela dela Târgul-Mureşului [4]). Deasemenea în Banat, unde influenţa vestică şi importul de lucruri occidentale au fost mai puternice, Milleker notează de repetate ori găsirea de cuţite de fier, e drept, nu întotdeauna bine definite dacă din hallstatt ori din La Tène.

Odată clarificată aceàstă proporţie dintre bronz şi fier în inventarul Daciei hallstattiene, să examinăm tipurile principale de unelte cari ne sunt documentate aici, măcar în bronz, şi eventual exclusiv din hallstattul I (deşi, cum am arătat, convingerea noastră e că pot fi admise ca folosite tot aşà de bine şi în hallstattul II).

Securi. Aproape fără excepţie depozitele de bronz IV din Dacia conţin şi un număr mai mic sau mai mare de securi «à douille», «celte»[5]). Dimpotrivă securile à *ailerons* sunt relativ rare. Cauza credem a fi înlocuirea din ce in ce mai completă în bronzul IV a tipului — mai vechiu — à ailerons, cu tipul clasic pentru bronzul târziu, à douille. Cred, după examinarea depozitelor până acum publicate, că Dacia are în hallstattul I şi II, în întrebuinţarea curentă numai securi «à douille», iar nu şi «à ailerons». Un depozit din Bihor [6]), foarte interesant pentru varietatea obiectelor ce conţine, ne arată în chip clar şi aproape complet din ce se compuneà inventarul unei familii de gospodari: securi, ferăstrae, cuţite, ciocane, *inele-bani*, şi câtevà lănci, ca *arme* (v. fig. 257). Forma de securi «à douille», cu tăişul mult mai lat ca de obiceiu — deci de modă mai nouă — e singura reprezentată. La fel la *Brăduţ* în Odorhei [7]), în parte la *Suseni* [8]) şi chiar la *Fizeşul Gherlii* [9]) etc., etc. Au servit aceste securi şi ca *monetă*? Aşà cum serviau în Apus [10]), se poate să fi fost întrebuinţate şi la noi. Totuş voiu notà chiar de acum, că numai din numărul lor mare în depozite nu se poate trage nici o concluzie

[1]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL*. XIII, pl. X, fig. 4.
[2]) *Ibidem*, fig. 11.
[3]) Cf. la noi pl. XIX fig. 1, rândul 2 de sus, ultima planşă pe dreapta.
[4]) Kovács, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 262, cu pl. dela p. 263, no. 12.
[5]) Hampel, *Bronzkor* I—III, *passim*.
[6]) *Ibid*., III, pl. CCXXVI.
[7]) Kenner in *A. Oe. Gq*. XXIV p. 389.
[8]) V. planşa XIX, iar pentru detalii Filimon în *Dacia* I 1924.
[9]) Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCXVIII.
[10]) Cf. Déchelette II 1, p. 254 sq.

în această direcţie, dat fiind că secerile sunt încă mai numeroase decât securile în multe din depozitele de bronz din Dacia. De fapt nu *forma* în care erà prelucrat metalul, ci *metalul* însuş erà preţios. Credem că problema a fost pusă greşit. Adevărata *monetă-obiect* preistorică e *aceea care n'a servit practic la nimic:* inelele de bronz sau de aur, care nici măcar ca podoabe nu puteau fi întrebuinţate, eventual metalul preţios, dar impropriu în practică, modelat în formă de obiecte uzuale, ca d. p. securile *de aur* dela Ţufalău, acelea pot fi adevărată monetă. Pe când *celt*-urile ori, eventual, secerile de bronz, etc., acestea sunt tot atât de mult monete precum erà boul ori calul viu, pe care-l schimbai pentru alt obiect. Deaceea o cercetare din nou, pe *această* bază, asupra obiectelor-monete din preistoria şi protoistoria noastră, credem că ar duce la rezultate dintre cele mai caracteristice pentru cultura acelor vremi.

Dar Dacia mai are şi topoarele şi securile de bronz, ca şi, mai ales de aramă, cu gaura pentru mâner «transversală», adică paralelă cu tăişul (ca astăzi), iar nu perpendiculară pe el, ca la «celte». Sunt topoarele duble, greoae şi massive, sunt topoarele simple şi topoarele-ciocane tot aşà de grele, sunt securile drepte, alcătuind cu muchea prelungită şi prelucrată în formă de buton massiv forma unei cruci, şi securile curbate în joc capricios de linii, cu muchea prelungită pe mâner şi împodobită cu tot felul de nervuri curbe ori chiar spirale (cf. p. toate fig. 256); şi toate aceste forme se găsesc până în Urali şi Caucaz. Nagy le-a zis la unele scythice (topoarele duble), la altele agathyrsice (securile multiform arcuite): ambele se regăsesc şi în Troia VII, cele din urmă şi în hallstattul caucasian [1]). La Troia le-au dus Geto-Cimmerienii. In Caucaz le au avut, poate, tot Cimmerienii. Dar în Dacia? Nu vor fi cumvà şi aici tot producte cimmeriene? Căci Cimmerienii au trecut pe la noi tocmai în hallstattul I. Fapt e că aceste forme nu sunt comune în depozitele de bronz din Dacia. Şi nici în mormintele scythice nu se găsesc. Ci, încă din bronzul mai vechiu unele din ele, iar în bronzul târziu toate, apar izolat. Sunt autochtone, sau sunt importate? Şi cât de vechi sunt diferitele tipuri reprezentate la noi? Ne este permis a socoti unele din ele, ca toporul-târnăcop, drept contemporane chiar cu bronzul I? Iată o serie de întrebări la care nu e datoria noastră de a răspunde, dar

[1]) Vezi bibliografia la Déchelette II 1, p. 65 sq., la care e de adăugat în special Hampel, *Bronzkor* I—III; cf. şi mai sus p. 363 şi urm.

care, dacă ar fi fost elucidate anterior lucrării de față, ar fi dat — suntem siguri — *contribuții prețioase la istoria hallstattului* (nu numai a bronzului!) *getic* [1]).

Vom atrage acum atenția asupra unui singur fapt. Dacia în întregimea ei face parte din Vest prin tipul de securi à douille care se găsește comun pretutindeni. Securile tip Țufalău nu se găsesc la câmp, ci în munte, deci invers de antichitățile scythice, găsite în văile largi și în stepă. Prin urmare aceste securi nu pot fi ale invadatorilor, nu numai Scythi, dar nici chiar Cimmerieni. Dar tradiția istorică ne vorbește de năvăliri comune spre Miazăzi, începând chiar odată cu anii 1000 a. Chr., ale Cimmerienilor însoțiți de Thracii *Treres* [2]), cari în sec. VIII ajung până în Asia-Mică și barbarizează *Troia VII* [3]). De fapt *Trerii* sunt Thraci din S Dunării, cari merg la Troia însoțiți de Thracii (Geți) din Carpați, și aceștia, probabil, prin vecinătatea lor cu Cimmerienii, posedau și anume forme specific orientale, cimmeriene, ca aceea a securii curbate tip Țufalău.

Cuțite. Ni s'au păstrat exemplare bine datate, prin alte obiecte din depozitele de bronz respective, ca aparținând epocei de după 1000, din *Bihor* [4]) (v. mai sus, fig. 257), dela *Gușterița* [5]), dela *Cohalm* unul foarte frumos și bine păstrat — lung de 21,5 cm — acum în Muzeul Brukenthal [6]), dela *Suseni* (v. pl. XIX, 1), etc. Ca și celelalte fabricate ale bronzului ungaro-român ele sunt în general de aceeaș formă ca și în Pannonia,

[1]) Până astăzi e încă foarte folositoare lucrarea lui Franz von Pulszky, *A rézkor Magyarországban* Budapesta 1883, publicată și în l. germană, ceva prescurtată, în *Ungarische Revue* IV 1884, p. 297 sqq. și 386 sqq., sub titlul *Die Kupferzeit in Ungarn*, — deși nu numai amănuntele, dar chiar tema principală nu se mai poate susține. De aceea o lucrare, *nu* asupra «vârstei de aramă», ci asupra grupei de obiecte de aramă din Dacia și ținuturile înconjurătoare e astăzi încă o nevoe neîmplinită. Aceasta cu atât mai mult cu cât o mulțime de forme importante lipsesc la Pulszky.

[2]) V. la noi mai sus, cap. I, p. 3 sqq. și cap. VI, p. 363 sqq.

[3]) In adevăr în Troia noi găsim topoarele duble din Dacia încă dela începutul mileniului întâiu, înainte de venirea Scythilor. Prin urmare în orice caz teoria «scythică» a lui Nagy trebuie să cadă și pentru Dacia. Se pune acum întrebarea dacă totuși securile tip «Țufalău» nu sunt cumvă în Dacia un import din Est ori din Sud-Est, iar cei ce le-ar fi folosit în Dacia ar fi fost eventual tot de-ai noștri (Geți), dar din clasa mai bogată.

[4]) Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCXXVI.

[5]) Gooss, *Skizzen*, în *ASL*. XIII, p. 495.

[6]) Unde se mai află și alte exemplare ardelene; cel dela Cohalm (Reps) e reprodus și de Gooss, *l. c.*, pe pl. X, fig. 11. Cf. la noi fig. 328.

un fel de S prelung, cu mânerul de obiceiu dintr'o bucată cu lama, dar turtit astfel ca să poată fi căptușit ca și azi cu lemn ori os pe ambele părți. Cuțitele dela *Suseni* însă sunt de tipul «à languette» și «à soie», mai vechi, continuate însă și în bronzul IV și corespunzând și tipurilor vechi în fier [1]. Totuș, față de securi și de seceri, numărul cuțitelor de bronz găsite în Dacia e destul de redus [2], și nu, cum s'a crezut, destul de simplist, pentrucă ele ar fi fost înlocuite prin cuțite de fier încă dela începuturile hallstattului, ci, bănuim, mai degrabă, pentrucă, materialul fiind scump, locuitorii concentrau mai multe nevoi asupra aceleiaș unelte, cum erà securea, secerea, ori chiar spada și pumnalul (deși mai rari ca spedele, avem totuș mai multe pumnale — spezi scurte — decât cuțite de bronz, în depozitele de bronz până acum descoperite). In ce privește cuțitele de fier, am notat și mai sus, că ele sunt mai numeroase în mormintele și așezările din Banat, unde importul din V erà mai viu, dar se găsesc și în Ardeal, începând, firește, mai ales cu venirea Scythilor. Judecând după exemplarul dela T.-Mureșului [3], găsit într'un mormânt scythic (cf. mai sus, fig. 241), forma acestor cuțite erà destul de asemănătoare cu a celor de bronz. Tradiția se păstrà deci și aici destul de puternic.

Brice. Cunoscutele brice găsite în Apus, din vremea ultimă a bronzului, cu două tăișuri convexe, sau cele de tip italic, din prima vârstă a fierului cu un singur tăiș, tot convex (și mergând până la forma aproape complet rotundă — ca bricele de bronz, cu două tăișuri) și cu lama foarte lată, în sfârșit bricele cu unul sau două tăișuri din hallstattul celtic, cu lama ajurată [4], nu apar în Dacia. E o întâmplare? Sau, cumvà, locuitorii Daciei aveau și în hallstatt acelaș port ca și în La Tène. In adevăr Dacii istorici poartă barbă și mustăți: pentru îngrijirea lor erau *foarfecile* de tipul cunoscut, pe cari le vom vedeà reproduse mai jos. De briciu nu erà nici o nevoie. Totuș nù acesta fusese întotdeauna portul locuitorilor din Dacia. După idolii masculini de lut ars din vremea

[1] Déchelette II 1, p. 259 sqq. admite numai pentru tipul «à soie» continuarea până în bronzul ultim; se pare însă că și tipul «à languette», care dealtfel e foarte apropiat de cel dintâiu, s'a păstrat și mai târziu. — Cf. pentru forma lamei și cuțitul dela *Kemecse* în Szabolcs, Hampel, *Bronzkor* III pl. CCXXXII, asemănătoare cu cea a cuțitelor dela *Suseni*.

[2] Cf. și Gooss, *l. c.*, p. 495.

[3] Kovács, în *Dolgozatok* VI p. 263.

[4] Cf. pentru toate exemple la Déchelette II 2, p. 553, 533 și 538, și mai ales 878; cf. și pl. VI dela finele volumului.

eneolitică și a bronzului (foarte caracteristic e capul de statuetă găsit la *Detta* in Banat și publicat de Milleker în *AÉ.* XXV 1905, p. 90), ori, mai ales după reprezentările masculine în metal, din primul hallstatt (cf. carul dela Strettweg)[1], înțelegem că raderea completă a bărbii și mustăților a fost un timp în uz și prin regiunile noastre. Destul că, din descoperirile de până acum, nu putem afirmă prezența bricelor în hallstattul dacic.

Seceri. Incă nu există o lucrare serioasă și completă asupra tipologiei secerilor de bronz din Dacia. Archeologii s'au ocupat deobiceiu sau de tipologia armelor, sau de cea a podoabelor de metal, în special a fibulelor. Secerile au fost lăsate în părăsire și lucrul e păgubitor pentru înțelegerea istoric-culturală a acelei vremi. In adevăr varietatea formelor de seceri și a motivelor decorative cu care sunt împodobite pare infinită. Fiecare depozit oferă tipuri particulare și anume nu de o singură clasă, ci adevărate colecții de forme din cele mai variate. Erau toate aceste forme produsul aceluiaș sau acelorași ateliere locale? Sau, trebuie să punem și noi problema acelui *aes collectaneum*, care ar fi depozitele: adică avem lucruri disparate de origini total diferite și exotice, nereprezentând o industrie locală, ci numai un fel de comerț cu «fier vechiu»[2], adunat de pe la localnici spre a fi schimbat cu alte fabricate nouă, *aduse de negustori din altă parte*, d. p. din SV italic, dar și de oriunde altfel se mai turnau astfel de obiecte. O atare argumentare e absolut neadmisibilă. Căci Dacia posedă nu numai descoperiri de depozite de bronz ci și numeroase *tipare* de arme și unelte[3]. E drept că nici statistica acestor prețioase monumente, răspândite prin tot felul de mici publicații provinciale încă nu există. Iar pentru sinteza ce o facem nu ajunge numai vechea culegere de material a lui Gooss — de obiceiu citat de toată lumea[4]) — cu atât mai mult că nici nu are nimic din Dacia propriu zisă, deși chiar pe vremea lui, la 1876, erau destule forme cunoscute și de aici. E de ajuns în această privință să

[1]) La Déchelette II 2, p. 595.

[2]) Cf. la noi mai sus, p. 318, n. 1 sq.

[3]) Cf. d. p. la Hampel în *AÉ.*, XIII 1879, p. 132 sqq.: tipare de *seceri*, de pumnal, de vârf de lance (reproduse și în *Bronzkor* I pl. II); la Dömötör, in *AÉ.* XXII 1902, p. 271 sqq., tipare de securi tip «Țufalău» (la *Pecica* în Arad!), de securi tip vestic, de mai multe feluri, etc.

[4]) In citatele *Skizzen*, din *ASL.* XIII, p. 516 sqq. Chiar Hampel în *Bronzkor* nu e suficient.

citâm acum turnătoria de bronz (după tiparul lăncii, bronz IV) dela *Oşorhein* (Fugyivásárhely, în Bihor)[1]), cu frumoasele tipare de piatră de nisip pentru *seceri (tipar pentru două exemplare deodată)*, vârfuri de lănci şi pumnale, descoperite încă din 1874, spre a ne face o idee de cât de necompletă erà lucrarea lui Gooss chiar pentru aceà vreme.

După cum am relevat şi mai sus, p. 297 sqq. e foarte probabil că până ce n'au venit Celţii mai aproape de noi cu atelierele lor de prelucrarea fierului, bronzul a rămas mereu întrebuinţat în tot cursul hallstattului. Cum însă, de altă parte, Celţii veniau cu un capital de forme proprii vestice, iar Dacia nu produsese ea însăş prin intruşii ei orientali de civilizaţie hallstattiană a fierului, Scythii, nimic în afară de câteva tipuri de arme şi unelte de viaţă nomadă: topoare, lănci, cuţite, — este clar că tipurile nouă de unelte, fabricate de Celţi în fier, trebuiau să se deosebească total de cele vechi, în bronz. De fapt, formele celtice reprezintă exclusiv epoca La Tène, când ştim că Dacia intră cu totul în alte aspecte de cultură. Atelierele dela *Muncaci* în Carpaţii getici de Nord ne şi dau o colecţie aproape completă de unelte uzuale de tipul nou (v. mai jos fig. 329 sqq.). Printre acestea secerile sunt reprezentate de o formă analoagă cu cele actuale: subţire şi îngustă, de contur ca al unei luni noui, dar încă mai larg deschisă[2]). Muzeul Brukenthal din Sibiiu posedă alăturea de forme de fier *romane* şi o sumă La Tène. Dar despre toate acestea vom mai vorbì în cele ce urmează. Ceeace trebuie să stabilim acum, e numai acest fapt: hallstattul dacic nu posedă — pre cât ne ajută până acum descoperirile — o formă particulară de secere, fie în bronz, fie în fier, ci doar o uşoară modificare în timpul bronzului IV 2 a secerii de tip mai vechiu[3]): cel puţin aşà e înclinat Reinecke să conchidă din apariţia acelei forme de seceri de o curbură mai deschisă ca în epocele anterioare. Ne-am permite totuş a observà că depozite de bronz bine definite ca epocă, precum e acel dela Şpălnaca (în Alba-de-Jos)[4]), cel dela Suseni (în Mureş-Turda)[5]), cel dela Panticeu (Pánczélcseh în Solnoc-Dobâca)[6]), cel dela Kemecse (în Szabolcs)[7]), cel

[1]) V. la Hoernes, in *AÉ.* XXIV 1904, planşa dela p. 205, cu textul dela p. 208, 12.
[2]) Vezi art. lui Lehóczky, in *AÉ.* XXVIII 1908, p. 250 sqq., cu pl. V, fig. 2.
[3]) Cf. Reinecke, in *AÉ.* XIX 1899, p. 324 cu pl. V fig. 22.
[4]) Hampel, *Bronzkor* II pl. CXLVII şi CXLVIII.
[5]) V. planşa XIX, fig. 1, la noi mai jos, şi cf. A. Filimon, in *Dacia* I 1924.
[6]) Hampel, *l. c.*, pl. CXLIII.
[7]) Hampel, *Bronzkor* III, pl. CXCVI şi CCXXXIII.

dela Pusztabodolyó (în Bihor) [1]), cel dela Kajnyikfalva (tot în Bihor) [2]), etc., posedă deopotrivă tipuri de seceri închise şi mai deschise, ba chiar, cum e cazul la Şpălnaca, de modèle vestice, cu buton şi «à languette», alături de modelul «à crochet» caracteristic pentru Dacia cu ţinuturile vecine spre N (Polonia) şi E (Rusia sudică până în Caucaz) [3]). Este deci destul de nesigur de a stabili un tip precis de secere pentru hallstattul I getic. E mai probabil că diferitele forme au coexistat până târziu; în orice caz putem şi cu acest prilej constată sinteza de forme orientale (după vastul teritoriu pe care se întâmpină, le-am zice geto-cimmeriene), «cu cârlig», şi de forme occidentale (întâlnite până în Gallia), de celelalte tipuri, mai sus notate.

Dălţi, tesle, fierăstrae, ciocane, casmale de mineri, ndoale de frâu, undiţe, etc. Depozitele de bronz de pe vremea primului hallstatt ne-au documentat la *Guşteriţa* (în Sibiiu), împrejurul *Sighişoarei* (în basenul Târnavei-Mari) [4]), la *Şpălnaca* (în Alba-de-Jos) [5]), la *Potság* (în T.-Arieş) [6]), în *Bihor* [7]), speciile de unelte şi obiecte uzuale mai sus notate. După înseşi numele depozitelor s'a înţeles îndată, că e vorba de apariţia acestor unelte în complexul unor forme dintre cele mai variate, dar cu predominarea tipurilor vestice şi central-europene. De notat d. p. ciocanele în formă de «celte», dela gimnaziul din Sighişoara [8]). Ar fi deci de prisos să insistăm mai mult, descriind în amănunte lucruri de un caracter comun la finele bronzului şi în începuturile hallstattului. Asupra unui singur instrument ne vom opri o clipă: ciocanul-târnăcop (*Pickel*), în formă de puternic cuiu cu profil poligonal şi immănuşare «à ailerons», găsit împreună cu mai multe dălţi în formă de securi à douille la *Guşteriţa* [9]): Gooss l'a comparat cu un obiect analog găsit într'o mină de sare dela Hallstatt şi l-a atribuit aceluiaş uz. Părerea e destul de verosimilă dată fiind bogăţia în sare a Ardealului.

Să trecem acum la examinarea vaselor de metal găsite în Dacia.

[1]) *Ibid.*, pl. CCIV.

[2]) *Ibid.*, pl. CCV şi CCVI.

[3]) Cf. Déchelette II 1, p. 269.

[4]) Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, p. 496 sq. cu pl. X.

[5]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CXLV şi CXLVI.

[6]) *Ibid.*, pl. CLXVI.

[7]) Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCXXVI.

[8]) Unul dela *Neudorf* în cercul Albei de Sus şi celalalt dela *Guşteriţa:* Gooss, *l. c.*, p. 496 şi pl. X fig. 10 (cf. la Déchelette II 1, p. 275, ciocanele analoage) şi fig. 6.

[9]) Reprodus de Gooss, *l. c.*, pl. X, fig. 2.

De două metale — aur şi bronz — şi de patru origini — italică, greacă, locală-getică şi locală-scythică — sunt vasele de lux întrebuinţate în Dacia între a. 1000 şi 300 a. Chr. Cum influenţa greacă directă începe în Dacia deabià odată cu şi mai ales *după* venirea Scythilor în aceste părţi vom tratà întâiu chestiunea vaselor de origine italică şi locală-getică, iar apoi, tot împreună, pe cele scytho-elenice.

Am examinat mai sus, p. 308 sqq., în ordine geografică obiectele importate din Italia şi în general din SV: printre ele în primul rând stăteau

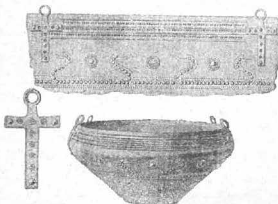

Fig. 272. Căldăruşă veche italică, de bronz, găsită la Rossin în Germania (Muzeul din Stettin), după Lindenschmit, *Altertümer*, III, VII, 3, fig. 2.

vasele, şi anume aproape exclusiv de două tipuri: unul mai vechiu, *căldăruşele* hemisferice, — altul cevà mai nou, *situlele*. Am afirmat atunci că vasele de bronz de primul tip sunt tot italice, iar nu, cumvà, locale. Să le vedem filiaţia. Lindenschmit, în lucrarea sa des citată: *Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit*, vol. III, caietul VII, pl. 3, reproduce printre «bronzurile vechi italice» unul dintre cele mai frumoase exemplare de căldăruşe găsite până acum, dela Rossin lângă Anclam, păstrat în Muzeul din Stettin. Vasul e împodobit (v. fig. 272) pe buză cu trei şiruri de linii perlate, conturate la rândul lor de linii reliefate continuu, iar pe pântece cu butoni înconjuraţi de cercuri reliefate concentrice şi cu o bandă de perle din care se desfac protomele de *lebede*

bine cunoscute. Linii punctate contureazã, definind acest din urmã ornament. Toartele de forma ştiută, în cruce, câte două de fiecare parte, sunt iarăş împodobite cu şiruri de triple cercuri concentrice şi butoni. Avem deci ornamentarea clasică a situlelor şi discurilor ornamentale nord-italice cunoscute din întreaga Europă a bronzului IV şi hallstattului I [1]). De obiceiu căldăruşele italice sunt sau fără ornamente, sau — în orice caz — mai modest ornamentate decât situlele. Totuş avem chiar de pe teritoriul vechei Dacii atât dela *Brăduţ* (în Odorheiu) cât şi dela *Máriapócs* (în Szabolcs): cf. fig. 196 şi 201, căldări ornamentate cu tipicele linii de perle (butoni obţinuţi prin batere «au repoussé») încadrate de linii punctate.

Se pare că situlele au fost mai puţin căutate în Dacia; ele sunt mult mai rare decât căldăruşele: e drept însă, sunt exemplare autentice sudvestice, bogat împodobite (atât cea dela *Hajdu-Böszörmény* cât şi cea dela *Sényö*), întocmai ca la locul lor de origine [2]),—în vreme ce, dimpotrivă, unele din căldăruşe au putut fi imitate şi de ai noştri chiar în atelierele din Dacia. Nu vom repetà aici înşirarea descoperirilor făcută mai sus, la p. 306 sqq. Ci vom accentuà numai un fapt. Dacă ni s'au păstrat dintre vasele de stil italic numai situle şi căldări, iar nu şi vase de tipul urnelor, aceasta nu înseamnă că respectivele frumoase fabricate italice de bronz au rămas necunoscute în Dacia. Am notat mai sus, p. 306, cazul dela *T.-Mureşului*, cu imitarea în pământ ars a unui vas de metal ca acelea găsite la *Corneto* în Italia. Firesc lucru, olarul dela T.-Mureşului a avut înaintea sa modelul însuş, în metal. Dar foile de bronz din care erau făcute vasele de mare lux — destinate numai a conservà lichide — erau mult mai subţiri şi deci mai puţin rezistente decât pereţii căldărilor menite a fi aşezate pe trepiede şi expuse chiar focului, spre a se fierbe în ele: lucru care cereà o masivitate mult mai compactă a respectivelor vase.

Este deasemenea neverosimil ca Italicii să nu fi exportat în Dacia şi *ciste*. E cunoscută bogata descoperire de ciste «à cordons» dela *Kurd* în Tolna, deci de pe malul pannonic al Dunării [3]). Este puţin probabil

[1]) Vezi tot la Lindenschmit, vol. III, caiet VII, pl. 2 şi 3; vol. IV, pl. 19: unde avem o situlă şi două căldăruşe împreună cu o cupă de aur dintr'un *tumulus* din Germania sudică.

[2]) A se compară de pildă situlele noastre cu cea găsită la *Rivoli*, prov. Verona, Déchelette II 2, p. 762.

[3]) Vezi literatura chestiunii la Hampel, *Bronzkor* II, p. 73 sq.: 14 ciste într'un mare vas de bronz.

ca exportul acestor vase să se fi oprit aici. Dar nu trebuie de altă parte uitat că această formă, căreia îi făceau concurență vasele de lemn cu cercuri și aplice de metal, cunoscute mai ales din epoca La Tène [1]), dar de sigur folosite și mai înainte, nu puteà aveà aceeaș căutare ca frumoasele situle, căldărușe și cupe de un profil executabil exclusiv în metal.

Dacia poseda în prima vârstă a fierului deopotrivă *cupe* de tip italic, așà cum sunt acelea dela *Fizeșul Gherlii* (v. fig. 203) și de tip hallstattian alpin, cum au fost acelea, pierdute, dela *Sighișoara* (cf. mai sus, p. 384 cu cap. IV p. 197). E puțin probabil ca elegantele cupe dela Fizeșul-Gherlii să fi fost fabricate în Dacia: cu atât mai mult cu cât ele s'au

Fig. 273. Ceașcă de bronz din Muzeul Brukenthal, Sibiiu.

găsit împreună cu fragmente de căldărușe tip norditalic și că unele din aceste cupe sunt împodobite cu motivul șirelor orizontale de butoni, încadrate de linii duble punctate, de o execuție evident italică. Dealtfel însăș varietatea tipurilor: *șase* în acelaș depozit, indică un evident eclectism comercial.

Nu mai puțin frecvente sunt în Dacia și *ceștile* cu toartă, tot de origine norditalică, așà cum le găsim dela Hajdu-Böszörmény [2]) până în Basarabia [3]). Reproducem aici fig. 273 frumosul exemplar din Muzeul Brukenthal, găsit în Ardeal și reprezentând tipul oarecum clasic al acestor vase, general răspândite în toată Europa, din Gallia și Italia până în Scandinavia [4]), în bronzul IV vesteuropean [5]) ca și dacic, deci

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 1457. Cf. pentru *epoca bronzului*, vol. II 1, p. 286, nota 6.
[2]) Hampel, *Bronzkor*, I, pl. LXV, 1; v. și pl. LXIV, fig 2.
[3]) Cf. E. Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italiche verso l'Oriente, etc.* in *Ephemeris Dacoromana* III 1925.
[4]) Déchelette II 1, p. 287.
[5]) Déchelette, *l. c.*, p. 286 afirmă că aceste vase se găsesc chiar în bronzul III vesteuropean.

de pe la a. 1000 încoace și astfel alcătuind, împreună cu «căldărușele» de bronz stratul cel mai vechiu de importuri italice la noi.

Déchelette atribue toate vasele de tip *situlă*, *cistă*, *cupă*, găsite în N Alpilor uzului funerar [1]), și anume din ambele faze hallstattiene. Au servit la acelaș scop *căldărușele* de tip norditalic? Teoretic, da. Ele erau, ca și situlele, vase de «mare aparat»: de se va fi fiert în ele, se va fi făcut aceasta tot numai la ceremonii solemne, eventual la sacrificiile pentru morți. Dar *toate* felurile de vase italice găsite în Dacia aparțin clasei de descoperiri: «*depozite*», iar nu aceleia: «*inventar funerar*». La *Brăduț* ca și la *Fizeșul-Gherlii*, la *Gușterița* ca și la *Hajdu-Böszörmény* avem «tezaure» ascunse de teama prădăciunilor, iar nu «zestrea» unor răposați. Se pare chiar că în toate aceste locuri e vorba deadreptul de *marfa* unor negustori: cel dela Fizeș specialist în «*celte*», cel dela Hajdu în *săbii*, cel dela Gușterița mare *angrosist* de bronzuri, proprietar de atelier, ca și d. p. cel dela Șpălnaca. Alături de marfa locală, săbii, lănci, securi, fibule, acești negustori țineau și marfă străină, importată: fie din SV italic și veneto-illyric, fie din V celtic.

Dar după modèle din Apus știau și ai noștri să *toarne* și să *bată* fabricate proprii: carul votiv de bronz din părțile Orăștiei (cf. mai sus, p. 317) pare a fi fost o lucrare locală; diferitele plăci ornamentale cu motive decorative italice, fie în bronz, fie mai ales în aur (v. mai jos); diferitele aplice de cingători; poate chiar unele coifuri de o factură simplă, după pilda celui dela Hajdu-Böszörmény, — toate aceste obiecte, cum am arătat și mai sus despre arme și unelte, puteau fi făcute la noi.

Și dacă roatele *carului de luptă* dela *Arcalia* vor fi fost importate din SV, apoi *vasele de aur din Bihor* se vede limpede că au fost — în continuare cu formele analoage mai vechi ale bronzului, dar și cu imitare a motivelor hallstattiene contemporane — fabricate la noi, de meșterii orfăurari, bine cunoscuți după podoabele de aur de tot felul, pe cari încă din vremea mai veche a bronzului le produceau la noi, nu numai pentru nevoile interne, ci și pentru exportul până departe în Boemia, Germania și Scandinavia (v. mai sus, p. 338 sqq. și cf. mai jos paragraful despre bijuterii).

Tezaurul din *Bihor* e compus din patru vase de aur, păstrate azi la Muzeul din Viena [2]). Trei din ele sunt oarecum «à godrons», ca vasele grecești archaice găsite la Glasinac (v. mai sus, p. 374 și cu fig. 274), dar

[1]) *O. c.*, II 2, p. 756.
[2]) Hampel, *Bronzkor* III, pl. CCXLVI, — reproduse la noi in pl. XIII, 3—6.

prelucrate neîndemânatec şi naiv, după tradiţia de «caneluri» a bronzului; cel de al patrulea e simplu, dar cu marginea triplu profilată foarte adânc. Toate aceste vase — de tipul cupe — au avut mânuşi în genul celor bine cunoscute din bronzul IV [1]) şi hallstatt [2]). Toate patru sunt lucrate în tradiţia bronzului IV, cu ornamente (butoni) «au repoussé» chiar pe mânuşi şi cu linii de «perle» pe marginile vasului [3]). Pe cât ne putem da seamă numai după fotografii, vasele «à godrons» (la Hampel, *l. c.*, no. 1—3) se arată, cum am spus, a fi mai mult «canelate» în tradiţia locală a bronzului, bine cunoscută după vasele de lut şi clasic aplicată în sinteză cu hallstattul pe urna funerară dela T.-Mureşului [4]), — iar nu propriu zis «godronate»; aceste vase sunt dealtfel şi prin triplul (no. 1), resp. duplul (no. 2—3) şir de «perle» de pe proeminenţele marginei, tipic local-hallstattiene din bronzul IV. Cât priveşte vasul no. 4, el e «unic» ca acelea, analoage, găsite în Franţa, cam din aceeaş vreme: ca tip însă cevà mai vechi [5]). Dacă no. 1 şi 4 sunt de o formă destul de comună, general hallstattiană, de calotă sferică (iar nu de profil unghiular), în schimb no. 2 şi 3 au aceà complicaţie unghiulară de profil, pe care, cum am accentuat şi mai sus, o găsim la vasele «à godrons» archaice greceşti ca şi, dealtfel, la unele vase de bronz hallstattiene cu *buzele răsfrânte orizontal* ca ale noastre [6]). Totuş ne va fi permis a relevà aici un fapt remarcabil: întocmai cum pentru vasele greceşti à godrons ne putem urcà în căutarea motivului decorativ până la cupele pictate de stil Kamares din Cnossos, tot aşà pentru ideea vaselor cu caneluri concentrice spre fundul vasului (deci un fel de godrons à creux) putem găsi modelele geometrice în cutare vas eneolitic din comitatul Gömör în Sudul Slovaciei centrale [7]), adică în teritoriu — de sigur

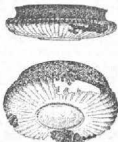

Fig. 274. Vas grecesc de bronz aurit găsit la *Glasinac*, după Fiala, în *Wiss. Mitt. a. Bosn. u. Herz.* I 1893, p. 136.

[1]) Déchelette, II 1, p. 287.
[2]) *Ibid.* II 2, p. 778.
[3]) Cf. Déchelette II 1, p. 287.
[4]) Kovács, *Dolgozatok*, VI 1915, p. 248.
[5]) Déchelette II 1, p. 287, fig. 108, no. 3—4.
[6]) *Ibid.* II 2, p. 642.
[7]) Pentru ambele exemple v. fig. dela Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 259.

încă cel puțin din bronzul III — getic, sau în cutare cratiță larg deschisă dela Bonțești lângă Focșani, de stil cucutenian B, posibil încă din eneolitic așezare nord-thracică [1]. Sunt deci evoluții paralele cari din când în când se întâlnesc, pentru ca Sudul mai bogat, prelucrat de Orient, să ajute Nordului a face un pas mai repede, ieșind din perpetua vegetare tradiționalistă.

In ce privește frumosul vas de aur dela *Biia*, în care motivele locale ale bronzului III și IV dacic sunt combinate cu elemente comune și Sudvestului, norditalic, trimet la analiza stilistică pe care i-am făcut-o mai sus, la p. 330 sq.

Fenomenul originalității mai mari în arta aurului decât în a bronzului, chiar în materie de vase, e caracteristic și ușor explicabil la noi în Carpați. Materialul prim, aurul, erà la noi acasă la el și din belșug. In Sudul italo-grec aurul erà cevà rar și scump. Talentul tehnic și imaginația artistic-decorativă se exercitau în Sud, mai ales în bronzul IV și hallstattul I, în special pe metalul mai eftin și prelucrabil în massă, spre a fi exportat, bronzul. Sudul puteà deci trimite în chip continuu și din plin opere de artă superioară în bronz, nu în aur. Dar aurul din Carpați erà prelucrat — cum am văzut mai sus, p. 324 sqq., la examinarea stilului getic — după norme străvechi, independente de evoluția Sudului. Iată deci de ce găsim în Dacia hallstattiană vase de bronz, pur italice și pur vestic-alpine și, alăturea, vase de aur de un stil evident local, chiar dacă în anume linii structurale ori motive decorative se vede că autorii lor au cunoscut și lumea greco-italică de prinprejurul anilor 1000 a. Chr. Dealtfel această cunoaștere intimă a Vestului și Sudului de către orfăurarii dacici ai bronzului IV și hallstattului I o vom constatà și mai jos la examinarea podoabelor de aur caracteristice pentru acele timpuri.

Simultan cu apariția Scythilor în Dacia încep a se arătà și fabricatele elene de origine directă ioniană, venite din Răsărit—prin Marea-Neagră — iar nu din Apus, prin Marea Adriatică. Lucrul erà firesc. Scythii veneau deacolo: furnisorii lor cu fabricate de metal de o artă superioară rămâneau și mai departe Grecii dela Pontul Euxin: dacă armele și podoabele comune, vasele de uz comun, în special marile cazane de bronz (v. mai sus, p. 9 sqq.), ornamentele barbare ale carelor de vagabondat ca nomazi și ale carelor de procesiuni funebre (mai sus,

[1] Incă inedit.

p. 21 sqq.), şi le puteau face Scythii singuri, apoi pentru oglinzi, vase de lux în aur, argint şi bronz, aplice de metal pe tolbele de săgeţi, inele, pendantive, etc., trebuiau să apeleze la Greci. Iar Grecii învăţând drumul spre Carpaţi, cunoşteau direct şi aceâ fabuloasă ţară a aurului cu «Agathyrşii» ei *thraci*, iar nù scythi (!), bogaţi în podoabe şi moleşiţi de atâta bună-stare.

Ca şi în Apus, vasele de bronz greceşti de origine ionianã apar deci întâiu în Dacia în hallstattul II. Până acum nu avem decât două: unul, sigur, dintr'un *tumulus* (lebesul dela *Bălănoaia* în Vlaşca: v. mai sus, p. 17 sq., cu fig. 8 şi 9 şi pl. II, fig. 1 şi 2), celălalt (*hydria* dela *Bene* în Bereg: pl. XVIII, fig. 1 şi 2) foarte probabil tot dintr'un mormânt, dar găsit în albia unui pârâu, ceeace înseamnă că a fost târît la o oare care distanţă de locul unde apa, rupând malul cu mormântul, a furat şi dus mai departe obiectele depuse acolo [1]).

Hydria dela Bene este unul dintre cele mai vechi vase ioniene găsite în hallstattul european. Dacă ţinem apoi seamă de numărul excepţional de redus al descoperirilor de vase archaice greceşti în N Alpilor [2]), această hydrie e propriu zis un *unicum*. Căci hydria găsită în Elveţia, la *Grächwill* lângă Berna, singura aflată în Europa centrală afară de a noastră, e de un tip deosebit, mai apropiat de forma ovală şi pântecoasă pe care o vor luà aceste vase în sec. V. Hydria noastră a avut în afară de cele două mănuşi laterale, orizontale, păstrate, încă şi una verticală, legând umerii vasului cu gâtul, aşà cum e cazul chiar la Grächwill, dar care s'a rupt, spre marea pagubă a noastră: în adevăr aceste mănuşi sunt deobiceiu decorate în sec. VI într'un chip foarte bogat şi cu tot felul de compoziţii anthropomorfe şi theriomorfe de stil oriental. Totuş avem destule elemente pentru datare în stilizarea celor două toarte laterale, a buzei vasului şi mai ales a bazei toartei verticale, păstrate, cu motivul sirenei cu aripele desfăşurate şi picioarele sprijinite pe un glob. Capul sirenei e stilizat în suprafeţe unghiulare, dure, şi e — se pare — acoperit de un văl, susţinut de o *diademă* care dă întregei figuri aspectul Aphroditelor de tip «fenician» găsite la Rhodos, ca şi la Histria, şi aparţinând toate sec. VI a. Chr. O analiză stilistică amănunţită — aşà cum a făcut-o Pósta — duce la concluzia,

[1]) Hydria dela Bene a fost publicată cu un bun studiu stilistic de B. Pósta în *Dolgozatok* V 1914, p. 15 sqq., cu rezumat francez, p. 38 sqq. — Cf. acum şi Neugebauer in *Röm. Mitteil.* XXXVIII/XXXIX (1923/24), p. 376.

[2]) Cf. Déchelette II 2, p. 782 sqq.

care ni se pare singura admisibilă, că data acestei hydrii e prima jumătate a sec. VI a. Chr.

Pe unde a ajuns acest frumos obiect archaic elen în Carpaţii nordici? Pe calea Scythilor, adică dela Pontul Euxin prin Moldova şi Galiţia, cum dela început a presupus Kovács? Ori, cum propune Pósta, dela Chalkis în Euboea — admis şi de el ca şi de Déchelette [1]) drept centru principal al fabricatelor archaice şi clasice de bronzuri greceşti — prin Thasos, valea râului Axios, apoi, prin Triballia, în valea Tisei şi de-aici tocmai în Carpaţii Slovaciei? Inclinăm a crede — după cum am notat şi mai sus, în cap. I, p. 7 — că aceste fabricate, ori că porniau din Euboea, ori din Asia-Mică, luau drumul mării, către Olbia şi Histria, iar deacolo pătrundeau în interior, întocmai ca fabricatele ceramice corintiene din sec. VII şi VI găsite până în Podolia [2]).

La cealaltă extremitate a lumii getice, cea sudică, pe Dunăre, lângă Giurgiu, a fost găsit într'un *tumulus* dela *Bălănoaia* un λέβης ionian de gust greco-scythic, aparţinând cel mai târziu sec. V a. Chr. L-am descris şi interpretat mai sus, cap. I, p. 17 sqq. (cf. şi pl. II, fig. 1 şi 2), cu prilejul examinării migraţiilor scythe pe valea Dunării în sus, şi nu mai reviu aici. Voiu observà numai că de data aceasta avem de-a face cu o operă de artă introdusă în lumea geto-scythică pe drumul Dunării [3]) şi anume din emporiul care domină acest drum, până în fundul Transilvaniei, pe munţii Sebeşului [4]), *Histria*, cea mai veche colonie milesiană din tot Pontul de N şi V.

[1]) *O. c.*, II 2, p. 756, — unde se relevează însă, că dela *Chalkis* arta vaselor de bronz a trecut la *Cumae* şi *Capua* în Italia şi că deci multe lucruri greceşti archaice orientalizante găsite la N Alpilor pot fi din *Cumae*, iar nù din *Chalkis*.

[2]) Déchelette II 2, p. 759, necunoscând suficient antichităţile din R Europei afirmă că «les colonies grecques de la mer Noire n'avaient pas exercé une influence sensible sur l'Europe centrale au premier âge du fer» şi «on ne peut attribuer aux importations pénétrant par le cours inférieur du Danube un rôle prépondérant dans le développement de la culture hallstattienne». De fapt tot ce e *hallstattian scythic* în Dacia, până spre Boemia şi Pannonia, iar în Thracia până în Rhodope (v. şi mai sus, cap. I, p. 33 şi cap. V *passim*) e de origine elenică *pontică:* vase, oglinzi, podoabe de aur şi argint, aplice de aur, argint şi bronz, etc.

[3]) Vezi asupra pătrunderii elenice pe Dunăre în sus, încă din hallstatt, comunicarea mea şi mai înainte citată: *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucureşti, *Bul. Sect. Hist.*, Acad. Rom. X 1923.

[4]) Şi la săpăturile din vara anului 1925 la *Costeşti*, sub direcţia d-lui Teodorescu, d-nii Ferenczy şi Simu, asistenţii săi, au găsit în burgul dacic deacolo, alăturea de ceramică La Tène, monete din Histria.

De factură pur scythică, numai cu înrâuriri greceşti, e însă marele cazan dela Scorţaru, descris de noi mai sus, cap. I, p. 9 sqq. (cf. pl. I, fig. 1 şi 2), din sec. V—IV a. Chr. Astfel de vase, fie turnate pe loc, fie aduse din Rusia sudică, unde erà şi rămâneà centrul puterii scythe, s'au găsit şi în Galiţia (mai sus, p. 360) şi, se pare, şi la Bonţeşti lângă Focşani (mai sus, cap. I, p. 8, n. 6). Originea acestui tip de vase nu e asiatică, după cum s'a crezut, ci, am arătat mai sus, cap. I, p. 11, central- şi sudesteuropeană. Ea pare a fi fost imitată de Scythi după marile

Fig. 275. Vas de pământ ars. (Muzeul din Timişoara).

Fig. 276. Vas de pământ ars. (Muzeul din Timişoara).

vase archaice greceşti şi centraleuropene cu picior, din cari au derivat în hallstattul vestic basenele votive de sacrificiu purtate pe care procesionale cu patru roate. — Dealtfel nu ar fi acesta singurul caz de paralelism hallstatto-scythic cunoscut. Armele şi, mai ales, podoabele de *care* şi de *corp*, scythice, oferă încă o sumă de alte exemple, dovedind inspirarea scythică din cultura locală întâlnită în Europa dela 800 a. Chr. încoace.

Turburările produse de Scythi în Carpaţi şi în general la Dunărea de Jos şi de Mijloc în sec. VII şi VI a. Chr. au împiedecat răspândirea din Vest spre Dacia a tipurilor de vase de metal şi chiar de pământ, ca şi a tipurilor de arme şi unelte caracteristice hallstattului II sud-vestic şi vestic [1]). In schimb forme caracteristice s'au ivit aici. Reflexul lor îl putem urmări însă doară în podoabele scythice, asupra cărora ne-am oprit îndelung în cap. I, şi în ceramica geto-scythică din hallstattul II, adică între 700 şi 300 a. Chr., pe care o vom urmări acum.

[1]) Cf. la noi mai sus, p. 401, consideraţiile generale asupra acestui fenomen de despărţire a Daciei de Occident.

Ceramica. Printre cele mai frumoase probleme ale istoriei artei industriale protoistorice, e de sigur tipologia şi ornamentica ceramicei bronzului dacic. Alăturea de formele vestice din Banat şi Crişana de Câmp, înrudite cu ceramica pannonică, dar făcând totuş familie aparte,

Fig. 277. Vas de pământ ars dela *Ghernesig* în Mureş-Turda, după *AÉ.* XX 1900, p. 213. 1/3 m. n. Cf. şi Hoernes-Menghin, *Urg. d. b. K.*, p. 415, fig. 1, şi textul, p. 416.

Fig. 278. Vas de pământ ars dela *Ghernesig* în Mureş-Turda, după *AÉ.* XX 1900, p. 208. 1/3 m. n.

aşà cum se vede din pildele ce reproducem în fig. 275 sq. şi 282 cu 285 şi pe pl. XX fig. 4, dela Muzeul din *Timişoara*, avem formele proprii transilvane dela *Ghernesig* în Mureş-Turda (fig. 277 sq.) ori cele din cimitirul de urne dela *Pusztaszentjános* [1]) în Bihor, al căror profil elegant,

[1]) Cf. la Hampel, *Bronzkor* II p. 121 şi pl. CXXXVIII, cu vol. I, pl. LXXV sq. Notez aici, odată pentru toate cazurile, că localităţile pe cari nu le-am găsit traduse în *Dicţionarul* d-lor Martinovici şi Istrati, Cluj 1922, le-am dat numai în limba izvorului pe care-l foloseam.

inviorat de proeminențe organice, se îmbogățește ca decorație cu minunatele incizii adânci, de o rară frumusețâ și complicație a motivului ornamental, amintindu-ne deaproape anume ceşti din Knossos în stilul Kamares (Hoernes-Menghin, p. 414 sqq.). Strâns înrudite ca spirit decorativ, dar preferând motivul unghiular față de cel spiral, sunt celelalte forme, ale bronzului muntean, din balta Dunării, la *Boian* lângă Călăraşi: tot incizii adânci cu linii şi benzi, însă cu «Schachbrettmuster» şi meandre unghiulare tipice, destul de diferite

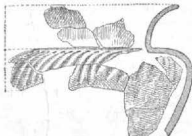

Fig. 279. Vas dela *Covasna* în Trei-Scaune. (Muz. N. S. Sf. Gheorghe).

Fig. 280. Fragm. de vas dela *Ghidfalău* în Trei-Scaune. (Muz. Sf. Gheorghe).

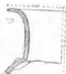
de cele întrebuințate în Ardeal. Dar și într'o parte și în alta constatăm: legătură cu ceramica mai veche, pictată și incizată, din eneoliticul local și sudvestic și până în hallstattul sudgermanic și vestungar danubian [1]), continuitate a motivelor și în mare parte chiar a tehnicei decorative. Totuş formele sunt evoluate într'o direcție care anunță că au sosit alte vremi.

In adevăr urnele, încă de formă ș ornamentare a bronzului mijlociu, găsite la *Covasna* ori la *Ghidfalău* (Gidófalva) în Trei-Scaune (v. fig. 279 sqq. şi pl. XXII 2), ori mai ales cea dela *Baraolt*, tot acolo (v. fig. 267 şi pl. XXII 2), sunt evident din aceeaş familie cu urnele hallstattiene din Alpi [2]) şi pot fi în bună pace atribuite bronzului nostru IV, în vreme ce toate vasele de cari vorbiam mai înainte, atât din Ardeal cât şi din

[1]) Cf. fig. dela Lindenschmit, *o. c.*, I, caiet XII, pl. 3; Déchelette II 2, p. 818 sq.; Hoernes-Menghin, p. 559, 481 sqq.

[2]) Vezi vasele din Argovia la Déchelette II 2, p. 810.

Muntenia își au principala înflorire în bronzul III, cu posibile prelungiri însă și mai târziu, până în hallstatt. Fapt e, că ceștile cu una sau două toarte din mormintele «scythice» nu sunt decât o «popularizare» ieftină a ceștilor analoage din bronzul III și IV (a se compară fig. 282, 285 sqq. și 303, cu fig. 283 sq., 301 sq. și 304).

Fig. 281. Fragm. de vas dela *Ghidfalău* în Trei-Scaune. (Muz. Sf. Gheorghe).

Dar mai ales e hotărîtor pentru ceramica bronzului IV dacic ceeace constatăm în mormintele dela *Bandul de Câmpie* (Mezőband) în Mureș Turda, săpate de Kovács [1]). In urne de o formă oarecum tronconică, largi sus și strâmte jos, de o factură primitivă și fără ornamente, găsim, ca și în *tumuli* din Argovia, o cratiță largă, dar nu ca o simplă calotă, ci cu marginile retezate în lobi și decorată cu incizii, după vechea manieră a bronzului, în special bogat ilustrată în *Banat*, și cunoscută și din marea cratiță lobată dela *Sf. Gheorghe*, împodobită cu un brâu de incizii în cari triunghiul predomină (cf. fig. 286 și pl. XXII, fig. 2). In plus, cupe mai mici, cu două toarte, de formă quasi-identică cu cele «scythice», ori cu una, de formă mai specific a bronzului, s'au găsit tot înlăuntrul urnei celei mari; așezarea după Kovács erà aceasta: cratița lobată cu cenușa și oasele calcinate ale mortului fusese pusă pe gura urnei, iar în cratiță, peste resturile mortului, ceașca. De fapt, cratița, conținând cenușa și ceașca și pe care Kovács a găsit-o *în* urnă, nu *pe* urnă, și nu «căzută înlăuntru înainte ca urna să se fi umplut de pământ», ci dela început pusă înlăuntru, exact cum le-a găsit Kovács, *corespunde în totul ritului funebru din hallstattul vestic*, constatat deopotrivă în Elveția, Bavaria, Lorena, Belgia și chiar Pyrenei [2]).

Fig. 282. Vase de pământ ars. (Muzeul din Timișoara).

[1]) In *Dolgozatok* IV 1913, p. 268 sqq. și 391 sqq. cu pl. 5 și 6.

[2]) Vezi literatura la Déchelette II 2, p. 810 sq. cu fig. 324.

Un alt mormânt conţine o urnă ca şi cea precedentă, iar în urnă, conţinând resturile arse ale mortului, nu o cratiţă, ci o cupă cu două toarte. Lângă urnă se mai află şi un al treilea mic vas.

In sfârşit tot din aşezarea aceasta a bronzului Kovács a mai scos şi un *vas triplu, comunicant* (v. fig. 289), a cărui natură trebuie să ne-o ex-

Fig. 283. Ceşti din mormântul «scythic» no. 9 dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 267.

Fig. 284. Ceaşcă din mormântul no. 3 dela *Pişchi*, după Roska, în *Dolgozatok*, IV, 1913, p. 240.

plicăm tot prin ritualul libaţiunilor funebre, iar tipologic prin vasele hallstattiene cu coroane de văscioare, ori prin cele celtiberice contemporane: un vas cu două mici cupe periferice lipite de el [1]), ori prin vase

Fig. 285. Vas de pământ ars (Muzeul din Timişoara).

Fig. 286. Urnă şi cratiţă dela *Bandul de Câmpie*, după Kovács în *Dolgozatok*, IV 1913, pl. dela p. 270.

ca acel de aur dela Vâlci-Trân [2]), atribuit de Andrieşescu bronzului II, iar de mine sfârşitului bronzului III.

Dar vasele lobate caracteristice pentru bronzul mai vechiu şi aici evident aparţinând bronzului IV dacic (hallstattul I), stabilesc, îm-

[1]) Cf. Déchelette, II 2, p. 811 sq. V. şi vasele *triple* de tip norditalic reproduse de E. Dnăreanu-Vulpe, *l. c.*

[2]) Cf. Andrieşescu-Pârvan, *Tezaurul dela Vâlci-Trân*, planşa.

preună cu acele cupe quasi-scythice, legătura cu hallstattul II [1]): mormintele «scythice» cuprind exact acelaş inventar ceramic, deşi morţii sunt inhumaţi, iar nu arşi: *urna*, *cratiţa* şi *ceaşca*. Dacă vom aminti că şi mormintele hallstattiene dela *Glasinac* conţin tot tipul de ceaşcă cu două toarte înalte [2]), cunoscut din bronzul nostru IV, ori chiar cel cu o toartă [3]), alăturea de *skyphoi* greceşti cu două toarte [4]), întocmai cum găsim dealtfel ***dupla secure de fier***, ca armă de luptă, la războinicii ***inhumaţi*** acolo cu *cnemide greceşti* şi servindu-se drept *coifuri* de vase de bronz greceşti «*à godrons*» [5]), vom înţelege că dela Bandul-de-Câmpie

Fig. 287. Ceaşcă dela *Bandul de Câmpie*, după Kovács, in *Dolgozatok*, IV 1913, pl. dela p. 270.

Fig. 288. Ceşti dela *Bandul de Câmpie*, după Kovács, în *Dolgozatok*, IV 1913, pl. dela p. 270.

şi până la Glasinac e o singură lume, cu rituri adesea diferite, dar cu forme de civilizaţie asemănătoare. Suprapunerea superficială scythică peste lumea noastră din bronzul IV este astfel sigur caracterizată în Ardeal şi, am zice, postulată şi la Adriatica (cf. *Daursii* de cari am vorbit mai sus, în cap. I, p. 38 şi cap. V, p. 229).

Tot unei urne hallstattiene credem că aparţine şi fragmentul dela *Bita* în Trei-Scaune, tot la Muzeul din Sf. Gheorghe (mai sus, fig. 266), care prin banda sa orizontală de *cercuri concentrice*, încheind jos zona de canelùri orizontale (bine cunoscute din hallstattul I dacic prin vasul dela T.-Mureşului care imită pe cele de metal dela Corneto: v. mai sus, fig. 191 şi 192), ne aminteşte atât pe cele din Germania sudică, pictate [6]),

[1]) Cratiţe lobate s'au găsit şi la *Sighişoara*, unde staţia La Tène e pe baze mai vechi hallstattiene după cum se vede şi din placa votivă cu spirale, descrisă mai sus 1 p. 384.

[2]) Cf. d. p. Fiala, în *W. M. a. B. H.* I, p. 160.

[3]) *Ibid.*, p 138, fig 28 şi vol. III, p. 10, fig. 22.

[4]) *Ibid.*, I. p. 132, fig. 9 şi p. 140, fig. 36.

[5]) *Ibid.*, p. 134 sqq.

[6]) Déchelette II 2, p. 818 şi Lindenschmit, *o. c.* I, caiet XII, pl 3.

cât şi pe cele dela Oedenburg, incizate ori pictate [1]). Nu mai puţin hallstattian e tiparul dela *Ilieni*, tot în Trei-Scaune (fig. 269), de imprimat ornamente cu dublul pătrat înscris unul în altul, aşà cum le găsim pe vasele din *tumuli* sud-germanici contemporani [2]).

Dar *urna* tipic hallstattiană e în Dacia cea bitroncconică, dela forma archi-barbară dela *Timişoara*, cu proeminenţele ei quasi-neolitice (v. fig. 290 şi pl. XXIII, fig. 2), trecând prin formele mai organizate dela *Blaj* (fig. 291 şi 292 şi pl. XXIII, fig. 1) şi culminând cu interesanta varietate de profile dela *T.-Mureşului* (cf. fig. 240 şi 294 sqq.). O cât de superficială comparaţie a acestui tip de urnă cu cel propriu al bronzului, cum îl avem d. p. dela *Ozun* sau dela *Reti* în Trei-Scaune (v. fig. 299 şi 300), ne arată imediat transformarea tipologică produsă de influenţa formelor villanoviene în părţile noastre. Totuş tradiţia populară, extrem de conservativă, n'a părăsit nici vechile forme locale de urnă-borcan, cu gura mai largă ca fundul, aşà cum le-am întâlnit la Bandul-de-Câmpie în bronzul IV, sau de urnă-chiup, cu multe toarte verticale cum se întâlnesc la Tinosul chiar în La Tène III [3]). In insula din lacul *Boian* găsim deopotrivă urna largă la gură, ca un ghiveciu, asemănătoare cu cele dela Band şi urna de tip Borsod, cum apare şi în Bosnia [4]). Această continuă întreţesere de tipuri vechi şi nouă, de motive vestice ajunse pe valea Dunării în jos şi de motive estice infiltrate deopotrivă din stânga şi din dreapta Dunării, dă ceramicei hallstattiene din Dacia un caracter extrem de complicat. Dealtfel aceeaş amestecare de tipuri vechi quasi-neolitice, lucrate în tehnică primitivă, şi tipuri nouă celtice, lucrate cu roata, va fi de reţinut şi la caracterizarea civilizaţiei getice din a doua vârstă a fierului, dela a. 300 a. Chr. încoace.

Fig. 289. Ceaşcă şi vas triplu, comunicant, dela *Bandul de Câmpie*, după Kovács, în *Dolgozatok*, IV 1913, pl. dela pg. 272.

O formă de *urnă cu picior*, asemănătoare ca idee, nu şi ca profil, cu urnele din Gallia meridională, imitate după vasele italo-grece din prima

[1]) Cf. Hoernes-Menghin, p. 559 şi 483.
[2]) Lindenschmit, o. c. I, caiet XII, pl. 3, fig. 3; cf. şi fig. 6.
[3]) Radu şi Ecaterina Vulpe, *Săpăturile dela Tinosul* (în *Dacia* I 1924).
[4]) V. Christescu, *Săpăturile dela Boian* (în *Dacia* II 1925), cu Pârvan în *Orpheus* II 1, 1 sqq.

vârstă a fierului [1]), s'a găsit în mormântul «scythic» no. 1 dela *Pişchi* în Huniedoara [2]): fig. 293. Această urnă e împodobită cu patru proeminenţe, dintre cari două sunt tratate, după vechea manieră neolitică, drept urechi şi sunt găurite în direcţie verticală. Putem consideră această formă de urnă drept *o altă încercare* a olarilor noştri, pe lângă cea dela T.-Mureşului, *de a reproduce* complet, redând şi piciorul de bază, *vasele italice de metal*, cari le veneau din SV. Şi mai putem adăugà că dacă la T.-Mureşului erà vorba de un model din Italia centrală, mai

Fig. 290. Vas dela *Timişoara*. (Muz. Tim.)

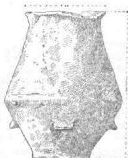

Fig. 291. Vas «scythic» dela *Blaj*. (Muz. coleg. Bethlen din Aiud).

Fig. 292. Vas «scythic» dela *Blaj* (la Muz. coleg. Bethlen din Aiud).

vechiu (proto-etrusc: 1000—800 a. Chr.) şi cu profil *convex* de sus până jos [3]), la Pişchi este evidentă inspiraţia dintr'un model nord-italic din perioada Benacci II (900—750) şi cu partea superioară în profil *concav* [4]).

Incă un tip nou şi interesant e acela din mormântul «scythic» no. 2 de la *Pişchi* [5]): fig. 294. E vorba de o cupă cu o singură toartă înaltă, dar având nu un profil simplu conic, ca de obiceiu (v. mai jos), ci bitronc-conic, în felul urnelor, şi, iarăş împodobit pe linia de intersecţie a bazelor

[1]) Déchelette II 2, p. 817 cu fig. 329 şi 330.

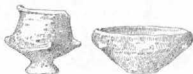
[2]) M. Roska, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 234.

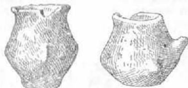
[3]) V. planşa dela Déchelette II 2, 533, zona de sus, no. 9, — după Montelius.

[4]) *Idem*, *ibid.*, p. 538, zona de mijloc, no. 8, — *idem*.

[5]) La Roska, *l. c.*, p. 238.

conurilor cu nelipsitele proeminențe: patru, în cruce. Este clar că aici avem de-a face cu două elemente degenerate ale artei bronzului: 1º profilul vasului, care pornește dela un original de tipul dela Timișoara, mai jos, fig. 303, dar e apoi puțin modificat după noua formă a urnelor villanovizate: 2º proeminențele, devenite din *organice*, ca pe vasele dela Ghernesig, numai *aplicate*, păstrând însă așezarea în cruce, care pe vremile mai vechi dădeà vasului în perspectiva verticală un aspect pur și simplu romboidal convex (v. mai sus, fig. 278), ori chiar concav: numai patrulater [1]). Încă odată deci perfectă continuitate între bronz și hallstatt din punctul de vedere al populației de bază a Daciei,—care, sub valurile de idei și de popoare nouă, ce se abăteau asupra ei, se adaptà numai, la nouele împrejurări, dar nu se desminția pe sine însăș și nu se scufundà în neexistență.

Fig. 293. Vase din mormintele «scythice» dela *Pișchi*, după Roska, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 234 și 236.

Fig. 294. Vase din morm. «scythic» no. 2 dela *Pișchi*, după Roska, în *Dolgozatok* IV 1913, p. 237 sq.

O altă formă a bronzului trecută aproape neschimbată în hallstattul II getic («scythic») e cea a cupei cu o singură toartă, așà cum se vede imediat din comparația între cupa din bronz dela *Timișoara*, fig. 282, și cupa din mormântul «scythic» no. 3 dela *Pișchi* [2]), fig. 284, ori cupele din mormintele «scythice» dela *T.-Mureșului* [3]), din fig. 283, 301 și 302. Ceeace e însă extrem de interesant, e că și formele de cupă cu o singură toartă, mai bogat profilate, din bronzul bănățean (fig. 285 și 303) se regăsesc în mormintele «scythice» dela T.-Mureșului, fie și într'o formă mai

[1]) Vase nou descoperite în Câmpia munteană și cari vor apare în *Dacia* II.

[2]) Roska, *l. c.*, p. 240.

[3]) Kovács, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 259 sqq.

primitivă şi săracă, fig. 283 şi 302, şi, fireşte, împodobite cu proeminenţele locale caracteristice, a căror varietate de aşezare pe urnele din aceleaşi morminte am văzut-o în fig. 295 sqq.

Fig. 295. Urne din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 259 şi 261.

Fig. 296. Urne din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 264 şi 265.

Un tip de ceaşcă neîntâlnit nici la Pişchi, nici la T.-Mureşului, e aceea cu două toarte, cunoscută (v. fig. 287) din bronzul dela *Bandul-de-Câmpie*[1]), şi pe care o regăsim întocmai în mormintele scythice dela *Gâmbaş* (v. fig. 263, şi pl. XXIII, fig. 1).

Fig. 297. Urnă din morm. «scythic» no. 1. dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács în *Dolgozatok* VI 1915, p. 257.

Fig. 298. Urne din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács în *Dolgozatok* VI 1915, p. 262 şi 267.

Dar întocmai cum în mormintele dela Band găsim ca inventar funerar, aproape obligator, *urna*, *cratiţa* şi *ceaşca*, aşà şi în mormintele din hallstattul II dacic. Cratiţa din aceste morminte nu mai e lobată, ci cu marginea perfect dreaptă şi răsfrântă puţin spre interior: forma ei e analoagă cu cea a ceştilor bănăţene din vârsta bronzului (fig. 282), minus toarta. In schimb ea are obicinuitele patru proeminenţe în cruce, din care două — opuse — găurite, cum e cazul la *Icafaldu* în Trei-Scaune

[1]) Idem, *ibid.*, IV 1913, pl. 5 dela p. 270 şi 6 dela p. 272.

(fig. 266), sau, tot patru, dar neregulat așezate, două câte două (deci încă o degenerare în plus), cum e cratița dela *Pișchi* [1]), din mormântul 2, și cevà mai regulat, la cratițele dela *T.-Mureșului* [2]), în mormintele 1 și 2: fig. 305.

Fig. 299. Vas dela *Ozun* (Trei-Scaune), la Muz. din Sf. Gheorghe.

Fig. 300. Vas dela *Reti* în Trei-Scaune, la Muz. din Sf. Gheorghe.

Astfel dară toate formele ceramice ale hallstattului daco-scythic sunt evoluări ale tipurilor mai vechi, din bronz. E aici o perfectă continuitate, mult mai evidentă decât aceea ce se poate constată în arta metalelor. Explicația nu e grea. Clasa bogată, cu șefii nou veniți din Răsărit,

Fig. 301. Cești din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureșului*, după Kovács în *Dolgozatok* VI 1915, p. 259 și 261.

Fig. 302. Cești din morm. «scythic» no. 8 dela *Tg.-Mureșului*, după Kovács, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 266.

rămâne un timp neasimilabilă. Formele de lux ale bronzului IV getic se continuă — ca la *Aiud* — în plină vreme scythică, paralel cu formele orientale, aduse de năvălitori. Dar poporul sărac, massa imigraților Scythi, aflându-se în minoritate, adoptă formele locale, ale indigenilor Geți: așà se lămurește de ce, dacă avem arme ori podoabe de metal «scythice», nu avem în schimb o «ceramică scythică». E drept că nomadul nici nu întrebuințează bucuros vasul fărămicios de lut, ci preferă lemnul

[1]) Roska, *l. c.*, p. 236.
[2]) Kovács, *l. c.*, p. 257 și 259.

ori metalul. Dar în Dacia transilvană Scythii au trebuit să devie sedentari, deoarece nu aveau câmpia infinită din Muntenia ori din Ungaria, pentru vagabondarea cu turmele și hergheliile lor. Totuș ei nu au creat o industrie ceramică proprie, ci au adoptat-o pe cea locală.

Ne mai rămâne de spus un cuvânt despre vasele cu incizii adânci, sau cum le spune, cu un termen excelent Déchelette, *excizate* (à décor excisé) [1]), găsite în insula din lacul *Boian* (Ialomița), precum și la *Nazâru*, în jud. Brăila [2]). Am arătat mai sus că tradiția exciziei e veche în bronzul nostru, dar am notat că motivele decorative sunt esențial altele

Fig. 303. Vas de pământ ars. (Muz. din Timișoara).

Fig. 304. Cești din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureșului* după Kovács, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 264 și 265.

decât cele dela Boian, unde mai degrabă trebuie să căutăm analogii din ceramica excizată sudgermană, austriacă, boemă, a primului hallstatt, continuată și în al doilea, dar în Germania pictată peste excizii, în vreme ce la noi, ca și în Franța, exciziile apar numai cu albul încrustat în ele drept singură coloare deosebită pe corpul cenușiu (altfel de o pastă foarte fină, asemănătoare cu cea din La Tène) al vasului. In mijlocul hallstattului I dela Dunărea getică, vasele dela *Nazâru* și dela *Boian* alcătuesc o problemă aparte: ca și în V, legăturile lor cu bronzul III de o parte, cu hallstattul de alta, rămân încă obscure [3]).

Obiectele de podoabă. Imbrăcămintea bărbătească și femeiască getică ne este cunoscută destul de bine din La Tène, după descrierile autorilor

[1]) II 2, p. 819 sq. Cf. p. Nazâru, Istrati în *An. Ac. Rom.* XXXIV 1912, Mem. Secț. Șt. p. 115.

[2]) V. p. Nazâru, încă și C. Moisil în *Bul. Com. Mon.* IV 1911, p. 140, fig. 1.

[3]) Cf. și Déchelette II 2, p. 820. — Cf. și art. lui L. Bella din *AÉ.* IX 1889, p. 357 sqq., cu planșele dela p. 358 și 360 sqq. de comparat cu cele dela Boian.

şi după monumente. (V. mai sus, cap. III, p. 169). Dacă în hallstatt a fost la fel, ne îndoim. Hallstattul a trebuit, firesc, să continue bronzul, după cum am arătat cu atâtea ocazii mai sus. Dar dominaţia scythică şi apoi puternica influenţă celtică au trebuit să aducă, între 700 a. Chr., când Scythii ocupă Dacia, şi 1—100 p. Chr., de când avem ştirile literare şi monumentale care ilustrează mai amănunţit portul getic, oarecare schimbări în vechile tradiţii. E de prisos a face ipoteze şi reconstituiri pentru hallstatt, luându-ne după La Tène-ul III: ele ar fi gratuite. In adevăr examinând podoabele de corp din bronzul IV (hallstatt I) şi din hallstattul II dacic, constatăm că ele au corespuns unei îmbrăcăminţi care în generalităţile ei a putut fi asemănătoare cu cea din La Tène, în amănunte însă a trebuit să fie diferită.

Cingători şi aplice. Atât bărbaţii cât şi femeile şi-au împodobit bucuros hainele în bronzul IV cu diferite aplice de metal, în general de bronz, dar adesea şi de aur, fie fixate direct pe curèle, ca în cazul cingătorilor, fie numai susţinute ca nişte nasturi, prin chiotori speciale, de curèle ori cordoane petrecute peste cămaşa-tunică de cânepă, de in, ori de lână.

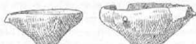

Fig. 305. «Cupe» (craţiţe) din morm. «scythice» dela *Tg.-Mureşului*, după Kovács în *Dolgozatok* VI 1915, p. 257 şi 259.

Au purtat *chimire* de piele placate cu bronz (*Şpălnaca, Guşteriţa Pecica, Kemecse, Suseni*), ori eventual chiar cu aur [1]) (ca la Hallstatt şi Fokorú)[2]) numai femeile, cum crede Déchelette[3]), ori cumvà, precum suntem noi înclinaţi a crede, şi bărbaţii? Aplicele respective de bronz găsite la noi provin din «depozite», iar nu din morminte. Deaceea nu ne

[1]) Cf. mai sus, fig. 222, no. 9, aplica lată de aur din colecţia Egger, analoagă cu cele dela Hallstatt (cf. Déchelette, II 2, p. 861) şi Fokorú, — se pare din Ardeal. Hoernes, în rev. cit. mai jos, nota 2, e de părere că aceste benzi de aur sunt *taenii*, iar nu aplice de cingători.

[2]) Hoernes-Menghin, *o. c.*, p. 23; cf. principalele piese din tezaurul dela Fokorú la Hoernes, în *Jahrb. d. Z.-K. f. hist. Denkm.*, Wien, IV 1906, p. 74: la noi fig. 220.

[3]) *O. c.*, II 2, p. 831, citând pe Homer, care dă femeilor epitetul de *εὔζωνος, καλλίζωνος*, şi 856.

putem pronunță în perfectă libertate de spirit. Dar după curèlele, e drept, înguste, iar nu de lățimea de c. 10 cm. ca la chimirul dela Gușterița (v. fig. 206), cu care sunt reprezentați încinși Geții de pe monumentul triumfal dela Adamclissi, putem bănui că și în bronz și hallstatt strămoșii noștri se vor fi încins peste cămașa lăsată pe deasupra pantalonilor cu cingători de piele. — Motivele ornamentale ale aplicelor de cingători dela Șpălnaca, Gușterița, Suseni și Pecica sunt toate geometrice. In vreme ce însă la Șpălnaca nu avem decât motivele banale ca spirala, zigzagul, *S*-urile, *U*-urile, ori valul, iar la Pecica iarăș tot numai linii indiferente, la Gușterița avem încă în plus o adevărată sinteză de simbole religioase hallstattiene (moștenite încă din bronz), crucea, roata, triunghiul, etc., iar la Suseni în special motivul religios al securei duble, ca și la Gușterița, — cu care de altfel Susenii sunt înrudiți și prin alte motive decorative mai de amănunt. Portul acestor chimire e general european: cultura villanoviană le cunoaște și s'a făcut chiar presupunerea că și chimirele de forma pe care o descriem acum ne-au venit tuturora, din Pyrenei până în Carpați, tot din Italia [1]). Lățimea acestor chimire e variabilă dela 2 la 20 cm. Ceeace e însă capital, e faptul constatat de Piroutet [2]), că aceste cingători erau purtate nu pe pântece, ci «un peu au-dessus des hanches». Pentru noi cei de azi, cari vedem pe Românii din munte purtând până azi aceste enorme chimire de piele, tot ca în hallstatt, sprijinite pe șolduri, iar nu ținând pântecele, e ușoară ispita de a mai găsi încă un element de continuitate culturală dacică din protoistorie și până azi. Un studiu al ornamentării chimirelor actuale în comparație cu foarte numeroasele chimire hallstattiene, bine păstrate (vorbim de partea metalică și de decorația ei) atât din Italia și din Apus cât și dela noi, ar fi în orice caz de un mare interes.

Un al doilea element de împodobire a îmbrăcăminții sunt *nasturii* mici și, mai ales, *discurile convexe* mari, mergând până la diametre de peste 15—20 cm., iarăș, și un gen și celălalt, în general, de bronz, dar, în anumite cazuri, ca la Fokorú [3]), la *Șmig* [4]) ori la *Țufalău* [5]), și de aur. Știm din bronzul mai vechiu că femeile purtau cingători de ținut bine strânse

[1]) Déchelette II 2, p. 861.
[2]) La Déchelette, *l. c.*, p. 859.
[3]) V. locurile citate la p. 431, nota 2.
[4]) V. mai sus, la p. 329, descrierea lor amănunțită și cf. la urmă, pl. XIII, fig. 1 și 2.
[5]) Vezi reproducerea lor la Arneth, citatele *Archaeologische Analekten*, Wien 1851, planșa XIV, după care la noi, în fig. 265.

in brâu fustele largi, și cari, simple cordoane împletite, de o textilă oarecare, erau încheiate drept la mijloc cu o enormă pafta rotundă: un disc convex, cu un *umbo* foarte înalt la mijloc [1]), de bronz, sau de aur. Bronzul IV ungaro-român cunoaște numeroase exemple de astfel de discuri convexe cu umbo [2]) și cu suprafața externă în genere împodobită cu simple cercuri concentrice în relief. Nasturi la fel, ori simpli de tot, numai ușor bombați, se cunosc deopotrivă din bronzul IV (v. mai sus fig. 204 și 259), ca și din hallstattul II, din cutare mormânt scythic dela *Aiud* (v. fig. 247). Este, cred, clar, că aceste *Brustscheiben* mari, ori *coulants* mici, fixate pe curèle (in felul cum ne arată o descoperire întâmplătoare dela Dolyán in Nógrád: în loc de cureà a fost o sârmă de bronz — pusă în două — care ţineà respectivii *coulants*) [3]), — au putut fi purtate ca un fel de *phalerae* și de *bărbați*, cruciș ori vertical peste piept, eventual aplicele mai mici în acest gen erau fie fixate pe curele și apărători de piele, fie chiar cusute pe haină: cum credem că a fost de pildă în special cazul cu năstureii de aur dela *Ţufalău* (cf. fig. 265) și dela *Şmig* (v. pl. XIII, fig. 1 și 2), ori cei de bronz dela *T.-Mureșului* [4]), cari au de două părți (unul, dela Şmig, de patru părți) în diametru, pe margine, câte o mică gaură prin care treceà firul cu care erau prinși. Că aceste podoabe erau purtate și de bărbați, iar nu numai de femei, ni se pare a reieși de o parte din circumstanțele în care au fost descoperite și discurile convexe și nasturii, iar de alta din anume monumente archeologice perfect limpezi. Nasturii sunt evident și bărbătești fiind descoperiți și în morminte de războinici scythi, așà încât nu credem că ar mai puteà fi discuție asupra întrebuințării lor. In ce privește discurile, chestiunea ar păreà cevà mai complicată: în adevăr discurile cu cercuri mobile și *umbo*, de bronz și de fier, găsite în Europa vestică și în Italia vârstei fierului, erau toate podoabe abdominale feminine, în genul paftalelor din bronzul II scandinav [5]). De altă parte însă, tot din Italia (v. pl. XX, fig. 3) avem un pieptar de bronz care ne arată, în stilizare

[1]) Cf. Andrieșescu-Pârvan, *Tezaurul dela Vâlei-Trân*, passim.

[2]) Vezi citatele la Pârvan, *l. c.* Foarte caracteristic cel dela *Spâlnaca* la Hampel, *Bronzkor*, II pl. CXLVI.

[3]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CLX.

[4]) *Idem, ibid.*, III, pl. CCXXIV; cf. alt exemplu din Zala, pl. CCXXVII. Pentru felul cum se vor fi prins și orânduit discurile ornamentale de aur și de bronz pe hainele feminine, ar putea servi ca exemplu statueta din vârsta bronzului publicată de L. Bella în *AÉ.* XVIII 1898, p. 107, fig. 13.

[5]) Cf. Déchelette II 2, p. 864 sqq.

decorativă, cum purtau răsboinicii hallstattieni, prinse pe pieptare, probabil de piele, trei discuri mari (ar fi tocmai dimensiunile obicinuite de 10—25 cm. în diametru), două în dreptul sânilor și al treilea abdominal, atât ca podoabă cât și ca apărare [1]). Ori, atât descoperirile dela *Șpălnaca* în Alba-de-Jos [2]), ori dela *Felső-Dobsza*, în Abauj-Torna [3]), ori dela *Kenderes* în Heves [4]), cât și acelea din V Ungariei, ca la *Velem* în Vas, ori la *Kurd* în Tolna [5]), par a indicà, chiar numai prin speciile de obiecte cuprinse în depozite, caracterul masculin al inventarului de bronz ascuns acolo. Cum am spus însă, pieptarele italice ne demonstrează indubitabil nu numai uzul, ci și maniera cum aceste discuri erau purtate de bărbați.—E dealtfel și aici, ca și în cazul cingătorilor, înguste ori late, de avut în vedere influența reciprocă, exercitată în totdeauna de podoabele cu care se înfrumusețează cele două sexe, dela unul asupra celuilalt: și anume, cu atât mai mult atunci, când eventual moda este adusă din altă parte. Și, cum am notat și mai sus, se pare că și în portul cingătorilor și în acel al paftalelor rotunde Italia a avut un cuvânt important de spus în regiunile noastre. In adevăr în V și N discurile convexe și cingătorile sunt mai mult podoabe feminine, în vreme ce la noi, ca și în Italia, ele aparțin ambelor sexe, evident cu o stilizare deosebită. Dar pentru astfel de caracterizări în amănunte materialul dela noi e încă prea redus și fragmentar, spre a insistà mai mult asupra acestui punct.

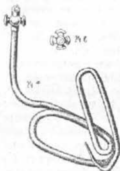

Fig. 306. Ac din depozitul dela *Bezded* în Szabolcs, după Hampel, *Bronzkor* II pl. CLVI.

[1]) Lindenschmit, *o. c.*, I, caiet III, pl. I, fig. 3 cu textul; cf. și Goos, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, p. 477 sq. Cf. pentru *triplul disc în unul* și discurile de aur dela *Lange Wand*, la Pulszky, în *Ungarische Revue* IV 1884, p. 428,—contemporane cu *Beba Veche*: mai sus, fig. 233 la p. 341.

[2]) Hampel, *Bronzkor* II pl. CXLVI.

[3]) Kenner, în *Archiv f. K. oesterr. Gesch.-q.* XXIV, p. 363 sqq.

[4]) Hampel, *l. c.* pl. CLVIII.

[5]) *Idem, ibid.*, vol. III, pl. CCXI, CCXXXV, CCXXXVI, etc.

Pe columna lui Traian atât bărbații, cât și femeile gete sunt cu mantale, resp. mantii lungi pe umeri, iar «cavalerul thrac» e pe toate monumentele, fie de cult, fie funerare, reprezentat cu o mantie scurtă fluturând în vânt. Dacă pentru purtarea cămășilor și *bracae*-lor Dacii nu aveau nevoie — ca și Scythii — de ace de siguranță, pentru prinderea mantalelor pe umeri, ori la gât, aceste copci mobile erau de cel mai mare folos. Am arătat mai sus la ce lux ajunsese în privința fibulelor «le bel âge du bronze» dacic: exemplare ca acel dela *Suseni* (cf. fig. 307

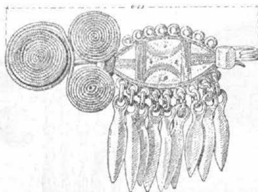

Fig. 307. Fibulă de bronz găsită împreună cu un mare depozit de bronz la *Suseni* (Felső-Ujfalú, în jud. Mureș Turda), acum în Muzeul Românesc dela T.-Mureșului. Cf. și A. Filimon, în *Dacia* I 1924, cu Pârvan, *ibid.*, asupra tezaurului dela Suseni.

și pl. XII, fig. 3) păstrat complet, ori cel din muzeul dela Budapesta, fragmentar (pl. XII fig. 2), ne arată că fibula erà la Geții din Carpați prinprejurul anilor 1000 a. Chr. una din cele mai caracteristice podoabe ale îmbrăcăminții lor. Inlocuind acul propriu zis din vremea mai veche, păstrat în uz și în bronzul IV [1]), fibulele devin tot mai frecvente cu cât

[1]) Cel mai caracteristic, acul dela *Bezded* în Szabolcs (fig. 306), cu capul în formă de cruce hallstattiană, la Hampel *Bronzkor* II, pl. CLVI; alte forme, cu bulbi ca la Vâlci-Trân, în comit. Nyitra, *ibid.*, CXXXV sqq. și la *Șpălnaca* în Alba-de-Jos, pl.

ne apropiem de vremea propriu zis istorică. Nu voiu repetà aici studiul mai sus citat (p. 290 și nota 3; cf. p. 319), al lui Ludovic Márton, asupra fibulelor din ultima vreme a bronzului (hallstatt I) și din vremea fierului «scythic» în Ungaria și Ardeal (adică din întregul hallstatt ungaro-român), ci mă voiu mărgini a notà la rând principalele tipuri de fibule comune la noi, treptat-treptat, din bronzul IV începător până către începuturile La Tène-ului.

Dacia e dintru începuturile neolitice o adevărată patrie a spiralei, iar ornamentica bronzului dacic e în cea mai mare parte spiraliformă.

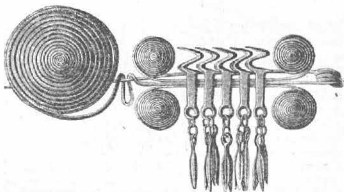

Fig. 308. Fibulă de bronz dela *Medvedze*, în Árva, după Hampel, *Bronzkor* I, pl. XL.

Nu e deci nici o minune că principalele tipuri de fibule din bronzul IV dacic sunt, sau marea fibulă plurispirală, «cu scut», tip *Suseni* (fig. 307), sau fibula bispirală, «ochelari», tip *Fizeșul Gherlii* (fig. 203). Mărimea unora din aceste fibule este așà de exagerată, încât firesc ne vine gândul că respectivul obiect nu servià practic, ci erà un simplu *ex-voto*. Astfel splendida fibulă dela *Medvedze* în Árva (Carpații Slovaciei de NV: ținut sigur getic), cu cinci pendantive în chip de capete de lebede și

CXLIX; cu floare lată convexă, la *T.-Mureșului*, *ibid.*, vol. III, pl. CCXXIV; cu bulb coniform, *ibidem*; în sfârșit foarte frumoase ace cu bulbi ori cu cruci hallstattiene avem și dela *Iara de jos* în Turda-Arieș, *ibid.*, vol. I pl. LII, no. 4, 5 și 6.

cinci spirale (v. fig. 308) [1]) are nu mai puțin de 36 cm. lungime. O altă fibulă din ținutul *Orăștiei* [2]), tip «ochelari», are 21 cm., deci numai 2 cm. mai puțin decât cea dela Suseni. Aceeași mărime au pendantivele tip «ochelari» dela *T.-Severin* (v. pl. XXV fig. 1). Aceste dimensiuni uriașe ale fibulelor nu sunt un fenomen izolat, dacic. Hallstattul sudvestic cunoaște exagerări asemănătoare: s'au găsit fibule de tip curent sudesteuropean, în arc, ori spirale în «ochelari», a căror lungime ajunge până la 33 cm. [3]). Este clar că nici enormele fibule dacice, nici cele illyrice, nu au fost purtate de cât cel mult de șefi ori preoți, la marile solemnități, așà cum pe vremea năvălirilor sarmato-gotice, în sec. III-IV p. Chr., au fost purtate la ceremonii podoabele din tesaurul dela Pietroasa. De fapt fibulele obicinuite hallstattiene, fie cele mai vechi, în «ochelari», fie cele mai nouă, în «arc», aveau deobiceiu doară 5—8 cm. lungime [4]) și erà un mare lux când ajungeau la dimensiuni de 10, 15 ori chiar 19 cm. ca la *Fizeșul Gherlii* [5]) ori la *Maros-Portus* [6]).

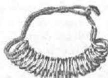

Fig. 309. Podoabă de aur de origine ardeleană la M. N. din Budapesta, după *AÉ.* XI 1891, p. 352; cf. p. 321.

Alături de fibulele cu spirale, caracteristice, cum am spus, pentru I-ul hallstatt dacic (bronzul IV) avem, ca al doilea tip particular, fibula în arc, absolut caracteristică pentru hallstattul II («scythic»). Atât la *T.-Mureșului* [7]), cât și la *Pișchi* [8]), s'au găsit astfel de fibule încă de bronz, iar nu de fier. Ele sunt tratate drept «scythice». De fapt, cum am accentuat și mai sus, doar ritul inhumării dacă le caracterizează

[1]) La Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, pl. VII fig. 9, la Hampel *Bronzkor* I pl. XL și la Márton, *AÉ.* XXXI 1911, p. 343, no. 20; cf. pentru întregul depozit dela Medvedze, Hampel *Bronzkor* II, p. 89.

[2]) Reprodusă la Gooss, *l. c.*, pl. VII, fig. 8.

[3]) Pentru *spirale*, cf. Truhelka, în *W. M. a. BH.*, III 1895, p. 510 sq.; pentru *fibule*, Radimsky, *ibid.*, p. 296.

[4]) Cf. d. p. pe cele dela *Glasinac* la Fiala in *W. M. a. BH.*, III 1895, p. 13 sqq.

[5]) Hampel, *Bronzkor* III, text la pl. CCXIX.

[6]) *Idem, ibid.*, II, p. 88.— O altă explicare asupra fibulelor enorme din *regiunile muntoase* v. la Déchelette II 2, p. 852: mărimea și greutatea mantalelor de munte pe cari trebuiau să le încheie.

[7]) Kovács, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 263 cu 266 și 312: din nenorocire nu indică mărimea.

[8]) Roska, *ibid.*, IV 1913, p. 234, 235 fig. 2, no. 3 și 3 a și p. 245.

drept străine (Geţii din toate timpurile şi-au ars morţii), căci altfel, despre Scythi ştim că nu aveau nevoie de fibule. In orice caz la *Pişchi* s'a făcut destul de atent săpătura pentru a se relevà exact locul fibulei lângă schelet: *«deasupra umărului stâng»*. Dar tot în acel mormânt (no. 1) s'a relevat că mortul purtase pe frunte (din nenorocire nu s'a stabilit de descoperitori sexul scheletului) o roată de bronz cu alte patru rotiţe lipite pe margini în cruce (cunoscut ornament hallstattian găsit şi într'un mormânt scythic bărbătesc dela Aiud: fig. 247 cu 242). Perle de os ar indicà mai departe caracterul feminin (nici o armă lângă schelet) al mormântului acestuia (ca şi al celui de sub no. 2). Cum podoabele sunt vestice şi portul fibulei e local [1]), avem cumvà aici de-a face cu morminte de femei «scythe», adică gete, luate în căsătorie de Scythi şi inhumate după ritul acestora? Ori eventual cu femei autentic scythe, dar trecute la «moda» vestică de a se îmbrăcà [2])? Fapt rămâne, că fibulele, chiar la Hallstatt, sunt foarte rare în mormintele de bărbaţi din prima epocă, în vreme ce dimpotrivă mormintele de femei conţin fie fibule «ochelari», fie fibule «în arc» [3]).

Avem din Dacia şi fibule *a navicella:* fireşte ele au ajuns aici — direct sau indirect — din V italic, unde sunt cunoscute încă dela primele începuturi ale vârstei fierului, deci înainte de a. 1000. Răspândindu-se treptat în tot E illyric şi thracic, ele sunt, ca şi fibulele în arc, mai ales caracteristice pentru a doua perioadă hallstattiană din Alpi şi din Carpaţi. La noi s'au găsit exemplare la *Deva* şi la *Maros-Portus*, deci pe drumul Mureşului în sus, în legătură cu penetraţia culturii vestice [4]). Aş fi însă înclinat să precizez: *înainte* de stabilirea Scythilor în Dacia. Şi voiu arătà numaidecât, de cè.

La fel, întâlnim fibula tip *Certosa* la *Oradea-Mare*, la *Alba-Iulia* şi într'un al treilea loc, necunoscut, din *Ardeal* [5]). Acest tip specific italic, din vremea din urmă a primei epoce a fierului, este iarăş destul de răspândit în Estul Adriaticei şi prezenţa sa la noi este extrem de preţioasă, de oarece ne arată că după liniştirea turburărilor produse de Scythi

[1]) Interesant e că şi la *Proştea-Mică* şi *Rodbav* avem tot fibule în «arc» alăturea cu lucruri scythice: mai sus, p. 355 cu 385.

[2]) Mormântul *scythic* dela *Proştea-Mică* e sigur al unei femei: ca dată c. sec. VII a. Chr.: mai sus, p. 355.

[3]) Déchelette, II 2, p. 845, unde se dă şi bibliografia chestiunii.

[4]) Vezi citatele mai sus, p. 383 şi 381.

[5]) Cf. mai sus, p. 377 şi 381; cf. p. 439.

în sec. VII şi împiedecarea destul de îndelungată şi multilaterală a legăturilor Daciei cu Vestul, secolul al V-lea (vremea lui Herodot, când se pierduse până şi amintirea scythismului Agathyrşilor ardeleni) vede din nou restabilite raporturile noastre cu Apusul, de data aceasta pentru c. 1000 de ani, când venirea Slavilor ni le rupe iară, şi ne aruncă în jumătatea orientală a lumii mediteraneene.

In adevăr, alăturea de forma obicinuită, deci de pe la finele sec. VI, c. 500 a. Chr., a fibulei *Certosa* dela Alba-Iulia, atât fibula dela *Oradea-Mare*, scytho-elenizată cu motivul capului de berbece, care o împodobeşte, cât şi cea *ardeleană*, de provenienţă necunoscută, iarăş desvoltare din sec. V a tipului mai vechiu Certosa [1]), dovedesc că de pe la a. 450 în spre noi Dacia reià complet legăturile cu Apusul.

Aceste legături fuseseră întrerupte probabil prin a. 700 a. Chr. Căci nu poate fi o întâmplare că fibula *a navicella* joacă un rol aşà de şters la noi. Tip vechiu italic, ea apucase a pătrunde aici împreună cu numeroasele fabricate de bronz norditalice. Dar puternic concurată de tipul indigen al fibulei bi- şi pluri-spirale şi de tipul illyric al fibulei în arc, ea nu reuşise până la venirea Scythilor să se înfiltreze suficient în regiunile noastre. Mai recente ca fibulele *a navicella*, fibulele hallstattiene târzii *cu resort bilateral* sunt, cel puţin deocamdată, total absente din Dacia şi, nu mai puţin, fibulele *serpentiforme* şi cele *fără resort*, care deasemenea aparţin tot celei de-a doua perioade a primei vârste a fierului. Dar acest fenomen e, tocmai, un simplu pendant la absenţa din Dacia a situlelor cu decor figurat de stil greco-oriental, caracteristice în Vestul veneto-illyr şi alpin pentru sec. VII—VI a. Chr. Este o perfectă înlănţuire de fapte, care duce la una şi aceeaş concluzie: sărăcirea culturii din Dacia în hallstattul II, atât prin împiedecarea evoluţiei locale a bronzului IV spre completa lui fuziune cu fierul I şi II vestic, cât şi prin oprirea curentului intens de circulaţie comercială şi culturală dela Adriatica spre Dacia şi înapoi.

Oamenii bronzului III şi IV dacic făcuseră un lux neînchipuit de podoabe de metal ale trupului: părul, fruntea, gâtul, urechile, braţele, pieptul, picioarele, pentru toate se născocise de făurarii în bronz şi în aur o înfrumuseţare specială, — spirala având fireşte partea leului ca motiv decorativ, iar sârma rotundă ori pătrată, nù plăcile massive,

[1]) Asupra tipului de fibule *Certosa* în hallstattul «ungar» v. în special observaţiile lui Márton, în *AÉ*. XXXIII 1913, p. 331, cu indicaţia principalelor păreri.

alcătuind materialul prim, artistic. Când Cimmerienii întâiu, Scythii pe urmă, începuseră, îndată după a. 1000, a înspăimântă cu migrațiile lor pe pacinicii și bine înstăriții locuitori ai Daciei, cultura locală a ultimului bronz erà aici la apogeu. Năvălitorii au găsit în Dacia forme de împodobire a trupului care nu le-au displăcut nici lor. Deaceea nu va mirà faptul de a găsì în mormintele scythice și podoabe de trup ale bronzului local IV. Să le luăm pe rând.

A legà cu lănțișoare cele două fibule care prindeau pe umeri haina femeilor erà un obiceiu comun spre sfârșitul hallstattului și a trecut apoi și în La Tène [1]); îl vom constatà dealtfel și la noi (v. mai jos fig. 368). Dar această modestă podoabă erà o nimica toată față de pendantivele de tot felul care ornau pe oamenii bronzului IV. Din *Alba-Iulia* și dela *Sf. Gheorghe* avem niște frumoase pendantive de bronz compuse din cercuri înlănțuite, de un gust și tip local transilvan (v. fig. 310)[2]). Dela *Potság* în Arieș plăci de o formă stilizată a securii duble [3]). Nu pentru oameni, ci pentru caii înhămați la carele de luptă, ale căror roate le-am găsit la Arcalia, par a fi fost complicatele pendantive cu motivul roatei solare dela *Kemecse* în Szabolcs [4]) și din alte părți [5]), deși nimic nu împiedecă să fi fost purtate și de oameni: fig. 311 sq., dacă avem în vedere că acele cruci tubulare găsite la *Aiud* pe dealul Cocoșului, împreună cu roatele-crucifere servind de *coulants* (cf. fig. 244), erau doară simple «boabe» de colan și că enormele fibule plurispirale dela *Suseni* ori dela *Medvedze* erau mai ales bogate prin pendantivele lor [6]). Dar tot pendantive au fost și minunatele spirale plate de aur dela *Sarasău* în Maramureș (fig. 212 sq.)

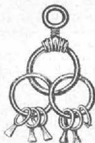

Fig. 310. Pendantiv de bronz dela *Sf. Gheorghe*, după Hampel, *Bronzkor* I, pl. LXII.

[1]) Cf. Déchelette II 2, p. 852.

[2]) V. mai sus, p. 381.

[3]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CLXV. Liste complete la Hampel, *o. c.*, III, p. 144—149. V. simbolul religios al securii duble și pe cingătorile dela *Suseni* și *Gușterița*.

[4]) Hampel, *o. c.*, III, pl. CXCVI; cf. p. 156.

[5]) *Ibid.*, p. 157 și 149 sqq. și I, pl. LIV 2 (din *Bihor*), pl. LXII și urm. (din diferite părți ale «Ungariei»); cf. și pl. CXII.

[6]) Mai sus, p. 435 și 436; cf. de altfel și fig. 204 și 259.

și nu mai puțin lanțurile de cârlionți de aur (ca în fig. 235) din tezaurul de la *Țufalău*[1]). Tot la aceste podoabe atârnate, de gât, de haine, ori de fibule, trebuie să adăugăm colierele de perle: de *aur*, ca la *Sarasău*, — de *bronz*, ca la *Gușterița*[2]), — de *os*, ca la *Pișchi*[3]), — de *pastă albă*, ca la *T.-Mureșului*[4]), — ori chiar de *pământ ars*, ca în multe locuri[5]). In ce privește

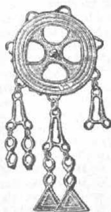

Fig. 311. Pendantiv de bronz, tip «ungaro-român», după Hampel, *Bronzkor*, III, p. 157.

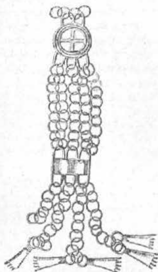

Fig. 312. Pendantiv de bronz găsit în comit. Szabolcs, după Hampel, *Bronzkor*, III, p. 156.

perlele de *sticlă*, de *chihlimbar*, de *fildeș* și de *mărgean*, ele lipsesc — precât am putut controlà — din Dacia bronzului IV și a hallstattului[6]), —

[1]) Gooss, în *ASL*. XIII, pl. VIII, fig. 7; cf. și fig. 6 și Hampel, *Bronzkor* III, p. 138.

[2]) Gooss, *l. c.* p. 493 cu pl. IX, fig. 2.

[3]) Roska, *Dolgozatok* IV 1913, p. 239.

[4]) Kovács, *ibid.*, VI 1915. p. 263.

[5]) Cf. Gooss, *l. c.*, p. 492.

[6]) Chiar în Grecia, spre deosebire de Illyria cu Hallstattul alpin și Italia, *ambra* e rară în epoca fierului: cf. Déchelette II 2, p. 873 și nota 6.

spre deosebire de La Tène, când, în special, sticla va deveni foarte frecventă pretutindeni.

Dacă acei cârlionți de aur dela Țufalău și din atâtea alte locuri ale Ardealului, de cari am vorbit mai sus, au servit și ca podoabă a părului la femei, nu știm. Dar pare verosimilă explicația dată pentru spiralele duble, legate între ele prin una mică, așezată perpendicular pe planul celor două mari, și prin care treceà vița de păr, ca d. p. spirala reprodusă la Gooss, *l. c.*, pl. IX, fig. 7, cu p. 491. Totuș și aici portul acestor spirale a atârnat de dimensiunile lor; căci nu prea vedem cum puteà purtà o femeie astfel de spirale duble — pe tâmple, probabil — atunci când ele atingeau dimensiunile formidabile ale celor dela *Prozor* [1]).

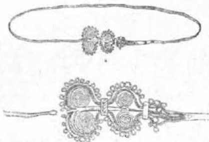

Fig. 313. Diademă de fir de aur de tip «ungaro-român», după Hampel, *Bronzkor*, III, p. 239.

In orice caz femeile din vremea bronzului își prinseseră părul — încă din bronzul I — cu ace lungi a căror floare erà lucrată în felurite chipuri, după epoce. Dintre exemplarele — puține — găsite până acum la noi, nu am puteà însă atribui vreunul hallstattului [2]). Cele douăsprezece bucăți găsite la *Vad* (Rév, în Bihor) [3]) sunt asemănătoare cu cele dela Felső-Dobsza (în Abauj-Torna) [4]) deci cevà mai vechi ca vremea de care ne ocupăm. Acul dela *Vărd*, deasemenea [5]). In ce privește acele

[1]) In Bosnia, publ. de Truhelka în *WMBH.*, III 1895, p. 510 sq. și formând tocmai o *pereche*, dar având enorma lungime de 33 cm.

[2]) Hampel, *Bronzkor* I, *passim*, reproduce astfel de ace din diferite părți ale Ungariei vechi (cu Ardealul), dar iarăși stilul lor e destul de vag, pentru a ne puteà servì aici în vre-un chip oarecare. Gooss dă, *l. c.*, pl. IX, fig. 11—16 (cf. și p. 485) o serie de exemplare din NE Ungariei, care însă sunt mai vechi. Singurul exemplar din Ardeal, cel dela *Vărd* în Târnava-Mare, fig. 14, este iarăș, cred, mai vechiu ca bronzul IV.

[3]) Hampel, *Bronzkor* II, p. 126.

[4]) *Archiv f. oe. G.-q.* XXIV, p. 365, fig. 54.

[5]) Cf. nota 2.

amintite mai sus, p. 435 și nota 1, cu fig. 306, e greu de hotărît dacă au fost ace de cap ori de haină. Ele aparțin în adevăr bronzului IV, dar par a fi mai de grabă ace ornamentale pentru îmbrăcăminte.

Dar principala podoabă a capului a fost întotdeauna diadema. Hampel a clasificat tipurile din bronzul ungaro-român, găsind *patru* mai importante [1]). Printre acestea de sigur exemplarul de sârmă de aur, cu patru spirale, reprodus de Hampel în vol. III, p. 239, reprezintă stilul caracteristic pentru bronzul IV carpatic: fig. 313. Totuș, din ce în ce mai mult, spre hallstattul II, diademele de foi de aur devin mai predilecte, și, alăturea de aceea descrisă mai sus, p. 352 sqq., cu pl. XV fig. 3, dela Mikhalkovo, ar fi poate să considerăm drept fragmente din aceleași podoabe și plăcile de aur dela *Carani* ori *Beba-Veche* (mai sus, p. 342). Un uz analog par a fi avut rotițele dela *Aiud* și dela *Pișchi* (fig. 247 și 242), dintre cari ultima a fost găsită chiar pe fruntea răposatului [2]).

Cunoaștem *cerceii* purtați în Dacia atât din bronzul IV cât și din hallstatt. Din marele depozit de bronz dela *Gușterița* avem păstrate două dintre tipurile cunoscute și din Vest: 1° cel în formă de panglică, ornată pe partea externă cu gravuri și trecută prin ureche cu simplul fir subțire cu care se termină banda lată și care se înnoadă de o chiotoare la capătul celălalt [3]), întocmai ca modèlele analoage dela Hallstat [4]), și 2° cel în formă de «pendeloque» conic, care erà, la rândul lui prins de cercelul propriu zis, ce treceà prin ureche [5]): ambele forme de cercei dela Gușterița sunt de bronz și aparțin, ca și tot depozitul, bronzului IV (hallstatt I). Nu mai puțin apare și a treia formă vestică de cercei, cea în chip de cornul lunii, gol pe dinlăuntru, și sfârșind într'un fir subțire care treceà prin ureche, la *Borșa* în Maramureș, de data aceasta în aur [6]). Alte exemple, dintre cari unul dela *Vețel* pe Mureș,

[1]) *Bronzkor* III, p. 122 sqq. V. pentru exemplificare între altele diadema dela *Medvedze* în Árva din bronzul IV, *ibid.* vol. I, pl. XXXVIII 1. Altele tot acolo, planșa cit. și cea urm.

[2]) Roska, în *Dolgozatok* IV 1913, p. 234 și 245, cu fig. 2 dela p. 235 no. 1. De notat totuși că foile de aur dela *Carani* ori *Beba Veche* ar putea fi și simple aplice pe haine (cf. mai jos, pag. 449 sq.): o destinație sigură nu li se poate, firește, găsi, atâta vreme cât condițiunile în care s'a făcut descoperirea nu ne dau suficiente indicații.

[3]) Gooss, *l. c.*, pl. VIII fig. 2, cu textul dela p. 489, unde însă explicația e greșită pentru Hammersdorf = *Gușterița*, și se potrivește numai pentru *Borșa* (v. mai jos).

[4]) Cf. seria de exemple la Déchelette, II 2, p. 841.

[5]) Gooss, *l. c.*, pl. VIII fig. 1 și cp. Déchelette II 2, p. 842 și 843.

[6]) Seidl, în *Archiv f. oe. G.-q.*, XV, p. 317, cu fig. 59. Cf. Déchelette, *l. c.*, p. 840.

citează Gooss [1]). Tot tipul 3, dar în două variante, una netedă și cealaltă cu brazde transversale, ni e cunoscut dela *Sarasău*, în Maramureș (fig. 215 și 216), iarăși de aur.

Dar aceste trei forme, prin care încă odată Dacia se arată strâns legată cu Apusul, par a fi fost înlocuite în hallstattul «scythic» de așà zisele brățări-cercei, de dimensiuni respectabile, făcute dintr'un fir de bronz îndoit în cerc și cu capetele prelucrate în formă conică (cf. fig. 241 sqq.). Din cauza mărimii lor aceste cercuri au fost interpretate — dealtfel ca și cerceii «type rubanné» apuseni [2]) — în general drept brățări, și nù fără dreptate. Căci, deși Kovács ne asigură că cercurile respective au fost găsite de-a dreapta și de-a stânga capului, lângă urechi, și nu într'un singur mormânt [3]) (ceeace s'ar fi putut interpretà și ca o simplă întâmplare), totuș grosimea de 2 mm. a sârmei de bronz și capetele încă mai îngroșate la baza conurilor care le închid fac foarte grea trecerea prin ureche a acestor cercuri: ele au trebuit, deci, să fie cel mult *atârnate* de adevărații cercei, dar și în acest caz au fost așà de grele încât întrebuințarea lor ca «pendeloques» a trebuit să fie destul de rară.

Torques. Au purtat și Geții colane de sârmă de bronz ori de aur, sau acest ornament al gâtului e numai scythic și celtic? Spre deosebire de Vest, unde aceste coliere sunt rare și lipsite de orice însemnătate artistică [4]), ținuturile getice prezintă numeroase exemplare, de cel mai mare interes [5]). Care e caracterul și vechimea lor? Am puteà răspunde că ele încep odată cu bronzul [6]), așà încât oricare ar fi fost locuitorii Daciei în prima jumătate a mileniului al II-lea, ei au purtat în orice caz aceste podoabe [7]). Massive la început ele se subțiază în bronzul IV și sunt decorate prin mijlocul torsiunii, capetele rămânându-le mereu răsucite într'o mică spirală [8]).

Ceeace este însă mai ales prețios și în stilul acestor podoabe, e perfecta continuitate din bronz la hallstatt: astfel tipul din bronzul IV

[1]) *L. c.*, p. 489.

[2]) Déchelette, *l. c.*, p. 842.

[3]) *Dolgozatok* VI 1915, p. 263, cu textul dela p. 258, 260, 310 și 311.

[4]) Déchelette II 2, p. 841 cu p. 839.

[5]) Cf. lista dela Gooss, *l. c.* XIII, p. 488: din nenorocire, ca de obiceiu la Gooss, insuficient caracterizate și datate.

[6]) Cf. și Reinecke, în *AÉ.* XIX 1899, p. 240.

[7]) Pentru exemple v. Hampel, *Bronzkor* I—III. O listă a lor în vol. III, p. 125 sqq.

[8]) V. cazul dela *Kenderes* în Heves, Hampel, *o. c.* II, pl. CLVII.

nordcarpatic dela *Krasznahorka* în Árva (fig. 314) [1], contemporan cu obiectele dela Fizeşul-Gherlii şi cu Villanova matură, e fără îndoeală începutul din care va derivà tipul — acesta de aur — dela *Rakamaz*, pe Tisa de sus, în Szabolcs (fig. 250), datat ca din sec. VI a. Chr.[2]), deci de pe vremea Scythilor, dar reprezentând o străveche artă locală, getică, al cărei centru erà în Ardeal.

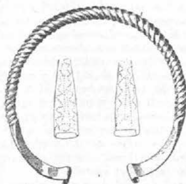

Fig. 314. Torques de bronz, dela *Krasznahorka* în Árva, după Hampel, *Bronzkor*, III pl. CLXXXIV, fig. 1.

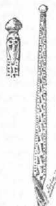

Fig. 315. Torques de argint din S Câmpiei (*Ardeal*), după I. Téglás în *AÉ*. XXIV 1904, p. 175.

Dimpotrivă, avem a ne gândi la Vestul celto-illyric, alpin şi italic, atunci când examinăm colane şi brăţări, de bronz, ca acelea dela *Nagy-Gáj* în Torontal, cu motivul capetelor de păseri, aşà de familiar artei veneto-illyre, stilizat în suprafeţe cu totul geometrizate (fig. 238). Cum am observat şi cu alt prilej, Banatul e mai strâns legat cu SV decât restul Daciei şi în special cadrilaterul transilvan. Deasemenea e de caracter exotic, cu tot zigzagul şi punctele gravate pe capetele stilizate, tot, aproximativ, zoomorf, acel fragment de *torques* de argint, găsit undevà în S «câmpiei» Ardealului şi publicat destul de sumar de I. Téglás (fig. 315) [3]).

[1]) La Hampel, *o. c.* III, pl. CLXXXIV, cu Reinecke, in *AÉ*. XIX 1899, p. 331.
[2]) V. mai sus, cap. I, p. 7 şi cap. VI, p. 358.
[3]) *AÉ*. XXIV 1904, p. 175.

Dealtfel ultimele două tipuri de colane, străine de evoluția locală, fac trecerea dintre hallstatt și La Tène. Ele înseamnă, ca și fibulele «Certosa», reluarea contactului cu Apusul din ce în ce mai celtizat și deci începutul vremilor nouă și în Dacia, un moment nuanțată oriental de Scythi.

Tot din al doilea hallstatt credem a fi și *torques*-ul de argint dela *Sângeorgiu-Trăscău*, în Turda-Arieș, răsucit, ca în vremea bronzului IV local, dar cu capetele frumos stilizate în chip de lebede, potrivit clasicului motiv sudvestic [1]): fig. 262. Acest colan a fost găsit împreună cu mai multe obiecte de bronz. Lipsa de spirit istoric a descoperitorului ne lasă însă fără nici un amănunt asupra tipului, cronologic, al acestor obiecte, astfel încât datarea noastră e slăbită prin absența mijlocului celui mai puternic de precizare: *mediul* în care s'a făcut descoperirea.

Un loc intermediar între șiragurile de perle (v. mai sus) și colierele massive îl ocupă colanele compuse din spirale tubulare (un fel de perle lungi obținute prin răsucirea în spirală compactă pe un cuiu subțire, a firului de metal de profil plan, convex, rotund ori unghiular). Nici această podoabă nu e o inovație a hallstattului «scythic». Ea se regăsește, la fel, în bronzul ungaro-român [2]) și în cutare mormânt «scythic» dela *Pișchi* [3]): fig. 243. Și în acest caz hallstattul II getic e o perfectă continuare a civilizației mai vechi locale, iar nu o formă orientală, străină.

Dar podoaba de corp cea mai frecventă și oarecum indispensabilă a fost în toate timpurile *brățara* (resp. inelele de picioare). Și asupra acestui ornament *stilul* și-a exercitat cel mai activ și neîntrerupt evoluția sa. Am examinat mai sus într'un lung paragraf desfășurarea artei aurului în Dacia, în special pe baza formelor brățărilor. Nu vom reveni acum asupra celor spuse, ci vom clasifică numai pe scurt tipurile de brățări din Dacia între 1000 și 300 a. Chr. indiferent de materialul în care erau făcute și de originile lor etnografice.

Cele mai vechi, încă din bronzul III, dar sensibil modificate în bronzul IV, și, prin excelență tipice pentru cultura getică, sunt brățările massive, foarte frecvent de aur, cu spirale la capete. Am descris mai sus, p. 325 sqq. evoluția lor dela tipurile *Firighiaz* spre tipul *Bellye*, adică dela ideea constructivă în *bară*, spre cea în *placă* (cf. fig. 211, 218 sqq., 228 sqq.)

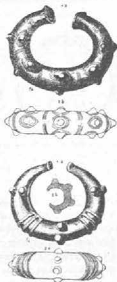
[1]) I. Téglás, in *AÉ.* XXIII 1903, p. 304.

[2]) Cf. d. p. Hampel, *Bronzkor* III, pl. CLXXXVIII.

[3]) Roska, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 239.

Un alt tip, tot aşà de vechiu, şi continuând şi în hallstattul I e acela tot de bară, deschisă, deobiceiu ornată prin gravuri lineare şi puncte, şi cu capetele turtite: o specie mai credincioasă formelor vechi ne apare (v. fig. 204, no. 2, cu 11 şi 19) la *Şpălnaca* (încă în bronz pur), o alta, cu modificări sudvestice, la *Firighiaz* (fig. 209).

Un al treilea e cel din *Ung* şi *Bereg*, de bare goale pe dinlăuntru şi împodobite cu proeminenţe (fig. 316). Din acest tip care aparţine încă bronzului IV derivă tipul propriu hallstattian dela *Hajdú-Szoboszló* (fig. 317), unde apare şi un alt element, cel al brazdelor transversale, care vor duce la crearea unei adevărate rotiţe de angrenaj (tipul *Aiud*, fig. 246: hallstatt II). Dar acest element ornamental e vechiu: el apare la *Sărăsău* în pendantivele fig. 216, poate cercei, posibil însă şi de alt uz[1]).

Fig. 316. Brăţări de bronz din comit. *Ung* şi *Bereg*, după Hampel, *Bronzkor*, II, pl. CLXXVII.

Un al patrulea tip e cel quasi-închis dela *Nagy-Gáj* în Torontal (fig. 238), ori cu totul închis, dela *Mojna* în Târnava-Mare (acesta de aur: fig. 237) cu o stilizare geometrică a motivelor zoomorfe, în special acela simbolic al capului de palmipedă. Acest tip este prin excelenţă hallstattian şi s'a desvoltat sub influenţa formelor italice, şi în parte illyro-celtice.

Un al cincilea tip, închis, e acela părând a derivà din vechea brăţară massivă din epoca bronzului, de secţiune triangulară, cu gravuri lineare. De fapt e o formă nouă, tipic hallstattiană, analoagă cu cele vestice (cf. Déchelette II 2, p. 833 sqq.) şi având motive ornamentale triunghiulare şi romboidale străine de spiritul decorativ din bronz. Un frumos exemplar de acest tip ni

---

[1]) Cf. o fază a evoluţiei acestui tip, dealtfel bine documentat în bronzul ungaro-român, de roată dinţată, în bronzul IV târziu dela *Bezded* în Szabolcs, la Hampel, *Bronzkor* II, pl. CLVI, no. 20.

s'a păstrat dintr'un mormânt așă zis «scythic» dela *Aiud* (fig. 246, no. 2).

Din acelaș mormânt avem un al șaselea tip, iarăși de caracter vestic, închis, de aspectul unei roate dințate (fig. 246, no. 1).

In sfârșit un al șaptelea tip, acesta special «scythic» și, după cum am arătat și mai sus, găsit în morminte chiar cu întrebuințare de cercei, e acela al unei simple sârme de bronz, groase de ca. 2 mm. îndoite în cerc deschis, și cu capetele terminate în conuri, — un motiv tipic și în N Alpilor pentru brățările massive târzii hallstattiene cu capetele în butoni coniformi [1]), dar altfel neconstituind o înrudire mai apropiată cu brățările acestea din Dacia. In adevăr, întocmai ca și oglinzile, ori figurinele de animale de pe clopoțeii scythici, ori săgețile și spedele scythice, așă și aceste brățări se găsesc exclusiv în legătură cu Iranienii din Dacia, fie la *T.-Mureșului*, fie la *Pișchi* ori aiurea. E probabil dară o formă pe care au adus-o cu ei din Rusia sudică. Dar ceeace e tot așă de caracteristic, e că aceste brățări nu se găsesc nicăiri în legătură cu populația locală și nu dau naștere nici unui tip La Tène dacic. Pe când dimpotrivă alte elemente ale hallstattului «scythic», de fapt getic, vor fi roditoare și mai târziu cum vom vedeà mai jos, la examinarea culturii La Tène [2]).

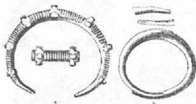

Fig. 317. Brățări de bronz (*a*) și de aur (*b*) dela *Hajdú-Szoboszló*, tip Hallstatt (după *AÉ.* XVIII 1898, p. 44).

Trebuie deci să repetăm și cu prilejul trecerii în revistă a tipurilor de brățări getice dintre 1000 și 300 a. Chr. ceeace am accentuat mereu mai sus: perfecta continuitate cu civilizația locală, străveche, a bronzului, și cu civilizația vestică, a Italiei și a Europei centrale. Nu e între oamenii bronzului IV și cei ai La Tène-ului II nici un hiatus, iar

[1]) Déchelette II 2, p. 833, cu fig. 337, no. 3.

[2]) Nu cunosc la noi, cum s'au găsit în Vest, brățări de fier, deși, de sigur au trebuit să existe.

formele getice de după a. 300, deși schimbate, vor fi totuș o simplă evoluție și completare a vieții locale mai vechi.

Pornind dela cunoscutul pasaj din Herodot privitor la bogăția în aur a Agathyrșilor, diferiți archeologi ca Nagy ori Márton au încercat să identifice ca scythice diferite tezaure din Dacia în frunte cu cele dela *Tufaldu*, *Firighiaz* ori *Gyoma*. Totuș când am examinat stilistic, mai sus p. 363 sqq., aceste mărturii «scythice», n'am găsit nimic scythic în ele, ori măcar elenic-pontic. De fapt Dacia nu prezintă aproape nimic din splendoarea materială și chiar artistică a culturii scythice din N Mării Negre. Nici vase, nici podoabe, de argint și aur, așà cum s'au găsit în Rusia și chiar în Bulgaria, în mormintele «regale» de acolo. Mai mult: chiar fabricatele grecești pure sunt rare în «epoca scythică» a Daciei. Dacă facem în sfârșit abstracție de plăcile de argint dela Craiova — aplice de harnașament — duse în 1918 la Berlin, și care sunt absolut identice cu cele tot de argint dela Krasnokutsk pe Nipru [1]), după cum se poate vedeà din comparația fig. 252 cu 254, nu ne mai rămâne de cât doară speranța unor descoperiri viitoare în nenumărații tumuli din Moldova, Muntenia și Dobrogea, cu care să ne mângâem de sărăcia actuală în orice fel de mărturii mai bogate scythice.

Am cercetat mai sus, în cap. I, o serie de aspecte ale vieții scythice din Dacia aducând și materialul comparativ necesar pentru fixarea legăturilor dintre civilizația iraniană dela noi și cea din Rusia sudică, resp. din Asia-Mică. Dar am lăsat atunci la o parte câtevà întrebări și discuții de monumente, care ar puteà aruncà o lumină particulară asupra unor anume aspecte din viața getică însăș.

Se știe [2]) că printre caracteristicele luxului scythic erau aplicele și paillette-le de aur, «fluturii» de foi de aur, cu care-și împodobiau hainele, cusând pe ele aceste foițe, și anume adesea acoperind chiar cu totul țesătura subt bogăția decorației metalice. Avem și din Dacia astfel de foi de aur. Care e caracterul lor stilistic?

Considerând absolut toate foile de aur — plane ori convexe — prevăzute cu găuri laterale, drept aplice de haine: deci, dela *Șmig* și *Tufaldu*, ca și dela *Otlaca*, dela *Carani* ca și dela *Beba-Veche*, și tot așà

[1]) Cf. la Minns, o. c., p. 168 și 167 cu p. 267.

[2]) Minns, o. c., p. 62 și încă o mulțime de alte locuri, notate toate în indice la p. 709, sub *plates in scythic dress*.

conurile de tablă de bronz dela *Șpălnaca* [1]) în Alba de Jos, dela *Potság* în Arieș [2]), dela *T.-Mureșului* [3]), etc., nu găsim în nici unul din aceste ornamente nimic oriental. Dimpotrivă ele sunt generice pentru bronzul IV ungaro-român și sunt — ceeace e capital — atât ca formă cât și ca uz *anterioare sosirii Scythilor la noi*. Dacă deci, în afară de curèle, ele au fost prinse și pe stofe, aceasta nu a fost la noi o modă scythică, ci mai veche, deci vorbind etnografic, și *getică* (cum în Vest — d. p. în com. Zala — ea erà de sigur *illyrică*).

In adevăr aplicele de aur cu cari Scythii își împodobiau hainele, și anume deopotrivă, bărbații ca și femeile («sărăcimea» puneà la nevoie și bronz, exact ca în Dacia bronzului IV), erau cusute mai ales pe margini făcând bordură, dar adesea și în câmpul liber al stofei și aveau forme și mărimi foarte variate, fiind însă îndeobște ilustrate au repoussé cu figurații de caracter religios, cu *motive zoomorfe* ori cu desemne convenționale ca palmete, rozete și «dinți de lup» [4]). Exemple de astfel de aplice pe haine se pot vedeà la Minns, *Scythians and Greeks*, pp. 158, 178, 184, 192, 197, 208, etc. Ele sunt foarte adesea patrulatere, iar nu rotunde ca în Dacia. In orice caz ele au motive caracteristic scythice, ca acela al cerbului culcat, așà cum îl găsim în plachetele de aur cusute pe vălul de cap dela *Siniavka* în gub. Kiev [5]) și rămase *in situ*, lipite de țeasta mortului, ori splendide scene greco-scythice, ca la *Kul-Oba* [6]). Nimic din toate aceste motive pe aplicele din Dacia. In general ele sunt rotunde ori ovale și împodobite doară cu cercuri de perle împrejurul unui buton reliefat central, sau, cel mult, ca la *Țufalău*, și cu spiralele caracteristice lumii noastre carpatice (fig. 265). In ce privește aplicele de aur convexe dela *Otlaca*, ele prezintă sau podoabe în linii punctate de tradiție a bronzului vest-dacic (volute semispirale), sau reminiscențe sudice și vestice (myceniene și illyrice), sau, direct, motive identic stilizate ca în hallstattul din Bosnia: figurile de cai afrontați de pe discul convex reprodus și de Hoernes [7]), cari se

[1]) Hampel, *Bronzkor* II, pl. CXLIX, no. 12.
[2]) *Ibid.*, pl. CLXV, no. 12.
[3]) *Ibid.*, vol. III, pl. CCXXIV, no. 14.
[4]) Minns, *o. c.*, p. 62.
[5]) *Ibid.*, p. 192.
[6]) P. 197. Cf. la noi pl. XXIV fig. 2, scena adorării Marii Zeițe.
[7]) Hoernes-Menghin, p. 549; altfel vezi mai sus, p. 328.

regăsesc în linii perfect asemănătoare în cerbul (!) de pe cnemida dela Glasinac [1]).

Incă mai puțin decât plăcile de cusut pe haine, de tip scythic, se găsesc toate acele variate pendantive — de inspirație greco-scythică — tot de prins la haine, așà cum s'au găsit în număr enorm la Certomlik și în alte părți [2]).

Și totuș este clar că în câmpia dela S Carpaților, unde Scythii trebuiau să se simtă mult mai acasă la ei ca în munți, fie chiar și în văile largi ale Mureșului, Oltului și Târnavelor, hallstattul II getic este intens colorat de forme greco-scythice. Firește, nu avem până acum nimic din bogăția și splendoarea de vase, brățări, cercei, diademe, temporale, aplice, pendantive, din S Rusiei. Dar chiar numai cazanul dela Scorțaru, figurina de berbece, ori pieptenele dela București, basenul dela Bălănoaia [3]), ori plăcile de harnașament dela Craiova sunt deajuns pentru a ne arătà autenticitatea scythismului din câmpia munteană, în directă legătură cu cel din S Rusiei. Din acest punct de vedere în special plăcile de harnașament dela *Craiova* sunt prețioase. Ca și cele dela *Krasnokutsk* (v. mai sus, fig. 252 și 254), ele reprezintă stilul scythic nordic al animalelor utilizate ca motive decorative. După cum cu dreptate observă Minns, p. 167, acest stil ne este cunoscut mai ales din începuturile evului mediu, când Sarmații umplu din nou Europa cu modèle artistice iraniene, resp. siberiene. Ca și la Krasnokutsk însă, așà și la Craiova, avem de-a face cu artă veritabil scythică. Și dovada ne este procurată de alte monumente, unul din Dacia, altul din Pannonia, de origine ambele din castre romane, unul dela *Cristești* (Maroskeresztúr) lângă T.-Mureșului (fig. 255), celălalt dela *Bregetio* (fig. 394), reproducând absolut credincios, în fibule, vechiul motiv scythic de pe Nipru și de pe Jiu. Acest motiv, care împreună cu altele de reminiscență hallstatto-La Tène, dela *Bregetio* (v. fig. 394), ne amintește în stilizarea capetelor de animale în special fibulele dela *Mikhalkovo* (mai jos pl. XV fig. 1, 4 și 5) ori animalele dela *Dălj*, și *Pașachioi* (pl. XVI fig. 4 și mai sus, fig. 226), e cu totul altfel tratat în vremea năvălirilor din sec. IV și cei urm. E de ajuns să comparăm d. p. cu plăcile dela Craiova și derivatele

[1]) Fiala, in *W. M. a. BH.* III 1895, p. 15 sq. cu fig. 39 și 40: ambele monumente (din Dacia și Bosnia) fiind probabil sau de origine, sau măcar de influență veneto-illyră.

[2]) Cf. Minns, p. 157 sqq.

[3]) Pentru acestea și o sumă altele vezi capitolul I al acestei lucrări.

lor podoaba de bronz găsită într'un mormânt din timpul migrațiilor la *Pásztó* în Heves, fig. 318, pentru a înțelege că în sec. IV a. Chr. ne aflăm încă în tradiția bună greco-scythică, fie și atunci când technica e mai curând orientală, în vreme ce în sec. IV p. Chr. orientalismul biruește total și pentru a înțelege operele de artă ale vremii trebuie să mergem în Persia, Turkestan și Siberia.

Tot așà avem a judecà vasul de pământ dela *Muhipuszta* în Borsod, de artă locală, puternic influențată de cea greco-scythică dela sfârșitul hallstattului (fig. 258), atunci când îi găsim la *Novocerkask* strănepotul din vremea sarmatică, în aur (la Minns, p. 235): aceleași motive de inspirație revin în cele două epoce de artă greco-iraniană, dar în vreme ce prima, cea scythică (pe bază veche ionică) a avut doar un răsunet local, cea sarmatică, reînnoită prin elemente autentice din Asia, s'a întins peste tot definind o întreagă perioadă a culturii europene.

Fig. 318. Podoabă de bronz dintr'un mormânt de pe vremea năvălirilor, la *Pásztó* în Heves, după Hampel, în *AÉ*. X 1890, p. 87, fig. 4.

Dar mai e încă o serie de obiecte «scythice» absolut caracteristice pentru hallstattul II getic. Sunt inelele spirale, deschise, de bronz și de electron găsite destul de frecvent în Dacia și în Ungaria, fie netede, fie cu crestături transversale dese (v. fig. 319), în genul cerceilor dela Sărăsău (fig. 216), și cu unul din capete stilizat adesea în chip de protomă de animal fantastic: balaur, șarpe, etc.[1]).

Ori noi cunoaștem astfel de bestii spăimoase tocmai din lumea cimmero-scythică. Inelele de electron dela *Pilin* (fig. 319, no. 14) își au analogiile în protomele dela Minussinsk (Minns, p. 244), dela Ananino (p. 258), din tezaurul de pe Oxus (p. 256), dela Susa (p. 271) și în general din derivațiile turano-siberiene ale monștrilor străvechi mesopotamici, izvorul tuturor celor următori (cf. Minns, p. 280, cu Schäfer-Andrae, *Die Kunst des alten Orients*, Berlin 1925, p. 503, 536, 555).

Nici acest element n'a rămas neroditor în Dacia. Probabil în hallstattul II, după modèlele orientale, a fost compus stindardul dacic, cu

[1]) Cf. pentru inelele de electron dela Pilin, bar. Nyáry adnotat de Rómer, in *AÉ*. III 1870, p. 127 sq. fig. 5, 7 și 8, — iar pentru întreaga colecție ungaro-română, Reinecke, în *AÉ*. XVII 1897, p. 23.

balaurul cu gura căscată, pe care-l găsim în vremea romană reprezentat pe monumente, atât de caracter profan (luptele lui Traian cu Dacii, pe columna traiană: v. fig. 359 și pl. XVII fig. 2), cât și de caracter religios («cavalerul thrac» cu stindardul de luptă: v. pl. XVII fig. 1 și Hampel, în *AÉ.* XXIII 1903, p. 327, 361, etc). Iar cât privește motivul șarpelui propriu zis, din cutare inel spiral «scythic», acesta va fi extrem de activ în

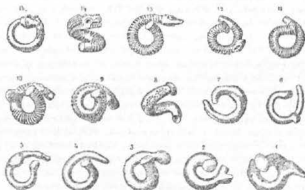

Fig. 319. Inele deschise de bronz și de electron din România și Ungaria, considerate ca scythice sau de infl. scythică, la Reinecke, în *AÉ.* XVII 1897, p. 23.

La Tène-ul mai târziu, când *tezaurele de argint dacice* devin prin bogăția lor un adevărat «pendant» la vechea înflorire a artei aurului din bronzul IV = hallstatt I și din începuturile hallstattului II.

Dimpotrivă nici arta oglinzilor de bronz în stil scythic (v. pl. XXIV fig. 1 și 2), nici în general naturalismul stilului animalier scythic — așà cum îl întâlnim pe clopoții de car și în figurinele dela București și din Ardeal (v. mai sus, fig. 10 sqq.) — n'a creat un curent în Dacia. Deprinși din străvechi timpuri cu stilul geometric, — despărțiți de renașterea decorațiilor figurative, umane și zoomorfe din hallstattul II sudvestic, tocmai prin năvala scythică, — intrați îndată după biruirea și asimilarea Scythilor în cercul de influență celtic, iarăș geometrizant și abstract, dușman și el al naturalismului, — Geții din Carpați vor rămâne neatinși de curentul sudic, anthropomorf și zoomorf, fie greco-scythic, fie greco-illyric, fie greco-italic, astfel încât produsele lor sculpturale

din epoca romană se vor resimţi de această străveche necunoştinţă şi înstrăinare faţă de legile de expresie ale plasticului viu.

Să examinăm deci acum în scurt, ca încheiere a studiului de detaliu de mai sus, care e înfăţişarea generală a culturii din Dacia între 1000 şi 300 a. Chr., deosebind ce e local de ce e influenţă străină.

Locuitorii Daciei sunt în Br. IV (H. I) şi H. II continuatorii direcţi, ca neam şi ocupaţii ai locuitorilor din Br. III. Oriunde s'au făcut cercetări intensive, în Solnoc-Dobâca, în Sălagiu, în Bihor, în Trei-Scaune, în Banat, etc., pretutindeni vedem că Dacia este *foarte intens locuită* în perioada a III-a şi a IV-a a bronzului. Principala ocupaţie este agricultura. Foarte activă a trebuit apoi să fie şi metalurgia, şi anume aproape exclusiv a aramei (transformată în bronz) şi a aurului. Argintul nu joacă decât un rol şters. Fierul nici atât. Studiul aşezărilor din bronzul IV ne arată că ele sunt o simplă prelungire a acelora din bronzul III. Deci între anii 1400 şi 700 a. Chr. nu a fost nici o turburare mai mare în Dacia şi viaţa locală a înflorit nesupărată, ducând la o bună stare generală şi la o mare creştere a populaţiei. Venirea Scythilor la a. 700 a avut urmări foarte păgubitoare: dacă n'au putut schimbà cultura indigenilor, ci dimpotrivă au fost ei treptat desnaţionalizaţi, în schimb prin prădăciunile lor dela început şi apoi prin gospodăria lor nomadă îndelungată au turburat şi sărăcit înfloritoarea viaţă agricolă pe care o găsiseră aici.

Aşezările din Dacia între 1000 şi 300 a. Chr. sunt de două feluri: *burguri*, pe înălţimi ori în poziţii apărate natural prin cursuri de ape, ori mari şanţuri naturale, — şi *sate*. *Burgurile* au un inventar mai bogat şi ales: mult metal şi frumoasă ceramică, de tipuri totdeauna caracteristice pentru ultima modă dominantă. *Satele* au un inventar sărac: metal aproape deloc, iar ceramică de o foarte încăpăţânată tendinţă conservativă, cu elemente neolitice păstrate chiar peste epoca noastră până în a doua perioadă a fierului. Aceasta din urmă împrejurare face foarte grea caracterizarea şi datarea *satelor* din bronzul IV şi hallstattul II, deoarece ne aflăm cu resturile lor de cultură într'un fel de perpetuu ev primitiv, foarte încet şi puţin evoluat, aşà încât numai graţie exemplarelor adesea izolate de *tip nou* avem putinţa de a şti că am trecut de vremea mai veche a bronzului. Acolo unde întâmplarea săpăturii nu ne dă şi aceste tipuri nouă (d. p. forme villanoviene), rămânem extrem de încurcaţi în ce priveşte data mai precisă.

Burgurile locuite de «domnii» locali și oamenii lor par a fi fost destul de numeroase. O statistică a lor nu există însă, cercetările pe teren fiind până astăzi mărginite numai la câtevà localități caracteristice, fie în Ardeal, fie în Vechiul Regat. Mulțimea vârfurilor de lănci și a spedelor și pumnalelor de bronz găsite în «depozitele» de bronz din Dacia ne face să presupunem o *clasă a răsboinicilor liberi* destul de numeroasă în Dacia bronzului IV. După descoperiri, până azi cel puțin, încă izolate, *șefii* întrebuințau la răsboiu *carele de luptă* și se apărau de lovituri cu *scuturi*, *platoșe*, *coifuri* și *cnemide*. Până la venirea Scythilor locuitorii Daciei nu întrebuințau arcul și săgeata, deși această armă le fusese bine cunoscută în vremile mai vechi. Se pare însă că vremea de culminantă înflorire a bronzului: II, III și IV, schimbase felul de luptă și în părțile noastre. Posibil însă ca *glotașii* să fi luptat mai departe cu săgeți cu vârful de *silex*, alăturea de *domnii* cari luptau numai cu arme de metal, lancea și spada, și exclusiv în atacul corp la corp. Nu avem încă material suficient *in situ* (singurul utilizabil), spre a ne puteà pronunță cu probabilitate.

Totuș, cu toată frecvența armelor în depozitele de bronz din Dacia, se pare că răsboaiele nu erau prea pustiitoare și nu împiedecau nici circulația comercială într'un chip mai serios. In adevăr tot *bronzul IV dacic* nu e altcevà — ca aspect cultural — decât un *hallstatt I sui generis*. Toate formele importante ale civilizației italice și veneto-illyrice ale hallstattului I apar și în Dacia. Fabricate autentice sudvestice, aduse prin comerț la noi și chiar dincolo, în Galiția și Podolia, se găsesc în ruine și în depozite la un loc cu produsele industriei locale. Invers, fabricate getice — în special podoabele de aur specifice lumii noastre — se constată în număr însemnat răspândite până la Marea Baltică. Putem chiar identificà principalele drumuri și răspântii: văile Dunării, Mureșului și Someșului: cele două dintâi de legătură spre SV; cea din urmă, spre NV, de racordare, de o parte cu drumul peste pasurile Slovaciei spre Nistru, iar de alta peste aceleași pasuri spre Elba și Vistula. Mari răspântii comercial-culturale sunt: Banatul, în Miazăzi, — Bihorul cu ținutul până la Tisa și dincolo, în Nord, — Țara Secuilor (cu văile de sus ale Mureșului și Oltului), în Răsărit. La aceste răspântii adunarea de bogății din toate direcțiile a dat naștere unei înfloriri economice cu totul excepționale, lucru care se documentează: de o parte prin mulțimea, de alta prin varietatea obiectelor descoperite.

Ca şi clasa ţărănească, *aristocraţia* din Dacia bronzului IV, şi chiar din hallstattul II, după venirea Scythilor, *e profund conservativă*. Podoabele şi vasele de aur fabricate în Dacia, fireşte exclusiv pentru uzul principilor locali, sunt o continuare stilistică aşà de credincioasă a tradiţiei bronzului mai vechiu, încât d. p. brăţările de aur dela Firighiaz au fost *fals* datate ca *mai vechi* decât bronzul IV, pentrucă oferiau o structură oarecum archaică a formelor. Acestui conservatism getic se datoreşte constituirea unei *arte a aurului specific dacice*, ale cărei prelungiri şi influenţe se întind până foarte departe şi până adânc în epoca scythică, de jur împrejurul massivului carpatic.

Portul bărbătesc şi femeiesc, cel puţin la cei bogaţi, e de o rară solemnitate şi de un fast foarte ceremonios, chiar atunci când metalul întrebuinţat pentru creşterea efectului decorativ nu e aurul, ci numai bronzul. Nu numai obicinuitele brăţări şi inele de picioare, cercei şi inele, colane bărbăteşti şi femeieşti, dar extrem de variate ace de păr şi de haine, fibule enorme, diademe şi, mai presus de toate, aplice şi pendantive cusute pe haine, fixate pe cingători late până la 20 cm., pe pieptare şi pe curèle de tot felul, împodobesc pe oamenii bronzului IV şi, în parte, cât a permis nenorocirea scythică, ai hallstattului II. Evident aceste exhibiţii de lux şi vanitate aveau nevoie de un mediu apropriat: ca şi în Creta şi în Mykene, adunări strălucitoare, banchete şi ceremonii în onoarea zeilor, trebuiau să adune împreună pe împodobiţii feudali geţi spre a se admirà şi invidià reciproc. Iar principele la curtea căruia se adunau, trebuià el însuş să dovedească excelenţa sa prin podoabe încă mai bogate ca ale oaspeţilor săi. Aşà avem de pildă a ni-l închipui pe acel feudal fastuos din ţinutul *Trei-Scaune* îmbrăcat în haine presărate cu discuri convexe de aur şi care în burgul său de sub munte dăduse la solemnităţi «halebardierilor» săi de gardă, făcând «la haie», «haches d'armes» *(securi) massive de aur*; ori pe celălalt feudal din ţinutul Bihorului, care întrebuinţà la banchete *vase* în întregime *de aur*.

Se înţelege astfel uşor de ce negustorii de obiecte frumoase de bronz, fabricate în Italia nordică, găsiau drumul până în creerii Carpaţilor, aducând aici situlele şi căldăruşele lor împodobite cu decoraţii geometrice au repoussé şi cu simbole solare ale religiei general răspândite în Europa centrală şi vestică pentru «Apollo» «Hyperboreul», — ca la *Brăduţ*, la *Guşteriţa*, la *Alba Iulia*, la *Fizeşul-Gherlii*, etc., ori cupele lor elegante ca la *Fizeşul-Gherlii*, ori carele minunate de luptă ca la *Arcalia*, ori

coifurile lor «etrusce», ori chiar *săbiile* cu antene, aici în Dacia total necunoscute, etc., etc. O societate bogată, numeroasă și cu gust pentru frumos, ea însăș patroană a unei variate și subtile arte decorative originale, exclusiv geometrice, primià cu plăcere și plătià în aur și bronz din belșug pe simpaticii precursori ai acelor «*negotiatores Italicei*» și *cives Romani negotiandi causa consistentes*, cari cu vreo 700—800 ani mai târziu vor umpleà lumea Mediteranei cu *colegiile* lor așezate între străini și barbari până în fundul Asiei Mici, Germaniei și Galliei,— și cari, nu mai puțin, vor regăsì și drumul, un timp pierdut, al Daciei, la curtea lui Burebista, lui Cotiso, lui Dicomes, lui Duras ori lui Decebal.

«Nobili» și «comuni», toți deopotrivă, după străvechiul rit indoeuropean, își ardeau morții și le îmmormântau cenușa în cimitire comune — «câmpuri de urne» — ori izolate — într'un sicriu de lespezi — închizând-o într'o urnă; o cupă însoțià pe mort — de sigur pentru a aveà cu ce beà la banchetul din cer cu zeii, — și o crațiță făceà pereche cupei — fără îndoeală pentru a primì pe ea demâncarea divină. Pe rugul care arsese mortul se mistuiseră adesea haine scumpe și podoabe de aur, din cari câteodată mai descoperim fragmente în cenușa mortului. Și, archeologia nu ne-a dat până acum mărturia emoționantă, dar istoria ne încredințează, că pe rugul bărbaților nù odată se aruncă de vie și soția, pentru a-l urmà fără întârziere în cer.

Monumente numeroase atât din bronzul IV cât și din hallstattul II ne documentează și în Dacia cultul solar: carul cu cazan de sacrificiu și cele douăsprezece protome de lebede (pasărea sacră a lui Apollon) găsit în părțile *Orăștiei*, barca solară găsită în părțile *Sătmarului*, numeroasele roți ornamentale, îndeobște crucifere, dela *Fizeșul-Gherlii*, dela *Aiud*, dela *Kemecse*, etc., purtate ca pendantive apotropaeice, ori gravate pe cingătorile de bronz, ca la *Gușterița*, — nesfârșita întrebuințare a *cercului* de perle împrejurul unui buton central, pe podoabele de aur și bronz, etc., etc., spre a nu mai vorbi de àcele cu floarea in formă de cruce, de pendantivele și gravurile cu securea dublă, de gravurile cu caii consacrați iarăș Soarelui și de toate ornamentările solare italice de pe vasele original sudvestice dela noi. Toate aceste mărturii arată că simbolul solar nu puteà fi indiferent Geților noștri, dacă-l acceptau și-l repetau ei înșiși. Dar mormintele «scythice» ne spun încă mai mult decât atâta. Iranienii aceștia își avuseră și ei acasă în Asia un zeu suprem ceresc, de caracter luminos: Soarele. Lui *Mithras* ei îi dădeau ca tovarășă feminină pe *Anaitis*. Dar în Sudul Rusiei ei găsiseră pe

marea, străvechea divinitate feminină mediteraneană, *preindoeuropeană*, a producțiunii, a rodirii, a vieții, a *mântuirii* chiar, prin împărtășania cu băutura sacră pe care ea vecinic o ține în cupa adâncă purtată hieratic cu ambele mâni înaintea pieptului (încă din Troia II: cf. Hoernes, *o. c.*, p. 361, fig. 7), — așà cum o vedem pe atâtea reprezentări din Sudul Rusiei (bibl. mai sus, în cap. I și cf. p. 164) și se daseră robi ei. Iar aceeaș străveche divinitate feminină domnise și în tot neoliticul și eneoliticul Daciei și urme ale cultului ei trăiau încă pretutindeni în ținutul thracic: căci ea erà *Diana Regina*. Pretutindeni în așezările premetalice găsim nenumăratele ei imagini; ea continuă a trăi și in vremea bronzului și nu a murit nici până azi, ci numai a devenit «Maica Domnului». Ori iată că, în morminte de inhumare, deci «scythice», la *Aiud*, ca și la *Pișchi* (v. fig. 247 și 242) vedem că pe fruntea mortului a fost așezată o *roată* solară cu alte patru cercuri *în cruce* pe marginile ei. Iar simbolul acesta apotropaeic nu e specific scythic, ci e comun dacic și european central. Ni se pare a surprinde unul dintre momentele evoluției Agathyrșilor dela scythism (încă inhumare) spre getism (cult al cerului, reprezentat prin roata solară). Știm, din texte, că Zalmoxis e zeul *luminei* și că Geții trag cu «arcurile» (suntem — cu Herodot — după venirea Scythilor *arcași* in Dacia) în cer atunci când e furtună, spre a ajutà zeului suprem să alunge demonii întunecați cari-i ascund fața (v. mai sus, p. 151—153). Aflăm acum din inventarul depozitelor și mormintelor, că simbolele solare sudvestice și vestice nu erau refuzate nici de Geți, ba chiar nici de Scythii de pe Mureș, cari treptat se getizau.

Și totuș față de bogăția de relicvii archeologice privitoare la cultul «Marei Zeițe» și al animalelor sacre, pe care-l găsim în eneoliticul dacic: idoli, «coarne de consacrație», mese și scaune ca mobilier simbolic al banchetului divin cu Zeii subpământeni, etc., bronzul IV și hallstattul II getic e relativ sărac în mărturii «teologice». E un fel de vreme *aniconică*, încă naiv și proaspăt indoeuropeană. Zeului nu i se dă o imagine de cult antropomorfă, așà după cum omul care o are, și-o distruge la moarte prin foc, spre a se puteà din nou divinizà. Concluziile trase mai sus în cap. III asupra religiei getice, ca fiind o religie nordică, uraniană, se confirmă deplin prin resturile archeologice.

Dacă năvălirile iraniene împiedecă timp de vreun secol și jumătate (VII—VI, 1), legăturile pe vremuri așà de intense cu Vestul, în schimb în Dacia nu e nici o soluție de continuitate între hallstattul I (bronz IV)

și hallstattul II, și anume, mai ales în cultura rurală a satelor. *Nobilii* — e drept — au suferit: o parte căzuți în lupte, ori prădați și robiți, alta, cei rămași, în orice caz, sărăciți. Deaceea hallstattul II dacic e lipsit de mărturii ale unei arte industriale de lux, importate ca pe vremuri din SV italo-illyric. Doar câtevà lucruri archaice grecești. Dar puține, și venite pe la Răsărit, prin Scythi. Totuș nobilimea dacică nu piere: La Tène-ul o va revedeà în întreaga ei veche putere, bogăție și iubire de strălucire reprezentativă: va fi epoca *tezaurelor de argint* dace, a burgurilor de piatră pe vârfurile munților, etc. In schimb *satele* par a-și fi continuat fără nici o turburare viața lor dinainte și sub stăpânitorii de un timp veniți din Răsărit. Ceramica populară din hallstattul II e o continuare bine susținută a ceramicei din bronzul IV, iar ceramica din La Tène-ul getic e o limpede și variată desvoltare a unor tipuri hallstattiene generale bine cunoscute în Italia și Alpi până în valea Dunării de jos și în fundul Carpaților nordestici. Formele ceramice născute în hallstattul nostru prin imitarea unor tipuri *metalice* venite din Vest se perfecționează și se popularizează în La Tène alcătuind o *facies* specifică getică a acestei culturi de origine greco-celtică, occidentală.

Cât privește pe *Scythii* cari treptat sunt asimilați ori alungați, prea puțin ne mai rămâne dela ei ca amintire în vremile următoare: protomele de animale fantastice la *podoabele* de metal prețios și poate și la *stindardele* dacice; o mai mare accentuare a cultului «Marei Zeițe»; de sigur *armele* scythice, și anume procedee de tactică și strategie, dat fiind rolul *arcașilor călări* pe cari-i introduc și Geții în organizarea lor militară; în sfârșit anume elemente nouă, solare, în cultul thracic al zeilor cavaleri. Dar toate aceste aporturi scythice sunt vizibile monumental abià în La Tène și în vremea romană. Prin urmare va fi să revenim asupra lor la locul cuvenit.

Cu acestea trecem la a doua parte a capitolului VI: *La Tène-ul getic.*

In anul 335 a. Chr., când Alexandru cel Mare trecuse Dunărea la Geții din câmpia munteană [1]), printre soliile vecinilor direct interesați de amestecul Macedoneanului în treburile dela Dunărea de Jos, venite să-l salute la întoarcerea lui spre casă, erà și una dela «*Celții* lo-

[1]) V. mai sus, cap. II, p. 43 sqq.

cuitori la golful ionic), adică la Adriatica. E un punct cronologic de cea mai mare importanță și cu atât mai sigur cu cât el este fixat de un contemporan, martor ocular al evenimentelor, Ptolemaios al lui Lagos. Nu abià dela 280 a. Chr. încoace [1]), ci încă de pe la mijlocul secolului al IV-lea a. Chr. influența celtică la Geții din Dacia a putut fi activă. Dacă deci mai sus am luat ca punct de plecare al celei de-a doua vârste a fierului anul 300 a. Chr. nu am înțeles să anticipăm, ci mai degrabă să postpunem prudent începuturile epocei La Tène la o dată când n'ar mai puteà fi nici o discuție despre existența ei absolut sigură pe tot teritoriul Daciei.

E caracteristic în această privință că Paul Reinecke, pornind dela un punct de vedere pur stilistic, constată existența primei perioade La Tène: 400—300 a. Chr. (la el La Tène B) atât la *Sedriaș* în Odorheiu, cât și la *Prejmer* (Tartlau lângă *Brașov*) și la Wurmloch lângă *Kopisch*: în primul și al treilea loc după fibulele din La Tène-ul vechiu găsite acolo, în al doilea după obiectele dintr'un mormânt (duse la muzeul din Sibiu: harnașament, resturi de car, cercuri de butuc și șine de roată, resturi de spede, etc.) [2]). Cu atât mai mult deci vom puteà constatà mai jos resturi La Tène din sec. IV a. Chr. atât în V Daciei în câmpia Tisei, cât și în S ei, în câmpia Dunării. Cât privește NV: regiunea getică dinspre Muncaciu am accentuat și mai sus p. 298, că a trebuit să cunoască pe Celți încă dela începuturile La Tène-ului propriu [3]).

Totuș ar fi o greșală să trecem Dacia printre regiunile Europei centrale care au cunoscut deopotrivă toate perioadele celei de-a doua epoce a fierului. Cercul de fier celtic s'a strâns complet în jurul massivului carpatic locuit de Geți, de-abià în cursul sec. III a. Chr. [4]). Și în Dacia, ca și în Cehoslovacia și Jugoslavia, ca și într'o mare parte a Ungariei, La Tène-ul este intens activ deabià din a doua perioadă a lui, c. 300 a. Chr. (Reinecke: La Tène C) [5]).

---

[1]) Data marilor năvăliri celtice în peninsula balcanică: mai sus, cap. II, p. 65 și urm.

[2]) Paul Reinecke, *Zur Kenntniss der La Tène-Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen*, in *Festschrift zur Feier des 50-jähr. Bestehens des röm.-germ. Centralmuseums zu Mainz*, Mainz 1902, p. 61.

[3]) Păstrăm, cu Tischler, vechea împărțire în trei epoce La Tène, numind (cu Forrer) La Tène-ul A al lui Reinecke *(l. c.*, p. 58 sq.) Archaeo-La Tène, în sensul de trecere dela Hallstattul ultim spre adevăratul La Tène dacic.

[4]) V. mai sus, cap. II, p. 65 și urm.

[5]) Cf. Déchelette, *o. c.* II 3, p. 919 cu p. 915. Vom reveni mai jos cu amănunte.

Numărul așezărilor aparținând vârstei a II-a a fierului e așă de mare în Dacia încât o înșirare topografică a descoperirilor ar fi cu totul oțioasă. Experiența noastră pe teren ne-a arătat că ele se găsesc deopotrivă de bogate și caracteristice atât în Ardeal cât și în Muntenia și Moldova. Harta III, pe care am alcătuit-o exclusiv pe baze bibliografice, e mai mult un exemplu despre generalitatea extinderii culturii La Tène la noi, decât un conspect de total al localităților. In această privință este de ajuns să spunem că numai județul Trei Scaune, «relevat» de regretatul Dr. László și colaboratorii săi, ori regiunea dela S de București, din Burnas și până în Bărăgan, «relevată» de mine și colaboratorii mei, cuprinde zeci de localități La Tène, cari abia de pot încăpeà pe o hartă de scară mai modestă. Această puternică extensiune și intensitate a culturii La Tène în Dacia scutindu-ne de înșirarea parțială a descoperirilor ne obligă însă dimpotrivă a trată cu amănunte *formele* specifice regiunilor noastre, distingând eventual *tipurile* particulare care s'ar fi constituit în cutare ținut spre deosebire de altul. Astfel dară în cele de mai jos vom încercà o sinteză tipologic-cronologică a culturei La Tène în Dacia pe baza materialului publicat până acum și, în parte, a materialului inedit cules de noi prin muzee și din săpături, dovedind, credem, destul de convingător—împotriva părerilor de până acum, exprimate în special de Reinecke [1]) și Márton [2]) — că *La Tène-ul dacic e* de fapt *o formă bine individualizată, cultural și etnografic, a La Tène-ului general european.*

Și încă un lucru trebuie accentuat încă dela început: a atribui cultura La Tène din Dacia unei populații celtice, erà posibil înainte de a se cunoaște enormul număr de așezări La Tène presărate pe toată întinderea Daciei; astăzi însă, când nu mai judecăm după câteva obiecte izolate de prin muzee, ci după însăș resturile autentice de pe teren, trebuie să înțelegem adevărata stare de lucruri, care e asemănătoare cu aceea din regiunile pur germane din N, intens pătrunse de *forme de cultură*, dar nù și de *populație* celtică. Geții înconjurați, începând din sec. IV, de jur împrejur de neamuri celtice, care nu numai au trecut pe aici, ci s'au așezat statornic, pentru a fi apoi treptat-treptat cucerite

[1]) Reinecke, *l. c.*, p. 54 devalorează La Tène-ul estic; el crede că această epocă de cultură ar fi numai celto-germanică, iar Răsăritul ar fi propriu zis *scythic*.

[2]) In *Actele Congresului intern. de Anthrop.*, dela 1902, Monaco, II 1908, p. 71: indigenii din Dacia n'au influențat La Tène-ul, care *ne forma pas de nouveau type local*, neamestecându-se cu civilizația autochthonă.

şi getizate (v. mai sus, cap. II şi V), au primit cu aceeaş simpatie şi chiar într'o mai largă măsură ca pe vremuri fabricatele italice şi alpine, acum fabricatele industriei celtice, în care ei vedeau expresia unor tendinţe spirituale mult mai înrudite cu cele proprii lor, decât ar fi putut eventual fi produsele industriei greceşti. Astfel geometrismul getic se fortifică prin cel celtic şi nu e expus la ispitele anthropomorphismului şi zoomorphismului, naturalist, elenic ori greco-scythic. Dacia îşi creează, ca şi în hallstattul I şi II, aşà şi în cursul La Tène-ului, un stil artistic-industrial propriu: bazele acestui stil sunt cele tradiţionale indigene încă din vârsta bronzului, atât ca forme cât şi ca decor; desfăşurările noului stil sunt însă evident expresia unor vremi schimbate şi a unor influenţe proaspete.

Cât priveşte cultura grecească, a cărei presiune asupra Daciei, dela Alexandru cel Mare încoace, devenise din ce în ce mai energică, luând până şi calea cuceririlor răsboinice în stânga Dunării, ea a fost în chip natural redusă — prin rezistenţa getică — la un rol aproape numai economic, putând fi transmisă exclusiv pacinic prin negustorii greci veniţi la noi, şi nu a putut exercità şi o acţiune politică şi naţională, printr'o stăpânire efectivă, — centrul de operaţii grecesc fiind prea slab, la Pontul Euxin, ori prea depărtat, în Macedonia sau Asia Mică.

Aşà se explică de ce Dacia rămâne şi aproape în tot cursul vârstei a doua a fierului o ţară legată de viaţa Europei centrale, cu orientare spre Vest, iar mersul biruitor al *Elenismului*, care transformă întreg Răsăritul şi Sudul, se opreşte neputincios la Dunăre, lăsând toată regiunea enormă dintre Dunărea Mijlocie, Elba de Sus şi Dunărea de Jos, cu centrul în cadrilaterul muntos transilvan, în voia *Celtismului*.

Paul Reinecke examinând începuturile La Tène-ului în «Ungaria»[1]) arată introductiv că în afară de Pannonia, nu apar monumente «celtice» din cea mai veche perioadă La Tène decât în regiuni răzleţe din N şi S Ardealului; că elementele mai vechi din aşà zisele «tezaure de argint» aparţin La Tène-ului mijlociu şi sunt de datat către a. 200 a. Chr.; că multele comori de monete celtice aparţin ultimului La Tène şi că Celţii sunt mereu localnici în părţile de sus ale Tisei, în special în regiunea Muncaciului, unde descoperirile făcute de Lehóczky[2]) au a fi datate din sec. I a. Chr. După această clarificare el trece la analiza

[1]) *Magyarhoni emlékek a La Tène-kor kezdetéről*, în *AÉ*. XVIII 1898, p. 306 sqq.
[2]) Publicate în *AÉ*. XVII 1897, p. 333 sqq. Pentru alte citate v. mai jos, p. 496.

câtorva obiecte alese a căror dată o stabileşte precum urmează. 1⁰ Plăcile mari de argint (reprod. la p. 308) din Muzeul Naţional dela Budapesta (cf. la noi fig. 320), fără nici o determinare precisă, analoage cu altele din colecţia Egger, de provenienţă din comitatul *Borsod*, sunt de datat pe baza comparaţiei cu alte monumente asemănătoare încă de stil geometric şi cu predilecţie pentru svastika, din sec. V a. Chr. Fără a fi încă pur La Tène, ele nu mai sunt nici simplu hallstatt II.—2⁰ Acelaş e cazul cu coiful din comitatul *Turocz*, în Slovacia nordică (v. fig. dela p. 311, la noi fig. 321) şi 3⁰ cu spada de fier cu duble antene dela *Szendrö*, în *Borsod*, găsită se pare împreună cu un cuţit de fier, iarăş de formă foarte veche (fig. 3, 4 şi 5 dela p. 315, la noi fig. 322). In special spada [1]) se leagă cu altele analoage din Boemia, Germania sudică şi Francia nordică, sau chiar Anglia, ţinând de cultura pe care o constatăm în sec. V între Marna şi Rinul mijlociu. Reinecke conchide pe baza acestor documente că şi în «Ungaria», de fapt în Carpaţii nordici, între March şi Tisa superioară, Celţii au ajuns a locui încă din sec. V a. Chr. Totuş el notează că formele de civilizaţie celtică de aici, şi în general din regiunea Dunării mijlocii, constatate mai ales în mormintele din sec. IV, prezintă un aspect deosebit de cele din Vestul celtic, din Boemia şi până în Francia. Este deci vorba de neamuri celtice deosebite: ori, noi am încercat a demonstra mai sus, p. 298, că găsim în NV Daciei pe aceeaşi *Taurisci*, pe cari-i cunoaştem din Alpii estici şi pe Drava la vale, deci un neam celtic diferit de cele nord alpine, în frunte cu *Boiii*.

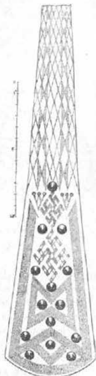

Fig. 320. Placă de argint archaeo-La Tène din comit. Borsód, după Reinecke, în *AÉ.* XVIII 1898, p. 308.

[1]) Cf. şi Fr. von Pulszky, *Monuments de la domination celtique en Hongrie*, în *Rev. Arch.*, 1879, II, p. 215 sq., publicat şi pe ungureşte în *Archaeol. Közlemények*, XIII 1879, p. 1 sqq.

Am insistat mai pe larg asupra expunerii lui Reinecke, tinzând la găsirea unui archaeo-La Tène (La Tène A) în Carpații nordici și pe Tisa, pentrucă o atare demonstrație ne învederează încă și mai clar faptul accentuat mai sus, că deși Celții sunt numeroși împrejurul Daciei încă din sec. IV a. Chr. (după Reinecke încă din sec. V), totuș La Tène-ul dacic începe intens abià după 300: dacă Celții ar fi *cucerit* Dacia, formele La Tène ar fi devenit comune la noi încă dela sosirea lor; *influențând-o* numai, *dela distanță*, evident apariția formelor celtice în Dacia e mai înceată și deci mai târzie. In adevăr, chiar dacă inventarul de mormânt archaeo-La Tène publicat de M. Roska în *Arhivele Olteniei*, V 1926, p. 50 (v. la noi pl. XXVI) ar fi dela *Silivaș* în Alba-de-Jos, ceea ce nu e tocmai sigur, el ar rămâne deocamdată *unic* în părțile noastre; între acest mormânt, resp. între resturile din Carpații nordici și de pe Tisa, mai sus pomenite, și majoritatea descoperirilor din La Tène II (mijlociu) din Dacia e o *diferență de timp de aproape două secole*. In schimb procesul petrecut încet și solid în acest timp e general: *întreaga Dacie acceptă formele vestice* și până în cele mai mărunte sate dela noi, fabricatele de tip nou, firește, mai ales *ceramice*, dar însoțite și de numeroase obiecte de uz comun, în fier, apar în amestec sau suprapunere cu vechile forme locale din bronzul târziu, ori chiar de amintire neolitică. Ludovic Márton a observat și el, pentru *Ardeal*, aceeaș stare de fapt: locuitorii primului La Tène, Celții, invadând în Ungaria au găsit mai multe popoare, cu industrii locale diferite, peste cari ei au întins deopotrivă pe a lor: *mais en Transylvanie nous ne connaissons qu'un cimetière qu'on puisse attribuer à ces populations* (Celții); en dehors de ce cimetière, nous ne trouvons dans cette partie du pays, que des trésors de l'époque La Tène récente, mêlée d'influences romaines [1]). In amănunte cele spuse de Márton la 1902 s'au arătat pe urmă prin desco-

Fig. 321. Coif archaeo-La Tène din comit. Túrócz, după Reinecke, în *AÉ.* XVIII 1898, p. 311.

[1]) Citatele acte ale *Congr. dela Monaco din 1902*, II Monaco 1908, p. 71.

periri, ca neîntemeiate. Liniile generale sunt însă exacte: *civilizația Daciei continuă a avea și în vârsta a II-a a fierului un habitus autochthon.*

Dăm dela început toate aceste lămuriri deoarece un observator superficial examinând anume forme superioare de cultură La Tène dacică, precum sunt d. p. *cetățile de pe vârful munților*, de technică evident central- și vest-europeană, strâns înrudită cu cea celtică, ar fi eventual înclinat a vedeà în aceste burguri semne ale unei stăpâniri celtice asupra Daciei și anume chiar în inima ei, în munții Huniedoarei, — ceeace este dela început puțin probabil, atât pentru cele spuse mai sus, cât și pe baza unor argumente pe care le vom da mai jos, la locul trebuitor.

După cum dară Scythii în sec. VII aduseseră cu ei în Dacia forme extrem-orientale, doar puțin mitigate de influența culturii elene din N Mării Negre, așà Celții aduceau în sec. IV forme extrem-occidentale, de origine mai mult barbară decât elenă-massaliotă. Este însă pentru noi o datorie de a accentuà chiar deacum, că progresele tehnice pe cari Celții le introduc, fie prin prelucrarea meșteșugită a fierului, care abià acum începe a jucà un rol real în cultura getică, fie prin roata olarului, care revoluționează întreaga ceramică din Dacia, iarăș abià acum cunoscută la noi, sunt așà de profund reformatoare pentru aspectul civilizației dela noi, încât ele lasă cu mult în urmă fie influența italică, veneto-illyră și hallstattiană dintre a. 1000 și 700, fie pe cea scythică de după a. 700.

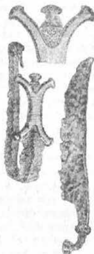

Fig. 322. Spadă archaeo-La Tène și cuțit vechiu La Tène dela *Szendrő* în comit. Borsód, după Reinecke, în *AÉ.* XVIII 1898, p. 315.

Căci cultura La Tène erà o adaptare fericită, și repede îmbrățișată de toată lumea barbară, a elenismului clasic occidental[1]) la nevoile unei vieți modeste rurale, pe care o intensifică și îmbogățià în chip cu totul neașteptat prin utilajul perfecționat și numeros ce i-l puneà la dispoziție: fierul de plug, coasa, cleștele, foarfecele, râșnița de mână rotativă,— pentru a nu mai vorbi de

[1]) Pentru nașterea culturii La Tène în N Massaliei, cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 58; pentru originea ei în ținuturile dela Rinul mijlociu, v. Déchelette, II 3, p. 912. In orice caz începuturile ei sunt prin a. 500 a. Chr.

moneta, în special de argint, care acum circulă curent pretutindeni, pornind din turnătorii barbare, — de scrisul grec, ori apoi latin, — de pomenita roată a olarului, etc.[1]). Europa «neclasică» e greco-italizată, înainte de a fi cunoscut personal pe Italicii, cari o vor cucerì. Venirea Romanilor va aduce astfel o cultură așà de aproape înrudită cu aceea pe care indigenii din Gallia, din Alpi ori din Carpați o posedau de câteva secole, încât romanizarea va fi mai mult o adaptare de nuanțe, decât o transformare din temelii.

Dar ceeace e încă mai important de stabilit în aceste rânduri introductive e calea relativ pacinică pe care cultura La Tène s'a infiltrat în Dacia. Fără îndoeală, încercări violente de a năvăli în cadrilaterul transilvan nu au putut lipsi. Mormintele pur celtice, iar nu getice La Tène, de pe valea superioară a Someșului, la *Apahida* (v. mai jos) ne arată că o parte din Celții de pe Tisa superioară au reușit să se infiltreze pe poarta cea mare nordvestică a Ardealului destul de departe în interior. Dar lipsa formelor *vechi* La Tène în Dacia, deci din vremea când Celții erau în plină ofensivă biruitoare, și mulțimea formelor *nouă* La Tène, deci din epoca marelui *keltokton*, Burebista, și a urmașilor săi, sunt o dovadă că formele La Tène ale culturii a doua a fierului în Dacia[2]) n'au fost impuse de Celți, ci au fost adoptate, liber, de Geți.

Cu aceste precizări credem lămurită atât chestiunea *cronologică* — începuturi încă din sec. IV, dar adevărată înflorire deabià în sec. II și I a. Chr. și I p. Chr., — cât și chestiunea *etnografică* — nù Celții, ci Geții sunt cei cari desvoltă cultura La Tène în Dacia[3]).

Să trecem deci la însăș expunerea formelor getice ale culturii La Tène, procedând, ca și pentru hallstatt, nu numai descriptiv, ci și istoric-evolutiv, adică încercând mereu a arătà și *originile* formelor descrise, resp. legătura lor cu viața mai veche din Dacia.

Locuințe. Sate și Cetăți. După cum s'a relevat și pentru Vestul celtic[4]), casele central-europene din a doua vârstă a fierului nu se

[1]) Cf. Hoernes, *o. c.*, p. 562.

[2]) Articolul citat al lui Pulszky, din *Revue Arch.* 1879, II, e firește astăzi antiquat, în ce privește determinarea celtismului obiectelor din prima și a doua vârstă a fierului getic.

[3]) *Moldova* constitue însă o excepție, fiind intens locuită încă din sec. III a. Chr. și de Celți, cari numai treptat-treptat se vor topì în massa getică (v. mai sus cap. II și, în special, V).

[4]) Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 942.

deosebesc aproape întru nimic de cele din neolitic: aceiaşi pereţi de nuele împletite în chip de gard, lipiţi pe dinăuntru şi pe dinafară cu lut, şi eventual neteziţi şi spoiţi cu o oarecare grijă (cf. mai sus, cap. IV, p. 184); aceleaşi acoperişuri de paie sau de stuf; aceeaş strâmtime a încăperilor şi aceleaşi vetre de foc într'un colţ al camerii de locuit, ridicate cu 30—50 cm. deasupra nivelului încăperii. La noi, spre deosebire de Gallia şi alte regiuni ale Europei, casele sunt patrulatere încă din neolitic. In afară de uşă ele au şi ferestre. La munte ele sunt din bârne, şi mai încăpătoare, având în deobşte două camere (v. mai sus, cap. III, p. 134 şi 135). Săpăturile noastre din câmpia munteană [1]) şi din valea Mureşului [2]), cu specială atenţie la vârsta fierului, au adus în afară de lucrurile cunoscute dela *Crăsani* (mai sus, cap. IV) şi de generalităţile aici expuse, încă diferite precizări interesante. Staţiunea La Tène dela *Zimnicea*, databilă prin amforele greceşti cu stampile ca existentă încă dinainte de a. 200 a. Chr., a întrebuinţat trestia nu numai pentru coperişuri, ci şi pentru pereţii caselor, construiţi după maniera gardurilor de trestie din regiunile bălţoase până în ziua de azi. In schimb, pentru temelii şi vetre găsim aici frecvent întrebuinţate blocuri informe de piatră. La fel e întrebuinţată piatra în staţiunea La Tène (pe baze mai vechi din vârsta bronzului) dela *Lechinţa de Mureş*. Ceeace e preţios de constatat aici e dimensiunea mai mare a locuinţelor — c. 4 m. faţă de cei 2 m. dela Crăsani — şi nivelul lor puţin îngropat: c. 50 cm., aşà că pentru a intrà în casă trebuie să cobori două trepte. Dimensiuni tot aşà de mari ale locuinţelor s'au constatat şi la *Mănăstirea*, la gura Mostiştei, unde staţiunea La Tène pare a avea începuturi foarte vechi, confirmate apoi, pentru La Tène-ul mai vechiu prin amforele thasiene găsite aici. Se pare că întrebuinţarea pietrei a stat mai ales în legătură cu umiditatea prea mare din regiunile de apă, căci în aşezările înalte şi ferite de inundaţii, ca *Tinosul* şi *Crăsanii*, piatra lipseşte. Ne trebuesc însă date mai numeroase pentru a ne puteà pronunţà definitiv în această privinţă. Ceeace totuşi putem stabili cu siguranţă, după resturile

[1]) Incă inedite: vor apare treptat în revista *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, I, 1924 şi II 1925: fiecare din colaboratorii mei iscălind personal raportul asupra descoperirilor ce a făcut, precum urmează: d-l Andrieşescu la *Zimnicea*, d-l şi d-na Vulpe la *Tinosul*, d-l Ştefan la *Mănăstirea*, d-l Popescu la *Lechinţa de Mureş*, d-l Christescu la *Boian*, d-l Andrieşescu, împreună cu mine, la *Crăsani*, etc.

[2]) *Idem, ibid.*

dela *Sighişoara* (în Muzeul Oraşului), e că pământul ars, împodobit cu frumoase motive decorative, a servit nu numai pentru fabricarea vaselor, ci şi pentru turnarea de mari plăci decorative, fie ca mese votive, fie ca table votive; ori pur şi simplu ca plăci ornamentale în locuinţele şefilor bogaţi, indiferent dacă în legătură cu cultul zeilor ori nu.

Dar săpăturile din Munţii Huniedoarei, în special la *Costeşti* precum şi cercetările cu sondagii la *Grădiştea Muncelului* au arătat că nici construcţia în piatră cioplită şi în cărămidă mare, uscată la soare, nu a rămas necunoscută Dacilor pentru zidirea locuinţelor lor. De altă parte la *Grădişte* avem un întreg sistem de încăperi în zid regulat atât de cărămidă arsă cât şi de piatră prinsă cu mortar de var [1]). Dar această cetate se vede clar a fi cunoscut şi procedeele romane de construire, deci nu ne poate servi ca document pentru La Tène-ul pur. Dimpotrivă burgul dacic dela *Costeşti* cuprinde exemple de locuinţe ridicate exclusiv după procedeele indigene. Anume [2]) în partea cea mai înaltă a muntelui, pe care s'a ridicat cetatea, constatăm nişte enorme substrucţii quadrangulare de blocuri de piatră ecuarisată (pl. XXVII): pietrele sunt aşezate unele peste altele fără mortar, dar, de sigur, ca şi zidurile turnurilor şi curtinelor cetăţii (v. mai jos, paragraful respectiv), erau prinse între ele cu crampoane de lemn; deasupra acestor temelii (înalte de 1—2 m.), puse pe stânca vie, se ridicaseră pereţii clădirilor, făcuţi din cărămizi mari de formă, obicinuit, mai mult patrată decât dreptunghiulară (de grosime şi lăţime aproximativ duble faţă de cărămizile actuale), uscate numai la soare, iar nu arse, şi prinse între ele tot cu lut galben, foarte subţire pus, doar de câtiva milimetri grosime (pl. XXVIII, 1). Scări de piatră frumos săpate duceau la nivelul locuit, superior celui de bază (pl. XXVIII, 2). Unghiurile clădirilor poartă un ornament rectilinear vertical, sculptat de sus în josul blocurilor (pl. XXIX, 1), imediat lângă colţul zidurilor. (Splendidă ceramică «celtică», probabil importată, găsită în ruine, împreună cu monete dela Histria şi Mesambria şi multe descoperiri mărunte de metal, datează şi identifică aşezarea). Acest mod de construcţie al locuinţelor (cf. pl. XXIX, 2) de mare aparat (palate ale principilor locali daci) a rămas fireşte excepţional, necesitând

[1]) Vezi tot materialul la Fináły în *AÉ.* XXXVI 1916, p. 11 sqq.

[2]) Dăm aici numai simple indicaţii sumare pe baza a două vizitări ale săpăturilor, înainte de încheierea lor. O dare de seamă amănunţită, a d-lui Teodorescu, va apare mai târziu.

prea mari cheltueli. In munte felul comun de a face casele a trebuit să fie cel notat şi pe columna lui Traian, din bârne de lemn, dealtfel ca până astăzi.

Evident tot ultimului La Tène, şi anume sec. I p. Chr., dar formei acum quasi-romanizate, trebuie să atribuim, cum am amintit, atât clădirile de locuit dela *Grădiştea Muncelului*, cât şi acelea cari se anunţă indirect, prin zidurile de technică sudică ale burgurilor, fie la *Piatra Roşie*, fie în alte locuri [1]). Dar technica acum schimbată trebuià să ducă şi la o modificare a planurilor construcţiilor. In adevăr zidul în întregime de piatră, ori de cărămidă arsă, bine consolidat cu mortar de var, suportă înălţimi mult mai mari şi dimensiuni ale spaţiului închis mult mai vaste, decât zidurile de «chirpici» ale La Tène-ului II şi III 1. Şi deaceea meşterii cari îl lucrau nu transcriau în tehnica nouă planurile vechi dace, ci introduceau idei architectonice străine, — în vreme ce dimpotrivă «palatele» dela Costeşti, cu baza de piatră şi corpul de cărămidă nearsă, nu fuseseră de fapt decât o transcriere în forme crescute a vechilor case rustice cu pereţii de nuiele lipite cu lut galben şi temeliile de piatră neregulată, susţinând solid parii gardului care alcătuià «zidurile».

Când a început să fie înlocuită tehnica dela *Costeşti* cu cea dela *Grădişte*, e greu de precizat. Dar caracterul din toate punctele de vedere «preroman» — oarecum archaic, dacic — al Costeştilor ne face să bănuim că palatul de aici a putut fi anterior chiar lui *Burebista*, când Dacia erà intens pătrunsă de influenţe greco-romane. Iar ceeace ştim despre relaţiile regilor *Cotiso* şi *Dicomes* cu Romanii (mai sus, cap. II, p. 84 sq.) ne îndeamnă a exprimà ipoteza, că încă de pe vremea lor, deci din a doua jumătate a secolului I a. Chr., penetraţia romană la curţile principilor trebuie să fi fost în plină eflorescenţă şi să fi introdus şi modèle nouă de construire a locuinţelor.

Firesc lucru, o atare penetraţie privià, ca de obiceiu, exclusiv clasa suprapusă. Satele rămân mai departe în aspectul tradiţional, de legături cu cel mai îndepărtat trecut, încă din neolitic. Staţiunea La Tène III 2 (datată ca în activitate încă pe la 50 p. Chr.) dela *Tinosul* pe Prahova [2]), prezintă exact acelaş sistem primitiv de locuinţe ca şi toate celelalte localităţi La Tène din câmpia munteană, deşi, altfel, bogăţia fabricatelor industriale: unelte, podoabe, ceramică, e superioară celorlalte

---

[1]) Vezi lista la Finály, *l. c.*, p. 33.

[2]) Săpăturile făcute de R. şi E. Vulpe aici sunt publicate în *Dacia* I.

stațiuni și influența greco-romană e bine precizată, până chiar și prin frumoase vase de bronz de cel mai pur caracter italo-elenistic, augusteic.

Ca și locuințele, așă și *satele* din La Tène păstrează în multe privințe străvechile tradiții de așezare încă din neolitic. Un sat nu e ca azi o colecție de mari curți, grădini și livezi, cu case presărate destul de rar prin bogăția de plantații și locuri goale, ci e o îngrămădire până la extrem, pe un spațiu foarte mic, a unor locuințe ele însele minuscule, astfel ca spațiul să fie cât mai economisit. *Un sat e în aceeaș vreme un mic fort întărit* [1]: așezat îndeobște pe malul cât mai abrupt al unei ape, sau pe vreun promontoriu care înaintează într'un lac ori un râu, sau, de e posibil, pe o insulă ori măcar o peninsulă, satul e apărat spre partea unde se unește cu restul ținutului înconjurător cu un mare șanț, care pe alocurea *(Poiana, Zimnicea, Tinosul)* e dublat spre interior de valul respectiv. Dar acest sistem de așezare nu diferă de cel din neolitic și eneolitic, decât doară prin faptul că îi e adesea inferior în ce privește talentul de a alege locurile bine apărate dela natură. Se poate ca nici să nu mai fi fost nevoie de o alegere prea strictă, vremile fiind mai blânde, dar faptul rămâne: *Ariușdul, Sultana, Fundu-Chiselet, Gumelnița* (din neolitic-eneolitic) sunt mult mai strategic situate decât d. p. *Piscul Coconilor, Mănăstirea, Tinosul,* ori *Crăsanii* (din La Tène).

Valul ridicat în interior pe malul șanțului e consolidat doar cu pari înfipți până la pământul viu, deci numai cu *palisadă*, iar nu și cu piatră. In ce privește sistemul asigurării valului printr'un nucleu de piatră, adevărat zid interior peste care a fost apoi îngrămădit pământul bătut bine și consolidat cu pari [2], nu știm până acum dacă a fost cunoscut și în Dacia. Burgul dela *Costești* își are terasele sale, care îl înconjură ca tot atâtea fortificații secundare concentrice, apărate de valuri foarte înalte, al căror interior erà consolidat prin enormi șarampoi de un diametru mergând până la 30 cm. și așezați vertical, destul de regulat, pe linia mediană a bazei valului. Dacă valurile acestea de apărare [3]

[1] E adică, aceea ce și mai târziu erà un *fossatum*.
[2] Asupra acestui sistem de valuri în epoca fierului, în Silesia, în Saxonia și mai departe în Apus, cf. Déchelette II 2, p. 703, 708 și în general p. 701 sqq.
[3] Cf. pentru problema valurilor și zidurilor calcinate și vitrificate, Déchelette II 2, p. 704 sqq.

au fost încă mai întărite prin ardere, e cu totul dubios. Valul dela *Tinosul*, care se prezintă la suprafaţă ca foarte calcinat a fost de fapt intens presărat cu locuinţe şi e plin de resturi ceramice şi metalice de cel mai mare interes: calcinarea lui a provenit deci dela marele incendiu care a distrus locuinţele aşezate deasupra lui. In ce priveşte *Zimnicea* nici măcar o ardere mai intensă nu se poate constată pe val. Credem deci, după experienţa ce o avem din Dacia, a răspunde *negativ* la problema pusă de învăţaţi, dacă în La Tène a fost sau nu întrebuinţat sistemul calcinării sistematice a valurilor de întărire, care înconjurau satele ori cetăţile acelei vremi [1]).

De adevărate *uliţe* în satele La Tène nu poate fi vorba; locuinţele sunt aşà de înghesuite unele în altele încât nicăiri în săpăturile noastre de până acum nu am putut deosebi, între grămezile de resturi arse ale caselor, spaţii suficient de largi şi de regulate, pe cari să le putem considerà drept străzi ori pieţe. De fapt, pe suprafaţa destul de restrânsă a acestor aşezări, cari rar întrec întinderea de 1 ½—2 Ha., deci corespund şi din acest punct de vedere cu satele contemporane din V celtic (v. d. p. la Déchelette II 3, p. 974 şi 975 planul satului breton din Glastonbury în Somersetshire), abià de erà loc pentru cele 100—150 minuscule locuinţe în care se îngrămădià doar pentru odihnă ori apărare populaţia, altfel răspândită pe câmpuri şi ogoare după munca pacinică agricolă şi păstorească.

Ceeace e însă foarte caracteristic pentru satele din La Tène-ul getic, în special în Câmpia munteană, asupra căreia, singure, până acum s'au întins nu numai intensiv, ci şi extensiv, cercetările noastre, e prezenţa mormintelor — toate de incinerare — în însăş incinta locuită. Astfel, atât la *Crăsani*, cât şi la *Tinosul*, ori la *Piscul Coconilor* am constatat regulat la o mică adâncime sub nivelul locuinţelor, fie chiar dedesubtul caselor, fie alăturea, gropi în formă de ulcior, bine cunoscute din tot teritoriul getic, în general doar cu urna funerară, de o formă adesea străveche şi de o factură cu totul primitivă, conţinând numai cenuşa răposatului, fără daruri funebre de alt fel, decât eventual, ca în mormintele din vremea bronzului IV şi hallstattului II, vreun alt vas, în formă de cupă, ori de cratiţă.

Un alt amănunt interesant e prezenţa depozitelor de seminţe, grâu, in, cânepă, meiu, păstrate în gropi de bucate, chiar în cuprinsul

---

[1]) Cf. Déchelette II 2, p. 713 şi II 3, p. 994.

locuințelor. Astfel de depozite caracteristice ne-a procurat iarăș prețioasa așezare La Tène III dela Tinosul. Nu e fără folos de a aminti că aceste gropi de bucate la Thraci ne sunt atestate și literar, precum am arătat mai sus, în cap. III, p. 136.

Dar marea bogăție archeologică pe care ne-o oferă satele getice din La Tène e ceramica lor. Și dacă așezările din Ardeal nu documentează decât fabricate de tradiție mai veche locală și de modă mai nouă celtică, *așezările din Moldova și Muntenia*, aproape fără excepție, *ne oferă și ceramică greacă*: fie vase de uz comun, amfore și oenochoe de factură banală — deși nu rareori amforele au prețioase stampile epigrafice pe mănuși — fie vase de lux, de origine attică ori deliană, perfect databile, dealtfel ca și inscripțiile de pe amfore. Această împrejurare fericită ne dă putința de a clasifică foarte precis cronologic formele La Tène-ului getic din S și E Carpaților, ceeace apoi natural se răsfrânge favorabil și asupra cronologiei La Tène-ului ardelean strâns legat și ca origini și ca evoluție de cel muntean și moldovean.

Numeroase sunt apoi și obiectele de fier (unelte, arme și podoabe) și cele de sticlă colorată (vase și podoabe) găsite în satele din Câmpia munteană. Prezența acestor resturi în satele getice (în special multe și foarte variate fibule la *Tinosul)* dovedesc o bună stare evidentă și, alăturea de marea mulțime a fabricatelor grecești, o *intensă activitate comercială* legând lumea getică de cea grecească și în general meridională (Romanii au ajuns întâiu în Dacia tot dela Miazăzi, *din Macedonia)*.

Dar dovada puterii getice în La Tène este mai ales dată de *cetățile* dace din Ardeal. Până acum trei ani, când cercetările mai vechi, austriace și unguresti, asupra *cetăților întărite cu ziduri* în diferitele părți ale cadrilaterului transilvan, au fost reluate de ai noștri, întâi prin simple excursii, apoi, subt auspiciile comisiunii Monumentelor Istorice din București, și prin săpături, nu se puteau face decât afirmări de un caracter general asupra întăriturilor protoistorice, recunoscute încă de Sași și Unguri ca *dace*. Astăzi însă, chiar numai cu ceea ce s'a făcut până acum — căci doară la *Costești* de a săpat d. Teodorescu, ajutat de asistenții săi Ferenczi și Simu, în adevăr mai complet — putem clar vedeà, că și fortificațiile specific getice din La Tène nu stau atât în legătură cu Sudul, cât cu Vestul, adică iarăș cu formele de cultură ale Europei centrale în «epoca celtică».

Toate elementele esențiale ale unei *cetăți dace:* poziția pe înălțimi, etajarea în terase, multipla circumvallație, palisada susținând enorme valuri înaintea zidurilor, combinația și legătura pietrei cu lemnul în technica de *murus Gallicus* descrisă de Caesar, *b. G.*, VII 23, eppareillage-ul *à crochet*, întrebuințarea *turnului* de apărare (ca la Greci) drept element de completare a cetății, toate se regăsesc în V și constitue o caracteristică specifică mai ales a La Tène-ului III, deși, ca origini, unele din aceste elemente se ridică până în sec. IV și chiar V a. Chr., când Celții învățau dela Grecii din Massalia arta de a-și clădi cetățile [1]. — Să examinăm dară pe rând toate aceste aspecte de amănunt ale artei getice de a fortifică.

Fie în munții Sebeșului, fie pe «dealul Zânei» dela Turda, fie în alte locuri, încă nesăpate, ca la Odorheiu, *cetățile* dace sunt așezate pe înălțimi, iar nu jos în câmpie. Nu cunoaștem până acum nici o fortificație cu ziduri, ridicată de Daci la câmp. Așà sunt însă așezate — pe platouri înalte — și cele mai multe *oppida* și *castella* celtice, din Boemia și până în Francia [2]. De obiceiu, munții pe care Dacii își clădesc cetățile sunt astfel aleși, încât să posedă într'o parte a vârfului fortificat un istm în formă de șea, prin care să se lege destul de comod cu restul platoului înalt — cuprinzând eventual alte burguri la fel pe vârfurile vecine — și din care platou piscurile se desfac întocmai ca niște promontorii uriașe, ridicate amenințător asupra șesului dela poalele lor (v. pl. XXX). Așà e cazul la *Muncelul*, la *Costești*, la *Piatra-Roșie*, la *Turda*, la *Odorheiu*, la *Sighișoara*, etc. [3]. O atare așezare dă posibilitate de retragere și rezistență la infinit prin refugiarea din burg în burg *pe platoul înalt, care în întregimea lui domină văile* de unde poate veni dușmanul. Este

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 997.

[2]) *Ibid.*, II 2, p. 693 sqq. și II 3, p. 946 sqq.

[3]) Este cunoscută ipoteza lui Cichorius, *Trajanssäule*, Textb. III, p. 398 sqq., că a doua capitală a lui Decebal (în războiul al II-lea dacic) a fost tocmai în R Ardealului, în munții Harghitei, adică între văile superioare ale Oltului și Mureșului. Evident că, întocmai cum Cichorius nu poate aduce argumente absolut concludente *pentru*, tot așà nici noi nu putem aduce dovezi probante *contra* acestei ipoteze. Deabià săpăturile vor puteà aduce lumină nouă. Observăm deocamdată numai atât: 1° e drept că grupul de cetăți dace din munții Sebeșului nu a fost unic în Ardeal, dar 2° ni s'ar păreà mai probabil să căutăm ultimul refugiu al lui Decebal în N, iar nu în E Ardealului; puterea națiunei getice a fost mai ales în Carpații nordici (cum se vede și din luptele de mai târziu ale *Dacilor liberi* cu Romanii), iar nu în Carpații moldoveni.

exact cazul descris în amănunte de Tacitus, *Ann.* IV 46—51, pentru burgurile analog așezate, din Thracia proprie (cf. și mai sus, cap. III, p. 134)[1].

Dar aceste piscuri fortificate nu sunt lăsate cu forma lor naturală, ci sunt etajate în terase prin enorme lucrări de nivelare orizontală a pantelor lor. Anume, muntele în loc de a fi lăsat cu forma lui conică, este tăiat în scări: se obțin în acest chip, întocmai ca la terasările agricole și viticole ale coastelor prea abrupte, zone circulare orizontale (la Grădiștea-Muncelului, paralèle, ca treptele unei scări) de jur împrejurul (resp. la poalele) piscului, excelente pentru locuit, pentru clădit, pentru ținut vitele la caz de asediu, etc.; aceste zone obținute prin tăiarea pământului dela nivelul superior lor creează deasupra lor, respective au dedesubtul lor, pereți aproape verticali, imposibili de cucerit prin asalt. De obiceiu această terasare (la *Piatra-Roșie*, quintuplă) nu e rotundă ci *elipsoidală*, iar *acropolea* ocupă un focar al elipsei, având spatele spre o prăpastie (e cazul clasic la Grădiștea Muncelului), iar fața spre întreaga serie de terase care coboară tot mai jos, până aproape de nivelul istmului, care leagă promontoriul cu restul platoului.

Această etajare gospodărească în terase e completată militărește prin fortificarea cu *valuri*, ori chiar cu *ziduri* și *turnuri*, a fiecărei terase către partea ei abruptă. Așà e cazul d. p. la *Costești*, unde în special terasa cea mai de jos e o mare cetate de sine stătătoare. Secțiunile făcute până acum prin valul cel mare, de jos, dela *Costești* nu ne-au putut încă da dovada pe care o căutam că tehnica lui ar fi fost asemănătoare cu cea dela *Stromberg* în Silesia[2], ori cea dela *Steinsburg* în Saxonia[3] ori — eventual — cea dela *Subeyra* în Var, Francia[4]: adică interiorul valului de pământ să aibă la bază un puternic nucleu de piatră, ceeace, împreună cu parii palisadei, dădeà întăriturii o putere și o rezistență excepțională. Credem însă că săpăturile viitoare vor confirmà și această tehnică. Dacii dela *Costești* nu se lăsau însă numai în speranța eficacității defensive a acestui val: vedem aceasta din întăriturile construite imediat îndărătul lui (deci jos, iar nu pe vârf) și dintre cari una, de o formă

[1]) Cum zice Tacitus, *Ann.* IV 47: *mox... montem occupat, angustum et aequali dorso continuum usque ad proximum castellum, quod magna vis armata aut incondita tuebatur.*

[2]) Déchelette II 2, p. 708, fig. 272.

[3]) *Ibid.*, p. 703, fig. 270, 1.

[4]) *Ibid.*, fig. 270, 2.

patrulateră pe laturea de NV a cetăţii, făcând *pendant* turnului de pe laturea de SV (vom vorbi mai jos în amănunte de acest turn), şi încă necomplet lămurită prin săpătură în legăturile ei cu restul fortificaţiei, a trebuit să fie o construcţie mai importantă, tot de caracter militar, ridicată după maniera obicinuită aici: baza de piatră, pereţii de cărămidă nearsă.

Circumvallaţia dela *Costeşti* se reîntâlneşte intensificată şi complicată cu ziduri de blocuri ecuarisate, în forme încă mai largi şi mai complete, la *Grădiştea Muncelului*, cea mai însemnată dintre toate cetăţile dace din Munţii Sebeşului. Aici terasele apărate de valuri şi ziduri sunt mult mai largi ca la Costeşti şi poziţia întăriturii (numai burgul zidit are 170×120 m.) e de-a dreptul formidabilă. Pentru a găsi asemănări de aceeaş importanţă, trebuie să mergem — după cât avem studiate până acum aceste cetăţi — tocmai în Carpaţii nordici, la meazănoapte de Caşovia, in comit. Sáros, la *Krivány*, unde *hradek*-ul deacolo — tot în terase — construit la fel cu cetăţile noastre [1]) e, fireşte, de atribuit tot *Geţilor*, şi anume puternicelor neamuri pe care le-am cunoscut mai de aproape în expunerea noastră de mai sus, în cap. V (cf. şi harta II). — Căci altfel, studiul burgurilor protoistorice din Balcani e până astăzi ca şi inexistent, aşă încât preţioasele povestiri dela *Tacitus* şi *Cassius Dio*, cu privire la cetăţile thrace de acolo, nu pot fi încă ilustrate cu însăşi descrierile archeologice ale lor, aşă cum azi o putem în sfârşit face pentru aceleaşi povestiri ale lui *Dio* privitoare la cetăţile dace.

Dar elementul cel mai interesant al artei fortificaţiei la Dacii protoistorici e însăş zidul: avem o specie de *murus Gallicus*, despre care reprezentările schematice de pe Columna lui Traian nu ne puteau dă decât o idee vagă ori chiar falsă. In adevăr, nu e vorba la cetăţile dace de o adevărată stratificare vârstată de *lemn* şi *piatră*, în genul acelor reprezentări de pe columnă, ori în genul zidurilor gallice dela *Murcens* sau dela *Bibracte* [2]), unde, potrivit cu descrierea dela Caesar, *b. G.* VII 23, avem mai de grabă un zid de grinzi aşezate şi legate transversal: unele în lungul, altele în latul zidului, iar interstiţiile sunt umplute cu pământ bătut şi sfărmătură de piatră, numai fronturile externe ale zidului fiind placate cu piatră, şi anume cu blocuri mici şi destul de

---

[1]) Vezi descrierea şi planul la J. Mihalik în *AÉ.* XIII 1893, p. 73.
[2]) Déchelette II 3, p. 988 şi 989.

neregulate, așà cum vedem fie la *Murcens*, fie la *Vertillum* [1]). Cu atât mai puțin e vorba de o susținere în exterior cu grinzi verticale, aplicate la zid și prinse în cuie de capetele grinzilor transversale care străbătând zidul ies în exterior, ca și la noi în Dacia, — așà cum le găsim

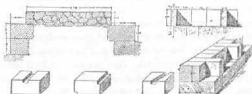

Fig. 323. Secțiuni prin zidurile *Grădiștei Muncelului*, după Láng și Finály în *AÉ*. XXXVI 1916, p. 37, fig. 8.

în Germania, d. p. la *Altkönig* în Nassau [2]). Ci e un *murus Gallicus* special, care pleacă tot dela principiul expus de Caesar, dar e executat într'o formă superioară celei din Gallia.

In adevăr blocurile mari din zidurile dela *Costești*, ori *Grădiște*, ori *Piatra-Roșie*, ori *Turda* (v. fig. 323 sqq. și cf. pl. XXXI sqq.), sunt frumos

Fig. 324. Ziduri dela *Piatra Roșie*, după Láng și Finály în *AÉ*. XXXVI 1916, p. 40, fig. 11.

lucrate și dacă nu ar avea din loc în loc acele «rainures» (v. fig. 323 și pl. XXXII) caracteristice, prin care au trecut bârnele, ecuarisate și ele, am crede, mai ales la Piatra-Roșie, ori la Turda, unde prelucrarea blocurilor e cea mai îngrijită, dar chiar și la Grădiște ori Costești, că ne aflăm în fața unor ziduri elenistice. De fapt însă, după cum se vede în special

[1]) *Ibid.*, p. 988 și 991.
[2]) *Ibid.*, p. 993.

din săpăturile făcute la turnurile cetății dela Costești, pietrele erau menținute printr'un sistem de grinzi lungi, care se adunau către interiorul zidului spre o bârnă mare centrală, fie într'un fel de mănunchiu (deaceea la colțurile turnului făgașele săpate în piatră sunt diagonale pe frontul zidului, strângându-se ca un mănunchiu de raze spre centru), fie perpendicular pe lungimea zidului (cf. și fig. 323). Avem astfel fiecare rând de blocuri ecuarisate legat și consolidat prin bârne de lemn, *ascunse în interiorul construcției* (numai la puține le ies capetele afară din zid). Principiul gallic e deci aplicat, dar într'un fel de sinteză cu maniera sudică, de construcție în pietre de talie, bine echilibrate prin însăș forma lor, chiar atunci când nu sunt legate prin mortar.

Dar nici maniera veche sudică, pe care o găsim d. p. în zidul archaic dela Dipylon în *Athena* și, imitată după Grecii din *Massalia*, la Liguro-Celții din departamentul sud-francez *Gard*, în cetățile lor depe înaltele platouri abrupte ale *Provence*-i[1]), anume «l'appareil *à crochets*», nu lipsește la Dacii noștri din La Tène, precum se poate vedeà din pl. XXXIV, fig. 1, reprezentând o parte din zidul de manieră archaică dela *Grădiște*. Dealtfel încă mai minunată decât tehnica acestor ziduri de cetăți e la *Grădiște* prelucrarea perfectă a rocelor eruptive, trachytice, ori porphyrice, ca *andesitul* ori *dacitul*, care au fost cioplite și lustruite în chip de *coloane* ori de *blocuri paralelipipedice*—sau chiar de uriașe *vase*—așà de exacte încât amintesc lucrările analoage egiptene: pl. XXXIV, fig. 2 și XXXV, fig. 1.

Fig. 325. Ruinele «Cetății Zânei» de lângă *Turda*, după I. Téglás, în *AÉ*. XXX 1910, p. 124, fig. 2.

Și pentru a legà imediat tot cu cercul de idei sudice încă o formă de fortificație dacică, *turnurile* patrulatere, ca acelea dela *Costești* acum săpate, ori cele trei dela *Piatra Roșie*, încă nesăpate[2]) (cetatea însăș are 166×32 m.), nu au iarăș o origine pur celtică, ci, fie direct, fie prin

[1]) V. la Déchelette II 3, p. 998, două vederi comparative: *Dipylon* și *Vié-Ciotat*.
[2]) Finály, *AÉ*., XXXVI 1916, p. 41 sq.

Celţi, ele sunt de origine mediteraneană. In adevăr se găsesc turnuri şi la cetăţile «gallice» din Francia, dar tot numai în *Provence*, în legătură cu influenţa *Massaliei*, iar origina lor aici e, se pare, mai de grabă *ligurică*, deci pre-celtică [1]). Totuş, nici turnurile dace nu urmează exact maniera greco-celtică, deoarece ele nu închid întotdeauna unghiurile curtinelor ori porţile, ci sunt folosite la distanţe variate în legătură cu valurile şi terasele, drept completare a incintelor de piatră, potrivit cu necesităţile terenului.

Totodată *turnul* serveşte la *Costeşti* drept *locuinţă a principelui* care erà stăpânul burgului. Vedem pe terasa cea mai înaltă a cetăţii, *în acropole*, deci dominând incinta de piatră cu turnurile şi curtinele ei şi marele val de pământ care o înconjură pe malul însăş al prăpastiei,—ridicându-se masive, într'o tehnică încă mai îngrijită decât cea a zidurilor cetăţii, *turnuri patrulatere* cu baza de blocuri paralelipipedice mari, frumos ecuarisate, şi pereţii (pe aceeaş grosime de c. 3 m.) de cărămizi mari patrate, uscate la soare. Scări monumentale de piatră, cioplită cu o grijă sudică, întocmai ca la construcţiile contemporane elenistice, conduc la «palat» (v. pl. XXVII sqq.). Parapetele de aceeaş piatră frumos cioplită încadrează scara cea mare dela turnul-palat cel mai occidental, în vreme ce turnul-palat dinspre E nu mai are păstrate decât scări mai mici, laterale. Se pare că de fapt avem câte un grup de astfel de turnuri aşezate simetric în chipul unei clădiri cu două aripi şi scările la mijloc. Săpătura însă e necompletă până acum, aşà încât ne oprim deocamdată la caracterizarea numai a lucrurilor deplin liberate.— Intrarea în turnul-palat, iarăş foarte largă, erà închisă cu mari porţi de lemn: s'au găsit *in situ* cuiele de fier cu care fuseseră prinşi dulapii de stejar care formau porţile. Se pare că porţile erau duble: câte o pereche pe fiecare front al intrării: faptul nu este însă până acum perfect asigurat.—Dela poarta cea mare a cetăţii dela *Grădiştea Muncelului* avem o piatră cu jghiabul adânc în unghiu drept care primià capătul bârnei groase de lemn servind drept *manèlă* pe dinlăuntrul porţii. Putem bănui că acelaş va fi fost sistemul de încuiare noaptea a porţilor şi la turnurile-locuinţe dela *Costeşti*.

Antichităţile mărunte găsite în, şi, mai ales, împrejurul turnurilor-palate ne arată viaţa intensă şi bogată care se desfăşură aici, sub comanda principelui local. Nicovale de fier indică fabricarea de arme şi unelte pentru oamenii principelui: dealtfel, resturi din locuinţele de

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 997—999.

tip vechiu, numai din gard de nuele, căptuşit cu lut, şi acoperite cu paie, s'au găsit chiar lângă turnurile-palate, ceeace arată că populaţia de supuşi îşi aveà locuinţe şi în cetate, iar nu numai primprejur. Nicovale mici de metal alb pentru lucrul de orfăurărie, demonstrează de altă parte existenţa industriei bine cunoscute a podoabelor de metale preţioase, în special de argint, şi la *Costeşti*, ca şi la *Grădiştea Muncelului*. Frumoase aplice şi «coulants» de bronz, în stil «celtic», arată luxul harnaşamentelor întrebuinţate de principii geţi, iar monetele dela *Histria* ori *Mesambria* lămuresc, fără putinţă de îndoeală, intensitatea raporturilor comerciale ale lumii getice din fundul Daciei muntoase cu îndepărtatele emporii greceşti dela Marea-Neagră.

Chiar numai începutul făcut până acum — şi eu nu citez aici decât absolut fragmentar rezultatele unor descoperiri, pe care conducătorul săpăturilor la faţa locului mi le-a comunicat doar în mică parte, dar de sigur le va publicà în întregul lor cât de curând — e suficient să ne arate că un nou capitol din istoria culturii getice, încă total necunoscut, se schiţează cu linii largi şi puternice, caracterizând într'un chip neaşteptat însemnătatea, frumuseţea şi originalitatea protoistoriei getice în mijlocul formelor de viaţă protoistorică ale vecinilor, Illyri, Thraci şi Celţi dinspre V şi S, Iranieni şi Greci dinspre E.

Dar să continuăm cu descrierea cetăţilor dace din munţi.

O constatare importantă e aceea făcută la Grădişte că, la porţi cel puţin, Dacii au întrebuinţat şi bolta în arc de cerc (probabil *en plein cintre*), deci încă un element elenistico-roman (cf. pl. XXXV, fig. 2). Dealtfel altarele găsite aici [1]), sculpturile, cărămizile, burlanele de teracotă pentru conducte de apă ori calorifere, de aici şi dela *Piatra Roşie*, etc., arată un stadiu cultural quasi-provincial roman, *înainte de Romani*, şi deci ridică nivelul culturii *getice* din Carpaţi mult mai pre sus decât al celei, paralèle, *celtice*, din restul Europei Centrale şi din Vest [2]).

Dar dacă elementele sudice sunt cel puţin tot aşà de importante ca acelea celtice în arta fortificaţiei getice şi în general în cultura dacică din La Tène, să vedem cărui timp mai precis trebuie atribuită originea acestor cetăţi şi întrucât *sinteza eleno-geto-celtică* se mai confirmă şi prin alte date.

[1]) V. la Finály, în *AÉ.* XXXVI 1916, pl. III, fig. 1, unde se văd şi burlanele de teracotă găsite la *Piatra-Roşie* şi râşniţele de piatră găsite, ca şi altarele, la *Grădişte*.

[2]) După fig. 6 dela Finály, *l. c.*, p. 34, s'ar păreà că şi la *Costeşti* a fost o poartă cu arcadă *en plein cintre*.

Știrile cele mai bogate — relativ — ce avem până acum despre cetățile dace privesc tot *Grădiștea Muncelului* [1]). Dintre obiectele «istorice» găsite aici sunt de relevat: urmele de sgură de fier dela atelierele care au lucrat aici, firește, înainte de toate arme; notăm că minele de fier sunt vecine — la Sebeșel — și chiar cele 1000 de monete de aur cu legenda *Κόσων*, deci din a. 42 a. Chr.[2]), găsite aici în 1803, lucru cara a atras atenția tuturora asupra acestui burg uitat, au fost «*culese*» de pe cetate de lucrătorii dela minele de fier vecine; mult minereu de plumb, conținând și argint; posibil — ne aflăm în vremea *tezaurelor dace de argint* din La Tène III — să fi fost în cetate și vreun atelier de extras argintul; în vecinătate s'au găsit și lysimachi de aur, iar în valea Aninișului, iarăș vecină, s'au găsit și monete romane până la Traian, *exclusiv cele cu titlul Dacicus*, deci anterioare anului 102; râurile care curg pe sub cetate poartă aur: la Costești a fost spălătorie de aur; *cioburi La Tène;* dar și mai vechi, de tradiție neolitică și chiar topoare și buzdugane neolitice de serpentin lustruit, cum dealtfel s'a găsit și aramă; Fináiy crede chiar (p. 40) a restabili o inscripție, sgâriată mai mult decât săpată, pe un bloc de marmoră, reproducând stampila unei cărămizi cu *leg. IIII Flavia felix*, deci un document care ar sta mărturie de cunoașterea la Grădiște a culturii romane cel mai târziu din a. 71 p. Chr.; în orice caz cărămizi și tuburi de teracotă nenumărate; reliefe de marmoră; multe cuie de fier (deci iar La Tène III); sticlă (idem); un altar de marmoră albă, alăturea de altul de porfir sienitic; canalizare făcută cu tuburi de teracotă prinse in jghiaburi de piatră; grâu și mazăre, carbonizate; în sfârșit, un lucru și mai caracteristic: *blocurile* din zid *însemnate* pentru potrivirea lor în clădire *cu litere vechi grecești*. La Costești: denari republicani și monete istriene și mesambriote.

Nimic nu se opune pe baza mărturiilor de mai sus să exprimăm ipoteza unei origini *vechi La Tène* (I) a cetăților dace dela Sud de Orăștie, în frunte cu Grădiștea Muncelului. Dar aceasta ar fi o ipoteză destul de problematică — cel puțin deocamdată, până nu avem documente mai precise din săpături. Dimpotrivă, multe argumente militează pentru ridicarea acestor cetăți *pe la începutul La Tène-ului III*, între 100 și 50 a. Chr. In adevăr, s'a observat înainte de toate un fapt

[1]) Datele la Fináiy, *l. c.*, p. 11 sqq.

[2]) Vezi la noi mai sus, cap. II, p. 84, n. 1, discuția asupra acestui tip de monete.

general recunoscut de toată lumea. Nici calcarul, ori piatra de nisip dela ziduri, nici trachytul și porfirul coloanelor, vaselor mari ori plăcilor, bazelor și altarelor, nu sunt chiar de pe muntele cetății, ci sunt aduse mai de departe, se poate chiar zeci de kilometri. Dar egal cât de departe au fost carierele (opiniile variază), chiar numai urcarea acestor blocuri pe vârful muntelui (la 1250 m. deasupra mării) și apoi prelucrarea lor în chipul unei mari cetăți, presupun o așà de mare putere și bogăție, militară și economică, încât cu sau fără voia noastră suntem îndreptați spre anii 70—50 a. Chr.: *epoca marelui imperiu dacic al lui Burebista.*

Fără îndoeală influența greacă constatată și la Grădiște, ca pretutindeni în Dacia, mai ales la S și E Carpaților, e mai veche decât cea celtică, deoarece începe încă din epoca scythică, în sec. VII—VI a. Chr. Și zidul de tip archaic grec, «à crochet», descris mai sus ar constitui un document interesant în această privință. Dar arcurile boltite *en plein cintre* la porțile cetăților dace n'au nimic de-a face cu arta veche greacă: ele sunt elenistice, resp. italice. Iar technica pământului ars: cărămizi, olane, tuburi, etc., trădează iarăș origini mai recente. In sfârșit turnurile patrulatere așà frumos lucrate, la *Piatra Roșie*, dar și cu lemn înlăuntru, nu se împacă nici ele cu epoca clasică greacă, de când firește nici picior de celt nu pomenim încă pe aici, și nici Grecii nu se aflau încă în raporturi așà de strânse cu Dacia, *încât să colonizeze cultura lor în munți.*

Dimpotrivă despre vremea lui Burebista avem știri precise (v. mai sus, cap. II, p. 78 sqq).: «ministrul său de externe» este un grec din Dionysopolis; Grecii circulă pretutindeni în Dacia cu mărfurile lor; monete din Histria se găsesc numeroase în Munții Sebeșului; Burebista însuș stăpânește toată coasta mării dela Olbia până la Apollonia: *el cunoaște personal viața greacă din cetățile dela Pont.* Puterea și bogăția lui este imensă. Prada din răsboaele contra *Celților, Romanilor* și *Grecilor*, incalculabilă. El *poate* mână destui robi, cari să-i care pietre pe vârfurile munților și poate aveà toți meșterii greci zidari și cioplitori, pe cari 'și i-ar dori: căci ei sunt *supușii lui.*

De sigur anume elemente pur locale ori celtice dela *Costești* ar milità pentru un început mai vechiu ca vremea lui Burebista, în tradiția ridicării de burguri de piatră pe înălțimi. Totuș nici chiar în Gallia ori în Europa Centrală cunoscutele *oppida* și *castella* nu au, îndeobște, o

origine mai veche ca La Tène-ul III [1]). Ca şi Celţii, cari în special de pe la 100 a. Chr. au de susţinut mari răsboaie defensive împotriva Germanilor şi Romanilor — ceeace-i sileşte să dea o atenţie mai mare artei fortificaţiei în piatră — tot aşà şi Geţii, mai ales dela începutul sec. I a. Chr. se ridică puternic împotriva tuturor vecinilor, distrug pe Celţi, bat pe Romani, supun pe Greci şi întemeiază puternicul Stat din Carpaţi, cu graniţele până spre (câteodată: dincolo de) Tisa, Dunăre şi Nistrul de Sus şi Mijlociu, Stat pe care abià după două secole, la 106 p. Chr. îl va puteà desfiinţà Traian, înlocuindu-l *numai în parte* cu o provincie romană. Este clar că între Burebista şi Decebal — *vreme mai lungă decât aceea a stăpânirii romane în Dacia* — se întemeiază adevărata *civilizaţie getică modernă*, care, pe *baze vechi getice*, şi cu înrâuriri *celtice*, *greceşti* şi *romane* (aproape de fel *scythice*, cevà mai multe *sarmatice*), va stà şi *la temeliile culturii daco-romane*. Cum am avut prilejul de a accentuà şi mai sus, civilizaţia getică La Tène se va păstrà — prin populaţia dela ţară — şi pe dedesubtul celei romane, spre a dà barbarilor de după 270, veniţi în Dacia cu o cultură inferioară, primele elemente ale unei civilizaţii sudice, nu în formele exclusiv şi general *romane*, ci în cele *locale*, *daco-romane*. Ceramica, armele, podoabele, locuinţele din Dacia sec. III, IV, V p. Chr. se resimt încă mereu de vechile forme getice din La Tène-ul III.

Unelte şi ustensile domestice. Dacă marile ateliere celtice dela *Szalacska* [2]) ori *Velem St. Veit* [3]) în Pannonia vestică (comit. Somogy, r. Vas) lucrau şi pentru Dacia, nu ştim: căci fabricatele de fier sunt prea asemănătoare unele cu altele, ca să li se poată determinà originea numai după înfăţişarea lor externă. Dar marile ateliere dela *Muncaci* [4]), active ca şi cel dela Szalacska mai ales în La Tène-ul III, erau chiar în teritoriu getic. Indiferent dacă ele exportau sau nu şi spre SE, în Ardeal, studiul lor e important, fie şi numai *pentru civilizaţia nord-getică*, care e — cum am arătat în cap. V — proprietatea spirituală a unui foarte mare grup de popoare getice, întinzându-se dela Bratislava şi până în Galiţia de Răsărit şi Ucraina.

[1]) Cf. pentru amănunte capitolul II dela Déchelette, o. c., II 3, p. 942 sqq.
[2]) V. bibliogr. mai sus, p. 298.
[3]) Cf. literatura la Déchelette II 3, p. 972.
[4]) Cf. mai sus, p. 298, şi mai jos, p. 496.

La fel vor fi lucrat și pentru Geții din SV [1]), alimentând cu fabricatele lor în special Banatul, atelierele dela *Kőszeg* (în Baranya), din La Tène III [2]), de cari, poate, vor fi fost, pe vremuri, executate și produsele cevà mai vechi, din La Tène II, ieșite la iveală lângă *Hodság* (în Bacica) [3]), la Răsărit de *Kőszeg*.

Infine necropolele și mormintele celtice dela *Apahida* în Cojocna [4]), *Balsa* în Szabolcs [5]) ori *Gyoma* în Bichiș [6]) contribue și ele nu numai cu arme ci și cu unele unelte și ustensile la clarificarea culturii getice din La Tène.

Cât privește atelierele de fier ardelene, ca la *Grădiștea Muncelului* (v. mai sus), *Costești* (idem), *Petriș* lângă Gherla [7]), etc., acestea nu au fost încă suficient cercetate, spre a ne dà lămuriri mai precise.

Fig. 326. Secure tip dacic dela *Kőszeg*, după Darnay în *AÉ*. XXIV 1904, p. 348.

Securi. Am avut prilejul să insist mai sus, p. 403, asupra înrudirii tipului de securi norditalic dela Ornavasso cu cel ungaro-român dela Țufalău, ca și din Bereg și Ung, de aramă și de aur, ori de bronz, din bronzul IV, r. hallstattul I. Gândită nu numai ca unealtă, ci și ca armă, poate chiar mai mult ca armă, această secure, cu mânerul prelung îmbrățișat de muche, apare în La Tène-ul târziu la *Kőszeg* (v. fig. 326) [8]): nu credem că ar mai putea fi discuție asupra *originei getice* a acestui tip, indiferent dacă e pe Dunărea mijlocie, ori în Carniolia ori chiar în Italia [9]). Dacă ea, sub numirea de *cateia* a fost identifi-

---

[1]) Vrednică de luare aminte e în această privință și stațiunea La Tène dela *Hatvan-Boldog*, în Pest-Kis-Kún: v. art. lui B. Pósta, în *AÉ*. XV 1895, p. 1—26, cu destule reproduceri.

[2]) K. Darnay, in *AÉ*. XXIV 1904, p. 343 sqq.; folosit de Déchelette, II 3, p. 1359 și 1363.

[3]) L. Roediger, în *AÉ*. XXIV 1904, p. 350 sqq.; reprodus în întregime la Déchelette, II 3, p. 919.

[4]) Kovács, în *Dolgozatok*, II 1911, p. 20 sqq.

[5]) M. Roska, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 18 sqq.

[6]) K. Darnay, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 62 sqq.

[7]) Cf. E. Orosz, în *AÉ*. XXI 1901, p. 230 sqq.; cf. și p. 225.

[8]) *AÉ*. XXIV 1904 (Darnay), p. 348, fig. 1.

[9]) Cf. Déchelette II 3, p. 1355 sqq.

cată de Déchelette cu acele securi de luptă «teutone», «celtice» ori «scythice», de care vorbesc anticii, ca având proprietatea *boomerang*-ului australian de a se întoarce prin aer la cel ce-a aruncat-o [1]), și a fost considerată ca teutonă exclusiv pe baza înrudirii ei cu securile analoage germanice din vremea merovingiană, — apoi multele exemple *mai vechi*, iar nù mai nouă, din Dacia, ne opresc de a admite explicația lui Déchelette și ne silesc a restabili filiația adevărată: atât securile La Tène din S și E Alpilor, cât și cele barbare germane își au originea în securea de luptă getică din bronzul IV, așà cum am descris-o mai sus, p. 363, 396, 403 și fig. 256 și 270 sq.

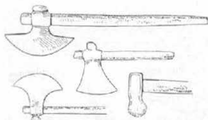

Fig. 327. Securi de luptă dacice. După *Columna Traiană*.

Columna Traiană cunoaște trei specii ale tipului de secure numit *cateia* (v. fig. 327), toate trei fără o prelungire a muchei pe mâner.

Fig. 328. Cuțit de bronz dela *Cohalm*, din br. IV = hallst. I. (Muzeul Brukenthal, Sibiiu).

Dar și celălalt tip, de securi topoare, à *douille*, în felul «celt»-urilor târzii din bronzul IV, cu tăișul lat și rotunzit, iarăș caracteristic mai ales regiunilor dela R Alpilor [2]), apare deopotrivă la *Kőszeg* [3]) ca și la *Lovácska* și *Gallishegy* în ținutul *Muncaciului* [4]): gaura de immânușare e pătrată ca la unele «celt»-uri, dar urechea caracteristică «celt»-urilor

[1]) *L. c.*, p. 1356 sq.; un tip interesant de secure de luptă ardeleană din La Tène III avem dela Reussen, lângă *Ocna Sibiiului*, în Muzeul Brukenthal, la *Sibiiu*: v. fig. 342. E tot o *cateia*, dar de un tip absolut particular.

[2]) Cf. Déchelette II 3, p. 1358.

[3]) Darnay, in *AÉ.* XXIV 1904, p. 344, fig. 7; reprod. și de Déchelette, *l. c.*, p. 1359, fig. 6.

[4]) Lehóczky, in *AÉ.* XXVIII 1908, p. 253, fig. 13, — și mai ales XXI 1901, p. 215.

le lipsește: v. fig. 329 sq. Reținem firește și aici continuitatea tipologică a acestei unelte cu cele de acelaș uz din bronzul IV și din hallstatt.

Tot dela *Muncaciu* avem un al treilea fel de securi, de un tip rar; foarte turtite, cu tăișul lat și rotunzit, cu muchea prelungită în formă de ciocan subțire, în general de un profil foarte fin, ele par la prima vedere un fel de «*tranchets*» de curelar, în genul celor bine cunoscute din epoca bronzului IV [1]). Dar gaura transversală de trecut un mâner, ca la orice secure dublă de tip dacic, ne împiedecă de a socoti acest instrument [2]) drept altcevà decât o secure, de sigur foarte delicată și deci improprie pentru lucru mai greu, însă excelentă ca secure de luptă, în genul celor tratate sub tipul I.

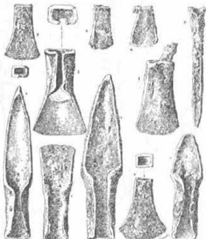

Fig. 329. Unelte de fier dela *Muncaci*, după Lehóczky, în *AÉ*. XXI 1901, p. 215.

Un al patrulea tip: ciocan-topor, cu noduri la locul de prindere în mâner, pare a fi în sfârșit instrumentul notat de Lehóczky la Muncaci, cu no. 14: v. la noi fig. 330, no. 14.

Cuțite. Ca și securea, cuțitul servește și ca unealtă și ca armă. De aceea rar mormânt unde să nu găsim alăturea de armele propriu zise încă și cuțitul. Se pare că locuitorii regiunilor noastre au preferat, de altfel ca și în epoca bronzului, cuțitului cu mâner în întregime de metal și cu un inel la capăt, de trecut cureaua prin el (v. cuțitul de bronz dela *Cohalm*, în fig. 328) [3]), cuțitele numite «à soie» și «à languette», având

[1]) Déchelette II 1, p. 272.

[2]) Lehóczky, *AÉ*. XXVIII 1908, p. 253, fig. 15: la noi fig. 330, no. 15.

[3]) Păstrat la Muzeul Brukenthal din Sibiiu, împreună cu alte exemplare asemănătoare.

numai o prelungire subţire a lamei, de îmbrăcat cu lemn ori cu os;

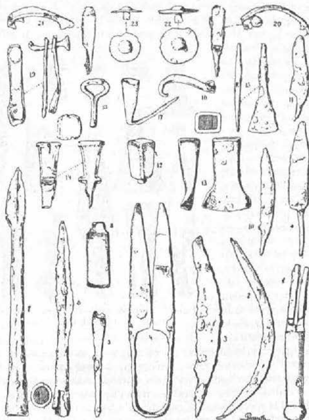

Fig. 330. Arme şi unelte de fier dela *Muncaci*, după Lehóczky, în *AÉ*, XXVIII 1908, p. 253.

de inel n'aveau nevoie, deoarece cuţitul nu eră atârnat, ci — pus în teacă — eră purtat în chimir (v. şi mai jos sub *cingători)*, ca şi până

azi. In ce privește forma lamei, avem d. p. chiar numai din ținutul Muncaciului patru tipuri [1]: 1° cuțitul cu lama lată, relativ dreaptă și tăișul convex (*AÉ*. XXVIII, p. 253, fig. 9); 2° cuțitul cu lama mai îngustă, muchea convexă și tăișul drept (*AÉ*. XXVIII, p. 253, fig. 10, și XXI, p. 209, fig. 6): din acest tip, al cărui tăiș va deveni treptat tot mai concav, până la forma cosorului de vie, derivă tipurile de cuțite «dace» reprezentate și pe monumente; acest tip, fie cu tăișul drept, fie cu tăișul concav, e cel mai răspândit la noi; 3° cuțitul cu lama în S ca vechile cuțite din bronzul IV (*AÉ*. XXVIII p. 253, fig. 11): acest tip stabilește legătura perfectă de tradiție tipologică cu formele mai vechi, dar e mai rar ca tipurile 1 și 2; în sfârșit 4° cuțit cu mânerul de fier, de îmbrăcat în lemn sau os, dar îndoit la capăt și terminat în formă de bulb turtit, ori de buton (Lehóczky, *AÉ*. XXI 1901, p. 205, fig. 4; p. 217, fig.

Fig. 331. Arme și unelte de fier dela *Muncaci*, după Lehóczky în *AÉ*. XXI 1901, p. 209.

[1] La Lehóczky, *l. c.*, fig. 9, 10 și 11, și *AÉ*. XXI 1901, p. 205, 209, 217.

2,—ca la *Stradonitz* și *La Tène:* cf. Déchelette II 3, p. 1362). — Dimpotrivă dela *Kőszeg* în Pannonia avem forma veche, tot cu mânerul întreg de fier, dar cu inel la capăt, iar muchea dreaptă și tăișul convex [1]), comun în La Tène-ul II și III central-european și apusean [2]). Precum e ușor de înțeles, Banatul [3]) și Crișana au avut în La Tène III mai multe cuțite de acest tip: dăm alăturat în fig. 333 pe cele găsite la Vârșeț, dintre care unul dublu, probabil de meseriaș, dacă nu cumva e un briciu (v. mai jos, sub paragr. resp.); din nenorocire cele mai multe cuțite de fier, găsite pe teritoriul Daciei, au fost numai simplu înșirate sub stereotipul «cuțit de fier» — din când în când numit «celtic» — fără nicio descriere tipologică și fără nici o reproducere, astfel încât

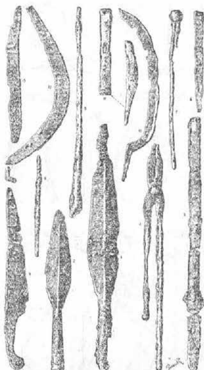

Fig. 332. Arme și unelte de fier dela *Muncaci*, după Lehóczky, în *AÉ*. XXI 1901, p. 205.

[1]) Darnay, în *AÉ*. XXIV 1904, p. 344, fig. 6; reprodus și de Déchelette II 3, p. 1363, fig. 7.

[2]) Cf. Déchelette, *l. c.* Cf. și exemplele aduse de Darnay, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 62, fig. 12 și 13, cu prilejul publicării mormântului celtic dela Gyoma în Bichiș.

[3]) Milleker, în *Délm. Régiségl.* III, enumeră: un cuțit mare «de măcelar» la *Gád* în Torontal (p. 61); «cuțite» la *Palanca* în Timiș (p. 110); la *Panciova* (p. 111 sqq.); la *Timișoara* (lung. de 21 cm., p. 136 sq.); la *Verșeț* (p. 191 și 192).

de o urmărire mai în amănunte pe teren a răspândirii diferitelor forme speciale nici vorbă nu poate fi (v. la noi fig. 330 şi urm.).

In orice caz notăm că la *Balsa* în Szabolcs (fig. 334 sq.) aflăm atât tipul «Muncaci 2» (mic) [1]), cât şi tipul «Muncaci 4» (mare) [2]), iar la *Apahida* în Cojocna, tipul «Muncaci 1» mic [3]) şi tipul «Muncaci 2» mare [4]) şi mic [5]). Atât Balsa cât şi Apahida aparţin La Tène-ului mijlociu, astfel că împreună cu Muncaciul asigură dăinuirea acestor tipuri timp de trei secole cel puţin. Dela *Cohalm* (v. fig. 336) avem un cuţit tipul «Muncaci 4», iar din altă parte a Ardealului *(ibid.)* un cuţit tip «Muncaci 1». In ce priveşte staţiunile din S Carpaţi or, notăm dela *Tinosul* (La Tène III) exemplare destul de bine păstrate atât de tipul «Muncaci 1» cât şi «2» [6]). In special ultimul, împreună cu limba de prins în mâner, lung de c. 10 cm. e un exemplar tipic pentru forma cea mai răspândită în Dacia în La Tène-ul ultim. Dela *Crăsani* avem un cuţit de tip «Muncaci 3» [7]).

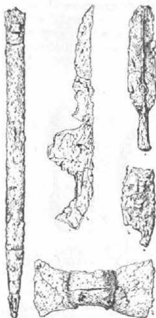

Fig. 333. Cuţite La Tène dela *Vârşeţ*, după Milleker, în *AÉ.* XVIII 1898, p. 409. 1/6.

Dar Ardealul ne oferă un tip de cuţit-cosor, care de sigur a putut servi chiar ca armă în lupta corp la corp, de o formă foarte asemănătoare cu cea a cosoarelor vestice (cf. Déchelette II 3, p. 1383). Muzeul Brukenthal din Sibiiu posedă o bogată colecţie de astfel de *cosoare*, foarte late şi cu vârful brusc încovoiat, adunate din SV Ardealului, de pe văile Târnavelor şi a Oltului: singură lama acestor cosoare măsoară între 20 şi 30 cm. Mânerul, de lemn, prinde «la soie» adesea foarte

---

1) Roska, *Dolgozatok* VI 1915, p. 25, fig. 7.
2) *Ibid.*, p. 31, fig. 13, no. 2 şi 4.
3) Kovács, în *Dolgozatok*, II 1911, p. 23, fig. 22 şi p. 30, fig. 31, no. 4.
4) *Ibid.*, p. 35, fig. 38 no. 2—4. Pentru un cuţit La Tène din Bihor, probabil tip «Muncaci 4» lung de 39 cm., v. Hampel în *AÉ.* XIII 1893, p. 178.
5) *Ibid.*, p. 49, fig. 60.
6) R. şi E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia* I 1924.
7) I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, Buc. 1924, p. 91, fig. 283.

lungă a cosorului, nu numai prin simpla înfigere a ei în mâner, dar şi cu un inel de fier care strânge lemnul bine pe «soie», aşà cum vedem în exemplarul dela *Klein-Propstdorf* (fig. 337). Ca linie de muche şi ascutiş, aceste cosoare au, fireşte, o serie întreagă de varietăţi: astfel cosorul dela *Ormeniş* în Târnava-Mare (Ürmös, în cercul Cohalm) e mai puţin arcuit decât cel din «Hahnbacher Gebiet», lângă *Sibiiu* (fig. 337, no. 6, comparat cu no. 5); tot aşà cosorul dela Klein-Propstdorf, la o mare convexitate a muchii prezintă o relativ minimă concavitate a tăişului. Numărul relativ mare al acestor obiecte, păstrate la Brukenthal de pe un teritoriu destul de redus, provine de acolo că lama acestor cosoare e destul de groasă pentru a fi rezistat mai bine ruginirii decât atâtea alte arme şi unelte de fier din La Tène-ul dacic.

Fig. 334. Arme din morm. celtice dela *Balsa*. După M. Roska, in *Dolgozatok* VI, 1915, p. 31.

Dimpotrivă, cuţitul-spadă dela *Grădiştea Muncelului*, păstrat, tot la Brukenthal (fig. 336), lung, cu tot cu «languette», de 0.485 m. este absolut drept. Cu un singur tăiş şi cu muchea şi tăişul paralèle, afară doar către vârf, spre care se apropie încet, acest cuţit este evident modelat cu intenţia nu numai de a tăià, ci şi, mai ales, de a împunge. Totuş, nici ca formă, nici ca întrebuinţare, el nu e specific dacic, ci general central-european.

Reprezentările de pe Columna lui Traian (v. fig. 341) nu cunosc forma de cosor propriu zis, ci altele, înrudite mai de grabă cu tipul săbiilor curbe, decât cu cel al cuţitelor curbe.

Dălţi, cuţite, ciocane, cleşte şi alte unelte de meseriaşi. Tot descoperirile dela *Muncaciu* ne lămuresc şi în privinţa diferitelor scule de

meseriaşi: lemnari, curelari, fierari, etc. Astfel unealta reprodusă de Lehóczky [1]) în pl. V fig. 8 se arată a fi o *daltă*; cea din fig. 1 un *cleşte fix* de îndoit plăci de metal, cea din fig. 16 un *cârlig*, cea din fig. 12 o mică *nicovală*, — iar în alt raport [2]), pl. III, fig. 3, un *cleşte de fierar*, fig. 10 un *ciocan;* alte două *ciocane*, pe pl. V, fig. 8 şi 9 (p. 209); apoi, mai multe cuţite de *pielari* şi *curelari*, pl. V, fig. 2—4 (p. 209), cu tăişul dintr'o bucată cu mânerul, şi având forma cornului lunii, iar mânerul îndoit în arc, adică întocmai ca la *Mont-Beuvray* în Gallia, *Steinsburg* în Saxonia ori *La Tène* în Elveţia [3]). Dealtfel şi ciocanele, cleştele ori dălţile nu sunt mai puţin asemănătoare cu cele vestice [4]). — De altă parte atelierul dela Szalacska, ale cărui fabricate sunt perfect asemănătoare cu cele dela Munkács, ne completează încă lista sculelor de meseriaşi cu diferite *baroase*, *nicovale*, *sfredele*, *bare de «fălţuit»* tabla de metal, etc. [5]).

Fig. 335. Cuţit şi alt fragm. de fier din morm. celt. dela *Balsa*, după M. Roska, în *Dolgozatok*, VI, 1915, p. 25. 1/3.

Să-mi fie acum permis să explic drept tot *instrumente*, şi anume *chirurgicale*, obiectele pe care Darnay le-a publicat cu prilejul descoperirii mormintelor celtice, în special acela al unui călăreţ, la *Gyoma* în Bichiş, deşi acele instrumente erau găsite în altă parte mult mai în Apus [6]). E de altfel dela început de notat că şi sabia din mormântul călăreţului dela Gyoma e de un tip frecvent vestic, ca şi cuţitele de fier cu inel la capătul mânerului, pe care Darnay le aduce tot ca material documentar vestic şi cari fireşte nu pot fi deocamdată socotite printre tipurile curente de cuţite din La Tène-ul getic. — Instrumentele pe care Darnay, *l. c.*, p. 66 sq. le declară necunoscute «fie în inventarul intern» fie în cel extern («ungar») al vârstei de fier» şi declară că nu ştie cum

[1]) *AÉ.* XXVIII 1908, p. 253, — la noi, fig. 330.

[2]) *AÉ.* XXI 1901, p. 205 şi 209, — la noi fig. 331 sq.

[3]) Déchelette, II 3, p. 1368 sq. Dimpotrivă la *Köszeg* mânerul acestor cuţite este drept: Darnay, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 349, fig. 5: cf. şi pentru acest tip Déchelette, II 3, p. 1368.

[4]) *Ibid.*, p. 1373 şi 1376.

[5]) Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 423, reprodus şi de Déchelette II 3, p. 1376; cf. însă la Darnay şi p. 422.

[6]) Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 62, fig. 4, 15 şi 16.

să le explice, sunt, după cum se vede din fig. 338, de fapt niște «bisturiuri», de diferite necesități chirurgicale. Toate trele sunt prevăzute la capătul

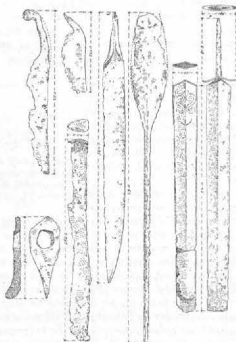

Fig. 336. Arme și unelte de fier La Tène, păstrate la Muzeul Brukenthal, — dela (st. spre dr.) Cohalm și din Ardeal, cuțite; cuțit-spadă dela Grădiștea Muncelului; vârf de lance dela Șeica-Mică; spadă La Tène II cu teaca ei, din Ardeal; secure dela Șeica-Mică; cuțit-spadă (?) din Ardeal.

mânerului cu inele spre a putea fi atârnate cu un lanț ori o curea de cingătoarea celui ce le purtă. Erau aceste instrumente chirurgicale întrebuințate pentru nevoile umane, ori pentru cele veterinare?: nu putem fixà. Destul că în colecția făcută de Darnay, *l. c.* (v. fig. 338) ne aflăm

oarecum — adăugând și cele două cuțite de dimensiuni și forme deosebite — deadreptul în fața unei «truse» de chirurg din La Tène-ul mijlociu.

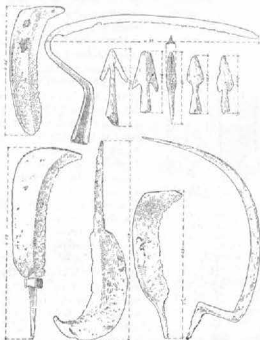

Fig. 337. Arme și unelte de fier, La Tène, păstrate la Muzeul Brukenthal: 1. Vârfuri de săgeți dela (st. spre dr.) Amlaș, Șeica-Mică, Vingard, Amlaș și Cluj; 2. Cosor dela Sibiiu; 3. Coasă din Ardeal; în rândul de jos: 4. Cosor dela Klein Propstdorf; 5. Cosor din Hahnbacher Gebiet (Sibiiu); 6. Cosor dela Ormeniș (Târnava-Mare); 7. Secere-coasă din Ardeal.

Dela *Costești* d-l Teodorescu comunică descoperirea unei mici *nicovale* de *orfăurărie*, de sigur de *argintar*, cum arătam că au putut fi și la *Grădiște* și cum vom vedeà mai jos, la discuția tezaurelor de argint din

La Tène, că au trebuit să fie numeroşi în SV Daciei. De asemenea tot dela *Costeşti* ni se comunică şi descoperirea unei *nicovale* de fierar.

Nu avem până acum din ţinutul getic — precât ne e cunoscut nouă materialul — *fierăstraie* şi *pile* bine păstrate [1]).

Unelte agricole. Pluguri, coase, seceri, cosoare de fier. Tot *Muncaciul* ne oferă cele mai caracteristice şi mai numeroase *fiere de plug* din teritoriul getic (fig. 329 şi 340). Tipul lor e bine cunoscut atât din Apus cât şi din SV [2]): «plăci triunghiulare mai mult sau mai puţin prelungi, cu marginile laterale îndoite în formă de aripi de aceaş parte a plăcii» [3]). Déchelette a observat că nu găsim cuţite de plug în vârsta bronzului turnate din metal, dar că acesta nu ar fi un motiv pentru a admite născocirea «fierului de plug» deabià în vârsta fierului, deoarece Etruscii cunoşteau plugul de bronz pentru scopuri sacrale: trasarea incintelor oraşelor, etc. Totuş vom observà în ce priveşte Dacia getică nu numai că nu avem pluguri de metal în vârsta bronzului, dar că chiar în La Tène fierul de plug a fost o inovaţie de lux, foarte rar întrebuinţată. În nici una din aşezările La Tène din Câmpia munteană, săpate până acum — şi doară aici e ţinutul getic, prin excelenţă agricol, încă dela Alexandru-cel-Mare documentat istoric—

Fig. 338. Obiecte din morm. celtice dela *Gyoma* şi din Pannonia. După Darnay în *AÉ.* XXVI 1906, p. 62.

[1]) Cf. exemplele vestice la Déchelette, II 3, p. 1374.

[2]) *Ibid.*, p. 1379 şi urm. Totuş Lehóczky, *l. c.*, în nota 3, p. 211, le explică drept *cazmale (hârleţe)*.

[3]) V. la Lehóczky, în *AÉ.* XXI 1901, p. 215, fig. 1—3, de trei dimensiuni diferite; p. 203, fig. 7 şi 8; la noi, fig. 329 şi 340.

nu am găsit vreun rest de fier care să poată fi atribuit acestei unelte agricole. Dimpotrivă experienţa noastră din săpăturile dela Crăsani şi din alte locuri ne-a îndemnat să propunem (mai sus, cap. III, p. 138) numele de «epoca lemnului» tocmai pentru cultura getică din La Tène-ul II şi III: atât de precumpănitoare este întrebuinţarea acestui material faţă nu numai de metale, dar chiar faţă de pământul ars.

Ardealul însă ne-a dat totuşi câteva fiere de plug atât din părţile *Cohalmului* cât şi ale *Sibiiului* (v. fig. 339), bine păstrate şi foarte caracteristice [1]).

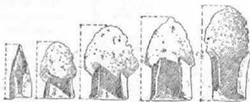

Fig. 339. Fiere de plug dela (dr. spre. st): Ungra (Cohalm), Ardeal, Tălmaci (Sibiiu, 2), — şi un «călcâiu» de lance dela Guşteriţa (Sibiiu). La Muzeul Brukenthal din Sibiiu.

O adevărată revoluţie tipologică se întâmplă cu formele secerilor şi prin consecinţă ale coaselor din La Tène, faţă de tipurile cunoscute din bronz. Am puteà spune că *tipului getic* (v. mai sus, p. 408 sqq.) de secere mică, încovoiată şi cu lama simţitor de lată, îi urmează *tipul celtic* de secere mare, larg deschisă şi cu lama destul de îngustă, aşà cum o vedem, iarăş înainte de toate dela *Muncaci* [2]) şi cum se pot vedeà exemplare şi în colecţia de antichităţi a Muzeului Brukenthal din *Sibiiu*, şi anume unul, foarte caracteristic, de *coasă «à douille»* (fig. 337), iar altul de mare *secere «à languette» (ibid.)*.

Atelierele dela Szalacska în Somogy fabricau *coase* şi *seceri* de acelaş tip ca în V şi SV [3]). Coase la fel cu cele dela Szalacska s'au găsit şi la *Kékkút* în Zala [4]). Dela *Muncaci* nu avem nici o coasă, ci numai

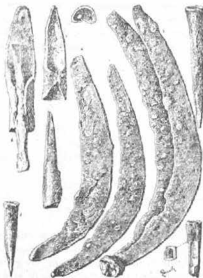
[1]) In colecţia de antichităţi a Muzeului Brukenthal din Sibiiu.

[2]) Lehóczky, în *AÉ.* XXI 1901, p. 203, fig. 4, 5, 6; p. 205, fig. 11 şi 12; XXVIII 1908, p. 253, fig. 2 şi 3. Reproduse de noi în fig. 340, 332 şi 330.

[3]) Cp. Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 433, fig. 18 şi 19 cu Déchelette II 3, p. 1382.

[4]) Darnay, *l. c.*, p. 432.

seceri[1]) și anume de o formă cevà deosebită de cele din Vest, cu lama mai lată și muchea mai solidă, iar tăișul mai puțin scobit, întrucât nu urmărește paralel linia muchii, ci lasă lamei către mijloc o mai mare lățime[2]); acest tip, pe care l-am puteà numi *getic*, față de cel vestic, *celtic*, pe care deasemenea îl întâlnim la *Muncaci*[3]), s'a găsit, întâmplător în *împachetarea originală pentru export*: anume două dintre acestе seceri sunt încă legate împreună cu inelul de fier care le ținea strânse împreună ca să nu se sbată și sgârie reciproc pe drum[4]): fig. 340.

Fig. 340. Seceri, fiere de plug, etc., dela *Muncaci*, după Lehóczky în *AÉ.* XXI 1901, p. 203.

In ce privește *cosoarele*, de vie și de lucru, cu lama lată și dreaptă și numai vârful brusc recurbat și subțiat, nu putem cità exemple din săpăturile noastre, dar, cum am arătat mai sus (v. fig. 337), avem, numeroase, din *Ardeal*, la Muzeul Brukenthal din Sibiiu și le regăsim, poate—e drept într'o formă

[1]) In adevăr instrumentul dela Lehóczky, *AÉ.* XXI 1901, p. 205 (cf. p. 211) III 11, având numai 35 cm. lungime, cu tot cu limba de prins în lemn (la noi fig. 332), nu poate fi socotit decât tot ca *secere*, deși ca formă ar puteà fi și *coasă*: cf. Déchelette II 3, p. 1382.

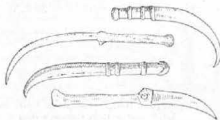
[2]) Lehóczky, în *AÉ.* XXI 1901, p. 203, II 4, 5, 6; XXVIII 1908, p. 253, no. 3. La noi, fig. 340 și 330. Explicațiile lui Lehóczky, tinzând să interpreteze (p. 214—216 din vol. XXI) toate aceste unelte drept *coase de luptă*, ni se par nefundate.

[3]) Lehóczky, în *AÉ.* XXI 1901, p. 205, III 11 și 12; XXVIII 1908, p. 253, no. 2; cf. Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 433, no. 19. La noi, fig. 332 și 330.

[4]) *AÉ.* XXI 1901, p. 203, no. 4. La noi, fig. 340. Explicația dată de Lehóczky, p. 216 e neadmisibilă.

deosebită (ori cumvà numai stilizată prea mult) — în reprezentările de pe Columna lui Traian, care reproduc adesea această unealtă; de fapt, aşà cum se prezintă cosoarele dacice, ele nu sunt, precum s'ar crede, un tip exclusiv carpatic, ci general La Tène, din Anglia şi până la noi [1]).

Am arătat mai sus, cap. III, p. 140, că monumentele (în primul rând Columna Traiană) ne dau pentru Dacia din La Tène-ul III 2 un tip de *seceri-cosoare* foarte deaproape înrudite cu secerile din bronzul IV, studiate în partea I a cap. VI (cf. p. 409 şi fig. 341). Tipul local de seceri, dela Muncaci, confirmă acest tradiţionalism. Dar Lehóczky [2]) a încercat să demonstreze că avem un fel de triplă sinteză: *coasă — secere — cosor-de-luptă*, în care cele trei unelte agricole se influenţează reciproc în structura lor şi dau naştere unor tipuri intermediare destul de curioase, mult mai adaptate pentru încăerarea din răsboiu, decât pentru munca pacinică dela câmp, ori din vii şi livezi: varietatea modèlelor dela Muncaci ne poate în această privinţă sluji drept pildă: secerea din *AÉ.* XXVIII 1908, p. 253, no. 3, e mai bună de *cosor-de-luptă* decât de secere ori coasă: v. fig. 330.

Fig. 341. Săbii curbe şi cuţite de luptă, dacice. După *Columna Traiană.*

Faţă de atâtea unelte tăioase e natural să se găsească în săpături şi gresii de ascuţit: mai toate staţiunile cunoscute ne-au dat şi astfel de obiecte modeste, care de multe ori nici nu sunt culese de lucrători, fiind pentru ei prea banale, aşà încât, ca să nu le arunce, trebuie întotdeauna să li se atragă atenţia asupra interesului ce-l au chiar aceste neînsemnate bucăţi de piatră.

Unelte de pescuit. Undiţe şi tridente. Săpăturile pe malul Dunării şi al lacurilor adiacente au scos la iveală chiar pentru eneolitic un număr

[1]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1383.

[2]) *AÉ.* XXI 1901, p. 211 şi, mai ales, 214—216, cu explicaţii în mare parte acceptabile, dar în câtevà cazuri, ca d. p. *dubla coasă de luptă* p. 216, absolut gratuite.

enorm de harpune [1]). Ca atâtea alte obiceiuri și unelte străvechi, păstrate până în timpuri nouă de tot, se poate ca și în La Tène să se fi mai întrebuințat cârlige de prins peștele, de toate formele și dimensiunile, fabricate din os și din corn. Dar progresul adus de lucrul metalelor a schimbat și aici procedeele. Avem din La Tène II și III, dela *Crăsani*, poate, un *trident* de fier, iar din alte părți (*Tinosul*, etc.) *undițe* de bronz și de fier. Forma lor e cea obicinuită până în ziua de azi. Dimensiunile variază, după mărimea peștilor ce aveau a fi vânați.

Ustensile casnice și de bucătărie. Avem, tot dela *Muncaci* un frumos exemplar de «furculiță mare de căldare», cu trei dinți încovoiați [2]), de

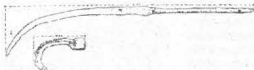

Fig. 342. Iatagan și secure de luptă, dacice, din La Tène III. Primul de lângă *Cohalm*, a doua de lângă *Ocna Sibiiului*. La Muzeul Brukenthal din Sibiiu.

tipul general cunoscut din La Tène III în toată Europa: fig. 343. Déchelette crede că motivul curbării dinților e împrumutat dela modèlele greco-italice pe care Celții le-au imitat [3]). Instrumentul servià la scoaterea cărnii pentru prânz din cazanul în care fiersese și împărțirea ei la oaspeți. Mai cunoaștem un exemplar, dar foarte primitiv lucrat dela *Velem St. Veit* în Pannonia [4]), de o formă analoagă cu cea dela Muncaci. Cât privește exemplarul dela *Crăsani* [5]), nu se poate preciză dacă e *trident* de pescuit, ori *furculiță*.

Tot dela *Muncaci* avem și o «*crémaillère*» de atârnat cazanul deasupra focului, de un lucru foarte îngrijit și o formă elegantă [6]): fig. 344, la fel cu aceea

[1]) Vezi în *Dacia* I și II rapoartele d-lor Dumitrescu despre *Gumelnița* și Ștefan despre *Căscioarele*.

[2]) Lehóczky, în *AÉ*. XXI 1901, p. 211.

[3]) II 3, p. 1422.

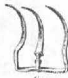
[4]) Déchelette II 3, 1424, fig. 8. Déchelette nu înregistrează nici unul din obiectele așà de caracteristice și numeroase dela *Muncaci*, deși articolele lui Lehóczky i-au fost cunoscute și le citează în II 3, la p. 1354.

[5]) I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, Buc. 1924, p. 91, fig. 282.

[6]) Lehóczky, *AÉ*. XXI 1901, p. 201.

de fier, dela *Emmendingen* în Baden [1]), iar dela *Crâsani*, în Câmpia munteană părţi dintr'o alta, de bronz, mai primitiv lucrată ca aceea dela Muncaci, dar tot aşà de solidă. Ceeace e mai ales interesant, stilistic, la cremaiera dela Muncaci e torsiunea în două sensuri contrarii, dând interesante efecte decorative (v. fig. 344), în genul vestitelor *torques* de bronz şi de aur, cunoscute şi din părţile noastre [2]).

In ce priveşte însăşi cazanele, nu trebuie să ne mirăm că nu avem nici unul păstrat din La Tène-ul nostru. Ele erau făcute din tablă de bronz aşà de subţire [3]) încât n'au putut rezistà la oxidare şi s'au nimicit. E caracteristic în această privinţă că chiar căldăruşele norditalice de bronz din hallstattul nostru, care erau de un metal cevà mai compact, ni s'au păstrat adesea tot numai prin toartele lor (v. mai sus, fig. 198 şi 203), iar *lebes*-ul dela Bălănoaia este iarăş conservat cum se cade tot numai în partea superioară, fundul fiind total distrus (cf. mai sus, cap. I, p. 18). Totuş la *Costeşti* s'au găsit şi resturi de cazane de bronz din La Tène.

Fig. 343. Trident dela *Muncaci*, după Lehóczky, in *AÉ.* XXI 1901 p. 211.

Râşniţe. Se ştie că până în La Tène popoarele Europei centrale n'au cunoscut râşniţa rotativă pentru fabricatul făinii [4]), ci au întrebuinţat numai pivele de pisat ori pietrele de strivit boabele, fireşte într'un chip cu totul necomplet şi primitiv. Lehóczky pomeneşte din părţile *Muncaciului* o serie întreagă de râşniţe, găsite în locuinţele La Tène III deacolo [5]), din nenorocire fără a dà nici o reproducere a vreuneia, ceeace e cu atât mai regretabil, cu cât Celţii şi ceilalţi locuitori ai Europei centrale n'au imitat întocmai râşniţa greco-italică rotativă, ci au creat anume tipuri particulare, în care în special *meta* nu erà aşà de convexă ca în Sud, iar *catillus* (partea rotativă, de deasupra) aveà un profil destul de variabil. Putem în schimb dà reproduceri după un *catillus* dela *Sighişoara* (fig. 345: La Tène II şi III) [6]) şi după fragmente bine definite de *catilli* dela *Tinosul*

[1]) Déchelette, II 3, p. 1420.
[2]) V. frumoase pilde la Lindenschmit, o. c., I, caiet XI, pl. 3.
[3]) Déchelette II 3, p. 1422.
[4]) *Ibid.*, p. 1386 sqq.
[5]) In *AÉ.* XXI 1901, p. 201.
[6]) Comunicat de d-l Rosetti.

cu un profil foarte caracteristic [1]), și dela *Mănăstirea (ibidem)* [2]), ambele aparținând La Tène-ului III. Interesant e că în vreme ce pietrele de râșniță dela Muncaci sunt de trachyt, acele dela *Sighișoara* și *Costești*, ori cele din Câmpia munteană sunt de lavă basaltică, întocmai ca acelea din Apus [3]). In ce privește pietrele de moară manuală dela *Grădiștea Muncelului* [4]), foarte asemănătoare cu cele de tip sudic, ele sunt, după Ackner, de «Trachytporphyr» și au fost constatate în vecinătatea basenului cu apă de izvor dela poalele acropolei, în afara zidurilor, împreună cu sământă de grâu și de diferite neamuri de leguminoase, dintre care mazărea se distinge mai bine.

Fig. 344. Cremaieră dela *Muncaci*, după Lehóczky în *AÉ.* XXI 1901, p. 201.

Arme. Spedele scurte (și pumnalele) *scythice* fuseseră în Dacia caracteristice pentru hallstattul II și chiar pentru archaeo-La Tène. Ele reprezentau, într'o formă *orientală*, moda general europeană din hallstattul II a săbiilor scurte [5]), prelungită și în La Tène I, fie direct prin spedele scurte, fie prin pumnalele propriu zise, dintre care se relevă în chip special cele anthropoïde [6]). Dar în vreme ce în Apus evoluția stilistică a armelor se desfășoară într'un mediu etnografic mai mult sau mai puțin stabil, Celții jucând rolul principal, — la noi avem acel *intermezzo* scythic din hallstattul II, care prelungind *Asia* până la Dunărea pannonică, întrerupsese etnografic și cultural viața din Dacia pentru patru secole. Deaceea, deabiă după ce Scythismul e treptat distrus, fie prin asimilarea străinilor intruși, fie prin respingerea tipului lor de civilizație, putem vedeà reapărând, după a. 400, *vechea tradiție culturală a Daciei, de legătură cu civilizația*

[1]) R. și E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia* I.
[2]) Gh. Ștefan, *Mănăstirea*, în *Dacia* II.
[3]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1387.
[4]) Finály, în *AÉ.* XXXVI 1916, p. 21 cu planșa III, fig. 1.
[5]) Cf. Déchelette, II 2, p. 731.
[6]) Déchelette II 3, p. 1111 și 1137.

central-europeană şi, după cum am arătat în partea întâia a acestui capitol, vedem reluându-se raporturile strânse cu SV italo-illyric şi cu V celtic, atât pe cale comercială, cât şi pe cale politic-etnografică: Celţii vin chiar în persoană până la noi, ba trec şi dincolo, până în Rusia sudică.

Ca o atare respingere şi biruire a Scythismului prin Celtism trebuie să înţelegem apariţia unor forme de arme ca aceea a *spedei scurte* dela *Szendrő* în Borsod, deci pe Tisa-de-Sus [1]). Reinecke a arătat [2]) că această spadă cu mânerul de bronz şi lama de fier, lungă în total de 49 cm., din care 12 pentru mâner, cu două tăişuri, găsită îndoită de două

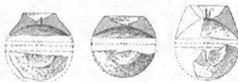

Fig. 345. Trei *catilli*, dela râşnite La Tène găsite la *Sighişoara*, *Tinosul* şi *Mănăstirea*. Cf. p. 499 sq. şi notele. (Muz. de Ant. Bucureşti).

ori, deci dedicată unui mort, şi, se pare, împreună cu un cuţit de fier caracteristic pentru primul La Tène (v. fig. 322), are mânerul împodobit cu duble antene, iar pe proeminenţa superioară centrală o palmetă greacă stilizată celtic, aşà cum erà moda prin anii 450—400 a. Chr. Această spadă, înrudită ca stil cu cea de tip târziu hallstattian dela *Kišicky* în Boemia [3]), e prototipul spedelor scurte ori pumnalelor anthropoide din La Tène II, existente chiar în La Tène III [4]). Dar spada scurtă cu duble antene dela *Muncaci* [5]): fig. 346, se arată a fi mai de grabă din familia vechilor pumnale hallstattiene şi archaeo-La Tène, decât din La Tène III, cum a fost — credem, greşit — explicată [6]): în adevăr ea nu

[1]) Publicată intâiu de v. Pulszky în *Archaeologiai Közlemények*, XIII 1879, p. 11 şi în *Revue Archéologique* 1879 II, p. 215, — iar apoi de Reinecke, în *Arch. Ért.* XVIII 1898, p. 314 sq. cu un studiu stilistic asupra ei.

[2]) *L. c.*, din *AÉ.* XVIII 1898.

[3]) *L. c.*, p. 314; cf. Déchelette II 2, p. 744.

[4]) Déchelette II 3, p. 1138 sqq.

[5]) Lehóczky, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 341, — la noi, fig. 346.

[6]) Cf. mai sus, p. 298, n. 5.

are încă butonul central prelucrat în chip de om, ci păstrează vechiul geometrism din hallstatt; tipurile înrudite cu ea sunt mai vechi ca La Tène II [1]). Dealtfel şi obiectele în tovărăşia cărora a fost găsită spada

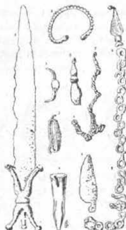

Fig. 346. Antichităţi din epoca mai veche a fierului, din părţile *Muncaciului*, după T. Lehóczky, în *AÉ.* XXVI 1906 p. 341.

Fig. 347. Obiecte de fier din cim. La Tène dela *Apahida*. După Kovács în *Dolgozatok* II, 1911, p. 38.

dela Muncaci (cf. fig. 346) poartă mai de grabă un caracter archaeo-La Tène, decât târziu-La Tène.

Dar spada caracteristică şi pentru La Tène-ul getic, ca şi pentru cel vestic, nu e cea scurtă, hallstattiană, ci cea lungă, cunoscută din întreaga Europă, mai ales în formele La Tène-ului II şi III [2]). Mormintele şi necropolele noastre ne dau câtevà exemplare de cel mai mare interes. Astfel, în cimitirul celtic dela *Apahida*, aparţinând La Tène-

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 1138 sqq.

[2]) Vezi pentru amănunte, Déchelette II 3, p. 1111 sqq.

ului II, s'a găsit în morm. 7 o sabie (în teaca ei), lungă de 91 cm., din care 13.5 cm. pentru mâner, iar lăţimea maximă a ei fiind de 61 mm. (cf. fig. 347)[1]. La *Balsa* în Szabolcss'a găsit o sabie, în teaca ei, numai pe lungimea tecei de 80 cm., şi lată de 47 mm.[2]. Contemporană cu Apahida şi Balsa e *Gyoma* în Bichiş, cu mormântul ei de cavaler celt[3]. Aici sabia, tot cu două tăişuri, e mai scurtă ca la Apahida, neavând decât 68 cm. şi lăţimea de 4 cm., dar obiectele găsite în legătură cu ea, în special fibulele La Tène II[4], absolut identice cu cele dela Apahida[5], fixează cu preciziune epoca în care ne aflăm. Ceeace e preţios, în legătură cu sabia dela Gyoma, e *lanţul* cu care se atârnă de cingătoare, de fier, găsit lângă ea şi alcătuit din două fire de sârmă răsucite în chip de sfoară unul împrejurul celuilalt[6]. Nu vom reproduce acum aici sabia dela *Kőszeg* în Baranya[7], lungă de 75 cm. şi lată de 3.5, găsită tot cu lanţul ei, de prins în «centiron», şi aparţinând probabil[8] tot La Tène-ului II,— dar vom redă importantele descoperiri dela *Hodsâgh* în Bacica, iarăş din La Tène II, deoarece ele ne vor servi la caracterizarea formelor de cultură *scordisce*[9], care s'au răspândit şi în Banat şi Oltenia, şi ne sunt în special cunoscute din jud. Mehedinţi, precum vom arătă îndată.

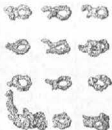

Fig. 348. Fragmente dintr'un lanţ de fier din mormântul 11 dela *Apahida*, după Kovács in *Dolgozatok* II 1911, p. 46.

[1] Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 38; cf. şi Déchelette II 3, p. 1081.

[2] Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 31 cu p. 28 sqq.

[3] Darnay, in *AÉ.* XXVI 1906, p. 62 sqq. Darnay socoate *Gyoma* ca aparţinând La Tène-ului I.

[4] Darnay, *l. c.*, p. 64.

[5] Kovács, *l. c.*, p. 35.

[6] Darnay, *l. c.*, p. 62, fig. 3; cf. Déchelette II 3, p. 1115 sq. cu citatele antice respective.

[7] Darnay, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 344 şi 345.

[8] Căci Darnay, potrivit tendinţei lui de a dată cât mai înapoi, ar pune-o chiar mai sus ca La Tène I.

[9] Cf. pentru *Scordiscii* dela Sava şi Dunărea mijlocie, mai sus, cap. II, p. 66 şi următ.

Și mormântul dela *Hodsúgh* ne face cunoscut tot un cavaler celt [1]),

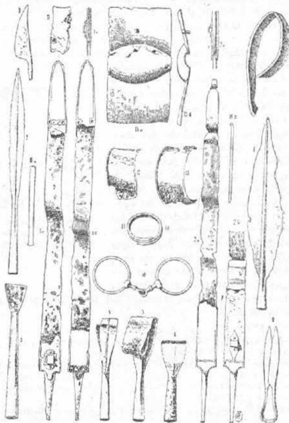

Fig. 349. Inventarul morm. celtic dela *Hodsúgh*, după Roediger în *AÉ.* XXIV 1904, p. 351.

[1]) Roediger în *AÉ.* XXIV 1904, p. 350 sqq.

E dealtfel ştiut că Celţii erau în deobşte călăreţi, iar nu pedestraşi [1]). Cenuşa mortului odihnià într'o urnă (v. mai jos, fig. 462, ca asemănare), iar lângă urnă erau consacrate răposatului între alte obiecte, asupra cărora vom reveni treptat mai jos, două spede lungi de 92 cm. (din care la una mânerul măsură 12, la alta 14 cm.): ambele spede fuseseră îndoite de trei ori şi lucrătorii cari le-au descoperit le-au desdoit, distrugând, fireşte, în mare parte tecile lor, care la această operaţie s'au pulverizat. Ambele săbii aveau la partea superioară a tecii o chiotoare de tablă prin care se treceau curelele, sau lanţul de atârnat la cingătoare [2]).

O frumoasă sabie La Tène II, cu teaca ei, având doar vârful rupt, notăm şi în Muzeul Brukenthal dela Sibiiu (cf. fig. 336).

Din cimitirul de urne dela *Aiud*, K. Herepey publică [3]) două săbii La Tène, se pare II (sunt rău păstrate), lungi de 65 cm. şi late de 5, — şi o teacă de sabie corespunzătoare, de tipul cunoscut, iar dela *Craiva* (Királypataka, tot în Alba de jos) trei fragmente de săbii La Tène [4]).

Am arătat mai sus, cap. II, p. 73 sqq. că în secolul II şi la începutul sec. I a. Chr., până la Burebista, *Scordiscii* dela Sava sunt mereu tovarăşii de năvăliri ai *Geţilor* spre Illyria şi Macedonia: această tovărăşie e aşà de intimă încât izvoarele istorice confundă pur şi simplu pe Geţi, de o parte cu Celţii, de alta cu Bastarnii (mai sus, cap. II, p. 69 sqq.). Insfârşit când Scordiscii sunt sfărmaţi de Romani (p. 73 sq.), ei se refugiază în insulele Dunării din dreptul Banatului şi Olteniei.

Faţă de aceste fapte bine documentate literar, nu va fi de mirare să găsim numeroase fabricate celtice în Banat şi Oltenia. Vom înregistrà acum deoparte spedele La Tène dela Muzeul Liceului din *T.-Severin*, dintre cari în special una e excelent păstrată, dar şi celelalte două sunt întregi, iar de alta spedele celtice dela *Gruia*, toate constituind adevărate pilde tipologice pentru SV geto-celtic (v. pl. XXXVII, fig. 1 şi 3). Toate spedele sunt din La Tène II, cu garda («croisière») caracteristică în formă de caliciu răsturnat. Dimensiunile lor sunt următoarele: spada dela *Severin* are 0.995 m. lungime pe 5 cm. lăţime; cea găsită în *Ostrovul Şimian* 0.975 m. lungime pe 0.055 m lăţime; cea dela *Gârla-Mică* ne dă un

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 1106.

[2]) Vezi la Déchelette reconstituirea felului de suspensiune a săbiilor La Tène, II 3, p. 1115.

[3]) *Alsófehér Vármegye Monografidja*, II 1, Aiud 1901, p. 97 sq. cu pl. XX, no. 219—221.

[4]) *Ibid.*, p. 98 şi pl. XXI, no. 229—231.

tip mai fin de 85 cm. lungime pe 0.042 lăţime[1]). Spada cea lungă dela *Gruia* a avut 1.02, pe 45 mm. lăţime, iar cea mai scurtă, poate de tipul Gârla-Mică, păstrată doar pe 0.60 cm. lung. şi 4 lăţ., e necompletă[2]). De notat e lăţimea caracteristică faţă de lungime la spada din *Ostrovul Şimian*. Cum însă noi ştim că săbiile acestea serviau nu la împuns cu vârful, ci la tăiat cu lama, prin lovire de sus în jos[3]), e natural ca, într'o epocă de lupte continue, armurierii celtici să fi dat spedelor o formă din ce în ce mai massivă în sensul rezistenţei laterale.

S'au servit şi Geţii noştri de săbiile tip La Tène II şi III? Ori ei şi-au creat în acest timp un fel deosebit de arme, mai de grabă înrudit cu cele illyrice, decât cu cele celtice. Căci *armele de atac dace*, aşà cum le cunoaştem de pe columna lui Traian, sunt sau de tip roman, sau de un tip specific, *ne*-celtic.

In adevăr arma caracteristic dacică în sec. I p. Chr. (deci în La Tène III 2) nu e spada dreaptă, ci un fel de *iatagan* cu vârful treptat îngustat, eventual un fel de *secere* cu un mâner lung de lemn şi cu *un singur tăiş*[4]). Intre această armă şi enormul *iatagan* încet curbat, purtat cu ambele braţe în focul bătăliei, ca marile spede medievale, de Bastarnii reprezentaţi pe monumentul triumfal dela Adamclissi e o evidentă înrudire tipologică. Dar e întrebarea: au fost Bastarnii influenţaţi de Geţi ori Geţii de Bastarni, adică de vecinii Bastarnilor, Sarmaţii? Căci Tacitus ne arată (*Hist.* I 79; cf. mai sus, cap. II, p. 106) pe Sarmaţii Roxolani înarmaţi în a. 68—69 p. Chr. cu aceste spede uriaşe: *gladii quos praelongos utraque manu regunt*. De fapt, în afară de curbura lamei şi de tăişul unic nu e identitate, ci numai înrudire, între iataganele sarmato-bastarne şi spedele încovoiate dacice. Acestea din urmă sunt mai mici şi purtate

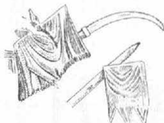
[1]) Publicate de Al. Bărcăcilă în *Dacia* I 1924. Pentru spedele contemporane dela *Gogoşiţa* în Dolj (V. de Craiova), din morminte de aici (spedele sunt *frânte*), cf. Istrati, în *An. Ac. Rom.* Mem. Şt. XXXIV 1912, p. 116 şi pl. VII, fig. 24.

[2]) Găsite de oamenii d-lui inginer George Balş, cu prilejul unor săpături de fundamente, la *Gruia*, în insula din Dunăre şi dăruite de D-sa, împreună cu întregul inventar funerar descoperit, Muzeului Naţional de Antichităţi. Publicate de mine în *Dacia* I 1924. Pentru comparaţie cu săbiile dela Severin şi Gruia, cf. săbiile dela Perkáta în comit. Fehér, interesante pentru metalurgia vest-celtică illyro-pannonică: Récsey, în *AÉ.* X 1890, p. 264 sqq. cu fig. dela p. 265—267.

[3]) Déchelette II 3, p. 1113.

[4]) Milleker, în *Délm. Régiségl.* III, p. 130 sq. vorbeşte, din nenorocire fără nici o reproducere, de o sabie de fier *puţin curbată* (cevà asemănător s'ar fi găsit şi la Kostolac = *Viminacium*) găsită în «Insula Timişului» în cercul (Timiş-) Kubin, deci în genul săbiilor *dacice*. Cf. pentru săbii analoage dela *Maglavit* în Dolj şi din jud. Mehedinţi, Istrati, *l. c.*, p. 142.

cu o singură mână. In orice caz: sabia cu care se sinucide regele *Decebalus* e ea însăş una din speciile unui tip bine cunoscut mediteranean: ea e spada curbă cu un singur tăiş, de tip sud-estic, ***iranian*** şi *grecesc*, de origine şi răspândire maximă în sec. IV—III a. Chr. (v. spada persanului căzut: artă pergamenică, la Muzeul din Neapole) şi frecventă — în diferite variante — atât în *Răsărit* cât şi în *Illyria*, în Picenum şi Etruria ori Spania [1]). Muzeul din Sibiiu (Brukenthal) posedă o *spadă curbă* dacică de genul celei purtate de Decebalus — *şi alcătuind un adevărat prototip şi pentru iataganele bastarno-sarmate* (cf. pl. XXXVI, fig. 2)— deci constituind o specie *getică* de spadă curbă, bine caracterizată (fig. 342). Iar această spadă nu este prea deosebită de aceea în formă de *cimeterre* răsturnat (tăişul pe partea adânc concavă, iar nu pe cea umflat convexă), pe care o întâlnim şi pe Columna Traiană (a se compară sabia din fig. 342, găsită la Weisskirchen lângă *Cohalm*, cu săbiile din fig. 341 şi 350, reproduse după trofeele dace de pe Columna lui Traian).

Fig. 350. Stindarde *(vexilla)* şi iatagan, dacice. După *Columna Traiană*.

Credem dară a puteà conchide, ca şi în cazul cetăţilor dace, că Geţii, deşi cunosc foarte bine cultura celtică şi o au chiar la ei în regiunile de frontieră, ba şi mai în interior ca la Apahida în Cojocna, nu o adoptă decât într'o anume măsură şi, dimpotrivă, produc ei, autonom, forme proprii, inspirate de cultura greco-orientală [2]), ale cărei monete şi fabricate,

---

[1]) V. materialul ilustrativ şi diferite consideraţii foarte întemeiate la Déchelette, II 3, p. 1134 sqq.

[2]) R. general mediteraneană, sudestică: thraco-asiato-scythică. In orice caz, spre deosebire de generalităţile pe care le găsim asupra săbiei curbe la Thraci, Illyri, Scythi, etc., în antichitate (v. articolele din Daremberg-Saglio-Pottier, *copis* şi *sica*), trebue să accentuăm aici că, în afară de un singur caz din bronzul III, poate întâmplător (Hampel, *Bronzkor*, I, pl. XX 5; cf. şi vol. II, p. 133, dela *Dumbrăvicioara*, Sáromberke, în Mureş-Turda), în care spada lungă şi îngustă de tip ardelean, creată probabil sub influenţă myceniană (cf. Reinecke, în *AÉ*. XIX 1899, p. 249, cu pl. VIII, fig. 13, — care dă şi toată bibliografia anterioară) se constată curbată, în genul spedelor lungi curbe din La Tène, *nici vorbă nu poate fi în Dacia de o vechime prea mare a spedeicuţit curbe*, aşà cum cineva ar fi inclinat a admite — general thracic — numai după cutare articol ca acela al lui A. J.-Reinach, s. v. *sica* din Daremberg-Saglio-Pottier.

precum şi articole de consumaţie (ca vinul şi untdelemnul) inundează Dacia până în regiunile central-galiţiene şi maramureşene. Aşà cum în *Picenum* ori în *Spania* comerţul grec aduce împreună cu vasele pictate şi săbiile ondulate, la fel şi în *Dacia*, care erà încă mai aproape,

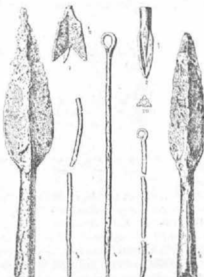

Fig. 351. Inventar celtic din cim. dela *Balsa*, după M. Roska în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 19.

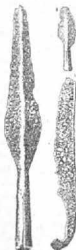

Fig. 352. Obiecte de fier dela *Muncaci*, după Lehóczky în *AÉ.* XXI 1901, p. 217.

acelaş comerţ, în special prin *Mesambria* şi *Histria* (oraşe dela cari găsim monete în burgurile dace din Munţii Huniedoarei, ca d. p. la *Costeşti)*, a putut foarte bine introduce tipul de armă sud-estică de care ne ocupăm [1]).

[1]) Cf. d. p. *Col. Tr.*, pl. LXX, ed. Cichorius, cu figura de luptător de pe vasul pictat de *origine attică* reprodus de Déchelette, *o. c.*, II 1, p. 435. Vezi însă la noi, imediat mai jos, şi cf. nota 2 dela p. precedentă.

Totuş nu trebuie confundate tipurile de *spadă-cosor* şi *spadă-secere*, exclusiv dacice, cu tipul de *spadă-iatagan* [1]) grecesc, şi apoi — cu modificări — şi dacic. Primele două au putut fi producte originale dacice, create printr'o simplă adaptare a *uneltelor* ca *arme* (v. mai sus, p. 497, exemplele dela Muncaci şi interpretarea lor), — în vreme ce ultimul este deaproape înrudit de o parte cu sabia *illyrică* [2]), curbată imediat deasupra mânerului şi cu lama îngustă (la Déchelette II 3, p. 1134), ea însăş o formă autonomă nordadriatică, paralelă cu cea dacică, iar de alta cu sabia ondulată *greco-asiatică*, a cărei lamă se curbează treptat spre capătul tăişului (v. mai sus, p. 507). — In toate aceste cazuri industria dacică a armelor se dovedeşte nu numai ca existentă independent de cea celtică (fabricatele celtice sunt absolut diferite), dar deosebit de activă pentru a înarmà un întreg popor în chip unitar, eventual a produce chiar pentru vecini.

Cu totul altul e cazul cu *lăncile* din La Tène-ul getic. Aici nu mai poate fi vorba de o distincţie precisă tipologică între ce ar fi pur *celtic* şi ce ar fi *getic*. Cel mult decoraţia unora din ele cu motive gravate ori ajurate ar constitui un oarecare criteriu pentru o stabilire de familii deosebite. Dar numărul lăncilor păstrate e relativ mic şi starea lor de conservare nu întotdeauna mulţămitoare. Ne vom rezumà deci la înşirarea locurilor unde s'au găsit şi la descrierea formelor mai caracteristice, cu indicarea mediului archeologic în care au ieşit la iveală şi a familiei de fabricate din care fac parte.

Să începem iarăş cu marele atelier celto-nordgetic dela *Muncaci* [3]). *Caracterul* prin excelenţă *popular* al acestui atelier se manifestă în primul rând prin completa anarhie tipologică a fabricatelor: dela micile vârfuri de ţepuşe, de câţivà centimetri lungime, asemănătoare mai mult cu nişte vârfuri de săgeţi decât de lănci (fig. 331), până la enormele fiere de lănci de ½ m. lungime (fig. 332 şi 352), şi dela forma unei simple frigări rotunde, fără aripi (fig. 332, no. 8), ori, poate, numai cu

[1]) Cf. la Déchelette II 3, p. 1134 sq.

[2]) Vezi din aşezarea dela *Donja Dolina* în Bosnia, pe malul Savei, exemplele publicate de Truhelka in raportul său din *Wiss. Mitt. a. B. u. d. H.* IX 1904, pl. L, fig. 3; pl. LVI, fig. 14; LVII 16; LXIII 7; LXXIII 4; forme mai mari, de spede, şi mai mici, de cuţite, toate reprezentând probabil acea *μάχαιρα* balcanică, de care ni se vorbeşte curent în antichitate.

[3]) Lehóczky, in *AÉ.* XXI 1901, p. 214 şi fig. dela p. 205, 209, 215, 217, — şi XXVIII 1908, p. 253.

un tăiș mic de tot în vârf [1]), până la forma bine caracterizată a frunzei de dafin ori de salcie (fig. 332 și 352), avem toate varietățile de tipuri. Este adică un fel de sinteză *într'un singur atelier* a celor mai multe din formele de *lănci* (lances: de împuns) și *darde* (javelots: de aruncat) pe care le întâlnim în general în La Tène-ul european, afară doară de modelele capricioase, «échancrées» ori «flamboyantes».

Astfel tipul *Muncaci* V 6 (fig. 330, no. 6) [2]) corespunde cu cel dela *Bibracte* [3]); tipul V 7 (fig. 330, no. 7) [4]), cu unul dela *La Tène* [5]); tipul III 1, lung de 0.50 m. [6]), corespunde cu unul dela Manching în Bavaria [7]); tipul III 2, lung de 0.32 m. [8]), e o simplă varietate dimensională a precedentului; cât privește tipurile mici, între 10 și 14 cm. lungime, IV 1, 2, 3, 12, 13, 14, explicate de Lehóczky drept vârfuri de *săgeți* [9]), ele sunt de fapt tot vârfuri de lănci, și anume de forma și mărimea cea mai comună [10]): «fierul lăncilor celor mai mari e în total lung dela 50 la 40 cm., dar aceste lungimi sunt excepționale; multe lănci și darde n'au decât 10—12 cm.» [11]), adică exact măsura dela Muncaci. Dealtfel Lehóczky se înșeală în ce privește interpretarea de mai sus, chiar din p. d. v. tipologic. In adevăr săgețile La Tène, așà cum le vedem chiar la *Stradonitz* în Boemia [12]), deci în vecinătatea noastră, *și cum avem exemple și dela Muncaci* [13]), sunt prevăzute cu două aripioare ascuțite triunghiular și atârnând ca doi pinteni de cele două părți ale tecii (lemnul intră în fier, iar nu fierul în lemn): v. fig. 356.

[1]) Nu e imposibil ca acest tip să fi fost de fapt cel dela La Tène, reprodus de Déchelette, II 3, p. 1145, no. 4. — Totuș cunoaștem din Hallstatt acest tip de «javelot»: cf. Déchelette II 2, p. 746.

[2]) *AÉ.* XXVIII 1908, p. 253.

[3]) Déchelette II 3, p. 1145, fig. 478, no. 3.

[4]) *AÉ., l. c.*

[5]) Déchelette, *l. c.*, no. 4.

[6]) *AÉ.* XXI 1901, p. 205, III 1, la noi, fig. 332, 1.

[7]) Déchelette, *l. c.*, no. 1.

[8]) *AÉ., l. c.*, III 2, la noi, fig. 332, 2.

[9]) *AÉ., l. c.*, p. 216 sq. cu p. 209, pl. IV, la noi, fig. 331.

[10]) Cf. d. p. vârful de lance dela Chassemy în Aisne, la Déchelette, II 3, p. 1145, no. 7 și Lehóczky însuș interpretează exact vârful de lance de numai 11 cm. lungime, reprodus de el în *AÉ., l. c.*, p. 217, IX 3, la noi, fig. 352.

[11]) Déchelette, *l. c.*, p. 1144.

[12]) Déchelette II 3, p. 1154.

[13]) *AÉ., l. c.*, p. 217, fig. 8.

In ce privește tipul de lance IX 1, lung de 50 cm.[1]), cu aripile de profil unghiular, el e o simplă varietate a unor forme bine cunoscute[2]). La capătul de jos lancea aveà un călcâiu ascuțit de fier, spre a puteà fi înfiptă în pământ: de obiceiu acest călcâiu are la noi, atât la *Muncaciu*[3]), cât și d. p. la *Ichimeni*, în Dorohoiu[4]): pl. XXXVI, fig. 1, ori la *Gușterița* în Sibiiu (fig. 339)[5]) forma unui fier îngust de plug, cu aripile răsfrânte de aceeaș parte, spre a îmbrățișà lemnul lăncii. Alteori el e făcut mai îngrijit, în chipul unei tece conice perfect închise[6]): fig. 340, fie cu vârful însuș rotund, fie cu vârful turtit[7]).

Nu vom insistà aici asupra tipurilor de lănci dela Kőszeg[8]), unele destul de nouă și interesante (pentru Pannonia), deoarece ele țin mai mult de V decât de E. Dimpotrivă lăncile din mormântul dela *Hodság* în Bacica sunt importante și pentru noi, fiind din imediata vecinătate cu Banatul[9]). Avem aici atât tipul de lance cu lama foarte îngustă, prelung lanceolată, și pe acela în formă de frunză de dafin (cf. fig. 349). Mărimea lor e deasemenea caracteristică: no. 2 are 54 cm. lungime, la o lățime maximă de 4 cm.; no. 7 are 49.5 cm. lungime, pe 9 cm. lățime. Celelalte lănci au fost îndoite sau chiar rupte, potrivit uzului funerar cunoscut: mărimea lor e deasemenea respectabilă. Dealtfel în total mormântul se arată cu un inventar bogat și ales, de o tehnică îngrijită. Caracteristic e, că unele tipuri de lănci, ca acea dela no. 1, arată puternice reminiscențe din La Tène I[10]); totuș depozitul e sigur datat din La Tène II prin formele ca aceea dela no. 7, foarte lată, și, firește, prin săbiile de care am vorbit la locul potrivit, mai sus.

In ce privește mormintele celtice dela *Balsa* în Szabolcs[11]), aparținând La Tène-ului II, avem de aici trei lănci de tip comun în vremea lor,

[1]) *Ibid.*, pl. IX 1,—la noi, fig. 352.
[2]) Cf. Déchelette II 3, p. 1145.
[3]) Lehóczky, *AÉ.* XXI 1901, p. 203 și 215,—cf. la noi, fig. 329 și 340.
[4]) Colecția Buțureanu, inedită, la Muzeul Național de Antichități din București.
[5]) La Muzeul Brukenthal din Sibiiu, neexact determinat, ca fier de plug.
[6]) D. p. la Lehóczky, *l. c.*, pl. II, no. 1, 2 și 3; *fără* interpretarea dela p. 216.
[7]) Cf. d. p. călcâiul de lance dela Lehóczky, *AÉ.* XXVI 1906, p. 341 și la noi fig. 339, st.
[8]) Darnay, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 344 și mai ales p. 349.
[9]) Roediger, în *AÉ.*, *l. c.*, p. 351.
[10]) Cf. Déchelette II 3, p. 1144.
[11]) Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 18 sqq.

cu lama lată și de mărime mijlocie și mare, intre c. 25 și c. 40 cm. lungime, pe o lățime de c. 5—7 cm.: fig. 334 cu 351. Interesant e, că in primul mormânt celtic s'a găsit împreună cu lăncile și o săgeată de bronz în trei muchi, cu trei aripi, de tip mai vechiu, «scythic»[1]). Dela *Apahida* în Cojocna (fig. 353) avem un mare fier de lance tip La Tène II, dar cu o specială accentuare a nervurii mediane, ca pe vremuri, în bronz: fragmentele găsite permit o

Fig. 353. Obiecte de fier din cim. La Tène dela *Apahida*, după Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, pg. 52 (dr.) și 42 (st.).

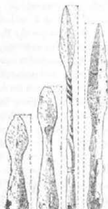

Fig. 354. Vârfuri de lănci din Muzeul Brukenthal: dela st. spre dr.: *Cacova* (Sibiiu): două, *Măgărei*, *Krizbav*.

reconstituire pe c. 30 cm. lungime și 5 cm. lățime[2]). Totodată dela *Aţel* (Hetzeldorf în cercul Mediașului) avem o lance de fier tip La Tène II îngust, foarte îngrijit modelată și aproape fără nervură mediană, ceeace ne apropie de La Tène I, lungă de 20 cm.[3]). Fără ilustrațiile cuvenite,

[1]) Cf. și Roska, *l. c.*, p. 45 sq.

[2]) Kovács, in *Dolgozatok* II 1911, p. 42, cu textul dela p. 41.

[3]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL*. XIII 1876, pl. III no. 11; text. p. 470 (la gimnaziul din Sighișoara).

deci fără putința unei determinări precise tipologico-cronologice, mai cunoaștem lănci de fier din La Tène dela *Apa* în Sătmar [1]), dela *Sân-iob* în Bihor [2]), dela *Timișoara* [3]), dela *Verșeț* [4]) și dela *Kozla*, pe Dunăre, în Banat [5]).

Dimpotrivă avem la Muzeul Brukenthal din Sibiiu o frumoasă colecție de vârfuri de lănci din La Tène-ul getic și reproducem alăturat, în fig. 354 sq., cele mai caracteristice dintre tipurile adunate acolo.

Inainte de toate merită o atenție deosebită vârful de dardă dela *Mă-gărei*, în Târnava-Mare, à douille, lung de 27 cm., elegant împodobit prin torsiune (pe un profil patrulater) și prezentând un ascuțiș de înfățișare prelung lanceolată (fig. 354). Cât privește brâul de forma nodurilor care ornează fibulele contemporane (cf. fig. 389 sq.), accentuând începutul mânerului, el demonstrează o preocupare de frumos cu totul remarcabilă. E drept că acest vârf de dardă e rar în părțile noastre.

Tot cevà excepțional e și vârful de lance dela *Șeica-Mică*, tot în Târnava-Mare (fig. 336), lung, atât cât e păstrat (vârful tăișului lipsește) de nu mai puțin de 65 cm. și totuș, ca armă propriu zisă, fiind de dimensiuni modeste, deoarece din această lungime $^2/_3$ sunt «la soie», coada, cu care se prindeà în lemnul lăncii. Forma tăișului e cea larg elipsoidală a foilor lat-lanceolate, așà cum mai avem și alte exemple chiar din colecția Brukenthal.

Un al treilea tip caracteristic e cel dela *Gross-Propstdorf*; aici vârful lăncii e lipsit de aripile tăișului, luând forma unei simple frigări. Coada e à douille: lungimea totală, 30 cm. După formă și mărime și acest tip (și la Bihać: *WMBH.* IV 1896, p. 186) a fost mai probabil o dardă de aruncat: fig. 355.

In ce privește celelalte vârfuri de lănci dela Brukenthal, toate à douille (fig. 354 sq.), ele se orânduesc fără greutate în La Tène-ul recent (doar câtevà: dela *Seiden*, găsită cu mai multe săgeți de bronz, ori dela *Crizbav*, ar puteà fi mai vechi, până în La Tène I, încă în legătură cu ultimele licăriri de «fier scythic»).

Deasemenea și lăncile din mormintele celtice dela *Gruia* în Mehedinți (cf. mai sus, p. 506, nota 2), sunt de tipurile și mărimile

[1]) *AÉ.* XIII 1893, p. 449.
[2]) Hampel, în *AÉ.* XVII 1897, p. 449.
[3]) Milleker, *Délm. Régiségl.* III, p. 136 sq., împreună cu un cuțit de fier celtic.
[4]) *Ibidem*, p. 192: vârfuri de lănci; cuțite (cf. și p. 191).
[5]) Milleker, în *AÉ.* XX 1900, p. 90.

obicinuite: cele mari de 34—38 cm. lungime și 4—5.7 cm. lățime (una, necompletă, a fost mai îngustă); cele mici de 18—19 cm. lung. pe 2 cm. lățime; interesant e că împreună cu ele s'a găsit și un vârf de lance în bronz (21 × 3 cm.), de tip, firește, foarte târziu, poate chiar o simplă reminiscență technică hallstattiană în La Tène [1]: v. pl. XXV, fig. 2.

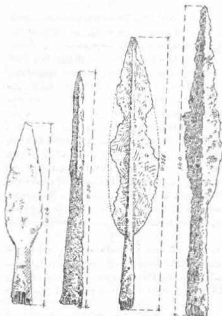

Fig. 355. Vârfuri de lănci La Tène dela (st. spre dr.) Burgberg, Gross-Propstdorf, Schönau «auf der Burg» și Seiden (aceasta împreună cu multe săgeți de bronz), la Muzeul Brukenthal din Sibiiu.

Săgeți. Popoarele Europei centrale, și cu ele și Geții, n'au avut, fie în Bronz, fie în Fier, nici o simpatie pentru *arc*, a cărui întrebuințare nu le erà, totuș, necunoscută. Venirea asiaticilor, începând din sec. VII a. Chr., a produs firește o anume reacțiune și am văzut mai sus că vârfuri de săgeți de bronz, «tip scythic», se găsesc chiar în morminte evident celtice ca acelea dela *Balsa*. Geții, mai ales în câmpie (fie în Ardeal, fie la Tisa,

[1]) Cf. V. Pârvan, *Les sépultures celtiques de Gruia*, în *Dacia* I 1924. — Unul din tipurile mici de lănci dela *Gruia* e fără aripi, întocmai ca acel dela Gross-Propstdorf (v. mai sus). — Simple indicații de lănci de fier La Tène, fără altă lămurire in plus, mai avem și dela *Perecei* lângă Șimleul Silvaniei în Sălagiu (Fetzer, in *AÉ.* XVI 1896, p. 64), dela *Craiva*, în Alba-de-Jos (Herepey, in *Alsófehér Várm. Monografidja* II 1, 1901, p. 98 și pl. XXI, no. 232 și 233), dela *Cetea* (Csáklya tot în Alba-de-Jos), de o formă specială (*ibid.*, p. 99 și pl. XXIII, no. 247).

fie la Dunăre ori în Moldova) au trebuit, vrând nevrând, să se deprindă mai mult cu mânuirea arcului. Şi de fapt izvoarele istorice [1]) ne vorbesc de *arcaşi călări* de neam getic încă din sec. V a. Chr. şi până la Traian. E deci firesc să găsim săgeţi de fier în La Tène-ul getic. Forma lor, atât la *Muncaci* (v. fig. 356 şi 364), cât şi în *Ardeal* [2]), încă nu în *Moldova* [3]), e aceeaş ca d. p. la *Stradonitz* în Boemia [4]): triunghiular turtită, şi cu doi pinteni, tot triunghiulari, prelungiţi mult în jos, în chipul unor spini laţi, iar la bază o teacă de prins lemnul săgeţii în ea, mai rar un cuiu, de înfipt în varga de lemn. — In răsboaiele dacice Geţii fac des uz de arc (cf. Columna Traiană, ed. Cichorius, pl. XIX, XXIV, LXXXIV, etc.). — Muzeul Brukenthal din Sibiiu posedă şi o interesantă culegere de săgeţi La Tène, în care deosebim toate cele trei tipuri caracteristice acestei vremi: 1° cel cu pinteni, ca la Stradonitz, dela *Şeica-Mică* şi *Amlaş*; 2° cel cu aripi ca ale lăncilor, dela *Cluj* şi iarăş *Amlaş*; 3° cel cu coaste, de profil helicoidal, în trei muchi, ca la *Vingard* în Alba-de-Jos (v. fig. 337).

Fig. 356. Vârf de săgeată dela *Muncaci* dup' Lehóczky în *AÉ.* XXI 1901, p. 217.

Securi de luptă. Pe soclul Columnei lui Traian sunt reprezentate printre trofeele luate dela Daci şi securi de luptă cu tăişul lat (v. fig. 327). Această armă pe care un menhir gravat anthropomorf, găsit de curând într'un *tumulus* de lângă Hamangia în Tulcea [5]), ne-o arată drept clasică în aceste părţi încă din chalcolithic, a jucat fără îndoeală şi în La Tène-ul getic un rol important. Examinând mai sus, p. 483 sq. (cf. fig. 326 sq. şi 329 sq.) tipurile de securi getice întrebuinţate ca unelte, am

---

[1]) Cf. mai sus, cap. III, p. 149 sq., atât textele literare cât şi mărturiile monumentale.

[2]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIII 1876, p. 470 sq. vorbeşte la un loc de toate felurile de săgeţi găsite în Dacia, fără a le despărţi nici tipologic nici cronologic. Despre ceeace ne interesează el zice: «zu diesen aufgezählten Formen kommen aus Niederösterreich noch die, auch in Hallstadt und Ungarn nachgewiesnen dreieckigen Spitzen mit auswärts stehenden Widerhacken, *welche mir aus Siebenbürgen bisher nur aus Eisen bekannt geworden sind...*».

[3]) Săgeţile dela *Ichimeni* în Dorohoiu, în Col. Buţureanu (inedită), la Muz. Naţional de Ant. din Bucureşti, sunt sau de tipul romboidal cunoscut şi dela Gooss, *l. c.*, pl. IV, fig. 7, sau de tipurile 2 şi 3 dela Sibiiu: v. pl. XXXVI, 1.

[4]) Cf. Déchelette II 3, p. 1154.

[5]) Il voiu publică, împreună cu celelalte obiecte şi interesanta ceramică cu care s'a găsit, în *Dacia* II 1925.

arătat că mai ales tipul 1 *(cateia)* a trebuit să fie prin excelenţă întrebuinţat şi ca armă. Dealtfel orice secure, fără nici o altă adaptare, poate fi întrebuinţată cu succes în luptele corp la corp care caracterizează răsboaiele din vârsta fierului în părţile noastre. Ar mai fi totuş de adăugat că *securile dace* de pe Columna lui Traian sunt în special înrudite cu acele forme dela *Ornavasso*, care având tăişul în formă de cornul lunii şi legătura lamei cu teaca destul de gâtuită, nu au însă muchea prelungită pe mâner, ci numai atâta lăţită, cât este necesar pentru asigurarea stabilităţii fierului pe lemn [1]). E caracteristic în această privinţă că securile de luptă germanice, din vremea năvălirilor şi până în epoca merovingiană, pornesc dela *acest* tip (Ornavasso 1 = Col. Traiană), iar nu dela cel cu muchea exagerat prelungită pe mâner, ca în bronzul IV «ungaro-român».

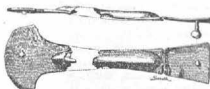

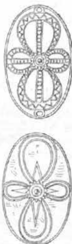
Fig. 357. Umbo de scut celtic dela *Muncaci* după Lehóczky, în *AÉ*. XXVIII 1908, p. 261.

Arme defensive. Scuturi. Incepem cu această armă deoarece ea este general răspândită, în vreme ce platoşele şi zalele, coifurile ori cnemidele, sunt excepţionale. Aproape nu e mormânt La Tène în care, alăturea de săbii şi lănci, să nu găsim şi resturi din scutul răposatului. «Resturi», pentrucă scutul nu eră decât în mică parte de metal (mănuşa internă şi *umbo* extern); corpul lui eră în deobşte de lemn, probabil căptuşit cu piele. Fireşte, nu vom insistă aici nici asupra formei ovale (de un oval specific) a scutului celtic, nici asupra asemănărilor lui în La Tène-ul III cu scutul roman. Acestea sunt lucruri cunoscute [2]). Mai puţin cunoscute sunt raporturile dintre scutul getic de o parte, şi cel celtic şi roman de alta.

Cunoaştem resturi de scuturi pur celtice atât dela *Balsa*, în Szabolcs [3]), cât şi dela *Apahida*, în Cojocna [4]): obicinuitul *umbo*, şi anume,

[1]) La Déchelette II 3, p. 1356, fig. 592, no. 1.
[2]) Cf. Déchelette II 3, p. 1167 sqq. cu toată bibliografia.
[3]) Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 31, fig. 13, no. 5.
[4]) Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 38 şi p. 42.

de profil cilindric, iar nu elipsoidal; deci mai vechiu [1]) ca *umbo* găsit la *Hodsàgh* în Bacica [2]), ori la *Muncaci* (fig. 357). Totuş nu cu mult, deoarece aripile de prindere a proeminenţei pe faţa scutului sunt tot simplu patrulatere şi la *Hodsàgh*, ca şi la *Apahida* ori *Balşa* (cf. fig. 349, 353, 347 şi 334).

Fig. 358. Scuturi dacice. După *Columna Traiană.*

Se ştie că în La Tène III scuturile celtice, elipsoidale, au în centru un *umbo* rotund: fie hemisferic, fie conic. Diferite podoabe, de metal, de smalţ, ori numai zugrăvite, acopăr faţa scutului. Dacă examinăm scuturile dace de pe Columna lui Traian, (fig. 358) observăm că ele corespund în totul descrierii ce am dat scuturilor celtice. De altă parte, pe aceeaş Columnă scuturile romane şi cele dace au cam aceeaş formă şi decoraţii asemănătoare pe feţele lor. Am văzut însă mai sus, p. 507, că Geţii ca şi, în general, Thracii, s'au inspirat în multe privinţe dela Greci şi că însăş iataganul, recurbat în forme mai mult sau mai puţin asemănătoare cu ale coasei ori secerii, ca şi cuţitul-cosor (o formă mai redusă a aceleiaş arme)[3]) nu poate fi despărţit de formele analoage sudice şi estice. Ori scutul grecesc erà rotund. Au început a purtà Dacii scuturi ovale îndată după ce au cunoscut pe Celţi? Sau, cumvà scuturile dace de pe Columna lui Traian sunt o formă de influenţă romană, adoptată abià în sec. I p. Chr., în urma contactului mai intim al Dacilor cu armatele imperiului şi a chemării de meşteri romani de arme şi maşini chiar în Ardeal, la reşedinţa regilor daci? Evident, nu putem răspunde decât cu presupuneri, deoarece nu avem resturi archeologice din acest

---

[1]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1172 cu fig. dela p. 1173.

[2]) Roediger, în *AÉ.* XXIV, p. 351, fig. 15.

[3]) Scriitorii greci şi romani cunosc la Thraci un fel de cuţit despre care Juvenal VIII 201 zice că e o *falx supina*; de fapt e aceà armă curbă, numită la Thraci *sica*, general cunoscută încă din cele mai vechi timpuri în basenul oriental al Mediteranei până în Chaldea şi fiind deopotrivă de familiară atât în Asia Anterioară cât şi în Thraco-Illyria. Dacii însă nu par a o fi cunoscut decât în a doua vârstă a fierului. Cf. pentru *sica* art. lui A. J.-Reinach, în Daremberg-Saglio-Pottier, *s. v.*, unde se pot vedeà toate citatele necesare.

fel de obiecte. Dacă spedele, cuțitele, steagurile (v. mai jos) și chiar cetățile *dace*, se prezintă destul de deosebit de cele *celtice*, nu e exclus

Fig. 359. Stindarde (*dracones*), trompete și tolbe dacice, după *Columna Traiană*.

ca și scuturile să fi avut un timp vechea formă rotundă din vremea bronzului, asemănătoare cu cea grecească până în timpurile târzii ale

fierului. Și iarăș nu e imposibil ca, alăturea cu această formă, să fi existat și cea ovală, însă retezată pe cele două laturi în semicerc, așà cum o găsim pe vasele geometrice din *Grecia* și pe cingătoarea hallstattiană dela *Gușterița* în Ardeal (cf. p. 314 și fig. 206)[1]).

Coifuri și cnemide. Dacă în hallstatt avem — în afară de Ardeal — încă și din valea Tisei constatate coifuri italice, mai aproape de regiunea massiv getică, la *Hajdu-Böszörmény* și la *Endröd*, apoi în La Tène nu avem fie din Ardeal, fie din Carpații Nordici, decât doară două documente în această privință, și anume exclusiv din archaeo-La Tène: un coif de bronz, din *Túrócz*, datat de Reinecke în sec. V a. Chr.[2]), și făcând parte, ca în deobște coifurile central-europene din acest timp, nu numai din cercul de inspirație greco-italică, dar ca pe vremuri, în hallstatt, chiar din produsele de export ale fabricației italice, și un alt coif, tot de tip italic, dar de fabrică celtică, dela *Silivaș* (cf. p. 464 și pl. XXVI). Dacii de pe Columna lui Traian nu poartă coifuri: nici chiar nobilii ori regele. Numai *catafractarii* poartă coifuri, dar ei sunt Sarmați (cf. Col. Tr. ed. Cichorius, pl. XXIII, XXVIII, etc.).

Nu avem nici o știre de purtarea *cnemidelor* la Geții din La Tène.

Steaguri și trompete. Chestiunea stindardului național dacic e destul de complicată, din cauza elementelor archeologice cu totul disparate care concură la deslușirea ei. Avem la Daci un animal sacru ca la Celți, unde *mistrețul*[3]) e caracteristic pentru stindardele lor? «Balaurul» dacic e reprezentat pe Columna Traiană cu un cap de *lup*, prelungit în chip de *șarpe* prin niște fâșii de stofă, care la bătaia vântului se umflau și alcătuiau o flamură serpentiformă orizontală. Dar *lupul* e un animal bine cunoscut de pe mânușile de oglinzi *scythice* (v. mai sus, p. 354 sqq., și pl. XXIV). Totuș nu de acest tip de lup poate fi vorba, cu aspectul său realist și pacific. Ci de *fiarele fantastice* cu gura căscată și limba atârnând afară, așà cum le-am întâlnit pe fibulele de aur dela *Mikhalkovo*,

---

[1]) In chestiunea scutului oval, retezat bilateral, credem că astăzi nu se mai poate discutà asupra originilor lui, fără a se avea în vedere monumentele hittite din mileniul II a. Chr., ca d. p. relieful dela *Sengirli-Șam'al*, păstrat la Berlin, și pe care vedem, ca și pe un alt relief hittit dus ca trofeu la Babylon și găsit acolo, spede, lănci, securi și scuturi de tipuri asemănătoare fie cu cele dela Mycene, fie, mai ales, cu cele din Carpați în vârsta bronzului: v. fig. dela Schäfer-Andrae, *Die Kunst des alten Orients*, Berlin 1925, p. 559 și 558.

[2]) Cf. Reinecke, in *AÉ.* XVIII 1898, p. 310 sqq. cu fig. 2.

[3]) Cf. Déchelette II 3, p. 1177 sqq.

ori *Dalj*, sau pe vasul dela *Paşachioi*: acèsta e *animalul simbolic* al localnicilor din Carpaţi şi din jur încă din hallstatt. Dar am mai văzut că acest animal *reprezentat totdeauna în poziţie ofensivă*, deci *ca simbol religios de apărare*, se găseşte simultan şi în *Caucas* (cf. mai sus, fig. 224 sqq. şi v. pl. XV sq.), gravat între altele chiar pe *securile de luptă*. E această reprezentare zoomorfă de origină *scythică*, ori e mai veche? O comparaţie între figurile de animale greco-scythe şi scytho-siberiene (materialul la Minns) ni se pare a duce uşor la concluzia că fiarele dela *Mikhalkovo*, etc., *nu sunt scythice*. Evident originea lor e în Asia Anterioară, în arta nervoasă şi feroce assyro-babyloneană [1]). Dar purtătorii şi modelatorii tipului nu au putut fi, pe pământ european, din Caucas şi până în Balcani decât *Trero-Cimmerienii*. Deci, dacă argumentarea noastră e dreaptă, fiara cu gura căscată a atac furios este un *φυλακτήριον pre-scythic*.

Dar cu aceasta am lămurit numai «*capul de lup*» al steagului. *Trupul de şarpe* aduce însă concepte cu totul nouă şi deosebite în discuţie. In adevăr, dacă *lupul*, ori alt animal, ca atare *(totemistic)* ar fi fost simbolul militar-religios din Carpaţi, nimic nu împiedecă să-l reprezinte întreg, cum Celţii puneau pe *signa* lor naţionale chipul complet al unui mistreţ. Este deci vorba la Daci de un sincretism religios în legătură cu alte concepte mai complicate. Am făcut mai sus, cap. III, p. 161, nota 1, o aluzie la caracterul de *demon al văzduhului*, iar nu de *şarpe subpământean* al balaurului dacic întrebuinţat pe stindarde. Mythologia populară a păstrat până azi, sub numele slav de *zmeu*, vechiul concept dacic al demonului serpentiform care *zboară* prin văzduh. «Cavalerii danubieni», numiţi şi «cavaleri thraci» şi «cabiri» [2]), străvechea divinitate dublă indoeuropeană *Açvinii-Dioscuri*, cei doi «luceferi» gemeni cari străbat călări văzduhul, stăpânind furtunile şi salvând dela pieire pe oameni, sunt reprezentaţi câteodată pe monumentele din

[1]) A se compară cu capul de fiară a stindardului dacic, capul demonului Tiamat dela *Nimrud-Kalach* (Schäfer-Andrae, *o. c.*, p. 503), sau capul demonului din *Ninive* (*ibid.*, p. 536), sau demonii hittiţi dela Karkemiş (*ibid.*, p. 555), sau chiar leii de la *Sengirli-Şam'al* ori dela *Karkemiş* (p. 562 sq.; cf. şi kerubii dela p. 560) aşà de asemănători cu leul Anaitidei dela *Ndeni* (mai sus, p. 12 sqq.) sau chiar capul de şarpe (de aur) dela *Susa* (*ibid.*, p. 482).

[2]) Cf. la noi mai sus, cap. I, p. 15. V. pentru stegul lor şi T. Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*, Bucureşti, 1889, planşele; cf. Hampel, în *AÉ.*, XXIII 1903, p. 341 cu 340, p. 361; XXXII 1912, p. 338 sq.; Tocilescu, *Mon. epigr. şi sculpt.*, p. 519 sq. V. la noi pl. XVII.

ţinuturile noastre cu câte un *stindard dacic* în mână (cf. p. 520, nota 2): este exact *balaurul* de pe Columna Traiană. Dar «cavalerii danubieni» fie chiar şi în sincretismul mai târziu thraco-iranian (mithraizant) sunt *zei cereşti*. Ei stăpânesc *uraganul*, din care şi-au făcut *simbolul* lor zoomorf. Iar Zeul suprem care deslănţueşte uraganul, e Zeul trăsnetului, Zeul «securii duble», e *Zalmoxis*. Trupul de şarpe, care se sbate în bătaia vântului e imaginea însăş a furtunei. Cunoscutul pasagiu din Ammianus Marcellinus (XVI 10, 7) privitor la intrarea lui Constantius în a. 357 în Roma: *purpureis subtegminibus texti, circumdedere dracones, hastarum aureis gemmatisque summitatibus inligati, hiatu vasto perflabiles, et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum* [1]), pomenind steagurile romano (-barbare!), e de fapt descrierea exactă [2]) a vechiului stindard getic, *adoptat şi de celelalte popoare conlocuitoare* şi, prin *auxiliarii* de origine danubiană servind în armata imperiului (v. mai jos), primit şi de *Romani* (cf. Vegetius, ed. Lang, I 20, 23; II 7 (*signiferi qui signa portant, quos nunc draconarios vocant*), 13 (fiecare cohortă are un *draconarius*, în vreme ce legiunea are un *aquilifer* care duce *aquila*); III 5; deci prin a. 400 p. Chr.): v. fig. 359.

Totuş nu trebuie omis că balaurul ca steag este menţionat şi în tot Răsăritul iranian, european ori asiatic, la Scytho-Sarmati ca şi la Parthi [3]). Este el de aceeaş origine cu balaurul dacic, adică, dintru început, trerocimmerian? Sau, cumvà, înşişi Scythii l-au dat pe vremuri Cimmerienilor, înainte de a. 1000 şi apoi, când Scythii au trecut în Europa, atât Iranienii din Asia cât şi cei din Europa şi, nu mai puţin, Trero-Cimmerienii îl posedau deopotrivă. Astfel de întrebări sunt fireşte astăzi încă fără răspuns sigur. Aceeace însă trebuie reţinut drept plausibil e raportul strâns dintre *cultul cerului*, *steagul cu balaur*, *cavalerii gemeni* purtători de *draco*, şi *neamul thraco-getic* din Carpaţi.

In adevăr, credinţa noastră e că şi de astădată originea simbolului militar-religios al balaurului trebue căutată în Asia Anterioară la Assyro-Babylonenii, de unde s'a întins deopotrivă spre E irano-indic, ca şi spre V thraco-cimmero-getic. Cred necesar să atrag aici aatenţia asupra simbolului divin de pe stela lui Nebukadnezar I

[1]) Ed. C. U. Clark, I, Berlin, 1910, p. 85.

[2]) Ammianus vorbeşte din experienţa sa personală; el *văzuse* aceste stindarde şi deaceea le descrie aşà de plastic.

[3]) Cf. pentru texte şi bibl. art. lui Fiebiger în P.-W. s. v. *draco* şi art. lui A. J.-Reinach la Daremberg-Saglio, s. v. *signum*, p. 1321.

(1120 a. Chr.), astăzi în British Museum, şi pe care în al patrulea registru găsim printre alte simbole şi pe acela al balaurului «dacic» (Schäfer-Andrae, *o. c.*, p. 486). Intrarea stindardului cu balaur (*draco*) în armata romană s'a făcut desigur nu «dela Parthi sau dela Daci» (cum crede Fiebiger, *l. c.* în n. 3, p. 521) ori «dela Sarmaţii Iazygi» (cum crede A. J.-Reinach, *ibid.*), ci dela Daco-Geţii iranizaţi: vechiul cult al «cavalerului thrac», dublat prin ideea *uraniană* a Dioscurilor-Açvini şi syncretizat cu religia solară a lui *Mithras*, se răspândeşte prin auxiliarii thraco-daci, şi în special prin Geţii dela Dunăre de-alungul întregei granițe a Dunării şi a Rinului. Pretutindeni vom găsi în primele secole ale Imperiului, dela Alpi şi până la Marea Neagră[1]), *icoanele votive ale zeilor cavaleri*, pe care Rostovtseff cu dreptate i-a numit «cavalerii daunbreni»: aceşti zei poartă ca steag balaurul dacic şi *prin cultul acestor zei* steagul *draco* s'a întrodus desigur întâi în armatele dela Dunăre, iar apoi, Illyricul devenind hotărîtor în istoria Imperiului, în întregul imperiu roman.

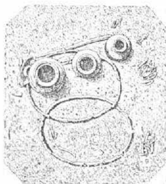
In ce priveşte *vexillum* patrulater de stofă, cu insigne brodate pe el (cf. Col. Tr. ed. Cichorius, pl. XX, tabl. XXV, 64), întocmai ca acèle romane (date centuriilor: cf. Vegetius II 13), acest fel de steag va fi fost probabil împrumutat de Daci dela Romani. Columna lui Traian îl arată întrebuinţat de Daci în legătură cu «balaurul» şi alăturea de el, dar îl reprezintă mult mai rar decât «balaurul». Cred chiar că ar fi eventual de făcut ipoteza, dacă artistul nu a voit cumva, pur şi simplu, să indice că Dacii ridicau în cetăţile lor de pe munţi, alături de steagul naţional (singurul cu care-i vedem *în lupte:* în special e caracteristică vederea din pl. XXIII ed. Cichorius, tabl. XXXI, 74—75), vexillele luate ca *pradă de războiu* dela Romani. In adevăr, pe pl. XX, tabl. XXV (ed. Cichorius), vedem la zidul cetăţii dace încă libere, printre capetele de romani înfipte în pari şi un *vexillum*, în vreme ce *draco* naţional e în mijlocul cetăţii lângă o clădire, care va fi fost locuinţa principelui, şi orientat cu totul în altă direcţie[2]). Drept este însă şi aceea, că pe trofeele ce stau de-a dreapta şi de-a stânga *Victoriei* care

scrie istoria răsboiului (pl. LVII) sunt săpate și mici *vexilla* alăturea de marii *dracones* dacici. Totuș, cum nicăiri *în lupte* nu vedem pe Daci purtând *vexilla*, ci numai *dracones*, steagul național dac rămâne firesc balaurul.

Ceeace e însă mai curios, e că pe reliefele de pe soclul Columnei vedem reprezentate *trompete* absolut identice cu cele celtice: «un tube allongé, tantôt droit, tantôt recourbé en col de cygne et terminé par un pavillon en forme de gueule d'animal» [1]), și anume nu redat realist, ci stilizat fantastic: e cunoscutul *carnyx*, așà cum îl vedem sculptat și pe monumentele gallo-romane [2]) și cum *fără nici o schimbare* e redat pe Columna lui Traian: v. fig. 359. Intrebuințau Dacii exclusiv trompeta celtică? Tot ce se poate, având în vedere faptul că acest instrument destul de complicat nu se puteà turnà de oricine, ci trebuie să fi constituit o *specialitate*. Dar mai puteà fi și un motiv stilistic-religios pentru adoptarea fără rezerve și transformări a trompetei celtice: capul de animal fantastic, cu gura larg deschisă, creasta sbârlită și urechile ciulite, alcătuind pavilionul *trompetei*, erà de fapt o simplă repetare, cevà altfel stilizată, a capului de balaur dela *steag*. Găsind la Celți acest motiv așà de ciudat identic cu acel străvechiu geto-cimmerian, Geții îl renaționalizau.

Care de luptă. Am văzut mai sus, p. 398 și fig. 208, că Geții au cunoscut carele de luptă și în bronzul IV: pe atunci însă marii meșteri «căruțași» erau Italicii și Veneto-Illyrii dela Adriatica. In vremea Fierului II supremația în această meserie, cel puțin pentru Europa Centrală, trece la Celți, și anume la cei din *Belgica* [3]). Reinecke citează [4]) din muzeul Brukenthal, carul găsit la Prejmer (Tartlau lângă *Brașov*), într'un «mormânt cu car», așà cum cunoaștem atâtea din Vest [5]): s'au mai putut distinge părți din harnașament, resturi din car, cercuri de butuc și șine de roată; alăturea erau și resturi de spede «celtice», fibule, etc. Pe baza spedelor și fibulelor Reinecke a datat acest car ca din sec. IV a. Chr., deci dela începutul vremilor celtice în Dacia (La Tène I = Reinecke B). Roska a constatat de altă parte la *Balsa* în Szabolcs, că și mormintele celtice

de acolo au avut care [1]): după fibule și spede ele aparțin La Tène-ului II [2]). Ca și în alte localități din «Ungaria» [3]), immormântarea cu car dela Balsa a cuprins obicinuitul tip ușor de car cu două roate, cunoscut din descrierile lui Poseidonios (păstrate prin Strabo și Diodor) și ale lui Caesar [4]): fig. 360. Déchelette relevă că pe continent (spre deosebire de Britania) întrebuințarea carelor de luptă încetează odată cu sfârșitul La Tène-ului II, deci c. 100 a. Chr.[5]). Burebista n'a mai avut deci înaintea lui, când a început războiul de exterminare împotriva Boiilor și Tauriscilor, luptători în stil «homeric», ci obicinuiții cavaleri și pedestrași.

Fig. 360. Morm. celtic cu car de luptă, dela *Balsa*, după M. Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 25.

Dar autorii antici atribue Celților și uzul unor care prevăzute cu coase, în genul persan [6]). Déchelette suspectează această afirmare a celor vechi, între altele și pe motivul că nu s'ar fi găsit nici un fragment de instrument tăios în corpul carelor de luptă descoperite până acum. Nu va fi deci fără interes să descriem aici un curios cuțit (dela Muzeul colegiului Bethlen din *Aiud)* de c. 35 cm. lungime, foarte solid, și prevăzut atât cu o largă gaură transversală prin mânerul lui gros tot de fier, cât și cu proeminențe, de fixat cât mai solid legătura care-l strângeà pe lemnul în care erà prins (cf. fig. 361). După informațiile luate, pare a fi fost găsit într'un mediu La Tène II. După forma lui, ar putea fi, cu oarecare bunăvoință, explicat drept o «coasă de car». Totuș, nu ne ascundem că dimensiunile lui nu sunt suficiente pentru scopul po-

[1]) *Dolgozatok* VI 1915, p. 25 sqq.
[2]) Comunicat și lui Déchelette: cf. acesta II 3, p. 1082.
[3]) Vezi-le la Roska, *l. c.*, p. 35.
[4]) Cf. textele la Déchelette II 3, p. 1182.
[5]) *L. c.*, p. 1182 sqq.
[6]) Cf. Déchelette, p. 1183.

menit. Am ținut însă a dà și acest document interesant, în legătură cu descrierile carelor celtice din regiunile getice sau invecinate cu Dacia, spre a atrage atenția asupra lui [1]).

Dar în *Thracia* Ptolemaeus Lagi (la Arrianus) [2]) pomenește un altfel de «care de luptă», care nu au nimic a face cu cele celtice. Anume, Alexandru-cel-Mare ajungând în a. 335 la Haemus și voind a-l trece, are lupte cu Thracii liberi de aici, cari între alte mijloace de apărare

Fig. 361. Cuțit de luptă, poate fixat la un car de luptă. Muzeul din Aiud (Colegiul Bethlen). Cf. jos nota 1.

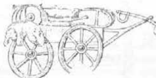

Fig. 362. Car dacic. După *Columna Traiană*.

întrebuințează unul cu totul special. De pe pozițiile lor înalte, pe vârful munților, ei dau drumul la vale asupra armatei macedonene unui întreg șir de *care (ἁμάξαι)*. De sigur carele erau încărcate cu pietre, spre a fi făcute și mai grele și primejdioase în rostogolirea lor. E interesantă măsura luată de Alexandru, pentru a parà această lovitură: unde se va puteà, să se desfacă repede rândurile hopliților lăsând loc liber carelor; unde nù, să se trântească la pământ, făcând de-asupra lor *testudo* cu scuturile, întocmai ca la asalturile împotriva cetăților întărite, astfel încât carele în prăvălirea lor vijelioasă să treacă peste ei fără a-i răni. Fără îndoeală *aceste care* erau nu cu două, ci cu patru roate și *nu erau* propriu zis *unelte răsboinice*, ci simple care de povară. Astfel de care vedem, cu încărcătura lor, și pe Columna lui Traian (ed. Cichorius, pl. XXIX) în munții Dacilor: sunt căruțe solide cu patru roate, egale toate, cu câte opt spițe: fig. 362. Nicăiri însă în răsboiul lui Traian cu Dacii

[1]) Acest cuțit a fost găsit la *Valea-Bună* (Nyirmező, în Alba de Jos, la NV de Aiud) și a fost pentru întâia dată publicat de Herepey în citata *Monografie a Albei de Jos* (cf. mai sus, p. 505, n. 3), p. 99, și pl. XXIII, no. 252, cu explicarea că erà poate fixată la capătul osiei unui *car de luptă*.

[2]) Arriani *Anabasis* I 1, 6 sqq.

nu vedem nici reprezentat, nici pomenit, sistemul pe care-l întrebuințaseră Thracii din Haemus împotriva lui Alexandru-cel-Mare. Deaceea credem că trebuie să facem abstracție de această «armă specială» în descrierea culturii getice din La Tène. Mai mult chiar: prezența roatelor de car în mormântul de incinerare dela Balsa pare a fi un simplu rit funerar, iar nu transpunerea în viața din lumea cealaltă a unei realități din viața de aici. Textele (mai sus, cap. II) ne vorbesc, în părțile

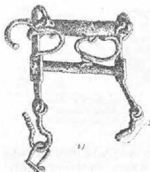

Fig. 363. Zăbale La Tène dela *Kőszeg*, după Darnay, în *AÉ*. XXIV 1904, p. 346 (cam la fel altele dela Brukenthal în *Sibiu*).

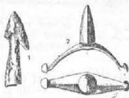

Fig. 364. Săgeată și pinten La Tène dela *Muncaci*, după Lehóczky, în *AÉ*. XXVIII 1908, p. 260.

noastre, de infanterie și cavalerie celtică, dar nu de care de luptă, așă cum, dimpotrivă, ne sunt documentate pentru cucerirea de Celți a Galliei Cisalpine, ori pentru luptele cu Celții în Vest (v. izvoarele și bibl. la Déchelette, II 3, p. 1181 sqq.).

Piese de harnașament, etc. Zăbale caracteristice pentru La Tène II, foarte bine păstrate, avem din vecinătatea Banatului, din mormântul cavalerului celt dela *Hodság* [1]) în Bacica (cf. fig. 349),—iar mai de departe, dela *Kőszeg* în Baranya [2]), avem un sistem de zăbale (cf. fig. 363) încă mai interesant și destul de rar: zăbala e dublă: un fier eră pus probabil în gura calului iar cel de-al doilea îl apucă pe sub falca de jos, așă că

[1]) Roediger, în *AÉ*. XXIV 1904, p. 351.
[2]) Darnay, *ibid*., p. 346.

strângerea frâului duceà la o violentă apăsare asupra gurii calului cu tot cu falca de jos, şi efectul trebuià să fie imediat. Acest fel de zăbale aminteşte pe acela, destul de complicat, hallstattian, aşà cum îl cunoaştem dela *Cipăul* de Mureş (v. mai sus, p. 379, şi fig. 260). Muzeul Brukenthal posedă un exemplar de zăbale quasi-identice cu cel dela Kőszeg. Pentru La Tène însă e caracteristică forma generalizată pe care o vedem şi la Hodsâgh [1]), şi care a rămas aceeaş până în ziua de azi: o simplă articulaţie a două mici bare — în gură — terminate cu inele mari — afară — în cari se prindeau curelele frâului.

Cât priveşte frumoasele aplice «scythice» de argint găsite lângă *Craiova* şi de cari am vorbit şi mai sus, ele au făcut parte dintr'un luxos harnaşament de modă orientală, iar nu occidentală: fig. 252 sq.; aşà dar chiar dacă l-am puteà dată din La Tène II, ceeace nu e absolut necesar, dat fiind că poate fi şi mai vechiu, acest grup de obiecte nu se leagă de vremea mai nouă celtică, ci e o simplă supravieţuire a unei splendori trecute şi străine de tradiţiile Europei centrale şi carpatice.

Pinteni La Tène, bine păstraţi, avem din părţile *Muncaciului* (cf. fig. 364) şi ale *Braşovului* (Teutsch la Reichart, *Burzenland*, Braşov 1925, p. 11).

Ustensile pentru grija corpului. Brice şi foarfeci. Descoperirile dela noi nu ne-au dat încă truse complete de toaletă, cu toate diferitele «pincettes» şi «grattoirs» apusene. Vor fi existat de sigur aceste ustensile şi la noi, ca şi linguriţele de pregătit diferite drèsuri de obraz, etc. căci nimic nu pătrunde mai mult şi mai repede ca mòdele nouă în materie de îngrijire ori înfrumuseţare a trupului [2]). Dar descoperirea lor pe teren e, de sigur, rezervată anilor viitori. Aceeace însă chiar în părţile noastre — cu săpături încă puţine — apare curent, atât în mormintele bărbăteşti, cât şi în staţiunile La Tène, sunt *bricele* şi *foarfecile*.

Forma *bricelor* e acum la noi aceea a unor mici cuţitaşe late, cu lama subţire şi tăişul convex. Metalul din care sunt făcute, e, fireşte, exclusiv fierul. Avem dela *Muncaci* un exemplar, foarte bine conservat [3]); un altul, iarăş excelent păstrat, dela *Hodsâgh* în Bacica (v. fig. 349) [4]). Dacă ciudatul cuţit dublu dela *Vârşeţ* în Banat (v. fig.

---

[1]) Cf. p. formele din Europa centrală şi vestică, Déchelette, II 3, p. 1190 sq.
[2]) Cf. cap. VIII din Déchelette II 3, p. 1271 sqq.
[3]) Lehóczky, in *AÉ.* XXVI 1906, p. 341.
[4]) Roediger, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 351.

333) [1]) e tot un briciu ori nù, e greu de hotărît. Cuțit însă, sigur n'a fost, ci un alt instrument, având o întrebuințare de a tăià fin și deci de a aveà deodată *două* lame *ascuțite* la dispoziție. Dar bricele erau așà de subțiri și delicate, încât rugina le-a mâncat pe toate și e o minune, că pe ici pe colo, după mai bine de două mii de ani, găsim încă vreun exemplar. Fără îndoeală, Dacii din La Tène, spre deosebire de Celți, purtau barba mare (cf. mai sus, cap. III, p. 168): lipsa bricelor din Dacia propriu zisă va fi având o pricină și în acest fapt. Dar, după cum vedem chiar de pe monumentul dela Adamclissi (Tocilescu-Benndorf-Niemann, p. 119), rasul total al bărbii și mustăților erà cunoscut și la noi, cèl puțin în La Tène III 2, adică în sec. I p. Chr. — probabil ca încă una din formele înrâuririi romane în Dacia preromană.

Dar ustensila nelipsită și la noi, pretutindeni, e *foarfecele*. Ca și la *Muncaci* [2]), ori la *Hodság* [3]), așà la *Apahida* [4]) o vedem ca un obiect tot așà de comun precum e cuțitul în diferitele morminte de incinerare de aici. Din lagărul roman dela *Cristești* pe Mureș (Maros-Keresztúr) mai jos de T.-Mureșului, avem pe lângă alte obiecte din La Tène-ul târziu încă și o pereche de foarfeci, păstrate la Muzeul din T.-Mureșului (încă inedite). Ca atâtea alte forme La Tène și foarfecile continuă a fi la fel în vremea romană. Deaceea acest obiect nu se poate datà precis numai prin sine însuș, ci întotdeauna, în special, prin mediul cultural, fie metale, fie ceramică, în care s'a găsit.

Piepteni. Déchelette nu cunoaște din La Tène-ul vestic și central european decât vreo câțiva piepteni de bronz [5]), al căror principal ornament e linia de cercuri simple cu un punct în mijloc, ori motivul

---

[1]) Milleker, în *AÉ.*, XVIII 1898, p. 409. Milleker nu încearcă, p. 408, nici o explicare. — Dimpotrivă Radimsky publicând două cuțite asemănătoare dela Ripač lângă Bihać (*Wiss. Mitt. a. B. u. d. H.* V 1897 p. 41 cu fig. 16 și pl. XIX fig. 12) e inclinat să le ia drept brice și le consideră ca «romane» (cf. însă acelaș, *ibid.* IV 1896, p. 186 cu 188: o întreagă listă din SV) «da ein gleiches Messer auch in den römischen Gebäuderuinen von *Ilidže* bei Sarajevo angetroffen wurde». Avem de observat: 1° că dublul cuțit poate fi nu numai briciu, ci și bisturiu, — și 2° că formele La Tène III sunt adesea quasi-identice cu cele provinciale romane, prelungindu-se în sec. I și II și nu e nici-un motiv stringent ca să datăm ca roman nici cuțitul din Banat, nici pe cele dela Adriatica.

[2]) Lehóczky, în *AÉ.* XXVIII 1908, p. 253; la noi, fig. 330.

[3]) Roediger, în *AÉ.* XXIV 1904, p. 351; la noi, fig 349.

[4]) Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 22, 23, p. 50 cu p. 52; cf. la noi, fig. 353.

[5]) *O. c.*, II 3, p. 1285.

izolat al cercurilor concentrice. El e de părere că pieptenii trebuie să fi fost de lemn[1]) și deaceea nu-i mai găsim nicăiri în așezările La Tène. Dimpotrivă pieptenii de țesătorie ar fi fost de corn sau de os: dărăcitul textilelor s'ar fi făcut deci în general cu piepteni făcuți din aceste materiale[2]). De fapt, descoperirile din Dacia ne arată că și în La Tène pieptenii de cap sunt tot de *os*, iar forma și ornamentarea lor e mult mai distinsă și variată decât aceea a primitivilor piepteni de bronz dela Stradonitz ori de aiurea.

In adevăr avem dela *Mediaș* (fig. 365) un frumos pieptene de os, al cărui dinți sunt rupți, dar al cărui mâner massiv, de formă arcuită semicircular, bine păstrat, e impodobit pe ambele fețe cu un chip de patruped stilizat în genul vechiu cimmero-getic ca pe obiectele dela Dalj, Mikhalkovo ori Pașachioi (v. mai sus, p. 332 sqq.). Trupul patrupedului e acoperit de semicercuri în felul unor solzi. Se înțelege dela sine marea însemnătate a acestui document de persistență a motivelor ornamentale hallstattiene în vremea La Tène: iar utilizarea aceluiaș motiv pe vasul dela Pașachioi în Sudul Dunării și pe pieptenele dela Mediaș în valea Târnavei-Mari demonstrează încă odată unitatea culturală a lumii thraco-getice din Carpați și valea Dunării.

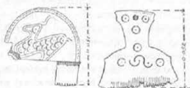

Fig. 365. Piepteni La Tène, de os, dela *Mediaș* (st.) și dela *Ocna-Sibiiului* (dr.), la Muzeul Brukenthal din Sibiiu.

Mai primitiv ca ornamentare gravată: simple cercuri (și un S interesant, format din combinarea a două semicercuri), dar nou ca formă a mânerului, e pieptenele, tot de os, găsit la Apus de *Ocna Sibiiului*, lângă Reussen (v. fig. 365)[3]).

Fragmente de *oglinzi* de metal alb s'au găsit — ca la *Bibracte*, *Pičhora*, etc., — și la *Tinosul* pe Prahova[4]): ele au o singură față perfect lustruită, în vreme ce cealaltă, adesea în Vest frumos ornamentată cu

[1]) *Ibid.*, p. 1284.

[2]) *Ibid.*, p. 1286.

[3]) Ambii piepteni se găsesc la Muzeul Brukenthal, secția preistorică, datați exact ca din La Tène.

[4]) Raportul R. și E. Vulpe în *Dacia* I, — cu Déchelette II 3, p. 1288 sq. și Reinecke, *Festschrift*, p. 67.

gravuri geometrice [1]), pare (n'avem oglinzi întregi, ci numai resturi) a fi fost lăsată nelucrată. Fireşte, aceste oglinzi au aceeaş formă circulară, ca şi în vremea «scythică»; stilul lor e însă acum cu totul altul: în locul mânerului cu motive decorative animale avem o simplă bară în formă de 8 (ori de Ж chirilic) sau de alt fel; metalul însuş nu mai e bronzul roşu ori galben, ci un aliaj alb, în care cositorul intră într'o proporţie mult mai mare. Déchelette crede că în La Tène III, când acest fel de oglinzi e comun, ele erau fabricate chiar în N Alpilor. Ne îndoim. Alături de primitivitatea celorlalte fabricate greu am puteà aşezà o tehnică aşà de delicată, precum e aceea a oglinzilor de metal alb, — cel puţin la noi. Deaceea credem că aceste obiecte sunt importate din Sud, poate chiar din Italia, unde centrul de fabricaţie dela *Brundisium* erà vestit în sec. I p. Chr.[2]), şi de unde, în general, Dacia a primit în toate timpurile, începând chiar din bronzul IV, tot felul de produse industriale.

In sfârşit, până şi *tuburi de păstrat acele de cusut* avem tot dela *Tinosul* pe Prahova [3]). Forma lor e mai simplă şi mai puţin împodobită decât a obiectelor similare din Vest: un simplu tub cilindric, cu un diametru de mai puţin chiar ca un cm., astupat la unul din capete. Caracteristice pentru La Tène III în Boemia şi Italia ca şi în Bavaria ori Gallia [4]), aceste mici tuburi erau, la noi, credem, iarăş, nu fabricate pe loc, ci importate pe cale comercială.

Dar să trecem la însăş descrierea *hainelor* cusute cu aceste ace fine de fier (sau şi de bronz) şi a podoabelor de tot felul din La Tène-ul getic.

Veşminte şi podoabe. Dacă în cele de mai sus am constatat un şir întreg de note originale în cultura getică din a doua vârstă a fierului, fie în chipul de a-şi clădi cetăţile, fie în acela de a-şi făuri armele de luptă,—apoi în capitolul prin excelenţă caracteristic din punctul de vedere etnografic şi artistic, al «veşmintelor şi podoabelor» vom puteà stabili chiar liniile caracteristice ale unui *stil getic* particular. In adevăr, după cum în vârsta bronzului şi în cea veche a fierului am constatat că

[1]) Cf. la Déchelette, II 3, p. 1287 sq.

[2]) *Ibid.*, p. 1289.

[3]) Se pare că obiectul respectiv s'a pierdut, căci lipseşte la R. şi E. Vulpe, *l. c.*, deşi eu l-am văzut chiar în momentul când a fost găsit, aflându-mă pe şantier. — Cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 67.

[4]) Cf. Déchelette II 3, p. 1291.

regiunea carpatică a desvoltat o artă proprie, absolut diferențiată de cea a grupelor etnografice înconjurătoare, și exercitată fie în materialul metalic comun, al vremii, *bronzul*, fie mai ales în materialul *specific* transilvan, *aurul*, — așà acum vom puteà stabilì o *artă a argintului*, caracteristic *dacică*, ale cărei forme principale sunt esențial diferite de cele *celtice* contemporane. Iar această notă de originalitate creatoare va puteà fi constatată și în paragraful ce urmează celui de față, când vom tratà despre *ceramica* La Tène a Daciei, deși, evident, într'o măsură mai puțin intensă decât în arta metalelor prețioase: căci în ceramică înclinarea firească a popoarelor, de a imità și a adoptà ce e străin și necunoscut, e mai efectivă decât în arta metalelor. In adevăr produsele ceramice străine *ieftine* și superioare se răspândesc repede pretutindeni și sunt ușor imitabile, în vreme ce străinul e dimpotrivă èl concurat, atunci când avem obiecte *prețioase* de fabricație internă, superioare obiectelor de import din afară și de un gust mai bine adaptat localnicilor: în acest caz pătrunderea în massă a fabricatelor străine, și deci imitarea lor pe o scară mai largă, e întârziată, ori chiar total împiedecată.

Nu vom revenì aici, spre a repetà cele spuse mai sus, în cap. III, după autori și monumentele plastice romane, cu privire la felul de îmbrăcăminte getic. Dar vom accentuà că atât portul bărbătesc cât și cel femeiesc (cămașă peste pantaloni la bărbați; o fustă peste cămașă la femei) postulează și în La Tène întrebuințarea *cingătorilor* înguste ori late, constatate în vremea bronzului și a fierului vechiu.

Printre tezaurele de argint dacice (vezi mai jos) acela dela *Cioara*, în Alba-de-Jos, ocupă un loc de frunte în special prin placa de argint figurată, fragment din coperișul metalic al unui *chimir* de piele lat de 157 mm., în genul celor vechi hallstattiene, de care am vorbit mai sus, p. 431 sq. Geometrismul primitiv al reprezentărilor umane de pe placă, alăturea cu tehnica decorativă în puncte și linii, resp. în șiraguri perlate (v. fig. 366), făcuse la început pe învățați să atribue și această cingătoare tot epocei hallstattiene [1]). Pe urmă însă considerarea stilistică mai atentă a monumentului [2]), cu palmetele servind drept ornament de umplutură a spațiilor goale, a condus la datarea lui în La Tène-ul III [3]).

[1]) Publicat întâiu de Arneth, *Gold u. Silbermonumente*, Wien, 1850, G. S. XII 95; v. interpretarea lui Gooss din *Chronik*, în *ASL.* XIII 1876, p. 217 sq., și *Skizzen, ibid.*, p. 481 sq., 508 sqq. și pl. XIII.

[2]) Cf. și Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq., cu Téglás, în *AÉ.* XII 1892, p. 408 sqq.

[3]) Reinecke, *Festschrift*, p. 88; cf. și Hampel în *AÉ.* VIII 1888, p. 277 sqq.

Mai mult chiar. Egil Petersen [1]) făcând o comparaţie între stilul şi tehnica vasului dela *Gundestrup* şi cea a reliefului de pe placa de argint dela *Cioara* (purtând dealtfel chiar urme de auritură), cu reprezentarea a doi bărbaţi: cel din stânga păstrat întreg, cel din dreapta mai mult de jumătate, — a conchis că în ambele opere de artă «barbară» se văd

Fig. 366. Placă de argint în relief (fragment) de pe o cingătoare din tezaurul dela *Cioara* în Alba de Jos (măr. nat.) după Egil Petersen în *AÉ.* XIII 1893, pag. 201.

influenţele artei romane şi că amândouă obiectele trebue datate în epoca cea mai veche a Imperiului, deci cam prin întâia jumătate a sec. I p. Chr. Am aveà adică o operă de artă contemporană, în special, cu staţia La Tène III dela *Tinosul* pe Prahova, prin excelenţă caracte-

[1]) In *AÉ.* XIII 1893, p. 199—202. Reinecke, o. c., p. 88, nota 130 admite concluziile lui Petersen.

ristică pentru bogăţia produselor industriale târzii La Tène şi romane până prin a. 50 p. Chr.—Dar oricare ar fi legăturile plăcii de argint dela Cioara cu mediul contemporan, târziu La Tène, în care s'a găsit [1], este clar — şi nici Reinecke nu a negat-o — că acest monument de artă «barbară» reprezintă de fapt o tradiţie veche hallstattiană, de origine veneto-illyră. Mai mult încă: moda *chimirelor*, caracteristică pentru bronz şi hallstatt, pare mai puţin generală în La Tène: acum bărbaţii poartă curèle mai înguste cu catarame de metal (cf. şi Dacii de pe Monumentul dela Adamclissi) [2], iar femeile lanţuri foarte elegante căzând liber pe şolduri [3]. Ba chiar săbiile sunt purtate acum de războinici nu atârnate prin curèle, ci tot cu lanţuri [4]. De aceea chimirul dela Cioara reprezintă cevà archaic nu numai prin tehnica decorativă, ci şi prin însăş forma sa. E tradiţionalismul bine cunoscut la noi în toate domeniile vieţii culturale, dela *zidurile «à crochets»* dela Grădişte, la *săbiile curbe*, greco-orientale, din tot La Tène-ul dacic, şi la formele podoabelor de metal preţios, cum vom vedeà îndată. In cutare colţ pierdut al Daciei muntoase — şi e caracteristică aşezarea localităţii Cioara tocmai în apropierea *munţilor* prin excelenţă *dacici* dela S Orăştiei — vechile procedee veneto-illyre, pe care le-am examinat mai sus, descriind aplicele de aur dela Otlaca, Beba-Veche, Carani, sau chiar Ţufalău, ajunse în Dacia noastră încă îndată după a. 1000 a. Chr., sunt păstrate întocmai în La Tène-ul III. Starea rea de conservare a plăcii nu ne permite a precizà toate detaliile figurilor omeneşti reprezentate: distingem însă că cei doi bărbaţi poartă *bracae* şi o tunică strâns lipită pe trup, cu mâneci lungi şi strâmte; au o cingătoare îngustă (cu aplice metalice?, ori chiar în întregime din chiotori de metal?), au *pectorale* rotunde pe sâni, o căciulă ascuţită pe cap şi *torques* la gât. Tipul reprezentat nu e *pur etnografic*, ci e o combinaţie de elemente artistice tradiţionale şi de un caracter mai de grabă străin decât dacic. Totuş

---

[1] Vezi descrierea întregului *tezaur dela Cioara* la Gooss, Rómer şi Téglás, *l. c.* mai sus, p. 531, nota 1 şi 2.

[2] Pentru cataramele cingătorilor bărbăteşti, cf. Déchelette, II 3, p. 1237 sqq.; astfel de catarame de argint sunt pomenite într'un tezaur La Tène dela *Mediaş*, de Gooss, *Chronik* în *ASL.* XIII, p. 236.

[3] Déchelette, *l. c.*, p. 1230 sqq. La noi, mai jos, p. 534 sqq.

[4] Exemple dela noi din *Dacia:* la *Apahida* (Kovács, *Dolgozatok* II 1911, p. 46); la *Gyoma* (Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 62), — ca şi, dealtfel, la *Muncaci* (Lehóczky, în *AÉ.*, *l. c.*, p. 341): la noi fig. 348, 338 şi 346.

lucrarea e, după toate semnele, *dacică*. In adevăr la vremea ei nimeni prin prejur nu mai lucrà astfel: meşterul care a făcut-o, *argintar care va fi lucrat şi vestitele brăţări dacice cu capete de şerpi*, specifice în Europa vârstei a II-a a fierului, lucrà după vechile modèle, devenite *acum* exclusiv getice.

Lanţuri ornamentale. Am spus că, în locul vechilor cingători massive, femeile poartă în La Tène lanţuri frumos lucrate de bronz ori chiar

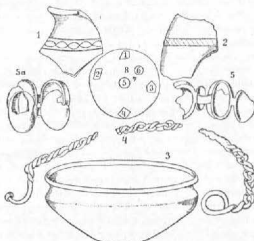

Fig. 367. Inventarul unui mormânt La Tène, dela *Jucul-de-Sus* în Cojocna, după E. Orosz în *AÉ.* XXXII 1912, p. 172.

de argint sau aur. De altă parte cele două fibule care ţineau încopciate pe umeri mantia La Tène erau ele însele legate cu un lanţ care atârnà decorativ pe piept, ca un fel de foarte larg colier. De obiceiu aceste lanţuri, fie de brâu, fie de piept, nu ni s'au păstrat întregi, aşà încât nu întotdeauna putem precizà la ce podoabă anume au aparţinut fragmentele de lanţuri descoperite până acum. Deaceea vom tratà la un loc ambele feluri [1]).

[1]) Nu cunoaştem încă din Dacia lanţuri ornamentale cu smalţ celtic (în specia roşu «sânge») aşà cum s'au găsit mai multe în Ungaria. Cf. art. lui Otto Tischler asupra lanţurilor La Tène de acest fel, găsite în Ungaria, în *AÉ.* X 1890, p. 222 sqq.

Dela *Jucul-de-Sus*, în Cojocna, avem un lanţ de fier, rupt în trei bucăţi, în lungime totală de 41 cm. (v. fig. 367, no. 4): nu putem preciză dacă a aparţinut unei cingători, dar felul de închidere la cele două capete militează pentru această întrebuinţare; fireşte însă în acest caz lanţul a trebuit să fie mult mai lung decât ni s'a păstrat [1]). Dimpotrivă

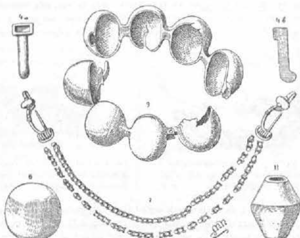

Fig. 368. Podoabe din mormântul unui cavaler celt, la *Gyoma*, după K. Darnay în *AÉ.* XXVI 1906, p. 64.

lanţul dublu, de bronz, găsit la *Gyoma*, în Bichiş (cf. fig. 368), păstrat împreună cu ambele fibule pe care le legă, este, fără discuţie un lanţ de piept [2]). Despre frumosul lanţ de argint dela *Cerbel*, în Huniedoara [3]), păstrat numai fragmentar (cf. fig. 369), nu se poate dà o indicaţie sigură a întrebuinţării. Lanţul de argint dela *Cioara*, în Alba-de-Jos, lung de

[1]) Orosz, în *AÉ.* XXXII 1912, p. 171 sq. a publicat această descoperire, dintr'un mormânt dela Jucul-de-Sus, constând din mai multe obiecte pe care le vom examină pe rând.

[2]) La Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 64.

[3]) Ortvay în *AÉ.* IX 1875, p. 215 sqq. (tezaur din vremea lui Burebista; v. şi mai jos). Cf. şi Römer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq.

43.4 cm. «vierkantig geflochten», «mit vielen stiftförmigen Anhängseln» a legat de sigur două fibule, el însuș făcând o frumoasă salbă pe piept[1]). Motivul ţintelor ornamentale de argint e destul de comun în La Tène-ul nostru: astfel dela *Someşul-Cald* (Hévszamos, în Cojocna), avem împreună cu diferite lănţişoare terminate cu inele cu ţinte şi un inel mare tot cu ţinte de sârmă (v. fig. 370), bine datat prin monetele cu care s'a găsit: 73—50 a. Chr., deci, ca şi tezaurul dela *Cerbel*, din vremea lui Burebista[2]). Dela *Gura-Văii* (în Zarand) avem iarăş un lanţ, şi inele de argint de care atârnă ţinte decorative[3]). Dela *Olpret* (Alparét, în

Fig. 369. Lanţ de argint dela *Cerbel* (Hunied.) după Ortvay în *AÉ*. IX 1875, p. 217.

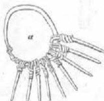

Fig. 370. Inel decorativ de argint, dela *Someşul Cald* (Hév-Szamos), după Fr. Kenner, în *AOeGq*. XXIV p. 383, f. 75.

Solnoc-Dobâca), două lanţuri de argint[4]), nedeterminate mai de aproape nici ca dimensiuni, nici ca descriere archeologică[5]). Posibil ca lanţul de argint din tezaurul de pe *Măgura*, lângă *Moigrad*, lung de 70 cm., cu un inel în care atârnă o ţintă de felul celor dela Someşul-Cald, să fi fost pentru o cingătoare, iar nu de piept[6]). In sfârşit dela *Poszág*, în Turda, şi dela *Seneruş* (Széna-Verős) în Târnava-Mică avem iarăş astfel de lanţuri de argint[7]). Tot aşa dela *Oradea-Mare* (cf. fig. 371), — cu

[1]) Gooss, *Chronik*, în *ASL*. XIII 1876, p. 217 sq.; cf. şi Rómer în *AÉ*. VI 1886, p. 387 sq.

[2]) Kenner, în *Archiv f. Oe. G.-Q*. XXIV, p. 383, fig. 75, cu Rómer, în *AÉ*. VI, 1886, p. 388, şi Gooss, *Chronik*, în *ASL*. XIII 1876, p. 228.

[3]) Gooss, *l. c.*, p. 223 cu Rómer, *l. c.*, p. 388.

[4]) Gooss, *l. c.*, p. 210 cu Rómer, *l. c.*, p. 385.

[5]) Ba chiar total neînţelese ca epocă: cf. Seidl, în *Archiv f. Oe. G.-Q.*, XIII, p. 133.

[6]) Seidl, în *Archiv* cit., XV, p. 324, cu Gooss, *l. c.*, p. 237 şi Rómer, *l. c.*, p. 389; cf. şi mai jos despre Poszág şi Seneruş.

[7]) Rómer, *l. c.*, p. 389; cf. pentru toate aceste tezaure şi Téglás, în *AÉ*. XII 1892, p. 408 sqq.

ținte caracteristice [1]), iar dela *Remetea*, în Timiș, un lanț lung de 66 cm.[2]), probabil de piept [3]), de tipul celui dela Cerbel (cf. fig. 372 cu fig. 369).

Dar podoaba de metal caracteristică pentru bărbați în La Tène-ul II și III, în special la Celții purtători de *torques* începând din sec. III a Chr. (Déchelette II 3, p. 1210), e *colanul*, la noi în Dacia foarte adesea de argint și chiar de aur. Alăturea însă de tipurile asemănătoare cu cele vestice, de sârmă mai subțire ori mai groasă, dreaptă, ori răsucită, simplă ori pusă în mai multe [4]), avem în Dacia tipul caracteristic — mergând împreună cu cel al brățărilor spirale — cu capetele terminate în chip de șerpi, după cum vom arătă numaidecât mai jos.—*Torques*-ul, de bară de aur ori argint, răsucită, e cunoscut la noi încă din vremea bronzului și apoi a hallstattului propriu zis: am vorbit d. p. mai sus p. 445 de colanul de aur dela Rakamaz pe Tisa, analog cu cel dela Vettersfelde: ambele aparținând cercului de cultură *greco-scythic*. Celții înșiși par a-l fi împrumutat tot din părțile noastre. Și deaceea trebue să pomenim aici, ca o continuare a tipului, *scythic*, de o parte, *indigen* din bronz, de alta, multe secole după aceea, *torques*-urile analoage

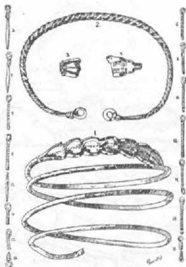

Fig. 371. Tezaurul de argint dela *Oradea Mare*, după Rómer F. F., în *AÉ.* VI 1886, p. 205.

[1]) Rómer, tot în *AÉ.* VI 1886, p. 205.

[2]) Bleyer, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 365.

[3]) «Probabil lanț de ținut fibulele» (Bleyer, *l. c.*). Desemnul dat în *AÉ.* nu corespunde absolut exact cu originalul reprodus alăturea la p. 364, pe cale fotografică.

[4]) Cf. la Déchelette II 3, p. 1213 și 1216.

transilvane de argint (fig. 373), având capetele fie simplu îndoite spre a se prinde unul în altul (no. 6), fie în formă de chiotori (no. 4), fie libere, stilizate în chip zoomorf (no. 3) [1]). Pentru ultimul tip, fără îndoeală, *torques*-ul dela *Sângeorgiu Trăscdu* [2]) în Turda-Arieș, tot de argint (cf. fig. 262), alcătuește, ca și colierele dela *Nagy-Gáj* în Torontal (mai sus, fig. 238), în direcția geometric-zoomorfă (v. pentru toate mai sus, p. 445 și 345) o treaptă foarte caracteristică dela *colanele răsucite din vârsta bronzului* (cf. mai sus, p. 444 și fig. 314) la aceleași colane din ultima perioadă a celei de a *doua vârste a fierului*. In ce privește stilizarea capetelor, colanul dela *Oradea-Mare* [3]) e un bun exemplu (cf. fig. 371) pentru tipul de *torques* cu capetele în formă de chiotori. La fel, cele două colane dela *Cioara* [4]). Dar nici tipul de *torques* caracteristic pentru La Tène-ul III din Ardeal — întocmai ca și brățările — având capetele stilizate în forma unor *capete de șerpi*, nu lipsește. Astfel avem dela *Marca* (Márkaszék, în Sălagiu) două *torques* groase, «aus Silberdrähten geflochten, welche in Schlangenköpfe ausgehen» [5]).

Fig. 372. Tezaurul de argint La Tène III dela *Remetea* în Timiș, după I. Bleyer, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 365.

[1]) Vezi la Römer, în *AÉ*. VI 1886, p. 391.
[2]) I. Téglás, în *AÉ*. XXIII 1903, p. 304.
[3]) Römer, *l. c.*, p. 205.
[4]) Gooss, *Chronik*, in *ASL*. XIII, p. 217, cu Römer în *AÉ*. VI 1886, p. 387 sq.
[5]) *Ibid.*, p. 234 și *ibid.*, p. 388; cf. Téglás în *AÉ*. IX 1889, p. 59 sqq.

In ce privește colanul dela *Olpret* (Alparét) în Solnoc-Dobâca [1]),

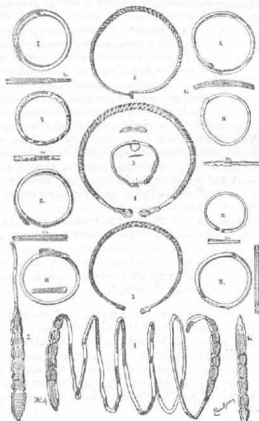

Fig. 373. Tezaure *ardelene* de argint în Muzeul Național dela Budapesta, după Rómer F. F., în *AÉ.* VI 1886, p. 391.

[1]) Gooss, *l. c.*, p. 210 cu Rómer, *l. c.*, p. 385.

el conservă în La Tène-ul târziu, procedee decorative vechi hallstattiene și chiar din bronz: bara de argint *răsucită*, păstrând încă urme de auritură, se termină la cele două capete în *protome de animal* (modă bine cunoscută și din ținutul greco-scyth din N Mării-Negre) *primitiv gravate*. Torsiunea și gravarea sunt vechi elemente locale; protomele de fiară sunt însă, foarte probabil o reminiscență *«cimmero-scythică»*[1]). De altfel am văzut mai sus, p. 452 sq., examinând acèle inele spirale de aur, cu capete de «balauri», ori alte fiare fantastice, că stilul lor amintește tot Orientul. Drumul e cunoscut: din Assyria în Iran, ca și în Caucas, venit deci încoace fie prin Scythi, fie, încă mai înainte, prin Cimmerieni. Din acelaș centru mesopotamic, trecând fie prin Asia-Mică, fie prin Fenicia, aceleași idei și forme artistice umpleau de altfel în prima epocă a fierului și lumea mediteraneană: Grecia deopotrivă cu Italia, câteodată paralel, alte dăți total independent una de alta. Pentru istoria universală a antichității se poate luà ca simbol plastic al acestei mari unități culturale cu centrul în Assyria tipul decorativ al griffonului așà cum apare, de o parte în *Gallia*, în *Etruria* ori în *Grecia* arhaică[2]), de alta pe Amu-Daria în *Turkestan*[3]).

La fel cu *torques*-ul dela Olpret a fost acela din tezaurul de argint, târziu La Tène, găsit la *Dârloș* în valea Târnavei-Mari, lângă Mediaș[4]). Aceleași *protome de animal* (poate șarpe?), de data aceasta împreună și cu alte ornamente reliefate, împodobesc colanul. In sfârșit dela *Sângeorgiu-Trăscău*, în Turda-Arieș, avem iarăș un colier de argint cu capetele terminate în protome de șerpi[5]).

Dar podoaba de corp caracteristică pentru La Tène-ul III dacic e __brățara.__ Ca și în Hallstatt, așà în La Tène, Geții își arată originalitatea lor artistică în special în acest gen de obiecte. Având raporturi strânse cu Vestul *celtic* și cu Estul *scythic*, și dând expresie acestor influențe adesea chiar în identitatea obiectelor dela noi cu cele din ținuturile vecine, *Geții desvoltă totuș în arta argintului* (cum desvoltaseră în bronzul IV și hallstatt în cea a aurului) *un stil propriu:* cu

[1]) Vezi la Minns, *Scythians and Greeks*, obiectele scytho-siberiene și scytho-grece dela p. 271 sq., 256, 197, 199, 202, 158, 426, 429, 217.

[2]) Déchelette II 2, p. 526 sqq., fig. 221—223.

[3]) Minns, *o. c.*, p. 256, fig. 176.

[4]) I. Téglás, în *AÉ.* XIV 1894, p. 165.

[5]) Hampel, în *AÉ.* XIII 1893, p. 178.

atât mai puternic şi caracteristic, cu cât, alături de varietatea formelor şi motivelor decorative, el sintetizează elemente vechi locale, începând încă din bronz, într'o nouă combinare de efecte, adaptată la gustul total altul al vremii de acum.

Să examinăm întâiu tipurile de brăţări «străine», adică de caracter general La Tène, în răspândire peste o mare parte a Europei din vârsta a doua a fierului.

1. Tipul, de origine hallstattiană, cu crestături transversale pe faţa convexă, externă, a barei massive de metal (bronz) şi capetele libere, comun şi în Vest [1]: în ţinut getic îl avem dela *Muncaci* (v. fig. 346, no. 9)[2].

Fig. 374. Brăţară de bronz dela *Gyoma*, după K. Darnay în *AÉ*. XXVI, 1906, p. 65.

2. Brăţări alcătuite dintr'o simplă bară (de argint) de profil mai ales rotund, dar şi unghiular, cu capetele prelungite mult (spiraliform) dincolo de încheiere, mai rar libere, faţă în faţă. Acest tip, comun în Ardeal [3], are de obiceiu cele două capete gravate foarte simplu, doar cu motive lineare drepte (haşùri ori zigzag): cf. fig. 373. Ca datare, astfel de brăţări, găsite mai ales în tezaurele de argint din La Tène III, au putut perfect aparţine şi unor timpuri mai vechi, deoarece tipul lor e cunoscut încă din La Tène I [4]) şi, de fapt, e aproape necronologic prin el însuş, nefiind suficient caracterizat stilistic.

3. Tipul, specific *celtic*, de bară ornată cu linii reliefate, în special curbe şi în S, ca în Boemia şi în Franţa [5]), dar cu capetele mult prelungite peste încheietură astfel ca să dea un fragment de spirală, aşà cum e foarte des cazul în Dacia (v. mai jos), — aparţinând La Tène-ului II, e cunoscut în părţile noastre — de bronz — la *Gyoma* în Bichiş (cf. fig. 374) [6]).

4. Tipul, iarăş particular *celtic*, compus din hemisfere goale, de bronz, sudate ori încopciate împreună, derivând din tipuri mai vechi, ajungând

[1]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1220, fig. 517, no. 5.
[2]) Lehóczky, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 341.
[3]) Rómer, în *AÉ*. VI 1886, p. 391.
[4]) Déchelette II 3, p. 1220.
[5]) Cf. Déchelette II 3, p. 1225.
[6]) Darnay, in *AÉ*. XXVI 1906, p. 65.

până în bronzul IV nordgetic (cf. mai sus, p. 447, brățările de bronz din Ung și Bereg), dar mai ales caracteristic pentru La Tène-ul II getic, e, relativ, *bine răspândit la noi în special în NV*, deci către teritoriul celtic din valea de sus a Tisei, clar stabilit și mai sus, în cap. V, prin toponimie. Astfel avem dela *Diosâg* (v. fig. 375) în Bihor nu mai puțin de trei brățări de acest tip: două cu patru semi-ove, iar una cu șase [1]); dela *Sântioana* (Vasasszentiván) în Solnoc-Dobâca [2]) o brățară frumoasă numai cu trei hemisfere, dar cu interesante gravuri de stil celtic, și o încuetoare caracteristică (fig. 376); dela *Jucul-de-Sus* în Cojocna, fragmente din două brățări cu ove mai mici (fig. 367) [3]); dela *Apahida* în Cojocna, din necropola de incinerare de acolo [4]), două brățări de câte patru ove gasite în acelaș mormânt no. 5(fig. 377); în sfârșit din mormintele cavalerilor celți dela *Gyoma* [5]) în Bichiș două brățări cu câte opt hemisfere (v. fig. 368), în genul celeia dela Bydžov-Novy' în Boemia, care are nouă hemisfere [6]).

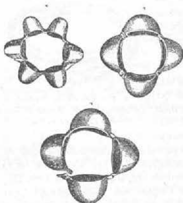

Fig. 375. Brățări de bronz dela *Diosâg* după Hampel, in *AÉ*. XXIII, 1903, p. 433. Red. 1/4.

Toate aceste patru tipuri de brățări sunt mai ales frecvente în La Tène II. Cele ce urmează sunt caracteristice pentru La Tène-ul III.

5. Tipul, de sârmă subțire cu capetele prinzând bara dincolo de închidere, prin mici spirale răsucite chiar pe brățară, cunoscut și din

[1]) Hampel, in *AÉ*. XXIII 1903, p. 433.
[2]) Temesváry, în *AÉ*. XVII 1897, p. 107.
[3]) Orosz, în *AÉ*. XXXII 1912, p. 172.
[4]) Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 34.
[5]) Darnay, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 64.
[6]) La Déchelette II 3, p. 1220, fig. 517, no. 12.

Gallia [1]), dar la noi apărând cel puţin până acum, în special în Vestul Daciei, la *Cerbel* (fig. 378), în Huniedoara [2]) şi la *Remetea* (fig. 372) în Timiş [3]).

6. Tipul, de sârme subţiri răsucite în mai multe viţe duble care sunt strânse în mănunchiu la cele două capete, de fapt o varietate mai complicată a unui tip mai vechiu din La Tène II, cunoscut şi din Gallia [4]), la noi apărând tot la *Cerbel* (v. fig. 379), deci cel mai târziu pe vremea lui Burebista [5]).

7. Tipul, în bandă lată, ornat cu puncte şi cercuri gravate în vechiu gen hallstattian (resp. bronz IV) şi care nu are genetic nimic de-a face cu brăţările asemănătoare din cant. Valais în Elveţia [6]), ci pleacă dela motive şi forme locale getice, vechi încă din bronz. Avem dela *Cerbel* (v. fig. 380 şi 381) două varietăţi ale acestui tip, ambele înguste la capete şi terminate printr'un fir care se prindeà într'o chiotoare, în chip de copcă [7]). Persistenţa tehnicei în foi subţiri de metal, gravate ori lucrate *au repoussé*, până pe vremea lui Burebista, ne arată o continuitate de viaţă artistică getică, neîntreruptă din bronzul IV şi până la venirea Romanilor. Astfel aceste modeste documente ne dau o confirmare neaşteptată a concluziunilor noastre de mai sus, în curgerea

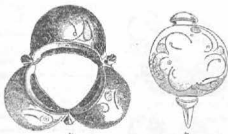

Fig. 376. Brăţară de bronz dela *Sântioana* (Vasasszentiván) în Solnoc-Dobâca, după Temesváry J., în *AÉ.*, XVII 1897, p. 107.

---

[1]) Déchelette II 3, p. 1228.

[2]) Ortvay, în *AÉ.* (vechea serie) IX 1875, p. 216; Gooss, *Chronik*, în *ASL.* XIII 1876, p. 216 sq.; Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq.; Téglás, în *AÉ.* IX 1889, p. 59 sqq.

[3]) Bleyer, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 365. (Cf. exemplarele din Muzeul Brukenthal, Schatzkammer, care aparţin tot aici).

[4]) Déchelette II 3, p. 1225, fig. 519, no. 5.

[5]) Ortvay, în *AÉ.* IX 1875, p. 216 şi celelalte citate din nota 2 de mai sus.

[6]) Déchelette, *l. c.*, p. 1225, fig. 519, no. 8.

[7]) Ortvay şi ceilalţi, cit. în notele 5 şi 2 de mai sus.

capitolului de față, privitoare la stabilitatea vieții getice în Dacia încă din mileniul al II-lea a. Chr. și până după Romani.

8. Dar tipul de brățări prin excelență caracteristic în Dacia din La Tène-ul III e acela cu capetele în formă de protome de șerpi. Se știe că acest tip de brățări e și greco-etrusc [1]) și că se găsește și în Thracia-sudică, în regiunile eleno-thrace [2]), ba chiar, ca influență sudică, până în Scoția [3]) și în Spania [4]): mai toate în La Tène III. De altă parte brățările dacice «cu capete de șerpi» sunt de obiceiu plurispirale, ca la *Ornavasso* și mai ales la *Montefortino* în Italia, ori la *Jezerine* în Bosnia [5]). In aceeaș vreme brățările cu protome animale sunt absolut comune în Scythia proprie, dela N Mării-Negre. Se pare chiar că la *Aiud* s'a găsit și o brățară de argint «scythică» având capetele terminate în protome de șerpi [6]). In sfârșit noi avem din Dacia, în necropolele și așezările *hallstattului scythic* cunoscutele inele spirale cu capete de șerpi (v. mai sus, fig. 319). Evident, o importantă problemă de origini culturale se pune cu prilejul examinării acestor opere de artă getică. Dar să le enumerăm și să le descriem întâiu, și apoi — mai jos, la caracterizarea artei gete — vom încercà a le lămurì și geneza.

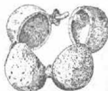

Fig. 377. Brățări de bronz dela *Apahida*. După Kovács, in *Dolgozatok* II 1911, p. 34. Red. 1/4.

G. Téglás încercând să determine stilistic brățările de *aur* unispirale

[1]) Déchelette II 3, p. 1229; cf. de altă parte Bianchetti, *Ornavasso* (v. mai jos, p. 621 sq.), p. 35: Medi, Persiani, Greci, Sabini, Romani, Galli.

[2]) *Ibid.*, p. 1227, nota 2: încă din sec. III a. Chr.

[3]) *Ibid.*, p. 1229.

[4]) *Ibid.*, p. 1229, nota 3. Interesant e de notat tipul de brățări uni- și plurispirale «cu capete de șerpi» (de un aspect quasi-identic cu cele dacice, doar cevà diferit în stilizarea decorativă a fețelor late externe), cunoscute în sec. III—IV Chr., mai ales în aur în *Suedia*: cf. Kossinna, *Deutsche Vorgeschichte*, ed. 4, Leipzig 1925, p. 167, și în argint ca și în aur în *Germania* vestică și centrală, *ibid.*, p. 166 și pl. XXV, fig. 315 și 327. Cf. mai jos, p. 621.

[5]) Déchelette, *l. c.*, p. 1227—1229.

[6]) Cf. Herepey, in cit. *Monogr. a Albei de Jos*, pag. 96 și pl. XIX, fig. 191.

dela *Toteşti*, în ţinutul Haţegului [1]), terminate în chip de capete de şerpi, le descrie astfel (cf. fig. 382): sunt făcute din aur massiv, în bare de profil quadrangular, iar nu rotund: «lucru primitiv, de o mână nedibace»; totuş chipul de şearpe e destul de realist şi exact: artistul, crede Téglás, a vrut să caracterizeze, prin inciziile care definesc de-

Fig. 378. *Cerbel*: brăţară de aur, după Ortvay, *AÉ*. IX 1875, p. 216. Red. $^1/_2$

Fig. 379. *Cerbel*: brăţară de argint, după Ortvay, *AÉ*. IX, 1875 p. 216. Red. $^1/_2$.

taliile capului de şarpe: ochi, urechi, etc., tipul de viperă din specia *vipera Ammodytes*, care e comună în SV Daciei, dela Dunăre şi până la Mureş şi în special la Deva; şi autorul încheie argumentarea sa cu asigurarea că el nu se poate înşelà, deoarece a avut în mână sute de vipere de acestea. Totodată Téglás mai observă că dacă nu mai avem din Dacia o altă brăţară cu cap de şarpe în *aur*, apoi avem destule în *argint*: dela *Vaidei*, *Seneruş*, *Hetur*, *Marca* (indirect) şi *Oradea-Mare*.—Sunt două gre-

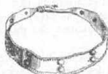

Fig. 380. *Cerbel*: brăţară de argint, după Ortvay, *AÉ*. IX 1875, p. 216. $^1/_2$.

Fig. 381. *Cerbel*: brăţară de argint, după Ortvay, *AÉ*.IX 1875, p. 216. $^1/_2$.

şeli în felul de a judecà al lui Téglás: 1⁰ tipul dela *Toteşti*, unispiral, nu are stilistic nimic de-a face cu cel al brăţărilor de argint plurispirale din localităţile mai sus înşirate, ci e un pendant la inelele unispirale târziihallstattiene, scythice, de cari am vorbit mai sus, p. 452 sq.; 2⁰ oricât am acordà caracter de φυλακτήριον brăţărilor cu capete de şerpi, ele nu pornesc

[1]) Téglás, în *AÉ*. IX 1889, p. 59 sqq. cu două fig. la p. 60.

dela o imitare a realităţii, ci dela un tip stilistic, existent, cum am mai spus, deopotrivă, atât în S cât şi în E; Hampel discutând originile tipului brăţărilor cu capete de şerpi aminteşte încă şi de ultima epocă a bronzului septentrional, care, cu tot atâta dreptate ar puteà fi invocat drept izvor de inspiraţie, precum e chemată ca mărturie orfăurăria antică greco-etruscă de o parte, greco-scythică de alta [1]). De fapt, tezaurul dela *Toteşti* reprezintă în *brăţările de aur* o continuitate de tradiţie stilistică, din hallstatt către La Tène, mai strâns legată de influenţele externe, sudvestice ori estice decât *brăţările de argint* din celelalte

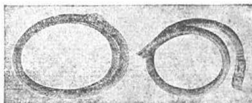

Fig. 382. Brăţări de aur din ţinutul Haţegului, după Téglás G. în *AÉ*. IX 1889, p 60.

localităţi ale Daciei. Acestea din urmă îşi au rădăcinile în vârsta bronzului şi sunt o readaptare a unui tip: brăţara spirală ori spirala de picior, străveche carpatică, — aşà precum îl cunoaştem din mormintele vârstei bronzului.

In adevăr, atât din Ardeal [2]) (fig. 373) cât şi din Banat [3]) (fig. 372) avem brăţări La Tène III de argint, total deschise, ori unispirale, cu o vagă indicaţie a unui cap de animal, şi făcând parte ca stil din lumea obicinuită La Tène târzie a SE şi E. Mai mult, Hampel cunoaşte, «se zice» din Ardeal, o brăţară de aur masivă, ale cărei capete deschise reprezintă câte o protomă de *taur* şi pe care el cu dreptate o atribue tot la Tène-ului [4]).

[1]) Hampel, în *AÉ*. VIII 1888, p. 277 sq.
[2]) Rómer, în *AÉ*. VI 1886, p. 385 sqq., cu pl. dela p. 391.
[3]) Bleyer, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 365 (tezaurul dela Remetea).
[4]) Hampel, în *AÉ*. XXII 1902 p. 429; dimpotrivă colanul de aur dela p. 432, din Sălagiu, e roman târziu (sec. III—IV).

Dimpotrivă spiralele de braț și cele de picior, caracteristice pentru tezaurele de argint dacice, alcătuesc un tip de sine stătător. Sârma multiplu îndoită în spirală e de tradiție a bronzului; dar capetele turtite și împodobite în exterior prin presiune cu un fel de șir de palmete en creux, înșirate una pe capul alteia, e tot ce poate fi mai «modern» E de ajuns să ne gândim la cupele deliene, pe care le-am descris mai sus în cap. IV p. 207 sqq. și fig. 162 sqq., pentru stațiunea La Tène dela *Crăsani*, spre a ne aminti procedeul foarte comun de imprimare prin tipare gata făcute a respectivelor ornamente foliolate. De altă parte cunoaștem din arta scythică a sec. VI a. Chr., bordùri ca aceea a tecei de pumnal, găsite în movila *Melgunov* [1]), constând exact din aceeaș succesiune de elemente quasi-foliolate ca și la brățările dacice.— In sfârșit așà zisul cap de șarpe e tot ce poate fi mai generic ca speță zoologică: e un bot ascuțit, explicabil destul de *ad libitum*.

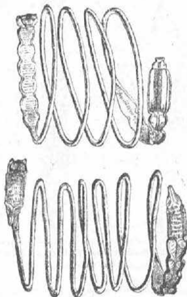

Fig. 383. Brățări de argint dela *Hetur* (Târnava-Mică) și *Vaidei* (Huniedoara), după Rómer F. F., în *AÉ*. VI 1886, p. 390.

Examinarea unui original din aceste monumente (să luăm spirala dela *Seneruș* (Zendresch) din Muzeul Brukenthal) [2]) ne mai permite să constatăm încă și alte fapte. Tehnica acestor obiecte este foarte primitivă; massivitatea lor e neașteptată: spirala în chestiune cântărește 401 gr. Materialul e întrebuințat cu o profuziune oarecum barbară:

[1]) La Minns, *Scythians and Greeks*, p. 171 sqq. cu fig. 65.

[2]) Cf. Téglás, în *AÉ*., IX 1889, p. 59 sqq.: *Seneruș*, în Târnava-Mică, la Brukenthal: descrisă în inventar sub no. 740, la p. 173 sq.

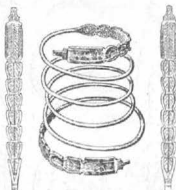
bara are în total — măsurând spiralele în exterior — o lungime de nu mai puțin de 206 cm., iar capetele, împodobite cu motivul cunoscut al palmetelor imprimate ca în ceară roșie, au, fiecare, câte 21 cm.; grosimea barei e aici până la 4 mm. Diametrul extern al spiralelor e de 125 mm., iar lățimea «brățării» în poziție orizontală e de 133 mm. Evident, o atare respectabilă «brățară» e mai de grabă o podoabă de *pulpă* decât de *braț*. Eventual a fost purtată *sus pe braț*. Dar chiar atunci, ce talie impunătoare trebuie să atribuim femeii, care aveà brațele așà de puternice încât brățara *destinsă* rămâneà cu un diametru de 125 mm., pe care firește și-l creșteà încă, atunci când erà purtată, având a *strânge* bine brațul, pentru a nu alunecà la vale.

Fig. 384. Podoabe de argint dela *Dârloș* (Darlacz, Târnava-Mică) după Téglás I. în *AÉ.* XIV 1894, p. 165.

Ceeace mai e, în sfârșit, deosebit de caracteristic la aceste spirale de brațe ori pulpe, e identitatea aproape absolută a tipului la toate exemplarele până acum descoperite: e ca și cum nu am aveà decât *un singur atelier* ca origine de fabricare, și numai o *scurtă perioadă de timp*, ca epocă de întrebuințare. In adevăr e deajuns să se compare pentru identitatea tipului figurile 371, 373, 383 la 385 între ele: avem, de fapt, una și aceeaș formă, repetată, la *Seneruș* (v. descrierea de mai sus), la *Hetur*, tot în Târnava-Mică (fig. 383), la *Vaidei* în Huniedoara (*ibid.*) [1]), la *Dârloș* (Darlacz, iarăș în Târnava-Mică: fig. 384) [2]), la *Oradea-Mare* (fig.

[1]) Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 390.
[2]) I. Téglás, în *AÉ.* XIV 1894, p. 165.

371)[1] şi în general în *Ardeal*[2]): fig. 373 şi 385. Şi acestea nu sunt toate exemplarele cunoscute: poate pentru nici un altfel de documente informaţia nu e aşà de abundentă ca pentru brăţările de tipul cu «capete de şerpi». De fapt, în afară de localităţile citate, trebuie încă să enumerăm: *Cerbel* în Huniedoara[3]), *Vertes* în Bihor (aceasta din sârmă împletită)[4]), în fine chiar *Tata* în Pannonia[5]), unde vedem tradiţia La Tène continuată, de altfel ca şi în Dacia, până în «sec. II p. Chr.». Nu mai puţin posedà şi Egger în colecţia sa podoabe de stil dacic cu capetele în chip de protome de şerpi[6]). Notăm în sfârşit inelele de sârmă de argint, tip *Cerbel*, găsite la *Răchiş* în Turda-Arieş[7]) şi podoaba de argint dela Békésbaboczka în ţinutul dintre Criş, Tisa şi Mureş[8]), pentru a completă tabloul marei bogăţii de obiecte de argint în La Tène-ul III dacic.

Fig. 385. Brăţară de argint din *Ardeal*, la M. N. din Budapesta, după Hampel în *AÉ.* VIII 1888, pg. 278.

Dimpotrivă brăţara de aur de tip «dacic», citată de Hampel la Muzeul Naţional din Budapesta, drept «La Tène»[9]) e de fapt de caracter hallstattian şi stă în legătură cu tipul Bellye, derivat, precum am arătat mai sus, p. 339 sq., dintr'o formă mai veche, a bronzului IV, aşà cum o găsim la Firighiaz, Acâş, Biia, etc.

---

[1]) Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 205.

[2]) Cf. Hampel, în *AÉ.* VIII 1888, p. 278, cu Rómer, *AÉ.* VI 1886, p. 391; cf. şi Téglás G., în *AÉ.* IX 1889, p. 59 sqq.

[3]) Ortvay, în *AÉ.* IX 1875, p. 215 sqq.; Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq.

[4]) Seidl, în *Archiv f. Oe. G.-Q.* XIII, p. 131.

[5]) Hampel, în *AÉ.* XII 1892, p. 378 pl. VII, cu p. 375: brăţări cu capete de şerpi, ori de sârmă multiplu învârtită.

[6]) Száraz, în *AÉ.* XI 1891, p. 322.

[7]) I. Téglás, în *AÉ.* XIX 1899, p. 352.

[8]) *AÉ.* XIII 1893, p. 371.

[9]) Hampel, în *AÉ.* XII 1892, p. 375, cu fig. VI 1 şi 2 la p. 377; cf. *AÉ.* XIII 1893, p. 371 şi Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, pl. VIII, fig. 10.

Deasemenea e de evitat confuzia cu brățările medievale, tot cu capete de animale, de un gust asemănător cu cel La Tène, deoarece ele pleacă, prin arta sarmatică, dela aceleași vechi modèle ca și în epoca geto-scythică, — brățări pe care le găsim d. p. în cimitirele «vechi ungare», ca acelea de la *Piliny* și *Lipta-Gerge* in Nógrád prin anii 1000—1038, publicate de baronul A. Nyáry [1]).

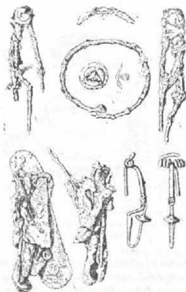

Fig. 386. Obiecte din morm. celtice dela *Balsa*. După M. Roska, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 29.

Dealtfel continuitatea cu vremile mai vechi e asigurată chiar pentru brățările La Tène făcute din mai multe sârme răsucite în chip de cordon, prin tipuri din bronzul IV ca acela dela *Șpălnaca*, al cărui credincios descendent e tipul respectiv dela *Cerbel* [2]).

Fibule. Fără îndoeală, vremea de glorie a fibulelor dace a fost ultima perioadă a vârstei de bronz, și cea dintâi a vârstei hallstatt. Epoca scythică n'a fost prea favorabilă întrebuințării acestei podoabe de îmbrăcăminte. Iar La Tène-ul dacic, deși ne oferă numeroase și variate fibule, în bronz, în fier și mai ales în argint, nu se poate nici pe departe compară, în ce privește întrebuințarea fibulei, cu vremea următoare romană și, firește,

[1]) Nyáry, în *AÉ.* XXII 1902, p. 210 sqq. cu fig. 4 dela p. 233, și XXVI 1906, p. 276 sqq. cu fig. dela p. 278.

[2]) Cf. brățara dela *Șpălnaca* reprodusă de Kuzsinszky în *AÉ.* VIII 1888, p. 339, fig. 1 și brățările reproduse de Reiner, *ibid.*, p. 23. — cu cele dela *Cerbel* (mai sus, fig. 379). Pentru brățările de bronz din La Tène găsite la *Bandul de Câmpie*, în Mureș-Turda, și la *Ațel*, în Târnava Mare, cf. Hampel în *AÉ.* XXVI 1906, p. 78

nici cu «le bel âge du bronze» geto-dacic. Apoi, la această mărginire, trebuie să adăugăm o alta: La Tène-ul I şi încă mai puţin aşà zisul Archaeo-La Tène (Reinecke A) nu sunt reprezentate la noi decât incidental şi, probabil, datorită exclusiv influenţei străine ajunse la noi din V celtic pe calea comercială. Aşà va fi fost d. p. cazul cu fibula de bronz dela *Sedriaş* în Odorheiu [1]), ori cu cea dela Wurmloch în părţile *Mediaşului*, lângă Kopisch [2]), ori eventual cu cea dela *Tinosul* pe Prahova (fig. 388) [3]).

1. Din La Tène-ul II avem la *Balsa* (fig. 386), la *Apahida* (fig. 387) şi la *Gyoma* (fig. 368) un tip de fibulă cu o singură nodositate, de aspect discoidal, pe piciorul răsfrânt, amintind mai degrabă tipuri vestice, pur celtice, decât formele dacice cu noduri multiple [4]). De fapt, mormintele din cele trei localităţi aparţin şi etnografic Celţilor, iar nu Geţilor. Fibulele respective au putut fireşte să se răspândească şi printre Geţi: totuşi, precum se va vedea mai jos, altele sunt formele predilecte ale acestora.

Fig. 387. Fibulă de bronz dela *Apahida*, după Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 35. 1/2.

2. Tezaurele de argint dace ne oferă, ca şi pentru brăţările spirale, un tip de fibulă oarecum clasic: e tipul cu piciorul răsfrânt şi plin de rodosităţi îngrijit stilizate, aşà cum se vede în frumoasa fibulă dela *Poszág* în Turda [5]), ori în cea găsită pe *Măgura* (fig. 389) lângă *Porolissum* [6]), ori — cu rezerve — încele sudvestdacice dela Muzeul Brukenthal [7]). Caracteristică pentru

şi XXIV 1904, p. 211, — iar pentru cele dela *Arpatac, Petrifalău*, ori din alte locuri nedeterminabile din Ardeal, cf. Herepey în *Monogr. Albei-de-Jos*, II 1 Aiud, 1901, p. 99 sq., cu pl. XXIII (cf. şi Hampel în *AÉ.* XVII 1897, p. 277). — In sfârşit vom nota tot aici fragmentul de brăţară de sticlă albastră La Tène III găsit în Bucovina, la Haideka, lângă *Kissileu* şi publ. de Szombathy în *Jahrb. d. Bukov. Landesm.* IV 1896, p. 132 sq.

[1]) Goss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, p. VII, no. 3.

[2]) Goss, *Chronik, ibid.*, p. 263. — Cf. pentru amândouă, Reinecke, *Festschrift* pag. 61.

[3]) I. şi R. şi E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia* I 1924.

[4]) Kovács, în *Dolgozatok* II 1911, p. 53 şi 68 sq. zice chiar precis, «Elba şi Germania orientală».

[5]) Goss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, p. VII, no. 6.

[6]) Seil, în *Archiv f. Oe. G.-Q.* XV, p. 324, fig. 64.

[7]) In Schatzkammer.

La Tène-ul II, această fibulă stă la baza unui tip bine cunoscut din La Tène III.

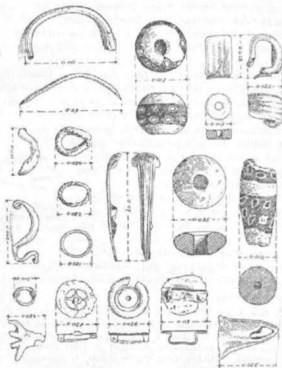

Fig. 388. Obiecte de metal şi sticlă găsite la *Tinosul* pe Prahova, n cea mai mare parte din La Tène III. După R. şi E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

3. E, adică, tipul întâlnit la *Remetea* în Banat (jud. Timiş) ş în care nu piciorul, ci arcul însuş a luat pe el nodosităţile [1]): fig. 372 *Tinosul*

[1]) Bleyer în *AÉ.* XXVI 1906, p. 365.

pe Prahova ne oferă întâmplător o interesantă varietate a acestui tip şi anume (fig. 390), încă mai târzie decât cea dela Remetea

4. Dar La Tène-ul III dacic mai prezintă şi tipul, de reminiscenţă oarecum veche hallstattiană (bronz IV: fibulele «cu scut»), în exemplarul dela *Cerbel* reprodus de noi în fig. 391 [1]) şi în cele dela *Şaeş* (Târnava-Mare: pl. XXXVII, fig. 2), prin excelenţă *popular dacice*.

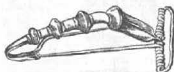

Fig. 389. Fibulă de pe Măgura lângă *Porolissum*, după Seidl în *AOeGq.* XV, p. 324, fig. 64.

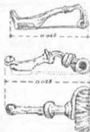

Fig. 390. Fibule dela *Tinosul*. După R. şi E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

5. Credem drept strâns înrudită cu tipul precedent, forma anthropomorphă, cu o mască umană — deci reminiscenţă din La Tène I [2]) — tot de argint, păstrată în M. N. din Budapesta şi reprodusă şi de noi în fig. 393 [3]): originea ei transilvană pare asigurată şi ea poate luà loc cu cinste între produsele orfăurăriei getice din La Tène-ul târziu.

6. Nu mai puţin documentat şi în tezaurele dace de argint e tipul în formă de ancoră, bine cunoscut şi din SV şi caracterizat drept «roman», aşà cum îl găsim la Mehburg în părţile *Sighişoarei* [4]), şi, în mai multe exemplare, la *Aţel* (Hetzeldorf, lângă *Mediaş*), acum în Muzeul Brukenthal [5]): cf. pl. XXXVII, fig. 2.

[1]) Ortvay, în *AÉ.* IX 1875, p. 215. — De fapt, după numeroasele exemplare cunoscute din acest tip în vremea romană, se pare că tipul de fibule «cu scut», ca şi cel de fibule «cu ancoră», e predilect şi în primele timpuri ale Imperiului.

[2]) Cf. Déchelette II 3, p. 1249.

[3]) *AÉ.* XI 1891, p. 438; cf. p. 449; cf. şi *AÉ.* XII 1892, p. 277: «din Ardeal».

[4]) Reprodus de Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, pl. VII fig. 7.

[5]) Descris în inv. Muzeului sub no. 7150—53: tezaur ascuns într'o oală, iar nu din mormânt. Cf. şi tezaurul dela *Schaas* (Şaeş, mai sus tip 4), tot acolo, inv. no.

7. Tot în La Tène III intră, alăturea de tipul cu scut dela *Remetea* în Timiș (v. mai sus tipul no. 4), acela cu arcul dintr'o bucată cu piciorul lui, tot deacolo [1]): fig. 372, no. 1 și 3; pentru tipul 4, cf. no. 4.

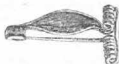

Fig. 391. 1/2 *Cerbel*: fib. de argint după Ortvay [*AÉ*. IX 1875, p. 215.

Fig. 392. Fibulă dela *Tinosul*. După R. și E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

Fig. 393. Fibulă de argint dacică, în M. N. din Budapesta, după *AÉ*. XI 1891, p. 438; cf. p. 449.

8. O formă încă mai simplificată decât cea precedentă e cea constatată la *Tinosul* pe Prahova (fig. 392), la care arcul e tot așà de subțire ca și restul trupului fibulei: resort, arc și coardă: e un tip pe care îl găsim deopotrivă de bronz și de fier.

9. Nu mai puțin cunoscut și din Dacia e tipul de fibulă «Nauheim» [2]): atât la *Tinosul* pe Prahova (cf. fig. 388), cât și în Ardeal (v. tezaurele de argint dela Brukenthal) ori în Banat (fig. 372) la *Remetea* [3]), acest tip apare în legătură, exact ca și în Germania, cu *epoca lui Augustus*.

10. In sfârșit din ultimul veac al La Tène-ului, am puteà spune din «La Tène-ul roman», prelungit până adânc în vremea imperială, în

750—755, achiziționat în 1891: «dakische einheimische Arbeit»: tip «Schildfibel»: 6 exemplare.

[1]) Bleyer, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 365; cf. Déchelette II 3, p. 1257.

[2]) V. definiția lui la Déchelette II 3, p. 1256.

[3]) Bleyer, în *AÉ*. XXVI 1906, p. 365, no. 5.

forme asemănătoare, avem fibulele cu disc plat, simplu ori ajurat în cruce, de metal alb, ori de bronz sau chiar de argint, așà cum le găsim de o parte la *Tinosul* pe Prahova (fig. 388), de alta la *Bregetio* pe Dunărea pannonică [1]): cf. fig. 394, no. 11, 14, 17, 18.

Nu am, cred, nevoie să accentuez acum mai mult, că atât ultimul tip de fibulă cât și cele precedente reprezintă în mare parte forme vestice, generale La Tène, cu aceeaș evoluție la noi ca și aiurea, pe baze hallstattiene. Totuș formele pur occidentale, ca acelea dela *Gyoma* [2]) în Bichiș (fig. 368), cunoscute și dela *Balsa* și *Apahida* (fig. 386 și 387), din La Tène II, legate cu lanț, care atârnă pe piept, sunt la noi mai rare decât d. p. forma cu «scut» gravat cu cercuri concentrice ca la *Șaeș* (mai sus, p. 553 și pl. XXXVII, fig. 2), bine caracterizat dacică.

Cercei, pendantive și inele. Tezaurele dace de argint păstrate la Brukenthal în Sibiiu (Schatzkammer) cuprind alături de fibule, coliere, brățări, lanțuri de piept și de cingătoare (în special bogat acela dela *Mediaș*, lung de 96 cm., inv. no. 4499) încă și cercei de forma cunoscută și din Apus [3]) și, mai ales, acele caracteristice inele cu pendantive în formă de cuie, ori, cum e cazul la *Mediaș*, de mici «pumnale», de câte c. 5 cm. lungime. Am vorbit mai sus, p. 536, cu prilejul descrierii acestor obiecte dela *Someșul-Cald* [4]) și din alte părți, de frecvența lor în Dacia. Trebuie să adăogăm acum, că printre întrebuințările lor cele mai curente erà aceea de inel de legătură (la mijloc, deci ca pendantiv pe piept sau la brâu) a lanțurilor de piept sau de cingătoare, așa cum la Sibiiu, în Muzeul Brukenthal le vedem încă în legătura originală la lanțul de cingătoare dela *Mediaș*. Tezaurul de argint dela *Oradea-Mare* [5]) cu-

---

[1]) Hampel, în *AÉ.* XIII 1893, p. 451. — Cf. și *AÉ.* XVII 1897, p. 442 și p. 446; și încă și *AÉ.* XVI 1896, p. 379 (datate în sec. III-IV), dela Jász-Monostor, în Puszta nordică; v. deasemenea pentru acelaș tip și descoperirile dela Zalota, no. 10 și 13, pe care Csallány le pune în sec. II p. Chr. (cred fără dreptate), în *AÉ.* XXVI 1906, p. 52 și 54. Firește tipul, cu smalț, se continuă în imperiul roman și până în evul mediu vechiu. — Cât privește fibulele dela *Oradea Mare* (*AÉ.* XVIII 1898, p. 51: Hampel: «din epoca fierului»!), dela *Gyoma* în Bichiș (Hampel în *AÉ.* XIV 1894, p. 95 sq. și fig. 1 și 2: «primul timp al Imperiului») și *Haideka* în Bucovina (Szombathy, în *Jahrb. d. Bucov. Landesm.* IV 1896, p. 132 sq.), ele sunt sau insuficient determinate, sau de tipurile cunoscute și înșirate mai sus.

[2]) Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 64, cu Déchelette, II 3, p. 1253 și p. 1252 sus.

[3]) Déchelette II 3, p. 1263.

[4]) Kenner, în *Archiv f. Oe. G.-Q.* XXIV, p. 383, fig. 75.

[5]) Römer, în *AÉ.* VI 1886, p. 205.

prinde, între alte podoabe, şi pendantive de acestea în chip de cuie:

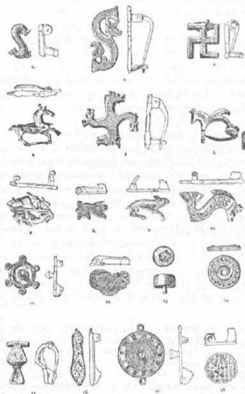

Fig. 394. Fibule antice (afară de no. 13) dela *Bregetio* (O' - Szöny), în parte de tradiţie locală, La Tène, după Hampel, în *AÉ.* XIII 1893, p. 451.

unele ca micile «pumnale» dela Mediaş, altele, mai numeroase, de sârmă de argint răsucită (v. fig. 371).

Nu avem din Dacia prea multe inèle La Tène bine identificate ca mediu cronologic: diferitele tipuri elvețiene [1]) «à chaton» par a fi rare la noi. Dimpotrivă, cunoaștem frumoase inele pluri-spirale de argint dela *Remetea*, în Timiș (fig. 372), adevărate reproduceri în miniatură ale spiralelor de brațe și de pulpe de tip dacic, cu capetele turtite în chip de lanț de foi (așà zisele «capete de șerpi») [2]). Stațiunea dela *Tinosul* ne-a dat deasemenea câtevà tipuri de inele din La Tène III, bine caracterizate ca forme ale epocei acesteia [3]): fig. 388.

Dar străvechile podoabe de *mărgèle* de tot felul de materiale (os, teracotă, metale prețioase, chihlimbar, sticlă, etc.), purtate în chip de colan la gât, înșirate pe un fir, nu lipsesc nici în La Tène. Ca și în neolitic și în bronz ori în hallstatt (v. mai sus, p. 441 și fig. 234, 236, 243 și 244), mărgelele de colane apar numeroase atât în mormintele cât și în așezările La Tène-ului getic. Lipsa de preț însă, a celor mai multe din aceste mărgele, adesea simple bucăți de teracotă, scoici, melci, ori alte nimicuri, găurite și înșirate pe ață, face de obiceiu pe archeologi să le dea mai puțină atenție decât altor obiecte din aceeaș familie, precum sunt în primul rând colanele de mărgele de aur, argint ori chihlimbar, sau chiar sticlă colorată.

Am văzut d. p. mai sus, cap. IV, p. 211 cu 216 și fig. 176—178, că chiar în stațiuni modeste ca aceea dela *Crăsani* mărgelele de aur apar alăturea de acele de sticlă colorată. Forma lor e aceea pe care o întâlnim deopotrivă din hallstatt la *Gușterița* în bronz [4]) ca și din La Tène II la *Gyoma* în pământ ars (fig. 368) [5]): bitronconică. Dar materialul care, mai ales în stațiunile din La Tène III, e prin excelență caracteristic la noi, e sticla colorată: pastă verde sau albastră închisă cu ochi galbeni sau albi, prelucrată mai ales în formă sferoidală *(Tinosul*, — dealtfel, iarăș ca și la *Gușterița)* [6]), dar și în vechea formă oblongă, comună la noi încă din eneolitic *(Tinosul)*: fig. 388. Evident mărgelele din acest material care nu se puteà fabricà la noi erau un import sudic, probabil ajuns la noi mai ales prin mijlocirea Grecilor dela Marea Neagră, cari aduceau aici și atâtea alte produse meridionale printre

[1]) Déchelette II 3, p. 1269.
[2]) Bleyer, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 365.
[3]) R. și E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia* I, 1924.
[4]) Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIII, pl. IX, fig. 2.
[5]) Darnay, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 64 sq., cu explicația că e o «fusaiolă».
[6]) Vulpe, *l. c.*, cu Gooss, *l. c.*, no. 3.

cari în primul loc vinul, în amforele cu mănușe stampilate, aflate în așà de mare număr în Moldova și Țara Românească.

Mărgelele, ca și vasele de sticlă, găsite în stațiunile La Tène din Dacia, nu se prezintă nici cu aceleași forme ori colori, nici în aceleași împrejurări ca în Vest. Determinările cronologice date de Déchelette sunt total neaplicabile în stațiunile noastre, bogate în sticlărie sudică, precum e *Tinosul*, care în complexul său aparține La Tène-ului III. Trebuie dară să conchidem că izvoarele noastre de aprovizionare erau în La Tène diferite de cele din V și de aceea o lucrare asupra comerțului cu articole sudice în Dacia protoistorică se dovedește, chiar numai prin amănuntul de care ne ocupăm acum, promițătoare de rezultate nouă și chiar neașteptate.

Dacă Geții au exploatat *ambra*, care se găsià la noi atât în Gorj cât și în Buzeu, e o întrebare la care până astăzi nu putem răspunde. Fapt e, și l-am remarcat și la examinarea hallstattului getic, că obiectele de chihlimbar lipsesc din inventarul mormintelor și stațiunilor getice. Déchelette a făcut o observație foarte judicioasă privitoare la lipsa ambrei din mormintele celtice ale La Tène-ului III: ritul incinerării devenind comun, chihlimbarul a ars împreună cu corpul [1]. Această observație se poate generalizà la noi, unde incinerarea a fost ritul obicinuit nu numai în La Tène-ul III, ci în toată vremea Fierului și chiar în Bronz. Iar cum, de altă parte, și stațiunile La Tène au pierit — în cea mai mare parte — tot prin incendiu — după cum se vede imediat dela primele cazmale în orice săpătură la fața locului, lipsa ambrei și din așezări, iar nu numai din morminte, e naturală. Totuș explicația nu e suficientă: împrejurările dela noi nu sunt unice în Europa; ținuturile dela Adriatica, Bosnia, regiunea Anconei, etc., sunt foarte bogate în colane de chihlimbar [2]: și doară și pe acolo au fost incinerări de morți și incendii de sate. Prin urmare adevărata concluzie trebuie să rămână tot aceea pe care am formulat-o la examinarea hallstattului getic, că, anume, chihlimbarul erà un material destul de rar folosit la noi.

Ceeace însă trebuie să mire mai mult ca lipsa chihlimbarului, e lipsa aurului în La Tène-ul getic. Dacia, țara aurului, cu nenumăratele ei comori și depozite de obiecte de aur din bronzul IV și chiar din hallstatt, cu o artă particulară a aurului, ridicată între anii 1200 și 700 a.

[1] O. c. II 3, p. 1329.
[2] *Ibid.*, p. 1330.

Chr. la o rară perfecţie tehnică şi distincţie stilistică, este în La Tène cel mult bogată în argint. Principalele tezaure dace din La Tène sunt de argint. In afară de *Toteşti*[1]), lângă *Sarmizegetusa*, unde avem obiecte de aur din vremea recentă a Fierului, pretutindeni altfel, la *Cerbel* şi *Vaidei* în Huniedoara, la *Cioara* în Alba-de-Jos, la *Gura-Văii* în Zarand, la *Hetur* şi *Seneruş* în Târnava-Mică, la *Mediaş* în Târnava-Mare, la *Biia* în Odorheiu[2]), la *Aiud* în Alba-de-Jos[3]), la *Ghelinţa* în Trei-Scaune[4]), la *Poszág* în Turda, la *Olpret* în Solnoc-Dobâca, la *Someşul-Cald* în Cojocna, la *Marca* şi la *Moigrad* în Sălagiu, la *Maroda* lângă Seleuş în Arad[5]), dar mai ales în ţinutul Sibiiului şi Huniedoarei (vezi şi tezaurele păstrate la Brukenthal), argintul e acum în Dacia metalul de predilecţie pentru fabricarea podoabelor. Şi în vreme ce Ungaria propriu zisă, ori Boemia, cunoaşte încă din belşug aurul, iar la *Herczeg-Marok* în Baranya[6]) s'au găsit podoabe de aur de stil central- şi vesteuropean celtic, Dacia face corp cu regiunea illyrică şi est-alpină[7]) în precumpănirea absolută a argintului asupra aurului. Fibule, lanţuri, brăţări, cingători, coliere, cercei, inele, pendantive, obiecte de toaletă, vase, totul e acuma, din La Tène II înainte, dar mai ales în La Tène III, de argint. Formele obiectelor se regăsesc, întocmai ca ale securilor de luptă, până la *Giubiasco* şi *Ornavasso* în Italia nordică, unde în special iarăş argintul e metalul preferit, iar epoca de principală înflorire e aceeaş ca şi în Dacia, La Tène III[8]). Şi obiectele acestea de argint din Dacia au fost mai întotdeauna aflate împreună cu monete de argint romane republicane, greco-macedonene de pe coasta Adriaticei (Dyrrachium şi Apollonia), mai rar greceşti sudice ori italiote: dar monetele datează cea mai mare parte a tezaurelor ca din sec. I a. Chr. şi în special de pe vremea lui *Burebista* (contemporanul lui Iulius Caesar). Totuş Reinecke a relevat că fibulele din aceste tezaure sunt »meist vom *Mittel-La Tèneschema*«[9]), deşi tezaurele dace de argint aparţin

[1]) Cf. Téglás, în *AÉ.* XII 1892, p. 408 sq.
[2]) Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq.
[3]) Hampel, în *AÉ.* XV 1895, p. 276: trei inele de argint »tip dacic«.
[4]) *Ibid.*, câtevà bucăţi dintr'un tezaur dacic de argint, împreună cu monete republicane.
[5]) Rómer, *l. c.*
[6]) L. Éber, în *AÉ.* XXIII 1903, p. 22 sqq., cu critica lui Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 1344.
[7]) Cf. Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 1347 sqq.
[8]) Cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 70 cu Déchelette, II 3, p. 1349 sq.
[9]) *L. c.*, p. 70.

«den beiden Jahrhunderten vor der Unterwerfung Dakiens durch Trajan». Este deci vorba, nu cumvà de simple obiecte furate din regiunile illyrice, bogate în argint, pe vremea marilor cuceriri şi năvăliri getice spre SV, în special sub Burebista şi urmaşii săi, ci de o tradiţie industrial-artistică *mai veche*, desvoltată şi în Dacia, paralel cu regiunile ost-alpine, unde înfloresc forme analoage [1]). Ba chiar Reinecke accentuează conservatismul stilului dacic, care încă în La Tène-ul târziu nu uită cu totul formele anterioare *mergând până spre epoca bronzului IV*, deci spre vremea celei mai mari înfloriri culturale, pe care a atins-o vreodată Dacia în timpurile protoistorice.

Având deci în vedere aceste strânse raporturi ale artei argintului în Dacia, de o parte cu formele locale mai vechi, de alta cu cele illyrice şi ostalpine, explicaţia naşterii acestei arte nouă trebuie căutată în două direcţii deosebite: una internă, cealaltă externă.

G. Téglás [2]) încercând să-şi lămurească geneza tezaurelor de argint dace face observaţia că ele încep la noi odată cu pătrunderea în massă a monetelor de argint din Miazăzi: în sec. IV moneta anulară de aur e înlocuită cu cea thasiană de argint (tetradrachma); apoi, din sec. III a. Chr. încoace se întroduc pe rând: monetele de argint macedonene, monetele apolloniate şi dyrrachice, denarii republicani romani, monetele diferitelor oraşe greceşti sudice şi chiar de-ale oraşelor suditalice — şi, puteà să adauge, în număr tot aşà de mare, vin monetele celtice de argint. Deci o profuziune de material, destul de rar în Dacia, în orice caz mai greu de extras ca aurul, care se găsià în nisipurile râurilor în stare nativă, şi nu aveà decât a fi spălat şi ales. E o explicaţie folositoare pentru partea pur materială a chestiunii, dar care lasă şi mai departe în întunerec problema naşterii noului stil dacic.

In adevăr, nimic din formele bosniace, epirote ori greceşti ale artei argintului, în special în prelucrarea extrem de luxoasă şi *flamboyant* de exagerată ca detalii, a *fibulelor* [3]), nu apare în Dacia. Acel *hallstatt întârziat* care ne reaminteşte în La Tène-ul *bosniac* cutare formă dela *Fokoru*, nu are nimic de-a face cu *La Tène-ul dacic*, care pare a stà *în legătură*, prin Celţii nordici, precum am arătat mai sus, la examinarea

[1]) Cf. la Reinecke, *l. c.*: «was uns gestattet für diese Stufe (Spät.-La Tène) *den dakischen Kreis eher noch den östlichen Ausläufern der Alpenzone zuzuweisen*».

[2]) In *AÉ*. XII 1892, p. 408 sqq.

[3]) Cf. la Déchelette, II 3, fig. dela p. 1348, cu explicaţii necomplete la p. 1349, pornind dela F. von Pulszky, în *RA*. 1879, II, p. 219, ceeace e o greşeală.

diferitelor arme, unelte și podoabe, *cu adevăratul La Tène central- și vesteuropean.* Invers, anume forme dacice, străine de Apus (pendantivele cu «cuie», brățările cu «capete de șerpi»), își găsesc o explicație suficientă în tradiția tipologică locală din vremile mai vechi. Totuș chiar principalele tipuri, d. p. de *fibule*, cari își au un izvor de inspirație incontestabil extern, adică, mai exact, pornesc dela tipurile general europene — celtice — în special ale La Tène-ului II [1]) și au circulat odată cu Celții dela un capăt al Europei la celălalt, nu au rămas nemodificate. In adevăr în cursul La Tène-ului III Geții au stilizat într'un chip particular modèlele primite din Apus: atât fibulele cu arcul împodobit cu noduri (fig. 389), cât și fibulele cu «scut» (fig. 391) se disting fără nici o greutate ca varietăți bine individualizate, *getice*, ale unor tipuri mai generale celtice ori comun-europene. Incă mai caracteristice ca fibulele, sunt apoi colierele, brățările, inelele, lanțurile ornamentale, etc., în sfârșit inventarul general al tezaurelor de argint pe care, după analiza de mai sus, cu drept le putem numi «dacice».

Dar să trecem la cea mai intensă și mai larg răspândită dintre industriile La Tène-ului în Dacia, adică la *ceramica* getică din La Tène.

Ceramica. Problema ceramicei La Tène în Dacia e destul de complicată din punctul de vedere istoric-cultural: ceramica aceasta precizează *cronologic*, dar nu identifică *etnografic*, câmpul ei de răspândire; ea este o *marfă* care circulă — *ca și cea grecească* — deopotrivă, dela Atlantic și până la Pontul Euxin, la națiunile cele mai diferite; primii ei autori și răspânditori sunt Celții; deaceea, firește, ea la noi nu apare decât din sec. III a. Chr. Și această marfă e apoi *imitată*. Dar cu toate că se creează și industrii ceramice locale, cu tipuri «La Tène» destul de caracteristice, regionale, o sumă întreagă de forme sunt general-europene. Cantitatea de vase «celtice» aflătoare în Dacia este enormă: zic «aflătoare», iar nu «găsită», deoarece săpăturile de stațiuni La Tène sunt deocamdată puține, în vreme ce călătoriile noastre pe teren ne indică mereu noui alte localități înfloritoare în La Tène: deopotrivă, pe munți, la deal și în câmpie (v. exemplele mai jos). Este însă clar că nu toate aceste fabricate au fost importate. Și iarăș, din cap. II al acestei lucrări s'a văzut că Celții n'au ocupat în număr mai însemnat decât Moldova,

[1]) Cf. Déchelette, p. 1253.

. în vreme ce Ardealul și Țara Românească au fost numai atinse la periferii de migrațiile ori așezările celtice. *Deci o mare parte din vasele «celtice» din Dacia au trebuit să fie fabricate de Geți.*

Studiind însă mai sus (cap. IV) în amănunt stațiunea La Tène dela Crăsani, am constatat că alăturea de ceramica de tip celtic, făcută cu roata, dintr'o pastă excelentă, continuă a fi folosită o ceramică primitivă, rău arsă, de forme ce amintesc o tradiție străveche, neolitică, și de o ornamentare absolut barbară față de modèlele decorative celtice ca și grecești, contemporane și conlocuitoare. Iar pilda dela Crăsani nu e unică. Pretutindeni stațiunile La Tène ale Daciei au acest îndoit aspect al ceramicei lor: deoparte la curent cu ultimele progrese tehnice și tipologice ale Vestului și Sudului, de alta înapoiat până la începuturile din neoliticul încă barbar.

O examinare superficială a stratigrafiei materialului ar duce la ispita de a ierarchiză cronologic cele două forme de cultură. Dar realitatea e alta. «Tradiția quasi-neolitică» se continuă și paralel cu La Tène-ul. Prin urmare trebuie găsită o altă explicare. Această explicare ni se pare a decurge în chip natural din examinarea tipurilor ceramice, indiferent de materialul și tehnica în care sunt executate. In adevăr, întocmai ca și în bronzul IV și în hallstatt, constatăm alăturea de dăinuirea unor *tipuri străvechi*, prelucrate acum în chip superior, *prin mijloace tehnice perfecționate*, ivirea unor *tipuri nouă*, imitate naiv într'o *tehnică absolut rurală*. Explicarea e deci de caracter social-economic: țărănimea getică păstrează în stratele cele mai de jos, în sărăcime, primitivitatea neolitică; pe ici pe colo imită, nedibaciu, aspectele culturale nouă; în general însă rămâne într'un stadiu de perpetuă primitivitate. Dimpotrivă clasa proprietarilor bogați e continuu la curent cu mòdele nouă. Vase grecești și vase celtice originale nu sunt o raritate în inventarul gospodăriei lor. Printre cele mai frumoase exemplare (fie și în fragmente) de vase «celtice» găsite în Dacia sunt cele din burgul principelui dac dela *Costești*, — așà precum dela *Zimnicea* nu avem numai amfore grecești și cupe elenistice de tipul *kantharos*, ci și minunat profilate vase celtice.

Este clar deci că odată cu ridicarea națiunii gete, politic și economic, din ce în ce mai mult spre rangul de națiune dominantă în întreg centrul și Sudestul Europei, cu epoca de culminare în veacul marelui cuceritor și organizator Burebista, buna stare devine generală până în stratele de jos ale societății și ca atare formele de cultură etnografică se înnobilează: ceeace erà, înainte, rar, scump și adus de departe, devine

comun, ieften și fabricat pretutindeni. Putem deci, oarecum aprioristic, afirmă că aceà enormă cantitate de vase La Tène ce se întâlnește pe teren, în stațiunile dacice ale acestei vremi, aparține mai ales ultimei perioade La Tène, mai precis, secolului I a. Chr., și este fabricată la noi, iar nu importată.

Iar acest fenomen istoric-cultural nu e unic în istoria Daciei. Dimpotrivă el este un simplu «pendant» la înflorirea excepțională a artei industriale ceramice în *eneolitic* (epoca numărului celui mai mare de așezări constatate în Dacia, deci a celei mai numeroase populații sedentare și agricole), ca și *în bronzul III și IV* (vremea celei mai mari bogății metalice și a înfloririi meșteșugului tuturor speciilor de făurari, cu cei de *aur* în frunte).

Firesc lucru însă, marile întreruperi în evoluția liniștită și creatoare a națiunii thrace din Carpați duc și la *o lipsă de continuitate directă a tipurilor de civilizație de caracter superior*. Ceramica pictată eneolitică, moldovenească și în parte ardeleană, ceramica incizată a bronzului mijlociu și recent ardelean, sunt *fenomene unice*, lipsite de continuitate în întregul desvoltării culturii noastre pre- și protoistorice. Și dacă tipurile esențiale de vase, întrucât au fost cu totul generale, până în stratele cele mai de jos, continuă, mai mult sau mai puțin, dela o epocă la alta, apoi ar fi o greșeală elementară să credem că tipurile superior artistice, excepționale fie prin profilul, fie prin decorarea lor, pot fi urmărite continuu — pe acelaș spațiu — d. p. dela «vasele-suport» *eneolitice* la «vasele-suport» *La Tène*. Ci adevărul pare a fi acesta: din focare culturale *diferite, pe o mare suprafață dată*, avem iradieri de forme culturale când într'o direcție, când în alta, întreținând mereu viu fondul *comun* cultural al întregii suprafețe, astfel că, în general, *pe aceà mare întindere de pământ*, avem iluzia unei continuități perfecte, *genetice*, chiar în spațiile restrânse ale culturilor locale. De fapt, cum e și firesc, fiecare nouă înflorire culturală locală, chiar de caracter etnografic, își are un izvor mai îndepărtat, dela o cultură *superioară, contemporană* [1]).

Am căutat să precizăm aceste realități istorice, tocmai pentru a puteà stabili mai clar, care e partea specific getică față de influența generală celtică, a ceramicei La Tène din Dacia. Și aceasta cu atât mai mult,

[1]) Și insaș această înrâurire rămâne adesea de un caracter pur superficial: astfel, pentru a rămâne în industria ceramică, de mai multe ori Sudul a dat inspirație Nordului; totuș, până în La Tène, *roata olarului*, cunoscută în Sudul egeic încă din bronzul vechiu, *a rămas necunoscută Nordului.*

cu cât influența contemporană greacă nu duce în Dacia la nici o formă ceramică nouă, de imitație a formelor grecești importate în cantități foarte respectabile, în special, a amforelor, oenochoelor și cupelor deliene, — deși aceeaș influență crease în V, în contactul cu Celții din Gallia, toate tipurile principale ale nouei ceramice central-europene.

Și în legătură cu acest contrast între rezultatele influenței celtice și ale celei elene în Dacia, în ce privește ceramica [1]), trebuie să mai ridicăm acum încă o chestiune foarte importantă, privitoare la originile geografice ale înrâuririi celtice principale, în Dacia. Am notat și mai sus, că Celții se constată mai întâi ca vecini ai Dacilor în regiunile nord-vestice, de pe Tisa superioară și mijlocie. In special în regiunile getice ale Carpaților nordici (Slovacia centrală și Ungaria nordestică) Celții ajung, după urmele de «archaeo-La Tène» găsite acolo (v. mai sus, p. 464), se pare, încă din sec. V a. Chr. In general, *în întreg Ardealul și în toată Moldova Celții au ajuns din direcția nordică, iar nu sudică*. Celții *au locuit efectiv* în NV și NE României actuale. Formele ceramice create de ei în legătură cu V boem și bavarez, adică în general cu Dunărea de Sus, de unde pe vremuri veniseră spre Dacia, au circulat apoi în întregul ținut getic din platoul transilvan ca și dela S Carpaților. Până și la *Crăsani* pe Ialomița anume tipuri «celtice» se leagă cu precursoare ale lor directe din Bavaria La Tène-ului I și II [2]). Alăturea deci de legăturile cu SV scordisc, exercitate din La Tène II înainte în Banat, Oltenia și o parte a Munteniei, ceramica Daciei în La Tène va trebui să evidențieze raporturi încă mai strânse și mai multiple cu regiunile celtice din NV Daciei. Acest fenomen istoric-cultural nu a scăpat nici cercetătorilor dinaintea noastră. Kovács, caracterizând [3]) ceramica din mormintele La Tène II dela *Apahida*, în legătură cu ceramica La Tène din Ungaria, observă că, în general, această industrie «celtică» e legată mai mult de NV celtic, din văile Dunării, Elbei și Vistulei, decât de SV alpin, iar în particular Apahida își găsește analogii pe teritoriul ungar în N și V, iar nu în SV țării, așă dar în regiunea ungaro-slovacă și austriacă, unde Celții ajung, cum am arătat, foarte de vreme, și unde — în Carpații nordici — *Cotinii*, pe drept citați de Kovács, stabilesc împreună cu *Anarții* deoparte, cu *Teuriscii* de alta (nù, cum

[1]) Vezi alte precizări mai sus, în cap. IV, p. 196.

[2]) Cf. și Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, p. 60, nota 1.

[3]) In *Dolgozatok*, II 1911, p. 52 sqq. și, mai pe scurt, p. 68 sq.

crede greşit Kovács, cu *Costobocii*) o largă bază de civilizaţie celto-getică, ale cărei produse vor apare, nu numai în arta monetăriei, cum relevă Kovács, după Gohl, ci şi, mai ales, în ceramica, cu totul caracteristică şi extrem de bogată, a staţiunilor La Tène ardelene, în cari anume tipuri de vase, rămase necunoscute — cel puţin până acum — în S şi V Carpaţilor, stabilesc o legătură intimă, chiar de origini, cu ceramica celtică de pe valea Dunării de Sus.

Fireşte, o atare situaţie de fapt, exactă pentru sec. IV—I a. Chr. nu poate fi identic admisă pentru sec. I—II p. Chr., când în locul elementului celtic intră în acţiune ca ferment superior civilizator ele-

Fig. 395. Urnă La Tène găsită la *Sighişoara*. In Muzeul comunit. evang. de acolo.

Fig. 396. Urnă La Tène dela *Târgul-Secuilor*, la Muzeul din Sf. Gheorghe.

mentul roman. Drumurile Romanilor spre Dacia sunt total diferite de ale Celţilor. Romanii vin dinspre S întâi, din spre V pe urmă; Celţii dinspre NV întâi, dinspre SV pe urmă. Probabil ispitit de stările de lucruri protoistorice, un archeolog ungur, Arpád Buday, a dat acum câtva timp expresie, chiar într'o revistă de cultură generală [1]), părerii că şi Romanii au pătruns în Dacia din regiunea dela N de Mureş, iar nu, cum ştim cu toţii, pe drumul macedo-illyr întâi, al Savei şi Dunării pe urmă. Am ţinut să fixez aici şi acest contrast, pentru a nu lăsă vre-o îndoială asupra deosebirei absolute de situaţiuni istorice dela o epocă la alta.

[1]) In revista *Cultura* de sub conducerea d-lui Sextil Puşcariu, I 1924, no. 2, pag. 150.

Odată clarificate aceste chestiuni generale, să trecem la examinarea tipurilor de vase La Tène constatate în Dacia, fie în stațiunile, fie în necropolele până acum săpate [1]).

Urne. In legătură cu tipul de urne întâlnit și în bronzul IV, de forma unor mari borcane mai largi spre gură ca spre fund, stă eleganta formă — firește independentă genetic de vechile urne pre-scythice de tipul celor dela Bandul de Câmpie (mai sus, p. 422 și fig. 286)—pe care o întâlnim la *Sighișoara* (fig. 395), în frumoasa stațiune La Tène de acolo, și ale cărei rude tipologice se întâlnesc până în regiunea Marnei [2]), a Bretaniei [3]), ori a Britaniei [4]), deoparte, a Bavariei [5]) ori a Boemiei [6]) de alta. E un tip cu totul comun în V celtic — derivat de sigur din *situlele* de bronz analoage [7]) — dar nu așà de frecvent în Dacia, — mai ales la S Carpaților, unde încă nu-l cunoaștem în săpăturile de până acum [8]). Chiar în Ardeal acest tip este rar, căci d. p. vasul dela *Târgul Secuilor* (fig. 396) aparține altei familii, iar altfel, la *Aiud* d. p., nu avem decât un fragment care a putut prea bine aparține unei urne de tipul obicinuit La Tène dacic (fig. 397). Impodobite cu ornamente grafitate

Fig. 397. Fragmente de vase La Tène din Muzeul colegiului Bethlen dela *Aiud*.

[1]) Cât privește vasele primitive, de tradiție quasi-neolitică, intâlnite în stațiunile La Tène ale Daciei, trimit la examinarea amănunțită a chestiunii dată mai sus, în cap. IV.

[2]) Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 1464 sq.

[3]) *Ibid.*, p. 1468, 1471.

[4]) *Ibid.*, p. 1473.

[5]) *Ibid.*, p. 1479 (la Manching).

[6]) La Stradonitz; *ibid.*, p. 1482.

[7]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1467 cu p. 1458.

[8]) In adevăr tipurile de vase analoage dela Crăsani, la noi mai sus, p. 184 sqq. și la Andrieșescu, *o. c.*, p. 12 sqq., ori dela Tinosul (cf. R. și E. Vulpe în *Dacia* I 1924), n'au nimic de-a face cu evoluția tipologică a La Tène-ului, ci reprezintă o străveche tradiție primitivă, locală.

mai ales verticale (ca în Boemia), dar și orizontale, în special în zigzag — obținute prin frecarea cu un obiect dur, bine lustruit, — sau și cu incizii superficiale trase cu pieptenele — procedeu general în La Tène III [1]) — aceste vase se întâlnesc, ca și în Apus, nu numai în pastă fină, lucrată cu roata, ci și în pastă grosolană, cu grăunțe mari, lucrată cu mâna: un exemplu tipic în acest gen ni s'a păstrat la Muzeul din Budapesta și îl reproducem și noi [2]), mai ales pentru forma lui caracteristică și pentru reprezentarea gravată a unor clădiri (fig. 398 sq.). Acest ultim

Fig. 398. Vas barbar din Muzeul Național dela Budapesta, după Rómer, *AÉ.* III 1870, p. 18, înalt 26 cm.

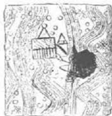

Fig. 399. Detaliile decorative de pe vasul barbar din figura alăturată: de notat «casa» r. «biserica».

vas alcătuește de altfel un exemplu aproape clasic pentru trecerea dela La Tène-ul III, preroman, la formele de vase medievale, de un profil analog și în cele mai multe cazuri chiar moștenit din La Tène, precum se poate mai ales vedeà în stațiunea ardeleană dela *Sântana de Mureș*, aparținând în cea mai mare parte epocei năvălirilor gotice [3]). Acest tip, de borcan (fără toarte), pare a stà de altfel și la baza multora din formele medievale *slave*, găsite la noi în Dacia și se arată a fi, alăturea de urnele La Tène II și III de formă bitronconică rotunjită (v. mai jos), unul din modelele principale ale tipului de oală barbară,

[1]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1481.

[2]) După Rómer, în *AÉ.* III 1870, p. 18.

[3]) Kovács, în *Dolgozatok*, III 1912, p. 250 sqq. Vom reveni în detalii mai jos.

curentă în evul nostru mediu, româno-slav. O oarecare înrudire, deşi mai apropiată cu tipuri analoage din Bavaria decât cu borcanele ardelene, înfăţişează genul reprezentat — e drept aproape singular — la *Tinosul* (fig. 400): totuş am greşi, dacă i-am căută o filiaţie strictă La Tène; de fapt acest vas e pur şi simplu o stilizare modernă a unui tip străvechiu mergând până în neolitic [1]).

Tipul de urnă «Sighişoara» se poate urmări în V până în La Tène I. De fapt însă el la noi aparţine, ca şi în Boemia, La Tène-ului II şi mai ales III, ca şi cea mai mare parte a ceramicei fine «celtice» din Dacia.

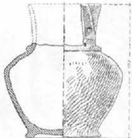

Fig. 400. Urnă dela *Tinosul* pe Prahova, după R. şi E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

Fig. 401. Urnă La Tène II din Muzeul colegiului Bethlen dela *Aiud*.

Dar forma de urnă caracteristică pentru La Tène-ul II nordvest-dacic, veritabil celtic, e cea bitronconică ca la *Balşa* şi *Apahida*, în feluritele ei variaţii: dela profilul quasi-villanovian (fig. 402, no. 1), natural evoluat şi stilizat în trecerea către La Tène-ul matur, — până la oala aproape sferoidală, lipsită şi de umeri şi de gât (fig. 401 — 406). Kovács, *l. c.*, studiind vasele dela Apahida a observat, cu dreptate, că atât ca ornamentare (cercuri concentrice făcând piramidă), cât şi ca profil, ele sunt din aceeaş familie cu cele de pe Dunărea de Sus ungară, din necropola La Tène dela *Oedenburg* (Soprony — *Scarbantia* romană): fig. 407 şi 462. De fapt urnele dela Balsa, mai puţin svelte decât

[1]) Cf. d. p. vasul neolitic dela *Vládháza* in Alba de Jos, publicat de Herepey în *Alsófehér Vármegye Monografiája*, II 1, Aiud, 1901, p. 81 şi pl. III, no. 22.

acele dela Apahida, sunt încă mai asemănătoare cu tipurile dela Oedenburg, în general înclinând spre un foarte larg diametru al pântecelui vasului. Ori, după cum a arătat şi Roska [1]), cu prilejul studierii mormântului «cu car» dela Balsa, o mulţime de caracteristice ale obiectelor celtice dela Balsa, şi în primul rând chiar ritul îmmormântării cu carul de luptă, duc, printr'o întreagă serie de localităţi, aparţinând cercului nordic de cultură celtică a Ungariei, până departe în Vest, spre Marna, cu civilizaţia ei specifică, de care şi Reinecke, urmărind primele monumente celtice în Ungaria de NE, a făcut în primul rând pomenire [2]).

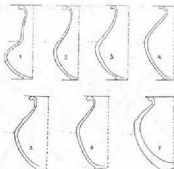

Fig. 402. Profile de urne La Tène dela *Apahida*. După Kovács în *Dolgozatok* II 1911, p. 24.

Originea tipului de urne nordvestdacic nu credem deci a mai fi dubioasă. Ceeace însă istoric-cultural e încă mai interesant, e persistenţa acestui tip în necropolele Daciei şi după epoca romană. Intocmai cum din urnaborcan (fig. 395) am văzut că derivă în Dacia un tip predilect medieval întâlnit la *Sântana de Mureş*, ca şi, de altfel, la *Bandul de Câmpie* [3]), tot aşă găsim în ultima localitate numeroase urne de tipul La Tène II nordvestdacic, unele asemănătoare chiar până la identitate: astfel fig. 405, reprezentând o urnă La Tène II din Muzeul dela *Aiud* se regăseşte întocmai în cimitirul dela *Bandul de Câmpie* [4]), până chiar şi cu cele două benzi orizontale plastice imediat deasupra ecuatorului vasului. Dar acest fenomen de «persistenţă» pune una dintre cele mai importante probleme ale archeologiei medievale române: sunt tipurile de urne dela *Bandul de Câmpie*, datate de Kovács în sec. V—VII p. Chr. născute pe teritoriul nostru, în *continuitate* cu viaţa mai veche din Dacia,

[1]) *Dolgozatok*, VI 1915, p. 35 sqq.

[2]) In *AÉ.* XVIII 1898, p. 306 sqq. Cf. la noi mai sus, p. 463.

[3]) Kovács, în *Dolgozatok*, IV 1913, pl. dela p. 278, no. 1, 3, 10.

[4]) *Ibid.*, no. 7; cf. dealtfel şi pl. dela p. 342, no. 12, cu profilul dela Apahida, mai sus, fig. 402, no. 1.

așà cum, pe vremea năvălirilor scythice vasele «scythice» sunt de fapt de veche tradiție locală, thracică? Sau, cumvà, aceste tipuri s'au desvoltat în altă parte, firește tot pe baze vechi La Tène, și au fost *aduse* de năvălitori, din altă parte, în specie din NV germanic, resp. din E germano-sarmato-turanic [1]). Intrebări analoage își pusese și Kovács examinând formele La Tène dela *Sântana de Mureș* repetate mereu și în sec. II—IV p. Chr. până la venirea Hunilor în Dacia, la finele sec. IV [2]), și pe cari el e dispus să le atribue Dacilor noștri rămași sub

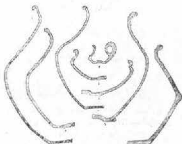

Fig. 403. Profile de vase din morm. celtice dela *Balsa*. După M. Roska, în *Dolgozatok* VI 1915. p. 33.

Fig. 404. Inventarul ceramic obicinuit al unui mormânt celtic La Tène II dela *Apahida*. După Kovács în *Dolgozatok* II 1911, p. 43.

Romani și continuând pe dedesubtul civilizației romane vechile tradiții industriale, preromane. Dar formele dela *Bandul de Câmpie*, contemporane cu așezarea Slavilor în părțile noastre (sec. V—VII) — lucru la care Kovács nu a reflectat — și totuș, pare că, încă mai conservative La Tène ca acelea dela Sântana, nu mai pot fi explicate așà de simplu ca acestea.

---

[1]) Cum a fost cazul cu *Germanii* veniți în *Gallia* în sec. III—IV p. Chr.: cf. Déchelette, II 3, p. 1487.

[2]) *Dolgozatok*, III 1912, p. 341 și 367.

Iată deci încă o problemă foarte importantă pe care abià cercetările şi mai ales săpăturile viitoare o vor puteà rezolvà. Principiar, ţin să observ ce urmează. Ca şi în cazul Scythilor, veniţi în Dacia cu armele, podoabele, harnaşamentele şi carele lor specifice, dar fără o ceramică proprie, — tot aşà credem că au trebuit să vie şi năvălitorii evului nostru mediu, în special cei nomazi, de neamuri turaniane ori finno-ugrice, fără o ceramică proprie; mai mult chiar, însăşi naţiunile germanice, sarmatice şi slavice, aşezate la noi, nu par — după cât am putut noi

Fig. 405. Urnă La Tène II din Muzeul colegiului Bethlen dela *Aiud*.

Fig. 406. Inventarul ceramic obicinuit al unui mormânt celtic La Tène II dela *Balsa*. După Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 27, cu 22 şi 24.

urmări materialul din patriile lor de origine, în N şi în E — să fi adus aici şi impus în Dacia tipurile lor specifice de ceramică ostgermanică, slavică ori pontică. *Credem adică posibilă o descoperire şi selecţionare a unor elemente de persistenţă celto-dacice din La Tène încă chiar în ceramica evului mediu daco-român.* Ar fi, natural, o nouă contribuţie, archeologică, la chestiunea «continuităţii» Românilor în Dacia. Dar deocamdată punerea problemei acesteia stilistice e prematură, materialul archeologic de care dispunem fiind sau încă total nestudiat, închis prin lăzile de depozit ale Muzeelor [1]), sau încă în pământ.

[1]) Ca d. p. la Sf. Gheorghe şi la Cluj, unde ştim sigur că există, scos din săpături, un atare material.

Inainte de a trece acum la examinarea altor tipuri de vase La Tène din Dacia, suntem datori să facem menţiune despre marile urne — ro-

Fig. 407. *Scarbantia* (Oedenburg-Soprony). Vase La Tène, după F. Pulszky, *AÉ.* XIV 1880, p. 154 sq. şi pl. XXIV dela urmă [1]).

şii — de tip sudvestic, illyric — în «clopot» — aşà cum le găsim în hall-

[1]) Inălţimea urnelor funerare e următoarea: mijloc 34 cm., jos st. 25 cm., jos dr. 21 cm., diam. castr. de sus din st. 26 cm. iar a cupei 1 a şi 1 b de 12 cm.

stattul întârziat dela Donja Dolina pe Sava [1]), și întocmai, în morminte din La Tène II la noi pe Dunărea olteană, la *Gruia* [2]). Pornind dela tipul cunoscut carpato-balcanic al bronzului (cf. mai sus, p. 422 și fig. 286), aceste urne în formă de clopot se conservă mai credincios în SV illyric, unde hallstattul se coboară până târziu în La Tène, în vreme ce la noi ele sunt — în general — înlocuite prin forme proprii La Tène, sau, în mediile de cultură primitive, prin acele urne de un profil mai mult ori mai puțin bitronconic, *ulcioare*, cu sau fără toarte, așà precum, deopotrivă la *Crăsani* și la *Tinosul* ca și în Ardeal, d. p. la Sighișoara (pl. XXXVIII, fig. 1), avem exemplare caracteristice în mormintele La Tène II și III de acolo [3]). Totuș tipul sudvestic propriu zis, chiar cu brâulețele oblice dela *Donja Dolina* [4]), nu e cumvà o raritate la noi. Il întâlnim curent la *Crăsani*, cum am arătat și mai sus, cap. IV, p. 184 sqq., dar într'o primitivitate de factură, care ne-a făcut să exprimăm ipoteza (p. 188) că aceste vase sunt un fel de surogat în pământ ars al unor forme originar gândite în lemn. Tot așà de primitiv apare acest tip și la *Miercurea Ciucului* [5]), ori în părțile *Timișoarei* [6]). Dimpotrivă stațiunea dela *Lechința de Mureș* ne-a procurat urne de tip illyric aproape identice cu cele dela Ripač, Donja Dolina ori Gruia, atât ca formă cât și ca technică și pastă roșie, caracteristică [7]).

Tot dela *Timișoara* mai avem în sfârșit două forme foarte interesante de urne aparținând La Tène-ului: una mică (*ex voto* funerar) amintind *cistele* cà cordons» norditalice și veneto-illyrice din hallstatt (fig. 408), iar cealaltă (fig. 409 st.), de tipul binecunoscut atât din La Tène-ul III vestic [8]), cât și din hallstattul sudvestic [9]), în conti-

[1]) Truhelka, în *Wiss. Mitt. a. B. H.*, IX 1904, p. 107 și pl. LV, fig. 11; LXII 8; LXIV 14, LXV 1, etc., — cunoscute dealtfel și dela *Ripač*, *ibid.*, vol. V 1897, art. lui Radimsky, pl. XXV și XXVI.

[2]) Datate prin săbiile La Tène II, pe când altfel, după celelalte obiecte, ar puteà încă aparține hallstattului: v. Pârvan, art. din *Dacia*, I 1924, asupra acestor morminte.

[3]) Pentru *Crăsani*, v. mai sus, p. 191, fig. 64; pentru *Tinosul* R. și E. Vulpe în *Dacia*, I 1924; pentru Ardeal materialul din muzeele dela dela Sf. Gheorghe, Aiud, Cluj și Sighișoara

[4]) Truhelka, *l. c.*, pl. LXVII, fig. 6 și 7 cu noi, mai sus, p. 184 sq. fig. 40 și urm.

[5]) Fragm. la Muzeul din Sf. Gheorghe.

[6]) Fragm. la Muzeul din Timișoara.

[7]) Cf. art. despre *Lechința* de D. Popescu, în *Dacia* II 1925.

[8]) Déchelette, *o. c.*, II 3, p. 1493.

[9]) Radimsky, in *Wiss. Mitt. a. B. H.*, V, 1897, pl. XXV, fig. 142 (Ripač).

nuarea tradiției urnelor cu două torți verticale, comune în vârsta bronzului.

In ce privește ornamentarea urnelor La Tène, fie de forma «Sighișoara», fie de forma «Apahida», ea e de o extremă simplicitate: profile orizontale în relief ori în adânc obținute prin simpla învârtire pe roată, o netezire foarte lustruită a suprafeței, până la un cenușiu de oțel, ori negru de abanos, eventual, după ardere, linii drepte, ori în zigzag de luciu

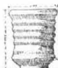
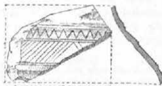

Fig. 408. Vas La Tène din Muzeul dela *Timișoara.*

Fig. 409. Vase La Tène din Muzeul dela *Timișoara.*

obținut prin frecare; numai rar, grupe gravate de cercuri concentrice (podoaba clasică La Tène și apoi și romano-barbară, în special pe o-

Fig. 410. Fragment de vas La Tène dela *Sf. Gheorghe.*

Fig. 411. Fragment de vas La Tène dela *Sf. Gheorghe.*

biectele de os), benzi circulare de cercuri concentrice ori de linii punctate, în sfârșit zone de hașuri lineare transversale ori simplu paralèle, sau de alte figuri pur geometrice (fig. 395—411). Unele vase au apoi ornamentul în val, adâncit cu un pieptene în pasta moale, chiar la învârtirea pe roată (fig. 410). Destul de curioasă, față de legăturile cu NV boem și V danubian, austriac și bavarez, e lipsa ceramicei pictate La Tène, cel puțin până acum, la noi în Dacia. In afară de *Sighișoara,*

ale cărei legături cu NV le-am văzut și mai sus și le vom constată și în cele următoare, și unde avem în Muzeul Comunității Evangelice un mic grup de vase, mai ales fragmente, de tipul celor cu buza lată, pictate cu brun pe fondul galben-roșcat al pastei naturale, nu cunoaștem ceramică pictată celtică în Dacia. Dacă vasele numeroase de pastă galbenă, găsite la *Tinosul* în fragmente, au fost și pictate, nu ne mai putem da seama, întrucât fața lor e complet roasă, materialul din care au fost lucrate fiind foarte friabil [1]).

Cupe. Orice mormânt La Tène trebuie să cuprindă, tradițional, cele trei vase consacrate de un uz milenar (v. și mai sus, p. 422, pentru bronz

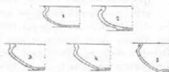

Fig. 412. Profile de cupe La Tène dela *Apahida*. După Kovács în *Dolgozatok*, II 1911, p. 24.

Fig. 413. Vas La Tène dela *Sighișoara*. Muz. Com. Ev.

IV, și p. 424 pentru hallstatt II): *urna*, *cupa* și *cratița* (ori *bolul*). Firește formele variază dela o epocă la alta chiar până la schimbarea tipului de vas, înlocuindu-se d. p. «cupa» cu «ceașca», ori «cratița» cu «bolul», etc., dar triada rămâne. In adevăr, atât mormintele dela Apahida, cât și cele dela Balsa cuprind această triadă (v. fig. 404 și 406), întocmai de altfel ca și în V pe Dunărea de Sus, ca d. p. la *Scarbantia* (v. fig. 407). Crearea tipului de vas hemisferic, ori de calotă sferică de o armonioasă rotunzime având doar buza mai mult ori mai puțin accentuată, fie printr'un profil constructiv, fie printr'o simplă zonă orizontală decorativă, aparține hallstattului sudvestic: sunt elegantele cupe italice, care ne

[1]) Tipologic, vasele de pastă galbenă dela *Tinosul* par a aveà legături cu lumea greacă. Totuș pasta e de o compoziție și calitate cu totul particulară, aș zice, ne-greacă.

apar în forme așà de perfecte în bronzul IV târziu dela Fizeșul Gherlii (mai sus, p. 311 și fig. 203). Intre acest vas de tradiție metalică, și «cratița» «scythică», cu proeminențe «thrace», frecventă în mormintele din hallstattul II dacic (v. mai sus, p. 428 și fig. 266 și 305), oscilează tipul de «cupă» [1]) din stațiunile și mormintele noastre La Tène: tipurile dela *Apahida* (fig. 412) larg deschise și cu un profil destul de unghiular, apropiat de cel în teracotă, hallstattian; cele dela *Balșa* (fig. 403) la fel; dimpotrivă tipurile dela *Crăsani* (mai sus, p. 206) de o rotunditate perfectă, fie terminând în fund într'un vârf ascuțit (fig. 123—125), fie dimpotrivă afectând curba unei calote turtite (fig. 126), întocmai ca în frumosul exemplar cu motivul iradiant central (fig. 413), găsit la *Sighișoara*. Acest tip de cupă luând precum am spus și o formă mai turtită de cratiță ori basin (λέβης), evident vom găsi forme ca acelea dela *Târgul Secuilor* (fig. 420, st.) ori *Sighișoara* (fig. 450), care nu sunt altcevà decât basine (v. mai jos, paragr. resp.) în miniatură, de tipul acelora așà de elegant arcuite pe care le găsim la *Poiana Selei* [2]) lângă Sarmizegetusa ori la *Chepeț*, în Trei Scaune (fig. 449) [3]), deoparte, la *Tinosul* pe Prahova, de alta [4]): fig. 440. Ca și urnele, marea majoritate a cupelor nu are altă podoabă decât însuș profilul frumos trasat din roată. Varietatea de inspirație a liniei plastice este infinită: un exemplu din Muzeul dela *Aiud* merge în această privință până la paradoxal, răsturnând fațada externă a profilului spre interior (fig. 397, fragm. 2 jos la st.); un altul dela *Zimnicea* (fig. 414) accentuează curba [5]); altele, dela *Tinosul* (fig. 415), puțina profunzime. Cazuri de împodobire ca acela al cupei dela *Sighișoara*, mai sus, fig. 413, sunt rare și trădează o puternică influență

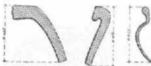

Fig. 414. Profile de vase La Tène dela *Zimnicea*.

[1]) Intrebuințăm, ca și Déchelette II 3, p. 1476, acest termen egal cu grecescul φιάλη, iar nu termenul de «bol» pe care credem a-l atribui formei de mică urnă larg evazată, ca la Apahida, în fig. 416.

[2]) V. art. lui Al. Ferenczi, despre *Poiana Selei* în *Dacia*, I, 1924.

[3]) Orig. la Muzeul Național Secuesc din Sf. Gheorghe.

[4]) R. și E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924.

[5]) Ca un altul dela *Băești-Aldeni*, în Buzău, inedit, la Muzeul Național de Antichități (La Tène III).

sudică. In adevăr suntem, ca epocă, în vremea *cupelor deliene*, care ajungeau prin comerț până în cele mai depărtate regiuni ale N thraco-scythic [1]) și, firește, exercitau asupra indigenilor o atracție cu atât mai mare, cu cât nu circulau numai vase, ci și tiparele cu care puteau fi turnate și împodobite [2]). Cupa dela Sighișoara, dacă nu va fi fost adusă chiar din S, a putut fi ușor fabricată la fața locului cu un astfel de tipar.

Boluri și cești. Punem împreună aceste tipuri pentru rolul identic pe care-l jucau în inventarul mormintelor La Tène. Astfel, în vreme ce la *Apahida* avem o întreagă serie de boluri, care nu sunt ca profil alt-

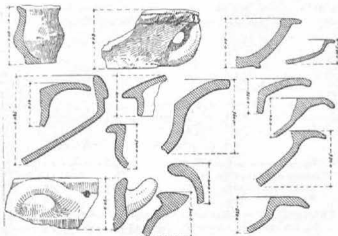

Fig. 415. Vase și profile de vase dela *Tinosul* după R. și E. Vulpe în *Dacia* I 1924.

cevà decât niște simple urne mici, cevà mai turtite decât cele proprii (v. fig. 404 și 416), la *Balșa* locul lor e ținut de un vas nu prea deosebit ca profil, dar prevăzut cu o toartă, deci transformat în ceașcă (fig. 406 și 417). De fapt, nu Apahida, ci Balșa e în ordine cu tradiția noastră dacică. Mormintele hallstattiene ale Daciei (ba chiar din bronz) cuprind

[1]) V. mai sus, cap. IV, p. 207 sqq. și fig. 162—170 și 172.
[2]) *Ibid.*, p. 208 cu fig. 172.

triada: urnă, cratiță, ceașcă (v. mai sus, p. 424). Și, în adevăr, acea ceașcă primitivă tronconică, din care am văzut numeroase exemplare dela *Crăsani* (mai sus, p. 190 sq., fig. 59 sqq.), reapare la *Tinosul* (fig. 415) și e, după cum am arătat și mai sus, o formă locală rurală, tot așă de comună în La Tène, precum fusese și în hallstattul «scythic». Prin «bolurile» ei, Apahida se desparte de mediul veritabil getic și se leagă cu Vestul, care preferă vasele fără torți, adică, pe lângă celelalte amănunte (v. mai jos, sub «morminte»), se dovedește și prin această predilecție a fi fost, de fapt, o necropolă celtică, iar nu getică. Tot un tip exotic de ceașcă e și acela de o formă foarte unghiulară găsit la *Sighișoara* (v. fig. 418), nu știm însă dacă într'o locuință ori într'un mormânt. Din aceeași familie sunt fragmentele de cești găsite la *Tinosul*[1]).

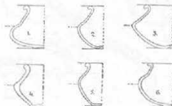

Fig. 416. Profile de boluri La Tène dela *Apahida*. După Kovács în *Dolgozatok* II 1911, p. 25.

Fig. 417. Ceașcă dela *Balsa*. După M. Roska, în *Dolgozatok* VI 1915, p. 24.

Dacă inventarul mormintelor se mărginește în general la tipurile de vase mai sus descrise, dimpotrivă inventarul gospodăriilor La Tène e mult mai bogat și variat în ceramica sa. Să începem, ca mai legate cu tradiția, cu vasele de tip ulcioare, ulcèle și căni, de ținut ori de băut lichide: adică *vasele cu toarte*, în diferitele lor varietăți.

Am notat și mai sus că Muzeele noastre atât în Ardeal cât și în vechiul Regat posedă însemnate cantități de cioburi La Tène cari au făcut parte din mari oale de păstrat lichidele. La multe din aceste fragmente le ghicim forma larg încăpătoare, ovoidă, destul de bine (cf. fig. 397, 410 sq., 414, 434); dar cele mai multe nu ne permit o sigură restaurare a torților lor. Exemplare așă de bine păstrate ca acela dela *Timișoara*, în fig. 409, sunt mai

[1]) R. și E. Vulpe, *Tinosul*, în *Dacia* I 1924.

rare. Dimpotrivă suntem destul de bine documentaţi asupra tipului mai mic de *căni* şi *ulcele* cu o singură toartă. Iată principalele lor varietăţi: 1. Cana cu gura largă, încă unghiular bitronconică, fără răsfrângere a buzei, ca d. p. la *Zimnicea* (fig. 419), sau, rotunjită La Tène, dar

Fig. 418. Ceaşcă La Tène dela *Sighişoara*. Muzeul Com. Evang.

Fig. 419. Vas La Tène dela *Zimnicea*.

de o formă mereu archaizantă, larg deschisă, ca la *Covasna* în Trei Scaune (fig. 420). 2. Cana de tip pântecos şi scund, tipul oarecum perpetuu al ulcelei, până în ziua de azi, foarte frecvent şi la *Crăsani* (mai

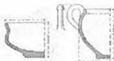

Fig. 420. Vase La Tène din Muz. N. S. dela Sf. Gheorghe; st. *Târgul Secuilor*; dr. *Covasna*.

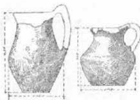

Fig. 421. Căni La Tène din Muz. N. S. dela Sf. Gheorghe: st. *Sf. Gheorghe*; dr. *Roaua* in Odorhei.

sus, p. 196 sq., fig. 77—81) şi cunoscut încă şi dela *Roaua* în Odorhei (fig. 421), dela *Brateş* (fig. 423), *Chileni* (fig. 425), *Sf. Gheorghe* (fig. 434) şi *Cernat* (fig. 436), în Trei Scaune, ca şi dela *Râşnov* în Braşov (fig. 437) şi Tinosul (fig. 429, 433). 3. Cana de tip svelt sudic, de o eleganţă şi distincţie a liniei, quasielenică, precum avem exemplarul dela *Târgul Secuesc* (fig. 422), de o pastă şi factură excelentă şi cu un rafinat profil, quasi-architectonic,

al buzei, — sau precum e exemplarul, cevà mai scund, dar încă tot destul de elegant dela *Dalnic*, tot în Trei Scaune (fig. 424), — sau cele

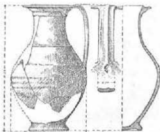

Fig. 422. Cană La Tène dela *Târgul Secuesc*, păstrată la Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

Fig. 423. Cană La Tène dela *Brateş* în Trei Scaune, la Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

două căni dela *Timişoara* (fig. 409 şi 426) şi cana dela *Zimnicea* (fig. 435), mai modestă ca technică, dar trădând bune modèle, — sau exemplarul încă

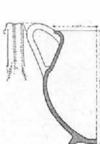

Fig. 424. Cană La Tène dela *Dalnic* (Trei Scaune). La Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

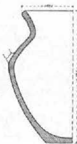

Fig. 425. Cană La Tène dela *Chileni* în Trei Scaune, la Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

Fig. 426. Cană La Tène dela *Timişoara* (Muz. Oraş.).

mai popular dela *Sf. Gheorghe* (fig. 421) şi exemplarele dela *Tinosul* (fig. 427 sqq.). Foarte interesante sunt ulcioarele cu gâtul strâmt, şi cu o singură toartă, dela *Târgul Secuesc* deoparte (fig. 439), dela *Sighişoara* de alta

(fig. 438). La Tène-ul vestic cunoaşte tipul de *vase-gărăfi*, aşà cum, mai aproape de regiunile noastre, îl întâlnim în Bavaria de NE [1]). Ceeace e însă foarte de preţ la vasul nostru dela Târgul Secuesc, e zona de

Fig. 427. Ceaşcă La Tène dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe în *Dacia* I 1924.

Fig. 428. Ceaşcă La Tène dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe în *Dacia* I 1924.

canelùri verticale ce îl împodobeşte pe umeri şi care ne aminteşte vechi procedee locale în arta metalelor, transpuse şi în lut în bronzul târziu şi în hallstatt [2]), şi apărând şi în La Tène, d. p. pe ceaşca La Tène

Fig. 429. Ceaşcă La Tène dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe în *Dacia* I 1924.

Fig. 430. Ceaşcă La Tène dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe în *Dacia* I 1924.

II dela *Balşa* (fig. 417). Absolut caracteristică e apoi toarta, care, întocmai ca şi la celalalt vas-flacon, dela Sighişoara, dă un aspect cu totul popular, local, de simplu ulcior, ca oricare altul (v. d. p. mai

[1]) Vezi toată bibliografia, cu scrierile lui Reinecke, mai ales, la Déchelette, II 3 p. 1475 sqq.

[2]) Cp. la noi mai sus, p. 415 sq.

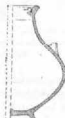
sus, cap. IV, p. 212, fig. 156) unor vase de o origine tipologică la care se excludeà mănușa.

Absolut identice cu formele de *cești-strecurători* dela *Crăsani* (mai sus p. 210) sunt însfârșit *strecurătorile* La Tène dela *Sighișoara* (fig. 441).

Să trecem acum la *vasele larg deschise*, cu sau fără picior, de tipurile: castroane, străchini, farfurii, fructiere, etc. — Precum am arătat mai sus, în cap. IV, pag. 195 și urm., acest grup de vase este reprezentat prin *două serii* de forme: cele analoage cu formele bavareze, cu buza dreaptă și îngustă, simplu profilată, — și cele mult mai numeroase și variate, cu buza lată, de o varietate extraordinară de profile, mergând până

Fig. 431. Cană La Tène dela *Tinosul*, după R. și E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

Fig. 432. Ceașcă La Tène dela *Tinosul* după R. și E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

Fig. 433. Cană La Tène dela *Tinosul*, după R. și E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

la exagerări, pe care modèlele lor, vasele hallstattiene de metal din regiunea Dunării de Sus, nu le formulaseră niciodată. Această dualitate de forme și origini e generală în Dacia. Astfel găsim *basine* mai mici sau mai mari, ori «cupe» cu picior înalt, de o elegantă curbură a pereților și buza îngustă deopotrivă la *Tinosul* pe Prahova (fig. 415, 440 și 442), la *Zimnicea* pe Dunăre, la *Chepeț* și *Sânzieni* în Trei Scaune (fig. 444, 446 și 449) și la *Poiana Selei*, lângă Sarmizegetusa, ori la *Aiud* (fig. 397) și *Sighișoara* (fig. 450, 452 și 455). Și tot așà, găsim *basine*, «*cupe*» *cu picior înalt*, resp. *vase-suport*, cu buze extrem de late, ca la *Crăsani*, deopotrivă la *Zimnicea* (fig. 414 și 444), la *Tinosul* (fig. 415), la *Sighișoara* (fig. 443, 445, 450, 455), la *Olteni* în Trei Scaune (fig. 443, 451 și 453), la *Cernat*, tot acolo (fig. 454), la *Comălău* și *Dalnic* (fig. 448), la *Sânzieni* (fig. 446), tot acolo, ori la *Aiud* (fig. 397).

Din tipul de cratiță larg tronconică, veche încă din neolitic și păstrată în popor până în La Tène, d. p. la *Crăsani* (mai sus, p. 199, fig.

88) ca şi la *Timişoara* (fig. 457), ori, mai exact, chiar până azi, în tipul ţărănesc de străchini, derivase o formă cu picior scund, iar apoi tot mai înalt (cf. mai sus, pag. 197 sqq. cu fig. 87 sqq.) ale cărei buze, după pilda vaselor metalice din Vest, afectând forme analoage, de basene ori tipsii, se lăţiseră treptat alcătuind un tip caracteristic La Tène în Dacia, aşà cum am indicat mai sus o întreagă serie de localităţi. In amănunte avem, fireşte, a deosebì o serie întreagă de sub-tipuri a acestui gen de vase, şi anume, după cum vom aveà de-a face: 1⁰ cu cupe propriu zise, cu picior înalt, ca la *Sighişoara* (fig. 455), la *Tinosul* (fig. 415), ori la *Aiud* (fig. 397), 2⁰ cu vase-suport, ca la *Sighişoara* (fig. 443

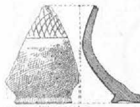

Fig. 434. Fragment de vas La Tène dela *Sf. Gheorghe* (Muzeul N. S.).

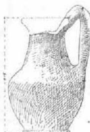

Fig. 435. Vas La Tène dela *Zimnicea*.

Fig. 436. Căniţă La Tène dela *Cernat* în Trei Scaune. La Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

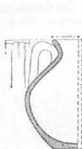
şi 445), mergând, ca forme, *până la perfecta identitate cu tipul analog din fierul italic* [1]), ceeace, natural, nu poate fi indiferent, ci trebuie să ne îndemne a căutà o legătură mai strânsă, încă din hallstatt cu tipurile analoage (cum vom arătà îndată), ori 3⁰ cratiţe şi farfurii propriu zise, ca la *Olteni* şi *Cernat* în Trei Scaune (fig. 451 şi 453 sq.), în care, ultim, caz, marginea lată a farfuriei e împodobită cu acele cunoscute benzi late lustruite între cari aleargă zig-zagul de diferite modèle.

Am spus că Dacia cunoaşte ambele tipuri de vase cu picior înalt: cel cu buzele subţiri şi piciorul lung, ca în Posnania şi în general în NV [2]), şi

[1]) Exemple numeroase la Muzeul *Villa Giulia* din Roma, etc.

[2]) Cf. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, p. 53.

cel cu buza lată ca în Italia [1]). O stațiune greșit datată numai în epoca romană, pe Mureșul de Jos, lângă *Pecica* [2]) — de fapt contemporană și cu *Sighișoara*, etc. — cred că ne dă oarecare indicații asupra drumului pe care l-au urmat spre Ardeal ca și spre Câmpia munteană vasele de al doilea tip [3]). In adevăr vasele cu picior inalt dela *Pecica*: fig. 456 și 458, sunt de un tip italic așà de pregnant, în special prin revărsarea convexă a buzelor lor late, că ele nu pot să-și aibă decât o origine sud vestică. Alte fragmente

Fig. 437. Cană La Tène dela *Râșnov*; (Brașov). La Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

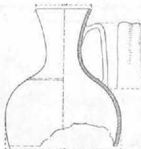

Fig. 438. Ulcior La Tène dela *Sighișoara*, la Muzeul Comunității Evanghelice.

Fig. 439. Ulcior La Tène dela *Târgul Secuesc* în Trei Scaune. La Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

de vase de aici, tip urnă, tot cu marginile late, perfect orizontal, și tot de pastă cenușie, amintesc materialul dela *Crăsani*, *Zimnicea*, *Poiana*, *Mănăstirea* și *Sighișoara*. Dar noi am observat mai sus, p. 384, cu prilejul ca-

[1]) Al cărui prototip e de căutat, și în Italia și la noi, probabil în vasele de metal hallstattiene, cu buze late orizontale; v. la noi mai sus, în cap. IV, demonstrația și citatele resp. în legătură cu vasele cu buze late dela Crăsani. Firește, e greu de spus precis, dacă tipul de vase cu picior cu buza lată s'a născut la noi autonom față de Vest, sau dimpotrivă chiar în teracotă ne-a venit de acolo.

[2]) L. Dömötör, în *AÉ.*, XXI, 1901, p. 327 sqq.

[3]) Asupra *vaselor cu picior* M. Wozsinszky a încercat un studiu comparativ începând cu Egiptul și sfârșind cu Italia, din neolitic și până în fier (*AÉ.*, XI, 1891, p. 211 sqq.), încercând a fixà — credem fără temeiu, căci sunt mai multe valuri de influențe culturale, care poartă acest tip împrejurul Mediteranei — o cronologie mai veche pentru Egipt, Asia Mică, Grecia, Sicilia și Ungaria și una mai nouă pentru Caucaz, Grecia, Austria, Italia, Spania și Francia. De fapt au fost întrețeseri continue.

racterizării plăcii votive de teracotă, dela Sighişoara, că motivele ei ornamentale suggerează o legătură intimă cu *Nesactium*, deci cu regiunea de cultură veneto-illyră, de unde în hallstatt ne-au venit numeroasele fabricate — vase şi podoabe — de metal, răspândite până dincolo de Nistru. Am mai accentuat — p. 383 şi 439 — că raporturile dintre Dacia şi Italia, întrerupte prin năvălirea scythică, sunt apoi reluate şi încă din archaeo-La Tène-ul vestic produse sudvestice pătrund din nou la noi. In special Banatul e şi în a doua vârstă a fierului strâns legat de regiunile adriatice. Vasele cu picior înalt dela Pecica, de tip italic, sunt o firească apariţie

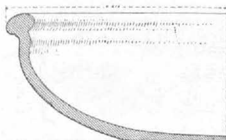

Fig. 440. Basin mare La Tène dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe, în *Dacia*, I 1924.

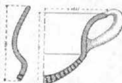

Fig. 441. Strecurători La Tène dela *Sighişoara*. Muzeul Com. Evang.

în aceste părţi. Dar odată fixate aceste împrejurări, nu cred că mai este prea îndrăzneţ a afirmà că în Dacia constatăm şi în privinţa vaselor-suport, o dublă sinteză: elemente nordvestice, fixate din nou, pe baze mai vechi, prin influenţa *celtică*, unite, adică alcătuind varietate paralelă, cu elemente sudvestice, de înrâurire *italo-illyrică*, poate chiar mai vechi decât Celţii sudvestici şi vestici. O atare vechime şi origine ar explicà eventual de ce acest tip e şi mult mai frecvent în Dacia (cf. expunerea şi figurile comparative de mai sus) decât tipul celalalt, «posnanian».

Dar La Tène-ul II şi III din S Daciei, în special aşà cum se prezintă la *Zimnicea* şi *Tinosul*, dă dovadă de o bogată fantezie în profilarea vaselor larg deschise, creând d. p. între altele acea buză lată, concavă în unghiu drept, prin care vasul capătă atât o margine verticală cât şi una orizontală, şi pe care la prima vedere ai explica-o drept buza unui

capac de vas, având a închide cu marginea sa orizontală și a se menține fix cu cea verticală care intră în gura vasului. De fapt însă, alăturea de capace veritabile în acest gen (cf. fig 415), avem vase larg deschise, prevăzute chiar cu mănuși, și care au o astfel de dublă margine. Astfel printre cratițele dela *Zimnicea* (v. fig. 444) avem interesante exemplare cu toarte orizontale, binecunoscute la noi și dela vasele tip urnă (v. mai sus, p. 191 sqq., fig. 64 sqq.), atât în formă simplă, fără nici-o podoabă, cât și în modelarea răsucită, de veche tradiție locală încă din bronz. Au fost vasele cu buza dublă imitate după modèle în metal? Sau, dimpotrivă —

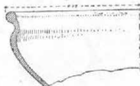

Fig. 442. Basin La Tène dela *Tinosul*, după R. și E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

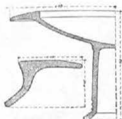

Fig. 443. Vas-suport dela *Sighișoara* (Muz. Com. Evang.) și fragm. analog dela *Olteni* în Trei Scaune (la Muz. N. S. din Sf. Gheorghe).

precum pare probabil — după exemplele adunate de noi în fig. 444, avem înaintea noastră o evoluție firească plastică dela buza larg turtită, la o îndoire concavă a acestei turtiri și însfârșit la o desvoltare autonomă a celor două laturi ale concavității? Fapt e, că pentru caracterizarea ceramicei getice din La Tène III acest motiv nu poate fi trecut cu vederea.

Natural, nu este locul aici, ci în monografiile speciale despre fiecare stațiune La Tène, a dà o descriere mai amănunțită a tuturor formelor de profile, drepte ori late, pe care gustul olarilor din Dacia le-a creat, spre deosebire de alte regiuni, dând astfel naștere unor tipuri plastice ori decorative particulare regiunilor noastre. Fixăm faptele constatate până acum, rămânând ca săpăturile viitoare, la noi și aiurea, să deà putința unor generalizări mai sigure. Și relevăm acum aceea ce, și fără alte rezultate nouă, merită a fi accentuat încă de acum: deoparte însemnătatea

cantitativă a industriei ceramice în La Tène-ul getic, de alta marea varietate de forme în unul şi acelaş centru: am văzut în cap. IV *Crăsanii*; dăm aici o bogată serie de profile ale cupelor cu picior şi vaselor-suport dela *Sighişoara* (fig. 443, 445, 450, 452, 455): o adevărată sinteză de tipuri din cele mai variate atât ca formă a recipientului şi linie decorativă a buzei lui, cât şi ca tip al piciorului de susţinere; publicarea *Tinosului* de R. şi E. Vulpe va dà o nouă serie de varietăţi interesante. Şi *Zimnicea*, *Bdeştii-Aldeni*, etc. ne pregătesc îmbogăţiri analoage ale documentării.

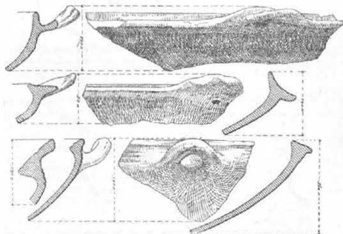

Fig. 444. Vase şi profile de vase dela *Zimnicea*.

Dar înainte de a încheià acest paragraf trebuie să facem menţiune de un gen de vase mari, cari deşi nu sunt chiar aşà de frecvente în staţiunile noastre La Tène, precum sunt tipurile pe care le-am descris mai sus, totuş nu lipsesc nicăeri: sunt marile *dolia* ovoide sau sferice, cu pereţii foarte groşi, cu gura largă şi buza groasă şi lată alcătuind în secţiune un profil triunghiular, ornate în exterior cu o zonă de caneluri orizontale începând imediat sub buză. Aceste *dolia* sau *pithoi* (v. profilele dela *Crăsani*, mai sus, p. 213, fig. 157—159 şi cf. textul dela p. 205) sunt, fără îndoială, o apariţie sudică în Nordul celtic: ele sunt,

dealtfel, mai ales caracteristice pentru La Tène-ul III [1]). In Dacia ele devin familiare pe ambele căi de înrâurire: celtică şi greco-romană. Fapt

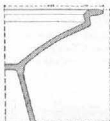

Fig. 445. Vas-suport dela Sighişoara (Muz. Com. Evang.).

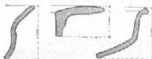

Fig. 446. Vase La Tène dela Sânzieni (st. şi mijl.) şi dela Chepeţ, în Trei Scaune (dr.) la Muz. N. S. din Sf. Gheorghe.

e că aceste vase încăpătoare, de păstrat apa în cantitate mai mare (în Gallia s'au găsit în legătură cu atelierele de fierărie) [2]), se regăsesc în

Fig. 447. Vas La Tène dela Sf. Gheorghe. Muz. Naţ. Sec.

Fig. 448. Vase La Tène dela Comăldu (st.) şi Dalnic (dr.) în Trei Scaune, la M. N. S. din Sf. Gheorghe.

forme identice la *Crăsani* şi în toată Câmpia munteană, ca şi la *Costeşti* cu întreg Ardealul getic, târziu La Tène.

Rezumând, reţinem, pentru Ardeal cu ţinutul până la Tisa: ceramica din La Tène se mărgineşte la cele *două* familii singure: 1° *primitivă*, de tradiţie veche, lucrată fără roată, sau chiar cu roata, dar dintr'o pastă rău curăţită şi arsă, urmărind în mare parte vechile forme de *urne*,

[1]) Cf. Déchelette II 3, p. 1483.
[2]) *Ibid.*, şi p. 1484.

cratițe, *cești*, cunoscute și din hallstatt, și numai într'o măsură mai mică încercând a adoptà nouile tipuri venite odată cu Celții, — și 2°, *perfecționată*, celtică, armonios modelată pe roată, cu profile nouă și îndrăznețe, cu pereții subțiri și totuș rezistenți, de o pastă, în general, cenușie ori brună chiar după ardere, foarte fină, bine arse și de o rezonanță indicând perfecta lor factură, afecționând mai ales formele nouă quasi-elenice ale NV și V celtic; probabil, o parte din această a doua familie e marfă de import, dar fabricarea vaselor «celtice» chiar în Dacia nu

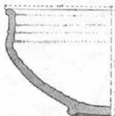

Fig. 449. Basin La Tène dela *Chepeț* în Trei Scaune, la M. N. S. din Sf. Gheorghe.

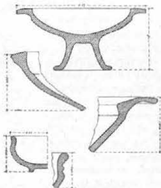

Fig. 450. Vase La Tène dela *Sighișoara* (Muz. Com. Ev.).

poate fi pusă o clipă la îndoială, date fiind deoparte argumentele aduse mai sus în cap. IV, de alta excelența tradiției ceramice locale, într'o pastă analoagă încă din vremea bronzului.

De sigur informația de care dispunem e necompletă; dar vase *elenistice* nu cunoaștem încă din Ardeal, așà cum cunoaștem din S Carpaților. Și anume, nu e vorba numai de amforele comune în care se aduceà vinul din Miazăzi până sus în Carpați [1]), ci de vase de folos zilnic în gospodăria casnică. In adevăr *Sighișoara* prezintă câteva cupe, întregi ori fragmente, de o decorație care amintește cupele deliene, dar de un profil divers și mai *târziu* (cf. pl. XXXIX, fig. 1, rândul de jos). In ce pri-

[1]) Cf. Pârvan, *La Pénétration hell. et hellénist.*, *l. c.*, *passim.*

vește alte tipuri de vase, nici măcar ipoteze nu se pot face după materialul până acuma găsit.

Muntenia și Moldova cunosc, deopotrivă cu Ardealul, cele *două familii* de vase din La Tène, mai sus caracterizate pentru regiunea dela N Carpaților. Spre deosebire însă de Ardeal, cunosc și vasele elenistice, în frunte cu acèle «cupe deliene» cu ornamente în relief, de cari am vorbit mai sus în cap. IV. Informații ultime ne încredințează că și în Oltenia sunt constatate vasele deliene în culegeri întâmplătoare de cioburi pe teren. Dar *Zimnicea* ne-a făcut plăcuta surpriză, de a ne dà, alăturea de mănușile de amfore cu stampile, în special din Rhodos, și de cioburile deliene, încă și un *antharos* «attic», de tipul comun în sec. III—I a. Chr. (fig. 459), de forma care se întâlnește frecvent în Dobrogea nu numai în orașele grecești dela Mare, dar chiar în satele elenistice din teritoriile lor rurale [1]).

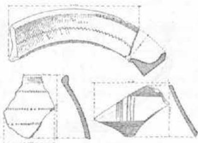

Fig. 451. Vase La Tène dela *Olteni* în Trei Scaune și fragm. (jos in dr.) dela *Comăldu* (tot acolo), în Muz. Nat. Sec. dela Sf. Gheorghe.

Cred pur întâmplătoare lipsa, până acuma, a vaselor de teracotă grecești în Ardeal. Aceste vase circulau mult mai departe în interiorul Europei «barbare», decât Ardealul nostru. Iar banii elenistici și macedoneni (cf. mai jos), cari se găsesc până în N Ardealului, ne fac să presupunem că este de așteptat și descoperirea de alte «documente» elenistice autentice, printre cari vasele de lut, în stațiunile La Tène din Ardeal.—Aceasta cu atât mai mult, cu cât d. p. vasele pictate La Tène dela *Sighișoara* «d'un jaune clair rosacé» [2]), asemănătoare cu cele dela *Stradonitz* în Boemia, par a fi fost aduse tocmai din Gallia [3]) — desigur în La Tène III, când fabricarea acestor serii de vase a fost mai productivă în toate atelierele

[1]) Ca d. p. la *Tuzla-Techirghiol*, într'un mormânt elenistic; încă inedit, în posesia d-lui Iani Constantin.

[2]) Déchelette, II 3, p. 1491.

[3]) *Ibid.*, cf. și p. 1493.

Galliei. E drept că Reinecke [1]), caracterizând ceramica din La Tène III — marfă fină amestecată cu fabricate primitive, într'o extremă varietate de forme și calități, — cu reproduceri în pământ ars atât ale formelor de metal cât și ale celor de sticlă — observă că atât ceramica pictată La Tène dela *Stradonitz*, cât și cea din *Bosnia*, cu ornamentica ei pur geometrică, are anume caractere locale, care îl îndeamnă a o crede indigenă, iar nu importată, și cel mult influențată de V, dar nu adusă de acolo; totuș chestiunea nu ni se pare tocmai așà de simplă. In orice caz, la *Sighișoara*, unde marfa cenușie e așà de bine reprezentată în tipuri de factură locală, marfa galbenă e extrem de

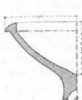

Fig. 452. Vas cu picior dela *Sighișoara*. Muz. Com. Evang.

Fig. 453. Vas La Tène dela *Olteni* în Trei Scaune. Muz. Nat. Sec. din Sf. Gheorghe.

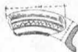

Fig. 454. Vas La Tène dela *Cernat* în Trei Scaune. Muz. Nat. Sec. dela Sf. Gheorghe.

rară: ea nu poate proveni dect exclusiv din import. La fel și la Stradonitz ori în SV illyric ar trebui examinată chestiunea atât stratigrafic cât și cantitativ. Altfel nu avem de cât a alege între afirmarea lui Déchelette — pe baza asemănărilor dintre Beuvray și Stradonitz — că e marfă importată, și a lui Reinecke — pe bază stilistică locală — că e, dimpotrivă, indigenă.

Vase de sticlă. Știm că încă din hallstattul târziu vasele de sticlă încep să se întâlnească în N barbar [2]), din Gallia și până în regiunile dela E Alpilor. Stațiunile noastre La Tène III din câmpia munteană ne-au dat și diferite fragmente de sticlă. Dar nicăiri ca la *Tinosul* nu avem așà de clar dovada unui important comerț cu sticlă ornamentală adusă din Miazăzi: am vorbit mai sus de mărgelele de sticlă dela

[1]) *Festschrift*, p. 66; cf. și p. 96 sq.
[2]) Cf. Déchelette, II 2, p. 789 sqq.

Tinosul ca și dela Crăsani. Vom cită acum, reproducând în fig. 460 un fragment din buza unui vas mare, multicolor, dar ca fond violet-ametist, resturile de vase de sticlă găsite la Tinosul; de pastă verde și albastră de diferite nuanțe, cu ochi și pete galbene ori albe, iar fragmentul din fig. 460 cu ochi și vine de nuanțe clare: roșii, galbene și alburii, cu suprafața perfect lustruită, ca la strung, cu profilul gurii multiplu subliniat de cercuri orizontale înconjurând vasul în adânc ori în relief, — aceste vase au un indiscutabil aspect ornamental atât ca formă cât și prin culoare și au trebuit să fie foarte căutate. Dacă ele au fost aduse la Tinosul din vremuri mai vechi ca La Tène-ul III (de când avem oarecare mărturii, printre cari o fibulă La Tène I, mai sus pomenită), ne îndoim: credem că prezența lor aici trebuie să fie contemporană cu stadiul de maximă înflorire a Tinosului, adică în La Tène III, de când datează majoritatea obiectelor caracteristice ale acestei stațiuni. In orice caz brățările de sticlă din La Tène II de pastă și culoare asemănătoare cu vasele dela Tinosul, găsite chiar la Stradonitz, continuă a se fabrică și în La Tène III și toate semnele sunt pentru o datare în La Tène-ul târziu a vaselor de sticlă dela Tinosul.

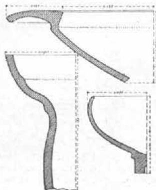

Fig. 455. Vase La Tène dela *Sighișoara*. Muz. Com. Evang.

Cu acestea trecem la considerarea activității productive a culturii materiale din La Tène-ul getic, încercând *a caracteriză pe scurt industria și comerțul, circulația fabricatelor străine și a monetei, însfârșit arta getică* din această vreme.

Ca și în V, La Tène-ul getic se distinge înainte de toate prin *metalurgia* activă nu numai pentru nevoile interioare dar chiar pentru export. Dacă săpăturile, încă la începutul lor, în burgurile dacice din regiunea minieră dela S. de Orăștie nu ne permit chiar restaurarea pe teren a atelierelor de aici, am amintit mai sus, p. 478 sq., că nicovale de fierari

¹) Idem, *ibid.* II 3, p. 1326.

și de argintari s'au găsit, iar scorii dela forjele de fier întâlnim în destule localități din Ardeal. Firește, deocamdată, tot marile ateliere din părțile *Muncaciului*, la Geții nordici trăind în tovărășie cu Celții Cotini, Anarți și Teurisci, ne pot servi ca pildă de marea activitate metalurgică din părțile noastre atât în ce privește fabricarea uneltelor cât și a armelor. Dar tipul special al armelor dace, cuțitele curbe și iataganele în formă de coasă, nu erà desigur lucrat nicăiri în așà cantități ca în inima însăș a Daciei — în ținutul Huniedoarei — astfel ca aceste fabricate să fie din belșug, spre a aproviziona nu numai pe Daco-Geți dar — eventual — și pe Bastarnii și Sarmații din Moldova, Basarabia și Ucraina, așà cum am constatat literar și monumental mai sus (p. 67 sqq., 106, 122, 136 și pl. XXXVI 2). Este clar că fierarii din Dacia turnau arme de un tip absolut deosebit și de cel illyric și de cel celtic și este curios că deși Celții sunt atâta vreme tovarășii de incursii ai Dacilor înspre Dalmația și Macedonia, iar apoi dușmanii lor de moarte, e drept, nimiciți de Burebista, spada dreaptă celtică, cu două tăișuri, nu se încetățenește în Dacia. Credem a trage de aici concluzia că încă înainte de venirea Celților, Dacii își creaseră prin legăturile lor cu Thracii și Grecii tipul lor propriu de *sica*, spadă curbă, pe care-l făureau în propriile lor ateliere din Carpați. Ar fi totuș o greșeală să credem că metalurgia getică s'a desvoltat fără nici o contribuție a elementului celtic. Credem dimpotrivă, și am relevat-o și mai sus, că deabià după ajungerea Celților în părțile noastre și contactul lor direct cu Geții, industria fierului ia în Dacia un avânt în adevăr remarcabil. Căci, dacă examinăm tipurile de unelte de fier fabricate în Dacia, nu ne putem opri de a observà că multe din ele nu derivă organic din formele bronzului IV getic, ci sunt pur și simplu identice cu acelea cunoscute din V: fierul de plug, cosorul de vie, coasa și secerea subțire și larg recurbată, etc.

Fig. 456. Vase cu picior dela *Pecica* în *Arad*, după Dömötör, în *AÉ.* XXI 1901, p. 329.

Ca şi în V, din Illyria şi până în Gallia, aşà şi la noi, centrele principale metalurgice au trebuit să fie cetăţile de pe munţi, *castellieri*-i noştri: aceasta impune ca problemă imediată a archeologiei noastre protoistorice săparea sistematică şi amănunţită a acestor burguri — şi anume nu prin simple sondaje, ci prin curăţiri complete ale terenului antic, pe toată întinderea fortificată.

Fig. 457. Vas La Tène, de tradiţie neolitică, la *Timişoara*. Muz. Oraş.

Dar alăturea de extragerea *fierului*, Geţii par a fi cunoscut şi procedeele pentru extragerea din minereul brut, a *argintului*. Industria obiectelor de argint în La Tène-ul getic e nu numai foarte productivă, ci şi originală. E drept că, aşà precum s'a sugerat de învăţaţii unguri (cf. mai sus, p. 560), Dacii aveau argint din belşug în monetele de argint străine (thasiene, macedonene, pontice, epirote, romane şi celtice), care circulau în mari cantităţi la noi incepând încă din sec. IV a. Chr., şi pe cari ei le puteau topì şi preface în podoabe. Dar la Grădiştea Muncelului s'a găsit şi minereu brut conţinând argint: prezenţa acestui minereu aici ne îndeamnă firesc şi la acceptarea posibilităţii extragerii miniere a argintului la Dacii din La Tène. De altă parte, după modelul Celţilor, Dacii au bătut şi ei monetă de argint, imitând tipurile monetare sudice (v. şi mai jos). Este clar, dată fiind marea cantitate de monete «dace» găsite zilnic în pământ în vremurile noastre, că numai cu argintul din S nu se puteà face faţă tuturor acestor cerinţe.

Fig. 458. Vase cu picior dela *Pecica* în *Arad*, după Dömötör, în *AÉ*. XXI 1901, p. 329.

La fel se pune chestiunea pentru extragerea *aurului*. Carcopino, într'un articol [1]) scris pentru revista noastră *Dacia*, a arătat că nu poate

[1]) J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire romain sous Trajan*, in *Dacia*, I, 1924.

fi o simplă poveste fantastică ştirea despre marea pradă de aur şi argint făcută de Traian în Dacia, ci putem emendà într'un chip acceptabil ştirile rău păstrate de Johannes Lydus în *De Magistratibus*, după excelentul izvor care a fost *Geticele* lui Criton, medicul lui Traian. Potrivit acestor ştiri — în emendarea lui Carcopino — cantitatea de *aur* şi de *argint* găsită de Traian în Dacia ar fi fost de 165.500 kgr. de aur (= 555.900.000 fr. aur) şi 331.000 kgr. de argint (= 62.200.000 fr. aur), adică aproximativ egală cu prada în metale preţioase luată de

Fig. 459. Vas grecesc (kantharos) găsit la *Zimnicea*.

Fig. 460. Fragment dintr'un vas de sticlă dela *Tinosul*, după R. şi E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

Lucullus din Pont şi Armenia (după sfărâmarea lui Mithradates) sau cu cea a tesaurului tectosagic luat de Q. Servilius Caepio, şi nu ajungeà nici la jumătate din cantităţile de aur şi argint aduse de Pompeius din răsboaele sale în Orient. Carcopino crede, pe baza cifrelor de mai sus, că extracţia aurului şi argintului din minele Daciei în vremea pre-romană a trebuit să fie foarte energică, dând un produs de c. 5.500 kgr. aur şi 11.000 kgr. argint pe an. Părerea noastră e că recolta anuală — pe cale minieră — a trebuit să fie mult mai mică, dar că în schimb Dacii strânseseră încă de pe vremea lui Burebista uriaşe cantităţi de metal preţios prin răsboaele de cucerire, în special împotriva Celţilor, mari iubitori de podoabe de aur şi de argint, şi că prin oficiul de mercenari pe care-l făceau în slujba diferiţilor regi din S (cf. mai sus, p. 84, n. 1) ei deasemenea adunaseră mari cantităţi de aur şi argint, atât în monete, cât mai ales în podoabe, începând încă din sec. V a. Chr. (primele ştiri la Thukydides, privitoare la Geţii ἱπποτοξόται: cf. mai sus p. 149 şi nota 2; cf. p. 143), dar mai cu seamă în sec. II şi I a. Chr. Marile

tezaure monetare descoperite în zilele noastre în Dacia cuprind mai ales *lysimachi* și *kosoni* de aur: adică sàu pradă din sec. III a. Chr., sàu plată și pradă din a. 42 a. Chr. și cei următori (vremea lui Cotiso și Dicomes). Columna lui Traian reprezintă prada în metale prețioase din Dacia, firește, nu în monetă, ci în vase și podoabe de aur, pe care le vedem cărate din munți la vale *(din castelele principilor daci)* pe cai de munte greu încărcați (v. mai sus, p. 141). Ca și la Scythii vecini, vedem la Geți încă de pe vremea lui Dromichaites mese de argint și cupe de aur și de argint, pe care ei obicinuit nu le întrebuințează, dar le posedă, fie și prin prada de răsboiu (v. mai sus, p. 60), și le pot utiliză la marile ocazii: banchete regale ori înmormântări ale șefilor.

Credem că extragerea aurului nu a avut loc în Dacia prin procedee tehnice în adevăr sistematice, spărgându-se minereul aurifer din stânca vie (filonul quartzos) și apoi măcinându-se în praf pentru spălarea aurului. Ci e mai probabil că aurul erà «spălat» din nisipul aurifer al râurilor, sau ales, ca pepite, din quartzul aurifer dezagregat de intemperii în conurile de dejecții ale văilor. Deabià după venirea Romanilor se va fi organizat prepararea mecanică a aurului chiar în Munții Apuseni și Romanii par a fi adus atunci specialiști mineri din Dalmația, pe *Pirustae*, semn că nici Dacii, nici Bessii *aurilegul*i din Rhodope nu erau altcevà decât «culegători» de aur din *placers* (depozitele de erosiuni naturale, rupte și măcinate de ape din stânca auriferă), ori din *nisipul râurilor*. In orice caz chestiunea nu poate fi definitiv rezolvită fără cercetări și săpături chiar înlăuntrul minelor romane din Munții Apuseni: eventuala descoperire de unelte proto-istorice ar dà imediat răspunsul sigur dacă și Geții din vârsta bronzului și a fierului extrăgeau aurul chiar din carieră, așà cum e cazul pe vremea Romanilor și mai târziu [1]).

[1]) Sub titlul *Praehistoricus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Dáciában*, G. Téglás publică în *Archaeologiai Közlemények*, XIV, 1886, p. 106 sqq., un articol în care cearcă să demonstreze că o serie de ciocane de mineri, găsite în județele Turda-Arieș și Huniedoara (reproduse la p. 117 sqq.), în mare parte de fier, nu sunt din epoca romană, ci din cea pre-romană. Credem insuficientă demonstrarea lui Téglás și le atribuim mai departe vremii romane. — Invers, G. Téglás a atribuit vremii romane cele trei *menhire* găsite la *Baia-de-Criș* în 1881 și duse la Muzeul din Deva (publicate de dânsul în *Ungarische Revue*, IV, 1884, p. 359 sq. și în *AÉ.*, V, 1885, cu reproduceri), interpretându-le drept statui de mineri; primitivitatea de tehnică a acestor sculpturi e de explicat, după Téglás, prin aceea «dass wir dieselben für Werke der unterjochten Einwohner halten müssen, da die Römer eben zum Bergbau auch Sklaven verwendeten. Dass aber diese Denkmäler zweifellos aus der Zeit der römischen

Aurul dacic erà firește — în mare parte — aur «nativ», amestecat cu mult argint și deaceea de o culoare palidă *(elektron)*.

Nu vom repetà acum aici știrile precise ale lui Diodor și Strabo despre procedeele *aurileguli*-lor celtici din a doua vârstă a fierului [1]): destul să spunem că ele privesc exploatarea din *placers* și râuri, resp. căutarea de pepite prin mici puțuri în stânca auriferă, iar nu exploatarea din cariere. Dar vom relevà un fapt pe care cercetarea noastră de mai sus ni l-a suggerat continuu și care e identic cu situația din Gallia și din alte părți: «*vârsta de aur*» a Daciei e în vremea bronzului: *atunci* e, în adevăr, abundent aurul în Dacia. Și *atunci* Dacia aprovizionează cu aur Europa centrală, Germania și Scandinavia [2]), iar nù mai târziu. Vârsta întâi a fierului e săracă în aur. Iar La Tène-ul, e, după cum am arătat mai sus, total lipsit de aur, însuș stilul caracteristic getic al podoabelor de corp fiind manifestat exclusiv în argint. Vasele de aur luate ca pradă de Traian au trebuit să fie, ca și monetele de aur, de proveniență sudică, thraco-elenică, eventual estică, scytho-elenică, și numai în ultimul rând celtică. Dimpotrivă podoabele de corp, în aur, au fost de sigur mai ales pradă dela Celți, în primul rând dela Boii și Tauriscii distruși de Burebista.

Cât privește legenda păstrată de Herodot asupra bogăției în aur a *Agathyrsilor*, după cele expuse mai sus asupra artei aurului în Dacia bronzului IV (p. 324—342), înțelegem că e vorba de bogățiile prădate de Scythii hallstattului II dela Thracii noștri din Carpați, cari de secole strânseseră atâta aur cât rar alți barbari ai Europei centrale, și anume în toată vârsta bronzului, până la sfârșitul perioadei a IV-a (= a hallstattului I), când vin Scythii de-i supun. Aurul Agathyrsilor e deci pre-agathyrsic. Și, la fel, aurul lui Decebal e sau pre-La Tène, sau pseudo-dacic.

Herrschaft stammen, beweisen meine an Ort und Stelle durchgeführten Nachforschungen, denn die daselbst vorgefundenen Münzen und sonstigen Funde erweisen zur Genüge dass die diluvialen Terrassen bei Körösbánya von den Römern ausgenützt worden sind» (*Ung. Rev., l. c.*, p. 359). Firesc lucru, Hörnes, în micul său manual din colecția Göschen, *Kultur der Urzeit*, ed. II (1921), îngr. de Fr. Behn, I, p. 92, restabilește lucrul, atribuind «statuele de mineri» adevăratei lor epoce: *eneolitice*, din care azi mai avem și din Dobrogea un *menhir* recent descoperit și încă mai interesant ca acelea dela Baia de Criș (va apare într'o comunicare a mea în *Dacia*, II, 1925, alăturea de cele dela Baia de Criș).

[1]) Vezi citatele la Déchelette II 1, p. 347 sq.

[2]) Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, Braunschweig, 1900, p. 92 și urm.

Dar dacă *fierul* şi *argintul* sunt metalele clasice ale La Tène-ului getic *bronzul* nu e mai puţin folosit şi în această vreme. E clar că pentru fabricarea colanelor, brăţărilor, lanţurilor, fibulelor, vaselor, figurilor ornamentale, aplicelor de nenumărate feluri, pentru haine, harnaşamente, care, etc., găsite în aşà de mare număr pretutindeni la noi în a doua vârstă a fierului, exploatarea aramei şi ca atare metalurgia bronzului trebuià să fie continuată şi în La Tène. Diferite mici recipiente de teracotă (probabil «pământ refractar») *(creusets)* găsite în staţiunile noastre La Tène nu cred că pot fi altfel interpretate decât cele analoage din V contemporan [1]). E drept că până acum nu putem cità, din descoperirile ce ne sunt cunoscute, şi *tipare*, cum s'au găsit d. p. la *Szalacska* în Pannonia, în vestitul atelier celtic, de care am vorbit şi noi mai sus [2]), p. 298. Dar burgurile dace din munţii Sebeşului încă nu sunt săpate. Şi nu ne îndoim o clipă că, alăturea de numeroasele descoperiri mărunte geto-celtice care ne aşteaptă acolo, ştiri absolut nouă cu privire la metalurgia getică a tuturor metalelor vor fi culese din belşug în resturile atelierelor care pe vremuri au fost active acolo.

Nu avem încă nicio indicaţie privitoare la lucrul smalţului decorativ în Dacia; se poate să descoperim cevà pe viitor. Totuş această industrie caracteristic celtică [3]) presupuneà o tehnică de o natură prea specializată, spre a fi practicată curent, iar de altă parte atelierele celtice din vecinătatea Daciei, în Boemia (d. p. la Stradonitz) [4]) şi în Ungaria vestică [5]) ar fi făcut o aşà de mare concurenţă încercărilor getice, încât credem că, de fapt, cele câtevà rare piese decorative, care ni s'au părut a fi avut smalţ pe ele, în săpăturile din câmpia munteană, au putut fi foarte bine aduse din Vest.

Deaceea vom trece — fără alte întârzieri — la o industrie absolut caracteristică şi de o importanţă hotărîtoare în cultura getică a La Tène-ului, la *monetăria dacică*.

Tratatele clasice asupra numismaticei barbare central-europene din La Tène, *Traité des monnaies gauloises*, 2 vol. Paris 1905, de Adrien

[1]) Cf. la Déchelette, II 3, p. 1544 şi fig. 713.

[2]) Cf. o reproducere a tiparului şi la Déchelette, II 3, p. 1545 după Gohl; publicat întâiu de Darnay în *AÉ.* XXVI, 1906, p. 420.

[3]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1547 sqq.

[4]) *Ibid.*, p. 1555.

[5]) Cf. art. lui Otto Tischler asupra lanţurilor ornamentale cu smalţ celtic «roşu sânge» aparţinând La Tène-ului, găsite în Ungaria, în *AÉ.* X 1890, p. 222 sqq.

Blanchet, și *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strassburg 1908, de Robert Forrer, trec și *Dacia* printre regiunile de monetărie *celtică*, și cu toate că recunosc monetelor barbare din părțile noastre anume caractere ce le deosebesc de cele vestice, ei le explică în legătură necondiționată cu restul, fără a le determină o familie specială dacică, autonomă față de monetăria propriu zis celtică. Pornind dela însăși caracterizările lui Blanchet, Forrer și mai ales ale numismatului ungur Edm. Gohl, pe care se sprijină și ceilalți doi învățați, dar cu o cunoaștere mai completă a materialului sudcarpatic, C. Moisil a reluat chestiunea întâiu în 1916, apoi în 1920, în articolul său *Monetele Dacilor* [1]), definind o serie întreagă de monete barbare, imitate firește, ca și cele celtice, după aceleași tipuri sudice, dar *bătute de Daci*. Acestui studiu a încercat apoi L. Ruzicka în 1922 să-i aducă oarecare completări și modificări [2]), asupra cărora ne vom opri îndată mai jos.

Punctul de vedere al lui Moisil, reprezentat dealtfel parțial și de Gohl, în definirea tipului *nord-dacic* (el zice neexact *coisstobocic*), de imitație a staterului de argint al lui Filip al II-lea [3]), este îndreptățit. In adevăr nu e vorba numai de conceptul geografic *Dacia*, înlăuntrul căruia am întâlni o varietate a monetăriei *celtice*, ci, așà cum s'a înțeles chestiunea încă dela Bielz [4]), de un capitol direct dacic al numismaticei barbare. Acest capitol nu este însă de datoria numismaților, ci a protoistoricilor, de a-l scrie; căci el e legat de o serie întreagă de probleme privitoare la cultura La Tène în Carpați și pe Dunăre.

In adevăr chestiunea monetăriei dacice e numai una din fețele culturii getice din a doua vârstă a fierului, desvoltată mai mult sub înrâurirea Celților decât a Grecilor, totuș însă în forme proprii Daciei. Ca și *burgurile*, *podoabele*, ori *vasele* getice din La Tène, așà și *monetele* sunt creații getice cu elemente sudice trecute prin mâini celtice și cu mijloace tehnice inspirate dela Celți. *Geții au învățat dela Celți arta de a bate monetă proprie*. Blanchet și Forrer, ca și Gohl, au perfectă dreptate studiind monetele barbare din Dacia în legătură intimă cu cele celtice. Nici-un tip dacic nu e mai vechiu decât cele celtice, pentru bunul motiv că tehnica baterei monetei a venit din Vest, ca și, în general,

[1]) Extras din *Buletinul Societății numismatice române*, XV 1920.

[2]) In cit. *Bulet. S. N. R.*, XVII 1922, p. 5 sqq.: *Die Frage der dacischen Münzen*.

[3]) Vezi toată bibliografia la Blanchet, *o. c.*, p. 461 sq.

[4]) *Ibid.*, p. 464, nota 1; cf. p. 46 și notele și mai ales Forrer, *o. c.*, p. 180.

metalurgia fierului, cu tipurile speciale de fabricate, pe care le aduceà cu ea. Turnarea ori tăiarea matriţelor în bronz (ori argint) şi încastrarea lor în fier (ori bronz) ne este bine cunoscută după tiparele descoperite în Pannonia celtică, în atelierele dela *Szalacska* [1]) şi o bănuim după tipurile speciale de monete din părţile *Muncaciului* [2]). Forma *skyphată* (convexo-concavă) a unora dintre monetele dace, provenind din particularitatea tehnică a adâncirii în formă de cupă a unuia din tipare: cel de bază (pentru a reţine mai bine metalul), şi, ca urmare, a prelucrării convexe a tiparului opus, e generală La Tène. Dacă ea se găseşte şi în Dacia, e că nici această modă celtică nu puteà lipsi dela noi, date fiind raporturile strânse ale Geţilor cu Celţii. Dar aceea ce se găseşte în Dacia şi lipseşte în V, e predilecţia pentru monetele mari, de tipul tetradrachmei, în aşà fel că chiar staterii de argint ai lui Filip al II-lea sunt la noi imitaţi adesea — în vremea mai târzie — în dimensiuni mai mari decât cele originale [3]). Deasemenea e caracteristică pentru Dacia şi emisiunea mixtă de tetradrachme skyphate cu capul lui Herakles-Alexandros, luat după tetradrachmele lui Alexandru cel Mare, pe avers, iar pe revers calul staterilor lui Filip II. Fireşte, mărimea lor e aceea a tetradrachmelor târzii dacice, imitate după cele thasiene (v. mai jos) [4]). Bielz a fost cel dintâiu care a recunoscut drept *dacice* aceste monete [5]). Dar datarea lor cea mai apropiată de adevăr a fost aceea a lui Forrer [6]), care a recunoscut — exact — că aceste tetradrachme de un tip foarte neîngrijit şi de un argint destul de amestecat n'au nimic

---

[1]) Cf. Darnay, în *AÉ.* XXVI, 1906, p. 416 sqq. cu fig. dela p. 419, 420 şi 430.

[2]) Cf. Lehóczky, în *AÉ.* XXI 1901, p. 219. — Cf. pentru tehnica baterii monetelor, Blanchet, *o. c.*, I, p. 47 sqq.; şi în special 52 sqq., — şi Forrer, *o. c.*, p. 31. Cf. Gohl, în *AÉ.* XXI 1901, p. 351 sqq. şi 403 sqq. Că Geţii ştiau să *bată* monetă e neîndoios şi după tipurile *crăpate*, ca şi după *contramărcile* constatate în Dacia. V. şi mai jos.

[3]) Cf. Forrer, *o. c.*, p. 157: «das Format von 2½—2,7 cm. der Philipper-Originale ist bei den ältesten Nachbildungen dasselbe, wird dann aber in Siebenbürgen in Anlehnung an die grossen, breiten Tetradrachmen der Spätzeit auf 3½ cm. verbreitert (Fig. 345—348); schrumpft dagegen in anderen Gegenden zusammen und bildet schliesslich die Münze zum förmlichen Knollen um».

[4]) Cf. pentru aceste tetradrachme, Blanchet, *o. c.*, II, p. 463 sqq. şi Forrer, *o. c.*, p. 178 sqq. Moisil, *l. c.*, p. 15 sq. din extrasul aparte, deosebeşte două serii ale acestor tetradrachme skyphate.

[5]) E. A. Bielz, *Die dakischen Tetradrachmen Siebenbürgens; ein Beitrag zur Kenntniss der Barbar-Münzen*, in *ASL.*, XI, 1874.

[6]) *O. c.*, p. 182 sq.

de-a face nici cu vremea lui Filip nici cu cea a lui Alexandru. Credem însă că și datarea lui e încă prea adâncă în timp: 200—150 pentru cele din seria mai veche, fără influența monetelor de tip «Macedonia I», — resp. c. 150 cele din seria mai nouă, cu amestecarea tipului de avers «Alexandru» cu «Artemis» (dela tetradrachmele Macedoniei I). In adevăr locurile din Ardeal unde au fost găsite aceste tetradrachme dacice: *Sebeșelul* și *Cudgirul* minelor de fier exploatate de Daci, mai ales în La Tène III, cu centrul în *Grădiștea Muncelului*, resp. *Petelea* lângă Reghinul Săsesc, pe aceeaș vale centrală a Daciei transilvane, ne arată că suntem datori a stabili o legătură mai apropiată între renașterea puterii politice dace către anii 150 a. Chr. și în special în La Tène III 1 (epoca lui Burebista) și monetăria proprie getică. In această privință credem că și imitațiile dace — de atâtea feluri de emisiuni, până la cele mai primitive — ale staterului de argint al lui Filip al II-lea trebuesc datate simțitor mai târziu de cum au fost datate până acum. Moisil, după Gohl și Forrer, vorbește de o monetărie dacică în sec. IV a. Chr. [1]): aceasta e o imposibilitate istorică. Dacii din Carpați intră efectiv în vârsta fierului II, cu legături culturale intime cu Vestul celtic resp. cu Sudul elenistic, deabià de pe la 300 încoace: înainte de 300 le lipsește nu numai putința tehnică de fabricare, dar chiar nevoia de monetă proprie. Incetățenirea ideei și nevoei de monetă la barbarii din Europa Centrală e destul de înceată. Déchelette a făcut o observație extrem de importantă: «nulle part, on n'a jamais rencontré de monnaies gauloises, massaliotes ou autres, dans les tombes de La Tène I» [2]). In La Tène II și mai ales III barbarii prețuesc tot mai mult acest mijloc comod de schimb și, *în lipsă de numerar suficient sudic*, ei bat de al lor, așà cum se pricep. Ori, e clar, că atât cât durează marea înflorire monetară elenistică, nordicii n'au nevoie să imite. Adică, înainte de 280 a. Chr., când Grecia și Răsăritul sunt despărțite de Dacia prin valul celtic, nici vorbă nu poate fi de o monetărie, nu dacică, ci nici măcar celtică în părțile noastre. Marile prădăciuni celtice în Sud aruncă enorme cantități de monete macedonene în Nord. De altă parte desființarea regatului elenistic al Thraciei aduce din nou un val de barbarie și primitivitate asupra întregului Orient danubian. *Intre 280 și 200* trebuie să așezăm primele încercări de monetărie celto-dacică după modele

[1]) *L. c.*, extras, p. 11.
[2]) *O. c.*, II 3, p. 1573.

macedonene, în primul rând după *staterii lui Philippos*, dat fiind că și Alexandru și Lysimach au bătut mult mai mult aur decât argint, și ca atare materialul de argint dela ei e mai sărac în părțile noastre. De fapt însă imitațiile după monetele de argint ale lui Filip II sunt încă mereu bătute chiar în La Tène III, după cum vedem din exemplul celto-getic dela Gallishegy lângă *Muncaci* [1]), cunoscutul atelier metalurgic ale cărui tipuri sunt caracteristice pentru Geții nordici. Tot La Tène-ului III aparține și turnătoria de monete dela *Szalacska* în Pannonia [2]). De altă parte principala înflorire a artei argintului în Dacia cade tot în La Tène-ul III. Părerea noastră e, că marea majoritate a monetelor barbare-dace de tip macedonean și grecesc trebuie să fi fost bătută după a. 100 a. Chr. In adevăr, despre tipurile «Filip II» și «Alexandru-Filip» nimeni nu se mai îndoește că au fost bătute până — cel puțin — pe vremea lui Burebista [3]), când invazia monetelor romane în Dacia (documentată prin tezaurele de denari republicani) devine generală și deci încep și imitațiile mai frecvente ale acestor tipuri. Dar și imitațiile tetradrachmelor «Macedoniei I» *ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ* (dela 158 a. Chr. încoace), și mai ales ale tetradrachmei Thasienilor *ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ. ΘΑΣΙΩΝ* (dela 196 a. Chr., resp. 146 a. Chr încoace) [4]) nu pot fi în Dacia mai vechi ca anul c. 100 a. Chr., adică decât începutul La Tène-ului III. Fără îndoeală, în comparație cu mulțimea imensă a tetradrachmelor thasiene aruncate în comerț chiar de către Thasieni, în întreaga Thracie, Dacie și Scythia Maior, tetradrachmele Macedoniei I sunt aproape disparente. De altă parte imitațiile tetradrachmelor acestora (ale Macedoniei I d. p. la *Turda* [5]), unde, am văzut mai sus p. 473 sqq. și fig. 325, erà deasemenea un burg dacic, cu *murus Gallicus*, — ale Thasienilor pretutindeni [6]), atât în N cât și în

[1]) Lehóczky în *AÉ.* XXI 1901, p. 219, — cu Blanchet, II, p. 466, — și Déchelette, II 3, p. 1354.

[2]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1375.

[3]) Ba Forrer ar admite chiar până către începutul erei noastre: *o. c.*, p. 183 cu 160 și 120 cu 207.

[4]) Cf. Forrer, *o. c.*, p. 207 sqq. și 266 sqq. De tipul vechiu thasian cu Herakles, îngenunchiat, ca arcaș, și legenda *ΘΑΣΙΩΝ* (c. 411—350 a. Chr.): Forrer, p. 210 sqq., nu se poate vorbì aici, ci mai jos, la comerțul Daciei.

[5]) Cf. Forrer, p. 209 sq. cu fig. 381, — cu indicarea amestecului de tipuri și al localităților.

[6]) Cf. Moisil, în *Bul. Soc. Num.*, încep. dela 1913: *Monete și tezaure monetare*; totuș încă necomplet. Pentru Ardeal, Gooss și Marțian, *Chronik* și *Repertoriu* etc.

S și E Carpaților) se găsesc în forme așà de degenerate, încât ele trebuie să fi devenit moneta curentă populară, imitată în întregul ținut thraco-scythic. Fapt e, că ele se găsesc obicinuit în număr mai mare, ca tezaure ascunse în special în câmpia munteană [1], în legătură cu celălalt teritoriu de mare răspândire a lor, Bulgaria actuală [2].

Dimpotrivă denarii republicani romani, cari se găsesc iarăș în mari cantități în toate părțile Daciei, par a fi fost foarte puțin imitați la noi, în vreme ce în Pannonia au fost din belșug contrafăcuți de Celții de acolo și în special de *Eravisci* [3]: evident, în sec. I a. Chr. Interesant e, că alăturea de monetele dela *Histria* și *Mesambria* găsite în burgul dacic dela *Costești*, s'au constatat tot acolo și monete *eravisce* [4].

Au bătut Dacii și monetă de aur? Forrer e inclinat să admită această posibilitate ca o urmare — e drept foarte îndepărtată — a înfrângerei lui Lysimachos de către Dromichaites [5]. Lysimachi de aur au circulat — de fapt — din belșug în Dacia, cu sau fără această biruință, care, în orice caz, nu a avut nimic aface cu Transilvania, ci numai cu Geții din S și E Carpaților. Intrebarea e, dacă celelalte argumente ale lui Forrer sunt destul de convingătoare: 1⁰ capul lui Lysimach e contaminat cu cel al lui Herakles-Alexandros, curent pe unele tetradrachme de argint ardelene (v. mai sus) și e analog barbarizat; 2⁰ metalul e *electrum*, ca adesea în Ardeal; 3⁰ moneta e lățită și subțire, iarăș ca la tetradrachmele tip dacic; în sfârșit 4⁰ e un stater total decadent, de o greutate anarchică, necorespunzând la nimic din seria lui și ca atare Forrer îl datează c. sec. I a. Chr. deci în La Tène III. Nici una din particularitățile enumerate de Forrer nu e exclusiv ardeleană. Imitația aceasta poate fi perfect și celtic danubiană. Până ce nu vom aveà mai multe exemple din Dacia pentru baterea aurului în La Tène, când știm din toate cele de mai sus că erà rar în cultura La Tène-ului getic, nu putem admite ipoteza lui Forrer.

O altă părere, destul de răspândită, și atinsă de noi mai sus în cap. II pag. 84, nota 1, e cu privire la «*kosonii*» de aur găsiți în Dacia și atri-

[1] Cf. și Pârvan, *Pénétration hell. et hellénist.*, *l. c.*

[2] Forrer, *o. c.*, p. 226 sq.; pentru Ardeal cf. nota 1, dela aceeaș pag.

[3] V. bibl. la Blanchet, p. 463 și cf. Forrer, p. 120 sqq.

[4] Comunicare a d-lui Ferenczi, asistentul d-lui D. M. Teodorescu, la săpăturile dela *Costești*.

[5] *O. c.*, p. 206 sq., cu fig. 376 și 377.

buiţi monetăriei locale [1]). Dacă nu ar fi decât legenda, şi încă pe greceşte, şi ar trebui să ne îndoim de această posibilitate: monetele dela noi nu au legende; regatul lui *Cotiso* erà în partea *latină* a Daciei; relaţiile sale cu Roma erau continui şi banii romani curenţi în timpul său, iar limba latină, desigur, bine cunoscută la curtea lui; aur e acum puţin în Dacia; în sfârşit arta monetară dacică erà total decăzută în această vreme, din cauza invaziei de monetă *bună* romană; principii daci cari mai emiteau monetă, o băteau foarte urâtă şi amestecau argintul cu bronzul în proporţii care ajungeau adesea până la 55% bronz, faţă de numai 34% argint, ca d. p. în tetradrachmele dela *Petelea*, lângă Reghinul Săsesc [2]); este deci exclus ca monetele *de aur*, *bine turnate*, cu *legendă grecească* şi, în plus, culmea, cu chipul lui *Brutus* (pe o monetă a unui contemporan al lui Augustus, cu care, vezi Doamne, regele dac ar fi polemizat politico-numismatic), să fi fost bătute altundevà decât în Thracia, în împrejurările pe care le-am arătat mai sus, cap. II pag. 84, nota 1.

La fel, Dacii nu au emis nici monete de bronz (ori aramă). Exemplele citate de Ruzicka [3]) sunt din Pannonia, nu din Dacia, şi ele, după toate semnele, nu sunt propriu zis emise ca monete de aramă, ci ca falsificate de argint — monnaies *fourrées* — după procedeul necorect celtic, de a polei arama cu argint, imitând tipuri vechi şi curente în argint (şi în cazul nostru sunt nişte «Filipi») şi a le dà drept autentice [4]).

Moisil, arătând [5]) că cele mai numeroase monete constatate în Dacia sunt cele imitate după staterii de argint ai lui Filip al II-lea, deosebeşte două serii: una mai veche (adică mai bine imitată şi de argint mai bun) bătută în sec. IV şi III a. Chr., compusă din trei tipuri, — şi o serie mai nouă (adică din ce în ce mai barbar imitată şi de un aliaj tot mai prost, în care argintul nu mai are precăderea), bătute din sec. III a.

1) Ruzicka, *l. c.*, p. 14 sqq., «corectând» pe Moisil, *Monetele Dacilor*, extr. p. 8, reià chestiunea după Bahrfeldt, susţinând şi el că e vorba de regele dacic *Cotiso*, care ar fi bătut aceste monete de aur între 30 şi 24 a. Chr. (sic: p. 18), şi deci Moisil nu are dreptate când spune că Dacii *nu* au bătut monete de aur. Cu ocazia acestei «corecturi», Ruzicka face o serie de greşeli de protoistorie şi istorie, pe cari nu e locul a le îndreptà aici. La fel corectează el pe Moisil, p. 18, susţinând că Dacii au avut şi monete de bronz (vezi la noi mai jos).

2) Cf. Forrer, *o. c.*, p. 209, nota 5.

3) *L. c.*, p. 18.

4) Cf. asupra acestui procedeu toate lămuririle şi bibliografia la Blanchet, *o. c.* I, p. 49 sq.

5) *Monetele Dacilor*, *l. c.*, extras, p. 9—13.

Chr. până în sec. I p. Chr. și alcătuind două tipuri «cu foarte multe variante». La fel apoi, datează imitațiile tetradrachmelor thasiene în sec. II a. Chr., iar skyphatele «într'o epocă de decadență a puterii statului dac». In total găsește vreo opt tipuri de imitații barbare, de origină elenică și vreo două serii de imitații romane. *In realitate nu se poate vorbi nici de serii nici de tipuri* decât cu titlul aproximativ: aceste monete sunt fabricate — în majoritatea cazurilor — dintr'o dată, independent și contemporan, în diferite părți ale Daciei, cu tipare — firește — foarte deosebite între ele și având comun doar primitivitatea și stilul ornamental celtic, adică în general La Tène, care geometrizează tot ce e zoomorf în chip de spirale, șiraguri de perle, încheieturi globulare [1]), volute, palmete geometrizate, etc. [2]). Tipul IV dela Moisil, găsit mai ales în Banat și Oltenia și considerat de Gohl ca cel mai vechiu tip dacic, e d. p. o simplă monetă celtică de un tip comun și stă de sigur în legătură cu atelierele monetare celtice din Pannonia. De altă parte, în general, cele mai vechi monete barbare aparțin La Tène-ului II (Reinecke C); marea lor majoritate a fost însă bătută în La Tène III, ba chiar în primul timp al imperiului roman [3]). Ca urmare a acestor considerații, părerea noastră e că trebuie să ne întoarcem la bătrânul Bielz și să precizăm — cu date topografice și amănunte stilistice — ideea în adevăr, dela început, exactă, că în monetăria barbară a SE *tetradrachmele* mari și subțiri, eventual skyphate, sunt mai ales *caracteristice pentru Dacia* și că în această direcție legătura Daciei e mai strânsă cu Sudul thracic și Estul iranian, — iar că în ce privește restul, avem de a face cu *varietăți dace* ale unor tipuri și procedeuri general La Tène, cu observarea că Dacii din vârsta a II-a a fierului întrebuințează și în monetărie, ca și în arta podoabelor, numai *argintul*. In ce privește epoca de principală activitate monetară dacică, ea cade între c. 100 a. Chr. și c. 50 p. Chr.

[1]) Cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 90: «die keltischen Münzen mit Thieren mit «Kugelgelenken», — sichtlich durch die etruskischen Kugelskarabäen des IV. Jahrh. und analoge Steine angeregt».

[2]) «Zudem lehren gerade die keltischen Münzen deutlich, wie der barbarische Künstler menschliche Köpfe und Thiere mit Spiralranken und Voluten, die dem La Tèneformenschatze ja geläufig waren, versah und figürliche Details oft geradezu in Spiralwerk auflöste... Pferde mit vogelartigem Kopf, mit volutenartig ausgezogenen Ohren, mit Ranke im Maul oder gegabelter Ranke an Stelle eines Schweifes...», Reinecke, *l. c.*

[3]) Cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 86 cu p. 67 și 90; cf. și Déchelette, II 3, p. 1579.

Natural, alăturea de tipurile monetare examinate mai sus, în legătură cu o eventuală batere a lor chiar în Dacia, comerţul foarte desvoltat în a doua vârstă a fierului, în întreaga Europă barbară, aduce în Dacia numeroase alte tipuri de monete străine: greceşti, romane ori barbare, de aur, de argint şi de bronz. Dar asupra acestor monumente ne vom opri la examinarea comerţului din Dacia, lucru la care trecem acum.

E simbolică descoperirea, în castelul principelui dac dela *Costeşti*, la S de Orăştie, de o parte de monete din *Histria* şi *Mesambria*, de alta de monete din regiunea pannonică, ale Celţilor *Eravisci*. In adevăr, considerând la un loc toate ştirile din vârsta fierului, acestea *două*, spre V şi spre E, sunt principalele direcţii în care Dacia erà legată cu restul lumii. Legăturile spre N şi spre S, existente şi ele, sunt derivaţii ale celor principale către E şi V.

Am constatat că în bronzul IV şi hallstatt, nu *Grecii*, din E, ci *Italicii*, din V, sunt principalii promotori de raporturi economice şi culturale şi deci propagatorii de idei nouă în Dacia. Şi am văzut atunci că principalele drumuri pe cari circulă bunurile şi ideile sunt cele care coborau pe Sava şi Drava la vale, venind din Italia nordică şi din regiunile illyrice ale Adriaticei, spre Dunărea mijlocie, pentru ca de acolo să urce pe Mureş, pe Crişuri ori pe Someş până în inima Daciei, ba chiar să treacă prin pasurile Carpaţilor şi dincolo, în Moldova şi Basarabia şi până în Galiţia şi Podolia [1]). Alăturea de drumurile *Italicilor*, erau, tot din V, cele ale *Alpinilor*, coborând din *Noricum* sării şi fierului, pe Drava şi pe Dunăre la vale, pentru ca să ia în Dacia aceleaşi văi în sus, ca şi Italicii.

Aceste drumuri, pe cari între anii 1000 şi 700 a. Chr. ajunseseră la noi în special frumoasele produse ale industriei bronzului nord-italic şi alpin, au fost, e drept, un timp închise de năvălitorii orientali, Scythii iranieni, cu tovarăşii lor din stepa rusească. Dar încă înainte de a. 500 ele fuseseră redeschise şi din nou ele purtau la sfârşitul hallstattului vestic şi începuturile La Tène-ului central-european fabricate de-ale Apusului spre platoul transilvan.

La fel, dar din direcţia opusă, veniseră Scythii pe drumurile EV: prin Moldova de Nord şi Galiţia în Slovacia şi în Ungaria nordică, — prin

[1]) Cf. pentru aceste drumuri şi Ecat. Dunăreanu-Vulpe, *o. c.*, în *Ephemeris Dacoromana*, III 1925, p. 58 sqq., cu o hartă.

Moldova de Sud și — trecând pasul Oituz — pe văile Oltului, Târnavelor și Mureșului, până la Tisa, — în sfârșit pe valea Dunării în sus, în întreaga câmpie munteană și olteană. Pe aceste drumuri pătrunseseră și fabricatele vechi grecești din N Mării Negre, ori dela Histria: prin N, ca hydria de la *Bene*, în Slovacia orientală — prin mijloc, ca oglinzile greco-scythice din *Ardeal*, originare din Olbia, — prin S, ca vasele grecești de teracotă din sec. VI la *Bărboși*, ori ca λέβης-ul de lângă *Giurgiu*.

Vârsta a doua a fierului e caracterizată în Dacia prin cele două influențe capitale, și care încep a se exercità quasi-contemporan: cea elenistică dinspre E, și în special SE, — cea celtică dinspre V și în special NV. Poarta de intrare a Elenismului în Dacia e valea de jos a Dunării; porțile de intrare ale Celtismului sunt mai ales valea de jos a Someșului și valea de jos a Mureșului. Aceasta ca linii generale. Căci în amănunte lucrurile sunt acum mult mai complicate: influențele elenistice pătrund în Dacia nu numai din SE, ci și din S, din Thracia profund elenizată, ca și din Macedonia (direct spre N pe drumul Vardarului și al Moravei ori pe al Vardarului, Bregalniței și Iskerului), și din SV illyric, deasemenea bine pătruns de aceleași elemente grecești, firește aici ele însele italo-illyrizate. Tot așà Celții pătrund — prin ramura scordiscă, așezată în Serbia, și din SV, în Banat și în Oltenia, — iar de altă parte prin neamurile lor așezate în N și E Daciei, în Galiția și în Moldova, ele influențează adânc viața economică și culturală a Dacilor din N și E Carpaților.

Ca intenzitate de acțiune influența grecească e în Dacia mai veche decât cea celtică, ea exercitându-se în continuarea influenței elene din vremea «scythică» a Daciei [1]). Să examinăm dară întâiu *relațiile comerciale* ale Daco-Geților cu Grecii.

Ce vindeau Grecii Geților și ce luau în schimb?

Negustorii greci, în special din orașele de pe coasta thracică a Pontului, cu Histria în frunte, vindeau de sigur în primul rând fabricate ale industriilor lor, mult superioare celor barbare, în materie de arme, cu mânerele frumos împodobite în gravură, relief ori încrustații, — ustensile veterinare și chirurgicale, în frunte cu cuțitele lor de un oțel mult mai fin ca în Dacia, — vase de metal (bronz, argint și aur) cu

[1]) Cf. și Pârvan, *Pénétration hell. et hellénist.*, in *Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roum.*, X 1923.

frumoase figuri pe ele, și care apoi erau imitate de ai noștri, ca de pildă la Poroina în Mehedinți (cf. mai sus, p. 20),—lămpi și candelabre de bronz, ca acela dela Crăsani (v. mai sus, p. 211 cu fig. 181 sq.),—harnașamente împodobite cu tot felul de aplice metalice, de bronz ori argint, ca la Craiova (mai sus, p. 361), — în sfârșit mai ales podoabe de metal prețios pentru bărbați și femei, oglinzi, etc. Natural, nu avem din toate aceste documente — care se importau mai mult pentru cei bogați — decât pe ici pe colo descoperit câte ceva: dar cea mai mare parte a stațiunilor La Tène așteaptă de acum înainte să fie săpate. Dimpotrivă chiar din puținul săpat până acum vedem ce se aduceà pentru sărăcime: podoabe de sticlă colorată (ca azi la barbarii din Africa): brățări, mărgele, vase de mirezme; iar apoi, în mari cantități, vase de pământ de soiul celor attice, cu smalț negru lucios (la *Crăsani* ori *Zimnicea*), inimitabil în Dacia, sau vase deliene, cupe cu flori și figuri geometrice în relief (după cari și Geții noștri își făceau tipare, imitând destul de bine marfa străină), găsite aproape peste tot locul în stațiunile La Tène din câmpia munteană (un astfel de vas, de lângă *Craiova*, în col. Dr. G. Severeanu).

Dar nu acesta erà comerțul cel mare cu Dacia. Ci acela cu vin și untdelemn adus tocmai din Grecia și vândut la noi, nu atât prin intermediul Grecilor din Pont, cari nu vor fi lipsit a se amesteca și ei, cât mai ales direct, prin *Thasieni*, *Rhodieni* și *Cnidieni*, ale căror amfore cu toartele stampilate s'au găsit în mare număr pretutindeni în stațiunile La Tène, nu numai pe Dunăre în sus, cel puțin până la *Zimnicea* [1]), ci până departe în interior ca la *Poiana* în Tecuciu, sau chiar la *Suceava* în Bucovina [2]), ori până la izvoarele Dâmboviței în Țara Românească [3]). Numărul amforelor — întregi ori fragmente — găsite în așezările La Tène din S Carpaților e așà de mare, încât cu greu poate un contemporan al nostru să-și închipue intensitatea negoțului de vin pe care-l făceau atunci Grecii, cu *Rhodienii* în frunte, mai ales din sec. II a. Chr. încoace. Firește amforele erau mai ales transportate pe calea apei, pe Dunăre în sus (pentru circulația pe Dunăre pe vremea lui Alexandru cel Mare, cf. mai sus, p. 44 și 136) și apoi pe toți afluenții ei cât mai departe în interior. Văile acestor afluenți sunt drumurile Daciei, iar pasurile tăiate de ape sunt trecătorile către Ardeal: pe la Oituz, pe

[1]) Săpăturile din 1924. Vor apare în *Dacia*, red. de d-l I. Andrieșescu și de mine.

[2]) Cf. notița din *Jahrbuch d. Bukov. Landesm.* 1899, p. 112 sq., pentru *Suceava*, — iar pentru *Poiana* com. mea dela Academie, *Castrul dela Poiana*, București 1913.

[3]) V. materialul la Pârvan, *Pénétration*, *l. c.*

valea Buzăului, pe valea Oltului ori a Jiului [1]). Cât nu dovedeau să cumpere cu vinul adus, împlineau cu frumoasele tetradrachme de argint: şi, ori pentru vin, ori pentru argint, Dacii dădeau sclavi (prizonierii luaţi în războaele ori năvălirile ultime), cai, piei, ceară, miere, lână, blănuri şi — alăturea de grâul indispensabil Sudului — credem, foarte multă *sare*, pe care Grecii de sigur o desfăceau la Thracii din Balcani, lipsiţi de acest mineral aşà de folositor, realizând câştiguri foarte însemnate. Nevoia de bani pentru intensificarea comerţului în Dacia a făcut pe Greci întâiu, pe Romani pe urmă (v. mai jos), să aducă mari cantităţi de metal bătut la noi. Moldova, Muntenia şi Ardealul cunosc deopotrivă această bogăţie de argint. Invers, Dacii, odată învăţând foloasele monetei — când n-au mai avut destule originale, din sec. II înainte — au imitat tipurile cunoscute lor încă din sec. IV a. Chr., când expediţiile lui Philippos, Alexandros şi Zopyrion, iar apoi ale lui Lysimachos făcuseră pe Geţi din ce în ce mai familiari şi apropiaţi de lumea grecească şi, împreună cu oştile din Sud, îndemnaseră încoace stoluri întregi de neguştori. Dacă însă moneta de argint din Dacia ne poate servì ca document preţios şi autentic pentru intensitatea activităţii comerciale în părţile noastre, nu tot aşà e cazul cu moneta de aur. Avem din mai multe locuri ale Daciei [2]) stateri de aur de-ai lui Filip, Alexandru, Lysimach, ba chiar de-ai lui Seleucos I [3]), — iar din sec. I a. Chr. foarte mulţi «kosoni»-i de aur. Aproape totalitatea tezaurelor celor mari de monete de aur «greceşti» s'a găsit însă într'o regiune restrânsă a Daciei: *în ţinutul burgurilor dace din Munţii Sebeşului.* Nu e greu de bănuit de ce: aceste monete de aur sunt tezaure ale principilor daci, strânse în expediţii de ajutor ori de pradă în Miazăzi. Iar lysimachii cari sunt cei mai numeroşi şi-ar puteà găsì o lămurire suficientă şi în catastrofa armatei greceşti în stânga Dunării, cu prinderea lui Lysimach şi a întregii sale familii împreună cu toate bogăţiile, de regele get Dromichaites (v. mai sus, p. 55-65). Credem însă că e mai de grabă vorba de achiziţii mai târzii şi de o origină mai variată, întocmai ca şi cu celelalte monete de aur. La fel «kosonii» pot fi plata dată de Brutus însuş, ori apoi de

[1]) Ardealul e plin de monete greceşti originale ori imitate de Daci după acestea: stateri ai lui Filip II, tetradrachme thasiene, tetradrachme ale Macedoniei I (cf. Gooss, *Chronik*, in *ASL.* XIII 1876): drumul e indicat prin monetele thasiene dela *Ghelinţa* lângă Breţc, ori dela *Petroşani* (cf. şi *AÉ.* III 1870, p. 28).

[2]) Cf. Gooss, *Chronik*, *l. c.*, *e. g.*

[3]) Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIV 1877, p. 69.

Antonius, aliaţilor Daci împotriva lui Octavian, sau, tot aşà de bine, pradă din Thracia (cf. mai sus, p. 84, nota 1). Ceeace e sigur, e că, în vreme ce Dacii imită tetradrachmele de argint, dealtfel ca în toată Moesia şi Scythia (v. mai sus, p. 602 sq.), ei nu imită monetele de aur. Este limpede că moneta efectivă, de adevărată circulaţie economică productivă, e în Dacia cea de argint.

Dar încă din sec. II a. Chr. negustorilor greci li se adaugă din ce în ce mai activi cei romani. In sec. I a. Chr., deci în culmea înfloririi La Tène-ului dacic, invazia pacifică romană în Dacia este generală. Descoperirile de monete romane sunt o dovadă: începând cu denarii databili în a. 268 a. Chr. (la *Cerbel* în Huniedoara), dar constând mai ales din monete ale sec. II şi I a. Chr. (căci denarii vechi reprezintă nu un curs contemporan, ci valoare metalică bună, păstrată secole întregi ca atare) tezaurele de origine romană republicană se găsesc, întocmai ca şi tetradrachmele de origine ori imitaţie elenistică aproape peste tot în Dacia [1]. Totuş nu cred a fi o simplă întâmplare că majoritatea acestor tezaure, cel puţin din numărul descoperirilor de până astăzi, *e din valea Mureşului, a Târnavelor şi, mai ales, din SV Daciei*: adică, *Reghinul-Săsesc*, *Tg.-Mureş*, cu denari dinainte de a. 85 a. Chr.; *Şăuşa* şi *Măddraş* lângă Tg.-Mureş; *Mărtinuş*, lângă Odorheiu, dinainte de a. 47 a. Chr.; *Sighişoara*; *Şaeş*, lângă Sighişoara (cf. p. această localitate şi mai sus, p. 553 şi n. 5, tezaurul de podoabe de argint de acolo); *Boiu Mare*, tot lângă Sighişoara [2]); *Mediaşul*, cu înconjurimile: *Frauendorf*, cu 563 denari, databili între 217 şi 49 a. Chr. [3]) şi *Eibesdorf*; *Cetea* (Csáklya) şi *Ungureni* (Gergelyfája) în Alba de Jos: în ultima localitate un mare depozit: o «căciulă» de monete, cărate de băiatul de ţăran român, care le-a găsit — toate republicane, — în vreme ce la Cetea alăturea de monetele dela Caesar, s'au găsit şi dela Augustus; dela *Guşteriţa* lângă Sibiu multe monete consulare, iar dela *Răhău* şi *Stolzenburg* în acelaş judeţ, altele; dela *Cerbel* în Huniedoara vestitul tezaur de argint La Tène III (cf. mai sus, p. 543), în care alăturea de fibule, brăţări, colane, inele, etc., erau şi 491 de denari republicani, începând din sec. III a. Chr.

[1]) Vezi seria de art. ale lui Moisil, în *BSNR.*, 1913 şi urm. precum şi cele două repertorii pentru Ardeal: Gooss, *Chronik*, în *ASL.* XIII 1876, şi Marţian, *Repertoriu*, Bistriţa 1920.

[2]) Nagy-Bun: pe lângă *Chronik*, a se cp. tot Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIV 1877, p. 102.

[3]) Vezi descrierea amănunţită a tezaurului, făcută de Carl Werner în *ASL.* XIV 1877, p. 1—46.

şi încheind cu a. 45, deci înainte de moartea lui Caesar [1]), — adică, în parte, ca şi la *Apoldul de Sus* (Nagyapold) în Sibiiu [2]), unde din 500 de denari dintre 154 şi 38 a. Chr., afară de 12, din a. 38 a. Chr., toţi sunt databili în şi înainte de a. 44 a. Chr. Ca şi Cerbelul, aşà *Someşul Cald* din Cojocna, iarăş depozit de podoabe de argint La Tène III, nu aveà din cei 120 de denari găsiţi acolo niciunul mai nou ca a. 50 a. Chr. [3]). Şi tot aşà la *Maroda* în Arad denarii găsiţi nu ajungeau decât până la Caesar [4]). Dar să continuăm cu înşirarea depozitelor caracteristice şi vom reveni îndată asupra fenomenului de atâtea ori repetat al datării atâtor depozite exact înainte de a. 44 a. Chr. De lângă Grădiştea Muncelului avem depozitul de *Sub Cununi* în care ultima monetă e dela Traian, dar fără *Dacicus*; dela *Tisa* lângă Deva un mare depozit, cuprinzând alăturea de puţine monete thasiene, apolloniate şi dyrrachice, precum şi 11 denari vechi imperiali, 837 de «monete familiare» [5]); (din pasul Vulcan 111 denari, ultimul dela Domiţian [6]); dela *Békés-Gyula* numeroase monete romane familiare din sec. III—I a. Chr. [7]); dela *Potoc* în Caraş, 171, la fel [8]); dela *Jidovin* tot în Caraş-Severin 111, la fel [9]); la *Remetea* în Timiş-Torontal, un mare depozit de podoabe de argint şi de aur La Tène III (cf. mai sus, p. 538) împreună cu 169 denari dinainte de a. 15 a. Chr. şi 7 tetradrachme thasiene [10]); la *Sântandrei*, tot acolo, 75 de denari familiari [11]). Mă opresc aici, deoarece nu e de fel în intenţia mea de a umpleà paginele acestei cărţi cu repetarea inventarelor de depozite alcătuite de Gooss, Moisil ori Marţian. Dar am voit să accentuez două fapte istorice, care mi se par a reieşi din această enumerare de descoperiri:

1. Penetraţia economică romană în Dacia s'a făcut dinspre V şi SV: valea Mureşului a fost principalul drum spre interiorul Daciei; majori-

[1]) Cf. pentru acest tezaur, Ortvay în *AÉ.* IX 1875, p. 215 sqq., precum şi Gooss, *Chronik*, *l. c.*, p. 216 sq. şi *Skizzen*, *l. c.*, p. 73.

[2]) Gooss, *Skizzen*, în *ASL.* XIV 1877, p. 73.

[3]) Cf. Fr. Kenner în *A. Oe. Gq.* XXIV p. 377—384.

[4]) Gooss, *l. c.*, p. 73.

[5]) *Ibid.*, p. 74.

[6]) *Ibid.*

[7]) *AÉ.*, XI 1891, p. 189.

[8]) Gooss, *Skizzen*, *l. c.*, p. 71.

[9]) *Ibid.*, p. 72.

[10]) J. Bleyer, în *AÉ.* XXVI 1906, p. 363 sqq.

[11]) Gooss, *Skizzen*, *l. c.*, p. 73.

tatea nucleelor de *cives Romani negotiandi causa in Dacia consistentes* a trebuit să fie activă în SV Daciei: Banatul cu Oltenia și Valea Mureșului cu Ardealul de SV; descoperirile de dinari republicani aproape exclusiv în această parte (celelalte locuri din N și E Ardealului — r. Muntenia și Moldova — unde s'au mai găsit astfel de monete, sunt destul de puține și privesc mai mult sec. I p. Chr., când penetrația romană începe a se face și dela Dunărea de Jos și Pontul Euxin prin Moldova de Jos ori prin Muntenia) [1]) ne dovedesc, cred, clar, că mai ales dela a. 100 a. Chr., Dacia, ca și Gallia, ca și, mai târziu Germania, se umpluse de *negotiatores Italici*, cari, întocmai ca și Grecii, *cumpărau și pe bani*, iar nu numai pe fabricate gata, produsele indigene ale Daciei, — eventual, după cum se vede din înflorirea artei gete a argintului tocmai în aceste părți, contribuiau ca giuvaergii și zarafi la întețirea negoțului cu argintării în Dacia.

2. Împrejurarea că o serie întreagă de tezaure de argint găsite în Dacia se opresc brusc — ca datare — înainte de moartea lui Caesar, iarăș nu poate fi întâmplătoare. Știm din autori că Caesar tocmai pregătea înainte de asasinarea sa o expediție împotriva lui Burebista și că armatele romane erau în mare parte chiar concentrate dincoace de Adriatica [2]). Dacii știau, din pilda Gallilor supuși de acelaș Caesar, cu cine aveau a luptă. Dar situația lor erà mai favorabilă ca a Gallilor, deoarece «Roma» erà mult mai departe de ei ca de Gallia, baza ei de operații, în Macedonia, ori Illyria, mult mai slabă, aliații lor mult mai numeroși, unitatea Statului dacic mult mai consolidată și reală ca a «confederației» așà de trecătoare gallice. E puțin probabil ca Dacii să se fi speriat prea tare de amenințările lui Caesar *și să-și fi îngropat averea în argint încă înainte ca Caesar să fi pornit din Italia*. Cu totul altul a trebuit să fie cazul cu negustorii romani *consistentes* în Dacia. Încă dela primele svonuri de expediție romană împotriva Dacilor situația lor trebuie să fi devenit insuportabilă. Iar când de fapt, în a. 45, armatele romane au început a se concentrà, *ei au trebuit să fugă din*

[1]) Astfel la *Tibudeni* în Odorheiu avem un dublu tezaur, îngemănat: câțiva (16) denari republicani și 186 de-ai triumvirilor într'o oală, iar alăturea, în alta, 534 denari imperiali dela Vespasian la M. Aureliu (a. 167): Gooss, *Skizzen*, *l. c.*, p. 76, — iar dela *Hétfalu* în Trei Scaune un alt tezaur încă mai interesant: monete dela 106 a. Chr. până la 75 p. Chr., dar acestea din urmă, dela Vespasian, fiind cele mai numeroase: cf. Kuzsinszky in *AÉ*. IX 1889, p. 249 sqq.

[2]) V. cit. mai sus, p. 80 și 82.

Dacia — spre a nu păți ca în Gallia, câțivà ani mai înainte — ascunzând micul capital ce aveau, cu gândul de a-l regăsi la întoarcerea lor înapoi împreună cu armatele biruitoare. Și e firesc ca ei să fi ascuns, iar nu să fi luat cu dânșii avutul lor: tot mai bine li-l păstrà pământul decât ei înșiși, în lungul drum printre barbari.

Cred că nu greșesc prea mult admițând — ca o reconstrucție istorică pe baza topografiei tezaurelor monetare — faptele istorice schițate mai sus: 1⁰ penetrație romană prin SV și V cu așezare de elemente romane în special în aceste părți, și 2⁰ o întrerupere aproape catastrofală a activității economice romane în Dacia prin a. 45 a. Chr. la vestea expediției lui Caesar în Dacia. O viitoare publicație sistematică a tezaurelor monetare din Dacia ne-ar permite poate chiar ridicarea unei hărți a emporiilor romane din Dacia în La Tène-ul III.

Sigur è că dela Augustus înainte, penetrația romană în Dacia se va face mai ales pe Sava la vale, direct din Italia, iar nu ca mai înainte mai mult prin Macedonia, ori prin Dalmația (cf. și mai sus, p. 84 sqq.). Deaceea cred că marele număr de monete din Apollonia și Dyrrachium [1]) (cele două mari emporii greco-illyro-romane de pe coasta răsăriteană a Adriaticei, stabilind legătura solidă dintre Italia și Macedonia romană), găsite în Dacia aproape întotdeauna la un loc cu denarii republicani romani, aparțin mai mult vremii dinainte de Augustus. Aceste monete documentează iarăș două fapte: 1⁰ penetrația din SV pe drumul Drinului și apoi al Savei de jos, ori, cel mult, pe calea prin Macedonia și apoi Dardania și Moesia, pe Morava și Timoc la vale, — și 2⁰ o participare efectivă, intimă, a negustorilor din Apollonia și Dyrrachium la afacerile romane în Dacia și deaceea cu curs monetar absolut egal recunoscut de Daci al celor două feluri de monete. E firesc dară să găsim în tezaure monetele din Apollonia și Dyrrachium tot, mai ales, în aceeaș regiune vestică a Daciei: la *Békés-Gyula* [2]); la *Gura Văii* (în Arad, Hălmagiu) [3]); la *Potoc* în Caraș [4]), la *Tisa* lângă Deva [5]); la *Văl-*

[1]) Gooss afirmă, pe baza experienții sale, și despre aceste monete, că ele apar, izolat, în «sute de locuri din Ardeal și Banat» *Skizzen*, *l. c.*, p. 71, și că deaceea nu citează decât tezaurele mai importante; adică la fel, cum afirmase și despre denarii romani, *ibid.*, p. 72: «sute de locuri» unde apar.

[2]) *AÉ.* XI 1891, p. 189.

[3]) Gooss, *Skizzen*, p. 71 cu Téglás în *AÉ.* XVII 1897, p. 113, după Seidl în *A. Oe. Gq.* XV, p. 321, unde sunt descrise varietățile de monete.

[4]) Gooss, *l. c.*,

[5]) Gooss, *l. c.*, p. 69 și Téglás, *l. c.*

celele Bune în Huniedoara [1]; la *Pianul Român* în Sibiiu [2]; la *Sebeşul de Sus* tot acolo [3]; la *Baia de Criş* în Huniedoara [4]; la *Nădăşel* în Cojocna [5] şi la *Someşul Cald*, tot acolo [6].

Şi iarăş, o atare orientare sudvestică a raporturilor comerciale cultivate de Daci în La Tène-ul II şi mai ales III explică şi apariţia, de sigur izolată, dar totuş foarte caracteristică a celor 498 de monete de bronz din *Corcyra* la *Cisnădie* în Sibiiu, împreună cu 1 din *Pharos* şi una tocmai din *Panormus* (Sicilia) [7]; şi, la fel, avem dela *Potoc* în Caraş monete de aramă dela *Scodra* şi *Issa* [8], — undevà în *Sălagiu* (Kirva?), împreună cu 132 denari republicani, încă şi o monetă greacă din *Valentia Hipponium* în Calabria [9], — iar undeva în judeţul *Arad* monete de aramă de-ale *Molossilor* epiroţi [10].

Marei frecvenţe de monete romane şi illyro-elene în Dacia nu-i corespunde o frecvenţă egală a monetelor proprii celtice, deosebitoare de cele celto-dace (staterii de argint «după Filip II» şi tetradrachmele imitate după cele thasiene), şi anume, de o parte monetele celto-pannonice de argint, cu legende latine [11], iar de alta monetele concave nordceltice [12], de aur, fără inscripţii [13], cunoscutele «Regenbogenschüsselchen» [14]. Se ştie că Celţii au bătut monete de aur, fie de tipul ultim, fie imitate după cele elenistice, în cantităţi enorme [15] şi nu numai în V, ci şi în părţile noastre, atât în Pannonia cât şi în Carpaţii nordici [16].

---

1) Téglás, *l. c.*

2) Seidl în *A. Oe. Gq.* IX, p. 164 sq., repr. la Gooss şi Téglás, *l. c.*

3) Seidl, *l. c.*, p. 165 cu Gooss, *l. c.*, p. 71.

4) Seidl, *l. c.*, p. 165 sq.

5) Seidl, *l. c.*, şi Gooss, *l. c.*, p. 71.

6) Kenner, în *A. Oe. Gq.*, XXIV, p. 377—384, cu Gooss, *l. c.*, p. 71 şi Téglás, *l. c.*, p. 113.

7) Cf. Gooss, *Skizzen*, p. 71.

8) *Ibid.*

9) Gooss (după Seidl): «Kirva-Mittelszolnoker Comitat»: p. 73.

10) *Ibid.*, p. 71.

11) Cf. Forrer, p. 119 sqq.

12) Cf. Forrer, *o. c.*, p. 214 sqq.

13) Afară doar de câteva cazuri spre sfârşitul sec. I a. Chr.: cf. Forrer, p. 217.

14) Gooss, *Chronik*, *l. c.*, p. 224, cunoaşte doar dela *Geoagiul-de-Sus* (Alba-de-Jos) 40 de exemplare de «Schüsselchen» de aur.

15) Forrer, p. 242 sqq.

16) Cf. pentru monetele celtice din comit. *Arva* în Slovacia, Gohl, în *AÉ.* XX 1900, p. 224 sqq.; cf. şi Forrer, p. 151, cu nota 1.

şi totuş la noi ele lipsesc. Bihorul [1]), Sabolciul [2]) ori Ugocea [3]) cunosc, ca vechi teritorii de ocupaţie celtică în NV Daciei, tipuri de stateri de ai lui Filip II bătuţi după maniera mai veche celtică, cu inscripţie cu tot, aşà cum numai mai rar se constată şi la noi în Ardeal [4]). Intensitatea comerţului cu lucruri de argint e documentată tocmai aici în N nu numai prin obicinuitele podoabe de corp *(torques* cu capete în chip de protome de şerpi), dar chiar prin vase de argint, la *Marca*, în Sălagiu [5]). Şi cu toate acestea, nici pe departe, nu poate fi vorba de un comerţ intens făcut de Celţi în Dacia fie cu productele industriei lor, în special metalurgice, fie ca importatori de marfă neprelucrată, cum îi găsim mai târziu, în vremea imperiului, pretutindeni în V şi în Italia, şi chiar până în Dacia noastră [6]). Nici armele, nici podoabele de trup, nici podoabele de harnaşamente (câtevà excepţii, ca la *Costeşti* în Hunedoara, unde s'au descoperit şi monete eravisce: v. mai sus, — nu fac decât să accentueze şi mai mult lipsa) [7]) găsite în Dacia La Tène-ului II şi III nu sunt de tip pur celtic, — decât doară *chiar în mormintele celtice*, ca la Apahida, la Gyoma ori în părţile Severinului. Altfel, è aceà sinteză celto-getică, în care adesea elementul celtic dispare cu totul, lăsând loc precumpănitor celui getic, local, cu reminiscenţe orientale, ca d. p. în *arta argintului*. — Dar lipsa efectivă a Celţilor din viaţa economică a Daciei, merge încă şi mai departe.

Celţii au cunoscut nu numai «Filipii» originali de aur şi argint, contemporani cu Filip însuş, ci şi tetradrachmele thasiene de tip vechiu, cu Herakles ca arcaş îngenunchiat (cel mai târziu mijlocul sec. IV a. Chr.), pe care le-au şi luat ca inspiraţie pentru tipuri total diverse, ale lor, în aur ori bronz [8]). Ori Dacia erà în legături cu Thasienii, contemporan cu Celţii [9]). Şi totuş în Dacia nu găsim imitaţii ale tetradrachmelor

[1]) *AÉ.* IV 1870, p. 163, cf. p. 189.

[2]) *Ibid.*, p. 175 cu 176.

[3]) Mihalik, în *AÉ.* XI 1891, p. 454.

[4]) D. p. la Reichesdorf, lângă Mediaş: Gooss, *Chronik*, *l. c.*, p. 248.

[5]) Gooss, *Chronik*, *l. c.* p. 234.

[6]) Cf. pentru vremea imperiului, Pârvan, *Nationalität der Kaufleute*, Breslau 1909.

[7]) Frumoase aplice de harnaşamente *(coulants)* de bronz, din care un exemplar descoperit chiar în prezenţa noastră lângă zidul turnului-palat (în ziua de 6 Noemvrie 1925).

[8]) Cf. la Forrer, *o. c.*, p. 212, reproducerile acestor tipuri.

[9]) Pe amfora dela *Poiana* în Tecuciu avem ca stampilă tocmai tipul vechiu monetar imitat de ceramişti: Herakles ca arcaş îngenunchiat (Pârvan, *Castrul dela Poiana*, *l. c.*).

tip vechiu, ci numai ale celor din sec. II și urm. Aceasta confirmă de o parte presupunerea exprimată și mai sus că imitațiile «vechi» de «Filipi» din Dacia, contemporane cu imitațiile tetradrachmelor vechi thasiene, sunt, atunci când apar și în Dacia, de caracter exotic și că de fapt monetăria dacică începe simțitor mai târziu decât cea celtică, — iar de alta că activitatea comercială *celto-greacă* nu se identifică de fel la Dunărea de mijloc, nici ca timp nici ca spațiu, cu activitatea comercială *geto-greacă*. Aceasta din urmă, chiar mult mai veche decât cea dintâi, se dispensează încă multă vreme de monetă și nu bate tipuri proprii, — iar cu Celții începe a se desfășură cu totul în alte materii decât cu Grecii.

In adevăr e caracteristic de constatat că precât sunt de puține în Dacia fabricatele celtice de artă și de preț, în special podoabele lor smălțuite (fibule, lanțuri, aplice, chiar scuturi, etc.), pe atâta sunt de frecvente — apărând în massă — fabricatele modeste și sărace, ceramice, de caracter, evident, autentic celtic, importate, — alăturea de care, firește, e și multă marfă locală, dar de o calitate simțitor deosebită și pe alocurea chiar de forme particulare locale. Celții, ca pópor de o cultură analoagă și pe aceeaș treaptă de desvoltare cu cea getică, nu aveau ce dà acestora *pe cale comercială*, nou, neașteptat și superior față de produsele proprii getice.

Concluzia necesară a considerațiilor de mai sus e, că relațiile comerciale ale Celților cu Dacii nici pe departe nu se pot compară cu cele ale Romanilor în jumătatea vestică și ale Grecilor în jumătatea estică a Daciei. Dar odată stabilit, că Celții nu au locuit în Dacia proprie, ci numai în regiunile ei de graniță, și în special în NV și E, iar că prin comerț ei nu au exercitat în La Tène o înrâurire mai mare ca Grecii ori Romanii, deși erau mult mai aproape de Dacia decât aceștia, — anume fenomene culturale din La Tène-ul getic, legate fie de Răsăritul greco-iranian, fie de Apusul italo-illyr, mai strâns decât de Celți, d. p. în armament, în mica artă industrială a metalelor prețioase, în special a argintului, în circulația monetară, etc., devin perfect clare și logice.

Dacia e, ca întreaga Europă vestică și centrală, un debușeu al industriei greco-italice a vaselor de bronz [1]). Ca și în V, N și E Alpilor, fabricanții campanieni de amfore, canthare, oenochoe ori stamne de bronz, expediau dela *Capua* ori dela *Cumae* și în Dacia produsele artei

[1]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1428 sqq.

lor. Şi dacă din castelele principilor daci din Munţii Sebeşului, încă

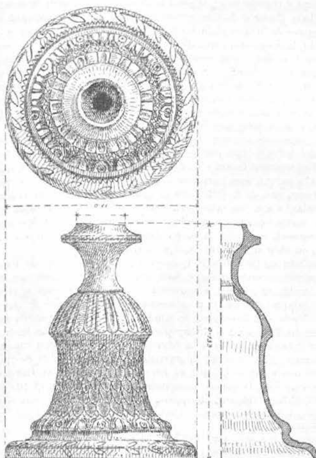

Fig. 461. Vas de bronz (piciorul) găsit la *Tinosul;* după R. şi E. Vulpe, în *Dacia* I 1924.

nu avem exemplare întregi, de sigur săpăturile viitoare ne vor aduce

lumini nouă și în această direcție. In adevăr însăș comoara de monete romane și podoabe de argint găsită la *Cerbel* și datată înainte de moartea lui Iuliu Caesar și deci pe vremea lui Burebista, fusese îngropată într'un «vas de bronz a cărui toartă lipsià»[1]). Dimpotrivă nu departe de *Cerbel*, la două ceasuri spre SV de Huniedoara, s'a găsit numai toarta, foarte frumoasă, a unei *oenochoe* de bronz, în stilul bine cunoscut al vaselor campaniene[2]), reprodusă și de noi mai sus, în fig. 200, pag. 312, no. 3, înaltă de 12.3 cm., ceeace dă pentru întregul vas c. 25 cm. înălțime. Și ceeace e încă mai interesant la această mânușă e încrustarea cu argint a anume suprafețe caracteristice din partea figurală: ochii și gura leului, ochii și gura celor doi mici delfini, butonii terminali ai barei orizontale care prindeà mânușa pe vas, însfârșit palmeta dintre cei doi delfini[3]). Incă mai bogat împodobit, dar de astădată numai cu motivul vegetal al frunzelor de dafin ce se acopăr în chip de lorica squamata, e piciorul unei mari cupe, eventual al unui candelabru (Vulpe), de bronz, găsit de R. și E. Vulpe în săpăturile dela *Tinosul* pe Prahova și trădând o artă mai târzie decât cea dela *Cerbel*, intrucât, după motivul întrebuințat, care e frecvent și la împodobirea bazelor de coloane de marmoră, augusteice, îl putem datà cam pe la sfârșitul sec. I a. Chr. ori chiar la începutul sec. I p. Chr. (cf. fig. 461).

Déchelette a făcut, repetat[4]), observația, că Celții primiau din Italia, deopotrivă, amforele cu vin și vasele frumoase de bronz, cu care să-l bea în chip cu adevărat monumental. O observație analoagă ar puteà fi făcută pentru Dacia în ce privește pe exportatorii greci de vinuri, din Thasos, din Rhodos ori din Cnidos, ale căror amfore umplu stațiunile La Tène din S și E Carpaților: dacă nu avem încă din săpături decât ciobur ile de amfore, e că nenumărații *tumuli* ai câmpiei muntene încă nu au fost explorați; dar exemplele întâmplătoare dela Scorțaru ori Bălănoaia, pentru hallstatt, ne dau speranțe încă mult mai frumoase pentru La Tène. In adevăr orașele grecești de pe coasta thracică, Histria, Tomi, Callatis, Odessus, Mesambria, au trebuit înainte de toate să se ocupe cu industria și comerțul vaselor de bronz, fabricatul cel mai

[1]) Gooss, *Skizzen* in *ASL.* XIII 1876, p. 499.

[2]) Gooss însuș, citează, încă pe vremea lui (*l. c.*, p. 499 și pl. XI 3 *a* și *b*), cu dreptate, paralèle ale mânușei dela Cerbel pe vasele dela Herculaneum și asemănări de stil decorativ pe vase mai vechi «etrusce».

[3]) Gooss, *l. c.*, p. 499.

[4]) *O. c.*, II 3, p. 1028 și 1430.

predilect la toţi indigenii Europei centrale. Am reprodus în pl. IV fig. 4 mănuşa unei frumoase patene de bronz din colecţia dr. G. Severeanu şi d-sa mai posedă şi alte vase de bronz din oraşele dela Pontul Euxin. Dacă acum Ardealul getic erà aprovizionat de Italici chiar cu vin, ca şi Gallia, iar nu numai cu vasele de bronz pentru a-l bea, nu putem afirmà, deoarece nu avem informaţii asupra amforelor sudice găsite în Ardeal. Totuş, descoperirea monetelor histriote şi mesambriote în castelul principelui dac dela *Costeşti* ne suggerează gândul că Grecii nu s'au oprit cu negoţul lor de vinuri la poalele Carpaţilor, ci au trecut, pe văile Oltului ori Buzăului şi dincolo.

Dar întocmai ca şi în hallstatt comerţul cu Sudul italo-grec trebuià să mai fie activat şi prin marea nevoie de amulete prophylactice pe care o simţiau indigenii din întreaga Europă neclasică şi cari, în bronz, în aur, în sticlă, în ambră, etc., îşi atârnau de gât, ori atârnau la frânele şi hamurile cailor lor, tot felul de simbole şi figurine, general cunoscute din La Tène-ul european. Mă voiu oprì aici doar asupra unuia din aceste obiecte — încă inedit — pentru deosebita lui însemnătate culturală: tot în col. dr. G. Severeanu se găseşte, între altele, şi o figurină de taur, în stil naturalist thraco-scythic, de origine de undevà din Scythia Minor, obţinut prin centrul de negustorie antiquarică din Constanţa: figurina de bronz, lucrată massiv are pe grumazul stâng gravat numele *ATAΣ*, bine cunoscut ca thracic încă dintr'o inscripţie dela *Ulmetum* [1]); pe partea dreaptă, pe toată lungimea spatelui, figurina are literele *AΠOΛONI*ΞΞ, iar dedesubt începutul unui *E*, de cetit, probabil, *'Απόλλωνι [ἐξ] ε[ὐχῆς]*. După caracterul literelor şi stilul figurinei ne aflăm, precât se pare, în sec. III, dacă nu chiar într'al IV-lea a. Chr. Apollon nu ar fi, fireşte, zeul grec, ci zeul thracic cu acelaş nume, dar cu un înţeles total deosebit [2]). Iar figurina e o lucrare grecothracică, destul de rustică, mai ales în ce priveşte partea epigrafică. Ori astfel de figurine sunt comune în hallstattul şi La Tène-ul getic, după cum am arătat şi mai sus, în cap. I al lucrării de faţă, studiind figurinele de caracter greco-scythic. — Dar aceste obiecte de mică artă plastică nu sunt decât un aspect unilateral al preocupărilor de artă din Dacia La Tène-ului. Deaceea vom trece acum la caracterizarea mai deaproape a întregii arte getice din La Tène, şi anume, mai precis,

[1]) Pârvan *Ulmetum*, I, p. 561 şi *Arch. Anz.* 1915, p. 239.

[2]) Pârvan, *Memoriale*, Bucureşti, 1923, p. 15.

de o parte a artei argintului, de alta a formelor de artă majoră: architectura şi sculptura.

Dacia stă la răscrucea drumurilor pe care din E vine arta naturalistă, iar din V cea geometrică. Incă din bronzul IV ţinutul carpato-danubian, de străveche tendinţă geometrică, primeşte înrâuriri orientale zoomorfe, care creează stilul Mikhalkovo—Dalj—Paşachioi: hallstatto-*geto*-cimmeric. Din sec. VII avem în Dacia pe Scythi: popor nomad, crescător de vite şi vânător, format ca spirit artistic la şcoala zoomorfă a Asiei Anterioare, dar păstrându-şi în regiunile mai îndepărtate, nordice, toată autonomia concepţiei sale naiv-naturaliste, fără preocupări decorative. Scythii aduc la noi, *în forme populare*, aceeaş simpatie pentru natura organică, mai ales theriomorfă, pe care Elenii ionieni o răspândiau în întreaga Europă, şi în Rusia sudică nu mai puţin ca aiurea, *în forme raţionalizate, de artă superioară*. Sub imboldul artei greco-scythice din sec. VII—IV a. Chr. Dacia ar fi avut putinţa să-şi creeze un stil nou. Geometrismul a rămas însă mai puternic. Scythii din Dacia erau puţini şi săraci, Elenii pătrund în interiorul mai adânc al Daciei de-abià din sec. IV încoace. Curentul nou n'a prins rădăcini prea adânci. Şi iată că din acelaş secol al IV-lea încep a năvăli Celţii, al căror spirit geometric nu puteà suferi nici măcar realismul motivelor vegetale, decum al celor animale. Şi Celţii pătrund de pretutindeni din V din SV din N ca şi din E în massa getică.

Dar Dacia nu puteà fi vecină cu nomazii iranieni, de tendinţe naturaliste în artă, fără ca să sufere cât de puţin influenţa lor. Intocmai cum sub presiunea sarmato-gotică Europa secolilor III—VIII p. Chr. adoptă o serie întreagă de forme şi motive decorative zoomorfe, a căror origine se poate urmări până în Siberia şi Turkestan, iar de acolo până în Assyro-Babylonia, tot aşà Dacia La Tène-ului III desvoltă în arta argintului anume podoabe cu motive zoomorfe, a căror origine e în lumea vecină iraniană.

In adevăr colanele şi brăţările spirale terminate în «capete de şerpi», pe care le cunoaştem din Germania vestică şi centrală, ca şi, mai ales din *Suedia*, şi chiar Finlanda, în sec. III—IV p. Chr., sub denumirea de «tip suedez»[1]), în special în aur, sunt ca structură aproape identice

[1]) Vezi la Kossinna, *Die deutsche Vorgeschichte*, ed. 4, Leipzig, 1925 (Mannus-Bibliothek, no. 9), p. 162—166, cu tabela dela p. 167 şi cu pl. XXV.

cu brățările spirale terminate în așă zisele «capete de șerpi» din La Tène-ul III dacic. Kossinna, căutând o explicație brățărilor germanice terminate în protome de ofidiene, pornește dela un tip «ungewollt», instinctiv, *gotic* (născut «pe la 200 p. Chr. sub înrâurirea curentului cultural sudrusesc-gotic») [1]), pe care Germanii de Apus îl compun «gewollt» cu protomă de șarpe și pe care Kossinna îl numește «den «hannöverschen» Tierkopf», pentrucă «wird fast nur in Hannover angetroffen und lebt dort und weiter nördlich noch lange fort», începând «aus dem Beginn des 3. Jahrhunderts» [2]). «Capul hannoveran» creează de o parte la anume Anglo-Saxoni, de alta în Suedia, podoabe tipice cu «cap de șarpe», firește după anul 200, dar mai ales după anul 300, în plină migrație a neamurilor germanice din S Balticei și Mării Nordului [3]).

Se pare că lui Kossinna i-a scăpat existența brățărilor spirale de argint de tip quasi-«suedez», comune în Dacia pe vremea lui Burebista, căci altfel el ar fi trebuit să puie explicarea brățărilor tip «hannoveran» pe o bază cu mult mai largă și mai justă. In adevăr brățările cu «capete de șerpi», atât simple, deschise, cât și unispirale, ori mai ales plurispirale, sunt caracteristice în Dacia sec. I a. Chr. și I p. Chr. Născute aici pe o bază străveche (brățara plurispirală din vârsta bronzului), dar cu admiterea elementului decorativ oriental, iranian, al protomelor de animale [4]), aceste brățări au trebuit, firește, să fie transmise și Germanilor, încă din sec. I p. Chr., pe calea obicinuită încă din bronzul IV, a raporturilor comerciale geto-germanice, adică prin Moravia și Boemia, unde după alungarea Boiilor celți se așezaseră neamuri *suebice*. — De sigur, tipul brățărilor spirale — de inspirație decorativă iraniano-orientală — cu capete de șerpi, nu e în La Tène III exclusiv dacic [5]) și am rele-

---

1) *O. c.*, p. 162.

2) *Ibid.*, p. 163.

3) Vezi expunerea amănunțită tipologico-istorică la Kossinna, *o. c.*, p. 163—166.

4) Pentru ornamentarea prin imprimarea de tipare de palmete, tot greco-scythică, pe capetele lățite ale brățărilor, cf. mai sus, p. 547.

5) Țin însă aici să notez că brățările spirale La Tène dela *Ornavasso* lângă Lago Maggiore în Italia nordică (E. Bianchetti, *I sepolcreti di Ornavasso*, in *Atti della società di archeologia e belle arti per la provincia di Torino*, VI 1895, p. 35, cu pl. XII, fig. 1—3), numite de Bianchetti *serpentiformi* nu au protome de șerpi, ci cel mult «finiscono a coda di serpente», — pe când dimpotrivă la *Montefortino*, (Ed. Brizio, *Il sepolcreto gallico di Montefortino presso Arcevia*, in *Monumenti Antichi*, publ. de Lincei, Roma, 1901, pag. 121 sqq. și pl. III no. 5, cu pl. V no. 3), la V de Ancona, deci în legătură cu cultura Adriaticei și cea danubiană, avem

vat acest lucru mai sus, la p. 544. Dar poporul dela care Germanii îl puteau mai firesc împrumutà erau Dacii, vecinii Quazilor şi Marcomannilor, şi aliaţii naturali ai acestora împotriva Romanilor.

Dar arta figurată dacică nu se mărgineşte la chipurile de animale mai mult sau mai puţin stilizate, înainte de toate cu linii gravate, tinzând la geometrizarea figurii respective. Ci avem şi figura omenească, tratată fie în simplă gravură pe o foaie subţire de argint, fie în altorelief în metal mai massiv. — Două tendinţe îşi fac loc în această artă anthropomorfă. Una, în continuitate cu schematizarea geometrică hallstattiană, de caracter pur central-european, iar nu sudic, ne apare în fragmentul de aplică de argint pe un chimir lat de piele, cu două figuri omeneşti gravate naiv şi superficial, la *Cioara* în Alba-de-Jos (cf. mai sus, p. 531 sqq. şi fig. 366). Cealaltă dimpotrivă pleacă dela măştile şi capetele de oameni întrebuinţate ca elemente decorative, fie în metal (ca butoni de spede, discuri ornamentale, etc.), fie în teracotă, în tot La Tène-ul şi în special în III, dealtfel ca şi în primul secol al Imperiului. Iar această din urmă tendinţă nu e cumvà legată cu tradiţii mai vechi locale, ci e, limpede, o transpunere, cu mijloace naive, a elementelor zoomorfe şi anthropomorfe, elenistice, care pătrundeau acum de pretutindeni din Miazăzi [1]. Astfel fibula de argint de demult recunoscută ca ardeleană [2], păstrată în Muzeul Naţional dela Budapesta şi reprodusă şi de noi mai sus, p. 553 şi fig. 393, e o lucrare destul de rustică din La Tène-ul III getic, stând în perfectă legătură stilistică şi cronologică de o parte cu fibulele «cu scut» din tezaurele dela *Cerbel* ori dela *Şaeş* (cf. mai sus, p. 553), iar de alta, anthropomorf cu măştile umane [3]), ale căror continuări populare

adevăratele brăţări-spirale (datate în sec. IV—III a. Chr.: *l. c.* p. 105), cu ambele capete în chip de protome de şerpi, *foarte realist redate*, ca la brăţara de aur dela *Toteşti* în Haţeg, mai sus, p. 546. Brăţările spirale cu protome de şerpi, din Germania şi Suedia stau în legătură stilistică, prin geometrismul decoraţiei lor, nu cu Italia, ci cu Dacia, precum se poate imediat vedea din o comparare a figurilor dela noi, p. 547 sqq., cu cele dela Kossinna, *l. c.* De altă parte atât Déchelette cât şi Bianchetti, *l. c.* mai sus, p. 544, nota 1 şi urm., greşesc, când pun împreună toate aşà zisele brăţări spirale serpentiforme; *stilistic* avem familii şi specii perfect deosebite, iar ale noastre, din Dacia, şi cele din Germania stau în legătură cu Estul iranian, iar nu cu S ori V.

[1]) Cf. şi Reinecke, *Festschrift*, p. 87—89.

[2]) V. şi la Pulszky, *Magyarország Archaeologiája*, I, Budapest 1897, p. 229, fig. 79 cu p. 232; cf. *AÉ.* XI 1891, p. 438 şi 449: «din Ardeal».

[3]) Cf. d. p. discul dela *Horovič* în Boemia, la Déchelette, II 3, p. 1510; cf. şi p. 1539.

în teracotă le găsim în vremea romană de pildă la Pannonhalma în Ungaria [1]: în adevăr în Pannonia, La Tène-ul e aşă de persistent, prin elementele celtice rămase şi după romanizare, încât aici avem în sec. I şi II p. Chr. un adevărat muzeu de forme preromane, conservate autentic şi după venirea Romanilor; astfel d. p. bijuteriile găsite la *Tata* (brăţări cu «capete de şerpi» ori de sârmă multiplu învârtită, întocmai ca la Cerbel, Hetur, Marca, etc.) [2], ori colecţia de fibule, dela Ó-Szöny (*Bregetio*) [3], ori, mai ales, pietrele funerare din vremea dintâiu a Imperiului reprezentând localnici îmbrăcaţi încă în felul mai vechiu, La Tène III, preroman [4], — ne autoriză deplin a stabili şi legătura stilistică între masca umană de pe fibula cu scut «ardeleană» şi măştile de teracotă celto-romane din Pannonia.

Fireşte, ca şi în V, incapacitatea de exprimare a Geţilor în stil naturalist rămâne regula, iar cazuri ca acela dela *Cioara* ori cel cu «fibula ardeleană» sunt excepţiile. Stilul geometric, redus adesea la ultima expresie a unui zigzag pictat sau gravat, ori a unui listèl sculptat, e caracteristic şi pentru La Tène-ul dacic. Deaceea imitaţia monetelor greco-macedonene, cu chipuri omeneşti sau de animale, e şi la noi de o extremă barbarie, figurile fiind total desfiinţate prin reducerea lor la câtevà *linii* şi *puncte* reliefate, mai mult ori mai puţin decorative.

Figurinele de bronz, cu chip omenesc, ca aceea dela *Crăsani* (mai sus, p. 216, fig. 180, cu pag. 211), ori în chip de animale, — întrucât nu sunt iarăş schematizări lineare tăiate ca siluete într'o placă subţire (v. tot dela *Crăsani*, fig. 183, la p. 218), sunt astfel a se socotì în Dacia din La Tène sau ca lucrări *greceşti*, sau ca imitaţii târzii *scythice*, ori geto-scythice (cf. şi mai sus, expunerea din cap. I).

Ca şi la Celţi, *nu avem* nici *la Geţi reprezentări anthropomorfe ale divinităţii* în vremea fierului târziu. Dealtfel odată cu sfârşitul eneoliticului chiar informii menhiri, numai aproximativ cioplişi şi gravaţi în chip omenesc, dispar. Iar idolii de teracotă sunt tot o formă de gând

[1] V. com. lui V. Récsey, în *AÉ.* XX 1900, p. 269.

[2] Datate de Hampel în sec. II p. Chr., credem cu oarecare exagerare, şi reproduse în *AÉ.* XII 1892, p. 378, p. VII (cf. textul dela p. 375 sq.), — de comparat cu tezaurele ardelene din La Tène III, la Rómer, în *AÉ.* VI 1886, p. 385 sqq.

[3] Reprodusă şi de noi mai sus, p. 556, după Hampel, din *AÉ.* XIII 1893, p. 451, care iarăş o datează tot în prima vreme a Imperiului.

[4] V. la Pulszky, *Magyarország Arch.*, I, p. 234 sqq. cu p. 233 şi fig. 81 la p. 231, resp. fig. 82 la p. 234, şi bibl. cit. acolo.

plastic-religios a vremilor mai vechi. Și cum nu au statui de zei sau de oameni, tot așà *nu au nici temple*. Dacă au măcar *incinte* sacre, vom discută mai jos, când ne vom ocupà de monumentele getice de caracter religios. Reținem acum numai faptul că Dacii vor învăță a ciopli chipuri umane deabià după ce se vor fi așezat Romanii la noi [1]). Deaceea în sculpturile monumentului dela Adamclissi, nu putem găsi, cu toată bunăvoința, nimic ce să ne privească din punctul de vedere al începuturilor artistice daco-getice.

Lipsa aceasta de dominare plastică a materialului monumental (piatra, marmora, granitul, etc.) este mai ales limpede când examinăm marile construcții dacice din La Tène-ul III în munții Sebeșului: acele *castella* ridicate, fără îndoeală, cu mijloace bănești foarte respectabile și cu meșteri din bielșug, iar nu numai cu țărani neexperimentați,—și totuș lipsite nu numai de ornamentarea figurată, dar chiar de cea mai elementară decorație geometrică reliefată. Un simplu listèl la cheia de boltă dela poarta cetății *Muncelului* (pl. XXXV, fig. 2); profile de o simplicitate ca la lucrul în lemn, la capitèlele stâlpilor de trachyt porphyric care alcătuesc incinta rotundă dela aceeaș «grădiște»; nici un fel de canelare a coloanelor mari perfect rotunzite și lustruite, de acelaș material eruptiv, la aceeaș cetate; nici un fel de profil la scările palatelor-turnuri din cetatea dacică dela *Costești*, deși una din aceste scări monumentale, foarte îngrijit lucrată și excelent păstrată (cf. pl. XXVIII, fig. 2), are d. p. un jghiab de canalizare și parapete așà de exact ecuarisate, încât e clar că nu din neputință, ci din lipsă de simpatie — și de sigur și de tradiție — pentru partea decorativă, toate aceste lucrări în piatră sunt lipsite de orice fel de podoabă [2]).

In adevăr fiecare detaliu al tehnicei construcțiilor monumentale getice ne indică o nedibăcie în prelucrarea și folosirea materialului de piatră, analoagă cu aceea a vechilor Eleni în sec. VII a. Chr., când au început să traducă în piatră templele lor de bârne și cărămidă uscată la soare. De o legătură a materialului cu mortar de var, nici vorbă. Ca și la Celți pietrele sunt legate împreună prin crampoane și bârne lungi de lemn în interiorul construcției: v. detaliile încastrării acestor bârne în piatră, în fig. 323 sq. și pl. XXXII sq. A construi un soclu de

[1]) V. în privința sculpturii populare daco-romane, Pârvan, *Incep. vieții romane la Gurile Dunării*, cu ilustrații, București 1923, p. 215.

[2]) Pentru profilul naiv vertical pe unghiurile turnurilor, cf. mai sus, p. 468, și pl. XXIX fig. 1.

zid, pe o înălțime de 1—4 m., cu mai multe rânduri de blocuri suprapuse, alcătuind prin treptate retrageri o multiplă bază, solidă, pentru partea superioară a zidului, e un lucru pe care meșterii cetăților getice din Carpați îl practică suficient de sigur (cf. pl. XXXI—XXXIII). Dar a construi un contrafort e pentru ei lucru mai complicat; aici gândul primitiv, în lemn, se manifestă complet: întocmai cum, până astăzi, spre a susține un teren abrupt ori moale, se bat unul lângă altul mari piloți cât mai adânc în pământ, așà vedem susținute spre vale zidurile ori escarpamentul cetăților getice din La Tène cu grupe de coloane de piatră așezate unele lângă altele în picioare, întocmai ca piloții de lemn. Dar mai mult decât atât: nu numai contraforții, ci chiar nucleul zidurilor e alcătuit pe alocurea (cf. pl. XXXIII, fig. 2) de astfel de tamburi de coloane puși în picioare ca niște șarampoi.

Necunoscând arta de a zidi cu mortar Geții nu pot da zidurilor cetăților lor o consistență mai respectabilă. Clădind numai soclul din blocuri de piatră și și acestea prinse doar cu lemne (iar nu ca în sistemul elenic cu puternice crampoane metalice, fixate cu plumb), și ridicând adevărata întăritură, deasupra bazei de piatră, doar în cărămizi uscate la soare (ca în Mesopotamia, ori, mai ales ca în Pelopones, în vremea archaică greacă: pietre la bază, cărămizi uscate la soare, deasupra, ca zid propriu zis), oricât de mare ar fi grosimea zidurilor, ele nu pot suportà un atac prea violent, cu mijloacele perfecționate mecanice de care dispuneau Romanii. Și chiar fără nici un atac, atari cetăți nu puteau durà prea mult în clima umedă a Daciei muntoase și păduroase. De altă parte nici de o desvoltare a stilului monumental în ce privește locuințele și palatele nu poate fi vorba în aceste condiții. Este clar că *turnurile* din interiorul cetății dela *Costești*, ridicate exact la fel ca și cele ale incintei sunt chiar «palatul».

Dacă acum la *Grădiștea Muncelului* se constată în partea de jos a cetății construcții cu mortar, după maniera romană (și e probabil să se găsească astfel de construcții și la *Piatra Roșie* ori în alte locuri), e că Dacii făcând cunoștința directă cu civilizația romană și chemând la ei meșteri romani, poate încă de sub *Cotiso* și *Dicomes*, în a doua jumătate a sec. I a. Chr., tehnica romană se încetățenește și la noi. Dar dacă e vorba de arta de a clădi pur getică, e clar că trebuie să ne oprim la exemplele încă necontaminate de influențe sudice, așà cum e burgul dela *Costești* (cf. și cele expuse mai sus, p. 472—482).

Să trecem dară — în așteptarea săpăturilor viitoare, care ne rezervă nenumărate alte detalii [1]) — la descrierea mormintelor din La Tène-ul getic.

Dela început trebuie să distingem *mormintele* pur *celtice*, ca la *Balsa*, la *Apahida*, la *Gyoma*, la *Gruia*, de mormintele propriu zis *getice*, în special din preajma așezărilor omenești statornice, cercetate mai ales în chip amănunțit în câmpia munteană, la *Crăsani*, la *Piscul Coconilor*, la *Tinosul*, la *Mănăstirea*, la *Zimnicea*, etc.

Deși La Tène-ul I nu e necunoscut în Dacia (cf. mai sus, p. 460 sqq.), nu avem nici un mormânt sistematic cercetat și descris aparținând acestei vremi. Lucrul este regretabil deoarece ar fi interesant de știut, pentru ritul îmmormântării, dacă Celții rezistă, cum rezistaseră Scythii, ritului local, vechiu getic, al incinerării, continuând a-și inhumà morții după tradiția lor națională, ori cumvà, trec numaidecât la ritul getic al arderei morților.

Fapt e că mormintele celtice bine determinate ca din La Tène II, fie la Balsa, Apahida ori Gyoma la R de Tisa, fie la Hódságh în V Tisei (Bacica) sunt toate de *incinerare*. Inventarul lor e compus, întocmai ca și în Pannonia (cf. fig. 462), din *urna funerară*, cu cel puțin alte două vase: cupa și bolul, ori cupa și ceașca, și apoi armele, de multe ori îndoite ori frânte ritual, și puține obiecte de podoabă ori ustensile de toaletă.

Roska [2]) revizuind la fața locului împrejurările în care se descopereau mereu obiecte La Tène la *Balsa* în Szabolcs, a avut ocazia să sape în 1903 sistematic două morminte din necropola celtică deacolo. Unul erà destul de banal, cu un inventar sărac, de vase accesorii pe lângă urna funerară, și câteva obiecte de fier; celălalt mormânt însă erà deosebit de interesant conservând încă ritul îngropării cu carul de luptă; deși ars, mortul deaici fusese îngropat, după vechea tradiție celtică în carul său (nefiind inhumație, i s'au dat numai roatele), — cu spada, lancea, scutul, cuțitul de luptă, foarfecele, vasele rituale, toate trebuitoare pentru continuarea întocmai în lumea cealaltă a vieții sale de războinic din lumea deaici.

[1]) Sperăm ca până la o nouă ediție a cărții de față publicarea rezultatelor săpăturilor ce se întreprind acum, ori le vom pornì cât de curând, să fie destul de înaintată, pentru a puteà da și *planuri* și *secțiuni* amănunțite ale *fortificațiilor* ori *locuințelor* getice din Munții Sebeșului, dela Odorheiu, dela Turda, etc.

[2]) In *Dolgozatok*, VI 1915, p. 18 sqq.

Kovács [1]) săpând necropola celtică dela Apahida a constatat o serie de tradiții funerare, care, privind tot La Tène-ul II și tot ritul incinerării, merită o atenție deosebită pentru noutatea și preciziunea lor. Intre cele 21 de morminte Kovács a găsit 6 bănci de piatră, lungi, în medie, de 2,50 m. și late de 1 m., formate dintr'o îngrămădire de bolovani destul de mici, probabil pietre de râu, și pe care el le-a datat pe bază stratigrafică drept contemporane cu mormintele La Tène, și le-a explicat, foarte drept, ca *mese* de incinerare a cadavrelor. In adevăr, s'au găsit printre pietre nu numai resturi de cărbuni de lemn, dar și rămășițe de oseminte: fie chiar pe aceste mese, fie căzute alăturea, necomplet arse.

Fig. 462. Inventarul unui mormânt celtic de lângă *Scarbantia* in Pannonia, *in situ*, după Paúr I. în *AÉ.* VI 1886, p. 103.

In ce privește însăși mormintele, întocmai ca și la Oedenburg *(Scarbantia)* in valea Dunării de Sus pannonice [2]) (cf. fig. 462), ori ca la *Balsa* pe Tisa [3]) (cf. fig. 360), oasele calcinate, cu resturile omenești incinerate, nu au fost așezate *în urne*, ci *lângă* urnele funerare. Ca și la Balsa, tot așà și la *Apahida* s'au găsit împreună cu osemintele omenești și oase de animale. Kovács a observat că aceste resturi de animale nu poartă niciodată urme de calcinare și că uneori au fost găsite *in cratițe*. Nimic mai natural: întocmai cum se dădeau mortului armele și podoabele sale, i se puneà în mormânt și băutură și de mâncare [4]). Archeologii

[1]) In *Dolgozatok*, II 1911, p. 1 sqq. Primele descoperiri au fost făcute de E. Orosz in a. 1900 și o notiță despre rezultate, cu datarea în sec. IV—II a. Chr., publicată în *AÉ.* XXI 1901, p. 288; cf. și Kovács în *Dolgozatok*, *l. c.*, p. 3 și nota 2.

[2]) I. Paúr, în *AÉ.*, VI 1886, p. 103.

[3]) Roska, în *Dolgozatok*, VI 1915, p. 25 sqq.; cf. în special fig. 8, reprodusă și de noi.

[4]) Cf. și Déchelette, II 3, p. 1027.

francezi au făcut *menu*-ul complet al războinicilor celți, îngropați în Gallia cu cantități enorme de provizii pentru viața din lumea cealaltă [1]), reconstituind după oase speciile de animale preferite în gastronomia vestică. Archeologii noștri, nu mai puțin, și-au luat și ei această osteneală, așă că putem adăugă aici și respectivele amănunte de rit funerar celtic din Dacia. In adevăr, în mormântul no. 1 dela *Apahida* o cratiță conțineà scheletul unei găini și al unui *spalax* [2]); în mormântul no. 4, oase de porc și de găină — evident, necalcinate; în mormântul no. 5, oase de porc; în mormântul no. 6, o cratiță cu oase de puiu și oase de alte animale; în mormântul no. 7, o cratiță cu oase de porc și o urnă cu oase de *spalax*: Kovács trage concluzia, din găsirea celor doi spalax în urnă, că în La Tène aceste mici bestii și-ar fi avut locul lor lângă om, la vatră. La fel în cele mai multe din mormintele următoare până la 21: oase de porc și de puiu; în mormântul no. 10 însă părți dintr'un cap de mistreț (ca și în mormântul no. 2 dela *Balța*); iar în mormântul no. 12, de copil mic, un os de picior de porc.—E interesant că întocmai ca în Gallia, mai ales porcul, mistrețul și păsările sunt preferate de Celți, iar nu boul.—Spre deosebire însă de Gallia, mormintele noastre celtice sunt sărace în inventar mai prețios.

Faptul că încă din La Tène II Celții din Dacia practică exclusiv incinerarea se datorește de sigur în primul rând mediului getic, adept vechiu al incinerării; Geții, întocmai ca Germanii La Tène-ului în regiunile celtice din V, vecine cu ei, fiind practicanți, încă din bronz, ai arderii cadavrelor, modificaseră și ritualul celtic, înclinat în La Tène-ul I pretutindeni și quasi-exclusiv spre inhumare.

Necropola dela *Apahida* ne arată, de altă parte, că, cel puțin pentru această regiune (cf. și vecinul mormânt La Tène dela *Jucul de Sus*: fig. 367) [3]), forma mormintelor e cea *plată*, colectivă, iar nu *tumulară* și singuratecă; groapa are forma unui puț, adesea în formă de *dolium* și pietrele de ocrotire ale resturilor mortului și ofrandelor sunt o excepție (d. p. morm. no. 9), iar nu regula.—De obiceiu mormântul e la 80—110 cm. dela fața pământului, câteodată însă și mai superficial decât atâta.

[1]) Războinicul celt dela Châlons nu numai căpătase în mormânt bogate și delicate provizii, dar lângă groapa lui i se dăduse ca aprovizionare pentru mai târziu, într'o groapă specială, un mistreț întreg (Déchelette, II 3, p. 1027).

[2]) Natural șobolanul respectiv murise în cratiță *post festum*, — iar nu, cumva, fusese dat ca aliment.

[3]) E. Orosz, în *AÉ*. XXXII, 1912, p. 171 sq.

Dacă mormintele *celtice* săpate sistematic în Ardeal sunt așà de sărace, precum le-am descris, apoi nici cele *getice* cercetate în câmpia munteană nu sunt mai bogate. Aici legătura culturală se face dealtfel cu primitivismul quasi-neolitic: urnele însăși sunt de veche tradiție locală, lucrate fără roată, cu mănuși minuscule și multiple, ori cu simple proeminențe. Ca în mormintele din vârsta bronzului ultim dela *Bandul de Câmpie* [1]), așà și la *Crăsani*, *Tinosul* ori *Zimnicea*, în afară de urna funerară, și eventual de alte vase mai mici, mormintele din preajma locuințelor nu conțin nimic mai de preț: podoabe de metal, arme, etc.— E drept că Bolliac descriind *câmpul de urne* dela *Zimnicea*, povestește că ar fi găsit în unele urne «și obiecte de podoabă femeiești, adică un colier de electrum sdrobit, o brățară de electrum în trei bucăți diformate oarecum de foc, dar conservându-și încă toată cizelura în linii și în torde cu totul în modul bijutăriei numită celtă. . .» [2]). Dar descrierea necropolei, cu *urne* băgate una în alta, până la repetarea de *cinci* ori a acestei operații, e suspectă. Rămâne ca fapt pozitiv doar ritul incinerării într'un «câmp de urne», ceeace însă e comun în bronzul ultim getic, și menționarea unui singur fragment de fier «într'o urnă», posibil însă — din nenorocire — rătăcit acolo din vreun strat superior. Cât privește «celtismul» ornamentării prin torsiune, el iarăș nu ne poate ajutà la datare, fiind o iluzie a vremii lui Bolliac.

Spre deosebire de mormintele *tumulare* hallstattiene, ca la Scorțaru ori Bălănoaia, mormintele La Tène constatate până acum în Câmpia Munteană sunt, ca și în Ardeal [3]), *plate*; un exemplu deosebit de caracteristic, pentrucă reprezintă o facies sudvestică, quasi-hallstattiană, e acela dela *Gruia* în Mehedinți. Mormântul, ori, mai probabil, mormintele dela Gruia au cuprins în mari urne de tip Donja Dolina (din care ni s'a păstrat complet numai una) cenușa mortului, căreia i-au fost adăugate: ca la Hódságh: *spede* și *lănci* La Tène, precum și podoabele de corp [4]) oarecum indispensabile: torques și brățări, resp. fibule (de tip vechiu, în arc).

[1]) Kovács, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 268 sqq. și 391 sqq.

[2]) *Trompeta Carpaților* pe a. 1872, no. 1010.

[3]) Cf. d. p. mormintele plate, scobite în formă de ceaun, ca la *Mojna* în Târnava-Mare, la Gooss, *Skizzen*, în *ASL*. XIV 1877, p. 162.

[4]) Ca și la *Apahida*, de unde avem deasemenea, alăturea de arme, încă și podoabe de corp.

Deasemenea nu avem tumuli din La Tène nici la *Zimnicea*, *Tinosul*, *Mănăstirea*, *Piscul Coconilor* ori *Crăsani*. Cei câțiva tumuli de lângă Crăsani, din care doi au fost săpați de d-l Andrieșescu — fără a găsi ceva caracteristic — nu par a avea nimic deaface cu epoca La Tène. Mormintele săpate de R. Vulpe la Piscul Coconilor și de R. și E. Vulpe la Tinosul, sunt simple gropi, asemănătoare cu cele de bucate ori încă mai strâmte, adânci în medie de 1 m. sub nivelul culturii contemporane, mai ales La Tène III, și sunt, fără excepție, *lipsite de arme*: e populația pacinică rurală a Daciei, se pare, fără pretenții eroice chiar după trecerea din viața aceasta la Zalmoxis.

O necropolă de câteva sute de *tumuli*, aparținând, după câte putem înțelege din vagile informații ce avem până acum asupra ei [1]), La Tène-ului III 2 (sec. I p. Chr.) și primului veac roman al Daciei (sec. II), e aceea dela *Cașolț* în Sibiiu, vrednică de a fi cercetată la fața locului prin săpături sistematice. Gooss descrie astfel elementele rituale ale necropolei: în fiecare movilă, o vatră de incinerare pe terenul netezit artificial; cenușa e îmmormântată *fie liber*, fie într'o *urnă*; în ultimul caz urna e acoperită și împrejurul ei sunt așezate în cerc vase mai mici, ulcèle, cești, cupe și cratițe; vasele de pastă sură, cu pereții groși, au o formă sveltă (probabil, zicem noi, e La Tène III) și în special cupele «in chip de trepied» amintesc influența romană; marfa autentic romană — chiar terra sigillata — nu lipsește. Monete, până la Antoninus Pius, datează așezarea ca termen *ultim*. Gooss observă exact că ritul de îmmormântare dela *Cașolț* e curat dacic, iar nu roman și exprimă ipoteza că necropola a aparținut *Burilor* așezați de Ptolemaeus în această regiune (cf. la noi mai sus, p. 223, nota 3, și p. 249). Gooss uită însă să înșire obiectele absolut caracteristice pomenite de Kenner, după Ackner, ca găsite — sigur — în această necropolă: sunt anume *inele și brățări spirale cu capete de șerpi*, caracteristice de o parte pentru influența iraniană în Dacia, încă din hallstatt, de alta, ca vreme clasică a apariției lor în massă, pentru La Tène III (v. și mai sus, p. 544 sqq. și p. 621, și mai jos, p. 640 sq.).

Interesantă e în Câmpia munteană întrebuințarea, foarte frecventă, *a amforelor grecești ca urne funerare*, dealtfel ca și în Rusia sudică [2]). Astfel, am relevat mai sus, în cap. IV, p. 185 sq., că numai la *Crăsani*

---

[1]) Cf. Kenner în *A. Oe. Gq.*, XXIV 400, cu Gooss, in *ASL.*, XIV 1877, p. 161.
[2]) Cf. Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, p. 309, fig. 103.

avem documentată această practică cel puțin în două locuri, dacă nu chiar în trei, și anume, în al treilea loc având probabil un mormânt colectiv, familiar, ca în Rusia sudică. O practică analoagă postulăm și pentru *Poiana*, pe Siret, unde încă din La Tène I, de fapt la noi dela finele hallstattului (înainte de 300), Grecii aduceau produsele lor la Geții din Moldova: immormântări de incinerare in amfore *thasiene*. Iar descoperirea de lângă *Suceava* în Bucovina, «la capătul dealului tătăresc»[1]), unde printre cioburi, evident celtice, vedem apărând și o amforă de factură grecească, în chip destul de izolat și neașteptat, ne-ar îndemnă a atribui tot întrebuințării ca urnă funerară, conservarea până la noi a acestui vas sudic.

Reinecke observase că din Franța de N și până în părțile Budapestei, încă din La Tène I («B»=400—300 a. Chr.) mormintele tumulare încep să cedeze pasul celor plate, cu excepții însă de caracter regional[2]), de sigur pe bază etnică diferită, și că podoabele devin mai urîte ca în perioada precedentă. In La Tène II («C»=300—100 a. Chr.) formele de civilizație La Tène «nach Art der Materialien der süddeutschen Zone» se întind până în Bucovina, la *Ștefanovca* pe Nistru, și în Moldova, de unde Reinecke cunoaște o sabie din La Tène II, iar în vechiul centru geto-scythic ardelean dela *Aiud* mormintele de incinerare din acest timp sunt numeroase, deși, e drept, cu un inventar La Tène destul de sărac[3]). Totuș *inhumarea* e încă generală din Gallia până în Pannonia. Celții își îngroapă morții în mari cimitire colective. Dimpotrivă la Rin, din cauza infiltrărilor germane[4]), *în Ardeal și în Țara Românească, potrivit străvechei tradiții getice*, ritul incinerării e general[5]). Interesant e însă că și pe Sava la vale, unde avem grupurile sudice (Taurisci—Scordisci) ale Celților orientali, mormintele de incinerare sunt frecvente în ambele ultime perioade La Tène[6]). De fapt însă incinerarea nu va deveni generală la Dunărea mijlocie decât în

[1]) *Jahrb. des Bukov. Landesmuseums* pe 1899, p. 112 sq.

[2]) *Festschrift*, p. 59 sqq.

[3]) *Ibid.*, p. 64, cu Herepey, *Alsófehér Vármegye Monografiája*, II 1, Aiud, 1901, planșele.

[4]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1013 sq.

[5]) Reinecke, *l. c.*, p. 64; cu Déchelette, II 3, p. 1012 sqq., pentru Vest.

[6]) Reinecke, *l. c.*, p. 65. Din Croația și Bosnia el nu poate preciză nimic, deoarece caută La Tène *curat*, ceeace in aceste regiuni lipsește. Cf. însă observațiile exacte dela p. 70 sq.

La Tène III («D»=100—1 a. Chr.): «poate în legătură cu coborîrea Germanilor» din N, «poate cu alte motive» [1]). De fapt însă Reinecke uită că în La Tène III Geții din Carpați, cu vechiul lor rit al incinerării cuceresc tot V celtic până în Boemia și Noricum: Dunărea mijlocie devine o proprietate getică. Acèst motiv, și nu coborîrea Germanilor, mult mai târzie, trebuie — cel puțin ca probabilitate — pus la baza schimbării ritului funerar din părțile Pannoniei, Dalmației estice și Moesiei.

Rezumând: La Tène-ul getic e, din punctul de vedere al ritului funerar, o continuare a bronzului IV local, cu incinerarea ca regulă generală. Incidentul scythic, cu ritul inhumării nu a exercitat vreo influență asupra cultului morților în Dacia. De altă parte Celții, cari aveau tot ritul inhumării, nu și-l păstrează în Dacia. Dacă ei îl părăsiseră încă înainte de a sosi la noi, în contactul cu Germanii, ori s'au adaptat de-abià la noi, nu se poate hotărî cu perfectă siguranță. Cum însă pe Dunărea de mijloc ei mai păstrează acest rit până în La Tène-ul III, deși împrejurările erau aceleași ca în Dacia în ce privește distanța de neamurile germanice și raporturile cu ele, e probabil că Celții au trecut la ritul incinerării în părțile noastre și chiar la Dunărea mijlocie, în primul rând sub influența getică.

Ca atâtea alte popoare indoeuropene Geții cultivau și ei ritul barbar al jertfirii femeii la mormântul bărbatului (cf. mai sus, p. 147, știrile autorilor antici, în această privință). In vreme ce însă din V celtic avem și dovezi archeologice — în morminte — de existența acestui rit la Celto-Germani [2]), nici una din necropolele dela noi nu ne-a dat — cel puțin până acum — dovezi sigure de practica acestor sacrificii umane la Geții din La Tène. Trebuie să adăugăm însă că aceste dovezi sunt în cazul Geților aproape cu neputință de obținut. In adevăr, fie la Scythi, fie la Celți, scheletele inhumate, păstrate adesea perfect până azi, ne dau putința unei reconstituiri a tragediei îngropării șefului (cu soția și slugile ucise, atunci chiar, la mormânt) până în cele mai grozave amănunte: d. p. soția așezată deasupra soțului în atitudinea îmbrățișării, sau invers; dar la Geții cari ard cadavrele nu rămâne decât eventuala amestecare prea ciudată a inventarului masculin (arme și podoabe) cu cel feminin (podoabe) în unul și acelaș morman de oase ori în aceeaș

[1]) *Ibid.*, p. 68—69.
[2]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1075 cu p. 1035 sq. și 1013.

urnă, ca singură posibilitate şi nu întotdeauna sigură, de restabilire a faptelor.

O singură observare înainte de a încheià acest paragraf: *conservarea ceramicei archaice, quasi-neolitice*, în ritul îmmormântării la Geţii noştri [1]), nu poate fi fără o însemnătate simbolică: întocmai cum şi la noi, ca şi în V şi pretutindeni pe glob [2]), se constată adesea în inventarul mormintelor din vârsta fierului prezenţa securilor de piatră lustruită, de obiceiu rupte, iar nu întregi, ca o supravieţuire a străvechilor superstiţii în legătură cu cultul trăsnetului şi reprezentarea lui plastică, *securea dublă* [3]), — la fel, deosebirea de rit funerar între Geţi şi vecinii lor atât spre E cât şi spre V trebuise să-i îndemne a considerà drept *impure* acele urne de modă nouă, celtică, precum considerase probabil pe vremuri situlele şi cistele de metal importate din V ca improprii pentru a fi utilizate drept receptacul funebru. Conservarea tradiţionalistă a străvechilor credinţe pricinuià — ca de obiceiu în omenire — şi conservarea formelor materiale în care vechiul rit se practicase după formule immutabile. Ori aceea ce erà în a doua vârstă a fierului în adevăr caracteristic ca tradiţionalism local, erà *modelarea încă fără roată* a vaselor de pământ, după modèlele quasi-neolitice, alăturea de fabricarea pe roată — acum foarte larg răspândită în toată Dacia — a vaselor de tip nou, celtic. Evident o îmmormântare getică «drept-credincioasă» trebuià făcută prin aşezarea cenuşei mortului într'o urnă de tip vechiu. Acest fenomen de archaism cultural în mijlocul unor prefaceri oarecum revoluţionare e cunoscut şi din alte părţi ale Europei La Tène-ului III [4]). Dar împrejurările în care el se manifestă sunt simţitor deosebite: barbari nordici, primitivi, venetici în regiuni sudice, civilizate, conservă încă tradiţiile lor deacasă. Am notat lucrul aici, spre a se evità orice confuzie.

Să trecem acum la *religia getică*, atât cât ne apare din resturile archeologice găsite până acum, fie în aşezări, fie în morminte.

---

[1]) Vorbim de generalitatea cazurilor, căci, altfel, am notat şi mai sus, p. 630 sq., că amforele greceşti serviau şi ele de multe ori ca urne funerare.

[2]) Cf. la Déchelette, *o. c.*, vol. I, p. 10 cu vol. II 3, p. 1042.

[3]) Notez aici că printre descoperirile istoric-culturale cele mai interesante făcute de noi la *Histria* sunt acelea din vechiul oraş civil grec, unde cultura La Tène thracică se amestecă în acelaş strat cu cea grecească şi unde fragmente de securi de piatră lustruită se găsesc la un loc cu cioburi elenistice.

[4]) Cf. Reinecke, *Festschrift*, p. 65.

In legătură nemijlocită de idei cu mormintele getice din La Tène, se impune să considerăm un moment, înainte de a vorbi de elementul pur divin, o serie de construcții enigmatice descoperite, iarăș, în burgurile dace de pe Munții Sebeșului. E vorba de «cercul» de lespezi de andesit, excelent profilate, aflător la poalele *Grădiștei Muncelului*, imediat în afara zidurilor, spre E de castel, și de «*alinierile*» de tambure de calcar, în chipul unor mici baze rotunde pe terase largi, excavate ad-hoc din masivul pietros la poalele cetății dela *Costești*, iarăș imediat sub «acropole».

Se știe că în întreaga Europă incintele rotunde de piatră fie înlăuntrul tumulilor funerari, fie pe din afară, alcătuindu-le soclu, ca în Etruria, sunt absolut comune atât în vremea bronzului cât mai ales în hallstatt [1]. Cercul de blocuri paralelipipedice de andesit dela Grădiștea Muncelului e *dublu:* pe din afară un rând de blocuri late și groase, cu partea superioară lucrată în plan puțin înclinat spre exterior în chip de scurgere de coperiș; fără a fi prinse, fie cu crampoane fie cu mortar, aceste blocuri sunt totuș bine alăturate unele de altele, iar mărimea lor este uniformă; dimpotrivă blocurile care le căptușesc pe dinlăuntru, alcătuind frontul interior al cercului, sunt lungi și subțiri, ca niște stâlpi, *sunt așezate spațiat* și fiecare al *șaptelea* bloc e mai lat decât cele șase intermediare, ceeace, firește, trebuie să aibă un înțeles simbolic, întrucât practic nu-i vedem nici unul. Inălțimea «zidului» acestuia circular nu e mai mare ca 1 m., ba chiar blocurile externe sunt încă mai scunde. «Zidul» nu e consolidat la bază în vreun chip mai sistematic, așà că o parte a incintei s'a și ruinat. O chestiune importantă e aceea a capetelor stâlpilor interiori: după fragmente găsite în apropiere, de acelaș material și de aceleași dimensiuni și care se potrivesc drept coronament, ar urmà că partea lor superioară a fost multiplu profilată în chip de capitel; astăzi însă toți acești stâlpi sunt decapitați, după cum se vede în pl. XXXV, fig. 1. Diametrul cercului e de 30 m., grosimea «zidului» de 43 cm. [2]). Vandalismul exercitat asupra acestei construcții e vechiu: la 1851 stâlpii interiori erau desemnați de Neigebaur cu partea de sus... rotundă [3]). Deci el nu mai găsise nici unul întreg, cu capitelul terminat în attică, iar nu în arc. Dealtfel și marele vas de dacit porphyric [4]), explicat de Ackner drept o «Badewanne» erà încă din 1838 sfărâmat în

[1]) Cf. expunerea dela Déchelette, *o. c.*, II 2, p. 635 sqq.

[2]) După Fináły, în *AÉ.* XXXVI 1916, p. 38.

[3]) Vezi la Fináły, *l. c.*, p. 27, fig. 3.

[4]) *Ibid.*, p. 38, fig. 9.

bucăți: «doch, ewig Schade! vom Zerstörungsgeiste blieb auch sie nicht unverschont. Zerstreuet liegen von ihr grosse Stücke abgeschlagen umher»[1]).

Un sondaj făcut de Teodorescu în mijlocul acestei construcții circulare n'a dat de nimic caracteristic. Rezultatul acesta negativ nu este însă hotăritor, deoarece nu s'a pătruns până la adâncimea maximă, cerută de împrejurări și nici nu s'a cercetat întreaga suprafață încercuită. Fapt e, în orice caz, că deocamdată această clădire rămâne, după cum s'a exprimat și Finály, «enigmatică»[2]). *Caracterul ei religios este totuș pentru noi neîndoelnic:* fie că ar fi vorba de o incintă sacră, pentru un cult divin, ceeace ni se pare mai puțin probabil și mai mult o transpunere în vârsta a II-a a fierului a teoriilor solare cu care unii învățați au căutat să explice *cromlech*-urile și *alinierile* megalithice[3]), — fie că, după cum înclinăm a crede, e mai de grabă vorba de un *monument funerar*, în legătură cu întreaga tradiție a bronzului și a hallstattului grec și italic, ba chiar african, britannic și scandinav[4]).

Accea ce, mai ales, ne îndeamnă a explică monumentul rotund dela Grădiștea Muncelului drept o construcție de caracter funerar, e așezarea ei în afara zidurilor cetății — ceeace ar fi ciudat și rar pentru *unicul* templu al cetății, — e, apoi, asemănarea, până la identitate, cu monumentele analoage hallstattiene, *cu* sau *fără* mormânt interior din Italia, ca și din alte părți[5]). Cred chiar necesar, în această direcție, să citez câteva observații caracteristice din expunerea lui Déchelette asupra acestor monumente din prima vârstă a fierului: «La masse tumulaire renferme communément des tessons de poterie (găsite și în «circul» dela Grădiște, cu prilejul sondagiilor lui Teodorescu) et des objets divers brisés, pouvant provenir d'offrandes rituelles ou de repas funèbres. Dans un grand nombre de régions elle recouvre souvent *des cordons circulaires composés de blocs plantés dans le sol. Les pierres de ces enceintes* — improprement désignées sous le nom de cromlechs — *peuvent être espacées ou jointives* (ambele cazuri în una și aceeaș incintă dela Grădiște)... Sans doute les constructeurs ont pu être amenés à

[1]) *Ibid.*, p. 19 sqq.; textul citat la p. 22.

[2]) «Talány», *l. c.*, p. 39.

[3]) Cf. Déchelette, *o. c.*, I, p. 447 și II 1, p. 417 sq.: incintele *circulare*, după imaginea soarelui!

[4]) «Les mêmes cercles apparaissent souvent autour des tumulus de l'Algérie, des Iles Britanniques et de la Scandinavie»: Déchelette, *l. c.*, p. 446, — cu bibliografia.

[5]) Cf. expunerea lui Déchelette, *o. c.*, II 2, p. 635 sqq.

leur assigner (aux enceintes) une fonction architectonique semblable à celle de la κρηπίς des tertres funéraires de la Grèce asiatique et continentale. Mais elles devaient représenter primitivement et elles ont conservé longtemps une signification rituelle et symbolique (lucru pe care noi l-am dedus mai sus și din numărul 7 pe baza căruia sunt grupați stâlpii din interior ai incintei dela Grădiște)»[1]). La Mycene, la Locmariaquer, ori la Vetulonia, avem deopotrivă incinte de pietre așezate în cerc și în picioare. «A Vetulonia, des cercles formés de dalles jointives ont succédé aux cercles en pierres brutes espacées. La célèbre *tomba del Duce*...était entourée d'un cordon circulaire de 17 mètres de diamètre. Les pierres plates qui le composaient, posées debout et *presque* jointives (dar nu lipite), s'enfonçaient dans la terre à 0 m. 60»[2]). Europa centrală cunoaște și ea tot așà de bine incintele «peritumulare». A constatà în Dacia astfel de construcții e foarte natural. Din Bavaria și până în Grecia, trecând prin Thracia, ele sunt bine cunoscute. In Attica secolului VII—VI a. Chr. constatăm obiceiul ca *nobilii* să-și îngroape morții «în mari movile înconjurate, ca și acelea din Burgundia, cu cercuri de pietre puse în picioare» și Déchelette face observația foarte dreaptă că năvălirea doriană a adus în Grecia o sumă de obiceiuri central- și vesteuropene[3]).

Este acum incinta dela Grădiștea Muncelului hallstattiană? Adică, din aceeaș vreme cu cele din Etruria și din Attica? Deci o dovadă în plus de legăturile Daciei fie cu lumea villanoviană-etruscă, fie cu cea elenică? Nimic nu s'ar opune, principiar și chiar pe bază de fapte archeologice, la o atare ipoteză, dacă ne gândim că pe așezarea din jurul Grădiștei Muncelului s'au găsit și resturi din vârsta bronzului. Mai mult chiar: splendoarea bronzului IV dacic, cu marea bogăție a locuitorilor Daciei în acel timp, cu înflorirea «feudalității» de șefi locali, bine documentată prin numeroase dovezi, cum am arătat în amănunte în partea I a capitolului de față, ne-ar îndemnà chiar să punem cu oarecare sorți de probabilitate cercul funerar dela Grădiște în bronzul IV getic. Firește nu în hallstattul «scythic», deoarece în această vreme Dacia e turburată în evoluția ei naturală și e și mult sărăcită din cauza năvălirilor.

Totuș technica lucrării rocelor eruptive într'un chip așà de desăvârșit — pare că ne-am aflà în Egipt, — mediul cu precădere La Tène din cetate, raportul evident pe care trebuie să-l stabilim, chiar fără voia

[1]) *Ibid.*, p. 634 sqq.
[2]) Déchelette II 2, p. 636.
[3]) *Ibid.*, p. 637.

noastră, între *burgul La Tène* și incinta dela Răsăritul lui, așezată pe o *terasă* artificială contemporană cu celelalte pe care s'a clădit cetatea, ne îndeamnă a dată și incinta funerară tot în La Tène, iar nu în hallstattul I (bronz IV), ori cumvà în hallstattul II.

Incă mai enigmatice decât incinta dela Muncel sunt însă *alinierile dela Costești* (cf. pl. XLI sq.). Europa neoliticului, bronzului și hallstattului cunoaște alinierile *rectilinii* mai ales în legătură cu construcțiile megalitice ori cu tumulii funerari [1]. Dar nicăiri în La Tène — și Costeștii, ca și Grădiștea Muncelului, aparțin prin acropolea lor La Tène-ului — nu constatăm atari construcții. Mai mult, alinierile dela Costești — s'au desgropat până acum pe terasa artificială de sub burg vreo patru grupe — compuse din blocuri *circulare* de calcar în forma unor tambure de coloane, dar foarte scunde (doar de câțiva decimetri înălțime) — alcătuesc adevărate repetiri ale vestitelor alinieri din Bretania. Ca și acolo, avem grupe de mai multe șiruri (4—5), dispuse pe un plan dreptunghiular, pe mari suprafețe, *dar fără nici un alt semn, construcție, ori rest religios de cult, ori de ce fel ar fi el.* Pe suprafața aplanată, adesea chiar prin spargerea stâncei — deci cu mari osteneli — vedem pur și simplu așezate pe pământ, în raportul geometric arătat, fără nici un fel de consolidare, pietrele rotunde ca niște mici mese de sacrificiu.

Pluralitatea acestor construcții exclude, încă mai mult ca la Grădiștea Muncelului, unde nu avem decât *o* construcție, ideea de templu, pe care, ca și acolo, o mai exclude și așezarea *în afara zidurilor* pe o terasă inferioară, oarecum ne-apărată ori, în orice caz, slab apărată. Dar aceeaș pluralitate suggerează aici o idee nouă: fie că aceste alinieri sunt monumente *de cult al zeilor*, fie că ele sunt monumente de *cult al morților*, ele au fost construite în chip deosebit: unele mai mari și arătoase, altele mai modeste: *deci de familii deosebite*, cu o putere și bogăție diferită. Sunt însă aceste alinieri perfect complete numai în aspectul desgropat până acum? Sau cumvà trebuie să

[1]) Déchelette, *o. c.*, I, p. 442 sqq; II 1, p. 141 și 417; II 2, p. 636 sqq. In privința alinierilor pe șase rânduri, dela *Aboba* în Bulgaria de NE, cu altarul în formă de tron, notăm doară atât: și aceste alinieri sunt tot în ținut getic, dar asupra situației lor în legătură cu înconjurimile ori asupra epocei nu avem nici o lămurire: Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.* p. 16. De sigur atât aceste construcții cât și interesantele rămășițe din invecinata *Madara (ibid.*, p. 16 sqq.) ar merità să fie acum studiate mai de aproape de învățații bulgari în legătură cu descoperirile din Dacia. Cf. și așa zisele incinte circulare dela *Aboba*, în *Godișnic*-ul Muzeului din Sofia pe 1921, Sofia 1922, p. 232.

căutăm în apropierea lor *tumuli* ori *câmpuri de urne*, funerare. Adică să considerăm aceste alinieri, ca și în alte părți ale Europei drept simple completări monumentale ale unor rezerve de teren cu scopuri funerare [1]).

Dar se mai oferă încă și o altă ipoteză: aceste alinieri sunt orânduite imediat sub muntele abrupt: nu cumvà avem a căută în dreptul lor crypte săpate în stâncă, în genul celor din Gallia sudică în bronzul I și II ?[2]) In care caz se prezintă iarăș două posibilități de explicare: 1° cea mai apropiată, *funerară*, în genul în deobște documentat din alte părți [3]) și 2° cea mai îndepărtată, dar extrem de ispititoare: a peșterilor pentru *cultul zeului trăsnetului*, Zalmoxis, adorat în grotele de pe munții înalți [4]), potrivit științelor literare discutate amănunțit mai sus, în cap. II. In acest caz alinierile ar fi locuri de adunare solemnă a credincioșilor, pe familii, în fața peșterii câte-unui preot-profet, ori κτίστης, oficiind vreo ceremonie, sau răspunzând la întrebările puse de cei necăjiți, așà cum iarăș suntem lămuriți de izvoarele scrise.

Oricare va fi răspunsul definitiv — dacă chiar după săpături complete se va puteà vreodată da [5]) — nici alinierile dela Costești nu par a fi mai vechi ca La Tène-ul. Mai mult, ele au trebuit să fie construite contemporan cu acropolea — pe terase săpate de aceiași meșteri și salahori — deci, în totalul lor ele nu pot fi mai vechi ca La Tène-ul II, probabil însă că sunt chiar din La Tène III.

Dar se mai pune și o chestiune de caracter etnografic: sunt aceste construcții *getice*, sau sunt *celtice?* Nici în această privință nu putem da un răspuns sigur și trebuie să ne mulțumim numai cu bănueli. Se cunoaște cultura celtică din Boemia, Pannonia, Bavaria, etc., în La Tène, destul de bine, și se știe că stă în strânse legături cu cea din Gallia. După cât reiese din săpăturile franceze, cercul funerar, tumular, nu a rămas neîntrebuințat nici de Celții din La Tène. In special nobilii, inhumați cu carul lor de luptă și cu un bogat inventar, au groapa lor despărțită de restul lumii printr'un *șanț* circular, care înlocuește, cum

[1]) Cf. Déchelette, II 2, p. 636—638.

[2]) *Idem*, *o. c.*, II 1, p. 141.

[3]) Pe acest teren rezervat s'ar fi împlinit — pentru *o familie* sau *un trib* — ceremoniile religioase în zilele de immormântări sau de sărbători mortuare: Déchelette, II 2, p. 637.

[4]) Cf. acum pentru toate chestiunile acestea, cartea lui A. B. Cook, *Zeus*, Cambridge I 1914, II 1 și II 2 1925.

[5]) Căci până azi d. p. nu s'au putut explicà nici *alinierile* nici *incintele* megalithice și nu se știe sigur nici măcar dacă în general au avut cevà de-a face cu religia: v. Déchelette, *o. c.*, I, p. 447 cu 445.

observă Déchelette [1]) «cercurile de piatră semnalate împrejurul mormintelor tumulare ori de alt fel, încă din vârsta bronzului; tradiţia se perpetuează prin veacuri cu o astfel de statornicie, încât cu greu i s'ar putea contesta caracterul ritual, — cu atât mai mult, cu cât în toată epoca romană, cercul îşi păstrează mereu vechile sale însuşiri tutelare». Totuş *cercurile de piatră*, în vechea formă hallstattiană, nu ne sunt cunoscute nicăiri în La Tène-ul vestic. Incă mai puţin se poate vorbi de *alinieri de piatră* în acelaş mediu celtic. Totuş nici în Dacia aceste construcţii, după cât s'a săpat până acum, nu sunt cunoscute din alte regiuni. De altă parte însă tocmai în ţinutul nostru de SV, tot la Grădiştea, am constatat apariţia acelui «appareil à crochet» de veche manieră sudică, d. p. ca la Dipylon în aceeaş Athenă (cf. mai sus, p. 477), care cunoaşte şi mormintele cu incinte circulare de piatră.

Ni se impune, deci, şi în chestiunea construcţiilor religioase, gândul despre un eventual raport mai strâns între Dacia şi S mediteranean, aşa cum l-am constatat şi cu alt prilej mai sus, studiind tocmai cetăţile din Munţii Sebeşului (p. 476 sqq.) din punctul de vedere al ideilor constructive şi tehnice pe care le postulează aspectul lor arhitectonic. Dacă însă ar fi cu putinţă a asigură în vreun chip oarecare această presupunere istorică, atunci continuitatea culturii getice încă de pe vremurile când Dorienii se aflau mai aproape de noi, deci din vremea bronzului mai nou, ar fi încă odată confirmată şi autenticitatea şi personalitatea acestei culturi ar fi şi mai mult accentuată faţă de cea scythică de o parte şi faţă de cea celtică de alta.

Să trecem acum la ideile despre divinitatea însăş.

Nici Geţii nu dau chip cioplit Zeului lor, precum în general nu dăduseră fraţii lor indoeuropeni. Dar Geţii par a fi fost încă mai tradiţionalişti şi exclusivişti ca Thracii ori Celţii. In adevăr aceştia, sub influenţa greco-romană, au reprezentat apoi treptat-treptat, sub chipuri şi chiar nume de zei sudici, pe zeii lor naţionali, în specie, la Thraci *Zbelthiurdos*, corespunzător lui *Zalmoxis* geticul, zeul cerului şi stăpânitorul trăsnetelor. Dacii, deşi au stat 150 de ani sub stăpânire şi ocupaţie foarte intensă romană şi cu toate că aveau exemplul Thracilor şi altor barbari adoratori de chipuri cioplite chiar acasă la ei (ca soldaţi, colonişti, negustori, etc.) *au rămas totuş şi în toată vremea romană la religia lor aniconică*. Acest fapt e cu atât mai remarcabil cu cât Dacii

[1]) O. c., II 3, p. 1028 sqq.; cf. în special p. 1031 şi nota 4.

romanizaţi, acceptând şi religia oficială romană, dau lui *Iupiter*, zeul suprem corespunzător lui *Zalmoxis*, în reprezentări cioplite ca aceea dela Severin [1]), un chip rustic quasi-etnografic. De altă parte tot în La Tène, cel puţin din sec. III a. Chr. încoace, a trebuit să se închege definitiv la Dunăre şi plastic, iar nu numai religios, conceptul zeului-cavaler (dublat apoi în acela al «zeilor gemeni» irano-thraco-eleni, *Açvinii-Dioscuri)*, atât zeu ceresc, cât şi «erou» divinizat, în syncretismul cu «Marea Zeiţă» a vegetaţiei şi rodirii, de caracter local, subpământean, preindoeuropean (v. pentru reprezentările lor în Rusia sudică, citatele noastre mai sus, p. 15 şi 20). Acest zeu cavaler, cunoscut sub numele ne-exact de eroul «thrac», e de fapt tot atât de mult elenic şi iranian, ca şi *daco-thracic* [2]). Icoana acestui zeu minor se întâlneşte frecvent în vremea Imperiului la Dunărea de Jos, în N ca şi în S fluviului: Rostovtzeff a crezut chiar potrivit să numească pe zeii gemeni, «cavalerii danubieni» [3]). Şi totuş nici această imagine divină nu se întâlneşte în Dacia La Tène-ului, cum nu se întâlneşte (în afară de cazul tot de influenţă iraniană dela *Poroina)*, nici aceea a Dianei Regina, vechea zeiţă feminină, pre-romană, de care am pomenit şi mai sus [4]).

O singură reprezentare plastică de caracter religios întâlnim la Geţii La Tène-ului: e aceea, multiformă, a şarpelui-balaur, pe care, stilizată în mod cu totul specific (cap de lup şi trup de şarpe) o găsim deplin evoluată în stindardul dacic, aşà cum ni-l reprezintă Columna lui Traian. Simbolul naţional al balaurului, corespunzând mistreţului celtic, reprezintă fără îndoeală o veche idee religioasă. Şi am încercat a lămuri mai sus, p. 519 sqq., 544 sqq. şi 621, de o parte în legătură cu brăţările şi colanele dace cu capete de şerpi, de alta explicând semnificaţia stindardului dacic, că nu poate fi vorba, din p. d. v. religios, de un pur cult chthonian, ci de fenomene mult mai complicate. Brăţările spirale terminate în protome de şerpi îşi au modèlele lor prime în inelele semi-spirale *scythice* cu aceleaşi protome, familiare în Dacia încă din hallstattul II, şi întrebuinţate continuu până în La Tène-ul târziu, poate chiar până în vremea romană, după cum vedem din exemplul necropolei dela

[1]) Pârvan, *Incep. vieţii romane la gurile Dunării*, p. 176 şi fig. 84; publicat de acelaş autor mai întâiu în *Jahrb. d. d. arch. Inst., Arch. Anz.*, 1913, p. 370, fig. 5.

[2]) Cf. p. bibliografie, mai sus, p. 15 şi 520.

[3]) V. mai sus, p. 15.

[4]) Cf. şi pag. 163, iar pentru rhytonul dela *Poroina* în Mehedinţi, mai sus, p. 20.

Cașolț în Sibiiu [1]), unde aceste inele au fost găsite într'un mediu foarte târziu față de originile lor. Dar steagul *draco*, cu originile lui ideologice și stilistice în lumea assyro-babyloneană, de unde s'a răspândit atât spre E cât și spre V, nu reprezintă gândul religios al șarpelui subpământean, ci pe acela al unor demoni ai văzduhului (cf. mai sus, p. 520 sq. și notele). El e, ca și *zmeul* din mythologia slavo-română, divinitatea multiformă, sburând vijelioasă peste munți și ape, cu gura căscată vărsând foc și pară, groaza muritorilor și eroilor. Pe reliefele *zeului-cavaler* danubian balaurul purtat în suliță (cf. mai sus, p. 453 și 521 și pl. XVII, fig. 1) e, de sigur, un stindard, dar are tot atât de mult și aerul unui monstru biruit, purtat în triumf de biruitor. Mythologia populară română cunoaște tocmai această perpetuă luptă a unui *erou-cavaler* împotriva *zmeului*. Eroul cavaler e de caracter solar, ceresc, și nu avem nevoie să insistăm mai mult aici asupra conceptului acestuia religios, care nu mai e astăzi îndoios pentru nimeni. *Balaurul* dacic e, ca și *balaurul* dela Delphi, un biruit; ca și *Gorgo*, și toți ceilalți monștri biruiți, al căror *cap*, numai capul (exact ca în cazul dacic) e luat ca trofeu și ca *simbol de spaimă pentru vrăjmași*, balaurul dacic e un ἀποτρόπαιον.

Dacă nu m'am înșelat în raționamentul meu, atunci, pentru toate imaginile șarpelui în Dacia, fie pe brățări, colane ori inele, fie ca stindard, am aveà o explicare unică și logică. Această imagine, *ca toate simbolele respingătoare purtate drept amulete*, nu reprezintă în La Tène-ul getic un obiect de cult propriu zis divin, ci o formă de superstiție populară, de simbol utilitar, pornind dela credința străveche în talismane, purtate pentru apărarea împotriva răului și nenorocirii.

Am văzut că în bronzul IV și în hallstatt, Geții purtau, ca și frații lor Celți, simbole solare și cerești, care să-i apere de nenorocire și să le aducă fericire: roate mici de metal, pe care și le puneau chiar pe frunte, în mormânt (cf. mai sus, p. 458), protome de lebede, securi duble, stilizate ca trapeze juxtapuse, ori simple ca triunghiuri, cruci simple, cruci gammate ori cercuri crucifere, brățări și coliere cu capete de palmipede, etc.

Dimpotrivă, ca și în Vest [2]), influența Sudului și Estului introduce și la noi încă din hallstattul II, *scythic*, credinți populare traduse figural

[1]) Cf. Kenner, in *A. Oe. Gq.* XXIV, p. 400 (după Ackner, care le-a descoperit), cu Gooss, *Skizzen*, in *ASL.* XIV 1877, p. 161 (necomplet ca descriere). Chestiunea are nevoie de o revizuire la fața locului. Cf. mai sus, p. 630.

[2]) Cf. Déchelette, II 3, p. 1300 sqq.

prin amuletele zoomorfe: sunt în primul rând șerpii și balaurii de inspirație greco-scythică, veniți la noi odată cu Scythii, din N Mării Negre.

De fapt la noi superstițiile de caracter oriental, exprimate zoomorf, erau încă și mai vechi, dar ele nu devin generale decât treptat-treptat, după disolvarea Scythilor în massa getică, deci, definitiv, abià în La Tène. Căci, altfel, monștrii patrupezi, de tip caucasic, dela Mikhalkovo, Dálj, Pașachioi, sunt acelaș fenomen de religie populară — de influență cimmeriană — dar, evident, într'o fază mai veche și esențial altfel stilizată decât va fi fenomenul de origine greco-scythică.

Că și la noi au fost în uz amulete de tip anthropomorf ori zoomorf, analoage cu cele celtice și general-europene, fie din hallstatt, fie mai ales din La Tène, s'a putut vedeà din cap. I al acestei lucrări, p. 29 sqq., unde am descris mai multe obiecte de acest fel, din Muzeul Național de Antichități. Dintre animale, tot calul, boul și berbecele, ca și la Celți (cari adaugă însă într'un număr enorm mistrețul), sunt folosite ca pendantive phylacterice. Dar stilizarea obiectelor dela noi e — în foarte multe cazuri — fie barbară scythică, fie greco-scythică. Obiectele de «pur stil getic» sunt cu neputință de identificat, deoarece ele intră în aceleași norme naiv-barbare pe care le întâlnim în întregul La Tène central și est-european. Cât privește mistrețul de bronz dela *Grind* în Turda-Arieș, considerat de Hampel ca aparținând vremii bronzului [1]), el e de datat, firește, în La Tène, cu Déchelette [2]), care relevă marea lui asemănare de stil cu mistrețul dela Joeuvres în dep. Loire [3]). Foarte posibil ca această figurină să fie, ca și figurinele de argilă din cimitirul dela Pilin în Ungaria nordică hallstattiană [4]), exotică în părțile noastre. Fapt e că mistrețul nu joacă la noi aproape nici un rol în reprezentările phylacterice de caracter zoomorf.

Pentru La Tène-ul dacic animalul clasic de apărare împotriva «deochiului» [5]) și a tuturor accidentelor demonice e *șarpele*; toate celelalte simbole de amulete vin numai în al doilea rând. Dacă acum sticla colorată «cu ochi», adusă din Miazăzi, a jucat și la noi acelaș rol important

[1]) *Bronzkor* II, p. 46, cu I, pl. LXVIII, 4.
[2]) *O. c.*, II 3, p. 1305, nota 5.
[3]) La Déchelette, *l. c.*, p. 1307, fig. 568, no. 4.
[4]) *Ibid.*, p. 1305, nota 5, cu II 2, p. 827, nota 6.
[5]) Vezi bibliografia cu privire la *malocchio*, «le mauvais oeil», la Déchelette, II 3, p. 1303 și urm.

ca în Apus, nu putem să ne pronunțăm numai după exemplarele încă rare ce avem, — precum iarăș nu putem preciză dacă mărgeanul și chihlimbarul au avut și la noi o întrebuințare superstițioasă egal de răspândită ca în regiunile celtice.

Cât privește semnul profilactic clasic al svasticei întregi, al triquetrului (triscelului) ori a jumătății de svastică, S-ul ornamental, gravat pe arme, îl avem documentat și la noi, d. p. pe spada La Tène ardeleană reprodusă de noi mai sus în fig. 320, la p. 492: dar această spadă e celtică, iar nu getică, și nu reprezintă nici metalurgia, nici religia indigenilor din Dacia.

Pentru viziunea lor concretă despre viața viitoare, pe care știm că și-o gândiau eternă, Geții nu ne-au lăsat, ca alți barbari, în special Celții, semne palpabile în inventarul lor funerar ori în reprezentări plastice. Cu o aspră sobrietate ei îmmormântează doar cenușa, fără mobilier: ca și în bronzul IV și în hallstatt, cel mult două vase, cratița și cupa întovărășesc urna funerară; adesea însă, nici măcar atât. E un fel de ilustrare întru vecinicie a vorbelor lui Dromichaites către Lysimachos: noi suntem un neam simplu și sărac, trăind într'o țară necăjită și de cer și de oameni.

Credincioși ritului funerar al incinerării încă dintru începuturile protoistorice și până *după* așezarea Romanilor în Dacia, Geții au rămas de sigur statornici și în *religia lor uraniană* în tot acest timp.

Să ne oprim acum, ca încheiere, o clipă, asupra înfățișării generale a culturii din Dacia între 300 a. Chr. și 100 p. Chr., deosebind ce e local de ce e influență străină.

Vremea «scythică» a Daciei (700—300 a. Chr.) fusese ca un fel de *hiatus* în evoluția culturii locale: capitole întregi din viața gospodărească ori răsboinică a strămoșilor noștri au fost lipsite de continuarea lor firească, central-europeană hallstattiană și său au vegetat în formele înțepenite ale ultimului bronz, său au degenerat într'o sinteză barbară de străvechi tradiții primitive, quasi-neolitice și ale bronzului, amestecate cu elemente orientale, cimmero-scythice.

Vârsta a doua a fierului e o adevărată renaștere: Grecii de o parte, Celții de alta aduc fermente nouă de civilizație; viața economică din Dacia este radical schimbată prin pătrunderea instrumentului rațional de schimb, *moneta*, care e adusă la noi de Greci, în mari cantități, pentru a plăti cu ea productele numeroase și variate ale solului și

hărniciei omenești getice; metalurgia fierului ia avânt, mai ales sub imboldul făurarilor celți, vecini cu noi în NV; agricultura își continuă încă mai intensiv — grație uneltelor de fier perfecționate — vechea ei tradiție locală, bine cunoscută încă din neolitic; fabricate de lux aduse de Greci din Miazăzi sporesc gustul pentru buna stare și strălucire socială; întărirea economică provoacă imediat și o reînflorire a puterii militare indigene, a *agricultorilor* geto-daci, cari reușesc să alunge ori să supună pe *nomazii* iranieni ori pe vagabonzii în căutare de noui pământuri de cultură, germano-celți; Romanii trecuți în Peninsula Balcanică încă dela sfârșitul secolului al III-lea prind de veste că în Dacia e chip de făcut bune afaceri și năvălesc cu fabricatele și cu banii lor de argint și Dacia centrală și vestică se umple și de monetă romană.

Nimic mai firesc, față de aceste fenomene favorabile, decât reapariția ca — pe vremuri — în bronzul IV, a unei culturi materiale *specific documentate prin creațiile ei industriale și de artă*; putem în La Tène-ul getic din nou ilustra precis diferitele capitole ale vieții material-culturale din Dacia cu resturi găsite în mare număr fie în așezările, fie în mormintele vremii.

Inainte de toate acum întâia dată putem arătà prin resturi încă în picioare, cè fuseseră *cetățile întărite* ale principilor daci, la început stăpânitori regionali de sine stătători, iar mai apoi simpli tovarăși de luptă ai unui *singur* rege, recunoscut mai mare și peste ei toți, ca și peste popor: burguri de piatră, clădite în parte după modèle celtice, transformate la noi, în parte după înrâuriri grecești, dar mai ales după spiritul local, care unià piatra, cu lemnul și cu pământul frământat și turnat în tipare, de cărămidă, apoi doar uscată la soare, și ridicà puternice și vaste întăriri pe vârfurile munților, în poziții excelent alese strategic. Un adevărat nou ev mediu cu nobili bogați și puternici, la curțile cărora constatăm că veniau negustori cu lucruri de preț atât din cetățile grecești dela Pontul Stâng, ca Histria ori Mesambria, cât și negustori din Apusul celtic, ori italic, sau din SV italic și greco-adriatic. Firesc lucru: arta industrială celtică se va găsì în aceste cetăți în bună tovărășie cu cea greacă. Dar nici arta proprie getică nu va lipsì: pe baze mai vechi, din vremea scythică, se alcătuește la noi o artă a argintului (aproape de fel a aurului) cu motive decorative zoomorfe, în special de tipul protomelor de șerpi și balauri, cunoscute încă din hallstattul II getic. Dar mai ales aceste cetăți întărite vor fi marile arsenale de răsboiu: aici fierul dacic se va transformà în armele așà de caracteristice locale,

diferite și de cele celtice ca și de cele grecești, italice, illyrice ori scythice: iataganele în chip de *coase*, sau săbiile recurbate (numai ca îndepărtată reminiscență de un tip greco-oriental)[1]) cu tăișul pe partea concavă, mai rar pe cea convexă (v. mai sus, p. 507), — cosoarele și cuțitele curbe, securile cu tăișul în semilună, etc., etc. Și aceleași turnătorii de fier nu vor pregetà a fabricà și fiere de plug, coase, seceri, cuțite, cosoare, ciocane, topoare, lanțuri, cuie, etc. Vor răsunà munții de hărnicia făurarilor geți din Carpați.

La adăpostul burgurilor, Geții se coboară tot mai departe la câmp, pentru a lucrà ogoarele roditoare care înconjură massivul înalt transilvan. Săpăturile noastre din Câmpia munteană ne-au demonstrat limpede cum secolul al III-lea a. Chr., ca început, iar sec. II și I ca încoronare, alcătuesc o adevărată «nouă descălecare» (după cea încă neclară din bronz) a neamului getic pe toate văile apelor care curg din Carpați către Dunăre și Tisa. Satele La Tène din Dacia nu sunt prea întinse; nevoia de apărare face pe locuitori să-și indese locuințele pe un spațiu strâmt. Dar inventarul cultural găsit în ruine e deosebit de caracteristic, de o parte pentru conservatismul getic, mergând până la reminiscențe neolitice, de alta pentru curentele de civilizație superioară, care se revărsau peste ținuturile noastre: în primul rând cu nouăle achiziții tehnice greco-celtice, adoptate și de Geți (roata olarului, râșnița rotativă, etc., etc.), în al doilea prin fabricate autentice aduse de Greci, de Celți ori de Romani. Totuș, cea mai mare parte a frumos profilatei ceramice, sure și brune La Tène, dela noi, nu e importată, ci e fabricată chiar în ținuturile nostre. Nici vorbă, fierul e încă foarte scump. Ar fi naiv să ne așteptăm în satele sărace din câmpia getică la prea multe fabricate de metal, începând cu plugurile, coasele și secerile, ori șinele de roate de car, topoare, securi, etc. Ca și în ceramică, așà și în metalurgie, lemnul face concurență foarte efectivă materialului autentic prea rar (fierul), ori prea fărâmicios (lutul). Ca urmare, săpăturile oferă foarte multă cenușă și cărbuni și numai rare obiecte de metal, iar adesea chiar lutul ars e în cantitate mult mai mică decât ne-am așteptà.

[1]) Pe când dimpotrivă, în Picenum, Italicii adoptă întocmai iataganul de tip elenic, de care am vorbit și mai sus, pag. 507, indicând bibliografia. V. p. aceste săbii curbe din Picenum, Silveri-Gentiloni, în *Bull. di paletn. italiana* VI 1880, p. 155 sqq. și pl. X, fig. 11,—și Brizio, în *Not. d. Scavi*, 1891, p. 149 sqq. și în special p. 154.

Totuş, chiar satele îşi au fruntaşii lor, mai bogaţi, doritori să-şi manifeste bogăţia prin podoabele trupului şi locuinţei lor: vase de bronz şi de sticlă, din Grecia şi Italia, resp. din Egipt; candelabre de bronz; oglinzi de metal alb; tot felul de aplici de metal, — pentru a nu mai vorbi de bijuteriile propriu zise, de argint şi de aur, — toate aceste obiecte, alăturea cu resturi mai modeste de teracote importate din Grecia ori din ţinuturile celtice vecine, populează chiar aşezări modeste şi sărace ca *Tinosul* ori *Crăsanii*. Sunt permise speranţe cât de optimiste.

Şi dacă ţinem seamă de faptul că mai toate fabricatele venite din S sunt databile, adesea până la 50 de ani aproximaţie, se va înţelege că e o datorie elementară să continuăm săpăturile staţiunilor La Tène din Dacia, dela munte ca şi dela câmp, cu intensitate şi pe o suprafaţă cât mai vastă. Istoria Dacilor în a doua vârstă a fierului va puteà fi scrisă, după o atare viguroasă campanie, cu o bogăţie de amănunte precise, care ne va permite să stabilim cât mai sigur şi fazele prin care treptat s'a ridicat aşà de puternică noua civilizaţie a Daciei, în forme ale fierului şi, de altă parte, puntea, peste vremea romană, între La Tène-ul dacic şi La Tène-ul daco-romano-barbar (ritul incinerării a fost accentuat şi mai sus), ca evoluţie neîntreruptă a uneia şi aceleiaş civilizaţii, născute în sec. III a. Chr. In sfârşit atari lucrări pe teren ne vor ajutà să datăm în adevăr strict cronologic şi principalele etape ale civilizaţiei La Tène din regiunile vecine cu noi, spre Nordul, de unde întâiu au pornit Germanii, iar apoi Slavii.

Şi dacă puţinele mărturii materiale ale religiei getice din La Tène, descoperite până acum, nu ne dau încă îndestulător sprijin pentru a controlà izvoarele literare antice, analizate mai sus în cap. III, e probabil că semne şi construcţii ca *aliniérile* şi *cercurile de piatră* dela Costeşti ori Grădişte nu vor rămâne fără analogii în viitoarele săpături de burguri dace din massivul carpatic şi deci nu vor rămâne tot aşà de enigmatice ca până acum.

Examinarea atentă a formelor de civilizaţie din La Tène ne arată că de fapt istoria naţiunii daco-romane începe — larg-cultural — încă din sec. III a. Chr., precum — etnografic — ea începuse încă din vârsta bronzului. Protoistoria Daciei e introducerea cea mai potrivită la istoria romanismului oriental. *Aşezată între lumea cimmero-scytho-greacă din E şi cea italo-illyro-celtă din V, de mentalităţi şi civilizaţii profund diferenţiate, Dacia a ales încă dela 1000 a. Chr. lumea Apusului: rezultatul nu puteà fi decât romanizarea Daciei.*

VII.

Cartea de față fiind întâia încercare de a scrie *proto-istoria* Daciei, în cele douăsprezece secole care s'au strecurat între vremea «myceniană» și cea «romană» a Daciei, nu puteà fi o simplă *povestire* după chipul așà ziselor «sinteze» istorice, și nici o simplă *descriere* de materiale după obiceiul tratatelor de «antichități»; ci, având a prezentà documente în mare parte nestudiate complet și adesea rău interpretate și datate, trebuià să le *valorifice* întâiu, din punct de vedere istoric, iar apoi să le lege împreună într'o *expunere istorică* unitară. A trebuit deci la fiecare pas să întrețesem *expunerea* cu cercetări de amănunt, și alăturea de *concluziile generale* să ajungem și la o întreagă serie de *încheieri speciale*, cu privire la atâtea probleme de mare însemnătate în archeologia protoistorică a Europei centrale și sudestice. Ori, este aproape cu neputință să reluăm acum toate aceste «concluzii», mai mari ori mai mărunte, spre a le înșirà aici. Și ar fi și zadarnic. Deoarece aceia pe care îi interesează cu adevărat chestiunile de cari ne-am ocupat, nu se vor mulțumi cu înșirarea rezultatelor la cari am ajuns, ci vor dori să vadă și dovezile pe temeiul cărora am tras încheierile. Deaceea capitolul ultim al cărții noastre va căutà să sublinieze mai ales rezultatele de ordin mai larg istoric, archeologic ori metodologic.

Materialul prim pentru clădirea unei protoistorii a Daciei e de trei feluri: literar, glottologic și archeologic. Știrile *literare* ale antichității, privitoare la regiunile noastre, sunt așà de fragmentare și disparate, încât, pe baza lor, s'au putut susține deopotrivă și autochthonia Thracilor în Carpați și teorii ca aceea a unei sosiri a Geților în N Dunării deabià în sec. IV a. Chr. venind din S Dunării (!). De fapt, numai cu aceste știri, nu putem dà mai nici o lămurire precisă asupra istoriei Daciei înainte de Alexandru cel Mare, ba chiar, dacă e vorba de istorie serioasă pragmatică, nici dinainte de Burebista. — Cât privește *glossele*, *numele* de persoane și de locuri, etc., evident, acest material e delicat și adesea nesigur ca explicare filologică, etymologiile date până acum fiind de multe ori curat dilettantice: totuș când alte știri lipsesc cu totul, suntem datori a întrebuințà și toponimia, onomastica și glossele la descurcarea chestiunilor de geografie și etnografie istorică, altfel total insolubile. — Dimpotrivă materialul archeologic, în special cel ridicat direct din săpături, e neprețuit. După cum în Sud epoca minoică și cea myceniană a culturii mediteraneene au devenit părți integrante nu din

archeologia, ci din istoria lumii antice, tot așà ținuturile carpato-danubiane vor constitui în viitor un mare capitol din istoria antică a Europei începând încă dela 3000 a. Chr., grație exclusiv materialului archeologic.

Incercarea noastră prezentă de a scrie protoistoria Daciei în vârsta fierului e un început care de sigur va provocà o întreagă literatură; noi înșine, îndată ce săpăturile continui pe care le punem la cale pretutindeni în țară, cu egală atenție pentru toate vârstele pre- și protoistorice, vor aduce material nou suficient, vom reface din temelii cartea de acum.

Potrivit celor spuse, lucrarea noastră cuprinde două părți neegale: prima, mai restrânsă, cu materialul istorico-linguistic (c. II, III și V), cealaltă mai largă, cu materialul archeologic (c. IV și VI). După ce în cap. I am pus problema în totalul ei, din punctul de vedere al migrațiilor cimmero-scythe, am căutat să revizuim critic informațiile izvoarelor literare și linguistice, am oferit apoi o pildă completă de contribuție archeologică prin analiza săpăturilor unei stațiuni, iar ca încheiere, în cap. VI, am dat, propriu zis, adevărata protoistorie a Daciei pe baza materialului archeologic. Să examinăm pe rând rezultatele.

Capitolul I al cărții de față pune chestiunea dărâmării civilizației carpato-danubiene din mileniul al II-lea înainte de Hristos — frumoasa și bogata cultură originală a bronzului — de marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă.

Am încercat a demonstrà (p. 3 sqq.) că năvălirile cimmeriene spre Carpați și apoi către miazăzi, dincolo de Dunăre, spre Asia Mică, au trebuit să pornească încă din sec. XI a. Chr. In adevăr, migrațiile ariene spre Apus, cauza capitală a mișcărilor de popoare din a doua jumătate a mileniului al II-lea, nu numai către Asia anterioară dar și spre stepa nordpontică, se arată a fi fost începute încă de pe la 1600 a. Chr. Dacă Scythii din Sudul Rusiei sunt în adevăr prezoroastrici, cum propune Rostovtzeff, respective preavestici, cum suggerează Vasmer, iar Zoroastru a trăit eventual chiar înainte de a. 1000, în orice caz, cel mai târziu spre această epocă, precum susține Eduard Meyer, este clar că ei și-au început migrația spre Vest înainte de a. 1000 și deci înainte de a. 1000 au pornit-o și Cimmerienii împinși de ei din S

Rusiei spre V, SV și SE. Archeologia Daciei sprijină atari presupuneri într'un chip aproape neașteptat. «Comorile» de bronzuri ascunse de groaza năvălirilor în tot ținutul Carpaților aparțin în cea mai mare parte său vremii imediat pre-villanoviane a Daciei, deci sfârșitului mileniului al II-lea și anilor 1000 a. Chr., său însăș epocei dintre 1000 și 700 a. Chr. Deci e limpede: migrațiile cimmero-scythe au pornit așà de devreme încât prin a. 1000—900 a. Chr. Estul Europei erà tot în plină turburare.

Nu avem nici o urmă scythică în Europa carpato-danubiană înainte de sec. VII a. Chr. Deci în Dacia și mai spre V Scythii au urmat cam la vreo trei secole după primele năvăliri cimmeriene. Ei au venit încoace pe trei drumuri (p. 6 sqq.): 1° prin N Carpaților, spre Lusacia deoparte și Slovacia de alta; 2° prin Moldova și pasul Oituzului spre Transilvania centrală și meridională; însfârșit, 3° prin stepa basarabeano-valacho-dobrogeană, spre Oltenia și Banat deoparte, spre Bulgaria de alta. Intre cele trei valuri de migrații e o foarte largă lipsă de continuitate. Avem deci deaface cu simple insule și archipelaguri iraniene în mijlocul unei mări de populații indigene, în special thracice, infinit superioare ca număr și evident nesguduite ca tradiții culturale. Dintre cele trei valuri de migrație iraniană spre V valul nordic și cel central erau destul de bine cunoscute; dimpotrivă ramura valachă a marelui val sudic erà până acum total nedocumentată. Deaceea am crezut folositor să dăm chiar în acest prim capitol o înșirare ilustrată comparativ a tuturor monumentelor iraniene găsite în câmpia dela S Carpaților și rămase aproape toate încă inedite până azi (p. 9 sqq.). Sunt de relevat: cazanul dela *Scorțaru* în Brăila (p. 9), grupul plastic al Anaitidei, dela *Năeni* în Buzău (p. 12), pieptenele dela *București* (p. 16), aplicele de argint pentru harnașamente, dela *Craiova* (p. 20 cu p. 361), rhytonul de argint aurit dela *Poroina* (p. 20), însfârșit numeroasa serie de coronamente de baldachine ori stindarde scythice, de figurine, aplice și pendantive, descoperite în câmpia munteană (p. 21 sqq.) și adunate fără o indicație precisă a localității, unde s'au găsit, în colecția de bronzuri a Muzeului de Antichități din București. — Cât privește pe Scythii din Bulgaria, ei constituesc o simplă prelungire a culturii greco-scythice din Sudul Rusiei, atât ca bogăție cât și ca stil al obiectelor descoperite în mormintele scythice (ori thrace de influență scythică) de acolo (p. 33).

Herodot are știri destul de vagi despre toate faptele de mai sus. Dela Olbieni el a aflat o serie de legende și povestiri, pe care le-a reprodus

cu fidelitate în Istoriile sale. Pe Histrieni, cum am cercat a demonstrà altădată, nu i-a vizitat. Deaceea știrile lui asupra Ardealului, cu care aveau legături comerciale Olbienii, sunt destul de utile, în vreme ce asupra basenului Dunării, unde Histrienii, iar nu Olbienii, erau acasă la ei, încă din secolul al VI-lea a. Chr., știrile lui sunt slabe.

Și totuș, chiar așà vagi cum sunt, știrile lui Herodot devin prețioase, atunci când constatăm că informațiile obținute de noi pe alte căi decât cele ale tradiției literare grecești, se confirmă prin «amintirile» istorice ale Grecilor din sec. V a. Chr. povestite lui Herodot cu o nuanță de autopsie, care, oricât de aproximativă, nu ar puteà fi înlocuită prin nici un raționament, oricât de perfect, din vremea noastră. In adevăr, Herodot ne spune că Agathyrsii — pentru dânsul un fel de Thraci — locuesc în ținutul Mureșului: absolut exact, cu diferența că au fost pe vremuri Scythi și mormintele lor dintr'o vreme mult anterioară lui Herodot, săpate pe ambele maluri ale Mureșului, pe Târnave ori pe Olt, ni-i arată destul de săraci și doar ca năvălitori de cultură iraniană într'o țară thracică de cultură central-europeană. Chiar legenda cu bogăția în aur a Agathyrșilor, transmisă de Herodot ca raportându-se la acești Scythi thracizați, nu e de fel fantastică: Ardealul e foarte bogat în aur, dar nu chiar subt Scythi, ci înaintea sosirii lor, către a. 1000 a. Chr. — La fel, e de un preț deosebit povestea lui Herodot despre Sigynnii nomazi, de haină medică și vagabondare în căruțe trase de cai mici, păroși, până la Adriatică, în ținutul Eneților: înfățișarea culturii hallstattiene din acest colț nordvestic al Peninsulei Balcanice prezintă puncte de contact foarte ciudat asemănătoare cu inventarul scythic din Carpați și din Rusia sudică, pentru ca lucrul să nu fi fost relevat încă de Reinecke și să nu-și aibă importanța sa în stabilirea zonelor de ocupație scythică în Europa centrală (p. 33 sqq.).

Pentru Herodot Agathyrșii din Dacia sunt un fel de Thraci: de un eventual scythism al lor doar o pomenire legendară (IV 10); în sec. V a. Chr. ei se aflau aici de două veacuri cel puțin; tot iranismul lor se disolvase în puternicul mediu local și ei deveniseră identici cu indigenii. Astfel Herodot ne confirmă fără să vreà concluzia trasă pe baza toponomasticei din Dacia pentru vremea istorică, pe baza culturei materiale constatate prin săpături pentru vremea protoistorică, anume că tot masivul carpatic până spre March, Vistula, Nistrul nordic și estic erà locuit de Thracii nordici, cunoscuți mai târziu sub numele, tot iraniene, ca și al Agathyrsilor, de Daci și de Geți (p. 37 sqq.).

Am reluat în *capitolul II* al cărții de față întregul material literar antic asupra Thracilor din Carpați și de pe roditoarele câmpii înconjurătoare spre cele patru puncte cardinale: pe Siret, Prut și Nistrul basarabean, pe Dunărea de jos, pe Tisa, însfârșit pe Nistrul galițian. Am încercat diferite explicări de caracter toponomastic și etnografic pentru sec. V și IV a. Chr. (p. 40 sqq.): nu le voiu repetà aici, deoarece ne vom oprì încă odată asupra chestiunii în *cap. V*. Fapt e însă că deabià dela expediția lui Alexandru cel Mare la Geții din Câmpia munteană, în anul 335, călcăm pe teren sigur în istoriografia antică privitoare la Thracii nordici. Și totuș chiar știrile de după a. 335 sunt așà de fragmentare, de obscure și de necontrolabile, încât, precum cetitorul va vedeà la rezumarea *capitolului VI*, dacă n'am avea materialul archeologic procurat prin săpături, aproape am desperà de a afirma cevà precis asupra istoriei Daciei chiar după Alexandru cel Mare.

Este clar că nu am scris din nou în cap. II istoria Geților din Carpați, în vremea dela Spargapeithes până la Decebalus, numai pentru a da și un conspect al știrilor antice — exact aceleași ca și acum câtevà secole — mai mult sau mai puțin folositor față de numeroasele expuneri ce au precedat pe a noastră; ci am fost nevoiți a face și această ingrată lucrare din motive critice: erà vorba de a relua și corectà o serie întreagă de judecăți neexacte ori grăbite, dând completări și interpretări nouă ale amănuntelor acelei istorii. Și mai ales erà o chestiune fundamentală în care ne deosebim de marea majoritate a înaintașilor și pe care trebuià s'o punem în lumina necesară: răspândirea Geților pe malurile Dunărei de jos nu s'a făcut cumvà dela S spre N cum atâția învățați străini și români au susținut-o, Geții trecând adică din Moesia în Dacia abià în a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr., ci dimpotrivă Geții au coborît din Carpați spre Dunăre, ca Thraci nordici, cu numele pe care-l vor fi purtat în vârsta bronzului, și Geții din Bulgaria și Dobrogea nu sunt decât o mică parte din marele neam getic (întrebuințăm mereu acest nume pentru Thracii nordici), care se întindeà până la Oder și Vistula.

Expediția lui Alexandru cel Mare împotriva Triballilor (p. 43 sqq.) în a. 335 are ca țintă regiunea de către râul și orașul *Oescus*; insula din Dunăre unde Syrmos se refugiază cu ai lui nu e *Peuce*, dela gurile Dunării: cuvintele dela Arrian, *Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν*, ni se par o simplă glossă marginală de copist, ori o explicație falsă a lui Arrian, la textul original al raportului lui Ptolemaeus Lagi: *ἐς νῆσόν τινα τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ*.

Triballii n'au locuit niciodată mai spre E de regiunea Dimus-Giridava. Alexandru a trecut Dunărea la Geţi într' un loc de pe porţiunea Oescus-Trimammium (p. 46); povestirea lui Ptolemaeus Lagi la Arrianus dă numeroase amănunte, dintre cari cel mai însemnat, desimea populaţiei getice sedentare, din Ţara-Românească, ocupându-se cu agricultura, a fost strălucit confirmat pe teren prin cercetările archeologice în această regiune (p. 48). A doua mare expediţie grecească în stânga Dunării are loc la aproape zece ani după a lui Alexandru (c. 326): Zopyrion, generalul său, guvernator al Thraciei, vreà să cucerească regiunea geto-scythică dintre Carpaţi şi Nipru, cu metropola ei, *Olbia*. E învins de Olbieni şi e distrus de Geto-Scythi cu toţi cei 30.000 de oameni ai lui (p. 50). A treia ofensivă greacă împotriva Geţilor din Muntenia şi Moldova e aceea a lui Lysimachos. Izvoarele antice sunt de acord, că de data aceasta e vorba de un răsboiu mai lung, care a durat cel puţin zece ani (302—292) şi că lupta s'a isprăvit cu o catastrofă: Lysimachos cu familia şi cu toată oastea lui a căzut prizonier în mâinile regelui get Dromichaites. Am încercat a demonstrà că puternica organizaţie politică şi militară getică e de căutat în Muntenia nordestică şi că încercuirea lui Lysimachos a avut loc în bărăganul Ialomiţei ori al Brăilei, expediţia regelui grec având printre alte puncte de sprijin în dreapta Dunării *Axiopolis*, probabil o fundaţie a lui Lysimachos însuşi, şi având o desfăşurare asemănătoare cu expediţiile analoage în aceleaşi regiuni, din vremea lui Valens (a. 367—369), împotriva Goţilor, sau dela sfârşitul sec. VI (Priscus) împotriva Slavilor (p. 55—64).

Dar biruinţa definitivă a Geţilor împotriva Scythilor deoparte (pentru rolul lui Atheas în valea Dunărei v. p. 51—54), a Grecilor elenistici de alta, e zadarnică. Marea putere thracică din Carpaţi va fi împiedecată încă multă vreme să se organizeze unitar şi să se manifeste hotărîtor, din pricina nouelor, violente şi puternice, migraţii de popoare, pornite acum din V şi N: Celţii întâiu, în sec. IV, Bastarnii şi ceilalţi Germani pe urmă (în sec. III) ajung în Carpaţii nordici şi la Dunărea de Jos, ocupând o mare parte a Moldovei şi Basarabiei şi terorizând tot ţinutul geto-scythic până în Crimeea.

Izvoarele literare şi chiar cele epigrafice, fie pentru Celţii din E Carpaţilor, fie pentru cei, încă mai numeroşi din Carpaţii nordici, din Dacia de NV şi V, din Pannonia, din Moesia, sunt total insuficiente. Am adunat şi criticat mai sus, p. 65 sqq. ştirile literare antice — puţine şi fragmentare — privitoare la aceste evenimente dintre 300 şi 100 a. Chr.,

doar pentru a pune câtevà nume proprii, de popoare, ori de șefi, unor vaste fenomene național-culturale anonime, hotărîtoare în Europa centrală, și lămurite aproape exclusiv pe cale archeologică, precum vom vedeà mai jos, la expunerea civilizației La Tène din Dacia. Căci altfel, știrile literare nu numai că nu ne lămuresc, dar prin continua accentuare numai a întâmplărilor răsboinice, ne dau chiar o idee falsă despre vremea aceea. In adevăr, în timp ce știrile literare nu povestesc decât de năvăliri furibunde celto-bastarno-getice și de mercenari la fel, oferindu-și serviciile Macedoniei împotriva Romanilor, ori diferiților regi elenistici, unora împotriva altora, noi vedem din mărturiile autentice pe care ni le-a păstrat pământul, în ruinile așezărilor și în mormintele din Dacia și din țările dunărene, că o frumoasă, nouă, puternică și bogată civilizație de influență celtică înfloreà pretutindeni și că nenumărate *așezări nouă*, deci de desvoltare favorabilă economică în împrejurări relativ pacinice se înființau pretutindeni în câmpiile roditoare dimprejurul masivului carpatic, în vreme ce Grecii și apoi și Romanii, negustori, desfășurau o activitate neobosită până în creerii munților, etc.

Știrile antice ne arată că odată cu începutul sec. I a. Chr. Geții (cf. p. 74 sqq.) reușesc din nou a cucerì întâetatea printre neamurile dela Dunăre. Celții, Bastarnii, Scythii și Sarmații, continuu în mișcare spre S sunt încet-încet sau frânți sau îmblânziți și așezați, fie de Geți, fie de Romanii din Macedonia, cari favorizează stabilirile de bande migratorii nordice în ținutul dela S de Dunăre.

Izvoarele literare și inscripțiile concentrează deopotrivă asupra unui nume toată atenția începând de prin a. 70 a. Chr. Burebista getul unește într'un singur regat toate neamurile națiunii sale până în Carpații nordici și până la Pontul Euxin (p. 74 sqq.). Celții în Apus, Bastarnii în Răsărit sunt sau distruși, sau reduși la ascultare. Deacum înainte toate luptele mari la Dunărea de Jos vor fi în legătură și cu Dacii. Totuș scriitorii antici, în afară de puținele date elenistice salvate prin Strabo, nu știu să povestească aproape nimic despre Dacia propriu zisă. In adevăr, toată atenția e îndreptată acum spre luptele dela Dunărea de Jos și din Thracia, provocate de migrațiile sarmate, care la rândul lor împingeau înainte pe Bastarnii din Moldova, silindu-i să treacă Dunărea în Thracia și deci să ridice și pe Thraci. Ca Alexandru cel Mare și Lysimach, așà acum guvernatorii romani ai Macedoniei sunt toată vremea în expediții la Dunăre și la Pontul Euxin. Lucullus

Varro în 73 și urm., C. Antonius în 62 și urm., fac expediții sălbatece de pedepsire, alungând popoare întregi din ținuturile lor de baștină (Bessii: din Rhodope, în Dobrogea), ori distrugând și prădând cetăți străvechi grecești, ca Apollonia. Zadarnic să insistăm asupra rezultatelor. Răsboaele civile dintre triumviri cresc nenorocirea și creează la Dunăre un adevărat haos, deoarece și barbarii se amestecă de partea unuia ori altuia dintre combatanți. Ceeace rămâne, e creșterea din ce în ce mai primejdioasă a puterii Dacilor. Am căutat mai sus, cu prudență, să introduc oarecare ordine în știrile confuze antice cu privire la epoca lui Burebista și a urmașilor săi imediați (p. 80 sqq.). Dar până la expediția lui Crassus din a. 29 împotriva Geților și Bastarnilor dela Dunărea de Jos — amănunțit relatată la Cassius Dio, după izvoare bune — e aproape imposibil de făcut o descriere prea limpede a împrejurărilor de aici (p. 85 sqq.).

Mutarea marelui cartier roman pe drumul Aquileia-Siscia, din cauza grelelor războaie din Illyria, duce și la schimbarea frontului de ofensivă împotriva Dacilor. Atacul lui M. Vinicius spre Dacia (p. 93) în a. 14 a. Chr., fără a atinge direct pe Daci, e totuș o puternică lovitură împotriva autorității lor în regiunile, de NV, din Moravia și până în Crișana și Maramureș, întrucât toți barbarii de aici: Quazii, Bastarnii, Cotinii, Osii și Anartii fuseseră bătuți și intraseră într'un fel de raport clientelar cu Statul roman.

Dar hotărîrea lui Augustus de a continuă și în privința Dacilor planurile ofensive ale lui Caesar, care în 44 voise să înceapă răsboiul împotriva lui Burebista, duce la atacarea Dacilor chiar *în N Dunării*, unde pe vremuri (la 74 a. Chr.) Scribonius Curio nu îndrăznise nici să pășească: *Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit*. Am încercat a dovedi (p. 94 sqq.) că biruințele împotriva Dacilor, de care vorbește Augustus în testamentul său, au fost obținute mai ales în S Carpaților, că Aelius Catus, generalul care mută 50.000 de Daci în Moesia, e consulul Sextus din a. 4 p. Chr., și că lui avem a-i atribui, deocamdată ipotetic, și prima întindere romană în stânga Dunării, prin ocuparea unei fâșii din Oltenia și Muntenia de c. 40 km. lățime pe malul Dunării până la valul «mic» roman dintre Calafat și Giurgiu (p. 127 sq.), drept cap de pod în fața centrelor importante romane de pe dreapta, *Ratiaria, Oescus* și *Novae*. La a. 6 se întemeiază o comandă militară specială a Moesiei, la a. 11 Lentulus face o razzia generală împotriva Dacilor dealungul Dunării, din Banat și până la Mare, interzicându-le

de a se mai apropià de fluviu *(prohibere Danuvio)* (p. 96), ceeace nu împiedecă pe Geţi de a cuceri în a. 12 Aegyssus, iar în a. 15 Troesmis, de unde fireşte sunt alungaţi îndată după isprăvile lor, de legiunile şi auxiliile romane aduse repede în ajutor de flota romană a Dunării.

Am povestit, cu rectificările necesare, evoluţia organizării romane a pazei Dunării de Jos dela Augustus şi până la Domitianus (p. 100 sqq.), insistând în special asupra rolului lui Plautius Silvanus, guvernatorul Moesiei din a. 52—53 (p. 103 sqq.), care, credem, a făcut al doilea pas în întinderea autorităţii romane în stânga Dunării, anexând la Moesia regiunea din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Basarabia, delimitată până azi pe hartă de valurile mari «romane» dintre Severin şi Cetatea Albă, până către Craiova, Ploeşti şi Adjud (p. 128 sqq.). Regatele clientelare întemeiate în stânga Dunării chiar pe malul fluviului şi lărgirea graniţelor Moesiei în aceste părţi, lucruri de cari se vorbeşte în elogiul lui Aelianus, se acoper bine pe teren cu regiunea indicată de valurile mai sus pomenite. Nu insist aici asupra altor concluzii ce am mai tras (p. 103 sqq.) din inscripţia lui Aelianus şi nici asupra celor povestite de Tacitus pentru anii 68—69, cu privire la întâmplările din Moesia, în legătură cu năvălirile sarmate (p. 106 sqq.), ci mă opresc o clipă asupra felului în care avem a interpretă răsboaiele lui Domiţian împotriva Dacilor (pentru detalii de critica izvoarelor v. mai sus p. 108—117).

Intocmai după cum întemeierea provinciei Moesia în ultimii ani ai domniei lui Augustus e o urmare a repetatelor expediţii împotriva *Dacilor din Vest*, tot aşà întemeierea provinciei Moesia Inferior, pe tot malul drept bulgăresc şi românesc (pe atunci getic) al Dunării a fost o urmare a luptelor cu *Dacii din Est*, adică din Câmpia munteană şi din Moldova. Politica de înlănţuire a Daciei prin întemeierea de regate clientelare sarmate ori germanice (în V: Iazygii şi Suebii; în E: Roxolanii şi Bastarnii) cari să ocupe ambele câmpii întinse, dela Dunărea pannonică şi dela Dunărea scythică, dăduse greş: Dacii erau mult mai tari decât micile state barbare protejate de Romani împrejurul lor şi deci Romanii nu puteau fi apăraţi de aceşti clienţi ai lor. Domiţian cearcă deci a transformà *chiar pe Daci în stat clientelar al Romei*, pentru a conjurà alte pericole şi mai mari, cel germanic în V, cel sarmatic în E. *Formal*, scopul lui e atins prin biruinţele finale ale lui Tettius Iulianus şi cererea de pace a lui Decebal, cu reîncoronarea lui (!) în persoana lui Diegis, ca aliat al Romanilor: inscripţia din Baalbek pomenind pe ofiţerul C. Velius Rufus, care *expeditionem fecit* împotriva

Marcomannilor, Quazilor, Sarmaţilor *per regnum Decebali regis Dacorum*, ne arată că atât cât Iulianus a ameninţat cu prezenţa lui însăş (după Tapae, în a. 89), Sarmizegetusa, Decebal a acceptat rolul de rege-client al Romei. Dar adevărul e că nici Domiţian nici, pe urmă, Traian, n'au pus complet problema dacică. Dacia nu erà numai muntele, ci şi câmpia pe care muntele o dominà atât la V cât şi la E. Ori Romanii s'au temut de câmpie întotdeauna şi s'au oprit la marginile ei ca în faţa unei ape mari. Urmarea a fost că încă de sub Marcus Aurelius *Dacia romană* erà la discreţia *barbarilor din cele două câmpii*: împăratul dă voie Iazygilor din Vest *să treacă prin provincia romană direct*, în relaţiilor lor continue cu Roxolanii din E. Şi totuş anume fapte istorice precise arată că Romanii nu erau aşà de răi strategi şi oameni politici încât să nu înţeleagă problema *celor două câmpii getice*, dar erau prea slabi spre a o puteà rezolvà.

In adevăr, din felul cum a orânduit Traian lucrurile la Dunărea de Jos mai putem trage încă următoarele încheieri. Deşi împăratul a înţeles să continue politica veche romană (dela Caesar şi August până la Domiţian) de anexare exclusiv a Daciei muntoase, de fapt el e cel mai harnic organizator al Moesiei Inferioare. Incă din a. 100, înaintea răsboaielor dacice, el ridică lagăre de piatră pentru legionari şi auxiliari pe tot malul Dunării de Jos, mutând legiunile mai jos pe fluviu până la *Troesmis* în faţa Brăilei, iar îndată după cucerirea Daciei Traian înţelege să anexeze de fapt şi toată câmpia munteană prin ridicarea lagărului dela Bărboşi pe Siret şi organizarea drumului direct roman între *Breţcu* (lângă Oituz şi prin acest pas) şi *Bărboşi*, pe valea Trotuşului şi Siretului la vale. Dealtfel şi Moldova şi Basarabia sudică cu toată coasta de N a Mării Negre făceau parte din imperiul roman, oraşele greceşti de aici fiind ocupate cu garnizoane romane. Din nenorocire interiorul erà în grija regilor clientelari sarmaţi, cari primeau *stipendia* dela Romani, spre a face poliţia împotriva celorlalţi barbari mai de departe. E începutul politicei «Imperiului Târziu» de apărare a graniţelor cu barbari plătiţi, cari ei cei dintâi pradă populaţia pacinică atunci când leafa dela Impărat li se pare prea mică. V. la p. 120 exemplele din vremea lui Traian şi Hadrian. Dar mai mult decât atât: *câmpia* a jucat în vremea răsboaielor cu Dacii un rol tot aşà de esenţial ca şi *muntele*. O fâşie largă în stânga Dunării pare a fi fost anexată încă dinainte de Domiţian, dela Severin şi până la Cetatea Albă (cf. mai sus, p. 655). Dar vedem pe Decebal, după prinderea prin înşelăciune a lui

Longinus, că cere dela Traian, în schimbul prizonierului de mare preț, «țara până la Istru»: e evident vorba în special de Oltenia și Muntenia, care erau încă de acum anexate. Dealtfel Monumentul dela Adamclissi nici nu comemorează alte victorii și cuceriri decât cele împotriva Bastarnilor, Sarmaților și Dacilor din Moldova și Muntenia. Și totuș, nici câmpia din fața Pannoniei, nici câmpia din fața Moesiei Inferioare n'au fost colonizate, ci au fost numai protejate; diferiți *numeri* de *Suri sagittarii* făceau aici poliția ca și la marginea celuilalt «deşert», în Africa romană, spre Sahara. De prisos să mai insistăm asupra acestei anexări de drept și desanexări de fapt, care făceà din cele două câmpii cuiburi de turburări continue *înlăuntrul* liniei de frontieră a Imperiului și împiedecà orice înflorire serioasă a Romanismului, menținând formele primitive ale vieții indigene, în special getice, dinainte de vremea Romanilor.

Rezumând, trebuie să spunem cu părere de rău, că numai cu ajutorul știrilor literar-monumentale, *clasice*, nu ne putem în orice caz da seamă decât în linii mari de *problema getică* — fie politic, fie cultural — nu numai în vremea scythică, ori cea celtică, dar chiar în cea romană. Deaceea tot dela săpăturile archeologice e de așteptat răspunsul hotărîtor.

Am căutat totuș în *cap. III* al lucrării noastre (p. 130 sqq.) să vedem întrucât putem compune pe baza știrilor literare un tablou mai clar al *culturii getice*, atât materiale cât, mai ales, spirituale, întrucât știam dinainte că atâtea capitole, ca d. p. acela privitor la religie, la organizația socială, etc., nu vor puteà fi decât prea puțin lămurite prin descoperirile palpabile archeologice, făcute direct pe teren. Rezultatul a fost destul de mulțumitor și pe alocurea neașteptat. In adevăr, asupra culturii Geților s'a făcut încă dela Roesler și Tomaschek greșala fundamentală de a se scrie cu idei preconcepute: «Geții fiind Thraci, tot ce nu este atestat de izvoare pentru Geți, dar este pentru Thracii sudici, trebuie atribuit — pe cale reconstructivă — și Geților». Dar acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean de mentalitate nordică, în vreme ce Thracii s'au amestecat, ca și Grecii și Italicii, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate, în care multe elemente, în special religioase și sociale sunt sudice, iar nu nordice. Am restabilit deci în cercetarea noastră punctul de vedere critic, căutând chiar a accentuà, ceeace erà specific getic față de cultura Thracilor din Sud și în general a neamurilor înconjurătoare.

Cele trei izvoare capitale care ne-ar fi dat lămuriri atât asupra istoriei, cât mai ales asupra culturii getice: «comentariile» lui Traian, «Geticele» lui Criton și «Geticele» lui Dio Chrysostomul, s'au pierdut. Lucrăm deci tot cu fragmente și informații de a doua mână și deaceea o sumă de concluzii sunt și probabil vor rămâne încă multă vreme controversate. Putem însă în orice caz fixà pe baze relative sigure ceea ce urmează.

Geții sunt pretutindeni și prin excelență sedentari. Ocupația lor principală e agricultura. Ei cresc și cai, mai ales în câmpia moldo-valachă și în Dobrogea; dar animalele clasice ale gospodăriei getice sunt — pentru arat, pentru carne, lapte, piele, lână, etc. — boul și oaia. Poporul e organizat pe triburi *(gentes, ἔθνη)* avându-și fiecare o capitală: *sat întărit*, câteodată *castel* cu reședința șefului de trib, al «principelui»: dacă e la munte, pe vârful înălțimii celei mai bine apărate. Intăritura e, la munte, ori pe malul stâncos dobrogean, de piatră și lemn; la câmp, de pământ cu palisade. Locuințele sunt niște mici și înghesuite colibe de bârne ori, la câmp, de nuele lipite cu pământ (Ovidius le zice *casae)*; în Dobrogea Strabo și Dio ne vorbesc și de bordeie, locuințe troglodytice. Forma caselor e patrulateră, iar nu rotundă, ori ovală. Femeile gete fac toată treaba gospodăriei singure: macină, țes, cară apa, pregătesc demâncarea, servesc în toate chipurile pe bărbați. Lucrul în lemn și în piele (case, bărci, care, pluguri, hamuri, cojoace, șube, căciuli, opinci, etc.) e al bărbaților (p. 132—136).

Grânele sunt păstrate în *siri*, gropi de bucate. Ogorul nu se lucrează continuu, ci numai un an, și apoi e lăsat să se odihnească, alegându-se altă țarină, și așà mai departe. Pe vremea lui Ovidius nu erà vița de vie în Dobrogea, deși mai jos, pe lângă Mesembria, erà. Strabo ne spune că Geții aveau numeroase podgorii, dar că marele preot Deceneu convinsese pe Burebista să ordone distrugerea viilor și abținerea dela vin. Am arătat însă mai sus (p. 137 sq.) că nici înainte nici după Burebista Geții n'au putut avea prea multe vii și că au băut mai mult vin grecesc adus de Thasieni, Rhodieni ori Cnidieni.

Plugul getic nu e decât rar de fier; de obiceiu e o simplă raritá de lemn; boii trag cu grumazul, nu cu fruntea. Carul *(plaustrum)* e cu patru roate; roatele nu sunt pline, ci cu spițe, opt de obiceiu; ca și plugul, carul e tras exclusiv de boi. Geții sunt călăreți numai la câmp. Aici ei au rase vestite de cai, invidiate chiar de regii Macedoniei (p. 139). Firește, toată mobila unei locuințe getice e de lemn, chiar multe vase,

nu sunt de lut, ci de lemn. Aceasta însă nu împiedecă să găsim la nobili, alături de simplitatea țărănească a vieții, și aspecte de lux grecoscythic, analoage cu cele dela curțile nordice și estice. Dromichaites ca și Decebalus au și vase de aur și de argint, draperii și covoare scumpe, mobile de metal prețios (p. 141 sq.). Avem știri nu numai despre vechii Agathyrsi, ci și despre Geți, că erau χρυσοφόροι: atât femeile, cât și, mai ales, bărbații, iubeau hainele și bijuteriile scumpe (p. 143).

Theopompus atribue Geților — în materie muzicală — cunoașterea lirei și întrebuințarea ei solemnă la procesiunile politico-religioase. Credem, cu toate legendele despre Orpheus și Thamyris, că lira a trebuit să fie la Geți, întrucât știrea respectivă nu e de caracter romantic, o inovație sudică, probabil elenică (p. 144 sq.), și că instrumentele naționale de muzică au fost la ei cele de vânt: fluerul, flautul, naiul, buciumul.

Vestită, încă din vremea lui Platon, e medicina populară getică, însuș Zalmoxis fiind prezentat ca un θεὸς ἰατρός. Deaceea nu e o întâmplare că Dioscurides, Galenus și alți medici greci din vremea romană ne-au păstrat o mulțime de numiri *dacice* de plante medicamentoase. Diferiți învățați au căutat (p. 145 sq.) zeului vindecător getic un nume, fie pentru vremea preromană (*Δάρσος), fie pentru cea romană *(Hercules Invictus)*, — deocamdată pure ipoteze.

Am supus unei critice strânse știrile antice despre poligamia getică (p. 146 sq.), ajungând la concluzia că ea n'a putut exista decât cel mult la curțile principilor, cum era cazul chiar în Macedonia, pe când poporul era monogam. Despărțirea societății getice în *nobili* și *popor* e bine documentată (p. 147 sq.). Organizarea lor militară e aceea a unei națiuni sedentare. Răsboaiele nu se fac la Daci, ca la Germanii ori Iranienii nomazi, în chip de năvăliri, cu care, femei, copii și turme, ci numai cu bărbații în stare de a purtà armele. Agricultura nu încetează în timpul luptelor. In munte Dacii sunt exclusiv pedestrași; la câmp au și o excelentă cavalerie, bine cunoscută încă din sec. V-a. Chr. Nobilii vor fi fost și la munte tot călări (cf. p. 149); totuș nu-i vedem pe Columna Traiană luptând decât pe jos alăturea cu glotașii. Pedeștrii luptă cu spada curbă, apărându-se cu scutul; călării sunt arcași.

Religia Dacilor a fost până acum cu totul fals interpretată, ca identică în principii cu cea a Thracilor de Sud. Și cu toate că încă dela Herodot aveam toate elementele necesare pentru a ne dà seamă că zeul suprem dacic, e un *zeu al cerului, fie senin fie întunecat*, adorat în peșteri,

pe înălțimile sălbatice ale munților, învățații moderni au atribuit și Geților credințe chthoniene, cu un zeu naturist, Dionysos, și cu culte orgiastice, iar pe Zalmoxis l-au făcut un fel de Hades «ein Gott der Unterwelt» (nota dela p. 152). Am căutat să dovedesc (p. 151 sqq.) că Geții cred în nemurirea sufletului în sensul că adevărata viață e abià cea viitoare într'un fel de Walhall, la un loc cu Zalmoxis; deaceea tot ce e trupesc, carnea, vinul, femeile, sunt de combătut dacă vrem să ajungem la gândul nemuririi. Zeul e în cer, iar nu pe pământ, sau sub pământ. Ca zeu al cerului senin, el e turburat de demonii furtunilor în chip de balauri, pe cari-i biruește, cu ajutorul credincioșilor — cari trag cu arcurile în sus. Ca zeu al cerului întunecat el, ca și Zeus, e stăpânitorul trăsnetelor. Marele preot al zeului e un sihastru locuind în apropierea divinității într'o anume peșteră pe un munte sacru. Nu cunoaștem la Geți nici zei locali nici divinități feminine, ca la Thraci. E *un singur zeu*. Grecii n'au înțeles nimic din religia nordică a Geților și au căutat să explice idealismul ei ireductibil prin povestea că Zalmoxis a fost un om, și discipol al lui Pythagoras. Un singur grec sincer a răsturnat problema, Hermippus Callimachius, zicând că Pythagoras a fost cel *Θρᾳκῶν δόξας μιμούμενος*, probabil ca aluzie la Orphismul lui. Identitatea dintre Zalmoxis, Gebeleizis și Zbelsurdos (v. p. 157 sq.) e deocamdată o simplă ipoteză. Nu există nici o dovadă despre practica vreunui cult orgiastic la Geți. Deasemenea e o simplă poveste dilettantică așà zisa «theocrație» getică (v. p. 159).

Am discutat și respins teoriile moderne despre un Zalmoxis > Adonis și o nemurire a sufletului «in einer unterirdischen Walhalla» (p. 160) și am indicat asemănările religiei getice cu religiile vechi indoeuropene, celtice și germanice, ca și cu cea străveche achaeică, din vremea copilăriei Elenilor în S, când nu se chthonizaseră încă (p. 161); în ce privește pe preoții, profeții, vrăjitorii și asceții geți am explicat știrile, dar nu am intrat în ipoteze zadarnice asupra originei curioasei organizații de ordin călugăresc: *κτίσται*, la Geți, *πολισταί*, la Daci (p. 162); posibil ca influențele iraniene să fi avut vreun rol, dar nu-l putem preciza. In orice caz religiositatea getică e general documentată.

Izvoarele nu știu nimic despre o divinitate feminină la Geți. Am arătat însă că Marea Zeiță existentă la noi încă din neolitic, și apoi, cu imagini de cult uneori analoage ca aspect cu cele din Creta minoică, până în bronzul înaintat, trebuie identificată deoparte cu acea *Ἄρτεμις Βασιληΐη* adorată în Thracia și Paeonia pe vremea lui Herodot cu

practice de cult septentrionale, iar de alta cu divinitatea clasică daco-romană *Diana Regina* (p. 163 sq.).

Asupra artei industriale getice izvoarele literare nu știu nimic; dar nu e nici o pagubă, pentrucă săpăturile și descoperirile pe teren ne dau suficiente lămuriri (v. cap. VI). Din limba Dacilor nu avem decât nume proprii și câtevà glose medicinale — nume de plante — la Dioscurides. E puțin, dar e de ajuns ca să ne dăm seamă că Daco-Geții sunt rude cu Thracii, așà cum sunt și Phrygienii și Armenii, însă *nu sunt acelaș popor:* chiar Tomaschek a observat, *fără voia lui*, că vocalismul și consonantismul dacic e bine diferențiat de cel thracic (p. 165); alte deosebiri se arată la examinarea onomasticei și toponimiei.

Firește, Dacii cunoscând pe Greci încă din sec. VII a. Chr. au avut prilejul să cunoască limba și cultura greacă; în regiunile de pe coasta pontică de sigur chiar vorbeau grecește, așà cum Grecii vorbeau în limba getică: dar aceasta târziu, în vremea elenistico-romană. Cutare principe thrac, d. p. Cotys, contemporanul lui Ovidius, făceà chiar versuri grecești (p. 166); Ovidius la rândul lui scrisese la Tomi poeme în limba getică (p. 167). In partea de V a Daciei cunoașterea limbei latine a trebuit să fie curentă de pe vremea lui *Cotiso* înainte. In orice caz *Burrii* daci de pe valea Lotrului trimit lui Traian, când cu războaiele lui aici, o scrisoare *latinească*.

Tipul fizic al Daco-Geților ne e bine cunoscut, atât de pe Monumentul dela Adamclissi, cât și de pe Columna lui Traian. Lui Ovidius i se păreau destul de *intonsi, hirsuti* și *squalidi* (când însă îi admirau poemele, atunci deveneau mai simpatici). Erau, se pare, în marea majoritate, nalți, voinici, blonzi, cu ochi albaștri: «Agathyrsii», pe vremuri, își vopseau părul lor blond cu o culoare albastră *(caeruleo)*. Imbrăcămintea erà simplă: o cămașă-bluză, peste pantaloni, încinsă cu o curea (la femei o fustă peste cămașa lungă): e o îmbrăcăminte care în liniile ei generale se regăsește atât la toți Thraco-Phrygii, cât și la toți Iranienii. La vreme rea Geții purtau șube mari cu blana pe dinăuntru *(pelliti Getae)* și, probabil, ca zeul thrac *Τελεσφόρος*, și o glugă în cap. In picioare, opinci (p. 169). In ce privește tatuajul, atât știrile antice, cât și autorii moderni nu sunt de acord. Se pare că la Geți nu se tatuau decât «sclavii», în vreme ce la Thraci se tatuau «nobilii» (p. 170 sq.).

In general autorii clasici, începând chiar cu Herodot care are vestita apreciere favorabilă despre Geți, că sunt *Θρηΐκων.... ἀνδρειότατοι καὶ δικαιότατοι*, prețuesc neamul daco-getic, spre deosebire de cele

thracice din Meazăzi, într'un chip cu totul excepțional, descriindu-l ca popor așezat, înțelept, idealist, *unde et pene omnibus barbaris Getae sapientiores semper extiterunt Grecisque pene consimiles* (Dio Chrysostomus, citat de Iordanes). Totuș anume scriitori moderni, din antipatie pentru Valachii descendenți ai Geților, i-au prezentat și pe aceia într'o lumină foarte defavorabilă (luând o serie de informații antice privitoare exclusiv la scăderile Thracilor sudici și aplicându-le și Geților): ne permitem a crede că a fost un exces de zel cu totul de prisos (p. 171 sqq.).

Ca documentare imediată pe teren a știrilor antice despre Geții din Câmpia munteană am dat în *cap. IV* descrierea săpăturilor făcute la *Crăsani* pe Ialomița, unde am desgropat cu Andrieșescu stațiunea La Tène de acolo. Am ales acest exemplu pentrucă stațiunea dela Crăsani se află in plină stepă, dincolo de hotarul răsăritean (Mostiștea) și meridional (colinele) al pădurilor Munteniei. Aici aveam a controlà întreita problemă: 1° a Geților înaintând dinspre NV către stepa Bărăganului, 2° a Scythilor vagabonzi în stepă și 3° a Celților prezenți prin cultura lor pretutindeni la Dunărea de Jos. Dar săpătura ne-a oferit în plus rezultate caracteristice asupra penetrației elenistice și asupra substratului popular pre-celtic, mergând ca tradiționalism al formelor până în neolitic (p. 173 sqq.).

Ca și în Rusia sudică, așà și în Câmpia munteană, s'a alcătuit la granița dintre pădure și stepă o serie întreagă de așezări omenești, legate între ele printr'un mare drum de circulație transcontinentală analog cu acelea cari merg dealungul țărmului unei mări. La noi acest mare drum a avut direcția NS dela gura Trotușului prin Panciu, Focșani, Buzău, Urziceni, valea Mostiștei până la Dunăre. Interesante legături ale acestei artere cu drumurile mari EV spre Ardeal și Muntenia vestică ori Oltenia am încercat a stabili mai sus (p. 175 sq.).

Stațiunea dela Crăsani (cf. fig. 27) e așezată pe malul înalt, abrupt, de S al Ialomiței, potrivit cu tradițiile preistorice bine cunoscute încă din neolitic, de a ocupă înălțimile solitare și malurile prăpăstioase ale lacurilor, apelor ori văilor umede și roditoare. Dinspre partea ce o leagă cu platoul din care face parte, așezarea e întărită cu un șanț adânc având probabil pe dinăuntru un val (pl. IX, fig. 1), ca d. p. la Poiana, pe Siret (p. 177). Stratigrafia săpăturilor (cf. secțiunile din fig. 29 sqq.) ne-a indicat următoarele realități. Locul a fost ocupat în trei epoce

succesive și de trei ori așezarea a pierit prin foc; totuș al treilea strat e mult mai gros decât cele două precedente, deci s'a bucurat de o pace mult mai îndelungată. Incă dela prima așezare ne aflăm în plin La Tène, și în penetrație elenistică. După cioburile grecești așezăm începuturile stațiunii aproximativ prin a. 300 a. Chr. Interesant e că începuturile așezării se fac *înainte* de începuturile influenței celtice: avem în stratul cel mai de jos cioburi indigene și grecești, dar nici un ciob celtic, acestea încep într'un strat cevà mai recent. Foarte importantă e constatarea că locuințele nu sunt, ca de obiceiu în stepă, trogloditice ori jumătate îngropate, ci sunt ca la munte și în pădure la fața pământului: avem deci aici oameni veniți pe Ialomița la vale din ținutul păduros vecin, *getic* (p. 178—183). Se găsesc lănci de fier chiar în stratele inferioare ale așezării; vârfurile de săgeți lipsesc; probabil nù Scythii au distrus Crăsanii (p. 183).

Locuințele așezării getice dela Crăsani sunt construite ca și în neolitic din lemn (gard de nuele) și pământ frământat cu pae, iar coperișul e de stuf ori de paie. In afară de lipitura cu lut galben a pereților și a podelei, s'a constatat la Crăsani și o spoială albicioasă bine netezită și lustruită, chiar pe podeală. Casele sunt foarte mici, până la 2×2 m. și nu au nimic deosebit în interior afară de vatra înălțată cu 30—40 cm. peste nivelul podelei. Forma caselor pare a fi pătrată; stâlpi groși de stejar s'au găsit la colțuri. Locuințele sunt foarte înghesuite. Lemnul joacă un rol capital în construcție și mobilier. Pentru luminat cunoșteau, ca la *Poiana* (pl. XXI, fig. 2), și lămpile de tip grecesc; s'a găsit chiar un candelabru de bronz cu trei ramuri (v. fig. 175 și 181 sq.). *Mormintele* — de incinerare — erau în apropierea locuințelor, sau chiar *sub* locuințe. Cenușa erà depusă adesea în amfore grecești (p. 186).

Ceramica dela Crăsani aparține la trei familii: 1° indigenă, 2° celtică, 3° greacă. Cea dintâi, deși ne aflăm în plin La Tène, e lucrată în general *fără* roată. Deosebim c. șapte tipuri de vase din prima familie: I. Urne (p. 186) în formă de borcane quasi-tronconice, largi la gură și mai strâmte la fund, cu proeminențe în loc de toarte (fig. 39—58), de tradiție neolitică, dar modificate. Acest tip de vase având probabil nu numai paralèle, ci chiar modèle în lemn, e bine cunoscut din bronzul și fierul sudesteuropean ca tip indigen de urnă. II. Cești (p. 189), iarăș de tip străvechiu, dar mai ales frecvente în hallstattul vestbalcanic și transilvan *(scythic)*: fig. 59—63. III. Ulcioare și oale

mari de formă bitronconcică (hydrii, amfore, lutrofore), cu două torți așezate *orizontal* (p. 190), unele lucrate cu roata și cu mânușele în torsadă: fig. 64—68, — de origină evident indigenă și mai veche. IV—V Căni și ulcèle de diferite mărimi; unele lucrate fără roată și cu torți înălțate în unghiu peste buză, cu un buton turtit pe vârful unghiului (fig. 70), sunt de veche tradiție a bronzului și a fierului I în SE (p. 192 sq.); altele sunt direct celtice, și sunt frumos lucrate la roată (fig. 77 sqq.); torsade și canelùri împodobesc și toartele vaselor de tradiție locală (fig. 72 sqq.). VI. Vasele cu picior, cu sau fără ferestre (p. 193 sq.) sunt iarăș de tradiție străveche încă din neolitic; asupra evoluției lor și a raporturilor cu Vestul și Sudul am insistat la pag. 194 și am revenit în cap. VI (v. mai jos): fig. 83 sq. VII. Castroane, străchini, farfurii și cupe (p. 195 sqq.); alăturea de formele de vase larg deschise de veche tradiție sudestică încă din eneolitic, dar dovedind și cunoașterea unor forme metalice hallstattiene (fig. 87 sqq.), găsim formele nouă vestice, frumos modelate cu roata, fie în tipul cu buza lată (fig. 103 sqq.), fie în acela cu buza îngustă așà de aproape înrudit cu cupele metalice din hallstattul italic (cf. fig. 123 sqq. cu fig. 203) importate și în Dacia (p. 199 sq.).—Cât privește diferitele oale, ulcèle, oenochoe și strecurători lucrate la roată în pastă excelentă sură La Tène, Crăsanii se prezintă la fel de bogat înzestrat ca și toate celelalte stațiuni contemporane din Dacia (p. 200 sqq. și fig. 129 sqq.).

Trecând la vasele grecești care s'au găsit la Crăsani, constatăm înainte de toate numeroase amfore și cioburi de amfore, dintre care două mânuși cu stampile, ambele din Rhodos (sec. II a. Chr.: p. 204 și fig. 150 sq.); alte amfore (cf. fig. 152 sqq.) par a fi din Thasos (de acestea au fost găsite și la *Căscioarele*, V de Oltenița); apoi *pithoi* de tip grecesc (fig. 157 sqq.); vase elenistice *côtelés* ori *deliene* (cupe; fig. 160 sqq.), ba chiar un fragment de vas attic (fig. 171): pag. 207 sq. Interesant e că s'a găsit și la Crăsani un tipar de imitat cupele deliene (p. 208 cu fig. 172); ba chiar avem și încercări de a împodobi oale mari de tip «celtic» cu palmete deliene (fig. 173). Prin urmare teoria lui Courby asupra originei exclusiv deliene a cupelor de acest gen trebuie modificată (p. 208 sq.).

S'au găsit foarte puține obiecte metalice: o boabă de colier, de aur, o monetă celtică de argint, o tetradrachmă a Macedoniei I (deci 158-150 a. Chr.), capul unei figurine de bronz, alte mici fragmente de bronz și câtevà lănci și alte bucăți de fier și un frumos candelabru de bronz

cu trei ramuri (p. 211 şi fig. 181 sq. cu pl. X). De sticlă, fragmente de vase multicolore (fig. 189 sq.).

In rezumat: staţiune getică de câmp, fundată de locuitori veniţi dinspre Carpaţi, prin a. 300 a. Chr., în ţinut de stepă, foarte bun pentru cultura grâului. Dela început pătrunsă de înrâuriri greceşti, cari de sigur au venit pe Ialomiţa în sus, în special prin mijlocirea staţiunii greco-La Tène dela *Carsium*, în ţinutul getic din dr. Dunării direct legat pe uscat cu Histria. Amforele thasiene şi mai ales rhodiene au putut fi aduse numai pe apă din Marea Egee până la Crăsani. Foarte puternică influenţa celtică în ceramica locală. Vase de tip vechiu sunt modificate acum în sensul nouelor forme. De sigur alăturea de importul de vase, ori lămpi greceşti, încă şi import de vase celtice. Obiectele de metal şi de sticlă au venit însă pe calea grecească. *Nimic scythic.*

Am căutat în *capitolul V* (p. 220—289) să reconstituesc harta Europei centrale în vremea geto-scythică pe baza toponimiei păstrate de autorii antici, cu Ptolemaeus în frunte. In adevăr, tradiţia geografică romană dela Agrippa şi până la Marin din Tyr şi cartografii anonimi de pe vremea lui Marcus Aurelius ne oferă putinţa de a restabili prin toponimie o serie de fapte istorico-etnografice, cari pe vremea lui Ptolemaeus erau de mult dispărute.

Graniţa dată Daciei de Agrippa (la E stepa sarmatică, la V fluviul Vistula, la N Marea Baltică, la S Dunărea), se confirmă etnografic într'un chip neaşteptat prin numele de popoare şi localităţi păstrate la Ptolemaeus. Chiar graniţa lui Agrippa însă nu e exactă spre S, căci şi dincolo de Dunăre, până la Alpi, Adriatica, Egeea şi Pontul Euxin, s'au întins neamurile daco-getice şi scythice în timpul celei mai complete expansiuni a lor, adică pe vremea migraţiilor cimmero-geto-iraniene dintre a. 900 şi 500 a. Chr. Din nenorocire nu voiu puteà da cetitorului grăbit în acest scurt rezumat *toate* probele: totuş o privire chiar sumară asupra hărţii II dela sfârşitul volumului îl va pune pe calea înţelegerii, iar osteneala de a ceti cap. V al cărţii noastre îi va da putinţa de a ne controlà şi, de-i va fi la îndemână, a ne corectà.

Ptolemaeus cunoaşte pe Vistula mijlocie pe *Coistoboci transmontani* (p. 221 sq.), iar pe Warthe în Posnania o localitate *Setidava* (cetită de Cuntz *Getidava)* şi pe Oder, între Francfurt şi Breslau, o alta, *Susudava* (p. 222). Pe Vistula de Sus găsim pe *Arsietai*, iar în Silezia cehă oraşele *Arsenion* şi *Arsekvia*. Intre Costobocii septentrionali şi Arsieţi,

Ptolemaeus înşiră pe *Anartophracti*. La S de Arsieţi în continuare până în Carpaţii Beskizi avem la rând pe Dacii *Saboci*, Piengitae, adică *Piegetae* şi *Biessi* (p. 223). Pentru chestiunea *Buri*-lor cf. p. 223, n. 3 cu întreaga documentare. In Moravia avem oraşul *Singone* (p. 224), iar pe malul slovac al Dunării triburile *Racatae* şi *Racatriae*. In Pannonia inferioară, la cotul de NE al Dunării avem oraşul *Carpis*; cf. pe *Carpii* din munţii slovaci vecini şi râul *Κάρπις* dela Herodot. Tot în Pannonia avem râul *Arabon*, pe care cred că trebuie să-l socotim identic cu *Rabon* din Oltenia (Jiul): ca *Samus*, *Asamus*; dealtfel chiar râul *Marus* (ori *Margus*? = March) de pe malul celălalt ne trimite la dacicul *Maris* (r. moesicul *Margus*) (p. 225). Asupra chestiunii graniţei vestice a Dacilor spre Boemia, de aşezat chiar în sec. I a. Chr. tot la *Marus*, şi deabià după mutarea definitivă a Quazilor aici împinsă mai spre E, cf. mai sus, p. 226.

Ştim din diferite izvoare că înainte de venirea Jazygilor în câmpia ungară (20—50 p. Chr.), Dacii se întindeau aici, peste Tisa, până la Dunărea pannonică. Va fi deci firesc să găsim toponimie dacică şi în Pannonia, ca mărturie a unor enclave getice în aceste regiuni illyroceltice. Astfel tribul *Colaetiani* trebuie comparat cu *Coeletae* şi *Coletae* din Thracia; în regiunea acestui trib e oraşul *Sala* de nume pur thracic. La fel trebuie să avem în vedere numele de oraşe *Curta*, *Chertobalus* şi *Gerulata* de pe Dunăre. Avem apoi pe Drava de Jos *Berebis* (p. 227) iar pe Sava de Jos *Saldae* (p. 228) banal daco-thracice. Dealtfel migraţia dacică spre V e documentată nu numai prin *Saldae*>*Saldensii*, dar şi prin *Singidunum* (cf. Singidava), cetatea celtică, *-dunum*, ridicată pe pământul tribului *Singi*, ajunşi, cu *Singone* şi până în Moravia, ca şi cu *Singos* până în Macedonia. E vorba evident de împrăştierea neamurilor dace la prima ciocnire violentă cu Scythii, cari ei înşişi vor ajunge, furtunoşi, până în Brandenburg, la Adriatica ori la Egee.

In adevăr, Ptolemaeus pomeneşte în Dalmaţia tribul *Δαούρσοι*, la Plinius *Daorizi*, iar în inscripţii *Daversi*, prin părţile Saloniei (p. 38 cu 229): am încercat a demonstrà că acest nume e compus din *Δάοι* + *ὄρσοί* (iran. «aurušа» = alb) «Dacii albi», e deci o denumire iraniană a unui trib geto-scythic ajuns aici prin sec. VII-VI a. Chr. Nu departe la SE de *Δαούρσοι* găsim pe *Σαρδιῶται* evident thracici (p. 229) şi pe *Σκίρτονες* şi *Scirtiana*, cu care e de comparat *Skirtos* «dacul» din Tomi *(ibid.)*. Notăm odată pentru totdeauna că în vremea Imperiului toate aceste neamuri sunt illyrizate de multe secole; numele lor ne

ajută însă a le găsi străvechea origine *străină*. Apoi, *Salona* însăș și tribul *Μανιοί* de lângă acest oraș sunt de considerat ca thracice. Ceeace e însă absolut caracteristic e numărul de elemente *getice* septentrionale din regiunea Salona-Apollonia: *Asamo*, *Adzizio*, *Berzumno*, *Θερμίδαυα*, *Ἐλμυνάκιον* și — relativ — *Scodra* însăș (p. 229 sq.).

La fel găsim elemente dacice în Paeonia și Macedonia. Astfel, în teritoriul *Maedi*-lor, *Desudava*; tot pe acolo, numele de râu *Σαργεντίας*, care e *Sargetias* dacică (un *Σεργέντζιον* și pe valea Hebrului de Jos, celălalt drum getic, spre Bithynia): p. 230. Toate aceste trei nume se reduc însă la numele de trib iranian *Σαργάτιοι* = *Sargetae*; deci migrații contemporane cu ale Agathyrsilor și Sigynnilor. In Chalcidice avem localitatea *Singos* (cf. Singidava, Singone, Singidunum), — iar in Emathia *Τύρισσα* și *Σκύδρα* Cât privește regiunea dinspre Nestos și Rhodope, la *Edoni* și *Trausi*, e de notat că cei dintâi au avut pe la 500 un rege *Geta*, iar cei de-ai doilea par a fi, ca și Agathyrsii, Scythi thracizați. In orice caz Herodot pune pe Geți și pe Trausi la un loc, ca grup aparte printre ceilalți Thraci (p. 232). Deasemenea considerăm ca Scythi thracizați, chiar după nume (cf. și. Tomaschek) pe *Satrae* (kšatra), veniți în Rhodope odată cu *Dii (Dai)* și cu *Trausii* trecuți întâiu prin Carpați (Agathyrsi), și păstrând din contactul cu Thracii nordici o serie întreagă de credințe și obiceiuri analoage cu ale Geților «nemuritori», povestite amănunțit de Herodot (p. 232 sq. cu notele). In legătură cu aceste migrații geto-scythice din Dacia în Rhodope am pus și pasajul dela Cassius Dio LI 22, 6—8, privitor la «Dacii din Rhodope», care până acum nu fusese explicat decât în sensul unei migrații de «Daci» din Rhodope spre Miazănoapte (p. 233).

La E de Trausi, în Rhodope oriental, avem pe *Κορπίλοι*, diminutiv dela *Κάρποι*, marele neam getic din N Dunării (p. 233 sq.), iar tot în Rhodope, unde avem pe *Δῖοι* > *Δᾶοι*, găsim și pe *Diobessi*, cari ca neamul *Μαιδοβίθυνοι*, ar fi un popor amestecat din supușii sudici, Bessii, și stăpânitorii veniți din N, Diii sau Daii. In N muntelui Rhodope avem pe *Sialetae*, cu răd. numelui, *Sia*, de origină getică: cf. *Sia-maus (vicus)*, *Siensii* din Dacia (p. 234). Se pare că Geții locuesc în aceste regiuni în masse compacte, căci fundația lui Filip II pe Hebrus, Philippopolis, e numită thracic *Pulpudeva*, iar nu *Pulpupara*. Dealtfel toată valea Hebrului e pătrunsă de Geți. Adrianopolea s'a numit, cum am arătat cu alt prilej, *Uscu-dava*, orașul Oescilor, adică al Geților de pe *O(e)scus*; *Dimum* de pe Dunăre se regăsește în *Dymae* de pe Hebrul

de Jos; la Egee, *Σάλη*; la Propontidă pe ambele maluri diferite *Tyro-*, *Tyri-*; în Mysia un *Κίος* ca în Scythia Minor, iar în Bithynia o *Λακίβυζα* (p. 235).

In special dubletele geto-bithynice sunt numeroase; trimet la lista caracteristică dată la p. 235. Deasemenea nu mai pot reveni aici asupra a o sumă de alte paralele geto-thracice, adunate mai sus, p. 236 sq., pentru a dovedi, împreună cu toate faptele de mai sus, că Daco-Geții din Carpați împinși întâiu de Cimmerieni, iar apoi de Scythi, au trebuit să înceapă mișcările lor spre V, SV, S și SE încă de pe la 900 a. Chr. și că prin a. 500, de când Herodot mai puteà fi informat prin martori oculari ai evenimentelor, aceste mișcări eràu așà de demult încheiate, că până și amintirea lor se pierduse. In ce privește migrațiile getice spre N, până la Oder și gura Vistulei, pare probabil că ele au fost în special pricinuite de curentul de migrație scythică pe la N Carpaților. Mișcările Celților (și ale Germanilor provocați de ei) din sec. V înainte, dela V spre E, au împins în parte înapoi multe triburi getice ajunse până la Oder și până în Boemia, astfel încât doară puține urme, notate mai sus, s'au putut salvà din aceste părți, cu privire la prezența Geto-Scythilor până în aceste regiuni (p. 237 sq.).

In ce privește expansiunea getică spre Galiția și Ucraina, toponimia ne dă următoarele contribuții. Intre Vistula și Tyras, «deasupra Daciei», sunt Bastarnii; între Bastarni și Carpații nordici și nordestici, dela V spre E: *Carpianii*, *Tagrii* și *Tyragetii*; aceștia din urmă se întind pe ambele maluri ale Nistrului mijlociu: de fapt Ptolemaeus cunoaște în Podolia o *Clepidava* în mijlocul așezărilor cu nume celtice: *Carrodunum*, *Maetonium* (poate și iranic), *Vibantavarium* și *Eractum*. Avem deci de plasat aici pe *Teurisci*. Dar între Carpați și Nistru, în N Moldovei, avem ca mare neam getic pe *Costoboci* iar mai jos în Basarabia pe *Carpi* (p. 238 sqq.).

In realitate *Carpii* sunt documentați în antichitate pe tot întinsul teritoriu dintre Slovacia și Galiția vestică, de o parte și de alta a arcului Carpaților, și până la gurile Dunării, Nistrului și Niprului (v. p. 239 sq.). La gurile Dunării sunt Celții *Britogalli* și o ramură bastarnică rătăcită din N, *Peucinii*. Numele de orașe, *Aliobrix*, *Arrubium* și *Noviodunum*, confirmă frecvența Celților pe fluviu (p. 240). Toponimia Moldovei e pregnant getică: *Tyras*, *Harpis*, *Zargidava*, *Tamasidava*, *Piroboridava*, ori *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora* (Alincum, Ermerium, Urgum, puțin probabile) *Sturum* (p. 240; cf. și mai jos, p. 672).

Costobocii erau călări pe Carpații Maramureșului și Bucovinei cu Galiția, ca Rutenii de azi în Polonia și Slovacia; partea cea mai însemnată însă a acestei națiuni locuià în E, nu în V Carpaților (p. 240 sq.). Ei erau un popor numeros și cu veche organizație monarhică: cu prilejul marilor lor năvăliri prin Moldova și Dobrogea, până în Grecia, pe vremea lui Marcus Aurelius, avem și mărturii epigrafice asupra lor și asupra familiei lor regale (p. 241). Totuș, adevăratul nume generic al numeroaselor triburi getice dintre Carpați și Nipru, organizate ca națiune unitară, erà acela de *Carpi*. Năvălirile lor în S, ca și în Dacia lui Traian, sunt formidabile. Ei se laudă singuri: ἡμεῖς γὰρ κρείττονες τῶν Γότθων ἐσμέν. Incă în a. 380 p. Chr., sub numele de *Καρποδάκαι*, ei erau o națiune de temut în Dacia carpatică (p. 242). Desigur carpice sunt triburile, a căror prezență până la Nipru e, între altele, indicată și prin numele de persoane, thraco-getice, întâlnite în inscripțiile din orașele grecești de pe coasta scythică a Pontului Euxin. V. mai sus, p. 243—245, o listă de astfel de nume exclusiv până la Borysthenes. Căci altfel, ele se întâlnesc și mai departe până în Caucas, dar aparțin unei populații daco-thrace de mici enclave, ori flotante (p. 245). La V de Borysthenes însă mai întâlnim chiar toponymice de aspect thracic. Astfel la gura fluviului cunoaștem un trib *Sardi*. Tot acolo e insula *Berezan*, al cărei nume n'a putut fi încă explicat filologic și pe care noi îl punem în legătură cu răd. *ber(e)z*, în thrac. și alban., pentru «alb», «pătat cu alb», în *Berzobis*, *Bersamae*, *Berzumno*, *Burziaon* și *Berzana* (p. 245). Ori *Λευκή*, «alba», e și numele pe grec. al unei insule (i. Șerpilor) confundată încă din antichitate cu Berezanul. Insfârșit cunoaștem pe Nipru orașele *Σέριμον* și *Σάρον* (p. 246).

Totuș credem că marele număr de Geți la Olbia în vremea istorică e de origine recentă (din sec. IV încoace), poporul barbar cel mai numeros aici în sec. VII—V a. Chr. fiind *Scythii*. Bănuim că elementul getic a devenit mai însemnat la E de Tyras, de abià subt presiunea celtică (sec. IV—III a. Chr.) și că deci, întocmai cum Scythii au împins pe Geți în sec. VII până în Posen, așà mai târziu Celții i-au silit să ià drumul Răsăritului până în Crimeea. Evident r. *Tyras* a rămas granița clasică între Dacia și Scythia etnografică, așà cum fusese încă de pe vremea Cimmerienilor (p. 247). Totuș în Moldova și Basarabia infiltrându-se mulți Bastarni și Celți, iar apoi Sarmați, nu s'a putut alcătui aici o mare putere getică, asemănătoare cu aceea din Carpați.

Am examinat apoi situaţia etnografică din Dacia proprie, între Tisa şi Siret şi între Carpaţii nordici şi Dunăre. Fireşte toată informaţia noastră pleacă dela Ptolemaeus şi numai în foarte mică măsură dela materialul epigrafic. Ptolemaeus înşiră popoarele Daciei *preromane* dela V la E şi dela N la S în *trei* grupe de câte cinci: prima grupă ar fi cele din Crişana şi Banat, a doua cele din Ardeal şi Oltenia, iar a treia cele din Moldova (cu Ţara Secuilor, care şi mai târziu a ţinut de Moldova) şi Muntenia. Am arătat mai sus în amănunte, pe ce argumente aş sprijini acest fel de a vedeà (p. 248 sq.). Notez aici numai faptul că hărţile ptolemaeice, ca d. p. cea din *cod. Urbinus 82*, din sec. XIII (ori, poate, după Heiberg-Cuntz din sec. XI) procedează în aşezarea triburilor dace pe hartă tot după *trei* meridiane, cum am făcut noi mai sus (iar nu după *cinci* paralele ca Mueller), şi ajung la rezultate destul de asemănătoare cu ale noastre. — Dintre cele cincisprezece triburi cunoscute de Ptolemaeus, trei, Anarţii, Teuriscii şi Cotensii se arată a fi Celţi; toate celelalte douăsprezece sunt dace; nici unul iranian (p. 250).

In ce priveşte oraşele Daciei, izvorul lui Ptolemaeus a folosit desigur pe Traian, pe Criton şi cel mult pe Dio Chrysostomus; el cunoaşte câtevà oraşe cu nume romane, ca *Ulpianum* (altfel necunoscut), *Salinae*, etc., dar pentru el *Sarmizegetusa* nu e încă decât tot *βασίλειον*, iar nu *colonia Dacica*. Numele de oraşe dacice la Ptolemaeus sunt, fireşte, considerând cele de mai sus, mult mai numeroase decât în itinerarii ori chiar în inscripţii. [Am făcut cu acest prilej mai sus, p. 251—255 critica metodei de interpretare a informaţiilor lui Ptolemaeus atât la Mueller, cât mai ales la ultimul său comentator, Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917, care a procedat fără nici un fel de consideraţie faţă de *realităţile* linguistice antice: thracă, iraniană şi celtică. Nu putem repetà aici toată argumentarea noastră, dar atragem atenţia asupra dilettanticei identificări dela Schütte: *Predavensioi* = *Buridavensioi*. De fapt primul e un trib vestic spre Tisa mijlocie, probabil numit *Piedavensioi* (cf. *Piegetae*, *Piephigi*, etc.), iar al doilea e un trib de pe Oltul mijlociu, a cărui capitală *Buridava* e cunoscută şi din Itinerarii. La fel *Βίηφοι*, cari după Schütte ar trebuì să fie identic cu *Πιέφιγοι*, nu e decât un *Biefi* în loc de *Biesi*, adică *Biessi* dacici, bine cunoscuţi şi din Carpaţii vestici, către Moravia]. Ptolemaeus dând pentru oraşe longitudinea şi latitudinea situaţiei lor, ele pot fi precis localizate. Din înşirarea lor se vede că Ptolemaeus, sau izvorul lui, nu le-a luat dintr'un comentariu, ci le-a cetit pe o hartă

anterioară. Nu e exclus ca și comentariile lui Traian și geticele lui Criton să fi fost transcrise și cartografic la data când Ptolemaeus redactă geografia sa. In orice caz Tab. Peut. și Geogr. Rav. sunt bune ajutoare pentru controlul indicațiilor lui Ptolemaeus privitoare la orașe (p. 255).

Am căutat (p. 256 sqq.) să fixez pe hartă măcar aproximativ așezările dace cunoscute de Ptolemaeus și să controlez originile lor etnografice. Voiu redà aici doar cu un cuvânt rezultatele obținute. *'Ρουκκόνιον*, la Anarți, celtic. *Δοκίδαυα*, poate de cetit *Δακίδαυα* în NV, tot în ținut anartic. *Πορόλισσον*, bine cunoscut, getic. *'Αρκοβάδαρα*, pe la Rodna ori Bistrița; dacic: *αρκο* + *παταρα* (p. 256 sq.). *Τρίφουλον* în NV Moldovei; dacic: *tri* + *bulo* (p. 257). *Πατρίδαυα*, tot în ținut costobocic; dacic: *pat(a)ri* + *dava*; cf. zeul *Patrus (ibid.)*. *Καρσίδαυα* prin acelaș ținut, getic banal (p. 257 sq.). *Πετρόδαυα*, cam prin Moldova centrală, la V Siretului, credem getică chiar în prima parte a cuvântului: v. arg. pag. 258. *Οὐλπιανόν:* traianic, prin Bihor *(ibid.)*. *Νάπουκα*, Clujul de azi; poate scythic în rădăcina cuvântului: *Napae*, nume cunoscut de trib iranian (p. 259). *Patavissa*, Turda de azi, evident getic *(ibid.)*. *Σαλῖναι*, *Πραιτωρία Αὐγούστα*, *'Αγγουστία*, romane *(ibid.)*. *Σαγγίδαυα*, pe valea de sus a Mureșului, getic. *Οὐτίδαυα*, în Moldova de SV, getic. *Μαρκόδαυα*, undevà la NE de Apulum, getic: cf. *Μαρκέρωτα* și *Marcinium* (p. 259 sq.). *Ζιρίδαυα*, poate la Cenad în extremul V al Daciei, getic (p. 260). *Σιγγίδαυα*, capitala tribului așà de cunoscut *Singi* (cf. mai sus, p. 666 sq.), pe Mureș, mai jos de Deva (p. 260). *"Απουλον* și *Γερμίζερα*, cunoscute: autentic getice, pe Mureș *(ibid.)*. *Κομίδαυα*, cam prin Trei-Scaune, getic (p. 253 cu 260). *'Ραμίδαυα*, prin Moldova sudvestică: celto-getic, deoarece *Ramae* e celtic (p. 261). *Πιρούμ* (ad Pirum): neclară, ca origine și așezare (p. 251 cu 261). *Ζουσίδαυα*, prin NE Munteniei, bun getic (p. 253 cu 261). *Πολόνδα*, de fapt *Πάλοδα*, geto-scythică, formată ca *Tyri-da*, *Ibi-da*, dela *Πάλοι*, *Palaei*, neam iranian, prin S Moldovei (p. 261 sq.). Deci *Sacae* la *Sacidava* la E de Durostorum, *Sargatii* pe Sargetias lângă Sarmizegetusa, *Napaei* la Cluj și *Palaei* pe Siretul de Jos: toți Scythi (p. 262). *Ζουρόβαρα* în NV Banatului, getic (p. 253 cu 262). *Αἰζισίς*, în Banat, getic, ca și în Dalmația (p. 229 cu 262). *'Αργίδαυα*, în Banat, în getică «Cetatea Albă» (p. 262). *Τιβίσκον* lângă Caransebeș, getic (p. 262). *Ζαρμιζεγέθουσα βασίλειον*, credem din *Ζαρμι-ζ-εγέθου-σα*: onomastic + z eufonic + geticul bine cunoscut *egeta*, toponimic + terminația cunoscută *sa*. Deci *Egetusa* lui *Zarmos* (p. 263 sq.). *"Υδατα* = *Aquae*, cunoscut,

roman. *Νετίνδαυα* în E Munteniei actuale, către Ialomița; emendăm: *Nepi-dava*, căci Ialomița e *Naparis*, deci dela *Napaei*, deci geto-scythic; cf. mai sus *Napuca*; posibil însă și *Neti(n)dava*, «satul stufăriei», după Tomaschek, getic (p. 264). *Τίασσον*, în Muntenia centrală, credem getic, dela răd. *Tio* (cf. orașul *Tios)* + *son* (ca în *Βέργι-σον*): p. 264 sq. *Ζεῦγμα*, evident *Pontes*, roman (p. 251 cu 265). *Δίερνα*, la Orșova, cetit și *Tsierna*, getic (p. 265). *'Ακμονία*, la E de Tibiscum, bun getic, dela *akmen-*, «piatră» (p. 265). *Δρουβητίς*, cunoscut, getic (p. 265). *Φρατερία*, în Oltenia muntoasă, probabil getic, ca *Βουτερίες*, *Πρετζουρίες*, *Σκιτζερίες* (p. 266). *'Αρκίννα* în Oltenia de câmp, getic, ca *'Αρκοῦνες* (p. 266). *Πίνον (ad Pinum)*, roman?, necunoscut. *'Αμούτριον*, cunoscut, getic (p. 266 sq.). *Σόρνον*, prin Vlașca, getic (p. 267).

Dela Răsăritul Siretului avem: *Ζαργίδαυα*, geto-scythic, cf. mai sus pe *Sargatii* (p. 667 și 671); *Ταμασίδαυα*, prin părțile Bârladului, getic; *Πιροβορίδαυα* pe Siretul de Jos, în ținut celtic (Britogalli și Cotensii), poate celto-getic (?): *Pirobori?* (p. 267).

La V de Tisa avem o serie de nume, care meritau a fi analizate. *Οὔσκενον*, spre Moravia, poate iranian: cf. *Uscanidati* (p. 268). *Βόρμανον*, poate celtic. *'Αβίητα*, în *Iazygia* nordică, iranian: cf. *Abii Scythae (ibid.)*. *Τρισσόν*, din *Tirisson*, getic. *Πάρκα*, iranian *(ibid.)*. *Κάνδανον*, poate getic (p. 268 sq.). *Πέσσιον*, probabil celtic (p. 269). *Παρτίσκον*, poate la Seghedin, nume dat și orașului și râului (Tisa): avem etimologii atât celtice, cât și scythice de oferit; sigur e că nu e getică; altfel, *non liquet* (p. 269 sq.).

Itinerariile romane ne mai oferă o serie de nume de origine preromană meritând a fi discutate. Astfel, *Lederata* în fața Viminaciului, se pare celtică (p. 270). *Apo fluvius*, mai degrabă iranian, ca getic *(ibid.)*. *Arcidava*, cunoscută, getică (v. p. 262). *Canonia* neclar, poate celtic (p. 270). *Potula*, bun getic; *Bacauca*, *idem*; *Bersovia*, *idem*, «Mestecănișul» (p. 270). *Gaganae (Gazanae?)*, poate getic; *Agnaviae*, greșit pentru *'Ακμονία* (cf. p. 265). *Burticum*, getic (p. 270). *Brucla*, *Cersie*, *idem* (p. 271). *Blandiana* (în Dalmația *Blandona)*, vechiu thracic: cf. *Blaundus* în Phrygia, nu departe de *Acmonia* (cf. și *Acmonia* dacică). *Pelendova* în loc de *Pelendava*, poate getic? Cf. p. 261 *(Πολόνδα)* cu p. 271. *Rusidava* și *Burridava* pe Olt, cunoscute, getice (p. 271). *Arutela*, din *Alutela*, prin dissimilație; cu tot aspectul latin, foarte posibil getic, atât ca răd. *Alut(-us)* cât și ca terminație *-la* (p. 271). *Cedonia*, lângă Sibiiu, getic (p. 271). *Sacidava* (GR) la SE de Apulum, mai probabil ca

Acidava (TP), geto-scythic: *Sacae + dava* (p. 271 sq.); cf. *Sacidava* moesică şi *cohors II Aurelia nova Sacorum* (p. 272).

In ce priveşte inscripţiile din Dacia, ele ne dau o icoană unilaterală a vieţii din această provincie: numai populaţia orăşenească «scrie», dar această populaţie e romană-internaţională, iar nu dacică. Şi totuş, din cele câtevà table cerate găsite în minele de aur ale Daciei vedem că o viaţă activă pulsà şi în satele Daciei, toate cu numele lor vechi dace, şi cu o populaţie harnică, încet-încet pe cale de romanizare.—Materialul etnografic-toponomastic scos din inscripţii va fi deci destul de puţin. *Deusara*, sat, lângă Alburnus, getic; la fel: *Kartum*, *Cerna*, *Kavieretium*, *Marcinium*, *Sclaieta*, *Toveta* (p. 273), *Immenosum* (din *in Menesa* (?): p. 274) şi *Resculum* (p. 274). Interesant e că numele de azi al localităţii *Abrud*, în aceeaş regiune auriferă, pleacă dela un *Abruttus* getic *(ibid.)*. Apoi, *Micia*, la V de Deva, pe Mureş (p. 274); *Samum*, *vicus* pe râul *Samus* în NV Daciei şi, dincolo de *vicus Samum*, *regio Ans(amensium)*, nume ce rămăsese nerestaurat până azi (p. 275), şi un *R..ul (um)*, *vicus An[sam(ensium)]* (până acum se cetise *R[esc]ul(um) vicus An[artorum]*) (p. 275 sq.), credem greşit şi geografic (Anarţii sunt mai departe în NV) şi epigrafic. *Malua*, după care *Dacia Maluensis*, de aşezare încă necunoscută (Patsch, în *Anz. d. Akad. d. Wiss. Wien*, *phil.-hist. Kl.* 1925, XXVII, p. 202 sqq., o pune la *Denta* în Banat): p. 276 sq. *Tapae* (cunoscut literar, între Tibiscum şi Sarmizegetusa: p. 277). *Sucidava* la Celeiu: *curiales territorii Sucidavensis* (p. 277). Dubioase rămân: *Alburnus* şi *Ampelum*, din regiunea auriferă, ambele cu nume de un aspect greco-italic. Credem că de fapt *Ampelum* e un vechiu şi bun getic *Ampi-lum*, iar *Alburnus* va fi având eventual înrudiri cu *Albo-ca*, etc. Totuş nu putem oferi argumente hotărîtoare nici într'un caz nici în celălalt (p. 278 cu 272 sq.).

Să vedem acum în scurt ce rezultă din toate constatările de mai sus. I. Geţii s'au întins la N Dunării până în Boemia, la Oderul mijlociu, Vistula de Jos, bălţile Pripetului şi cataractele Niprului. Afirmaţia lui Herodot (V 3) că neamul Thracilor e cel mai mare din toată lumea după cel al Inzilor se adevereşte (p. 279). II. Critica ştirilor lui Ptolemaeus în comparaţie cu izvoarele paralèle nu e prea defavorabilă acestui autor, care mai întotdeauna a avut «prototipe» excelente, ca acela privitor la drumul ambrei spre Baltica ori, în general, ancheta lui Agrippa. Greşelile de longitudine şi latitudine sunt compensate prin exactitatea aproximativă a aproape totalităţii localizărilor sale

cartografice. III. «Dubletele» toponimice dela Ptolemaeus corespund unor realități de migrații etnografice (p. 280). IV. In adevăr, Costobocii, Biessii, Burii, Racatii, Piegetii și Carpii din extremul NV, constituind «dublete» la aceleași nume de triburi din Dacia proprie, s'au constatat a fi de fapt existenți acolo, prin toponimie și archeologie, iar originea migrației lor e clară: năvălirile cimmero-scythe, care i-au împins până în acele regiuni. V. Expansiunea getică spre V și în Pannonia e slabă. VI. Expansiunea spre Dalmația până la Adriatica e foarte intensă; ea a pornit din Banat și Oltenia (dubletele toponymice) și a fost patronată de Scythi (Daoi aorsoi) (p. 281). VII. Migrația getică spre Egee și Propontidă a fost deasemenea făcută sub auspicii scythice (Trausii-Agathyrsi, Satrae>kšatra), tot prin sec. VII-VI a. Chr. Anume elemente getice însă par a fi fost împinse încoace încă de Trero-Cimmerieni de pe la 900 a. Chr. La 500 aceste migrații erau *foarte de mult* sfârșite (p. 281 sq.). VIII. Intre Carpați și Nipru e prin a. 1000 a. Chr. o civilizație unitară, probabil pe bază etnografică analoagă: Geții până la Nistru (*Carpii* ca nume generic), de acolo înainte Cimmerienii, amestecați cu Carpii și Tyregeții, au acelaș fel de viață. Scythii au împins pe Geți înspre Apus. Dar Celto-Bastarnii i-au readus prin presiunea lor din V. Toată regiunea de păduri până la Nipru a fost stăpânită de Geți; dimpotrivă stepa — chiar în Dacia de SE — a fost iraniană, adică, din sec. II a. Chr. în Rusia *intens* sarmatică (p. 282 sq.). IX. Ptolemaeus dă în Dacia proprie cincisprezece nume de triburi, dintre cari douăsprezece getice. Din faptul că avem *Caucoenses* la el în Dacia și *Caucones* în Bithynia înțelegem cât de departe înapoi se urcă origina informațiilor sale: sec. IX—VII a. Chr. Dar enumerarea lui nu e completă. Deducem încă, tot prin listele lui, și alte triburi getice ca *Singi*, *Sangi*, *Uti*, *Appuli* (confirmați și altfel), *Daci* (nume de trib din NV Daciei), iar din inscripții mai cunoaștem pe *Ansamenses* și pe *Succi*. Dimpotrivă *Sargatae*, *Saci*, *Napae*, *Pali* și *Abii* au fost nume de triburi scythice, care apoi s'au getizat (p. 283 sq.). X. Numărul «orașelor» Daciei e la Ptolemaeus de vreo patruzeci; alte vreo douăzeci ne mai indică itinerariile și inscripțiile; totuș nici pe departe nu ne putem de aici face o idee de desimea populației din Dacia, fără considerarea marelui număr de *sate* (o idee avem din tablele cerate). La venirea Scythilor Geții erau aici: dovadă: *Saci-dava*, *Sargi-dava*, etc. (p. 284 sq.). XI. Toponimia getică e comun thracică. Totuș anume deosebiri, ca *dava* în loc de *para* (clasic!), precum și fonetica specială dacică, ne fac

să deosebim enormul grup getic, nu ca subordonat Thracilor, ci drept coordonat acelora, ca Phrygienii deoparte și Armenii de alta. Firește, *Illyrii* sunt total deosebiți și față de Geți și față de Thraci. Toponimia și onomastica lor merg împreună cu a Italo-Celților, în vreme ce a Geto-Thracilor merge cu a Greco-Iranienilor (Jokl, la Ebert *Reall.*, greșit). Cu toate infiltrațiile iraniene (Scythi, Sarmați, Alani), Dacia s'a păstrat destul de pur «thracică». Alăturea de *Agathyrsi*, stăpânirea iraniană pare a mai fi lăsat și pe *Daci (Dai)* și *Getae:* primii în V și S până la Adriatica și Egee, ceilalți la Dunărea de Jos și pe Nistru. Adevărat *thracice* au fost numirile generale de *Carpi*, în toți munții și până dincolo de Nistru, și *Treri (Trari)*, pe Dunăre. *Carpo-Dacii* se mențin ca națiune deosebită în Carpați până la sfârșitul sec IV, p. Chr. *La venirea Slavilor în Dacia toponimia nu erà romană*, ci, acceptată pe vremuri și de Romani, aproape peste tot *thracică:* în părțile încă neromanizate ale Daciei nordice, dealtfel ca și în Balcani, la Bessi, această toponimie erà chiar pronunțată thracic, de o populație vorbind «thracic» (p. 285—288). XII. Ca urmare a celor de mai sus cronologia migrațiilor getice se desprinde clar astfel: începute sub presiunea cimmeriană, cel mai târziu prin a. 900 a. Chr., ele trebuie să se fi sfârșit pe la a. 600 a. Chr., odată cu ultimele mișcări cimmero-scythice. In sec. VI pretutindeni erau stări politico-etnografice bine consolidate. Toponimia geto-scythică a Daciei își are bazele fixate definitiv încă din sec. VII—VI a. Chr., firește, cu adaose treptate, celtice, sarmatice, etc., până în sec. II p. Chr. (p. 288 sq.).

Cu acestea trecem la *capitolul VI*, în care am expus în amănunte protoistoria Daciei, începând dela sfârșitul mileniului II a. Chr., *după monumente*. Dela început am relevat că nu există studii pregătitoare suficiente nici asupra vârstei bronzului nici asupra vârstei fierului din Carpați. Insăș cronologia protoistoriei noastre e diferită de cea din Europa centrală, vestică ori sudică; în orice caz, datările mai mult sau mai puțin sigure încep numai de pe la a. 1000, odată cu importul de fabricate «villanoviane» la noi. Am stabilit, anticipând asupra concluziilor cap. VI aceste date, deosebite de cele ale predecesorilor noștri cu Paul Reinecke în frunte: *Bronz III*, c. 1400—1000 a. Chr.; *Bronz IV* (=Hallstatt I în V și SV), c. 1000—700 a. Chr.; *Fier I* (Hallstatt=Hallstatt II + La Tène I în V și SV), c. 700—300 a. Chr.; *Fier II* (La Tène) c. 300 a. Chr. — 50 p. Chr. (p. 289—292).

Intre bronzul IV şi bronzul III e în ţinutul carpato-danubian o continuitate aşa de perfectă a formelor (Reinecke), încât timp de şapte secole nu e de admis nici o turburare etnografic-politică mai profundă în aceste părţi. Dacă deci la a. 700, când vin Scythii, erau aici Thraci nordici (ceeace am demonstrat şi mai sus) atunci şi la 1400 a. Chr. tot aceiaşi Thraci locuiau în Dacia (p. 293). Din studiul *aşezărilor* şi al *depozitelor* din bronzul III şi IV dacic, rezultă pentru viaţa social-politică a Thracilor din Carpaţi condiţii şi forme asemănătoare cu ale Achaeilor descrişi în *Iliada* şi *Odysseia*. Feodali iubitori de aur şi de bronz, luptând în care cu două roate, cu spede, lănci, coifuri, scuturi şi cnemide, bogaţi în podoabe şi vase de aur şi bronz: din burgurile lor, nobilii stăpânesc peste un popor liber, numeros şi bogat. Toţi fac agricultură. Religia tuturora e uraniană, cu multe indicii speciale de cult solar. Continuă totuş credinţele chthoniene («Marea zeiţă») ale aborigenilor preindoeuropeni. Lumea fiind bogată, importul de bronzuri italice e foarte activ, cam de pe la 1000 a. Chr. încoace. Venirea Scythilor (c. 700) pune capăt prosperităţii: va fi o vreme de pasivitate şi decădere. Dar curând (c. sec. VI) activitatea serioasă reîncepe şi legăturile cu Vestul se reiau (sec. V). Din sec. IV înainte începe ridicarea naţiunii gete, sub auspicii celtice, la un rol hotărîtor în Răsărit (p. 293-297)

Nu avem încă suficiente cercetări pe teren, pentru a puteà stabili un raport precis între începuturile civilizaţiei fierului în Dacia şi primele exploatări siderurgice la noi. Putem însă stabilì anume fapte caracteristice. Fierul s'a lucrat la noi intensiv deabià după venirea Celţilor în Carpaţii nordici, prin sec. V a. Chr., când probabil *Teuriscii* din Slovacia (ajunşi mai apoi până în Galiţia pe Nistrul de Sus) îşi întemeiază acolo atelierele lor, dintre cari cele dela *Muncaci* sunt până acum cele mai bine cunoscute. De altă parte în Dacia transilvană, cele mai numeroase cetăţi pe munţi, «*castellieri*», se găsesc tocmai în regiunea minelor de fier din SV Transilvaniei, în munţii Sebeşului, ceeace nu poate fi întâmplător. Dar şi celelalte cetăţi *dace* din masivul carpatic, *Măgura*, *Boiul Mare*, *Almaşul Mare*, *Boineşti*, *Budvărul*, *Cetatea Bihorului*, *Aţelul*, *Petrişul*, *Turda*, etc., ori *Krivány* în Slovacia, se arată a fi fost tot mari ateliere siderurgice (p. 297—302).

Indicaţii mai precise asupra apropierii unor vremuri nouă ne dă ceramica Daciei: sunt urnele de tip villanovian care dintr'odată încep să apară pretutindeni ca o formă pregnant diferită faţă de cele obicinuite ale bronzului dacic. Fireşte Banatul, ca regiune mai strâns legată cu

V illyric şi alpin, e foarte bogat în forme hallstattiene apusene. Urnele «tip Villanova» sunt pomenite de Milleker într'un mare număr de localităţi (p. 304). Totuş tezaurele de aur dintre 1000 şi 700 a. Chr. găsite în Banat (v. mai jos) sunt de tip transilvan al vârstei bronzului. Prin munte Banatul e legat de Ardeal; numai câmpul e înclinat spre «illyrisme» populare (p. 305).

Ceramica Transilvaniei cunoaşte perfect urnele «villanoviene». Dar ea ne dă cevà senzaţional în plus: imitarea în lut ars a formelor metalice importate din V veneto-illyr. Cutare vas «protoetrusc» specie *Corneto* (c. 1000—900 a. Chr.) s'a găsit imitat întocmai de un olar la Tg.-Mureşului, dar în plus îmbogăţit cu canelurile caracteristice vârstei bronzului dacic (ba chiar din eneolitic), atât pe gât (orizontale) cât şi pe pântece (oblice) şi chiar şi cu proeminenţele tradiţionale la noi: p. 306 cu fig. 191 sq. De data aceasta avem *un punct fix cronologic*: cel mai târziu prin a. 900 Dacia erà complet în cercul de influenţă a primei vârste a fierului alpin şi italic.

In ce priveşte graniţa geografică până la care se întindeà influenţa norditalică între 1000 şi 700 a. Chr., iată ce se poate fixà. Căldăruşe hemisferice de tip italic (fig. 195, 197, etc.) au fost găsite pretutindeni în părţile noastre până la Nistrul galiţian, la *Kungsowce*. Coifuri de tip italic s'au găsit chiar dincolo de Nistru în *Podolia*. Căldăruşele norditalice sunt la noi cele mai vechi vase de acest tip şi nu se găsesc decât în depozitele bronzului IV. In *Dacia* sunt documentate la *Brăduţ* (fig. 195 sq.), *Alba Iulia* (fig. 198), la *Hajdú-Böszörmény* (fig. 200), *Kántorjánosi* (fig. 197), *Máriapócs* (fig. 201), *Taktakenéz*, *Fizeşul Gherlii* (fig. 203) şi poate *Tobesdorf* în Mediaş. O sabie de bronz *cu antene* s'a găsit la *Bundorf* în Târnava Mare (p. 308): import din Vest: c. 1000-900 a. Chr. Vase norditalice de tip *situla* ori *cista* s'au găsit la *Vécs* (p. 309), la *Guşteriţa (ibid.)*, la *Hajdú-Böszormény* (fig. 200 şi p. 310) şi la *Sényő* (p. 311 şi fig. 202). Frumoase cupe şi ceşti de tip italic avem dela *Fizeşul Gherlii* (fig. 203), *Hajdú Böszörmény* (fig. 200), etc. (v. mai jos, la descrierea culturii din Dacia, unde ne oprim şi asupra coifurilor italice, etc.). Ca urmare a acestei intense penetraţii norditalice, atelierele bronzului IV din Dacia încep să-şi schimbe stilul, dând precădere plăcilor subţiri lucrate în gravură ori *au repoussé*. Cităm în această direcţie în special aplicele de bronz de pe chimirele late de piele caracteristice acestui timp, aşà cum le găsim prelucrate d. p. la *Spălnaca* (p. 313 şi fig. 205), ori la *Guşteriţa* (p. 314 şi fig. 206): motivele dela

Gușterița amintesc dealtfel și sudul grecesc medieval și în specie geometricul dipylonic (p. 314). Tot ca fabricat local e socotit și vasul vestit votiv cu douăsprezece protome de lebede, din părțile *Orăștiei* (p. 317 și fig. 200), ca și alte simbole solare găsite în mare număr în Dacia (p. 317 sq.). Chiar în arta aurului din Dacia bronzului IV influența veneto-illyră pătrunde biruitor cu fabricate ca discurile convexe dela *Otlaca* în Arad (p. 318 și fig. 207), ori în vasul de aur dela *Biia* (p. 330; v. mai jos), etc. Pe baza acestor influențe precise italo-hallstattiene Reinecke a împărțit bronzul IV carpatic în trei subperioade, între 1150 și 850 a. Chr. (v. lista depozitelor de bronz clasificate astfel la p. 319): credem că și împărțirea în trei faze este exagerată, neavând de fapt decât două serii de tipuri italice la noi și cronologia e prea îndepărtată în sus, întrucât nu numai la noi, dar în general în Europa Centrală nu se poate vorbi de o serioasă influență nord-italică decât dela 1000 încoace, iar în Dacia această influență ține neîntrerupt împreună cu vârsta bronzului IV până la 700 a. Chr.

In adevăr relațiile noastre cu Italia și SV dela a. 1000 încoace sunt multiplu confirmate ca neîntrerupte și profunde (p. 319 sqq.). Alăturea de comerțul cu vase de bronz, avem pe acela cu *care de luptă*, cu roatele de bronz (și lemn), fabricate în SV veneto-illyr, așà cum s'au găsit la *Abos* și la *Arcalia* (p. 319 sq. și fig. 208), precum și cu alte feluri de echipament de războiu (v. mai jos). De altă parte, fibulele dacice din vârsta Hallstatt sunt strâns legate de tipurile italice și sudvestice (p. 319); raportul pare a fi reciproc: tipuri mai vechi carpatice ajunse până în Italia și tipuri adriatice mai nouă adoptate și în Dacia (p. 321). Ceramica hallstattiană de pe Dunărea de Sus ca și cea din SV italo-illyr își găsește analogii în Dacia, adesea până în detaliile decorative, ca d. p. găurile triunghiulare ale vaselor cu picior înalt, dela *Vulci*, în sec. VIII, întâlnite în Ungaria nordică *(Gyöngyös:* clopoței scythici) sau în câmpia munteană (vase La Tène dela *Crăsani): p.* 322. Cutare mare placă ornamentală în pământ ars, dela *Sighișoara*, se poate compară cu pietrele sculptate dela *Nesactium* (pl. XX fig. 1 și 2). Zăbalele de cai bolognese, din Benacci I (c. 1000), asemenea cu cele din br. IV dela noi. Intr'un cuvânt vârsta fierului central-european stabilește încă de prin a. 1000 o perfectă unitate culturală între Italia și Alpi, deoparte, și ținutul carpato-danubian de alta (p. 323 sq.).

Totuș e un domeniu în care *Daco-Getia*, în sensul larg ce i-am dat în cap. V, se prezintă complet original față de restul Europei în prima

jumătate a mileniului I a. Chr.: e *arta aurului*. Dacia bogată în aur exportă acest metal până departe în N, la Scandinavi, dar nu, cum s'a crezut, exclusiv ca material brut, care erà apoi prelucrat acolo, în mod artistic, — ci și ca obiecte de lux și podoabă, fabricate în Dacia și purtând pecetea stilului getic. In adevăr motivul decorativ al spiralei, general și în Scandinavia, capătă în Carpați o desvoltare și o stilizare cu totul particulară. Fibulele de bronz cu multe spirale ca acelea dela *Suseni* (fig. 307) ori dela *Medvedze* (fig. 308) sunt necunoscute în alte părți. Dar brățările, pendantivele, cerceii, diademele, aplicele de aur din Carpați sunt, împreună cu vasele de aur găsite aici, tot așà de specifice, precum vor fi cevà mai târziu lucrările în filigran de stil etrusc, ori, și mai târziu, arta sarmatică a aurului (p. 324 sqq.). Firește începuturile artei dacice a aurului sunt mai vechi ca a IV-a perioadă a bronzului carpatic, de când avem păstrate aproape toate tezaurele de aur mai caracteristice. Deaceea d. p. bogata comoară de brățări de aur găsită la *Firighiaz*, de trei forme, dintre cari cea cu duble spirale la fiecare capăt al brățării deschise e forma clasică, a fost datată de unii învățați ca fiind din bronzul mai vechiu (cf. p. 325 sqq. și fig. 209 sqq.), deși de fapt ea nu poate fi mai veche de începutul mileniului I a. Chr., date fiind ornamentele punctate și gravate de un stil bine definit prin bronzurile din perioada a IV-a. La fel trebuie datat, c. sec. IX a. Chr., tezaurul de benzi spirale de aur cu ornamente lineare gravate pe ele, găsit la *Sarasău* (p. 327 și fig. 212 sqq.). Iarăș caracteristic carpatice sunt discurile de aur dela *Şmig* (pl. XIII cu pag. 329) și cele dela *Tufalău* (p. 386 și fig. 265), ori *Vattina (Pr. Zeitschr.*, IV 1912, p. 189), pe când dimpotrivă discurile dela *Otlaca* (p. 328 și fig. 207) sunt de înrâurire veneto-illyră. Din tipul de brățări *Firighiaz* putem urmări, în evoluție logică, formele constatate la *Săcheihid* (fig. 218), la *Acâș*, la *Hajdú-Szoboszló* (fig. 219), la *Perecei (Pr. Zeitschr.*, cit., p. 190), la *Fokorú* (fig. 220), etc. (p. 329 sq.). Aceste forme sunt confirmate ca stil și epocă de frumosul vas de aur dela *Biia* (pl. XIV), clasic pentru perioada a IV-a a bronzului carpatic. Dar tocmai dela *Biia* avem și o brățară exact de acelaș spirit decorativ ca și vasul (fig. 229), brățară care împreună cu cele de acelaș stil, dela *Pipea* (fig. 228) ori din alte părți ale Ardealului (fig. 230 sq.) face legătura între stilul dela Firighiaz, mai vechiu, de *fir răsucit*, la stilul mai nou, de *bară* gravată superficial și eventual scobită pe dinăuntru până la reducerea ei la o simplă placă subțire, reliefată au repoussé: brățara dela *Béllye* (fig. 232

şi pl. XVI 6) e ultima şi cea mai elegantă înfăţişare a tipului dela *Biia* (fig. 229).

Dar alăturea cu acest curent stilistic, autentic carpatic şi de legătură intimă cu formele bronzului III şi chiar II din Dacia, avem, tot în ţinutul carpato-danubian un alt curent nu numai geometric, ci şi de adânci infiltraţii zoomorphe de tip clar oriental. Explicând tezaurele dela *Mikhalkovo* (p. 332 sqq.), *Fokoru* şi *Dalj* învăţaţii (p. 333) au insistat asupra înfăţişării lor locale şi unii din ei au voit chiar să le caracterizeze drept specific thracice, în vreme ce alţii le-au atribuit Cimmerienilor şi, alt grup, Scythilor. De fapt avem la fibulele dela Mikhalkovo şi dela Dalj (pl. XV şi XVI), ca şi pe cutare vas dela *Paşachioi* (fig. 226 sq.) înfăţişeri theriomorphe bine cunoscute d. p. de pe securile gravate din Caucas (fig. 224). Dar pe diadema lucrată primitiv au repoussé la Mikhalkovo (pl. XV 3) avem ornamentul cornului lunii pe un stâlp împodobit cu cercuri orizontale, găsit *identic*, în bronz, la *Ananino* (fig. 223). Toate trei tezaurele, cu *Fokoru* în frunte, sunt ca technică a baterii aurului în foi subţiri, cu relief înalt, gol pe dinăuntru, tipic hallstattiene. E deci o sinteză care n'a putut aveà loc în chip pacific, adică productiv, decât într'o singură epocă: cea în care vedem apărând şi securea de tip oriental, de aur, la *Ţufalău* (fig. 265), de bronz în *Ung* şi în *Bereg*, ca şi în Alpii transilvani până la *Drajna* (cf. fig. 256 şi 270 sq. şi mai jos): e vremea presiunii cimmeriene dinspre E, dar înainte de catastrofa scythică. Avem între 1000 şi 700 a. Chr. o intensificare a raporturilor geto-cimmeriene deoparte prin penetraţia villanoviană până la Nistru şi Nipru, de alta prin circulaţia fabricatelor caucasice până dincolo de Carpaţi. Atribuim acestei penetraţii orientale în Dacia cel de al doilea curent al artei getice a aurului. Dar o atare caracterizare e şi o datare: primul curent, cel pur geometric e cel vechiu; al doilea îl urmează, fără a-l modifica. Brăţara dela *Béllye* (pl. XVI 6) e aproape contemporană cu tezaurul dela Dalj, în care, alăturea de fibula theriomorphă (pl. XVI 4), avem brăţara de tip ardelean (pl. XVI 3). Dar brăţara dela Dalj e cevà mai veche, mai neevoluată, decât cea dela Bellye, ea însăş anterioară anului 500, când începe la Dunăre influenţa cea nouă, vestică, cu formele ei de tip etrusco-eleno-celtic (p. 340). Prin urmare, dovada e făcută: curentul autentic thracic al artei aurului în Carpaţi, cu rădăcini până în bronzul II, e activ chiar după naşterea curentului geto-cimmeric, cu începuturi prin sec. IX—VIII a. Chr. Cele două stiluri sunt deopotrivă carpatice, dar ele nu trebuesc confundate;

ele lucrează paralel dar își trag puterea din tendințe foarte diverse. Vom examinà la arta scythică alte înfățișări și prelungiri ale stilului geto-cimmeric. Ceeace am voit să fixăm mai sus, a fost insuficiența teoriei pur scythice pentru explicarea formelor de artă «orientală» din Dacia hallstattiană (cf. p. 332 sqq., cu 336 sqq. și fig. resp.).

Dar arta aurului din primele secole ale mileniului I în Dacia mai înfățișează și alte aspecte caracteristice. Astfel, în continuarea ritului îmmormântării cu foi și aplice ori pendantive de aur pe frunte ori pe piept, decorate cu simple linii punctate, cunoscut încă din eneoliticul și bronzul vechiu atât pe Dunăre cât și pe Tisa (p. 342), avem foile de aur dela *Carani* și *Beba Veche* (p. 326 și 342 cu fig. 233 sq.); mai vechi, probabil din bronzul încă pur, sunt ochiurile de lanț dela *Alba Iulia* ori podoabele dela *Borșa* și *Șărmășag* (p. 343; cf. fig. 235). Dimpotrivă tezaurul dela *Gyoma* (p. 343 sqq.), atribuit Iranienilor, ori brățara dela *Mojna*, ca și colanul și brățările dela *Nagy Gáj* sunt curat hallstattiene, fără amestec oriental, ci de stil central-european (v. fig. 236—238).

Cu totul nestudiată, fie chiar și numai ca adunări de materiale, e ceramica hallstattiană a Daciei. In afară de așà zisele forme «villanoviene» și de cele supranumite «scythice» (v. fig. 240 și 239), toată ceramica excizată e încă neclasată: aparținând ca origini bronzului III ori poate chiar II și neapărând decât în anume regiuni precise, ea pare a fi fost în floare și după a. 1000: cum și în ce relații culturale, ne vor arătà deabià săpăturile viitoare (p. 345 sqq. și cf. mai jos).

Adevărata vârstă a fierului începe în Dacia deabià pe la a. 700 odată cu venirea Scythilor, cari aduc cu ei arme și unelte de fier. Diferiți învățați au fost chiar înclinați să numească «scythică» toată prima vârstă a fierului în Dacia: sec. VII—IV a. Chr. Acest lucru e complet greșit. Dacia intrase în Hallstatt înainte de Scythi, iar venirea lor nu aduce nimic hotărîtor în cultura Daciei, ci dimpotrivă Scythii se desnaționalizează atât etnografic cât și cultural. Pentru a dovedì acest lucru am supus unei analize stilistice toate descoperirile scythice din Dacia, arătând ce e *local*, ce e *vestic* și ce e *estic* în inventarele respective (p. 348-365, cu fig. 240—256). Rezultatul e, cred, convingător: Scythii alcătuesc în Dacia simple enclave în mijlocul populației locale thracice; inventarul mormintelor lor e *primitiv* și *sărac*: spede și pumnale, securi duble, vârfuri de săgeți tipice; vârfuri de lănci obicinuite și în SV până la Adriatica; câtevà oglinzi, câtevà aplice, câtevà capete de stâlpi de baldachine

cu clopoței, două cazane, clasic scythice. Și atât. Dar chiar aceste obiecte scythice, amestecate cu forme clasic vestice, ca d. p. în mormintele dela *Aiud* (fig. 244 și 247) ori dela *Pișchi* (fig. 242), pentru a nu mai vorbi de forme ca aceea a colanului de aur dela *Rakamaz*, care nu are nimic deaface cu Scythii, decât ca epocă (fig. 250), — adică întocmai ca și ceramica din mormintele scythice, prin excelență dacică, de veche tradiție locală. Insfârșit chiar securile simple și topoarele duble, de aramă și de bronz, denumite de învățații unguri agathyrsice, resp. scythice (v. p. 363 cu fig. 256), sunt mult mai vechi ca Iranienii din Dacia.

Trecând acum la descrierea generală a hallstattului getic (p. 370 sqq.), avem a fixă următoarele rezultate: I° din punct de vedere topografic (p. 372—391), și II° din punct de vedere tipologic (p. 394—453).

I. Dacia nu a fost cercetată în chip egal de intensiv pe întreg teritoriul ei. Moldova și Basarabia sunt până acum foarte puțin cunoscute. Apoi, chiar în Transilvania, unde numeroase mici muzee locale îndemnau pe amatori și pe cercetătorii provinciali la îmbogățirea lor prin adunări de material găsit întâmplător ori săpat, avem în special descoperiri de *depozite* și *comori*, iar nu inventare de așezări și morminte. Putem stabili în orice caz pe teren, pe baza rapoartelor numeroase publicate în primul rând în *Archaeologiai Értesitö*, și pe baza culegerii de materiale făcută de Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, o serie de stațiuni din perioada a IV-a a bronzului dacic, adică dintre a. 1000 și 700 a. Chr. Cele mai multe din aceste stațiuni au continuat a înflori și după 700. Destule însă au dispărut odată cu sosirea Scythilor. Un lucru e sigur: *Dacia a fost foarte populată în bronzul IV:* Nordul și Nordvestul Transilvaniei cu valea Someșului, valea Mureșului, valea Oltului, sunt pline de stațiuni ale bronzului. Dela *Petriș* (p. 372), *Reti (ibid.)* și *Apahida* (p. 373) avem în special ceramică interesantă (Petrișul trăește și în vârsta proprie a fierului); dela *Valasut* (p. 373) un depozit de bronz IV, *cu o oglindă scythică între obiectele lui specific locale* (!); din *Bihor* avem vase de aur (pl. XIII 3—6) și interesante depozite de uz particular (fig. 257), iar nu comercial; dela *Bene* avem o hydrie archaică greacă din sec. VI (pl. XVIII, 1—2); dela *Muhipuszta* un vas de pământ imitând un vas archaic grec de bronz (fig. 258). *Kemecse*, *Rakamaz*, *Sătmar*, *Arcalia* și *Lázárpatak* sunt iarăș de reținut (p. 375; cf. fig. 259, și textul nostru mai sus). De asemenea brățările dela *Hajdú-Szoboszló* (fig. 317), ca și cele din *Ung* și *Bereg* (fig. 316) arată *pregătirea hallstattului tipic getic*. *Budești*, *Kudu* și *Unguraș* sunt de notat

numai topografic (p. 377). Dar *Oradea-Mare* prin fibula ei *Certosa* şi *Debreţinul* cu fibulele tipice cu multe spirale din br. IV merită atenţie şi istoric-cultural (p. 377). Dela *Suseni* avem un depozit din br. IV de cea mai mare importanţă (fig. 307 cu pl. XII 3 şi XIX 1) pentru studiul fibulelor carpatice, lămurindu-ne şi epoca şi stilul depozitelor dela *Şpălnaca* şi *Lăzărpatak* (p. 378). Dela *Cipău* un inventar de *tumulus* hallstattian (p. 379 şi fig. 260). La Lechinţa o aşezare săpată de Muzeul din Bucureşti anul trecut: locuinţe şi ceramică vrednice de atenţie (p. 379). *Aiudul* e chiar hallstattian; la fel *Alba-Iulia* şi *Sângeorgiu Trăscău* (p. 380 sqq., v. în special fig. 244, 261 sq.). Ceramica dela *Aiud* (fig. 264), *Gâmbaş* (fig. 263), *Blaj* (fig. 291 sq.) e din vremea scythică, dar de tradiţie locală a bronzului. De prisos să mai înşirăm localităţile de pe valea de jos a Mureşului (p. 382 sq.). Pe văile Târnavelor deasemenea hallstattul getic e înfloritor, indiferent de, şi cu toată, prezenţa Scythilor. *Sighişoara* e citată pentru farfuriile hallstattiene de bronz găsite aici (p. 384). *Şoarş*, *Rodbav* şi *Proştea Mică* documentează la rândul lor prin coifuri ori fibule de bronz relaţiile cu V fie între 900—800, fie între 600—500 a. Chr. (p. 384 sq.). Din valea Oltului, frumosul judeţ Trei Scaune a fost în bronzul IV şi hallstattul II foarte populat; interesante sunt aici în special raporturile culturale cu Cimmero-Scythii, documentate fie prin tezaurul (altfel local) de aur, dela *Ţufalău* (fig. 265), fie prin sabia dela *Dobolii de Jos* (fig. 251), strâns legată de stilul Mikhalkovo-Dalj-Paşachioi (p. 386 sqq.). Nu mai puţin caracteristică e ceramica dela *Icafalău* (fig. 266), *Baraolt* (fig. 267), *Bita* (fig. 268), ori *Ilieni* (fig. 269). La S Carpaţilor notăm: *Boianul* lângă Călăraşi (ceramică tipică bronz IV şi hallstatt adriatic şi de pe Tisa); *Severin* (pl. XXV 1) şi *Rafaila* (pl.XIX 2) pentru fibule tip bronz IV; *Sinaia*, *Drajna*, *Pârscov* şi *Nehoiu* pentru securi de tipuri carpatic-cimmerice (Ţufalău, Ung şi Bereg, etc.): cf. fig. 270 sq.

Ca şi în V Galliei, hallstattul propriu, de fier, e în Dacia foarte târziu: începând deabia în sec. VII, el e turburat şi împiedecat de Scythi în evoluţia sa şi în legăturile sale cu V şi cu SV. Nouii veniţi practică la început ritul inhumării. Pe urmă însă vor fi asimilaţi şi ei la ritul străvechiu carpatic al incinerării. *Agathyrsii* se arată şi archeologic repede thracizaţi. Bogăţiile în aur ale Daciei hallstattiene se confirmă, dar nu în mâinile Agathyrsilor, ci, în continuarea vârstei bronzului de strălucită viaţă «feudală», în mâinile aristocraţiei locale prescythice. In orice caz fierul şi argintul joacă un rol cu totul şters în hallstattul getic, chiar după

sosirea Scythilor: bronzul și aurul continuă a fi prețuite chiar de nouii veniți pentru podoabe. Doar spedele și lăncile sunt de fier. Iar de argint n'am puteà cità decât tezaurul de aplice scythice dela Craiova (fig. 252 sqq.). La *țară* însă, în sate, *metalul de orice fel e cu totul rar*. Țăranii trăesc mereu în vârsta pietrei, a osului și a lemnului. Așezările din hallstattul dacic nu oferă decât ceramică interesantă. Incolo toată speranța, și pe viitor, e în săparea *tumuli*-lor (p. 391—394).

II. Tipologic, putem stabili următoarele. Până la venirea Scythilor (c. 700) ne aflăm în bronzul IV carpatic, cu formele sale caracteristice, influențate fie de V hallstattian, fie de E cimmero-caucasic. După 700 avem forme scythice *alăturea* de formele locale; acestea din urmă continuă pe baze tipologice ale bronzului IV, și sub Scythi, dar se completează cu forme vestice, târzii hallstattiene, care reușesc să străbată din nou în Dacia de prin a II-a jumătate a sec. VI.

Arme. Indigenii din Dacia își toarnă singuri *spedele* de bronz; ei nu adoptă tipul cu antene; exemplarul dela *Bundorf* e de sigur importat din Apus (cf. p. 308). Ciudat e că Geții n'au importat tipul de săbii mari hallstattiene de fier, deși desigur l-au cunoscut: în adevăr spada «scythică» dela *Dobolii de Jos* (fig. 251) are dimensiunile săbiilor lungi de fier din Apus, caracteristice pentru *primul* Hallstatt (tip II), deci înainte de a. 700, — adică 113 cm. și *antene*, de un tip special. După venirea Scythilor avem spedele scurte de fier, mai mult pumnale (fig. 245, 247, 249), atât cu două tăișuri, cât și cu unul singur, de tipul bine cunoscut (p. 394 sq.). In ce privește *lăncile*, oamenii bronzului IV le *toarnă* în forme de o rară eleganță, ca la *Suseni* (pl. XIX 1), *Firezul Gherlii* (fig. 203), *Șpălnaca* ori *Lăzărpatak* (fig. 259), — în vreme ce Scythii le *făuresc* în fier (cf. fig. 246). Evident, tipul hallstattian târziu e tot cu teacă și nervură mediană, dar e mai lung și cu aripile foarte înguste. Un exemplu clasic de conservatism getic e vârful de lance de bronz dela *Gruia*, făurit, iar nu turnat, după modelul lăncilor de fier cu cari s'a găsit împreună (pl. XXV 2, sus, dr.). Dacă Geții încă în La Tène-ul mai vechiu mai fabricau lănci de bronz ca la Gruia, cu atât mai mult în hallstattul propriu zis (p. 395 sq.). Geții cunoșteau încă dinainte de venirea Scythilor *securea de luptă*. Am atins și mai sus chestiunea securilor de tip cimmero-getic (fig. 270 sq. ori fig. 265; cf. fig. 256). Acest tip de securi, ca și lăncile de bronz de mai sus, se va păstrà, peste hallstattul scythic, până în La Tène, firește acum de fier, dar în forme asemănătoare (v. mai jos, sub *cateia*). Toporul de luptă

scythic e însă dublu, plat și identic la ambele tăișuri (fig. 245 și 247) și se regăsește și în Dalmația, la *Glasinac*, ca tip hallstattian generalizat (cf. p. 424). Tot Scythii generalizează la Dunăre și uzul *arcului* (p. 397 sq.). Chiar ei însă întrebuințează bronzul pentru turnarea vârfurilor de săgeți (cf. fig. 245 și 248), iar nu fierul, pe care-l vom găsi întrebuințat curent deabia în La Tène. De notat că, și în Dacia, oamenii bronzului disprețuiseră arcul, deși-l cunoșteau și deși în eneolitic fusese o armă curentă. In ce privește *carele de luptă*, roatele dela *Abos* și dela *Arcalia* sunt o dovadă că Thracii din Carpați le întrebuințau în bronzul IV: ele par a fi fost importate din SV împreună cu *coifurile* și celelalte produse ale bronzierilor atestini și villanovieni (p. 398 sq.): cf. fig. 208 și 199. Dacă din Dacia avem mai multe coifuri italice, în schimb nu putem încă cită nici o *cuirasă*, nici o *cnemidă*, și nici un *scut* din această epocă, deși e foarte probabil că ele nu au lipsit, deoarece le găsim în imediată vecinătate. E drept însă că aceste arme defensive fiind lucrate în foi mai subțiri de bronz și aplicate pe piele ori lemn, s'au distrus mai ușor, iar de altă parte fiind arme de mare lux, n'au fost curente și deci trebuie să fie rare și în morminte (p. 399 sq.). Astfel dară războinicii daci din primul hallstatt au fost, ca și Achaeii din Iliada, luptători pe jos, înarmați cu lănci și spede; numai șefii au avut care de luptă, cu două roate, și, în afară de coiful de bronz pe care-l vor fi purtat și unii luptători pedeștri, au purtat cuirasă, cnemide și scut. Când au venit Scythii, călăreți arcași, cari dela distanță acopereau pe adversar cu o grindină de săgeți cu vârful de bronz, Thracii din Carpați au fost biruiți. Deaceea s'a trecut brusc din bronz IV în forme *străine* ale fierului: spedele scurte și lăncile de fier sunt scythice, iar nu getice-evoluate. Firește, pentru un timp legătura cu V e ruptă: nu întâlnim în hallstattul II dacic nici spada-pumnal târziu-hallstattiană, nici situlele cu decor figurat greco-oriental, nici formele elenice pătrunse în această vreme în Dalmația. Desigur, autochthonii din Dacia n'au fost distruși ori alungați, ci au fost numai acoperiți. Suficient totuș, pentru ca întreaga lor cultură să se întunece și ea un timp (p. 401 sq.).

Unelte, vase și obiecte de gospodărie casnică în metal. Ca și în Apus, hallstattul e sărac și în Dacia în obiecte de fier de genul celor enumerate. Fie că s'au distrus de rugină, fie că vor fi mai existând prin *tumuli* încă nesăpați, fie că bronzul e încă predominant *adesea* până în La Tène I, faptul rămâne indiscutabil. In special e o chestiune pe care și

Déchelette a lăsat-o fără răspuns clar: au avut hallstattienii seceri și securi de fier? Răspundem pentru Dacia hotărît: *nu*. Ci în hallstatt Carpato-Danubienii au desvoltat anume tipuri din bronzul IV într'un chip specific. Securile à douille ca și cele à ailerons au căpătat un tăiș din ce în ce mai lat în formă de segment de cerc (cf. tipurile dela Bonyhád), iar secerile și-au deschis tot mai mult curbura prea strânsă din vremea bronzului pur. Cât privește cuțitele, ele apar chiar în hallstatt destul de numeroase în materialul cel nou, fierul, în special în mormintele scythice ale Daciei (p. 402 sqq.).

Securi. In bronzul IV Dacia trece aproape exclusiv la tipul de securi à douille, în vreme ce securile à ailerons devin cu totul excepționale. Numărul cel mare de securi à douille în depozitele din Carpați provoacă întrebarea dacă nu cumvà ele serveau — ca în Apus — și ca monetă. Cred că numai din frecvența lor nu se poate trage o concluzie hotărîtoare, deoarece *secerile* sunt poate încă mai numeroase decât securile în foarte multe depozite, și totuș chestiunea obiectului-monetă nu s'a pus și pentru seceri. Probabil nu obiectul precis, ci metalul turnat, în sine, puteà servì *și ca monetă*. Dar așà serveà și boul, oaia, calul ori omul. Tipul de securi cu tăișul lat e frecvent (cf. fig. 194 ori pl. XIX) în Dacia, dar nu e exclusiv. De altă parte bronzul IV e tocmai vremea clasică a securilor geto-cimmeriene, tip Țufalău (fig. 265, etc., v. mai sus, p. 684). Iar acest tip îl vom regăsi și în fier în La Tène, deci a existat neîntrerupt și în hallstattul II, desigur susținut și de prezența Scythilor, cărora nu le erà necunoscut încă din patria lor orientală. Țin însă să relevez un lucru. Dacia în general, pentru securile ei, face parte din V, iar nu din E: securile à douille sunt tipul comun; halebardele «geto-cimmerice» dela Țufalău sunt excepționale. Ele se găsesc în văile de sus ale râurilor și în creerii munților, din Slovacia și până în Muntenia: ele sunt tot getice, dar de tip oriental, ca tezaurele dela Mikhalkovo și Dalj (p. 404 sqq.).

Cuțite. Cunoaștem frumoase exemplare ardelene de cuțite cu mânerul dintr'o bucată cu lama și tăișul în S prelungit, tipice pentru bronzul IV daco-pannonic, dela *Cohalm* (fig. 328), din *Bihor* (fig. 257), etc. (p. 406). Dela *Suseni* (pl. XIX 1) avem exemplare «à languette» și «à soie», tot din bronz IV. Cuțitele de fier apar odată cu Scythii (cf. fig. 241); în Banat ele sunt probabil importate din V încă din hallstattul nescythic (p. 407). — *Brice*: deocamdată lipsesc. Ca simplă ipoteză, ne-am puteà gândì la faptul că Thracii din Carpați au putut aveà încă

din hallstatt obiceiul documentat în La Tène de a purtà părul, mustățile și barba lungi, retezându-le doar din când în când cu cuțitele (foarfecile încă neexistând): p. 407 sq.

Seceri. Depozitele de seceri din bronzul IV dacic sunt foarte numeroase și bogate; alăturea de tipurile central și vesteuropene, avem în mare număr de exemplare tipul à crochet, specific pentru regiunile noastre până în Caucas. S'au descoperit și tipare de seceri, astfel că nu se poate pune — decât cel mult parțial — problema unui import din afară al acestor unelte agricole. Evident, *nomazii* Scythi n'aduceau cu ei tipuri nouă de unelte de fier pentru nevoile *agricole*. Deaceea e probabil că secerile de bronz au fost folosite și în tot hallstattul, până la venirea Celților. Părerea lui Reinecke, că în bronzul IV2 se desvoltă o formă *generală* de secere mai deschisă, *nu* se confirmă prin depozitele bine definite ca epocă, dela Șpălnaca, Suseni, Panticeu, Kemecse, Pusztabodolyó, Kajnyikfalva, etc. Această formă e amestecată cu cele vechi. Dela venirea Celților însă tipul de secere din Dacia devine total altul: e cel celtic, adoptat și ca metal și ca formă (p. 408 sqq.).

Dălți, tesle, fierăstrae, ciocane, casmale de mineri, undițe, zăbale de frâu, etc. Avem din bronzul IV astfel de unelte și obiecte uzuale dela *Gușterița, Șpălnaca, Potság,* din părțile *Sighișoarei* și din *Bihor* (v. indicațiile la p. 410). Excepțional e doară ciocanul-târnăcop (Pickel) de miner, găsit la *Gușterița*, identic cu unul găsit într'o *mină de sare* dela Hallstatt și folosit probabil și la noi în acelaș scop (p. 410).

Vase de metal. Dacia oferă între a. 1000 și 300 a. Chr. o frumoasă serie de vase de *aur* și de *bronz*, de patru origini: *italică, greacă, localăgetică* și locală-*scythică*. Primul și al treilea grup merg împreună și sunt mai vechi, iar al doilea cu al patrulea, și sunt mai recente. Toate vasele de origină italică sunt de bronz. Avem următoarele forme: *căldărușe* hemisferice, numeroase (fig. 195, 197, 200, 201; cf. fig. 272); *situle* (fig. 200, 202), *cupe* (fig. 203) și *cești* (fig. 200 și 273). Încă nu s'au găsit în Dacia *ciste* și *urne*. Dar modelul în lut ars dela *Tg.-Mureșului* (fig. 191 cu 192) ne arată că urnele de bronz de tip villanovian au fost bine cunoscute în Carpați. Căldărușele din Dacia sunt — ca și ceștile — de un tip mai vechiu decât situlele și cupele; ele par a fi venit mai înainte aici. Decorația situlelor e cu obișnuitele bărci solare și protome de palmipede, cea a căldărușelor numai cu brâuri de puncte ori perle, ori cu linii gravate (fig. 195 sq., 197 sq. și 201). Nu putem dà ca sigur faptul imitării în Dacia a căldărușelor și situlelor italice:

dar anume fragmente de tablă de bronz dela Guşteriţa ne-ar sugerà o atare activitate industrială getică în plin bronz IV. Cupele, mai ales acele așà de elegante dela Fizeșul Gherlii sunt aduse din SV. Déchelette atribuise vasele de tip *situlă, cistă, cupă* găsite în N Alpilor uzului funerar. Se poate. Dar în Dacia toate aceste vase se găsesc în «depozite»: ele sunt tezaure ale celor vii, adesea negustori (la Hajdú de săbii, la Fizeș de securi, etc.), iar nu zestre a celor morți (p. 411—414). Dimpotrivă vasele metalice indigene din bronzul IV sunt toate de aur. Avem din *Bihor* patru și din *Târnava Mică* unul: cele dintâi mai vechi, cu profil caracteristic și pentru ceramica bronzului mai vechiu dacic (cf. pl. XIII, 3—6) și cu caneluri verticale concentrice spre fund, cari le dau un aer de foarte apropiată înrudire cu vasele archaice grecești de bronz «à godrons» găsite la Glasinac (fig. 274), dar cu mânuși în genul ceștilor hallstattiene; ultimul, vasul dela *Biia*, e mai nou (pl. XIV, 1—2): sinteză extrem de interesantă a formei mai vechi a bronzului dacic, de calotă hemisferică, cu sistemul decorativ italic al butonilor reliefați înconjurați de triple cercuri concentrice (cf. d. p. în fig. 272, căldărușa dela Rossin, — fig. 222, ardeleană,— și pl. XI thracică) și cu cercurile orizontale de perle, deasemenea general veneto-illyre și central-europene, vasul dela Biia unește decorația în linii punctate în formă de U de pe aplicele de cingători dacice dela Șpălnaca, Gușterița, etc., și mânușile terminate în duble spirale ca brățările de tip dacic, pe larg discutate mai sus. Și în vase, arta aurului se arată deci mai originală decât arta bronzului în Carpați. Nimic mai natural dacă ne gândim că aurul erà la noi acasă la el și din belșug, în vreme ce în S italo-grec el erà rar și scump, așà că talentul greco-italicilor se exercità aproape exclusiv asupra bronzului (p. 415 sq.).

Odată cu apariția Scythilor în Dacia, începe și importul direct, prin E, de fabricate elene archaice. Ca și în V, vasele ioniene de bronz apar întâiu în Carpați în hallstattul II. Până acum avem doar trei documente despre această penetrație. Hydria dela *Bene* în Bereg (pl. XVIII 1—2) e cea mai veche nu numai la noi, ci în general în Europa centrală; căci hydria dela *Grächwill* e de un tip mai apropiat de profilul ce vor luà aceste vase în sec. V. Motivul decorativ al sirenei dela baza toartei hydriei dela Bene o așează de vreme în sec. VI. Credem că acest vas a ajuns în Carpații nordici nu pe valea Vardarului, Moravei și a Tisei, ci prin Pont, Moldova nordică și Galiția. Dela cealaltă extremitate a lumii getice, la Bălănoaia lângă *Giurgiu*, la SV de București,

avem un *λέβης*, de gust greco-scythic aparţinând cel mai târziu sec. V a. Chr. (pl. II 1—2). Insfârşit de pe Tisa de Sus, la *Muhipuszta* în Borsod avem o imitaţie în pământ ars a unui vas ionian de bronz cu mânuşă theriomorphă (fig. 258), aparţinând, fireşte, tot hallstattului II. Tot Grecii fabrică, în special la *Olbia* şi în celelalte oraşe dela Pont, oglinzile de bronz, aplicele de gorytos, brăţările, colanele, inelele, pendantivele, pieptenii, vasele împodobite cu figuri, fie în bronz fie în argint ori aur, găsite în mormintele scythice. Dimpotrivă, cazanele mari de bronz ca acel dela *Scorţaru* (fig. 1 sq. şi pl. I, 1—2), ornamentele carelor de procesiune (fig. 10 sqq.) şi alte podoabe barbare şi le făceau Scythii singuri. Vom atribui deci acele vase mari şi rustice artei propriu zis scythice, doar cu influenţe slabe greceşti. Totuş ca număr şi răspândire fabricatele scythice, ca şi cele greceşti, rămân simple accidente în mijlocul lumii getice, unitar stilizate după vechile tradiţii ale bronzului şi cu predilectă adoptare a formelor sudvestice, în special italice (p. 416—419).

Ceramica. Tipologia şi ornamentica ceramicei bronzului dacic e una dintre problemele principale ale istoriei artei industriale europene. Nicăeri nu avem o aşà mare varietate de forme şi bogăţie de motive ca aici. Fie că e vorba de splendida ceramică excizată dela *Ghernesig* (fig. 277 sq.), ori *Pusztaszentjános*, fie că, dimpotrivă, urmărim elegantele tipuri bănăţene, adunate la Muzeul din *Timişoara* (fig. 275 sq., 282, 285, 303), fie că ne ocupăm de tipurile *canelate* ardelene (cf. fig. 279 sq.) ori de cele excizate dunărene, — evoluţia şi întreţeserile acestor tipuri ne sunt încă neclare. Singurul lucru evident e doară decadenţa tuturor acestor forme pe măsură ce înaintăm dela bronzul III spre bronzul IV şi, mai ales, spre adevăratul hallstatt. Şi dacă în cutare formă dela *Covasna* ori *Ghidfalău* (fig. 279 sqq.) sau, mai ales, în cea dela *Baraolt* (fig. 267), vedem anunţându-se hallstattul, iar, d. p. ceştile din mormintele «scythice» ale Ardealului se văd clar derivând din prototipuri ale vârstei bronzului (fig. 282, 285 sqq. şi 303, cu 283 sq., 301 sq. şi 304), apoi în general evoluţia dela urna şi «amfora» din vremea bronzului (fig. 286 şi 299 sq.) la urna din hallstatt (fig. 290 sqq.) e încă insuficient documentată. De aceea ne-am oprit mai sus exclusiv asupra tipurilor vârstei fierului («scythic»), indicând precât s'a putut, filiaţia cu formele mai vechi. Cimitirul de urne dela *Bandul de Câmpie* în Mureş-Turda (bronz IV) e caracteristic pentru stabilirea legăturii cu hallstattul: avem urne tronconice largi la gură (p. 286), cratiţe lobate

(*ibid.* și cf. pl. XXII 2: *Sf. Gheorghe*) cești cu o toartă (fig. 288) ori cu două (fig. 287), eventual vase conjugate (fig. 289), prezentând forme așà de apropiate de cele ce vor urmà după a. 700, încât continuitatea dintre cele două epoci e perfect asigurată. De altă parte am arătat și mai sus că formele de vase villanoviene pătrund și în Dacia (fig. 191 sq. și 291 sq.) astfel că la venirea Scythilor există în Dacia o tradiție ceramică de înrâurire vestică, total asimilată la străvechile procedee locale de modelare și ornamentare (caneluri și proeminențe de o vechime mergând până în eneolitic). Deasemenea nu lipsește din Dacia nici imitarea urnelor italice cu picior din perioada Benacci II (fig. 293). Astfel dară toate formele ceramice ale hallstattului daco-scythic sunt evoluări ale tipurilor mai vechi din bronz. Ba chiar, unele forme, ca acelea ale cratițelor («cupelor») largi «scythice», indică un conservatism mergând până în neolitic (fig. 305, 293, 266). E aici o perfectă continuitate și un exclusivism regionalist, foarte caracteristic, față de eclectismul industriei metalelor. In adevăr Scythii au anume forme în metal — arme și podoabe — care vor coexistà cu cele locale dace, moștenite din bronzul IV. In ceramică însă Scythii n'au nimic. Erà dealtfel și greu, ca nomazi, să deà vreun impuls acestei industrii care puteà fi perfect înlocuită de cea în lemn (p. 420—430).

Obiecte de podoabă. A patra perioadă a bronzului carpato-danubian a fost cu dreptate numită «le bel âge du bronze»: tot ce industria locală născocise în materie de fibule, pendantive, aplice, etc., se adăugà cu fabricatele italice contemporane (villanoviane și atestine), a căror contribuție erà foarte importantă nu numai în materie de arme și vase, ci și ca obiecte de podoabă. Sunt cunoscute din toată Europa cingătorile late de piele, *chimirele*, placate cu foi de bronz, de argint sau de aur, gravate ori reliefate, geometric ori figural. Italia villanoviană le cunoaște și Déchelette crede că aici ar fi de căutat originea chimirelor din toată Europa. Ne îndoim. In Dacia ele erau comune în bronzul IV și foile de bronz ce ni s'au păstrat dela *Șpălnaca*, *Gușterița*, *Pecica*, *Kemecse* și *Suseni* sunt toate împodobite exclusiv cu motive geometrice gravate. In vreme ce însă la Șpălnaca, Pecica și Kemecse avem motive destul de indiferente, la Gușterița și la Suseni avem numeroase simbole religioase uraniene (cf. p. 430 sqq., cu fig. 205, 206 și 217). Dacă aplicele late de aur dela Fokorú (fig. 220) și din colecția Egger (fig. 222) au fost cingători ori diademe, e greu de hotărît. Extrem de frecventă e în bronzul IV și hallstattul II dacic podoaba în formă de *nasturi* ori

discuri convexe, mergând până la diametre de peste 15—20 cm., în general de bronz (fig. 247), dar foarte des și de aur, ca la *Fokorú* (fig. 220) la *Șmig* (pl. XIII 1—2), la *Țufalău* (fig. 265). Tot aici sunt de notat marile discuri convexe cu *umbo*, foarte numeroase spre sfârșitul vârstei bronzului carpato-danubian (cf. pl. XI), purtate de sigur nu numai de femei, cum s'a crezut, ci și de bărbați, potrivit modelului ce ni s'a păstrat — indicații decorative — chiar din Italia (pl. XX, 3): câte trei discuri, din cari două pe sâni, iar al treilea ca pavăză abdominală (p. 432 sqq.). — Dar podoaba clasică a epocei de care ne ocupăm e *fibula*. In locul *acului* din bronzul III, existent și în bronzul IV în forme caracteristic «moderne» ca aceea dela *Bezded* (fig. 306), cu crucea hallstattiană, oamenii bronzului IV dau fibulei o însemnătate hotărîtoare. In special Thracii din Carpați desvoltă tipul plurispiral, cu scut și pendantive (fig. 307 și pl. XII), cu aplice și pendantive (fig. 308), ori numai cu numeroase spirale (fig. 222 și pl. XIX 2). Firește fibula «ochelari» e comună și la noi în bronzul IV = hallstatt I (fig. 203) dealtfel ca și pendantivele de acelaș tip (pl. XXV 1). Mărimea fibulelor cu spirale ajunge până la dimensiunile gigantice de 36 cm. lungime (fig. 308); de obiceiu ele sunt însă de 5—8 cm. In hallstattul II («scythic») fibula în arc e caracteristică și la noi (fig. 241 sq.). Dar avem în Dacia și fibule *a navicella*, pe valea Mureșului, foarte probabil dinainte de venirea Scythilor aici (p. 438), iar de după liniștirea turburărilor scythice, spre sfârșitul sec. VI avem fibule tip *Certosa*, în forme chiar din sec. V a. Chr. (la *Oradea Mare*). Total absente sunt până acum la noi fibulele *cu resort bilateral*, cele *serpentiforme* și cele *fără resort*, deasemenea, din a doua perioadă a hallstattului. Dar absența acestor fibule corespunde cu absența situlelor cu decor figurat greco-oriental, caracteristice în V veneto-illyr tocmai în sec. VII—VI. Un timp Scythii ne-au rupt legăturile cu V. Dar pe vremea fibulelor tip *Certosa* aceste legături erau reluate (p. 434—439). — Foarte numeroase și bogate sunt și celelalte podoabe, pentru însăș corpul oamenilor bronzului IV dacic; părul, fruntea, gâtul, urechile, brațele, pieptul, picioarele: pentru toate se născocise cevà. Spirala e firește precumpănitoare (fig. 222 și 309: aur). Dar și lanțul de cercuri, prelucrat în multiple și complicate pendantive, de obiceiu cu roata cruciferă ori cu motivul securii simple ori duble (cf. fig. 261, 310 sqq.), ori spiralele de aur ca la Sarasău (fig. 212 sq.) ori lanțurile de cârlionți de aur ca la Țufalău (ca în fig. 235; cf. și fig. 222), ori însfârșit acele *coulants* de roți crucifere și boabe

cruciforme de colier găsite în mormintele hallstatului II la Aiud, alăturea de obiectele scythice din mormintele contemporane (fig. 244 cu 247 și 242), nu sunt o simplă excepție. La aceste podoabe atârnate de gât, de haine ori de fibule, trebuie adăugate colierele de perle de diferite materiale: aur, bronz, os, etc. (p. 441); cele de sticlă, ambră, fildeș și mărgean, precât am putut urmări, lipsesc la noi. Pentru împodobirea pieptănăturii au servit de sigur și în Dacia mari ace de bronz și diferitele spirale mici de aur (mai puțin probabil enormele spirale duble de bronz): p. 442. Dar principala podoabă a capului e și acum *diadema* și din fericire avem exemple de tot felul. Astfel, pentru stilul carpatic al bronzului IV e de citat fig. 313; Hampel a distins *patru tipuri* (p. 443 și n. 1). Iar pentru stilul geto-hallstattian, cu influențe orientale, e de citat diadema dela Mikhalkovo, pl. XV 3. Avem apoi eventual diferitele *taeniae* ca la Fokorú, etc. (fig. 220 și 222), dacă e să le explicăm astfel, iar nu ca aplici de chimire, și foarte probabil unele din plăcile de aur ca acele dela Carani și unele roți cruciforme ca la Aiud (p. 443).— Avem trei tipuri de *cercei:* panglică («type rubanné»), «pendeloque» și «croissant» (cf. p. 443 sq. cu fig. 215 sq. și 222), ca în V; avem apoi ca tip «scythic» cerceii-brățări (fig. 241 sqq.). *Torques.* Colanele de metal sunt familiare locuitorilor din Carpați încă din bronz. Prețioasă e constatarea perfectei continuități stilistice din bronz in hallstatt: fig. 314 (sec. IX) cu fig. 250 (sec. VI), pentru stilul indigen; fig. 238, 262 și 315, pentru influențele vestice și sudvestice. O interesantă continuare tipologică din bronz în hallstattul II e colanul de spirale metalice tubulare (fig. 243); dimpotrivă sunt strict hallstattiane colanele de cruci tubulare (fig. 244). Numeroase sunt în Dacia tipurile de *brățări:* 1. masive, de aur, cu spirale la capete, evoluând apoi spre tipul gol pe dinăuntru *(Firighiaz-Bellye):* cf. și p. 325 sqq. cu fig. 211, 218 sqq., 228 sqq.; 2. bară deschisă, simplă, cu capetele turtite ori subțiate: fig. 204, 2 și 209; 3. bare goale, cu proeminențe: fig. 316, bronz, continuat în hallstatt cu 317*a*, pentru care cf. tipul 6; 4. bare cu capete stilizate zoomorf, închise ori deschise: fig. 237 sq.; 5. bara masivă de profil unghiular cu suprafețe gravate: fig. 246; 6. roata dințată: fig. 246; 7. firul subțire cu capetele libere în formă de conuri: «scythic»: fig. 241 sqq. (p. 444—449).

Care e partea *nouă*, adusă de Scythi, în arta podoabelor dacice dintre a. 1000 și 300, așà cum ea decurgeà din arta bronzului carpatic IV, resp. din influențele vestice? Tezaurele de aur și argint din Rusia

sudică sunt în primul rând opere de artă elenică și apoi scythică. Astfel de forme lipsesc până acum în Dacia. Aplicele de harnașamente de stil iranian există și la noi (Krasnokutsk = Craiova: fig. 252 cu 254), dar sunt rare. Poate săpăturile în nenumărații *tumuli* ai Daciei ne vor dà în ambele direcții mai multe știri. Numeroase sunt în Scythia ca și în Dacia foile de aur și «fluturii» cusuți pe haine: în Scythia aceste foițe sunt sau de stil grecesc (chiar cu scene religioase), sau de stil asiato-scythic; în Dacia, fie că sunt plane, fie că sunt convexe, la *Șmig* (pl. XIII 1—2 cu fig. 221), *Țufalău* (fig. 265), *Otlaca* (fig. 207), etc., ele sunt împodobite în stilul bronzului IV dacic; la fel la Fokorú (fig. 220), unde însă, ca și la Mikhalkovo și Dalj, intervin și motive hallstattiene (pl. XV sq.). Aceste aplice, fie în aur fie în bronz, sunt o modă carpatică mult anterioară venirii Scythilor aici. Aceeaș constatare cu pendantivele (p. 449 sq.).

Și totuș, ca element exotic în mijlocul Geților din Carpați, Scythii sunt bine definiți prin inventarul lor archeologic (cf. mai sus cap. I). Ba chiar anume elemente scythice au trecut și la Geți: fibulele dela *Cristești* (fig. 255) și *Bregetio* (fig. 394) reproduc identic motivul scythic dela Krasnokutsk și Craiova (fig. 252 și 254), și dimpotrivă nu au nimic deaface cu motivul sarmatic dela Pásztó (fig. 318). La fel vasul dela Muhipuszta (fig. 258), e un document de veche influență greco-scythică. In special însă inelele spirale deschise, de bronz ori de electron, cu capetele stilizate în protome de balauri, șerpi, etc., autentic scytho-siberiene (cf. p. 412), numeroase în ținutul carpato-danubian (fig. 319), au creat în Dacia o direcție decorativă bine definită: brățările cu capete de șerpi, ori stindardul dacic cu cap de balaur, din La Tène-ul carpatic sunt de studiat în legătură cu aceste forme (v. mai jos). In general însă nici stilul animalier scythic (fig. 10 sqq.), nici tendințele decorative grecești, n'au prins în Dacia. Geții au fost geometrizanți în hallstatt și au rămas cu atât mai mult și în La Tène, cu cât încă din sec. V a. Chr. se apropie și Celții dinspre V cu aceleași tendințe ca și ei.

In scurt, «Dacii» trăesc în bronz IV (hallst. I) și hallst. II pe baza culturii din bronz III, pe care o continuă. Populația Daciei e, după așezările și mormintele ce se constată, foarte numeroasă. Ocupația principală e agricultura. Importantă e și metalurgia: în special bronz și aur. Venirea Scythilor e o mare nenorocire. Așezările din Dacia între 1000 și 300 a. Chr. sunt de două feluri: *cetăți* pe înălțimi, întărite, — și *sate*, pe văile udate de ape. Inventarul satelor e foarte sărac, doar

ceramică; metalul e aproape neexistent. După mulțimea lăncilor și spedelor găsite în depozite, trebuie să postulăm în bronzul IV existența unei clase numeroase de răsboinici liberi, luptând sub conducerea seniorilor din castelele de pe înălțimi, cari mai întrebuințau la răsboiu, ca eroii Iliadei, încă și carele de luptă, scuturile, coifurile, platoșele și cnemidele. Arcul nu erà întrebuințat decât, poate, de glotași, cari vor fi mai folosit și acum, ca în eneolitic, frumos prelucratele săgeți de silex. Inflorirea civilizației materiale din Dacia între 1000 și 700, și numărul așà de respectabil al fabricatelor italice importate aici arată că, totuș, starea de răsboiu nu erà prea frecventă ori distrugătoare: dealtfel circulația economică erà vie și până mult mai departe în E, N și V. In Dacia principalele răspântii de drumuri comerciale erau pe văile de sus ale marilor râuri: Tisa, Someșul, Mureșul și Oltul și firește la pasurile peste munți cari duceau dintr'o vale într'alta: spre Siret, în Trei Scaune, spre Nistru în Ung și Bereg, spre Vistula și Elba în Arva, etc. — Ca și țăranii așà și nobilii sunt foarte conservativi; podoabele și vasele lor de aur, ca și armele lor, ne stau mărturie până la căderea lor sub Scythi. Portul și împodobirea clasei bogate sunt foarte fastuoase: arta dacică a aurului ca și a bronzului în bronzul IV ne arată că avem a căutà și în Dacia împrejurări ca la Mycene și Troia. Firesc lucru, la astfel de curți strălucite negustorii de arme, vase și podoabe de bronz fabricate în Italia nordică găseau mușterii numeroși și darnici. — Ritul incinerării e general, în morminte izolate ca și în «câmpuri de urne». Cultul solar e bine documentat, mai ales prin simbolele circulare și crucifere de bronz ori de aur. Chiar Scythii le adoptă. Dealtfel ei aveau de-acasă un zeu suprem ceresc, de caracter luminos, Mithras, căruia îi dădeau ca tovarășă pe Anaitis: pe aceasta din urmă însă o cam confundau cu vechea divinitate chthoniană dela Marea Neagră și Mediterană, «Marea Zeiță» a rodirii, a vieții, a *mântuirii*, care ține vecinic cu ambele mâini într'o cupă înaintea pieptului, băutura sacră spre împărtășanie (încă din Troia II). E *Ἄρτεμις Βασιλήτη = Diana Regina* a Thracilor, de care chiar Herodot mai aveà știre în ce priveà legăturile ei cu toți barbarii, până la Scythi și la Hyperborei (cf. mai sus, p. 660 sq.). Totuș la Geții din Carpați nu avem până acum, nici din bronz IV, nici din hallstatt II, nici o imagine divină anthropomorphă: e o epocă *aniconică*. Zeul suprem e adorat fără chipuri cioplite, iar muritorii la trecerea în lumea de viață vecinică, împreună cu zeul ceresc, își nimicesc prin foc, pe rug, imaginea lor trupească, fiind siguri de existența

sufletului *fără* această carapace. Scythii introduc mai ales prin Anaitis cea chthonizată a lor oarecare turburare sudică în uranismul pur al Geților. Dar incidentul scythic nu va fi catastrofal: în burgurile de pe vârfurile munților, în La Tène-ul carpatic nobilimea getică revenită treptat la vechea putere și bogăție își va reluà vechile tradiții uraniene în chip desăvârșit. Zalmoxis va fi în La Tène tot străvechiul zeu ceresc din vârsta bronzului, iar nu cumvà vreun demon subpământean (p. 454—459).

In a doua parte a capitolului VI am tratat *La Tène-ul getic* (p. 459-646). Vom redà iarăș foarte pe scurt rezultatele cercetării.

Celții sunt pomeniți de istoricii antici ca prezenți la Dunăre în a. 335. De fapt ei erau încă din sec. V aici. Și anume: din *Túrócz* în Carpații Slovaciei, din *Borsod* pe Tisa de Sus și, se pare, chiar dela *Silivaș* (Alba de Jos) în Ardeal, avem mărturii archaeo-La Tène (arme și podoabe), aparținând primului val celtic, ajuns încă înainte de a. 400, prin Boemia și Moravia până în Carpații getici (fig. 320 sqq. și pl. XXVI). Cât privește La Tène-ul I (400—300 a. Chr.) avem fibule dela *Sedriaș* și *Kopisch* în Ardeal și dela *Tinosul* în Câmpia munteană, iar dela *Prejmer* (Tartlau) lângă Brașov un *mormânt cu car*. Un centru important al industriei celtice în Carpați pare apoi a fi fost încă din La Tène-ul I și *Muncaciul* în inima însăș a Getiei septentrionale.

Totuș, în general, cultura celtică se arată mai efectivă în Dacia deabià din La Tène-ul II, dela 300 încoace, adică, firește, dela așezarea în masă a Celților în vecinătatea Daciei, de jur împrejur (v. cap. V) și chiar, pe ici pe colo (valea Someșului, Maramureșul, Moldova nordică și Basarabia sudică), în Dacia însăș. Odată însă bine închis cercul celtic împrejurul Daciei, penetrația celtică e fundamentală. Intreg aspectul culturei din Carpați și dela Dunăre și Tisa, manifestată prin cele două mari industrii etnografice hotărîtoare, *metalurgia* și *ceramica*, devine celtic. Un obervator superficial al lucrurilor ar fi înclinat să creadă că e vorba și de o completă celtizare etnografică a Daciei. Dar lucrurile stau cu totul altfel. Marea înflorire a civilizației La Tène în Dacia e în perioada a III-a, deci după a. 100 a. Chr. și durează mai bine de un secol jumătate, până după a. 50 p. Chr., când influența romană devine precumpănitoare. Dar încă de pe la 200 a. Chr. Geții reușiseră a se organizà serios politic în Carpați. Iar după 100 a. Chr. cade tocmai vremea celei mai formidabile expansiuni pe care au trăit-o vreodată Thracii din Carpați: epopeea lui Burebista, ucigătorul de

Celţi». Deci nici poveste de Celţi în Dacia, atunci când Dacia erà, în cultura ei, mai profund celtică decât oricând. Este clar astfel că înrâurirea civilizaţiei celtice în Dacia s'a exercitat pe calea lentă şi indirectă a raporturilor îndelungate de vecinătate, mai puţin pacifică la început (sec. V, IV şi III), apoi prietenoasă, de alianţă chiar, şi expediţii comune spre Macedonia şi Illyria romană (sec. II), însfârşit violent duşmană, de anexare a numeroase teritorii celtice în NV, V şi SV şi de masacrare şi desfiinţare a triburilor şi statelor celtice din Apusul Daciei. Astfel dară enormul număr de aşezări La Tène presărate pe toată întinderea Daciei, cu puternicele burguri de piatră pe vârful munţilor, aparţin localnicilor. Când vom examinà mai jos în amănunte La Tène-ul dacic vom constatà apoi că, de fapt, aceşti localnici dăduseră un aspect particular, local, culturii celtice împrumutate aşà de bucuros şi complet, cu excluderea aproape totală chiar a influenţei elenistice aşà de puternice, ce-i veneà dela Pont şi din Miazăzi. La Tène-ul getic se altoeşte pe o tradiţie foarte puternică aborigenă a Carpaţilor, nu numai din bronz, ci adesea începând chiar din neolitic (p. 459—466).

Locuinţe. Sate. Cetăţi. — Casele din La Tène-ul carpato-danubian sunt construite ca şi pe vremuri în neolitic: pereţi de nuele (pe Dunăre de trestie), îngroşaţi cu lut şi apoi netezìţi şi spoiţi; acoperişul de pae sau de stuf; forma patrulateră; dimensiunile de 2×2 până la 4×4 m. La munte casele sunt de bârne, pe temelii de piatră şi au câteodată chiar două încăperi cu ferestre mici. Vatra e de obiceiu într'un colţ, sau pe o lature, iar nu la mijloc (p. 466 sqq.). In castelele şefilor Daci locuinţele sunt zidite (d. p. la *Costeşti)* ca şi însăş cetatea: jos temelie pe stânca vie, de câtevà rânduri de blocuri mari de piatră, frumos ecuarisate, prinse între ele cu crampoane de lemn; deasupra (dela 1—2 m. în sus) zid de cărămizi mari, uscate la soare, prinse între ele cu lut galben. Grosimea zidului e enormă: până la 3 m. (pl. XXVII şi XXVIII 1). Scări largi de piatră, frumos săpată, duceau la «palat» (pl. XXVIII 2). Unghiurile clădirilor poartă un simplu profil linear vertical (pl. XXIX 1; cf. şi 2). Excelentă ceramică celtică şi monete greceşti şi celtice datează aşezarea. In alte cetăţi *(Grădiştea Muncelului)* avem şi clădiri de technică sudică — romană (sec. I p. Chr.). Atribuim tipul mai vechiu de palate sec. I, poate chiar II a. Chr., iar pe cel mai nou vremii de intensă penetraţie romană de sub *Cotiso*, *Dicomes* şi urmaşii lor până la *Decebalus* (p. 466—470).

Ca şi locuinţele, *satele* din La Tène păstrează în multe privinţe străvechile tradiţii de aşezare încă din neolitic: mici, înghesuite, fără uliţi, întărite cu val şi şanţ pe câte un promontoriu înalt deasupra vreunei văi (de râu, ori de şir de lacuri), ori pe o insulă, în care caz nu mai erà nevoie de alte întărituri). Atât satele din câmpie, cât şi puternicele cetăţi din munţi sunt înconjurate de un val înalt cu palisadă (la Costeşti parii merg până la 30 cm. diam.). Valurile *nu* erau calcinate. Suprafaţa unui sat obicinuit nu trece în general de 2 ha. Mormintele, toate de incinerare, sunt lângă, ori chiar sub locuinţe. Inventarul lor e extrem de sărac. Doar urna şi două trei podoabe. Amforele greceşti sunt folosite în S şi E Carpaţilor drept urne funerare. Numeroase depozite de seminţe în gropi de bucate (cf. p. 136: *siri): grâu*, in, cânepă, meiu, leguminoase. Principalele descoperiri în săpăturile aşezărilor sunt vasele: indigene, celtice, greceşti (acestea deocamdată numai în Muntenia şi Moldova). Apoi, fireşte, obiecte de fier, de sticlă, de piatră, de os, etc., mai rar de bronz şi alte materiale (p. 470—472).

In ce priveşte *cetăţile dace* din Carpaţi, putem fixà următoarele elemente de caracterizare: poziţia pe înălţimi, etajarea în terase, multipla circumvallaţie, palisada încoronând enorme valuri înaintea zidurilor, combinaţia şi legătura pietrei cu lemnul în technica de *murus Gallicus* (dar de alt tip decât cel descris de Caesar, *b. G.* VII 23), appareillage-ul *à crochet*, întrebuinţarea turnului de apărare (ca la Greci) drept element de completare a cetăţii. Toate aceste elemente se regăsesc şi în V, mai ales în La Tène III, deşi ca origini ele se urcă înapoi până în sec. IV şi chiar V a. Chr. Să le examinăm pe rând (p. 473 sqq.). — Cetăţile sunt pe munţii cari domină imediat văile, şi anume astfel aşezate încât o parte a vârfului fortificat să se continue printr'un istm până la alt munte ori la masivul cel mare din care face parte: *aequali dorso continuum usque ad proximum castellum* (Tac. *Ann.* IV 47): exemplu clasic la *Costeşti*, pl. XXX. Muntele nu e lăsat cu forma lui conică, ci e tăiat în scări, constituind o serie de terase concentrice: pe cea mai de sus, acropolea sau «palatul», pe cea mai de jos, mormintele. Diferitele terase sunt fortificate cu valuri ori chiar ziduri şi turnuri spre partea abruptă. De obiceiu *zidul* cel mare înconjurător e pe una din terasele cele mai de jos, şi anume pe marginea *interioară*, plană a terasei, al cărei mal exterior, abrupt, e apoi încăodată fortificat prin marele *val cu palisadă*; acest val înconjură pe dinafară zidul ca la cetăţile mai târzii aşezate

în câmp, alcătuind între val şi zid un şanţ adânc. Mărimea cetăţilor dace e foarte variată: dela mici burguri de câtevă sute de metri patraţi până la fortificaţii de mai multe hectare, cu terase spaţioase, mari ziduri de piatră şi enorme circumvallaţii *(Grădiştea Muncelului* în Transilvania, *Krivány* în Slovacia). In ce priveşte zidul însuş, avem jos mari blocuri de piatră bine ecuarisată legate între ele cu bârne şi crampoane de lemn (cf. fig. 323 sqq. şi pl. XXXI sqq.) pe o înălţime de 1—3 m. (după necesităţile de nivelare şi întărire a pantei) şi o lărgime de 2—3 m. iar deasupra, probabil, ca şi la turnul-palat de pe terasa superioară (cf. mai sus, p. 696), cărămizi mari patrulatere uscate la soare. La unele cetăţi constatăm şi archaicul appareil à crochet (pl. XXXIV 1). Pentru apărarea zidurilor avem, e drept cam rari, şi turnuri patrulatere externe (fig. 324 şi pl. XXXIII 1). Turnurile de pe acropole serviau drept locuinţe ale stăpânilor cetăţii. Scări monumentale urcau la ele (pl. XXVII sqq.). Intrarea în turnul-palat eră foarte largă şi închisă cu mari porţi de stejar încheiate cu cue şi balamale de fier *(Costeşti)*. Pe dinăuntru porţile erau încuiate cu manèle groase de lemn (piatra cu jghiabul respectiv păstrată la *Grădiştea Muncelului)*. Se pare că, la porţi cel puţin, Dacii au întrebuinţat bolta *en plein cintre:* Grădişte: pl. XXXV 2. Dealtfel la Grădişte avem şi numeroase alte dovezi de technică greco-romană: altare, sculpturi, cărămizi, burlane de teracotă, etc. Antichităţile mărunte găsite în cetăţile dace de pe munţi ne arată că aici se desfăşură o viaţă intensă şi bogată: fierari, bronzieri şi argintari (nicovale găsite) lucrau pentru principe; negustori de departe, greci (monete din Histria şi Mesambria) ori celţi (monete eravisce), ori Daci călătorind până acolo, aduceau vase, ustensile şi podoabe de stil grecesc şi celtic, pentru oameni şi cai; enorme bogăţii (tezaure de monete de aur, culese pe Grădiştea Muncelului: *kosoni*, ori, în apropiere: *lysimachi*, ca şi de monete de argint, chiar romane, dar numai până la începerea răsboaielor lui Traian) erau adunate în aceste burguri. Origina lor, în timp, nu poate fi încă precis fixată, deoarece nu avem destule săpături. Unele elemente, ca aceà construcţie circulară dela Muncelul, analoagă cercurilor de piatră dimprejurul tumulilor etrusci sau attici, ori l'appareil à crochet ne amintesc de hallstatt; posibil ca chiar din La Tène I aceste cetăţi să fi început a înflori. *Sigur însă*, ca şi în V, *ele sunt la apogeul înfloririi lor în La Tène III*. Aş atribui chiar vremii strălucite a lui Burebista ridicarea celor mai multe din aceste burguri: numai atunci Dacii au fost aşà de bogaţi şi de puternici şi au avut atâţia

meşteri greci la dispoziţie, spre a clădi formidabilele şi numeroasele întăriri din munţi (p. 473—482).

Unelte şi ustensile domestice. Dintre marile ateliere metalurgice din Carpaţi şi dela Dunăre cele mai bine cunoscute până acum sunt cele dela *Muncaci* în nordul Daciei, în plin ţinut getic, şi cel dela *Szalacska* în Pannonia centrală, deocamdată puţin interesant pentru noi. După multele fabricate de fier, arme şi unelte, găsite în Transilvania sudvestică au trebuit desigur să fie foarte active atelierele din apropierea minelor de fier dela *Cudgir*, la Grădiştea Muncelului, Costeşti, etc. Nu avem însă suficiente cercetări pe teren spre a identifică cu preciziune atelierele pe care le bănuim şi aici ca şi în E şi N Transilvaniei.— *Securi.* Tipul *Ornavasso* îl găsim şi la *Kőszeg* în apropierea Daciei (fig. 326) şi originea lui nu e în V ori în N, ci la noi în Carpaţi, în perioada a IV-a a bronzului (cf. şi p. 403 sq. cu fig. 270 sq.): părerile mai vechi despre o origine germanică a securii *cateia* (Déchelette II 3, p. 1356sq.) nu se mai pot susţine (p. 484). Columna Traiană cunoaşte securi de luptă de specia *cateia* fără prelungirea muchii pe mâner, deci de un tip mixt: secure-ciocan (cf. fig. 327). Fireşte, securea de tip vechiu, à douille, ca în bronzul IV, e mai departe în uz, după cum vedem din fabricatele puse în circulaţie fie la *Muncaci*, fie la *Kőszeg* (fig. 329 sq.). Tot dela *Muncaci* avem un al treilea tip, ca un *tranchet* de curelar (fig. 330, no. 15) şi un al patrulea, de ciocan-topor *(ibid.*, no. 14). Insfârşit de lângă *Ocna Sibiiului* avem un fel cu totul excepţional de *cateia* (fig. 342). — *Cuţite.* Ca şi securea, cuţitul serveşte şi ca unealtă şi ca armă. Deaceea în morminte se găseşte alăturea de arme (cf. din cele mai vechi timpuri La Tène fig. 322: *Szendrő* şi pl. XXVI: *Silivaş*). Se pare că tipul curent din bronzul IV (fig. 328: *Cohalm)*, cu mânerul tot de metal, n'a fost prea simpatic oamenilor La Tène-ului, căci găsim mult mai des tipurile «à soie» şi «à languette», cu mânerul de lemn, de corn, ori de os şi cu lama de vreo patru feluri (enumerate la p. 487): v. fig. 330 sqq. Dar nu e prea rar nici tipul cu mânerul de metal, eventual cu o verigă la capăt, spre a fi atârnat la brâu cu o curea, ca d. p. în Banat (fig. 333), în orice caz cu un puternic mâner terminat în formă de bulb ori buton, ca în vremea mai veche La Tène: d. p. la Muncaci (fig. 332), la Balsa (fig. 334), la Cohalm (fig. 336). Impreună cu cuţitele trebuesc pomenite şi *cosoarele*, asemănătoare cu cele de azi şi răspândite în La Tène în întreaga Europă deopotrivă; Muzeul Brukenthal posedă o bogată colecţie de cosoare dacice de pe văile Târnavelor şi Oltului (fig. 337).

Unul din aceste cosoare mai păstrează chiar inelul cu care coada erà bine fixată în lemn strângând bine mânerul de lemn pe fier, ca să nu crape. Columna lui Traian cunoaşte un fel de cosoare de luptă (fig. 341) deaproape înrudite cu tipul păstrat în atâtea exemplare la Sibiiu, dar cu lama cevà mai îngustă. Dimpotrivă cuţitul-spadă dela Grădiştea Muncelului, păstrat tot la Brukenthal (fig. 336) e cu totul drept, cu un singur tăiş, şi făcut nu numai spre a tăià, ci şi a împunge. Şi ca formă şi ca întrebuinţare e general european (p. 482—490).

Dălţi, cuţite, ciocane, cleşte şi alte unelte de meseriaşi. Tot dela *Muncaci* avem cea mai bogată colecţie geto-celtică de scule de meseriaşi: lemnari, curelari, fierari, etc. (fig. 330 sqq.). Iar aceea ce lipseşte din inventarul dela Muncaci e completat de cel mai bogat dela Szalacska. In adevăr, în toată Europa celtică ori influenţată de Celţi aceste unelte se făuresc acum după modèle identice. Un singur amănunt ar mai fi doar de relevat aici: atelierele celtice ale Pannoniei fabrică şi *instrumente chirurgicale*; archeologul care le-a adunat la un loc declară că nu ştie cum să le explice: din fig. 338 se vede însă fără greutate că sunt nişte bisturiuri de diferite necesităţi chirurgicale: poate pentru nevoile umane, poate pentru cele veterinare, egal: împreună cu cele două cuţite de forme şi mărimi deosebite ele alcătuesc o «trusă» de chirurg din La Tène-ul mijlociu. Dela *Costeşti* mai avem şi o mică nicovală de orfăurar (în La Tène, de predilecţie argintar) şi o nicovală de fierar. Fierăstrae şi pile bine păstrate nu avem din Dacia, aşà cum avem din V (p. 490—494).

Unelte agricole şi diferite ustensile casnice. Thracii din Carpaţi şi mai ales de pe câmpiile înconjurătoare au fost din timpuri immemoriale agricultori: deaceea li s'a şi atribuit născocirea secerii de bronz (p. 294 sq.). Totuş *pluguri* de bronz nu cunoaştem. Deabià dela venirea Celţilor avem *fierul de plug*: s'au găsit exemplare caracteristice, de mărimi variate atât în Transilvania meridională (fig. 339), cât şi la Muncaci, în Getia nordică (fig. 329 şi 340). Totuş, chiar în La Tène fierul de plug nu e prea frecvent. Ţăranii daci continuă în general a ară cu ariţa de lemn. — Total deosebit de cel din bronz e tipul de *secere* din La Tène: fig. 340, 332, 330 şi 337; deasemenea *coasa*, fie «à languette», fie «à douille», e de tip caracteristic celtic şi e nouă în ţinuturile noastre (fig. 337). *Cosoarele* de vie sunt şi ele de tip general celtic: ca şi pentru coase, Transilvania ne-a procurat exemplare caracteristice de cosoare (fig. 337). Intre aceste trei unelte: secera, coasa şi cosorul, e un schimb de influenţe tipologice pe care-l putem bine observà în colecţia de

modele de cuțite de luptă dacice de pe Columna Traiană (fig. 341). S'a încercat chiar a se distinge, pe baza exemplarului dela Muncaci, un tip special de *coase de luptă* (p. 497). Cu atâtea unelte și instrumente tăioase nu e de mirat că găsim în săpături numeroase *gresii* de ascuțit. Tot aici ar mai fi de pomenit *undițele* și *tridentele* de pescuit, găsite în așezările din câmpia munteană, în special pe malul Dunării (p. 494—498). Dintre ustensilele casnice și de bucătărie avem: «crémaillères» dela *Muncaci* (fig. 344) și dela *Crăsani* și un frumos trident-furculiță de scos carnea din cazan la *Muncaci* (fig. 343). Cazane nu ni s'au păstrat în nici una din localitățile cercetate până acum, afară poate doar de *Costești* (fragmente, de tablă de bronz). In ce privește *râșnițele rotative*, numărul lor în așezările La Tène din Dacia e respectabil: materialul din care sunt făcute e sau trachytul, sau lava basaltică. Dăm în fig. 345 trei *catilli:* dela *Sighișoara*, *Tinosul* și *Mănăstirea* (p. 498—500).

Arme. După cum Scythii aduseseră cu ei spada scurtă și pumnalul de tip irano-siberian, așà Celții introduc în Dacia armele de tip vestic (dacă le-au folosit și Geții, e o altă chestiune: v. mai jos). Cum Celții sunt în Carpații nordici și la Tisa încă din sec. V, natural primul tip de spede celtice din Dacia e cel al pumnalului de c. 50 cm. cu duble antene ca d. p. la *Szendrő* in Borsod (fig. 322), în continuarea tipului târziu hallstattian d. p. dela Kišicky. Tot din vremea mai veche, nefiind încă prelucrată anthropoid (ca în La Tène II și chiar III) e probabil și spada scurtă cu duble antene dela Muncaci (fig. 346). Insă spada caracteristică și pentru La Tène-ul getic e cea de tăiat, nu de împuns, mergând până la peste un metru lungime *(Gruia)*, dar de obiceiu menținându-se între 70 și 90 cm. Necropolele și mormintele celtice dela *Apahida* (fig. 347), *Balsa*, *Gyoma*, *Kőszeg*, *Hodság* (fig. 349), mai toate de cavaleri celți din La Tène II, ne-au dat exemplare caracteristice (v. descrierea pe p. 502 sqq.). O altă grupă interesantă e alcătuită de săbiile La Tène II și III din centrul, S și SV Daciei: *Aiud*, *Craiva*, *Sibiiu* (fig. 336), *Severin*, *Gârla Mică*, *Șimian*, *Gruia* (pl. XXXVII fig. 1 și 3) și *Gogoșița*. Totuș Dacii par a fi avut încă dela începutul La Tène-ului tipul lor propriu de săbii. Acest tip nu ne e documentat literar și monumental decât din sec. I p. Chr., pentru Daci ca și pentru Bastarnii din Dacia estică și pentru Roxolanii din aceleași ținuturi: e un iatagan de forma bine cunoscută d. p. din arta pergamenică pentru Perșii reprezentați căzuți cu arma lângă ei (Muzeul din Neapole); la Daci acest iatagan e de dimensiuni mici, cel mult ca o sabie actuală

şi cu tăişul pe partea interioară a curburii, în vreme ce la Bastarni (Mon. dela Adamclissi) şi la Roxolani e de tipul de *gladii quos praelongos utraque manu regunt* (Tac. *Hist.* I 79) şi cu tăişul nu numai pe dinăuntrul, ci, se pare, uneori pe dinafara curburii, ca la adevăratele iatagane, iar nu ca la «coasele» şi «cosoarele» de luptă dacice (cf. pentru săbiile dace, în afară de cunoscuta scenă a sinuciderii lui Decebal, şi de scenele de lupte pe Columna Traiană, încă şi fig. 341 şi 350 cu 342). Firesc lucru, spada dacică e înrudită atât cu cea grecească şi cea illyrică, cât şi cu cea persană, dar e de un tip pregnant *diferenţiat* de cele dintâi şi mult mai variabil decât cea de a treia. In orice caz la Daci trebuie ţinut seamă că spada-coasă, spada-secere ori spada-cosor au putut fi producte locale de simplă adaptare a uneltelor agricole ca arme de atac (p. 500—509).

Cu totul altul e cazul cu *lăncile* din La Tène-ul getic. Aici nu mai poate fi vorba de o distincţie precisă tipologică între ce ar fi pur *celtic* şi ce ar fi *getic*. Cel mult decoraţia unora din ele cu motive gravate ori ajurate ar puteà eventual ajutà la o stabilire de familii deosebite. Dar materialul găsit până acum nu e prea bogat ori bine conservat şi deaceea am preferat mai sus, p. 509 sqq. o clasare topografică. In adevăr, chiar la *Muncaci*, atelier mare, e o completă anarhie tipologică: *lănci* ori *darde* de toate mărimile şi contururile la un loc, într'un fel de *sinteză populară*, inconştientă, într'un *singur* atelier (fig. 330 sqq. şi 352); nu lipsesc decât modelele capricioase, prea artistice, «échancrées» ori «flamboyantes»; v. descrierea mai sus, p. 510. Pentru lăncile mari se făceà şi un «călcâiu» de fier cu care se puteau înfige în pământ: am dat exemple dela *Muncaciu* (fig. 329 şi 340), *Guşteriţa* (fig. 339) şi *Ichimeni* (în N Moldovei: pl. XXXVI 1). Din mormintele dela *Balsa* şi dela *Hodságh* în câmpia Tisei putem cità iarăş lănci numeroase din La Tène II cu reminiscenţe din I şi în societate interesantă: la Balsa cu o săgeată «scythică», la Hodságh cu frumoase săbii La Tène II destul de bine păstrate (fig. 334, 351, 349). Alte exemple, dela *Apahida*, *Aţel*, etc., mai sus, p. 512 sq. şi fig. 353 sqq. Ne vom opri un moment doar la colecţia de lănci din Muzeul Brukenthal (fig. 354 sq.). Un vârf de dardă dela *Măgărei* are teaca împodobită prin torsiune şi decorată cu un nod (ca la fibulele contemporane, fig. 389 sq.): fig. 354; lancea dela *Şeica Mică* e lungă de 65 cm., din care însă 2/3 sunt «la soie», coada, care se introduceà, ea, în lemn (fig. 336); dela *Gross-Propstdorf* avem o dardă fără aripi, «à douille» (fig. 355): mai cunoaştem exemple atât dela *Muncaci* în N Daciei (fig. 332, 8) cât şi dela *Bihač* în SV illyric (cit. p. 513).

Insfârşit lăncile dela *Gruia* pe Dunărea olteană, altfel obicinuite vechi La Tène (pl. XXV 2), au printre ele şi una de bronz, dar nu turnată, ci lucrată cu ciocanul ca lăncile de fier.

In ce priveşte *săgeţile*, influenţa nomazilor iranieni le-a dat în La Tène, mai ales în câmpia moldo-valachă, o însemnătate pe care la Dacii vârstei bronzului n'o avuseseră. Geţii devin *în E arcaşi călări* încă din sec. V a. Chr. Avem *trei* tipuri de fiere de săgeţi (v. fig. 337 şi 356 şi pl. XXXVI, 1). — Asupra *securilor de luptă* ne-am oprit mai sus, când am vorbit de securile-unelte (cf. p. 483 sq. cu fig. 326 sq. şi 329 sq.), definind mai de aproape ce era o *cateiu* de tip getic şi care e originea securilor din epoca merovingiană (p. 509—516).

Ca *arme defensive*, deosebim: *scuturi* şi *coifuri* la Celţii noştri, numai *scuturi* la Geţi. Fiecare mormânt celtic conţine alăturea de săbii şi lănci şi un scut: adică de fapt în săpătură numai ce a fost de fier în scut: *umbo* extern şi *mânuşa interioară*; restul fiind de lemn şi piele a putrezit. Am dat exemple dela *Balşa, Apahida, Hodsâgh* şi *Muncaci* (fig. 349, 353, 347, 334 şi 357). In La Tène III *umbo* e rotund, iar scutul mai elipsoidal. Scuturile dace de pe Columna lui Traian (fig. 358) sunt la fel cu cele celtice şi cu cele romane. A fost însă tot aşà scutul şi în La Tène-ul mai vechiu? Credem că nu. Ci, în legătură cu tradiţia mai veche din bronz şi hallstatt, a trebuit să fie rotund, eventual oval, dar retezat în semicerc pe cele două laturi (cf. p. 314 şi gravurile de pe cingătoarea din fig. 206). — Dacii din La Tène-ul târziu nu purtau coifuri; cel puţin aşà ni-i prezintă Columna Traiană şi Monumentul dela Adamclissi. Celţii însă, în archaeo-La Tène-ul carpato-danubian, par a fi purtat curent coiful de tip italic, fie de origine sudică fie de fabrică celtică (fig. 321 şi pl. XXVI). — Nu avem ştire de purtarea *cnemidelor* la Geţii din La Tène (p. 516—519).

Steaguri şi trompete. Dacii aveau ca stindard naţional un balaur, *draco* (fig. 359 şi pl. XVII 1—2): s'a relevat că şi Parthii ca şi Scytho-Sarmatii au avut acest steag şi s'a atribuit introducerea balaurului ca steag al cohortelor romane din Imperiul târziu eventual influenţei parthice ori celei sarmatice. Totuş lucrurile nu sunt chiar aşà de simple şi sigure. Nici o descoperire archeologică nu confirmă existenţa balaurului ca steag scythic, aşà că afirmaţia respectivă a lui Arrian pare a fi o confuzie. De altă parte, stilistic, balaurul dacic cu gura lui de lup, larg căscată, se leagă de fiarele cimmero-getice studiate mai sus, cu prilejul tezaurelor dela Mikhalkovo şi Dalj. Insfârşit, tipologic, originile

balaurului steag sunt în Assyro-Babylonia, unde, d. p. pe o stelă a lui Nebukadnezar I (1120 a. Chr.) il găsim atât cu trupul de şarpe cât şi cu capul de fiară, printre alte simbole. Capul balaurului dacic stilizat ofensiv, în chip de bestie care atacă, deci carpato-caucasic, hallstattian, e evident un *φυλακτήριον pre-scythic*. Trupul enorm nu are nimic de-a face cu şarpele subpământean, ci cu conceptul demonului serpentiform care *sboară prin văzduh*. «Cavalerii danubieni», Açvinii-Dioscuri, numiţi şi «cavaleri thraci» şi «Cabiri», sunt reprezentaţi în ţinuturile noastre câteodată *cu un stindard dacic în mână*. Dar aceşti zei sunt *cereşti*: ei stăpânesc uraganul, din care şi-au făcut simbolul lor zoomorf. Dealtfel steagul însuş erà aşà construit încât şuerà ca furtuna: *(dracones) hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum*. Cultul «cavalerilor danubieni» răspândindu-se pe toată graniţa nordică şi în special în Illyricum, unde din sec. III înainte avem centrul real al Imperiului, steagul lor, *draco*, e adoptat oficial în imperiul roman pentru întreaga armată. — In ce priveşte *vexillum* (fig. 350) patrulater, de stofă, cu insigne brodate pe el, ca şi în Răsăritul iranian, el e cunoscut şi la Daci. Columna lui Traian îl reproduce, fie în cetăţile dace, fie ca trofeu. Totuş ni s'a părut demn de notat că Dacii merg în lupte numai cu *draco* în fruntea lor, că *vexillum* de fapt e un steag roman şi că pe zidurile cetăţilor dace el e ridicat printre capetele de romani înfipte în pari, deci mai mult ca un trofeu străin, în vreme ce *draco* fâlfâe tocmai în mijlocul cetăţii lângă turnul-palat al principelui. — Insfârşit *trompetele* dace, aşà cum le vedem reprezentate pe Columna lui Traian (fig. 359) sunt complet identice cu *carnyx*-ul celtic, aşà cum îl vedem sculptat pe monumentele gallo-romane. Se pare că Dacii *importau* din V, gata turnate, trompetele lor. In orice caz pavilionul trompetei erà un cap de animal fantastic, cu gura larg deschisă, creasta zbârlită şi urechile ciulite, întocmai ca animalele geto-cimmeriene (p. 519—523).

Care de luptă au avut Geţii în vremea bronzului. In La Tène cunoaştem din Dacia numai care de luptă celtice, dela *Prejmer*, ori *Balşa* (fig. 360). Totuş chiar la Celţi carele de luptă nu se constată decât până în La Tène II: posibil chiar ca nici în La Tène II să nu fi mai fost adesea decât un vechiu *rit* funerar (de îmmormântare cu car, de fapt incinerare, numai cu roatele). In orice caz trebuie notat că la *Aiud* s'a găsit un cuţit (fig. 361) tot din La Tène II, care potrivit mărturiilor autorilor antici a fost interpretat drept o *coasă de car* celtic.— Ca *piese*

de harnaşament avem: *zăbale* caracteristice dela *Köszeg* (fig. 363), de un sistem destul de rar; felul comun e cel dela *Hodságh* (fig. 349). La Brukenthal avem nişte zăbale de tip Köszeg. — *Pinteni* La Tène bine păstraţi avem dela *Muncaci* şi dela *Braşov* (fig. 364). — Aplicele scythice de harnaşament dela *Craiova*, de argint (fig. 252 sq.) sunt fireşte în afară de cercul cultural daco-celtic (p. 523—527).

Ustensile pentru grija corpului. Bricele sunt de forma unor cuţitaşe late, cu lama subţire şi tăişul convex: la *Muncaci*, la *Hodságh* (fig. 349), la *Verşet* (eventual dublu: fig. 333). In *Dacia* sunt destul de rare, nu numai pentrucă erau prea delicate şi le-a mâncat rugina, dar şi pentrucă Dacii din La Tène purtau bărbi lungi. In ce priveşte *foarfecele*, de aceeaş formă în La Tène şi în vremea romană, e o ustensilă banală în staţiunile şi mormintele celtice şi romane din Dacia (fig. 330, 349, 353).—*Piepteni* de un tip foarte interesant şi nou, de os, avem dela *Mediaş* şi dela *Ocna Sibiiului* (fig. 365): primul e împodobit cu un animal gravat în stilul vechiu «geto-cimmeric»: Mikhalkovo-Paşachioi. — Fragmente de *oglinzi* de metal alb, probabil de fabricaţie italică, avem dela *Tinosul* pe Prahova (p. 527—530).

Veşminte şi podoabe. Notele originale ale culturii getice din La Tène, manifestate în arta de a clădi cetăţile, ori de a făuri armele, sunt înmulţite esenţial prin arta podoabelor dace de argint, demn *pendant* la arta aurului din bronzul IV r. hallstattul I carpatic. — Felul dacic de a se îmbrăcă: bărbaţii cu o cămaşă-bluză peste pantaloni, femeile cu o fustă peste cămaşa lungă, — cereă întrebuinţarea *curelei* ori *chimirului*. Avem dela *Cioara* în Alba de Jos un fragment de placă de argint din coperişul metalic al unui chimir de piele lat de 157 mm., ca acelea din hallstatt, dar aparţinând La Tène-ului III (fig. 366). Indeobşte însă bărbaţii poartă în La Tène curele înguste (cf. Dacii de pe monumentul dela Adamclissi), iar femeile lanţuri elegante de metal, mai ales argint, căzând liber pe şolduri. Chiar săbiile sunt acum purtate cu lanţuri (fig. 348, 338 şi 346). — Lanţurile ornamentale, de bronz, argint sau aur, purtate de femei, sunt de două feluri: *de piept*, legând ca un colan larg cele două fibule cari ţineau mantia încopciată pe umeri: v. fig. 368, dela *Gyoma*, — sau *de cingătoare*, v. fig. 367, dela *Jucul de Sus*. Pentru alte exemple, v. fig. 369 *(Cerbel)* şi 372 *(Remetea)* şi p. 535 sqq.: *Cioara*, *Someşul Cald*, *Gura Văii*, *Olpret*, *Măgura*, *Poszág*, *Seneruş*, *Oradea Mare*. Aceste lanţuri au nişte pendantive curioase în formă de ţinte drepte (fig. 370, dela *Someşul Cald)* ori de sârme răsucite (fig.

371: *Oradea Mare)*, sau, încă mai interesant, de minuscule pumnale *(ibid.)*. — Dar podoaba caracteristică pentru Celţii purtători de *torques* e, tocmai, colanul, începând încă din sec. III a. Chr., şi anume la noi în Dacia de obiceiu de argint, dar adesea şi de aur. In special e comun colanul făcut dintr'o singură bară de argint răsucită (ca pe vremuri în bronz şi hallstatt), cu capetele prelucrate fie în cârlige, fie în chiotori, fie libere, stilizate zoomorf (v. pentru toate fig. 373 şi cf. fig. 371), ca în hallstatt la *Sângeorgiu Trăscău* (fig. 262) ori la *Nagy-Gáj* (fig. 238).—Dar mai ales e caracteristic pentru La Tène-ul III din Ardeal tipul de colane cu capetele stilizate în protome de şerpi, ori de alte bestii spăimoase, «cimmero-geto-scythice»: la *Marca*, la *Olpret*, la *Dârloş* ori, încă, la *Sângiorgiu-Trăscău*. — Insă podoaba de corp cea mai frecventă în La Tène-ul dacic e *brăţara*. Ca şi în bronz IV=hallstatt I, aşà şi în La Tène II—III, Geţii îşi arată originalitatea lor artistică în special în acest gen de obiecte. Vom deosebi dară în Dacia, alăturea de tipurile de brăţări comune cu V celtic, pe cele specific getice. Ca tipuri generale La Tène II, reţinem: 1. bara crestată, fig. 346, 9; 2. bara unispirală, cu capetele gravate (şi în La Tène III), fig. 373; 3. bara ornată reliefat cu S-uri, ca la *Gyoma*, fig. 374; 4. brăţările de hemisfere de bronz, foarte populare în NV Daciei, unde Celţii erau chiar etnografic prezenţi: fig. 375 dela *Diosâg*, fig. 376 dela *Sântioana*, fig. 367 dela *Jucul de Sus*, fig. 377 dela *Apahida*, fig. 368 dela *Gyoma*. Ca tipuri generale La Tène III, notăm: 5. fir de sârmă închis cu capetele răsucite spiral pe bară dincolo de închidere: fig. 378 dela *Cerbel*, fig. 372 dela *Remetea*; 6. viţe de sârmă răsucite ca o frânghie: fig. 379 dela *Cerbel*; 7. bande late ornate cu cercuri şi linii de puncte: fig. 380 şi 381: *Cerbel*. Insfârşit avem formele specific dacice, uni- ori plurispirale, cu capetele în formă de protome de şerpi. Acest tip de brăţări cunoscut şi din Italia *(Ornavasso, Montefortino)* ca şi din Grecia, Illyria, Thracia, Spania, etc. şi nu mai puţin din Scythia, iar chiar în Dacia având ca precursor tipul inelelor «scythice» cu capete de şerpi, se prezintă totuş în Dacia într'o înfăţişare particular stilizată şi alcătuind, prin una din speciile sale, *un tip nou*. De *aur*, nu avem decât o singură pereche de brăţări, dela *Toteşti* (fig. 382), unispirale şi stilizate mai degrabă sudic şi sudvestic decât dacic şi, poate, o brăţară cu protome de taur (ca în Scythia). Deasemenea nu au nimic caracteristic getic brăţările deschise ori unispirale de argint cu o vagă indicaţie la capete a unor protome de animale (fig. 373, Ardeal; fig. 372, Banat). Dimpotrivă

spiralele de braţ şi cele de picior, caracteristice pentru tezaurele de *argint* dacice, *alcătuesc un tip de sine stătător*. Sârma multiplă îndoită în spirală e de tradiţie a bronzului; dar capetele turtite şi împodobite în exterior prin presiune cu un şir de palmete en creux e tot ce poate fi mai «modern» La Tène (cf. cupele deliene, p. 207 sqq. şi fig. 162 sqq., dela *Crăsani)* şi, în aceeaş vreme, amintesc, într'un chip destul de viu anume procedee decorative assyro-scythice *(Melgunov*, bordura tecii de pumnal, sec. VI a. Chr.: Minns, p. 171). Cât priveşte «capul de şarpe», el e propriu zis de o speţă zoologică destul de neprecisă: un bot ascuţit oarecare. Aceste spirale sunt destul de *popular* lucrate: massive (cea dela *Senereuş*, la Muzeul Brukenthal, cântăreşte 401 gr.), foarte largi (până la un diam. extern de 125 mm.), de o risipă de material barbară (bara, cilindrică, are o lungime, desfăşurată, de peste doi metri şi un diam. de 4 mm.), ele sunt, par'că, turnate toate în acelaş timp, din acelaş tipar; e de ajuns să se compare pentru identitatea tipului fig. 371, 373, 383—385 între ele: e una şi aceeaş formă, la *Senereuş*, *Hetur*, *Vaidei*, *Dârloş*, *Oradea-Mare*, etc. (cf. p. 549). Suprafaţa de răspândire a acestor podoabe e destul de mare: alăturea de localităţile citate, de *Vertes* în Bihor ori de *Cerbel* în Huniedoara, avem brăţări «dacice» chiar la *Tata* în Pannonia. — Ceeace trebuie însă evitat, stilistic ca şi istoric, e confuzia cu brăţările medievale din ţinutul carpato-danubian, stilizate, pe baza influenţei iraniene în «ediţia» mai nouă, sarmatică, tot cu capete de animale, ca în vremea geto-scythică, dar într'o modelare deosebită: a se compară d. p. brăţările din cimitirele «vechi ungare» dela *Piliny* ori *Lipta-Gerge* în Nógrád, de prin a. 1000—1038 p. Chr. (p. 550).

Fibule. De sigur Dacia nu are în La Tène varietatea şi bogăţia de fibule din bronzul IV şi hallstatt, iar vremea scythică a fost defavorabilă acestei podoabe de îmbrăcăminte. Fibulele de fier, de bronz şi *mai ales de argint* din Dacia aparţin la o serie destul de târzie de tipuri (mai ales La Tène III), din La Tène-ul I neavând decât puţine exemple: *Sedriaş*, *Mediaş* şi *Tinosul* (fig. 388), iar din La Tène-ul II numai pildele pur celtice din mormintele dela *Balşa* (fig. 386), *Apahida* (fig. 387) şi *Gyoma* (fig. 368). Iată tipurile ce ne oferă tezaurele de argint dace: 1. fibula cu piciorul răsfrânt şi plin de nodosităţi, ca la *Poszág* ori *Măgura* (fig. 389), încă din La Tène II, dar cu derivaţii mai frecvente în La Tène III; 2. fibula cu nodosităţile pe arc, iar nu pe picior ca la tipul I din care se trage (fig. 372: *Remetea)*, eventual în varietatea

dela *Tinosul* (fig. 390); 3. fibula «cu scut», probabil de reminiscență hallstattiană, ca la *Cerbel* (fig. 391), la *Remetea* (fig. 372, 4) ori la *Șaeș* (pl. XXXVII 2); 4. fibula «cu scut» stilizată anthropomorph (reminiscență din La Tène I) ca în fig. 393; 5. fibula în formă de ancoră, care nu e cumvà exclusiv «romană», ci se întâlnește încă din La Tène-ul III, ca la *Ațel* (pl. XXXVII 2) ori spre *Sighișoara*; 6. fibula cu arcul dintr'o bucată cu piciorul lui, ca la *Remetea* (fig. 372, 1 și 3); 7. fibula dintr'un singur fir de metal, egal de gros, ca la *Tinosul* (fig. 392); 8. fibula «Nauheim» ca la *Tinosul* (fig. 388) ori *Remetea* (fig. 372), databil și la noi, ca și în Germania, tot în vremea lui Augustus; 9. fibula cu disc, cunoscută de obiceiu din vremuri mult mai târzii, dar la *Tinosul* (fig. 388) sigur încă preromană, în vreme ce la *Bregetio* (fig. 394), ea poate fi și mai târzie. — Ceeace trebuie reținut în ce privește fibulele e că îndeobște ele sunt de forme general La Tène, iar nu particular dacice. — Dimpotrivă pendantivele cu «*cue*» și «*pumnale*», ca la *Mediaș*, *Someșul-Cald* ori *Oradea Mare* (fig. 370 sq.), prinse de obiceiu în inele largi, cari alcătuiau partea centrală, de legătură, a lanțurilor ornamentale de piept ori de cingătoare, sunt în adevăr caracteristice pentru La Tène-ul nostru târziu. — In ce privește *inelele*, nu cunoaștem încă din Dacia (afară poate de *Poiana:* inedit) tipul «à chaton», ci numai pe cele analoage cu brățările, simple (fig. 388: *Tinosul)* ori plurispirale (fig. 372: *Remetea*, de argint). — Colanele de *mărgele* sunt tot așà de frecvente în La Tène, ca și mai înainte (os, teracotă, metale prețioase, chihlimbar, sticlă, etc.). Cunoaștem de aur dela *Cràsani* (fig. 176) și de sticlă colorată, în special foarte interesante de pastă verde opacă, dela *Tinosul* (fig. 388); locurile de aprovizionare cu astfel de podoabe erau altele pentru Dacia decât pentru Apus, deaceea determinările tipologice și cronologice din V nu se potrivesc la noi și trebuesc fixate din nou. — Nu putem răspunde la chestiunea dacă *ambra* (existentă la noi atât în Gorj cât și în Buzău) a fost fie exploatată fie măcar întrebuințată la noi în La Tène. In adevăr nu o găsim nici în morminte, nici în așezări. Explicația cu ritul incinerării și arderea satelor dace în răsboaie nu e suficientă; căci împrejurări analoage au fost și la Adriatica, și totuș ambra se găsește; e mai probabil că efectiv ambra a fost foarte puțin în uz la noi. — Incă mai caracteristică e lipsa *aurului* în La Tène-ul dacic. Doar ici-colo, ca la *Totești* în Hațeg (brățările masive cu capete de șerpi tratate prea naturalist ca să fie originare din Dacia: fig. 382), câte cevà de aur; altfel pretutindeni (v. lista, destul de lungă,

la p. 559) în Dacia argintul e acum metalul de predilecție pentru fabricarea podoabelor. Și în vreme ce Ungaria propriu zisă, ori Boemia, cunoaște încă din belșug aurul, iar la *Herczeg-Marok* în Baranya s'au găsit podoabe de aur de stil central- și vesteuropean celtic, Dacia face corp cu regiunea illyrică și est-alpină în precumpănirea absolută a argintului asupra aurului. De altă parte constatăm în Italia septentrională fenomene analoage, tot în La Tène-ul III: ba chiar formele de brățări ori de securi de luptă dela *Giubiasco* sau *Ornavasso* sunt identice cu cele din Dacia, și am arătat mai sus că nu Dacia le-a primit din Italia, ci foarte probabil invers. In adevăr e în toate aceste fabricate — cum a observat și Reinecke — un conservatism carpatic care merge în tipologia lui până spre bronzul IV. Nașterea *artei argintului* la Daci în La Tène nu se poate explică doar cu afluxul de metal (ca monetă) din Sud, începând din sec. IV încoace (v. mai jos), ci și cu împrejurări de caracter etnografic și cultural-artistic specifice pentru vremea respectivă. Considerând însă că alăturea de puternica influență celtică, evidentă și în tipurile de podoabe examinate mai sus, nu s'ar puteà, sub nici un cuvânt uità influența greco-iraniană contemporană, înțelegem că în Dacia evoluția ideilor artistice din bronzul IV și hallstattul II trebuià să ià un curs simțitor deosebit atât de cel din V italo-celtic cât și de cel din E pur scythic (p. 550—561).

Ceramica. Problema ceramicei La Tène în Dacia e destul de complicată din punctul de vedere istoric-cultural: ceramica aceasta precizează *cronologic*, dar nu identifică *etnografic* câmpul ei de răspândire; ea este o *marfă* care circulă, *cu și cea grecească*, la națiunile cele mai diferite. Ea nu apare la noi înainte de sec. III pentrucă deabià de pe la a. 300 Geții intră în raporturi mai strânse cu Celții. Dar pe urmă și Dacii fac vase de tip celtic. In orice caz cantitatea de vase «celtice» din Dacia e enormă: întregul ținut e, din acest punct de vedere, «celtizat». Totuș, în nici o așezare La Tène din Dacia nu lipsește marfa locală, primitivă, rău arsă, de forme quasi-neolitice. O pildă amănunțită au dat mai sus, în analiza stilistică a ceramicei dela *Crăsani* (cap. IV). Dar cazul e general. Și între moda locală și cea străină constatăm un schimb de valori interesant: tipuri *nouă* executate în material *primitiv* și tipuri *străvechi* prelucrate la *roată*. E clar: țărănimea getică păstrează încăpățânat tradiția veche; târgoveții, proprietarii bogați și nobilii adoptă cu plăcere modelele nouă, importând marfă autentic străină, celtică ori grecească, sau provocând *imitarea* ei în Dacia. Dar ridicarea națiunii

gete politic și economic în sec. I a. Chr. — epoca lui Burebista — duce la răspândirea fabricatelor mai de lux până în stratele de jos ale populației. Aprioric, imensa majoritate a vaselor La Tène din Dacia trebuie deci să aparțină perioadei a III-a. Cercetările pe teren confirmă strălucit această ipoteză istorică. Acest paralelism economic-artistic e dealtfel un fenomen general istoric revenind regulat și în Dacia: în *eneolitic*, întâiu (populație sedentară agricolă foarte numeroasă și, concomitent, frumoasa ceramică pictată de cultura B, răspândită prin comerț pretutindeni), ca și pe urmă în bronzul III—IV (vremea clasică a tezaurelor de aur și a comerțului cu Italia: ceramică splendidă de tipuri locale imitând într'o pastă excelentă decorațiile gravate ale obiectelor metalice).

Principala înrâurire celtică în Dacia vine dela NV, dinspre Carpații Slovaciei și Tisa de Sus, unde Celții ajunseseră încă din sec. V a. Chr. Atât în Ardeal cât și în Moldova Celții au venit dinspre NV, iar nu dinspre V și SV. *Formele ceramice create de ei în legătură cu V boem și bavarez* au circulat apoi în întregul ținut getic din platoul transilvan, ca și dela S și E Carpaților. Până și la *Crăsani* pe Ialomița anume tipuri «celtice» se leagă cu precursoare ale lor directe din Bavaria La Tène-ului I și II. Firește, nu lipsesc nici legăturile cu SV illyro-celtic și le vom arătă. Dar ele sunt mult mai puțin pregnante. Archeologii cari au făcut lucrări de amănunt, pe teren, la *Apahida* (Kovács) ori la *Balșa* (Roska) au relevat cu dreptate direcția NV din care veneà spre Dacia influența celtică. Dar ei lucrau chiar în NV Daciei, unde erà natural să avem o atare influență, dată fiind prezența *Cotinilor*, *Anarților* și *Teuriscilor* din Slovacia și Galiția estică. Mai puțin așteptată e constatarea că aceeaș origine NV e de atribuit întregei înrâuriri industriale celtice asupra Daciei, până chiar în Moldova ori în Câmpia munteană. — Să vedem acum care sunt principalele tipuri de vase La Tène din Dacia.

Urne. Vestul cunoaște, din Boemia și Bavaria până în Bretania și Britania un tip de urnă derivat desigur din situlele de bronz analoage: fig. 395 d. p. cu fig. 200. In Dacia îl regăsim la *Sighișoara* (fig. 395), deci în S Transilvaniei, ceeace înseamnă că vom aveà a-l găsì curent și în alte părți mai apropiate de NV celtic. Din această urnă derivă direct tipul barbar comun în Carpați și pe Dunărea mijlocie în sec. II—VII p. Chr., după cum înțelegem din stațiunile dela *Sântăna de Mureș* și *Bandul de Câmpie* (v. mai jos): cf. fig. 398 sq. O altă formă

înrudită și totuș rară, de urnă avem dela *Tinosul* din La Tène III (fig. 400). In Dacia însă forma de urnă caracteristică pentru regiunea de NV, «celtică», e cea bitronconconică dela *Balșa* și *Apahida*, în feluritele ei variații, dela profilul quasi-villanovian (fig. 402, 1) până la acela aproape sferoidal (cf. fig. 401—406): exact adică precum o găsim pe Dunărea de Sus, d. p. la *Scarbantia* (fig. 407 și 462). Și această formă de urnă se regăsește în Dacia până târziu în vremea năvălirilor barbare, d. p. la *Bandul de Câmpie* (sec. V—VII p. Chr.): fig. 405 cu p. 569 sq. *E continuitate dela La Tène II până în sec. VII p. Chr.?* Sau e numai o întâmplătoare revenire de forme, produse în altă parte, pe baza comună celtică! In primul caz am aveà firește încă un argument pentru continuitatea Daco-Romanilor în N Dunării. — Un al treilea tip de urnă, din La Tène, dar «illyric», iar nu celtic, e cel în formă de clopot, așà cum îl găsim la noi la *Gruia*. In timpul bronzului aceste urne erau comune în Carpați ca și în Balcani (p. 422 cu fig. 286). Dar la noi ele au fost pe urmă înlocuite, d. p. de tipul bitronconic, în vreme ce în Illyria (cf. *Donja Dolina)* ele s'au păstrat până în vremea La Tène-ului. Totuș unele forme analoage dela *Crăsani* (p. 184 sqq.) par a se fi moștenit direct din vremuri mai vechi (cf. stațiunea dela *Lechința de Mureș)*. — Insfârșit dela *Timișoara* avem, ca mic *ex voto* o urnă imitând cistele «à cordons» de bronz (fig. 408) și o mare «amforă» servind ca urnă (fig. 409). — Ca ornamentare, urnele getice din La Tène, fie de tip «Sighișoara» (fig. 395), fie de tip «Apahida» (fig. 402), sunt destul de simple (fig. 395—411): zigzaguri și valuri grafitate ori gravate, zone ori linii verticale ori orizontale, drepte ori oblice, benzi circulare de cercuri concentrice; încolo doar profile orizontale, adâncite ori în relief, obținute prin învârtirea pe roată. In genere pasta e cenușie, bine spălată și arsă, mai rar brun-roșcată. Ceramică *pictată* nu avem decât, excepțional, d. p. la *Sighișoara*, probabil importată din V.

Cupe. Orice mormânt La Tène trebuie să cuprindă, tradițional (ca și în bronz și hallstatt: p. 422 și 424) triada: *urna*, *cupa* și *crătița* (ori *bolul)*: cf. fig. 404 și 406 ori 407. Formele cupelor variază dela tipul elegant hemisferic dela *Crăsani* (fig. 123 sqq., ori 126) ori dela *Sighișoara* (fig. 413), nepot bun al cupelor italice de bronz dela *Fizeșul Gherlii* (fig. 203), până la «crătița» «scythică» cu proeminențe «thrace» (fig. 266 și 305), firește mult înnobilată prin roată, ca d. p. la *Jucul de Sus* (fig. 367), la *Apahida* (fig. 412) ori la *Balșa* (fig. 406). Evident cupa La Tène din Dacia e adesea doar un λέβης în miniatură, deaceea

atât ca mărime cât și ca profil acest fel de vase se prezintă într'o foarte interesantă varietate pe care o notăm aici pe scurt, doar prin no. figurilor: 420, 450, 449, 440, 397 (fragm. 2 jos la st.), 414 dr., 415.

Boluri și cești. Punem împreună aceste tipuri pentru rolul identic pe care-l jucau în inventarul mormintelor La Tène. Dealtfel în afară de *Apahida*, stațiune de tip celtic pregnant, unde bolurile sunt numeroase (fig. 404 și 416), toate celelalte locuri, începând chiar cu *Balța* (fig. 406 și 417), cunosc ceașca, iar nu bolul, potrivit vechei tradiții încă din bronz (fig. 287 sq.). Ceașca de tip local e simplu tronconică (fig. 59 sqq., dela *Crăsani*, fig. 415 dela *Tinosul*, pl. XXI dela *Poiana*). Dela *Sighișoara* (fig. 418), *Poiana* (pl. XXI) și *Tinosul* avem și forme de cești de un tip unghiular, străin. Foarte variate sunt formele de *cești*, *căni* și *oale* cu o toartă găsite în *așezările* la Tène: sunt de fapt vasele cele mai frecvente, întrucât servesc atât la păstrarea cât și la transportarea lichidelor înlăuntrul gospodăriei, pentru diferitele nevoi ale casei și ale alimentării. Deosebim trei tipuri: 1. archaizant bitronconic, ca la *Zimnicea* (fig. 419); 2. pântecos și scund, ca la *Crăsani* (fig. 77—81), la *Roaua*, *Brateș*, *Chileni*, *Sf. Gheorghe*, *Cernat*, *Râșnov* și *Tinosul* (fig. 421, 423, 425, 434, 436, 437, 429, 433); 3. de tip svelt sudic, ca la *Târgul Secuesc*, *Dalnic*, *Timișoara*, *Zimnicea*, *Sf. Gheorghe* și *Tinosul* (fig. 422, 424, 409, 426, 435, 421, 427 sqq.). De un tip diferit sunt ulcioarele cu gâtul strâmt dela *Târgul Secuesc* și *Sighișoara* (fig. 439 și 438), amintind *vasele-gărăfi* de tip bavarez, fără toartă. — Insfârșit avem *ceștile-strecurători*, ca la *Crăsani* (p. 210) ori *Sighișoara* (fig. 441).

Vase larg deschise de tipurile castroane, străchini, farfurii, fructiere, etc., *cu sau fără picior*. Avem două serii de forme: 1. cu *buza* dreaptă și *îngustă*, simplu profilată, analoage cu tipurile bavareze, atât *basine* mai mici ori mai mari, cât și «cupe cu picior înalt», la *Poiana* (pl. XXI), la *Tinosul*, *Zimnicea*, *Chepeț*, *Sânzieni*, *Poiana Selei (Sarmizegetusa)*, *Aiud*, ori *Sighișoara* (fig. 415, 440, 442, 444, 446, 449, 397, 450, 452, 455); 2. cu *buza lată*, de o mare varietate de profile, mergând până la exagerări, pe care modelele lor vestice (vase metalice din Hallstatt) nu le formulaseră niciodată, fie pentru străchini și basine, fie pentru «cupele cu picior înalt», resp. vase-suport (câteodată identice cu cele — anterioare — din Italia), la *Poiana* (pl. XXI), la *Crăsani* (fig. 87—122: cu elemente de *inspirație locală*, încă din eneolitic), la *Zimnicea*, *Tinosul*, *Sighișoara*, *Olteni*, *Cernat*, *Comălău*, *Dalnic*, *Sânzieni* ori *Aiud* (fig. 414, 444, 415, 443, 445, 450, 455, 443, 451, 453, 454, 448, 446, 397). Din tipul de

cratiţă larg tronconică, veche încă din neolitic şi păstrată în popor până în La Tène, d. p. la *Crăsani* (p. 199 şi fig. 88) ori *Timişoara* (fig. 457) derivase o formă cu picior scund, iar apoi tot mai înalt (p. 197 sqq. cu fig. 87 sqq.) ale cărei buze, după pilda vaselor metalice din Vest, afectând forme analoage, de basene ori tipsii, se lăţiseră treptat alcătuind un tip caracteristic La Tène în Dacia: 1. de cupe cu picior înalt, ca la *Sighişoara*, *Tinosul* ori *Aiud* (fig. 455, 415, 397); 2. de vase-suport, ca la *Sighişoara* (fig. 443, 445), *quasi-identice cu tipul analog din fierul italic*; 3. de cratiţe şi farfurii ca la *Olteni* ori *Cernat* (fig. 451, 453 sq.), cu obicinuitele ornamente în zig-zag. Vasele cu picior înalt dela *Pecica* (fig. 456 şi 458) sunt de un tip italic pregnant: foarte natural, deoarece ne aflăm pe valea de jos a Mureşului către Banatul de Câmp, unde influenţele italo-illyrice au fost întotdeauna puternice. Demnă de notat e marea varietate de profile larg deschise, în ce priveşte buza lor, la *Zimnicea* şi *Tinosul* (fig. 444 şi 415). La fel, avem pentru cupele cu picior şi vasele-suport bogate serii de profile, fie la *Crăsani* (fig. 103 sqq.), fie la *Sighişoara* (fig. 443, 445, 450, 452, 455), la *Tinosul*, etc.

O menţiune specială merită marile *dolia* sau *pithoi* găsite curent în staţiunile La Tène ale Daciei, la câmp, ca la *Crăsani* (fig. 157—159), ca şi la munte, d. p. la *Costeşti*. Caracteristice mai ales pentru La Tène-ul III, aceste mari recipiente de păstrat apa — eventual în atelierele de fierărie, ca în Gallia — sunt de un tip şi o factură cari indică limpede influenţele meridionale, venite fie prin Celţi, fie — suntem după 100 a. Chr. — direct dela Greco-Romani.

Reţinem dară, pentru *Dacia transilvană*, prezenţa a *două* familii de fabricate: 1. *primitive*, de tipuri şi factură locală, eventual de imitare ţărănească a formelor nouă, şi 2. *perfecţionate*, de pastă excelentă, în special cenuşie, lucrate la roată, şi, adesea, *importate* din regiunile celtice învecinate, dar, fireşte, încă mai frecvent fabricate chiar la noi, după modelele celtice. Dimpotrivă în *Dacia moldo-valahă* avem *trei* familii de vase: cele două ca in Transilvania, şi 3. *vase elenistice: amfore*, de diferite origini, indicate adesea de stampilele de pe mănuşile lor (Thasos, Rhodos, Cnidos, etc.), *cupe deliene*, *canthare* «attice» (cf. fig. 459). Probabil că nici Transilvania n'a fost total lipsită de atare produse (cevà în această direcţie ar fi de constatat la *Sighişoara*, pl. XXXIX 1, dar de origine sudvestică mai târzie, iar nu elenistică din vremea cupelor deliene); dar până acum n'avem nimic precis, nici din săpături, nici altfel. In ce priveşte fragmentele de vase dela *Sighişoara*,

pictate cu linii late cafenii pe un fond de pastă roșie bătând în galben-roz, asemănătoare cu cele dela Stradonitz, ele au putut fi aduse chiar din Gallia în La Tène III (Déchelette), deși nimic n'ar împiedecà să fi fost fabricate și în regiuni mai apropiate (Boemia, Bosnia: Reinecke). (Cp. pentru cele de mai sus, privitoare la ceramică, pp. 561—591).

Vase de sticlă întregi nu avem încă din săpăturile noastre. Dar stațiunea dela *Tinosul* ne-a dat fragmente foarte caracteristice pentru felul acesta de marfă importat din Sud. Predomină pasta verde și albastră de diferite nuanțe, cu ochi și pete galbene ori albe, iar fragmentul din fig. 460 e multicolor: ca fond violet-ametist, cu ochi și vine de nuanțe clare, roșii, galbene și alburii. In general, din La Tène III (cf. și fig. 388).

* * *

Industria și comerțul; circulația fabricatelor străine și a monetei; arta getică din La Tène. — Ca și în V, La Tène-ul getic se distinge înainte de toate prin *metalurgia* sa activă nu numai pentru nevoile interioare, dar chiar pentru export. In adevăr, dacă atelierele dela *Muncaci* în N Daciei sunt foarte productive pentru nevoile pacinice ale Geților septentrionali (oferind unelte agricole in primul rând), fără îndoială *fabricile de arme* în stil dacic: săbii curbe, cosoare de luptă, securi «geto-cimmeriene» de fier, etc., au trebuit să fie în Transilvania de unde de fapt am putut relevà exemplare identice cu cele reprezentate pe Columna lui Traian ori pe Monumentul dela Adamclissi (fig. 342 cu 341 și pl. XXXVI 2). Evident, atelierele din Transilvania, pe cari înainte de toate avem a ni le gândi instalate în cetățile de pe munți, unde de fapt s'au găsit și scorii de fier și nicovale, lucrau în mari cantități — cum am enumerat mai sus speciile — nu numai arme, ci și unelte și ustensile pentru viața agricolă locală. Credem însă că iataganele bastarne figurate pe Monumentul dela Adamclissi ar putea fi tot de proveniență transilvană (iar nu cumvà scythică ori sarmatică). Pentru extragerea *argintului* nu avem documente suficiente; dar nicovale de argintari s'au găsit la *Costești*, iar minereu brut conținând argint s'a găsit la *Grădiștea Muncelului*. Cum Dacii au bătut monetă de argint și au fabricat și nenumărate podoabe de argint, este exclus ca ei să fi folosit numai argint importat (eventual ca monetă din Thasos ori Macedonia), ci au trebuit să extragă și argintul din propriile lor mine. La fel e cazul cu *aurul*. La cucerirea Daciei de Decebal se pomenesc cifre fantastice (Carcopino a încercat, subtil, să le emendeze acceptabil) de cantitatea de *aur* și *argint* pe care

Traian a luat-o ca pradă de aici. Evident, chiar cu admiterea unei enorme acumulări de *obiecte* și *monete* de aur în castelele principilor daci, pe cale de biruințe și prădăciuni împotriva Grecilor (Dromichaites) ori Celților (Burebista) și de plăți pentru serviciul de mercenari în Sud (încă din sec. V a. Chr.), totuș o parte importantă din aurul Daciei este autochthon. Extragerea aurului din minele Daciei a fost de sigur cu totul primitivă înainte de venirea Romanilor: s'a cules aurul din nisipul râurilor, s'au ales pepitele din conurile de dejecții ale văilor, s'au spălat măcinăturile de minereu din diferitele *placers* naturale. Dar de o prelucrare sistematică a filonurilor quarțoase nu credem că se poate vorbì în epoca preromană. Totuș, cum am încercat a demonstrà în chip repetat mai sus, vârsta aurului nu e în La Tène, ci în bronzul III și IV. *Atunci* aprovizionează Dacia toată Europa Centrală, Germania și Scandinavia cu aurul ei palid (pentru argintul «nativ» din el). Aurul Agathyrsilor, de care vorbește Herodot e pre-agathyrsic. Și, la fel, aurul lui Decebal va fi fost în bună parte sau pre-La Tène, sau pseudo-dacic. Dar dacă *fierul* și *argintul* sunt metalele clasice ale La Tène-ului getic, *bronzul* nu e mai puțin folosit și în această vreme: colane, brățări, lanțuri, fibule, vase, figuri ornamentale, aplice pentru haine și harnașamente, care, trompete, steaguri, etc., așà de numeroase în La Tène-ul dacic, postulează o importantă activitate în metalurgia și industria de artă a bronzului. Necunoscută Dacilor pare a fi rămas industria smalțului decorativ, așà de răspândită la Celți; o dovadă în plus de diferența între teritoriul boemo-pannonic, locuit chiar de Celți, și cel carpatic, numai influențat de ei. — Să trecem la *monetăria dacică*.

Tratatele clasice asupra numismaticei barbare central-europene din La Tène, de Blanchet și Forrer (v. p. 598 sq.) trec și *Dacia* printre regiunile de monetărie celtică, fără a determinà o familie specială dacică, autonomă față de monetăria propriu zis celtică. Totuș chiar la Blanchet și Forrer găsim tipuri de monete care încă din 1874 fuseseră caracterizate de Bielz drept specific dacice. O reluare a chestiunii, în special pe baza cercetărilor lui Gohl, a dat lui Moisil ocazia să determine o întreagă serie de tipuri pe cari el le caracterizează drept «dacice». De fapt, ca și *burgurile*, *podoabele* ori *vasele* getice din La Tène, așà și *monetele* sunt creații getice cu elemente sudice trecute prin mâini celtice și *cu mijloace tehnice inspirate dela Celți*. Ceeace e exclusiv dacic e predilecția pentru monetele mari de tipul tetradrachmei și emisiunea mixtă de tetradrachme skyphate cu capul lui Herakles-Alexandros (după

tetradrachmele lui Alexandru cel Mare) pe avers, şi calul (după staterii lui Filip II) pe revers, fireşte tot în mărimea tetradrachmelor târzii *dacice* (Bielz), imitate după cele thasiene. Forrer a datat aceste tetradrachme după a. 200, în două emisiuni: «200—150 a. Chr.» şi «c. 150 a. Chr.»: după cum nu intervine încă, ori intervine, influenţa tipului «Macedonia I» creat în 158. Dar şi Forrer ca şi Gohl şi, după ei, Moisil vorbesc de o monetărie dacică în sec. IV a. Chr.: *aceasta e o imposibilitate istorică*. Nu la noi, dar chiar în V nu găsim monete de nici un fel în mormintele La Tène-ului I (Déchelette). Iar, pe urmă, baterea de monetă a început deabià când n'a mai fost deajuns de cea autentică din S. Prin urmare deabià între 280 şi 200, dacă a putut începe la noi imitarea staterilor lui Filip II. In realitate la *Muncaci* ca şi la *Szalacska* monetăriile celtice respective sunt active mai ales în La Tène III. Iar la noi, fie la *Cudgir*, fie la *Sebeşel* ori la *Petelea*, deabià din epoca lui Burebista, când pretutindeni se ridică pe vârful munţilor castelele nobililor, putem contà cu o monetărie locală. Am încercat dară a demonstrà (p. 599—605) că în Dacia nu se poate vorbi nici de *serii* nici de *tipuri* strict cronologice, ci mai degrabă de *emisiuni de calităţi diferite*, adesea aproape contemporane, iar că epoca de principală activitate monetară dacică e între c. 100 a. Chr. şi c. 50 p. Chr. Am mai arătat că Dacii n'au bătut *nici monetă de aur nici monetă de bronz*. Insfârşit deşi Dacii au cunoscut monetele celtice din Pannonia imitate după denarii romani (s'au găsit monete ale *Eraviscilor* chiar în burgul dacic dela *Costeşti)*, ei nu s'au simţit înclinaţi să deà nici o desvoltare imitării locale a acestui tip de monete. Foarte explicabil dacă ne gândim că aproape niciodată Dacia nu suferise prea mult de lipsa de monetă excelentă sudică: macedoneană şi thasiană întâiu, romană pe urmă.

De fapt, examinând *comerţul* din Dacia între c. 400 a. Chr. şi 100 p. Chr. (p. 606—619) constatăm că el este complet dependent de Sud. Până pe la a. 200 a. Chr. nu poate fi evident vorba decât de S *grecesc*; S *roman* nu începe a jucà un rol decât abià din sec. II a. Chr. încoace. Cu toată această orientare statornică SN a penetraţiei economice în Dacia, marile drumuri comerciale de aici sunt orientate spre V şi spre E. In adevăr S îmbrăţişează regiunile carpato-balcanice prin cele două mări care se întind din Mediterana departe spre N: Pontul Euxin şi Adriatica; şi Grecii şi Romanii au preferat, fireşte, drumul apei: întâiu pe mare, apoi pe văile marilor râuri, în sus (pe Dunăre), ori la vale (pe Sava). Cât priveşte drumurile de uscat, din Macedonia, Thracia

și mai târziu Illyria, direct spre Miazănoapte, ele au fost întotdeauna frecventate — tot dealungul văilor marilor râuri — dar mai mult de războinici decât de negustori.

Fără îndoeală, Grecii, în special cei dela Histria și dela Olbia, vindeau Geților din Carpați numeroase produse ale metalurgiei lor: arme și unelte, cu lama de oțel excelent din N Asiei Mici și mânerele bogat gravate, vase de metal (bronz, argint și aur), candelabre (ca acel dela Crăsani, pl. X), ori lămpi (ca la Poiana, pl. XXI 2), de bronz, aplice de haine și harnașamente, podoabe, oglinzi, toate de metal, apoi podoabe de sticlă, vase de teracotă din Delos, din Attica, din Asia Mică, etc. Dar *nu acesta* erà comerțul cel mare cu Dacia. Ci acela cu vin și untdelemn. La început sunt Thasienii cari domină importul de vin sudic în Dacia (sec. IV și III a. Chr.). Apoi, mai ales din sec. II înainte, Rhodienii și însfârșit Cnidienii iau în stăpânire toate căile comerciale, nu numai pe valea Dunării în sus, ci și pe toți principalii afluenți până în Carpați și până în Moldova nordică. In schimbul vinului Grecii iau grâu, sare, cai, piei, ceară, miere, lână, blănuri și nu rareori sclavi. Cum însă bogățiile Daciei erau așà de variate, pentru obținerea lor nu erau de ajuns vinul și uleiul și atunci Grecii trebuirà să plătească și în bani: așà avem a ne explicà marele număr de tezaure monetare din Dacia, începând chiar cu sec. IV a. Chr. Penetrația economică grecească e adâncă: după descoperirile de monete, nu numai câmpia moldo-valahă, ci întreaga Transilvanie, până în Carpații nordici, a intrat în sfera de influență a comerțului grecesc. Firește numai moneta de argint — staterii lui Filip II și tetradrachmele thasiene în primul rând — e un document în această privință, în vreme ce monetele elenistice de aur, găsite în Dacia, dealtfel de preferință în regiunea cetăților de pe munți, sunt îndeobște pradă de războiu ori plată pentru serviciul ca mercenari în Miazăzi.

Din sec. II a. Chr. Romanii încep să facă o vie concurență Grecilor. In sec. I a. Chr. penetrația romană în Dacia e generală: tezaurele de denari republicani se găsesc răspândite pe întreg teritoriul Daciei. Totuș, întocmai cum ca intensitate Grecii sunt mai activi în E și SE, tot așà Romanii precumpănesc în V și SV Daciei (cf. înșirarea principalelor descoperiri monetare caracteristice din valea Mureșului, a Târnavelor și din SV Daciei, la p. 610 sq.). Impreună cu denarii romani sunt mai ales numeroase drachmele apolloniate și dyrrachice: ele indică oarecum simbolic originea pan-adriatică a penetrației romane în

Dacia şi ca atare explică şi împrejurarea de ce nucleele de *cives Romani negotiandi causa in Dacia consistentes* au trebuit să fie mai numeroase în Banat, în Oltenia şi în Transilvania, decât în Muntenia şi Moldova. De altă parte din cronologia tezaurelor monetare romane din Dacia mai reiese un lucru important: multe tezaure se opresc brusc cu data denarilor lor prin a. 45—44 a. Chr. Aceasta nu poate fi o întâmplare. Ci e un semn că pregătirile de răsboiu ale lui Caesar împotriva lui Burebista fac pe cetăţenii romani cari încheiau şi în Dacia, ca pe vremuri în Gallia, numeroase şi importante afaceri, *să fugă, ascunzându-şi tezaurele:* soarta recentă a semenilor lor din Gallia îi învăţă că nu erà altă salvare. Romanii au venit în Dacia, până la Augustus, pe drumurile grele şi primejdioase ale Macedoniei şi Dalmaţiei (v. p. 613 sq., principalele tezaure de monete din SV italo-grec găsite în Dacia); după ce însă Augustus asigură prin înfrângerea Pannonilor şi a Dacilor, *drumul Savei* până în Banatul dacic, evident toată circulaţia între Italia şi Dacia trece pe această arteră. Pe ea va pătrunde apoi biruitor romanismul până la gurile Dunării.

Avem relativ puţine monete celtice în Dacia, iar «Regenbogenschüsselchen» de aur doar de pe valea Mureşului. Deasemenea sunt destul de puţine fabricatele celtice de artă şi de preţ în Dacia: n'avem nici podoabe de aur de stil celtic, nici frumoasele fabricate celtice *smălţuite*, ba chiar aplicele şi ornamentele de bronz de stil celtic sunt curios de rare în Dacia. Numai fabricatele «celtice» modeste, de fier, ori de pământ ars, sunt în adevăr foarte numeroase. Este deci evident că între Celţi şi Daci sunt mai degrabă raporturi etnografice, de cultură populară şi influenţe de conlocuire pe teritorii învecinate, decât relaţii comerciale propriu zise. Popoare de cultură quasi-identică, Celţii şi Dacii n'aveau ce schimbà «comercial».

Interesant e că şi în La Tène, ca şi în hallstatt, Dacia face parte din clientela central-europeană a industriei greco-italice a vaselor de bronz, — acuma de origine din *Capua* ori *Cumae*. Avem din judeţul *Huniedoara* resturi de vase de bronz italice (p. 618, cu fig. 200, 3), fireşte, din La Tène III. *Tinosul*, în Câmpia munteană ne oferă şi el un fragment de vas de bronz din epoca lui Augustus (fig. 461). Totuş, în privinţa acestui articol comercial nu trebuie uitată partea importantă pe care o aveau oraşele greceşti dela Pontul Euxin chiar în vremea târzie a influenţei preponderente romane în Dacia. Monetele din *Histria* şi *Mesambria* găsite la *Costeşti* ne arată că Transilvania nu erà în La Tène

mai puțin legată de Pont de cum fusese în hallstatt, cu concursul Scythilor. De sigur tot aici, la Grecii de pe coasta thracică, mai găseau apoi Dacii și putința de aprovizionare cu *amulete prophylactice* de toate materialele și formele. Citäm numai figurina de bronz din col. dr. G. Severeanu: un taur, în stil naturalist thraco-scythic din Dobrogea, având pe grumaz numele thrac *῎Ατας*, iar pe spate dedicația *᾿Απόλ(λ)ωνι [ἐξ] ε[ὐχῆς]:* sec. IV—III a. Chr., — și inelul cu pentaclu pythagorician găsit la *Poiana* pe Siret.

Asupra *artei* getice din La Tène ne vom opri pe scurt (p. 620—626), deoarece am insistat repetat și mai sus. Dacia fiind la răscrucea drumurilor dintre arta naturalistă din E și cea geometrică din V *(genuină și în Carpați)* a fost un moment împinsă de contactul mai viu cu E prin migrațiile cimmeriene întâiu, scythice pe urmă, să iasă din tradiția ei geometrică și să adopte formele naiv-naturaliste ale Răsăritenilor: tezaurele dela Mikhalkovo ori Dálj ne stau mărturie despre începuturile stilului geto-cimmeric. Această influență a E n'a dispărut în La Tène, cu toată precumpănirea Celților: colanele și brățările de argint «cu capete de șerpi» sunt un produs al naturalismului estic, geometrizat măcar în decorația prin gravare de argintarii daci din sec. II—I a. Chr. Aceste brățări au creat dealtfel în medii culturale analoage, la Germanii din sec. III—IV p. Chr., probabil prin mijlocirea Suebilor vecini cu Dacii încă din sec. I p. Chr. tipul «hannoveran» (Kossinna) frecvent nu numai în Germania vestică și centrală, ci și, mai ales în Suedia și Finlanda, în special de aur (cf. p. detalii critice, p. 620 sqq.). Altfel, cutare aplică de cingătoare cu figuri omenești, ca aceea dela *Cioara* (fig. 366), ori fibule cu masca umană (fig. 393) ori figurine de bronz (fig. 180) sunt mai degrabă dovezi de influență mediteraneană, pe calea romană, decât de influență orientală. Geții rămân în deobște reprezentanți ai stilului geometric. Ca și la Celți *nu avem* nici *la Geți reprezentări anthropomorphe ale divinității*. Și ceeace e încă mai caracteristic septentrional, nu au nici temple. In general Geții nu domină materialul plastic în nici un chip. Cetățile lor de piatră sunt aproape total lipsite de orice fel de decorație, fie măcar și lineară. Două trei încercări la *Grădiștea Muncelului* (pl. XXXV 2) ori la *Costești* (pl. XXIX 1) sunt absolut naive. In toată architectura lor monumentală e prezentă tirania ideilor architecturii în lemn: ca Grecii din sec. VII a. Chr. Dacii traduc în piatră și cărămidă uscată la soare construcțiile lor în șarampoi și bârne de lemn, având deasupra nuele lipite cu lut. Și cu toate că meșteri cioplitori

de sigur străini le taie blocurile de piatră în linii foarte regulate (cf. scara din fig. 2, pl. XXVIII), legătura acestor blocuri e făcută ca în V celtic cu bârne ori crampoane de lemn (pl. XXXII sq.). Iar dacă fața temeliilor de turnuri și curtine apare destul de «clasică» (fig. 324 și pl. XXXI—XXXIII), apoi «piloții» rotunzi de piatră puși în picioare drept contraforți ori umplutură a zidurilor (pl. XXXIII 2) sunt pur «archaism» septentrional. Evident, spre sfârșitul sec. I a. Chr. și încă mai mult în sec. I p. Chr. Dacii împrumută dela Romani technica de a clădi cu mortar (cf. clădirile de pe terasa de jos a Grădiștei Muncelului) și de a împodobi construcțiile lor în chip sudic. Dar cu astfel de manifestări *suntem introduși — încă înainte de Traian — în epoca romană a Daciei.*

Asupra *mormintelor* din Dacia La Tène-ului trebue să ne oprim cu oarecare insistență. Trebuie deosebite: mormintele pur *celtice*, ca la *Balșa, Apahida, Gyoma, Aiud, Silivaș, Gruia*, etc., și mormintele propriu zise *getice*, în special în preajma așezărilor omenești statornice, cercetate mai ales în câmpia munteană, ca la *Poiana, Crăsani, Piscul Coconilor, Tinosul, Zimnicea, Mănăstirea*, etc. Din La Tène I nu avem nici un mormânt cercetat sistematic, așà că nu putem arătà care erà ritul îmmormântării la Celții din Dacia în sec. IV. Din La Tène II avem însă numeroase morminte *celtice* serios cercetate și publicate, *toate* de *incinerare*. Inventarul (cf. fig. 462) e simplu: *urna, cupa* și *bolul* ori *ceașca*, tradiționale; *armele* frânte (dar nu totdeauna) împrejurul urnei; câteodată, ca la *Balșa*, roatele carului de luptă (fig. 360); însfârșit cevà alimente pentru hrana în viața viitoare: de obiceiu găini și purcei, eventual chiar mistreți, — deci exact ca în V; lucruri prețioase nu s'au găsit decât rar (cf. fig. 367 sq.). Mormintele erau plate, colective; cadavrele erau incinerate (d. p. la *Apahida*, săpăturile lui Kovács) pe bănci de piatră (bolovani îngrămădiți) lungi de c. 2.50 m. și late de c. 1 m. Cenușa cu oasele calcinate nu era pusă totdeauna *în* urne, ci adesea *lângă* urnele funerare (cf. fig. 360: *Balșa*, deci ca în Pannonia: fig. 462); groapa are forma unui puț ori a unui *dolium*, adânc de c. 1 m. — Cât privește acum mormintele *getice* din Dacia, avem în câmpia munteană aceleași morminte plate de incinerare lângă așezări sau chiar sub locuințe, cu un inventar încă mai sărac, mormintele fiind de «civili», deci fără arme; interesante sunt vasele de rit funerar: urna, cratița și ceașca: ele *conservă*, tradițional, forma străveche, mergând ca profil ori ornamentare până în neolitic. — O necropolă de câtevà sute de *tumuli*,

toţi cu morminte de incinerare, avem la *Caşolţ* lângă Sibiiu, din La Tène III şi vremea romană; de reţinut *inelele* şi *brăţările spirale cu capete de şerpi* găsite în mormintele de aici. In Câmpia munteană şi în Moldova se întrebuinţează ca în Rusia sudică *amforele greceşti* ca *urne funerare* (d. p. la *Crăsani*, la *Poiana*, poate chiar la *Suceava*).

Celţii erau încă în La Tène II adepţi ai *inhumării*, din Gallia şi până în Pannonia. Numai la Rin, şi în Dacia (toată), ritul incinerării e general. Dacă la Rin Celţii vor fi fost influenţaţi de Germani ca să adopte incinerarea, în Dacia e clar că ei au adoptat ritul dela Geţi cari încă din vârsta bronzului erau incineratori. Dacă deci la Dunărea mijlocie incinerarea devine generală deabià în La Tène III (sec. I a. Chr.), atunci ea evident nu ar puteà stà în legătură cu coborîrea Germanilor din N (cum propune Reinecke ca *primă* ipoteză), ci «cu alte motive» (a *doua* sa ipoteză), şi anume, cu întinderea din nou a Geţilor prin Burebista până în aceste regiuni. Pannonia, Dalmaţia estică şi Moesia îşi schimbă ritul funerar de sigur sub influenţa Geţilor. Religios deci şi Celţii, ca pe vremuri Scythii veniţi în Dacia, sunt desnaţionalizaţi de Geţi. — Din cauza ritului incinerării general în Dacia nu ne putem da seamă din studiul mormintelor descoperite până acum (aşà cum vedem lucrul clar la Scythii şi la Celţii inhumatori) întrucât ritul jerfirii femeii la mormântul bărbatului (cunoscut din autori şi la Geţi) se confirmă sau nu. — In ce priveşte archaismul ceramicei din mormintele getice ale acestei vremi, el reprezintă nu o primitivitate, ci un exclusivism religios faţă de elementele străine (p. 626—633).

Religia getică nu e prea mult lămurită prin monumentele descoperite pe teren în La Tène-ul getic. Totuş, câtevà construcţii enigmatice, de pe terasele inferioare ale cetăţilor dace dela *Grădiştea Muncelului* şi *Costeşti* merită a fi considerate aici mai de aproape. — La E de cetatea dela poalele Muncelului, pe o terasă largă, e o incintă rotundă dublă de blocuri de andesit: cele din afară mai scunde şi mai groase, lipite, cele interioare mai înalte şi mai înguste şi subţiri, spaţiate; tot al *şaptelea* bloc interior e simţitor mai lat ca celelalte şase (nu insist asupra însemnătăţii *simbolice* a acestui fapt): incinta are un diametru de 30 m., iar grosimea «zidului» e de 43 cm. (cf. pl. XXXV 1). Interiorul incintei n'a fost încă suficient cercetat. Evident avem înaintea noastră o construcţie de caracter religios: este ea un mormânt, ca acele incinte circulare din prima vârstă a fierului acoperite de un *tumulus*?: «des cordons circulaires composés de blocs plantés dans le sol: les pierres

de ces enceintes peuvent être espacées ou jointives» (Déchelette),— şi ca incintele etrusce ori attice din aceeaş epocă? Este incinta noastră însăş, hallstattiană? Mediul La Tène în care ne aflăm la *Grădiştea Muncelului*, excelenţa prelucrării rocelor eruptive (andesit, dacit porphyric) aici, cu o dibăcie quasi-egipteană, ne îndeamnă a pune şi incinta dela Grădişte (pe care deocamdată o bănuim a fi mai degrabă un mormânt decât un templu) tot în La Tène.

De altă parte, la *Costeşti*, tot pe terasa inferioară, avem nu una, ci vreo patru grupe de *alinieri*, de blocuri rotunde de calcar, în forma unor tamburi foarte scunzi de coloane (v. pl. XLI sq.): avem impresia de a ne află în faţa unor alinieri rectilinii megalitice. Şi, spre deosebire de alinierile pe şase rânduri dela *Aboba* în Bulgaria de NE, în teritoriul getic din dreapta Dunării, la *Costeşti* încă nu s'a găsit ca la *Aboba* altarul în formă de tron care încheià la unul din capete alinierea. Avem aici deaface — dată pluralitatea construcţiilor — cu morminte ale unor familii diferite? Sunt locuri de închinare către zeul suprem, adorat pe înălţimi, Zalmoxis, orânduite de *ginţi* deosebite? Avem a căută în apropierea lor *câmpuri de urne?* Ori cumvà crypte săpate în stâncă pentru vreun preot-profet, κτίστης (cf. p. 162), care dădeà aici răspunsuri credincioşilor? Fapt e că alinierile dela Costeşti executate în acelaş material, în acelaş stil, şi pe aceleaşi terase artificiale ca şi cetatea, nu pot fi decât din La Tène III.

Sunt acum construcţiile acestea *religioase* dela Grădiştea Muncelului şi dela Costeşti *getice*, ori *celtice?* S'ar puteà evident găsì argumente numeroase pentru a susţine celtismul lor, dar nu pentru epoca protoistorică în care ne aflăm. Atât ca material şi stil, cât şi ca vârstă, aceste construcţii sunt specific dacice. Iar dacă vrem cu orice preţ să le legăm cu alte regiuni de civilizaţie europeană, atunci să ne amintim că tot la *Grădiştea Muncelului* avem şi «l'appareil à crochet» archaic, de veche manieră sudică, iar nu vestică. In vremea când Dorienii se vor fi aflat mai aproape de Dacia, va fi fost la Thracii din Carpaţi şi la ei o anume comunitate de rituri şi tradiţii. Un rest din ele păstrat până în La Tène ar fi eventual construcţiile rituale descrise mai sus.

Nu avem la Geţi nici o reprezentare iconică a zeului suprem. Chiar după aşezarea Romanilor în Dacia, Dacii nu dau chip cioplit lui *Zalmoxis*, ci, cel mult, lui *Iupiter*, întrucât s'au romanizat deajuns ca să-i adopte numele şi imaginea sudică. Avem d. p. dela Drobeta un *Iupiter* ţărănesc dacic, cu părul şi barba tăiate ca la Geţi (p. 640). Dimpotrivă

a avut un mare succes iconografic imaginea zeilor cavaleri («thraci» ori «danubieni»), de origine syncretistică, irano-thraco-elenică. Insfârşit străvechea divinitate feminină, preindoeuropeană, adoptată şi de Scythi ca şi de Thraci şi adorată la Dunăre şi în Rhodope sub numele de Ἄρτεμις Βασιλῆτη = *Diana Regina* (cf. p. 163) nu se găseşte reprezentată iconic decât ori pe monumente iraniene, ca în Rusia Sudică, ori la *Poroina* în Mehedinţi (p. 20 sq.), ori pe imaginele de cult ale pomeniţilor «cavaleri danubieni».

Cât priveşte chipul de balaur, *draco*, de pe stindardele getice, el nu poate aveà nici o legătură cu cultele chthoniene, ci e o imagine uraniană a furtunei, pe care cavalerii solari, acoliţii zeului suprem al Cerului, *o biruesc şi o poartă în suliţă* (p. 453 şi 521 şi pl. XVII 1). E monstrul biruit, purtat în triumf pentru înspăimântarea vrăjmaşilor, e deci prin excelenţă un ἀποτρόπαιον. Exact ca şi monştrii patrupezi dela Mikhalkovo, Dalj ori Paşachioi.

Evident, avem şi în Dacia numeroase amulete, de tip solar, ca şi de tip chthonian: primele în legătură cu roata şi svastika, cele din urmă cu diferitele chipuri de animale şi figuri neînsufleţite. Probabil şi sticla colorată «cu ochi» a avut un rol profilactic. In ce priveşte mărgeanul şi chihlimbarul nu ne putem pronunţà, negăsindu-l în săpături.

Intr'un cuvânt, încheind retrospectiv, La Tène-ul dacic e o vreme de înflorire *populară* a culturii din Dacia. După întreruperea produsă în sec. VII şi VI de năvălirea scythică în evoluţia înfloritoare a bronzului IV dacic spre hallstatt, o adevărată renaştere se produce în Carpaţi, deoparte prin penetraţia tot mai activă, elenică şi elenistică dinspre E, iar de alta prin pătrunderea nu numai culturală dar pe alocurea chiar etnografică a Celţilor: Grecii veniseră în Dacia încă din sec. VI, Celţii ajung aici abià la sfârşitul sec. V, dar influenţa amânduror popoarelor e quasi-contemporană. Agricultorii geto-daci asimilează ori alungă pe nomazii iranieni ori pe vagabonzii (în căutare de pământuri nouă) germano-celţi. Cetăţi getice se ridică în toate părţile pe vârful munţilor, ateliere metalurgice şi «fabrici de arme» de tip getic se întemeiază, se bate chiar monetă «dacică», după imitaţia celor greco-celtice. Dar mai ales se creşte în toate chipurile productivitatea ţării. Populaţia din munţi şi păduri se întinde în stepă, colonizând agricol; negustorii străini pun în valoare bogăţiile ţării cumpărând pe mărfuri ori cu monetă bună sudică produsele hărniciei ori subsolului dacic. Progresele technice născocite de vecini se răspândesc şi în Dacia:

metalurgia, «morăritul» rotativ, ceramica de lux făcută la roată. Se creează o artă dacică a argintului, cu motive zoomorfe, orientale, getizate geometric. Bogăția crescută a tuturora, fruntași și popor, creează nevoi de lux, adică de civilizație sudică: vase, candelabre, podoabe, aplice, de bronz ori de sticlă, din Grecia, din Italia ori din Egipt, iau drumul Daciei. Incă mai mult sunt căutate vinurile și untdelemnul sudic ca și teracotele ieftene din Delos ori Attica și Asia Mică, pentru nevoia de frumos a țăranilor.

Cu atâtea fabricate sudice cronologia de amănunte a La Tène-ului dacic e, firește, perfect asigurată. Treptata pătrundere întâiu a Grecilor, apoi, din sec. II a. Chr., a Romanilor, se poate urmări în toate fazele ei. Civilizația celtică așà de înrudită cu cea romană prin îndoitul ei izvor de inspirație, elenic și italic, e astfel o introducere la Romanism, trăită de Geți efectiv, până în stratele cele mai adânci ale populației, încă cu două secole înainte de venirea primilor negustori romani în ținuturile illyro-thrace ale Dunării.

Incepută în sec. IV a. Chr. prin Celți, intensificată din sec. II a. Chr. chiar de Romani, occidentalizarea Geților din Carpați nu puteà duce decât la un singur rezultat: în momentul când Romanii luau definitiv la Dunăre rolul civilizator al Celților, supunându-i și pe aceștia, din Gallia și până la gurile Dunării, formelor de viață romane, Dacia erà perfect pregătită să devie și ea romană. Romanizarea Daciei se anunțase de altfel anthropogeografic încă dela 1000 a. Chr., când cultura villanoviană îmbrățișà și întreg massivul carpatic. Celții au mijlocit însă apoi și elementele materiale ale culturii greco-italice. Iar Romanii au tras concluziile: atât etnografice cât și spirituale.

Pentru a înțelege nașterea, desvoltarea și persistența romanismului danubian, trebuie să cunoaștem înainte de orice protoistoria Europei centrale și carpato-balcanice în mileniul întâiu a. Chr.

GETICA

ESSAI D'UNE PROTOHISTOIRE DE LA DACIE PENDANT LE PREMIER MILLÉNAIRE AV. J.-CHR. LES FOUILLES DANS LA PLAINE VALAQUE ET LES GÎTES DU MASSIF DES CARPATHES.

RÉSUMÉ

Il y a cinquante ans, Grigore Tocilescu présentait à Prague, en 1876, une thèse sur la *Dacie Préromaine:* plus ou moins revue et corrigée cette thèse paraissait en 1880 dans les *Annales de l'Académie Roumaine.* Simultanément Carl Gooss publiait ses *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittleren Donaugegenden* dans l'*Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk.* 1876 et 1877. Vingt ans après paraissait le manuel d'archéologie de Fr. v. Pulszky, *Magyarország Archaeologidja*, en deux volumes (Budapest 1897). En 1913, après la mort de l'auteur, l'on publiait l'ouvrage de Nicolae Densusianu, *Dacia preistorică*, sorte de roman mythologique et philologique tout-à-fait absurde. En 1912 M. I. Andrieșescu présentait une thèse à Iassy toujours sur la *Dacie Préromaine*, bien faite, mais s'occupant seulement du *néolithique*.

L'ouvrage de Tocilescu était assez peu utile même il y a cinquante ans; celui de Pulszky était incomplet et peu sûr déjà à son apparition; il ne reste d'utilisable que Gooss pour ses matériaux, jusqu'à 1876, ce qui est assez peu. Quant aux études de détail, l'âge du fer de la Dacie a été très négligé. À part quelques bons articles de Paul Reinecke, de Louis de Márton, de Joseph Hampel, de Béla Pósta et de Max Ebert, seulement des comptes-rendus de fouilles et des notes de découvertes, parfois assez mal interprétées. En Transylvanie même, les fouilles d'Étienne Kovács et de Martin Roska ont fourni des contributions importantes soit à l'étude de l'âge de La Tène, soit au hallstatt scythique. On trouve aisément dans les notes de notre livre toutes les indications bibliographiques.

Lorsque nous avons commencé, il y a cinq ans, nos fouilles protohistoriques dans la plaine valaque, il n'y avait donc, en aucune langue aucun livre utilisable d'orientation générale sur l'âge du fer des régions carpatho-danubiennes. Il nous a fallu ainsi construire de toutes pièces le système de recherches

et accomplir pour la première fois l'assemblage des matériaux nécessaires. Ce qui veut dire que le lecteur trouvera ci-dessous toute une série de défauts; qu'il soit sûr que j'en trouve encore plus, mais que je pense à y remédier par de continuelles recherches sur le terrain même, afin de pouvoir d'ici quelques années donner une nouvelle édition, complètement remaniée, de ce premier *essai*.

Il me faut maintenant accomplir un devoir très agréable: remercier de l'amitié qu'ils ont eue, de me communiquer soit du matériel soit des informations inédites, M. M. Csaki, directeur du Musée Brukenthal, de *Sibiiu*, feu François László, directeur du Musée National Szekler de *Sf. Gheorghe*, le comité de direction des collections de la ville de *Sighişoara*, MM. Étienne Jaray, directeur du lycée «Bethlen» (avec des collections importantes d'archéologie, ethnographie et histoire naturelle) de *Aiud*, J. Teutsch, fondateur et conservateur de la collection J. Teutsch de *Braşov*, Georges Postelnicu, conservateur du Musée de la ville de *Timişoara*, D. M. Teodorescu, directeur du Musée archéologique de *Cluj* et Alexandre Ferenczi, son assistant, Georges Balş, membre de l'Académie Roumaine, I. Andrieşescu, sous-directeur du Musée National de *Bucarest*. Quant à mes élèves, que j'ai chargés de travailler sur le terrain (fouilles ou carte archéologique) d'après un plan fixé d'avance, je leur ai donné la possibilité de publier leurs propres contributions soit en même temps que ce livre, dans la revue *Dacia*, soit même avant, dans le *Bulletin de la Commission des Monuments historiques*. L'on trouvera dans les notes de mon livre, ou dans la légende des illustrations, le nom de chacun de ces jeunes chercheurs et l'indication du travail qu'il a fait. Je dois encore un mot de remerciement à mon ancien collaborateur, M. Pecurariu, le dessinateur du Musée National, qui a exécuté tous les dessins inédits du présent livre.

Bien qu'il fût assez difficile de résumer un livre où la recherche et la critique du détail joue un rôle aussi important que le travail de synthèse, il me faudra me soumettre à cette épreuve, pour donner en une langue étrangère au moins un aperçu général des résultats auxquels je suis arrivé.

Ce livre étant le premier essai d'écrire la protohistoire de la Dacie pendant les douze siècles qui se sont écoulés depuis l'âge «mycénien» jusqu'à l'âge «romain» de la Dacie, il ne pouvait offrir ni un simple *récit*, dans la manière des manuels d'histoire, ni une simple *description* des matériaux, comme dans les traités d'«antiquités»,— mais, bien, un exposé critique, où la mise en valeur des documents, très souvent mal interprétés et mal datés, devait continuellement précéder les essais de conclusions générales. L'on trouvera donc ici des réponses aussi à des questions de détail concernant l'archéologie

protohistorique de l'Europe carpatho-danubienne, mais ceci n'a pas été le but principal de ce livre.

Les sources premières dont la protohistoire de la Dacie doit procédér, appartiennent à trois champs de recherches différents: les auteurs anciens, la glottologie, l'archéologie. Les renseignements *littéraires* de l'antiquité, sur nos régions, sont tellement fragmentaires et disparates, que l'on a pu soutenir, se fondant sur les mêmes auteurs, aussi bien l'autochthonie des Thraces dans les Carpathes que leur arrivée ici à peine vers le milieu du IV-e s. av. J.-Chr., lorsque les Gètes dela Mésie inférieure se seraient réfugiés en Dacie aux devant des Macédoniens vainqueurs! Avec les auteurs seuls l'on ne peut affirmer presque rien de précis au sujet de l'histoire des Daco-Gètes avant Alexandre le Grand, ou même, s'il s'agit de vraie histoire nationale, avant Burebista. — Quant aux *glosses*, à la *toponymie* et l'*onomastique*, l'on constate très souvent le danger d'en donner des étymologies et des explications tout simplement dilettantes; et pourtant, à défaut d'autres renseignements nous sommes obligés d'employer ces documents aussi dont ni la géographie, ni l'ethnographie historique ne pourraient jamais se priver. — Au contraire le matériel archéologique, et en premier lieu celui qui a été relevé directement des fouilles, est tout-à-fait décisif. De même qu'en Grèce les époques minoenne et mycénienne de la civilisation méditerranéenne sont devenues des parties intégrantes non pas de l'archéologie, mais de l'*histoire* du monde ancien, ainsi les régions carpatho-danubiennes fourniront à l'avenir grâce au seul matériel archéologique tout un long chapitre de l'*histoire* ancienne de l'Europe, à partir du III-e millénaire av. J.-Chr.

Notre livre se divise donc en deux parties inégales: la première et moindre, traitant du matériel historique et linguistique (chap. II, III et V), l'autre, de beaucoup plus large, étudiant le matériel archéologique (chap. IV et VI). Le I-er chapitre s'occupe des migrations cimméro-scythes, c'est-à-dire énonce le point de vue initial de l'histoire de l'âge du fer en Dacie, le VII-e tire les conclusions de tout l'ouvrage.

Nous avons poursuivi dans le *I-er chapitre* la question de la chute du monde richement et hautement civilisé du bel âge du bronze carpatho-danubien sous les coups des peuples migrateurs, partis à la recherche de nouvelles terres chez nous, comme en Italie et en Grèce, au plus tard vers l'an 1000 av. J.-Chr. Nous avons essayé de démontrer (p. 3 suiv.) que les invasions cimmériennes d'abord vers les Carpathes, ensuite vers la Thrace et l'Asie Mineure, ont dû commencer déjà au XI-e s. av. J.-Chr. En effet les migrations ariennes vers l'Ouest, c'est-à-dire vers l'Asie antérieure aussi bien que vers le steppe ponto-caspien — la cause principale des mouvements de peuples dans la seconde moitié du II-e millénaire av. J.-Chr. — étaient déjà déclanchées vers 1600 av. J.-Chr. Si les Scythes du Sud de la Russie sont prézoroastriques (Rostovtzeff), ou bien préavestiques (Vasmer) et Zoroastre a vécu vers

1000 av. J.-Chr. (Eduard Meyer), il est évident qu'ils ont dû commencer leur migration vers l'Ouest avant l'an 1000 et par suite c'est avant 1000 que les Cimmériens du Sud de la Russie, poussés par les Scythes vers l'O, le SO et le SE, ont dû s'ébranler pour des siècles à venir. L'archéologie de la Dacie vient confirmer cette supposition d'une manière presque inattendue. Les «dépôts» de bronzes, parfois de vrais «trésors» avec beaucoup d'objets d'or, cachés au-devant des invasions, partout dans la région des Carpathes, appartiennent pour la plupart ou bien à l'époque immédiatement prévillanovienne de la Dacie, donc à la fin du II-e millénaire, ou, encore, à la dernière période de l'âge du bronze carpathique (1000—700 av. J.-Chr.). Il s'ensuit donc que les migrations cimméro-scythes avaient commencé tellement de bonne heure, que vers 1000—900 av. J.-Chr. tout l'Orient de l'Europe était en pleine agitation.

Nous ne possédons aucun vestige scythique de l'Europe carpatho-danubienne, qui fût antérieur au VII-e s. av. J.-Chr. Les Scythes sont donc arrivés en Dacie trois siècles après les premières invasions cimmériennes. Comme les Tartares du Moyen Âge ils se sont lancés à la conquête de l'Europe par trois chemins (p. 6 suiv.): 1° par la Galicie, vers le Brandebourg d'un côté, vers la Slovaquie de l'autre; 2° par la Moldavie et le col d'Oituz, vers la Transylvanie centrale et méridionale; 3° par le steppe bessarabien, valaque et dobrudschiote, vers la Petite-Valachie et le Banat d'un côté, la Bulgarie de l'autre. Entre les trois vagues de migrations il y a un très large manque de continuité. Nous avons donc affaire à de simples îles ou archipels iraniens au milieu d'une mer de populations indigènes, en espèce thraces, infiniment supérieures par le nombre et évidemment inébranlables dans leurs traditions spirituelles. L'on connaissait jusqu'à présent assez bien les embranchements septentrional et central de la migration scythique; l'on était au contraire mal renseigné au sujet de l'embranchement valaque. C'est pourquoi j'ai cru utile de donner de suite, dans ce même I-er chapitre, la série illustrée des monuments iraniens trouvés dans la plaine valaque, presque tous encore inédits (p. 9 suiv., fig. 1 suiv., et pl. I suiv.). À relever: le chaudron de *Scorțaru* dans le Brăila (p. 9), le groupe en bronze d'Anaitis trouvé à *Năeni* dans le Buzeu (p. 12), le peigne en bronze de *Bucarest* (p. 16), les appliques de harnais, en argent, trouvées à *Craiova* (p. 20 et 361), le rhyton en argent doré trouvé à *Poroina* dans le Mehedinți (p. 20), enfin la nombreuse série de «clochettes» et de figurines d'étendards, en bronze, d'appliques, de figurines et de pendantifs en bronze, trouvés un peu partout dans la plaine valaque et conservés dans la collection des bronzes du Musée d'Antiquités de Bucarest (p. 21 suiv.). — En ce qui concerne les Scythes de la Bulgarie, ils prolongent jusqu'à l'Égée la civilisation gréco-scythe, authentique, de la Russie méridionale, autant par la richesse que par le style des objets découverts dans les tombes scythiques (ou thraces d'influence iranienne) fouillées en Bulgarie centrale et méridionale (p. 33).

Hérodote est assez vaguement informé sur les faits racontés ci-dessus. Les Olbiens lui ont fait part de bon nombre de récits et légendes, qu'il a reproduit avec fidélité dans ses Histoires. Ces Hellènes dont les relations commerciales avec les Scythes de Transylvanie sont aussi confirmées par des découvertes archéologiques, lui ont donné de bonnes informations sur les «Agathyrses». Au contraire la plaine valaque, où les Histriens étaient chez eux, dominant par leurs factoreries la voie du Danube déjà à partir du VI-e s., est restée presque inconnue à l'historien d'Halicarnasse, qui n'a pas visité Histria et par suite en a pâti.

Les renseignements d'Hérodote, même quand ils sont bien vagues, ont beaucoup de prix par leur nuance très forte d'autopsie (pas d'Hérodote, mais bien des négociants dont il tirait ses informations): voilà p. e. les Agathyrses; Hérodote nous fait connaître leur pays, leurs moeurs, leur nationalité d'une manière parfaitement exacte: «ils habitent le bassin du Mureş» *(Maris)*, ce qui est confirmé par les découvertes archéologiques; ils ont été des Scythes, mais du temps d'Hérodote ne le sont plus, «ayant des moeurs thraces», — ce qui est aussi très juste, vu que les sépultures scythiques de la Dacie sont antérieures au V-e s.; «ils sont riches en or»: très possible, car la Dacie de la dernière période de l'âge du bronze a été extrêmement riche en objets d'or et par suite les Scythes conquérants en purent devenir les possesseurs. Même le récit un peu confus sur les Sigynnes nomades parcourant la plaine danubienne et la vallée de la Save jusqu'à l'Adriatique, en pays «énète», trouve une confirmation inattendue dans l'aspect de la civilisation hallstattienne de ce coin extrême de la Péninsule des Balkans: l'on y trouve des formes semblables à l'inventaire scythique des Carpathes et de la Russie méridionale: c'est Paul Reinecke qui le premier a relevé ce fait si précieux pour la diffusion des Iraniens en Europe centrale (p. 33 suiv.).

Si les Agathyrses d'Hérodote sont des Thraces très riches et très efféminés, ça veut dire que pendant les deux siècles qui s'étaient écoulés depuis leur arrivée dans la vallée du Mureş, en bandes de guerriers iraniens à cheval, rudes et pauvres (cp. dans le VI-e chap. leurs sépultures), ils se sont dénationalisés devenant la classe dominante de la Dacie. Il s'ensuit donc que les Thraces étaient vers 700 depuis longtemps ici, ce qui sera démontré plus largement ci-dessous au V-e et au VI-e chap.

Le *II-e chapitre* de notre livre traite de l'histoire de la Dacie depuis le roi Spargapeithes (vers la fin du VI-e s. av. J.-Chr.), jusqu'à Décébale, exclusivement à l'aide des auteurs anciens. À vrai dire ce n'est que depuis Alexandre le Grand que ces auteurs commencent à être un peu mieux renseignés sur la Dacie et même pour cette époque assez tardive ce sera toujours aux monuments (v. chap. VI) que nous devrons faire appel pour toutes les questions concernant la civilisation de ces régions. Ce n'est pas pour la première fois que le matériel discuté par nous dans ce chapitre se trouve mis à contribution

par les savants. Toutefois non seulement les détails de l'interprétation, mais aussi le point de vue général, dont les sources ont été envisagées, a été très souvent erroné. L'on a considéré la Dacie comme habitée d'abord par des peuples inconnus, ensuite par des Scythes, finalement par les Gètes thraces, arrivés ici de la Thrace propre. Or, si les Daco-Gètes étaient des Thraces méridionaux, là où les sources refusaient toute information sur la civilisation de la Dacie, l'on prenait tout simplement des détails concernant les Thraces de l'Égée (religion, organisation sociale, moeurs) et on les attribuait aux Thraces des Carpathes. Nous ne saurions partager ni ces opinions ni la méthode qui les accompagne. Les Daco-Gètes sont des Thraces septentrionaux, qui ont habité la Dacie depuis l'âge du bronze; les Gètes de la Mésie n'en sont qu'un rameau égaré de l'autre côté du Bas-Danube; enfin la grande masse des Thraces du Nord s'étendait très loin vers l'Europe Centrale atteignant l'Oder moyen et la Vistule inférieure.

L'expédition d'Alexandre le Grand contre les Triballes en 335 (p. 43 suiv.) a pour but la pacification de la région ayant pour centre la vallée et la ville d'*Oescus*; l'île du Danube où Syrmos cherche un refuge pour les siens n'est pas *Peuce*, de l'embouchure du Danube: les mots chez Arrien: *Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν*, nous semblent être une glosse marginale de quelque copiste ou une fausse explication d'Arrien lui-même, ajoutée au texte primitif du rapport de Ptolémée fils de Lagus: *ἐς νῆσόν τινα τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ.* Les Triballes n'ont jamais dépassé vers l'E la région *Dimus—Giridava.* Alexandre passe le Danube chez les Gètes de Valachie quelque part entre *Oescus* et *Trimammium* (p. 46); le récit de Ptolémée chez Arrien fournit de nombreux détails, dont le plus important, la densité de la population gète sédentaire de Valachie, s'occupant d'agriculture, a été brillament confirmé sur le terrain par nos fouilles juste dans cette région (p. 48). La deuxième grande expédition hellénistique au N du Danube a lieu dix ans après celle d'Alexandre (c. 326): Zopyrion, son général, gouverneur de la Thrace, voulant conquérir la région géto-scythe comprise entre les Carpathes et le Borysthène, avec sa métropole Olbia, est battu par les Olbiens et ensuite anéanti avec ses 30.000 soldats par les Géto-Scythes (p. 50). La troisième offensive grecque contre les Gètes de la plaine moldo-valaque est celle de Lysimaque. Les sources anciennes sont d'accord pour décrire cette guerre comme bien longue, d'au moins dix ans (302—292), et finissant par une catastrophe: le roi Lysimaque, avec toute son armée, sa famille et son trésor tombe dans les mains du roi gète Dromichète. J'ai essayé de démontrer que la puissante organisation politique et militaire des Gètes a dû avoir son pivot central dans la Valachie du NE et que l'encerclement de Lysimaque a eu lieu quelque part dans le steppe de Ialomița ou de Brăila. Un des points de départ de l'offensive grecque a pu être *Axiopolis*, probablement une fondation de Lysimaque même. La marche des opérations contre Dromichète a été analogue à celle

exécutée par Valens en 367—369 contre les Goths et à celle de Priscus, à la fin du VI-e s. contre les Slaves (p. 55—64).

Mais la victoire décisive des Gètes contre les Scythes d'un côté (v. pour le rôle d'Athéas dans la vallée du Danube, p. 51—54), contre les Grecs hellénistiques de l'autre, fut cependant vaine. La grande puissance thrace des Carpathes fut empêchée encore pour longtemps de prendre son essor par suite des nouvelles, violentes et populeuses migrations celto-germaniques. Les Celtes d'abord, vers la fin du V-e et au cours du IV-e s., les Bastarnes, les Skires, etc., au III-e s., arrivent dans les Carpathes septentrionaux et ensuite en Moldavie et prennent domicile sur le Bas-Danube; une grande partie de la Moldavie, de la Bessarabie et de l'Ukraine méridionale jusqu'en Crimée sera soit occupée soit terrorisée par les Celto-Germains.

Les sources littéraires et même les inscriptions ne contiennent presque rien de précis au sujet des Celtes de la Moldavie ou de ceux encore plus nombreux des Carpathes septentrionaux, de la Dacie du NO et de l'O, de la Pannonie, ou de la Mésie. J'ai recueilli et examiné ci-dessus, p. 65 suiv., les informations fournies par les auteurs anciens sur les événements accomplis entre 300 et 100 av. J.-Chr., avec la seule intention d'attacher quelques noms propres, de peuples ou de chefs, à de vastes phénomènes anonymes, décisifs dans l'histoire de la civilisation en Europe Centrale et éclaircis presque exclusivement à l'aide du matériel archéologique, comme nous le verrons par la suite dans le VI-e chapitre de ce livre. En effet les sources littéraires racontent presque exclusivement des faits de guerre: soit des invasions furibondes celto-bastarno-gètes en territoire macédonien, thrace, ou grec; soit des expéditions de mercenaires géto-celtiques, ou bastarnes, payées par les rois de Macédoine, de Syrie ou d'Asie Mineure, ou par les commandants romains en Orient; et au contraire les témoignages authentiques de la vie matérielle dans l'Europe carpatho-danubienne, conservés dans les emplacements ou dans les sépultures de l'âge de La Tène, nous renseignent d'une manière indubitable sur la naissance — juste au milieu de ce chaos — d'une belle, fraîche, puissante et riche civilisation d'inspiration celtique, florissant partout, et provoquant la fondation d'innombrables centres nouveaux: il y a donc, malgré tout, une évolution économique très favorable dont l'essor ne pourrait être compris sans la présence des circonstances relativement pacifiques, qui auraient permis d'un côté le développement de la vie agricole indigène toujours plus loin dans les larges plaines qui entourent le massif des Carpathes, et de l'autre la pénétration des négociants méridionaux, grecs d'abord, romains ensuite, jusqu'en Transylvanie même, avec leurs marchandises de luxe et leur belle monnaie.

Les auteurs anciens nous informent qu'à partir du commencement du I-er s. av. J.-Chr. les Gètes réussissent à conquérir la primauté sur les peuples danubiens. Les Celtes, les Bastarnes, les Scythes, finalement les

Sarmates, jusqu'alors en perpétuelle migration vers le S, sont peu à peu enfreints ou apprivoisés et fixés dans des emplacements agricoles soit par les Gètes au N du Danube, soit par les Romains, au S du fleuve. Toute l'attention des sources littéraires et épigraphiques se concentre à partir de l'an 70 av. J.-Chr. sur un grand nom: Burebista, le roi gète, qui unit en un seul royaume tous les rameaux de sa nation, depuis les Carpathes septentrionaux jusqu'au Pont Euxin (p. 74 suiv.). Les Celtes au couchant, les Bastarnes au levant sont ou bien détruits, ou encore réduits à l'état de sujets. Toutes les guerres sur le Bas-Danube seront désormais en fonction des Daces aussi. Et pourtant les écrivains anciens, à part les quelques informations hellénistiques sauvées par Strabon, ne peuvent presque rien raconter sur la Dacie elle-même. En effet toute l'attention est dirigée maintenant vers les troubles provoqués sur le Bas-Danube et en Thrace par les migrations sarmatiques, lesquelles à leur tour, provoquaient le déplacement des Bastarnes de Moldavie vers la Thrace et par suite le désordre général dans les Balkans. Comme jadis Alexandre le Grand ou Lysimaque, les gouverneurs romains de la Macédoine sont forcés à présent de partir sans cesse en guerre vers le Bas-Danube et le Pont Euxin. Lucullus Varro en 73 et suiv., C. Antonius en 62 et suiv. dirigent des expéditions de répression sauvage, chassant devant eux des peuples entiers (comme les Besses du Rhodope, jusqu'en Scythie Mineure), ou détruisant des villes vénérables, comme Apollonie du Pont. Les guerres civiles entre les triumvirs augmentent le désastre créant dans les pays danubiens un vrai chaos, où les barbares eux-mêmes prennent parti pour l'un ou pour l'autre des dictateurs de Rome. Ce qui reste constant dans le bouleversement général c'est l'accroissement de la puissance daco-gète. J'ai essayé ci-dessus, p. 80 suiv., d'introduire, très prudemment, quelque ordre dans la confusion des renseignements anciens concernant l'époque de Burebista et de ses successeurs immédiats. Mais jusqu'à l'expédition de Crassus en 29 av. J.-Chr. contre les Daces et les Bastarnes du Bas-Danube — relatée avec force détails, d'après de bonnes sources, par Cassius Dion — il nous est presque impossible de donner une description satisfaisante des événements accomplis en Dacie ou sur le Danube (p. 85 suiv.), avant cette date.

Le changement de quartier général, effectué par les Romains à l'occasion des grandes guerres d'Illyrie, dans le sens de donner à la route Aquileia —Siscia la primauté sur toutes les autres qui conduisaient aussi vers le Danube (d'où la déchéance de la route macédonienne), entraîna avec lui le déplacement du front offensif romain contre les Daces. L'expédition de M. Vinicius, en 14 av. J.-Chr. (p. 93), contre les Quades, les Bastarnes, les Cotins, les Oses et les Anartes, bien que ne visant pas les Daces eux-mêmes, portait p. e. un coup décisif à leur autorité dans les Carpathes septentrionaux, depuis la Moravie jusqu'en Maramureş. La décision d'Auguste de continuer contre les Daces la politique offensive de César (guerre contre Burebista prête

à être déclanchée en 44) mène maintenant à des attaques exécutées *au N du Danube dace*, là où, vers 74 av. J.-Chr., Scribonius Curio n'avait pas encore osé à s'aventurer: *Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit*. Je crois avoir prouvé (p. 94 suiv.), que les victoires contre les Daces, dont Auguste parle dans son testament ont été obtenues plutôt au S des Carpathes; que le général Aelius Catus qui établit en Mésie les 50.000 Daces pris en guerre est identique avec le consul Sextus de l'an 4 apr. J.-Chr. et que c'est à lui que nous devons attribuer — pour le moment seulement comme hypothèse — la première annexion romaine de territoire dace au N du Danube, par l'occupation d'une bande de territoire de c. 40 km. de largeur en Petite- et Grande-Valachie, sur la rive même du fleuve, jusqu'au «petit» *vallum* romain, depuis Calafat jusqu'à Giurgiu (p. 127 suiv.), comme tête de pont en face des établissements militaires de la rive droite, *Ratiaria*, *Oescus* et *Novae*. En 6 apr. J.-Chr. fut fondé le commandement spécial de la Mésie. En 11 Lentulus fait une *razzia* générale contre les Daces habitant le long du Danube depuis le Banat jusqu'au Pont (p. 96), et leur interdit de s'approcher de la rive même du fleuve *(prohibere Danuvio)*, ce qui naturellement n'empêche pas les Gètes de conquérir en 12 Aegyssus et en 15 Troesmis, les deux puissants châteaux forts du royaume-client de Thrace en face de la *Gétie* scythique. Mais les troupes romaines circulant sur les vaisseaux de la flotte de guerre du Danube rétabliront chaque fois l'ordre avec la plus grande promptitude.

Nous avons raconté, avec les rectifications nécessaires, l'histoire de la garde des frontières du Bas-Danube depuis Auguste jusqu'à Domitien (p. 100 suiv.) insistant tout spécialement sur le rôle de Plautius Silvanus, le gouverneur de la Mésie en 52—53 (p. 103 suiv.): en effet, c'est à lui que nous croyons devoir attribuer le second accroissement de territoire romain en Dacie par l'annexion de presque toute la plaine moldo-valaque, depuis Severin jusqu'à Cetatea-Albă sur une grande largeur, jusqu'aux «grands» vallums romains de la Petite- et Grande-Valachie, de la Moldavie et de la Bessarabie, c'est-à-dire dans la profondeur de Craiova, Ploeşti ou Adjud (p. 128 suiv.). Les royaumes-clients fondés en Dacie, sur la rive même du Danube, et l'élargissement des frontières de la Mésie, juste dans ces régions, dont parle l'éloge d'Aelianus, correspondent très bien sur le terrain à l'espace indiqué par les vallums sus-mentionnés. Je n'insiste plus sur d'autres conclusions que l'inscription d'Aelianus permet de tirer (p. 103 suiv.). Je passe aussi sous silence les événements racontés par Tacite sous les années 68 et 69 à propos des invasions sarmatiques en Mésie (p. 106 suiv.). Je m'arrête seulement un moment sur l'interprétation que l'on devrait donner d'après nous aux guerres de Domitien contre les Daces (cp. pour les détails et la critique des sources, p. 108—117).

De même que la fondation de la province de Mésie dans les dernières années du règne d'Auguste est une suite des expéditions répétées contre les

Daces de l'Ouest, ainsi la fondation de la Mésie Inférieure sur toute la rive droite (en ces temps-là gétique) du Bas-Danube jusqu'à la mer, a été la suite des guerres contre les *Daces de l'Est*, c'est-à-dire de la plaine valaque et de Moldavie. La politique romaine d'encerclement de la Dacie par des royaumes-clients sarmatiques ou germaniques (à l'O les Jazyges et les Suèbes, à l'E les Roxolans et les Bastarnes), occupant les deux plaines fertiles du Danube pannonien et du Danube scythique, n'avait eu aucun succès: les Daces étaient de beaucoup plus puissants que les petits états barbares protégés par les Romains tout autour des frontières de la Dacie et les Romains ne tiraient aucun avantage de l'argent dépensé avec leurs clients. Domitien essaye donc de transformer *la Dacie elle-même en état client de Rome. Formellement* — après beaucoup de déboires — son but est atteint par les victoires finales de Tettius Iulianus et la soumission de Décébale qui est couronné à nouveau (!) comme roi des Daces en la personne de Diegis, son envoyé au quartier-général romain; l'inscription de Baalbek, mentionnant l'officier C. Velius Rufus, lequel *expeditionem fecit* contre les Marcomans, les Quades et les Sarmates *per regnum Decebali regis Dacorum* prouve que tant que Iulianus, après Tapae (a. 89), se trouva encore présent en Dacie, menaçant Sarmizegetusa, Décébale a réellement accepté le rôle de roi-client de Rome. Mais *en réalité* ni Domitien, ni, après lui, Trajan, n'ont suffisamment approfondi le problème dace. La Dacie n'était pas seulement la montagne hérissée de forêts impénétrables, repaire des pillards qui menaçaient sans cesse l'oeuvre romaine en Orient, — mais elle était aussi, et encore plus, la plaine que la montagne protégeait aussi bien vers l'O que vers l'E. Cependant les Romains ont toujours eu en horreur la plaine et ils ont fait halte devant la prairie comme devant une mer inaccessible. La suite en a été que déjà sous Marc-Aurèle la *Dacie Romaine* était *à la discrétion des barbares habitant les deux prairies:* l'empereur lui-même permettait aux Jazyges de l'O *de passer régulièrement par la province* pour aller chez les Roxolans de l'E, leurs congénères, avec lesquels ils avaient conservé d'étroites relations. Certes, les Romains n'étaient pas tellement dépourvus de sens politique ou stratégique pour ne pas comprendre *le problème des deux plaines gétiques*; la vérité est qu'*ils étaient trop faibles pour le résoudre*.

En effet, l'on peut tirer encore, de la manière dont Trajan a arrangé les choses sur le Bas-Danube, les conclusions suivantes. Quoique l'empereur ne pensait pas à changer de politique en ce qui concerne la conquête de la Dacie, telle qu'elle avait été envisagée par César d'abord, par Auguste ensuite et aussi par Domitien: assujetir exclusivement la Dacie montagneuse, — en réalité c'est Trajan lui-même qui fait le plus pour l'organisation de la Mésie Inférieure et du territoire géto-scythe *qui lui était annéxé au N du Danube*. Déjà l'an 100, *avant* les guerres daciques, il commence la réorganisation militaire et administrative de la Scythie Mineure: des camps d'auxiliaires

en pierre sont bâtis, les légions de la Mésie changent de résidence et deux camps nouveaux, à *Durostorum* et à *Troesmis* reçoivent la mission de garder la plaine géto-scythe. À peine la Dacie est-elle conquise et Trajan élève en Moldavie à l'embouchure du Sereth un camp d'auxiliaires, à *Bărboși*, reliant par la voie directe et très courte, *Brețcu-Bărboși*, la Dacie orientale à la Scythie Mineure, le Trotuș et le Sereth en aval. Cependant, bien que presque toute la Moldavie et la Bessarabie avec la côte septentrionale du Pont Euxin fussent considérées comme appartenant à l'empire et que de petites garnisons romaines résidassent dans les villes grecques, c'était aux rois sarmates qu'était confiée la garde de l'intérieur, en échange de *stipendia* annuels payés par l'Empire, mais qui paraissaient aux Barbares toujours trop réduits et qu'ils complétaient par des pillages. C'est le commencement des méthodes du Bas-Empire qui paye peu les barbares soudoyés pour défendre les frontières, ce qui entraîne naturellement la dévastation des pauvres villes romaines par leurs «défenseurs» mêmes (p. 120 suiv.).

Comme du temps de Lysimaque Dromichète mettait comme condition de paix la restitution de *ses* forteresses du Danube, ravies par les généraux du roi hellénistique, ainsi Décébale après avoir pris par trahison le général romain Longinus, proposait à Trajan pour la libération de son ami *la restitution du pays jusqu'au Danube:* il s'agissait naturellement de la Petite- et de la Grande-Valachie en grande partie annexées déjà avant Trajan et maintenant presque entièrement sous le contrôle romain. D'ailleurs le monument d'Adamclissi ne commémore pas d'autres victoires et conquêtes que celles remportées contre les Bastarnes, les Sarmates et les Daces de la Moldavie et de la Valachie. Cependant ni la plaine jazygo-gète vers la Pannonie Inférieure, ni la plaine géto-sarmate en face de la Mésie Inférieure *n'ont été colonisées.* Ces prairies étaient seulement protégées par de nombreux *numeri* de *Suri sagittarii* qui faisaient ici la garde du steppe, comme leurs frères en Afrique celle du désert. Il est superflu d'insister sur cette curieuse annexion de droit et désannexion de fait, qui rendait les deux plaines de vrais foyers d'anarchie et de pillage à l'intérieur des frontières de l'Empire et empêchait tout développement sérieux du Romanisme, conservant les formes primitives de la vie indigène, en l'espèce gète, antérieure à l'arrivée des Romains.

Bref, il nous faut confesser, avec regret, que le problème gétique ne se trouve ni résolu ni trop éclairé par les seules sources littéraires et monumentales, *classiques*; comme pour l'âge villanovien, ou pour l'âge scythique, ou pour l'époque celtique de la Dacie, ainsi pour la période romaine c'est aux fouilles que l'on devra toujours demander la plupart des renseignements décisifs.

Nous avons toutefois essayé dans le *III-e chapitre* de notre livre (p. 130 suiv.) de donner avec le concours des auteurs anciens au moins une ébauche du tableau général de la civilisation matérielle et spirituelle des Gètes à

l'époque préromaine. Ce travail était d'autant plus nécessaire, que maints détails de la vie religieuse, sociale, etc., des Daco-Gètes ne pourraient en aucun cas être éclairés par les documents archéologiques. Le résultat de ces efforts a été assez satisfaisant. En effet ni Müllenhoff, ni Roesler, ni Tomaschek, et à plus forte raison les derniers chercheurs qui procèdent des études de ceux-là, n'ont eu la liberté d'esprit de distinguer entre la civilisation gétique, restée septentrionale, et la civilisation thrace, où les éléments méditerranéens ont provoqué comme chez les Hellènes et les Italiques une vraie dénationalisation religieuse et sociale de ces Indoeuropéens déracinés. Nous avons donc rétabli le point de vue critique, de la méthode comparée, à l'appui de laquelle nous avons pu définir toute une série de phénomènes de civilisation spécifiquement gètes, et par suite inexistants chez les Thraces du Sud ou bien chez les autres voisins de l'E ou du SO.

Les trois sources capitales dont nous aurions pu tirer tant de renseignements précieux sur l'histoire aussi bien que sur la civilisation daco-gète, les «commentaires» de Trajan, les «Getica» de Criton et les «Getica» de Dion Chrysostome, sont perdues. Nous travaillons donc à l'aide de sources de seconde main, fragmentaires ou peu explicites. C'est pourquoi tant de nos conclusions resteront toujours sujettes à caution. Nous pouvons en tout cas établir ce qui suit.

Les Gètes sont partout et par excellence sédentaires. Leur occupation principale est l'agriculture. Ils élèvent des chevaux aussi, surtout dans la plaine valaque et en Dobrudcha; mais les animaux classiques de l'inventaire vivant gétique sont — pour les travaux des champs, ou pour la chair, le lait, la peau, la laine, etc. — le boeuf et le mouton. Le peuple est organisé par tribus (*gentes*, *ἔθνη*), ayant chacune une capitale: c'est un *village fortifié*,—parfois un château fort, avec la résidence du chef de la tribu, du «prince», sur quelque hauteur inaccessible. La fortification en rase campagne est faite seulement en terre battue avec des palissades; dans la montagne ou sur la rive rocheuse du Danube mésique, en pierre et en bois. Les habitations sont des cabanes (*casae:* Ovide) petites et très serrées, à parois en branchages épaissies avec du torchis, ou bien, dans la montagne, en poutres sur fondements en pierre; Strabon et Dion mentionnent en Scythie Mineure encore des habitations troglodytiques. La forme des maisons est carrée, pas ronde ou ovale. Les femmes gètes remplissent toute la besogne du ménage à elles seules: elles moulent, tissent, portent l'eau, préparent la nourriture, servent de toutes façons les mâles. Au contraire le travail en bois et en cuir (maisons, barques, chars, charrues, harnais, pelisses, caftans, bonnets à fourrure, chaussures) est l'affaire des mâles (p. 132—136).

Les grains sont conservés dans des trous à forme ovoïde creusés à même le sol et spécialement préparés pour rester bien secs: le nom de ces récipients était en Thrace comme en Asie Mineure, celui de *siri(-us)*. Le

champ n'est labouré qu'une seule année; on choisit l'année suivante une autre parcelle, tandis que l'ancienne est laissée en friche pour se reposer. Du temps d'Ovide il n'y avait pas de vignes en Scythie Mineure, quoique un peu plus vers le S, à Mesambria, les inscriptions en connaissent. Strabon nous assure que les Gètes avaient possédé beaucoup de vignobles, mais que le grand prêtre Décénée, pour forcer le peuple à s'abstenir du vin et des suites de l'enthousiasme dionysiaque, avait convaincu le roi Burebista d'ordonner la destruction de tous les vignobles. Nous avons cependant montré ci-dessus (p. 137 suiv.) que ni avant, ni après Burebista, la vigne n'aurait pu se développer dans des conditions vraiment satisfaisantes à cause de la rigueur du climat, plus forte à cette époque-là que de nos jours. Le grand nombre d'amphores à vin grec, trouvées dans les emplacements daco-gètes prouve que les Gètes, comme les Celtes, n'auraient pas été empêchés du tout à célébrer le dieu de la folie divine, par un simple décret de leur roi.

Le soc de la charrue gétique (ou le coutre), n'était que rarement en fer (v. ci-dessous); d'habitude il est en bois, comme le reste de la charrue. Les boeufs sont attelés à un joug double, qu'ils portent sur le cou, et non sur le front. Le char *(plaustrum)* à quatre roues (à huit rayons) est tiré aussi par les boeufs. Les Gètes de la plaine sont de grands cavaliers: ils élèvent une race de chevaux très enviée par les voisins (p. 139). L'ameublement de la maison gète est en bois, comme d'ailleurs une grande partie de la vaisselle et des ustensiles de ménage. Les nobles et même les rois ne diffèrent pas beaucoup des paysans en ce qui concerne le confort de leurs habitations. Cependant les aspects du luxe méridional (vases en or et argent, tapis et draperies de grand prix, meubles en matériel précieux) ne manquent pas: qu'il s'agisse de Dromichète le vainqueur de Lysimaque ou de Décébale le vainqueur de Domitien (p. 141 suiv.). Nous possédons des informations suffisantes sur l'aspect de *χρυσοφόροι* des hommes comme des femmes gètes, portant de beaux bijoux et des habits pailletés ou brodés (p. 143).

En ce qui concerne la musique, Théopompe attribue aux Gètes la connaissance de la lyre et son emploi solennel dans les processions religieuses et guerrières. Malgré les légendes sur Orphée et Thamyris, nous sommes d'avis que la lyre n'était pas familière aux Gètes, lesquels ont très probablement connu dès les plus anciens temps presque exclusivement les instruments à vent: la flûte, le hautbois, la syrinx, etc.

La médecine populaire était, paraît-il, une spécialité gétique. Platon en parle dans des termes qui font de Zalmoxis un *θεὸς ἰατρός*. Dioscoride, Galène et d'autres médecins grecs de l'époque romaine nous ont transmis toute une série de noms daces de plantes médicinales. Des savants modernes ont essayé de retrouver dans telle glosse comme *Δάρσος* ou dans tel nom romain comme *Hercules Invictus* le vieil Esculape gétique (p. 145 suiv.).

J'ai soumis à une critique serrée les renseignements anciens sur la polygamie gétique (p. 146 suiv.): la conclusion en a été que le peuple gète était monogame et que la polygamie, générale dans les moeurs des maisons royales et princières macédoniennes et thraces, a pu très bien exister aussi chez les rois et princes daces. La division de la société gétique en deux classes: *nobles* et *communs* est bien documentée (p. 147 suiv.). L'organisation militaire des Gètes est caractéristique pour un peuple sédentaire. Les guerres sont faites exclusivement par les hommes en état de porter les armes, tandis que les vieillards, les femmes et les enfants restent chez eux. Les travaux des champs sont continués par ceux qui ne combattent pas. Dans la montagne les Daces ne mettent en ligne que de l'infanterie; dans la plaine ils possèdent aussi une excellente cavalerie, comme déjà au V-e s. av. J.-Chr. Les fantassins sont armés d'épées recourbées et se défendent avec des boucliers oblongs; les cavaliers combattent à la manière scythe, avec l'arc.

La religion dace a été interprétée jusqu'à présent comme un simple rameau de la religion des Thraces de l'Égée. Les informations fournies par Hérodote sur le dieu dace du *ciel* (serein ou voilé), adoré dans les grottes, sur les sommets solitaires des hautes montagnes, ont été présentées comme des preuves de l'existence des cultes chthoniens chez les Gètes, *Zalmoxis* devenant l'égal de *Hadès*, «ein Gott der Unterwelt» (p. 152, note). De même, l'on a attribué aux Gètes des croyances naturistes avec des cultes orgiastiques en l'honneur de Dionysos, le dieu du vin. Les sources témoignent tout simplement de l'existence chez les Gètes d'un système de croyances caractéristiques pour les Indoeuropéens de l'Europe centrale et septentrionale: les Gètes croient à l'immortalité de l'âme et à la continuation de cette vie dans une sorte de Walhall, à côté du dieu suprême, Zalmoxis. Le dieu habite le ciel et non l'enfer. Pour mériter l'immortalité il faut mépriser tout ce qui est entaché du germe de la mort: la chair, le vin, les femmes. Le Dieu du ciel serein est obscurci par les démons des orages, à apparence de dragons: les fidèles du dieu combattent les démons en tirant de l'arc contre les nuages. Comme dieu tout puissant du ciel voilé, Zalmoxis, de même que Zeus, est le maître de la foudre. Le grand prêtre du dieu est un ascète solitaire qui vit dans une certaine grotte sur le sommet d'une montagne sauvage et inaccessible. Nous ne connaissons pas chez les Gètes ni des dieux locaux, ni des déesses, comme chez les Thraces. Il n'y a qu'un *seul* dieu. Les Grecs n'ont rien compris des croyances gètes et ils ont attribué l'idéalisme irréductible de ces septentrionaux à l'influence de Pythagore, dont Zalmoxis aurait été le disciple! C'est vrai qu'à son tour Hermippus Callimachius présente Pythagore comme *Θρᾳκῶν δόξας μιμούμενος*. L'identité de Zalmoxis avec Gebeleizis et Zbelsourdos (v. p. 157 suiv.) n'est pour le moment qu'une simple hypothèse. Il n'y a pas de preuves de l'existence des cultes orgiastiques chez les Gètes. La «théocratie» gétique est un conte de dilettantes (p. 159).

J'ai essayé de réfuter les théories modernes de l'identité de Zalmoxis avec Adonis et de l'immortalité gétique de l'âme «in einer unterirdischen Walhalla» (p. 160) et, au contraire, j'ai indiqué toute une série de similitudes entre la religion gétique et les anciennes religions indoeuropéennes, p. e. celtique, germanique et même achéenne (du temps où les Hellènes n'étaient pas encore devenus des méditéranéens-chthoniens): p. 161; quant aux prêtres, prophètes, sorciers, médecins, ascètes et à l'ordre religieux des *κτίσται* (chez les Gètes) ou *πολισταί* (chez les Daces), j'ai commenté les sources mais j'ai évité les hypothèses (p. 162); on peut très bien penser à des influences iraniennes en ce qui concerne l'organisation des «moines» gètes, mais on ne peut rien prouver. Ce qui est certain, c'est la grande *religiosité* des Gètes.

Les sources ne connaissent aucune divinité féminine chez les Gètes. J'ai montré cependant que la Grande Déesse, dont le culte est illustré chez nous dès le néolithique et ensuite à l'âge du bronze, par des images en terre cuite parfois très ressemblantes à la déesse aux serpents de Crète, doit être identifiée d'un côté avec l'"*Αρτεμις Βασιληΐη* de Thrace et de Péonie du temps d'Hérodote, dont les adorateurs et le rituel sont septentrionaux, et de l'autre côté avec la divinité classique de l'époque daco-romaine, *Diana Regina* (p. 163 suiv.).

Les auteurs anciens ne nous renseignent point sur l'activité industrielle et artistique des Daco-Gètes. De la langue dace nous ne possédons que quelques noms propres et quelques glosses médicinales, — des noms de plantes chez Dioscoride. Bien peu, assurément; mais assez, pour nous rendre compte que les Daco-Gètes sont apparentés aux Thraces, comme les Phrygiens et les Arméniens, mais ne sont pas identiques avec eux. Le vocalisme et le consonantisme dace sont différents du thrace (p. 165); d'autres dissemblances entre les deux peuples frères sont fournies par l'onomastique et la toponymie.

Les Daces avaient connu les Grecs déjà au VII-e s. av. J.-Chr. Ils eurent donc assez de temps pour se familiariser avec la civilisation et la langue grecque, de telle manière qu'ils pussent constituer au IV-e et au III-e s. av. J.-Chr., sur les bords du Pont Euxin une population mixte (*Μιξέλληνες*) qui parlaient en même temps les deux langues. Tel prince thrace de l'époque d'Auguste, comme Cotys fils de Rhoemétalce composait même des poèmes en grec; Ovide à son tour avait écrit en gète (p. 166 suiv.). Dans la partie occidentale de la Dacie la connaissance du latin a dû être courante à partir du temps de *Cotiso*. En tout cas les *Burri* de la vallée de l'Olt et du Lotru auront l'occasion, quand Trajan commencera ses expéditions contre les Daces, d'envoyer à l'empereur des lettres en *latin*.

Le type physique des Daco-Gètes est illustré par les deux monuments classiques: la Colonne Trajane et le Monument d'Adamclissi. À Ovide ils paraissaient assez *intonsi*, *hirsuti* et *squalidi* (ce n'était plus le cas, lorsqu'ils admiraient ses poèmes en gète !). Ils étaient à ce qu'il paraît, pour la plupart,

grands, bien bâtis, blonds, aux yeux clairs: les «Agathyrses», de leur temps, teignaient en bleu *(caeruleo)* leurs cheveux blonds. — Leurs vêtements étaient bien simples: une blouse (chemise), par dessus les pantalons, ceinte d'une courroie (chez les femmes une jupe par dessus la chemise, très longue). C'est un costume qui se retrouve presque identique chez les Thraco-Phrygiens et chez les Iraniens, ou avec certaines variations chez les Celtes et chez les Germains. Par le mauvais temps les Gètes portaient de grandes pelisses, avec la fourrure à l'intérieur *(pelliti Getae)*, et, très probablement, comme le dieu thrace *Τελεσφόρος*, un capuchon prolongé sur les épaules. Leurs chaussures étaient comme chez les Celtes et les Germains, des brodequins (p. 169). En ce qui concerne le tatouage, ni les anciens, ni les modernes ne sont d'accord. Il semble que chez les Gètes ce n'étaient que les esclaves qui se tatouaient, tandis que chez les Thraces cette pratique était un privilège des nobles (p. 170 suiv.).

En général, les auteurs anciens, à commencer par Hérodote, chez lequel nous lisons la célèbre opinion sur les Gètes: *Θρηΐκων... ἀνδρειότατοι καὶ δικαιότατοι*, apprécient la nation daco-gète, à la différence des tribus thraces du midi, d'une manière très favorable: ils attribuent à ce peuple un caractère tranquille, de la sagesse et de l'idéalisme: *unde et pene omnibus barbaris Getae sapientiores semper extiterunt Grecisque pene consimiles* (Dion Chrysostome, chez Jordanès). Cependant certains auteurs modernes, par antipathie pour les Valaques, descendants des Gètes, ont présenté ceux-ci aussi dans une lumière excessivement défavorable (en choisissant toutes les informations désobligeantes des anciens sur les Thraces en général, et en les appliquant aux Gètes): nous prenons la liberté de croire qu'il y avait très peu à gagner par cet excès de zèle, soit pour la science, soit même pour la politique de la génération précédente (p. 171 suiv.).

Comme contrôle immédiat, sur le terrain, des sources littéraires concernant les Gètes de la plaine valaque, j'ai donné au *IV-e chapitre* de ce livre la description des fouilles que j'ai faites à *Crăsani* avec Andrieşescu, en 1923. J'avais choisi en premier lieu cet emplacement du second âge du fer, parce qu'il est situé en plein steppe, au delà de la frontière orientale (Mostiştea) et méridionale (les collines), des forêts de la Grande-Valachie. Nous avions à poursuivre dans cette région le triple problème: 1° de la progression des Gètes des Carpathes vers le steppe du Bas-Danube, 2° des mouvements des Scythes nomades dans le steppe, et 3° de la présence des Celtes, au moins par l'influence de leur civilisation, dans le steppe géto-scythique. Les fouilles nous ont fourni des réponses à ces questions et encore à deux autres: 1° la pénétration hellénistique, qui s'est montrée partout très efficace dans la plaine valaque, et 2° le traditionalisme de la civilisation carpatho-danubienne, dont les formes quasi-néolithiques se retrouvent en plein La Tène, parmi des formes gréco-celtiques (p. 173 suiv.).

Comme en Russie méridionale, ainsi dans la plaine valaque, l'on voit surgir sur toute la ligne de démarcation entre les forêts et le steppe des emplacements florissants, reliés entre eux par une route ininterrompue, transcontinentale, vraie artère de la vie économique mondiale: le tronçon de cette immense voie, passant par la Dacie géto-scythique suivait depuis le confluent du Trotuş avec le Sereth une direction NS, passant par Panciu, Focşani, Buzău, Urziceni, Valea Mostiştei, pour s'unir sur la rive du Danube avec la grande voie de la direction EO, constituée par la vallée même de ce fleuve. D'autres points de contact intéressants de ces grandes voies avec les chemins vers la Transylvanie, la Valachie occidentale et la Petite-Valachie ont été établis ci-dessus (p. 175 suiv.).

L'emplacement de Crăsani (cp. fig. 27 et pl. VIII) est situé sur la haute rive escarpée de la Ialomiţa: il occupe un promontoire avancé de cette rive (méridionale). Un fossé profond sépare et défend la station vers le haut plateau dont elle se détache (p. 177 et pl. IX 1). La stratigraphie des fouilles (cp. les coupes des fig. 29 suiv.) nous permet d'établir les faits qui suivent. L'endroit a été occupé à trois époques successives et par trois fois la station a péri par le feu. Cependant la troisième couche est de beaucoup plus épaisse que les deux autres qui l'ont précédée: elle a donc joui d'une paix plus durable. Dès la première couche nous nous trouvons en plein La Tène et en pleine pénétration hellénistique. D'après les tessons de vases grecs nous fixons les débuts de l'emplacement vers 300 av. J.-Chr. Cependant les Celtes ne sont pas encore ici: dans la couche la plus profonde nous ne rencontrons que des tessons indigènes et grecs; les tessons «celtiques» apparaissent un peu plus tard.

Les habitations ne sont pas, comme d'habitude dans le steppe, troglodytiques ou à demi enterrées, mais, comme dans la montagne et dans les régions boisées, elles sont au ras du sol: les «colons» sont donc venus, en aval de la Ialomiţa, de la grande forêt voisine des Gètes des collines (p. 178—183). On trouve des lances en fer même dans les couches profondes; aucune pointe de flèche; il paraît que les Scythes n'ont joué aucun rôle dans l'histoire de cet emplacement. Les habitations de Crăsani sont construites comme à l'âge néolithique toujours avec des parois en branchages épaissies avec du torchis et couvertes de roseaux ou de chaume. En dehors du badigeonnage à terre glaise des parois et du pavement, ces cabanes carrées, très petites (2 × 2 m.) sont parfois blanchies d'une matière très dure et bien polie. Le foyer est un peu rehaussé, de 30—40 cm., au-dessus du niveau du pavement. Ces petites chaumières sont extrêmement serrées. Le bois joue un rôle décisif dans la construction et l'ameublement. Pour s'éclairer on employait même des lampes de type grec, en terre cuite; tout-à-fait exceptionnel est le candélabre en bronze, à trois branches, trouvé à côté de vases grecs (v. fig. 175 et 181 suiv., et pl. IX suiv.). Les tombes *à incinération* étaient creusées auprès des

habitations ou même sous elles. La cendre était souvent déposée dans des amphores grecques (p. 186).

La *céramique* de Crăsani appartient à trois familles: 1° indigène, 2° celtique, 3° grecque. La première est travaillée presque toute sans tour. On en peut distinguer sept types de vases: I. des urnes (p. 186) en forme de seau, à proéminences tenant la place des anses (fig. 39—58), de tradition néolithique, mais modifiées. Ce type de vases possédant non seulement des analogies, mais très probablement aussi des modèles en bois, est très connu dans le SE de l'Europe à l'âge du bronze et du fer, comme forme caractéristique de l'urne indigène; II. des tasses, toujours de type très ancien, mais fréquentes surtout dans l'O de la Péninsule des Balkans et en Transylvanie à l'époque hallstattiene *(scythique)*: fig. 59—63; III. des cruches de forme bitronconique (des types: hydrie, amphore, loutrophore) à deux anses *horizontales* (p. 190), souvent travaillées au tour, parfois à anses torses: fig. 64—68, — d'origine indigène évidemment plus ancienne; IV—V, des oenochoés de diverses grandeurs, les unes travaillées sans tour et à anse élevée en angle audessus du rebord, portant un bouton sur le sommet de l'angle (fig. 70), d'ancienne tradition du bronze et du hallstatt dans le SE (p. 192 suiv.); d'autres sont «celtiques», travaillées au tour (fig. 77 suiv.); les anses des vases de tradition indigène sont, elles aussi, cannelées ou torses (fig. 72 suiv.); VI. des vases à pied, avec ou sans «fenêtres» (p. 193 suiv.), toujours de tradition très ancienne, à partir du néolithique; sur leur évolution et les rapports du type avec l'O et le S j'ai insisté p. 194 et je suis revenu au chap. VI (v. ci-dessous): fig. 83 suiv.; VII. des bassins, des soupières, des assiettes et des coupes (p. 195 suiv.); à côté des formes largement ouvertes de vieille tradition énéolithique du SE, mais connaissant aussi les formes métalliques de Hallstatt (fig. 87 suiv.), nous rencontrons les formes nouvelles, occidentales, travaillées au tour, soit aux rebords largement évasés (fig. 103 suiv.), soit aux lèvres étroites, très apparentées au coupes du I-er âge du fer italique (cp. les fig. 123 suiv. et 203) importées en Dacie aussi (p. 199 suiv.). — Quant aux cruches oenochoés ou tasses, et aux passoires, travaillées au tour, en terre grise, d'une pâte très fine, la station de Crăsani offre un inventaire aussi riche et varié que les autres emplacements daces de l'âge de La Tène (p. 200 suiv. et fig. 129 suiv.).

Parmi les vases grecs trouvés à Crăsani nous relevons tout d'abord les nombreuses amphores et les innombrables tessons d'amphores, parmi lesquels il faut noter les anses à sceaux rhodiens du II-e s. av. J.-Chr. (p. 204 et fig. 150 suiv.); Thasos aussi paraît être représenté à Crăsani (fig. 152 suiv.), mais nous n'en possédons aucun sceau. Des rebords de *pithoi* de type grec (fig. 157 suiv.), des vases hellénistiques *côtelés* et *déliens* (des coupes; fig. 160 suiv.), et même un fragment de vase attique de la même époque (fig. 171): p. 207 suiv. On a trouvé à Crăsani aussi un *moule* pour imiter les coupes

déliennes (p. 208 et fig. 172) et cette marchandise était si agréable aux Gètes qu'ils ont fait à Crăsani même l'essai un peu paradoxal de décorer des cruches celtiques avec des palmettes déliennes (fig. 173). Par suite la théorie de Courby sur l'origine exclusivement délienne des coupes de ce genre doit être modifiée (p. 208 suiv.).

Les objets en métal sont très peu nombreux: à peine une perle de collier en or (p. 176), une monnaie celtique en argent (fig. 179), une tétradrachme de la Macédoine I (donc 158—150 av. J.-Chr.), la tête d'une figurine en bronze (fig. 180), d'autres petits fragments en bronze (fig. 183 suiv. 186, 188), quelques lances et d'autres débris en fer, enfin un beau candélabre en bronze à trois branches (p. 211 et fig. 181 suiv. avec pl. X). On a trouvé du verre multicolore aussi: des fragments de vases (fig. 189 suiv.).

Bref, nous avons à *Crăsani* un établissement gétique de la plaine, fondé par des habitants qui venaient des régions boisées sous-carpathiques, en aval de la Ialomiţa vers 300 av. J.-Chr., pour s'adonner dans le terrain de steppe, excellent pour l'économie agricole, à la culture du blé. Dès le début l'emplacement subit l'influence de la pénétration hellénistique, arrivant ici en amont de la Ialomiţa; en effet au confluent de cette rivière avec le Danube il y avait la station de commerce de *Carsium*, en plein territoire gète de la Scythie Mineure, reliée par terre aussi directement avec la grande ville ionienne d'Histria. Les amphores thasiennes et rhodiennes ont dû certainement arriver à Crăsani par la voie de l'eau: depuis l'Égée, par le Pont Euxin le Danube et la Ialomiţa. L'influence celtique est très puissante: des vases indigènes de formes archaïques subissent maintenant des modifications dans le sens des nouvelles formes. À côté de l'importation de vases, lampes, bronzes et verroteries grecques et méridionales, nous devons admettre un commerce important avec les vases de fabrique celtique, authentique. *Rien de scythique.*

Nous donnons dans le *V-e chapitre* (p. 220—289) un essai de reconstitution de la carte de l'Europe Centrale à l'époque géto-scythique, à l'aide de la toponymie conservée chez les auteurs anciens et en premier lieu chez Ptolémée. En effet la tradition géographique romaine, depuis Agrippa jusqu'à Marin de Tyr et les cartographes anonymes du temps de Marc-Aurèle, nous offre les moyens de rétablir par la toponymie toute une série de faits historiques et ethnographiques depuis longtemps disparus à l'époque de Ptolémée.

Les frontières de la Dacie, telles qu'elles sont fixées par Agrippa (à l'E le steppe sarmatique, à l'O le fleuve Vistula, au N la Mer Baltique, au S le Danube) sont confirmées d'une manière inattendue, par les noms de peuples et de localités, conservés chez Ptolémée. Mais la frontière méridionale de la Dacie n'est pas exacte même chez Agrippa: en effet les mêmes toponymiques daco-gètes qui documentaient l'expansion ethnographique de cette nation vers le N et l'O (entre 900 et 500 av. J.-Chr.), prouveront sa dispersion vers

le S aussi, au delà du Danube, jusqu'aux Alpes, à l'Adriatique, à l'Égée et au Pont Euxin. Il m'est impossible d'énumérer ici toutes les preuves, mais l'examen de la carte II à la fin de ce livre servira comme argument synthétique à l'appui de ce bref résumé.

Ptolémée connaît sur le cours moyen de la Vistule les *Coistoboci transmontani* (p. 221 suiv.), et en Posnanie, sur la Warthe la localité *Setidava* (lue par Cuntz *Getidava*), laquelle trouve une compagne en *Susudava* sur l'Oder, entre Francfort et Breslau (p. 222). Sur la Vistule supérieure nous rencontrons les *Arsietai* et en Silésie tchèque les villes *Arsenion* et *Arsekvia*. Entre les Costoboques septentrionaux et les Arsiètes, Ptolémée localise les *Anartophracti*. Au S des Arsiètes, en continuation jusqu'aux Carpathes Beskides, nous retrouvons d'abord les *Saboci*, ensuite les Piengitae, c'est-à-dire les *Piegetae*, et enfin les *Biessi* (p. 223). Pour la question des *Buri* cp. p. 223, note 3. En Moravie nous trouvons la ville de *Singone* (p. 224) et sur la rive slovaque du Danube les tribus des *Racatae* et *Racatriae*. En Pannonie Inférieure, au grand coude du Danube, il y a la ville de *Carpis* (cp. les *Carpi* des montagnes slovaques voisines et la rivière *Κάρπις* chez Hérodote). Toujours en Pannonie nous connaissons la rivière *Arabon*, à ce qu'il paraît du même nom que la rivière *Rabon* en Petite-Valachie (le Jiu): comme *Samus* et *Asamus*; d'ailleurs la rivière *Marus* (ou *Margus?* = March) de la rive opposée du Danube a la même racine que *Maris* de Dacie (r. *Margus* de Mésie): p. 225. Sur la question de la frontière occidentale du peuple dace vers la Bohème, représentée même au I-er s. av. J.-Chr. par le Marus, et seulement après l'arrivée des Quades déplacée vers l'E, cp. ci-dessus, p. 226.

Nous apprenons de diverses sources qu'avant l'établissement des Sarmates Jazyges dans la plaine hongroise (20—50 apr. J.-Chr.) les Daces occupaient tout ce territoire jusqu'au Danube pannonien. Il sera donc très naturel de trouver des restes de toponymie dace en Pannonie, comme témoignage de l'existence d'anciennes enclaves gètes dans ce pays illyro-celtique. C'est ainsi que la tribu des *Colaetiani* devrait avoir quelque rapport avec les *Coeletae* et *Coletae* thraces; dans le territoire des *Colaetiani* nous trouvons la ville de *Sala* de nom purement thrace. Une origine semblable est à supposer pour les villes de *Curta*, *Chertobalus* et *Gerulata* sur le Danube. Sur la Drave inférieure nous avons *Berebis* (p. 227) et sur la Save inférieure *Saldae* (p. 228), toutes les deux d'origine évidente daco-thrace. D'ailleurs les migrations daces vers l'O ne sont pas documentées seulement par *Saldae* > *Saldensii*, mais aussi par *Singidunum* (cp. Singidava), la ville celtique, *-dunum*, élevée en territoire des *Singi*, arrivés, par *Singone*, jusqu'en Moravie, et, par *Singos*, jusqu'en Macédoine. Il s'agit naturellement de la dispersion des peuples daco-gètes provoquée par le premier choc violent reçu de la part des Scythes, lesquels les chasseront ou les entraîneront dans leurs invasions tumultueuses jusqu'au Brandebourg, à l'Adriatique ou à l'Égée.

En effet Ptolémée mentionne en Dalmatie la tribu des *Δαούρσιοι*, nommés par Pline *Daorizi* et par les inscriptions *Daversi*, dans la région de Salonae (p. 38 et 229): j'ai montré que ce nom est composé de *Δάοι* + *ἀρσοί* (iran. «auruša» = blanc) «Les Dahae (Daces) blancs»: comme tant d'autres en Scythie, il est l'appellation iranienne de quelque tribu géto-scythe échouée sur les bords de l'Adriatique au VII-e ou VI-e s. av. J.-Chr. Quelques pas plus loin vers le SE nous trouvons les *Σαρδιῶται*, évidemment thraces (p. 229) et les *Σκίρτονες* et *Scirtiana*, pour lesquels on doit comparer *Skirtos*, *dace(n)sis*, de Tomi sur le Pont Euxin *(ibid.)*. Nous relevons une fois pour toutes que du temps de l'Empire Romain tous ces peuples étaient illyrisés depuis des siècles [1]); leurs noms peuvent pourtant très bien servir à retrouver leur ancienne origine *étrangère*. *Salona*, elle-même, et la tribu des *Μανιοί* dans le voisinage de cette ville, ont été aussi considérées comme thraces. Mais ce qui est absolument caractéristique, c'est le nombre relevant d'éléments *gétiques* septentrionaux dans la région Salona—Apollonia: *Asamo*, *Adzizio*, *Berzumno*, *Θερμίδανα*, *Εἰμινάκιον* et — jusqu'à un certain point — *Scodra* elle même (p. 229 suiv.).

De la même manière nous pouvons identifier des éléments daces en Péonie et en Macédoine. Ainsi, dans le territoire des *Maedi*, une *Desudava*; dans la même région, la rivière *Σαργεντίας*, identique avec la *Sargetias* dace (une ville, *Σεργέντζιον*, doit être relevée sur l'autre voie des migrations gétiques, dans la vallée du Bas-Hèbre, vers la Bithynie: v. ci-dessous): p. 230. Tous ces trois noms se réduisent au nom de tribu iranienne des *Σαργάτιοι* = *Sargetae*; il s'agit donc de migrations contemporaines avec celles des Agathyrses et des Sigynnes. Dans la presqu'île de Chalcidique nous trouvons la ville de *Singos* (cp. Singidava, Singone, Singidunum), — et en Émathie les villes de *Τύρισσα* et *Σκύδρα*. Quant à la région comprise entre le Nestos et le massif du Rhodope, chez les *Edones* et les *Trauses*, il faut retenir que les premiers étaient gouvernés vers 500 av. J.-Chr. par un roi au nom de *Géta*,

[1]) Je dois avouer que l'article de Norbert Jokl, *Illyrier*, dans le *Reallexikon der Vorgeschichte* de Max Ebert m'a un peu déçu par la hâte avec laquelle il paraît avoir été écrit; il me suffira d'en donner un seul exemple, presque inattendu: *'Αξιόπολις* devient chez quelque copiste ignorant de Procope *'Αξίοπα*. À son tour *'Αξίοπα* devient un nom thrace à suffixe en *-op-*, avec lequel Jokl opère pour démontrer que les Thraces et les Illyres étaient très étroitement apparentés. — Nous refusons, naturellement, d'admettre cette théorie de la presqu'identité de l'illyre avec le thrace non seulement pour le très bon motif que les faits historiques et archéologiques s'y opposent, mais parce que même les parallèles linguistiques que l'on apporte à l'appui de la thèse sont peu convaincants: en effet la plupart des mots *illyres* ressemblants aux thraces sont tout simplement *des éléments thraces pénétrés dans l'illyre* à l'occasion des migrations thraces en territoire illyre. *C'est d'ailleurs un point de vue que les philologues oublient parfois de prendre en considération dans l'étude du méssapique aussi*-

et les seconds paraissent être, tout comme les Agathyrses, des Scythes thracisés. En tout cas Hérodote fait des Gètes et des Trauses un groupe à part parmi les autres Thraces (p. 232). Nous considérons aussi comme des Scythes thracisés, même d'après leur nom (cp. aussi Tomaschek) les ***Satrae*** (kšatra) arrivés dans le Rhodope en même temps que les *Dii (Dai)* et les *Trausi*, passés d'abord par les Carpathes (Agathyrsi), et conservant de leur contact avec les Thraces septentrionaux toute une série de croyances et de coutumes analogues à celles des Gètes «immortels», racontées en détail chez Hérodote (p. 232 suiv. et les notes). J'ai expliqué aussi en relation avec ces migrations géto-scythiques de la Dacie vers le Rhodope le passage où Cassius Dion mentionne les «Daces du Rhodope» (LI 22, 6—8), passage qui avait été interprété jusqu'à présent dans le sens d'une migration «dace» du Rhodope vers le Nord (p. 233).

À l'E des Trauses nous trouvons sur le versant oriental du Rhodope les *Κορπίλοι*, diminutif de *Κάρποι*, le grand peuple gète du N du Danube (p. 233 suiv.). Dans le Rhodope même, où nous avions rencontré les *Δῖοι*>*Δᾶοι*, nous retrouvons encore les *Diobessi*, lesquels, comme p. e. les *Μαιδοβίθυνοι*, seraient un peuple mélangé, de sujets méridionaux, les Besses, et de seigneurs venus du N, les *Dii* ou *Dai*. Au N du Rhodope nous connaissons les *Sialetae*, à la racine *Sia-*, d'origine gétique: cp. *Sia-maus* (vicus) et les *Siensii* de la Dacie (p. 234). Il semble que les Gètes habitaient ce territoire en masses compactes, car la fondation de Philippe II sur l'Hèbre, Philippopolis est appelée en thrace *Pulpudeva*, non *Pulpupara*. D'ailleurs toute la vallée de l'Hèbre est pleine de Gètes. Andrinople s'appelait, comme je l'ai montré à une autre occasion, *Uscudava*, la ville des *Osci*, c'est-à-dire des Gètes de l'*O(e)scus*; *Dimum* sur le Danube se retrouve dans *Dymae* sur l'Hèbre inférieur; sur le bord de l'Égée nous avons *Σάλη*; autour de la Propontide diverses *Tyro-*, *Tyri-*; en Mysie une *Κίος* comme en Scythie Mineure; en Bithynie une *Δανίβυζα* (p. 235).

D'ailleurs les doubles géto-bithyniques sont nombreux; je renvoie à la liste que j'ai donné ci-dessus, p. 235. Je ne pourrais, non plus, revenir en détail sur tant d'autres parallèles géto-thraces, réunis ci-dessus p. 236 suiv., pour démontrer, d'accord avec les preuves ci-dessus énumérées, que les Daco-Gètes des Carpathes, déplacés d'abord par les Cimmériens, ensuite par les Scythes, ont dû commencer leurs migrations vers l'O, le SO, le S et le SE déjà vers 900 av. J.-Chr. et que ces mouvements étaient depuis longtemps finis vers 500 av. J.-Chr., époque à laquelle aucun grec et aucun thraco-scythe ne se souvenait plus de ces évènements, pour en raconter quelque chose aux contemporains d'Hérodote. En ce qui concerne les migrations vers le N, jusqu'à l'Oder et à la Vistule inférieure, il paraît qu'elles ont été provoquées par le courant septentrional de l'invasion scythique, par dessus les Carpathes galiciens. Les mouvements celtiques (et germaniques aussi, par ricochet)

commencés à partir du V-e s. de l'O vers l'E ont repoussé de nouveau vers l'Orient grand nombre de tribus gètes qui étaient arrivées quelques siècles auparavant jusqu'à l'Oder et jusqu'en Bohème; c'est pourquoi nous avons si peu de vestiges de la présence des Géto-Scythes dans ces régions (p. 237 suiv.).

Quant à l'expansion gétique vers la Galicie et l'Ukraine, la toponymie nous offre les contributions suivantes. Entre la Vistule et le Tyras, »au-dessus» de la Dacie, habitent les Bastarnes; entre les Bastarnes et les Carpathes galiciens et moldaves, de l'O à l'E, on rencontre: les *Carpiani*, les *Tagri* et les *Tyragetae*; ces derniers s'étendent sur les deux rives du Dniestre moyen: Ptolémée connaît d'ailleurs en Podolie une *Clepidava*, au milieu des emplacements celtiques de cette partie du cours du Tyras: *Carrodunum*, *Maetonium* (on peut l'expliquer par l'iranien aussi), *Vibantavarium* et *Eractum*. C'est le territoire des Teurisques dont parle Ptolémée. Mais entre les Carpathes et le Tyras les deux grands peuples gétiques sont: au N de la Moldavie les *Costoboci*, au S, en Bessarabie et dans le dép. de Kherson (Ukraine), les *Carpi* (p. 238 suiv.).

En réalité les *Carpi* sont connus sur tout l'énorme territoire qui s'étend depuis la Slovaquie et la Galicie occidentale sur les deux versants des Carpathes jusqu'aux embouchures du Danube, du Tyras et du Borysthène (v. p. 239 suiv.). Les bouches mêmes du Danube sont occupées par les Celtes *Britogalli* et par le rameau bastarne des *Peucini* (p. 240). Les noms de villes, *Aliobrix*, *Arrubium*, *Noviodunum*, confirment la présence des Celtes sur le grand fleuve. Mais la toponymie de la Moldavie est par excellence gétique: *Tyras*, *Harpis*, *Zargidava*, *Tamasidava*, *Piroboridava*, ou encore *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora* (Alincum, Ermerium, Urgum, peu probables). *Sturum* (p. 240, cp. ci-dessous, p. 750 suiv.).

Les Costoboques se trouvaient à califourchon sur les Carpathes du Maramureș et de la Bucovine, comme les Petits-Russiens de nos jours, en Slovaquie et en Pologne; la majorité de ce peuple occupait cependant les régions septentrionales de la Moldavie (p. 240 suiv.). Ils étaient une vraie nation, à organisation monarchique bien établie: à l'occasion de leurs grandes invasions par la Moldavie et la Dobrudcha, jusqu'en Grèce, à l'époque de Marc-Aurèle, nous sommes aussi informés sur leurs exploits et sur leurs rois par des inscriptions (p. 241). Toutefois le vrai nom générique des nombreuses tribus gètes qui occupaient le grand pays situé entre les Carpathes et le Borysthène, organisées en un seul peuple, était celui des *Carpes*. Leurs invasions dans l'Empire Romain sont formidables. Ils sont très conscients de leur puissance: ἡμεῖς γὰρ κρείττονες τῶν Γότθων ἐσμέν, disent-ils. Encore en 380, sous le nom des Καρποδάκαι, ils étaient une nation redoutable dans la Dacie carpathique (p. 242). C'est donc aux différentes tribus carpes qu'appartiennent les nombreux onomastiques thraco-gétiques, rencontrés dans les inscriptions

des villes grecques de la côte scythique du Pont Euxin. V. ci-dessus, (p. 243 suiv.) une liste de noms gétiques, mentionnés dans la région à l'O du Borysthène (en ce qui concerne le territoire entre le Borysthène et le Caucase, les Gètes ne sont pas ici chez eux: population flottante, individuellement ou par petites enclaves, ils ressemblent aux Moldaves du Moyen-Âge, qui fréquentaient les mêmes chemins, sans jamais s'y fixer). Au contraire, à l'O du Borysthène nous rencontrons même des toponymiques d'aspect thrace. Nous trouvons p. e. à l'embouchure du fleuve une tribu des *Sardi*. À l'entrée de l'estuaire est l'île de *Berezan*, dont le nom n'a pas encore été éclairci et que nous mettons en relation avec la racine *ber(e)z*, «blanc», «taché de blanc», en thrace (et en albanais), très connue par des noms gètes comme *Berzobis*, *Bersamae*, *Berzumno*, *Burziaon* et *Berzaua* (p. 245). Or Λευκή est aussi en grec le nom d'une île (l'île des Serpents en face du delta danubien) confondue déjà chez les anciens avec l'île de Berezan. Enfin nous connaissons sur le Borysthène les villes de Σέρμον et Σάραν (p. 246).

Nous croyons pourtant que le grand nombre des Gètes constatés à *Olbia* à l'époque hellénistique et romaine, est ici d'origine récente (à partir du IV-e s. av. J.-Chr.), tandis que la nation barbare prédominante au VII-e—V-e s. av. J.-Chr. était celle des *Scythes*. En effet la dispersion des Gètes à l'E du Tyras, jusqu'en Crimée a été provoquée par l'invasion celtique (IV-e s.) et ensuite la pression celto-bastarne (III-e s.), laquelle d'ailleurs a poussé les Celtes eux-mêmes jusqu'au Bospore Cimmérien. Naturellement le fleuve Tyras est resté la frontière constante entre la Dacie et la Scythie ethnographiques, tel qu'il avait été déjà du temps des Cimmériens (p. 247). Cependant les infiltrations trop encombrantes des Celtes et des Bastarnes ont empêché la création en Moldavie et Bessarabie d'une grande puissance gète analogue à celle du massif des Carpathes.

La situation ethnographique de la Dacie propre, entre la Theiss et le Sereth, les Carpathes septentrionaux et le Danube, peut être expliquée toujours à l'aide presque exclusive de Ptolémée. Cet auteur énumère les peuples de la Dacie par groupes, de l'O à l'E et du N au S. Il en forme sur la carte trois groupes verticaux de cinq peuples chacun. Le premier comprend les tribus à l'O de la Transylvanie et de la Petite Valachie; le troisième les tribus de la Moldavie (avec le pays des Szeklers) et de la Grande-Valachie; le groupe moyen les peuples de la Dacie de Trajan, c'est-à-dire de la Transylvanie et de la Petite-Valachie. J'ai montré ci-dessus sur quels arguments je fonde ce regroupement des listes de Ptolémée (p. 248 suiv.). Je note ici un seul fait: les cartes d'origine «ptoléméïque», comme p. e. celle du *cod. Urbinas 82* du XIII-e s. (d'après Heiberg-Cuntz, du XI-e) procèdent avec le placement sur la carte des tribus de la Dacie toujours d'après les méridiens *(trois)*, comme ci-dessus, et non d'après les parallèles *(cinq)*, comme Mueller, et arrivent à des résultats assez semblables aux nôtres. — Des quinze tribus

connues par Ptolémée, trois seules, les Anartes, les Teurisques et les Cotenses, semblent avoir été d'origine celtique; toutes les autres sont daces; pas une seule n'est iranienne (p. 250).

Pour les villes de la Dacie, l'original de Ptolémée a sûrement utilisé les commentaires de Trajan et l'oeuvre de Criton, peut-être aussi celle de Dion Chrysostome; il connaît quelques villes à noms romains, comme *Ulpianum* (autrement inconnu), *Salinae*, etc., mais *Sarmizegetusa* est toujours le *βασίλειον*, et non la *Colonia Dacica* de l'époque romaine. Les noms de villes daces sont chez Ptolémée plus nombreux que dans les Itinéraires ou, encore, dans les inscriptions: l'original de notre auteur avait noté tant de villes daces qui après la guerre furent délaissées et disparurent. [J'ai fait à cette occasion ci-dessus, p. 251—255, la critique de la méthode d'interpréter les informations de Ptolémée, qu'ont pratiquée, soit Mueller, soit le dernier commentateur des renseignements qui nous regardent, Gudmund Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhague 1917. Nous ne pouvons nous arrêter ici sur tous les détails de nos remarques; il suffira de noter que pour Schütte il n'y a pas des difficultés linguistiques, celtes, iraniennes ou thraces, et qu'il fait des émendations comme la suivante: *Predavensioi*, double de *Buridavensioi*, — quoique en réalité le premier nom concerne une tribu dace sur la Theiss moyenne, dont le nom a dû être, tout simplement *Piedavensioi* (comme *Piegetae*, *Piephigi*, etc.), tandis que l'autre nom regarde une tribu de l'Olt moyen, dont la capitale *Buridava* est connue aussi par les itinéraires. De même *Βίηφοι*, d'après Schütte double de *Πιέφιγοι*, est certainement le latin *Biefi* au lieu de *Biesi*, c'est-à-dire les *Biessi* daces, rencontrés aussi dans les Carpathes septentrionaux]. Ptolémée localisant les villes de la Dacie par les degrés de longitude et de latitude qu'elles occupent, nous pouvons essayer de préciser leur vraie situation. La manière dont elles sont énumérées nous fait supposer que l'original de Ptolémée les a lues sur une carte et non dans un commentaire. Il n'est pas impossible, qu'à la date où Ptolémée rédigeait sa Géographie, les Commentaires de Trajan et les Getica de Criton aient été déjà transcris sur des cartes. En tout cas la Tabula Peutingeriana et le géographe de Ravenne sont des informateurs utiles pour contrôler les indications de Ptolémée sur les villes de la Dacie (p. 255).

J'ai essayé (p. 256 suiv.) de fixer sur la carte au moins avec approximation les localités daces connues par Ptolémée, et de contrôler leurs origines ethnographiques. En voilà, très brièvement, les résultats. *Ῥουκκόνιον*, chez les Anartes, celtique. *Δοκίδαυα*, peut-être à lire *Δακίδαυα* dans le NO, toujours en territoire anarte. *Πορόλισσον*, très connu, gétique. *Ἀρκοβάδαρα*, dans la région de Rodna ou Bistrița; dace: *αρκο* + *πάταρα* (p. 256 suiv.). *Τρίφουλον*, dans le NO de la Moldavie; dace: *tri*+*bulo* (p. 257). *Πατρίδαυα*, même région (costoboque); dace: *pat(a)ri*+*dava*; cp. le dieu *Patrus* (*ibid.*). *Καρσίδαυα*, même région, gétique, banal (p. 257 suiv). *Πετρόδαυα*, en Moldavie

centrale, à l'O du Sereth, probablement gétique dans la première moitié du mot aussi: v. les arguments p. 258. *Οὐλπιανόν:* quelque part dans le Bihor *(ibid.)*. *Νάπουκα*, auj. Cluj; peut-être scythique par la racine du nom: *Napae* tribu iranienne très connue (p. 259). *Patavissa*, auj. Turda, gétique. *Σαλῖναι*, *Πραιτωρία Αὐγοῦστα*, *Αυγουστία*, romaines. *Σαγγίδαυα* dans la vallée supérieure du *Maris*, gétique. *Οὐτίδαυα* dans la Moldavie du SO, gétique. *Μαρκόδαυα*, quelque part vers le NE d'Apulum, gétique: cp. *Μαρκέ-ρωτα* et *Marcinium* (p. 259 suiv.). *Ζιρίδαυα*, peut-être à Cenad dans l'extrême O de la Dacie, gétique (p. 260). *Σιγγίδαυα*, la capitale de la tribu bien connue des *Singi* (cp. ci-dessus, p. 744 suiv.), sur le Mureş (Maris) en aval de Deva (p. 260). *Ἄπουλον* et *Γερμίζερα*, connues, gétiques, sur le Mureş. *Κομίδαυα*, peut-être dans le Trei-Scaune, gétique (p. 253 et 260). *Ῥαμίδαυα*, dans la Moldavie du SO: celto-gétique, vu que *Ramae* est celtique (p. 261). *Πιρούμ (ad Pirum):* origine et situation peu claires (p. 251 et 261). *Ζουσίδαυα*, quelque part dans le NE de la Valachie, gétique (p. 253 et 261). *Πολόνδα*, plus exactement *Πάλοδα*, géto-scythique; formation toponymique comme *Tyri-da*, *Ibi-da*, de *Πάλοι*, *Palaei*, tribu iranienne, du S de la Moldavie (p. 261 suiv.). Nous relevons donc les *Sacae* à *Sacidava* (E de Durostorum), les *Sargatii* sur la Sargetias, près Sarmizegetusa, les *Napaei* à Cluj et sur le *Naparis* en Valachie, les *Palaei* sur le Sereth inférieur: tous des Scythes (p. 262). *Ζουρόβαρα* dans le NO du Banat, gétique (p. 253 et 262). *Αἰζισίς*, dans le Banat, comme en Dalmatie (p. 229 et 262). *Ἀργίδαυα*, dans le Banat: «la Cité Blanche» en gète (p. 262). *Τιβίσκον*, près de Caransebeş, gétique (p. 262). *Ζαρμιζεγέθουσα βασίλειον*, à dériver de *Ζαρμι-ζ-εγεθου-σα*, un onomastique + *z* euphonique + *egeta*, toponymique gétique bien connu + la terminaison commune gétique *-sa:* par suite l'*Egetusa* de *Zarmos* (p. 263 suiv.). *Ὕδατα* = *Aquae*, connu, romain. *Νετίνδαυα* dans l'E de la Valachie, peut-être sur la Ialomiţa: on peut émender *Nepi-dava*, d'après le nom de la rivière, *Napa-ris*, c'est-à-dire d'après le nom de peuple *Napaei*, — donc géto-scythique, — cp. ci-dessus *Napu-ca*; mais on peut lire aussi *Neti(n)dava*, «le village des roseaux», en gète, d'après Tomaschek (p. 264). *Τίασον*, en Valachie centrale, d'après nous gétique, de *Tio* (cp. la ville de *Tios)* + *son* (comme dans *Βέργι-σον*)*:* p. 264 suiv. *Ζεῦγμα*, pour *Pontes*, romain (p. 251 et 265). *Δίερνα*, auj. Orşova, lu aussi *Tsierna*, gétique (p. 265). *Ἀκμονία*, à l'E de Tibiscum, gétique, d'*akmen-*, «pierre» (p. 265). *Δρουβητίς*, connu, gétique (p. 265). *Φρατερία*, dans la haute Petite-Valachie, à ce qu'il paraît, gétique, comme *Βουτερίες*, *Πρετζουρίες*, *Σκιντζερίες* (p. 266). *Ἀρκίννα*, dans la basse Petite-Valachie, gétique, comme *Ἀρκοῦνες* (p. 266). *Πίνον (ad Pinum)*, romain?, inconnu. *Ἀμούτριον*, connu, gétique (p. 266 suiv.). *Σόρνον*, peut-être dans le Vlaşca, gétique (p. 267).

De la région à l'E du Sereth nous connaissons ces noms: *Ζαργίδαυα*, géto-scythique, cp. ci-dessus les *Sargatii* (p. 745); *Ταμασίδαυα* dans la région de

Bârlad, gétique; *Πιροβοριδava* sur le Sereth inférieur, en territoire celtique *(Britogalli* et *Cotensii)*, peut-être géto-celtique (?): *Pirobori?* (p. 267).

À l'O de la Theiss nous devons considérer quelques noms encore qui présentent un certain intérêt. *Οὐάκενον*, vers la Moravie, peut-être iranien: cp. *Uscanidati* (p. 268). *Βόρμανον*, peut-être celtique. *Ἄβιηκα* dans la région septentrionale de la Jazygie, iranien: cp. les *Abii Scythae (ibid.)*. *Τρισσόν*, de *Tirisson*, gétique. *Πάρκα*, iranien. *Κάνδανον* peut-être gétique (p. 268 suiv.). *Πέσσιον*, probablement celtique (p. 269). *Παρτίσκον*, peut-être sur l'emplacement de l'actuelle ville de Szegedin: nom donné à la ville et au fleuve (la Theiss): l'on a proposé des étymologies celtiques et scythiques; en tout cas, pas gétiques; *non liquet* (p. 269 suiv.).

Les itinéraires romains nous offrent une autre série encore de noms préromains, qui méritent d'être discutés. *Lederata* en face de Viminacium, à ce qu'il paraît, celtique (p. 270). *Apo fluvius*, plutôt iranien que gétique. *Arcidava*, connu, gétique (cp. p. 262). *Canonia*, peu clair, peut-être celtique (p. 270). *Potula* et *Bacauca*, gétiques. *Bersovia*, gétique, «le village des bouleaux» (p. 270). *Gaganae (Gazanae?)*, peut-être gétique; *Agnaviae*, erroné, pour *Ἀκμονία* (cp. p. 265). *Burticum*, *Brucla*, *Cersie*, gétiques (p. 270 suiv.). *Blandiana*, gétique, cf. *Blandona* en Dalmatie et *Blaundus* en Phrygie (cette dernière ville non loin de l'*Acmonia* phrygienne, identique avec l'*Acmonia* dace). *Pelendova* au lieu de *Pelendava*, peut-être gétique: cp. p. 261 *(Πολόνδα)* et p. 271. *Rusidava* et *Burridava* sur l'Alutus, connues, gétiques (p. 271). *Arutela*, de Alutus>*Alutela*, par dissimilation: malgré son aspect latin, ce nom paraît être gétique, tant par sa racine *alut-*, que par sa terminaison *-la* (p. 271). *Cedonia*, près de Sibiiu, gétique (p. 271). *Sacidava* (GR) au SE d'Apulum, plus probable qu'*Acidava* (TP), géto-scythique: *Sacae* + *dava* (p. 271 suiv.); cp. la *Sacidava* de Mésie et la *cohors II Aurelia nova Sacorum* (p. 272).

Les inscriptions nous offrent une image unilatérale de la vie daco-romaine: ce n'est que la population des villes qui «écrit»; or cette population est internationale comme origine, romaine comme langue; les Daces habitent la campagne et ils sont des illettrés. Cependant les quelques *tabulae ceratae* trouvées dans les mines d'or de la Dacie fournissent des preuves très précieuses sur la vie active qui florissait dans les villages daces — tous à vieux noms indigènes — et sur les progrès que faisait même ici la romanisation.

Deusara, *Kartum*, *Cerna*, *Kavieretium*, *Marcinium*, *Sclaieta*, *Toveta*, *Resculum*, peut-être aussi *Immenosum* (de *in Menesa* (?): p. 274), villages, daces, autour d'Alburnus (p. 274). À côté d'eux un **Abruttus* reconstitué d'après le nom actuel d'*Abrud*, gétique *(ibid.)*. *Micia* à l'O de Deva, sur le Mureș (p. 274). *Samum*, vicus, sur la rivière *Samus* dans le NO de la Dacie; un peu plus loin la *regio Ans(amensium)* (p. 275) et le village *R..ul(um)*, *vicus An-[sam(ensium)]* (on avait lu jusqu'à présent *R[esc]ul(um) vicus An[artorum]*,

ce qui était erroné non seulement au point de vue géographique [les Anartes sont beaucoup plus loin vers le NO] mais aussi comme restitution épigraphique). *Malua*, ville, d'après laquelle le nom de la province *Dacia Maluensis* (situation inconnue; Patsch, dans l'Anz. d. Akad. d. Wiss. Wien, phil.-hist. Kl. 1925, XXVII, p. 202 suiv. la localise à *Denta* dans le Banat): p. 276 suiv. *Tapae*, connu par les auteurs, entre Tibiscum et Sarmizegetusa (p. 277). *Sucidava* près Celeiu: *curiales territorii Sucidavensis* (p. 277). Restent douteuses comme origine *Alburnus* et *Ampelum* d'aspect gréco-italique. Notre opinion est qu'*Ampelum* pourrait très bien être un *Ampilum* gétique, tandis qu'*Alburnus* pourrait avoir des rapports avec *Albo-ca*, etc. Cependant nous ne pouvons pas offrir des arguments décisifs (p. 278 et 272 suiv.)

Tirons maintenant les conclusions des constatations énumérées ci-dessus. I. Les Gètes se sont étendus jusqu'en Bohème, à l'Oder moyen, à la Vistule inférieure, aux marais du Pripet et aux cataractes du Dniéper. L'affirmation d'Hérodote (V 3) qu'après les Indes les Thraces sont le plus grand peuple du monde, se confirme par ce fait (p. 279). II. La critique des informations fournies par Ptolémée, en comparaison avec les sources parallèles, n'est pas trop défavorable à cet auteur, lequel s'est servi presque toujours d'excellents «prototypes», comme p. e. l'itinéraire du chemin de l'ambre ou l'enquête d'Agrippa. Ses erreurs de longitude et de latitude sont compensées par la direction approximative presque toujours exacte de ses localisations cartographiques. III. Les «doubles» toponymiques de Ptolémée correspondent à des réalités ethnographiques, représentant des migrations effectives (p. 280). IV. En effet les Costoboques, les Biesses, les Bures, les Racates, les Piégètes et les Carpes de l'extrême NO, constituant des «doubles» des mêmes noms de tribus de la Dacie propre, ont habité effectivement les régions éloignées où ils sont mentionnés: la toponymie et les découvertes archéologiques confirment leur existence là-bas; quant à l'origine de leur migration, il n'y a pas de doute: les invasions cimméro-scythes les ont rejetés ou entraînés jusqu'en pleine Germanie. V. L'expansion gétique vers l'O et en Pannonie a été sans importance. VI. L'expansion vers la Dalmatie, jusqu'à l'Adriatique, est très intense; elle a eu son point de départ en Petite-Valachie et dans le Banat (v. les «doubles» toponymiques) et a été patronnée par les Scythes (v. les Daoi aorsoi) (p. 281). VII. La migration gétique vers l'Égée et la Propontide s'est déroulée aussi sous des auspices iraniens (les Trausoi > Agathyrsoi, les Satrae > kšatra) toujours vers le VII-e s. av. J.-Chr. Tels éléments gétiques paraissent avoir été poussés vers le S déjà par les Tréro-Cimmériens, à partir de l'an 900 av. J.-Chr. Vers 500 ces migrations étaient depuis *longtemps* finies (p. 281 suiv.). VIII. Entre les Carpathes et le Borysthène fleurit vers 1000 av. J.-Chr. une civilisation unitaire, très probablement sur une base ethnographique analogue: les Gètes *(Carpi)* jusqu'au Tyras, ensuite les Cimmériens mélangés aux Carpes et aux Tyrégètes, jusqu'au

Borysthène. Les Scythes ont poussé les Gètes vers l'O. Mais les Celto-Bastarnes les ont ramenés. Toute la région *boisée* jusqu'au Dniéper a été dominée par les Gètes; au contraire le *steppe*, même en Dacie du SE, a été iranien, c'est-à-dire, à partir du II-e s. av. J.-Chr., en Russie, intensément *sarmatique* (p. 282 suiv.). IX. Ptolémée connaît en Dacie quinze tribus, dont douze gétiques. Certains noms de tribus, comme celui des *Caucoenses* (cp. les *Caucones* de Bithynie) impliquent une grande antiquité des sources premières de notre auteur (IX—VII-e s. av. J.-Chr.). Mais son énumération n'est pas complète. Nous déduisons encore, toujours par ses listes, d'autres tribus, telles les *Singi*, les *Sangi*, les *Uti*, les *Appuli* (confirmés par d'autres sources aussi), les *Daci* (nom de tribu du NO de la Dacie), et, par les inscriptions, les *Ansamenses* et les *Succi*. Au contraire les *Sargatae*, les *Saci*, les *Napae*, les *Pali*, les *Abii* ont été des noms de tribus scythiques, qui se sont ensuite gétisées (p. 283 suiv.). X. Le nombre des «villes» de la Dacie conservées chez Ptolémée est d'une quarantaine; les itinéraires et les inscriptions nous fournissent encore une vingtaine; cependant le nombre des villages daces a dû être énorme: de la seule région d'Alburnus les *tabulae ceratae* énumèrent toute une série. La densité de la population thrace de la Dacie était vraiment imposante. À l'arrivée des Scythes, les Daco-Gètes des Carpathes nommèrent les emplacements des intrus de noms daces: *Saci-dava*, *Sargi-dava*, etc. (p. 284 suiv.). XI. La toponymie gétique est en général d'aspect thrace. Cependant certaines différences, telles *-dava*, au lieu de *-para*, ou la phonétique spéciale dace, nous forcent à considérer l'énorme groupe gétique comme coordonné et non pas subordonné au groupe thrace, et, par suite, formant avec les Phrygiens et les Arméniens d'un côté, les Thraces de l'autre, le quatrième grand rameau du puissant arbre indoeuropéen des Thraco-Phrygiens. Naturellement les Illyriens n'ont rien à chercher dans cette famille. Leur toponymie et leur onomastique vont d'accord avec celles des Italo-Celtes, tandis que les noms géto-thraces trouvent leurs analogies chez les Gréco-Iraniens. Malgré les nombreuses infiltrations iraniennes (Scythes, Sarmates, plus tard Alains), la Dacie a su conserver son caractère «thrace». À côté des Agathyrses, la domination iranienne paraît avoir perdu ici par dénationalisation encore les *Daci (Dai)* et les *Getae:* les premiers à l'O et au S, jusqu'à l'Adriatique et à l'Égée, les derniers sur le Bas-Danube et sur le Tyras. Authentiquement thraces sont les noms des *Carpi*, dans toute la montagne, jusqu'au delà du Tyras, et des *Treri (Trari)* sur le Danube. Les *Carpo-Daces* se maintiennent comme nation à part dans les Carpathes, jusqu'à la fin du IV-e s. apr. J.-Chr. La toponymie de la Dacie n'était qu'en très petite mesure romaine à l'arrivée des Slaves; les Romains avaient eux-mêmes accepté les noms thraces; dans les régions qui n'étaient pas encore romanisées de la Dacie septentrionale, d'ailleurs comme dans les Balkans, chez les Besses, cette toponymie était prononcée à la gète, par une population qui parlait en «thrace»

(p. 285—288). XII. En suite de tout ce qui précède, la chronologie des migrations gétiques ressort clairement dans cette ordre: commencées sous la pression cimmérienne, au plus tard vers 900 av. J.-Chr., ces migrations finissent vers 600, en même temps que les derniers mouvements cimméro-scythiques. Au VI-e s. il y avait de nouveau partout des situations politiques et ethnographiques bien consolidées. La toponymie géto-scythique de la Dacie est définitivement fixée déjà au VII—VI-e s. av. J.-Chr. Des modifications celtiques, sarmatiques, etc., y furent introduites pas à pas jusqu'au II-e s. apr. J.-Chr. (p. 288 sq.).

Avec ces remarques passons au *VI-e chapitre*, où nous avons exposé en détail *d'après les monuments* la protohistoire de la Dacie à partir de la fin du II-e millénaire av. J.-Chr. Nous avons relevé dès le commencement que les recherches introductives et préparatoires, soit sur l'âge du bronze, soit sur l'âge du fer dans les Carpathes, manquent presque complètement. La chronologie de notre protohistoire diffère de celle de l'Europe centrale, occidentale ou méridionale; chez nous les datations plus ou moins sûres commencent vers l'an 1000, en même temps que l'importation des produits «villanoviens». Anticipant sur les résultats des conclusions de notre chap. VI, nous avons établi ces dates, différentes de celles de nos prédécesseurs à commencer par Paul Reinecke: *bronze III* c. 1400—1000 av. J.-Chr.; *bronze IV* (= Hallstatt I dans l'O et le SO) c. 1000—700 av. J.-Chr.; *fer I* (Hallstatt = Hallstatt II + La Tène I dans l'O et le SO) c. 700—300 av. J.-Chr.; *fer II* (La Tène) c. 300 av. J.-Chr.—50 apr. J.-Chr. (p. 289—292).

La continuité parfaite de l'évolution des formes du bronze III dans la IV-e période de cet âge (cp. Reinecke aussi), voire pendant sept siècles dans tout le territoire carpatho-danubien, est une preuve décisive de la tranquillité ininterrompue, politique et ethnographique, qui régna ici jusqu'à l'arrivée des Scythes. Le fait établi que ces Iraniens trouvèrent en Dacie un grand peuple thrace vers 700 peut servir pour supposer — vu la continuité relevée ci-dessus — la présence des mêmes Thraces septentrionaux en 1400 aussi (p. 293). Il résulte de l'étude des *emplacements* et des *dépôts* des deux dernières périodes de l'âge du bronze carpathique, que nous devons reconstituer la vie sociale et politique des Thraces de cette contrée d'après le modèle que l'*Iliade* et l'*Odyssée* nous ont conservé, tout au moins dans leurs parties les plus anciennes, pour les Achéens. Riches seigneurs épris d'or et de bronze, combattant sur des chars légers à deux roues, armés d'épées, de lances, de casques, de boucliers et de cnémides, riches en parures et vases en or et en bronze, ces guerriers règnent, du haut de leur châteaux sur les sommets des montagnes et des collines, sur un peuple libre, nombreux et aisé. Tout le monde s'occupe d'agriculture. Leur religion est ouranienne, avec maints indices précis du culte solaire. Cependant les croyances chthoniennes continuent: la «Grande Déesse» des aborigènes préindoeuropéens n'est pas morte. — Tout

le monde étant riche, l'importation de bronzes italiques est très active, à partir de l'an 1000. Ce n'est que l'arrivée des hordes scythiques qui interrompt cette civilisation florissante: il y aura pendant un siècle et demi la plus complète passivité et déchéance de la vie indigène. Mais bientôt — déjà au VI-e s. — l'activité productive recommencera et les relations avec l'O reprendront (V-e s.). À partir du IV-e s. commence la renaissance gétique sous les auspices celtes (p. 293—297).

Il n'y a pas assez de recherches sur le terrain pour pouvoir établir le rapport précis qui devrait exister entre les débuts de la civilisation du fer en Dacie et les premières exploitations sidérurgiques chez nous. Nous pouvons toutefois établir certains faits caractéristiques. L'on a travaillé le fer chez nous seulement après l'arrivée des Celtes dans les Carpathes septentrionaux, au V-e s., lorsque les *Teurisques* de la Slovaquie (répandus plus tard jusqu'en Galicie et sur le Dniestr supérieur) fondent leurs ateliers là-bas, et dont les forges de Muncaci sont jusqu'à présent les mieux connues. D'autre part en Transylvanie les plus nombreux *castellieri* se trouvent exactement dans la région des mines de fer du SO du pays, ce qui naturellement ne pourrait pas être une circonstance fortuite. Mais les autres forteresses daces aussi, du massif des Carpathes, *Măgura*, *Boiul Mare*, *Almașul Mare*, *Boinești*, *Budvár-ul*, *Cetatea Bihorului*, *Ațelul*, *Petrișul*, *Turda*, etc., ou encore *Krivány* en Slovaquie, semblent avoir été avant tout d'importants ateliers sidérurgiques (p. 297—302).

La céramique de la Dacie nous offre des indications plus précises sur l'approche des temps nouveaux: les urnes de type villanovien commencent tout-à-coup à paraître partout, comme forme étrangère au milieu des formes locales du bronze dace. Le Banat, en sa qualité de région très liée à l'O illyrien et alpin est très riche en formes hallstattiennes, occidentales. Les urnes de «type villanovien» sont notées par Milleker dans un grand nombre de localités (p. 304). Cependant les trésors d'or de l'époque 1000—700 av. J.-Chr. trouvés dans le Banat (v. ci-dessous) sont plutôt de types transylvains de l'âge du bronze. Par ses montagnes le Banat est lié à la Dacie propre; seulement la plaine manifeste des tendances vers un certain «illyrisme» populaire (p. 305).

La céramique de la Transylvanie connaît très bien les urnes «villanoviennes». Mais elle nous offre quelque chose de sensationnel par dessus le marché: l'imitation en terre cuite des formes métalliques importées de l'O vénéto-illyre (fouilles de Kovács). Tel vase «protoétrusque», espèce *Corneto* (c. 1000—900 av. J.-Chr.) a été imité avec fidélité par un potier de *Târgul-Mureșului*, mais, conformément aux goûts décoratifs du pays, a été, de plus, enrichi des cannelures caractéristiques pour l'âge du bronze de la Dacie (et même pour l'énéolithique), sur le col (horizontales) et sur la panse (obliques), et, encore, des proéminences traditionnelles chez nous: p. 306 et fig. 191 suiv.

Cette fois nous gagnons donc même un bon point d'appui chronologique: au plus tard vers 900 le Dacie se trouvait complètement pénétrée par les influences de l'âge du fer alpin et italique.

Quant à la ligne extrême jusqu'où arrivait l'influence italique du Nord entre 1000 et 700 av. J.-Chr., voici ce qu'on peut préciser. Des chaudrons hémisphériques de type italique (fig. 195, 197, etc.) ont été trouvés partout chez nous jusqu'à *Kungsowce* sur le Dniestr galicien. Des casques de type italique ont été trouvés même au-delà du Dniestr, en *Podolie*. Les petits chaudrons italiques du Nord sont en Dacie les plus anciens spécimens de produits des bronziers de l'O importés chez nous et ne se trouvent que dans les dépôts de la IV-e période de l'âge du bronze carpathique. Nous possédons des exemplaires de *Brăduț* (fig. 195 suiv.), d'*Alba-Iulia* (fig. 198), de *Hajdú-Böszörmény* (fig. 200), de *Kántorjánosi* (fig. 197), de *Máriapócs* (fig. 201), de *Taktakenéz*, de *Fizeșul Gherlii* (fig. 203) et peut-être de Tobesdorf, près *Mediaș*. On a trouvé une épée *à antennes*, en bronze, à *Bundorf* dans le Târnava-Mare (p. 308); c'est naturellement un produit importé d'Occident vers 1000—900 av. J.-Chr. Des vases italiques, des types *situle* et *ciste*, ont été trouvés à *Vécs* (p. 309), à *Gușterița (ibid.)*, à *Hajdú-Böszörmény* (p. 310 et fig. 200) et à *Sényö* (p. 311 et fig. 202). Nous rencontrons de belles coupes et tasses de type italique à *Fizeșul-Gherlii* (fig. 203), *Hajdu-Böszörmény* (fig. 200), etc. (v. ci-dessous, la description de la civilisation dace au premier âge du fer). Par suite de la pénétration intense des produits de l'Italie septentrionale, les bronziers de la Dacie commencent à changer de style, accordant une attention beaucoup plus grande à la technique des feuilles minces, gravées ou travaillées au repoussé. À comparer dans cette direction les feuilles de bronze à appliquer sur les larges ceintures de cuir en usage à cette époque en Dacie aussi, trouvées à *Șpălnaca* (p. 313 et fig. 205) ou à *Gușterița* (p. 314 et fig. 206); les motifs de Gușterița se retrouvent d'ailleurs aussi en Grèce et en premier lieu dans le géométrisme dipylonique (p. 314). L'on considère aussi comme produit indigène dace le vase votif à char, orné de douze protomés de cygnes, trouvé dans le district d'*Orăștie* (p. 317 et fig. 200), comme d'ailleurs beaucoup d'autres symboles solaires aussi, trouvés un peu partout en Dacie (p. 317 suiv.). L'orfèvrerie dace elle-même ne peut pas se soustraire à l'influence de l'Occident vénéto-illyre et tel disque convexe en or, trouvé à *Otlaca* (p. 318 et fig. 207), ou encore tel vase d'or de *Biia* (p. 330, cp. ci-dessous), en font la preuve. Se fondant sur ces éléments italo-hallstattiens, aisément datables, constatés dans la civilisation du bronze dace, Reinecke a distingué trois souspériodes du bronze IV carpathique (1150—850: v. la liste des dépôts classifiés par Reinecke ci-dessus, p. 319); nous exprimons nos réserves en ce qui concerne la nécessité de distinguer *trois* sous-périodes, alors que les dépots ne fournissent, à vrai dire, que *deux* séries de types italiques, et nous sommes d'avis que l'année 1150 comme commencement de l'âge «italique» du bronze

dace est exagérément reculée, vu que même en Europe centrale l'influence atestine et villanovienne n'est pas plus ancienne que la fin du II-e millénaire. D'ailleurs la fin de l'époque respective, d'après Reinecke 850 av. J.-Chr., doit être modifiée pour la Dacie dans le sens qu'elle prolonge ses effets jusqu'en 700.

Les relations de la Dacie avec l'Italie et le SO sont confirmées de toutes manières comme ininterrompues et profondes à partir de l'an 1000 (p. 319 suiv.). À côté du commerce des vases de bronze, nous avons celui des *chars de guerre*, à deux roues en bronze, toujours d'origine vénéto-illyre, tels qu'ils ont été trouvés à *Abos* ou à *Arcalia* (p. 319 suiv. et fig. 208), et en général le commerce des articles d'équipement de guerre (v. ci-dessous). D'autre part les fibules daces du premier âge du fer sont étroitement apparentées aux types italiques et du SO (p. 319); l'échange d'idées paraît avoir été réciproque: d'anciens types carpathiques adoptés par l'Italie et des types plus récents italiques acceptés en Dacie (p. 321). La céramique hallstattienne du Haut-Danube comme celle du SO italo-illyre trouve des analogies en Dacie, souvent jusqu'à des détails décoratifs, tels les «fenêtres» triangulaires des vases à haut pied de *Vulci* (VIII-e s.) retrouvées à *Gyöngyös* en Hongrie septentrionale (dans la décoration des «clochettes» scythiques), ou dans la plaine valaque (vases de *Crăsani*, à pied surélevé, de l'âge de La Tène): p. 322. Telle grande plaque ornementale, en terre cuite, de *Sighișoara*, peut être comparée aux pierres sculptées de *Nesactium* (pl. XX, fig. 1 et 2). Les mors de cheval bolognais de la souspériode Benacci I (c. 1000) sont ressemblants à ceux du bronze IV dace. En un mot, l'âge du fer de l'Europe centrale rétablit à partir de l'an 1000 l'unité de civilisation de l'Italie et des Alpes jusqu'aux Carpathes moldaves et au Danube scythique (p. 323 suiv.).

Il y a cependant un domaine où la Dacie, dans ses plus larges limites ethnographiques, telles qu'elles ont été précisées au V-e chap., se présente d'une manière complètement indépendante du reste de l'Europe, dans la première moitié du I-er millénaire av. J.-Chr.: c'est l'orfèvrerie. La Dacie riche en mines d'or exportait ce métal jusqu'en Scandinavie, mais non, comme l'on l'a souvent cru, exclusivement à l'état brut, devant être transformé là-bas en bijoux ou en vases, mais aussi, et encore plus comme objets de luxe et de parure, oeuvrés en Dacie et portant la marque du style gétique. En effet le motif décoratif de la spirale, commun à la Scandinavie et à la Dacie, subit dans les Carpathes une stylisation tout-à-fait particulière. Les fibules plurispirales en bronze, comme celles de *Suseni* (fig. 307) ou de *Medvedze* (fig. 308) sont inconnues ailleurs. Mais les bracelets, les pendantifs, les boucles d'oreille, les diadèmes, les appliques en or des Carpathes sont, avec les vases d'or trouvés ici aussi spécifiques pour le style gétique, que le seront les travaux en filigrane pour le style étrusque, et, encore plus tard, les parures cloisonnées de l'art sarmatique (p. 324 suiv.). Les débuts de l'art dace de

l'or sont naturellement plus anciens que la IV-e période du bronze, à laquelle appartiennent presque tous les trésors caractéristiques en or, trouvés chez nous. C'est pourquoi, p. e., le riche trésor de bracelets d'or trouvé à *Firighiaz*, dans le Banat, a été daté par certains savants à une période assez reculée (II-e) de l'âge du bronze (cp. p. 325 suiv. et fig. 209 suiv.). Or ce trésor contenant trois types de bracelets, parmi lesquels celui à doubles spirales à chaque bout de la tige est classique pour l'art des Carpathes, ne pourrait en aucun cas être plus ancien que le début du I-er millénaire, parce que les bracelets du trésor sont décorés aussi d'ornements pointillés et gravés, d'un style bien défini par les bronzes de la IV-e période. Toujours de la même époque devrait être le trésor à spirales bandées et gravées à ornements linéaires, trouvé à *Sarasău* (p. 327 et fig. 212 suiv.). Tout-à-fait caractéristiques pour l'art dace de l'or sont les disques convexes de *Şmig* (pl. XIII et p. 329), de *Vatina* (p. 679) et de *Ţufalău* (p. 386 et fig. 265), tandis que, au contraire, les disques d'or d'*Otlaca* (p. 328 et fig. 207) sont évidemment influencés par l'art vénéto-illyre. Du type *Firighiaz* des bracelets à quatre spirales découlent d'une manière très logique les formes constatées à *Săcheihid* (fig. 218), à *Acâş*, à *Hajdú-Szoboszló* (fig. 219), à *Fokorú* (fig. 220), à *Perecei* (p. 679), etc. (p. 329 suiv.). Ces formes sont confirmées, comme style et comme époque, par le beau vase en or de *Biia* (pl. XIV), classique pour la IV-e période du bronze carpathique. Or c'est de *Biia* même que nous possédons un bracelet oeuvré exactement dans le même esprit décoratif que le vase (fig. 229): ce bracelet, avec maints autres, de style identique, de *Pipea* (fig. 228) ou d'ailleurs (fig. 230 suiv.), fait la liaison entre le style plus ancien, en fil roulé, de Firighiaz, et le style plus récent, des tiges gravées, ciselées, ou pointillées, ou encore complètement creuses à l'ntérieur et décorées au repoussé: le bracelet de *Béllye* (fig. 232 et pl. XVI 6) est la dernière et la plus élégante édition de l'original de *Biia* (fig. 229).

Mais à côté de ce courant stylistique, authentique dace, intimement relié aux formes plus anciennes de la III-e ou même de la II-e période de l'âge du bronze local, nous rencontrons toujours dans la région carpatho-danubienne un autre courant, non seulement géométrique mais aussi de profondes tendances zoomorphes, de type indiscutablement oriental. Expliquant les trésors de *Mikhalkovo* (p. 332 suiv.), *Fokorú* et *Dalj* (p. 333) les savants ont insisté sur leur aspect local et certains chercheurs ont même essayé de caractériser ces trésors comme spécifiquement thraces, tandis que d'autres les ont attribués aux Cimmériens et d'autres encore aux Scythes. En réalité les fibules de Mikhalkovo et de Dálj (pl. XV et XVI), comme tel vase trouvé à Paşakeuy (fig. 226 suiv.), étaient décorées de figures thériomorphes bien connues, p. e. des haches gravées du Caucase (fig. 224). D'autre part le diadème de Mikhalkovo (pl. XV 3) est primitivement orné au repoussé du motif du croissant, en haut d'un pilier formé de cercles superposés, exactement de la même forme

que tel ornement en bronze d'*Ananino* (fig. 223). Tous les trois trésors, et *Fokorú* le premier, sont travaillés dans la manière hallstattienne typique, de battre l'or en feuilles très minces, à haut relief en creux. Nous nous trouvons donc devant une synthèse qui ne pouvait avoir lieu de manière pacifique et productive qu'à une seule époque: celle où nous voyons paraître dans les Carpathes la hache de type oriental, en or à *Ţufalău* (fig. 265), en bronze dans l'*Ung* et le *Bereg*, ou dans les Alpes Transylvaines, jusqu'à *Drajna* (cp. fig. 256 et 270 suiv. et v. ci-dessous): c'est le temps où les Cimmériens commencent leur pression et leur contact plus intime avec les Thraces des Carpathes, mais *avant* la catastrophe scythique. Il y a, entre 1000 et 700 av. J.-Chr. une grande activité commune, géto-cimmérienne, promue et renforcée d'un côté par la pénétration villanovienne jusqu'en Ukraine, de l'autre par la circulation des produits caucasiens jusqu'au delà des Carpathes. Nous attribuons à cette pénétration de l'esprit de l'Asie Antérieure en Dacie l'origine du courant zoomorphe dans l'art carpathique de l'or. Or une telle explication fixe en même temps les dates: le premier courant, géométrique, est l'ancien; l'autre, zoomorphe, le suit sans le modifier. Le bracelet de *Béllye* (pl. XVI 6) est presque contemporain avec le trésor de *Dálj*, dans lequel, à côté de la fibule thériomorphe (pl. XVI 4) il y a le bracelet de type transylvain (pl. XVI 3). Mais le bracelet de Dálj est un peu plus ancien, moins évolué, que celui de Béllye, lui-même antérieur à l'an 500, lorsque l'esprit nouveau, venu de l'O étrusco-helléno-celtique, commence son influence décisive (p. 340). Par conséquent la démonstration est faite: le courant authentique thrace de l'orfèvrerie dans les Carpathes, d'origines très archaïques, s'approfondissant jusqu'à la II-e période du bronze dace, est actif même après la naissance du courant géto-cimmérien, dont les débuts sont à fixer au IX-e s. av. J.-Chr. Les deux styles sont également carpathiques, mais ils ne doivent point être confondus; ils travaillent parallèlement, mais ils tirent leur force de sources très différentes. Nous examinerons ci-dessous, avec l'art scythe, d'autres aspects et prolongements du style géto-cimmérien. Ce que nous voulions préciser ci-dessus, c'était l'insuffisance de la théorie purement «scythique» pour l'explication des formes d'art «oriental» dans la Dacie hallstattienne (cp. p. 332 suiv., p. 336 suiv. et les fig.).

Mais l'art de l'or des premiers siècles du I-er millénaire, en Dacie, présente encore d'autres aspects caractéristiques. C'est ainsi, qu'en continuation du rite de l'inhumation à feuilles, appliques ou pendantifs d'or décorés de simples lignes pointillées et déposés sur le front ou sur la poitrine du mort, déjà à l'âge énéolithique et des premières périodes du bronze, sur le Danube comme sur la Theiss (p. 342), nous rencontrons des feuilles d'or analogues dans des tombes de *Carani* et de *Beba-Veche* (p. 326 et 342 et fig. 223 suiv.) des derniers temps du bronze dace; plus anciens, probablement du bronze encore «pur», sont les pendantifs reliés en chaîne, trouvés à *Alba Iulia*, ou

les parures de *Borşa* et *Sărmăşag* (p. 343; cp. fig. 235). Au contraire le trésor de *Gyoma* (p. 343 suiv.), attribué aux Iraniens, ou le bracelet de *Mojna*, ou encore le collier et les bracelets de *Nagy Gáj*, sont tout simplement hallstattiens, sans aucun mélange oriental, et tenant du style de l'Europe centrale (fig. 236—238).

La céramique hallstattienne de la Dacie est totalement négligée, même comme recueil de matériel. En dehors des formes dites «villanoviennes» et des formes surnommées «scythiques» (v. fig. 240 et 239), toute la céramique excisée n'est pas encore classée: appartenant comme origines au bronze III, ou même II, et paraissant seulement dans certaines régions bien caractérisées, elle semble avoir fleuri aussi après l'an 1000: il nous est toutefois absolument impossible de donner quelque précision jusqu'à ce que la stratigraphie des nouvelles fouilles que nous avons en vue nous aura mieux renseignés (p. 345 suiv. et ci-dessous).

Le vrai âge du fer commence en Dacie après l'an 700, c'est-à-dire avec l'arrivée des Scythes, qui apportent avec eux des armes et des outils en fer. Certains savants ont même été enclins à appeler «scythique» tout le premier âge du fer de la Dacie: VII—IV-e s. av. J.-Chr. Cette opinion est complètement erronée. La Dacie était entrée dans le hallstatt avant l'arrivée des Scythes. L'intervention de ces Iraniens n'apporte rien de décisif dans la civilisation de la Dacie. Ce sont au contraire les Scythes qui perdent leur nationalité. Pour prouver ces affirmations, j'ai soumis à une analyse stylistique détaillée toutes les découvertes scythiques de la Dacie, distinguant ce qui est *oriental* de ce qui est *local* ou *occidental* (p. 348—365 et fig. 240—256). Les résultats de cette analyse me semblent tout-à-fait convaincants. — Les Scythes constituent en Dacie de simples enclaves au milieu de la population indigène, d'origine thrace; l'inventaire de leurs sépultures est *primitif* et *pauvre:* épées ou poignards, haches doubles, plates, et pointes de flèches typiques; fers de lances communs dans le SO aussi, jusqu'à l'Adriatique; quelques miroirs, des appliques, des couronnements de baldaquins, à clochettes, des chaudrons: de style scythique, classique. C'est tout. Mais même ces objets scythiques n'ont pas été trouvés dans un milieu purement iranien; dans les mêmes tombes, les mêmes morts, comme p. e. à *Aiud* (fig. 244 et 247) ou à *Pişchi* (fig. 242), ont été aussi parés d'objets de style occidental. Comme tel bijou (le collier de *Rakamaz:* fig. 250) ou comme la céramique des tombes scythiques, tant de choses sont appelées «scythiques» parce qu'elles appartiennent à l'époque scythique. Mais rien dans leur forme ou leur décoration n'autorise un tel classement. Et le cas est identique pour les haches doubles et simples, de cuivre ou de bronze, appelées par des savants hongrois scythiques ou agathyrses, mais en réalité beaucoup plus anciennes que ces Iraniens en Dacie (p. 363 et fig. 256).

Passant maintenant à la description générale du hallstatt gétique (p. 370 suiv.), nous avons à fixer nos résultats: I° du point de vue topographique (p. 372—391) et II° du point de vue typologique (p. 394—453)

I°. La Dacie n'a pas été étudiée d'une manière également intense sur tout son vaste territoire. La Moldavie et la Bessarabie restent jusqu'à présent presque inconnues. Ensuite même la Transylvanie fournit un matériel incomplet et unilatéral: nous y voyons — dans bon nombre de petits musées locaux, pleins de choses trouvées ou achetées au hasard, assez rarement provenant de fouilles systématiques — plutôt des *dépôts* et des *trésors* que des inventaires d'emplacements ou de sépultures. Mais nous pouvons en tout cas localiser sur le terrain, à l'aide des nombreux rapports publiés dans l'*Archaeologiai Értesitö* et du recueil de Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, toute une série de stations de la IV-e période du bronze dace (1000—700 av. J.-Chr.). La plupart de ces emplacements ont continué à fleurir après 700 aussi. Un grand nombre toutefois a disparu à l'arrivée des Scythes. Ce qui est assuré, c'est que *la Dacie a été très peuplée pendant la IV-e période de l'âge du bronze*: le N et le NO de la Transylvanie, avec la vallée du Someş, la vallée du Mureş, la vallée de l'Olt, sont pleines de stations de cette époque-ci. Nous possédons de *Petriş* (p. 372), de *Reti (ibid.)* et d'*Apahida* (p. 373) des restes céramiques intéressants (l'emplacement de Petriş continue à vivre aussi à l'âge propre du fer carpathique). À *Valasut* (p. 373) l'on a trouvé dans un dépôt d'objets spécifiques du bronze IV *un miroir scythique* (!). Du *Bihor* nous avons des vases d'or (pl. XIII 3—6) et d'intéressants dépôts de caractère familier (l'inventaire des armes et outils d'un chef de famille: cp. fig. 257), et non commercial. De *Bene* nous possédons une hydrie archaïque grecque du VI-e s. (pl. XVIII 1—2). De *Muhipuszta* un vase en terre cuite imitant un vase archaïque grec en bronze à anse zoomorphe (fig. 258). Il faut retenir encore *Kemecse*, *Rakamaz*, *Sătmar*, *Arcalia*, *Lázárpatak* (p. 375; cp. fig. 259, et notre texte ci-dessus). Les bracelets de *Hajdú-Szoboszló* (fig. 317) et ceux de l'*Ung* et du *Bereg* (fig. 316) annoncent la préparation du hallstatt gétique, typique. *Budeşti*, *Kudu* et *Unguraş* doivent être mentionnés par acquit de conscience topographique (p. 377). Au contraire *Oradea-Mare*, avec sa fibule *Certosa*, et *Debreczen*, avec ses fibules typiques plurispirales, du bronze IV, méritent toute l'attention de l'historien de la civilisation (p. 377). De *Suseni* nous possédons un important dépôt du bronze IV (fig. 307 et pl. XII 3 et XIX 1), qui nous aide à mieux comprendre les dépôts de *Şpălnaca*, de *Lázárpatak* et en général l'évolution des grandes fibules carpathiques en bronze (p. 378). À *Cipău* l'on a trouvé une tombe tumulaire hallstattienne (p. 379 et fig. 260). À *Lechinţa* le Musée National de Bucarest a fait des fouilles dans la station: des habitations et de la céramique de l'âge du bronze et du second âge du fer (p. 379). *Aiud*, *Alba-Iulia* et *Sângeorgiu-Trăscău* sont des stations hallstattiennes classiques (p. 380 suiv., cp. fig. 244 et 261

suiv.). La céramique d'*Aiud* (fig. 264), *Gâmbaș* (fig. 263) et *Blaj* (fig. 291 suiv.) est de l'époque scythique, mais d'ancienne tradition de l'âge du bronze local. D'autres localités, de la vallée inférieure du Mureș sont notées ci-dessus, p. 382 suiv. Dans les vallées des Târnave le hallstatt gétique est aussi très florissant, malgré la présence des Scythes dans cette région. À *Sighișoara* l'on a trouvé des assiettes en bronze de type hallstattien alpin (p. 384). Les stations de *Șoarș*, *Rodbav* et *Proștea-Mică* documentent à leur tour par des casques ou des fibules en bronze les relations de la Dacie avec l'O, soit entre 900 et 800, soit entre 600 et 500 av. J.-Chr. (p. 384 suiv.). Dans la vallée de l'Olt le beau district de Trei-Scaune a été pendant le bronze IV et le hallstatt II daces très peuplé; sa contribution à l'étude des rapports entre les Gètes et les Cimméro-Scythes est importante: de *Țufalău* (fig. 265) nous avons le trésor à haches d'or, de *Dobolii-de-Jos* (fig. 251) la grande épée à poignée décorée en style Mikhalkovo-Dalj-Pașachioi (p. 386 suiv.). La céramique d'*Icafalău* (fig. 266), *Baraolt* (fig. 267), *Bita* (fig. 268) et *Ilieni* (fig. 269) mérite toute notre attention. Au S des Carpathes nous relevons: *Boianul*, près de Călărași (céramique typique de la IV-e période du bronze dace, identique avec les formes trouvées sur la Theiss ou dans l'Illyrie hallstattienne); *Severin* (pl. XXV 1) et *Rafaila* (pl. XIX 2), pour les fibules du bronze IV; *Sinaia*, *Drajna*, *Pârscov*, *Nehoiu* pour les haches de type carpathique, «géto-cimmériens» (Țufalău, Ung, Bereg, etc.): cp. fig. 270 suiv.

Comme en Gaule occidentale le hallstatt commence aussi très tard en Dacie. Prenant son essor à peine au VII-e s., il est dérangé et empêché dans son développement et dans ses relations avec l'O et le SO par les invasions scythiques. — Les nouveaux venus pratiquent dans les premiers temps le rite de l'inhumation. Plus tard eux aussi seront assimilés et ils adopteront le rite de l'incinération, général dans les Carpathes dès l'énéolithique. — Les *Agathyrses* ont été vite thracisés. La richesse en or de la Dacie hallstattienne se confirme par les découvertes archéologiques, mais pas pour les Agathyrses: ce sont plutôt les nobles du temps pré-scythique, lesquels, en continuation du brillant âge du bronze «mycénien», mènent une vie de faste et de luxe que les Iraniens nouvellement arrivés adopteront avec enthousiasme. Le fer et l'argent ne jouent presque aucun rôle dans le hallstatt gétique, même après l'arrivée des Scythes. Le bronze et l'or sont encore toujours les métaux classiques des bijoux et des parures. Seulement les épées et les lances sont en fer. En argent il y aurait à citer seulement le trésor d'appliques scythiques de *Craiova* (fig. 252 suiv.). À la campagne, dans les villages et dans les sépultures, le métal manque presque complètement. Les paysans vivent toujours à l'âge de la pierre, de l'os et du bois. Les emplacements du hallstatt dacique n'offrent que de la céramique intéressante. Autrement c'est vers les *tumuli* que se dirigent tous nos voeux d'avenir (p. 391—394).

II°. Du point de vue typologique nous pouvons établir ce qui suit. Jusqu'à l'arrivée des Scythes (c. 700) nous sommes toujours à la dernière période de l'âge du bronze carpathique, avec ses formes caractéristiques, influencées soit par l'O hallstatien, soit par l'E cimméro-caucasique. Après 700 nous avons les formes scythiques *à côté* des formes locales; ces dernières continuent sur les bases typologiques du bronze IV aussi sous les Scythes, mais elles se complètent par des formes occidentales, du hallstatt tardif, lesquelles réussissent à pénétrer de nouveau en Dacie à partir de la II-e moitié du VI-e s.

Armes. Les indigènes de la Dacie fondaient eux-mêmes leurs *épées* de bronze; ils n'adoptèrent pas le type étranger «à antennes»; l'exemplaire trouvé à *Bundorf* est unique: il est arrivé en Dacie par la voie du commerce avec les vases de bronze venus d'Occident (cp. p. 308). Ce qui est curieux, c'est que les Gètes n'ont pas importé le type des grandes épées hallstattiennes en fer, quoiqu'ils l'aient connu: en effet l'épée «scythique» de *Dobolii-de-Jos* (fig. 251) a les dimensions des épées du *premier* hallstatt (type II, donc avant 700), voire 113 cm. et des *antennes* d'un type spécial. Après l'arrivée des Scythes nous avons les glaives courts (plutôt des poignards) en fer (fig. 245, 247, 249), à deux tranchants ou à un seul, du type généralement connu (p. 394 suiv.). En ce qui regarde les *lances*, les hommes du bronze IV les fondent dans des formes d'une rare élégance, comme à *Suseni* (pl. XIX 1), à *Fizeșul-Gherlii* (fig. 203), à *Spălnaca* ou *Lázárpatak* (fig. 259), tandis que les Scythes ne produisent que des formes populaires en *fer* (cp. fig. 246). Naturellement le type du hallstatt tardif est toujours à douille et à nervure médiane, mais il est plus long et beaucoup plus étroit. Un exemple classique de l'esprit conservatif des Gètes nous est fourni par la lance en bronze de *Gruia*, battue, non fondue, d'après le modèle des lances en fer avec lesquelles elle a été trouvée (pl. XXV 2, en haut à dr.): si les Gètes employaient encore dans les premiers temps de l'âge de la Tène des lances en bronze, comme à Gruia, d'autant plus les auront-ils utilisées à l'âge hallstattien (p. 395 suiv.). — Les Gètes connaissaient déjà avant l'arrivée des Scythes la *hache d'armes*. Nous avons parlé ci-dessus des haches «cimméro-gétiques» (fig. 270 suiv. ou 265; cp. fig. 256): ce type de haches — comme les lances en bronze, type Gruia — se conserve, à travers tout le hallstatt scythique, jusqu'à l'âge de La Tène, quand il sera battu en fer (v. ci-dessous, sous *cateia*). La hache de guerre *scythique* plate et à deux tranchants identiques (fig. 245 et 247) est en fer; elle se retrouve dans le SO aussi, p. e. à *Glasinac*, comme type hallstattien généralisé (cp. p. 424). D'ailleurs l'usage de *l'arc* avait été généralisé dans les pays danubiens à l'âge du fer toujours par la migration iranienne (p. 397 suiv.). Cependant les Scythes eux-mêmes emploient encore le bronze et non le fer, pour en faire les pointes de leurs flèches (fig. 245 et 248); le fer ne sera employé couramment à cet effet qu'à l'âge de La Tène. Il faut

remarquer que les hommes de l'âge du bronze en Dacie aussi, quoiqu'il connussent l'arc, avaient dédaigné cet arme peu héroïque, qui avait joué un grand rôle aux âges précédents. En ce qui concerne les *chars de guerre*, les roues d'*Abos* et d'*Arcalia* fournissent la preuve que les Thraces des Carpathes employaient cette arme offensive à la IV-e période de l'âge du bronze: les chars semblent avoir été importés du SO, avec les *casques*, et les autres armes défensives, produites par les bronziers atestins et villanoviens (p. 398 suiv. et fig. 208 et 199). L'on a trouvé jusqu'à présent en Dacie plusieurs *casques* de type italique, mais pas encore des *cuirasses*, des *cnémides* ou des *boucliers* du même type. Il n'est pas probable que ces armes aient manqué chez nous, car elles se trouvent dans les régions voisines. L'on n'a pas encore assez fouillé les *tumuli* de la Dacie, et puis, la conservation de ces armes de luxe est plus précaire encore que celle des casques ou des vases: les feuilles de bronze qui couvraient les cuirasses, les cnémides et les boucliers en cuir (ou en bois) étaient souvent trop minces pour pouvoir résister longtemps à l'action des agents chimiques (p. 399 suiv.). C'est ainsi donc, que les guerriers daces de l'âge préscythique (bronze IV = hallstatt I) ont été des combattants à pied, armés de l'épée et de la lance, comme les Achéens de l'Iliade; seuls les chefs ont possédé des chars de guerre à deux roues, et, en dehors du casque, porté par beaucoup de fantassins aussi, ils ont dû être armés de cuirasses, de cnémides et de boucliers aussi. Quand les Scythes, archers à cheval, sont arrivés, ils ont couvert déjà de loin d'une grêle de flèches, à pointes en bronze, les nobles seigneurs qui les attendaient sur leurs chars de guerre et les guerriers à pied armés de l'épée et de la lance, — et les Thraces des Carpathes ont été vaincus. C'est pourquoi nous voyons la Dacie passer brusquement des formes du bronze IV à des formes *étrangères* du fer: les glaives courts et les lances en fer sont scythiques, et pas du tout gétiques — évoluées. Naturellement toute relation avec l'O cesse pour plus d'un siècle: la Dacie ne connaît ni le poignard du hallstatt tardif, ni les situles à décor figuré gréco-oriental, ni les formes helléniques parvenues juste à cette époque-ci en Dalmatie. C'est évident que les autochthones de la Dacie n'ont été ni détruits ni chassés, mais seulement engloutis sous les vagues de l'invasion: ça a été toutefois suffisant pour que toute leur civilisation fût obscurcie pour un certain temps (p. 401 suiv.).

Outils, vases et ustensiles de ménage en métal. Comme en Occident, le hallstatt est pauvre aussi en Dacie en objets de fer d'usage pacifique et productif: nous ne pouvons pas préciser quelle en est la cause, la rouille qui a détruit, ou le bronze qui a continué à supplanter le fer, — mais le fait reste indiscutable. Un détail encore, digne d'intérêt: il n'y a, chez nous non plus, ni des haches, ni des faucilles en fer à l'époque hallstattienne; ont-elles existé? Nous croyons devoir répondre par la négative. Les Carpatho-Danubiens ont développé pendant la dernière période de leur âge du bronze des types

spécifiques de haches et de faucilles. Les haches, à douille comme à ailerons, ont obtenu un tranchant très large en forme de segment de cercle (cp. les types de Bonyhád) et les faucilles ont parfois ouvert — pas toujours — la courbe trop étroite de leur forme de l'âge du bronze pur. Quant aux couteaux, ils commencent déjà à l'âge hallstattien, tout d'abord, naturellement, dans les tombes scythiques, à préférer le fer au bronze (p. 402 suiv.).

Haches. Pendant la IV-e période de son âge du bronze la Dacie passe presque complètement au type de haches à douille, et les haches à ailerons deviennent tout-à-fait exceptionnelles. Le grand nombre des haches à douille trouvées dans les dépôts des Carpathes provoque la question de leur éventuelle utilisation comme monnaie. Nous sommes d'avis que de la seule *fréquence* des haches on ne pourrait tirer aucune conclusion, vu que les *faucilles* sont peut-être encore plus nombreuses chez nous et pourtant personne n'a pensé à en faire de la monnaie. Il est vraisemblable que le métal fondu en lui-même, et non par la forme qu'il prenait, pouvait servir comme monnaie aussi. Mais de cette manière, le boeuf, le mouton, le cheval et l'homme même étaient... de la monnaie, à acheter avec, d'autres marchandises. — Le type de haches à très large tranchant est assez connu en Dacie (cp. fig. 194 et pl. XIX), mais il n'est pas exclusif. D'autre part le bronze IV est juste l'âge classique des haches «géto-cimmériennes» type Țufalău (fig. 265, etc.; voir ci-dessus, p. 759). — Mais ce type se retrouvera en fer, à l'âge de La Tène, ce qui fait supposer qu'il existait aussi pendant tout le hallstatt II, soutenu, sans doute puissamment, par la présence des Scythes, auxquels ce type était connu déjà au temps où ils se trouvaient dans leur patrie orientale. Il faut cependant relever un fait caractéristique. La Dacie fait partie, en général, par ses haches, du monde occidental et non de l'oriental: ses haches communes sont du type des «celts»; les hallebardes «géto-cimmériques» sont exceptionnelles. Ces haches d'armes se retrouvent dans les vallées supérieures des rivières et dans les hauts massifs des Carpathes, depuis la Slovaquie jusqu'en Valachie: elles sont gétiques, pour sûr; mais elles sont de type oriental, comme les trésors de Mikhalkovo et de Dalj (p. 404 suiv.).

Couteaux. Nous connaissons de beaux exemplaires transylvains à poignée de bronze fondue avec la lame, dont le profil est une S allongée, typiques pour le bronze IV daco-pannonien: à *Cohalm* (fig. 328), dans le *Bihor* (fig. 257), etc. (p. 406). De *Suseni* (pl. XIX 1) nous possédons des exemplaires à languette et à soie, toujours du bronze IV. Les couteaux en fer paraissent en même temps que les Scythes (cp. fig. 241); dans le Banat ils sont probablement importés de l'O, peut-être même avant l'arrivée des Scythes (p. 407).— Les *rasoirs* manquent. Pour expliquer leur absence, nous pourrions penser en guise d'hypothèse au fait que les Thraces des Carpathes ont pu à l'âge hallstattien aussi porter leur cheveux, moustaches et barbes longues comme

à l'âge de La Tène, se servant seulement des couteaux pour les rajuster de temps en temps: p. 407 suiv.

Faucilles. Les dépôts de faucilles du bronze IV dace sont très nombreux et riches; à côté des types de l'Europe centrale et occidentale, nous possédons un grand nombre d'exemplaires «à crochet», spécifiques pour nos régions, jusqu'au Caucase. L'on a découvert chez nous aussi des moules de faucilles, ce qui fait qu'on ne pourrait poser—que partiellement et exceptionnellement — le problème de l'importation de l'étranger de ces outils agricoles. C'est évident que les Scythes *nomades* n'apportaient pas avec eux de nouveaux types d'outils en fer pour les besoins de l'*agriculture*. Nous croyons donc que les faucilles de bronze ont été utilisées en Dacie jusqu'à l'arrivée des Celtes. L'opinion de Reinecke sur la création pendant le bronze IV 2 d'un type général de faucille, à courbe très ouverte de la lame, ne se confirme pas par les dépôts bien datés de Şpălnaca, Suseni, Panticeu, Kemecse, Pusztabodolyó, Kajnyikfalva, etc. Cette forme est une simple variété parmi d'autres plus anciennes. À partir de l'arrivée des Celtes le type de faucille est en Dacie aussi complètement changé: l'on adopte la faucille celtique en fer, plus pratique et plus durable que l'autre (p. 408 suiv.).

Ciseaux, tranchets, scies, marteaux, pics de mineurs, hameçons, mors, etc. Nous possédons de l'époque 1000—700 (bronze IV) tels outils et objets usuels de *Guşteriţa, Şpălnaca, Potsäg*, de la région de *Sighişoara* et du *Bihor* (v. les indications p. 410). Exceptionnel est seulement le pic-marteau, de mineur, trouvé à *Guşteriţa*, identique avec un autre trouvé dans une mine de sel à Hallstatt même. Comme la Dacie est extrêmement riche en mines de sel, l'instrument de Guşteriţa a dû naturellement servir au même usage que celui de Hallstatt (p. 410).

Vases en métal. La Dacie offre entre 1000 et 300 av. J.-Chr. une belle série de vases en or et en bronze, de quatre origines: *italique*, *grecque*, *localegétique* et locale-*scythique*. Le premier et le troisième groupe de vases vont ensemble et sont plus anciens; le deuxième et le quatrième groupe de même, et ils sont plus récents. Tous les vases d'origine italique sont en bronze. Nous y distinguons les formes suivantes: *chaudrons* hémisphériques (fig. 195, 197, 200, 201; cp. fig. 272), *situles* (fig. 200, 202), *coupes* (fig. 203) et tasses (fig. 200 et 273). On n'a pas encore trouvé en Dacie des *cistes* et des *urnes*. Mais le modèle en terre cuite de *Târgul-Mureşului* (fig. 191 et 192) prouve que les urnes en bronze de type villanovien ont été bien connues dans les Carpathes. Les chaudrons, de même que les tasses, appartiennent à une époque plus ancienne que les situles et les coupes de nos régions; chaudrons et tasses ont dû être les premiers articles d'exportation pour la Dacie, envoyés par les bronziers atestins. La décoration des situles montre les habituelles barques solaires et protomés de palmipèdes, celle des chaudrons se résume au contraire aux bandes de perles, aux lignes pointillées ou aux lignes gravées (fig. 195

suiv., 197 suiv. et 201). Nous ne pouvons pas affirmer que les chaudrons, ou les situles italiques ont été imitées en Dacie; mais certains fragments de larges feuilles de bronze de Guşteriţa nous suggèrent une telle activité en plein bronze IV. Les coupes, et en premier lieu celles de *Fizeşul-Gherlii*, d'un profil si élégant, sont apportées du SO. Déchelette avait attribué les vases des types *situle*, *ciste* et *coupe*, trouvés au N des Alpes, à l'usage funéraire. Possible. Mais en Dacie tous ces vases se trouvent dans des «dépôts»: ils sont donc des trésors des vivants, pour la plupart négociants bronziers (à *Hajdú* en épées, à *Fizeş* en haches à douille, etc.), et non des inventaires des décédés (p. 411—414). — Au contraire les vases indigènes en métal, de la IV-e période de l'âge du bronze, sont sans exception en *or:* quatre du *Bihor* et un de *Târnava-Mică*. Les vases du Bihor sont les plus anciens, avec leur profil caractéristique aussi pour la céramique du bronze dace (cp. pl. XIII, 3—6) et avec leurs cannelures verticales concentriques vers la base, ce qui leur donne un air d'étroite parenté avec les vases grecs archaïques en bronze, «à godrons», trouvés à *Glasinac* (fig. 274), — mais à anses du même genre que pour les tasses hallstattiennes; le cinquième vase en or, celui de *Biia*, est plus récent (pl. XIV 1—2): il offre une synthèse très intéressante des formes plus anciennes du bronze dace, en calotte hémisphérique, et du système décoratif italique des boutons en relief, entourés de triples cercles concentriques (cp. p. e. fig. 272 le chaudron de Rossin, — fig. 222 parure transylvaine et pl. XI vases thraces de Vlči-Trn); d'autre part le vase de Biia unit aux cercles horizontaux de petites perles en relief—motif commun à l'art vénéto-illyre et à celui de l'Europe centrale — la décoration en lignes pointillées en forme de U, très connue des appliques en bronze des ceintures daces de Şpălnaca, Guşteriţa, etc., et, finalement, les anses terminées en doubles spirales du type des bracelets daces en or, largement discutées ci-dessus, ou de celui des appliques de Vatina (cp. p. 758). L'art dace de l'or se montre donc aussi dans les vases, plus inventif et original que l'art du bronze. Rien de plus naturel, si nous pensons au fait que l'or était très abondant chez nous, tandis que dans le S italo-grec il était rare et cher et que le talent des Gréco-Italiques s'exerçait presque exclusivement dans l'art du bronze battu, ciselé et gravé (p. 415 suiv.).

Avec l'apparition des Scythes en Dacie commence l'importation directe, par l'E, des produits grecs archaïques. Comme en Europe occidentale, les vases ioniens en bronze font leur première apparition dans les Carpathes à la seconde période hallstattienne. Nous ne possédons jusqu'à présent que trois témoignages de cette pénétration. La hydrie de *Bene* dans le Bereg (pl. XVIII 1—2) est la plus ancienne de son type non seulement chez nous, mais en général dans l'Europe centrale; car la hydrie de *Grächwill* est d'un type plus rapproché par le profil aux hydries du V-e s. Le motif décoratif de la sirène, formant la base de l'anse verticale de l'hydrie de Bene classe ce vase assez

tôt dans le VI-e s. Nous sommes d'avis que ce vase n'est pas arrivé dans les Carpathes slovaques par la vallée de l'Axios, du Margus et de la Tisia, mais par le Pont Euxin, la Moldavie septentrionale et la Galicie. — De l'autre extrémité du monde gétique, à *Bălănoaia* près Giurgévo, au SO de Bucarest, nous possédons un λέβης de goût gréco-scythique, appartenant au plus tard au V-e s. (pl. II 1—2). — Enfin de *Muhipuszta* dans le Borsod, sur la Theiss supérieure, nous avons une imitation en terre cuite d'un vase ionien en bronze, à anse thériomorphe (fig. 258), appartenant, naturellement, toujours à la deuxième période hallstattienne. Ce sont les Grecs encore, lesquels en premier lieu à *Olbia*, mais aussi dans les autres villes du Pont, produisent pour les indigènes géto-scythes les miroirs en bronze à motifs zoomorphes (pl. XXIV), les appliques des carquois (pl. V), les bracelets, colliers, anneaux, pendantifs, peignes (pl. II 3), vases à décor figuré, soit en bronze, soit en argent et même en or, trouvés dans les sépultures scythiques. — Au contraire les grands chaudrons en bronze, tel celui de *Scorţaru* (fig. 1 suiv. et pl. I 1—2), les ornements en bronze des chars processionnels (fig. 10 suiv. et pl. III) et d'autres parures barbares étaient faites par les Scythes eux-mêmes. Nous attribuerons donc ces grands vases et les divers ornements rustiques à l'art scythe, à peine influencé par l'art méridional. — Cependant, comme nombre et dispersion, les produits scythiques comme les oeuvres grecques, sont plutôt des apparitions exceptionnelles au milieu du monde gétique, de style unitaire sur l'ancienne base de l'âge du bronze et de sympathies bien prononcées pour les formes du SO et en premier lieu italiques (p. 416—419).

La céramique. La typologie et la décoration de la céramique de l'âge du bronze carpatho-danubien est l'un des problèmes principaux de l'histoire de l'art industriel populaire en Europe. Nous ne trouvons nulle part une telle variété de formes et une telle richesse de motifs ornementaux. Qu'il s'agisse de la splendide céramique excisée de *Ghernesig* (fig. 277 suiv.), ou de *Pusztaszentjános*, ou bien, au contraire, des types si élégants du Banat (cp. les exemplaires du Musée de *Timişoara*, fig. 275 suiv., 282, 285, 303), ou encore des types transylvains à *cannelures* (fig. 279 suiv.), ou des types danubiens excisés, — l'évolution et les influences réciproques de ces types sont encore peu éclaircies. La seule chose indiscutable, c'est la décadence de toutes ces belles formes, si soignées, à mesure que nous sortons du bronze propre (II et III) et nous rapprochons par sa dernière période (IV) du premier âge du fer. C'est vrai que telle forme du bronze, comme celles de *Covasna*, ou de *Ghidfalău* (fig. 279 suiv.) ou, encore plus, celle de *Baraolt* (fig. 267) annoncent clairement l'arrivée du hallstatt, et que p. e. les tasses des sépultures «scythiques» de la Transylvanie trouvent leur prototypes évidents dans tels vases analogues de l'âge du bronze (cp. fig. 282, 285 suiv. et 303, avec 283 suiv., 301 suiv. et 304), — mais en général l'évolution de l'urne et de

l'amphore de l'âge du bronze (fig. 286 et 299 suiv.) vers les formes hallstattiennes (fig. 290 suiv.) est encore insuffisamment documentée. C'est la raison pour laquelle nous nous sommes arrêtés ci-dessus exclusivement sur les types de l'âge du fer («scythiques»), indiquant, autant que possible, la filiation par rapport aux formes plus anciennes. Le cimetière d'urnes de *Bandul-de-Câmpie* dans le Mureş-Turda (IV-e pér. du bronze) est décisif pour les rapports à établir avec le hallstatt: nous y trouvons des urnes tronconiques, à large ouverture (fig. 286), des assiettes lobées *(ibid.* et cp. pl. XXII 2: Sf. Gheorghe), des tasses à une anse (fig. 288) ou à deux (fig. 287), et aussi des formes de vases conjugués (fig. 289), tellement voisines par leur aspects, des types qui suivront après 700, — que la continuité entre les deux époques est parfaitement assurée. D'autre part nous avons montré ci-dessus que les formes villanoviennes des vases en terre cuite pénètrent aussi en Dacie (fig. 191 suiv. et 291 suiv.), de telle manière qu'à l'arrivée des Scythes il y avait déjà en Dacie toute une tradition céramique d'influence occidentale, complètement assimilée aux traditions locales et par suite présentant telles décorations anciennes, presque paradoxales pour son âge, comme les cannelures et les proéminences, dont les origines se rattachaient à l'énéolithique dace. De la même façon et avec les mêmes additions locales, trouvons-nous aussi en Dacie l'imitation des urnes italiques à pied de la période Benacci II (fig. 293). — Ainsi donc toutes les formes céramiques de l'époque hallstattienne daco-scythique sont étroitement rattachées aux anciens types de l'âge du bronze. Il y a même des formes, telles les assiettes («coupes» larges) «scythiques», qui trahissent un certain conservatisme allant jusqu'au néolithique (fig. 305, 293, 266). Nous constatons donc, dans la céramique, un esprit de parfaite continuité et un exclusivisme régionaliste très différent de l'éclectisme si large de l'industrie contemporaine des métaux. En effet les Scythes possèdent leurs armes et parures orientales, coexistant avec les armes et les parures locales héritées de l'âge du bronze, dont beaucoup seront aussi adoptées par les nouveaux venus. Au contraire la soi-disante céramique «scythique» est exclusivement indigène. Les Scythes d'ailleurs, en bons nomades, ont dû se servir plutôt des vases en bois et en métal que des vases en terre cuite (p. 420—430).

Objets de parure. La quatrième période du bronze carpatho-danubien a été justement appelée «le bel âge du bronze». Tout ce que l'industrie locale avait inventé en fait de fibules, pendantifs, appliques, etc., venait d'être enrichi encore par l'apport de produits italiques contemporains (atestins et villanoviens), dont la contribution était très appréciable non seulement en matière d'armes et de vases, mais aussi d'objets de parure. L'on connaît partout en Europe les larges ceintures de cuir, revêtues de feuilles de bronze, d'argent ou même d'or battu, à ornements géométriques et souvent même figurés. L'Italie villanovienne les connaît aussi et Déchelette est d'avis qu'on

devrait chercher ici l'origine de toutes les ceintures d'Europe de ce type. Nous en doutons fort. Elles étaient communes en Dacie à la dernière période de l'âge du bronze et les feuilles de bronze conservées à *Spălnaca, Guşteriţa, Pecica, Kemecse* et *Suseni* sont toutes décorées de motifs géométriques gravés. Mais tandis que les ceintures de Şpălnaca, Pecica et Kemecse ne portent que des ornements indifférents, en tout cas bien connus de notre âge du bronze, celles de Guşteriţa et de Suseni sont ornés de nombreux symboles religieux solaires et ouraniens (cp. p. 430 suiv. et fig. 205, 206 et 217). Nous ne pourrions préciser si les appliques en or de Fokorú (fig. 220) et de la collection Egger (fig. 222) ont revêtu des ceintures, ou bien ont été des diadèmes. — Très fréquente dans le bronze IV et le hallstatt II daces est la parure en forme de *boutons* ou de *disques convexes*, atteignant parfois des diamètres de plus de 15—20 cm., en général en bronze (fig. 247), mais très souvent aussi en or, comme à *Fokorú* (fig. 220), à *Şmig* (pl. XIII 1—2), ou à *Ţufalău* (fig. 265). A la même famille de parures appartiennent les grands disques convexes à *umbo* très proéminent, trouvés un peu partout vers la fin de l'âge du bronze carpatho-danubien (cp. pl. XI), et portés non seulement par les femmes, comme l'on l'a cru, mais aussi par les hommes, de la manière dont une cuirasse italique nous le montre par ses indications décoratives (pl. XX 3): deux disques sur les seins et un troisième sur l'abdomen (v. p. 432 suiv.). — Mais la parure classique de l'époque qui nous préoccupe est la *fibule*. Au lieu de l'épingle utilisée pendant la III-e période du bronze et prenant des formes très «modernes» à la IV-e période, telle l'épingle de *Bezded* (fig. 306) à croix hallstattienne, les hommes du bronze IV emploient presque exclusivement la fibule. Les Thraces des Carpathes développent maintenant surtout le type plurispiral, à bouclier et pendantifs (fig. 307 et pl. XII), à appliques et pendantifs (fig. 308), ou seulement à (très riches et nombreuses) spirales (fig. 222 et pl. XIX 2). Naturellement les fibules «à lunettes» ne manquent pas à cette époque (fig. 203), comme d'ailleurs les pendantifs de la même forme (pl. XXV 1). Les dimensions des fibules à spirales atteignent des proportions invraisemblables (jusqu'à 36 cm. de longueur: fig. 308); mais d'habitude elles n'ont que 5 à 8 cm. de longueur. Pendant le second hallstatt («scythique») la fibule «en arc» est caractéristique chez nous aussi (fig. 241 suiv.). Mais l'on a trouvé en Dacie encore des fibules *a navicella*, dans la vallée du Mureş, très probablement de l'époque antérieure à l'arrivée des Scythes (p. 438), et des fibules *Certosa*, de l'époque postérieure au désastre, du VI-e et V-e s. (à *Oradea-Mare*), lorsque la Dacie était de nouveau tranquille, les Scythes s'étaient apprivoisés et thracisés, et les relations avec le SO avaient repris leurs cours normal. Nous ne connaissons pas encore en Dacie les fibules *à ressort bilatéral, serpentiformes*, ou *sans ressort*, toujours de la deuxième période hallstattienne. Mais l'absence de ces fibules correspond à l'absence des situles à décor figuré gréco-oriental, caractéristiques dans l'O vénéto-illyre juste dans ce temps:

VII-e—VI-e s. Les Scythes ont interrompu les relations de la Dacie avec l'O. Cependant à l'époque des fibules *Certosa* ces relations avaient été reprises (p. 434—439). — Très nombreuses et riches sont aussi les autres parures de corps de la IV-e période du bronze dace. La spirale est naturellement prépondérante (fig. 222 et 309: or); mais la chaîne formée de cercles à pendantifs multiples, avec ou sans la roue crucifère ou le motif de la hache simple ou double (fig. 261, 310 suiv.), ou encore les spirales en or de Sarasău (fig. 212 suiv.), ou les chaînes de spirales pendantives de Ţufalău (cp. fig. 235 et 222), ou enfin les *coulants* à roues crucifères, et les perles cruciformes des riches et pesants colliers, trouvées dans les sépultures du II-e hallstatt à Aiud, à côté d'objets scythiques des tombes contemporaines (fig. 244, 247 et 242), ne sont pas une simple exception. À ces parures suspendues au cou, sur les vêtements ou aux fibules, nous devons ajouter les colliers de perles en divers matériaux: or, bronze, os, etc. (p. 441); les colliers en verre, ambre, ivoire et corail manquent jusqu'à présent dans notre hallstatt. Pour équilibrer et parer la coiffure il y a eu chez nous aussi de grandes épingles en bronze, de petites spirales en or, peut-être aussi, mais moins probablement, les énormes spirales doubles en bronze (p. 442). Mais la principale parure de la tête est à cette époque aussi le diadème, dont nous avons les exemples les plus variés. Pour le style carpathique du bronze IV il faut citer la fig. 313; Hampel a distingué *quatre* types (p. 443 et n. 1); pour le style géto-hallstattien à influences orientales, il faut citer le diadème de Mikhalkovo, pl. XV 3; il y a enfin le type des diverses *taeniae*, comme à Fokorû, etc. (fig. 220 et 222) et des plaques ovales d'or comme à Carani et à Beba-Veche (fig. 233 suiv.), ou encore des roues crucifères appliquées sur le front des morts, comme à Pişchi et à Aiud (fig. 242, 247): p. 443. — Nous avons trois types de pendants d'oreilles: rubanné, en pendeloque et à croissant (cp. p. 443 suiv. et fig. 215 suiv. et 222), comme en Europe occidentale, et un quatrième, «scythique», les bracelets-pendants d'oreilles, gros cercles ouverts aux deux bouts en forme conique (fig. 241 suiv.). — *Torques*. Les colliers en métal sont familiers aux Carpatho-Danubiens dès l'âge du bronze. À noter comme fait très précieux, la continuité parfaite stylistique des formes de l'âge du bronze dans le «hallstatt»: fig. 314 (IX-e siècle) avec fig. 250 (VI-e siècle) pour le style local; fig. 238, 262 et 315 pour les influences occidentales et italo-illyriennes. Une intéressante continuation typologique des formes du bronze dans le hallstatt scythique est le collier à spirales métalliques tubulaires (fig. 243); au contraire les colliers à croix tubulaires (fig. 244) sont strictement hallstattiens. — Les types de *bracelets* daces de l'époque 1000—300 sont nombreux: 1° massifs, en or, à spirales aux deux bouts, évoluant vers le type creux à l'intérieur (*Firighiaz*> *Bellye*): cp. p. 325 suiv. et fig. 211, 218 suiv., 228 suiv.; 2° tige ouverte, simple, aux bouts écrasés ou amincis: fig. 204, 2 et 209; 3° tiges creuses, à proéminences: fig. 316, «bronze», continué au hallstatt par 317 *a*,

pour lequel cp. type 6; 4° tiges aux bouts stylisés de manière zoomorphe, fermées, ou ouvertes (fig. 237 suiv.); 5° barre massive de profil angulaire à surfaces gravées: fig. 246; 6° roue dentelée: fig. 246; 7° fil assez mince, aux deux bouts en forme conique: «scythique»: fig. 241 suiv. (p. 444—449).

Quel est l'aport *nouveau*, avec lequel les Scythes contribuent à l'art dace des parures, de l'époque 1000—300, tel qu'il dérivait de l'art de l'âge du bronze et des influences occidentales? Les trésors de la Russie méridionale sont tout d'abord des oeuvres d'art grec et seulement en seconde ligne d'art scythe. Ces formes manquent jusqu'à présent en Dacie. Les appliques en métal (argent) décorant les harnais, en style iranien, si fréquentes en Russie, existent chez nous aussi (Krasnokutsk = Craiova: fig. 252 et 254), mais elles sont rares. Nous espérons que les fouilles dans les innombrables *tumuli* de la Dacie nous donneront au moins à l'avenir des renseignements plus riches à cet égard. Il y a encore a noter les feuilles et les paillettes en or cousues sur les vêtements, aussi nombreuses en Dacie qu'en Scythie; cependant en Scythie ces appliques sont plutôt de style grec (parfois même à scènes rituelles), ou asiato-scythique; en Dacie les appliques sur vêtements, soit planes, soit convexes, sont de style local, géométrique, de la dernière période du bronze dace: cp. les disques de *Şmig* (pl. XIII 1—2 et fig. 221), de *Ţufalău* (fig. 265), d'*Otlaca* (fig. 207), etc.; quant aux disques de *Fokorú* (fig. 220), ici, comme à Mikhalkovo et Dalj, il y a aussi des motifs et des procédés hallstattiens qui interviennent d'une manière décisive (cp. pl. XV suiv.). Toutes ces appliques, en or ou en bronze, sont une mode carpathique bien plus ancienne que la venue des Scythes dans ces régions. La même constatation est à faire pour les pendantifs (p. 449 suiv.).

Et pourtant, les Scythes sont bien définis comme élément exotique au milieu des Gètes des Carpathes, par leur inventaire archéologique (cp. ci-dessus chap. I). Il y a mêmes des éléments d'art scythique adoptés tels quels par les Gètes. Les fibules de *Cristeşti* (fig. 255) et de *Bregetio* (fig. 394) reproduisent de manière presque identique le motif ornemental *scythique* de Krasnokutsk et de Craiova (fig. 252 et 254), et au contraire sont complètement différentes de l'ornement *sarmatique* de Pásztó (fig. 318). De même le vase de Muhipuszta (fig. 258) est un document d'ancienne influence gréco-scythique. Mais ce qui a créé une vraie direction décorative en Dacie, ce sont les anneaux en spirale ouverte, en bronze ou en électrum, aux bouts stylisés en protomés de serpents ou de dragons, authentiquement scytho-sibériens (cp. p. 452), très nombreux dans les régions carpatho-danubiennes (fig. 319): les bracelets à têtes de serpents ou bien l'étendard dace à tête de dragon, de l'âge de La Tène carpathique, ne pourraient être suffisamment éclaircis sans tenir compte de ces formes scythiques de l'époque hallstattienne (v. ci-dessous). — Cependant, en général, ni le style animalier scythique (fig. 10 suiv.), ni les tendances décoratives grecques, n'ont pu prendre racine en Dacie. Les

Gètes qui avaient été toujours des adeptes du style géométrique, gardèrent ces tendances à l'époque hallstattienne et lorsque les Celtes, à partir du V-e s. prirent résidence tout autour de la Dacie, cette direction artistique, partagée aussi par eux, fut encore plus fortement établie dans les Carpathes.

En un mot les «Daces» vivent pendant la IV-e période de l'âge du bronze («hallstatt» I) et la II-e période hallstattienne («scythique») tout-à-fait dans leurs traditions locales de la III-e période du bronze, qu'ils ne font que prolonger en plein âge du fer. La population de la Dacie est, d'après les emplacements et les sépultures constatées jusqu'à présent, très nombreuse. L'occupation principale des indigènes est l'agriculture. La métallurgie joue aussi un rôle important: le bronze et l'or sont les métaux classiques. L'arrivée des Scythes est un désastre. — Les emplacements daces de l'époque 1000—300 sont de deux sortes: *forteresses* sur les hauteurs, *villages* dans les vallées arrosées par des rivières ou des lacs. L'inventaire des villages est très simple et pauvre: de la céramique seule; le métal est presque inexistant. D'après la multitude des lances et des épées trouvées dans les «dépôts», il faut supposer pour l'âge du bronze une classe nombreuse de guerriers libres, combattant sous la direction des seigneurs des châteaux-forts sis sur les hauteurs, lequels, comme les héros de l'Iliade allaient en guerre sur de beaux chars de bronze, bien défendus contre les coups mortels par des casques, des cuirasses, des boucliers et des cnémides. L'arc n'était pas employé, sinon, peut-être par les auxiliaires et les serviteurs des nobles et des libres: comme à l'âge énéolithique beaucoup de ces communs auront peut-être encore employé les pointes de flèche en silex. Cependant la grande floraison de la civilisation matérielle de la Dacie entre 1000 et 700 et les quantités si importantes de produits italiques importés dans les Carpathes prouvent que l'état de guerre n'y était ni trop fréquent ni trop destructif: d'ailleurs la circulation économique était très vive sur des espaces beaucoup plus vastes vers l'E, le N et l'O. En Dacie les grands carrefours des voies commerciales se trouvaient dans les vallées des quatre rivières importantes: la Theiss, le Someş, le Mureş et l'Olt, avec correspondance par dessus les cols qui unissaient l'une à l'autre ces vallées: vers le Sereth dans le district de Trei-Scaune, vers le Dniestr galicien, dans les comtés d'Ung et de Bereg, vers la Vistule et l'Elbe, dans le comté d'Arva, etc. — Comme les paysans, les nobles sont très conservateurs; leurs parures et leurs vases d'or, comme leurs armes en sont le témoignage jusqu'à leur chute sous la domination iranienne. Le costume et la parure de la classe riche sont très fastueux: l'art dace de l'or et du bronze pendant la IV-e période de l'âge du bronze nous invite à chercher en Dacie des analogies avec Mycènes et Troie. Chez les seigneurs de ces cours brillantes les marchands d'armes, de vases et de parures italiques trouvaient accueil amical et bonne occasion de gain. — Le rite de l'incinération est général, dans des sépultures

isolées ou dans des cimetières d'urnes. Le culte du Soleil est bien documenté, surtout par les symboles circulaires et crucifères en bronze ou en or. Mêmes les Scythes adoptent ces *φυλακτήρια*. Dailleurs ils connaissaient même dans leur patrie orientale un dieu de la lumière, Mithras, auquel ils donnaient pour compagne féminine Anaïtis. Depuis que ces Iraniens s'étaient établis sur la côte du Pont leur divinité féminine s'était syncrétisée avec la «Grande Déesse» chthonienne de nos régions, divinité suprême de la production, de la vie et du *salut*, représentée dès l'époque de Troie II avec un vase tenu des deux mains devant elle, où les croyants venaient puiser la boisson sacrée de la communion dans la vie éternelle. C'est *Ἄρτεμις Βασιλήη* = *Diana Regina*, des Thraces, déesse sur laquelle Hérodote lui-même avait encore entendu des récits merveilleux à propos de ses rapports cultuels avec les barbares septentrionaux, jusqu'aux Scythes et aux Hyperboréens (v. ci-dessus p. 739). Cependant chez les Gètes des Carpathes toute image divine, anthropomorphe, manque aussi bien à la IV-e période du bronze qu'à la II-e hallstattienne. C'est une époque *aniconique*. Le dieu suprême est adoré sans aucune image sculptée et les mortels eux-mêmes en passant de cette vie à l'autre détruisaient par le feu leur image mortelle, étant très sûrs de leur survivance dans la compagnie des dieux *sans* cette carapace de chair. Les Scythes introduisent par leur Anaïtis chthonisée un certain trouble dans l'ouranisme si pur des Gètes. Mais l'incident scythique ne sera pas décisif: dans les châteaux-forts sur les hauteurs l'aristocratie gétique revenue à son ancienne autorité et richesse, reprendra ses traditions ouraniennes sans aucun mélange chthonien. Zalmoxis sera à l'âge «celtique» de la Dacie toujours l'ancien dieu du ciel, de l'âge du bronze, et non, comme l'on a fait la confusion de le croire, quelque démon de l'enfer ténébreux (p. 454—459).

Nous avons pursuivi dans la *seconde partie du VI-e chapitre* l'âge de *La Tène* en Dacie (p. 459—646). Nous rendrons ici très brièvement les résultats de nos recherches.

Les auteurs anciens mentionnent pour la première fois les Celtes sur le Danube en 335. En réalité ils étaient ici depuis le V-e s. En effet des restes de l'«archaeo-LaTène» (armes et parures), appartenant à la première vague de migration celtique, arrivée encore avant l'an 400, par la Bohême et la Moravie, dans les Carpathes gétiques, ont été trouvés dans le *Túrócz* au N de la Slovaquie, dans le *Borsod* sur la Theiss supérieure et, à ce qu'il paraît, même à *Silivaş* en Transylvanie (fig. 320 suiv. et pl. XXVI). En ce qui concerne la I-ère période de l'âge de La Tène (400—300 av. J.-Chr.), nous possédons des fibules de *Sedriaş* et de *Kopisch* en Transylvanie et de *Tinosul* dans la plaine valaque; une *sépulture à char* de la même époque paraît avoir été trouvée à *Prejmer* (Tartlau, près Braşov) (p. 460 et note 2). Un centre important de l'industrie celtique dans les Carpathes a été dès le I-er La Tène la région de *Muncaci* dans le coeur même de la *Getia* septentrionale.

Toutefois, en général, la civilisation celtique a joué un rôle plus réellement effectif en Dacie seulement après l'an 300 (II-e La Tène), c'est-à-dire après la prise de possession celtique de tous les pays autour de la Dacie (v. chap. V) et même, par ci par là, de certaines régions en Dacie même (vallée du Someş, le Maramureş, la Moldavie septentrionale, la Bessarabie méridionale). Une fois le cercle celtique bien fermé autour de la Dacie, la pénétration celtique a été fondamentale. Tout l'aspect de la civilisation dans les Carpathes, sur la Theiss et sur le Danube, manifesté par les deux grandes industries populaires décisives, la *métallurgie* et la *céramique*, est devenu celtique. Un observateur de la seule surface des choses serait enclin à admettre une complète celtisation de la Dacie. Mais la situation réelle est tout-à-fait différente. La grande floraison de la civilisation de La Tène en Dacie a lieu dans la III-e période de cet âge, c'est-à-dire après 100 av. J.-Chr. et dure plus d'un siècle et demi, jusqu'en 50 apr. J.-Chr., lorsque l'influence romaine devient décisive *partout* en Dacie. Mais déjà vers 200 av. J.-Chr. les Gètes avaient réussi à se donner une très sérieuse organisation politique dans les Carpathes. Et après l'an 100 nous nous trouvons devant la plus formidable expansion que les Thraces des Carpathes ont jamais réalisée: c'est l'épopée de Burebista «le tueur de Celtes». Pas de Celtes donc en Dacie, juste à la période où la Dacie était plus profondément «celtique» que jamais. Il en ressort donc que l'influence de la civilisation celtique s'est exercée sur la Dacie par la voie lente et indirecte des rapports d'un très long voisinage, peu pacifique dans ses débuts (V-e, IV-e et III-e s.), ensuite amical et même très intime, par ce que renforcé par des alliances et des expéditions communes contre la Macédoine et l'Illyrie romaines (II-e s.), finalement dégringolé dans la plus sauvage inimitié, menant par les guerres de Burebista contre les Celtes à une vraie catastrophe des états celtiques des Carpathes moraves et du Danube moyen. Les Gètes annexent toute une série de territoires celtiques au NO, à l'O et au SO de la Dacie, massacrent la population celtique et anéantissent les états celtiques à l'O de leur pays. Ainsi donc le nombre énorme d'emplacements «celtiques» répartis sur toute l'étendue de la Dacie d'une manière presqu' égale et les puissants châteaux-forts en pierre sur les sommets des montagnes appartiennent aux indigènes. Quand nous examinerons ci-dessous en détail l'âge de la Tène en Dacie, nous constaterons que ces indigènes avaient même modifié, d'une manière très personnelle, l'aspect de la civilisation celtique de leur pays. Les Gètes empruntant à leurs voisins cette civilisation de caractère «occidental» avec tant d'entrain qu'il n'avaient même accordé nulle influence réelle à la civilisation hellénistique qui pénétrait en Dacie par le Pont et la vallée du Danube, n'avaient cependant pas trahi leur propre passé: l'âge de La Tène se greffe en Dacie sur une tradition très puissante de l'âge du bronze carpathique et parfois se souvient encore même des traditions néolithiques (p. 459—466).

Habitations. Villages. Châteaux-forts. Les maisons du second âge du fer carpatho-danubien sont construites comme à l'âge néolithique: parois en branchages (sur le Danube en roseaux) épaissies avec du torchis et ensuite polies et badigeonnées de blanc; la forme carrée; le toit en chaume ou en roseaux; les dimensions: 2×2 jusqu'à 4×4 m. Dans la montagne les maisons sont bâties en poutres sur des fondements en pierre et possèdent souvent deux chambres à vraies fenêtres, mais très petites. Le foyer est placé d'habitude dans un coin ou près d'une paroi, non au milieu de la chambre (p. 466 suiv.). Dans les châteaux forts des chefs daces les habitations sont bâties (p. e. à *Costeşti*) dans la technique même de la forteresse: en bas les fondements, sur le roc vif, consistant en quelques rangées de gros blocs régulièrement équarris, reliés entre eux par des crampons en bois; au-dessus (à partir de 1 à 2 m.) mur en grandes briques séchées au soleil, fixées avec de la terre glaise; l'épaisseur de mur est énorme, jusqu'à 3 m. 50 (pl. XXVII et XXVIII 1). De larges escaliers en pierre, d'un beau travail, conduisaient au «palais» (pl. XXVIII 2). Les angles des bâtiments sont décorés d'un simple profil linéaire vertical (pl. XXIX 1; cp. 2). L'excellente céramique celtique et les monnaies grecques et celtiques trouvées dans les décombres, datent avec précision l'emplacement. Dans d'autres châteaux-forts (p. e. *Grădiştea-Muncelului*) nous trouvons aussi des bâtiments construits dans la technique romaine (I s. apr. J.-Chr.). Nous attribuons le type plus ancien de palais au I-er, peut-être même au II-e s. av. J.-Chr., et le type récent à l'époque de la plus intense pénétration romaine, à partir de *Cotison* et *Dicomès*, jusqu'à *Décébale* (p. 466—470).

Comme les habitations, ainsi les *villages* de l'âge de La Tène conservent à beaucoup d'égards les anciennes traditions de placement et de construction de l'âge néolithique: petits, très serrés, sans rues, défendus par des remparts (à palissade) et des fossés très profonds, ils sont bâtis sur quelque haut promontoire au-dessus d'une profonde vallée (de rivière ou de lac), ou dans une île (en ce cas tout rempart était superflu). Les villages de la plaine aussi bien que les puissantes forteresses des montagnes sont munies de hauts remparts à palissade (à *Costeşti* les palis ont eu des diamètres qui allaient jusqu'à 30 cm.). Les remparts n'étaient *pas* calcinés. La surface d'un village ne dépasse pas, en général, 2 Ha. Les sépultures, toutes d'incinération sont *auprès des* habitations, ou même *au-dessous*. Leur inventaire est très pauvre. À peine une urne et quelques parures sans valeur. Les amphores grecques sont utilisées aussi en Valachie et Moldavie comme urnes funéraires. Nombreux dépôts de grains de toute sorte dans des trous pratiqués à même le sol (cp. p. 136: *siri*); l'on a trouvé dedans: du blé, du lin, du chauvre, du millet, des légumineuses. Les principales découvertes dans les fouilles d'emplacements sont les vases: indigènes, celtiques, grecs (ces derniers jusqu'à présent seulement en Moldavie et en Valachie); en dehors de la céramique,

on trouve naturellement des objets en fer, en verre, en pierre, en os, etc., plus rarement en bronze, en or, ou en d'autres matériaux (p. 470—472).

En ce qui regarde les *forteresses daces* des Carpathes, nous pouvons les caractériser par les éléments suivants: la position sur des hauteurs; l'étagement en terrasses, la multiple circonvallation, la palissade couronnant d'énormes remparts au devant des murailles, la combination, pour ses murs, de la pierre avec le bois dans la technique du *murus Gallicus* (mais d'un autre type que celui décrit par César, *b. G.*, VII 23), l'appareillage à crochet, l'emploi des tours de défense au devant du front des courtines (comme chez les Grecs). Tous ces éléments se retrouvent en Occident aussi, de préférence à la dernière période de l'âge de La Tène, quoique en ce qui concerne leurs origines, elles remontent au IV-e et même au V-e s. Nous les examinerons tour à tour (p. 473 suiv.). — Les châteaux forts sont bâtis sur les pics dominant immédiatement une vallée; l'emplacement est choisi de telle manière que le pic fortifié puisse se continuer vers les autres montagnes, ou vers le haut massif dont il fait partie, par une sorte d'isthme étroit, par où l'on ait la possibilité de se retirer de la forteresse trop menacée par les assaillants: *aequali dorso continuum usque ad proximum castellum* (Tac. *Ann.* IV 47): exemple classique à *Costeşti* (pl. XXX; cp. XLIII 2). La montagne n'est pas laissée avec sa forme conique, naturelle, mais elle est taillée en escalier, et transformée ainsi en une série de terrasses concentriques étagées l'une au-dessus de l'autre: sur la plus haute est placée l'acropole ou le «palais», sur la plus basse les tombeaux. Les différentes terrasses sont défendues par des remparts ou même des murailles et des tours vers le côté abrupt. D'habitude le grand *mur d'enceinte* se trouve sur l'une des plus larges terrasses inférieures: il est bâti du côté *intérieur* de la terrasse, tandis que le côté *extérieur* de la même terrasse est occupé par le grand *rempart à palissade*; entre les deux fortifications reste un large espace en forme de fossé (pl. XLIII 1). Les dimensions des forteresses daces[1]) varient beaucoup: depuis les petits châteaux à quelques centaines de mètres de superficie habitable jusqu'aux vastes fortifications de plusieurs hectares, à terrasses spacieuses, grandes murailles en pierre et circonvallations énormes *(Grădiştea-Muncelului* en Transylvanie; *Krivány* en Slovaquie). — En ce qui concerne le mur même, sa base est formée de grands blocs de pierre calcaire bien équarris, reliés entre eux par de longues poutres et par des crampons en bois (cp. fig. 323 suiv. et pl. XXXI suiv.); cette base s'élève parfois (d'après les nécessités de la pente) jusqu'à 3 m. de hauteur. Son épaisseur va jusqu'à 3 m. 50 Au-dessus de cette base le mur continuait en briques séchées au soleil, comme en Grèce archaïque, à Troie ou à Bogasköi

[1]) Le problème des premières origines ethnographiques des *Gipfelburgen* (Götze) en Europe reste encore à résoudre (cp. *Präh. Zeitschr.* V 1913, p. 460 suiv. et 558; VI 1914, p. 230 suiv.; XIII—XIV 1922, p. 19 suiv.).

(v. ci-dessus, p. 776). — Dans d'autres forteresses nous constatons l'emploi de l'appareil à crochet (pl. XXXIV 1), certainement assez archaïque pour notre époque. — On érigeait pour la défense des murailles des tours quadrangulaires, extérieures par rapport au front des courtines, un peu trop rares pour être vraiment utiles (fig. 324 et pl. XXXIII 1). Les «tours» tout en haut de l'acropole étaient les habitations des chefs. Des escaliers en pierre conduisaient aux palais (pl. XXVII suiv.). L'entrée dans la tour-palais était très large et fermée par de grandes portes en bois de chêne; les clous qui avaient relié les planches et les gonds et les ferrures par lesquelles la porte avait été suspendue, ont été trouvés sur place *(Costeşti)*. À l'intérieur les portes étaient bien closes pendant la nuit, ou en cas de danger, par de grandes poutres qui pouvaient être fixées, horizontalement, contre les battants dans le mur même de l'entrée (à *Grădiştea-Muncelului* nous avons encore sur place une des pierres avec la rainure respective). Il semble que les Daces avaient adopté pour les portes l'*arc en plein cintre*: *Grădişte*, pl. XXXV 2. D'ailleurs nous possédons à Grădişte aussi d'autres témoignages de l'adoption des modèles et de la technique gréco-romaine: des autels, des sculptures, des briques et des tuyaux en terre-cuite, etc. Les menus objets trouvés dans les forteresses daces de la montagne montrent qu'on y déployait une activité intense et productive: forgerons, bronziers et orfèvres (on a trouvé leurs enclumes) travaillaient pour le prince; des marchands grecs et celtes (monnaies d'Histria, de Mesambria ou des Éravisques), venus des pays lointains et des négociants daces allant jusqu'aux grands marchés étrangers apportaient des vases, des ustensiles et des parures de style grec ou celtique, pour les hommes, les femmes et les chevaux; d'énormes richesses (trésors de monnaies d'or trouvés dans le château-fort même de Grădiştea-Muncelului: des «kosons», — ou aux alentours: des «lysimaques», — et aussi beaucoup de monnaies d'argent, même romaines, mais seulement jusqu'au début des guerres de Trajan), étaient amassées dans ces forteresses. Nous ne savons pas encore, faute de fouilles suffisantes, à quelle époque précise l'on commença à bâtir de telles forteresses. Certains éléments, comme p. e. la construction circulaire de Muncelul, analogue aux cercles de pierres entourant les *tumuli* étrusques ou attiques, ou, encore, l'appareil à crochet de Muncelul, nous font penser au premier âge du fer; il est très possible que déjà à la première période du second âge du fer ces forteresses aient commencé à fleurir. *Ce qui est toutefois absolument sûr, c'est que les châteaux-forts daces sont à l'apogée de leur développement à peine dans la III-e période de La Tène*, c'est-à-dire à partir de l'an 100 av. J. Chr. Je suis même très enclin d'attribuer à l'époque glorieuse de Burebista la construction de beaucoup de ces forteresses: c'est à cette seule période que les Daces ont été suffisamment riches et puissants et ont eu à leur disposition assez de constructeurs grecs des villes du Pont, pour élever

les nombreux et formidables châteaux-forts des montagnes (p. 473—482).

Outils et ustensiles domestiques. Parmi les grands ateliers sidérurgiques des Carpathes et du Danube les mieux connus jusqu'à présent sont ceux de *Muncaci* au N de la Dacie, en plein territoire gète, et de *Szalacska* en Pannonie occidentale, pour le moment peu intéressants pour nous. D'après les nombreux objets en fer, armes et outils, trouvés en Transylvanie méridionale, il faut admettre que les ateliers existants autour des mines de fer de *Cudgir*, p. e. à Grădiştea-Muncelului, à Costeşti, etc., ont dû être aussi très actifs. On n'a pas toutefois fait assez de recherches sur place, pour qu'il nous soit possible d'identifier avec précision les ateliers que nous supposons avoir été très nombreux dans le SO de la Transylvanie, comme d'ailleurs aussi dans l'E et le N du pays. — *Haches.* Le type d'*Ornavasso* se retrouve encore à *Kőszeg* dans le voisinage de la Dacie (fig. 326). Son origine est d'ailleurs dans les Carpathes: à la dernière époque de notre âge du bronze l'on voit se multiplier un peu partout en Dacie le type fig. 270 suiv. (cp. p. 403 suiv.), dont la *cateia* daco-celtique dérive en ligne directe; la théorie de l'origine germanique de la *cateia* (Déchelette II 3, p. 1356 suiv.) doit être abandonnée (p. 484). La Colonne Trajane connaît des haches d'armes, genre *cateia*, sans le prolongement du mail sur le manche, mais plutôt avec le mail en marteau, donc des haches-marteaux (fig. 327). Naturellement la hache du vieux type, à douille verticale, comme à l'âge du bronze, continue à être en usage; l'on produit encore en masse des haches de ce type à *Muncaci*, à *Kőszeg* ou ailleurs (fig. 329 suiv.). Toujours de *Muncaci* nous possédons un type de hache-tranchet (fig. 330, no. 15) et un autre de hache-marteau (*ibid.*, no. 14). Enfin d'*Ocna-Sibiiului* nous connaissons un type très étrange de *cateia* (fig. 342). — *Couteaux.* De même que la hache, le couteau peut servir d'ustensile aussi bien que d'arme de chasse ou de combat. Dans les sépultures il se trouve toujours à côté des armes (cp. pour le vieux type de coutelas de l'archaeo-La Tène les exemples de *Szendrö*, fig. 322, et de *Silivaş*, pl. XXVI). Il semble que le type courant du bronze IV (fig. 328: *Cohalm*), à manche en métal avec trou de suspension, n'a pas été trop sympathique aux hommes du La Tène dace, vu que les types à soie et à languette, à manche en bois, en corne ou en os, et à lame plus ou moins variée, appartenant à quatre variétés principales (v. p. 487), sont de beaucoup les plus fréquents: fig. 330 suiv. Quant au type à manche métallique terminée soit en anneau de suspension (fig. 333: du Banat), soit en forme de bulbe ou de bouton, comme au début de l'âge de La Tène, nous en trouvons assez d'exemples, p. e. à Muncaci (fig. 332), à Balsa (fig. 334) ou à Cohalm (fig. 336). — À côté des couteaux il faut mentionner les *serpes*, presque identiques avec celles d'aujourd'hui et répandues partout en Europe à l'âge de La Tène. Le Musée Brukenthal de *Sibiiu* possède une riche collection de serpes daces des vallées de l'Olt et des Târnave (fig. 337). L'une de ces serpes conserve encore l'anneau par lequel le manche en bois

était bien fixé sur le fer de la soie. La Colonne Trajane connaît un type de serpe de guerre (fig. 341), apparenté aux formes de serpes de Sibiiu, mais à lame plus étroite. Au contraire le couteau-glaive de Grădiştea-Muncelului, conservé aussi au Brukenthal (fig. 336), est tout droit, à un seul tranchant, et adapté non seulement pour le coup de taille mais aussi pour le coup d'estoc. Comme forme et usage c'est aussi un outil connu partout en Europe (p. 482—490).

Ciseaux, tranchets, marteaux, tenailles et autres outils d'artisans. C'est toujours de *Muncaci* que nous possédons la plus riche collection géto-celtique d'outils d'artisans: charpentiers, forgerons, tonneliers, charrons, harnacheurs, selliers, etc. (fig. 330 suiv.). Ce qui manque, comme information technique, dans l'inventaire de Muncaci est fourni par celui encore plus varié de Szalacska. En effet dans toute l'Europe «celtique» tous ces instruments et outils se font d'après des modèles identiques. Les ateliers de Pannonie produisent des pièces très fines, p. e. même des instruments de chirurgie (fig. 338): pour les besoins de la médecine humaine ou vétérinaire. De *Costeşti* nous possédons une enclume d'orfèvre (à l'âge de la Tène, plutôt argentier) et une enclume de forgeron. Nous n'avons aucune lime et aucune scie bien conservées dans les collections de Dacie (p. 490—494).

Instruments agricoles et divers ustensiles domestiques. Les Thraces des Carpathes et surtout des riches plaines environnantes ont été depuis les temps les plus anciens des agriculteurs: on leur a même attribué l'invention de la faucille en bronze (p. 294 suiv.). Cependant nous ne connaissons pas de socs de charrue en bronze. Ce n'est qu'après l'arrivée des Celtes que nous voyons apparaître le *soc de charrue en fer:* l'on a trouvé des exemplaires caractéristiques, de diverses grandeurs, aussi bien en Transylvanie méridionale (fig. 339), que dans la Gétia septentrionale (Muncaci, fig. 329 et 340). Mais même à l'âge de La Tène le soc de fer n'est pas fréquent. Les paysans daces continuent à se servir de la charrue en bois dur. — La *faucille* La Tène est totalement différente de celle de l'âge du bronze: fig. 340, 332, 330 et 337; de même la *faux*, soit à languette, soit à douille, est nouvelle dans nos régions et d'un type spécifiquement celtique (fig. 337). Les *serpes* de vigneron sont aussi une innovation celtique: nous possédons de beaux exemplaires de Transylvanie (fig. 337). Entre ces trois instruments agricoles, la faucille, la faux et la serpe, a eu lieu un certain échange d'influences typologiques, qui ont produit, paraît-il, la serpe de guerre dace (fig. 341, d'après la Colonne Trajane). On a même essayé de définir d'après des exemplaires trouvés à Muncaci un type spécial de *faux de guerre* (p. 497). — Beaucoup de *pierres à affûter* dans les fouilles des emplacements La Tène de la Dacie. — Dans les régions des grands lacs et du Danube l'on trouve naturellement des *hameçons* et des *tridents* (p. 494—498). — Parmi les ustensiles domestiques et de cuisine il faut relever les *crémaillères* trouvées à *Muncaci* (fig 344) et à *Crăsani* et un

beau trident pour tirer la viande cuite du chaudron, à *Muncaci* (fig. 343). Nous ne possédons encore aucun chaudron La Tène, excepté peut-être à la station de *Costești*, où l'on annonce quelque chose de semblable, en bronze.— En ce qui concerne les *moulins à bras*, leur nombre dans les emplacements La Tène de la Dacie est assez grand: le matériel dont les moulins sont faits est ou bien la lave basaltique, ou le trachyte: nous reproduisons, fig. 345, trois *catilli*: de *Sighișoara*, de *Tinosul* et de *Mănăstirea* (p. 498—500).

Armes. La présence des Celtes dans le voisinage de la Dacie dès le V-e s. fait connaître aux Gètes tous les types d'armes celtiques du La Tène à commencer par le poignard à doubles antennes du V-e s., tel celui trouvé à *Szendrö* (fig. 322), long de c. 50 cm., descendant du type hallstattien tardif, p. e. de Kišicky. C'est toujours à l'époque des débuts celtiques qu'appartient aussi le glaive court à doubles antennes trouvé à Muncaci (fig. 346). Mais l'épée caractéristique pour le La Tène gétique aussi c'est celle de taille, non d'estoc, allant jusqu'à plus d'un mètre de longueur *(Gruia)*, mais généralement avec des dimensions modérées de 70—90 cm. Les nécropoles et les tombes celtiques d'*Apahida* (fig. 347), *Balsa, Gyoma, Kőszeg, Hodsâgh* (fig. 349), presque toutes de cavaliers celtes du La Tène II, ont fourni de nombreux exemplaires caractéristiques (v. leur description p. 502 suiv.). Un autre groupe intéressant est celui du centre et de l'O de la Dacie, appartenant au La Tène II et III: *Aiud, Craiva, Sibiiu* (fig. 336), *Severin, Gârla-Mică, Ostrovul-Șimian, Gruia* (pl. XXXVII 1 et 3) et *Gogoșița*. — Cependant les Daces semblent avoir eu dès le commencement du second âge du fer leur type propre d'épées. Ce type n'est pas confirmé par les auteurs et les monuments qu'à peine au I-er s. apr. J.-Chr. chez les Daces, les Bastarnes et les Roxolans: c'est un yatagan de la forme connue par l'art pergamène chez les Perses (tel Perse tombé l'épée près de lui au Musée de Naples); cet yatagan a chez les Daces des proportions assez modestes, étant au plus de la grandeur d'un sabre actuel d'officier, — tandis que chez les Bastarnes (monument d'Adamclissi) et les Roxolans c'est un de ces *gladii quos praelongos utraque manu regunt*, dont parle Tacite, *Hist.* I 79, et dont le tranchant est non seulement sur la partie intérieure de la courbure, comme chez les Daces, mais aussi, parfois, sur la partie convexe de la lame, comme pour les vrais yatagans. L'épée dace, souvent une simple faux ou serpe adaptée aux buts de guerre (cp. pour les épées daces encore les scènes de la Colonne Trajane représentant soit des luttes, soit le suicide de Décébale, et nos fig. 341, 350 et 342), est apparentée à l'épée grecque, illyrique et persane, mais elle représente un type bien différencié des deux premiers et beaucoup plus variable que le troisième. En tout cas, il faut tenir compte du fait que l'épée-faux, l'épée-faucille et l'épée-serpe ont pu très bien être chez les Daces des produits indigènes, de simple adaptation paysanne des instruments agricoles comme armes offensives (p. 500—509).

Tout autre est le cas des *lances* du La Tène gétique. Ici la différence typologique entre ce qui serait purement *celtique* et ce qui serait *gétique* est presque nulle. Tout au plus la décoration de quelques exemplaires à motifs gravés ou ajourés pourrait établir une diversité d'origine ethnographique. Mais le matériel trouvé jusqu'à présent n'est ni trop varié ni assez bien conservé, pour permettre de tels classements. Nous avons donc donné ci-dessus p. 509 suiv. une simple distribution topographique. En effet, même à *Muncaci*, grand atelier, l'anarchie typologique est complète: des *lances* et des *javelots* de toutes formes et grandeurs possibles, pêle-mêle, dans une sorte de *synthèse populaire* inconsciente, sortant d'un *seul* atelier (fig. 330 suiv. et 352); il n'y a que la famille capricieuse des lances échancrées et flamboyantes qui manque; v. la descr. ci-dessus, p. 510. Les grandes lances avaient aussi des talons en fer, à l'aide desquels elles pouvaient être fixées en terre: j'ai donné des exemples de *Muncaci* (fig. 329 et 340), *Guşteriţa* (fig. 339) et *Ichimeni* (en Moldavie septentrionale: pl. XXXVI 1). Les tombes de *Balsa* et de *Hodsâgh* dans la plaine de la Theiss contiennent de nombreuses lances du La Tène II à réminiscences du La Tène I et en société intéressante: à Balsa avec une pointe de flèche «scythique», à Hodsâgh avec de belles épées La Tène II assez bien conservées (fig. 334, 351, 349). D'autres exemples, d'*Apahida*, *Aţel*, etc., ci-dessus p. 512 suiv. et fig. 353 suiv. Nous accordons un moment d'attention à la collection de lances du Brukenthal (fig. 354 suiv.). Une pointe de javelot de *Măgărei* a la douille décorée par torsion et au-dessous par un noeud (comme les fibules contemporaines, fig. 389 suiv.): fig. 354; la pointe de lance de *Şeica-Mică* est longue de 65 cm., dont pourtant $^2/_3$ pour la soie (fig. 336); de *Gross-Propstdorf* nous possédons un javelot sans ailerons, à douille (fig. 355): d'autres exemples à *Muncaci* au N de la Dacie (fig. 332, 8) et à *Bihać* dans le SO illyrien (cp. p. 513). Enfin parmi les lances de *Gruia* sur le Danube serbo-valaque, du La Tène ancien (pl. XXV 2), il y en a une en bronze, battue, non fondue.

L'influence des nomades iraniens a relevé pendant le La Tène la valeur des *flèches*, si peu appréciées à l'âge du bronze. Les Gètes de la plaine moldo-valaque et du Danube inférieur deviennent déjà au V-e s. de bons archers à cheval. Il y a trois types de pointes de flèches La Tène (en fer): fig. 337 et 356, et pl. XXXVI 1. — Sur les *haches de guerre* j'ai insisté à l'occasion de la description des haches-outils (cp. p. 483 suiv. et fig. 326 suiv. et 329 suiv.) définissant la *cateia* gétique et l'origine des haches analogues mérovingiennes (509—516: v. p. 779).

Nous distinguons comme *armes défensives:* chez nos Celtes des *boucliers* et des *casques*; chez les Gètes des *boucliers* seulement. Chaque sépulture celtique fournit, à côté des épées et des lances, au moins les restes métalliques d'un bouclier: l'*umbo* extérieur et la *poignée* intérieure; le reste, en bois ou en cuir, a péri. J'ai donné des exemples de *Balsa*, *Apahida*, *Hodsâgh* et *Muncaci* (fig.

349, 353, 347, 334 et 357). À la dernière période La Tène l'*umbo* est circulaire, le bouclier ellipsoïdal. Les boucliers daces de la Colonne Trajane (fig. 358) sont identiques avec les boucliers contemporains celtiques ou romains. Nous doutons fort que le bouclier ait eu la même forme aux périodes plus anciennes du La Tène: il est probable qu'à cette époque-là, en continuation avec la tradition de l'âge du bronze et du premier âge du fer, le bouclier avait soit une forme ronde, soit la forme ovale échancrée sur les deux côtés de la longueur (cp. p. 314 et les dessins de la ceinture, fig. 206). — Les Daces du La Tène tardif ne portaient pas des casques; c'est du moins de cette manière que la Colonne Trajane et le Monument d'Adamclissi nous les présentent. Les Celtes de l'archaeo-La Tène carpatho-danubien semblent au contraire avoir porté couramment le casque de type italique, soit d'origine méridionale, soit de fabrication celtique (fig. 321 et pl. XXVI). — Nous n'avons aucune information sur l'usage des *cnémides* chez les Gètes de l'âge de La Tène (p. 516—519).

Enseignes et trompettes. Les Daces portaient en guerre comme enseigne militaire le dragon: *draco* (fig. 359 et pl. XVII 1—2). L'on a relevé que les Parthes et les Scytho-Sarmates ont eu la même enseigne et l'on a attribué l'introduction du dragon-enseigne dans les armées romaines du Bas-Empire (pour les cohortes) à une éventuelle influence parthique ou sarmatique. Cependant la question n'est pas si simple et si claire. Aucune découverte archéologique ne confirme l'existence du dragon comme enseigne scythique, de sorte que l'affirmation respective d'Arrien paraît être une simple confusion. D'autre part le dragon dace, avec sa gueule de loup férocement ouverte, se rattache du point de vue stylistique, plutôt aux monstres cimméro-gétiques de Mikhalkovo et Dalj (cp. ci-dessus, p. 758). Enfin les origines typologiques du dragon-enseigne se retrouvent en Mésopotamie, où nous découvrons p. e. sur une stèle de Nebukadnezar I (1120 av. J.-Chr.) parmi d'autres symboles aussi le dragon à la tête de bête féroce et au corps de serpent. La tête du dragon dace, stylisée de manière offensive (bête qui menace), par suite comme à l'âge hallstattien dans les Carpathes et le Caucase, est évidemment un φυλακτήριον *préscythique*. Son corps énorme n'a rien de commun avec le serpent katachthonien, mais il exprime le concept du démon *qui vole par le ciel orageux.* Les «cavaliers danubiens» (les Açvins-Dioscures), nommés aussi «cavaliers thraces» ou «cabires» sont représentés dans nos régions *avec une enseigne dace en mains.* Mais ces dieux sont de nature *céleste:* ils maîtrisent l'orage, dont ils se sont fait un symbole zoomorphe. D'ailleurs l'étendard lui-même était construit de façon à rendre des sons semblables aux sifflements de la tempête: *(dracones) hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum.* Le culte des «cavaliers danubiens» se répand sur toute la frontière septentrionale de l'Empire et l'Illyrique en est complètement pénétré. Or c'est dans cette région

qu'à partir du III-e s. s'établit le centre réel de la puissance romaine; l'introduction officielle du *draco* comme enseigne de l'armée impériale s'explique ainsi de la manière la plus naturelle. — En ce qui concerne le *vexillum* (fig. 350), carré, en étoffe, à symboles brodés ou peints, d'ailleurs comme chez les Iraniens de l'Orient, il est connu chez les Daces aussi. La Colonne Trajane le reproduit soit sur les murs des forteresses daces, soit *parmi les trophées*. Cependant nous devons relever que les Daces vont à l'attaque avec le *draco* seul, que le *vexillum* est à vrai dire un étendard romain, qu'enfin le *vexillum* est planté sur les murs des châteaux-forts daces parmi les pals à têtes de Romains tués et décapités, donc, à ce qu'il paraît, plutôt comme trophée, tandis que le *draco* s'agite à l'intérieur de la forteresse près du palais du prince dace ou au dessus. — Les *trompettes* daces telles qu'elles sont représentées sur la Colonne Trajane (fig. 359) sont complètement identiques avec le *carnyx* celtique, tel qu'on le voit sur les monuments gallo-romains. Il faut donc présumer que les Daces importaient de l'O leurs trompettes. Il convient cependant de relever que le pavillon de la trompette était formé par la gueule largement ouverte d'un animal fantastique à crête hérissée, les oreilles aux aguets, exactement dans le style des animaux géto-cimmériens (p. 519—523).

Les *chars de guerre* ont existé chez les Gètes à l'âge du bronze. Du second âge du fer nous ne connaissons en Dacie que des chars de guerre *celtiques*, à *Prejmer*, ou à *Balsa* (fig. 360). Toutefois même chez les Celtes les chars de guerre ne sont plus en usage dès le début de la II-e période de La Tène. Il est possible que les roues de tels chars trouvées dans les tombes du La Tène II n'aient plus correspondu à aucune réalité pratique, mais qu'elles aient seulement représenté un ancien rite funéraire. En tout cas il faut noter qu'on a trouvé à *Aiud* un couteau toujours du La Tène II, qu'on a interprété comme une *faux de char de guerre* celtique (fig. 361). — En fait de *pièces de harnais* nous possédons des *mors* caractéristiques de *Köszeg* (fig. 363), d'un système assez rare; le modèle commun est celui de *Hodsàgh* (fig. 349). Au Brukenthal nous possédons des mors de type Köszeg. — Des *éperons* La Tène bien conservés, à *Muncaci* et à *Braşov* (fig. 364). — Les appliques scythiques d'argent, pour la décoration des harnais, trouvées à *Craiova* (fig. 252 suiv.), n'ont naturellement rien à faire avec la civilisation daco-celtique (p. 523—527).

Ustensiles de toilette. Les *rasoirs* ont maintenant la forme de petits couteaux à lame large et fine et à tranchant convexe: à *Muncaci*, à *Hodsàgh* (fig. 349), à *Verşeţ* (même à double lame: fig. 333). En *Dacie* les rasoirs sont peu fréquents, non seulement parce qu'ils étaient trop délicats et que la rouille les a détruits, mais aussi par suite de la coutume dace à l'âge de La Tène de porter la barbe. — En ce qui concerne les *ciseaux*, nous les trouvons couramment dans les tombes et les stations La Tène de la Dacie, et, de forme presque identique, ensuite à l'époque romaine (fig. 330, 349, 353). — Des *peignes*

en os, d'un type très intéressant et nouveau, ont été trouvés à *Mediaş* et à *Ocna-Sibiiului* (fig. 365): le peigne de Mediaş est décoré de la figure d'un animal gravé en style «géto-cimmérien»: Mikhalkovo-Paşachioi. — Des fragments de *miroirs* en métal blanc, probablement de provenance italique ont été trouvés à *Tinosul* sur la Prahova (p. 527—530).

Vêtements et parures. Les notes originales de la civilisation gétique de l'âge de La Tène, documentées par l'art de bâtir les forteresses ou de fabriquer les armes, sont accrues d'une manière considérable par l'art des parures daces en argent. — La manière dace de se vêtir (les hommes, d'une blouse-chemise par dessus les pantalons, les femmes d'une jupe par dessus la longue chemise) obligeait à l'emploi de la *ceinture*. Nous possédons de *Cioara*, dans l'Alba-de-Jos, un fragment de plaque d'argent, qui avait recouvert une large ceinture d'ancien type hallstattien (157 mm. de hauteur), de la III-e période la Tène (fig. 366). Mais en général les hommes portent pendant le second âge du fer des ceintures de cuir fermées à agrafes en métal (cp. les figures des Daces sur le monument d'Adamclissi), et les femmes des chaînes-ceintures en métal, très souvent en argent, dont une partie, libre, tombait, avec d'autres pendantifs, d'une manière élégante sur les hanches. Les épées aussi sont maintenant suspendues au flanc à l'aide de chaînes assez compliquées (fig. 348, 338 et 346). — Les chaînes ornementales en bronze, en argent, en or, portées par les femmes, sont de deux sortes: des chaînettes *de poitrine* reliant comme un large collier les deux fibules fixées aux épaules (pour retenir le manteau, ou même tout simplement en guise d'ornement): v. fig. 368, de *Gyoma*, — ou *de ceinture:* v. fig. 367, de *Jucul-de-Sus*. Pour d'autres exemples, cp. fig. 369 *(Cerbel)* et 372 *(Remetea)*, et p. 535 suiv.: *Cioara, Someşul-Cald, Gura-Văii, Olpret, Măgura, Poszág, Seneruş, Oradea-Mare*. Ces chaînes daces sont ornées de curieux pendantifs en forme de clous droits (fig. 370 de *Someşul-Cald*), ou tordus (fig. 371 d'*Oradea-Mare*), ou encore, en forme de minuscules poignards *(ibid.)*. — Mais la parure caractéristique pour les Celtes porteurs de *torques* est, justement, le collier, à partir du III-e s., chez nous d'habitude en argent, mais très souvent aussi en or. Très commun est le collier fait d'une seule barre d'argent, tordue (comme à l'âge du bronze ou au premier âge du fer) et aux deux bouts préparés soit en crochets, soit en anneaux, soit en protomés zoomorphes, libres (v. p. toutes les variétés fig. 373 et cp. fig. 371), comme au premier âge du fer à *Sângeorgiu-Trăscău* (fig. 262) ou à *Nagy-Gáj* (fig. 238). — Mais le type de collier caractéristique pour la III-e période La Tène est celui aux bouts stylisés en têtes de serpents ou d'autres bêtes «cimméro-géto-scythiques»: à *Marca*, à *Olpret*, à *Dârloş* ou encore à *Sângeorgiu-Trăscău*. — Cependant la parure la plus fréquente au La Tène dace est le *bracelet*. Comme au bronze IV (=hallstatt I), ainsi au La Tène II et III les Gètes manifestent tout spécialement leur originalité d'esprit décoratif dans ce genre d'objets. Nous distinguerons donc en Dacie

à côté des types de bracelets communs avec l'O, les types spécifiquement gétiques. Énumérons d'abord les types généraux La Tène II: 1° à tige dentelée, fig. 346, 9; 2° à tige unispirale aux extrémités gravées (aussi au La Tène III), fig. 373; 3° la tige décorée du motif de l'S en relief, comme à *Gyoma*, fig. 374; 4° les bracelets à oves, très populaires dans le NO de la Dacie, où les Celtes étaient présents même au point de vue ethnographique: fig. 375 de *Dioság*, 376 de *Sântioana*, 367 de *Jucul-de-Sus*, 377 d'*Apahida*, 368 de *Gyoma*. Nous distinguons ensuite comme types généraux du La Tène III: 5° tige filiforme aux extrémités attachées l'une à l'autre par des spirales terminales: fig. 378 de *Cerbel*, fig. 372 de *Remetea*; 6° tige à plusieurs fils tordus en corde: fig. 379 de *Cerbel*; 7° tige plate ornée de cercles gravés et de lignes pointillées: fig. 380 et 381, de *Cerbel*. Nous avons enfin les formes gétiques, uni- ou pluri-spirales, aux extrémités terminées par des têtes de serpent. Cette variété de bracelets connue en Italie aussi *(Ornavasso, Montefortino)* comme en Grèce, en Illyrie, en Thrace, en Espagne, etc., et, ce qui est très important, en Scythie aussi, et ayant même en Dacie pour précurseur le type des anneaux-spirales «scythiques» à tête de serpent, se présente dans la région des Carpathes transylvains — à la III-e période de La Tène — dans une stylisation tout-à-fait particulière et *formant* — par l'une de ses espèces — un *type nouveau*. Nous ne possédons en *or* qu'une seule paire de bracelets à tête de serpent, de *Totești* (fig. 382), de type unispiral et de style plutôt méridional, gréco-italique, — et, à ce qu'il paraît, un bracelet à protomé de taureau (tels les bracelets gréco-scythes). Il n'y a de même rien de particulièrement «gétique» dans les bracelets ouverts ou unispiraux d'argent avec une vague indication gravée de protomes d'animaux aux deux extrémités (fig. 373, Transylvanie; fig. 372, Banat). Au contraire *les spirales de bras ou de jambes*, caractéristiques pour les trésors d'*argent* daces, *constituent un type particulier*. Le fil plusieurs fois enroulé en spirale est d'une tradition ancienne de l'âge du bronze, mais les extrémités aplaties et ornées par estampage à chaines de palmettes en creux, comme les coupes déliennes (cp. ces coupes p. 207 suiv. et fig. 162 suiv., de *Crăsani*), est tout ce qui pourrait s'imaginer de plus «moderne» (même si nous admettons quelque parenté d'esprit décoratif avec les orfèvres qui travaillaient au VI-e s. en style assyro-scythique pour les seigneurs de *Melgunov*: Minns, p. 171). En ce qui concerne la tête de serpent, elle appartient, à vrai dire, à une espèce zoologique assez vague: il s'agit d'un *museau* quelconque. Ces spirales sont travaillées d'une manière très *rustique*: massives (celle de *Senereș*, au Brukenthal, pèse 401 gr.), très larges (diam. ext. jusqu'à 125 mm.), d'une prodigalité barbare du matériel (la tige, cylindrique, déroulée, a une longueur de deux mètres et un diamètre de 4 mm.), elles ont l'apparence d'avoir été toutes fondues en même temps, dans le même moule; il suffit de comparer pour l'identité du type les fig. 371, 373, 383—385 entre elles: c'est une et la même forme à *Senereș*, *Hetur*, *Vaidei*, *Dârloș*, *Oradea-Mare*, etc. (cp. p.

549). L'aire de diffusion de ces parures est assez étendue: à côté des localités déjà citées, et de *Verteş* dans le Bihor ou de *Cerbel* dans le Huniedoara, nous connaissons des bracelets «daces» même à *Tata* en Pannonie. — Ce qui doit être en tout cas évité, quand on fait la statistique de ces parures, c'est, du point de vue stylistique et historique, la confusion avec les bracelets analogues du moyen-âge, d'influence iranienne «nouvelle», sarmatique, toujours à têtes d'animaux comme du temps géto-scythe, mais d'un modelé différent: comparer p. e. les bracelets des cimetières «anciens hongrois» de *Piliny* ou *Lipta-Gerge* dans le Nógrád, des années 1000—1038 (p. 550).

Fibules. La Dacie n'accuse pas au second âge du fer la même richesse et la même variété de fibules qu'au bronze IV, et l'époque scythique de la Dacie n'a pas été favorable à cette parure. Les fibules en fer, en bronze et *surtout en argent* du La Tène dace appartiennent à une série de types assez récente (surtout au La Tène III). Nous ne possédons de la première période La Tène que peu d'exemples: *Sedriaş, Mediaş* et *Tinosul* (fig. 388); de la II-e il y a seulement la série purement celtique des tombes de *Balsa* (fig. 386), *Apahida* (fig. 387) et *Gyoma* (fig. 368). Voici maintenant les types fournis par les trésors d'argent daces: 1° la fibule au pied retroussé et plein de noeuds, comme à *Poszág* ou *Măgura* (fig. 389), déjà depuis le La Tène II, mais à dérivations plus nombreuses au La Tène III; 2° la fibule aux noeuds décoratifs placés sur l'arc même, et non sur le pied, comme au type I, dont elle dérive (fig. 372, de *Remetea*); variété intéressante à *Tinosul* (fig. 390); 3° la fibule «à boucliers», probablement de réminiscence hallstattienne, comme à *Cerbel* (fig. 391), à *Remetea* (fig. 372, 4), ou à *Şaeş* (pl. XXXVII 2); 4° la fibule «à boucliers» avec masque humain (réminiscence du La Tène I), comme fig. 393; 5° la fibule en forme d'ancre, qui n'est pas exclusivement romaine, mais se retrouve aussi, aux derniers temps de l'âge de La Tène, p. e. à *Aţel* (pl. XXXVII 2) ou à *Sighişoara*; 6° fibule à l'arc de la même pièce que le pied, comme à *Remetea* (fig. 372, 1 et 3); 7° fibule à fil unique également mince dans toutes ses parties, comme à *Tinosul* (fig. 392); 8° fibule de Nauheim: à *Tinosul* (fig. 388) ou à *Remetea* (fig. 372), que l'on peut dater chez nous ainsi qu' en Allemagne, de l'époque d'Auguste; 9° fibule à disque, connue en général à une époque beaucoup plus récente, mais à *Tinosul* (fig. 388) sûrement d'âge encore préromain; au contraire à *Bregetio* (fig. 394) cette fibule paraît dans un milieu plus récent. — Pour la plupart les fibules de la Dacie au second âge du fer accusent des formes communes à tout le La Tène européen, tandis que les *pendantifs* «à clous» et «à poignards» comme ceux de *Mediaş, Someşul-Cald* ou *Oradea-Mare* (fig. 370 suiv.) rattachés à de larges anneaux qui formaient le noeud central des chaînes ornementales de poitrine ou des ceintures des femmes du La Tène dace, sont en effet spécifiquement carpathiques. — En ce qui concerne les *anneaux*, nous ne connaissons pas encore en Dacie le type à chaton (excepté peut- être à la station de *Poiana;*

inédit), mais seulement les formes analogues aux bracelets: simples (fig. 388, *Tinosul*) ou plurispirales (fig. 372, Remetea, en argent). — Les *colliers* à toute sorte de perles (os, terre-cuite, métaux précieux, ambre, verre, etc.) sont aussi fréquents à l'âge de La Tène qu'auparavant. Nous en connaissons des perles d'or de *Crăsani* (fig. 176) et d'autres de verre coloré, d'une très belle pâte verte opaque, de *Tinosul* (fig. 388). Les marchés d'où la Dacie s'approvisionnait d'objets en verre n'étaient pas les mêmes que pour l'Occident. C'est pourquoi les déterminations typologiques et chronologiques de l'O ne peuvent être admises telles quelles chez nous. — Nous ne pouvons donner aucune réponse à la question si l'*ambre* (existant chez nous aussi dans les districts de Gorj et de Buzeu) a été exploité ou au moins acheté dans le commerce et employé pendant notre second âge du fer. En effet nous ne le rencontrons nulle part, ni dans les tombes ni dans les emplacements. L'explication que le rite de l'incinération pour les sépultures, et les incendies des stations pendant les guerres, éclairciraient l'absence de ce matériel si facilement inflammable, ne suffit pas. Des circonstances analogues n'ont pas empêché la conservation de l'ambre sur les côtes de l'Adriatique. Il est donc beaucoup plus probable que l'ambre était réellement peu usité chez nous. — Encore plus frappante est l'absence de l'*or* du La Tène dace. À peine par ci par là quelque parure en or (comme à *Totești*: les bracelets massifs à têtes de serpent, mais de style trop naturaliste pour être originaires de la Dacie: fig. 382); autrement c'est partout l'argent qui sert à la fabrication des parures daces (cp. la longue liste de trouvailles donnée p. 559). Et tandis que la Hongrie propre ou la Bohème utilisent encore l'or à pleines mains et p. e. à *Herczeg-Marok* dans le Baranya l'on a trouvé des parures du style celtique de l'Europe centrale et occidentale, la Dacie fait corps avec la région illyrienne et des Alpes orientales en ce qui concerne l'usage presque exclusif de l'argent. Nous constatons d'autre part un phénomène analogue en Italie septentrionale, toujours à la III-e période de La Tène. Bien plus encore: les formes des haches d'armes ou des bracelets de *Giubiasco* ou d'*Ornavasso* sont identiques avec celles de la Dacie et nous avons déjà montré que ce n'est pas la Dacie qui les a reçues d'Italie, mais que très probablement le contraire a eu lieu. En effet l'on peut retrouver dans tous les produits daces du La Tène — Reinecke aussi s'est emparé de ce fait—un conservatisme carpathique allant par sa typologie jusqu'au »bel âge du bronze«. La naissance de l'*art de l'argent* chez les Daces pendant le second âge du fer ne pourrait s'expliquer par le seul afflux de ce métal à partir du IV-e s., lorsqu'il commence à arriver — monnayé — avec les Grecs, en Dacie, en très grandes quantités. Il faut penser aussi aux circonstances ethnographiques et artistiques tout-à-fait spéciales pour le La Tène dace, qui ont puissamment contribué à cette floraison particulière de la civilisation gétique. En effet si nous prenons en considération le fait, qu'à

côté de la puissante influence celtique qui changeait si profondément l'aspect de la civilisation dans les Carpathes, l'influence gréco-iranienne ne cessait pas d'être elle-même très active, nous comprendrons que l'évolution des idées artistiques du bronze IV et du hallstatt II a dû prendre en Dacie un cours très différent de celui qu'elle prenait dans l'O celtique ou dans l'E scytho-sarmatique (p. 550—561).

La céramique. Le problème de la céramique La Tène en Dacie est assez compliqué au point de vue de l'histoire de la civilisation; cette céramique fournit des indications *chronologiques*, mais ne détermine pas par elle-même son aire de dispersion *ethnographique*; elle est une *marchandise* qui circule, *comme la céramique grecque*, chez les nations les plus diverses. Elle n'apparaît pas chez nous avant le III-e s. parce que les Gètes ne prennent pas de contact plus intime avec les Celtes avant 300. Mais après ça les Daces aussi fabriquent des vases «celtiques». En tout cas la quantité de vases «celtiques» de la Dacie est énorme: tout le pays est — au moins à ce point de vue — complètement celtisé. Cependant nul emplacement La Tène de la Dacie n'ignore la céramique indigène, primitive, mal cuite, de formes quasi-néolithiques. J'en ai donné un exemple détaillé et raisonné ci-dessus, chap. IV, par les fouilles de *Crăsani*. Mais le cas est général. Et entre la mode locale et l'autre il y a tout un échange de formes et de procédés: des types *nouveaux*, exécutés en matériel primitif, et des types très *archaïques* travaillés au *tour*. C'est clair. Les paysans gètes conservent avec ténacité l'ancienne tradition; les négociants, les riches, les nobles adoptent les modèles étrangers en important des produits authentiques grecs ou celtiques, ou provoquant l'*imitation* de cette marchandise en Dacie même. Mais la prospérité incomparable de la nation gète au I-er s. av. J.-Chr — c'est l'époque de Burebista — donne la possibilité à tout le monde d'acheter les produits plus soignés des grandes fabriques celtiques de vases travaillant pour l'exportation. *A priori*, l'immense majorité des vases La Tène de la Dacie doit donc appartenir à la III-e période de cet âge. Les recherches sur le terrain confirment brillament cette hypothèse historique. C'est d'ailleurs, en Dacie aussi, un phénomène général d'histoire de la civilisation que ce parallélisme entre la prospérité économique et la floraison artistique: d'abord pendant l'*énéolithique* (population agricole très nombreuse et en même temps céramique peinte du style B, répandue par le commerce un peu partout), ensuite pendant le bronze III et IV (l'époque classique des trésors d'or et du commerce avec l'Italie: céramique très belle de types régionaux imitant en une pâte excellente les décorations gravées des objets en métal).

L'influence celtique la plus efficace en Dacie vient du NO, des Carpathes slovaques et de la Theiss supérieure, où les Celtes étaient arrivés déjà au V-e s. av. J.-Chr. En Transylvanie comme en Moldavie les Celtes sont venus du NO. *Les formes céramiques créées par eux en relation avec l'O bohème et*

bavarois ont ensuite circulé dans tout le territoire gétique du plateau transylvain et de la plaine moldo-valaque. Même à *Crăsani* sur la Ialomiţa certains types celtiques montrent des relations avec la Bavière des périodes I et II de l'âge de La Tène. Certainement, les rapports avec le SO illyro-celtique ne manquent pas. Mais ils sont moins importants. Les archéologues qui ont fait des travaux de détail sur le terrain, à *Apahida* (Kovács) ou à *Balşa* (Roska) ont justement relevé la direction NO d'où venait vers la Dacie l'influence celtique. Mais ils étudiaient le NO même de la Dacie, où l'influence dont nous parlons étaient tout-à-fait logique, vu les *Cotins*, les *Anartes* et les *Teurisques* qui habitaient les régions voisines, en Slovaquie et en Galicie orientale. Il est plus curieux de constater que nous devons attribuer la même origine lointaine, du NO, à l'influence celtique exercée sur la plaine valaque ou sur la Moldavie. — Examinons maintenant les principaux types de vases La Tène de la Dacie.

Urnes. Nous connaissons en Occident (de Bohème jusqu'en Grande-Bretagne) un type d'urne très probablement dérivé des situles en bronze, analogues: cp. p. e. fig. 395 et 200. Nous le retrouvons en Dacie aussi, à *Sighişoara* (fig. 395), c'est-à-dire en Transylvanie méridionale, ce qui veut dire que nous le retrouverons couramment dans les régions daces plus proches encore du NO celtique. De cette urne dérive en ligne directe le type barbare commun dans les Carpathes et sur le Danube moyen pendant les II-e—VII-e s. apr. J.-Chr., tel qu'il apparaît dans les stations de *Sântana-de-Mureş* et de *Bandul-de-Câmpie* (fig. 398 suiv.; v. encore ci-dessous). Une autre forme plus ou moins rapprochée de celle-ci, mais très rare, a été trouvée à *Tinosul* et appartient au La Tène III récent (fig. 400). La forme d'urne classique pour la Dacie du NO (la région «celtique» du pays) est celle bitronconique de *Balşa* et d'*Apahida* dans ses nombreuses variations depuis le profil quasi-villanovien (fig. 402, 1) jusqu'à celui presque sphérique (cp. fig. 401—406): c'est-à-dire exactement comme à *Scarbantia* (fig. 407 et 462) sur le Danube supérieur. Cette forme d'urne se retrouve en Dacie jusqu'à l'époque des invasions barbares, p. e. à *Bandul-de-Câmpie* (V-e—VII-e s.): fig. 405 et p. 569 suiv. *Y-a-t-il une continuité parfaite, sur le sol de la Dacie même, depuis le La Tène II jusqu'au VII-e s.?* Ou, peut-être, il ne s'agit que d' un retour fortuit aux mêmes formes, sur la base commune celtique qui a été féconde aussi dans les pays d'origine des barbares! Dans la première hypothèse nous aurions un argument de plus pour la théorie de la parfaite continuité daco-romaine au N du Danube. — Un troisième type d'urne, cette fois, «illyrien», en forme de cloche, apparaît, p. e. à *Gruia*. À l'âge du bronze ces urnes étaient communes dans les Carpathes comme au S du Danube (p. 422 et fig. 286). Mais chez nous elles ont été ensuite remplacées, p. e. par le type bitronconique, tandis qu'en Illyrie (cp. *Donja Dolina*) elles se sont conservées jusqu'à l'âge de La Tène. Il paraît toutefois que certaines formes analogues

p. e. de *Crăsani* (p. 184 suiv.) dérivent en droite ligne des types de l'âge du bronze (cp. la station de *Lechința-de-Mureș*). — Nous possédons enfin de Timișoara, comme petit *ex voto* une urne en terre cuite imitant les *cistes à cordons* en bronze (fig. 408) et une grande amphore employée comme urne (fig. 409). — En ce qui concerne l'ornementation des urnes gétiques du La Tène, qu'elles soient du type «Sighișoara» (fig. 395) ou du type «Apahida» (fig. 402), elle est très simple (fig. 395—411): des lignes ondulées ou en zigzag, peintes au graphite ou en blanc, ou gravées, ev. «peignées» avant la cuisson; les décorations par zones ou lignes verticales ou horizontales, droites ou obliques, gravées ou peintes sont fréquemment employées; des bandes de cercles concentriques ou tout simplement des rainures horizontales obtenues au tour en même temps que les profils du vase peuvent les compléter. En général la pâte est grise, très bien lavée et cuite, plus rarement brune-roussâtre. — La céramique peinte est très rare; nous n'en connaissons qu'à Sighișoara, probablement importée de l'O celtique.

Coupes. Toute sépulture La Tène doit contenir, traditionnellement (comme à l'âge du bronze ou au premier âge du fer, chez nous: p. 422 et 424) la triade: *urne*, *coupe*, *assiette* (ou *bol*): cp. fig. 404 et 406 ou 407. La forme des coupes varie entre le type élégant, hémisphérique de *Crăsani* (fig. 123 suiv. ou 126), ou de *Sighișoara* (fig. 413), descendant direct des coupes italiques en bronze de *Fizeșul-Gherlii* (fig. 203), — et l'«assiette» «scythique» à proéminences «thraces» (fig. 266 et 305), naturellement très ennoblie par le tour, comme p. e. à *Jucul-de-Sus* (fig. 367), à *Apahida* (fig. 412) ou à *Balșa* (fig. 406). Il est évident que la coupe La Tène de la Dacie n'est souvent qu'un λέβης en miniature, ce qui fait que cette variété de vases présente toutes les dimensions possibles et des profils très variés (fig. 420, 450, 449, 440, 397 fragm. 2 en bas à g., 414 dr., 415).

Bols et tasses. Nous mettons ensemble ces deux types à cause du rôle identique qu'ils remplissaient dans l'inventaire des sépultures La Tène. D'ailleurs, si nous exceptons *Apahida*, station de type exclusivement *celtique*, où les bols sont très nombreux (fig. 404 et 416), toutes les autres localités connaissent la tasse, et point le bol, c'est-à-dire restent fidèles à l'ancienne tradition depuis l'âge du bronze (fig. 287 suiv.). La tasse de type local est tronconique (fig. 59 suiv. de *Crăsani*, — fig. 415 de *Tinosul*, — pl. XXI de *Poiana*). De *Sighișoara* (fig. 418), *Poiana* (pl. XXI) et *Tinosul* nous possédons aussi des tasses d'un type angulaire, étranger. — Les formes des *tasses*, *cruches* et *pots* à une seule anse, trouvées dans les *emplacements* La Tène sont très variées: ce sont en effet les vases les plus fréquents puisqu'ils servent aussi bien à la conservation qu'au maniement des liquides pour tous les besoins du ménage et de l'alimentation. Nous distinguons trois types: 1° archaïsant, bitronconique, comme à *Zimnicea* (fig. 419); 2° trapu et pansu, comme à *Crăsani* (fig. 77—81), à *Roaua*, *Brateș*, *Chileni*, *Sf. Gheorghe*, *Cernat*,

Râșnov et *Tinosul* (fig. 421, 423, 425, 434, 436, 437, 429, 433); haut et élégant, méridional, comme à *Poiana* (pl. XXI), à *Târgul-Secuesc*, *Dalnic*, *Timișoara*, *Zimnicea*, *Sf. Gheorghe* et *Tinosul* (fig. 422, 424, 409, 426, 435, 421, 427 suiv.). D'un type différent sont les vases à goulot très étroit, ce qui en fait des flacons à anse, très apparentés aux flacons de Bavière, sans anse, du début de l'âge de La Tène, trouvés à *Târgul-Secuesc* et à *Sighișoara* (fig. 439 et 438). — À la même famille appartiennent les tasses-passoires, comme à *Crăsani* (p. 210) ou *Sighișoara* (fig. 441).

Vases largements ouverts, types «soupière», «bassin», «assiette», «fruitier», *avec ou sans pied*. Nous connaissons en Dacie deux séries de formes: 1° à lèvre droite et «étroite», simplement profilée, comme en Bavière: des bassins et des «coupes à pied surélevé», à *Poiana* (pl. XXI suiv.), à *Tinosul*, *Zimnicea*, *Chepeț*, *Sânzieni*, *Poiana-Selei* (Sarmizegetusa), *Aiud* ou *Sighișoara* (fig. 415, 440, 442, 444, 446, 449, 397, 450, 452, 455); 2° à lèvre largement aplatie, d'une grande variété de profils, accusant parfois des exagérations que les modèles occidentaux de ce type (les vases métalliques hallstattiens) n'avaient jamais formulées, soit pour les bassins et soupières, soit pour les coupes à haut pied (ou pour les vases-supports, parfois de formes identiques avec les formes italiques de l'âge du fer), à *Crăsani* (fig. 87—122: avec des éléments d'*inspiration locale*, allant jusqu'à l'énéolithique), à *Zimnicea*, *Tinosul*, *Sighișoara*, *Olteni*, *Cernat*, *Comălău*, *Dalnic*, *Sânzieni* ou *Aiud* (fig. 414, 444, 415, 443, 445, 450, 455, 443, 451, 453, 454, 448, 446, 397). Du type de soupière largement tronconique, existant déjà au néolithique et conservé chez les paysans jusqu'au second âge du fer, p. e. à *Crăsani* (p. 199 et fig. 88) ou à *Timișoara* (fig. 457), s'était développée une forme à pied court, et puis toujours plus haut (p. 197 suiv. et fig. 87 suiv.), dont les lèvres, d'après l'exemple des vases en métal de l'O, affectant des formes analogues, de bassins ou de plats, s'étaient peu à peu élargies et aplaties horizontalement, constituant un type très caractéristique pour la Dacie de l'âge de La Tène: 1° de coupes à haut pied, comme à *Sighișoara*, *Tinosul* ou *Aiud* (fig. 455, 415, 397); 2° de vases-supports, comme à *Sighișoara* (fig. 443, 445), *quasi-identiques avec le type analogue de l'âge du fer italique*; 3° de soupières et d'assiettes, comme à *Olteni* ou *Cernat* (fig. 451, 453 suiv.), aux ornements habituels en zig-zag. Les vases à haut pied de *Pecica* (fig. 456 et 458) sont d'un type italique très prononcé: ce n'est que très naturel, vu que nous nous trouvons ici dans la vallée inférieure du Mureș, vers la grande plaine du Banat, où les influences italo-illyriennes ont toujours été très puissantes. Il faut encore remarquer la grande variété des profils chez les vases largement ouverts, surtout en ce qui concerne leurs lèvres, à *Zimnicea* et à *Tinosul* (fig. 444 et 415). Une richesse analogue de la variété de profils est à retenir pour les coupes à pied et les vases-supports de *Crăsani* (fig. 103 suiv.), de *Sighișoara* (fig. 443, 445, 450, 452, 455), de *Tinosul*, etc.

Les grands *dolia* ou *pithoi*, trouvés couramment dans les stations La Tène de la Dacie, dans la plaine, p. e. à *Crăsani* (fig. 157—159), aussi bien que dans la montagne, p. e. à *Costești*, méritent une mention spéciale. Caractéristiques surtout pour la III-e période, ces grands récipients à conserver l'eau — eventuellement dans les ateliers sidérurgiques, comme en Gaule — sont d'un type et d'une facture qui indiquent nettement les influences méridionales, venues soit par l'intermédiaire des Celtes, soit directement — nous sommes à l'époque de Burebista et de Cotison — de Grèce ou de Rome.

Nous constatons donc, pour la *Dacie transylvaine*, la présence de *deux* familles de produits céramiques: 1° *primitives*, de type et facture locales, éventuellement d'imitation paysanne des formes nouvelles, et 2° *perfectionnés*, en pâte excellente, généralement grise, travaillés au tour, et, parfois, *importés* des régions celtiques voisines, mais naturellement encore plus souvent faits chez nous d'après des modèles celtiques. — Au contraire dans la *Dacie moldo-valaque* nous rencontrons *trois* familles de vases: les deux déjà connues de Transylvanie et en plus une 3-ième, *les vases hellénistiques: amphores* de diverses origines, très souvent précisées par les sceaux que portent les anses (Thasos, Rhodes, Cnide, etc.), *coupes déliennes*, *canthares* «attiques» (cp. fig. 459). Il est probable que la Transylvanie a aussi connu ces produits (les coupes de *Sighișoara*, pl. XXXIX 1, ne sont pas hellénistiques, mais plus récentes), mais jusqu'à ce jour nous ne possédons rien de précis, ni par les fouilles ni dans les collections déjà existantes. En ce qui touche aux fragments de *vases peints* (de *Sighișoara*) à larges bandes brunes sur fond jaune-rose, comme à Stradonitz, ils ont pu très bien provenir de la Gaule même pendant le La Tène III (Déchelette), quoique rien n'empêche qu'ils aient été produits dans quelque atelier plus rapproché (Bohème, Bosnie: Reinecke). (Cp. pour tout ce qui a été dit de la céramique, pp. 561—591).

Nous ne possédons pas encore des vases de verre entiers de nos fouilles. Mais la station de *Tinosul* nous a fourni de fragments tout-à-fait caractéristiques pour ce genre de produits importés du Midi. La pâte verte et bleue de diverses nuances, à yeux et taches jaunes ou blanches, prédomine; mais le fragment de la fig. 460 d'un beau grand vase, est multicolore: violet-améthyste comme fond, à yeux et veines de nuances claires: rouges, jaunes et blanchâtres. En général ces vases appartiennent à la III-e période de La Tène (cp. fig. 388).

* * *

Industrie et commerce; la circulation des produits étrangers et de la monnaie; l'art gétique à l'époque de La Tène.— Comme en Occident, l'âge gétique de La Tène se distingue avant tout par sa métallurgie active, travaillant non seulement pour le marché intérieur, mais aussi pour l'exportation. En effet, si les ateliers de *Muncaci* ont été surtout actifs pour les

besoins pacifiques des Gètes septentrionaux, auxquels ils fournissaient des *instruments agricoles*, sans doute la *Transylvanie*, avec ses forges du SO du pays, a dû fournir les *armes* de style dace (épées courbes, serpes de guerre, haches «géto-cimmériennes» en fer, etc.), dont des exemplaires identiques avec les types représentés sur la Colonne Trajane et sur le Monument d'Adamclissi (fig. 342 et 341 et pl. XXXVI 2) peuvent être vus dans nos musées actuels. Il est certain que les ateliers des *castellieri* daces des montagnes transylvaines travaillaient aussi pour les besoins agricoles (cp. fig. 337 et 339); mais il est très vraisemblable qu'en même temps les yatagans bastarnes figurés sur le Monument d'Adamclissi n'étaient pas de fabrication scythique ou sarmatique, mais bien dace, de Transylvanie. — Nous n'avons pas de documents suffisants sur l'extraction de l'*argent* des mines; mais des enclumes d'argentiers ont été trouvées à *Costești* et du minerai brut d'argent à *Grădiștea-Muncelului*. Vu que les Daces ont frappé de la monnaie d'argent et qu'ils ont été aussi très actifs dans l'orfèvrerie des parures d'argent, il est impossible que le seul argent importé, surtout sous forme de monnaies grecques — de Macédoine ou de Thasos — ait suffi à tous ces besoins; ils ont dû donc l'extraire aussi des mines. Le même a été le cas avec l'*or*. À l'occasion de la conquête de la Dacie l'on a évalué — paraît-il — les trésors de Décébale à des chiffres fantastiques (Carcopino a dernièrement essayé, très subtilement, d'émender les passages respectifs). Il est sûr qu'une partie importante de l'or et de l'argent — *objets* et *monnaies* — accumulé par les princes daces dans leurs forteresses sur les cimes des montagnes, avait été acquise par des victoires et des rapines en pays ennemis: dans des guerres, contre les Grecs (Dromichète) ou contre les Celtes (Burebista), ou encore comme salaire pour l'office de mercenaires que déjà depuis le V-e s. av. J.-Chr. les Gètes exerçaient dans les contrées du S. Mais une très grande partie de leur or les Gètes le tiraient de leurs propres montagnes. La technique de l'extraction de l'or des mines de la Dacie a dû être très primitive avant l'arrivée des Romains; l'on a cueilli l'or du sable des rivières, l'on a cherché les pépites dans les cônes de déjection des hautes vallées des montagnes, l'on a lavé les éboulis des divers *placers* naturels. Nous ne croyons pas qu'il pourrait s'agir avant les Romains d'une exploitation systématique, d'une bonne technique minière, des filons quartzeux de la Transylvanie occidentale. Cependant, comme j'ai essayé de le démontrer ci-dessus, l'âge de l'or, en Dacie comme en Gaule, n'est pas à l'époque de La Tène, mais à celle du bronze: III et IV. C'est en ce temps-là que la Dacie approvisionne de son or pâle (mêlé à beaucoup d'argent natif) toute l'Europe Centrale, la Germanie et la Scandinavie. L'or des Agathyrses, dont parle Hérodote, est pré-agathyrsique. De même l'or de Décébale aura été en grande partie ou d'origine pré-La Tène, ou pseudo-dacique. Mais si le *fer* et l'*argent* sont les métaux classiques du La Tène gétique, le *bronze* n'est pas moins usité à cette époque: des colliers, des

bracelets, des chaînes, des fibules, des vases, des figurines ornementales, des amulettes et des appliques pour les vêtements et les harnais, des chars, des trompettes, des enseignes, etc., tous ces objets de première nécessité imposaient aux métallurgistes daces le devoir de ne négliger ni l'extraction et le travail du bronze ni l'art du bronzier de luxe. Il n'y a au contraire aucun témoignage sur l'existence en Dacie de l'industrie celtique si florissante de l'émail. Nous attribuons cette absence au fait que les Celtes eux-mêmes, les seuls spécialistes de cette industrie en Europe centrale, n'habitaient pas la Dacie. En Bohême et en Pannonie, où ils étaient chez eux, cette industrie a pris un essor considérable. — Passons maintenant à l'industrie *monétaire* dace.

Les traités classiques de numismatique barbare, de l'Europe Centrale, à l'âge de La Tène, de Blanchet et de Forrer (v. p. 598 suiv.), comprennent aussi la *Dacie* parmi les pays à monnayage celtique, sans distinguer une famille de monnaies spécifiquement daces, c'est-à-dire une industrie monétaire autonome à côté des ateliers monétaires proprement celtiques. Nous trouvons pourtant même chez Blanchet et Forrer des types de monnaies qui déjà en 1874 avaient été caractérisées par Bielz comme spécifiquement daces. Revenant sur cette question, à l'aide des recherches de Gohl, Moisil a cru pouvoir déterminer toute une série de types qu'il appelle «daces». En réalité, comme les *châteaux-forts*, les *parures* ou les *vases* gétiques du second âge du fer, ainsi les *monnaies* sont des produits gétiques sur base d'éléments méridionaux passés par des mains celtiques et *à moyens techniques empruntés aux Celtes*. Ce qui est exclusivement dace, c'est la prédilection pour les pièces excessivement larges et plates du type des tétradrachmes et l'émission mixte de tétradrachmes scyphates à tête d'Heraclès-Alexandre (d'après les tétradrachmes d'Alexandre-le-Grand) sur l'avers et à cheval (d'après les statères de Philippe II) sur le revers, naturellement, de la grandeur, toujours exagérée, des tétradrachmes tardives *daces* (Bielz), imitées d'après les thasiennes. Forrer a daté ces tétradrachmes après 200, en deux émissions: «200 —150 av. J.-Chr.» et «c. 150 a. J.-Chr.», d'après la non-intervention ou l'intervention du type de la «Macedonia I» créé en 158. Mais Forrer, comme Gohl, et d'après eux Moisil, parle d'un monnayage dace au IV-e s. av. J.-Chr.: or, c'est une *impossibilité historique*. Même en Occident, d'autant moins chez nous, on ne trouve aucune sorte de monnaie dans les tombes de la Tène I (Déchelette). Et après, le monnayage barbare ne commence qu'à l'époque où la monnaie authentique du S ne suffit plus. C'est donc, tout au plus vers 280—200, qu'a pu commencer chez nous l'imitation des statères de Philippe II. En réalité les ateliers monétaires celtiques de *Muncaci* et de *Szalacska* sont actifs surtout à la III-e période de La Tène. En Dacie, à *Cudgir* et *Sebeşel*, ou à *Petelea*, c'est à peine à partir du temps de Burebista, lorsque les montagnes se peuplent des châteaux-forts des princes

daces enrichis par les guerres victorieuses, que nous pouvons penser à un monnayage local vraiment actif. J'ai donc essayé de démontrer (p. 599—605) que l'on ne peut pas parler en Dacie ni de «séries» ni de «types» strictement chronologiques, mais plutôt d'*émissions de qualités différentes*, très souvent presque contemporaines, — et que l'époque de la principale activité monétaire dace serait à fixer entre c. 100 av. J.-Chr. et 50 apr. J.-Chr. J'ai aussi montré que les Daces n'ont frappé *ni de la monnaie en bronze ni des pièces d'or*. Enfin quoique les Daces aient connu les monnaies celtiques de la Pannonie, imitées d'après les deniers romains (l'on a trouvé des monnaies *éravisques* dans le château fort dace de *Costești*), ils n'ont pas senti le besoin de donner cours à des imitations locales de ce type de monnaies. C'est très explicable, si nous pensons au fait que la Dacie n'avait presque jamais souffert de la disette d'excellente monnaie méridionale: macédonienne et thasienne d'abord, romaine après.

En effet, en examinant le *commerce* de la Dacie entre 400 av. J.-Chr. et 100 apr. J.-Chr. (p. 606—619), nous constatons qu'il est complètement dépendant du Sud. Jusqu'à 200 av. J.-Chr. il ne pourrait s'agir, naturellement, que du S *grec*; le S romain commence à jouer un rôle sur le Bas-Danube seulement à partir du II-e s. av. J.-Chr. Malgré cette orientation constante SN, la pénétration économique en Dacie a lieu par des voies orientées vers l'O ou vers l'E. C'est que les Grecs et les Romains ont toujours préféré la voie de l'eau. Or le Sud embrasse les régions balcano-carpathiques par les deux mers intérieures détachées de la Méditerranée très loin vers le N, le Pont Euxin et l'Adriatique, et de cette façon l'on pénétrera en Dacie soit par la grande voie orientale de l'eau, Pont Euxin—Danube, soit par la voie occidentale de l'eau, Adriatique—Save—Danube. Quant aux voies de terre par la Macédoine, la Thrace et plus tard l'Illyrie, droit au N, elles ont été toujours fréquentées — également le long des grands cours d'eau — mais plutôt par les hommes de guerre que par les hommes d'affaires.

Sans doute les Grecs, en premier lieu ceux d'Olbia et de Histria, vendaient aux Gètes des Carpathes de nombreux produits de leur métallurgie: des armes et des outils, à lames d'un acier excellent, d'origine «chalybe», et à poignées richement gravées, des vases en métal, de bronze, d'argent ou d'or, des candélabres (tel celui de Crăsani: pl. X) ou des lampes (comme celle de Poiana: pl. XXI) en bronze, des appliques de vêtements et de harnais, des parures, des miroirs, en bronze, des parures en verre de diverses couleurs, des vases en terre cuite de Délos, d'Attique, d'Asie Mineure, etc. Cependant le grand commerce avec la Dacie n'était pas celui des articles cités ci-dessus, mais le commerce avec le vin et l'huile du Sud. Au IV-e et au III-e s. ce sont les Thasiens qui dominent le marché. Ensuite, surtout depuis le II-e s., les Rhodiens et finalement les Cnidiens s'emparent de toutes les voies commerciales de la Dacie en amont du Danube et de ses grands affluents jusqu'en

Moldavie septentrionale et dans les Alpes transylvaines. En échange du vin les Grecs reçoivent du blé, du sel, des chevaux, des peaux, du miel, de la cire, de la laine, des fourrures et très souvent aussi des esclaves. Mais les richesses de la Dacie étaient tellement variées, que, pour les obtenir, le vin et l'huile ne suffisaient pas; il fallait payer en argent aussi: c'est ainsi que la Dacie commence dès le IV-e s. à amasser tant de trésors de monnaies d'argent, que nous retrouvons aujourd'hui partout, jusqu'en Maramureș et en Slovaquie: des statères de Philippe II et des tétradrachmes de Thasos en premier lieu, tant d'autres en seconde ligne. Ce qu'il faut retenir dans cet ordre d'idées, c'est que seulement l'argent, et non l'or, témoigne en Dacie de la réalité et de l'intensité des relations commerciales de la Dacie avec le Sud. L'or grec trouvé en Dacie a été soit conquis sur des vaincus, soit acquis par les mercenaires au service des rois du Sud.

À partir du II-e s. les Romains commencent à faire en Dacie une vive concurrence aux Grecs. Au I-er s. la pénétration romaine en Dacie est générale: les trésors de deniers républicains se trouvent répandus sur tout le territoire de la Dacie. Toutefois de même que les Grecs avaient surtout exploité la Dacie moldovalaque, ainsi les Romains sont de préférence actifs dans la Dacie transylvaine et dans le Banat (cp. le tableau des principales découvertes monétaires caractéristiques, de la vallée du Mureș, des Târnave et du SO de la Dacie, ci-dessus, p. 610 suiv.). Avec les deniers romains nous trouvons très souvent dans les mêmes «dépôts» les drachmes d'Apollonie et d'Épidamne: elles indiquent d'une manière presque symbolique le caractère pan-adriatique de la pénétration romaine en Dacie et expliquent ainsi encore le motif pour lequel — vu la direction dont elles venaient — les stations des *cives Romani negotiandi causa in Dacia consistentes* ont dû être de beaucoup plus nombreuses en Banat, en Petite-Valachie et en Transylvanie, qu'en Grande-Valachie et en Moldavie. D'autre part la chronologie des trésors monétaires romains de la Dacie nous offre encore un autre détail historique, de la plus grande signification: la date des monnaies de beaucoup de ces trésors s'arrête brusquement à l'an 45 ou 44 av. J.-Chr. Ce ne pourrait pas être un pur hasard. Car nous savons par les auteurs anciens que c'est juste à cette date que César préparait sa grande expédition contre Burebista. Pour ne pas essuyer le même sort tragique que leurs compatriotes en Gaule, quelques ans auparavant, les citoyens romains qui faisaient des affaires en Dacie *s'enfuient en cachant leurs trésors.* — Les Romains sont venus en Dacie, jusqu'à Auguste, par les routes difficiles et dangereuses de la Macédoine et de la Dalmatie (v. p. 613 suiv. les principaux trésors monétaires du SO, italo-grec, trouvés en Dacie); mais après qu'Auguste eût assuré, par la victoire décisive contre les Illyro-Pannoniens et les Daces, *la route de la Save* jusqu'au Banat dace, toute la circulation entre l'Italie et la Dacie prit cette voie. C'est

d'ailleurs le long de la même route que descendra aussitôt après le Romanisme triomphant jusqu'aux bouches du Danube.

Nous possédons peu de monnaies celtiques de la Dacie, et quant aux «Regenbogenschüsselchen» d'or, l'on n'en a trouvé que quelques dizaines dans la vallée du Mureş. La récolte des produits celtiques d'art et de prix en Dacie est également pauvre: ni des parures d'or de style celtique, ni des émaux celtiques, ni même des appliques et ornements en bronze de style celtique n'apparaissent en Dacie, si ce n'est tout-à-fait exceptionnellement. Au contraire les produits *populaires* et tout-à-fait modestes de la sidérurgie et de la céramique sont représentés à profusion. Il ressort donc d'une manière évidente que les rapports entre les Celtes et les Daces ne sont pas d'une nature économique très avancée, mais plutôt de caractère ethnographique, c'est-à-dire d'influence populaire réciproque entre voisins de civilisations analogues. Le commerce daco-celte dans ces conditions ne pouvait pas être bien intense.

Il est très intéressant de constater que la Dacie continue à rester, comme à l'âge hallstattien, une bonne cliente des bronziers italiques pendant le La Tène récent avec la seule différence que ce n'est plus l'Italie vénéto-illyre, mais *Capua* et *Cumae* qui exportent maintenant des vases de bronze. Nous possédons du district de *Huniedoara* (cp. p. 618 et fig. 200, 3) et de *Tinosul* en Valachie (fig. 461: ce dernier — renverser la figure — pourrait être aussi la bobèche d'un chandelier; Vulpe) des fragments caractéristiques de vases de bronze du I-er s. av. J.-Chr. Cependant, à l'égard de cet article de commerce, il ne faut pas oublier la part très importante qu'avaient les villes grecques du Pont, même à l'apogée de l'influence romaine. Les monnaies d'*Histria* et de *Mesambria*, trouvées à *Costeşti*, prouvent que la Transylvanie n'était pas moins liée au villes du Pont, à l'âge de La Tène, que du temps de la domination scythique, avec le concours de ces Iraniens. C'est tout spécialement dans ces villes grecques, que les Daces devaient s'approvisionner des *amulettes prophylactiques* si usitées à l'âge de la Tène dans toute l'Europe, dans tous les matériaux et toutes les formes possibles. Nous mentionnons ici seulement telle figurine en bronze de la collection dr. G. Severeanu (petit taureau en bronze, de style naturaliste thraco-scythe, de la Scythie Mineure, portant sur l'encolure le nom thrace *"Ατας* et sur le dos la dédicace *'Απόλ(λ)ωνι [ἐξ] ε[ὐχῆς]*: IV—III s.), ou tel anneau à pentacle pythagoricien, trouvé à *Poiana* sur le Séreth.

Nous nous arrêterons un moment sur l'*art gétique* du La Tène (v. p. 620--626), pour compléter ce que nous avions déjà dit plus haut. La Dacie se trouvant au carrefour des deux courants artistiques, celui venant de l'E à tendances naturalistes et celui de l'O à vieilles traditions géométriques (autochthones aussi dans les Carpathes) a été un moment attirée, grâce au contact plus intime avec l'Orient, pendant les migrations cimméro-scythes, par les formes naïvement naturalistes des Orientaux: les trésors de Mikhalkovo ou de Dalj

en font témoignage. Cette influence de l'E n'a pas complètement disparu pendant l'âge de La Tène devant l'influence géométrique prépondérante, imposée par les Celtes: les colliers et les bracelets d'argent à «tête de serpent» sont un produit du naturalisme oriental, très géométrisé, c'est vrai, par l'exécution dans les ateliers des orfèvres daces du II-e et du I-er s. av. J.-Chr. Ces bracelets ont d'ailleurs créé dans des milieux de civilisation analogues, chez les Germains du III-e et IV-e s. apr. J.-Chr., probablement par l'intermédiaire des Suèbes, voisins des Daces depuis le I-er s. apr. J.-Chr., le type «hannoveran» (Kossinna), fréquent non seulement en Allemagne occidentale et centrale, mais aussi en Suède et en Finlande, de préférence en or (cp. les détails critiques ci-dessus, p. 620 suiv.). Quant à l'applique de ceinture, à figures humaines, trouvée à *Cioara* (fig. 366), ou aux fibules à masque humain (fig. 393), d'origine dace, en argent, ou aux figurines en bronze (fig. 180), il faut remarquer que de tels documents n'ont rien de commun avec la tendance naturaliste orientale, et qu'ils sont des signes de l'influence gréco-romaine de plus en plus efficace en Dacie. Cependant les Gètes resteront en général de très fidèles représentants du géométrisme. Comme chez les Celtes, nous ne voyons chez les Gètes *aucune représentation anthropomorphe de la divinité.* Et ce qui est encore plus décisif pour leur mentalité septentrionale, ils n'ont pas des temples. En général les Gètes ne dominent le matériel plastique d'aucune manière. Les châteaux-forts en pierre manquent de toute décoration, même linéaire. Quelques essais à *Grădiștea-Muncelului* (pl. XXXV 2) ou à *Costești* (pl. XXIX 1) sont absolument naïfs. Dans toute leur architecture monumentale se manifeste la tyrannie des idées de l'art de bâtir en bois: comme les Grecs du VII-e s., les Daces traduisent en pierres et en briques séchées au soleil leur constructions sur pilots et en poutres au dessus desquelles il n'y a que la paroi en branchage et torchis et le toit de chaume. Et malgré l'incontestable présence des tailleurs de pierres étrangers, qui leur préparent des blocs très bien équarris (cp. l'escalier de la pl. XXVIII fig. 2), les constructeurs daces emploient le système barbare connu aussi des Celtes, de relier les blocs par des poutres et des crampons en bois (pl. XXXII suiv.). Et si l'aspect extérieur des tours et des courtines fait une impression assez «classique» (il n'en existe plus que la base, en pierre: fig. 324 et pl. XXXI—XXXIII), en échange les «pilots» en pierre, mis debout comme de vrais pilots en bois, soit pour faire office de contreforts, soit, tout simplement, comme remplissage de l'intérieur des murs (pl. XXXIII 2), sont du pur «archaïsme» septentrional. — Vers la fin du I-er s. av. J.-Chr. et de plus en plus pendant le I-er s. apr. J.-Chr. les Daces empruntent aux Romains l'art de construire avec du mortier, des briques cuites, etc. (v. les bâtiments de la terrasse inférieure de *Grădiștea-Muncelului*) et de décorer leurs constructions d'après les modèles du Sud. Mais avec de telles manifestations *nous sommes déjà* — avant les Romains — *à l'âge romain de la Dacie.*

Il faut maintenant insister un peu sur les *sépultures* daces de l'âge de La Tène. On doit distinguer: les tombes purement *celtiques*, comme p. e. à *Balşa, Apahida, Gyoma, Aiud, Silivaş, Gruia*, etc., et les tombes vraiment *gètiques*, tout d'abord auprès des emplacements humains de caractère sédentaire, comme les villages fouillés dans la plaine moldovalaque, à *Poiana, Crăsani, Piscul-Coconilor, Tinosul, Zimnicea, Mânăstirea*, etc. Il n'y a jusqu'à présent aucune tombe de la première période La Tène qui ait été fouillée avec méthode; c'est pourquoi nous ne pouvons rien affirmer quant au rite funéraire des Celtes de la Dacie au IV-e s. Nous possédons au contraire de nombreuses sépultures celtiques de la II-e période La Tène, très bien fouillées et publiées, toutes du rite de l'*incinération*. Le mobilier de ces tombes (cp. fig. 462) est très modeste: l'*urne*, la *coupe* et le *bol* (ou la *tasse*), traditionnelles; les *armes*, très souvent repliées ou même brisées, autour de l'urne; parfois, comme à *Balşa*, les roues seules d'un char de guerre (fig. 360); enfin de la nourriture pour la vie d'outre-tombe: d'habitude des volailles et des quartiers de porc et de sanglier, comme en Occident; on n'a découvert que très rarement des objets précieux (cp. fig. 367 suiv.). Les tombes étaient plates, collectives; les morts étaient brûlés (p. e. à *Apahida*, fouilles de Kovács) sur des bancs en pierres (des amas de gros cailloux) longs de 2.50 m. et larges de 1 m. La cendre et les os calcinés n'étaient pas toujours recueillis dans l'urne, mais étaient souvent placés à côté, à même dans la terre (cp. fig. 360: *Balşa*, — comme en Pannonie: fig. 462); la fosse a la forme d'un puits cylindrique ou d'un dolium ovoïde, à profondeur moyenne d'un mètre. — En ce qui concerne les sépultures *gètiques* de la Dacie, nous relevons dans la plaine valaque les mêmes tombes plates à incinération tout autour des emplacements ou encore sous les habitations mêmes, à mobilier encore plus pauvre que les tombes celtiques, puisque les *armes* manquent. Les vases du rite funéraire gétique (urne, plat, tasse) sont intéressants par leur traditionalisme, qui conserve des formes très archaïques, allant, comme profil ou décoration, jusqu'au néolithique. — Une nécropole de quelques centaines de *tumuli*, tous à tombes d'incinération, a été en partie, et assez mal, fouillée, à *Caşolţ* près Sibiiu: nous y constatons des sépultures de la III-e période La Tène et de l'époque romaine; les tombes daces contiennent ici parfois *des anneaux et des bracelets-spirales à tête de serpent*. En Moldavie et en Valachie les Gètes emploient, comme en Russie méridionale, les *amphores grecques* comme *urnes funéraires* (p. e. à *Poiana*, à *Crăsani*, peut-être même à *Suceava* en Bucovine).

Les Celtes étaient même à la II-e période La Tène, depuis la Gaule jusqu'en Pannonie, encore et toujours des adeptes du rite de l'*inhumation*. Seulement sur le Rhin et en Dacie (partout) les Celtes étaient aussi, comme tout le monde, des incinérateurs. Si les Germains les avaient influencés dans les régions rhénanes, en Dacie les Gètes, depuis toujours (aussi pendant tout

l'âge du bronze) des adeptes de l'incinération, ont dû, peut-être, les décider, dès leur arrivée dans les Carpathes, à adopter le rite de nos régions. Ainsi donc, si l'incinération ne devient générale sur le Danube moyen qu'à la III-e période de La Tène (I-er s. av. J.-Chr.), il est évident que l'adoption du nouveau rite ne pourrait avoir été produite par l'arrivée des Germains («première» hypothèse de Reinecke), parce qu'ils sont venus plus tard, mais par «d'autres motifs» («seconde» hypothèse du même savant), c'est-à-dire — ajoutons-nous — tout simplement, par l'extension de la domination gète à l'époque de Burebista sur tous les pays du Danube moyen, depuis la Moravie jusqu'à la Pannonie. La Mésie, la Dalmatie orientale et la Pannonie changent maintenant de rite funéraire sous l'influence gétique. Au point de vue religieux, les Celtes, de même que les Scythes de leur temps, sont dénationalisées par les Gètes. — Cependant le rite de l'incinération, qui mélangeait dans un amas inextricable les restes mortels de ceux qui étaient enterrés dans la même tombe, nous empêche de discerner soit chez les Celtes soit chez les Gètes incinérateurs, les détails des sacrifices humains, à commencer par l'épouse même, accomplis sur la dépouille du défunt, et si atrocement claires dans les sépultures à inhumation, où chaque corps à pu être identifié à sa place fatale par son squelette même. — Quant à l'archaïsme de la céramique des tombeaux gétiques de ce temps, ce n'est pas par primitivité, mais par exclusivisme et conservatisme religieux, qu'elle a été si jalousement gardée et continuellement reproduite (p. 626—633).

La *religion gétique* n'a tiré jusqu'à présent trop d'avantage des fouilles archéologiques. Certaines constructions énigmatiques des terrasses inférieures des châteaux-forts gétiques de *Grădiştea-Muncelului* et de *Costeşti* méritent pourtant un examen très attentif. — À l'E de la forteresse élevée sur un éperon très avancé de la grande montagne de Muncelul, sur une large terrasse, se trouve une double enceinte circulaire à grands beaux blocs d'andésite, très soigneusement équarris et polis: la rangée extérieure est composée de blocs jointifs, plus courts et plus larges, la rangée intérieure, de blocs espacés, plus hauts et plus minces: *chaque septième bloc intérieur est plus large que les autres six* (ce qui ne peut pas manquer d'avoir quelque sens *symbolique*): l'enceinte a un diamètre de 30 m., l'épaisseur du «mur» circulaire est de 43 cm. (cp. pl. XXXV 1). L'intérieur de l'enceinte n'a pas encore dûment été fouillé. Nous nous trouvons, il n'y a pas à douter, devant une construction de caractère religieux: est-elle une tombe, comme les enceintes circulaires du premier âge du fer, couvertes d'un *tumulus?*: «des cordons circulaires composés de blocs plantés dans le sol: les pierres de ces enceintes peuvent être espacées ou jointives» (Déchelette), — et comme les enceintes étrusques ou attiques de la même époque? Est-ce que notre enceinte est elle-même du premier âge du fer? L'ambiance La Tène dans laquelle nous nous trouvons à *Grădiştea-Muncelului* et l'excellence de la technique, quasi-égyptienne, (pl. XXXIV 2)

dans laquelle est travaillée la dure roche éruptive (andésite, dacite porphyrique), nous invitent à dater l'enceinte de Grădiște (pour le moment plus vraisemblablement une tombe, qu'un temple) toujours à l'âge de La Tène.

D'autre part, à *Costești*, sur la terrasse inférieure de la forteresse, nous constatons non pas une seule, mais plusieurs constructions curieuses: quatre groupes différents d'*alignements* de petits tambours de pierre calcaire (v. pl. XLI suiv.), dans la manière des alignements rectilignes mégalithiques. Et, à la différence des alignements par six rangées d'*Aboba* en Bulgarie du NE, en territoire *gétique* sur la rive *droite* du Danube, on n'a pas encore trouvé à *Costești*, comme là-bas, l'autel en forme de trône à l'un des deux bouts de l'alignement. Étant donée la pluralité des constructions, avons-nous affaire à des sépultures familiales? Ou, bien, sommes nous en face d'emplacements arrangés par diverses tribus ou familles pour célébrer le culte de Zalmoxis, le dieu du Ciel adoré sur les hauteurs? Avons-nous peut-être à chercher dans leur voisinage des *cimetières à urnes* y attenants? Ou plutôt la grotte de quelque prêtre-prophète, *κτίστης* (p. 162), qui donnait de temps en temps des réponses et des conseils au pélerins venus jusque là-haut? Ce qui est sûr, c'est que les alignements de Costești, exécutés dans le même matériel, dans le même style et sur les mêmes terrasses artificielles que la forteresse, appartiennent aussi à la dernière période La Tène.

Qui est-ce qui a bâti les *constructions religieuses* de Grădiștea-Muncelului et de Costești? L'on pourrait trouver assez d'arguments pour soutenir leur origine celtique (cp. ci-dessus p. 777, note 1), mais pas pour l'époque protohistorique à laquelle nous nous trouvons (La Tène III). Aussi bien par leur matériel, que par leur style et leur âge, ces constructions sont daces. Si nous voulons à tout prix leur trouver des rapports avec d'autres aspects de la civilisation européenne, il sera peut-être intéressant de mentionner la présence à Grădiștea-Muncelului de l'«appareil à crochets», de manière archaïque méridionale et point occidentale. À l'époque où les Doriens s'étaient trouvés plus proches voisins de la Dacie, il n'est pas impossible que des rites et des traditions communes les eussent unis aux Thraces des Carpathes: un faible reste de cette communauté d'esprit archaïque serait peut-être le système des constructions religieuses dont nous nous sommes occupés.

Nous ne connaissons chez les Gètes aucune représentation iconique du dieu suprême. Même après la conquête romaine, les Gètes ne représentent pas leur *Zalmoxis*, mais tout au plus *Jupiter*, s'ils se sont suffisamment adaptés à la mentalité nouvelle. Nous possédons p. e. un Jupiter de *Drobeta*, très paysan, très dace, dont les cheveux et la barbe sont coupés «à la gète» (p. 640). Très reproduits sur les monuments ont été, au contraire, les dieux cavaliers («thraces» ou «danubiens»), d'origine syncretiste, irano-thraco-hellénique. Enfin l'ancienne divinité féminine, préindoeuropéenne, adoptée par les Scythes comme

par les Thraces et adorée sur le Danube et dans le Rhodope sous le nom d' Ἄρτεμις Βασιλήϊη =*Diana Regina* (cf. p. 163) ne se trouve représentée de manière iconique dans son vrai aspect que sur des monuments iraniens (en Russie méridionale ou à *Poroina* dans le Mehedinți: p. 20 suiv.) ou encore sur les images de culte des «cavaliers danubiens» déjà mentionnés.

Quant au dragon *(draco)* des enseignes gétiques, il n'a aucun rapport avec les cultes chthoniens, bien au contraire, il est l'image céleste de l'orage, que les cavaliers solaires, acolytes du dieu suprême du ciel, tuent et portent en triomphe transpercé en haut de leur lances (p. 453 et 521 et pl. XVII 1): c'est le monstre vaincu et devenu ἀποτρόπαιον comme les bêtes phantastiques de Mikhalkovo, Dalj et Pașachioi.

Nous avons en Dacie aussi de nombreuses amulettes de type solaire ou chthonien: les premières en dérivation de la roue et du svastika, — les dernières en rapport avec diverses bêtes et figures inanimées. Le verre coloré «à yeux» a eu aussi son rôle prophylactique. Quant au corail et à l'ambre, nous ne les avons encore trouvés nulle part dans les fouilles.

En un mot, pour conclure, le second âge du fer est une époque de prospérité *populaire* de la civilisation dace. Après l'interruption produite aux VII-e et VI-e s. dans l'évolution du «bronze» dace vers le «hallstatt» par l'invasion scythique, une vraie renaissance prend son essor dans les Carpathes, grâce d'un côté à l'active et énergique pénétration économique grecque et hellénistique, et de l'autre à la migration civilisatrice des Celtes vers l'E, jusqu'en Transylvanie et en Moldavie. Les Grecs étaient déjà en Dacie au VI-e s. Les Celtes n'y sont qu'à la fin du V-e, — mais l'influence des deux peuples est presque contemporaine. Les agriculteurs géto-daces assimilent ou chassent les nomades iraniens et les vagabonds (à la recherche de terres nouvelles) germano-celtes. Des forteresses gètes s'élèvent sur les pics dominant les vallées, des ateliers métallurgiques et des «fabriques d'armes» de type gétique se fondent; on frappe même de la monnaie «dace», par imitation des types gréco-celtiques. Mais l'on accroît surtout de toute manière la productivité du pays. La population des hautes régions boisées descend dans le steppe et y fonde des colonies agricoles; les négociants étrangers mettent en valeur les richesses du pays en achetant contre des marchandises ou contre de la monnaie d'argent les produits de l'activité daco-gète ou du sous-sol. Les progrès techniques acquis par les voisins se répandent en Dacie aussi: la sidérurgie, le moulinage rotatif par les moulins à bras, la céramique de luxe, faite au tour. Un art dace de l'argent prend naissance, comme synthèse du naturalisme iranien et du géométrisme daco-celtique. La richesse devenue générale, des besoins de luxe, c'est-à-dire de civilisation méridionale, provoquent une reprise brillante du commerce avec la Grèce et surtout l'Italie: des vases, des candélabres, des lampes, des parures, des appliques en bronze ou en verre, de Grèce, d'Italie et même d'Égypte sont dirigées vers la Dacie. Et les vins et l'huile

de Grèce, les terres-cuites à bon marché de Délos ou d'Attique et d'Asie Mineure sont achetées en masse par les paysans daces.

Avec tant de produits méridionaux la chronologie détaillée du second âge du fer de la Dacie devient très précise et sûre. La pénétration grecque d'abord, romaine ensuite, peuvent être suivies dans toutes leurs phases. La civilisation celtique tellement apparentée à la romaine par ses doubles origines, hellénique et italique, est pour les Gètes la meilleure introduction au Romanisme. Deux siècles avant l'arrivée des premiers négociants romains en Dacie, les Daces avaient déjà un avant-goût de la civilisation romaine par la civilisation celtique qu'ils avaient adoptée sans réserves.

C'est ainsi que l'occidentalisation des Gètes des Carpathes commencée au IV-e s. par les Celtes, intensifiée depuis le II-e s. par les Romains eux-mêmes, ne pouvait conduire qu'à un seul résultat: au moment où les Romains prenaient définitivement sur eux le rôle civilisateur qu'avaient joué jusqu'à ce moment-là les Celtes, en soumettant ceux-ci aussi, depuis l'Atlantique jusqu'au Pont Euxin, aux formes de vie romaines, la Dacie était complètement préparée à devenir elle-même romaine. La romanisation de la Dacie s'annonçait du point de vue de la géographie humaine déjà depuis l'an 1000 av. J.-Chr., lorsque la civilisation villanovienne embrassait aussi tout le massif des Carpathes. Les Celtes ont ensuite fourni les éléments matériels de la civilisation productive gréco-italique. Les Romains ont tiré les conclusions: ethnographiques et spirituelles.

Pour comprendre les origines, l'évolution et la persistance du romanisme danubien il faut connaître avant tout la protohistoire de l'Europe centrale et carpatho-balcanique au premier millénaire av. J.-Chr.

INDICE[1])

A

[1]) Am dat *numele* și *lucrurile* la un loc, atât pe românește, cât și pe franțuzește ori grecește, spre a simplifică pecât se puteà mai mult indicele. Numele de localități sunt date pe românește; am căutat să indic însă și *numele unguresti* ori *săsești*, acolo unde localitatea erà cunoscută în literatura științifică europeană sub aceste nume. Capitolul VII fiind cuprins în rezumatul francez, am excerptat pentru indice exclusiv textul francez. Am citat în Indice, ca nume de învățați contemporani numai pe acelea care erau cuprinse într'o controversă ori o demonstrație cu autorul cărții de față. Altfel, cetitorul va găsi bibliografia în josul paginilor respective la fiecare din chestiunile pe care le caută în indice. Țin să mulțumesc cu acest prilej colegilor mei, d-nii Gh. I. Brătianu și C. C. Giurescu, pentru cetirea împreună cu mine a o parte din ultimele *corecturi* ale acestui volum; foastelor mele eleve, d-na Elena I. Vlădescu și d-ra Cornelia Bașturescu, profesoare de istorie, pentru osteneala ce și-au dat de a pune pe fișe și a așeză alfabetic «numele» și «lucrurile» însemnate de mine pe text, spre a fi cuprinse în *indice*; elevilor și asistenților mei, Radu Vulpe și Ecaterina Vulpe, foști membri ai Școalei Române din Roma, pentru ajutorul dat la culegerea materialului din text pentru *hărțile* III A și III B, ce însoțesc acest volum. V. P.

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

O

P

Q

R

S

T

U

V

W

X

Y

Z

Ω

LISTA FIGURILOR DIN TEXT

LISTE DES PLANCHES [1]

I. 1. Chaudron scythique de bronze (Scorţaru-Brăila); 2. Vue de la partie inférieure du chaudron; 3. Statuette en bronze d'Anaïtis; 4. La même. Vue de côté.

II. 1. Bassin en bronze trouvé à Bălănoaia près Giurgevo; 2. Détail de l'anse du λέβης de Bălănoaia; 3. Peigne en bronze, trouvé à Bucarest.

III. 1. Faîte de hampe d'un baldaquin scythique; 2. Autre exemplaire, incomplet; 3. Troisième exemplaire; fragmentaire; 4. Quatrième exemplaire; la seule figure du cervidé accroupi.

IV. 1. Faîte d'étendard ou de sceptre scythique; 2. Coulant de harnais scytique; 3. Bélier en bronze, de style scythique; 4. Tête de bélier de style grec.

V. 1. Applique en bronze d'un *gorytos* (ev. d'une cuirasse scythique), de style grec.

VI. 1. Taureau en bronze; 2. Coulant en bronze; 3. Applique en bronze; 4. Manche de couteau, en bronze; 5. Applique en bronze.

VII. 1. Pendantif en bronze; 2. Pendantif en bronze; 3. Manche d'un miroir, bronze; 4. Fibule sarmatique (?) en bronze et en fer.

VIII. 1. Vue de la vallée de la Ialomitza près de Piscul Crăsanilor; 2. L'emplacement La Tène de Piscul Crăsanilor coupé par les torrents en trois grands mamelons.

IX. 1. Le fossé qui défendait le village gétique de Crăsani vers le haut plateau (S), dont il se détachait vers la vallée de la Ialomiţa (N); 2. Can-

[1] Spre a economisi spaţiul tipărit dăm această listă numai pe franţuzeşte; la fel, am dat lista figurilor din text numai pe româneşte.

délabre en bronze à trois branches, trouvé à Crăsani: photographié *in situ*, à côté d'une amphore grecque et d'un vase indigène.

X. 1. Le candélabre en bronze vu *in situ* pl. IX, fig. 2.

XI. Le trésor de Valtchi Treune près Pleven (Bulgarie) [1]).

XII. 1. Applique d'argent de Bulgarie; 2. Fibule en bronze, de type carpathique, de la IV-e pér. de l'âge du br.; 3. Fibule en bronze de type carpathique, de la IV-e pér. de l'âge du br.

XIII. 1. Disque d'or de *Şmig*, 2. *Idem, ibidem*; 3–6. Vases d'or du départ. de *Bihor*.

XIV. 1. Vase d'or de *Biia*; 2. Même vase; vue de la partie inférieure.

XV. 1–5. Objets caractéristiques du trésor de *Mikhalkovo*.

XVI. 1–4. Parures en or de *Dalj*; 5. Disque ornemental en bronze; 6. Bracelet en or de *Bellye*.

XVII. 1. «Cavalier danubien» portant le *draco*; 2. *Dracones* et *vexilla* daces.

XVIII. 1. Partie inférieure de l'anse verticale de l'hydrie de *Bene*; 2. Hydrie en bronze de *Bene*.

XIX. 1. Dépôt en bronze de *Suseni*; 2. Objets en bronze trouvés à *Rafaila*.

XX. 1. Plaque en terre-cuite de *Sighişoara*; 2. Plaque en pierre de *Nesactium;* 3. Plastron de cuirasse italique en bronze; 4. Vases de l'âge du bronze. *Timişoara*.

XXI. 1. Céramique de la station géto-celtique de *Poiana*; 2. *Idem*. En haut à droite une lampe en bronze à anse surmontée d'un croissant bouleté.

XXII. 1. Idem. En bas à droite céramique peinte celtique; 2. Céramique hallstattienne et de La Tène. *Sf. Gheorghe*.

XXIII. 1. Céramique hallstattienne de *Blaj* (les urnes), *Gâmbaş* (coupe à dr.) et *Aiud* (tasse à g.); 2. Urne hallstattienne et amphore de l'âge de La Tène, *Timişoara*.

XXIV. 1. Miroir scythique de *Păuca* en Transylvanie; 2. Manches de miroirs scythiques de la Hongrie sept., et plaque d'or de Kul-Oba en Russie.

XXV. 1. Pendantifs à «lunettes» du départ. de Mehedinţi; 2. Lances en fer et (en haut à dr.) en bronze de *Gruia*.

XXVI. 1. Objets trouvés dans la tombe celtique de *Silivaş*; 2. Casque de type italique mais de fabrication celtique, *ibid*.

XXVII. 1. Escalier de la tour-palais orientale sur l'acropole du château dace de *Costeşti*; 2. La tour-palais occidentale sur l'acropole du château dace de *Costeşti*.

XXVIII. 1. Vue du mur de la tour repr. pl. XXVII, fig. 2, prise à l'intérieur de la tour: en bas de grands blocs en pierre calcaire, en haut des briques séchées au soleil; 2. Vue de l'escalier conduisant à la tour-palais repr. pl. XXVII 2 et XXVIII 1.

XXIX. 1. Mur méridional de la tour-palais orientale de l'acropole de *Costeşti;* 2. Autre vue de l'intérieur de la tour-palais occidentale de *Costeşti*.

[1]) On trouve les indications bibliographiques en dessous de chaque figure: c'est pourquoi nous ne répétons ici aucune citation.

XXX. 1. Vue générale du pic sur lequel a été bâti le château fort dace de *Costeşti*.
XXXI. 1. Partie méridionale du mur d'enceinte de *Grădiştea Muncelului* vue de l'intérieur; 2. Détail de la vue d'ensemble de la fig. 1, pris aussi à l'intérieur du château fort dace de Grădiştea Muncelului.
XXXII. 1. Côté oriental de la tour I de *Costeşti*; 2. Le même mur, vu du S.
XXXIII. 1. La tour I avec le bout de la courtine de l'E du château dace de *Costeşti*; 2. Vue de l'intérieur de la muraille de la courtine citée fig. 1.
XXXIV. 1. «Appareil à crochet» à *Grădiştea-Muncelului*; 2. Fûts de colonnes en andésite à *Grădiştea-Muncelului*.
XXXV. 1. Enceinte sacrée de *Grădiştea-Muncelului*; 2. Clef de voûte de la porte du château fort de *Grădiştea-Muncelului*.
XXXVI. 1. Objets en fer de la station du second âge du fer d'*Ichimeni* en Moldavie; 2. Armes représentées sur le trophée du Monument d'*Adamclissi*.
XXXVII. 1. Epées celtiques du Musée de *Turnu-Severin*; 2. Fibules en argent d'*Aţel* (l. 1 et 2 à g.) et de *Şaeş* (l. 2 et 3); 3. Epées celtiques de *Gruia*.
XXXVIII. 1. Céramique du second âge du fer, *Sighişoara*; 2. Céramique du second âge du fer, *Aiud*.
XXXIX. 1. Céramique du second âge du fer, *Sighişoara*; 2. Vase-«supports», à pied surélevé, *ibid*.
XL. 1. Céramique hallstattienne et de l'âge du bronze, *Sf. Gheorghe*; 2. Céramique «celtique» (un seul fragment excepté), *ibid*.
XLI. 1. «Alignement» I de *Costeşti* vu de l'E; 2. «Alignement» I de *Costeşti* vu de l'O.
XLII. 1. «Alignement» II de *Costeşti* vu du N; 2. Même «alignement» vu du S.
XLIII. 2. Coupe en travers de la palissade du château fort dace de *Costeşti*; 2. Partie du chemin ancien qui montait vers le château de *Costeşti*.

LISTE DES CARTES

CUPRINSUL

Fig. 1.
Cazan scythic de bronz (Scorțaru-Brăila). (Vezi mai sus, p. 9 și 419).
Chaudron scythique en bronze (Scorțaru-Brăila). (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 2.
Vederea fundului cazanului din fig. 1. (cp. mai sus, p. 10).
Vue de la partie inférieure du chaudron. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 3.
Statuetă de bronz a zeiței Anaitis. (Mai sus, p. 13).
Statuette en bronze d'Anaïtis. (Ci-dessus, p. 728).

Fig. 4.
Aceeaș. Vedere de profil. (Mai sus, p. 12).
La même. Vue de côté. (Ci-dessus, p. 728).

Fig. 1.
Basin de bronz găsit la Bălănoaia lângă Giurgiu. (V. mai sus, p. 17 și 417 sq).
Basin en bronze trouvé à Bălănoaia près Giurgevo. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 2.
Detaliu dela mânușa λέβης-ului dela Bălănoaia. (Mai sus, p. 18 și 417 sq).
Détail de l'anse du λέβης de Bălănoaia. (Ci-dessus, p. 768).

Fig. 3.
Pieptene de bronz găsit la București. (Mai sus, p. 16).
Peigne en bronze, trouvé à Bucarest. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 1.
Podoabă de stâlp de baldachin scythic. (Mai sus, p. 21).
Faîte de hampe d'un baldaquin scythique. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 2.
Idem, fără figura de animal. (Mai sus, p. 23).
Autre exemplaire, incomplet. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 3.
Idem, fragment. (Mai sus, p. 24).
Troisième exemplaire; fragmentaire. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 4.
Idem, numai figura de animal. (Mai sus, p. 24).
Quatrième exemplaire; la seule figure du cervidé accroupi. (Ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 1.
Podoabă de stindard ori sceptru scythic. (Mai sus, p. 25).
Faîte d'étendard ou de sceptre scythique. (Ci-dessus, p. 728 et 765).

Fig. 2.
Chiotoare de bronz. (Mai sus p. 28).
Coulant de harnais scythique. (Ci-dessus, p. 728 et 765).

Fig. 3.
Berbece de bronz, de stil scythic. (Mai sus, p. 27).
Bélier en bronze, de style scythique. (Ci-dessus p. 728 et 768).

Fig. 4.
Cap de berbece de stil grec. (Mai sus, p. 27).
Tête de bélier de style grec. (Ci-dessus, p. 728).

Fig. 1.
Aplică de *gorytos* (ev. de cuirasă), de factură grecească, in bronz. (Mai sus, p. 26).
Applique en bronze d'un *gorytos* (ev. d'une cuirasse) scythique, de style grec (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 1.
Taur de bronz (v. p. 29).
Taureau en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 2.
Chiotoare de bronz (v. p. 30).
Coulant en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 3.
Aplică de bronz (v. p. 29).
Applique en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 4.
Plăsea de cuţit, bronz (v. p. 28).
Manche de couteau, en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 5.
Aplică de bronz (v. p. 29).
Applique en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 1.
Pendantiv de bronz (v. p. 31).
Pendantif en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 2.
Pendantiv de bronz (v. p. 31).
Pendantif en bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 3.
Mâner de oglindă, bronz (v. p. 32).
Manche d'un miroir bronze (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 4.
Fibulă sarmatică (?), de bronz și fier (v. p. 32).
Fibule sarmatique (?) en bronze et en fer (ci-dessus, p. 728 et 768).

Fig. 1.
Vederea văii Ialomiţei lângă Piscul Crăsanilor (v. p. 177).
Vue de la vallée de la Ialomitza près de Piscul Crasanilor (ci-dessus, p. 741).

Fig. 2.
Aşezarea La Tène dela Piscul Crăsanilor (ruptă de apă în trei mari proeminenţe: v. p. 177).
L'emplacement La Tène de Piscul Crăsanilor coupé par les torrents en trois grands mamelons (ci-dessus, p. 742).

Fig. 1.

Șanțul care despărțià așezarea getică dela Crăsani de restul platoului inalt (mai sus, p. 177).

Le fossé qui défendait le village gétique de Crăsani vers le haut plateau (S), dont il se détachait vers la vallée de la Ialomița (N): ci-dessus, p. 741.

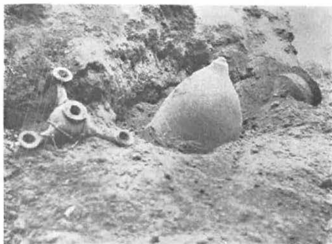

Fig. 2.

Candelabrul cu trei ramuri găsit la Crăsani: văzut *in situ*. (Mai sus, p. 185 și 211 sq.).

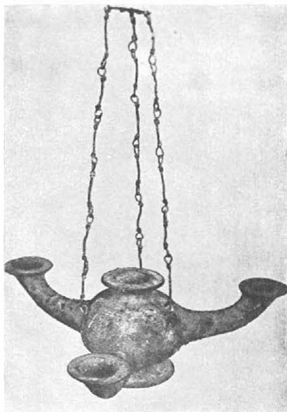

Fig. 1.
Candelabrul de bronz văzut *in situ* în pl. IX, fig. 2.
(Mai sus, p. 185, 211 sq. și 217).
Le candélabre en bronze vu *in situ* pl. IX, fig. 2. (Ci-dessus, p. 741).

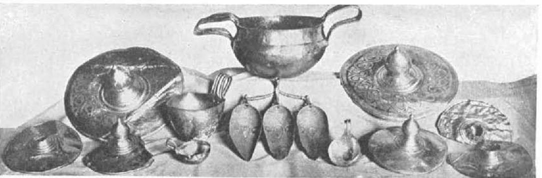

Fig. 1.

Tesaurul de vase şi discuri de aur dela Vâlci Trn, lângă Plevna. (V. mai sus, p. 331).

Le trésor de Valtchi Treune près Pleven (Bulgarie). (Cp. ci-dessus, p. 767 et 770).

(D'après l'*Illustrierte Zeitung*, no. 4173, de 1925).

Fig. 1.

Aplică de argint dela Panaghiuriște (Bulgaria), după Filow, *L'art antique en Bulgarie*, Sofia 1925, p. 21 (mai sus, p. 302, nota 4).

Applique d'argent de Bulgarie, d'après Filow, o. c. (ci-dessus, p. 772).

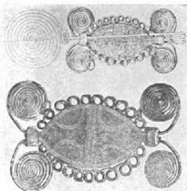

Fig. 2.

Fibulă de bronz de tip carpatic (per. IV), după T. Lehóczky, in *AÉ*, V 1885, p. 187 (v. p. 325, 378, 435 sq.).

Fibule en bronze, de type carpathique, de la IV-e pér. de l'âge du br., d'après Lehóczky, dans l'*Arch. Értesitő* V 1885, p. 187 (ci-dessus, p. 770).

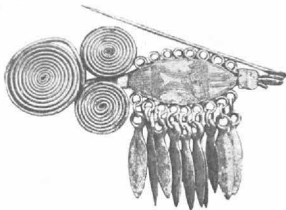

Fig. 3.

Fibulă de bronz de tip carpatic (per. IV a br.), după Filimon și Pârvan, în *Dacia* I 1924 (mai sus, p. 325, 378, 435 sq.).

Fibule en bronze de type carpathique, de la IV-e pér. de l'âge du br., d'après Filimon et Pârvan, *Dacia* I 1924 (ci-dessus, p. 761 et 770).

Fig. 1.
Disc de aur dela *Şmig* (Târnava-Mare), la Muzeul Brukenthal (mai sus, p. 329 şi 433 sq.).
Disque d'or de *Şmig*, au Musée Brukenthal, Sibiu (ci-dessus, p. 758, 770, 772).

Fig. 4.
Idem, ibidem, fig. 3.

Fig. 2.
Idem, ibidem şi p. 386.

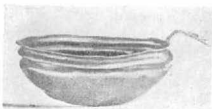

Fig. 5.
Idem, ibidem, fig. 4.

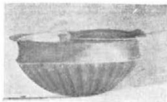

Fig. 3.
Vas de aur din Bihor, după Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CCXLVI, fig. 2 (mai sus, p. 374 şi 414).
Vase d'or du départ. de Bihor, d'après Hampel, *o. c.* (ci-dessus, p. 767 et 761).

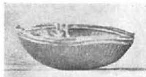

Fig. 6.
Idem, ibidem, fig. 1.

Fig. 1.
Vas de aur dela *Biia* în Târnava-Mică, astăzi la Muzeul Brukenthal din Sibiiu. (V. mai sus, p. 330).

Vase d'or de *Biia*, départ. de Târnava-Mică au Musée Brukenthal de Sibiiu. (Ci-dessus, p. 767 et 758).

Fig. 2.
Acelas vas; fundul.

Même vase; vue de la partie inférieure.

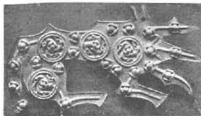

Fig. 1.
Fibulă de aur dela *Mikhalkovo*, după Hadaczek, în *Jahreshefte* IX 1906, p. 35, fig. 13 (mai sus, p. 332 sqq., 451, 520).
Fibule d'or du trésor de *Mikhalkovo*, d'après Hadaczek *o. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

Fig. 2.
Placă decorativă de aur dela *Mikhalkovo*, după Hadaczek, *l. c.*, p. 37, fig. 15 (v. p. 332 sq).
Plaque d'or de *Mikhalkovo*, d'après Hadaczek, *l. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

Fig. 3.
Diademă de aur dela *Mikhalkovo*, *ibid.*, p. 32, fig. 9 (mai sus, p. 332 sqq., 443).
Diadème en or de *Mikhalkovo*, *l. c.* (Ci-dessus, p. 758 suiv. et 771 suiv.).

Fig. 4.
Fibulă de aur dela *Mikhalkovo*, *ibid.*, VI 1903, p. 116, fig. 63 (mai sus, p. 332 sqq.).
Fibule d'or de *Mikhalkovo*, d'après Hadaczek, *l. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

Fig. 5.
Idem, *ibidem*, p. 116, fig. 64 (Mai sus, p. 332 sqq.).
Idem ibid. (ci-dessus, p. 758 suiv.)

Fig. 1.

Ornament de aur dela Dalj, după Ebert în *Jahreshefte* XI 1908, p. 259, fig. 114 *a* (v. p. 332 sqq.).

Ornement en or de Dalj, d'après Ebert, *l. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

Fig. 2.

Acelaş ornament văzut de ³/₄, *ibid.*, fig. 114 *b* (v. p. 332 sqq.).

Le même ornement vu de ³/₄ *l. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

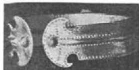

Fig. 3.

Brăţară de aur dela Dalj, *id. ibid.*, p. 261, fig. 116 (v. p. 332 sqq. şi 339 sq.).

Bracelet en or de Dalj, d'après Ebert, *l. c.* (ci-dessus p. 758 suiv.).

Fig. 4.

Placă de bronz aurit dela Dalj, *id. ibid.*, p. 260, fig. 115 (v. p. 332 sqq., 451, 520).

Plaque en bronze doré de Dalj, d'après Ebert, *l. c.* (ci-dessus p. 758 suiv.).

Fig. 5.

Disc ornamental de bronz, după Lindenschmit, *Altertümer*, III, VIII 2 fig. 7: ¹/₄ m. n. (v. p. 433 sq.).

Disque ornemental en bronze d'après Lindenschmit, *l. c.* (ci-dessus, p. 758 et suiv. et 767).

Fig. 6.

Brăţară de aur dela *Bellye*, după Ebert, *l. c.*, p. 270, fig. 121 (v. p. 339 sq.).

Bracelet en or de *Bellye*, d'après Ebert, *l. c.* (ci-dessus, p. 758 suiv.).

Fig. 1.

«Cavaler danubian» purtător de *draco*: relief la Muzeul Național din București (mai sus, p. 337, 453, 520 sq., 641).

«Cavalier danubien» portant le *draco*: relief du Musée National de Bucarest (v. p. 783 et suiv. et 803).

Fig. 2.

Dracones și *vexilla* dace, după Columna Traiană (mai sus, p. 337, 453, 520 sq.).

Dracones et *vexilla* dace, d'après la Colonne Trajane (ci-dessus, p. 783 et suiv., 803).

Fig. 1.

Baza toartei verticale a hydriei dela *Bene*, după B. Pósta in *Dolgozatok*, V 1914, p. 22 (mai sus, p. 417 sq.).

Partie inférieure de l'anse verticale de l'hydrie de *Bene*, d'après Pósta, *l. c.* (ci-dessus, p. 767 suiv. et 761).

Fig. 2.

Hydria dela *Bene*, după Pósta, *l. c.*, p. 19 la Muz. Arch. al Univ. din *Cluj* (mai sus, p. 417 sq.).

Hydrie en bronze de *Bene*, d'après Pósta, *l. c.*, au Musée arch. de l'Univ. de *Cluj* (ci-dessus, p. 767 suiv. et 761).

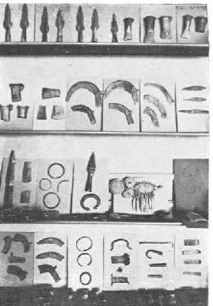

Fig. 1.

Depozitul de bronz dela *Suseni*, după Filimon şi Pârvan în *Dacia* I 1924 (mai sus, p. 378, 395, 404, 406, 409).

Dépôt en bronze de *Suseni* (Transylvanie), d'après Filimon et Pârvan, *l. c.* (ci-dessus, p. 761, 763, 765).

Fig. 2.

Obiecte de bronz găsite la *Rafaila* în Vaslui, după Buţureanu, col. ined. Mus. Naţional Bucureşti (mai sus, p. 390).

Objets en bronze trouvés à *Rafaila* (Moldavie), d'après Buţureanu, *l. c.* (ci-dessus, p. 762 et 770).

Fig. 1.

Placă de teracotă dela *Sighişoara*, după C. Petranu, *Muzeele din Transilvania*, p. 149 (mai sus, p. 322, 384).

Plaque en terre-cuite de *Sighişoara*, d'après C. Petranu, *l. c.* (ci-dessus, p. 757).

Fig. 2.

Placă de piatră dela *Nesactium*, după Hoernes în *Mitt. d. Zentr.-Komm.* III 1, 1905, p. 337, fig. 433 (mai sus, p. 322, 384).

Plaque en pierre de *Nesactium* d'après Hoernes, *l. c.* (ci-dessus, p. 757).

Fig. 3.

Pieptar vechiu italic, după Lindenschmit, *Altertümer*, I, III 1, fig. 3 (1/9 m. n.): v. la noi p. 401, 433.

Plastron de cuirasse italique en bronze, d'après Lindenschmit, *l. c.* (1/9 gr. nat.): ci-dessus, p. 770.

Fig. 4.

Vase din epoca bronzului la Muzeul din *Timişoara* (v. p. 420 sqq.).

Vases de l'âge du bronze au Musée de *Timişoara* (ci-dessus, p. 768 et suiv.).

Fig. 1.

Ceramică din stațiunea geto-celtică dela *Poiana* pe Siret. (Mai sus, p. 712).

Céramique de la station géto-celtique de *Poiana* (Moldavie) (ci-dessus, p. 791 suiv.).

Fig. 2.

Idem. Sus la dreapta o lampă de bronz cu cornul lunii. (Mai sus, p. 712 și 717).

Idem. En haut à droite une lampe en bronze à anse surmontée d'un croissant bouleté (ci-dessus, p. 791 suiv. et 796).

Fig. 1.
Idem. Jos la dreapta ceramică pictată celtică.
(Mai sus, p. 712).
Idem. En bas à droite céramique peinte celtique (ci-dessus, p. 791 suiv.).

Fig. 2.
Ceramică hallstattiană şi La Tène din Muzeul dela *Sf.-Gheorghe.*
(Mai sus, p. 388, 421 sqq.).
Céramique hallstattienne et de La Tène au Musée de *Sf. Gheorghe* (Transylvanie; ci-dessus, p. 768 et suiv.).

Fig. 1.

Ceramică hallstattiană dela *Blaj* (urnele), *Gâmbaș* (cupa dr.) și *Aiud* (ceașca st.): mai sus, p. 355 sq., 382, 425 sq., 428.

Céramique hallstattienne de *Blaj* (les urnes), *Gâmbaș* (coupe à dr.) et *Aiud* (tasse à g.): ci-dessus, p. 762 et 769.

Fig. 2.

Urnă hallstattiană și amforă La Tène din Muzeul dela *Timișoara*. (Mai sus, p. 425 sq.).

Urne hallstattienne et amphore de l'âge de La Tène au Musée de *Timișoara* (ci-dessus, p. 769 et 791).

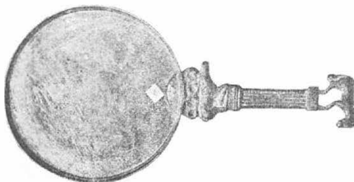

Fig. 1.

Oglindă scythică dela *Păucu* în Alba-de-Jos, după Hampel in *AÉ.* XIII 1893, p. 393 (mai sus, p. 356, 453).

Miroir scythique de *Păuca* en Transylvanie, d'après Hampel, *l. c.* (ci-dessus, p. 768).

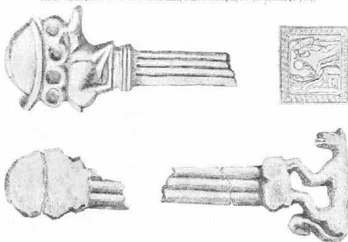

Fig. 2.

Mânere de oglinzi scythice din Ungaria de N şi placa de aur dela Kul-Oba in Rusia de S, după Hampel, *l. c.*, p. 395 (mai sus, p. 356, 453, 519).

Manches de miroirs scythiques de la Hongrie sept. et plaque d'or de Kul-Oba en Russie, d'après Hampel, *l. c.* (ci-dessus, p. 768).

Fig. 1.

Pendantive «ochelari» din Mehedinţi, după Bărcăcilă, in *Dacia* I 1924 (v. p. 390, 437).

Pendantifs à «lunettes» du départ. de Mehedinţi, d'après Bărcăcilă, *l. c.* (ci-dessus p. 762 et 770).

Fig. 2.

Lănci de fier şi una, sus la dr., de bronz, dela *Gruia* în Mehedinţi, după Pârvan, in *Dacia* I 1924 (v. p. 513 sq.).

Lances en fer et (en haut à dr.) en bronze de *Gruia* (départ. de Mehedinţi), d'après Pârvan, *l. c.* (ci-dessus, p. 763 et 782).

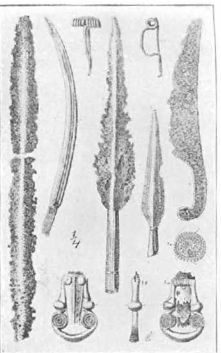

Fig. 1.

Inventarul mormântului celtic dela *Silivaș* în Alba-de-Jos, după M. Roska, în *Archivele Olteniei*, V 1926, p. 50 (v. la noi, p. 298 și 464).

Objets trouvés dans la tombe celtique de *Silivaș* (Transylvanie) d'après M. Roska, *l. c.* (ci-dessus p. 774, 779).

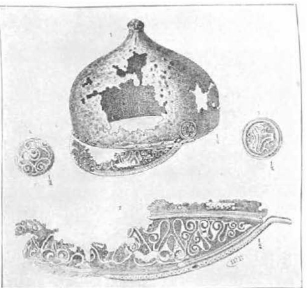

Fig. 2.

Coif de formă italică, dar de fabrică celtică, din mormântul dela *Silivaș*, după M. Roska, *l. c.* (v. la noi, p. 298 și 519).

Casque de type italique mais de fabrication celtique, trouvé à *Silivaș*, d'après M. Roska, *l. c.* (ci-dessus, p. 783).

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Scară la turnul-palat de E de pe acropolea cetății dace dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu): mai sus, p. 468 și 478.

Escalier de la tour-palais orientale sur l'acropole du château dace de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 776, 778.

Fig. 2. *Fot. Al. Ferenczi.*

Turnul-palat de V pe acropolea cetății dace dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu): mai sus, p. 468, 478.

La tour-palais occidentale sur l'acropole du château dace de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus p. 776, 778.

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Vederea dinăuntru a zidului turnului din fig. 2 pe pl. XXVII: jos piatră, sus cărămidă nearsă (săp. D. M. Teodorescu): v. la noi, p. 468, 478.

Vue du mur de la tour repr. pl. XXVII, fig. 2, prise à l'intérieur de la tour: en bas de grands blocs en pierre calcaire, en haut des briques séchées au soleil (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 776, 778.

Fig. 2. *Fot. Muz. Național București.*

Scara care urcă la turnul-palat din cele două figuri precedente (săp. D. M. Teodorescu): v. la noi p. 468, 478, 624.

Vue de l'escalier conduisant à la tour-palais repr. pl. XXVII 2 et XXVIII 1 (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 776, 778, 799.

Fot. I. Lestydn.

Fig. 1.

Zidul de S dela turnul-palat de E pe acropolea dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu): mai sus, p. 468, 478, 624.

Mur méridional de la tour-palais orientale de l'acropole de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 776, 778, 700.

Fot. Al. Ferenczi.

Fig. 2.

Altă vedere a interiorului turnului-palat de V dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu): v. la noi p. 468 și 478.

Autre vue de l'intérieur de la tour-palais occidentale de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 776, 778.

Fot. D. M. Teodorescu

Fig. 1.

Vederea generală a muntelui pe care e clădită cetatea dacică dela *Costești*, luată de d-l D. M. Teodorescu dinspre SV spre NE: la dr. partea de V a cetății, cu șeaua care conduce spre alte înălțimi; la st. partea de E, abruptă, spre valea adâncă a râului Târgului (v. la noi mai sus, p. 473).

Vue générale du pic sur lequel a été bâti le château-fort dace de *Costești* prise par M. D. Teodorescu de la hauteur voisine de Ciora vers le NE; à dr. la partie occidentale de la forteresse avec l'isthme qui la relie aux massifs voisins; à g. la partie orientale, escarpée, tombant à pic sur la vallée profonde du râul Târgului; on distingue aisément deux terrasses autour du sommet de la montagne, et tout en haut l'acropole, assez spacieuse (ci-dessus, p. 777).

Fig. 1. *Fot. D. M. Teodorescu.*

Zidul de S al cetății *Grădiștea Muncelului*, văzut din interior. (Mai sus, p. 475 sqq. și 625).

Partie méridionale du mur d'enceinte de *Grădiștea-Muncelului*, vue de l'intérieur. (Ci-dessus, p. 777 et suiv).

Fig. 2. *Fot. D. M. Teodorescu.*

Amănunt la fig. 1, luat tot din interiorul cetății dace. (Mai sus, p. 475 sqq., 625).

Détail de la vue d'ensemble de la fig. 1, pris aussi à l'intérieur du château fort dace de Grădiștea Muncelului. (Ci-dessus, p. 777 et suiv., 799).

Fig. 1. *Fot. D. M. Teodorescu.*

Zidul de E al turnului I dela *Coţeşti* (săp. D. M. Teodorescu), văzut dinspre N (mai sus, p. 475 sqq., 624 sq.).

Côté oriental de la tour I de *Coţeşti* (fouilles de M. D. Teodorescu) vu du N (ci-dessus, p. 777 suiv., 799).

Fig. 2. *Fot. D. M. Teodorescu.*

Acelaş zid, văzut din S (mai sus, p. 475 sqq., 624 sq.).

Le même mur, vu du S (ci-dessus, p. 777 et suiv., 799).

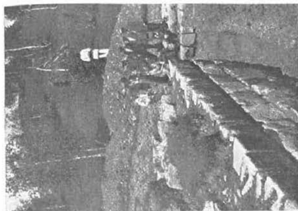

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Turnul I cu începutul curtinei de E dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu): mai sus, p. 475 sqq., 624 sq.

La tour I avec le bout de la courtine de l'E du château dace de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 777 et suiv. et 799.

Fig. 2. *Fot. D. M. Teodorescu.*

Vederea interiorului zidului curtinei de E, citate în fig. 1 (mai sus, p. 623).

Vue de l'intérieur de la muraille de la courtine citée fig. 1 (ci-dessus, p. 799).

Fot. D. M. Teodorescu.

Fig. 1.

«Appareil à crochet» la *Grădiştea-Muncelului* (mai sus, p. 477).

«Appareil à crochet» à *Grădiştea-Muncelului* (ci-dessus, p. 778).

Fot. D. M. Teodorescu.

Fig. 2.

Tamburi de coloane de andesit la *Grădiştea-Muncelului* (mai sus, p. 477).

Fûts de colonnes en andésite à *Grădiştea-Muncelului* (ci-dessus, p. 801 suiv.).

Fot. Dr M. Teodorescu.

Fig. 1.

Incinta sacră dela *Grădiștea-Muncelului* (mai sus, p. 477, 634 sqq.).

Enceinte sacrée de *Grădiștea-Muncelului* (ci-dessus, p. 861).

Fot. D. M. Teodorescu.

Fig. 2.

Cheia de boltă a porții dela *Grădiștea-Muncelului* (v. mai sus, p. 479, 624).

Clef de voûte de la porte du château-fort de *Grădiștea-Muncelului* (ci-dessus, p. 778, 799).

Fig. 1.
Obiecte de fier din stațiunea La Tène dela *Ichimeni* (Dorohoiu) (v. p. 511 și 515).
Objets en fer de la station du second âge du fer d'*Ichimeni* en Moldavie (ci-dessus, p. 782).

Fig. 2.
Arme reprezentate pe trofeul dela *Adamclissi* (mai sus, p. 506 sq., 593).
Armes représentées sur le trophée du Monument d'*Adamclissi* (ci-dessus p. 781, 794).

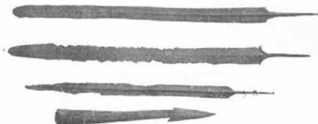

Fig. 1.

Săbii celtice din Muzeul regional dela *Turnu-Severin*, după Bărcăcilă, in *Dacia* I 1924 (mai sus, p. 505 sq.).

Epées celtiques du Musée de *Turnu-Severin*, d'après Bărcăcilă, *l. c.* (ci-dessus, p. 781).

Fig. 2.

Fibule de argint dela *Ațel*, r. 1 şi 2 st., şi dela *Şaeş* (Ardeal), r. 2 şi 3, în Muzeul Brukenthal, Sibiiu (mai sus, p. 553, 555).

Fibules en argent d'*Ațel* (l. 1 et 2 à g.) et de *Saeş* (l. 2 et 3), en Transylvanie, au Musée Brukenthal de Sibiiu (ci-dessus, p. 787).

Fig. 3.

Săbii celtice dela *Gruia*, după Pârvan în *Dacia* I 1924 (mai sus, p. 505 sq.).

Epées celtiques de *Gruia* (dép. de Mehedinți), d'après Pârvan, *Dacia* I 1924 (ci-dessus, p. 781).

Fig. 1.
Vase La Tène din Muzeul dela *Sighișoara* (mai sus, p. 566, 573, 578).
Céramique du second âge du fer au Musée de *Sighișoara* (ci-dessus, p. 790 et suiv.).

Fig. 2.
Vase La Tène din Muzeul liceului Bethlen dela *Aiud* (mai sus, p. 569).
Céramique du second âge du fer au Musée du Collège Bethlen d'*Aiud* (ci-dessus, p. 790 et suiv.).

Fig. 1.

Vase La Tène din Muzeul dela *Sighişoara* (mai sus, p. 589).

Céramique du second âge du fer au Musée de *Sighişoara* (ci-dessus, p. 791 et suiv.).

Fig. 2.

Vas-suport dela *Sighişoara* (mai sus, p. 582).

Vase-«support», à pied surélevé, de *Sighişoara* (ci-dessus, p. 792).

Fig. 1.

Ceramică hallstattiană și din bronz dela Muzeul Național Secuesc din *Sf. Gheorghe* (mai sus, p. 420 sqq.).

Céramique hallstattienne et de l'âge du bronze au Musée National Szekler de *Sf. Gheorghe* (ci-dessus p. 762 et 768 suiv.).

Fig. 2.

Ceramică La Tène (afară de un fragment) dela Muzeul N. S. din *Sf.-Gheorghe* (mai sus, p. 579 sqq.).

Céramique «celtique» (un seul fragment excepté) du Musée National Szekler de *Sf. Gheorghe* (ci-dessus, p. 789 et suiv.).

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Alinierea I dela *Costești* (săp. D. M. Teodorescu); vedere dinspre E: v. mai sus, p. 637 sqq.

«Alignement» I de *Costești* vu de l'E (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 802.

Fig. 2. *Fot. Al. Ferenczi.*

Alinierea I dela *Costești* văzută dinspre V (săp. D. M. Teodorescu): mai sus, p. 637 sqq.

«Alignement» I de *Costești* vu de l'O (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 802.

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Alinierea II dela *Costeşti* (săp. cit.), văzută din N: mai sus, p. 637 sqq.
«Alignement» II de *Costeşti* (fouilles cit.), vu du N: ci-dessus, p. 802.

Fig. 2. *Fot. Al. Ferenczi.*

Aceeaş aliniere văzută din S.
Même «alignement» vu du S.

Fig. 1. *Fot. Al. Ferenczi.*

Secțiune prin palisada cetății dace dela *Costești* (săp. Teodorescu): mai sus, p. 474 sq.

Coupe en travers de la palissade du château-fort dace de *Costești* (fouilles de M. D. Teodorescu): ci-dessus, p. 777.

Fig. 2. *Fot. Al. Ferenczi.*

Parte din drumul antic care urcă la cetatea dela *Costești* (săp. cit.): mai sus, p. 473 sqq.

Partie du chemin ancien qui montait vers le château de *Costești* (fouilles cit.): ci-dessus, p. 777.

I. RĂSPÂNDIREA SCYȚHILOR IN TRANSILVANIA SI PE VALEA DVNĂRII.

EXPANSIVNEA GETICĂ IN EVROPA CENTRALĂ ȘI SVDESTICĂ IN MILENIVL I A. CHR.
II.
MARCOMANNI
BOII
COTINI
QVADI
ARSIETAE
SABOCI
BASTARNAE
TRANSMONTANI
COISTOBOCI
GETAE
ANARTOPHRACTI
PIEGETAE
CARPIANI
BIESSI
COISTOBOCI
TYREGETAE
HARPII
CARPIANI
SARDI
DACI
ANARTI
RACATENSES
PIEDAVENSES
CARPODACAE
COLAETIANI
BIESSI
POTVLATENSES
NAPAEI
PIEGETAE
CIAGISI
SVCCI
MOESI
TRIBALLI
CROBYZI
SELLETES
TRERES
SVCCI
SIALETAE
BESSI
OESCI
COELETAE
SARDIOTAE
SCIRTONES
MANII
DAVRSII
DACI
PEVCINI
GERMANI ȘI CELTI IRANIENI.

III. A. AŞEZĂRILE DIN DACIA IN PER. IV BR. [H1] ŞI HALLST. SCYTHIC [H2].

Muncaci
Kis Várda [H1]
Nemecse [H1]
Rakamaz [H2]
Senyei [H1]
Bene [H2]
Nyiregyháza
Tokta kenes [H1]
Máriapócs [H1]
Saruşău [H1]
Boiňesti [B. H1, 2]
Rus [H1]
Tegläs [H2] ?
Acsád [H1]
Hajdu
Böszörmeny
Debreţin [H1]
Hajdu Szoboszlo [H1, 2]
Sacherhid [H1]
Acăş [H1]
Diósdy
Săpânţa [H1]
Borşa [H1] ?
Cucuteni [H1]
Kudu [H1, 2] ?
[H1 Endrăd
Oradea Mare [H1]
Kaszapuszta, H1
Apahida [H1]
[H1] Peiard
Suseni [H1]
Gyula Varsand [B]
Ottaca, H1
Curtici, H1
Sînhid, H2
Beba Veche
Firiteház, H1
Cărani, H1
Timişoara, H1
Elleşna, H1
Deuta, H1
Detta, H1
Nagy Gaj, H2
[H1 Vatina
Vârşeţ, H12]
Temesparáthia
Duboviţa
Biserica Albă, H1]
Sanderegyháza, H1
Băile Herculane, H2]
Grădeţul
Moldova Veche
Socoloväţ, H]
Poroina, H2
Craiova, H2]
T. Măgurele, H2]
[H2 Bălănoaia
Bucureşti H2]
Boian, H1
Gumelniţa
[B]
Sinaia, B]
Pârscov, B]
Năeni, H2
Nazaru
[H2 Scorţaru
Bonteşti, H2
Rafaila [H1]
Saţu Mare, H1]
Bourcni [H2]
Cucuteni Mare
[H2]
Corceşti
Vetel, H1
Orăştie, H1
Pişchi, H2
Hunedoara, H1
Totesti [H2]
Grădişte, H1 ?
Coşalna
Teişelău, H1
Crăciun, H2
Codlea, H1
[H1 Alba Iulia
[H1 Sângiorgiu
Jacul Romîn, H2
Cristian, H1
Covasna

III B

AȘEZĂRILE DIN DACIA IN VÂRSTA A DOVA A FIERVLVI [LA TÈNE]

Muncaci
Haideca
Stefanovca
Kreniezlo
Bilca
Nyiregyhaza
Bocicesti
Apa
Ichimeni
Suceava
Baiul Mare
Moigrad
Diosăg
Oradea Mare
Bogata Ung.
Năsăud
Cepan
Borgo Prund
Sieul Mare
Mociana
Petris
Nădăselul Ung.
Cluj
Apahida
Sâmesul Cald
Turda
Mădăras
Cheresteg
Sângiorgiu Trăscăului
Trăscău
Brindas
Aiud
Valea Bucăs
Geoagiul de sus
Zlatna
Alba Iulia
Marada
Pecica Ung.
Beba Veche
Satu Mare
Sanadra
Becsar
Sântandrei
Timișoara
Baia de Criș
Campeni Sureluc
Tisa
Deva
Cerbelca
Bucovăț
Făget
Grădiștea Sorin
Petroșani
Pasul Vulcan
Gad
Jidovin
Gaiul Mare
Sredistea Mare
Vršac
Vršina
Vilmas
Orasaft
Grebenar
Potoc
Bezerica Alba
Pancevo
Gelia
Calbir
Sloșiti
Moldova Veche
Liubcova de jos
Orsova
Grădeciul
T. Severin
Cozla
Oreșița
Branșt
Garla Mare
Maglavit
Adancata de jos
Craiova
Roeiești
Slatina
Celeiu
T. Măgurele
Zimnicea
Giurgiu
Bălănoaia
Oltenița
Olmeni
Borcea
Căpușa
Odaia Bădachi
Aseuț Căsarile
Tărtășești
Tinosul
Bărăl
Copăcenu
Buzău
Aldeni
Drajna
Răsnov
Cernat
Prejmer
Bonțesti
Mărășești
Poiana
Corbasca
Roșiești
Stoeșești
Huși
Dolhești
Mogna
Miercurea Ciucului
Cuc Gheorghe
Homorod S. Martin
Sânzieni
Târgul Secuilor
Catalina
Ghelința
Brates
Covasna
Sf. Gheorghe
Bodoc
Baraolt
Tărgu Mureș
Sebeșul de Sus
Tămaciu
Cisnădie
Sighișoara
Biruni
Stava Rusă
TYRAS
HISTRIA
TOMI
Tuzla
CALLATIS